

ΕΥΤΥΧΙΑ Δ. ΛΙΑΤΑ

Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα
Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15^{ος}-19^{ος} αι.

ΑΘΗΝΑ 1996

Εικόνα εξωφύλλου: *Quintin Massys (1465/6-1530),
"Ο αργυραμοιβός και η γυναίκα -του" (1518), Μουσείο Λούβρου*

Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα

Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον βενετοκρατούμενο
και τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο, 15^{ος}-19^{ος} αι.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας στις ελληνικές περιοχές
της οθωμανικής αυτοκρατορίας και στις βενετικές κτήσεις, 15^{ος}-19^{ος} αι.

© ΚΕΝΤΡΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ, Ε.Ι.Ε.
Βασ. Κωνσταντίνου 48, 116 35 Αθήνα
☎ 72.10.554 ~ FAX 72.46.212

ISBN 960-7094-58-1

ΕΥΤΥΧΙΑ Δ. ΛΙΑΤΑ

Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα

Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον βενετοκρατούμενο
και τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο, 15^{ος}-19^{ος} αι.

ΑΘΗΝΑ 1996

*Στη μνήμη
του Νίκου Σβορώνου*

Πρόλογος

ή το χρονικό ενός ιστοριογραφικού εγχειρήματος

Η μελέτη αυτή οφείλει το ξεκίνημά-της –και όχι μόνον όπως θα γίνει φανερό στη συνέχεια– στην παρότρυνση του μεγάλου Δάσκαλου μας, του ιστορικού Νίκου Σβορώνου.

Το ανοιχτό Σεμινάριό-του στο ΚΝΕ/ΕΙΕ (17-22 Δεκεμβρίου 1979) με θέμα: "Μέθοδοι και τεχνικές για την έρευνα της οικονομικής ιστορίας: η περίπτωση της Θεσσαλονίκης" μου έδωσε την ευκαιρία της προσωπικής μας γνωριμίας· η αναφορά-του στα νομισματικά προβλήματα της τουρκοκρατίας, με γνωστές ήδη τις θέσεις-του από το βιβλίο-του για το εμπόριο της Θεσσαλονίκης, υπήρξε το έναυσμα για μιά πρώτη συζήτηση πάνω στο θέμα που απασχολούσε κι εμένα από το 1975, όταν ως υπότροφος ερευνήτρια του Ελληνικού Ινστιτούτου Βενετίας κατά τις αρχαιοδιφικές-μου αναζητήσεις για θέματα ελληνικού εμπορίου, κυρίως στον 18ο αι., επισήμανα πλούτο στοιχείων για νομισματικά ζητήματα της περιόδου εκείνης και βρέθηκα αντιμέτωπη με προβλήματα, στα οποία η προϋπάρχουσα βιβλιογραφία δεν μου έδινε όλες τις απαντήσεις που περίμενα. Η διστακτικότητά-μου να καταπιαστώ με την αξιοποίηση του υλικού αυτού για ένα θέμα τόσο σημαντικό, του οποίου άλλοτε καταλάβαινα και άλλοτε διαισθανόμουν τις δυσκολίες, εύρισκε πρόσθετο στήριγμα στην απειρία-μου.

Η ενθάρρυνση του Νίκου Σβορώνου υπήρξε όχι μόνο αυθόρμητη, αλλά και γενναιόδωρη: με τη χαρακτηριστική-του προσήνεια και ζέση μου παραχώρησε όσο υλικό για το ίδιο θέμα είχε εκείνος συγκεντρώσει σε παλιότερες ενασχολήσεις-του με ζητήματα της νεότερης ιστορίας ως τη χρονιά της αναχώρησής-του για το Παρίσι (Δεκέμβρης 1945). Το υλικό αυτό, όπως μου είπε, θα λειτουργούσε ως μαγιά –όντως πολύ καλή– την οποία θα έπρεπε να ενισχύσω με τα δικά-μου ευρήματα και να συνεχίσω, ώστε κάποτε να καταλήξει σε ένα δημοσίευμα. Ας σημειωθεί ότι ο ίδιος το θέμα αυτό είχε καταθέσει ως αντικείμενο διδακτορικής διατριβής στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης (1942), την οποία όμως δεν στάθηκε δυνατό να υποστηρίξει. Ο Νίκος Σβορώνος μου παρέδωσε το υλικό-του, 3 φακέλους με κιτρινωσμένες σημειώσεις, αποδελτιώσεις, πρόχειρες γραφές κειμένου, ένα μέρος δακτυλόγραφο, και με άφησε στον αγώνα-μου*.

Από το 1980, λοιπόν, χρονολογείται η συστηματικότερη ενασχόλησή-μου με το θέμα αυτό: γνωριμία, ξεκαθάρισμα, τακτοποίηση, "αποκρυπτογράφηση" κι ως ένα βαθμό αξιοποίηση του υλικού του Σβορώνου και παράλληλα συγκέντρωση στοιχείων από πηγές εκδομένες ή ανέκδοτες και συγκρότηση της βιβλιογραφίας κυρίως μετά το έτος 1940, χρονιά που ο Σβορώνος είχε σταματήσει να ενημερώνει τους φακέλους-του.

Με τον Νίκο Σβορώνο εκτός από δυό ή τρεις φορές στην αρχή, που συνεργαστήκαμε κυρίως για να διευκρινήσει σημεία της δικής-του δουλειάς, δεν μπόρεσα να έχω καμιά άλλη ουσιαστική συνεργασία: οι πολλές-του ασχολίες, ύστερα η ασθένεια, τέλος και ο δικός-μου δισταγμός να μην του προσθέσω ένα ακόμη στα τόσα-του, κάποτε άχαρα, βάρη μετέθεταν τη στιγμή της συστηματικής συνεργασίας, ώσπου ο θάνατος (1989) την άφησε στις ανεκπλήρωτες προσδοκίες. Ως εκείνη τη στιγμή εγώ είχα ρίξει το βάρος στη συγκέντρωση κι επεξεργασία του υλικού, στη μελέτη της βιβλιογραφίας και στην πρώτη αποτύπωση κάποιων σκέψεων για τα ζητήματα που αναδεικνύονταν από το υλικό, από τα ερωτήματα που προέκυπταν και την απόπειρα κάποιων πρώτων απαντήσεων. Έτσι, η όλη μελέτη δεν είχε προχωρήσει πέρα από την

οργάνωση του υλικού και την κατάσταση της θεματικής του βιβλίου.

Ας έχει λοιπόν, ο αναγνώστης, ο χρήστης αυτού του βιβλίου, για όποια προβλήματα συναντήσει, ως μοναδικό σημείο αναφοράς αυτήν που το υπογράφει. Θα ήθελα όμως να πω εδώ πως, όταν αναλάμβανα την έρευνα κι αργότερα τη σύνταξη της μελέτης αυτής, θεωρούσα προφανή την συνυπογραφή του βιβλίου από τον Νίκο Σβορώνο με αυτονόητη προϋπόθεση βεβαίως την έγκρισή-του. Όπως όμως ήρθαν τα πράγματα δεν στάθηκε δυνατό να ενεργηθούμε ούτε εγώ ούτε το βιβλίο από την κριτική και τη σοφία-του. Οι αμφιταλαντεύσεις και τα ηθικά διλήμματα που προβάλλουν όταν μιά συμφωνημένη συνεργασία, και μάλιστα με τόσο ενεργητικούς όρους, δεν φτάνει στο προσδοκώμενο αίσιο τέλος, έφεραν μεγάλες αναστολές στην ολοκλήρωση του βιβλίου σε συνδυασμό πάντοτε με τις δυσκολίες που ανέκυπταν από το ίδιο το προς μελέτη αντικείμενο.

Η απουσία του ονόματος του Νίκου Σβορώνου από τη σελίδα τίτλου του βιβλίου δεν θα πρέπει συνεπώς να εκληφθεί ως "αθέτηση συμφωνίας" ή ασέβεια στη μνήμη-του: απλώς περιγράφει σιωπηλά το "ναυ-άγιο" μιάς συνεργασίας που δεν προχώρησε και την οποία, όπως είναι ενόητο, καθένας θα επιθυμούσε. Απομένει η βαθιά αναγνώριση του χρέους. Η αφιέρωση στη μνήμη-του είναι πραγματικά ελάχιστη ένδειξη τιμής στο σεμνό και γενναιόδωρο Δάσκαλο για μαθήματα μεγαλύτερα απ' όσα αντικαθρεφτίζονται σε τούτο το βιβλίο. Ελπίζω να μη διέψευσα ασυγχώρητα τις προσδοκίες-του.

Ο,τι όμως δεν ευοδόθηκε με τον Νίκο Σβορώνο, επιτεύχθηκε από κάποια στιγμή κι ύστερα –αρκετά νωρίς– με τον Σπύρο Ασδραχά, ο οποίος όχι μόνο συνέδραμε απλόχερα στο έργο αυτό με την παροχή "ρεαλίων" αλλά, κυρίως, παρακολούθησε από κοντά τους βηματισμούς της σκέψης-μου, στηρίζοντας, υποδεικνύοντας διορθώσεις και ενθαρρύνοντας την προσπάθειά-μου ως το τέλος με τη γνωστή επιστημοσύνη-του, την κριτική-του σκέψη, τις καιρίες αλλά διακριτικές-του παρεμβάσεις, αρετές που εξασφαλίζουν σε μαθητές και συνεργάτες-του μιά ιδανική μαθητεία κοντά-του.

Αποφεύγοντας τη δημοσιοποίηση της έκφρασης ευχαριστιών σε οικεία και φιλικά πρόσωπα για τη συμβολή και πολύμορφη συμπαράστασή-τους στην πολύχρονη προσπάθειά-μου, θέλω να αναφερθώ αλφαβητικά –ελπίζοντας στη μεγαλοθυμία εκείνων που ενδεχομένως θα ξεχάσω– σε όσους με συνέδραμαν ποικιλοτρόπως είτε ύστερα από δική-μου ζήτηση είτε με δική-τους πρωτοβουλία: την Λουκία Δρούλια, την Αγγελική Ιγγλέση, την Μαρία Καζανάκη τον Κώστα Καρανάτση, τον Κώστα Κόμη, τον Βασίλη Κρεμμυδά, τον Κώστα Κωστή, την Ντόροθυ Μαυρογιάννη, τον Παναγιώτη Μιχαηλάρη, την Αλίκη Νικηφόρου, την Γεωργία Πέξου, τον Γιώργο Πλουμίδη, τον Αλέξη Πολίτη, την Μάρθα Πύλια, τον Αριστοτέλη Σταυρόπουλο (1927-1994), την Ελένη Τσουγκαράκη, τον Μανόλη Φραγκίσκο, τον Κρίτωνα Χρυσοχοΐδη· τους ευχαριστώ για την κατάθεση των "ρεαλίων"-τους στην "τράπεζα" του βιβλίου αυτού.

Ιδιαίτερα οφείλω να ονοματίσω την Εφη Εξίσου, η οποία πρόθυμα μετέφρασε από τα τούρκικα για λογαριασμό-μου καθιστώντας-το έτσι προσιτό το άρθρο του Halil Sahillioğlu, Süleyman II ve Ahmed II Dömeni: Bakir paraya dayanan enflasyon devresi 1687-1691 (1099-1103 H).

Τέλος, σε καθημερινή γειτνίαση, η Ευαγγελία Μπαλτά αρκετές φορές έγινε δέκτης αιτημάτων-μου για θέματα βιβλιογραφικά, ερμηνείας, κατανόησης ή ορθογράφησης λέξεων της τούρκικης γλώσσας· ανταποκρίθηκε πάντα με συναδελφική αλληλεγγύη και κατανόηση. Βεβαίως, αυτό δεν σημαίνει ότι την τελική ευθύνη για όποια λάθη έχουν ξεφύγει ως προς αυτά τα σημεία την έχει άλλος από μένα.

Τελειώνοντας, θεωρώ υποχρεωσή-μου να αναφερθώ αποδίδοντας τα οφειλόμενα στην κυρία Κέλλυ Αγγελή, η οποία επιμίστηκε και έφερε σε πέρας αυτό το δύσκολο τυπογραφικά βιβλίο. Το στήσαμε μαζί, μαθητευόμενοι τυπογράφοι-επιμελητές, σκύβοντας με πείσμα, ενθουσιασμό αλλά και αλληλοκατανόηση στον υπολογιστή-της εκείνη, στα τυπωμένα δοκίμια εγώ, βάζοντας κι οι δυο στοίχημα ότι μπορούμε να πετύχουμε το καλύτερο.

Ε. Δ. Α.

** Σημείωση*

Το υλικό του Νίκου Σβορώνου για τα νομίσματα, τακτοποιημένο πλέον σε 3+1 φακέλους, έχει την εξής μορφή και περιεχόμενο:

Φ Α Κ . Α ' . Υποφ. 1: Περί των εν Ελλάδι νομισμάτων κατά την Τουρκοκρατίαν. Η εργασία αυτή προβλεπόταν τα έχει τα εξής τρία μέρη:

Α ' μέρος: Τα κυκλοφορούντα και λογιστικά νομίσματα.

Εισαγωγή (σ. 1-8)

1. Τα τούρκικα νομίσματα (σ. 9-27)

2. Βυζαντινά και Ευρωπαϊκά νομίσματα (σ. 28-59)

Βιβλιογραφία (σ. 60-69)

Β ' μέρος: Τα εν χρήσει λογιστικά συστήματα

Γ ' μέρος: Διατιμήσεις νομισμάτων

Από την εργασία αυτή το μόνο ολοκληρωμένο είναι το Α ' μέρος σε 69 δακτυλόγραφες σελίδες, εκείνο ακριβώς που ο Ν.Σ. υπέβαλε ως διδακτορική διατριβή στη Φιλοσοφική Σχολή Θεσσαλονίκης. Το κείμενο αυτό συνοδεύεται από Βιογραφία μιάμισης σελίδας με ημερομηνία 1 Μαΐου 1942 και ένα ακόμη κείμενο μιάς και ενός τρίτου σελίδας, Περί των πρωτοτύπων σημείων της υποβαλλομένης Πραγματείας. Στο προλογικό-του σημείωμα ο συγγραφέας δίνει αφενός το προβλεπόμενο πλήρες ανάπτυγμα της εργασίας που ετοίμαζε για τα νομίσματα –όπως αυτό παρουσιάστηκε εδώ– και αφετέρου τονίζει τη συμβολή της συγκεκριμένης μελέτης στο θέμα αυτό σε σχέση με τις εργασίες των Belin και Hasluck:

Τά υπό τῶν δύο ἀνωτέρω ἐρευνητῶν συγκεντρωθέντα πλουτίζονται κατά πολύ διά τῆς παρουσίας ἐργασίας, ἡ ὁποία πλὴν τῶν Εὐρωπαϊκῶν πηγῶν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τῆς καί τὰς ἀφθόνας πληροφορίας παρεχούσας καί ἐγκυρωτέρας Ἑλληνικῆς πηγῆς, ἐκ τῶν ὁποίων πλείστα νέα νομίσματα καί πληροφορίας περί αὐτῶν προσθέτει.

Ἐκεῖνο ὁμῶς τό ὅποῖον διά πρώτην φοράν ἐπιχειρεῖται ἐνταῦθα θά εἶναι ἡ ἐρευνα τῶν ὀνομάτων ὑπό τὰ ὅποια ἐμφανίζονται τὰ διάφορα κυκλοφοροῦντα νομίσματα εἰς τὰς πηγῆς καί ἡ ταύτισις αὐτῶν. Τοῦτο οὐσιωδῶς θά ἐνκόλυνῃ τοὺς ἐρευνητάς τῆς Ἱστορίας τῆς Τουρκοκρατίας. Ἐπιχειρεῖται ἐπίσης ἐν μέρει καί ἡ ἐρευνα τῶν αἰτίων τῆς κυκλοφορίας καί τῆς ἐκάστοτε ἐπικρατήσεώς τῶν νομισμάτων, μολοντί δέν εἶναι αὐτός ὁ κύριος σκοπός τῆς παρουσίας πραγματείας.

Ἐκτός τῶν γενικῶν ζητημάτων καί εἰς ἄλλα ἐπί μέρους ζητήματα συμβάλλει ἡ ἐργασία αὕτη, ὅπως π.χ. εἰς τὰ τοῦ Τουρκικοῦ μαχμουτιέ καί ἄλλα.

Υποφ. 2: Διατιμήσεις νομισμάτων. Πρόκειται για 51 (αρ. 82-132) προχειρογραμμένες χειρόγραφες σελίδες, που εμφανώς αντιστοιχούν στο Γ ' μέρος της εργασίας. Είναι μιά πρώτη συνθετική προσπάθεια του συγγραφέα να καταστρώσει σε συνεχές κείμενο και με κάποια χρονολογική σειρά κατά αιώνες ὅ,τι υλικό είχε συγκεντρώσει για ισοτιμίες νομισμάτων αλλά όχι μόνο· συμπεριλαμβάνει ακόμη εδώ τιμές προϊόντων καθώς και γενικότερα πληροφορίες για την κυκλοφορία των νομισμάτων.

Υποφ. 3: Σε 18 χειρόγραφες (με μολύβι) σελίδες ο Ν. Σ. ταξινομεί τα ονόματα των νομισμάτων σε διάφορες κατατάξεις ὅπως: Ελληνικά και ξενικά ονόματα νομισμάτων (σ. 1-2), Κατά τας παραγωγικάς αυτών καταλήξεις (σ. 3-7) και ακολουθούν 11 σελίδες λιγότερο επεξεργασμένες με κατηγοριοποιήσεις των ονομάτων των νομισμάτων: κατά την σημασίαν αυτών· κατά την γενικήν κατασκευήν και εμφάνισιν· κατά τον τόπον του νομισματοκοπέιου κ.λπ.

Υποφ. 4: Γαλλική μετάφραση (πρόχειρη) του Α ' μέρους (όχι πλήρης) της εργασίας. Η μετάφραση σε 70 χειρόγραφες σελίδες είναι καμωμένη από τον ίδιο τον Σβορώνο.

Φ Α Κ . Β ' . Υ π ο φ . 1: Το πρώτο χειρόγραφο του Ν.Σ. για το Α ' μέρος σε 69 σελίδες με πολλές διαγραφές και διορθώσεις.

Υ π ο φ . 2: Το χειρόγραφο της β ' γραφής του ίδιου μέρους σε 81 αριθμημένες σελίδες· συνέχεια του κειμένου αυτού είναι το χειρόγραφο του Γ ' μέρους (σ. 82-132) που καθώς είδαμε (φάκ. Α ' 2) επιγράφεται "Διατιμήσεις νομισμάτων"· από αυτό προέκυψε το δακτυλόγραφο Α ' μέρος της εργασίας.

Υ π ο φ . 3: α) Αποδελτιώσεις βιβλιογραφίας σε 86 φύλλα χαρτιού διαφόρων σχημάτων. Τα στοιχεία αυτά έχουν σε γενικές γραμμές χρησιμοποιηθεί στο συνταγμένο κείμενο του Σβορώνου. β) Σημειώσεις χειρόγραφες του Ν.Σ. για το Σεμινάριο που έκανε στο ΚΝΕ/ΕΙΕ (17-22 Δεκεμβρίου 1979).

Φ Α Κ . Γ ' . Δελτία του Ν.Σ. με διάφορες πληροφορίες για νομίσματα. Πρόκειται για 400 περίπου "δελτία", τα οποία συγκεντρώθηκαν και κατατάχθηκαν –όσο αυτό ήταν εφικτό– σε υποφακέλους κατά νόμισμα· είναι το υλικό που χρησιμοποιήθηκε στη σύνταξη τόσο του δακτυλογράφου όσο και του χειρόγραφου κειμένου. Εδώ υπάρχουν και κανονικά δελτία, αρκετά από τα οποία μάλιστα φέρουν στο άνω αριστερό άκρο τυπωμένο με σφραγίδα τον τίτλο της αποδελτιωμένης πηγής, π.χ. Αλ. Μαυροκορδάτου, Ιστορία ή Χουρμουζάκη 14, Ι· τα περισσότερα όμως δελτία είναι χαρτιά διαφόρων μεγεθών μέχρι και μισή σελίδα, συχνά επαναχρησιμοποιημένα όπως άλλωστε είναι και οι σελίδες όλων των χειρόγραφων κειμένων του αρχείου αυτού.

Φ Α Κ . Δ ' . Ο φάκελος αυτός δημιουργήθηκε και προστέθηκε στο αρχείο μεταγενέστερα, αφού περιλαμβάνει συναφές με τους προηγούμενους υλικό:

α) Το χειρόγραφο της ομιλίας του Σβορώνου στη Θεσσαλονίκη κατά την αναγόρευσή-του σε επίτιμο διδάκτορα της Φιλοσοφικής Σχολής (28.3.1977).

β) Το δακτυλόγραφο κείμενο της ομιλίας αυτής από το οποίο προέκυψε το δημοσίευμα με τίτλο "Η νομισματική κυκλοφορία στην Τουρκοκρατία, εικόνα εξαρτημένης οικονομίας", ανάτ., από την Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 19 (1980) 301-313.

γ) Χειρόγραφο σχέδιο επιστολής (6 σελίδες με μολύβι) του Ν.Σ. προς τον Ι.Κ. Βογιατζίδη, καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής Θεσσαλονίκης, εισηγητή της διατριβής-του. Σχολιάζει διάφορα σημεία της μελέτης-του και απαντάει στις παρατηρήσεις που είχε προφανώς δεχτεί από τον Βογιατζίδη· είναι αχρονολόγητη αλλά πάντως μεταγενέστερη της 28.6.1943, ημερομηνία στην οποία αναφέρεται εδώ, όταν ο γραμματέας της Σχολής κοινοποίησε στον υποψήφιο την αποδοχή της αίτησής-του για υποστήριξη της διατριβής-του στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

δ) Επιστολή (25.8.1943) του Ι. Βογιατζίδη προς τον Σβορόνο (απάντηση προφανώς σε επιστολή εκείνου, στο σχέδιο της οποίας αναφερθήκαμε εδώ), στην οποία του γράφει ότι θα κληθεί σύντομα για την προφορική υποστήριξη της διατριβής-του στη Σχολή και τότε θα έχουν την ευκαιρία να συζητήσουν για τις διορθώσεις ή βελτιώσεις στο κείμενό-του, το οποίο στη φάση αυτή δεν χρειάζεται να ξαναγραφεί ή να τυπωθεί, επειδή λόγω του πολέμου οι διαδικασίες έχουν απλουστευθεί.

ε) Εγγράφο (7.12.1976) του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης με το οποίο ανακοινώνεται στον Ν.Σ. η ανάθεση εντολής διδασκαλίας στη Φιλοσοφική Σχολή στο μάθημα της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας του νεώτερου Ελληνισμού για το ακαδημαϊκό έτος 1976-1977.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ιστορικός που ασχολείται με την περίοδο της τουρκοκρατίας και της βενετοκρατίας ακόμη και σήμερα προσκρούει στην έλλειψη κωδικοποιήσεων σχετικών με τις νομισματικές ισοτιμίες και την κυκλοφορία των νομισμάτων. Δεν θα ήταν σχήμα λόγου, αν λέγαμε ότι τα νομισματικά της τουρκοκρατίας αποτελούν τα θολά νερά που υποχρεώνεται να διασχίσει για να δώσει απαντήσεις σε ζητήματα που βρίσκονται κάποτε στο περιθώριο και πολλές φορές στο επίκεντρο των ερευνών-του.

Η άποψη που διατύπωσε ο R. Paris¹, ότι η έρευνα θα πρέπει να παραιτηθεί από κάθε προσπάθεια για τη σύνταξη ολοκληρωμένου καταλόγου των νομισμάτων που χρησιμοποιούνταν στις συναλλαγές στο χώρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, όσο κι αν είναι απαισιόδοξη, ορίζει εντούτοις το μέγεθος της δυσκολίας του εγχειρήματος. Οι συναφείς –έστω και περιορισμένες– μελέτες που πραγματεύονται το θέμα για χώρες των Βαλκανίων², καίριες συμβολές στην προσπάθεια αυτή, τονίζουν ιδιαίτερα το κενό που υπάρχει ως προς τις ελληνικές περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ως σήμερα αποσπασματικές μόνο αναφορές στο θέμα μέσα σε γενικό-

1. ROBERT PARIS, *Histoire du commerce de Marseille. Tome V. De 1660 à 1798. Le Levant*, Παρίσι 1957, σ. 353. Πβ. Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, "Ευρωπαϊκά νομίσματα στις Ηπειρωτικές αγορές (1812-1814). Συγκρίσεις και διαπιστώσεις", *Δωδώνη* 13 (1984) 192.

2. Αναφερόμαστε κυρίως στις εργασίες των: VUK VINAVER, *Pregled Istorije novca u Jugoslovenskim zemljama XVI-XVIII vek*, (*Aperçu de l'histoire des monnaies aux pays Jougoslaves du XVIe au XVIIIe siècle*), Βελιγράδι 1970, έργο επιπλέον χρήσιμο για την κατανόηση του ελληνικού φαινομένου της οικονομικής και νομισματικής κατάστασης και την ένταξή-του στο βαλκανικό κατά την ίδια περίοδο. - ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, "Monetarna Kriza u Turskoj (1575-1650)", *Istoriski Pregled* 3- 4 (1958) 113-153. - MIRCEA N. POPA, *La Circulation monétaire et l'évolution des prix en Valachie (1774-1831)*, Βουκουρέστι 1978. - R. MANTRAN, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIIe siècle*, Παρίσι 1962, σ. 233-285. - N. BELDICEANU, "La crise monétaire ottomane au XVI siècle et son influence sur les principautés roumaines", *Südost - Forschungen* 15/1 (1957) 70-86. - Στη νομισματική οικονομία της Βλαχίας κατά την ίδια χρονική περίοδο αναφέρονται και οι μελέτες των: OCTAVIAN ILIESCU, "Economie monetară a Țării Românești în timpul lui Mihai Viteazul", *Revista istorică* τ. 4, n. 5-6 (1993) 427- 456 και BOGDAN MURGESCU, "Plăți externe, fiscalitate și economie monetară în țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea", *Revista istorică* τ. 4, n°. 5-6 (1993), σ. 457- 471. - Στην εργασία του VUK VINAVER, "Der Venezianische Goldzechin in der Republik Ragusa", *Bolettino dell' Istituto di Storia della Società e dello Stato Veneziano* 4 (1962) 106-175, μπορεί κανείς να παρακολουθήσει διεξοδικά όχι μόνο τη διείσδυση και κυκλοφορία των ευρωπαϊκών νομισμάτων στη Δαλματία από τον 13^ο έως και τον 18^ο αι., αλλά επιπλέον να ενημερωθεί για την εισαγωγή και κυκλοφορία στην ίδια περιοχή των τουρκικών νομισμάτων από τις αρχές του 15^{ου} αι. κι έπειτα, καθώς και για τις αντιστοιχίες-τους με τα ευρωπαϊκά. - Τα οθωμανικά μεταλλικά νομίσματα είναι το θέμα της μελέτης του N. PERE, *Osmanlılarda madeni paralar*, Κωνσταντινούπολη 1968, ενώ ειδικό κεφάλαιο για το νόμισμα αφιερώνει στο έργο-του για τις τιμές στα Βαλκάνια ο LJUBEN BEROV, *Dviženieto na cenite na Balkanite prez XVI-XIXv. i evropejskata revoljucija na cenite*, Σόφια 1976, σ. 37-60· θα πρέπει να αναφερθούν φυσικά και οι σχετικές με τα νομισματικά της οθωμανικής αυτοκρατορίας μελέτες του H. SAHILLIOĞLU, οι οποίες συμπεριλαμβάνονται εδώ στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

τερα έργα θα μπορούσε κανείς να συναντήσει³ ή έστω κάποιες μελέτες με περιορισμένη όμως χωροχρονική διάσταση⁴.

Εξυπακούεται ότι το θέμα της κυκλοφορίας των νομισμάτων δεν μπορεί να εξεταστεί αυτόνομα, περιχαρακωμένο μέσα σε αυστηρά προσδιορισμένα τοπικά πεδία, όπως ο ελληνικός χώρος, γιατί το νομισματικό σύστημα της οθωμανικής αυτοκρατορίας είναι ενιαίο και οι επίσημες ρυθμίσεις αφορούν πάντα το ευρύτερο γεωγραφικό-της ανάπτυγμα.

Η οθωμανική κοινωνία –είναι πλέον γνωστό– παρουσιάζει υψηλό βαθμό εκχρηματισμού. Η διοικητική-της διάρθρωση στηρίζεται σ' ένα οικονομικό σύστημα, όπου το χρήμα παίζει πολλαπλούς ρόλους: γενικό ισοδύναμο των αξιών και μέσο ανταλλαγής αλλά και είδος αποταμίευσης και συχνά εμπόρευμα. Ο μηχανισμός της οθωμανικής διοίκησης για να κινηθεί και να λειτουργήσει σωστά απαιτούσε γεμάτα δημόσια θησαυροφυλάκια απ' όπου θα πληρώνονταν οι πολυπληθείς διοικητικοί υπάλληλοι, οι στρατιωτικοί, οι άνθρωποι της θρησκείας. Η παρουσία του νομίσματος λοιπόν είναι έντονη: στους φόρους, στην αγορά αξιωμάτων, στους μισθούς των υπαλλήλων, στο εμπόριο, στην εκτίμηση περιουσιών, στις προσφορές προς τις μονές, στις διαθήκες και τα προικοσύμφωνα, παντού το νόμισμα κατακτά έδαφος σε βάρος των φυσικών αξιών· κι ακόμη, ακραία, χαρακτηριστική περίπτωση αναφοράς στο νόμισμα για τη σήμανση του χρόνου στο παρελθόν: "... Εις τον καιρό-μου, το εμπόριο ήτον πολλά μικρό, τα χρήματα ήσαν σπάνια, το τάλληρο το επρόφθασα τρία γρόσια, και όποιος είχε χίλια γρόσια, ήτον πράγμα μεγάλο, και έκαμνε κανείς δουλειές, όσες τώρα δεν έκαμνε με χίλια βενέτικα. Η κοινωνία των ανθρώπων ήτον μικρή. Δεν είναι παρά η επανάστασις-μας, οπού εσχέτισε όλους τους Έλληνας..."⁵.

Βέβαια η κύρια πηγή ροής πολύτιμων μετάλλων με τη μορφή νομισμάτων στα ταμεία της Πύλης ήταν αναμφισβήτητα η φορολογία των πληθυσμών. Οι φόροι εισπράττονται σε "γερό" νόμισμα ενώ οι καθημερινές συναλλαγές, η καθημερινή αγορά, καταναλωτικών κυρίως αγαθών, λειτουργεί και, ή μάλλον κατεξοχή, με πληθωριστικό χρήμα. Γεγονός πάντως είναι πως έχουμε να κάνουμε με μία εκχρηματισμένη οικονομία, της οποίας βασικό χαρακτηριστικό είναι η νομισματική πολυμορφία.

Ο εκχρηματισμός της οικονομίας συντελείται μέσα σ' ένα νομισματικό πολύπλεγμα, όπου το λογιστικό νόμισμα συγχέεται με το πραγματικό και διάφορα νομισματικά συστήματα, τα ευρωπαϊκά και το οθωμανικό, συνυπάρχουν ή εναλλάσσονται στις καθημερινές συναλλαγές από τις πιο ασήμαντες ως τις πιο σημαντικές. Το πολύπλεγμα επιτείνεται και απο το γεγονός ότι οι διάφοροι τύποι νομισμάτων που κυκλοφορούσαν δεν αποτελούσαν πολλαπλάσια ή υποπολλα-

3. Δεν θα αναφέρουμε εδώ όλα εκείνα τα γενικά έργα, όπου γίνεται ειδική αναφορά στα νομίσματα· θα τα βρεί ο ενδιαφερόμενος ή συγκεντρωμένα στη βιβλιογραφία ή σε παραπομπές στη συνέχεια της εργασίας αυτής. Η μελέτη του Θ.Α. ΝΙΚΟΛΕΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Περί του νομίσματος εν Ελλάδι από της Αλώσεως μέχρι της αφίξεως του Οθωνος*, Αθήνα 1974, πολύ γενικά αναφέρεται στην περίοδο της τουρκοκρατίας και κυρίως συνοψίζει στοιχεία απο παλιότερες εργασίες. Το ίδιο ισχύει και για την εργασία του ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΤΖΑΜΑΛΗ, *Νομίσματα του Ελληνικού χώρου 1184-1976*, Αθήνα 1977.

4. Η με μορφή επιφυλλίδας μελέτη του ΛΕΩΝΙΔΑ Χ. ΖΩΗ, "Σημειώματα περί Νομισμάτων", εφημ. *Δαναΐς* 3 (1912), φύλ. 25-33, καθώς και το "Λεξικό"-του της Ζακύνθου αναφέρονται στα Επτάνησα, ενώ περισσότερο καθορισμένη χωροχρονικά είναι η εργασία του Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑ, "Ευρωπαϊκά Νομίσματα ...", *ό.π.*, σ. 189-225. - Στο χώρο της Επτανήσου αναφέρεται και το άρθρο του Γ.Δ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, "Σημειώσεις περί των νομισμάτων της Επτανήσου (1813-1865)", *Μνημοσύνη* 1 (1967) 71-85.

5. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, *Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836*, στο ΤΕΡΤΣΕΤΗΣ, *Απαντα*, τ. 3, αναστ. έκδ. Γ. ΒΑΛΕΤΑΣ, Αθήνα 1953, σ. 57.

πλάσια ενός ενιαίου νομισματικού συστήματος, αλλά η σχέση που κατά κανόνα τα συνέδεε ήταν απλώς σχέση ανταλλακτικής ισοτιμίας. Ευρωπαϊκά και τούρκικα νομίσματα, τους πρώτους χρόνους της κατάκτησης ακόμη και βυζαντινά, κυκλοφορούν ελεύθερα στην αυτοκρατορία και παρά τις κατά καιρούς προσπάθειες της διοίκησης να ελέγξει την κατάσταση, η εισροή-τους διογκώνεται κυρίως προς τους τελευταίους αιώνες της τουρκοκρατίας κατακλύζοντας τις αγορές της Ανατολής.

Συχνές είναι οι μαρτυρίες σε έγγραφες πηγές της εποχής, όταν γίνεται αναφορά σε νομισματικές συναλλαγές, όπου τα ποσά δηλώνονται με το ισοδύναμό-τους σε δύο, τρία ή κάποτε και περισσότερα διαφορετικά νομίσματα –τρέχοντα– του ευρωπαϊκού ή του οθωμανικού συστήματος. Με τον τρόπο αυτό από το ένα μέρος εξασφαλίζεται η σωστή αντιστοιχία ανάμεσα στο νόμισμα με το οποίο έγινε η συμφωνία στο παρελθόν και στη στιγμή της πληρωμής –ενδεχομένως σε διαφορετικό νόμισμα– και από το άλλο ορίζεται με απόλυτη σαφήνεια το μέγεθος του ποσού δηλαδή η ανταλλακτική-του δυνατότητα⁶.

Η μεγάλη ποικιλία νομισμάτων και η ελευθερία με την οποία κυκλοφορούσαν σε σχέση και με την άγνοια του πληθυσμού για την πραγματική ανταλλακτική αξία καθενός, ευνοούσε υπερβολικά την κιβδηλία και την κερδοσκοπία πάνω σ'αυτά: την ασκούσαν ντόπιοι και ξένοι σε βάρος του καταναλωτή, που έπρεπε να έχει γνώσεις αργυραμοιβού για να ξεχωρίσει το καλό νόμισμα από το κακό και να μη πέσει θύμα εκμετάλλευσης κατά τις επάλληλες μετατροπές από ένα νόμισμα σε άλλο⁷. Περισσότερο εκτεθειμένοι φυσικά σ' αυτή την οικονομική εκμετάλλευση ήσαν οι μικροέμποροι, οι τεχνίτες και οι κατώτεροι διοικητικοί υπάλληλοι, στα χέρια των οποίων κυρίως έφτανε και κυκλοφορούσε το "κακό" νόμισμα, το νόμισμα δηλαδή με μικρή περιεκτικότητα σε πολύτιμο μέταλλο, αντίθετα με τις ανώτερες διοικητικές και οικονομικές βαθμίδες της κοινωνίας και το μεγάλο εμπόριο⁸, όπου συγκεντρωνόταν αποκλειστικά και μόνο το γερό νόμισμα. Τελικά, το πρόβλημα δεν φαίνεται να άγγιζε τις κατώτατες βαθμίδες, το "λαό", ο οποίος έτσι κι αλλιώς συναλλασσόταν μόνο με περιορισμένα νομίσματα, τα μικρά κέρματα, και φυσικά δεν είχε ανάγκη από εξειδικευμένες γνώσεις για να χειρίζεται το νόμισμα αυτό· εκείνοι πάλι που είχαν τη δυνατότητα να διαχειρίζονται μεγάλης κλίμακας σε ποσότητα και ποικιλία νομίσματα είτε είχαν τις απαραίτητες γνώσεις είτε διέθεταν τα σχετικά εργαλεία (αριθμητικές, εμπορικές οδηγίες, ταρίφες, ακόμη και ζυγαριές για τον έλεγχο της γνησιότητας των νομισμάτων κ.λπ.). Το παιχνίδι που παίζεται ανάμεσα στο ισχυρό νόμισμα των μεγάλων συναλλαγών (κυρίως ευρωπαϊκό) και το συνεχώς υποκείμενο σε υποτίμηση νόμισμα (κυρίως

6. Σε έγγραφο του 1738 από την Πάτμο: "... έφερον ο διάκο Αθανάσιος από την Βενετιάν δουκάτα τρεχούμενα διακόσια <γ>δοηταπέντε και γροσέτα 18 στένουν φλορία 80# κάμουν γρόσια 255: 6". Και σε άλλο έγγραφο του 1743 από την ίδια αρχαική μονάδα: "τα όσα εσκουδέρησε ο χαζή Μανόλης Νόες από τον σιώρ Σιμόν Μαρούτζη δουκάτα κουρέντε 446 γρόσια 16. τα άνωθεν γίνονται δουκάτα ασιμένα 346 σουλδία 4 αυτά στένουν όλα φλορία βενέτικα 125 λίτρες 19 σουλδία 4". ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΔΙΑΚΟΝΟΣ ΧΡΥΣ. ΦΛΩΡΕΝΤΗΣ, *Νεοελληνικό Αρχείο Ι. Μονής Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου. Κείμενα για την τεχνική και την τέχνη*. Πολιτιστικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1990, έγγρ. 118, 131.

7. Η ίδια νομισματική σύγχυση επικρατεί και στις χώρες της Ευρώπης. Χαρακτηριστικά ο Edmond-Jean-François Barbier σημειώνει στο ημερολόγιό-του τον Ιούλιο του 1723 ότι στο Παρίσι: "On ne voit que de l'or dans le commerce; cela est au point qui'il en coûte jusque' à vingt sous [...] pour changer un louis [σε ασημένα νομίσματα] ... D'un autre côté, on pèse les louis ... et c'est un grand embarras. Il faut avoir un trébuchet dans sa poche". F. BRAUDEL, "Les structures du quotidien: Le possible et l'impossible", *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle*, τ. 1, Παρίσι 1979, σ. 405.

8. R. MANTRAN, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Παρίσι 1962, σ. 270.

τούρκικο), με το οποίο πληρώνεται η εργασία και πραγματοποιούνται οι ανταλλαγές μικρής κλίμακας⁹, οδηγεί στην ύπαρξη δύο νομισματικών κυκλοφοριών, με αποτέλεσμα να γεμίζουν με το πολύτιμο μέταλλο κατεξοχή τα κρατικά και σουλτανικά θησαυροφυλάκια καθώς και τα θυλάκια των μεγαλεμπόρων.

Ο σημερινός ερευνητής της οικονομικής ιστορίας της εποχής εκείνης έχει να αντιμετωπίσει δυσκολίες, αν όχι αξεπέραστες, πάντως δυσεπίλυτες. Αν, το να διαπιστώσει κανείς ποιά νομίσματα κρύβονται κάτω από τα πολυποίκιλα ονόματα των πηγών και να αποφύγει την παγίδα των ταυτώσεων, είναι έργο δύσκολο και με αμφίβολα αποτελέσματα, το να εξακριβώσει την κατά καιρούς αξία-τους είναι ακόμη δυσκολότερο¹⁰. Η έρευνα, λοιπόν, για την νομισματική κατάσταση που επικρατούσε στον ελληνικό χώρο κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας και έργο χρήσιμο θα ήταν και πολλά θα είχε να διδάξει για την ιστορία της περιόδου.

Η ανάληψη και πολύ μάλλον η ολοκλήρωση ενός τέτοιου έργου ενέχει σοβαρούς κινδύνους –αποσπασματικότητα, μονομερή προσέγγιση, άνιση εξέταση– που απορρέουν από την ίδια-του τη φύση αλλά και τη διαθεσιμότητα και προσιτότητα των σχετικών τεκμηρίων. Ως προς το πρώτο, είναι ευνόητο ότι για τη σφαιρική κι εξαντλητική αντιμετώπιση του θέματος απαιτείται διπλή προσέγγιση, του ιστορικού και του νομισματολόγου. Χρειάζεται λοιπόν από τώρα να δηλωθεί ότι το αντικείμενο των σελίδων που ακολουθούν περιορίζεται: α) στην ταύτιση των νομισμάτων και μάλιστα όταν αυτά παρουσιάζονται με πολλαπλές ονομασίες στις πηγές· β) στη διαχρονική αποκατάσταση της ισοτιμίας-τους.

Η άλλη δυσκολία απορρέει από τη φύση, την πληρότητα και τη διαθεσιμότητα των πηγών. Καθώς εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς, για τη διεξαγωγή μιάς τέτοιας εργασίας ο ερευνητής δεν έχει να δουλέψει με σειραϊκά τεκμήρια, αλλά απαιτείται η σταχυολόγηση διάσπαρτων στοιχείων, που θα πρέπει να συγκεντρώσει, αξιολογήσει, ταξινομήσει και αξιοποιήσει κατάλληλα, προκειμένου να φτάσει στη σύνθεση ενός ψηφιδωτού.

Το πεδίο λοιπόν της έρευνας ανοιγόταν μπροστά-μας ευρύτατο με ασαφή διαγραμμένα τα όριά-του μιά και η αναζήτηση πληροφοριών οδηγούσε τόσο στο χώρο των ποσοτικών όσο και των ποιοτικών τεκμηρίων. Εξάλλου, μιά πλούσια, δυσπρόσιτη όμως, φλέβα πληροφοριών, τα τούρκικα αρχεία, αποκλείστηκαν από το ερευνητικό-μας πεδίο. Εντέλει, οι δυσκολίες αυτές δεν υπήρξαν τόσο ισχυρές ώστε να αποτρέψουν ένα τέτοιο τόλμημα, μολονότι βέβαια, εξαιτίας κυρίως αυτού του τελευταίου προβλήματος η μελέτη δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ολοκληρωμένη, εξαντλητική, αλλά απλά αποτελεί ένα πρώτο corpus, μιά συλλογή, κάποιων σκόρπιων στοιχείων, τα οποία συνεχώς θα πλουτίζονται και θα συμπληρώνονται κάθε φορά που

9. Σπ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, *Ζητήματα Ιστορίας*, Αθήνα 1983, σ. 37.

10. Μολονότι πολύ μεταγενέστερη από την περίοδο που μας απασχολεί μιά γλαφυρή μαρτυρία από τα Επτάνησα, είναι στην περιγραφικότητά-της ενδεικτικότερη του φαινομένου της νομισματικής πανσπερμίας, που ο απόηχός-της φτάνει σε ορισμένες περιοχές ως τον προχωρημένο 19^ο αιώνα: "... περιφερόμενος υπό τα παράθυρα των οικιών [της Ζακύνθου] εξ'ών βλέπεις παρακύπτοντα γυναικεία πρόσωπα και γυναικείαν χείρα εξερχομένην και ρίπτουσαν οβολόν, φαρδίνιον ή μπικικίνιον ή μιτσόν ή δανδολίνειον ή όπως άλλως θέλεις να ονομάσης τα αναρίθμητα εις άκρον τετριμμένα και ακατάληπτα εκείνα νομισμάτια άτινα υπό ήττον τετριμμένην όψιν και υπό την ονομασίαν λεπτά ουδέ καν ευρίσκεις εν τη λοιπή Ελλάδι, και δι'ων πλημμυρίζονται ή τε αγορά και τα θυλάκια εν ταις ιονίοις νήσοις. Ουδαμώς περιττόν κρίνω ν'αναφέρω ενταύθα εν παρεμβάσει ότι κατά τας αρχάς της Ενώσεως, εις των εις Κέρκυραν αποσταλέντων ελλήνων χωροφυλάκων παρεφρόνησε, μη εννοών τον λόγον δι'ον τόσα ακατάληπτα ονόματα εδόθησαν εις τα ιόνια νομίσματα: ιάθη δε μόνον αφ'ού επανήλθεν εις την γενέθλιον αυτού Στερεάν, μακράν της επιβλαβούς επιδράσεως των ονομάτων τούτων επί τον στρατιωτικόν αυτού εγκέφαλον...". Σ., "Αποδημητού αναμνήσεων. Απόσπασμα δεύτερον", *Πανδώρα* 18 (1867-68) 399.

νέες πηγές θα έρχονται στο φως ή θα γίνονται προσιτές.

Η μελέτη αυτή, λοιπόν, στηρίζεται κυρίως σε δημοσιευμένες πηγές και σε έμμεσες βιβλιογραφικές πληροφορίες και μόνο περιστασιακά εξυπηρετείται και από την άμεση αρχειακή έρευνα, η οποία μάλιστα έχει περιοριστεί, συστηματικά, μόνο σε ελληνικά αρχεία¹¹. Ξένα αρχεία, που θα αποτελούσαν πλούσια πηγή πληροφοριών για το θέμα, από τα περιορισμένα πλαίσια και τη φύση της μελέτης αυτής δέν μπόρκαν καν στους στόχους της έρευνάς-μας και άρα στο πεδίο της ανάλογης αναδίφησης¹² παρά μόνο σποραδικά και τυχαία, ενώ αξιοποιήθηκε στο μέγιστο δυνατό η πλούσια βιβλιογραφία.

Οι πληροφορίες που αντλούμε από τα διάφορα αρχεία της περιόδου, ιδιωτικά και δημόσια (δικαιοπρακτικά έγγραφα, κατάστιχα, αλληλογραφίες, επίσημα οθωμανικά διατάγματα¹³ ή πρόχειρα σημειώματα ενθυμήσεων) δεν είναι πάντα άμεσες· συχνά τα στοιχεία εμφανίζονται με τέτοιο τρόπο, ώστε, καθώς είπαμε, πρέπει να υποβληθούν σε επεξεργασία, σε συγκρίσεις ή σε συνδυασμό με άλλα στοιχεία, για να γίνουν αξιοποιήσιμα στη μελέτη αυτή. Εξυπακούεται ότι τα επεξεργασμένα αυτά στοιχεία έγιναν αποδεκτά μόνον, εφόσον στάθηκε δυνατόν να εξακριβωθεί η αξιοπιστία-τους.

Σποραδικές ειδήσεις για τα νομισματικά της τουρκοκρατίας βρίσκει κανείς και σε ορισμένους περιηγητές και περισσότερο στους Τούρκους κι Έλληνες χρονογράφους και χρονονογράφους. Συστηματικότερα κάπως μιλάνε για τα νομισματικά και συναλλαγματικά ζητήματα της εποχής τα διάφορα εμπορικά εγχειρίδια του 18^{ου} και κυρίως του 19^{ου} αιώνα¹⁴. Με βάση τις πληροφορίες των Τούρκων χρονογράφων και των ξένων περιηγητών έγραψε ο F. Belin το πολύτιμο

11. Η αναδίφηση περιορίστηκε στα εξής μόνον αρχεία: ΓΑΚ, Συλλογή Βλαχογιάννη, Αρχείο Πάτμου (Μονή Ιωαν. Θεολόγου), Αρχείο Μυκόνου (Λαογραφική Συλλογή Μυκόνου, καθώς και το αντίστοιχο αρχειακό υλικό που υπάρχει στην Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία), Αρχείο Σερίφου (Μονή και Κοινότητα Σερίφου), Αρχαιοφυλακείο Λευκάδας (η έρευνα εδώ δεν υπήρξε ούτε συστηματική ούτε εξαντλητική), Ιστορικό Αρχείο Κέρκυρας (κι εδώ η έρευνα υπήρξε περιορισμένη), Αρχείο Αναγνωστικής Εταιρείας, Αρχείο Ιονίου Γερουσίας.

12. Τα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας, τα αντίστοιχα της Γαλλίας και γενικά των συναλλασσομένων με την οθωμανική αυτοκρατορία ευρωπαϊκών κρατών και βέβαια τα δυσπρόσιτα τούρκικα αρχεία της Κωνσταντινούπολης βρίθουν από στοιχεία τέτοιου είδους, τα οποία έμμεσα μας είναι γνωστά κυρίως από τις εργασίες των Μέρτζιου, Σβορώνου, Κρεμμυδά, Σιορόκα και αμεσότερα βεβαίως από την τουρκική και βαλκανική ιστοριογραφική παραγωγή για τα συναφή θέματα.

13. Των επίσημων αυτών διαταγμάτων δημοσιεύσεις βρίσκει κανείς κυρίως στα έργα: N. BELDICEANU, *Les actes des premiers Sultans conservés dans les manuscrits Turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris*, 1 (Παρίσι 1960), 2 (Παρίσι 1964)· στο πεντάτομο έργο, κυρίως στους τόμους 4 και 5, του Ν.Σ. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗ, *Μεταφράσεις τουρκικών ιστορικών εγγράφων αφορώντων εις την ιστορίαν της Κρήτης*, Ηράκλειο Κρήτης 1975-1985 και στου Ι. Κ. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗ, *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας*, τ. 1, Θεσσαλονίκη 1952 και τ. 2, Θεσσαλονίκη 1954.

14. Ενδεικτικά αναφέρω: ΙΩΑΝΝΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΤΗΣ, *Μέθοδος σύντομος δια να ευρίσκη καθ'έναν με ευκολίαν τα όσα χέρια Μαριάσια και Πετάκια πόσα φλορίντζια κάμνουν*, Βενετία 1766. - ΜΑΝΟΥΗΛ ΓΛΥΖΩΝΙΟΣ, *Βιβλίον πρόχειρον περιέχον τήν τε πρακτικήν αριθμητικήν ή μάλλον ειπείν την λογαριαστικήν*, έκδ. Θεοδοσίου, Βενετία 1783. - *Πινακίδιον αριθμητικόν εν ω περιέχονται διάφοροι πίνακες δια των οποίων δύναται πας τις με ευκολίαν να εύρη φλωρία, ταλήρια κ.τ.λ ...*, Βιέννη 1791. - ΘΩΜΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Η Σκριττούρα δόπλια ήτοι η τάξις ...*, Βιέννη 1794, χρήσιμο κι ως εγχειρίδιο νομισματολογίας για τους εμπόρους που συναλλάσσονταν όχι μόνο με τις αγορές της οθωμανικής αυτοκρατορίας αλλά και τις ευρωπαϊκές. - ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ν. ΔΑΡΒΑΡΙΣ, *Πρόχειρος αριθμητική*, Βιέννη 1803. - ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Αριθμητική εμπορική*, Τεργέστη 1803. - ΘΩΜΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Χειροαγωγός έμπειρος της πραγματείας*, Βιέννη 1809. - Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ερημής ο Κερδώος*, τ. 3, 4, Βενετία 1817. Φωτογραφική επανένδοση του έργου από το Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1989· προσθήκη ενός τόμου με *Επιλεγόμενα Τρ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗ και Ευρετήριο Π.Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗ*, καθιστά το έργο ευχρηστότερο. - *Διδασκαλία Εντελής συστηματική απάσης της Εμπορικής Επιστήμης Πρός χρήσιν των Εμπόρων, Εξαιρέτως δε των Εμπορικών Σχολείων*, Ιάσιο 1817. - ΚΩΝ. Μ. ΔΟΥΚΑΣ, *Πρακτική αριθμητική*, Βιέννη 1820.

και σήμερα ακόμη έργο-του *Essais sur l'histoire économique de la Turquie*, που δημοσιεύτηκε στο *Journal Asiatique* του 1864 και ανατυπώθηκε το 1865, και στο οποίο πολλά μπορεί κανείς να βρει για την κυκλοφορία και την αξία των νομισμάτων. Σε πληροφορίες επίσης περιηγητών αλλά και σε ευρήματα στηρίζεται η μικρή, αλλά περιεκτική και αξιόλογη μελέτη του F.W. Hasluck, *The Levantine Coinage*, που δημοσιεύτηκε στον I τόμο της 5ης σειράς του *Numismatic Chronicle* (1921). Οι δύο παραπάνω εργασίες πολύ βοήθησαν στην σύνταξη της παρούσας μελέτης, η οποία όμως στηρίζεται εξίσου και σε πληροφορίες που δίνουν οι ελληνικές πηγές. Εξάλλου, η θεωρητική ιστορική μελέτη του Pierre Vilar, *Or et monnaie dans l'histoire, 1450-1920*, Παρίσι 1969 (και σε ιταλική μτρφ. *Oro e moneta nella storia 1450-1920*, Μπάρι 1971), με το συνθετικό-της χαρακτήρα και τη διαχρονική αντιμετώπιση του θέματος συχνά λειτούργησε ως οδηγός κι έδωσε απαντήσεις σε ερωτήματα που προέκυψαν κατά την σύνθεση αυτής της εργασίας. Ουσιαστική υπήρξε τέλος και η συμβολή των σχετικών εργασιών των Τούρκων και Βαλκάνιων ιστορικών, V. Vinaver, L. Beron, H. Sahillioğlu, N. Pere¹⁵. Από το χώρο της λεξικογραφίας-καταλογογραφίας χρήσιμα εργαλεία στάθηκαν τα έργα: *Collezione di tavole monetarie di tutte le monete nobili che servono attualmente al Commercio, coniate nelle principali zecche dell'Europa, dell'Asia, e della Barbaria*, Βενετία 1796· το νομισματικό λεξικό του EDOARDO MARTINORI, *La moneta*, Ρώμη 1914 και επανέκδοση Ρώμη 1977· και δευτερευόντως τα: HORACE DOURSTHER, *Dictionnaire universel de poids et mesures anciens et modernes contenant des tables des monnaies de tous les pays*. Βρυξέλλες 1840 και επανέκδοση Αμστερνταμ 1976, ο *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, τ. 8, Λονδίνο 1883, το ALB. FREY, "A Dictionary of Numismatic Names, their official and popular designations", *American Journal of Numismatic*, 50 (1917) και βεβαίως η *Encyclopédie de l'Islam*.

Χρονικά η εργασία ορίζεται από τους δύο πόλους της νεότερης ελληνικής ιστορίας, την Αλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 και την Επανάσταση του 1821. Βέβαια, τα δύο χρονικά όρια μέσα στα οποία περιχαρλώνεται η μελέτη αυτή αναφέρονται στο πολιτειακό επίπεδο και δεν αποτελούν καμιά τομή στον οικονομικό ή νομισματικό χώρο. Η οθωμανική εισβολή στην Ευρώπη έγινε σταδιακά και η κατάκτηση του ελληνικού χώρου δεν υπήρξε ούτε ομοιόμορφη ούτε ταυτόχρονη. Η κατάσταση που βρήκε ο κατακτητής στην Ελλάδα στο νομισματικό επίπεδο ήταν μιά πανσπερμία δυτικών νομισμάτων, αποτέλεσμα της εμπορικής επικοινωνίας μεταξύ Ανατολής και Δύσης, η οποία εντεινόμενη κυρίως από την εποχή των Σταυροφοριών συντέλεσε στην εισαγωγή των δυτικών νομισμάτων στην Ανατολή και το αντίστροφο.

Εντούτοις, είναι φανερό γιατί επελέγη η πρώτη χρονολογία. Αν όμως το 1453 σήμανε την επίσημη αρχή της τουρκοκρατίας στον ελληνικό χώρο, το 1821 οπωσδήποτε δεν σήμανε το

Εξάλλου, στις συνεχείς επανεκδόσεις της *Πρακτικής των Λογαριασμών* (15 συνολικά από το 1680 έως το 1819) προς διευκόλυνση των εμπορικών συναλλαγών δίνονται οδηγίες για την μετατροπή από ένα νόμισμα σε άλλο, από αυτά που χρησιμοποιούνται στις ευρωπαϊκές και ανατολικές αγορές, ενώ από την έκδοση του 1801 και ύστερα υπάρχει επιπλέον προσθήκη ισοτιμιών της βενετικής με την ιταλική λίρα. ΤΡΙΑΝΤ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, *Τα εμπορικά εγχειρίδια της βενετοκρατίας και τουρκοκρατίας και η Εμπορική Εγκυκλοπαίδεια του Νικόλαου Παπαδόπουλου*, παράρτημα 5 του περιοδικού *Μνήμων*, Αθήνα 1991, σ. 27-28. - Από τα πρώτα θεωρητικά έργα περί πολιτικής οικονομίας, που κυκλοφορούν στο νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος, είναι το έργο του J.- B. SAY, μεταφρασμένο από τον Γ. ΧΡΥΣΗΙΔΗ, *Πολιτικής Οικονομίας κατήχησις. Ητοι Οικιακή διδασκαλία*, Αίγινα 1828, όπου φυσικά αφιερώνεται ειδικό κεφάλαιο στη φύση και τη χρήση του νομίσματος.- Είκοσι χρόνια αργότερα με το έργο του ΚΩΝ. ΜΕΛΛΑ, *Εμπορικών Εγχειρίδιον...*, Αθήνα 1848, γίνεται προσπάθεια συστηματοποίησης τρεχουσών ως τότε γνώσεων κι απόψεων με επιδιωκόμενο τη χρησιμότητα.

15. Τους τίτλους των έργων αυτών βλέπε στη βιβλιογραφία.

τέλος-της και συνεπώς δεν επήλθε καμιά εμφανής τομή, καμιά αλλαγή, στα δημοσιονομικά θέματα, αφού δεν υπήρχε –παρά μόνο για το γεωγραφικά περιορισμένο ελληνικό κράτος– εκείνο το κεντρικό διοικητικό σώμα και ο ενιαίος πολιτικός φορέας, ο οποίος θα αναλάμβανε την αποτελεσματική αναδιοργάνωση των οικονομικών πραγμάτων. Η ισορροπία, που διασαλεύεται και σπάει με την Επανάσταση, δεν αποκαθίσταται εντούτοις άμεσα και πάραυτα με την εγκαθίδρυση νέων συστημάτων θεσμικών, κοινωνικών, ιδεολογικών, οικονομικών, αλλά ακολουθείται από ένα χρονικό διάστημα μεταβατικό, παράλληλης συνύπαρξης των παλαιών με τα νέα. Ετσι, για πολλά ακόμη χρόνια μετά την Επανάσταση οι διάφορες συναλλαγές θα συνεχίσουν να γίνονται όχι μόνο στο τούρκικο νόμισμα αλλά και σε πολλά ευρωπαϊκά. Η πολιτεία αρκείται στο ρόλο του ρυθμιστή της αξίας των νομισμάτων αυτών, ορίζοντας με συνεχείς επίσημες διατιμήσεις τις αντιστοιχίες των ευρωπαϊκών προς το τούρκικο νόμισμα, το γρόσι¹⁶ από την άποψη αυτή παρουσιάζεται απλά ως συνεχιστής της οθωμανικής πολιτικής.

Το 1828, έτος κοπής του φοίνικα¹⁷ ή το 1833 με την καθιέρωση της δραχμής και την απαγόρευση της κυκλοφορίας των τούρκικων νομισμάτων¹⁸ θα ταίριαζαν καλύτερα για χρονικά τεμαχικά ορόσημα της εργασίας. Κάτι τέτοιο όμως δεν θα σήμαινε και πολλά πράγματα μιά και με την καθιέρωση του εθνικού δέν έχουμε αποκλεισμό των ξένων νομισμάτων· συνακόλουθα υπάρχουν αλύτρωτες περιοχές, όπου το τούρκικο νόμισμα συνεχίζει να είναι το επίσημο και κυρίαρχο. Με την ίδια λογική, των νομισματικών δηλαδή κριτηρίων, θα μπορούσε να επιλεγεί ως χρόνος έναρξης το έτος κοπής (1328) του ακρε, του πρώτου δηλαδή οθωμανικού νομίσματος, όμως στο βαθμό που αυτό κυκλοφορεί –περιορισμένα– και σε περιοχές της βυζαντινής αυτοκρατορίας δεν αποτελεί βέβαια το επίσημο νόμισμα στο χώρο αυτό τουλάχιστον ως την εποχή της κατάκτησης.

Όπως ήδη αναφέραμε, το γεωγραφικό πεδίο μελέτης του θέματος είναι ο ελληνικός χώρος, όπως σήμερα τον εννοούμε· μόνη εξαίρεση η Κωνσταντινούπολη, κέντρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, όπου τα πάντα γίνονταν αντικείμενο εμπορίας και ίσως κάποια άλλα κέντρα της αυτοκρατορίας ή του εξωτερικού (Σμύρνη, Βενετία, Τεργέστη) με έντονη την ελληνική παρουσία και στενές επαφές με τον ελληνικό χώρο. Οι αναφορές-μας όμως στους τόπους αυτούς θα είναι αποσπασματικές και περιορισμένες, μόνον όταν κι όσο χρειάζεται για να πλαισιωθεί το θέμα-μας ή να βοηθηθεί ο μελετητής στην κατανόηση αντίστοιχων φαινομένων.

Υστερα από όλα αυτά θα πρέπει να έχει γίνει σαφές σε τί αποσκοπεί η εργασία αυτή: να επισημάνει και να καταστήσει γνωστά τα διάφορα πραγματικά νομίσματα που κυκλοφορούσαν στον ελληνικό χώρο, ή σε τόπους όπου η ελληνική παρουσία ήταν έντονη ή οπωσδήποτε εμφρα-

16. Για τις ενέργειες των προσωρινών κυβερνήσεων της Ελλάδας αμέσως μετά την Επανάσταση καθώς και τις νομισματικές διατιμήσεις, που κυκλοφόρησαν από το 1822 κι ύστερα, βλέπε, εκτός από την *Γενική Εφημερίδα*, συγκεντρωτικά τα στοιχεία στη μελέτη του Γ.Δ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Προσπάθειαι νομισματοκοπίας κατά την Ελληνική Επανάσταση*, Αθήνα 1963 κι ακόμη τη μελέτη του Σπυρ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ, "Τα πρώτα ελληνικά νομίσματα και τραπεζικά γράμματα της Νέας Ελλάδος", *Νέα Ελλάς* 1 (1894) 149-162 ή *Μικταί σελίδες*, Αθήνα 1905, σ. 654-665. - Συνοπτικά για το νομισματικό σύστημα του ελεύθερου βασιλείου της Ελλάδας βλέπε επίσης ΔΙΟΝ. Α. ΚΑΛΥΒΑ, *Εγχειρίδιον περί Νομισμάτων, Μέτρων και Σταθμών των διαφόρων επικρατειών του κόσμου*, Αθήνα 1899, σ. 19-21. - Κρίθηκε, εξάλλου, σκόπιμο να αναδημοσιευθούν φωτογραφικά στο Παράρτημα οι τέσσερις πρώτες διατιμήσεις νομισμάτων 1822, 1828, 1830, 1833, που εκδόθηκαν στο ελεύθερο Ελληνικό Κράτος.

17. Τα σχετικά με την καθιέρωση του νομισματικού συστήματος του 1828 και την εισαγωγή του φοίνικα ως νομισματικής μονάδας βλ. Γ.Δ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, "Η πρότασις του Αλεξάνδρου Κοντοσταύλου περι του εισακτέου νομισματικού συστήματος Εν Ελλάδι (Αίγινα, 27 Ιανουαρίου 1828)", *Τεύχη του Ε.Λ.Ι.Α.* 3 (1993) 43-50.

18. ΕΛΛΗ ΔΡΟΥΛΙΑ-ΜΗΤΡΑΚΟΥ, *Τα Μονόφυλλα του ΕΛΙΑ, (1800-1863)*, Αθήνα 1989, σ. 213, αρ. 945 Δ716. Πβ. Γ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Προσπάθειαι νομισματοκοπίας ...*, σ. 36-38.

νης· να υποδείξει επίσης τα λογιστικά ομόλογά-τους, που χρησιμοποιούνταν στους λογαριασμούς, με τα πολυποίκιλα ονόματά-τους και την κατά καιρούς μεταξύ-τους σχέση. Προσδιοριστική για την ποικιλία και τον πλούτο των στοιχείων της εργασίας αυτής καθώς και για τη χωροχρονική-της διάσταση εξυπακούεται ότι είναι, αποκλειστικά και μόνο, η ύπαρξη και η διαθεσιμότητα των πηγών· όπου οι πηγές σιωπούν εκεί και η μελέτη-μας εμφανίζεται φτωχή.

Κρίθηκε, εξάλλου, αναγκαίο να δοθούν συμπληρωματικά, όσο αυτό ήταν δυνατόν, διάφορες πληροφορίες οικονομικής φύσης, οι οποίες έρχονται σε άμεση σχέση είτε με τη νομισματική πολιτική των χρόνων είτε με την αξία των νομισμάτων. Καθώς εύκολα καταλαβαίνει κανείς, τέτοιου είδους μελέτες δεν είναι δυνατόν να είναι εξαντλητικές. Γι'αυτό και η παρούσα εργασία πρέπει να εκληφθεί μόνο ως απλή σύμβολή στην έρευνα του ζητήματος, την οποία θα συμπληρώσει στο μέλλον το ενδιαφέρον και η ενασχόληση άλλων ερευνητών. Εδώ, θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε μιά γενική εικόνα της κυκλοφορίας των νομισμάτων και κυρίως να αποκαταστήσουμε τις νομισματικές ισοτιμίες. Από την άποψη αυτή η εργασία-μας μπορεί να συμβάλει, ως εργαλείο, στη μελέτη της ίδιας της νομισματικής κυκλοφορίας στον τουρκοκρατούμενο και βενετοκρατούμενο ελληνικό χώρο από τον 15^ο αιώνα ως την Ελληνική Επανάσταση.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΚΑΙ Η ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

ΚΙΒΔΗΛΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΚΑΙ Η ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ

1. Γενικά

Η ανάγκη απρόσκοπτης διεξαγωγής του εμπορίου οδήγησε στην ανεύρεση κάποιου κοινού μέσου ανταλλαγής, που θα χρησίμευε για την καταμέτρηση της αξίας των εμπορευμάτων, την αμοιβή της εργασίας, τη λειτουργία της αγοράς.

Για το σκοπό αυτό επιλέχθηκαν τελικά τα μέταλλα, επειδή πληρούν τις βασικές ιδιότητες που θα πρέπει να έχει ένα κοινό μέσο ανταλλαγής, και με τη μορφή των νομισμάτων, ως το καθολικό εμπόρευμα, "το κοινό μέτρον των πάντων", μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την καταμέτρηση των άλλων εμπορευμάτων¹. Τα μέταλλα είναι ομοιόμορφα διαιρετά, γενικά χρήσιμα και δίχως τη νομισματοποίησή-τους και, τέλος, έχουν αξία, αν όχι απόλυτα αμετάβλητη, πάντως μεγαλύτερη απ'ότι τ'άλλα εμπορεύματα, ιδιότητες βασικές που τα καθιστούν ως το καθολικά αποδεκτό μέτρο των ανταλλαγών. Το νόμισμα λοιπόν έχει ενσωματωμένη την αξία-του στο μέταλλο από το οποίο είναι κατασκευασμένο και για τούτο εκτός από ανταλλακτικό μέσο το ίδιο λειτουργεί ως εμπόρευμα αλλά και ως αντικείμενο αποθησαυρισμού². Εξάλλου,

1. Σκοπός-μας δεν είναι εδώ να ασχοληθούμε με την ιστορία της γένεσης του νομίσματος ή την διευκρίνιση όρων νομισματικών ή πλουτολογικών. Γι'αυτά μπορεί πρόχειρα να ανατρέξει ο ενδιαφερόμενος στη μελέτη του Γ. ΚΑΤΣΕΛΙΔΟΥ, *Το Νόμισμα*, Αθήνα 1902, και, πρωιμότερα, στο ειδικό κεφάλαιο του έργου του Ι. ΣΚΑΛΤΣΟΥΝΗ, *Η επιστήμη του εμπορίου*, Κεφαλονιά 1865, σ. 129-154. - Για μία συνολική θεώρηση και ερμηνεία, PIERRE VILAR, *Oro e moneta ...*, ό.π. καθώς και PHILIP GRIERSON, *Monnaies et monnayage*, Παρίσι 1975· εξάλλου, πολλές από τις μελέτες που περιέχονται στον τόμο *Storia d'Italia*, Annali 6, *Economia naturale*, *Economia monetaria*, προσφέρουν επαρκή κάλυψη στις ανάγκες του υποψιασμένου ιστορικού και αποτελούν το εφαλτήριο για τις εξειδικευμένες αναζητήσεις του ειδικού. - Οι νεότερες απόψεις στο χώρο της διεθνούς νομισματικής ιστορίας, αποτέλεσα συνεδριακών συναντήσεων, εκφράζονται στο συλλογικό έργο: *Money, Coins and commerce: Essays in the Monetary History of Asia and Europe. (From Antiquity to Modern Times)*, Leuven University Press 1992. - Η παγκόσμια ιστορία του νομίσματος με την υποστήριξη πλούσιου κι ενδιαφέροντος εικονογραφικού υλικού παρουσιάζεται στον τόμο-άλμπουμ *Money. From cowrie shells to credit cards* έκδ., Joe Cribb, 1984, και μολονότι απευθύνεται μάλλον σε συλλέκτες δεν στερείται εντούτοις σοβαρής επιστημονικής αξίας. - Θεωρητικά περί των νομισμάτων, στοιχεία τεχνικά της μορφής-τους, καθώς και προβλήματα ορισμού των διαφόρων νομισματολογικών εννοιών, πρώιμα συναντά κανείς και σε εγχειρίδιο των αρχών του 19^{ου} αι. Α. ΓΑΣΠΑΡΙΣ, *Εισαγωγή γενική της γεωγραφίας*, μτφρ. Καπετανάκη, τ. 2, Βιέννη 1816, σ. 305-306 και 320-323, και βεβαίως στην πραγματεία του Ι.Α. ΣΟΥΤΣΟΥ, *Περί παραγωγής και διανομής του πλούτου*, Αθήνα 1851, ειδικότερα στις σελίδες 249-275· πβ. επίσης ΑΘΑΝ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ, "Ιστορικά και οικονομολογικά μελέται περί των νομισμάτων...", *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος* 5 (1870-1871), Κωνσταντινούπολη 1872, σ. 27-47 και ειδικότερα σ. 27-29. - Ο ΙΔΙΟΣ, *Τα χαρτονομίσματα παρά τοις αρχαίοις*, ό.π., 6 (1871-1872), Κωνσταντινούπολη 1873, 165-177 και ειδικότερα σ. 165-167.

2. Ανάπτυξη του θέματος των εσωτερικών εκείνων στοιχείων που καθιστούν το μεταλλικό νόμισμα πολύτιμο όχι ως νόμισμα αλλά ως πολύτιμο μέταλλο, καθώς και των τριών διαφορετικών λειτουργιών που επιτελεί, νόμισμα-

αυτό επιτρέπει την αποδοχή απο τους συναλλασσομένους νομισμάτων διαφόρων τύπων, προελεύσεων και αξιών. Ο προσδιορισμός της θέσης του χρήματος³ μέσα στην κοινωνία τόσο απασχόλησε κατά καιρούς τους οικονομολόγους αλλά και τους φιλόσοφους της εποχής, ώστε έφτασαν ως τις πιο ακραίες και άστοχες παρομοιώσεις. Το νόμισμα παρομοίασε έτσι με το "αίμα του κοινωνικού σώματος" ή το "λίπος του πολιτικού σώματος" [William Petty (1655)] ή ακόμη ως το "λάδι που διευκολύνει την κίνηση μιάς μηχανής" για να φτάσει ως την ταύτιση του John Locke "το χρήμα είναι το κεφάλαιο", αποτέλεσμα οικονομολογικής σύγχυσης, δηλαδή του νομίσματος και του πλούτου, της μονάδας μέτρησης και της καταμετρημένης ποσότητας⁴.

Ένα απο τα αποτελέσματα της ανακάλυψης της Αμερικής υπήρξε και η νομισματική επανάσταση που ακολούθησε στην Ευρώπη. Πριν από την ανακάλυψη του Νέου Κόσμου το κυρίαρχο νόμισμα που κυκλοφορούσε στη Δύση ήταν το ασημένιο κι αυτό σε περιορισμένη κλίμακα, εξαιτίας κυρίως της ατελούς εκμετάλλευσης των ορυχείων της Ευρώπης, ενώ το χρυσό νόμισμα έλειπε παντελώς. Μόνο στο ανατολικό τμήμα της βυζαντινής αυτοκρατορίας υπήρχαν και κυκλοφορούσαν τα χρυσά νομίσματα· κι εφόσον η βυζαντινή αυτοκρατορία άκμαζε οικονομικά, το βυζαντινό χρυσό *υπέρπυρο* ήταν το κυρίαρχο νόμισμα των αγορών, το οποίο πέρασε στη Δύση όπου και ονομάστηκε *βυζάντιον* (*besant*) και έγινε το πρότυπο του βενετικού χρυσού *δουκάτου* και έμμεσα των κυριότερων ευρωπαϊκών χρυσών νομισμάτων⁵. Υστερα όμως από την κατάλυση του βυζαντινού κράτους από τους Σταυροφόρους και τη δημιουργία στην Ελλάδα των διαφόρων φραγκικών κρατιδίων και ηγεμονιών έγινε αθρόα εισαγωγή στις ελληνικές αγορές από ευρωπαϊκά νομίσματα των κυριάρχων και κόπηκαν πλήθος νέα των διαφόρων νεοσύστατων κρατιδίων, τα οποία μαζί με τα ντόπια βυζαντινά κυκλοφορούσαν στην Ελλάδα και σ'όλη την Ανατολή. Εναργή εικόνα της κατάστασης που επικρατούσε στην Πελοπόννησο αρχές του 15^{ου} αι. και των προβλημάτων που ανέκυπταν από τη νομισματική αυτή σύγχυση μας δίνει ο Γ. Γεμιστός, ο οποίος στο υπόμνημά-του προς τον Μανουήλ Παλαιολόγο προτείνει τον περιορισμό/αποκλεισμό της κυκλοφορίας των ξένων χάλκινων νομισμάτων, επειδή τα πλείστα ήσαν νοθευμένα και κίβδηλα και εισηγείται την καθιέρωση υγιούς εθνικού νομίσματος για τις ανάγκες του Δεσποτάτου⁶.

εμπόρευμα, εμπορικό ισοδύναμο, λογιστικό νόμισμα, βλέπε DANIEL DESSERT, *Argent, pouvoir et société au Grand Siècle*, Παρίσι 1984, σ. 28-31. - Από τις πρώτες ελληνικές προσεγγίσεις, βλ. ενδεικτικά, *Διδακαλία Εντελής συστη-ματική απάσης της Εμπορικής Επιστήμης ...*, Ιάσιο 1817, σ. 76-78· πβ. Γ. ΚΑΤΣΕΛΙΔΗΣ, *ό.π.*, σ. 10.

3. Σχετικά με τη σημασία και τη χρήση του όρου "χρήμα" και τον περιορισμό ή την διευρύνση και σε παλιότερες κοινωνίες και σε μέσα ανταλλαγής διαφορετικά από εκείνα των νομισματοποιημένων πολύτιμων μετάλλων, βλέπε σύνοψη των διαφορετικών απόψεων στο έργο του ΜΑΡΣΕΛ ΜΩΣ (MARCEL MAUSS), *Το δώρο. Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής*, Αθήνα 1979, σ. 195, σημ. 24.

4. FERNAND BRAUDEL, *Capitalismo e civiltà materiale (secoli XV- XVIII)*, Τορίνο 1977, σ. 334.

5. Η βυζαντινή οικονομία παρουσιάζει αρκετά υψηλό βαθμό εκχρηματισμού, ιδιαίτερα κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο, δεύτερο μισό του 8^{ου} αιώνα ως τα τέλη περίπου του 11^{ου}, καθώς αποδεικνύει πρόσφατη μελέτη του Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ, "Σε ποιο βαθμό ήταν εκχρηματισμένη η μεσοβυζαντινή οικονομία;" *Ροδωνιά*, τ. 2, Ρέθυμνο 1994, σ. 363-370.

6. Σπ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*, τ. 3, Αθήνα 1926, σ. 262-263. - Ανάλυση των οικονομικών και δημοσιονομικών απόψεων του Γεμιστού κάνει ο ΣΑΒΒΑΣ ΠΑΡ. ΣΠΕΝΤΖΑΣ. *Γ. Γεμιστός-Πλήθων ο φιλόσοφος του Μυστρά. Οι οικονομικές, κοινωνικές και δημοσιονομικές-του απόψεις*, Αθήνα 21987, όπου ειδικότερα στις σελίδες 129-134 παρουσιάζονται οι απόψεις του Γεμιστού για το νόμισμα. - Σφαιρικότερη διαπραγμάτευση όμως του θέματος της οικονομικής και νομισματικής κατάστασης στο βυζάντιο βλέπε D.A. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, *Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIIIe au XVe siècle*, Αθήνα 1948. - Ειδικότερα στην κτητική δύναμη του νομίσματος κατά την ίδια περίοδο αναφέρεται η μελέτη του Α.Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΗ, "Περί νομίσματος και της κτητικής δυνάμεως των

Παράλληλα, με τις Σταυροφορίες επετεύχθη μόλις από τον 13^ο αι. και η διείσδυση χρυσών νομισμάτων στην Δυτική Ευρώπη, η οποία ως τότε εθεωρείτο –καθώς είπαμε– κατεξοχή ζώνη αργύρου⁷. Στην πραγματικότητα, λοιπόν, η νομισματική ιστορία της Ευρώπης αρχίζει κυρίως από τον 14^ο αι., οπότε πλέον ο χρυσός εμφανίζεται σε παράλληλη κυκλοφορία με τον άργυρο, πάντα όμως ποσοτικά υποδεέστερος ο πρώτος του δεύτερου. Φορτία ασημιού με μορφή νομισμάτων (*grossi, gigliati, torneselli, soldini, migliaresi* είναι τα ασημένια νομίσματα των ιταλικών πόλεων που κατεξοχή κυκλοφορούν στην Ανατολή) μεταφέρονται από τη Δύση στην Ανατολή για τις ανάγκες του εμπορίου από Ιταλούς εμπόρους με συνέπεια να παρατηρείται έλλειψη αργύρου στις μεγάλες ιταλικές πόλεις, όπως μαρτυρούν οι χρονικογράφοι της εποχής⁸. Εξάλλου, ο άργυρος σε σχέση με τον χρυσό ήταν ανέκαθεν φθηνότερος σ' όλη τη Δ. Ευρώπη. Αντίθετα, στην Ανατολή εξαιτίας της σχετικής αφθονίας χρυσών νομισμάτων η τιμή του χρυσού σε σχέση με τον άργυρο δεν παρουσίαζε την αύξηση που είχε στην Δύση. Εξαρση στη διαφορά της σχέσης χρυσού-αργύρου παρατηρείται κυρίως στην εικοσαετία 1320-1340 δίχως το φαινόμενο να εκλείψει και στα μεταγενέστερα χρόνια⁹.

Με την αθρόα εισαγωγή πολύτιμων μετάλλων από την Αμερική η πτώση των τιμών-τους ακολούθησε ρυθμούς γεωμετρικής προόδου. Το κακό μετριόστηκε μόνο με τη διάνοιξη του δρόμου προς την Ινδία και τη ριζική μεταβολή στις οικονομικές σχέσεις της Μ. Ανατολής με την ΝΑ. Μεσόγειο, οπότε με την εξάπλωση του εμπορίου η χρήση και κυκλοφορία των νομισμάτων επεκτάθηκε¹⁰: έτσι, στη μεγάλη προσφορά λειτούργησε αντισταθμιστικά η μεγάλη ζήτηση, που είχε ως αποτέλεσμα τη μερική εξασθένηση του κερδοσκοπικού φαινομένου. Σταδιακά, λοιπόν, η συγκέντρωση πολύτιμου μετάλλου στις χώρες-τμήματα της οθωμανικής αυτοκρατορίας λιγοστεύει αισθητά.

Η σπανιότητα ή η μεγάλη παραγωγή πολύτιμων μετάλλων επιδρά ανάλογα και πάνω στην τιμή-τους: πέρα όμως απ' αυτό ο παράγοντας που καθοριστικά κάνει να υψωθεί η τιμή-τους στην αγορά είναι όταν έρχονται σε αναμέτρηση μ' ένα υποτιμημένο νόμισμα. Πρέπει λοιπόν να διακρίνουμε τη διαφορά ανάμεσα στην αύξηση της αξίας των πολύτιμων μετάλλων και στην αύξηση της τιμής-τους που εκφράζεται με το νόμισμα, φαινόμενο συνηθισμένο στις ευρωπαϊκές αγορές χρήματος και κυρίως σ' αυτές της οθωμανικής αυτοκρατορίας¹¹. Βασισμένη στην παράλληλη κυκλοφορία και χρήση και των τριών μετάλλων, χρυσού, αργύρου και χαλκού, η δυτική κοινω-

πολυτίμων μετάλλων κατά τους βυζαντινούς χρόνους", απόσπ. απο την *Επιστημονική Επετηρίδα του Πανεπιστημίου του έτους 1916-1917*, Αθήνα 1918. - Για την αγοραστική δύναμη του νομίσματος στο Βυζάντιο βλ. G. OSTROGORSKY, "Salari e prezzi a Bisanzio", στο *I prezzi in Europa dal XIII secolo a oggi*, έκδ. Einaudi, Τορίνο 1967, σ. 47-85.

7. ROBERT MANTRAN, "Politique, économie et monnaie dans l'empire ottoman au XVIIème siècle", *Social and Economic History of Turkey (1071-1920)*, Αγκυρα 1980, σ. 123-125. (Είναι ανάπλαση του σχετικού κεφαλαίου από το έργο-του Istanbul, σ. 248-50). Πρόχειρα Γ. ΚΑΤΣΕΛΙΔΗΣ, *ό.π.*, σ. 48-49.

8. Τον πρωταγωνιστικό ρόλο της Βενετίας στη διακίνηση μεγάλων ποσοτήτων χρυσών και αργυρών νομισμάτων σε χώρες της Δυτικής και Ανατολικής Ευρώπης κατά την περίοδο της παντοδυναμίας-της (13^ος-15^ος αι.) πραγματεύεται η μελέτη του Fr. LANE, "Exportations vénitienes d'or et d'argent de 1200 à 1450", στο J. DAY, *Etudes d'histoire monétaire XIIe-XIXe siècles*, Lille 1984, σ. 29-48.

9. ELYIAHU ASHTOR, "Pagamento in contanti e baratto nel commercio italiano d'oltremare (secoli XIV- XVI)", στο *Storia d'Italia*, Annali 6, σ. 365-368. Στην εξέλιξη της σχέσης χρυσού-αργύρου σε διάφορες εποχές θα αναφερθούμε σε άλλο σημείο του κεφαλαίου αυτού.

10. Η Ισπανία παίρνοντας τη σκυτάλη από τη Βενετία και αργότερα η Αγγλία, θα διαμορφώσουν τα νομισματικά κυκλώματα ανάμεσα σ' Ευρώπη, Αμερική κι Ασία από τον 16^ο ως τα μέσα τουλάχιστον του 18^{ου} αι. K.N. CHAUDHURI, "Circuits monétaires internationaux, prix comparés et spécialisation économique, 1500-1750", στο J. DAY, *Etudes ...*, σ. 49-67.

11. M.N. POPA, *La circulation ...*, σ. 34 και 45-49, όπου δίνονται οι μεταβολές της τιμής των πολύτιμων μετάλλων στις διάφορες αγορές της οθωμανικής αυτοκρατορίας. - Για τους τόπους προέλευσης και τις διακινούμενες ποσότητες

νία εξισορροπεί την οικονομία-της και ανταποκρίνεται στα διάφορα μεγέθη των συναλλαγών-της χρησιμοποιώντας το ανάλογο σε κάθε περίπτωση νόμισμα. Με τον τρόπο αυτό δημιουργείται μιά κατανομή των πολύτιμων μετάλλων και μιά ροή και συγκέντρωσή-τους ανάλογη με τα κοινωνικά στρώματα: ο χρυσός συγκεντρώνεται στα χέρια των λαϊκών κι εκκλησιαστικών αρχόντων, της ιθύνουσας τάξης, καθώς και των μεγάλων εμπόρων. Το ασήμι κυκλοφορεί στα μεσαία στρώματα, ενώ οι μάζες των φτωχών στην κατώτερη βαθμίδα γνωρίζουν κατά βάση μόνο το "μαύρο" νόμισμα, δηλαδή το χάλκινο, που στην καλύτερη περίπτωση μπορεί να περιέχει και μικρή ποσότητα αργύρου¹². Η οθωμανική αυτοκρατορία, χάρη στα αφρικάνικα ορυχεία που τροφοδοτούν τα σουλτανικά θησαυροφυλάκια με χρυσό, έως το τέλος του 15^{ου} αι. ανήκει σχεδόν αποκλειστικά στη ζώνη του χρυσού. Όμως και πριν από τα μέσα του 16^{ου} αι. η κυκλοφορία του χρυσού είναι ικανοποιητική τόσο στις χώρες της Μεσογείου όσο και στην υπόλοιπη Ευρώπη, ενώ από την εποχή αυτή εκτείνεται το φαινόμενο της διακίνησης αργυρών νομισμάτων από την Ευρώπη προς την Απω Ανατολή μέσω της οθωμανικής αυτοκρατορίας¹³. Το φαινόμενο του διμεταλλισμού, με την απλή έννοια της παράλληλης κυκλοφορίας χρυσών κι αργυρών νομισμάτων, γενικεύεται πλέον όχι μόνο στις χώρες της Ευρώπης αλλά και στις περιοχές της οθωμανικής επικράτειας. Βέβαια, θα πρέπει να διευκρινίσουμε εδώ ότι ο διμεταλλισμός δεν ήταν η βάση του οθωμανικού νομισματικού συστήματος, δηλαδή δεν υπήρχε μιά νόμιμα καθορισμένη σχέση στην αναλογία μεταξύ χρυσού και αργύρου, ρύθμιση νομισματική που είναι ανεξάρτητη από την πραγματική τιμή αγοράς του χρυσού και του ασημιού¹⁴. Η οθωμανική κυβέρνηση ποτέ δεν ενδιαφέρθηκε να επιβάλει μιά νόμιμα καθορισμένη τιμή ανταλλαγής ανάμεσα στα δύο αυτά πολύτιμα μέταλλα: αντίθετα, φροντίδα-της ήταν μάλλον να καθορίσει μιά σχέση ανάμεσα στα μικρά νομίσματα που χρησιμοποιούνταν στις καθημερινές συναλλαγές και στα μεγαλύτερα ασημένια ή τα χρυσά νομίσματα, που ήταν σε χρήση των μεγάλων και διεθνών συναλλαγών¹⁵.

τες των πολύτιμων μετάλλων με τα οποία προμηθεύονταν η Ευρώπη βλέπε JOSÉ-GENTIL DA SILVA, "Oro, monete, prezzi", *La Storia* τ. 3, σ. 191-212. - Την κίνηση των αργυρών νομισμάτων στο μεσογειακό χώρο δίνει ο FERNAND BRAUDEL, "Note sull'economica del Mediterraneo nel XVII secolo", *Economia e Storia*, fasc. 2, anno 1955, σ. 130-134. - Όσο για τις εισαγόμενες από την Αμερική στην Ευρώπη μέσω Ισπανίας, ποσότητες χρυσού και αργύρου κατά τον 16^ο και το α' μισό του 17^{ου} αι. βλέπε κυρίως E.J. HAMILTON, *American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1650*, Μασσαχουσέτη 1934 και συνοπτικά C.M. CIPOLLA, *Η Ευρώπη πριν από την Βιομηχανική Επανάσταση. Κοινωνία και οικονομία 1000-1700 μ.χ.*, μτφρ. Πέτρος Σταμούλης, Αθήνα 1988, σ. 294-295.

12. F. BRAUDEL, *Capitalismo ...*, σ. 351-352, όπου και γενικότερα γίνεται λόγος για τους μηχανισμούς κυκλοφορίας των πολύτιμων μετάλλων στην Ευρώπη για τα ίδια θέματα βλέπε επίσης ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, "Les structures du quotidien...", το κεφάλαιο περί νομίσματος στις σ. 383-420 και για την περίπτωση εδώ ειδικότερα στις σ. 402, 411. (ελλ. έκδ. *Υλικός Πολιτισμός Οικονομία και Καπιταλισμός (15^{ος}-18^{ος} αιώνες)*, μτφρ. Αικατερίνη Ασοραγά, τ. 1, Αθήνα 1995, σ. 471-518). - Ειδικότερα στο θέμα της αντιστοιχίας των πολύτιμων μετάλλων με την κοινωνική διαστρωμάτωση στην Ευρώπη από τον 16^ο αιώνα κι έπειτα αναφέρεται η μελέτη, με τον εύγλωττο τίτλο, της ROSALBA DAVICO, "Oro, argento, rame: moneta dei ricchi, moneta dei poveri", στο *Storia d'Italia*, Annali 6, σ. 470-519· πβ. και J.G. DA SILVA, *ό.π.*

13. F. BRAUDEL, *Capitalismo...*, σ. 352 και E. ASHTOR, *ό.π.*, σ. 367.

14. HAIM GERBER, "The monetary system of the Ottoman Empire", *Journal of the Economic and social History of the Orient*, τ. 25, μέρος 3 (1982) 309. - Στο θέμα του οθωμανικού διμεταλλισμού, της παράλληλης δηλαδή κυκλοφορίας χρυσού κι αργυρού νομίσματος, στις ποσότητες και τη μεταξύ-τους αναλογία με την οποία συγκεντρώνονταν οι δύο αυτοί τύποι νομισμάτων στο κρατικό Θησαυροφυλάκιο, αφιερώνει ειδικό κεφάλαιο στο άρθρο-του ο HALIL SAHILLIOĞLU, "The role of international monetary and metal movements in Ottoman monetary history, 1300-1750", στον τόμο *Precious Metals in the Later Medieval and Earth Modern Worlds*, σ. 273-281. - Το σύστημα του διμεταλλισμού στη Γαλλία καθιερώνεται επίσημα μόλις στη ναπολεόντεια περίοδο το 1803. JEAN BABELON, "Νομισματική", στο *Ιστορία και μέθοδοί-της*, τ. 2, τχ. 1, μτφρ. Σωκράτης Συμεωνίδης, έκδ. MIET, Αθήνα 1981, σ. 225.

Συνεπώς, με τον όρο *διμεταλλισμός* ή ορθότερα *συμμεταλλισμός*¹⁶ σε αντιδιαστολή με τον όρο *μονομεταλλισμός* εννοούμε απλά την παράλληλη κι ελεύθερη χρήση χρυσών κι ασημένιων νομισμάτων, φαινόμενο που ανάγεται ως τη βυζαντινή περίοδο, μολονότι καταρχήν στο βυζάντιο επικρατούσε ο μονομεταλλισμός με νομισματική βάση τον χρυσό και όχι τον άργυρο¹⁷.

Για τον ανταγωνισμό των δύο συστημάτων, μονομεταλλικού και διμεταλλικού, επιβάλλεται η γνώση της εξέλιξης της τιμής των πολύτιμων μετάλλων και της σχέσης μεταξύ χρυσού και αργύρου. Η παραγωγή πολύτιμων μετάλλων κυρίως στην περίοδο 1600-1840 χαρακτηρίζεται από βαθμιαίες μεταπτώσεις με εντυπωσιακά όμως πάντα μεγαλύτερη την παραγωγή αργύρου¹⁸ έναντι του χρυσού. Ο 16^{ος} αιώνας, όπως σημειώθηκε και πιο πάνω, εφοδίασε την Ευρώπη με τεράστιες ποσότητες πολύτιμων μετάλλων με αποτέλεσμα την αυξημένη παραγωγή και τον ξεπεσμό των νομισμάτων, την μεταβολή της σχέσης μεταξύ χρυσού κι αργύρου, "την επανάσταση των τιμών"¹⁹. Ο H. Gerber όμως έρχεται ν' ανασκευάσει την παλιά άποψη για τα αίτια που προκάλεσαν τον πληθωρισμό του νομίσματος στο χώρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά τη διάρκεια του 16^{ου} και ένα μεγάλο μέρος του 17^{ου} αι. Οι αποδείξεις βρίσκονται στους πίνακες (περιεκτικότητα ασημιού στο άσπρο) που δημοσιεύει ο Ö. L. Barkan στο έργο-του "The Price Revolution of the Sixteenth Century", απ' όπου προκύπτει ότι ο πληθωρισμός δεν προκλήθηκε από την εισροή φθηνού αμερικάνικου ασημιού στην Ευρώπη αλλά από τον ξεπεσμό της νομισματοκοπίας. Καθώς τα στοιχεία μαρτυρούν για όλη την περίοδο του πληθωρισμού (1587-1650) το μέσο ετήσιο ποσοστό πληθωρισμού του ασημιού ήταν 0,5%, πράγμα που δύσκολα θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε "επανάσταση" στις τιμές και βεβαίως γίνεται σαφές ότι μιλάμε για τιμές εκφρασμένες σε ασήμι²⁰.

15. H. GERBER, *The monetary...*, σ. 310. Το φαινόμενο επισημαίνει (περίπου) και ο συγγραφέας του "Χειραγωγού", όταν σημειώνει: "Εις την Τουρκίαν αι ξένοι Μαλαγματένιοι, και ασημένιοι Μονέδαι, δεν έχουν διορισμένη τιμήν πόσα να απερθούν, επειδή όσον κατώτερα εις το αγιάρι γίνονται αι ασημένιοι μονέδαι του Τούρκου, τόσον περισσότερον ακριβαίνει το μάλαγμα, ομοίως και αι ξένοι ασημένιοι μονέδαι", ΘΩΜΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Χειραγωγός ...*, σ. 140.

16. Για τον όρο βλ. FREDERIC C. LANE, REINHOLD C. MUELLER, *Money and Banking in Medieval and Renaissance Venice*, τ. 1, Βαλτιμόρη-Λονδίνο χ.χ., σ. 416.

17. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Περί νομίσματος ...*, σ. 6-9.

18. Για το θέμα της παραγωγής αργύρου και των αργυρορυχειών της Ευρώπης κατά τον 15^ο και 16^ο αι. βλέπε τις ειδικές μελέτες των: JOHN U. NEF, "Silver Production in Central Europe", *Journal of Political Economy* 49 (1941) 575-591 και MURPHEY RHOADS, "Silver Production in Rumelia According to an Official Ottoman Report Circa 1600", *Südost-Forschungen* 39 (1980) 75-104.

19. V. VINAVER, *Pregled ...*, σ. 365. - F. BRAUDEL, *Capitalismo...*, σ. 361-362. - Όπως αποδόθηκε η "επανάσταση των τιμών" στην άφθονη εισροή χρυσού από την Αφρική κι ασημιού από την Αμερική κατά τον 16^ο, έτσι και στην τροφοδοσία της Ευρώπης από μεγάλες ποσότητες βραζιλιάνικου χρυσού αποδόθηκε η "βιομηχανική επανάσταση" στην Αγγλία κατά τον 18^ο αι. Άποψη που, όπως και η πρώτη, δεν ευσταθεί απόλυτα. Βεβαίως ο χρυσός της Βραζιλίας και της Αφρικής ικανοποίησε σε μεγάλο βαθμό συνεχείς ανάγκες, την περίφημη ανικανοποίητη "πείνα" (*auri sacrum famem*) της Ευρώπης για πολύτιμα μέταλλα, όμως από μόνα-τους τα πολύτιμα μέταλλα δεν αρκούν για να προκαλέσουν κανενός είδους οικονομική "επανάσταση"- συμβάλλουν ασφαλώς και παίζουν ένα ρόλο ρυθμιστικό, αλλά όχι καθοριστικό. Θέματα παραγωγής και διακίνησης του βραζιλιάνικου χρυσού πραγματεύεται η μελέτη της LILIAN DA FONSECA SALOMÃO, "L'or du Brésil et le rôle de régulateur monétaire du monde méditerranéen (XVIIIe siècle)", *Actes du IIe Colloque International d'Histoire (Athènes, 18-25 septembre 1983). Économies Méditerranéennes équilibres et intercommunications XIIIe-XIXe siècles*, Αθήνα 1983, τ. 1, σ. 321-333. - Τα μεγέθη παραγωγής χρυσού κι αργύρου στους αιώνες 15^ο-19^ο βλ. P. VILAR, *ό.π.*, σ. 474-477· πβ. και M.N. POPA, *ό.π.*, σ. 31-33.

20. H. GERBER, *ό.π.*, σ. 316. - Η άποψη ότι η αφθονία αργύρου ανεβάζει τις τιμές, ενώ αντίθετα η έλλειψή-του

Κατά τον 14^ο αι. ο άργυρος είναι ακριβότερος στην Ανατολή, όπου η αναλογία χρυσού-αργύρου είναι 1:9,4, απ' ότι στις ευρωπαϊκές χώρες²¹. Προς το τέλος του 16^{ου} αι. η σχέση του χρυσού προς τον άργυρο είναι 1:10 ³/₄, ενώ στο τέλος του 17^{ου} η αξία του αργύρου έχει μειωθεί μεταβάλλοντας τη σχέση σε 1:15 και φτάνοντας με διακυμάνσεις μέχρι το 1:15 ¹/₄. Στη Γαλλία η σχέση αυτή ως τα μέσα του 18^{ου} αι. ήταν 1:14,5, αλλά, χρησιμοποιώντας η κυβέρνηση ως πρόσχημα την φυγή του χρυσού, με διάταγμα του 1785 διαμορφώνει τη σχέση στο 1:15,5 μή απέχοντας έτσι πολύ από την Ισπανία και Αγγλία, όπου η σχέση του χρυσού προς τον άργυρο ήταν 1:16²². Ο χρυσός γίνεται ακριβός και στα Βαλκάνια κυρίως από τα μέσα του 17^{ου} αι. και ως τις πρώτες δεκαετίες του 18^{ου}. όμως εδώ πρόκειται πλέον όχι για το πολύτιμο μέταλλο που μπαίνει στην κυκλοφορία, αλλά για τον χρυσό που προσφέρεται για κερδοσκοπία, "για κερδοσκοπικές νομισματικές τιμές"²³.

Η έξοδος των πολύτιμων μετάλλων από την Κωνσταντινούπολη προς τις κτήσεις των Αψβούργων, που ξεκινάει γύρω στα χρόνια 1795-1796, είχε σοβαρή επίδραση πάνω στην εξέλιξη των τιμών, την κυκλοφορία των αργυρών κυρίως νομισμάτων και γενικά τη νομισματική πολιτική της Πύλης²⁴. Το νόμισμα "immobile par sa destination et mobile par sa nature", όπως λέει ο R. Sedillot, καθ'όλη τη διάρκεια της μακραίωνης τουρκοκρατίας γνώρισε αλλεπάλληλες διακυμάνσεις της τιμής-του²⁵.

Από τον 17^ο αιώνα και εξαιτίας των πολυμέτωπων πολέμων της Τουρκίας (Κρήτη, Ρωσία, Πολωνία) και συνεπώς των ιδιαίτερα αυξημένων εξόδων, η οθωμανική κυβέρνηση, για ν' ανταπεξέλθει στις ανάγκες-της, προέβη σε νομισματικές ρυθμίσεις που επέτειναν την δημοσιονομική και οικονομική κρίση. Η συνεχής μείωση της εσωτερικής αξίας του αργυρού νομίσματος και ειδικά του άσπρου στο β' μισό του 17^{ου} αιώνα αντανάκλα ανάλογη πολιτική κρίση στο εξωτερικό της οθωμανικής αυτοκρατορίας²⁶. Η κρίση όμως αυτή δέν οφειλόταν μόνο στη νομισματική πολιτική της Πύλης· σημαντικό αποσταθεροποιητικό ρόλο έπαιξε και το ξένο εμπόριο.

συνεπάγεται την πτώση-τους, ευσταθεί μόνο για βραχυπρόθεσμα φαινόμενα· σε μακροπρόθεσμη οπτική όμως είναι γεγονός ότι κάθε νομισματική διακύμανση επιδρά άμεσα στην διαμόρφωση των τιμών. Γενική διαπραγμάτευση του θέματος F.BRAUDEL - F. SPOONER, "Prices in Europe from 1450 to 1750", *The Cambridge Economic History of Europe*, τ. 4, κεφ. VII, σ. 378-391 [= "Les prix en Europe de 1450 à 1750" στο *Ecrits sur l'histoire* 2 (1990) 39-54]. - Το θέμα της "επανάστασης των τιμών" σε σχέση με την παραγωγή των πολύτιμων μετάλλων πραγματεύεται σε έκταση και ο P.VILAR, *ό.π.*, σ. 97-143.

21. E. ASHTOR, *ό.π.*, σ. 367. - Για τη διαφορά στη σχέση χρυσού-αργύρου ανάμεσα στις χώρες της Δύσης και στις περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά τον 13^ο-14^ο αι. βλ. A.M. WATSON, "Back to Gold-and Silver", *The Economic History Review*, second series, 20/1 (1967) 1-34, και ειδικότερα τους πίνακες στις σ. 23-25, 27, 29.

22. F. BRAUDEL, *Capitalismo ...*, σ. 360. - Για τη σχέση του χρυσού προς τον άργυρο κατά την περίοδο 1500-1833, όπως διαμορφώνεται στις διάφορες χώρες της Ευρώπης, βλ. M.N. POPA, *ό.π.*, σ. 33. - Στη σχέση των δύο πολύτιμων αυτών μετάλλων και τους κανόνες που τη διέπουν κατά τον 18^ο αι. στο χώρο της Ευρώπης αναφέρεται ειδικά η σχετική πρόσφατη μελέτη του UGO TUCCI, "Le rapport or/argent dans l'économie monétaire européenne du XVIIIe siècle", στο J. DAY, *Etudes ...*, σ. 335-351· ο H. SAHILLIOĞLU, "The role of ...", σ. 283 δίνει την αντίστοιχη σχέση, όπως εμφανίζεται στην ισλαμική Ανατολή κατά τους 16^ο-17^ο αιώνες.

23. J.G. DA SILVA, "Η οικονομική και η κοινωνική ...", σ. 355.

24. M. N. POPA, *ό.π.*, σ. 36.

25. ΣΤΟ ΙΔΙΟ, σ. 30.

26. R. MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 258. - Η κρίση όμως αυτή που ξεσπάει στο 17^ο αι. υποβόσκει ήδη στις τελευταίες δεκαετίες του προηγούμενου αιώνα. VUK VINAVER, "Monetarna Kriza u Turskoj 1575-1650" (= La crise monétaire turque 1575-1650) *Istoriski Glasnik* 3-4 (1958) 113-153. - Στο θέμα ακριβώς αυτό των νομισματικών προβλημάτων και της

Με την άλωση της Κωνσταντινούπολης ανοίγει η μεγάλη αγορά της οθωμανικής αυτοκρατορίας, ευρύ πεδίο δράσης για τους Ιταλούς καταρχήν εμπόρους. Οι Ιταλοί εμπορεύονται στην Κωνσταντινούπολη κατά βάση με ανταλλαγή προϊόντων, μολονότι αρκετοί πληρώνουν σε μετρητά, ανταποκρινόμενοι έτσι στη δίψα της Ανατολής για πολύτιμο μέταλλο και μάλιστα από τις πρώτες δεκαετίες του 15^{ου} αι. Με ιδιαίτερη προτίμηση στον χρυσό και μειωμένη ζήτηση στον άργυρο, υποχρεώνουν τους Ιταλούς εμπόρους να κάνουν τις πληρωμές-τους σε δουκάτα, τα οποία βέβαια δεν είναι πάντα ανόθευτα αλλά συχνά ακόμη και κίβδηλα²⁷. Το φαινόμενο γενικεύτηκε στο 17^ο κυρίως αιώνα, οπότε όχι μόνο οι Ιταλοί αλλά γενικά οι ευρωπαίοι έμποροι, στο μέτρο όπου το εμπορικό ισοζύγιο ήταν πάντα πλεονασματικό για τις εξαγωγές από την Ανατολή, υποχρεώνονταν να πληρώνουν το μεγαλύτερο μέρος των εμπορευμάτων που αγόραζαν εκεί με εισαγόμενα ξένα νομίσματα, που κατά το πλείστον δεν ήταν πάντα καλής ποιότητας²⁸. Ο 18^{ος} αι. με την εντυπωσιακή ανάπτυξη του εμπορίου καθιστά εντονότερη την ανάγκη για την εισαγωγή όλο και μεγαλύτερων νομισματικών ποσοτήτων. Τελικώς, η Ανατολή παρουσιάζει μόνιμη έλλειψη μετρητού χρήματος, τόσο απαραίτητου για την ικανοποίηση ποικίλων ανάγκων κι όχι μόνο του εμπορίου. Ενδεικτικό της έκτασης και του μεγέθους του φαινομένου κατά τον 18^ο κυρίως αι. είναι η περίπτωση Γάλλων ιδιωτών οι οποίοι επιδίδονταν στην κοπή νομισμάτων προοριζόμενων ειδικά για εξαγωγή στην Ανατολή²⁹. Οι ποσότητες χρυσού εισρέουν άφθονες³⁰· όμως, η σταθερότητα της αξίας των ξένων νομισμάτων, και γιαυτό η προτίμησή-τους απέναντι των τούρκικων, έκανε ακριβώς ώστε οι έμποροι να φέρουν στην Ανατολή αλλοιωμένα στην πραγματικότητα νομίσματα πάνω στα οποία κερδοσκοπούσαν σε

δημοσιονομικής κρίσης που διέρχεται η οθωμανική αυτοκρατορία στα τέλη του 16^{ου} αι. καθώς και τη συσχετίσή-τους με πολιτικοκοινωνικές ανωμαλίες του χώρου αναφέρεται και η μελέτη του CEMAL KAFADAR, "Les troubles monétaires de la fin du XVIe siècle et la prise de conscience ottomane du déclin", *Annales ESC* n° 2 (mars-avril 1991) 381-400. - Για την πτώση της αγοραστικής δύναμης του άσπρου κατά τον 15^ο-16^ο αι.: πβ. J.G. DA SILVA, *ό.π.*, σ. 335-338.

27. E. ASHTOR, *ό.π.*, σ. 378-384.

28. R. MANTRAN, *ό.π.*, σ. 233. - Σε έγγραφο του 1751 ανάμεσα στα προϊόντα που εισάγονται στη Θεσσαλονίκη από διάφορες αγορές της Ευρώπης φτάνουν ακόμη και χρηματοδέματα με τσεκίνα, σεβιλλιάνες, τάλιρα αυτοκρατορικά, αλλά και συναλλαγματικές για Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Κάιρο. Το ενδιαφέρον είναι ότι σε σύνολο εισαγωγών αξίας 2.560.000 πιάστρων το 75,4% καλύπτεται από τις εισαγωγές νομισμάτων και συναλλαγματικών. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 346. Το παράδειγμα βεβαίως είναι ενδεικτικό του φαινομένου κι όχι μοναδικό. Διεξοδικότερα για το θέμα αυτό γίνεται λόγος στις σελίδες 47-53 εδώ.

29. PAUL MASSON, *Histoire du commerce français dans le Levant XVIIIe siècle*, Παρίσι 1911, σ. 507. - Την "άκραν αναγυριάν" κυρίως του Μοριά λόγω των ειδικών περιστάσεων (πολεμικές συγκρούσεις του 18^{ου} αι.) επισημαίνουν οι μαρτυρίες της εποχής: "εις τον καιρόν-μου το εμπόριον ήταν πολλά μικρό, τα χρήματα ήταν σπάνια..." υπογραμμίζει ο Θ. Κολοκοτρώνης, ... και ο Μιχ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ το επιβεβαιώνει: "... η λειψαργυρία εκορυφώθη, τα σιτηρά μετέπεσαν εις μεγίστην υποτίμησιν ώστε η εποχή εκείνη [τέλη 18^{ου} αι.] νομομάθη *γροσοπίνακο*, διότι έν πινάκι σίτου ετιμάτο 40 παράδες ήτοι...". *Απομνημονεύματα αγωνιστών του '21*, τ. 14, Αθήνα 1957, σ. 27, 32. - Και ο ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ, *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, τ. 1, Αθήνα 1976, σ. 9 (σημείωση), στο ίδιο μοτίβο κινούμενος θα σημειώσει ότι: "... δια την τότε παραδειγματίστον έλλειψιν των χρημάτων· όλα τα τρόφιμα και λοιπά είδη επωλούντο με τιμάς μικράς... από δε την εποχήν του 1769 και ύστερον, και αι τιμαί των διαφόρων πραγμάτων και νομισμάτων ηύξησαν, επομένως και οι διδόμενοι φόροι· η δε των νομισμάτων αξία ετιμάτο περί πλέον εις τας θλιβεράς των Αλβανών ημέρας, μετά την καταστροφήν των οποίων (τω 1781) και τα τρόφιμα και λοιπά είδη, καθώς και τα νομίσματα, επροχώρησαν εις αύξησιν πολύ ανωτέραν".

30. Οι μαρτυρίες είναι από το χώρο της Μακεδονίας (Θεσσαλονίκη): 1757 Μαΐου 25: "... με έν μέγα αγγλικόν πλοίον έφθασε χθές από το Αλγέρι μετά πλούν 30 ημερών ένας μπέης από τα μέρη εκείνα, ίνα στρατολογήση εδώ άνδρας· και προς τον σκοπόν τούτον έφερε μαζί του 150.000 *τζεκίνα της Αλγερίας*. Γενική είναι εδώ η επιθυμία, όπως στρατολογήση όσον το δυνατόν περισσότερους αλήτας, οι οποίοι λυμαινόνται την χώραν. Κατ' αυτόν τον

έκταση πουλώντας-τα, βεβαίως, για γνήσια. Αποτέλεσμα αυτής της τακτικής είναι ότι το τούρκικο νόμισμα καταντά με τον καιρό απλό λογιστικό νόμισμα, στο οποίο γίνονται βέβαια οι λογαριασμοί στις δοσοληψίες, αλλά η πληρωμή ορίζεται ότι θα γίνει στο αντίστοιχο ποσό ευρωπαϊκών νομισματάτων, κυρίως δουκάτων και αργότερα ταλίων.

Ετσι, πραγματικά νομίσματα όπως το άσπρο κι ο παράς, κυρίως τα μικρά, ωστόσο μεγάλης διάθεσης ή "εθνικά" νομίσματα, καταλήγουν απλές λογιστικές μονάδες και, όπως θα έχουμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε σε επόμενο κεφάλαιο, χρησιμοποιούνται από κάποια στιγμή κι ύστερα μόνο με τη γενική σημασία του χρήματος³¹. η έννοια του τελευταίου υπάρχει έντονη στην κοινωνία της τουρκοκρατίας, εκφράζεται όμως με τα ονόματα κάποιων –των πλέον διαδοσμένων κι εν χρήσει κάποτε– νομισμάτων. Με τη γενική έννοια του νομίσματος, που επίσης απουσιάζει από τα τρέχοντα ελληνόγλωσσα πρακτικά κείμενα της τουρκοκρατίας, συχνά χρησιμοποιείται κυρίως στις βενετοκρατούμενες περιοχές ή στις περιοχές με μακρά τη βενετοϊνική κατοχή η ιταλική λέξη μονέδα³². Ο όρος όμως *moneta* ή *amonete* χρησιμοποιείται κάποτε σε αντιδιαστολή με τον όρο "χρυσό", δηλώνοντας ότι πρόκειται για νομίσματα ασημένια και μάλιστα με μικρή περιεκτικότητα αργύρου³³. Στα χρόνια αμέσως μετά την Επανάσταση η λέξη

τρόπον θα κυκλοφορήσει τόσον χρήμα εις μίαν πόλιν, η οποία υποφέρει πάρα πολύ από έλλειψιν μετρητού χρήματος. Λέγεται επίσης ότι ο μπέης θα παραλάβη και σίδηρον, ως και άλλα πολεμοφόδια...". - Και μιά δεκαετία αργότερα: 1768 Ιουλίου 29. "... πρό τριών ημερών έφθασεν εδώ ένας ζαΐμης κομίζων φικιάνι προς τον Πασσάν, όπως στρατολογήσει 2.000 'Γιουρούκηδες' από τα μέρη αυτά. Ο ζαΐμης έφερε μαζί του και 13 ζώα φορτωμένα με χρήματα, το μεγαλύτερον μέρος των οποίων ήτο εις χρυσόν. Επτά από τα ζώα έφυγον την επομένην δια το Μοναστήρι...". Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *Μνημεία ...*, σ. 383 και 403 αντίστοιχα.

31. Με τη γενική έννοια του χρήματος χρησιμοποιούνται κατά εποχές όχι μόνο αυτά που αναφέραμε αλλά και αρκετά άλλα νομίσματα όπως τα όβολα, τα σολδία, οι γαζέτες, κ.λπ. Η μετάπτωση από το πραγματικό στη θέση του απλού λογιστικού νομίσματος και σ' αυτή του χρήματος γενικά οφείλεται στον ξεπεσμό της πραγματικής-του αξίας και στην αρνητική στάση του κοινού απέναντί-του, οπότε αυτόματα περιορίζεται σε μιά κωδική και μόνο λειτουργία. Ετσι, λογιστικό νόμισμα, που σε κάποια περίοδο -κυρίως στην αρχή της κυκλοφορίας-του- να μίν υπήρξε πραγματικό, δεν νοείται. Ο ΜΑΡΚ ΒΛΟΧ, "Esquisse d'une histoire monétaire de l'Europe", *Cahiers des Annales* 9 (1954) 43, 47-48 απορρίπτει ως αδόκιμη τη χρήση από τους ιστορικούς του όρου "monnaie de compte", τουλάχιστον ως τον 13^ο αι., επειδή δημιουργείται σύγχυση με τα πράγματι λογιστικά νομίσματα της επομένης περιόδου. Εξάλλου, η πολυπλοκότητα αυτών των ιδίων των νομισμάτων επέβαλε τη χρήση μιάς σταθερής μονάδας υπολογισμού των χρηματικών ποσών, απαραίτητης για την "οικονομική επικοινωνία" μεταξύ των συναλλασσομένων. Σ' ένα ενδεικτικό παράδειγμα από έγγραφο του τέλους του 18^{ου} αι. συνυπάρχουν το λογιστικό νόμισμα, το πραγματικό και η γενική έννοια του χρήματος: "... το επούλισα του γιοβάνη τον υιόν του γερο-κυρίτζη δια γρόση 18= ήτοι ασλανία δέκα οκτώ και έλαβα, τα άσπρα σώα και ανελλιπή...". Ν. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, "Έγγραφα εκ Γούρας και Λαρίσης", *Επετηρίς Παρνασσού* 13 (1917) 163. - Και από χειρόγραφο των αρχών του 19^{ου} αι.: "...τες δέ γαζέτες πάντα από 25 γαζέτες την πάσαν γαζέτα και κάμνε δουκάτα". Σπ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, "Φεουδαλική πρόσσος και γαιοπρόσσος στην Κέρκυρα την εποχή της βενετικής κυριαρχίας", *Α' Συνέδριο Επτανησιακού Πολιτισμού. Λεικάδα, 15-19 Σεπτ. 1982* Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 14. [= *Οικονομία και νοτροπίες*, Αθήνα 1988, σ. 62]. - Όσο για το ποιά νομίσματα περιπίπτουν από την κατάσταση του πραγματικού στην κατάσταση της απλής λογιστικής μονάδας είναι καταφανές ότι αυτά είναι τα μικρά κέρματα, τα μικρής αξίας δηλαδή νομίσματα, για τους λόγους που ήδη αναφέρθηκαν. Ο ρυθμιστικός ή μάλλον απορρυθμιστικός ρόλος των μικρών αυτών νομισμάτων στα διάφορα νομισματικά συστήματα καθώς και οι τρόποι αντιμετώπισής του εξετάζονται σε ειδικό κεφάλαιο στο έργο του CARLO M. CIPOLLA, *Money, Prices, and Civilization in the Mediterranean World. Fifth to Seventeenth Century*, Princeton University Press 1956, σ. 27-37. - Για το λογιστικό νόμισμα βλ. και F. BRAUDEL, *Capitalisme ...*, σ. 359-361, καθώς επίσης F. BRAUDEL - F. SPOONER, "Prices ...", σ. 378-381.

32. "... αι ξέναι Μαλαγματένιαι και ασημένιαι Μονέδαί, δεν έχουν διορισμένην τιμήν ...". ΘΩΜΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Χειραγωγός ...*, σ. 140.

33. GIULIO MANDICH, "Monete di Conto veneziane in un libro di commercio del 1336-1339", ανάλ. από *Studi Veneziani*, 8 (1984) 22. - Και κάποια παραδείγματα από ελληνικές πηγές: Σε απολογισμός δαπανών (Κέρκυρα 1736) όπου όλα εκτιμώνται σε τσεκίγια και λίρες, βρίσκουμε τις εξής δύο αναφορές: "... άλλα δουκάτα ασημένια, π^ο 11 ³/₄

Νόμισμα χρησιμοποιείται για να δηλώσει τα μέταλλα που τότε πρωτοάρχισε η κυκλοφορία τους στο ελεύθερο βασίλειο, ενώ η χρήση-τους είναι παλαιότερη στα Επτάνησα³⁴.

Γενικά, η διάκριση ανάμεσα στο λογιστικό ή ιδεατό ή νόμισμα-φάντασμα (*moneta ideale, ghost money*)³⁵ και το πραγματικό νόμισμα (*moneta reale*), συμβαίνει να είναι κάποτε στα κείμενα της εποχής αδύνατη, μιά και σπάνια αυτό δηλώνεται με σαφή διατύπωση, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε παρανοήσεις. Πέρα όμως από τη διάκριση ανάμεσα σ' αυτές τις δύο έννοιες, συχνά βλέπουμε να γίνεται λόγος ακόμη και στις ελληνικές πηγές –έστω και με παραφθαρμένη σε μεγάλο βαθμό την ορολογία – για *moneta corrente* και *moneta lunga, moneta regolata* και *moneta di Piazza*³⁶ ή την ανάλογη χρήση των όρων και διάκριση ανάμεσα σε νόμισμα *di valuta corrente* και σε νόμισμα *di buona valuta*³⁷, όπου το δεύτερο αντιστοιχεί στην *moneta di banco*³⁸, δηλαδή πρόκειται για το αμιγές σε πολύτιμο μέταλλο

κάνουν μονέδα -τζεκίνια - λ.205: 5" και πιό κάτω: "[...] μονέδας [...] λ. 50.10 το τζεκίνη". Στ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΧΡΥΣ. ΦΛΩΡΕΝΤΗΣ, *ό.π.*, σ. 92, 93. - Σε σημείωμα (μέσα 18^{ου} αι.) βιβλίου από την Κεφαλονιά: "Το παρόν βιβλίο το αγόρασα ... προς μονέδα λύτρας 100 δώδεκα ...". Γ.Γ. ΑΛΙΣΑΝΔΡΑΤΟΣ, "Παναγής ιερέυς Φραγκάτος, βιβλιογράφος και νοτάριος Κεφαλληνίας (18^{ος} αι.). (Και αναφορά στην "Τάργα της πίστεως της Ρωμαϊκής Εκκλησίας)", *Κεφαλληνιακά Χρονικά* 5 (1986)38. - Αρχαίες δεκαετίες αργότερα σε επιστολή του Δημ. Μόστρα (7/19 Αυγ. 1822), όπου γίνεται λόγος για τις αναγκαίες δαπάνες ενός σπουδαστή στο Πανεπιστήμιο της Μπολόνια: "τον είπε δεκαοκτώ μονέδας, και ότι με είκοσι μονέδας ημπορεί τις να ζήσει καλά...". ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΛΙΑ, "Η εθιμική παράδοση στην ονοματοθεσία και ο διαφωτισμός. Ένα παράδειγμα από την Αχαΐα", *Μνήμων* 10 (1984) 199.

34. "... Σας επιτρέπεται να στολισθήτε το αργυρούν Νόμισμα, φέρον της Επιδαύρου το Σύμβολον, ως Μέλος της Νομοδοτικής Συνελεύσεως ..." λέει έντυπο δίπλωμα της Προσωρινής Διοικήσεως της Ελλάδος (13.3.1822). ΙΕΕΕ, Μονόφυλλα του Αγώνος 1821-1827, Αθήνα 1973, Γ-3. Για τα μέταλλα που κυκλοφόρησαν στα Επτάνησα βλ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Νομίσματα και Μετάλλια της Επτανήσου πολιτείας*, Αθήνα 1884. Πβ. και Μ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ, *Επικρίσεις επι περιόδων τινών του συγγράμματος του κ. Παύλου Λάμπρου, Νομίσματα και μετάλλια της Επτανήσου Πολιτείας*, Κέρκυρα 1885, σ. 135-136.

35. Ανάλυση του ρόλου του λογιστικού νομίσματος από τους F. BRAUDEL-Ft. SPOONER, "Les prix en Europe ..., σ. 39-48. - Για το "νόμισμα φάντασμα" γενικά βλέπε το ειδικό κεφάλαιο του Μ. CIPOLLA, *ό.π.*, σ. 38-51· πβ. και J. BABELON, *ό.π.*, σ. 207-208.

36. ΑΝΔΡ. ΜΙΧ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας*, τ. 1, Αθήνα 1914, σ. 37-39. - GIULIO MANDICH, "Formule monetarie veneziane del periodo 1619-1650", *Studi in onore di Armando Sapori*, τ. 2, Μιλάνο 1957, σ. 1143-1183.

37. Ε. ΜΑΓΑΤΤΙ, "Il mercato monetario veneziano alla fine del secolo XVI", *Nuovo Archivio Veneto* N.S., τ. 27, μέρος 2, σ. 251, όπου δίνεται η περιγραφή του φαινομένου και γίνεται η αναφορά και σε άλλους τρόπους εκφοράς του νομίσματος με την σωστή περιεκτικότητα σε πολύτιμο μέταλλο σε αντιδιαστολή με εκείνο που κυκλοφορούσε μεν από τα επίσημα νομισματοκοπεία αλλά ήταν ελαφρώς μειωμένης περιεκτικότητας για χρήση του εμπορίου. Με επιφύλαξη ως προς την ακριβή μεταφραστική απόδοση του πρωτοτύπου, υπεύθυνη ενδεχομένως για την ασάφεια του ελληνικού κειμένου, το απόσπασμα από τη διαθήκη (ιταλικά) του Γ. Μέλου (1732) είναι ενδεικτικό της σύγχυσης αλλά και συγχρόνως της προσπάθειας για αποσαφήνιση των νομισματικών προβλημάτων. Νομίζω ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση πρόκειται για το τραπεζικό και το τρέχον νόμισμα της αγοράς: "Δηλώ προς αποφυγήν παρεξηγήσεων ότι τα εισπραττόμενα *πραγματικά δουκάτα* να μη καταβάλλονται ή να στέλλονται αυτούσια, αλλά μόνον *τρεχούμενα* των λιρών 6 και σολδίων 4, η δέ προκύπτουσα διαφορά να διανέμεται εις δύο μέρη. Το έν υπέρ της Εκκλησίας μας και το άλλο ήμισυ να διανέμεται εις πτωχούς της Εθνότητάς μας κατά τας εορτάς των Χριστουγέννων και του Πάσχα. Αλλά, αν τυχόν δεν ήθελεν υπάρξει διαφορά μεταξύ των Δουκάτων που εισπράττονται από το Θησαυροφυλάκιο και των τρεχουμένων και ότι αμφότερα θα ήσαν προς 6:4 τότε να πληρώνονται τα κληροδοτήματα και να στέλλονται και στην Αθήνα αυτούσια. Αρα, δεν θα υπάρχη διαφορά ίνα γίνωνται τα δύο ως άνω μερίδια υπέρ της Εκκλησίας και των πτωχών". Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Ο μικρός Ελληνομήμων", *ανάτ. απο Ηπειρωτική Εστία*, Ιωάννινα 1960, σ. 104.

38. "Εις την Βενετιαν πολιτεύονται τριών λογίων Μονέδα, ήγουν Βάνκο, Κορρέντε, καί Μονέδα Piccola. Και η μόν, Βάκο είναι εκείνη οπού λογαριάζεται εις τον Βάνκον, και εις αυτήν κρατούν τα Κατάσειχα του Βάνκου, και είναι σχηματιστική· είναι όμως καλλιωτέρα από την Κορρέντε αμεταθέτως 20% και από την Μονέδα Piccola

νόμισμα. Αξίζει να αναφέρουμε εδώ ότι σε εμπορικά εγχειρίδια του 18^{ου}-19^{ου} αι. στη διάκριση ανάμεσα στο πραγματικό και το λογιστικό νόμισμα προστίθεται και η σαφής διάκριση αυτών από τα *χάρτινα νομίσματα* που κυκλοφορούσαν στην Ευρώπη από τον 18^ο αι. και διακρίνονταν σε *μπανκοτσέτουλες (μπανκονότες ή μπανκομπιλιέτα)*³⁹ και στα κυρίως *χάρτινα νομίσματα*⁴⁰. Στον προχωρημένο 19^ο αι., εξαιτίας της κορύφωσης της οικονομικής κρίσης στην οθωμανική αυτοκρατορία, όχι μόνο οι εκκλησίες ή οι κοινότητες, αλλά και ιδιώτες μπορούσαν να εκδίδουν "νόμισμα" χάρτινο ή τενεκεδένιο, στην πραγματικότητα σύμβολο με προσδιδόμενη σ'αυτό χρηματική αξία και βεβαίως αυστηρά προσδιορισμένη και περιορισμένη κυκλοφορία. Ετσι, έχουμε την πληροφορία ότι καφενεία, οινοπωλεία, εμπορικά καταστήματα, για δευκόλυνση του κοινού κυκλοφορούσαν τέτοια νομίσματα τα οποία είχαν συναλλακτική

54²⁶/31%. Ηγουν 100 Δουκάτα Βάνκο, σταινουν 120 δουκάτα Κορρέντε, ή 155²⁶/31 δουκάτα Μον. Piccola. Η δε Κορρέντε, είναι αι μεγάλοι μονέδαι της Ρεπούμπλικας. [...] Και είναι καλλιωτέρα από την Μονέδα Piccola έως 29 1/6%. [...] Η δε Piccola Μονέδα, είναι όλαι αι Μονέδαι οπού πολιτεύονται εις τον λαόν, εις αυτήν γίνονται όλα τα αλσβερίσια, και όλος ο λαός με αυτήν αγοράζουν και πωλούν". Θ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Χειρωναγός ...*, σ. 123. - Γενικότερα για τις διακρίσεις ανάμεσα σε πραγματικό, αγοραίο, νόμισμα λογαριασμών, συναλλαγής και Τράπεζας, βλέπε Κ. ΜΕΛΑΣ, *Εμπορικών εγχειρίδιον ...*, σ. 23 και Γ. ΚΑΤΣΕΛΙΔΗΣ, *ό.π.*, σ. 62-65.

39. CHARLES CARRIÈRE, *Négociants Marseillais au XVIIIe siècle*, Μασσαλία 1973, σ. 828-845, όπου γίνεται η διάκριση ανάμεσα σε *billets de Banque*, *billets de Law* και *assignats*. - Για την ορολογία της εποχής, Α. ΓΑΣΠΑΡΙΣ, *Γενική εισαγωγή...*, σ. 325: "Τα Χάρτινα νομίσματα, τα περιφερόμενα ως πραγματικά εν τη Ευρώπη, είναι 1) αι *παγκοτσέτολλαι* (αι λεγόμεναι καί *παγκονότες*, και *παγκομπιλιέτα*, όπου υπάρχουν αι πάγκον, ή τράπεζαι) αι οποίαι, όταν διαμένωσιν ισότιμοι με τα πραγματικά νομίσματα, προτιμώνται, ως μετακομιζόμεναι ευκόλως· όταν όμως η εκδότις αυτών τράπεζα δεν καταλάσσει αυτάς κατ'ευθείαν με πραγματικά νομίσματα τότε ελαττώνεται εις το κοινόν ή τιμή αυτών. 2) Τα κυρίως *Χάρτινα Νομίσματα*, τα οποία μία τις πολιτεία εκδίδει ενίοτε δια μεγάλα συμβεβηκότα, όταν πάσχη έλλειψιν πραγματικών νομισμάτων, υποσχομένη να τα αλλάξη πάλιν μετά την εαυτής επανόρθωσιν. Αλλά τα τοιαύτα, επειδή δεν ευρίσκονται πρόχειρος θησαυρός δημόσιος εις αλλαγήν αυτών, εάν δεν βοηθώνται δια τρόπων αυστηρών, εκπίπτουσιν ευθύς της τιμής αυτών, ήτις εξήρηται κοινώς από της υπολήψεως της πολιτείας, και του αρχηγού αυτής. Εκτός τούτων γίνονται καί έτερα είδη χαρτινών νομισμάτων, κατά σκοπούς διαφόρους". - Ορισμό της μπανκοτσέτουλας και αντίστοιχες ονομασίες-της σε άλλες χώρες δίνει και η Σκριττούρα Δόπλια: "*Μπάγκο τζέτουλαις*, αποδείξεις του Μπάγκου με σημαίας βασιλικάς, προς f. 5, 10, 25, 50, 100, 500 και f. 1000 αι οποίαι απερνούν εις όλον το βασίλειον της Αουστρίας ως άσπρα μετρητά αυτάς τας Βάγκο τζέτουλας εις την Ρωσίαν τας ονομάζουσιν *Ασιγνατζιόναις*, εις την Σαξωνίαν *Κάσπα Μπιλέτ* καί αλλού *Μπάγκο Ασιγνατζιόναις*". - Ανάλογα χαρτονομίσματα είναι και τα *ασσενιά ή ασσινιάτα*, που κυκλοφορούσαν στα Επτάνησα επί Γαλλικής κατοχής. ΔΙΚΑΙΟΣ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ, *Συμβολή εις την μελέτην των ναυτικών και οικονομικών όρων του ελληνικού χώρου (16^{ου}-19^{ου} αι.)*. Γλωσσικόν σχεδιάσμα, Αθήνα 1990, σ. 51 και CH. CARRIÈRE, *ό.π.*, σ. 834.

40. Για τα χάρτινα νομίσματα ή υποκατάστατά-τους, που κυκλοφόρησαν ιδίως κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας κυρίως για εκκλησιαστική χρήση και πάντως σε αυστηρά τοπικό επίπεδο –γνωστά και ως *μπιλιέτα*, *καημέδες* ή *μάρκες*, βλέπε τις σχετικές μελέτες: Α.Π. ΤΖΑΜΑΛΗΣ, "Χάρτινες Εκκλησιαστικές Μάρκες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία", *Συλλέκτης*, τχ. 46-50, Αθήνα 1979. - ΗΑΡΙΣ ΚΥΤΕΛΑΚΗΣ, *Un modo singolare di relazioni commerciali a Tilo nel 19° secolo, Actes du IIe...*, τ. 1, σ. 335-345. - ΝΙΚ. ΑΡΓ. ΛΟΥΣΤΑΣ, *Η ιστορία του Νυμφαίου-Νεβέσκας-Φλωρίνης*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 236. - Γ.Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ, "Εκκλησιαστικά νομίσματα επί τουρκοκρατίας. Η περίπτωση της Σαμοθράκης", *Ε' Συμπόσιο Λαογραφίας Βορειοελλαδικού χώρου (Ηπειρος-Μακεδονία-Θράκη)* Πρακτικά, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1989, σ. 11-38. - ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΚΟΛΟΜΠΙΑΣ, "Καστοριανά νομίσματα τοπικής κυκλοφορίας", *Collectio* 13 (10/93) 72-75. - ΣΤΡΑΤΗΣ Ι. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, "Πλαστές πρώιμες κοντραμάρες Μυτιλήνης", *Collectio* 11 (4/93) 3-4. - Ν. ΡΟΥΔΟΜΕΤΩΦ, "Νομίσματα τοπικής κυκλοφορίας ή υποκατάστατα νομισμάτων στη Δράμα και στην περιοχή-της κατά τα τελευταία 30 χρόνια της τουρκοκρατίας". Ανακοίνωση στο Συνέδριο *Η Δράμα και η περιοχή-της. Ιστορία και πολιτισμός, 19-22 Μαΐου 1994*. - Ο ΙΔΙΟΣ, "Νομίσματα τοπικής κυκλοφορίας ή υποκατάστατα νομισμάτων που κυκλοφορούν στη Νιγηρία και στη Βισαλτία τα τελευταία τριάντα χρόνια της Τουρκοκρατίας", Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου *Η Νιγηρία - Η Βισαλτία δια μέσου της ιστορίας, Νιγηρία 27-28 Νοεμ. 1993*, Νιγηρία 1995, σ. 193-202.

αξία μόνο στο χώρο του συγκεκριμένου καταστήματος-εκδότη⁴¹.

Η νομισματική σύγχυση –αποτέλεσμα ανάγκης, νομισματικής στενότητας;– φτάνει κάποτε μέχρι την εφεύρεση εξειδικευμένης νομισματικής μετρικής μονάδας, όπως στην περίπτωση της "moneta di fiera", επινόηση των Γενοβέζων ειδικά για τις συναλλαγές-τους στα πανηγύρια κατά τους 16^ο-18^ο αιώνες⁴². Στην περίπτωση αυτή ως σταθερή νομισματική μονάδα ορίστηκε το *scudo di marco* σε αντιστοιχία 65 τέτοιων νομισμάτων ίσων με ένα μάρκο χρυσό των 198 γραμμαρίων⁴³.

Για τον ορισμό του γερού κι όχι αλλοιωμένου νομίσματος χρησιμοποιείται ο όρος *καλό νόμισμα* ή *καλή μονέδα*⁴⁴ απεναντίας το κακό νόμισμα χαρακτηρίζεται και ως *μονέδα κόκκινη*⁴⁵ ή *μαύρη* σε αντιδιαστολή με την *άσπρη μονέδα*, που αποδίδεται στο καλό, συνήθως χρυσό, νόμισμα⁴⁶.

Σπάνια, για τον ορισμό του επίσημου νομίσματος, άρα του καλού νομίσματος, στο οποίο συμφωνείται να γίνει μιά συναλλαγή, χρησιμοποιείται ο όρος *μονέδα φιορμανιού*, δηλαδή νόμισμα ορισμένο από την οθωμανική κυβέρνηση⁴⁷.

Βέβαια, η σύγχυση ανάμεσα στους διάφορους νομισματικούς όρους, που φυσικά δεν είναι πάντα θέμα ταυτόσημων εννοιών αλλά δηλωτική ουσιαστικής –πολύ δυσδιάκριτης κάποτε αλλά πάντως υπαρκτής– διαφοράς ανάμεσα στα σημαινόμενα, είναι μεγαλύτερη όταν προσεγγίζουμε πηγές ευρωπαϊκές και μάλιστα ιταλικές, ενώ κατά κανόνα τα τεκμήρια που αναφέρονται στο χώρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας κάνουν λόγο κατά βάση για τρέχοντα νομίσματα, στα οποία γίνονται οι συναλλαγές.

Η μετατροπή από μιά μορφή νομίσματος σε άλλη, που συντελούνταν από τους εμπόρους

41. Μερικά τέτοια χρηματικά σύμβολα κατατέθηκαν ως δωρεά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών στα τέλη του 19^{ου} αι. ΝΙΚ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, *Λόγος εκφωνηθείς εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω την 19 Δεκεμβρίου 1882*, Αθήνα 1884, σ. 238-240. - Η. ΚΥΤΕΛΑΚΗΣ, *ό.π.*

42. Για τα ιδιαίτερα αυτά νομίσματα των πανηγυριών, τις περιφημες *bisenzone* βλέπε J.G. DA SILVA, *Banque et crédit en Italie au XVIIe siècle*, τ. 1, Παρίσι 1969, σ. 693-730· πβ. και PIERRE JEANNIN, *Monnaie privée et pouvoir des Princes*, έκδ. CNRS, Παρίσι, σ. 167-171, 270-275.

43. JOHN DAY, "Moneta metallica e moneta creditizia", στο *Storia d'Italia*, Annali 6, σ. 346. - J.G. DA SILVA, "Forza-lavoro, deprezzamento della moneta e strategia del capitale nel XVII secolo", *Rivista Storica Italiana* 84/4 (1972) 945-947. - Γενικότερα για τα "φανταστικά" αυτά νομίσματα και τις "αγορές συναλλάγματος" βλέπε την ειδική μελέτη του GIUSEPPE FELLONI, "Un système monétaire atypique: La monnaie de marc dans les foires de change génoises, XVIe-XVIIe siècles", στο J. DAY, *Etudes ...*, σ. 249-260· συμπληρωματικά, αναφορά στο θέμα από τον J.G. DA SILVA, "De la modernité du XVIe siècle au sévère mais riche XVIIe: sur les monnaies instrument politique", *ό.π.*, σ. 406-407.

44. "1739 Ιουνίου 18. ήλθεν ο προηγούμενος πα(πά) κύρ ιωσήφ απο το αρτάκι και εγεινικεν η παραδωσης του όλη άσπρα γερά ασάλνια 350 ήγουν τριακόσια πενήντα". ΣΩΤ. Ν. ΚΑΔΑΣ, *Κώδιξ ιεράς μονής Διονυσίου Αγ. Ορους ιθ' αι.*, Αγ. Ορος 1994, σ. 8.- Σέ έγγραφο του 1684: "... νά τός εδώνη τήν επίλοιπην τιμήν του κρασιού εις τόσην μονέ-δαν καλή ο ρεάλια ο ασιλάνια ο τζικίνια μά παράδες όχιν...". Α. ΣΙΦΩΝΙΟΥ-ΚΑΡΑΠΑ, Γ. ΡΟΔΟΛΑΚΗΣ, Α. ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ, "Ο κώδικας του νοταρίου Νάξου Ιωαν. Μηνιάτη 1680-1689", *Επετ. του Κέντρου Ερεύνης της ιστορίας του ελληνικού δικαίου* 29-30 (1982-1983), Αθήνα 1990, σ. 684.

45. "... ηγόραζαν από έξω από τους Εβραίους μονέδα κόκκινην, άσπρα άτυχα...". ΔΩΡΟΘΕΟΣ, ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ, *Βιβλίον ιστορικών περιέχον εν συνόψει διαφόρους και εξόχους ιστορίας...*, Βενετία 1684, σ. 451.

46. Σε διάφορα σημεία στο: *Μανόλης Βαρούχας, Νοταριακές πράξεις. Μοναστηράκι Αμαρίου (1597-1613)*, έκδ. WIM BAKKER-ARNOLD VAN GEMERT, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 1987.

47. Σε επιστολή της 15.4.1820 από Κωνσταντινούπολη: "... έλαβον παρά του Κυρίου Σωτήριου Νικολάου τον αριθμόν γρόσια χίλιον εξήντα Ν^ο 1060 εις μονέδα φερμανιού και χωρής ψιλούς παράδες". ΓΑΚ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ, *Αρχείο Σαλιβαρά*, έτος 1820, φ. 9.

συνεπαγόταν ασφαλώς ένα ποσοστό κέρδους ή ζημιάς μεταξύ 1,5% - 2,5%⁴⁸. Ευρύ καταρχήν πεδίο κερδοσκοπίας, κυρίως από τους Αγγλους στις αρχές του 19^{ου} αι., τελικά οδήγησε σε εκμετάλλευσή-τους από τους εμπόρους της Ανατολής. Οι Αγγλοι βρίσκοντας προσοδοφόρο να συγκεντρώνουν τα ξένα νομίσματα που κυκλοφορούσαν στην Ασία και μαζί τα τούρκικα χρυσά, με σκοπό την αναχώνευσή-τους πλήρωναν μιά προμήθεια 2-3% σ' αυτούς που τους τα προμήθευαν. Αποτέλεσμα, οι έμποροι της Ανατολής αρνιούνταν πλέον επίμονα να κάνουν τις πληρωμές-τους σ' αυτά τα νομίσματα, αν δεν έπαιρναν μιά διαφορά επικαταλλαγής, και έδιναν παράδες, που φυσικά κανείς δεν τους δεχόταν. Κατά συνέπεια, οι ευρωπαίοι έμποροι για να αποφύγουν μεγαλύτερη ζημιά, προτιμούσαν να πληρώνουν στους οφειλέτες-τους ένα 2% επί-πλέον προκειμένου αυτοί να τους εξοφλούν σε γερό νόμισμα. Έτσι, η νομισματοδιαφορά αυτή του 2% γενικεύτηκε σχεδόν σ' όλους τους εμπορευόμενους, αλλά στην πραγματικότητα οι άνθρωποι της Ανατολής ήσαν αυτοί που κυρίως επωφελήθηκαν⁴⁹.

Η διαφορά αυτή αποδίδεται με τον καθιερωμένο ιταλικό όρο "aggio", εξάγιον, (exagium, saggio) που χρησιμοποιείται ευρύτατα σε όλες τις πηγές της εποχής⁵⁰ για να εκφράσει την επικαταλλαγή του νομίσματος, δηλαδή τη μετατροπή-του σε γερό νόμισμα⁵¹. Στις ελληνικές πηγές για να δηλωθεί η διαφορά αυτή εκτός από τον όρο *ατζιο*, *άγγιο* ή *λάτζιο* (από το βενετσιάνικο *lazo*) χρησιμοποιείται και η έκφραση "δια χαμό της μονέδας" ή "δια να κάμει την μονέδα γερή"⁵². Το ρόλο ρυθμιστή του *aggio*, του χρηματιστικού δηλαδή κέρδους που καρπώνονταν από την διαφορά αυτή οι ευρωπαίοι κυρίως έμποροι, έπαιξε σ' όλη την περίοδο της τουρκοκρατίας αμέσως

48. Ως παράδειγμα αναφέρεται μιά περίπτωση από το αρχείο του Έλληνα εμπόρου στη Βενετία Γ. Μέλου. Ο συνεργάτης-του Ε. Νέκος εισπράττει στην Γένοβα 325 σιβίλια σε "μονέδα κορέντε" L. της Γένοβας 1755 και τις στέλνει στον Μέλο στη Βενετία σημειώνοντάς-του ότι αν ήθελε να τα αλλάξει σε "μονέδα του μπάνκου" θα έπρεπε να χάσει 1 1/2 %. (Επιστολή της 8.4.1713). Η περίπτωση δεν είναι μοναδική, αλλά είναι ενδεικτική του παιχνιδιού που οι έμποροι έπαιζαν με τις επάλληλες μετατροπές των νομισμάτων με μοναδικό σκοπό βέβαια την εξασφάλιση όσο το δυνατόν μεγαλύτερου και ευκολότερου κέρδους.

49. C.H. ISSAWI, *The Economic History of the Turkey 1800-1914*, Λονδίνο κ.κ., σ. 338. - Για την επικαταλλαγή του νομίσματος στην αγορά της Σμύρνης βλέπε ELENA FRANGAKIS-SYRETT, *The Commerce of Smyrna in the eighteenth century. (1700-1820)*, Αθήνα 1992, σ. 150-152. Βλ. και σελ. 52 εδώ.

50. " ..., όσον κατώτεροι εις το αγιάρι γίνονται αι ασημένια μονέδα του Τούρκου, τόσον περισσότερον ακριβαίνει το μάλαγμα, ομοίως και αι ξένα ασημένα μονέδα ...". ΘΩΜΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Χειραγωγός ...*, σ. 140.- "... δια λάτζο της μονέδας προς 2 1/2% κατά τη συνήθεια του τόπου (Σμύρνη) όπου πληρώνεται ο καφές μονέδα γερή ...". Από το αρχείο του Γ. Μέλου επιστολή του Μ. Μέλου της 15.10.1716 από τη Σμύρνη. - Για το *aggio* περισσότερα βλέπε M. FERRO, *Dizionario del diritto comune e veneto*, τ. 1, Βενετία 1771. - Ε. MAGATTI, *ό.π.*, σ. 252.

51. "Αζιον, το άζιον η λάζια το επάνω εις τα εκατόν διάφορον· το διάφορον εις τας μονέδας· το σαραφλίκι, το μπάσι". Θ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Σκριτούρα ...*, χ.σ.

52. Μερικά παραδείγματα: "1770 από τζάκισμα άσπρων 2:90". Ν.Π. ΔΕΛΙΑΛΗΣ, "Συβολαί εις την εκκλησιαστικήν ιστορία της Κοζάνης", ανάτ. από τ. Β' της *Οικοδομής*, Κοζάνη (=Αθήνα) 1960, σ. 34. - Σε έγγραφο του 1818 από την Κωνσταντινούπολη σε λογαριασμό διαφόρων εξόδων 7.178 συνολικά γροσίων υπολογίζονται επιπλέον 50 γρόσια για "χαμό μονέδας", δηλαδή με ένα 1,5% περίπου επιβαρύνεται ο λογαριασμός. ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, *Αρχείον της Κοινότητος Υδρας, 1778-1832*, τ. 6, σ. 5. - Και σε επιστολή του Μαν. Νέκου από την Γένοβα προς τον Γ. Μέλο στη Βενετία χρεώνεται ο λογαριασμός "δια να κάμει την μονέδα γερή και σανσερία δια το άνοθεν κάμπιο λίρες (της Γένοβας) 44:11". ΕΙΒ- Παλ. Αρχ., Αρχείο Γ. Μέλου, επιστολή της 25.8.1714. - Σε λογαριασμό του 1792 του Κοινού της Θεσσαλονίκης: "για την όσην χασούραν έκαμε το Κοινόν της πολιτείας απο μονέδαν αχρείαν". Κ.Απ., ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ανέκδοτα ιστορικά στοιχεία αναφερόμενα στην Μακεδονία πριν και μετά το 1821*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 23. - Σε λογαριασμό δύο μοναχών που τον Αύγουστο του 1821 στάλησαν από το Αγ. Όρος στην Υδρα συνυπολογίζονται 1.202 γρόσια "εις εξι κλεμέντων άντικρυ μονέδων", που είναι 12.464 γρόσια, πληρωμένα σε διάφορα νομίσματα (δούπιες, ναπολεόνια, μαχμουτιέδες, τάλιρα κ.ά.), δηλ. ποσοστό 10,6%. Ι.Π. ΜΑΜΑΛΑΚΗΣ, "Νέα στοιχεία σχετικά με την επανάστασιν της Χαλκιδικής το 1821", *ΔΙΕΕ* 14 (1960)484-485.

από την εμφάνισή-του το βενετσιάνικο χρυσό τσεκίни χάρη στη σταθερότητα του τίτλου-του.

Η μετατροπή, τέλος, του τραπεζικού νομίσματος σε νόμισμα τρέχον συνεπάγεται μιά επικαταλλαγή, που από την αρχή (με την ίδρυση του Banco-Giro το 1619) ορίστηκε στο 20% και πολύ σύντομα σ' αυτό επεβλήθη ένα *sopraggio* (υπερεπικαταλλαγή), που τον 18^ο αι. έφτασε στο 10%· πρόκειται για την *moneta lunga*, ενώ το νόμισμα με την απλή επικαταλλαγή είναι η *moneta corrente*, για την οποία ήδη έγινε λόγος⁵³.

53. ΑΝΔΡ. ΜΙΧ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *ό.π.*, τ. 1, σ. 39 και τ. 2, σ. 23-24.

2. Νομισματοκοπία

Καθώς ήδη αναφέραμε, παρά την κατά καιρούς υπεροχή στην κυκλοφορία του αργυρού έναντι του χρυσού νομίσματος, σ' όλη την περίοδο που εξετάζουμε ισχύει το σύστημα του συμμεταλλισμού, της παράλληλης δηλαδή κυκλοφορίας χρυσών και αργυρών νομισμάτων, ευρωπαϊκών και τούρκικων.

Τα μεταλλεία αργύρου της Χαλκιδικής τον 16^ο αι. απέδιδαν 18.000 δουκάτα το μήνα, από τα οποία 220 οκάδες καθαρός άργυρος το χρόνο πήγαινε στο σουλτανικό θησαυροφυλάκιο. Μολονότι η παραγωγή σταδιακά μειώθηκε, συνεχίστηκε σταθερά η αποστολή των 220 οκάδων ασημιού στην Πύλη. Αναφέρεται, μάλιστα, ότι αργότερα οι εκμεταλλευόμενοι τα μεταλλεία προτιμούσαν να αγοράζουν ασημένια ισπανικά τάλιρα και να τα μετατρέπουν σε μέταλλο, το οποίο έστελναν στην Κωνσταντινούπολη, παρά να ασχολούνται με την εξόρυξη του ίδιου του αργύρου. Γενικά, τα διάσπαρτα στην ευρωπαϊκή Τουρκία ορυχεία αργύρου, των οποίων η λειτουργία στηριζόταν σε κάποιες φορολογικές απαλλαγές και στην υποχρεωτική προσωπική εργασία, έπαυσαν να λειτουργούν όταν άρχισε η εισροή ασημιού από την Αμερική σε μεγάλες ποσότητες και οικονομικότερα, πράγμα που κατέστησε ασύμφορη τη λειτουργία των οθωμανικών ορυχείων¹. Εξάλλου, στον 18^ο αι. οι ποσότητες χρυσού κι αργύρου προέρχονταν από τα ορυχεία των ανατολικών επαρχιών και συγκεκριμένα του Gumuşhane, Keban, Ergani και τροφοδοτούσαν πλούσια τα νομισματοκοπεία της αυτοκρατορίας, αναπληρώνοντας έτσι την στερεμένη πηγή των ορυχείων της ευρωπαϊκής Τουρκίας του 16^{ου} αι.².

Το ασημένιο νόμισμα, τούρκικο ή ευρωπαϊκό, είναι στην πραγματικότητα το νόμισμα του εμπορίου, το νόμισμα στο οποίο γίνονται όλες οι συναλλαγές, το νόμισμα που κυκλοφορεί και ρυθμίζει τις τιμές. Αντίθετα το χρυσό νόμισμα, μολονότι υπάρχει παράλληλα, είναι σπανιότερο και κυρίως δεν χρησιμοποιείται στο εμπόριο ούτε το τοπικό αλλά ούτε και το διεθνές³. Το χρυσό νόμισμα παίρνει κατά κανόνα το δρόμο προς την Κωνσταντινούπολη, όπου, είτε μέσω των φόρων είτε μέσω των εισφορών των αξιωματούχων της Πύλης, αποθησαυρίζεται στα σουλτανικά θησαυροφυλάκια. Κύριο μέλημα του μεγάλου θησαυροφύλακα του Σουλτάνου είναι να αυξάνει τα αποθέματα χρυσού για λογαριασμό του αφέντη-του, δείγμα καλής διοίκησης και της αφοσίωσής-του σ' αυτόν⁴. Έτσι, ο χρυσός χάρη στην περιορισμένη κυκλοφορία-του γίνεται δυσκολότερα αντικείμενο κερδοσκοπίας με την έκδοση κίβδηλων νομισμάτων, πράγμα που για τα ασημένια νομίσματα αφήνει ευρύ πεδίο δράσης, τόσο ώστε η ενασχόληση μ' αυτό να καταντά κάποτε σωστό επάγγελμα για ορισμένους, ευρωπαίους κυρίως, εμπόρους χρήματος. Το νομισματικό χάος που επικρατούσε σ' Ευρώπη κι Ανατολή υφίσταται έντονο και σ' ολόκληρο τον 18^ο αι. Τα νομισματοκοπεία (zecche) της Δύσης, διάσπαρτα σ' όλο το χώρο, παράγουν μαζικά, τοπικά, καλά καί νοθευμένα, νομίσματα όλων των τύπων.

1. Πλούσιες ειδήσεις για τα ορυχεία χρυσού κι αργύρου στη Χαλκιδική, διανθισμένες με γραφικές παραδόσεις γύρω από τα πολύτιμα μέταλλα, τον τρόπο εξόρυξης και επεξεργασίας-τους, μας δίνει το οδοιπορικό του Γάλλου γιατρού και βοτανολόγου PIERRE BELON DU MANS, *Les observations de plusieurs singularités et choses mémorables trouuées en Grèce, Asie ...*, Παρίσι 1588, σ. 100-111· πβ. Κ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Ξένοι ταξιδιώτες ...*, τ. 1, σ. 388. - Για τον τρόπο λειτουργίας των ορυχείων της Ανατολής βλ. και παρακάτω σ. 30-31, σημ. 27 και 29.

2. H. SAHILLIOĞLU, "The role ...", σ. 284, 291.

3. R. MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 237-238.

4. X. SCROFANI, *Voyage en Grèce fait en 1794 et 1795*, τ. 3, Παρίσι 1801, σ. 109. Βλέπε ειδικότερα εδώ και το κεφάλαιο για την αποθησαύριση, σ. 54-58.

Όσον αφορά τους τόπους απ' όπου η οθωμανική αυτοκρατορία προμηθεύεται τα χρηματικά ποσά που έχει ανάγκη, αυτοί δεν είναι άλλοι από τις φορολογούμενες κτήσεις-της: η Αίγυπτος, η Κύπρος, η Ραγούζα, η Τρανσυλβανία, η Βλαχία κι αυτή ακόμη η Ζάκυνθος, είναι οι πηγές χιλιάδων χρυσών, κατά βάση, νομισμάτων, που εισρέουν στα σουλτανικά θησαυροφυλάκια⁵. Ο Olivier στα τέλη του 18^{ου} αι. υπολογίζει το ετήσιο ποσό χρημάτων που απ' όλη την αυτοκρατορία εισρέουν στην Πόλη σε 200.000 λίρες γαλλικές⁶.

Η κοπή νομίσματος ήταν αποκλειστικό προνόμιο του Σουλτάνου, όπως άλλωστε και κάθε ηγεμόνα, όχι μόνο σύμβολο της δύναμης και της εξουσίας-του πάνω σ'ένα λαό, αλλά και πλούσια πηγή κέρδους· γιαυτό κι ο κάθε ηγεμόνας, διοικητής ή εξουσιαστής μιάς περιοχής στα πρώτα-του μελήματα είχε και την κοπή νέου δικού-του νομίσματος, ανεξάρτητα από τα ήδη υπάρχοντα, επειδή το νόμισμα με τις επιγραφές ή τις απεικονίσεις που υπήρχαν επάνω-του γινόταν ένα ισχυρό και ευέλικτο μέσο πολιτικής προπαγάνδας⁷. Για να μην αναφερθούμε σε εποχές αρχαίες, ακόμη και σε πρωτόγονες κοινωνίες, αλλά να περιοριστούμε σε νεότερες περιόδους, παράδειγμα χτυπητό η Βενετία, η οποία όχι μόνο εξέδωσε ισχυρό νόμισμα και το επέβαλε στις διάφορες κτήσεις-της, αλλά προχώρησε και στην κοπή ειδικών νομισμάτων αποκλειστικά γι'αυτές, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο⁸.

Στα Επτάνησα την ευθύνη και τον έλεγχο της κοπής του νομίσματος έχει η Γερουσία της Κέρκυρας. Σ'αυτήν στα 1804 υποβάλλεται αίτηση από κάποιον Ιωάννη Σπίνθουρη, ο οποίος ζητάει να του αναθέσει η Γερουσία την επιτόπου κοπή νομίσματος⁹· μολονότι η απάντηση δεν μας είναι γνωστή, το αίτημα δεν θα πρέπει να έγινε αποδεκτό, επειδή κάτι τέτοιο αντίκειται στις αρχές της κάθε Διοίκησης. Καθώς και από την εποχή της βενετοκρατίας μας είναι γνωστό άλλωστε, δουκική διαταγή του 1753 προς τους διοικητές των κτήσεων ρητά απαγόρευε όχι μόνο την κοπή νομίσματος αλλά κι αυτήν ακόμη την κατασκευή μέτρων για το ζύγι των νομισμάτων¹⁰.

5. Βλέπε και παρακάτω σ. 30. Για τις ποσότητες των νομισμάτων που, ως φόρο, απέδιδαν οι χώρες αυτές στην Πύλη βλέπε R. MANTRAN, *ό.π.*, σ. 235. - Σχετικά με τους τόπους προμήθειας ευρωπαϊκών νομισμάτων μέσω του εμπορίου βλ. το κεφάλαιο "Νόμισμα-εμπόρευμα", σ. 47-53 εδώ.

6. "D'après une évaluation approximative, on peut porter à deux cents millions de nos livres tout l'argent versé annuellement à Constantinople des différentes villes et des différentes provinces de l'Empire. Il paraît que le revenu de la Porte et du grand-seigneur, y compris le produit de la fabrication de la monnaie, est d' environ cent cinquante millions de nos livres: les présens donnés aux hommes en place, les honoraires des hommes d' affaires, le revenu des mosquées, les apanages des grands, tout cela n'excède pas cinquante millions. Ce calcul nous donne plus de trois cents livres par an pour l'entretien de chaque individu; ce qui est bien suffisant." G.A. OLIVIER, *Voyage dans l'Empire othoman, l'Egypte et la Perse*, τ. 1, Παρίσι 1807, σ. 20.

7. Η μελέτη της νομισματικής τέχνης αποτελεί ένα ευρύ πεδίο έρευνας που πέρα από την αρχαιολογία και τη νομισματολογία ενδιαφέρει άμεσα τις κοινωνικές επιστήμες και πρωτίστως την ιστορία. Ιστορική αναδρομή στο θέμα αυτό καθώς και στη σχετική βιβλιογραφία βλ. πρόχειρα J. BABELON, *ό.π.*, σ. 227-249.

8. Χωρίς να επεκτεινόμαστε στη νομισματοκοπία των δυτικών κρατών, η αναφορά στη Βενετία είναι αυτονόητη, γιατί η μακροχρόνια –και παράλληλη με την οθωμανική– κυριαρχία-της σε ελληνικές περιοχές και η αξία του νομίσματος-της, του ισχυρότερου της εποχής, έπαιξαν πρωταρχικό ρόλο στη διαμόρφωση του οικονομικού και του νομισματικού συστήματος της διάδοχής-της πολιτικής κατάστασης στις περιοχές αυτές. Για μιά συνολική εικόνα ως προς τις τεχνικές της βενετσιάνικης νομισματοκοπίας βλέπε GIOVANNINA MAJER, "L'Officina monetaria della Repubblica di Venezia", *Archivio Veneto*, Quinta Serie, 52- 53 (1953) 28-44.

9. ΑΡΧΕΙΟ ΙΟΝΙΟΥ ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ, Ε.Π., κυβ. 23, έγγρ. 70. Το κείμενο της αίτησης βλ. δημοσιευμένο στο Παράρτημα, σ. 307.

10. "Nelle provincie dell' Istria, Dalmazia, Levante non sia parimenti permesso ad alcuno fabricar pesi di Monete cosi d'oro, come d'Argento, ma per gl' usi delle provincie stesse debbano adoperarsi tanto dagli Amministratori Publici,

Το τούρκικο νόμισμα λοιπόν δεν επιτρεπόταν να κυκλοφορήσει από άλλους παρά μόνο από τα νομισματοκοπεία του Σουλτάνου. Το 1424 όμως, λέγεται ότι ο Σουλτάνος Μουράτ Β΄ έδιωξε από Σατράπη της Σμύρνης τον Κινεΐτ και διώρισε άλλον, στον οποίο παρεχώρησε και το προνόμιο να κόβει νόμισμα, με το όνομα του Σουλτάνου όμως· αργότερα το προνόμιο αυτό δόθηκε στην Αίγυπτο και στην Αδριανούπολη¹¹. Έτσι, οι πόλεις της αυτοκρατορίας που είχαν δικαίωμα κοπής νομισμάτων ήσαν: η Κωνσταντινούπολη, η Αδριανούπολη, το Κάιρο, η Σμύρνη και το Ερτζερούμ. Με το αποκεντρωτικό αυτό σύστημα εξοικονομούνταν σημαντικά ποσά που θα απαιτούνταν για την μεταφορά των πολυτίμων μετάλλων καθώς και την ανάλογη μεταφορά των νομισμάτων στη συνέχεια. Επειδή όμως ο έλεγχος ήταν δύσκολος και παρατηρούνταν μεγάλες καταχρήσεις με άμεση συνέπεια οικονομικές αναστατώσεις και κοινωνικές ταραχές, επι Μαχμούτ Α΄ (1730-1754) καταργήθηκαν όλα τα άλλα και έμεινε μόνο το Νομισματοκοπείο της Κωνσταντινούπολης¹². Σε εμπόλεμες περιόδους όμως, όταν ο Σουλτάνος βρισκόταν σε εκστρατεία, για τις αυξημένες ανάγκες του πολέμου κόβονταν νομίσματα και στο στρατόπεδο¹³. Σχετικά με τα νομισματοκοπεία της οθωμανικής αυτοκρατορίας και τον τρόπο λειτουργίας τους ελάχιστα μας είναι γνωστά. Στην Κωνσταντινούπολη η παλιά έδρα του Πατριάρχη είχε μετατραπεί προς το τέλος του 15^{ου} αι. σε αυτοκρατορικό νομισματοκοπείο¹⁴. Κατά τον Βυζάντιο: "Το Νομισματοκοπείο επί Γυλλίου, και μέχρι του ηλιθίου Σουλτάν-Μουσταφά του Α΄, εγεινίαζε τη του Θεοδοσίου αγορά. Κατά δε το 1623, διά τον φόβον μη διαρπαγή υπό των τότε επαναστάντων Σιπαχίδων και Γενιτσάρων, μετεκωμίσθη εντός των ανακτορίων"¹⁵.

Ο αξιωματούχος που προΐστατο του Νομισματοκοπείου της Κωνσταντινούπολης, ο Ζαρχα ν ε-ε μ ι ν ή, είχε απεριόριστες διαχειριστικές ελευθερίες μιά και δεν ήταν υποχρεωμένος να δίνει απολογισμό των εσόδων κι εξόδων της υπηρεσίας-του. Μόνη-του υποχρέ-

quanto da tutte le private persone li pesi sempre giusti e bollati dal Publico Balanzer antedetto, e cominciar dovrà l'esecuzione del presente risoluto publico comando nell' Istria dentro il termine di tre mesi, nella Dalmazia di quattro, e nel Levante di sei, onde serva a sudditi il tempo di provvedersene". IAK, Argomenti diversi, b. 54, filza 29, έγγρ. 2. - Ας θυμηθούμε, εξάλλου, τη γνωστή πολιτική της Γαληνότητας προς την Κρήτη: Μέχρι το 1669 στην Κρήτη εισάγεται αξιόλογη ποικιλία τοπικών νομισμάτων σε σημαντικές ποσότητες· κάθε δόξης, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, στη διάρκεια της θητείας-του προέβρινε στην κοπή νομισμάτων για τις κτήσεις και ιδιαίτερα για το νησί της Κρήτης. Επί Francesco Erizzo (1645-1655) λ.χ. η Κρήτη πλημμύρισε από τοπικά νομίσματα σ' αντίθεση με την περίοδο της θητείας του προκατόχου-του, Nicolò Foscarini, ο οποίος ούτε μιά φορά δεν έκοψε δικό-του νόμισμα για το νησί. ΚΩΣΤΑΣ ΧΡ. ΧΑΤΖΙΩΤΗΣ, "Τα νομίσματα της ενετοκρατούμενης Κρήτης", *Νομισματικά Χρονικά* 3 (1974) 44-45.

11. Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, *Αυτοσχέδιος διατριβή περί Σμύρνης*, Βιέννη 1817, σ. 15.

12. MOURADZA D' OHSSON, *Tableau Général de l'Empire Othoman*, τ. 7, Παρίσι 1824, σ. 251-252.

13. M. GUER, *Mœurs et usages des Turcs, leur religion, leur gouvernement civil, militaire et politique*, τ. 2, Παρίσι 1747, σ. 192. - ΔΗΜ. ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, *Η Κωνσταντινούπολις*, τ. 3 (1869), σ. 265 κ.έ. - Ο Αλ. Κομνηνός-Υψηλάντης περιγράφοντας ένα τέτοιο νόμισμα, που κόπηκε κατά το διάστημα εκστρατείας του Σουλτάνου, σημειώνει ότι στην περίπτωση αυτή "υπό ταις σιχναίς τυπούνται νομίσματα, όχι πλέον τη επιγραφή του *δάραμπεφί Κωνσταντινιέ*, ή *φί Μισίρ*, αλλά *φίορδουϊ χουμαγιούν*. Ο σημερινός βασιλεύς σουλτάν Μουσταφάς αφείλει το όνομα *Κωνσταντινιέ* και επιγράφει το, *δάραμπε φί Ισλαμπόλ*, οιονεί αισχυνόμενος το νομισματι όνομα χριστιανικόν, πράγμα οπού εις τόδε οι βασιλείς ουκ εποίησαν". ΑΛ. ΚΟΜΝΗΝΟΣ-ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, *Τα μετά την Αλωσιν (1453-1789)*, Κωνσταντινούπολη 1870, σ. 728.

14. N. JORGA, *Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο*, μτφρ. Γ. Καράς, Αθήνα 1985, σ. 51.

15. ΔΗΜ. ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ, ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, *ό.π.*, τ. 1, σ. 155. - Τη θέση του Νομισματοκοπείου στην πρώτη αυλή του σεραγιού προσδιορίζει και ο LECHEVALIER, *Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin*, τ. 2, Παρίσι 1800, σ. 211: "Cet édifice se trouve dans la première cour du sérail, à peu de distance du magasin d'armes antiques. On se figure aisément l'imperfection des procédés que les turcs emploient pour fondre leurs métaux, pour frapper leurs monnoies, et pour en fixer le poids".

ωση ήταν να "κόπτει νόμισμα δια να δίδη καθ' ημέραν τόσα διωρισμένα πουγγεία εις τον χαζνέ, και μετά ταύτα ημπορεί να κόψη δια ίδιον κέρδος ό,τι λογής νόμισμα ήθελε θελήσει"¹⁶. Στην πραγματικότητα δηλαδή ο διευθυντής του Νομισματοκοπείου ήταν ουσιαστικά και επίσημα ελεύθερος να προβεί σε απεριόριστη κερδοσκοπία πάνω στο νόμισμα μέσω του μηχανισμού της κοπής ανεξέλεγκτων ποσοτήτων νοθευμένου νομίσματος, "προνόμιο" άλλωστε που δίχως εξαίρεση φαίνεται να απολάμβαναν όλοι οι προϊστάμενοι του Νομισματοκοπείου τουλάχιστον ως την εποχή του Σουλτάνου Αβδούλ Μετζίτ (1839). Το αξίωμα αυτό στάθηκε μοιραίο για αρκετούς από τους κατόχους-του: η περίπτωση του "παράδοξου" έλληνα Πετράκη, οι περιβόητοι αδελφοί Δούζογλου αλλά κι αυτός ακόμη ο "αγαθός" Γεώργιος Αφεντούλης, που βρέθηκε πνιγμένος λίγο πριν το ξέσπασμα της Επανάστασης, αναφέρονται από τους ιστορικούς ως τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα του τούρκικου συστήματος διακυβέρνησης, σύμφωνα με το οποίο "αι μεν κεφαλαί έπιπτον, αι δε καταχρήσεις έμενον"¹⁷. Στην πρώιμη περίοδο της αυτοκρατορίας αναφέρεται νομισματοκοπείο στο Ajasoluq, όπου επι Μεχμέτ Β' πραγματοποιήθηκαν κοπές χάλκινων και ασημένιων νομισμάτων¹⁸. Στον 15^ο αι. τα νομισματοκοπεία, όπου κόβονταν τα άσπρα, εκμισθώνονταν προς 120.000 χρυσά δονκάτα το χρόνο· το ίδιο και τα ορυχεία στο Novo Brdo, Srebrenica, Kratovo, Pristina, Σιδηροκάυσια, Σέρρες, Σόφια, απ' όπου προμηθεύονταν τον άργυρο τα νομισματοκοπεία¹⁹. Οι ενοικιαστές των νομισματοκοπειών αγόραζαν τη λίτρα του ασημιού προς 6 δονκάτα, αλλά η ποσότητα των άσπρων που έκοβαν από κάθε λίτρα αργύρου τους επέφερε κέρδος 1,5 χρυσό δονκάτο²⁰. Κατά τον Εβλιά Τσελεμπί υπήρχαν στα βουνά των Σερρών αργυρορυχεία και στην ίδια περιοχή νομισματοκοπείο της δυναστείας του Οσμάν, απ' όπου εκόπησαν πολλά νομίσματα με επιγραφή δηλωτική του τόπου κοπής-τους²¹. Για τον 16^ο αιώνα πηγή-μας είναι ο Gianantonio Menavino, ο οποίος αναφέρει ότι στο Νομισματοκοπείο της Κωνσταντινούπολης δούλευαν 50 εργάτες και 2 αρχιτεχνίτες· από αυτούς οι 8 έκοβαν τα δονκάτα, οι 25 τα άσπρα και οι άλλοι 17 τα μανγκούρ, παράγοντας ανάλογες ποσότητες από το κάθε νόμισμα. Άλλο νομισματοκοπείο, μόνο δονκάτων όμως, υπήρχε στα Σιδηροκάυσια της Χαλκιδικής, όπου λειτουργούσε και αργυρορυχείο²². Στα 1546 το Νομισματοκοπείο των Σκοπίων απασχολούσε 4 μαστόρους

16. ΑΛ. ΚΟΜΝΗΝΟΣ-ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, *Τα μετά ...*, σ. 758. - THORNTON, *The present state of Turkey*, τ. 2, Λονδίνο 1809, σ. 37.

17. ΔΗΜ. ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ-BYZANTIOS, *Η Κωνσταντινούπολις*, τ. 1, σ. 155. - Τις αυθαιρεσίες και το τραγικό τέλος του Πετράκη διεκτραγωδεί με λεπτομέρειες ο LECHEVALIER, *Voyage ...*, τ. 2, σ. 212-214.

18. FRANZ. BABINGER, "A Proposito delle coniazioni d'oro ottomane nel XV secolo sotto Murad II e Maometto II," ανάπτυπο από *Südost-Forschungen* 15 (1956) 6.

19. Για τους μουκαταάδες των οθωμανικών νομισματοκοπειών στα τέλη του 15^{ου} αι. βλ. HALIL SAHILLIOĞLU, *Bir mültezim zimen defterine göre XV. yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataalari*, Κωνσταντινούπολη 1963. - Τα σουλτανικά διατάγματα σχετικά με τη λειτουργία των ορυχείων Srebrenica και Sase στα μέσα του 16^{ου} αι. βλ. NICOLAE BELDICEANU, "Le monde Ottoman...", *Var. Reprints*, Λονδίνο 1976, τ. 1, κεφ.Χ.

20. FRANZ BABINGER, "Contraffazioni ottomane dello zecchino veneziano nel XV secolo", *Annali*, Ρώμη 1956, σ. 90.

21. ΝΙΚΗΦ. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ, "Η Ελλάδα κατά τον Εβλιά Τσελεμπί", *ΕΕΒΣ* 15 (1939) 159.- Πβ. ΒΑΣ. Ι. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, "Το Νομισματοκοπείο των Σερρών", *Σερραϊκά Ανάλεκτα*, Σέρρες 1993-1994, σ. 119-125.

22. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ - ΔΕΣΥΛΛΑ, *Ταξιδιώτες της Δύσεως πηγή για την οικονομική ζωή της οθωμανικής αυτοκρατορίας στους χρόνους του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, 1520-1566*, Αθήνα 1987, σ. 322. - Για το Νομισματοκοπείο της Κωνσταντινούπολης, μεταγενέστερη πηγή του 19^{ου} αι. αναφέρει ότι λειτουργούσε με 1 διευθυντή 12 τεχνίτες και 500 εργάτες. Από την ετήσια παραγωγή νομισμάτων ο Σουλτάνος κέρδιζε 1.000.000 γρόσια και έδινε το 1/10 στο διευθυντή: "... La fabrication de la monnaie est dirigée par un intendant (Zarab-Khané-Émini), qui a sous ses ordres douze maîtres et environ cinq cents ouvriers. Ses opérations sont contrôlées par un principal commis du

κοπής νομισμάτων, 1 υπηρέτη, 1 ταμιά, 1 λογιστή και 1 φύλακα²³.

Ειδικά για την κοπή των αργυρών dirhem (άσπρων) κατά τους 16^ο-17^ο αιώνες χρησιμοποιήθηκαν τα νομισματοκοπεία της Ασίας και της Β. Αφρικής, συγκεκριμένα της Amid, Βαγδάτης, Mossoul, Tabriz, Αλεπίου, Δαμασκού, Erzeroum, Gence, Nahcivan, Semahi, Τρίπολης, Capca, και Van²⁴. Με φιρμάνι του 1702 ορίζεται η ίδρυση νομισματοκοπείου στην Αργυρούπολη του Πόντου, του οποίου οι διευθυντές, που διορίζονται, είναι Έλληνες εμπειροτέχνες από την οικογένεια των Αρσάν-Ογλού (Λεωνίδου) που λέγεται ότι ασκούσαν κληρονομικά την τέχνη της νομισματοκοπίας ήδη από την εποχή των Κομνηνών²⁵.

Κατά τον Εβλιά Τσελεμπί τον 16^ο-17^ο αι. υπήρχαν αργυρορυχεία σε 40 μέρη της αυτοκρατορίας, ενώ νομίσματα έκοβαν 47 χαλιφικές κι 77 μεγάλες παράλιες πόλεις, των οποίων μάλιστα αναφέρει και τα ονόματα²⁶, μαρτυρία μη επαληθευόμενη από άλλη πηγή και γιαυτό δύσκολα γίνεται αποδεκτή.

Χρυσά νομίσματα έκοβαν στο Νομισματοκοπείο της Κωνσταντινούπολης, που βρισκόταν κοντά το τζαμί του Σουλτάνου Βαγιαζήτ, και στη συνοικία Tavşantaşı, όπου το 1688 λειτούργησε ένα νέο Νομισματοκοπείο. Οι λόγοι που οδήγησαν στην ίδρυση αυτού του νέου Νομισματοκοπείου ήταν η αδυναμία του ήδη υπάρχοντος να ανταποκριθεί στην πιεστική ανάγκη της Πύλης για ρευστό, πράγμα που οφειλόταν στην ξεπερασμένη τεχνολογία που εφαρμόζόταν. Οι πρωτόγονες τεχνικές που χρησιμοποιούσαν –κοπή με το σφυρί– επέτρεπε περιορισμένη κοπή νομισμάτων. Η απαίτηση λοιπόν για την κάλυψη των αναγκών αυτών οδήγησε στη βελτίωση του τρόπου νομισματοκοπής, δηλαδή στην εφαρμογή μηχανικών μεθόδων. Έτσι, ιδρύθηκε το νέο Νομισματοκοπείο, εξοπλισμένο με σύγχρονα μηχανήματα. Συγκεκριμένα, η κατασκευή νέων εργαλείων για την κοπή νομισμάτων με μηχανικό τρόπο άρχισε προς το τέλος της βασιλείας του Μεχμέτ Δ΄ και η λειτουργία του Νομισματοκοπείου ξεκίνησε το 1688²⁷. Αλλά κι έξω από την Πόλη, στη Σμύρνη και την Αδριανούπολη κι ως το 1640 στο Σεράγεβο, στη Srebrenica και το Cajnic κόβονταν τα χρυσά νομίσματα που τροφοδοτούσαν την αυτοκρατορία²⁸. Κατά τον 15^ο αι. το Νομισματοκοπείο των Σερρών παρήγαγε όχι μόνο χρυσά νομίσματα, φλουριά, αλλά και ασημένια, άσπρα²⁹.

second bureau des finances (Basch-Mouhassebé), lequel tient à cet effet un livre-journal. L'hôtel des monnaies donne au Souverain un bénéfice annuel de près d'un million, dont le dixième est cédé à l'intendant; mais la monnaie battue depuis le règne de Moustapha III est le bas aloi. Le numéraire n'abonde pas dans l'Empire, à cause des sommes prodigieuses absorbées tous les ans par le pèlerinage à la Mecque, les marchandises de l'Inde et les pelleteries de Russie. Des économistes nationaux prétendent que ces trois objets font sortir du pays environ vingt millions de piastres par an, dont la plus grande partie en or". MOURADZA D'OHSSON, *ό.π.*, σ. 254.

23. ΝΙΚ. ΤΟΝΤΟΡΟΦ, *Η Βαλκανική πόλη, 15^{ος}-19^{ος} αιώνες*, μτφρ. Εφη Αβδελά - Γεωργία Παπαγεωργίου, τ. 1, Αθήνα 1986, σ. 136· πβ. F. BABINGER, *ό.π.*, σ. 90, σημ. 3.

24. OCTAVIAN ILIESCU, "Les monnaies", *Istanbul à la jonction des cultures balkaniques, méditerranéennes, slaves et orientales aux XVIe-XIXe siècles*, Βουκουρέστι 1977, σ. 270, σημ. 12.

25. ΝΙΚ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, "Οι κοινοτικές ρίζες του μικρασιατικού ελληνισμού", *Επιστημονικό Διήμερο Μικρασιατικού Ελληνισμού. Αφιερωμένο στη μνήμη του καθηγητή Μιχ. Αναστασιάδη*, Αθήνα 1986, σ. 106.

26. ΝΙΚΗΦ. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 499-500.

27. Τα της ίδρυσης και λειτουργίας αυτού του νέου Νομισματοκοπείου αναπτύσσονται στη μελέτη του HALIL SAHILLIOĞLU, "Süleyman II ve Ahmed II Dönemi. Bakir paraya drayanan enflasyon devresi 1687-1691 (1099-1103 H.)", *Bülten* 10 (1982) 10-12.

28. R. MANTRAN, *ό.π.*, σ. 235.

29. Σουλτανικά διατάγματα του β΄ μισού του 15^{ου} αι. αναφερόμενα στο Νομισματοκοπείο των Σερρών, στον

Η ύπαρξη, λειτουργία κι εξάπλωση των νομισματοκοπειών της οθωμανικής αυτοκρατορίας εικονογραφεί τη νομισματική πολιτική των σουλτάνων. Ετσι, στους χρόνους του Σελήμ Α΄ του Νομοθέτη, που η αυτοκρατορία έφτασε στο απόγειό-της απο πολιτική και εδαφική άποψη, ο αριθμός των νομισματοκοπειών σε πλήρη δράση ήταν αρκετά μεγάλος. Τα νομισματοκοπεία αυτά, ενταγμένα μέσα σ'ένα αποκεντρωτικό σύστημα, προμήθευαν τις γειτονικές περιοχές με τις απαραίτητες ποσότητες νομισμάτων. Από το τέλος του 16^{ου} αι. όμως ο αριθμός-τους μειώνεται σημαντικά για να περιοριστεί τελικά, μετά τη μεταρρύθμιση του σουλτάνου Αβδούλ Μετζίτ (1839-1861) και μέσα σ'ένα σύστημα συγκεντρωτικό, μόνο στα νομισματοκοπεία της Κωνσταντινούπολης και του Καΐρου, προορισμένα τα πρώτα να καλύπτουν τις ανάγκες των ευρωπαϊκών κι ασιατικών περιοχών και τα δεύτερα τις ανάγκες των αφρικανικών οθωμανικών κτήσεων³⁰.

Αυτά, όσον αφορά τον τουρκοκρατούμενο χώρο και την κοπή του τούρκικου νομίσματος. Στα Επτάνησα όμως με την διαδοχική παρουσία διάφορων κυριαρχιών, Βενετικής, Γαλλικής, Ρωσικής, Τουρκικής, Αγγλικής, η νομισματική κατάσταση διαμορφώθηκε ανάλογα. Κάθε κυρίαρχος έφερε και το νόμισμά-του, που είτε το έθετε σε παράλληλη κυκλοφορία με τα ήδη υπάρχοντα ή σπανιότερα το επέβαλε καταργώντας τα προηγούμενα ή τέλος κατάφευγε ως πιο άμεση μεταρρύθμιση στην ενδιάμεση λύση της τροποποίησης της αξίας των παλιών νομισμάτων με τη μέθοδο της επισήμανσης³¹. Η μαρτυρούμενη το 1801 σύσταση Δημόσιου Νομισματοκοπείου στην Κέρκυρα, όπου κόπηκαν χάλκινα νομίσματα, μιάς, πέντε και δέκα γαζετών με την επιγραφή "Επτάνησος Πολιτεία"³² καθίσταται ανυπόστατη³³.

Η παραγωγή νομισμάτων, φυσικά, ήταν ελεγχόμενη από την διοίκηση κατά τον Εβλιά Τσελεμπή η συνηθισμένη ημερήσια παραγωγή νομισμάτων ήταν 1 καντάρι ασημιού προς 10 καντάρια χαλκού, ενώ σε έκτακτες περιστάσεις κατά την ανάρρηση στο θρόνο του νέου Σουλτάνου η αναλογία γινόταν 10 καντάρια αργύρου προς 1 χρυσού³⁴. Πάγια τακτική κάθε νέου Σουλτάνου ήταν η συγκέντρωση των νομισμάτων του προκατόχου-του και η αναχώνευσή-τους, με αποτέλεσμα να είναι στην Κωνσταντινούπολη περιορισμένη μέχρι ανύπαρκτη η κυκλοφορία ορισμένων παλαιότερων νομισμάτων.

Κάποτε, συνέβαινε να παρατηρηθεί έλλειψη πολύτιμων μετάλλων, οπότε η Πύλη προκειμένου να βρει το μέταλλο που της χρειαζόταν για την κοπή νομισμάτων κατάφευγε στη μέθοδο της συγκέντρωσης πολύτιμων σκευών, κυρίως εκκλησιαστικών, τα οποία αναχώνευε στο

τρόπο λειτουργίας-του, αλλά και γενικότερα στα νομισματοκοπεία της Ανατολής βλέπε N. BELDICEANU, *Les actes des premiers Sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris I. Actes de Mehmed II et de Bayezid II*, Παρίσι 1960, σ. 65-66, 79-85, 154-156. - ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Les actes ..., II. Reglements miniers 1390-1512*, Παρίσι 1964, σ. 190-191. - Για τις πόλεις της οθωμανικής αυτοκρατορίας, όπου λειτουργούσαν νομισματοκοπεία βλ. και STANLEY LANE-POOLE, *The coins of the Turks*, τ. 8, Λονδίνο 1883, σ. XII-XV.

30. O. ILIESCU, *ό.π.*, σ. 272-273. - H. SAHILLIOĞLU, *ό.π.*, σ. 284. - MURPHEY RHOADS, *Silver Production...*, σ. 76-78.

31. Για το θέμα της νομισματοκοπίας στα Επτάνησα κατά την περίοδο της αγγλοκρατίας βλ. Γ.Δ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, "Σημειώσεις περί των νομισμάτων της Επτανήσου (1813-1865)", *Μνημοσύνη* 1 (1967) 71-85.

32. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Νομίσματα και Μετάλλια...*, σ. 12-20. Πβ. Ηλ. ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ, *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα*, τ. 2, Αθήνα 1960, σ. 444.

33. ΜΑΡΚΟΣ ΘΕΟΤΟΚΗΣ, *Επι κρίσεις επι περιόδων τινών του συγγράμματος του κ. Παύλου Λάμπρου, Νομίσματα και Μετάλλια της Επτανήσου Πολιτείας*, Κέρκυρα 1885, σ. 122-129.

34. R. ΜΑΝΤΡΑΝ, *ό.π.*, σ. 236. Η ανάρρηση στο θρόνο λ.χ. του Σουλεϊμάν Β΄ (1687) έφερε μεγάλη οικονομική αναστάτωση στην αυτοκρατορία. Για τα έξοδα της ενθρόνισης συγκεντρώθηκαν από τον Γυναικωνίτη και τον Σταύλο του Σαραγιού μεγάλες ποσότητες πολύτιμων μετάλλων και αντικειμένων που εστάλησαν στο Νομισματοκοπείο για να χρησιμοποιηθούν στην κοπή του νέου νομίσματος. Παρόλ' αυτά η ποσότητα που συγκεντρώθηκε αντιπροσώπευε

Νομισματοκοπείο· ήταν κι αυτός ένας τρόπος για να προμηθεύεται το μέταλλο που είχε ανάγκη. Εξάλλου, εκτός από την υποτίμηση η οθωμανική Κυβέρνηση σε περιπτώσεις σοβαρής έλλειψης μεταλλικού νομίσματος εξέδιδε διατάγματα σύμφωνα με τα οποία υποχρεώνονταν οι έμποροι και οι κάτοχοι πολύτιμων μετάλλων να τα πουλάνε κατευθείαν στην Κυβέρνηση κι όχι σε ιδιώτες. Πολύ συχνά και κυρίως μετά τις νομισματικές μεταρρυθμίσεις, η οθωμανική Κυβέρνηση θα θεωρήσει παράνομη κάθε επαγγελματική ενασχόληση με τα πολύτιμα μέταλλα και θα υποχρεώσει όλους τους τεχνίτες που δούλευαν μ' αυτά τα υλικά να τα πουλάνε ακατέργαστα στο βασιλικό Νομισματοκοπείο³⁵. Για συγκεντρώσεις χρυσού κι ασημιού από την Κυβέρνηση, σε οποιαδήποτε μορφή κι αν βρισκόταν στα χέρια των κατόχων-του, έχουμε συγκεκριμένες αναφορές στα 1789, 1790 και 1810. Στην πρώτη περίπτωση εκτός από την εισφορά των αυτοκρατορικών θησαυρών, από τους ραγιάδες θα έπρεπε να συγκεντρωθούν 12.000 οκάδες ασημι, αλλά επειδή θεωρήθηκε από τον καϊμακάμη ότι αυτό θα προκαλούσε την κατακραυγή του κόσμου εναντίον του Σουλτάνου, το σχέδιο δεν εφαρμόστηκε³⁶. Με φιρμάνι του 1790,

ένα μικρό μόνο μέρος του αναγκαίου ποσού και γιαυτό η Πύλη κατέφυγε σε πρόσθετα, αποδοτικότερα μέτρα, την επιβολή δηλαδή ενός ειδικού έκτακτου φόρου στους κατοίκους της Πόλης. Η. ΣΑΗΛΛΙΟΓΛΟΥ, "Süleyman...", σ. 7.

35. H. GERBER, "The Monetary...", σ. 318. - Οι εκκλήσεις στο λαό για την συγκέντρωση του απαραίτητου μετάλλου που χρειαζόταν για την κοπή νομίσματος δεν μνημονεύονται μόνο κατά την οθωμανική κατοχή και στο ελεύθερο Ελληνικό Βασίλειο έχουμε αντίστοιχα φαινόμενα και μάλιστα εδώ οι αντιδράσεις των ανθρώπων είναι έντονες, όπως γραφικότερα περιγράφεται στο παράδειγμα που ακολουθεί: "[1821] Ανέβημεν επάνω, όπου ήτον όλος ο λαός συναγμένος, εσηκώθημεν όλοι επί ποδός, και ήρχισεν ο αφωρισμένος πρόεδρος Νεόφυτος Ταλαντίου λεγόμενος να βάλη διδαχήν, λέγοντα περί της συνελεύσεως και περί νόμους.

Όλοι οι άνθρωποι έστεκαν με μεγάλη προσοχή και ήκουον ότι: η διοίκησις θέλει αρχίσει να κόψη μονέδας και άλλα, και διά τούτο όλοι οι οπλαρχηγοί και στρατιώται να παραδόσουν εις τους Αρεοπαγίτας όσα ασημία είχαν τα όπλα τους, και ότι "το σίδηρον σκοτώνει τους εχθρούς" και άλλα μασχαράλια, "και τα ασημία είναι περιτά".

Εγώ αγροικώντας την τοιαύτην βρωμοδιδαχήν, επειράχθην πάρα πολύ και δεν τους ωμίλησα δια να μην πάρουν μπούγιο οι στρατιώται και τους κατακομματιάσουν. Και επάνω, όπου έλεγον μέσα μου τα βρωμολόγια, αγροικώ άπαξ ένα ουτιδανόν στρατιώτην Κουκουβίνον φωνάζοντας:

- Βρέ δεσπότη πως δεν δίδεις το τουπούζι σου, όπου κρατείς εις τας χείρας σου, όπου είναι καθαρό ασημι, αλλά ήλθατε εδώ δια να μας αφαιρέσητε τα ασημία των όπλων μας, όπου τα επήραμεν με την βοήθειαν του αρχηγού μας Καπετάν Αλεξάνδρου και με το αίμα μας; ΑΛΕΞ. Δ. ΚΡΙΑΖΗΣ, "Απομνημονεύματα (Γκιορνάλε δια την ανεξαρτησίαν του Έθνους)" στο *Απομνημονεύματα αγωνιστών του '21* επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτης, τ. 8, Αθήνα 1956, σ. 72.

Αλλά και στα 1858 ο Ρήγας Παλαμής σε λόγο-του (24 Απριλίου) προς την Γερουσία εκφράζει την απορία-του γιατί, μολονότι πήραν από το φρούριο του Ναυπλίου ορειχάλκινα κανόνια -και μάλιστα από τα πιό αξιόλογα- προκειμένου να κόψουν χάλκινα νομίσματα, δεν είδε ως τη στιγμή εκείνη να υπάρχουν έσοδα από αυτά. ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ. κ. 109.

36. Κ. ΚΑΡΑΤΖΑΣ, "Εφημερίδες ιδιόχειρα", στο Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *Documente Privitoare la Istoria Romanilor*, τ. 13, Βουκουρέστι 1909, σ. 116. - Ενδιαφέρουσα είναι και η ιεροτελεστία της παράδοσης των θησαυρών, όπως περιγράφεται στο παρακάτω απόσπασμα: "Τη καη' (Οκτωβρίου 1789), ημέρα Κυριακή, έστειλεν το κράτος του εις την Πόρταν, προηγουμένων του τε χαζνέ-κεχαγιασή και του γιαζιτζή-εφένδη και του χαζνέ-κιατίπη, όλα τα περιττεύοντα των ασημικών του με οκτασίους χαμάλιδες, συμποσούμενα περίπου τας δέκα χιλιάδας οκάδες, δια να τα κόψουν μονέδα και να τα μεταχειρισθούν εις τας παρούσας χρείας των· τα οποία παρευθύς τα έστειλαν εις τον βασιλικόν Ζαρφχανέν. Η τάξις ήτον τοιαύτη. Προηγείτο ο γιαζιτζή-εφένδης και ο χαζνέ-κεχαγιασή έφιπποι, και ακολουθούσαν οι χαμάλιδες φορτωμένοι με πανέρια μεγάλα· το πρώτον χόβι με ράχτια, ζιλπόσια, χασάδες και ουζεγκιά, και κατόπι των χαμάλιδων ακολουθούσεν ο χαζνέ-κιατίπη έφιππος και αυτό ακολουθήσεν δίζ. Την δε τρίτην φοράν πάλιν με αυτήν την τάξιν εύγαλαν τα πλέον δελικάτα πράγματα, ήγουν λεκάναις, μπρικια, κανιά καπνιστερά, ζάρφια, σινιά, σαχάνια, πανέρια πλεγμένα, τενζερέδες και άλλα παρόμοια, και δια να μὴν παρεπέσουν ή σφετερισθούν, μέ το να ήτον παραπάνω των εκατόν οι χαμάλιδες και τα πράγματα μικρά, διωρισθησαν εις κάθε τέσσαρους χαμάλιδες ένας ενδερον-αγαλαρινδάν πεζός, δια να προσέχη, και ούτως τα επήγαν εις την Πόρταν και εκείθεν εις τον Ζαρφχανέν. Αυτό το παράδειγμα το ακολουθήσαν και οι σουλτάνες και πολλοί των ρετζέλιδων, και μάλιστα μερικοί εξ αυτών επαράγγειλαν να τους γιαιτιάδισουν και ράχτια πακιρένια.

εξάλλου, ζητούνται από την κοινότητα της Θεσσαλονίκης 3.000 οκάδες αργύρου κατανεμημένες ως εξής: 1.000 οκάδες θα προμηθεύσει η Ελληνική κοινότητα, 1.000 οκάδες οι έμποροι της αιγυπτιακής αγοράς, 500 οι Εβραίοι και 500 τα παιδιά του Μουστά-μπέη. Η Πύλη θα αγοράσει από αυτούς το ασήμι προς 9 παράδες το δράμι, ενώ η τρέχουσα τιμή-του είναι 12³⁷, πράγμα που σημαίνει ζημιά 25% για τους ενδιαφερόμενους.

Στα 1810 τέλος, ο Σουλτάνος για τα αυξημένα έξοδα της εκστρατείας, που ετοίμαζε, είχε ανάγκη μεγάλης ποσότητας χρημάτων, τα οποία σκόπευε να καλύψει με την κοπή νέων νομισμάτων. Επειδή όμως και πάλι τον απασχολούσε η αντίδραση του κόσμου, δεν προχώρησε στην εξεύρεση του απαραίτητου πολύτιμου μετάλλου δια νόμου αλλά έκανε έκκληση στην εθελοντική προσφορά καθενός, λαού και κλήρου, προσφέροντας πρώτος αυτός στο βασιλικό Νομισματοκοπείο ασημικά αξίας 500 περίπου γροσίων³⁸. Συχνά επίσης η Πύλη με διαταγές-της απέσυρε από την κυκλοφορία τα φθαρμένα νομίσματα και τα συγκέντρωνε στα νομισματοκοπεία-της για αναχώνευση. Μνημονεύουμε δύο περιπτώσεις που, με τη χρονική-τους απόσταση, δείχνουν τη συνέχεια της πρακτικής αυτής: Με φερμάνι του 1470/71 καλούνται οι κατόχοι ασημένιων νομισμάτων που έχουν αποσυρθεί από την κυκλοφορία να τα παρουσιάσουν στα νομισματοκοπεία της Κωνσταντινούπολης ή της Αδριανούπολης, προκειμένου εκεί να ανταλλάξουν τα 100 dirhem με 285 άσπρα, ενώ στο νομισματοκοπείο των Σερρών η ανταλλαγή γινόταν προς 283 άσπρα και στο Νονο Βrdo προς 281 άσπρα³⁹. Στα 1734 ο διοικητής του Χάνδακα και ο δεφερδάρης της Κρήτης γνωστοποιούν στην Κεντρική Διοίκηση ότι στην Κρήτη κυκλοφορούν ευρύτατα πολλά παλαιά νομίσματα δίχως όμως καμιά πέραση στην αγορά, πράγμα που δυσχεραίνει πολύ τις αγοραπωλησίες και γενικά το εμπόριο. Ζητούν λοιπόν να αποσταλεί από το αυτοκρατορικό Νομισματοκοπείο μιά ποσότητα νιόκοπων νομισμάτων και πετυχαίνουν πράγματι την αποστολή του συνολικού ποσού των δέκα χιλιάδων νέων γροσίων, τα οποία φτάνοντας στην Κρήτη ανταλλάσσονται με τα παλαιά⁴⁰.

Παρά την φροντίδα όμως των επίσημων Αρχών να περιορίσουν τη νομισματική ατασθαλία προβαίνοντας σε διορθωτικές ρυθμίσεις, επωφελείς για το Κράτος αλλά και το λαό, η αποτελε-

Λέγεται ότι ήταν σκοπός να διορίσουν πάλιν εις τους ραγιάδες τας 12000ας οκάδες το ασήμι (δηλαδή 5000 των Ρωμαίων 4000 των Αρμενίων και 3000 των Εβραίων, καθώς έγινε και επί του σουλτάν Χαμήτη προ μηνών· το οποίον και συνάχθη δια των πατριαρχών και χαχάμπαση· όπερ και επληρώθη προς δέκα παράδες το δράμι) πλην ο καϊμεκάμης το εμπόδιεν, λέγωντας τω κράτει του, ότι παρά να πάρη κατάρας του κόσμου, κάλλιον να ευγάλη τα περιττά από τον χαζνέν, να τα κόψη μονέδα." Πβ. ΒΑΓΓ. ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, *Το παλιότερο αρματολόκι του Πηλίου και οι Αρβανίτες στη Θεσσαλομαγνησία 1750-1790*, Βόλος 1960, σ. 118. - Και μιά άλλη μαρτυρία για το ίδιο περιστατικό του 1789, την υποχρέωση δηλαδή του Πατριάρχη [Καλλίνικου Δ'] να παραδώσει στο βασιλικό Νομισματοκοπείο καθορισμένη ποσότητα αργύρου σε οποιαδήποτε μορφή: "Διακελεύετο γαρ ο Παναγιώτατος συναγαγείν εκ των εν Κωνσταντινουπόλει ορθοδόξων χριστιανών και αποδούναι τω βασιλικώ αργυροκοπείω μυριάδας διακοσίας δραχμών ασήμου αργύρου. Ο δε... έπεισε προσαγαγείν τα των ευγενών οίκων αργυρά σκευή, άτινα και συναχθέντα το έβδομον του αιτουμένου συνεπλήρωσαν... κανδήλας, πολυελαίους, κηροστάτας, θυμιαντήρια, δίσκους απέδωκε τοις ιεροσύλοις, συμποσωθέντα εις τεσσεράκοντα και οκτώ μυριάδας δραχμών". ΣΕΡΓΙΟΣ ΜΑΚΡΑΙΟΣ, "Υπομνήματα εκκλησιαστικής ιστορία (1750-1800)", Κ. ΣΑΘΑΣ, *ΜΒ*, τ. 3, σ. 359.

37. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *ΜΜΙ*, σ. 451.

38. Τη χαρακτηριστική μαρτυρία του Κ. ΚΑΡΑΤΖΑ, *ό.π.*, σ. 125-126, *in extenso* βλέπε στο Παράρτημα σ. 299-300.

39. Ν. BELDICEANU, *Les actes ... I*, σ. 153-154.

40. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, *ό.π.*, τ. 4, σ. 203.

41. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των Belon και Busbeq, πολύ εύκολα μπορούσε να προμηθευτεί κανείς τέτοια νομίσματα από τους εμπόρους. ΚΩΝ. ΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ - ΔΕΣΥΛΛΑ, *ό.π.*, σ. 331.

σματικότητα των μέτρων δεν ήταν πάντα απόλυτη. Ετσι, ποσότητες παλαιών νομισμάτων είτε από αδράνεια είτε από αντίδραση του κοινού ξέφευγαν από την κρατική απόσυρση και παρέμεναν στα χέρια των κατόχων-τους για μακρύ χρονικό διάστημα, τόσο που έχαναν πλέον την ανταλλακτική-τους αξία. Είναι, βεβαίως, αυτονόητο ότι το φαινόμενο αυτό δεν είναι δημιουργία ούτε χαρακτηριστικό της Τουρκοκρατίας· είναι διαχρονικό και μάλιστα εντονότερο σε παλιότερες εποχές.

Ετσι, είναι χαρακτηριστικό ότι στα πρώτα χρόνια της τουρκοκρατίας υπήρχαν ακόμη στην κυκλοφορία παλιά νομίσματα και μέταλλα, ρωμαϊκά και βυζαντινά· όλα αυτά όμως τα *γκια-ούρ μανγκούρ*, όπως τα ονόμαζαν, τα χρησιμοποιούσαν οι έμποροι όχι πλέον ως ανταλλακτικά μέσα αλλά ως μέτρο βάρους αντί για σταθμά στο ζύγι⁴¹.

3. Παράλληλες χρήσεις του νομίσματος

Δίπλα στις συναλλακτικές-του λειτουργίες το νόμισμα –γενικό ισοδύναμο των αξιών αλλά και εμπόρευμα– έχει και μιá παράλληλη χρήση: μετατρέπεται σε κόσμημα, αποσύρεται από την κυκλοφορία και έμμεσα ή άμεσα αποθησαυρίζεται. Βέβαια, είναι πολύ πιθανό κάποτε το κόσμημα αυτό –μάλιστα τα πολύτιμα σκεύη– να επαναχρησιμοποιηθούν, αφού χυθούν, ως νόμισμα: έτσι, το πολύτιμο μέταλλο μπορεί κατά τις περιστάσεις να μεταβάλλεται σε νόμισμα, κόσμημα ή σκεύος ή και να χρησιμοποιείται με την αρχική, μη νομισματική, μορφή-του όχι μόνο στην κοινωνική-του λειτουργία¹ αλλά ακόμη και στις εμπορικές συναλλαγές². Η χρήση, εξάλλου, στο εμπόριο του ίδιου του μετάλλου με τη φυσική-του κι όχι τη νομισματική μορφή υποδεικνύει την έλλειψη εμπιστοσύνης στο νόμισμα. Το φαινόμενο παρατηρείται σε αγροτικές κυρίως κοινωνίες με περιορισμένη εσωτερική αγορά, όπως ήταν λ.χ. η Ρουμανία ως τις αρχές του 17^{ου} αι. Οι Ρουμάνοι του 16^{ου} αι. προτιμούσαν να σχηματίζουν τις περιουσίες-τους με τη συγκέντρωση πολύτιμων μετάλλων σε μορφή αντικειμένων, κοσμημάτων ή πολυτίμων λίθων κι όχι σε νομίσματα³.

Από τις πολλαπλές λειτουργίες του νομίσματος στο μέρος αυτό της μελέτης θα ασχοληθούμε με τις παράλληλες χρήσεις-του. Το νόμισμα, όπως και το πολύτιμο μέταλλο, αποθησαυρίζεται με διάφορους τρόπους: Ως νόμισμα μπαίνει στα σεντούκια και κλειδώνεται, κυρίως το χρυσό⁴, αφιερώνεται στις εκκλησίες⁵ ή δίχως ν'αλλάξει μορφή προσαρτάται στο γυναικείο διάκοσμο, κυρίως το ασημένιο νόμισμα. Οι σειρές τα "φλωριά" που αναρτώνται στο στήθος της νύφης ή τον κεφαλόδεσμο είναι πραγματικά νομίσματα, χρυσά ή ασημένια, που θα μπορούσαν κάλλιστα να επιτελέσουν και την ανταλλακτική-τους λειτουργία. Μετατρέπόμενο ή χρησιμοποιούμενο ως κόσμημα το νόμισμα χάνει τη βασική-του λειτουργία, "απονομισματοποιείται"⁶ και λειτουργεί μόνο ως πολύτιμο μέταλλο, ως είδος πολυτελείας, εξυπηρετώντας έτσι επιδεικτικές ανάγκες των ανώτερων κατεξοχή κοινωνικών στρωμάτων όχι, ωστόσο, αποκλειστικώς αυτών.

1. Στα 1694 στην Κρήτη ο γαμπρός προσφέρει στη νύφη ως προγαμιαία δωρεά 400 δράμια αργύρου. Και σ'άλλη περίπτωση προγαμιαίας δωρεάς προσφέρονται 100 δράμια αργύρου με την τρέχουσα τιμή της ημέρας. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, ό.π., τ. 3, σ. 113, και τ. 4, σ. 39.

2. "... του κυρίου Φλότα Ντίτμαν Λαμπρός ... εμετρήσαμεν εις διάφορα είδη μετάλλου εις μάλαγμα και ασήμι γρ.: 51.366: 25 ά κόντο ξεκαθαρίσεως λαδιού ..." διαβάζουμε σε έγγραφο του 1807 από την Ύδρα. ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. 3, σ. 94.

3. Μ. ΜΑΧΙΜ, *Considerations ...*, σ. 412.

4. Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Ιστορία των Αθηναίων. Τουρκοκρατία, περίοδος πρώτη 1458-1687*, τ. 1, Αθήνα 1889, σ. 249: Πάρε-τα τα χρυσά

κλειδιά της καναβέτας
χίλια ζιντζιολιά
'χω μέσα κ' έπαρέ-τα,
χίλια ζιντζιολιά
διακόσια ξερμακούπια
πάρε-τα όλα, μάτια-μον,
γι' αυτά τά λόγια που είπα.

5. Σε καταγραφή περιουσίας της μονής Κουτλουμουσίου το 1767 βρίσκουμε: "... και ένα φλουρί μοσκόβικο διπλό, καρφομένο εις την μέσην της αυτής εικόνας ... εις την παναγίαν την βιματάρισα, στεφάνι αργυρόν και κρέμονται και 4 φλουριά βενέτικα και ένα διπλό ξερμακούπι, όλα με μίαν αλησίδαν ασιμένια ...". Σπαράγματα από κώδικα της Μονής: παραχώρηση φωτογραφιών για μελέτη από τον Κρίτωνα Χρυσοχοΐδη.

6. ΣΠ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, *Ελληνική Κοινωνία και Οικονομία. ΙΗ' και ΙΘ' αιώνες*, Αθήνα 1982, σ. 55.

Χαρακτηριστικός κι εντυπωσιακός μαζί είναι ο διάκοσμος στην αίθουσα των όπλων του σεραγιού, όπως μας τον περιγράφει ο Baron De Tott: Αναρίθμητες λάμπες μέσα στο δωμάτιο αυτό αντακαλούν το φώς-τους πάνω σε ταπετσαρίες από γρόσια, ζολότες, παράδες και τσεκί-νια, όλα νιόκοπα νομίσματα, που με τη διάταξή-τους σχηματίζουν διάφορα σχέδια⁷. Η μιμητική όμως τάση των κατώτερων ομάδων και η επιθυμία-τους για κοινωνική εξίσωση με τα ανώτερα στρώματα οδηγεί σε μιά οικονομική συμπίεση με στόχο την προμήθεια χρυσών ή ασημένιων νομισμάτων αποκλειστικά για επιδεικτική χρήση. Έτσι, ένα μέρος των ξένων κυρίως εισαγομένων νομισμάτων αποθησαυριζόμενο αποσύρεται από την κυκλοφορία και δεν επιτελεί την οικονομική-του λειτουργία. Κατά συνέπεια η ζήτηση του νομίσματος και συνακόλουθα το μέγεθος της εισαγωγής μεταλλικού καθορίζονται και από μή συναλλακτικές ανάγκες⁸ μιά και η κοινωνική λειτουργία του χρήματος υπερακοντίζει την αυστηρώς οικονομική. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Olivier για το πόσο παθιασμένα οι γυναίκες στην Ανατολή προσκολλώνται στα νομίσματα-στολίδια-τους, ώστε να αρνούνται να τα αποχωριστούν ακόμη κι όταν οι πιστωτές πιέζουν τους άντρες-τους· κι έτσι τα νομίσματα αυτά, κατεξοχή τσεκίνια, αποσύρονται για πάντα από την κυκλοφορία⁹. Η προτίμηση του ξένου νομίσματος κι όχι του ντόπιου για λόγους επιδεικτικούς είναι ευνόητη. Το ξένο νόμισμα είναι ισχυρότερο από το οθωμανικό και η μεταλλική-του αξία, που αυτή μετράει για την αποθησαύριση ή τη μετατροπή-του σε κόσμημα, είναι ανώτερη από τη νομισματική, όπως την επέβαλαν οι διατιμήσεις. Βέβαια στην προτίμηση για τούτο ή το άλλο νόμισμα συνέβαλλε και η όλη μορφή-του, οι παραστάσεις που είχε επάνω-του. Το τούρκικο νόμισμα από αυτή την άποψη με τις ανεικονικές-του παραστάσεις δεν προσφέρονταν για στολίδι όσο τα ευρωπαϊκά νομίσματα που με τις ποικίλες παραστάσεις, λεόντων, στηλών, με τις απεικονίσεις ηγεμόνων και τα παρόμοια, επιβάλλονταν, τουλάχιστον αρκετά απ'αυτά, ακόμη και ως καλλιτεχνήματα σε πολιτισμικά περιβάλλοντα εθισμένα στις εικονικές παραστάσεις.

Ένας από τους αγωγούς απορρόφησης του χρήματος είναι και η προίκα, η οποία όχι μόνο θα πρέπει να είναι ανάλογη με την κοινωνική κλίμακα των οικογενειών, αλλά συχνά είναι και μέσο για την ανάδειξη των κατώτερων ομάδων. Η προσδοκία για κοινωνική αναβάθμιση που επιτυγχάνεται, εάν μέσο της προίκας καταστεί δυνατή η "εξαγορά" νύφης ή γαμπρού, οδηγεί σε παραβίαση του κοινωνικού καθεστώτος και σε διασάλευση, συνεπώς, των κοινωνικών ισορροπιών. Σε τέτοιες περιπτώσεις διόγκωσης του οικονομικού μεγέθους της προίκας με την επέμβασή-τους η εκκλησιαστική και η κοσμική εξουσία προσπάθησαν, αναποτελεσματικά όμως, να ελέγξουν την επιδεικτική συμπεριφορά των ατόμων με την επιβολή κανόνων που θα παρεμπόδιζαν την διαρροή χρημάτων από τις οικογενειακές περιουσίες¹⁰. Δεν είναι δυνατό να προχωρήσουμε σε γενικές ποσοτικές εκτιμήσεις του φαινομένου, το οποίο πάντως και διάρκεια έχει

7. BARON DE TOTT, *Mémoires du ... sur les Turcs et les Tatares*, τ. 1, Maestricht 1786, σ. 140-141.

8. ΣΠ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, *ό.π.*, σ. 55. - L. DERMIGNY, "Circuits de l'argent et milieux d'affaires du XVIIIe siècle", *Revue Historique* 78 (1954) 239-278.

9. G.A. OLIVIER, *Voyage dans l'Empire ...*, τ. 1, σ. 190.

10. Οι περιορισμένοι και αυστηρά προσδιορισμένοι στόχοι της εργασίας δεν επιτρέπουν να ασχοληθούμε περισσότερο με το θέμα αυτό, το οποίο αποτελεί αντικείμενο άλλου τύπου μελέτης. Πρόχειρα, κανονικές διατάξεις για το θέμα του στολισμού των γυναικών κυρίως βλ. ΜΑΝΟΥΗΛ Ι. ΓΕΔΕΩΝ, *Κανονικαί διατάξεις*. Κωνσταντινούπολη 1888, τ. 1, σ. 67-69 και τ. 2 (1889), σ. 142-145, καθώς και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, "Αι κατά της πολυτελείας και των προικιών εθνικαί ευεργέται κατά τους τελευταίους τέσσαρας αιώνας", *Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος* 11 (1887-1889), Κωνσταντινούπολη 1891, σ. 49-55.

και έκταση γεωγραφική και διάχυση σε διαφορετικές κοινωνίες και κοινωνικά στρώματα. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι σε 62 συνολικά αθηναϊκά προικοσύμφωνα απο το β' μισό του 18^{ου} αι. στα 27, δηλαδή ποσοστό 43,5%, έχουμε επιπλέον και προίκα σε μετρητά, που κατά μέσο όρο κυμαίνεται στα 70 ρεάλια¹¹. Επιπρόσθετα, σ' όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας η εξαγορά της νύφης γινόταν σε χρυσά ή ασημένια ισχυρά, ξένα κυρίως, νομίσματα, (φλωριά, δουκάτα, ναπολεόνια, ντούμπλες, μαχμουτιέδες κ.λπ.), τα οποία δέν ξοδεύονταν από την οικογένεια αλλά φυλάγονταν ως είδος τελετουργικού αποθεματικού για να ξαναχρησιμοποιηθούν σε ανάλογη περίπτωση¹². Και στην περίπτωση αυτή βέβαια το νόμισμα αποφιλώνεται από την νομισματική-του αξία και γίνεται αποδεκτό μόνο χάρη στη μεταλλική-του αξία και στη συμβολική και μαγική σημασία, που και τα δύο "καλά" μέταλλα ο χρυσός κι ο άργυρος έχουν για το λαό, σημασία άλλωστε που τους αποδίδεται ακριβώς κι εξαιτίας της σπανιότητάς-τους και της δύσκολης ή αδύνατης απόκτησής-τους από τα ασθενέστερα οικονομικά στρώματα.

Αναφέραμε ήδη ότι το νόμισμα είναι απαραίτητο κόσμημα της γυναικείας αλλά και της παιδικής φορεσιάς¹³· στο παιδί επιπλέον φορτίζεται και με την ιδιότητα του φυλα-

11. Τα κείμενα των διαθηκών βλέπε δημοσιευμένα. Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Μνημεία της ιστορίας των Αθηναίων*, τ. 3, Αθήνα 1892, σ. 27-117.

12. ΕΛΕΥΘ. Π. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, *Η εξαγορά της νύφης*, Αθήνα 1984, σ. 113. - Κι ένα ενδεικτικό παράδειγμα από τη Φωκίδα: σε έγγραφο της 20 Ιουλίου 1807 "δίδει και ο γαμπρός της νύφης προς γάμον δωρεάν φλωριά βενέτικα δέκα:10, γούνα χρυσή μία [...] δαχτυλίδι φλωρένιο ένα:1". ΔΡΟΣΟΣ ΚΡΑΒΑΡΤΟΓΙΑΝΝΟΣ, *Ανέκδοτα έγγραφα της οικογένειας Κρανάκη*, Αμφισσα 1964, χωρίς σελιδαρίθμηση, αρ. εγγρ. 8.

13. Κατά μαρτυρία του Dodwell, οι Αρβανίτισσες του Γαλαξειδιού στόλιζαν τα μαλλιά και τη σκούφια που φορούσαν στο κεφάλι-τους με νομίσματα που ο πλούτος και η ποικιλία-τους υπεδείκνυε την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς-τους: τούρκικα πιάστρα και παράδες, τάλιρα ισπανικά, βενέτικα τσεκίνια, ακόμη και κομμάτια από-φιο χρυσάφι κι αρχαία ελληνικά νομίσματα, μπορούσε κανείς να δει να φορούν επάνω-τους οι γυναίκες των Αρβανιτών, κάτι ανάμεσα σε φυλαχτό και στολίδι. EDWARD DODWELL, *A classical and topographical tour through Greece, during the years 1801, 1805 and 1806*, τ. 1, Λονδίνο 1819, σ. 140-142. - Σε έγγραφο του 1699 από τη Σιάτιστα: "... στον παιδιού το καλουπάκι φλοριά μικρά: 7 γρόσι χρυσομένο 1 ...". *Κώδιξ Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστιας ιζ' -ιθ' αι.*, έκδ. Ν. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΔΕΣΠΟΙΝΑΣ ΤΣΟΥΡΚΑ-ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, τχ. 1, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 59. - Στα κομήματα της νισυριακής φορεσιάς περιλαμβάνονταν και μιά αραμαθιά με χρυσά νομίσματα (ντούμπλες, φλωριά, μαχμουτιέδες ...). ΛΟΥΛΑ ΕΜΜ. ΠΑΠΑΜΑΝΩΛΗ, "Η Νισυριακή φορεσιά", *Νισυριακά* 6 (1978)104. - Και μιά μαρτυρία του 1776 από την Πάτμο: "Ετι έχω της Κατερίνας σε τόσες τούμπλες και φλωριά εις τον λαιμόν-της γρόσια 40". ΑΡΧΕΙΟ ΜΟΝΗΣ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΠΑΤΜΟΥ, κώδ. 3, φ. 159. - Σε έγγραφο του 1817 από την Υδρα σημειώνεται: "... και επήρε και τα φλωριά από τον λαιμόν της τζούπας ...". ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. 5, σ. 402. - Σε προικοσύμφωνο του 1740 από τη Σιάτιστα: "... εν πρώτης μετρίτα ασλανία 250... φλοριά σύνγκρι λεμών...". ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΣΙΓΑΛΑΣ, "Πατριαρχικά πράξεις, φερμάνια και άλλα τινά έγγραφα", *Μακεδονικά* 1 (1940) 303. - Αλλά όχι μόνο φλωριά· και νομίσματα ταπεινότερα όπως παράδες, φόλλες, κι αυτό ακόμη το γρόσι κάνουν χρέη κοσμήματος υπηρετώντας τη γυναικεία καλαισθησία και ματαιοδοξία. Σε χιώτικο προικοσύμφωνο του 1722: "δίνει-της ακόμη το μαντήλι ήγουν μου το καλημετζερέν που της έδωτζεν ο διακονιάρης ο βολισσιανός με ψιλά παρράδα τσα". ΚΩΝ. Ν. ΚΑΝΕΛΛΑΚΗΣ, *Χιακά ανέλεκτα*, Αθήνα 1890, σ. 481 [Αναστατ. έκδ. "Χίος. Ημερολόγιο" 1983]. - "Χαλάσανε τα Γιάννενα απ' τις παπαδοπούλες / που βάνανε στα φέσια των μαλαματένιες φούλες". ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΟΣ, *Το Πατριαρχείον και η κυρά Βασιλική*, Κωνσταντινούπολη 1920, σ. 32. - Και άλλο παράδειγμα από έγγραφο της Υδρα του 1811: "... εκρέμασεν εις τον λαιμόν της αρραβωνιαστικής δανεικά γρόσια εκατόν ...". ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. 4, σ. 156. Αξίζει να υπογραμμίσουμε εδώ τη λέξη "δανεικά", γιατί ακριβώς δείχνει την έκταση και το μέγεθος του φαινομένου, το οποίο έχει πλέον μπει στη σφαίρα των αναγκαίων της κοινωνικής συμπεριφοράς. Ανάλογο παράδειγμα και στον τ. 2 του ίδιου έργου, σ. 21. - Και η συνήθεια αυτή φτάνει μέχρι τα νεότερα χρόνια: προχωρημένος 19^{ος} αιώνας στο πανηγύρι της Αγίας οι γυναίκες έφταναν στολισμένες στο κεφάλι-τους με μικρά φλωριά κι άλλες είχαν με χάρη κρεμασμένους στον τράχηλο και στο στήθος ορμαβούς τέτοιων νομισμάτων. ΘΕΟΔ. ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ, *Ενα πανηγύρι στα χρόνια της σκλαβιάς*, Αθήνα 1975,

χτού¹⁴, γίνεται "χρυσώμα". Στην ανδρική φορεσιά δεν χρησιμοποιείται βέβαια με τη νομισματοποιημένη-του μορφή, αλλά ο χρυσός κι ο άργυρος υπάρχουν ως διάκοσμος είτε με τη μορφή σιριτιών και κεντημάτων, είτε κυρίως κουμπιών¹⁵. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, καθώς μάλιστα και το σχήμα του κουμπιού προσομοιάζει στο νόμισμα μπορεί πέρα από την διακοσμική να επιτελέσει κάποτε και νομισματική λειτουργία¹⁶. Όμως η επιδεικτική διάθεση στον άνδρα εκφράζεται κυρίως μέσω των αρμάτων-του. Σύμβολο της κοινωνικής-του θέσης αλλά και της θέσης που κατέχει μέσα στην κατεξοχήν επιδεικτική και ανταγωνιστική πολεμική κοινωνία, τα άρματα αποτελούν το στολίδι και το καμάρι του κατόχου-τους, που φιλοδοξία-του είναι όχι μόνο να τα τιμήσει αλλά και να τα κάνει πιό λαμπρά κι επομένως και πραγματικά πλέον πολύτιμα, άρματα δηλαδή που να εμπερικλείουν και πραγματική αξία πέρα από την συναισθηματική είναι γι'αυτά τα πραγματικά πολύτιμα άρματα που ο κλέφτης κι ο αρματολός αγωνίζεται

σ. 101-102. - Απειρα, εξάλλου, είναι τα παραδείγματα και από τη δημοτική-μας ποίηση. Φυσικά το φαινόμενο της χρήσης του νομίσματος ως κόσμημα από τον γυναικείο πληθυσμό δεν είναι μόνο ελληνικό αλλά ευρύτερα βαλκανικό. Χαρακτηριστικά μαρτυράει ο Εβλιά Τσελεμπή: "Όλα τα κορίτσια που βρίσκονται εδώ, [στο Βαλάντοβο] επάνω από τα καθαρά μαύρα μαλλιά-τους στολίζουν τα κεφάλια-τους με χρυσά νομίσματα, γρόσια, babka, παράδες και φράγκικα δηνάρια της Ραγούζας". Β. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, *Η Κεντρική ...*, σ. 326. - Αλλά και στο Canarà, μικρό βουλγάρικο χωριό με εκατό σπίτια, περιηγητική μαρτυρία του 1762 μας λέει ότι: "Le donne portano per ornato delle monete turche, massime da' parà, che vagliono un poco più de' soldi di Francia, o bajocchi d'Italia, pendenti al collo, o attaccate sulla scufia, e generalmente le abbiamo vedute scalze". RUGGIERO GIUSEPPE BOSCOVISH, *Giornale di un viaggio da Costantinopoli in Polonia*, Μπασάνο 1784, σ. 31. - Κι άλλη μαρτυρία του 17^{ου} αι. αναφερόμενη σε φτωχό χωριό της περιοχής των Σερρών επισημαίνει την έσχατη ένδεια του πληθυσμού και συγχρόνως την ανάγκη ικανοποίησης της γυναικείας φιλαρέσκειας με τα πενιχρότερα μέσα, άσπρα και παράδες, με τα οποία στολίζουν τα μπράτσα και τ' αυτιά-τους. ROBERT DE DREUX, *Voyage en Turquie et en Grèce (1665-1667) publié et annoté par H. Penot*, Παρίσι 1925, σ. 94. - Στο ίδιο κλίμα κινείται κι η μαρτυρία του Benedetto Ramberti (1538), ο οποίος είδε γυναίκες στις περιοχές που συνορεύει η Σερβία με τη Βουλγαρία που είχαν μιά χαρακτηριστική κόμωση και τα μαλλιά-τους στολισμένα με "argenti, aspri, vetri, ambri et ducati rasonati che pendono". UGO TUCCI, "L'avventura...", σ. 244. - Η συνήθεια όμως αυτή δεν φαίνεται να ήταν εντελώς άγνωστη και στις δυτικές κοινωνίες. Σε σκηνή αρραβώνα που απεικονίζεται στο κιονόκρανο του περιστυλίου του Palazzo Ducale της Βενετίας (1424) η νεαρή γυναίκα φηγούρα φοράει ένα φόρεμα που έχει επάνω-του ραμμένους μικρούς μεταλλικούς δίσκους" και ο Φ. Αριές διερωτάται, αν πρόκειται για συνηθισμένα στολίδια ή για νομίσματα, που, ως γνωστό, αποτελούσαν αναπόσπαστο στοιχείο στα έθιμα του γάμου και της βάπτισης. ΦΙΛΙΠ ΑΡΙΕΣ, *Αιώνες παιδικής ηλικίας*, μτφρ. Γούλη Αναστασοπούλου, Αθήνα 1990, σ. 266.

14. "Θ'αναφέρω ακόμη, και κάμποσαις παλαιομονέδαις... οι εντόπιοι ευρίσκουν από καμμίαν τέτοιαν... ή την πωλούν με το δράμι, ωσάν απλούν ασήμι και μάλαμα εις τους ξένους ... ή από μίαν δεισιδαιμονικήν των πρόληψιν την κρημονούν εις το κεφάλι των παιδιών-των δια βοήθειαν τάχα, και προφύλαξιν από κάθε ενάντιον..."· εδώ φυσικά πρόκειται για αρχαία νομίσματα της Θεσσαλίας αλλά η λογική της μαρτυρίας δεν αλλοιώνεται. ΙΩΑΝ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ-ΛΑΡΙΣΣΑΙΟΣ, *Ιστορική τοπογραφία ενός μέρους της Θετταλίας 1817*, Αθήνα 1989, σ. 146.

15. Δεν θα ασχοληθούμε φυσικά εδώ με το θέμα του διάκοσμου της φορεσιάς και μάλιστα της γυναικείας φορεσιάς κατά την τουρκοκρατία· τούτο αποτελεί αντικείμενο ενδυματολογικής ή κοινωνιολογικής μελέτης. Θα περιοριστούμε μόνο σ' ένα παράδειγμα ενδεικτικό της χρήσης και της ιδιαίτερης εκτίμησης των ανθρώπων στο πολύτιμο μέταλλο, το οποίο, όπου υπάρχει, θεωρείται απαραίτητο να επισημανθεί. Σε αθηναϊκό προικοσύμφωνο του 1768 περιλαμβάνεται "Γούνα ακαπλάντιστη ρούχινη μία με τα γαλόνια-της και με κομπία αργυρά έξη ...". Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΓΛΟΥ, *Μνημεία ...*, τ. 3, σ. 89.

16. Το παράδειγμα που παρατίθεται είναι παρμένο από το χώρο της λογοτεχνίας, της λογοτεχνίας που μπορεί να αποτελέσει ιστορική πηγή, όταν μέσα ή μέσω της τέχνης διασώζει και την ιστορική μνήμη. Στο Βελιγράδι του 1739 ο σέρβος αξιωματικός: "– Φάτε! διέταξε τούς στρατιώτες-του και εκείνοι στο άψε σβήσε άρπαξαν την πίτα από το ταψί του αγοριού.– Ανοιξε το στόμα σου! διέταξε έπειτα το αγόρι, τράβηξε από το μανίκι-του ένα πολύτιμο κουμπί και, με χέρι που δεν είχε μάθει να αστοχεί, έριξε το κουμπί μέσα στο στόμα του αγοριού. – Αυτό είναι για την πίτα και για το ταψί, είπε ο Ντέντ-Άγκα-Οτσούζ και εξαφανίστηκε παίρνοντας μαζί-του το άδειο ταψί". ΜΙΛΟΡΑΝΤ ΠΑΒΙΤΣ, *Η εσωτερική πλευρά του ανέμου*, μτφρ. Γκάγκα Ρόσιτς, Αθήνα 1994, σ. 71-72.

να τιμήσει, δηλαδή να μη τα χάσει, όπως ίσως θα αγωνιζόταν να μη χάσει το πουγγί με τα φλωριά-του¹⁷. Τόσο βαθιά ριζωμένη στη λαϊκή νοοτροπία ήταν η επιδεικτική αυτή "μανία" μέσο των αρμάτων στον ανδρικό πληθυσμό και της αμφίσεσης στο γυναικείο, ώστε ν'αποτελεί κατάσταση αποδεκτή και "νομιμοποιημένη" κι από αυτή την επίσημη εξουσία¹⁸. Κι έτσι τα άρματα τα φλωροκαπνισμένα, όταν τα παλικάρια τα κρατούν, λάμπουν στον ήλιο πραγματικά κι όχι μεταφορικά. Αλλά δεν είναι μόνο τ'άρματα στον άντρα-πολεμιστή χρυσά ή ασημένια· κι ο λόγιος έχει τα δικά-του "όπλα" να επιδείξει: το καλαμάρι μπορεί ν'ναι κι αυτό πολύτιμο, σαν τ'άρματα φλωροκαπνισμένο¹⁹.

Μία άλλη, όχι τόσο συνηθισμένη, χρήση του νομίσματος είναι αυτή του αμανάτι, όταν τούτο ως πολύτιμο αντικείμενο κατατίθεται για απλή φύλαξη κι όχι για να αξιοποιηθεί χρηματιστικά επιφέροντας κέρδος στον κάτοχό-του²⁰.

Η διάδοση και η εκτίμηση προς το χρυσό κυρίως νόμισμα, το οποιοδήποτε χρυσό νόμισμα που κρύβεται κάτω απο τη γενικευμένη ονομασία "φλουριά", δεν είναι προνόμιο της ανώτερης μόνο οικονομικά τάξης ή εκείνων που ασχολούνται με αστικά επαγγέλματα. Οι πληθυσμοί των αγροτικών και των κτηνοτροφικών κοινωνιών όχι μόνο γνωρίζουν το νόμισμα αλλά σ'αυτές

17. Από τα πολλά παραδείγματα που έχει να μας προσφέρει η δημοτική ποίηση πάνω στο θέμα αυτό, ενδεικτικά παραθέτουμε ένα-δύο, τυχαία στην επιλογή. Όταν ο Αλέξης Ρουμάνης (Καλόγερος), πολιορκημένος στη μονή του Προφήτη Ηλία (τέλη 18^{ου} αι.) καλείται από τους Τούρκους να παραδώσει τ' άρματα αυτός απαντά:

"Εγώ δε δίνω τ'άρματα, σα τη παληπουτάνα,

Μηγάρης είνε μπρούζινα, να πάω να φκιάσω άλλα;

Χ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, "Δημοτικά άσματα", *Πανδώρα* 15 (1865) 95. - Χαρακτηριστική είναι η αντίδραση των στρατιωτών, όταν στα 1821 καλούνται να παραδώσουν τ'άρματά-τους για να χρησιμοποιηθούν στην κοπή νομίσματος. Βλέπε το σχετικό περιστατικό στο κεφάλαιο "Νομισματοκοπία" σ. 32, σημ. 35 εδώ. - Και το τραγούδι του Λάζου, αρματωλού στον Ολυμπο εκθειάζει τον πλούτο των αρμάτων-του:

"Λάζε μου, τί δε φαίνεσαι τούτο το καλοκαίρι;
να περπατής Αρματωλός, στο μαύρο καβαλλάρης·
να λάμπουν τα τσαπράζια σου τα φλωροκαπνισμένα,
δώδεκ'αράδες τα κουμπιά στα ρούχια να γελέκια,
νάχης και το σπαθάκι σου χούφτα μαλαματένια,
να κρούη ο ήλιος την αυγή, να κρούη το μεσημέρι; "

ARNOLDUS PASSOW, *Τραγούδια ρωμαίικα*, Λειψία 1860, σ. 51.

18. Με σουλτανική διαταγή του 1789 ορίζεται ότι το ασημί απαγορεύεται στο εξής να το "μεταχειρισθή κανένας, μικρός ή μεγάλος, οποίας τάξεως και αν ήθελεν εισθαι· αλλά μόνον άρματα ασημωμένα και ζωνάρια γυναικεία να είναι συγκεχωρημένα ". Κ. ΚΑΡΑΤΖΑΣ, *Εφημερίδες ...*, σ. 117.

19. Απο δημοτικό τραγούδι των αρχών του 19^{ου} αι.:

"Πάρε το καλαμάρι-σου, το φλωροκαπνισμένο
Πάρε και κάνε μιά γραφή κι ένα καϊμένο γράμμα"

ΔΗΜ. ΣΤΑΜΕΛΟΣ, *Η Δωρίδα στην τουρκοκρατία*, Αθήνα 1986, σ. 81.

20. Στα 1786 από το Ιάσιο για τη Μονή Θεολόγου στην Πάτμο: "... ενεχείρησα αυτώ έν αμανέτι να το φέρη τη του Θεού βοηθεια αυτού εις το ιερόν Μοναστήριον. Το αμανέτι είναι οκτακόσια φλωρία ολανδέζικα λεγόμενα: τα οποία λαμβάνοντας παρακαλώ να επισφραγισθούν και να μείνουν εις το σκευοφυλάκιον, και εάν θελήση ο Θεός να ημπορέσω ποτέ να έλθω, θέλω εγώ τα μεταχειρισθή ως η χρεία το καλέσει...". ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΧΡΥΣ. ΦΛΩΡΕΝΤΗΣ, *ό.π.*, σ. 170. -Νομίσματα ως ενέχυρο –κυρίως βενετσιάνικα και πορτογαλέζικα– για δανεισμό χρημάτων κατατίθενται και στον πατινώτη έμπορο Ποθητό Ξένο στο β' μισό του 18^{ου} αι., καθώς από το αρχείο-του προκύπτει. Πρόκειται για χρυσά νομίσματα μεγαλύτερης εσωτερικής αξίας από την τρέχουσα τιμή-τους, τα οποία βεβαίως ο δανειστής οφείλει να επιστρέψει αυτά τα ίδια στον δανειζόμενο κατά την εξόφληση του δανείου. SP. ASDRACHAS, *Patmos entre l' Adriatique et la Mediterranée orientale pendant la deuxième moitié du XVIIIe siècle d'après les registres de Pothitos Xénos*, *Thèse de doctorat στο Paris I*, Παρίσι 1972, σ. 388-390.

ακριβώς τις ομάδες είναι που η σπανιότητά-του και η δυσκολία για την απόκτησή-του του προσδίνει τη συμβολική σημασία. Βέβαια, οι κάτοχοι του χρήματος και οι διαχειριστές-του είναι οι άρχοντες και από τους κατακτητές οι διαχειριστές της εξουσίας. Αυτοί, μέσα στο παιχνίδι της εξαγοράς για την απόκτηση και διατήρηση της εξουσίας πρέπει να πληρώνουν και μάλιστα να πληρώνουν στο πολυτιμότερο μέταλλο, στο ισχυρότερο νόμισμα, σε χρυσά φλωριά²¹.

Έτσι λοιπόν το νόμισμα, στερούμενο την κύρια λειτουργία-του ως μέσου ανταλλαγής, είτε αποθησαυριζόμενο είτε μπαίνοντας σε παράλληλες χρήσεις επιδεικτικού τύπου, γίνεται τελικά ακριβό χρήμα, πραγματικά πολύτιμο²².

21. Από το τραγούδι του Ντελή Αχμέτη (1770-1790):

"Κι άλλους εκέρναε φλουριά κι άλλους εκέρνα γρόσια
και τους μπουλουμπασίδαις - του άρματα διαμαντένια.

Τους δίνει άτια με φλουριά, τα γκέμια τσ'ασημένα". Α. PASSOW, *ό.π.*, σ. 33.

22. J.G. DA SILVA, "Au cœur de ...", σ. 289.

4. Το νόμισμα των φόρων

Η μεγάλη ποικιλία των νομισμάτων, οι διαφορετικές τιμές που έχουν αυτά από τη μία περιοχή στην άλλη, τα εκτεταμένα φαινόμενα της κιβδηλίας, αντικατοπτρίζονται στον τρόπο επιβολής και απόδοσης των φόρων. Ως προς το πρώτο θέμα της επιβολής των φόρων, η οθωμανική διοίκηση δίνει λύση ορίζοντας-τους σε λογιστικό νόμισμα, την αντιστοιχία του οποίου σε πραγματικό καθόριζε κάθε χρόνο.

Για την ετήσια απόδοση των φόρων η Πύλη δηλώνει με σουλτανικά διατάγματα ποιά νομίσματα δέχεται και σε ποιά νομισματική αντιστοιχία. Ας αναφέρουμε μία περίπτωση ορισμού του φόρου. Με φιρμάνι της 6.1.1691 ορίζεται ότι στην Κρήτη ο κεφαλικός φόρος θα εισπράττεται σε ασλάνια γρόσια και στην περίπτωση όπου δεν υπάρχουν, να εισπράττονται αντί γι' αυτά χρυσά νομίσματα "σιεριφί", με αντιστοιχία 1 "σιεριφί" προς δύο ασλάνια γρόσια¹. Η συνεχής υποτίμηση και νόθευση του άσπρου γρήγορα το κατέστησε νόμισμα ανεπιθύμητο ακόμη και στο ίδιο το κράτος. Με σουλτανική διαταγή του 1630, που αφορά την είσπραξη του φόρου στην περιοχή της Προύσας, ορίζονται οι αντιστοιχίες των διαφόρων νομισμάτων, τα οποία θα γίνονται δεκτά, και προστίθεται ότι στην περίπτωση όπου είναι αναγκαίο να γίνονται πληρωμές και σε άσπρα (akçe) τότε θα πρέπει να προσέχουν, ώστε αυτά να είναι καλής ποιότητας, γνήσια κι όχι νοθευμένα². Κάποτε, λαμβάνονται ριζικότερα μέτρα για την ταμειακή αποδοτικότητα του φόρου· όταν ο απλός ορισμός του είδους και της αντιστοιχίας του νομίσματος δεν αρκεί, ως αποτελεσματικότερο μέτρο κρίνεται η κοπή νέου νομίσματος³. Πάντως, το νόμισμα στο οποίο οι φόροι φτάνουν στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο, καταβάλλεται προσπάθεια να είναι το γερό νόμισμα⁴, το ασημένιο ή το χρυσό, κανόνας όμως που σε ορισμένες περιπτώσεις αναιρείται⁵. Με τον τρόπο αυτό πάντως το σουλτανικό θησαυροφυλάκιο συγκέντρωνε το πολύτιμο μέταλλο που κυκλοφορούσε στην αυτοκρατορία.

1. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 2, σ. 365. - Για το θέμα της απόδοσης του φόρου και του εκάστοτε ορισμού του νομίσματος πβ. σχόλιο του J.G. DA SILVA, "Η οικονομική και η κοινωνική ...," σ. 355.

2. Η. GERBER, *ό.π.*, σ. 309-310.

3. Για την είσπραξη του χαρατσιού στην περιοχή της Ωχρίδας στα μέσα του 17^{ου} αι.: "ήλθε δεύτερος βεζύρης και αποφάσισε να δίδουν φλωρία δια το σήμι και το φλουρί είχε δύο γρόσια και ένα τέταρτον. Ηλθεν άλλος βεζύρης και επρόσταξεν ότι να δίδουν οι δυνατοί δύο φλωρία και οι πτωχοί ένα και μόνον. Ηλθεν άλλος βεζύρης και δια να αυξήση το δημόσιον έκαμε καινούριαν μονέταν, ώστε να έχη το κάθε φλωρί από δύο ήμισυ γρόσια. Ηλθεν άλλος και επρόσταξε να δίδουν τα τέσσαρα τα δύο και το ένα τα φλωρία εις την καινούριαν μονέταν, και έτζι τρέχει έως την σήμερον". Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής σταχυολογίας*, τ.1, Πετρούπολη 1891, σ. 291.

4. Σε φιρμάνι του 1783 ορίζεται ότι οι ραγιαδες του Μετσόβου έχουν φορολογικές απαλλαγές με μόνη υποχρέωση να καταβάλουν κάθε χρόνο στην Πύλη κατ' αποκοπή 108.000 άσπρα σε υγιές νόμισμα. Κ.Π. ΒΛΑΧΟΣ, "Κατάστιχο του ιερού ναού Αγ. Δημητρίου Μετσόβου", *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Μεσοβιτικών Σπουδών*, Αθήνα 1993, σ. 402.

5. Απο φορολογικά τεκμήρια του 16^{ου} αι. για την Βλαχία και Μολδαβία, τουλάχιστον όσον αφορά την απόδοση του χαρατσιού στην Πύλη, γίνεται καταφανές ότι το ποσό δεν αποδιδόταν υποχρεωτικά σε ισχυρό νόμισμα. Συγκεκριμένα, για τη χρονική περίοδο 1541-1566 το χαράτσι της Βλαχίας αποδιδόταν αποκλειστικά και μόνο σε άσπρα. Από το 1568 έως το 1570 αρχίζουν να εμφανίζονται κι άλλα νομίσματα (σουλτανίνα, δουκάτα, χρυσά νομίσματα Χίου, φλωρία ουγγρικά, τάλιρα) αλλά σε ποσότητες που δεν ξεπερνούν συνολικά το 1,5% του αποδιδόμενου φόρου· για το φορολογικό έτος όμως 1588-1589 παρά την ύπαρξη όλων αυτών των νομισμάτων, το μεγαλύτερο μέρος του φόρου καταβάλλεται σε *radisahî*, στο ασημένιο δηλαδή νόμισμα που κυριαρχεί στο β' μισό του 16^{ου} αι. στις χώρες αυτές εκτοπίζοντας το άσπρο.

Κάπως διαφορετική εικόνα δίνουν τα τεκμήρια για τη Μολδαβία, όπου με εξαίρεση κάποιες χρονιές όπως το 1542/43 (άσπρο 100%), το 1564/65 (τάλιρο 67,29%), το 1591/92 (τάλιρο 100%) και το 1588/89 (τάλιρο 63,47%) το

Όσες φορές, παρά τις ρητές σουλτανικές διαταγές, οι φοροεισπράκτορες αναγκάζονταν να δεχτούν τους φόρους και σε νομίσματα εκτός από τα καθορισμένα από την Πύλη, με ειδικές ρυθμίσεις εξαλειφόταν η προκύπτουσα νομισματοδιαφορά, έτσι ώστε να επιτυγχάνεται ο απώτερος σκοπός, δηλαδή στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο να φτάνουν μόνο γερά και μάλιστα χρυσά νομίσματα. Τα μικρά ή τα ξίικια νομίσματα, που αναπόφευκτα συμπεριλαμβάνονταν στις φορολογικές εισπράξεις, θα έπρεπε να ανταλλάγουν ώστε η απόδοση να γίνει σε γερό νόμισμα ανταλλαγή που επέφερε σημαντική απώλεια της τάξης του 18% κάποτε⁶. Στα 1735 έχουμε μιά άλλη περίπτωση νομισματοδιαφοράς κατά την εισπράξη του κεφαλικού φόρου στην Κρήτη σύμφωνα με τα διατεταγμένα οι ραγιάδες έπρεπε να πληρώσουν τον κεφαλικό-τους φόρο σε χρυσό νόμισμα τύπου "mahbub", αλλά κατά τη συλλογή ο δεφτερδάρης εισέπραξε και νομίσματα που επέφεραν ένα έλλειμμα συνολικά 11.104 γροσίων, το οποίο οφειλόταν στη νομισματοδιαφορά. Η κεντρική διοίκηση δεν άφησε φυσικά το θέμα έτσι, αλλά με διαταγή-της επέβαλε την εξάλειψη αυτής της νομισματοδιαφοράς με την εισπράξη από τον δεφτερδάρη του ελλείμματος⁷.

Η Πύλη όμως δεν ορίζει μόνο το νόμισμα και την αντιστοιχία-του με την οποία θα γίνεται η εισπράξη του φόρου, αλλά φροντίζει, τονίζοντάς-το ρητά στις σχετικές διαταγές-της προς τους αρμόδιους υπαλλήλους-της, ώστε η επίσημη ισοτιμία να τηρείται αυστηρά από αυτούς και να μη κερδοσκοπούν σε βάρος των φορολογουμένων. Έτσι, με τεσκερέ (21.6.1672) του Ντιβανιού του Χάνδακα προς τον ναΐπη της επαρχίας Πυργιώτισσας επισημαίνεται ότι κατά την εισπράξη του κεφαλικού φόρου θα πρέπει να τηρηθεί αυστηρά η αντιστοιχία των νομισμάτων, όπως αυτή ορίζεται, κι ακόμη επιστάται η προσοχή του φοροεισπράκτορα στην γνησιότητα και την ακεραιότητα των νομισμάτων που δέχεται από τους φορολογούμενους⁸.

Στον καθορισμό του κεφαλικού φόρου του 1692 για την Κρήτη (625 άσπρα για κάθε χανέ) ορίζεται ότι για να μη ζημιωθεί το Δημόσιο, ο φόρος πρέπει να εξοφλείται κατά το 1/2 σε ασλάνια γρόσια και το υπόλοιπο σε παράδες με βάση 3 άσπρα για τον παρά, 120 για το ασλάνι, 300 το βενετσιάνικο φλωρί και 270 το "σιεριφί"⁹.

χαράτσι καταβάλλεται εν μέρει σε άσπρα και σε ποσοστά που κυμαίνονται από 56,78% έως 80,06% και το υπόλοιπο ποσό στα νομίσματα που είδαμε και για τη Βλαχία. Φυσικά, όταν για την εισπράξη του φόρου γίνονται δεκτά και νομίσματα αυτών των τύπων, ορίζεται η επίσημη αντιστοιχία-τους με το άσπρο, που συνήθως είναι 1-2 άσπρα κατώτερη από την τρέχουσα τιμή της αγοράς. ΜΙΗΑΙ ΜΑΧΙΜ, *Considération...*, σ. 409- 411, 413.

6. Σπ. Ι. ΑΣΑΡΑΧΑΣ, "Νησιωτικές κοινότητες: οι φορολογικές λειτουργίες (II)", *Τα Ιστορικά* 9 (1988) 230.

7. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 4, σ. 214.

8. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 2, σ. 67: "Μη επιτρέψετε να εισπράξει ούτος περισσότερα. Έχετε υπ' όψιν σας, ως γίνεται τούτο και δια τας άλλας εισπράξεις του Δ. Ταμείου, ότι βάσις δια μεν το ανελλιπές ριγιάλιον γρόσιον θα είναι τα 98 άσπρα, δια δε το ασλάνιον γρόσιον τα 88 άσπρα. Μη επιτρέψετε την εισπράξιν μείζονος ή ελάσσονος ποσού. Κατά την εισπράξιν των νέων άσπρων και παράδων, έχετε υπ' όψιν σας να είναι ταύτα αδόλου καθαρότητος. Μη εισπράττετε κίβδηλα, εφθαρμένα και σπασμένα άσπρα. Μη επιτρέψης αυτώ να προβή εις καταπιέσεις και καταθλίψεις, καθόσον τούτο αντίκειται προς τον Ιερόν Νόμον και τας διατάξεις του Βιβλίου Απογραφής. Ενεργήσατε συμφώνως των πνεύματι του παρόντος τεσκερέ του Διβανίου.

Τη 24 Σαφέρ 1083.

Εκ του Διβανίου της πόλεως Χάνδακος".

Και σε άλλη προκήρυξη του Διοικητή του Χάνδακα (17.3.1685) γίνονται αντίστοιχες ρυθμίσεις: "Ο κεφαλικός φόρος θα εισπράττεται επί βάσει 110 άσπρα έκαστον ασλάνιον γρόσιον, υπό τον όρον να μετρώνται ταύτα κατά την τρέχουσαν τιμήν της ημέρας, ήτοι καταβαλλομένων 4 ασλανίων γροσίων, ή 190 παράδων, θέλει εισπράττεσθαι ο κεφαλικός φόρος. Να μη εισπράττωνται χρήματα υπό τύπον αμοιβής του επί κεφαλής αρχηγού, υπό τύπου τεσκερέ και χωροφύλακος (Κολτζή). Τα προς εισπράξιν χρήματα να μη ζυγίζονται". Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 2, σ. 252.

9. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 2, σ. 405.

Επειδή όμως, παρά τις πιέσεις της Πύλης, οι ραγιάδες μέσα στη γενική αχρηματία-τους ήταν ακόμη πιο δύσκολο να βρουν το γερό νόμισμα που τους ζητούσε ο Σουλτάνος, η Πύλη προκειμένου να εισπράξει τελικά το φόρο και επιπλέον να αποτρέψει μεγαλύτερη νομισματική αναστάτωση από την ήδη υπάρχουσα με το να αφήνει τους φτωχούς στην κερδοσκοπική απληστία των εμπόρων και των τοκογλύφων, οι οποίοι κυκλοφορούσαν τα χρυσά νομίσματα ή ένα συγκεκριμένο τύπο νομίσματος και κερδοσκοπούσαν πάνω σ' αυτό (με την αντιστοιχία ή με την κιβδηλία), αναγκάζεται να φανεί ελαστική δίνοντας εναλλακτικές λύσεις. Σε διαταγή του 1688 προς τον καδή και τον φοροεισπράκτορα για την εισπράξη κάποιου έκτακτου φόρου της περιοχής της Αδριανούπολης ορίζεται ότι μεταξύ των νομισμάτων θα γίνονται δεκτά και γρόσια με την παράσταση του λέοντα (ασλάνια) καθώς και χρυσά νομίσματα μεγάλης περιεκτικότητας σε πολύτιμο μέταλλο. Για λόγους πρόνοιας όμως και ευσπλαχνίας προς τους φτωχούς που θα αδυνατούσαν να καταβάλουν τέτοια νομίσματα, ορίζεται ότι η καταβολή του φόρου μπορεί να γίνεται και σε mangir υπολογισμένα προς 1 άσπρο το καθένα¹⁰. Ανάλογη ρύθμιση συναντάμε και σε βεράτι του Οσμάν Γ΄ της 9.8.1757 για τον κεφαλικό φόρο που θα έπρεπε να εισπραχθεί από την Χίο: ορίζεται ότι κανονικά ο φόρος θα πρέπει να καταβληθεί από τους ραγιάδες σε φλωριά mahhub· στην περίπτωση όμως όπου κάποιοι αδυνατούν να καταβάλουν το ανάλογο ποσό στο συγκεκριμένο νόμισμα, τους παρέχεται η δυνατότητα να καταβάλουν την αντίστοιχη ποσότητα σε γρόσια. Η Πύλη μάλιστα στην περίπτωση αυτή φτάνει σε ακόμη μεγαλύτερη υποχώρηση και δέχεται από τους φορολογούμενους και άλλα νομίσματα, όπως το κωνσταντινουπολίτικο φλωρί, το μισιριώτικο και το τουραλί μισίρ, των οποίων βέβαια ορίζει ακριβώς την αντιστοιχία σε άσπρα¹¹. Όμως παρά τις αυστηρές διαταγές της Πύλης, οι αρμόδιοι διοικητικοί υπάλληλοι δεν έχαναν ευκαιρία να αυθαιρετούν. Αυτό φυσικά είχε ως άμεση αντίδραση τη διαμαρτυρία των φορολογούμενων και την επακόλουθη επέμβαση της Πύλης.

Νομίσματα λοιπόν "κουρεμένα" ή "κομμένα", κάλπικα, "ξίκικα" (λιποβαρή) ή εξίτηλα, νομισματοδιαφορά, επιβάρυνση για το ζύγισμά-τους, ήσαν μερικά μόνο –τα πιο συνηθισμένα και σοβαρά– προσχήματα για καταπίεση των φορολογούμενων από τους φοροεισπράκτορες. Η κεντρική διοίκηση προσπαθεί να προλάβει τέτοια κρούσματα και να τα πατάξει στη γένεσή-τους. Παράδειγμα, το φερμάνι του 1646 προς τους ιεροδίκες του σαντζακίου της Θεσσαλονίκης, με το οποίο απαγορεύεται η εισπράξη επιπλέον ποσών από τα καθορισμένα με την πρόφαση κάποιας από τις παραπάνω δικαιολογίες¹².

Σε άλλη περίπτωση, στα 1704 ο Νουμάν πασάς με διαταγή-του (11.12.1704) προς τους διοικητές της Κρήτης αναφέρεται στις αυθαιρεσίες των φοροεισπρακτόρων, ορίζει ακριβώς τις αντιστοιχίες των νομισμάτων στα οποία θα εισπράττονται οι φόροι και τους καθιστά υπεύθυνους για την αυστηρή εφαρμογή των διαταγών-του¹³.

Η δυνατότητα βέβαια που παρέχει η Πύλη στους υπαλλήλους-της να δέχονται κι άλλα νομίσματα εκτός από τα αυστηρά καθορισμένα, ενέχει και τους κινδύνους-της, μιά κι έτσι είναι πολύ πιο εύκολο να παρεισφρύσουν κάλπικα ή φθαρμένα κέρματα.

10. H. SAHILLIOĞLU, "Süleyman...", σ. 9.

11. Χρ. Β. ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Τουρκικά έγγραφα αφορώντα την ιστορίαν της Χίου*, Αθήνα 1920, σ. 232.

12. I. ΒΑΣΑΡΑΒΕΛΛΗΣ, *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας. Β΄ Αρχείο Βεροίας-Ναούσης 1598-1886*, Θεσσαλονίκη 1954, αρ 40, σ. 31-32.

13. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 3, σ. 316-317: "Σοφολογιώτατε Ιεροδίκη Χάνδακος, αυξηθείη η σοφία-σου, Αγά του Χάνδακος εντιμότητε Σακουντζή Μπασή, Τοποτηρητά Αχμέτ Αγά, γενέσθω υμίν γνωστόν δια του παρόντος: Επειδή επληροφορήθημεν, ότι οι εισπράκτορες του Δημοσίου δεν δέχονται τα εν κυκλοφορία νομίσματα εις την καθωρισμέ-

Θα πρέπει δηλαδή να υποθέσει κανείς, πράγμα που άλλωστε αποδεικνύεται κι από ορισμένου τύπου πηγές, όπως τα φορολογικά κατάστιχα των κοινοτήτων (της Πάτμου λ.χ.), ότι ο φορολογούμενος πληρώνει σ' ό,τι νόμισμα διαθέτει· φυσικά, αυτό προϋποθέτει γνώση της νομισματικής αντιστοιχίας –τουλάχιστον των σπουδαιότερων και πλέον διαδεδομένων νομισμάτων– από την πλευρά και των δύο συναλλασσομένων, αυτού που πληρώνει κι αυτού που εισπράττει το φόρο, προκειμένου να μην υπάρξει αδικία ή ηθελημένη εξαπάτηση σε βάρος κανενός. Οι εισπράκτορες όμως οφείλουν να μετατρέπουν τα διάφορα μικρά νομίσματα στο νόμισμα που έχει ορίσει η Πύλη. Δηλαδή, τα ποσά φτάνουν στην Πύλη μόνο στα συγκεκριμένα νομίσματα που αυτή έχει ορίσει, και πάντως όχι κάλπικα¹⁴.

Τελικά τα κίβδηλα νομίσματα, έστω και στο ανώτατο κλιμάκιο, ανακαλύπτονται και τότε παίρνουν την άγουσα αντίστροφα προς τα κάτω έως ότου φτάνουν από τους εισπράκτορες στους προεστούς, ή σ' όποιους είναι επιφορτισμένοι με την άμεση είσπραξη του φόρου και σ' αυτούς ανατίθεται η αντικατάστασή-τους από γνήσια¹⁵. Έτσι, ο φοροεισπράκτορας τελικά, αν δεν είναι ο ίδιος που κάνει την αλλαγή των γνήσιων με κίβδηλα, βρίσκεται στη δύσκολη θέση να επιβαρυνθεί από τη διαφορά. Γιαντό πάντα τους επισημαίνεται να προσέχουν τα κίβδηλα και

ην εν τη λοιπή αυτοκρατορία τιμήν-των, αλλά ζητούν νομισματική διαφοράν, πράγμα όπερ εδημιούργησεν αναστάσεων και ταραχήν εν τη αγορά, ως εκ τούτου εξεδόθη το παρόν μπουγιουρουλντί. ... Αμα τη λήψει τούτου φροντίσατε, όπως μη επιτρέψητε από τούδε και εις το εξής εις ουδένα να ζητήση νομισματικήν διαφοράν, ούτε να υποβάλλη τον λαόν εις ταλαιπωρίας, αλλά να συμμορφωθή με τας ως άνω τιμάς δια τα εξ απέφθου χρυσοῦ και κανονικού καρατίου νομίσματα ταῦτα. Φροντίσατε να γνωστοποιηθῆ καταλλήλως το παρόν μπουγιουρουλντί και τους απειθύντας γνωρίσατέ μας δια να τύχωσι της δεούσης τιμωρίας. Τη 13 Σιαμπάν 1116".

Εξάλλου, μιὰ άλλη περίπτωση που δείχνει τη διάθεση της Πύλης να προστατεύσει τους φορολογούμενους από την αυθαιρεσία των φοροεισπρακτόρων-της είναι και η ακόλουθη: "Ορίζεται ότι θα εισπράττονται δια τα δελτία απόρου τάξεως ἐν χρυσοῦν φλωρίον "εσρεφί", δια τα μεσαιάς τάξεως δύο και διά τα δελτία των ευπόρων 4 φλωρία. Επειδή όμως η αξία του φλωρίου "εσρεφί" ανήλθε κατά 5 παράδες, οι εισπράκτορες του φόρου, θέλοντες να ωφεληθούν οι ίδιοι τους πέντε παράδες εφ' εκάστου φλωρίου, προφασισζόμενοι, ότι "εις το μπεράτι μας σημειούται να εισπράξωμεν φλωρία "εσρεφί" θα ζητούν από τους ραγιάδες να καταβάλλουν τον φόρον-των με τα χρυσά αυτά νομίσματα, οπότε θα ταλαιπωρηθῶσι και θα καταπιεσθῶσιν οὔτοι, διότι δεν θα δύνανται ο φόρος ούτος, με βάσιν 40 παράδες το γρόσιον, από μεν τους ευπόρους 10 γρόσια, από την μεσαιάν τάξιν 5 γρόσια και από τους πτωχοῦς 2 1/2 γρόσια, να δέχωνται δε οι εισπράκτορες ὅ,τιδήποτε εἶδος νομίσματος φέρουν οι ραγιάδες, από τα εν κυκλοφορία υπάρχοντα, αρκεί ταῦτα να εἶναι ακριβοῦς βάρους και εκ καθαροῦ χρυσοῦ ἢ αργύρου. Εκ των νομισμάτων δε τούτων τα μεν ζολῶτα θα λογίζωνται προς 90 ἀσπρα, τα με χρυσή κυκλοτερή ἄλυσιν της Αιγύπτου προς 110 παράδες, τα δε με κυκλοτερή χρυσήν ἄλυσιν της Κωνσταντινουπόλεως προς 400 παράδες. Εγράφη τη 26 Τζεμαζιελεβέλ 1140. Ελήφθη 6 Ρετζέπ 1140". Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 4, σ. 175.

14. Σε κατάστιχο του 1782 από την Σύρο, για την είσπραξη του κεφαλοχάρατζου, ο "χαρατζής εχί κράτιξη νά το σκουδερή εος εναν ασπρο. καί αν είναι κάλπικο νά τ'αλαξή". Το ίδιο και σε κατάστιχο της σπέντζας του 1768 από το ίδιο νησί. *Δελτίο του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου*, τ. 4 (1984-1987), Αθήνα 1988, σ. 54, 52. - Εξάλλου, σε φορολογικό κατάστιχο του 1725 από την Σαντορίνη πάνω στο συνολικό ποσό του φόρου που εισπράχθηκε υπολογίζονται και για νομίσματα "κομένα γρ. 27:6 ξίκη στα άσπρα που εμέτρησε γρ. 1:5". Από το αρχείο Σαντορίνης, το οποίο έχει φωτογραφηθεί από το ΜΙΕΤ.

15. Σε έγγραφο του 1809 από το Αργος έχουμε μιὰ τέτοια περίπτωση επιστροφής κάλπικων νομισμάτων για αντικατάσταση. Στις 30.5.1809 ο Νικόλαος Περούκας, λογοθέτης, γράφοντας από το Αργος στον άγιο οικονόμο (...) του λέει ότι έλαβε τα 500 γρόσια που του έστειλε για το χρέος του χωριού-του για να τα παραδώσει αλλά του επιστρέφει 4 φλωρία πολιτικά, 3 μισίρικα, 2 φουντουκλιά και 3 ρουμπιέδες του ζερμακουπιού, τα οποία είναι ξίκικα, για να τα αντικαταστήσει και του σημειώνει: "... παρακαλώ τέτοιαν μονέδα άλλων μίαν φοράν μήν μας τη στείλλετε εξίκικη και κάλπικη ότι ούτε εις τας χείρας τους τα πιάνουν. Και μίαν ὥραν προτήτερα ὅσον ημπορείτε κάμετε τον λογαριασμόν καί εμβάσατε τα άσπρα εδῶ ότι ο αγάς μας έχει εις μεγάλην σφίξιν ...". ΙΕΕΕ, έγγρ. 17.255. - Και σε άλλο γράμμα στις 14.11.1809 επίσης από το Αργος σημειώνεται: "... λοιπόν αρχωντά μου δια το ξίκικον μυσίρικον ειδού οπου

φθαρμένα νομίσματα και να μη τα δέχονται από τους φορολογούμενους.

Κατά κανόνα τα επίσημα νομίσματα στα οποία ορίζονται οι φόροι από την Πύλη είναι, για τα χρυσά: τα φλωριά (βενέτικα, μαντζάρικα, μισίρικα, σιερίφια, φουντουκλιά, μαχμουτιέδες) και για τα αργυρά: το γρόσι, το μπεσλίκι, το γερμιλίκι (δουκάτο)· από τα ευρωπαϊκά γίνονται δεκτά τα τάλιαρα και τα ρεάλια.

Γενικά, ενώ στους πρώτους αιώνες τα πράγματα είναι απλούστερα, προς το τέλος της τουρκοκρατίας η νομισματική πανσπερμία που επικρατεί δεν αφήνει περιθώρια για αυστηρούς καθορισμούς. Τα παράδειγμα της Πάτμου (1818, 1820) και των Ιωαννίνων (1819) είναι ενδεικτικά¹⁶. Αυτό που διαπιστώνουμε από τα συγκεκριμένα έγγραφα είναι η υπεροχή ορισμένων νομισμάτων, των ίδιων και στις δύο περιπτώσεις, έναντι των άλλων. Τα νομίσματα που εντυπωσιακά υπερισχύουν είναι τα χρυσά, και συγκεκριμένα τα διάφορα φλωριά, μισιριώτικα, φουντουκλιά, πολιτικά, βενέτικα, μπαρμπαρέσια, ολλανδικά, καθώς και οι ρουμπιέδες-τους και ακολουθούν τα διάφορα ευρωπαϊκά τάλιαρα. Όπως άλλωστε ξαναείπαμε, στον 18^ο αιώνα η Πύλη δείχνει αρκετή ανοχή ως προς την ποικιλία των νομισμάτων που δέχεται για την καταβολή του φόρου και στο μόνο που επιμένει είναι η ακρίβεια του βάρους-τους και η καθαρότητα του μίγματος. Έτσι, σε σουλτανική διαταγή του 1728 με την οποία ορίζεται ο κεφαλικός φόρος και για να προστατευτούν οι ραγιάδες από την απληστία και τις αδικίες των φοροεισπρακτόρων αναφέρεται: "να δέχονται δε οι εισπράκτορες ο,τιδήποτε είδος νομίσματος φέρουν οι ραγιάδες, από τα εν κυκλοφορία υπάρχοντα αρκεί ταύτα να είναι ακριβούς βάρους και εκ καθαρού χρυσού ή αργύρου". Ακολουθούν οι αντιστοιχίες ορισμένων νομισμάτων¹⁷. Κάθε είδους νόμισμα, λοιπόν, εισπράττεται από τους φορολογούμενους, γίνεται η αντιστοιχία σε γρόσια και τα διάφορα αυτά νομίσματα παραδίδονται στους προεστούς για να σταλούν στην κεντρική διοίκηση.

Αν όμως η στάση της Πύλης είναι αρκετά διαλλακτική για τον 18^ο αι. τον προηγούμενο αιώνα τα πράγματα φαίνεται να είναι περισσότερο στεγανά. Συγκεκριμένα, στο τέλος του 17^{ου} αι. στην Κρήτη η καταβολή του κεφαλικού φόρου από τους ραγιάδες σ'ορισμένο νόμισμα, αποκλειστικά και μόνο σε χρυσό τύπου "σιεριφί", φαίνεται ότι δημιούργησε έλλειψη του νομίσματος αυτού με τις γνωστές επιπλέον συνέπειες της κερδοσκοπίας σε βάρος των ραγιάδων. Τούτο έκανε τους υπεύθυνους φοροεισπράκτορες να εισηγηθούν το 1696 ομόφωνα στην Πύλη την καταβολή του φόρου και σε χρυσά νομίσματα τύπου yaldiz (γιαλντίζ) για να διευκολυνθούν οι φορολογούμενοι. Στη συγκεκριμένη περίπτωση όμως η Πύλη δείχνεται αδιάλλακτη και επιμένει στην αποκλειστική καταβολή όχι μόνο του κεφαλοχάρατσου αλλά κι όλων των άλλων φόρων σε νόμισμα "σιεριφί"¹⁸. Η επιμονή αυτή της Πύλης θα μπορούσε να ερμηνευθεί είτε ως δυσπιστία στο "γιαλντίζ", εξαιτίας ίσως της κυκλοφορίας πολλών κάλπικων τέτοιων νομισμάτων, είτε ως προτίμηση στο "σιεριφί" ως το καθαρότερο ίσως νόμισμα της εποχής¹⁹.

σας περικλίω σωστόν και λάβητα τα δέ τάλιαρα έτζι τα επίραμεν και έτζι πολυτεύονται εις τα γρόσια 5:5 και παρακαλώ έτζι να τα απεράσης ...". ΙΕΕΕ, έγγρ. 17009.

16. Αξίζει να αναφερθούν όλα τα νομίσματα, έτσι όπως αναλυτικά καταγράφονται στα έγγραφα. Τα δύο πρώτα έγγραφα (1 και 2) προέρχονται από το Αρχείο της Μονής Ιωάννου Θεολόγου της Πάτμου, φάκ. 0. Αξιοθαύμαστη επίσης είναι και η ποικιλία των νομισμάτων από τη συγκέντρωση του φόρου στα Γιάννενα, καθώς δείχνει η δημοσίευση του εγγράφου (και αναδημοσίευσή-του εδώ) από τον Σ. ΚΟΥΓΕΑ, "Αρχείον Σταύρου Ιωάννου", *Ηπειρωτικά Χρονικά* 14 (1939) 97-98. Και τα τρία έγγραφα βλέπε Παράρτημα σ. 295-297.

17. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 4, σ. 175.

18. Το σχετικό φιομάνι της 10.3.1696 βλ. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 3, σ. 158-9.

19. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 3, σ. 191.

Αυτό πάντως που αξίζει για άλλη μιά φορά να σημειωθεί είναι, από το ένα μέρος, η προτίμηση της Πύλης αποκλειστικά στο γερό νόμισμα και οι τρόποι με τους οποίους φέρεται σε πέρας η προσπάθεια αυτή· από το άλλο, η διαλλακτικότητα και η ευελιξία της Κυβέρνησης ως προς τα μέσα πληρωμής. Ενδεικτική ως προς την πρώτη περίπτωση είναι η εντολή του Αλή-Πασά, όταν στα 1815 διατάσσει τον Σταυρογιάννη (Σταύρο Ιωάννου) να μοιράσει 75.000 γρόσια σε εύπορους Ρωμιούς και συνάφια για να τα μετατρέψουν σε φλωριά βενέτικα και μαντζιακιά επειδή θέλει να τα στείλει στην Κωνσταντινούπολη²⁰.

Τελικώς, εκείνο που επισημαίνεται από την όλη στάση της Πύλης στο θέμα αυτό είναι η προσπάθειά-της να ελέγξει αφενός τα κυκλώματα όπου κυκλοφορούσε το χρήμα και αφετέρου να συγκεντρώσει στα θησαυροφυλάκιά-της όσο το δυνατόν περισσότερο πολύτιμο μέταλλο. Είναι εντούτοις χαρακτηριστικό ότι, ενώ η Πύλη δέχεται ή μάλλον επιδιώκει οι εισπράξεις-της να γίνονται σε γερά νομίσματα, κατά προτίμηση χρυσά, τις πληρωμές των υπαλλήλων-της υπολογιζόμενες σε άσπρα κάνει κατά κανόνα σε γρόσια, σ' αυτά τα αλλοιωμένα κι υποτιμημένα από την ίδια την Κυβέρνηση γρόσια που κανείς δεν τα θέλει. Δεν είναι παράδοξο λοιπόν αν η τακτική αυτή της Κυβέρνησης, από τη μιά μεριά να συγκεντρώνει τα γερά, ευρωπαϊκά κατεξοχή, νομίσματα κι από την άλλη να πληρώνει με το υποτιμημένο γρόσι, οδήγησε συχνά σε διαμαρτυρίες κι εξεγέρσεις κάποιες ομάδες, στρατιωτικά σώματα κυρίως, που διεκδικούσαν βελτίωση της οικονομικής-τους κατάστασης, ενάντια σ' αυτή τη μορφή εκμετάλλευσης²¹.

Ας μη θεωρηθεί όμως ότι η στάση των εξουσιαστών ως προς το θέμα των φόρων αφορά μόνο την οθωμανική πλευρά· ανάλογη τακτική ακολουθεί και η βενετσιάνικη διοίκηση. Στα 1750 οι *Deputati ed Aggiunti alla provision del denaro* ανανεώνουν το προνόμιο της εισπραξης της δεκάτης και του χορταριάτικου στους Χιώτες της Λευκάδας, οι οποίοι υποχρεώνονται να καταβάλουν στο Δημόσιο Ταμείο 198 ρεάλια το χρόνο, τα 2/3 σε τσεκίνια των 29:10 λιρών και το 1/3 σε γαζέτες των 2 σολδίων²².

20. Σ. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.*, σ. 77.

21. R. ΜΑΝΤΡΑΝ, *Istanbul ...*, σ. 261-262 και 249-50. Μια τέτοια εξέγερση των Γιαντισάρων έχουμε και στην Κρήτη στα 1692. Σχετικά βλέπε στο κεφάλαιο για τις αντιδράσεις του πληθυσμού, σ. 72-81 εδώ.

22. Ν.Γ. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, "Χίος πρόσφυγες εν Λευκάδι", *Αφιέρωμα εις Κ.Ι. Αμαντον*, Αθήνα 1940, σ. 205.

5. Νόμισμα - εμπόρευμα

Το νόμισμα δεν λειτουργεί μόνο ως γενικό ισοδύναμο των αξιών και ως μέσο κυκλοφορίας, αλλά και ως εμπόρευμα, ειδικά το ξένο, που έρχεται να κορέσει τη δίψα της ανατολικής αγοράς για το γερό δυτικό νόμισμα¹.

Η ιδιότητα αυτή του νομίσματος, του νομίσματος-εμπορεύματος δηλαδή με όλη τη σημασία της λέξης και μάλιστα εμπορεύματος καθολικού, ωθεί τους κερδοσκόπους στην απόκτηση και διακίνησή-του με την προσδοκία μικρού κέρδους· σαν καθολικό εμπόρευμα γίνεται περιζήτητο και προτιμητέο απ' οποιοδήποτε άλλο εμπόρευμα κυρίως σε ώρες κοινωνικών ανωμαλιών ή εμπορικών και χρηματιστικών διαταραχών².

Στον 18^ο αι. εξαιτίας της μεγάλης και συνεχούς αλλοίωσης του τουρκικού νομίσματος, τα ευρωπαϊκά νομίσματα παίζουν το ρόλο απλών εμπορευμάτων και καταλήγουν στις ανατολικές αγορές, με άμεση συνέπεια η μεγάλη ζήτηση να οδηγεί στις απομιμήσεις-τους και τη νόθευσή-τους από ντόπιους και ξένους. Ανάμεσα στις δύο οριακές φάσεις υποτίμησης του ντόπιου νομίσματος στην Ανατολή, τη μιá δηλαδή πριν από τον 15^ο αι. και την άλλη από τα μισά του 16^{ου} κι ύστερα, οι εξαγωγές, το εμπόριο, κατεύθυναν προς άλλες χώρες τον χρυσό και την κερδοσκοπία πάνω σ' αυτόν· ο λόγος είναι για το βασίλειο της Νεάπολης και τη Σικελία. Εκεί η αναχώνευση των νομισμάτων σήμαινε και την εξασθένησή-τους σε πολύτιμο μέταλλο σε τέτοιο μάλιστα βαθμό, ώστε να καθίσταται απαραίτητο το ζύγισμά-τους. Οι έμποροι της Ραγούζας θα αναλάβουν το ρόλο του ενδιάμεσου στην εξαγωγή των πολύτιμων μετάλλων από το βασίλειο της Νεάπολης³. Από τα τέλη του 15^{ου} αι. τα ραγουζέικα καράβια ξεφόρτωναν στην Πατρα, Ναύπακτο, Χαλκίδα, Αρτα, Θεσσαλονίκη κι αλλού, όχι μόνο γερά βενετσιάνικα δουκάτα, αλλά και μεγάλες ποσότητες άσπρων. Ακόμη, τον 16^ο αι. έστελναν για τον Σουλτάνο δουκάτα της Ρόδου, Χίου, Χαλεπίου και της Βενετίας⁴. Η διείσδυση Ραγουζέων επιχειρηματιών στα Βαλκάνια κατά τον 16^ο-17^ο αι. ενισχυμένη και από την υποστήριξη των ντόπιων ενδιάμεσων, κατέστησε την πόλη αυτή της Μεσογείου αγορά πολύτιμων μετάλλων, ιδανικό παρατηρητήριο για την παρακολούθηση της μεσογειακής νομισματικής ιστορίας⁵.

Οι αθρόες εισαγωγές των ισχυρών ευρωπαϊκών νομισμάτων στις οθωμανικές αγορές από τους ευρωπαίους εμπόρους οφείλονται κυρίως στο ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο της Γαλλίας και

1. ΣΠ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, *Ζητήματα ιστορίας*, σ. 38. - Από τη βιβλιογραφία ως προς τις πολλαπλές ιδιότητες και λειτουργίες του νομίσματος στην Α. Μεσόγειο, C. Carrière *Reflexions sur le problème des monnaies et des métaux précieux en Méditerranée orientale au XVIIIe siècle*, "Commerce de gros, commerce de détail dans les pays méditerranéens (XVIe-XIXe siècles)", *Cahiers de la Méditerranée*, Nice 1976, σ.1-20 και φυσικά η συνθετική και κριτική διαπραγμάτευση του θέματος από τον J.- G. DA SILVA, *Au coeur...*, σ. 264-293.

2. Γενικές παρατηρήσεις για τη λειτουργία και τη χρήση του νομίσματος-εμπορεύματος βλέπε CARLO BOFFITO, "Moneta" στο *Enciclopedia Einaudi*, τ. 9 (1980) 491-493. - Ν. ΒΑΛΣΑΜΑΚΗΣ, "Εφαρμογή του νέου Νομισματικού Συστήματος", *Οικονομική Επιθεώρησης* 3 (1875) 474. - Το πρόβλημα της τροφοδότησης της Ανατολής με νομίσματα -κατά κανόνα αλλοιωμένα- που κόβονται στη Δύση και η έκταση των χρηματιστικών δραστηριοτήτων των Ελλήνων εμπόρων της οθωμανικής αυτοκρατορίας παρουσιάζονται με όλη-τους την οξύτητα σε γαλλικό υπόμνημα του 1820. Ν. ΣΒΩΡΩΝΟΣ, "Η ελληνική οικονομία και κοινωνία το 1820. Ένα Γαλλικό υπόμνημα", *Ο Ερασιστής* 11 (1974). Αφιέρωμα στον Κ.Θ. Δημαρά, Αθήνα 1980, σ. 405, 408-409 κυρίως.

3. J.G. DA SILVA, "Η οικονομική και η κοινωνική ...", σ. 354-356.

4. VUK VINAYER, "Der Venezianische Goldzechin in der Republik Ragusa", *Bollettino ... Veneziano* 4 (1962) 127, 128.

5. J.G. DA SILVA, *ό.π.*, σ. 355.

των άλλων ευρωπαϊκών χωρών με την Ανατολή. Στη Θεσσαλονίκη στα μέσα του 18^{ου} αι. κυκλοφορούν, εκτός από τα τούρκικα, χρυσά κι αργυρά νομίσματα όλων των κρατών. Η αποστολή χρηματοδεμάτων με σεβιλλιάνες, τάλιρα, ρεάλια ή τσεκίνια στην πόλη αυτή για την κάλυψη της διαφοράς μεταξύ εισαγωγών-εξαγωγών είναι φαινόμενο συνηθισμένο σ'όλο τον 18^ο αι.⁶. Τα ευρωπαϊκά μάλιστα νομίσματα, όπως επισημαίνεται σε προξενικές εκθέσεις, είναι εμπορεύματα περίφημα, πράγμα που επηρεάζει άλλωστε την τιμή-τους⁷ ανάλογα με την προσφορά και τη ζήτηση, όπως ακριβώς συμβαίνει με κάθε εμπόρευμα. Τα εισαγόμενα νομίσματα βαρύνονται επιπλέον με 1%-2% προμήθεια υπέρ των εμπόρων της Θεσσαλονίκης ανάλογα με τη συμφωνία που έχει γίνει με τους αντιπροσώπους-τους στη Γαλλία⁸. Εξάλλου, η ελεύθερη εξαγωγή μεγάλων ποσοτήτων αυστριακών ταλίρων από τη Βιέννη είναι δυνατή ύστερα από την καταβολή μικρού δικαιώματος⁹.

Ανάλογη εικόνα εμφανίζουν και άλλα κέντρα-αγορές της Ανατολής· ας δούμε κάποιες περιπτώσεις: Στην Κωνσταντινούπολη στο β' μισό του 16^{ου} αι., όπως αποδεικνύεται από τα βιβλία του Βενετού βαΐλου, *gorppi* με νομίσματα έφταναν συχνά όπως κι όλα τ'άλλα εμπορεύματα¹⁰. Εξάλλου στα τέλη του 17^{ου} αι. φτάνουν γαλλικά καράβια φορτωμένα εκτός από άλλα εμπορεύματα και με εκατοντάδες χιλιάδες νομίσματα για τους Γάλλους έμπορους της πόλης¹¹. Αξιοσημείωτη μάλιστα στην περίπτωση αυτή είναι η αξιοθαύμαστη επιτηδειότητα του Γάλλου προξένου στην υπεξαίρεση μεγάλου μέρους από τις χρηματοποστολές για λογαριασμό-του δίχως να γίνεται αντιληπτός¹².

Άλλη περίπτωση χρηματοποστολής: Στα 1607 ανοιχτά της Σκύρου πειρατές κατέλαβαν το βενετσιάνικο καράβι "Andrizza" με προορισμό τη Σμύρνη, το οποίο μαζί με τα άλλα εμπορεύματα μετέφερε και αρκετές ποσότητες αργύρου και νομισμάτων¹³.

Στην αγορά της Αρτας στα 1705 μεγάλη ζήτηση έχουν και τα τούρκικα νομίσματα, πιάστρα και φλωριά, αρκεί βέβαια να μην είναι λιποβαρή¹⁴· κυρίως όμως είναι τα ευρωπαϊκά νομίσματα που ως συνηθισμένο εμπόρευμα εισάγονται σε μεγάλες ποσότητες από τη Μασσαλία προς τα μέσα του

6. Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 303, 305, 308, 315, 327, 346, 373, 389, 448. - Ο ΙΔΙΟΣ, "Εμπορική αλληλογραφία εκ Θεσσαλονίκης", *Μακεδονικά* 7 (1966-67) 97.

7. ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΜΑΞΙΜΟΣ, *Η αυγή ...*, σ. 107. - Και ο Cousinéry στα τέλη του 18^{ου} αι. επισημαίνει την πηγή του άφθονου χρήματος που εισρέει στην πόλη και που δεν οφείλεται στην εφορία της γης αλλά στις αυξημένες χρηματοποστολές των ευρωπαίων: "L'argent qui circulait dans cette ville provenait non seulement de la fécondité des terres, mais encore du crédit que les Européens accordaient aux marchands avec lesquels ils se liaient d'affaires". Ε.Μ. COUSINÉRY, *Voyage dans la Macédoine, contenant des recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquités de ce pays*, τ. 1, Παρίσι 1831, σ. 109.

8. Σ. ΜΑΞΙΜΟΣ, *Η αυγή ...*, σ. 90. - Η κατάργηση, εξάλλου, του προξενικού δικαιώματος προς 1% για τα χρηματοδέματα που έφταναν στην Θεσσαλονίκη από τη Βενετία για την αγορά καπνών προκάλεσε μεγάλη ζημιά στα προξενικά έσοδα, αφού το ετήσιο ύψος του ποσού που έφτανε εκεί για το σκοπό αυτό υπολογίζεται σε περισσότερες από 100.000 δουκάτα. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 358.

9. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 373.

10. ΦΑΝΗ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, "Τα νομίσματα στην Κωνσταντινούπολη τον 16^ο αιώνα και η *Nazion Veneta*", *Ροδωνιά*, τ. 2, Ρέθυμνο 1994, σ. 318.

11. Ειδική διαπραγμάτευση του θέματος απο τον EDHEM ELDEM, "The trade of precious metals and bills of exchange in Istanbul in the second half of th eighteenth century", *V. Milletlerarasi Türkiye sosyal ve iktisat tarihi kongresi, Tebliğler. Istanbul 21-25 Ağustos 1989*, Αγκυρα 1990, σ. 579-589.

12. DU MONT, *Nouveau voyage du Levant*, Χάγη 1694, σ. 208.

13. Α. ΤΕΝΕΝΤΙ, *Naufrages, Corsaires et Assurances maritimes à Venise 1592-1609*, Παρίσι 1959, σ. 39, 493-494. Πβ. Γ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, "Εμποροι και ναυτικοί του 17^{ου} αιώνα. Τέσσερις περιπτώσεις", *Ροδωνιά*, τ. 2, Ρέθυμνο 1994, σ. 474-475.

14. Σ. ΜΑΞΙΜΟΣ, *ό.π.*, σ. 49.

18^{ου} αι¹⁵. Στην Πελοπόννησο η εισαγωγή ξένου νομίσματος ως το 1738 ξεπερνάει το 50% του συνόλου των γαλλικών εισαγωγών για να πέσει στο β΄ μισό του 18^{ου} αι. κυρίως εξαιτίας της γενικευμένης χρήσης της συναλλαγματικής στο εμπόριο της Πελοποννήσου¹⁶. Εκτός όμως από την εισαγωγή μαρτυρείται και εξαγωγή νομισμάτων από την Πελοπόννησο στις αρχές του 19^{ου} αι. Σύμφωνα με στοιχεία που παρέχει ο Γάλλος πρόξενος Vial για την περίοδο 1805-1809 εξάγονταν περίπου 1.500.000 γρόσια το χρόνο σε διάφορα νομίσματα με προορισμό σκάλες της Εγγύς Ανατολής για την αγορά ειδών κυρίως ένδυσης πολυτελείας. Εξάλλου, στην περίοδο 1817-1821 έχουμε εξαγωγές νομισμάτων και από την Πάτρα¹⁷. Σε κατάλογο εμπορευμάτων που φορτώθηκαν σε γαλλικό καράβι για να σταλούν από τον Χάνδακα στην Αλεξάνδρεια τον Ιούνιο του 1746 συμπεριλαμβάνονται και τρία χρηματοδέματα με διάφορα νομίσματα¹⁸. Στο α΄ μισό του 18^{ου} αι. για τις ανάγκες του γαλλικού εμπορίου φτάνουν στη Χίο ολόκληρα φορτία πλοίων αποκλειστικά με σεβιλλιάνες. Τα κέρδη από την εισαγωγή αυτού του νομίσματος κυμαίνονται από 40% έως και πάνω από 60%¹⁹.

Οι ίδιες ανάγκες, το ελλειμματικό δηλαδή εμπορικό ισοζύγιο των ελληνικών καραβιών στην Οδησό, τα υποχρέωνε να διακινούν μεγάλα κεφάλαια σε ξένο νόμισμα. Μολονότι είναι ελάχιστα τα στοιχεία που διαθέτουμε και χρονικά περιορισμένα στα τελευταία χρόνια πριν από την Επανάσταση του '21, εντούτοις είναι ενδεικτικά του ύψους των κεφαλαίων που εισήχθησαν στην Οδησό από τα πλοία αυτά, αφού το 20-30% περίπου των ελληνικών αφίξεων μετέφεραν αποκλειστικά μόνο χρήματα²⁰. Η τακτική που εφαρμοζόταν ήταν κυρίως η αναχώνευση των νομισμάτων σε νομισματοκοπεία της Δύσης και η κοπή νέων, που είχαν μεν μεγαλύτερη ζήτηση αλλά και μικρότερη εσωτερική αξία αφού μειωμένη ήταν η περιεκτικότητά-τους σε πολύτιμο μέταλλο. Η κερδοσκοπία πάνω στο νόμισμα, τόσο προσφιλής στους ευρωπαίους εμπόρους, άφηνε περιθώρια για εύκολο και γρήγορο κέρδος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η περίπτωση του γάλλου εμπόρου Delabat, ο οποίος κατά την περίοδο της βασιλείας του σουλτάνου Μαχμούτ Α΄ (1730-1754) ήταν εγκατεστημένος στην Κωνσταντινούπολη· οξυδερκής και καιροσκοπός, αντελήφθη ότι τα τούρκικα ασημένια νομίσματα είχαν τέτοιο τίτλο που η εμπορευματοποίησή-τους στην Ευρώπη θα απέφερε κέρδος μεγαλύτερο από οποιοδήποτε εξαγωγίμο είδος της Ανατολής. Έτσι λοιπόν, όλα τα εμπορεύματά-του τα μετέτρεπε σε νόμισμα τούρκικο, πιάστρες και ζολότες, τα οποία στη συνέχεια έλυνε και με τη μορφή πλακών τα έστειλε στη Γαλλία. Η επιχείρηση αυτή του απέφερε σεβαστά κέρδη· γρήγορα όμως το μυστικό αποκαλύφθηκε από τους εμπόρους συμπατριώτες-του, που έσπευσαν να τον μιμηθούν όχι μόνο στην Κωνσταντινούπολη αλλά και στις άλλες αγορές της Ανατολής, με συνέπεια να παρουσιαστεί έλλειψη ρευστού στην Ανατολή, γεγονός που η οθωμανι-

15. CON. KARANATIS, *Les marchés en Epire et leur univers XVIIIème-XIXème siècle*, Thèse de doctorat de l'Université de Paris I, τ. 1, Παρίσι 1993, σ. 327.

16. Τις ποσότητες εισαγωγής ξένων νομισμάτων στην Πελοπόννησο σ'όλο τον 18^ο αι. για τις ανάγκες του γαλλικού εμπορίου βλ. Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Το εμπόριο ...*, σ. 111-113. Για την εισαγωγή νομίσματος στην Πάτρα την περίοδο 1817-1821 βλ. Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Συγκυρία και εμπόριο στην προεπαναστατική Πελοπόννησο (1793-1821)*, Αθήνα 1980, σ. 74-75.

17. Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Συγκυρία...*, σ. 76-82. Η σύγκριση στα συνολικά μεγέθη εισαγωγών-εξαγωγών νομίσματος δείχνει σαφή υπεροχή των εισαγωγών, 1.370.932 γαλλικά φράγκα, έναντι 972.401 περίπου γαλλικών φράγκων εισαγομένων νομισμάτων, σε διάφορα νομίσματα μεταξύ των οποίων όμως εντυπωσιακή είναι η υπεροχή των ισπανικών ισχυρών νομισμάτων για τις εισαγωγές ενώ οι εξαγωγές καλύπτονται κάτω από το γενικόλογό "τάλιρα".

18. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 4, σ. 301-302.

19. HÉLÈNE PIGNÉ, "Εξωτερικό και διανοητικό εμπόριο στη Χίο τον ιη΄ αιώνα", *Τα Ιστορικά* 8 (1988) 120-121.

20. Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Ελληνική Ναυτιλία 1776-1835*, τ. 2, *Οι μηχανισμοί*, Αθήνα 1986, σ. 132-33.

κή διοίκηση αντιμετώπισε με την αλλοίωση του νομίσματος και την μείωση του τίτλου-του σε τέτοιο βαθμό, ώστε πλέον κανείς δεν το ήθελε²¹.

Σε άλλη περίπτωση στις αρχές του 19^{ου} αι., οι ευρωπαίοι έμποροι κρίνουν επικερδές να αγοράζουν τα παλιά χρυσά ή ασημένια τούρκικα νομίσματα ακόμη και στην επίσημη τιμή που όριζε η Πύλη να τα στέλνουν στην Ευρώπη για αναχώνευση και κατόπιν να τα επανεισάγουν στην Ανατολή με τη νέα-τους μορφή. Φαίνεται πως οι ποσότητες που διακινούνταν με τον τρόπο αυτό ήταν τεράστιες, αν αναλογιστεί κανείς ότι σε μιά μόνο περίπτωση καράβι μετέφερε στην Ευρώπη σ'ένα μόνο ταξίδι-του τέτοια νομίσματα συνολικής αξίας 5.000.000 γροσίων²².

Εκτός από τη Νάπολη, και η Μασσαλία κατά τον 18^ο αι. από παραδοσιακό κέντρο του εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου με την Ανατολή είχε μετατραπεί σε κέντρο εμπορίου των νομισμάτων. Εκεί, από διαφορετικούς δρόμους συγκεντρώνονταν μεγάλες ποσότητες ισπανικών πιάστρων, που στη συνέχεια στέλνονταν στα νομισματοκοπεία του Günzburg ή του Μιλάνου για να μετατραπούν σε αυστριακά τάλιρα²³ και τέλος να πάρουν το δρόμο για τις ανατολικές αγορές. Δεν είναι όμως μόνο η αθρόα εξαγωγή ασημένιων νομισμάτων που διενεργείται στην Μασσαλία· προς το τέλος του 17^{ου} αι. μεγάλες ποσότητες χάλκινων νομισμάτων, μαγγίρι, παίρνουν το δρόμο προς την οθωμανική αυτοκρατορία. Μασσαλιώτες έμποροι σε συνεργασία με εμπορευόμενους στην Σμύρνη και Κωνσταντινούπολη διενεργούν σε μεγάλη έκταση αυτού του είδους το εμπόριο²⁴.

Η προτίμηση του κοινού κατά καιρούς προσανατολίζεται προς διάφορα νομίσματα· σ'αυτό παίζει βέβαια ρόλο όχι μόνο η καθαρότητά-τους σε πολύτιμο μέταλλο αλλά ακόμη και η όλη εμφάνισή-τους. Έτσι, ενώ στα τέλη του 17^{ου} αι. η οθωμανική κυβέρνηση αποφασίζει να περιορίσει την κυκλοφορία όλων των ξένων πιάστρων, κάνει εξαίρεση μόνο για τις σεβιλλιάνικες πιάστρες, τη γνωστή σεβιλλιάνα, η οποία καθίσταται το κυρίαρχο νόμισμα στην Ανατολή, και σε τελευταία ανάλυση το εμπόρευμα που κατεξοχήν προτιμάται²⁵. Στα 1709 στις αγορές της Λάρισας και της Θεσσαλονίκης κυκλοφορούν ευρύτατα γαλλικά τάλιρα, τα οποία ανταλλάσσονται με ζολότες σε αντιστοιχία 150 και 160 τουρκικών άσπρων²⁶. Αδιαφιλονίκητη, εξάλλου, φαίνεται να μένει η θέση του τσεκινιού στις προτιμήσεις της Ανατολής, ώστε παράλληλα έντονη να είναι και η κερδοσκοπία πάνω σ'αυτό²⁷. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, το τάλιρο φαίνεται να έχει την πρώτη θέση στις προτιμήσεις του κοινού. Στα 1818 στην Κωνσταντινούπολη μεγάλες ποσότητες γροσίων ανταλλάσσονται από Έλληνες με τάλιρα, σε τιμή μέχρι και 13 παράδες πάνω από την κανονική, προκειμένου τα ποσά αυτά να αποδοθούν στο Σουλτάνο²⁸.

Βέβαια, δεν εξάγονται πάντα και μόνο γερά δυτικά νομίσματα· συχνά η Ευρώπη τροφοδοτεί τις

21. *Lettre de M. de Peyssonnel. Απάντηση στον Baron De Tott*, Αμστερνταμ 1785, σ. 31.

22. FONTANIER, *Voyages en Orient*, τ. 1, Παρίσι 1829, σ. 214.

23. Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Το εμπόριο...*, σ. 114· πβ. Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, "Ευρωπαϊκά νομίσματα ...", σ. 195.

24. R. MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 267-268. - Ειδικότερα για το εμπόριο του νομίσματος και την άσκηση κερδοσκοπίας πάνω σ'αυτό στην αγορά της Σμύρνης βλ. ELENA FRANGAKIS-SYRETT, *The commerce of Smyrna...*, σ. 139 κ.ε.

25. R. MANTRAN, *ό.π.* σ. 243-244.

26. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 263. - Ας σημειωθεί ότι η ύπαρξη σαράφηδων στη Λάρισα με αποκλειστική-τους απασχόληση την αλλαγή των ξένων νομισμάτων σε μαϊδια, άσπρα και νομίσματα των 50 σολδίων μαρτυρείται τουλάχιστον από το 1669. ΕΛΕΝΗ ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΓΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, "Συμβολή στην ιστορία της Λάρισας", *Μεσαιωνικά και Ν. Ελληνικά 3* (1990) 262.

27. Στα τέλη του 18^{ου} αι. δύο Εβραίοι τραπεζίτες στην Κωνσταντινούπολη διαπραγματεύονται την πώληση του τσεκινιού προς 7,5 γρόσια ενώ οι ίδιοι το αγοράζουν μόνο 7 γρόσια. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 461.

28. ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. 6, σ. 2, 21.

αγορές της Ανατολής με φορτία ολόκληρα από κίβδηλα. Η Αυστρία κόβει και εξάγει στην οθωμανική αυτοκρατορία τούρκικα νομίσματα των 5 πιάστων, ενώ η Αγγλία διακινεί τα αλλοιωμένα τούρκικα νομίσματα των 25 πιάστων. Αλλά και η Αίγυπτος απορροφά ποσότητες γερού ισπανικού νομίσματος, τις οποίες μετατρέπει σε νοθευμένο οθωμανικό νόμισμα που στη συνέχεια διοχετεύει στις άλλες αγορές της Ανατολής²⁹. Η Γένοβα και το Λιβόρνο τον 17^ο αι. είναι τα δύο λιμάνια της Ευρώπης απ'όπου ξεκινάνε οι μεγαλύτερες ποσότητες κάλπικων νομισμάτων, κυρίως τσεκινιών, με προορισμό τις αγορές της Ανατολής. Αλλά κι από τη Μασσαλία εκτός από γερά νομίσματα, έφευγαν για την Ανατολή και κάλπικα. Στα τέλη του 17^{ου} αι. οι αποστολές κάλπικων νομισμάτων από τη Μασσαλία προς την Κρήτη ήσαν πολύ συχνές γεγονός που προκάλεσε μεγάλη δυσαρέσκεια στους Τούρκους³⁰. Αυτού του είδους το εμπόριο, που τόσο χρυσό κι ασήμι προσκόμιζε στη Γαλλία, αν έπανε να το διενεργεί η Μασσαλία, θα περνούσε αμέσως στα χέρια των Αγγλων και των Ολλανδών³¹. Οι χρηματαποστολές αυτές δεν συναντούσαν δυσχέρειες στην εκτέλεσή-τους μιά και φτάνοντας στην Ανατολή εύρισκαν πρόθυμους πολλούς Έλληνες χρηματομεσίτες στα νησιά του Αιγαίου –κυρίως στη Χίο αλλά και σε άλλα νησιά– οι οποίοι αναλάμβαναν την ανταλλαγή των εισαγομένων νομισμάτων και την περαιτέρω διοχέτευσή-τους στις αγορές της αυτοκρατορίας³².

Κατά τα μέσα του 18^{ου} αι. από τις σπουδαιότερες εξαγωγές στην Ανατολή ήσαν τα βενετσιάνικα δουκάτα, τα οποία "qui continuano il loro corso con bon accettazione, non però alle Smirne e meno a Salonichio, dal che li consoli adducono per motivo la poca accoglianza delli medesimi in Egitto, dove avolano le monete d'argento d'ogni impronto quali s'introducono nelli stati ottomani"³³. Φτάνοντας από ευρωπαίους εμπόρους τα ξένα νομίσματα στην οθωμανική αυτοκρατορία γίνονταν στη συνέχεια αντικείμενο κερδοσκοπίας από τους Εβραίους αργυραμοιβούς και τοκογλύφους, οι οποίοι αναλάμβαναν την ανταλλαγή και τη μεταφορά-τους από τη μιά πόλη στην άλλη³⁴, παίζοντας έτσι ουσιαστικό ρόλο στη διαμόρφωση της νομισματικής και οικονομικής κατάστασης της αυτοκρατορίας³⁵. Η νομισματοδιαφορά, που είναι ιδιαίτερα συμφέρουσα στην Ανατολή, γνωστή όχι μόνο στους εμπορικούς και χρηματιστικούς κύκλους της Δύσης, αλλά και σ'όσους θέλουν να επισκεφτούν απλά ως περιηγητές το χώρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, είναι σίγουρο ότι

29. Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, "Η ελληνική οικονομία....", σ. 405.

30. DANIEL SABATIER, "Les relations commerciales entre Marseille et la Crète dans la première moitié du XVIIIe siècle", *Dossiers sur le commerce français en Méditerranée orientale au XVIIIe siècle*, Παρίσι 1976, σ. 225.

31. R. MANTRAN, *ό.π.*, σ. 264-267.

32. ΣΤΟ ΙΔΙΟ, σ. 268.

33. Σε τεκμήριο του 1761. V.VINAVER, *ό.π.*, σ. 160. - Και σε φατούρες των ετών 1723-1724 από το αρχείο Σελέκη-Σάρου αφθονούν οι χρηματαποστολές ασημένιων δουκάτων από Βενετία προς Επτάνησα. Ε.Ι.Β. - Παλ. Αρχ., Αρχείο Σελέκη-Σάρου.

34. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *ΜΜΙ*, σ. 327.- ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΣΤΑΘΗ, "Το ανέκδοτο οδοιπορικό του Χρυσανθου Νοταρά", *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 1 (1984) 151.

35. Σε έκθεση του διευθυντή του Νομισματοκοπείου τονίζεται ο καθοριστικός ρόλος των Εβραίων αργυραμοιβών της Θεσσαλονίκης ιδιαίτερα κατά τις περιπτώσεις εξεύρεσης από την κυβέρνηση μεγάλων χρηματικών ποσοτήτων, οπότε η παραγωγή του Νομισματοκοπείου δεν προλαβαίνει τη ζήτηση και η καταφυγή στο δανεισμό, και μάλιστα υψηλότοκο, από τους Εβραίους είναι η μόνη διέξοδος με ολέθριες κάποτε συνέπειες. Ι.Κ. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ, *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας. Α' Αρχείον Θεσσαλονίκης 1695-1912*, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 345-346. - Η τοκογλυφία απαγορευόταν επίσημα από το Κοράνι, όμως οι υπήκοοι της οθωμανικής αυτοκρατορίας εφεύρισκαν τρόπους καταστρατήγησης της απαγόρευσης, και ιδού πώς: "Entre les choses qui leur sont defendués, il ne faut oublier l'usure, ou pour mieux dire la defense de prêter de l'argent à interest, ce qu'ils tiennent pour un grand peché. Mais pour ce qui est des petits negoces usuraires, ils y savent des coups de maître. Par exemple si quelqu' un a affaire d'argent, il s'en va chez un Marchand, et il achete quelque marchandise à credit et aussi tôt sans sortir de la boutique, il la revend au Marchand même à bien meilleur marché qu'il ne

κάποιο κέρδος θα επιφέρει σ' αυτούς που ξέρουν να κυκλοφορούν το καλό, δηλαδή το ζητούμενο, κάθε εποχή νόμισμα στην Ανατολή. Όπως μαρτυρεί ο Chandler για παράδειγμα, στα μέσα περίπου του 18^{ου} αι., με το να μεταφέρει μαζί-του στη Σμύρνη αυτοκρατορικά τάλιρα αντί για άλλο νόμισμα, κέρδισε από την ανταλλαγή-τους περισσότερο από 5%³⁶. Ο Ολλανδός Aegidius Van Egmont, την ίδια περίπου εποχή, αναφέρει ότι οι ταξιδιώτες που θα θελήσουν να επισκεφτούν τα Κύθηρα πρέπει να είναι εφοδιασμένοι με βενετσιάνικα νομίσματα ή παράδες προκειμένου να μη ζημιωθούν· οι πιάστρες του Λιβόρνου, για παράδειγμα, μολονότι αξίζουν περισσότερο από 50 παράδες, στο νησί εξαργυρώνονται μόνο 40, πλεονέκτημα που οι κάτοικοι βέβαια εκμεταλλεύονται όσο κι όποτε μπορούν³⁷. Εξάλλου, τα ίδια νομίσματα που κυκλοφορούν στη Σμύρνη και στην Πόλη επιδέχονται στη μητρόπολη ένα *aggio* 10-12% κι έχουν την ίδια ανταλλακτική αξία με τις περισσότερες πόλεις της Ευρώπης³⁸.

Στα 1668 τα ισπανικά ρεάλια μεταφερόμενα στην Αίγυπτο αποδίδουν κέρδος 30%, ενώ στα 1671 μιά άλλη μαρτυρία μας πληροφορεί ότι από το εμπόριο τσεκινιών και ούγγαρων μπορούσε να κερδίσει κανείς στην Κωνσταντινούπολη 12 - 17,5%³⁹. Στα 1729, εξάλλου, φτάνει από την Βενετία στο γιαννιώτη έμπορο Ν. Μπέγκο ένα γροπέτο με 600 ούγκαρα, τα οποία εκείνος προωθεί μαζί με άλλες 2.000 προηγούμενης αποστολής στην Πόλη για να τα αλλάξουν εκεί με ζολότες· σημειώνει μάλιστα στο συνεργάτη-του ότι προτιμούσαν να είναι δουκάτα αλλά τελικώς συμβιβάζονται έστω και με ούγκαρα⁴⁰.

Οι τόποι και οι εποχές των πανηγυριών επίσης προσφέρονται για κερδοσκοπικά χρηματιστικά παιχνίδια. Το ξένο ισχυρό νόμισμα, που εισρέει εκεί για τις ανάγκες των συναλλαγών, υπερτιμάται συγκυριακά σε σχέση με το ντόπιο και μάλιστα έχει ευρύτερη διάδοση και σταθερότερη επίπτωση στη διαρκή αγορά⁴¹. Παράδειγμα, οι αυξήσεις των τιμών των ευρωπαϊκών νομισμάτων, που παρατηρούνται στις Ηπειρωτικές αγορές τον Ιούλιο του 1813, εποχή που διενεργείται η εμποροπανήγυρη του Περλεπέ και που προβλέποντάς-τες ο Rouqueville δύο μήνες νωρίτερα τις αποδίδει ακριβώς σ' αυτό το γεγονός⁴².

Οι εμπορικές όμως αυτές δοσοληψίες πάνω στα νομίσματα θα ανακοπούν, καθώς είναι φυσικό, τις παραμονές ήδη του ξεσπάσματος της ελληνικής Επανάστασης. Στις 19 Μαρτίου 1821 οι αδελφοί Αθανασίου γράφοντας στον Σταύρο Ιωάννου στη Αρτα του τονίζουν ότι είναι δύσκολο να

l'a achetée, pourvu qu'il lui donne de l'argent contant, cela fait, le Marchand l'écrit sur son livre pour le premier prix, auquel il lui a vendu sa marchandise". CORNEILLE LE BRUN, *Voyage au Levant c'est-à-dire...*, τ.1, Παρίσι 1714, σ. 118.

36. Γράφει στα 1764 ο Chandler ότι ενώ βρισκόνησαν στο Λιβόρνο: "We had been advised to carry with us money, for our journey, in crown-pieces of silver, called imperial tallerie, from Leghon. Mr. Rutherford, an English merchant, accepted our bills on a Banker in London; and, on our arrival at Smyrna, we found that we gained more than five per cent, on the money we had imported, not including insurance, freight and consulage which, by the *Aglicana* would have amounted to about two per cent, and that drawing on Leghorn from Smyrna would be nine and a half per cent, better, according to the then exchange, than drawing directly from Smyrna on London, exclusive of the beforementioned expenses." R. CHANDLER, *Travels in Asia Minor and Greece ...*, 3rd. edit., τ.1, Λονδίνο 1817, σ. 8.

37. Δ. ΑΝΔΡΙΤΣΑΚΗ - ΦΩΤΙΑΔΗ - ΜΙΧ. Κ. ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ, *Κυθηραϊκά μελετήματα*, Αθήνα 1982, σ. 90.

38. T. MACGILL, *Travels in Turkey, Italy and Russia during theyears 1803, 1804, 1805 and 1806 with an account of some of the greek islands*, τ. 1, Λονδίνο 1808, σ. 270. - ELENA FRANGAKIS-SYRETT, *The commerce...*, σ. 150-153.

39. Fr. BRAUDEL, *ό.π.*, σ. 344.

40. Τα στοιχεία αυτά, προερχόμενα από το αρχείο Σελέκη-Σάρου, παραχωρήθηκαν από την κ. Αγγελική Ιγγλέση.

41. Σπ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιη' και ιθ' αιώνες*, Αθήνα 1982, σ. 35.

42. Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, "Ευρωπαϊκά ...", σ. 207.

βρεθούν συναλλαγματικές για Βιέννη και Τεργέστη: "το δε να εμβασθούν αυτού μετρητά δια καμβιάλων και αυτό δέν είναι πολύ εύκολον τώρα καθώς άλλοτε, οπού είχαν περισσότερον αιτίαν οι απο τα αυτού έμποροι να στέλνουν χρήματα εις γρόπον εδώ, δια να εμβάζωνται εις Ιταλίαν"⁴³. Το φαινόμενο του εμπορίου του χρήματος όμως δεν αφορά και δεν διεξάγεται μόνο σε σχέση με την Ανατολή· σε ευρύτατη κλίμα διενεργείται και στην Ευρώπη. Τα παραδείγματα που θα αναφέρουμε είναι ενδεικτικά και αφορούν τον ιταλικό χώρο⁴⁴.

Η οθωμανική αυτοκρατορία όμως δεν έχει μονόδρομο την εισαγωγή δυτικών νομισμάτων. Στους δύο τελευταίους κυρίως αιώνες της ζωής-της προβαίνει και σε μεγάλες εξαγωγές ντόπιων χρυσών νομισμάτων. Τέσσερα με πέντε εκατομμύρια φλωριά τύπου φουντουκλί, από τα καθαρότερα σε χρυσάφι νομίσματα της αυτοκρατορίας, φεύγουν κάθε χρόνο από την Κωνσταντινούπολη για τη Δύση, επισημαίνει ο *Elias Habesci* στα τέλη του 18^{ου} αι.⁴⁵.

43. Σ. ΚΟΥΓΕΑΣ, "Το Ηπειρωτικό ...", σ. 267. - Λίγους μήνες αργότερα, στις 9 Ιουνίου, συνεργάτης του Στ. Ιωάννου του γράφει από τα Γιάννενα ότι "το χρυσόν το θέλουν στα γρ. 160 και δεν τους το δωσα ότι δεν συμφέρει εξαιτίας της μονέδας ...". Στο *Ιδιο*, σ. 293.

44. Στις 22.11.1722 έμπορος από την Αλεξάνδρεια γράφει στο συνεργάτη-του στη Βενετία, αν βρεί φθινό πράγμα να του αγοράσει και να του στείλει, διαφορετικά είναι προτιμότερο και μπορεί να κερδίσει περισσότερα στέλνοντάς-του τάλιρα. Στα 1724 οι εμπορευόμενοι αγοράζουν στη Γένοβα χρυσά νομίσματα της Πορτογαλίας (ντούπιες ;), τα οποία στέλνουν για πώληση στη Βενετία, όπου τα πωλούν προς 3 τσεκίνια το ένα, δηλαδή σε πολύ συμφέρουσα τιμή. Αντίθετα, την ίδια εποχή τα σιβίλια δεν έχουν καμιά πέραση στη Βενετία και στη Γένοβα, γιατί οι εμπορευόμενοι στις πόλεις αυτές, όταν έχουν στα χέρια-τους σιβίλια, τα στέλνουν στο Λιβόρνο για να πουληθούν.

Στα 1730 όμως, όταν πάλι οι έμποροι από το Κάδιξ στέλνουν σεβιλλιάνες στο Λιβόρνο για ανταλλαγή με άλλο νόμισμα, δεν βρίσκουν καμιά ζήτηση στην αγορά, επειδή κι εκεί "έμαθαν το διασάκι που εγίνηκε στην Τουρκία, όπου εκατέβασαν όλες τις μονέδες κι όλοι στέκουν να μάθουν". (Απο γράμμα της 4.8.1730 του Π. Καπετανάκη προς τον Γ. Μέλο στη Βενετία). Τα παραπάνω παραδείγματα, προέρχονται από το εμπορικό αρχείο του Γ. Μέλου, που φυλάσσεται στο Ελληνικό Ινστιτούτο της Βενετίας.

45. Κ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Ξένοι ταξιδιώτες ...*, τ. 2, σ. 355.

6. Αποθησαύριση

Η οθωμανική αυτοκρατορία, η οποία αποτελεί χώρο εκτεταμένης νομισματικής κυκλοφορίας, χωρίς όμως αυτό να συνεπάγεται και ταχύτητα στην κυκλοφορία του χρήματος, πολύ εύστοχα χαρακτηρίστηκε από τον Β. Παναγιωτόπουλο ότι ταυτόχρονα είναι κι ένα απέραντο κοιμητήριο νομισμάτων¹. Στον εσωτερικό αποθησαυρισμό αποδίδει ο περιηγητής Elias Habesci (τέλη 18^{ου} αι.) τον οικονομικό μαρασμό-της, όταν σημειώνει ότι όλοι οι αξιωματούχοι της Πύλης κι αυτός ο ίδιος ο Σουλτάνος με το πάθος-τους για τη συσσώρευση πλούτου συντελούν στην πτώχευση της αυτοκρατορίας². Αναλυτικότερα περιγραφική η μαρτυρία του Tavernier μας δίνει την αρχιτεκτονική εικόνα των σουλτανικών θησαυροφυλακίων κάνοντας σαφή διαχωρισμό ανάμεσα στο δημόσιο (προοριζόμενο για τις δημόσιες δαπάνες) και προσωπικό, ιδιωτικό θησαυρό του Σουλτάνου³. Το διογκωμένο υπέρμετρα προς την οικονομική δύναμη της αυτοκρατορίας φαινόμενο του αποθησαυρισμού επισημαίνει και ο περιηγητής Scrofani την ίδια πάνω-κάτω περίοδο με τον Habesci⁴.

Το φαινόμενο της αποθησαύρισης όμως στην οθωμανική αυτοκρατορία δεν είναι απλά η έκφραση της άβεστης δίψας της Ανατολής για το δυτικό νόμισμα, αλλά φαινόμενο δομικό μιάς οικονομίας προκαπιταλιστικής και μάλιστα του οθωμανικού δημοσιονομικού συστήματος, το οποίο ιδωμένο στη σωστή-του διάσταση μπορεί να μας αποκαλύψει σημαντικές όψεις της κοινωνίας και της οικονομίας της περιόδου αυτής. Φαινόμενο διαχρονικό και κυρίως διαστρωματικό, η αποθησαύριση, που οφείλεται στην αστάθεια των περουσίων, είναι περισσότερο συνέπεια παρά η αιτία μιάς νομισματικής κατάστασης, όπου η συνεχής υποτίμηση του ντόπιου νομίσματος κάνει να εξαφανιστούν τα πολύτιμα μέταλλα από την κυκλοφορία⁵. Έτσι, ένα μέρος των εισαγομένων στην Ανατολή νομισμάτων, μιά και το νόμισμα που αποθησαυρίζεται είναι το ισχυρό ευρωπαϊκό νόμισμα κι όχι το υποτιμημένο οθωμανικό, προορίζεται για να εξυπηρετήσει ανάγκες κοινωνικού τύπου⁶, αποσύρεται από την κυκλοφορία και ή κλείνεται στα σεντούκια ή παίρνει το δρόμο για κάποιες τράπεζες της Δύσης. Η zecca της Βενετίας φιλοξενεί κάμποσες μικρές περιουσίες⁷ σε διάφορα νομίσματα, Ελλήνων κυρίως της διασποράς αλλά και

1. Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, "Νομισματικά" (χρονικό), *Τα Ιστορικά* 2 (1984) 416.

2. Κ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Ξένοι ταξιδιώτες ...*, τ. 2, σ. 355.

3. J. B. TAVERNIER, *Nouvelle relation de l'intérieur du serrail du Grand Seigneur*, Παρίσι 1675, σ. 128-154.

4. X. SCROFANI, *Voyage ...*, σ. 109. Πβ. εδώ, το κεφάλαιο για τη νομισματοκοπία, σ. 26, σημ. 4.

5. J.G. DA SILVA, "Η οικονομική και η κοινωνική ...", σ. 354.

6. Σ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, *Ελληνική κοινωνία ...*, σ. 55. Βλ. ειδικότερα εδώ και το σχετικό κεφάλαιο για τις παράλληλες χρήσεις του νομίσματος, σ. 35-40.

7. Μερικά παραδείγματα από την Πάτμο του 17^{ου} αι. επιβεβαιώνουν το φαινόμενο: Η Μαρία, κόρη του Νικόλα Μαθά προικίζει στα 1686 την κόρη-της με 500 δουκάτα, που είναι καταθεμένα από τον παππού-της στην τζέκα της Βενετίας και με άλλα 1000, που η ίδια είχε εκεί καταθέσει. - Κάποιος άλλος Πάτμιος αφήνει στη Μονή Θεολόγου 500 δουκάτα από τις καταθέσεις-του στη Βενετία. ΑΡΧΕΙΟ ΜΟΝΗΣ ΠΑΤΜΟΥ, φάκ. 1. - Ένας τρίτος στά 1785, βάζει "εις ενθήμησιν τὰ άσπρα οπου εσήκωσεν ο σιόρ Φραζής Ξένος από την τζέκαν της Βενετίας μέ όρδινο μας εις τους: 1785 Ιουλίου 23. έλαβεν εις χείρας του από τον επίτροπόν μας σιόρ Σπυρίδων Ζηγκριλάρα κατά την νότα του αυτου Ζηγκριλάρα, οπου μας έστειλεν, λίτρες: 4548: και σουλδία: 3: πρόσ λίτρες: 22: το φλουρή, γίνονται βενέτικα: 206: λίτρες: 16". ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΧΡ. ΦΩΡΕΝΤΗΣ, *ό.π.*, σ. 168. - Κι ο ιερέας Εμμανουήλ Παντουβάς, πεθαίνοντας στη Βενετία το 1691 αφήνει με τη διαθήκη-του διάφορα νομίσματα "να βάνωνται εις τα Πούμπλικα Δεπόζιτα". Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Πέντε διαθήκαι Κρητών από τα αρχεία της Βενετίας", *Κρητικά Χρονικά* 12(1958)377-378. - Ο Γεώργιος

εμπόρων του ελληνικού χώρου. Η οικονομική ανασφάλεια από τη μιά μεριά κι ο θαυμασμός της κοινωνίας για το πολύτιμο μέταλλο και η απαίτηση της οθωμανικής κυβέρνησης από την άλλη για το γερό νόμισμα, εκφρασμένη μέσα από τη φορολογία και το διογκωμένο "ωνητό" των διοικητικών αξιωμάτων, οδηγούν μοιραία όχι στην κυκλοφορία του νομίσματος αλλά στη δημιουργία μικρών ή μεγάλων, πρόσκαιρων έστω, "θησαυρών"⁸, ανάλογα με τα κοινωνικά στρώματα όπου τους συναντάμε. Μάρτυρας αξιόπιστος αυτού του φαινομένου τα προικοσύμφωνα και κυρίως οι διαθήκες.

Ο θησαυρισμός συντελείται σε όλες τις κοινωνικές τάξεις και παίρνει τη μορφή όχι απλής συγκέντρωσης αλλά πραγματικής άγρας ορισμένων νομισμάτων. Δεν αποταμιεύει βέβαια κανείς γρόσια⁹ ή παράδες· κρύβει στο σεντούκι-του γερά νομίσματα κι αυτά τα συγκεκριμένα νομίσματα κληροδοτεί στους απογόνους-του, μ'αυτά προικοδοτεί τα παιδιά-του κι όχι με το ισότιμό-τους στο τρέχον νόμισμα¹⁰. Ανάλογη φυσικά με την κοινωνική τάξη είναι και η ποικιλία των νομισμάτων που κατέχει ένα άτομο. Η κληροδότηση ρευστού χρήματος προϋποθέτει ασφαλώς την ύπαρξη των νομισμάτων αυτών σε χρόνο παρωχημένο· δεν είναι ο πρόσφατος

Καστριώτης στις αρχές του 18^{ου} αι. είχε καταθέσει υπέρ των σχολείων της Παλαιστίνης στο ταμείο του Παναγίου Τάφου "ασλάνια γερά 2.650", που απέφεραν ετήσιο τόκο 160 ασλάνια. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *ΜΜΙ*, σ. 470.

Αλλά και μοναστήρια έχουν λογαριασμούς σε τράπεζες της Ευρώπης. Παράδειγμα η μονή Μεγίστης Λαύρας, η οποία έχει λογαριασμό στην βενετική τζέκα και εισπράττει τους τόκους κάθε χρόνο. Στο λογαριασμό αυτό καταθέτουν διάφορα αξιόλογα ποσά δωρητές ή μέλλοντες να ασκητέψουν στη Μονή. ΕΥΛΟΓΙΟΣ ΚΟΥΡΙΛΑΣ ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ, *Κύριλλος προηγούμενος Λαυριώτης ο χρονογράφος*, Αθήνα 1935, σ. 16-18. - Και σε μιά άλλη περίπτωση στα 1798 ο επίτροπος στη Βενετία της Μονής Ιωάννου Θεολόγου της Πάτμου, στέλνει στο μοναστήρι τους τόκους από τις καταθέσεις-του στην τζέκα, που για το διάστημα από 1.10.1794 έως 1.4.1797 είναι 2.593 λίρες βενέτικες. ΑΡΧΕΙΟ ΜΟΝΗΣ ΠΑΤΜΟΥ, φάκ. 3², έγγρ. της 11.8.1798.

8. Για τη δημιουργία θησαυρών στο Βυζάντιο βλ. HÉLÈNE ANTONIADIS-BIBICOU, *Recherches sur les Douanes à Byzance*, Παρίσι 1963, σ. 253-255. - Διαχρονική μελέτη για τον ορισμό του "θησαυρού" και τις ρυθμιστικές διατάξεις περί της κυριότητάς-του βλέπε, ΜΕΝ.Α. ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, *Παρθενοφορία και εύρεσις θησαυρού. Βυζάντιον-Τουρκοκρατία-μετεπαναστατικοί χρόνοι μέχρι και του Καποδιστριαίου*, Αθήνα 1963, σ. 117-146. - Μιά από τις πηγές, δίπλα στα αρχαιολογικά ευρήματα, για τις πρακτικές σχηματισμού "θησαυρών" κατά τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους είναι και τα αγιολογικά κείμενα, όπως ενδεικτικά επισημαίνεται στη μελέτη του ΜΑΝ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ, *Οφεις της καθημερινής ζωής των βυζαντινών από αγιολογικά κείμενα*, Αθήνα 1994, σ. 55-57.

9. Σέ ζακυνθινό στιχούργημα του 18^{ου} αι. ο νιός, αιχμάλωτος των πειρατών, θεωρεί ανέφικτη και αρνείται την εξαγορά-του από τους δικούς-του προτρέποντας αφενός σε κατανάλωση του τρέχοντος νομίσματος και αφετέρου σε αποθησαύριση του γερού: "Κι ο Νιός απηλογήθη με το γλυκό του στόμα·

Εχετε γρόσια; φάτε τα· φλωρία; φυλάξετέ-τα."

Νικ. ΚΑΤΡΑΜΗΣ, *Φιλολογικά Ανάλεκτα Ζακύνθου*, Ζάκυνθος 1880, σ. 56. - Για την αποθησαύριση αργυρών κυρίως νομισμάτων (βενετικών και αυστριακών ταλίων κατεξοχή) στους νεότερους χρόνους σ'αντιδιαστολή με τον Μεσαίωνα, όπου επικρατούσε η αποθησαύριση του χρυσού, βλ. UGO TUCCI, "L'avventura...", σ. 238-243, 261-267.

10. Θα αναφέρουμε εδώ αντιπροσωπευτικά παραδείγματα του κοινωνικού εύρους, όπου παρατηρείται το φαινόμενο: Στην απογραφή της περιουσίας του κρητικού τζαγκάρη Αντώνη Ταρτζουμάνου στα 1558 βρέθηκαν εκτός των άλλων πολύτιμων αντικειμένων και 185 τσεκίνα, αλλά και 326 μοτσενίγκοι και 115 μαρτσέλοι. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Σταχυολογήματα από τα κατάστιχα του νοταρίου Μιχ. Μαρά", *Κρητικά Χρονικά* 15-16 (1961-62) 242. - Και ο ιερέας Εμμ. Παντουβάς αναφέρει στη διαθήκη-του (1691), ότι έχει στην κασέλα-του 500 τσεκίνα βενέτικα, 146 ντόπιες ισπανικές και 100 ούγγαρα. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Πέντε διαθήκαι ...", σ. 377-378. - Στο κατάστιχο ομολογιών, νομισμάτων και πραγμάτων του Μητροπολίτη Ιγνάτιου (1801) καταγράφονται και τα εξής νομίσματα: 400 φλωρία βενέτικα, 500 τάλαρα, 42 ρουμπιέδες του φουντουκλιού, 12 του ξερμακουπίου, 22 νουσιφιέδες πολίτικοι, 9 ακέραια, 92 νουσιφιέδες μισίρικοι, 13 ακέραια, 1 ρωμαϊκόν, 1 διπλόν της ρεγκίνας, 1 παπαλίνικον, 1 βενέτικον και 1 φουντουκλί. Σ.Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, "Ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας-Καλαμάτας Ιγνάτιος ο Τζαμπλάκος", *Πελοποννησιακά* 2 (1957)167. - Παραθέτουμε τέλος "τα όσα άσπρα ευρέθησαν εις την κασέλα του Μαστρογεώργη λαγού. 1821 Μαΐου 2. Βυτίνα.

καρπός από την εκποίηση κάποιων περιουσιακών στοιχείων.

Συχνά, σε προικισύμφωνα συναντάμε και χρυσά ή ασημένια νομίσματα, των οποίων ο προορισμός είναι σαφής: όχι να καταναλωθούν, αλλά να ξαναμπούν στα χέρια του νέου κατόχου στη διαδικασία της απονομισματοποίησης, να γίνουν "θησαυρός" – ο οποίος όσο πιο μικρός και δυσκολοαπόκτητος είναι τόσο μάλιστα φτάνει να αποκτά και μαγική σημασία¹¹ – με βασική επιδίωξη την αύξησή-του. Στις διαθήκες βέβαια αντικατοπτρίζεται εντονότερα το φαινόμενο και πλησιέστερα στην πραγματική-του διάσταση. Τα ποικίλα αυτά νομίσματα, καρπός μακρόχρονης κι επίμοχθης αποθησαύρισης, είχαν για τον κάτοχό-τους την ίδια πολίτιμη αξία και σημασία που είχε ένα κόσμημα, και σαν τέτοια κληροδοτούνταν στους απογόνους. Ετσι, μιά ολόκληρη κοινωνία μπαίνει στο παιχνίδι της θήρευσης χρυσών και ασημένιων νομισμάτων και μάλιστα όσο πιο παλιών τόσο πιο περιζήτητων¹², επειδή τόσο μεγαλύτερη ήταν η περιεκτικότητά-τους σε πολύτιμο μέταλλο.

Μπεςιλίκια	154		
τάλληρα ρίγας	63		
τάλληρα κολόνας	263		
Βενέτικα	8		
ματζάρικα	–		
Ντούπιαις	2	κάρτα	3
Ογδοο ντούπιαις	1		
μαχμουντιέδες	5	κάρτα	3
φουντούκια	9		
Πολίτικα	10		
μυσήρικα	28		
του εβδομήντα	3		
του ενενήντα	13		
ρουμπέδες	322		
εκατοστάρες	50		
διπλόγροσα	29		
μονόγροσα	23		
ξηντάρες	7		
μπεςιλίκι	1	και κάρτο	1
τάλληρα	10		
βαρούζια	13		
μαχμ.	1		
ψιλούς παράδες".			

ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., κ. 105. Αξιο επισήμανσης είναι ότι δεν αναφέρεται ο αριθμός των "ψιλών παράδων", αποσιώπηση που μπορεί να αποδοθεί στην απαξία του μικρού αυτού νομίσματος.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει μιά υπόθεση αντιδικίας ανάμεσα σε ιδιώτη-καταθέτη και στο Monte di Pietà του Χάνδακα. Ο Μ. Κούμουλος στα 1620 είχε καταθέσει ένα ποσό από χρυσά τσεκίνια, άτοκα, και στα 1630 ζήτησε να αποσύρει το ποσό αυτό αυτούσιο κι όχι στο ισότιμο άλλου νομίσματος, όπως είχε την πρόθεση να κάνει το Ίδρυμα ισχυριζόμενο ότι στο διάστημα αυτό ρευστοποίησε και διακίνησε τα καταθεμένα χρήματα. Το δικαστήριο τελικά δικαίωσε το Monte. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, "Το Monte di Pietà του Χάνδακα (1613-μέσα 17^{ου} αιώνα). Συμβολή στην κοινωνική και οικονομική ιστορία της βενετοκρατούμενης Κρήτης", *Παρουσία*, παράρτ. 2, Αθήνα 1987, σ. 124-125. - Χαρακτηριστικό είναι και το παράδειγμα από επιστολή (1817) του Χριστοδ. Κονομάτη προς τον Ιωαν. Οικονόμου: "... ο ένας σ'έδωκε να ειπούμεν τάλλαρα, και δεν θέλει λιανοπαράδες, οπου δεν έχεις, αυτό μακαρίζεται, πάει κι έρχεται, του τα φκιάνεις και φλωριά αντίς δι' ασημένια, μόν' όταν δεν έχεις;" ΙΩΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, *Επιστολαί διαφόρων (1759-1824)*, Αθήνα 1964, σ. 317.

11. Κατάλοιπο αυτής της παλιότερης οικονομικής πραγματικότητας θα πρέπει να είναι η συνήθεια μέχρι τις μέρες-μας της χρυσής λίρας που στις αγροτικές κοινωνίες η πεθερά δίνει στο γαμπρό-της κατά την επίσημη είσοδό-του στο σπίτι.

12. Από κατάστιχο του πάτμιου εμπόρου Π. Ξένου αντιγράφουμε: "1776, 4 Φεβρουαρίου. Ετι αγόρασα τούμπλες εννέα: βαρούν φλωριά η μία από την άλλη σαράντα έξι: όλες κοστίζουν γρόσια 184. Ετι αγόρασα πέντε

Εξυπακούεται ότι ανάμεσα στα χρυσά και τ'ασημένια νομίσματα εκείνα που κατά κύριο λόγο προτιμώνται είναι τα χρυσά¹³ και τυχεροί αυτοί που τα έχουν. Οι πάντες¹⁴ επιδίδονται στο "κυνήγι του θησαυρού": όσο όμως για το ποιοί πράγματι έχουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν αυτά τα πολύτιμα μέταλλα δεν χρειάζεται μεγάλη σκέψη: Ανώτεροι αξιωματούχοι της Πύλης, Μονές¹⁵, και σε μικρότερο βαθμό έμποροι· αυτοί οι τελευταίοι μάλιστα, δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν οι κατεξοχήν δημιουργοί "θησαυρών" μιά κι η αποθησαύριση είναι ακριβώς στον αντίποδα του εμπορίου, το οποίο τότε μόνο αξιοποιεί το χρήμα όταν το βάζει στην κυκλοφορία. Εντυπωσιακό παράδειγμα ο "θησαυρός" του Αλή-Πασά, όπως βρέθηκε μετά το θάνατό-του. Αξιίζει να παραθέσουμε τον κατάλογο των νομισμάτων για την ποικιλία και την ποσότητά-τους: 1.000.000 φλωριά βενετσιάνικα, 800.000 ματζάρικα, 800.000 κωνσταντινουπολίτικα, 500.000 αιγυπτιακά, 500.000 τουνέζικα, 400.000 μαχμουτιέδες, 500.000 ρουμπιέδες, 1.000.000 τάλιρα κολονάτα, 400.000 τάλιρα αυστριακά Μ.Θηρεσίας, 1.000.000 metallikes en argent, 16.000 ντουμπλόνια¹⁶. Αυτό που παρατηρούμε είναι ότι σε σύνολο 6.916.000 νομισμάτων (κομματιών) τη συντριπτική υπεροχή έχουν κι εδώ τα διάφορα χρυσά νομίσματα έναντι των ασημένιων.

Τα χρήματα, όταν προορίζονται αποκλειστικά για αποθησαύριση, δεν αρκεί να κλειστούν σε κάποιο σεντούκι· απεναντίας, λαμβάνεται ειδική μέριμνα από τον κάτοχό-τους για την ασφαλή-στερη φύλαξή-τους. Θα ήταν αποκαλυπτική μιά διερεύνηση στο πεδίο αυτό. Ένα ποσοτικό δείγμα, όχι οπωσδήποτε ικανοποιητικό, έχουν να δώσουν τα αρχαιολογικά ευρήματα, τα νομισματικά μουσεία ή οι ιδιωτικές συλλογές. Ελάχιστες είναι οι έγγραφες μαρτυρίες. Μιά τέτοια αφορά την Κρήτη: Συγκεκριμένα, στα 1752 στον Χάνδακα λόγω θαλασσοταραχής κατέρρευσε ένα μέρος του τείχους του φρουρίου κοντά στην θαλάσσια Πύλη μαζί με την κολλητή σ'αυτό αποθήκη κάποιου Τούρκου Οσμάν. Με την κατέρρευση ενός τοίχου της αποθήκης αποκαλύφθηκαν ανάμεσα στα οικοδομικά υλικά και 245 αιγυπτιακά φλωριά κοπής 1703¹⁷. Προφανώς ο κάτοχός-τους τα είχε κρύψει σε κάποιον από τους τοίχους του καταστήματός-του, ώστε να

χρυσά αγιοκωνσταντινάτα: όλα γρόσια 27". ΑΡΧΕΙΟ ΜΟΝΗΣ ΠΑΤΜΟΥ, κώδ. 3, φ. 157.

13. Αλλά και το παλιό ασημένιο τούρκικο νόμισμα, εξαιτίας της μεγάλης περιεκτικότητάς-του σε άργυρο, συγκεντρωνόταν στο κρατικό θησαυροφυλάκιο ή αποταμιευόταν από τους υπουργούς του Σουλτάνου. LAZARO SORANZO, *L'Ottomano*, Φερράρα 1598, σ. 17.

14. Ακόμη και κάποιος υπόδικος παραμονή Χριστουγέννων του 1715, που μπαίνει στη φυλακή στην Πόλη: "...Καί διά ενθύμησις γράφω τα όσα επαράδωκα τω Μανόλη του Νίκου. Του έδωσα εις την αρχήν ζολόταις 20 και μισό μουτζήνη και έτερα άσπρα· του έδωσα παράδες 1.000.

Είτα πάλιν του έδωσα και έτερος παράδες 800

και ζολότες καινούριαις 25

Προσέτι του έδωσα και φλοριά βενέτικα 53 και άλλα 3

το έν εξ αυτά ματζάρικο και τα δύο τουραλιά, το εν τζακισμένο

Προσέτι του έδωσα και έτερα ματζάρικα φλοριά 15

και κάμνου η ολοτης σούμα 288

τα οποία άνοθεν άσπρα τα έλαβα ύστερον σώα και ανελειπή".

Λ. ΠΟΛΠΗΣ, "Κατάλογος χειρογράφων της ΕΒΕ, αρ. 1857-2500", *Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών*, Αθήνα 1991, σ. 415.

15. Στα 1587 στην Πάτμο: "...και τάδε ευρέθησαν εις το σκευβρήον της Μονής: εμπρώτης τόλαρα κη', σαχία λβ', άσπρα ρμε', σκούδα χρυσά κγ', δουκάτα χρυσά ρλθ', άσπρα ξ', μία καδενέτη χρυσή". ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΧΡΥΣ. ΦΛΩΡΕΝΤΗΣ, *ό.π.*, σ. 2.

16. "Ο θησαυρός του Αλή Πασά", *Εστία* 3 (1877) 348· πβ. Α. Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, "Ali Pacha de Tebélin économiste et financier", *Εργα*, τ. 1, Αθήνα 1938, σ. 727.

17. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 4, σ. 196. - Σε μαρτυρία του 1792 περιγράφεται πως στο σπίτι των Δανδολαίων στο κάστρο

είναι εξασφαλισμένα από κάθε κίνδυνο· και βέβαια εδώ είναι καταφανής, από τον τρόπο που είχαν καταχωριαστεί, ο σκοπός του κατόχου-τους, να μη τα χρησιμοποιήσει ποτέ. Στην περίπτωση αυτή έχουμε να κάνουμε όχι πιά με μιά απλή μορφή αποταμίευσης αλλά καθαρή αποθησαύριση, πραγματικό θάψιμο των χρημάτων¹⁸. Στην πραγματικότητα, καθώς διαπιστώνουμε και στις δύο περιπτώσεις, δεν πρόκειται για απλή συγκέντρωση οποιουδήποτε νομίσματος, αλλά για την συγκέντρωση του ισχυρού νομίσματος. Εύκολα μπορεί να φανταστεί κανείς το μέγεθος της κερδοσκοπίας που καλλιεργούσε η αποθησαύριση μιά και τα ισχυρά νομίσματα σπάνιζαν αποσυρόμενα μ' αυτό τον τρόπο από την κυκλοφορία.

Δεν θα πρέπει βέβαια το φαινόμενο του αποθησαυρισμού να εκληφθεί μόνο ως χαρακτηριστικό της οθωμανικής αυτοκρατορίας και κοινωνίας. Διαχρονικό και με γεωγραφική εξάπλωση και στις χώρες της Δύσης, αποτελεί το ένα από τα δύο κακά που έπλητταν το νομισματικό σύστημα της Ευρώπης· το άλλο ήταν η φυγή των πολύτιμων μετάλλων προς ξένες χώρες. Όχι μόνο στο Μεσαίωνα αλλά και στα νεότερα χρόνια μεταξύ 16^{ου}-18^{ου} αιώνα παρά την αύξηση της ποσότητας των πολύτιμων μετάλλων είναι χαρακτηριστικό το πάθος της μεσαιωνικής κοινωνίας γι' αυτά, που αργότερα μεταμορφώνεται σε πάθος για το νόμισμα. Οι ποσότητες των αποθησαυρισμένων, των δεσμευμένων, νομισμάτων είναι δυσανάλογες με εκείνες που κυκλοφορούν. Πρωταγωνιστές του παιχνιδιού κι εδώ οι ίδιες οι κυβερνήσεις των ευρωπαϊκών κρατών· τα θησαυροφυλάκια των ηγεμόνων και οι τράπεζες δεσμεύουν τεράστιες ποσότητες χρημάτων¹⁹. Έτσι λοιπόν, η τακτική των Σουλτάνων ως προς το θέμα αυτό δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ανατολίτικη ιδιομορφία μιά και ευθυγραμμίζεται απόλυτα με το γενικό ευρωπαϊκό πνεύμα.

Ενδιαφέρον είναι βέβαια ότι οι ίδιες οι Αρχές προέβαιναν στη λήψη μέτρων, όταν η μανία αυτή έφτανε πλέον στα πρόθυρα της οικονομικής κρίσης. Για την θεραπεία της νομισματικής έλλειψης, αποτέλεσμα και της αποθησαύρισης, οι ηγεμόνες προσπαθούσαν να ελέγξουν την κυκλοφορία και χρήση των πολύτιμων μετάλλων απαγορεύοντας την κατασκευή σκευών και κοσμημάτων από αυτά, μέτρα που εφαρμόστηκαν όχι μόνο στα νεότερα χρόνια αλλά και σε παλαιότερες εποχές, όπως μας πληροφορούν οι μαρτυρίες²⁰, δίχως όμως να αποδώσουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα.

της Μονεμβασιάς υπήρχε μιά κρυψώνα στο λιθόστρωτο της αυλής σκεπασμένη με μαρμάρινη πλάκα, όπου οι νοικοκυρταίοι είχαν κρύψει όλο το ασημοχρυσάφο-τους υπολογιζόμενο με 15.000 τσεκίνια. Ντ. ΚΟΝΟΜΟΣ, *Ζακυνθινά Χρονικά (1485-1953)*, Αθήνα 1970, σ. 133. - Η περίπτωση της εύρεσης νομισματικού "θησαυρού" στην Εμπαρο της Κρήτης το 1588, όπως μας αποκαλύπτεται από αρχαιακές πηγές, φαίνεται να αφορά απόκρυψη χρυσών νομισμάτων σε ιστορική περίοδο πολύ προγενέστερη από εκείνη της αποκάλυψης. ΚΩΣΤΑΣ Γ. ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ, "Εύρεση 'θησαυρού' νομισμάτων στην Εμπαρο το 1588", *Λοιπή εις μνήμην Ανδρέα Γ. Καλοκαιρινού*, Ηράκλειο 1994, σ. 317-323. - Παραδείγματα εύρεσης θησαυρών και σε χώρες της Ευρώπης αναφέρονται από τον C.M. Cipolla, *Η Ευρώπη ...*, σ. 62-65.

18. Κοινός τόπος είναι οι θρύλοι κι οι αλήθειες για θαμμένους θησαυρούς απ'τά παλιά τα χρόνια κι οι προσπάθειες μέχρι καταστροφής για την ανεύρεσή-τους. Στα μέσα του 17^{ου} αι. η κατάληψη του ναού του Αγ. Φιλίππου της Τραπεζούντας από τους Τούρκους συνοδεύεται από βανδαλισμούς και λεηλασίες:

"... ετζάκισαν και τους σταυρούς, επήραν τα χαρτιά· πολλοί τον τόπον σκάλιζαν να βρίσκωσι φλωρία...".

ΟΔ. ΛΑΜΨΙΑΔΗΣ, *Οι Έλληνες του Πόντου υπό τους Τούρκους (1461-1922). Α΄ Πολιτική ιστορία*, Αθήνα 1957, σ. 19.

19. Για την ευρωπαϊκή πλευρά του θέματος της διαφυγής των πολύτιμων μετάλλων, της αποταμίευσης και του αποθησαυρισμού, βλέπε ειδική αναφορά στο έργο του F. BRAUDEL, *Capitalismo ...*, σ. 355-357.

20. J. BABELON, *ό.π.*, σ. 221. - E. ASHTOR, *ό.π.*, σ. 389.

7. Χρήση της συναλλαγματικής

Η δομή του εξωτερικού εμπορίου χαρακτηρίζεται σε μεγάλο βαθμό (κάποτε αποκλειστικά και μόνο, λ.χ. το αγγλικό εμπόριο) από την κατευθείαν εισαγωγή νομισμάτων. Έτσι, για την περίοδο που εξετάζουμε μεγάλες χρηματοποστολές διευκόλυναν το εμπόριο της Ανατολής με τη Δύση καθιστώντας πλεονασματικό το εμπορικό ισοζύγιο της οθωμανικής αυτοκρατορίας με τις ευρωπαϊκές χώρες. Η πρακτική της προαγοράς ορισμένων ντόπιων προϊόντων, σιταριού, μεταξίου, λαδιού, μαλλιού, επέβαλλε την ανάγκη πληρωμής σε μετρητά από τους ευρωπαίους εμπόρους, ενώ αντίθετα οι ντόπιοι έμποροι είχαν τη δυνατότητα να καταβάλουν την αξία των εισαγομένων ειδών "επι προθεσμία"¹. Επιπλέον, και σε συνάρτηση με την αργή κυκλοφορία του χρήματος οι εισαγωγές νομισμάτων έδιναν την ευκαιρία στους ευρωπαίους εμπόρους να κερδοσκοπίσουν επωφελούμενοι από το *aggio*, την επικαταλλαγή.

Επειδή όμως το παιχνίδι με τα νομίσματα δεν ήταν πάντα, και πάντως δεν ήταν συνήθως, επωφελές για τους ντόπιους, σύντομα ευνοήθηκε η χρήση της συναλλαγματικής και στα εμπορικά κέντρα των Βαλκανίων και της Ανατολής γενικότερα. Η χρήση της συναλλαγματικής (*lettera di cambio*, *lettre de change*), η οποία στην Ευρώπη παίρνει την οριστική-της μορφή στα τέλη του 13^{ου} αι., ενώ η κυκλοφορία-της είχε αρχίσει τουλάχιστον ένα αιώνα πριν, με την πρόδρομή-της έστω μορφή ως "επιστολή επικαταλλαγής", στον ελληνικό χώρο έχει τις απαρχές-της στο β' μισό του 13^{ου} αιώνα. Ακόμη κι αν αμφισβητηθεί η άποψη αυτή, βέβαιο είναι πάντως ότι από τα μέσα του 14^{ου} αι. έχουμε μαρτυρίες σαφείς για τη χρήση της συναλλαγματικής στον Χάνδακα της Κρήτης². Η κυκλοφορία της συναλλαγματικής, εξάλλου, στην οθωμανική αυτοκρατορία κατά τον C. Carrière πάει αρκετά πίσω από τον 18^ο αι.³. Η διευκόλυνση που παρείχε το μέσο

1. N. SVORONOS, *Le commerce de Salonique aux XVIIIe siècle*, Παρίσι 1956, σ. 119. - Πβ. Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, "Ευρωπαϊκά νομίσματα ...", σ. 191. - ΓΙΟΥΛΑΝΤΑ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ BALADIÉ, *Το εμπόριο και η οικονομία της Κρήτης (1669-1795)*, Ηράκλειο Κρήτης 1988, σ. 246-249.

2. Πρόχειρα για την ιστορία της συναλλαγματικής στην Ελλάδα βλέπε Δ.Χ. ΓΚΟΦΑ, "Μιά απόφαση του Δούκα της Κρήτης του 14^{ου} αιώνα σχετική με μιá συναλλαγματική", *Επιθεώρησης του Εμπορικού Δικαίου* 33 (1982) 341-352 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, "Ένας πρόδρομος της συναλλαγματικής εκδομένος από Έλληνα έμπορο το 1300", *Τόμος τιμητικός Κ.Ν. Τριανταφύλλου*, Πάτρα 1990, σ. 209-219. - Η διαπραγμάτευση του θέματος της συναλλαγματικής θα τύχει αναλυτικής ανάπτυξης και στην εμπορική πραγματεία του Αθ. Ψαλίδα, αρχές του 19^{ου} αι.· βεβαίως, και σε όλα τα εμπορικά εγχειρίδια της εποχής το κεφάλαιο της συναλλαγματικής έχει τη θέση-του. - Τον τρόπο λειτουργίας της συναλλαγματικής στον ελληνικό χώρο στην τελευταία περίοδο της τουρκοκρατίας αναπτύσσει ο Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, "Ο εκσυγχρονισμός του έλληνα πραγματευτή...", σ. 34-61. - Στα μέσα περίπου του 19^{ου} αι. θα κυκλοφορήσει και το πρώτο ειδικό εγχειρίδιο, εράνισμα ξένων συγγραμμάτων, που πραγματεύεται το θέμα των συναλλαγματικών, από τον δικηγόρο Γ. ΚΑΛΟΓΝΩΜΟ, *Εγχειρίδιον περί συναλλαγματικών και διατακτικών γραμμάτων*, Αθήνα 1841.

3. C. CARRIÈRE, *Négociants ...*, σ. 845-873, όπου διαπραγμάτευση για το ρόλο της συναλλαγματικής κυρίως στο γαλλικό εμπόριο του 18^{ου} αι.. - Γενικότερα το θέμα της εμφάνισης και χρήσης στην Ευρώπη της συναλλαγματικής σε σχέση με την πληρωμή σε μετρητά βλέπε στην κλασική εργασία του RAYMOND DE ROOVER, *L'Evolution de la Lettre de Change XIVe-XVIIIe siècles*, Παρίσι 1953. Πβ. επίσης JOHN DAY, "Moneta metallica e moneta creditizia", στο *Storia d'Italia*, Annali 6, σ. 339-360, όπου δίνεται και η ειδική για το θέμα βιβλιογραφία. - PETER SPUFFORD, "Le rôle de la monnaie dans la révolution commerciale du XIIIe siècle", στο JOHN DAY, *Etudes d'histoire*, σ. 376-378, καθώς και τα ειδικά κεφάλαια στο συλλογικό συνθετικό έργο των MARIE-THÉRÈSE BOYER-XAMBEN, GHISLAIN DELEPLACE, LUCIEN GILLARD, *Monnaie privée et pouvoir des princes*, CNRS 1986. - Για τη χρήση της συναλλαγματικής στις εμπορικές σχέσεις Γαλλίας-Κωνσταντινούπολης βλ. EDHEM ELDEM, "La circulation de la lettre de change entre la France et Constantinople au XVIIIe siècle", *Empire ottomane in République le Turquie et la France*, Κωνσταντινούπολη- Παρίσι 1986, σ. 87-97.

αυτό συναλλαγής στον εμπορικό κόσμο γρήγορα συνετέλεσε στην ευρεία διάδοσή-του, ώστε τον 18^ο πλέον αιώνα να έχει αποκτήσει μιá χρήση σχεδόν παράλληλη με εκείνη του νομίσματος. Συχνά, μάλιστα, λόγοι νομισματοδιαφοράς από τον ένα τόπο στον άλλο καθιστούσαν προτιμητέα τη συναλλαγματική από την αποστολή νομισμάτων ορισμένου τύπου, ιδιαίτερα στον ευρωπαϊκό χώρο, όπου είχε και τη μεγαλύτερη κυκλοφορία. Γράφει λ.χ. ο Λ. Καπετανάκης προς τον Γ. Μέλο στη Βενετία: "Καλύτερα είναι η λέτερα παρά οι ντούπιες από 'δώ καθώς έκαμα το λογαριασμό-μου"⁴.

Η προτίμηση στον τρόπο αυτό πληρωμής είναι απόλυτα κατανοητή, αν ληφθεί υπόψη η διπλή ιδιότητα της συναλλαγματικής: Καταρχήν είναι ένας ασφαλής τρόπος πληρωμής⁵, κυρίως όταν το εμπόριο διεξάγεται ανάμεσα σε μεγάλες αποστάσεις, κι ύστερα είναι μιá συγκαλυμμένη μορφή πίστωσης με τόκο, μιá ευκαιρία για μερικούς να πραγματοποιήσουν έντοκα δάνεια και γι' άλλους να εξασφαλίσουν μ' αυτό τον τρόπο προπληρωμές, βασικοί παράγοντες κι οι δύο για τη διεξαγωγή του εμπορίου⁶.

Οι συναλλαγματικές έχουν κατά κανόνα μέση προθεσμία πληρωμής περίπου ένα μήνα· συνήθως όμως εκείνες που εκδίδονται στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας είναι πληρωτέες σε 11 ημέρες, ενώ αυτές που απευθύνονται στις χώρες της Ευρώπης σε 31 ημέρες· ειδικά για το Λονδίνο η διάρκεια είναι 45 και 60 ημέρες⁷. Οι ευρωπαίοι έμποροι ή ταξιδιώτες μπορούν εύκολα με τις συναλλαγματικές που φέρουν μαζί-τους πληρωτέες στην Κωνσταντινούπολη να εξασφαλίσουν τα ρευστά που τους χρειάζονται και μάλιστα σε χρυσά νομίσματα πληρώνοντας τη σχετική επικαταλλαγή⁸. Στη Θεσσαλονίκη στα μέσα του 18^{ου} αι. η προμήθεια των εμπόρων στις συναλλαγματικές κυμαίνεται στο 2%⁹.

Βέβαια, στο χώρο της Ανατολής η εξάπλωση της συναλλαγματικής ποικίλλει κατά περιοχή. Ετσι, ενώ στις βενετοκρατούμενες περιοχές, Κρήτη, Μοριά και Επτάνησα και γενικά στις μεγάλες αγορές, είναι πολύ διαδεδομένη, αντίθετα στα νησιά του Αιγαίου και στα μικρά κέντρα, αν δεν είναι εντελώς άγνωστη, πάντως δεν είναι σε ευρεία χρήση. Πρόσφατα μάλιστα η ανακάλυψη νέων τεκμηρίων ενίσχυσε την άποψη ότι οι Έλληνες των μη τουρκοκρατούμενων περιοχών γνώριζαν τη χρήση της συναλλαγματικής ήδη από τον 17^ο και 16^ο αιώνα¹⁰. Στα 1700 κατά τη μαρτυρία του Tournefort ο Λατίνος βικάριος της Τζιάς πληρώνεται 15 σκούδα (ecus) το χρόνο από τον επίσκοπο της Τήνου και "... encore faut-il que ce pauvre prêtre les aille chercher à Tine, car on ne connaît pas les lettres de change dans ce pays-là"¹¹.

Στην Κρήτη η χρήση της συναλλαγματικής στο κύκλωμα του εξωτερικού εμπορίου βρίσκει

4. EIB - Παλ. Αρχ., Αρχείο Γ. Μέλου, επιστολή της 21.5.1723.

5. Σε προξενική επιστολή του 1742 από τη Θεσσαλονίκη συνιστάται στον πράκτορα στη Σκόπελο η αποστολή χρηματικού ποσού από εκεί "δια συναλλαγματικής και όχι εις μετρητά, ίνα αποφύγωμεν τον κίνδυνον των δύο πειρατών Μαλτέζων, οι οποίοι περιπλέουν εις τα νερά αυτά". Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 317.

6. F. BRAUDEL, *Capitalismo ...*, ό.π., σ. 375· γενικότερα το θέμα της συναλλαγματικής γίνεται αντικείμενο πραγμάτευσης στις σελίδες 373-376 του ίδιου έργου.

7. "Unpublished mss of a traveller in the east", *The Original Herald and Journal of General Literature* 10 (1826) 73-πβ. και ΓΙΟΛΑΝΤΑ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ-BALADIÉ, ό.π., σ. 250. - Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, "Ο εκσυγχρονισμός...", σ. 44.

8. T.S. HUGHES, *Travels in Sicily, Greece and Albania*, τ. 2, Λονδίνο 1820, σ. 284.

9. Σ. ΜΑΞΙΜΟΣ, *Η αυγή ...*, σ. 90.

10. ΔΗΜ. Γ. ΓΚΟΦΑΣ, "Μαρτυρίες για τη χρήση συναλλαγματικών από Έλληνες κατά τον 16^ο και τον 17^ο αιώνα", *Θησαυρίσματα* 23 (1993) 206-221.

11. JOSEPH PITTON DE TOURNEFORT, *Voyage d'un botaniste. I. L'archipel grec*, Παρίσι 1982, σ. 275.

ευρεία διάδοση τον 18^ο κυρίως αιώνα περνώντας από τις εξής τρεις φάσεις: Η περίοδος 1724-1732 χαρακτηρίζεται ως περίοδος προσαρμογής της συναλλαγματικής στην κρητική αγορά αντιπροσωπεύοντας το 32% του συνόλου των εισαγομένων κεφαλαίων. Ακολουθεί μία περίοδος μεγάλης άνθησης ανάμεσα στα χρόνια 1733-1739, όπου η χρήση της συναλλαγματικής εκτινάσσεται στο 53% για να πέσει ύστερα από αρκετές διακυμάνσεις στο 19% κατά την περίοδο της γενικότερης κρίσης του εμπορίου 1771-1773· θα ξαναποκτήσει την κυρίαρχη θέση-της προς το τέλος πλέον του αιώνα¹². Στην αγορά της Θεσσαλονίκης στα μέσα του 18^{ου} αι. παράλληλα με την εισαγωγή ευρωπαϊκών νομισμάτων οι συναλλαγές διεξάγονταν σε ευρεία κλίμακα και με συναλλαγματικές¹³. Στις Ηπειρωτικές αγορές στα 1794 η συναλλαγματική δεν είναι βέβαια άγνωστη, είναι όμως ασύμφορη προτιμώνται λοιπόν οι χρηματαποστολές από την Βενετία σε τσεκίγια, τα οποία έχουν καλή τιμή κι αφήνουν μεγαλύτερο κέρδος από τις συναλλαγματικές¹⁴. Αντίθετα, στην Πάτρα οι Άγγλοι ταξιδιώτες δεν βρίσκουν καμιά δυσκολία να προμηθευτούν χρήματα από το βρεταννικό προξενείο, που γενναιόδωρα προεξοφλεί τις συναλλαγματικές τους. Απεναντίας, στην Αθήνα εξαιτίας της απουσίας του κατάλληλου προσώπου η εξεύρεση ρευστού χρήματος δεν είναι τόσο εύκολη¹⁵. Στις αρχές του 19^{ου} αι. για τις ανάγκες του εμπορίου της σταφίδας οι έμποροι της Πάτρας προτιμούν ασφαλώς το ρευστό χρήμα, όμως δεν είναι πράγμα ασυνήθιστο η χρήση της συναλλαγματικής κυρίως προς Κωνσταντινούπολη και Μάλτα¹⁶.

Γενικότερο φαινόμενο που παρατηρείται στο Μοριά στις αρχές του 18^{ου} αι. είναι ότι δεν συμφέρει η μεταφορά χρημάτων από τη Βενετία, γιατί οι ντόπιοι εμπορευόμενοι κι όσοι έχουν συναλλαγές με τη Δύση φαίνεται να προτιμούν ή τη συναλλαγματική ή την αγορά κι αποστολή του ισότιμου των χρημάτων σε είδος. Είναι η εποχή πριν από την κατάλυση της βενετικής κυριαρχίας, όπου οι όροι ανταλλαγής των νομισμάτων είναι ασύμφοροι¹⁷. Ειδικότερα το

12. ΓΙΟΛΑΝΤΑ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ BALADIÉ, *ό.π.*, σ. 250-252.

13. Καθώς αναφέρεται σε προξενική έκθεση: "... έρχονται απο την Χρηστιανοσύνη και πολλαί συναλλαγματικαί επι Κωνσταντινουπόλεως, καθώς και άλλαι πληρωτέαι εν τη αγορά ταύτη". Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *ΜΜΙ*, σ. 378· πβ. ΤΟΥ ΔΙΔΟΥ, *Εμπορική αλληλογραφία ...*, σ. 97.

14. Σε επιστολή της 11.9.1794 από τα Γιάννενα προς τη Βενετία: "... να μας τα στελνεταν βενετικα: 40: με γροπον κανοντας και τιν σιγουρταν οτι ος τρεχουν εδο τα τζεκινια ινε καλιτερο διαφορο απο τις καμπιελες ..." ΛΕΩΝ Ι. ΜΕΛΑΣ, *Ηπειρωτικές μελέτες*, Αθήνα 1967, σ. 17.

15. H.W. WILLIAMS, *Travels in Italy, Greece, and the Ionian Islands*, τ. 2, Εδιμβούργο 1820, σ. 407-408. - Και ο Gell στα 1801-1802 σημειώνει ότι είναι πολύ εύκολο στους Άγγλους ταξιδιώτες να προμηθευτούν ρευστό χρήμα στη Θεσσαλονίκη ή την Πάτρα. Εξάλλου, μεγάλη ζήτηση στην Ανατολή έχουν οι συναλλαγματικές για Λονδίνο ή Κωνσταντινούπολη, ενώ δύσκολα γίνονται δεκτές για Βενετία κι ακόμη δυσκολότερα οι συναλλαγματικές για Σμύρνη. W. GELL, *The itinerary of Greece with a commentary on Pausanias and Strabo... compiled in the years 1801-2-5-6*, Λονδίνο 1810, Argolis, σ. V-VI. - Ειδικότερα για το θέμα της κίνησης των συναλλαγματικών στην αγορά της Σμύρνης βλ. ELENA FRANGAKIS-SYRETT, *The commerce of Smyrna...*, σ. 14, 33, 78, 80, 98, 101, 145.

16. "Il est toujours préférable, que l'on envoie la plupart des fonds, et s'il est possible le tout, en espèces. On trouve à placer ici quelquefois des lettres de change sur Constantinople et sur Malte et sur la première il se négocie annuellement des sommes considérables; cependant il ne faut pas trop dépendre sur cette mesure pour fournir les fonds pendant la saison des corinthes, parce que c'est principalement dans le mois de Mai et de Juin, que les voïodes font la remise des revenus publiés [=publics] à Constantinople et plus tard ils exigent un agio assez fort, auquel les possesseurs des lettres de change étant en plus grand nombre vers l'automne, sont ordinairement obligés de se soumettre. Cet agio a varié dernièrement de 5 à 8 pour cent et quelque fois il a été plus fort encore". J.G. NANNINGA, *Bronnen...*, τ.2, σ. 945, "Mémoire sur le commerce des corinthes à Patras 1817".

17. Το Νοέμβριο του 1712 ο Μ. Μέλος από τ'Ανάπλι γράφει στον αδελφό-του στη Βενετία: "... δια ανίως και τον

βενετσιάνικο φλωρί προς το τέλος του 1714 δεν έχει καμιά ζήτηση στο Ναύπλιο¹⁸. Εξάλλου, την προτίμηση στη συναλλαγματική υπαγορεύει και ο φόβος των ταξιδιωτών να κουβαλούν μαζί τους νομίσματα¹⁹, κίνδυνος για απώλεια ή πρόκληση για ληστεία.

Η χρήση της συναλλαγματικής από τους Γάλλους στο εμπόριό-τους με την Πελοπόννησο γενικεύεται προς τα μέσα και το β' μισό του 18^{ου} αιώνα, οπότε και μειώνονται οι εισαγωγές νομισμάτων²⁰. Οι υψηλές τιμές των συναλλαγματικών για τη Μασσαλία οφείλονται στη συνεχή υποτίμηση του τούρκικου νομίσματος, τελικώς στο επίπεδο που διαμορφώνεται το ισοζύγιο πληρωμών: χρέωση της Μασσαλίας στην ανατολική αγορά –συνέπεια μιάς αυξημένης παραγωγής– επιφέρει πτώση της τιμής των συναλλαγματικών· χρέωση, αντίθετα, της ανατολικής αγοράς ανεβάζει το συνάλλαγμα στη Δύση²¹.

Αλλά και στο μεγαλύτερο εμπορικό κέντρο της Ανατολής, τη Σμύρνη, είναι ασύμφορος ο δανεισμός σε ευρωπαϊκά νομίσματα και μάλιστα σε ρεάλια. Εφιστάται λοιπόν η προσοχή από τους εμπόρους της Βενετίας προς τους συνεργάτες-του στη Σμύρνη να αποφεύγουν τέτοιες συναλλαγές εκδίδοντας συναλλαγματικές πληρωτέες στη Βενετία. Λ.χ. τον Δεκέμβρη του 1716 ο Μ. Μέλος έχει δανειστεί 100 ρεάλια σε τρέχον νόμισμα κι έχει εκδόσει συναλλαγματική πληρωτέα από τον αδελφό-του στη Βενετία. Εκείνος όμως θα πληρώσει το ποσό υπολογίζοντας το 1 ρεάλι προς 8 λίρες, πράγμα που θα τους επιφέρει ζημιά: "... εγώ ήθελα ακόμη να λάβω περισσότερα, αμή με το να έρχονται ακριβά διατί εδώ μου πληρωσε μονέδα κορέντε και εφτού μέσα έχουνα να πληρωθούνα προς λίτρες οχτώ το κάθε ρεάλι ...". Και σ'άλλο σημείο γράφει για το ίδιο θέμα: "... και ξεχωριστά όπου εις το ποτιφικάρισμα λαβαίνομε εξημιά, διατί λαβαίνω τα σολδία εδώ με μονέδα κορέντε και εις την λέτερα ντι κάμπιο μου πληρώνουνα ζολότες και δέν μας κλίνουνα δια λάτζο της μονέδας τίποτης ... Το ινκάμπιο των ασπρωνε είναι 10% και παράνω"²². Κι όταν αργότερα στα 1724 κυκλοφορεί η είδηση ότι στην Αλεξάνδρεια "το μάλαμα είναι ξεπεσεμένο και τα σιβίλια τρέχουν 69 και 70 μαϊδία"²³ είναι φυσικό οι έμποροι να στραφούν προς τη συναλλαγματική.

Επίσης, όταν στα 1723 ο Γ. Μέλος ζητάει από τον Λ. Καπετανάκη από τη Γένοβα τα χρήματα που του οφείλει να τα μετατρέψει σε δούπιες ή τσεκίνια και να τα στείλει στην Βενετία, εκείνος του απαντάει πως είναι καλύτερα να του στείλει συναλλαγματική παρά ρευστό²⁴. Αντίθετα,

λογαριασμόν που εχω να λάβω εφτού μέσα, εάν τα σηκώσω σολδία γινεται-μου μεγάλη εξημία και έκαμα τον λογαριασμόν-μου και θέλω να χάσω ½ δουκάτο εις το φλωρί κι εξόχως δια να μίν χάσω και την βοήθειαν της αφεντιάς-σου ...". Και πιο κάτω: "... σου έγγραφα ακόμη να ιδείς τί κάνει ο λογαριασμός του μεταξιού κι ό,τι μου τυχαίνει να γράφεις του Νικολού να μου τα δόσει. Τώρα σου λέγω και σου βεβαιώνω πως τα σολδία-μου μη γράφεις να μου τα δόσει ο Νικολός εδώ ότι και αν γράφεις, εγώ δέν τα λαβαίνω ότι μου γίνεται μεγάλη εξημία μόνε θέλεις μου τα ψωνίσεις". ΕΙΒ - Παλ. Αρχ., Αρχείο Γ. Μέλου, Reg. 146, φ. 6, γράμμα της 25.11.1712. - Κι ένα χρόνο αργότερα ο άλλος αδελφός, ο Ν. Μέλος γράφει στον αδελφό και συνεργάτη-του στη Βενετία πως, αν θέλει να του στείλει χρήματα, ας τα στείλει κατευθείαν στ'Ανάπλι κι όχι στη Ζάκυνθο διαφορετικά συμφέρει να τα πάρει ο ίδιος στ'Ανάπλι με "λέτερες" και να πληρώσει ο Γιωργάκης στη Βενετία. Ο.π., επιστολή του Ν. Μέλου της 25.9.1713.

18. "Τα φλωριά ξεπέσανε τώρα προς L. 28 και παρακάτω και δέν τα γυρεύει κανείς", γράφει στις 17.10.1714 ο Νικολός στον Γ. Μέλο στη Βενετία.

19. J.C. HOBHOUSE, *A journey through Albania and other provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the years 1809 and 1810*, τ. 1, Λονδίνο 1813, σ. 28.

20. Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Το εμπόριο ...*, σ. 113.

21. ΣΠ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, *Ελληνική κοινωνία ...*, σ. 76.

22. ΕΙΒ., ό.π., Reg. 146, φ. 112, επιστολή της 23.12.1716.

23. ΕΙΒ., Αρχείο Γ. Μέλου, επιστολή της 23.9.1724.

στα 1726 εξαιτίας της μεγάλης αύξησης της τιμής των νομισμάτων στην Ισπανία, είναι ασύμφορη η έκδοση συναλλαγματικών για την Ιταλία, επειδή η ζημιά από το cambio φτάνει μέχρι και 19%, γεγονός που κάνει τον εμπορικό κόσμο να αναστείλει την έκδοση συναλλαγματικών περιμένοντας να ξανακατέβουν τα νομίσματα στην παλιά-τους τιμή για να πέσει και το cambio²⁵.

Παρά την φροντίδα των Βενετών να εφοδιάζουν τις κτήσεις-τους με τις απαραίτητες ποσότητες νομισμάτων για τις ανάγκες του εμπορίου, εντούτοις παράγοντες νομισματικής αντιστοιχίας παρέμβαιναν κάποτε σε ορισμένες περιοχές με αποτέλεσμα τη διασάλευση της ισορροπίας εξαιτίας της έλλειψης κάποιων νομισμάτων. Τέτοια φαινόμενα είναι συνηθισμένα στα Επτάνησα και στην περιοχή της Πάτρας· το συγκεκριμένο παράδειγμα είναι του 1708 από το Μοριά: Επειδή στην Πάτρα η τιμή του δουκάτου και του τσεκινιού με διάταγμα είχε οριστεί κατώτερη απ'ότι στην Τουρκία, οι έμποροι αρνούνταν να δεχτούν πληρωμή σε είδος για τα εισαγόμενα επορεύματά-τους και απαιτούσαν αποκλειστικά τσεκίνια και δουκάτα, με αποτέλεσμα να παρατηρείται αχρηματία στην περιοχή αυτή της Πελοποννήσου. Πρόταση των Πατριτών εμπόρων ήταν να ανέβει κι εδώ η τιμή των νομισμάτων αυτών, ώστε να εξαλειφθεί η μεγάλη διαφορά με την Τουρκία²⁶. Η στενότητα αυτή του χρήματος είχε δυσμενείς επιπτώσεις στο εμπόριο της περιοχής, το οποίο παρουσίασε αισθητή κάμψη στις αρχές του 18^{ου} αι., επειδή οι ντόπιοι έμποροι είχαν περιορισμένα διαθέσιμα ρευστού χρήματος, ενώ το κυρίως κεφάλαιό-τους ήταν επορευματοποιημένο ή συνίστατο σε εμπορικές πιστώσεις.

Η χρήση της συναλλαγματικής λοιπόν στην Ανατολή, που περιστασιακά ξεκινάει από τα τέλη του 17^{ου} αι., γενικεύεται πλέον στον 18^ο παίζοντας κύριο ρόλο στη διαμόρφωση των εμπορικών και οικονομικών σχέσεων της οθωμανικής αυτοκρατορίας με τις χώρες της Ευρώπης.

24. Ο.π., επιστολή του Λ. Καπετανάκη της 21.5.1723.

25. Ο.π., επιστολή της 22.6.1726.

26. Το σχετικό απόσπασμα από την έκθεση του Γενικού Προβλεπτή Alvise Mocenigo προς το Δόγη έχει ως εξής: "Zante, 4 Settembre 1708. Nel mio breve soggiorno a Patrasso tutte le mie applicazioni furono per informarmi dello stato di quella grande Provincia d'Acaia ... Prima di partire da Patrasso mi hanno quei sudditi presentata l'annessa supplica sopra lo sbilancio delle monete, nel quale sono nelle condizioni anche tutti gli altri sudditi, ne vi sarebbe occasion di fare per essi alcuna particolar provvisone. La meritano bene li riguardi opportuni di non sbilanciarsi con li vicini. Corrono qui per Decreto, li ducati a lire 9 e soldi 2 ed il cecchino a lire 27 e soldi 6, di questa moneta lunga, mentre in Turchia si spende per tre realie 1/4 cioè lire 32 1/2 di questa moneta. Per questo motivo li mercanti trovando il maggior profitto nella moneta medesima, ricsano di prender alcuna sorte di merci a concambio dei prodotti che importano, ma solo inchiettando li cechini et i ducati d'argento, causano una penuria nel Regno. Così i mercanti di Patrasso propongono che, dato il ragguglio dell'aggio corrente si riduca il ducato a lire 10 e il cecchino a lire 30, in questo modo non saranno più inchiettate le monete, a misura dell' utile minore. So bene che il primo disturbo nasce a quella parte dal commercio continuo con Lepanto e credo necessario sentire anco cio che diranno gli altri sudditi del Regno, prima di occuparmi di questa materia, nel suo intrinseco, ripiena di molte difficoltà ..." *Κώδηξ Μέρτζιου*, σ. 149-150.

8. Διαχρονική και γεωγραφική κατανομή των νομισμάτων

Είπαμε ήδη ότι στο χώρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας κυκλοφορούσαν εκτός από τα τούρκικα και όλα σχεδόν τα ευρωπαϊκά νομίσματα: ως γενικό ισοδύναμο των αξιών το νόμισμα επιβάλλεται παντού δίχως γεωγραφικούς περιορισμούς, ως εμπόρευμα εύκολα μεταφέρεται και δύσκολα φθείρεται. Παρόλ' αυτά διάφοροι κατά καιρούς παράγοντες προσδιορίζουν όχι μόνο την ακτίνα κυκλοφορίας ενός νομίσματος αλλά και την χρονική τροχιά που θα διαγράψει: παράγοντες οικονομικοί και νομισματολογικοί (η εσωτερική αξία του ίδιου του νομίσματος, το εμπορικό εύρος της χώρας που το εκδίδει, οι σχέσεις παραγωγής χρυσού κι ασημιού) ή εξω-οικονομικοί, προσδιοριζόμενοι από την πολιτική συγκυρία λόγου χάρι¹. Ετσι λοιπόν, θα μπορούσαμε να μιλάμε για ζώνες ή περιοχές και εποχές, όπου επικρατεί αυτό ή εκείνο το νόμισμα ή για αποκλειστική χρήση ενός τύπου νομίσματος, χωρίς τούτο να αίρει τη δυνατότητα κάθε άλλης διείσδυσης. Στα νεότερα χρόνια σε αντίθεση με την αρχαιότητα η σημασία του νομίσματος ως αποδεικτικού επικοινωνίας των λαών αποδυναμώνεται. Αν δηλαδή η εύρεση αθηναϊκών νομισμάτων στην Κρήτη λ.χ. μας οδηγεί στο συμπέρασμα για την παρουσία αθηναίων εμπόρων εκεί και την ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων ανάμεσα στις δύο περιοχές, η εύρεση τσεκινιών στη Σμύρνη κατά τα νεότερα χρόνια δεν μας οδηγεί σε ανάλογο συμπέρασμα, για τη διεξαγωγή δηλαδή του εμπορίου με την πόλη αυτή αποκλειστικά και μόνο από βενετούς εμπόρους. Μ'άλλα λόγια, το νόμισμα δεν λειτουργεί ως σημαίνον της επικοινωνίας των λαών για την περίοδο της βενετοκρατίας και τουρκοκρατίας.

Εκτός από τη γενική παρατήρηση ότι η Ανατολή μπορεί να χαρακτηριστεί ως ζώνη χρυσού, ενώ η Δύση είναι κατεξοχή ζώνη αργύρου, προχωρώντας σε μία άλλου τύπου ταξινόμηση διαπιστώνουμε ότι οι νομισματικές κατανομές συμπίπτουν με τις πολιτικές: στις βενετοκρατούμενες περιοχές της Ανατολής, το επικρατέστερο νόμισμα είναι το βενετσιάνικο, ενώ στις τουρκοκρατούμενες το τούρκικο² –κομμένο κατά το πρότυπο του δυτικού, όπως θα δούμε σε άλλο κεφάλαιο– αλλά κατά καιρούς και τα νομίσματα των διαφόρων ευρωπαϊκών κρατών, ανάλογα με τις ανάγκες του εμπορίου και το γεωγραφικό δίκτυο των εμπορευομένων³. Βέβαια τα πράγματα δεν είναι τόσο ξεκάθαρα ούτε τόσο σχηματικά: είπαμε, πρόκειται για μία χονδρική κατα-

1. Για παράδειγμα, η επιβολή του Ηπειρωτικού αποκλεισμού από τους Γάλλους ήταν η βασική αιτία για την άρση της εμπιστοσύνης στο γαλλικό νόμισμα στις αγορές της Επτανήσου και της Ηλείου. DENIS MOSCHOPOULOS, *Administration publique et idées politiques dans les îles Ioniennes pendant la seconde domination française (1807-1814)*, Thèse de doctorat στο Paris I, τ. 2, Παρίσι 1990, σ. 247.

2. Ο Thévenot αφού αναφέρει τα νομίσματα που κυκλοφορούν στην Κωνσταντινούπολη (τσεκίνια τούρκικα και βενετσιάνικα, ασλάνια και ζολότες) το 17^ο αι. σημειώνει: "Ils ont aussi des pièces de deux aspres, trois, quatre, cinq, six, dix aspres; et c'est là toute la monnoye d'argent qu'ils battent à Constantinople; de sorte que les payemens ne se sont presque point d'autre monnoye..." JEAN DE THÉVENOT, *Relation d'un voyage fait au Levant*, τ. 1, Παρίσι 1665, σ. 128· πβ. και PITTON DE TOURNEFORT, *Relation d'un voyage du Levant*, τ. 1, Παρίσι 1717, σ. 128.

3. Είναι χαρακτηριστικό ότι κι αυτοί ακόμη οι Βενετοί παρά το "διεθνές" νόμισμά-τους αναγκάζονται να χρησιμοποιούν και νομίσματα άλλων κρατών ή πόλεων ανάλογα με τις επιταγές των καιρών και το γεωγραφικό προσανατολισμό του εμπορίου-τους. Ετσι, στο β' μισό του 16^{ου} αι. οι Βενετοί έμποροι, καθώς διαπιστώνουμε από τα βιβλία του βάλιου της Κωνσταντινούπολης, χρησιμοποιούν και σκούδα παπικά καθώς και bolognini. ΦΑΝΗ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, "Τα νομίσματα...", σ. 321. - Ενδεικτική της ποικιλίας των νομισμάτων που μπορούσε να βρει κανείς στην κατοχή κάποιου όχι μόνο εμπορευόμενου αλλά και διοικητικού υπαλλήλου της τουρκοκρατίας, είναι η μαρτυρία από οδοιπορικό του 1813· ο Τούρκος που συνάντησαν στην περιοχή του Ολύμπου και προθυμοποιήθηκε να διευκολύνει οικονομικά τους Γερμανούς ταξιδιώτες, κρατούσε επάνω-του καλά φυλαγμένη μία μικρή σακούλα με "εξήντα πεσέτες σε κάθε είδος νομίσματος της τουρκικής αυτοκρατορίας". ΑΠ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, "Από τα Τέμπη στη Θεσσαλονίκη τον

νομή, μιά αδρή ταξινόμηση. Τα στοιχεία που έχουμε είναι σποραδικά, ανεπαρκή για να μας επιτρέψουν να συνθέσουμε το ψηφιδωτό των νομισμάτων. Φυσικά, ο χώρος που θα περιοριστούμε είναι και πάλι οι τουρκοκρατούμενες ή βενετοκρατούμενες ελληνικές περιοχές. Εξυπακούεται ότι υπάρχουν ορισμένα νομίσματα της Δύσης που δέν κυκλοφορούν καθόλου στον ελληνικό χώρο· αυτά φυσικά δεν θα μας απασχολήσουν ούτε εδώ ούτε και σε κανένα άλλο σημείο της μελέτης.

Αλλά ας δούμε πώς έχουν τα πράγματα στον ελληνικό χώρο, σύμφωνα με την εικόνα που μας δίνουν οι πηγές της εποχής. Στην Κρήτη, σ' όλη την περίοδο της βενετοκρατίας, τα νομίσματα που κυκλοφορούν είναι είτε το βυζαντινό υπέρπυρο είτε τα βενετσιάνικης προέλευσης δουνκάτα, τσεκίγια, και λίρες⁴. Σε κατρίνια υπολογίζονται τα μικρά ποσά σε πράξεις αγοραπωλησίας της περιοχής Αμαρίου, ενώ η γενική έννοια του χρήματος αποδίδεται με τον όρο τορνέσια⁵.

Στα Επτάνησα, καθώς είναι φυσικό, επικρατούν επίσης τα βενετικά νομίσματα, δουνκάτα, λίρες, γαζέτες, τσεκίγια, αυτά τα τελευταία υπερτιμημένα σε σχέση με το γαλλικό φράγκο. Κυκλοφορούν ακόμη και τοπικά νομίσματα, λίρες, δουνκάτα κορφιάτικα λ.χ., ενώ γίνεται προσπάθεια αποκλεισμού του μικρού τουρκικού νομίσματος από το χώρο των Ιονίων νήσων ή του-

Νοέμβριο του 1813", *Παγκαρπία Μακεδονικής γης*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 486. - Καλή πηγή, εξάλλου, για την τοπική διασπορά και ποικιλία των νομισμάτων είναι τα οδοιπορικά των μοναχών που έβγαιναν για ζητείες. Από το οδοιπορικό του Χρυσάνθου Νοταρά λ.χ. μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι οι άνθρωποι προσφέρουν στους εράνους όχι μόνο άσπρα, γρόσια και παράδες, αλλά και, ή μάλλον κατεξοχήν, νομίσματα γερά, φλωριά κάθε τύπου, τουρκικά κι ευρωπαϊκά. ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΣΤΑΘΗ, "Το ανέκδοτο οδοιπορικό ...", *ό.π.*, σ. 127-280. - Στο ίδιο κλίμα ανήκει και η συγκομιδή από το ταξίδι του Χρυσάνθου Ιεροσολύμων στη Χίο το 1725, όπου οι συνδρομές των πιστών αποδίδονται τόσο σε αργυρά νομίσματα (γρόσια, δουνκάτα και ζολότες) αλλά κυρίως σε χρυσά (τσεκίγια, τζιντζιολιά, τουραλιά, σύγγα-ρα). Γ.Π. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, *Ο εν Γαλατά ιερός ναός του Αγίου Ιωάννου των Χίων*, Κωνσταντινούπολη 1898, σ. 179-186. - Ανάλογη εικόνα παρουσιάζει και η νομισματική συγκομιδή του παπά-Δανιήλ από το ταξίδι της Μυτιλήνης (1754). ΔΗΜ. Π. ΠΑΣΧΑΛΗΣ, "Η εν Ανδρω μονή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου", *Θεολογία* 25 (1954) 121. - Εξάλλου, οι δύο αγιορίτες μοναχοί που στα 1822 πέφτουν θύματα Μανιατών πειρατών έξω από τους Μύλους του Αργους έχουν μαζί-τους ανάμεσα σε διάφορα άλλα πολύτιμα αντικείμενα και τα εξής νομίσματα, κυρίως παλιά: "643 βενέτικα ομού με 43 ματζάρικα, 14 ζερνακούσια παλαιά, 142 ζέρια πόλεως παλαιά, 5½ φουντούκια του Σελήμη, 12 μισήρια παλαιά, 1 τούνεζι, 10 ζερία πόλεως, 4 Ισπανίας, 3 μαχμουτιέδες, 27 ρουμπιέδες μισήριου και 37 δράμ. μάλαγμα βενέτικα", όλα συνολικής αξίας 13.558 γροσίων. ΑΠ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, "Πειρατεία σε βάρος μοναχών της Μονής Χελανδαρίου στη Νότια Ελλάδα τον Ιούλιο του 1822", *Μακεδονικά* 28 (1992) 85-86.

4. Αυτό προκύπτει από μιά σειρά εγγράφων της περιόδου, όπου τα μόνα νομίσματα που μνημονεύονται είναι αυτά τα τρία, πράγμα βέβαια που δεν αποκλείει ενδεχομένως την κυκλοφορία και κάποιων άλλων νομισμάτων αλλά πάντως σε τόσο περιορισμένη κλίμακα που να μην αναιρείται ο κανόνας. Γ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, *Αιτήματα και πραγματικότητες των Ελλήνων της Βενετοκρατίας (1554-1600)* και *τχ. Β' (1667-1714)*, Ιωάννινα 1987. - Στην πλούσια σε περιεχόμενο επίσης διαθήκη του Ανδρέα Κορνάρου όλα τα ποσά που αναφέρονται εκφράζονται αποκλειστικά σ' αυτά τα νομίσματα. ΣΤ. Γ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ, "Η διαθήκη του Αντρέα Κορνάρου (1611)", *Κρητικά Χρονικά* 9 (1655) 387-456 το κείμενο. - Σε κρητικά συμβόλαια μαθητείας του 16^{ου} αι. απαντούμε επιπλέον τορνέσια και σολδία. ΘΕΟΧ. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, "Διδασκαλικές και βιβλιογραφικές συμβάσεις στη βενετοκρατούμενη Κρήτη", *Κρητολογία* 10-11 (1890) 231-256. - Φυσικά με την επικράτηση των Οθωμανών στην Κρήτη τα βενετσιάνικα νομίσματα σιγά-σιγά εκτοπίζονται και αντικαθίστανται σε μεγαλύτερη έκταση από τα τουρκικά. Η διαπίστωση εύκολα βγαίνει μέσα από τα δημοσιευμένα έγγραφα από τον Ν. Σταυρινίδη, καθώς και τα έγγραφα που δημοσιεύει ο ΑΝΔΡ. Π. ΒΟΥΡΑΟΥΜΠΑΚΗΣ, "Κρητικά έγγραφα εκ της ενετοκρατίας και τουρκοκρατίας", *Χριστιανική Κρήτη* έτος Β', *τχ. Γ'*, Ηράκλειο 1915, σ. 339-424.

5. ΜΑΝΟΛΗΣ ΒΑΡΟΥΧΑΣ, *Νοταριακές πράξεις. Μοναστηράκι Αμαρίου (1597-1613)*, έκδ. WIM BAKKER-ARNOLD VAN GEMERT, Ρέθυμνο 1987, σε διάφορα σημεία. Η νομισματική πολυσπερμία της Κρήτης αποτυπώνεται και σε στιχούργημα των αρχών του 17^{ου} αι:

αμ'εδά φορώ το ράσο·
ουδέ σκούδα, ουδέ κατρίνια,
μηδέ ντόπιες και τσικίγια".

λάχιστον του ελέγχου και περιορισμού των ποσοτήτων που κυκλοφορούν. Η έλλειψη μικρού ευρωπαϊκού ασημένιου νομίσματος οδηγεί στη μεγάλη ζήτηση και την υπερτίμηση του αντίστοιχου τουρκικού κατά τη β' περίοδο της γαλλικής κατοχής⁶. Και για να μείνουμε λίγο ακόμη στο χώρο του Ιονίου ας αναφερθούμε και στο πρόβλημα που προέκυψε το 1803 στα Κύθηρα. Οπως σαφώς και κατηγορηματικά τονίζεται, "la Cassa di Cerigo non è creditrice che di piastre sole da questi abitanti.... e di L. 2638: 10 per conto Dogana..." και γιαυτό "questa sarà creditrice in seguito per il nuovo progetto di Finanza in lire, e non in tallari. L'isola di Cerigo non conosce, si può quasi dire, questo tallaro veneto, e nella circolazione ella è una specie assai rara"⁷.

Στο Μοριά οι εναλλαγές βενετσιάνικης και τουρκικής κατάκτησης, οδήγησαν σε μιά δεύρυνση της νομισματικής ποικιλίας με παράλληλη κυκλοφορία τούρκικων και βενετσιάνικων νομισμάτων. Στα τέλη του 17^{ου} αι. τα τσεκίνια από τα χρυσά και από τ'ασημένια τα λεόνια και τα δουκάτα, προερχόμενα όλα από τη Βενετία, κυκλοφορούν δίχως καμιά δυσκολία χάρη στη γνησιότητα του τίτλου-τους, ενώ οι ανάγκες σε χάλκινο νόμισμα εξυπηρετούνται από γαζέτες και σολδίνια⁸. Στα 1801 ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας Ιγνάτιος έχει στο σεντούκι-του 1.084 γρόσια σε διάφορα ευρωπαϊκά και τούρκικα χρυσά κυρίως νομίσματα⁹. Εντούτοις, στην Πελοπόννησο στο α' μισό του 18^{ου} αι. τα νομίσματα με τη μεγαλύτερη κυκλοφορία ήταν: πρώτο στη σειρά το βενετσιάνικο τσεκίνι κι ακολουθούσαν οι σεβιλλιάνικες πιάστρες, τα ουγγρικά τάλιρα, οι ισπανικές πιστόλες, τα φλωριά τύπου τζιντζιολιά, τα φουντουκλιά κ.ά.¹⁰. Όσο για το είδος των νομισμάτων που όμως προορίζονταν κυρίως γι'αποταμιευτικούς σκοπούς

ΝΙΚ. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ, "Θρήνος του Φαλλίδου του πτωχού", *Θησαυρίσματα* 23 (1993) 255.

6. DENIS MOSCHOPOULOS, *ό.π.*, σ. 245. - Στα 1673 στη Ζάκυνθο ενισχυμένη είναι η θέση της λίρας σ'αντίθεση με το Μοριά όπου οι συναλλαγές γίνονται με ρεάλια: "...il reale hormai viene con moneta cambiato per lire 12, essendo di questa moneta numerosa copia e che non serve per altre parti e specialmente in Morea dove per far delle provigioni occorrono reali...". *Κώδιξ Μέρτζιου*, σ. 69.

7. ΑΙΓ, Ε.Π., κυβ. 209, έγγρ. 127.

8. Το έγγρφο όπου γίνεται καταγραφή των νομισμάτων που στα 1690 κυκλοφορούν στο Μοριά με τις αντιστοιχίες-τους σε λίρες βενετσιάνικες, προερχόμενο από το ASV, Prov. da Terra e da Mar, b. 844 (Ant. Zeno 1690-1694), παραχωρήθηκε από τον κ. Κώστα Κόμη. Πβ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ιστορικά Μελετήματα*, Αθήνα 1884, σ. 196, σημ. 1: "... εκ των νομισμάτων της βενετικής πολιτείας ήταν κατ' εκείνο τον χρόνον εν μεγάλη χρήσει και περιζήτητα τα δουκάτα και τα λεόντεια (leoni). Ζητεί δε ο Ζένος την αποστολήν ημίσεων και τετάρτων των δουκάτων εκ δε των λεοντείων και όγδοα. Χαλκών δε νομισμάτων ήτο μεγάλη έλλειψις άτε εξαγομένων εις τας νήσους κατά τον αυτόν Ζένον, διό και ζητείται η αποστολή μεγάλου ποσού εξ αυτών".

9. Τα νομίσματα αυτά, όπως καταγράφονται στο κατάστιχό-του εκτιμημένα σε γρόσια είναι:

- 400 : φλωριά βενέτικα
- 500 : τάλαρα
- 42 : ρουμπιέδες του Φουντουκλιού
- 12 : του ζερμακουπίου
- 22 : νουσφιέδες πολίτικοι
- 9 : ακέραια
- 92 : νουσφιέδες μισίρικοι
- 13 : ακέραια
- 1 : ρωμαϊκό
- 1 : διπλόν της ρεγκίνας
- 1 : παπαλίνικον
- 1 : βενέτικον
- 1 : φουντουκλί

Σ.Β. ΚΟΥΤΣΑΣ, "Ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας-Καλαμάτας Ιγνάτιος ο Τζαμπλάκος", *Πελοποννησιακά* 2 (1957) 67.

10. Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Το εμπόριο ...*, σ. 119-120.

από τα μέλη μιάς προυχοντικής οικογένειας του Μοριά, είναι ενδεικτική μιά μαρτυρία των αρχών του 19^{ου} αι. Σε απογραφή (1816) των πραγμάτων που οι Τούρκοι πήραν κατά την επιδρομή-τους από διάφορα μέλη της ευρύτερης οικογένειας των Δεληγιανναίων καταγράφονται για καθένα χωριστά και τα εξής νομίσματα: Από τον πατριάρχη της οικογένειας "μίαν σακούλλα με φλουρία πόσα ειχε μέσα δεν ηξεύρομεν"· από τον γιό-του Ανάστο "160 τάλλαρα, 230 βενετικά, 36 μαντζιάρια, 70 πολιτικά"· από τον άλλο γιό Θεοδωράκη "220 τάλλαρα, 310 βενετικά, 225 πολιτικά, 60 μιάρια, 16 τουμλιόνια"· από τον Κανέλλο "125 πεσηλήγια, 96 φουντούκια, 22 πολιτικά, 210 ρουπγιέδες φουντουκίου, 86 ρουπγιέδες πόλεως, 60 τάλλαρα και 325 γροσίων λιανοπαράδες", καθώς και "115 βενετικά" της γυναίκας-τους· από τον Δημητράκη Δεληγιάννη "300 τάλλαρα, 507 ρουπγιέδες φουντουκίου, 675 γροσίων ψιλοπαράδες" και "50 βενετικά" της γυναίκας-του· από τη γυναίκα του Κωνσταντάκη Δεληγιάννη "60 βενετικά", ενώ από τον ίδιο "μετρητά γρόσια σ.733"· τέλος από τον Πανάγο "50 μαντζιάρια, 60 ρουπλιέδες φουντουκίου, 42 πεσηλήγια, 180 γροσίων ψιλοπαράδες, 50 βενετικά"¹¹.

Στον αιγαιοπελαγίτικο νησιωτικό χώρο με πρώιμη οθωμανική κατοχή, επικρατούν φυσικά τα τούρκικα νομίσματα δίχως όμως να αποκλείονται και τα ευρωπαϊκά, τα οποία στα καθολικά κυρίως νησιά, Σύρο, Τήνο, Νάξο, κατέχουν την πρώτη θέση¹². Στην Πάτμο συναντάμε όλη την κλίμακα των νομισμάτων, κατά κανόνα τούρκικων, μικρών αλλά και μεγάλων, ασημένιων, σπανιότερα χρυσών, που κυκλοφορούν στην οθωμανική αυτοκρατορία. Κυρίαρχο βέβαια κι εδώ στους λογαριασμούς το "εθνικό" νόμισμα, το τούρκικο γρόσι, αλλά αισθητή παρουσία φαίνεται να έχει και η "φράγκικη μονέδα"¹³. Στην Αθήνα στις αρχές του 19^{ου} αι. (1814) το τούρκικο νόμισμα βρίσκεται στην πρώτη θέση κυκλοφορίας σε σχέση με οποιοδήποτε άλλο· εξαιτίας όμως των συναλλαγών με ξένους συνηθίζονται εδώ και τα ισπανικά νομίσματα¹⁴. Στη Θεσσαλονίκη, στην προτελευταία δεκαετία του 17^{ου} αι., τα νομίσματα που έχουν πέραση, σύμφωνα με προξενικές μαρτυρίες, είναι κατεξοχήν τα βενετσιάνικα σκούδα, οι "ούγκρες" (τα ούγγαρα), τα αμπουκιέλ (ρεάλια), κι ακολουθούν τα διάφορα, ισπανικά, σικελικά και μεξικάνικα πιάστρα¹⁵, ενώ στο α΄ μισό του 18^{ου} αι. παρατηρείται ιδιαίτερη προτίμηση στις σεβιλλιάνες¹⁶. Στα μέσα του 18^{ου} αι., εξάλλου, στην ίδια πόλη τα νομίσματα που έλκουν την προτίμηση του κοινού είναι τα τάλιρα και τα δονκάτα της Ραγούζας, μολονότι σημαντική απήχηση βρίσκουν και τα τσεκίγια, τα αυστριακά και τα μεξικάνικα τάλιρα. Τότε συγχρόνως αρχίζει στη Θεσσαλονίκη η εισαγωγή και κυκλοφορία των νέων βενετσιάνικων ταλίρων –πρόκειται για το αργυρό τάλιρο των 28,56 γραμμαρίων, που κόπηκε τον Ιούνιο του 1756 από τον Fr. Loredan

11. ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΦΙΛΩΝ ΤΟΥ ΛΑΟΥ, Αρχεία Οικογένειας Δεληγιάννη, III. 1.4.

12. Στα μέσα του 17^{ου} αι. στα Θερμιά, για παράδειγμα, το τούρκικο νόμισμα δεν περνάει, αλλά μόνο το βενετσιάνικο, μας λέει ο JEAN DE THÉVENOT, *ό.π.*, σ. 128. - Εξάλλου, καθώς προκύπτει από μιά σειρά δικαιοπρακτικών εγγράφων από τη Μύκονο, τα νομίσματα που επικρατούν στις διάφορες πράξεις είναι τα ρεάλια και αργότερα τα γρόσια και τα άσπρα· αυτά τα τελευταία αναφέρονται κάποτε και ως λογιστική μονάδα. ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, "Η Νομολογία των κριτηρίων της Μυκόνου (17^{ου}-19^{ου} αι.)", *ανάτ. από Επετ. του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 27-28 (1980-1981), Αθήνα 1985.

13. Σ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, "Νησιωτικές ...", σ. 230.

14. J.O. HANSON, "Private journal of a voyage from Smyrna to Venice", έκδ. A. Angelou, *The Annual of the British School of Archaeology at Athens* 66 (1971) 18.

15. Σ. ΜΑΞΙΜΟΣ, *Η αυγή ...*, σ. 75.

16. D. ΙΛΙΑΔΟΥ, *ό.π.* και ειδικώς στη σελ. 135, όπου αναφέρεται ότι στα 1731 με μιά αποστολή από τη Γένοβα έφτασαν στη Θεσσαλονίκη 6.700 σεβιλλιάνες.

κατά μίμηση του αυστριακού— για τα οποία όμως ο βενετός Πρόξενος σημειώνει ότι είναι ωραία καμωμένα και βαρύτερα από τα γερμανικά, αλλά στην αρχή θα συναντήσουν κάποια δυσκολία, ώσπου να τα συνηθίσει ο κόσμος¹⁷.

Στις Ηπειρωτικές αγορές η προτίμηση στρέφεται στα χρυσά νομίσματα (δούπιες) της Ισπανίας και της Γένοβας, αποτέλεσμα όχι μόνο της εσωτερικής-τους αξίας αλλά και της αισθητικής και της φήμης-τους¹⁸. Υπερτιμημένα κατά 25% περίπου σε σχέση με τις άλλες σκάλες της Ανατολής είναι στην Αρτα στα 1739 τα βενετσιάνικα τσεκίγια, οι σεβιλλιάνες, οι ζολότες, αλλά και τα τούρκικα γρόσια¹⁹. Είναι φανερό ότι το πολιτικό σύνορο ως ένα σημείο μόνο προσδιορίζει τη νομισματική κυκλοφορία. Αυτό που παίζει καθοριστικό ρόλο είναι η εμπορική, η οικονομική γενικότερα ανάπτυξη ενός τόπου και οι οικονομικές ζώνες στις οποίες η κάθε αγορά εντάσσεται· η εσωτερική αξία κι ο τύπος του νομίσματος ασκούν φυσικά επίδραση αλλά στη γενικότερη αποδοχή και κυκλοφορία-τους κι όχι σε περιορισμένα γεωγραφικά πλαίσια. Σε περιοχές με μεγάλη εμπορική κίνηση, με ναυτιλία, σε ισχυρές οικονομικές κοινότητες, μεγάλη κατ'ανάγκη είναι και η ποικιλία των νομισμάτων που κυκλοφορούν, ενώ το αντίθετο παρατηρείται σε περιοχές ασήμαντες, οικονομικά κλειστές κι απομονωμένες, όπου κυκλοφορεί αν όχι κατ'αποκλειστικότητα πάντως κατά πλειοψηφία το κακό τούρκικο νόμισμα. Παράδειγμα, η Χίος ή ακόμη η Υδρα, όπου συναντάει κανείς στις συναλλαγές όλη την κλίμακα των γερών ευρωπαϊκών νομισμάτων. Αντίθετα, στην Κέα ή στη Σέριφο λ.χ. το μοναδικό νόμισμα που απαντάται είναι το τούρκικο κυρίως γρόσι, και μόνο σαν εξαίρεση μπορεί κανείς να συναντήσει και κάποιο από τα ευρωπαϊκά, αλλά τότε θα προορίζεται μάλλον για αποθησαύριση παρά για να μπει στις δόσοληψίες της αγοράς²⁰.

Φυσικά, υπάρχουν και οι αρνητισμοί απέναντι στο ξένο, το άγνωστο, νόμισμα και όχι μόνο· στα 1537 όταν ο βαρώνος de Saint Blancard φτάνει στην Εύβοια μαζί-του έχει μόνο γαλλικά νομίσματα, τα οποία οι κάτοικοι δεν δέχονται, όταν πηγαίνει να αγοράσει παξιμάδι²¹.

Λόγοι συγκυριακοί, τέλος, μπορεί να συντελέσουν στην εποχιακή "εκδίωξη" ενός νομίσματος από μία αγορά, ενώ το ίδιο αυτό νόμισμα κάπου αλλού συνεχίζει να είναι περιζήτητο. Παράδειγμα, η περίπτωση του Ναυπλίου, του Μοριά γενικότερα, όπου στα 1712 τα βενετσιάνικα φλωριά "δεν ευρίσκουνε εδώ τώρα μπάσιο ολότελα"²². Είναι, εξάλλου, προφανές ότι σ'ένα τόπο η αφθονία του μικρού, ευρείας κυκλοφορίας νομίσματος, είναι επόμενο να επηρεάζει τις αντιστοιχίες με το ισχυρό· οι συνέπειες μιάς τέτοιας νομισματικής αναστάτωσης μπορεί να καταστούν ολέθριες όχι μόνο για το τοπικό εμπόριο αλλά να οδηγήσουν σε εξαθλίωση του πλη-

17. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 378.

18. Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, "Ευρωπαϊκά νομίσματα ...", σ. 205. - Εκτός από τα νομίσματα αυτά αργότερα μέσα στο 19^ο αι. θα προστεθούν κι άλλα περιορισμένης ή καθόλου χρήσης ως τότε στην Ηπειρο, όπως η αγγλική λίρα, το ρώσικο ρούβλι, το σελίνι, το swantzing, η δραχμή, ο τούρκικος χαϊρές, το μπαρμπούτι, ο μισιριώτικος παράς κ.ά. CON. KARANATSI, *ό.π.*, σ. 328-330.

19. AN Aff. Étr., B/1/171, Αρτα 1739 (Du Broca).

20. Το *Αρχείο Υδρας* του Αντ. Λιγνού και οι *Κώδικες της Χίου* του Στ. Καββάδα με το πλούσιο υλικό-τους απεικονίζουν το φαινόμενο. *Η Ιστορία της νήσου Κέας* του Ιωαν. Ψύλλα και οι κώδικες της Μονής Ταξιαρχών Σερίφου δίνουν το τεκμηριωτικό υλικό για τη στήριξη του δεύτερου σκέλους της παραπάνω διαπίστωσης.

21. P. GRILLON, "la croisière du Baron de Saint-Blancard 1537-1538", *Revue d'histoire moderne et Contemporaine* 15(1968) 647-8.

22. ΕΙΒ- Παλ. Αρχ., Γ. Μέλου, επιστολή της 14.9.1712. Βλ. εδώ και το κεφάλαιο για τη χρήση της συναλλαγματικής, σ. 61-62.

θυσμού. Θα αναφερθούν δύο περιπτώσεις με χρονική απόσταση ενός αιώνα μεταξύ-τους, χαρακτηριστικές κι οι δυό των σοβαρών οικονομικών και κοινωνικών αναστατώσεων που προκαλούνται από ένα τέτοιο φαινόμενο. Η πρώτη περίπτωση αφορά τα τρία νησιά, Κέρκυρα, Ζάκυνθο και Κεφαλονιά, τα οποία στα 1606-1607 είχαν κατακλυστεί από τεράστιες ποσότητες *quattrini* όχι μόνο καλών αλλά και πολλών κάλπικων, γεγονός που ανέβασε τις τιμές των γερών αργυρών και κυρίως χρυσών νομισμάτων, τσεκινιού, ούγγαρου και ισπανικού ρεαλιού, με άμεσο αντίκτυπο στις τιμές των προϊόντων, την άρνηση των εμπόρων να δέχονται τα κακά αυτά *quattrini* και την αδυναμία του λαού να προμηθευτεί και τα πλέον αναγκαία αγαθά. Η πλημμυρίδα των κακών και πολλών αυτών νομισμάτων εικάζεται ότι ήταν αποτέλεσμα πειρατικής λείας ή ότι διοχετεύτηκαν στα τρία αυτά νησιά μέσω Λευκάδας και γειτονικών περιοχών προερχόμενα από εμπορικά καράβια με προορισμό τη Βενετία. Ο Γενικός Προβλεπτής των Νησιών, αδυνατώντας να βρει λύση στο πρόβλημα, ζητάει την άμεση επέμβαση του Δόγη προτείνοντας την συγκέντρωση κι απόσυρση όλων αυτών των νομισμάτων και την αντικατάστασή-τους με καλά χρυσά ή ασημένια σε τιμές αυστηρά καθορισμένες από την ίδια τη Βενετία²³. Ανάλογη είναι και η δεύτερη περίπτωση από τον Μοριά: Στα 1718 σε έκθεσή-του προς τον Δόγη ο Γενικός Προβλεπτής της Πελοποννήσου αναφέρει ότι μετά την πτώση του Μοριά στους Τούρκους δεσμεύτηκαν εκεί όλα τα χάλκινα νομίσματα, τα οποία σιγά-σιγά μεταφέρθηκαν από τους εμπόρους στα Επτάνησα, αφού εξαγοράστηκαν από τους Τούρκους σε εξευτελιστικές τιμές· αυτό είχε ως συνέπεια να διατιμάται το τσεκίни 36 L. στην Κέρκυρα έναντι 30 στο Μοριά²⁴.

Την περίοδο της αγγλοκρατίας κυκλοφορεί ευρύτατα στα Επτάνησα και το τούρκικο νόμισμα παρά τις συνεχείς απαγορεύσεις και τον αυστηρό έλεγχο που ασκείται από την κυβέρνηση τόσο στην ποιότητα, όσο και στην ισοτιμία-του με τα ευρωπαϊκά. Έτσι, στα 1814 έχουμε απαγόρευση της εισαγωγής παράδων στα Ιόνια νησιά, προκειμένου να εμποδιστεί η εξαγωγή κολονάτων κι άλλων "μονέδων ευγενικών"²⁵. Λίγους μήνες αργότερα λαμβάνονται συμπληρωματικά μέτρα προκειμένου να αντιμετωπισθεί το φαινόμενο: Προκηρύσσεται η κατάδοση των λαθραία εισαγομένων παράδων και ορίζεται αμοιβή για τον καταδότη ίση με το $\frac{1}{3}$ της ποσότητας που πρόκειται να κατασχεθεί ενώ τα $\frac{2}{3}$ θα πηγαίνουν στο Δημόσιο Ταμείο· επιπλέον, επικυρώνεται η ελεύθερη κυκλοφορία του χάλκινου ευρωπαϊκού νομίσματος, και μάλιστα της γαζέτας, σε ισοτιμία προς τον παρά 1:²⁶. Παρ' όλα αυτά τα μέτρα λίγα χρόνια αργότερα τα προβλήματα παραμένουν ανεπίλυτα και οι Αρχές αναγκάζονται να προβούν στη λήψη νέων μέτρων²⁷.

Συχνά οι οθωμανικές Αρχές με διατάγματα έδειχναν την προτίμησή-τους σ'ένα συγκεκριμένο ξένο νόμισμα και όριζαν την αντιστοιχία-του με το τούρκικο γρόσι· αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αθρόα εισαγωγή του νομίσματος στις τουρκοκρατούμενες περιοχές, όπου εύρισκε

23. ASV, N° 6, busta 862, Prov. Generale à Corfù 1606-1607 Filippo Pasqualigo. Το έγγραφο δημοσιεύεται στο Παράρτημα σ. 301-302.

24. "Corfù, 12 Marzo 1718. ... dopo la deplorabile perdita della Morea, tutta la moneta di rame che si trovava sparsa in quel dovitoso Regno e negli altri luoghi, non potendo sortir più, andò calando e viene trasportata nelle Isole, trasportata da negozianti che la raccolsero a prezzo vilissimo dalle mani dei Turchi; da ciò è provenuto qui l'avvilimento delli cechini sino a lire 36 e delli ducati Leoni sino a lire 12, mentre nella Morea il cechino si spende a lire 30 et il Ducato a lire 10. Si sono proibito ogni esportazione dai suoi stati ...". *Κώδηξ Μέριτζιου* ..., σ. 187.

25. ΑΡΧΕΙΟΦΥΛΑΚΕΙΟ ΛΕΥΚΑΔΑΣ, Διακήρυξη της 25.4.1814.

26. Ο.π., έγγραφο της 1.7.1814.

27. Έτσι, στά 1818 με προκήρυξη-του ο Υπαρχος της Κέρκυρας προκειμένου να εξαλείψει τη σύγχυση που επι-

μεγάλη ζήτηση και καλή τιμή, ενώ κατακλύζονταν οι βενετοκρατούμενες περιοχές –μέσο των οποίων γινόταν η διακίνηση– με αλλοιωμένα τέτοια νομίσματα. Επιπρόσθετα, οι ανεξέλεγκτες ποσότητες που έφταναν στην Ανατολή από ένα σημείο κι ύστερα οδηγούσαν σε πτώση της τιμής του νομίσματος²⁸. Στα 1812 με διακήρυξη των τοπικών αρχών της Λευκάδας καθιερώνεται το ισπανικό τάλιρο, κολονάτο, ως το κατεξοχή νόμισμα των συναλλαγών, αντικαθιστώντας το τσεκίни και το βενετσιάνικο τάλιρο, και σύμφωνα μ' αυτό προσδιορίζεται η τιμή των άλλων νομισμάτων (τσεκινιού, βενέτικου δουκάτου, βενετσιάνικου κι αυστριακού ταλίρου)²⁹.

Γενικά, τα νομίσματα που γίνονται ανεπιφύλακτα δεκτά στην Τουρκία –σημειώνει ο Holland στις αρχές του 19^{ου} αι.– είναι τα τσεκίни και τα τάλιρα, γιατί και προτρέπει τους ευρωπαίους ταξιδιώτες, που σκοπεύουν να επισκεφτούν την Ανατολή, να είναι εφοδιασμένοι με αυτά και βέβαια με συναλλαγματικές για έλληνες εμπόρους των κυριότερων πόλεων³⁰.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στον προχωρημένο 19^ο αιώνα στις αλύτρωτες ακόμη περιοχές, αν και υπάρχει αφθονία και ποικιλία νομισμάτων όλων των κατηγοριών, διαφόρων εθνικοτήτων, τα μόνα που είναι απαράδεκτα στις συναλλαγές είναι τα νομίσματα του Ελληνικού Κράτους, καθώς μας υποδεικνύει η περίπτωση της Αγιάς³¹.

Τέλος, για να αναφερθούμε ακροθιγώς μόνο και στο χώρο των Βαλκανίων, ας πούμε ότι, καθώς προκύπτει από διαθέσιμες εμπορών που πέθαναν στις χώρες αυτές, τα νομίσματα που μνημονεύονται εκεί κατ'εξοχήν είναι τα άσπρα και βέβαια τα απαραίτητα δουκάτα³². Χρειάζεται όμως μιά κάποια επιφύλαξη εδώ ως προς την εκτίμηση της χρήσης του άσπρου, το οποίο δεν αποκλείεται σε ορισμένες περιπτώσεις να αναφέρεται ως λογιστική μονάδα. Ειδικότερα στο χώρο της Μολδοβλαχίας κατά τον 16^ο αιώνα εκτός από το άσπρο, το οποίο προς το τέλος του αιώνα αντικαθίσταται σχεδόν αποκλειστικά από το radishăi, κυκλοφορούν σε επαρκείς ποσότητες χρυσά νομίσματα, σουλτανίνα, φλωριά ουγγρικά, χρυσά νομίσματα Χίου, αλλά και ασημένια τάλιρα, αυστριακά, πολωνικά και βενετσιανικά δουκάτα³³.

Στη Γεωργία, εξάλλου, στις αρχές του 18^{ου} αι. –περιοχή ακόμη πιο έξω από το βεληνεκές της

κρατεί στο νησί εξαιτίας της χρήσης του παρά στις συναλλαγές αντί της γαζέτας, διατάσσει ότι στο εξής "δέν θέλει είναι συγχωρημένον εις κανένα μήτε να συμφωνή, μήτε να δημοσιεύη καμμίαν τιμήν εις το νόμισμα των Παράδων, αλλά μόνον εις το νόμισμα την Γαζέτων, των Ταλλάρων, των Λυτρών, και των Δουκάτων των Κορφιάτικων, προς εξ λύτρας το καθένα". ΙΑΚ, ΙΚ, φ. 23, έγγρ. 25. - Τον ίδιο χρόνο οι Αρχές της Λευκάδας αδυνατούν να ελέγξουν τις σημαντικές ποσότητες παράδων και τούρκικων πιάστρων που φτάνουν καθημερινά στο νησί. Για τον εξοβελισμό των νομισμάτων αυτών μόνο αποτελεσματικό μέτρο είναι η αύξηση της τιμής του ταλίρου. ΑΡΧ. ΛΕΥΚΑΔΑΣ, φάκ. Νομισματικά, έγγρ. της 7 Ιουλίου 1818.

28. ΑΡΧ. ΛΕΥΚΑΔΑΣ, ό.π., έγγραφα της περιόδου 1810-1811. - Εξάλλου, παρά την απαγόρευση μεγάλη εισαγωγή χάλκινων βαγιόκων (baiocchi di rame) στην Κέρκυρα στα 1817 δημιουργεί έντονο νομισματικό πρόβλημα στο νησί και η Γερούσια αναγκάζεται να τα υποτιμήσει σε σχέση με τη βενετσιάνικη γαζέτα. ΙΑΚ, Ι.Κ., φ. 23, έγγρ. 56.

29. ΑΡΧ. ΛΕΥΚΑΔΑΣ, έγγραφο της 12.12.1812.

30. H. HOLLAND, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, etc, during the years 1812 and 1813*, Λονδίνο 1815, σ. 204.

31. Εκεί, στο πανηγύρι που γινόταν από την 1 έως τις 8 Σεπτεμβρίου οι εμπορικές συναλλαγές διευκολύνονταν από την αφθονία "και ποικιλία νομισμάτων χρυσών, αργυρών και χαλκίνων διαφόρων εθνικοτήτων ... μόνον ελληνικά νομίσματα ήσαν εντελώς απαράδεκτα (μέχρι του 1881). Οι μη γνωρίζοντες την πραγματικήν αξίαν των μη τουρκικών νομισμάτων ελάμβανον γνώσιν αυτής παρ'ειδικών νομισματογνομόνων". ΘΕΟΔ. ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ, "Ένα πανηγύρι ...", σ. 95-96.

32. VUK. VINAVER, "Der venezianische ...", σ. 131.

33. Σχετικά με το θέμα της νομισματικής κυκλοφορίας στις περιοχές αυτές βλέπε τήν ειδική μελέτη του M. MAXIM, "Considérations...", ειδικότερα τις σελίδες 411-414.

μελέτης αυτής– το "εθνικό" νόμισμα είναι το *toman*, το οποίο αντιστοιχεί σε 18 ασλάνια³⁴. Στην Κύπρο στα τέλη του 16^{ου} αι. κυκλοφορούν παράλληλα τούρκικα σουλτανίνα στην ίδια τιμή με τα βενετσιάνικα τσεκίνα, ενώ στην Ιερουσαλήμ η προτίμηση στρέφεται αποκλειστικά στα τσεκίνα και μάλιστα όσο το δυνατόν πιο πρόσφατης κοπής³⁵. Δύο αιώνες αργότερα μαρτυρία από την Κύπρο μας αφήνει να καταλάβουμε ότι στο νησί κυκλοφορούν όλα τα νομίσματα χωρίς περιορισμούς ή προτιμήσεις: "... και ας μας εξαποστείλη ταις 5.000 τα μετροτά οπού εδώσαμε όποιας μονέδας και άν είναι και ημείς τα δεχόμεθα"³⁶.

Το ίδιο ισχύει και στην Αίγυπτο, ζωτικό χώρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας· εκεί, παράλληλα με τα ντόπια νομίσματα ευπρόσδεκτα γίνονται από τα ξένα, τα ισπανικά τάλιρα, τα τάλιρα της Ρεγγίνας, και τα χρυσά βενετσιάνικα κι ολλανδικά, όλα υπερτιμημένα σε σχέση με την Τουρκία³⁷.

34. "Le prince de Georgie a plus de six cent *tomans* de rente, suivant la manière de compter du pays; un toman vaut douze écus et demi romains qui font dix huit aslanis ou abouquels". PITT. DE TOURNEFORT, *Relation...*, τ. 2, σ. 197.

35. ΔΕΜΟΚΡΑΤΙΑ ΗΜΜΕΡΔΙΝΓΕΡ-ΕΛΙΑΔΟΥ, "Un pèlerin tchèque à Chypre en août 1598", *Πρακτικά του Α΄ Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία, 14-19 Απριλίου 1969)*, τ. 3, μέρος Β΄, Λευκωσία 1973, σ. 124.

36. Π. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, "Κοινωνικές σχέσεις και νοοτροπίες στην Κύπρο του δέκατου όγδοου αιώνα", *Ελληνικά* 39 (1988) 367.

37. Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ερμής ο Κερδάως*, τ. 3, σ. 158.

9. Νομισματικές μεταρρυθμίσεις - Αντιδράσεις πληθυσμού

Τις νομισματικές αναστατώσεις που δημιουργούσε η κερδοσκοπική τακτική των εμπόρων και που συχνά ενισχύονταν κι από την επίσημη πολιτική της Πύλης, αυτή η ίδια η Πύλη ερχόταν κατά καιρούς να θεραπεύσει υποκύπτοντας έτσι σε λαϊκά αιτήματα, αλλά κυρίως υπερασπίζοντας τα δημόσια οικονομικά, όταν το κακό έφτανε στο απροχώρητο. Τότε, ο εκάστοτε Σουλτάνος εξαπέλυε φιρμάνια, τα οποία είτε αφορούσαν τοπικές νομισματικές ρυθμίσεις είτε αναφέρονταν σ'ολόκληρη την οθωμανική αυτοκρατορία. Η έλλειψη όμως μιάς πλήρους σειράς τέτοιων επίσημων ρυθμιστικών διατάξεων δεν μας επιτρέπει –παρά μόνο σε γενικές γραμμές– να παρακολουθήσουμε την πορεία της επίσημης υποτίμησης του τούρκικου νομίσματος.

Βέβαια, θέσπιση ενός νόμου ή έκδοση μιάς διαταγής, δεν σημαίνει και απόλυτη εφαρμογή του νόμου ή εκτέλεση της διαταγής. Ετσι, συχνά παρά τις σουλτανικές διαταγές και τις επίσημες διατιμήσεις ή μάλλον παράλληλα και με τις επίσημες διατιμήσεις, κυκλοφορούσαν τα νομίσματα και σε τιμές που ορίζονταν από την ίδια την αγορά, δηλαδή τους εμπόρους¹ και τους τοκογλύφους. Δεν ξέρουμε επίσης το βαθμό παρέμβασης των Τούρκων διοικητών σε τοπικό επίπεδο, καθώς και το μέτρο προσαρμογής-τους στις σουλτανικές εντολές. Φαίνεται όμως πως και στο σημείο αυτό επικρατούσε αρκετή αυθαιρεσία. Κατά τη μαρτυρία του Μπωζούρ, τα σουλτανικά φιρμάνια, που όριζαν την αξία των νομισμάτων κατά το δοκούν του Ντιβανιού, εφαρμόζονταν εφόσον ήσαν αρεστά στους πασάδες, με αποτέλεσμα σε ορισμένες μόνο επαρχίες να γίνονται σεβαστά και σ'άλλες όχι². Σχετικά με τον ρυθμιστικό ρόλο των πασάδων σε θέματα νομισματικά αποκαλυπτική είναι η περίπτωση του Αλή-Πασά. Προκειμένου να ασκήσει κερδοσκοπία και πάνω στα νομίσματα, όταν πλησίαζε ο καιρός των πληρωμών προς το στρατό ή γενικά προκειμένου για δαπάνη μεγάλων ποσών, αγόραζε τα χρυσά νομίσματα στην τιμή που αυτά είχαν στην Κωνσταντινούπολη και τα διέθετε στην ίδια υψηλή τιμή στην επικράτειά-του. Όταν στη συνέχεια η μεγάλη κυκλοφορία χρυσών νομισμάτων είχε ως αποτέλεσμα την πτώση της τιμής-τους, έδινε εντολή όλες οι πληρωμές και τα χρέη προς αυτόν να γίνονται σε χρυσό³.

1. Παραθέτουμε μία μαρτυρία του 18^{ου} αι. από την Κρήτη: Με φιρμάνι του 1716 δίνεται διαταγή να καταβληθούν στους γενιτσάρους του Χάνδακα οι αποδοχές-τους από τον μουκατά της Τρίπολης της Συρίας. Επειδή όμως η είσπραξη των φόρων αυτών καθυστερούσε, η πληρωμή έγινε με συναλλαγματικές πληρωτέες από τους Γάλλους εμπόρους της Κωνσταντινούπολης οι οποίοι κατέβαλαν το ποσό σε νέες ζολότες υπολογίζοντάς-τες προς 30 παράδες τη μία σύμφωνα με την επίσημη διατίμηση. Αντίθετα, οι έμποροι του Χάνδακα δεν δέχτηκαν την τιμή αυτή και για τούτο ένας από τους λοχίες του τάγματος των γενιτσάρων με αναφορά-του ζήτησε την έκδοση αυτοκρατορικής διαταγής, που θα υποχρέωνε τους εμπόρους να συμμορφωθούν στην επίσημη τιμή της ζολότας. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, *Μεταφράσεις τουρκικών εγγράφων ...*, τ. 4, σ. 53.

2. Φ. ΜΠΩΖΟΥΡ, *Πίνακας του εμπορίου ...*, σ. 240-241. - Ως ενδεικτικό παράδειγμα συμμόρφωσης των πασάδων προς τις σουλτανικές αποφάσεις για τη ρύθμιση νομισματικών θεμάτων αναφέρουμε απόσπασμα από επιστολή του Αλή-Πασά, σχετική με την διατίμηση του 1820. Μετά την παράθεση των νομισμάτων με τις νέες-τους αντιστοιχίες, ο Αλή-Πασάς κλείνει την επιστολή-του ως εξής: "Παιδί μου Χαλίλ μπέγη σου φιλω τά μάτια καί σου φανερώνω οτι εις τόν ανωθεν τρόπον εχουν νά απεράσουν οι μονέδες διά πάντα οτι τέτοια είναι η βασιλική προσταγή. Διά τουτο νά γράψης ευθύς εις τά μέρη σου οπου οποιος Τουρκος, Ρωμιός η Εβραιος ηθελεν κάμει κατάχρησιν καί πάρει η δώσει περισσότερον από τόν ανωθεν διορισμόν οι ζαπιταδες εχουν τό ιφίνι μου νά του πάρουν τά οσα ασπρα πραγματεύση διαφορετικά καί τόν ανθρωπον εκεινον νά μου τόν στείλουν εμένα διά νά του κάμω τό πρεπούμενον ανταλέτι διά σωφρονισμόν των αλλων νά προσέχουν ομως οι ζαπιτάδες νά μη γένη καμμία παράβλεψις από μέρους τους, οτι τό βασιλικόν γαζέπι καί τό ειδικόν μου εχει νά πέση απάνου τους, εξ αποφάσεως. 1820 Φεβρουαρίου 20. Πάργα". ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ. κ. 105.

3. T.S. HUGHES, *Travels in Sicily, Greece and Albania*, τ. 2, Λονδίνο 1820, σ. 284-5.

Το κέρδος από το νομισματικό αυτό παιχνίδι και κατά την μαρτυρία του H. Rouqueville ήταν σημαντικό, της τάξης του 10% περίπου, ανάλογα με το ξένο νόμισμα⁴. Ο ίδιος αυτός πασάς εξάλλου, παρενέβαινε ρυθμιστικά στις νομισματικές αντιστοιχίες της επικράτειάς-του ορίζοντας συχνά διαφορετική τιμή για κάθε περιοχή (συνήθως κατώτερη στην επαρχία απ'ότι στο κέντρο της διοικητικής-του περιφέρειας) κι άλλοτε πάλι εναρμόνιζε τη διαφορά ενόψει πληρωμών για να την καταργήσει αμέσως μετά κατά κανόνα υψώνοντας τις τιμές των νομισμάτων στα Γιάννενα λίγο πριν το άνοιγμα του πανηγυριού του Περλεπέ⁵.

Αρμοδιότητες δημοσιονομικές – εξυπακούεται περιορισμένες – φαίνεται πως είχαν και κάποιοι από τους κοινοτικούς άρχοντες. Στα προνομιακά διοικητικά καθήκοντα λ.χ. των προεστών ορισμένων από τα τουρκοκρατούμενα νησιά του Αιγαίου συμπεριλαμβάνεται και το δικαίωμα να "καθορίζουν την τιμήν της μονέδας εις ήν θα πληρωθούν τα προς τον πλοίαρχον δοθέντα κεφάλαια των δανειστών"⁶.

Εφόσον το σύστημα του διμεταλλισμού (της επίσημης αναλογίας δηλαδή χρυσού-αργύρου) δεν υπήρχε, ο καθορισμός με φιρμάνι των τιμών των ξένων νομισμάτων σε σχέση με το τούρκικο νόμισμα συχνά ήταν αυθαίρετος κατά το συμφερότερο προς την Πύλη και δεν ανταποκρινόταν πάντα στα διαθέσιμα των δύο πολύτιμων μετάλλων και στη μεταξύ-τους σχέση. Από την άλλη πάλι οι διακυμάνσεις της ονομαστικής αξίας των νομισμάτων ήσαν τόσο συχνές και όχι σπάνια ποίκιλλαν τόσο από τόπο σε τόπο, που θα ήταν πολύ δύσκολο σ'έναν απλό άνθρωπο να παρακολουθεί τα χρηματιστικά αυτά παιχνίδια και να είναι πάντα σωστά ενημερωμένος. Βέβαια, οι διοικητικές Αρχές, οθωμανικές ή βενετσιάνικες αδιάφορο, είχαν εξασφαλίσει τρόπους δημοσιοποίησης και γνωστοποίησης στους υπηκόους-τους των διαταγών και αποφάσεών-τους: ανάγνωση από τον άμβωνα των εκκλησιών, διαλάληση, αποστολή δειγμάτων στους κατά τόπους ασκούντες τα καθήκοντα του δημόσιου ταμία στις περιπτώσεις κυκλοφορίας νέου νομίσματος⁷.

Καθοριστικός παράγοντας για την ομαλή ή όχι διεξαγωγή του εμπορίου ήταν, πέρα από τις σχέσεις των τοπικών διοικητών με την Πύλη και η δυνατότητα παρέμβασής-τους στον καθορισμό των νομισματικών ισοτιμιών στην περιοχή-τους, και η απόσταση που χώριζε τις επαρχίες αυτές από την κεντρική Διοίκηση. Ως προς τη γεωγραφική θέση των διαφόρων κτήσεων της οθωμανικής αυτοκρατορίας σε σχέση με το κέντρο εκπόρευσης των ρυθμιστικών διατάξεων, την Κωνσταντινούπολη, είναι ευνόητο ότι όσο πιο απομακρυσμένες ήσαν οι περιοχές τόσο πιο καθυστερημένες έφταναν οι διάφορες εντολές ή αποφάσεις της Πύλης, και άρα τόσο μεγαλύτερη αυθαιρεσία επικρατούσε από έλλειψη έγκαιρης ενημέρωσης και άμεσου ελέγχου, "πλεονεκτήματα" που εκμεταλλεύονταν κατά το δοκούν προς όφελός-τους τα τοπικά διοικητικά όργανα. Τα παραδείγματα φαίνεται να είναι πολλά και επαναλαμβανόμενα. Αρχεί να αναφέρουμε ένα: Η διατίμηση του 1719 που κυκλοφόρησε στην Κωνσταντινούπολη το Νοέμβρη του χρόνου αυτού, έφτασε στη Θεσσαλονίκη μόλις το Μάη του 1720⁸· κι ας σημειωθεί ότι η Θεσσαλονίκη

4. Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, "Ευρωπαϊκά νομίσματα ...", σ. 210.

5. CON. KARANATSI, *Les marchés...*, τ.1, σ. 330.

6. Ι.Α. ΛΥΚΟΥΡΗΣ, *Η διοίκησης και δικαιοσύνη των τουρκοκρατούμενων νήσων*, Αθήνα 1954, σ. 298.

7. Αντιπροσωπευτικό απόσπασμα για την κοινοποίηση από τις Αρχές της κυκλοφορίας νέου νομίσματος: "... ho spedito alli Consiglieri del Copo della Chiesa varii esemplari del medesimo per essere pubblicato in tutte le chiese dell'Isola per due Domeniche, ed in questo momento spedirò anche un numero sufficiente di esemplari per essere anche pubblicato in tutti i villaggi della medesima..." ΑΡΧ. ΛΕΥΚΑΔΑΣ, Νομισματικά, έγγρ. 12.7.1820.

8. Ν. SVORONOS, *Le Commerce ...*, σ. 115.

δεν μπορεί να συγκαταλεχθεί στις απομακρυσμένες επαρχίες της αυτοκρατορίας. Στο μεταξύ κάθε οικονομική ή εμπορική συναλλαγή είχε διακοπεί αναμένοντας τις νέες ισοτιμίες.

Γενικά, είτε αναφερόμαστε σε περιοχή τουρκοκρατούμενη είτε βενετοκρατούμενη, τα προβλήματα που δημιουργούσε κάθε νομισματική μεταρρύθμιση ήταν της ίδιας φύσης. Αναστάτωση στο εμπόριο και στις συναλλαγές, διαμάχες για τον τρόπο εξόφλησης παλαιών χρεών, εκμετάλλευση από τους αργυραμοιβούς. Για το λόγο αυτό, στο πνεύμα της ενίσχυσης και υποστήριξης του εμπορίου ενεργώντας ο νομοθέτης του Νόμου της Υδρας (1818), ο οποίος γνωρίζει καλά τη νομισματική αστάθεια της Μεσογειακής λεκάνης, αφήνει περιθώρια ευελιξίας και αυτενέργειας στον καπετάνιο του καραβιού ορίζοντας (άρθρα 46 και 47) ότι: "Εάν εις την πιάτξαν οπού πωλήσωσι τα καράβια αναφανή κέρδος τι ή ζημία εκ της μονέδας, η τοιαύτη ή το κέρδος αυτό να καταβάλλεται εις το κάρικον οπού μέλλει να κάμη, δηλαδή εις την μεγάλην μέσην, ο δε καπιτάνος είναι ελεύθερος να λαμβάνη οποιαν μονέδα ενεκρίνει ευλογοφανή. Εάν αναφανή ζημία εις την πιάτξαν οπού πωλήσωσι τα καράβια τα κάρικα αυτών ζημία, και ο καπετάνιος θελήση να κάμη τα φόντα εις μονέδα οπού δύναται να ελπίση κέρδος εις τον καρικατόρον, είναι ελεύθερος να το ακολουθήση..."⁹. Όσο για την εξόφληση παλαιών χρεών οι οφειλές αναπροσαρμόζονται στα νομισματικά δεδομένα τη στιγμή της αποπληρωμής, εκτός κι αν άλλως έχει προβλεφθεί στη συμφωνία μεταξύ των συμβαλλομένων κατά τη σύναψη του δανείου. Ετσι, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης τον 16^ο αι. συμφωνούν ως προς την πληρωμή των δανείων ότι, εάν η αύξηση της τιμής του νομίσματος είναι πάνω από 20%, η πληρωμή θα γίνεται στη νέα ισοτιμία, εάν είναι κατώτερη του 20%, θα γίνεται με την παλαιά ισοτιμία¹⁰. Σε διακήρυξη του Κάμπελ όμως για τα Ιόνια νησιά (1814) διευκρινίζεται ότι η διατιμηση νομισμάτων της 7.7.1814 δεν θίγει τις ιδιωτικές οικονομικές πράξεις που συνήφθησαν πριν από την ημερομηνία αυτή – οι οποίες "πληρώνονται κατά την τιμήν και πέρασιν των Νομισμάτων του Καιρού εις τον οποίον εσυμφωνήθησαν" – αλλά όλες οι δημόσιες πληρωμές που πρόκειται να γίνουν μετά την 7^η του μηνός θα γίνονται σύμφωνα με τη νέα ισοτιμία του ταλίου προς το γρόσι¹¹. Στις νέες νομισματικές διατιμήσεις αναπροσαρμόζονται βεβαίως κατά την εξόφλησή-τους και τα κοινοτικά χρέη¹².

Επιπρόσθετα, για τις κτήσεις της Βενετίας στην Ανατολή με το αποκεντρωτικό σύστημα διοίκησης κάθε αλλαγή ισοτιμίας επέφερε αναστάτωση και στα αποθεματικά των Δημοσίων Ταμείων, οπότε ο ταμίας έπρεπε να ενημερώνει σχετικά τις αρμόδιες Αρχές για τον αριθμό των νομισμάτων που είχε στο θησαυροφυλάκιο-του και το πραγματικό ποσό που αντιπροσώπευαν σύμφωνα με τη νέα ισοτιμία¹³.

Είναι βέβαιο ότι ο αριθμός των διατιμήσεων που εκδόθηκαν κατά καιρούς από τις οθωμανι-

9. ΙΩΑΝ. Π. ΜΑΝΙΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Το ναυτικόν δίκαιον της Υδρας (1757-1821)*, Αθήνα 1939, σ. 110-111.

10. J. NEHEMA, *Histoire des Israélites de Salonique*, τ. 5, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 170-173.

11. *Gazetta Ionia*, 16 Ιουλίου 1814.

12. "Τα παλαιά χρέη... αναβαίνουν εις τεσσαράκοντα οκτώ χιλιάδες τετρακόσια πενήντα δύο γρόσια... Ολη αυτή η ποσότης είναι χρέος της επαρχίας-μας... ανέλαβε ο Δημήτριος Παπατσωνόπουλος να την πληρώση και την επλήρωσεν ολοσχερώς εξ ιδίων χρημάτων. Ημείς υποσχόμεθα να την αποδώσωμεν εις αυτόν με την τρέχουσαν τιμήν της μονέδας προς πέντε και ζολώτα γρόσια του κολωνάτου ταλλήρου άνευ τινός προφάσεως...". ΠΑΝ. ΠΑΠΑΤΣΩΝΗΣ, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1960, σ. 61-62.

13. Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση του Γεν. Ταμιά της Κέρκυρας, ο οποίος στα 1807 ενημερώνει σχετικά τη Γερουσία για το ποσό που αντιπροσώπευαν τα τσεκίνια που είχε στο ταμείο-του, ύστερα από την αλλαγή της τιμής του ταλίου. ΑΙΓ, Ε.Π., κυβ. 217, έγγρ. 230.

κές Αρχές θα πρέπει να είναι σημαντικά μεγαλύτερος από αυτόν που μας είναι γνωστός και προσιτός μέσο των δημοσιευμένων πηγών, ελληνικών και ξένων¹⁴.

Είπαμε ότι η Πύλη υποχρεωνόταν κατά καιρούς να προβαίνει σε νομισματικές ρυθμίσεις προκειμένου να αναχαιτίσει την πτώση και να ελέγξει κατά το δυνατόν την ανεξέλεγκτη πορεία του νομίσματος. Είναι σχεδόν κανόνας σε κάθε απόφαση των Αρχών για νομισματική μεταρρύθμιση να αναφέρεται και ο λόγος ή οι λόγοι που προκάλεσαν την κυβερνητική παρέμβαση. Σταχυολογώντας λοιπόν από τουρκικές ή δυτικών κυριάρχων αποφάσεις τέτοιου τύπου παραθέτουμε τις βασικότερες από τις αιτίες αυτές.

Σύμφωνα με τα διατάγματα που απέρρευσαν από την πλευρά των οθωμανικών Αρχών: Σε φερμάνι του 1721 προς τους πασάδες, "ηκούσθη ότι οι επαγγελματίαι και οι αργυραμοιβοί, μη συμμορφούμενοι, ήρχισαν μετά τινα χρόνον εξ ιδίας-των πρωτοβουλίας να αγοράζουν και πωλούν νομίσματά τινα με νομισματικήν επί πλέον διαφοράν ολίγων άσπρων έκαστον, ο δε λαός νομίζων ότι η τοιαύτη αύξησις της αξίας των νομισμάτων αποτελεί κέρδος ακολουθεί αυτούς και αποτολμά να ενεργή αντιθέτως προς την διαταγήν Μου. Εκ της παραβάσεως ταύτης και της καθ'ημέραν αυξήσεως επήλθε μεγάλη διαταραχή εις την κυκλοφορίαν των νομισμάτων και είναι καταφανές ότι θα επέλθη αναστάτωσις εις τας συναλλαγάς του κοινού. Οθεν είναι σκόπιμον όπως το κράτος προλάβη και απαγορεύση από τούδε το τοιούτον και επαναφέρει την τάξιν εις την κυκλοφορίαν των νομισμάτων"¹⁵.

Και σε άλλο φερμάνι του 1819 προς τους κοινοτικούς άρχοντες των νησιών του Αιγαίου: "Γνωστόν έστω πάσιν υμίν ότι αυξανομένης της τιμής των διαφόρων ειδών της τε βασιλικής μονέδας και της ξένης και αναφανέντος ότι εκ τούτου προξενείται σύγχησις εις τας κοινάς πραγματείας, ακρίβεια εις τας προς τροφήν αναγκαία, ανατροπή εις το νιζάμι των επαρχιών και πόλεων της επικρατείας και κατάργησις εις όλας τας καταπειγούσης πολεμικής χρείας και υποθέσεις. Εκρίθη εύλογον το να εμποδισθή τούτο δι'αυστηρών βασιλικών ορισμών..."¹⁶.

Από το χώρο τώρα των δυτικών κυριαρχιών στα Ιόνια νησιά η παραδειγματολογία είναι πλουσιώτατη· ας δούμε μερικές περιπτώσεις: Σε θέσπισμα της 7 Μαρτίου 1808, "ο Αυτοκρατορικός Κομισάριος των Ιωνικών Νήσων. Σκέπτοντας ότι το δημόσιον καλόν, και η ωφέλεια

14. Στα σχετικά έργα των: F. Belin, N. Beldiceanu, N. Σταυρινίδη, I. Βασδραβέλλη, βρίσκει κανείς τα κείμενα των βασικότερων νομισματικών διατιμήσεων· όμως είναι βέβαιο ότι η έρευνα σε βενετσιάνικες, οθωμανικές και ελληνικές αρχαικές μονάδες θα απέφερε πλούσιους καρπούς πλουτίζοντας έτσι τη γνώση-μας γύρω από το θέμα αυτό.

15. Ι.Κ. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ, *Ιστορικά Αρχεία ...*, τ. 1, σ. 151.- Και σε επιστολή (1801) του Πατριάρχη Καλλίνικου προς τον Ικονίου Ραφαήλ επισημαίνεται: "... Επι τουτοις δε παραγγελλομεν και τη αρχιερωσυνη σου δια να ειδοποιησης παντας τους εν τη επαρχια σου χριστιανους Ιερωμενους, και λαϊκους, οτι εξεδοθη βασιλικος προσκυνητος σφοδρος ορισμος, οπου εις το εξης το μεν πολιτικον ζερχμαχπουτι να τρεχη προς πεντε γροσια, και ο νισφιες αυτου προς εκατον παραδες, και ο ρουμπιες αυτου προς πεντήκοντα παραδες. Τα δε παλαια και νεα φουντουκια προς επτα γροσια, και ο ρουμπιες αυτων προς εβδομηκοντα παραδες. Τα δε μισριωτικα ζερχμαχπουτια προς τεσσερα γροσια, και ο νισφιες αυτων προς δυο γροσια. Τα δε μαντζαρικα φλωρια προς επτα γροσια, τα δε γιαλδιζια, ητοι τα βενετικα προς επταμισν γροσια. Οι δε ριγιαλες προς τρια γροσια, και δεκα παραδες, και περισσοτερον τουτου ουτε ενα ασπρον μητε να διδωνται, μητε να λαμβανωνται, μητε να συναγωνται αυτα τα φλωρια, και να αποστελλωνται μαζωμενα εις αλλα μερη επ' αισχροκερδεια, με το περασμα της προσθηκης της βασιλικης εμποδιζομενης εις τα τοιαυτα φλωρια, και εις τας πατακαις, επειδη οστις ηθελε τολμηση να διδη, και να λαμβανη αυτα περισσοτερον, η συναγων με προσθηκην της τιμης αυτων εξαποστελλη εις αλλα μερη, οι τοιουτοι να απιδευωνται με κεφαλικην τιμωριαν ...". ΙΩΑΝΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, *Επιστολαί ...*, σ. 554.

16. ΑΡΧ. ΜΟΝΗΣ ΠΑΤΜΟΥ, φάκ. 82· πβ. όλο το έγγραφο Παράρτημα, σ. 298. Το κείμενο είναι ενδεικτικό για το ύφος-του καθώς και το σκεπτικό της Αρχής που το εξέδωσε, όπου η κυβερνητική βούληση δίνει έμφαση στην φροντίδα για τη διασφάλιση των συμφερόντων του φτωχού ραγιά και την προφύλαξη-του από τους καιροσκόπους κι επιτήδειους.

των μερικών επιζητούν ομοίως ότι η τιμή των ασπρών έχοντας δρομήν εις μίαν πολιτείαν πρέπει να είναι διωρισμένον εις καθαρόν τρόπον, και απαράλλακτον, με σκοπόν να εμποδισθή εις την αχορταγίαν η δύναμις εις το να ασκούν, ή να χαμπιλώνουν κατά της αυτής ορέξεως, λαμβάνοντας ευκαιρίαν παρά της αβεβαιώσεως των γνωμών και της σιωπής του Νόμου.

Σκέπτοντας ότι είναι μερικά είδη ασπρών εις περιτρυγισμόν εις τας Ιονικάς Νήσους η τιμή των οποίων ώντας αβέβαιος, και ακατάστατος είναι μία πηγή παντοτινή εμπειροδευμάτων, απατήσεων, και λογοτριβών, οπου δεν ημπορούν να παύσουν, πάρεξ υποβάνοντας τα αυτά άσπρα εις την ιδίαν τιμήν, οπου εδέχθη εις τους τόπους από τους οποίους αυτά επροήλθον. θεσπίζομεν"¹⁷. Παρεμφερές σκεπτικό αναπτύσσεται και σε θέσπισμα της 25 Μαρτίου 1808.

Η σύγχυση που επικρατεί στις συναλλαγές και οι πιέσεις που ασκούνται από τους εμπορευόμενους προς τις γαλλικές Αρχές κατοχής των Ιονίων νήσων περιγράφονται σε θέσπισμα για την "τιμή των ασπρών" της 27.7.1808: "Εξετάζοντας την αναφοράν παρησιασμένη από έναν μάλλον αριθμόν πραγματευτόν ταύτης της Πολητείας με την οποίαν αναζητούν την άδυνα να πληρόνουν εις λουίγγηα χρησά και εις έτερα άσπρα των οποίων η τιμή εστερεόθη προλαβόν τα χρέη οπου προ καιρού αυτοί ήχον υπαιτίση των οποίων η πληρομή εσυμφονήθη εις τζεκήνηα και εις τάλαρα.

Εξετάζοντας την ενάντηον αναφοράν οπου επαρισιάσθη, απο άλους πραγματευτάς με την οποίαν παραστένουν τας ζημείας οπου εις αυτούς ημπορούσαι να προξενίση η ανοηριμένη άδηα εξετίας της διαφοράς οπου είναι αναμέσον της τιμής πολών ασπρών εις τον τρόπον οπου εδηορήσθη απο την ταρήφα, και εκείνο οπου προέρχετε απο την δρομήν οπου τα αυτά άσπρα έχουν εις την Μπιάτζα.

Εξετάζοντας τα καθημερινά παράπονα επάνο εις την δυσκολήαν οπου είναι εις τό αλάξιμον των ασπρών, οι οποία προέρχετε απο την ήδηαν διαφοράν οπου είναι αναμεταξί της πηάτζας, και ταρήφας.

Σκέπτοντας ότοι είναι αναγκαίον να γένη μηα δηόρθοις εις τούτην την κατάσταση των πραγμάτων με ένα μέτρον ομοίος σύμφονον, τόσον εις τας μερηκάς, όσον και εις τας γεννηκάς υποθέσης"¹⁸.

Και βεβαίως συνηθισμένος και βασικός λόγος λήψης μέτρων είναι η συνεχής υποτίμηση του γροσιού: "Στοχαζόμενοι πόσην ολιγόστευσιν εδοκίμασε το τίμημα του τούρκικου Γροσιού δια το άλλαγμα της τιμής του.

Παρατηρούντες ότι τόσο τούτον το άλαγμα, όσον και εκείνο οπου υποφέρουν εις την Αλβανίαν τα Βενέτικα, Ολλανδέζικα, και Φλωρεντίνα Φλωρία προξενούν ένα μεγαλώτατον χαμόν εις τας Ιωανικάς νήσους εις το εμπόριον-των με την Τουρκίαν. Εψηφίσαμεν"¹⁹.

Για την αντιμετώπιση των οικονομικών κρίσεων της αυτοκρατορίας και του νομισματικού ελλείμματος, εκτός από την ανεπαρκή μέθοδο της υποτίμησης, στις νομισματικές αναπροσαρμογές συγκαταλέγοταν και η κοπή και κυκλοφορία νέου νομίσματος, με το οποίο ο Σουλτάνος επεδίωκε την εξισορρόπηση των δημοσιονομικών της αυτοκρατορίας-του ρυθμίζοντας ανάλογα με τις ανάγκες των περιστάσεων την περιεκτικότητα του νομίσματος σε πολύτιμο μέταλλο. Από τα κατάστιχα του καδή της Προύσας γνωρίζουμε τρεις τέτοιες νομισματικές μεταρρυθμίσεις για τον 17^ο αι.: μία το 1601, άλλη το 1625 και μιά τρίτη το 1641²⁰, τη γνωστότερη και με

17. IEEE, Μφ. 7.3.1808.

18. AEK, Μφ. L. 782^A

19. ΑΙΓ, Α.Γ., φ. 32, έγγο. της 9.7.1809· πβ. όλο το έγγραφο Παράρτημα σ. 306.

20. Η. GERBER, ό.π., σ. 312-313. - Μικρές χρονικές διαφορές στις μεταρρυθμίσεις αυτές δίνει ο Η. Sahillioğlu ορί-

τον μεγαλύτερο αντίκτυπο στους λαούς της αυτοκρατορίας.

Ας σταθούμε όμως για λίγο στη νομισματική μεταρρύθμιση του 1641 για να μελετήσουμε ένα άλλο ενδιαφέρον σημείο, τις επιπτώσεις του γεγονότος αυτού και συγκεκριμένα τις αντιδράσεις του πληθυσμού σε τέτοιου είδους κυβερνητικές ρυθμίσεις. Δεν θα είχε κανένα νόημα να επαναλάβουμε εδώ όσα εύστοχα και διεξοδικά πραγματεύεται ο Σπ. Ασδραχάς σε σχετική μελέτη-του²¹, όπου παρατίθεται και η ειδική για το θέμα βιβλιογραφία. Συμπληρωματικά μόνο στο θέμα αυτό θα εξετάσουμε εδώ την επίδραση που μιά νομισματική μεταρρύθμιση μπορούσε να έχει στην εξόφληση παλαιών χρεών. Οι περιπτώσεις που θα παρατεθούν προέρχονται από την περιοχή των Ιονίων νήσων και ανάγονται στην περίοδο της γαλλικής και αγγλικής κατοχής.

Η νομισματική αναπροσαρμογή του Γενάρη του 1641 ακολούθησε ως φυσική συνέπεια της προηγηθείσας συνεχούς υποτίμησης του άσπρου με δύο σημεία αιχμής, το ένα στα 1584 και το άλλο στα 1640, που έκαναν το άσπρο να χάσει σχεδόν εντελώς την αγοραστική-του αξία. Η ιστιμία που ορίστηκε με τη νομισματική μεταρρύθμιση του 1641 διάρκεσε με σχετική σταθερότητα μέχρι το 1669 περίπου, οπότε σημειώνεται νέα εντυπωσιακή πτώση του άσπρου²²: στο ενδιάμεσο διάστημα και συγκεκριμένα στα 1650-1651 έχουμε πάλι μιά ξαφνική πτώση του νομίσματος, που όμως δεν σταθεροποιείται εκεί αλλά ανακτά εν μέρει την παλιά-του αξία αμέσως τον επόμενο χρόνο, πράγμα που κάνει τον Gerber να μιλάει για νομισματική μεταρρύθμιση του 1652²³. Γεγονός πάντως είναι ότι ιδιαίτερα όλος ο 17^{ος} αι. χαρακτηρίζεται από συνεχείς αυξομειώσεις του τούρκικου νομίσματος με αποτέλεσμα να γίνεται σχεδόν αδύνατη η παρακολούθηση των μεταβολών αυτών. Ο απόηχος εντούτοις είναι οξύς και παραστατικότατος στην απεικόνιση των συνεπειών, όπως μαρτυρούνται σε βραχεία και εκτενέστερα χρονικά²⁴.

Η αναστάτωση που επιφέρει κάθε νομισματική αναπροσαρμογή δεν είναι υπόθεση που αφορά μόνο τη μερίδα εκείνη του πληθυσμού που ασχολείται με το εμπόριο και που λογικά πλήττεται άμεσα στις περιπτώσεις αυτές· από κοντά είναι και οι πολυάριθμες τάξεις των στρα-

ζοντάς-τες στα: 1584, 1600, 1618, 1624 και 1641. Η. SAHILLIOĞLU, *World money ...*, σ. 285. - Για τη νομισματική αναπροσαρμογή του Μουράτ Γ' (1585/6) και τις συνέπειές -της θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

21. Σπ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, "Νομισματικές προσαρμογές, ιστ' -ιζ' αι. Ρυθμίσεις και αντιδράσεις". *Τα Ιστορικά* 1 (1983) 19-34. - Η. SAHILLIOĞLU, "Süleyman II ...", σ. 21-22.

22. R. MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 249.

23. Η. GERBER, *ό.π.*, σ. 312.

24. Σπ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, *ό.π.* - Ενθύμηση του 18^{ου} αι. από την περιοχή της Θεσσαλίας σε αντίτυπο του βιβλίου: Ιερά Κατήχησις Ιωαν. Βούλγαρη, Βενετία 1681, που βρίσκεται στην βιβλιοθήκη της Μονής Θεολόγου Πάτμου: "1641: έχασαν τα άσπρα όπου είχαν το γρόσι άσπρα 120 και ήλθεν άσπρα 80". - Σε βραχύτατο χρονικό από κώδικα των Μετεώρων σημειώνεται: "1640 φευρουαρίου 8- ήλθον ασπρ(α) κενούργια κ(αί) το γρόσι 80". ΔΗΜ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Τα χειρόγραφα των Μετεώρων. Τα χειρόγραφα της μονής Αγ. Στεφάνου*, τ. 3, Αθήνα 1986, σ. 114. Η ενθύμηση εδώ μοιάζει προχρονολογημένη, αφού μαρτυρείται η άφιξη των νέων άσπρων στη Θεσσαλία ένα χρόνο πριν από τη μεταρρύθμιση. Προφανώς πρόκειται για αντιγραφικό λάθος του κωδικογράφου που πιθανόν να οφείλεται και σε παραχρονολόγηση κατά τη μετατροπή από το ένα χρονολογικό σύστημα στο άλλο, πράγμα αρκετά πιθανό· κι ο Belin άλλωστε αντλώντας από τους οθωμανούς χρονογράφους κατά τη μετατροπή του έτους Εγείρας στο χριστιανικό ημερολόγιο τοποθετεί την νομισματική αναπροσαρμογή του βεζίρη Kara Mustafa Paşa στα 1640 και όχι στα 1641. F. BELIN, *Essais ...*, σ. 138. - Στο ίδιο γεγονός αναφέρεται και ιστορικό σημείωμα από την περιοχή της Λάρισας: "επί έτους ζρημ· του βασιλεος σουλτάν· ηπραήμι έχασα τα ασπρ(α), όπου έπερνονουσεν τω γρόσι ρκ κ(αί) έκαμεν το ογδούντα <κ(αί) τό έδιδαν> κ(αί) τω έδιδαν κ(αί) εβδομήντα αλά ασπρ(α) δεν ήταν κ(αί) ήταν μεγάλη στενοχορία στον κόσμο· κ(αί) από τ(ήν) ποίνα επνήγεισαν στο ποτάμη τ(η) λάρησας κε αλού εσφράγισαν ένας τόν άλο κ(αί) μέ τα ασπρ(α) ήρθεν ο καπίλαγας απο τ(ήν) λάρισσα· κ(αί) ηφερεν νάρκια διαπάσα τηποτας κ(αί) έλεγαν πως ήταν χίληνα τριακόσια νάρκια· κ(αί) ήταν φνήα μέ τό να μ... ήταν ασπρ(α) κ(αί) απόμιναν η τέχνης όλες κ(αί) δεν εδούλεβαν." Ν. Α. ΒΕΗΣ, *Τα χειρό-*

τιωτικών σωμάτων της οθωμανικής αυτοκρατορίας, οι οποίοι ως μισθωτοί και μάλιστα αμειβόμενοι με κακό νόμισμα, υφίστανται τις συνέπειες. Αυτοί όμως με τη δυνατότητα που τους παρέχει η θέση-τους κάποτε αντιδρούν δυναμικά. Οι μαρτυρίες για επαναστάσεις γενιτσάρων και σπαχήδων κάθε φορά που ο Σουλτάνος προέβαινε σε νομισματική αναπροσαρμογή είναι συχνές κυρίως στο β' μισό του 16^{ου} αι., και γίνονται σχεδόν σε ετήσια βάση κατά τη δεκαετία του 1580. Οι πηγές της εποχής αναφέρουν βίαιες αντιδράσεις στρατιωτικών σωμάτων στην Κωνσταντινούπολη στα τέλη του 1585 με αρχές του 1586, άλλη τον Απρίλη του 1586, τον Ιούλιο του 1588, Μάρτιο-Απρίλιο του 1589, και στην περίοδο 1590-1593 ξεσπάει κάθε χρόνο από μιά επανάσταση γενιτσάρων ή σπαχήδων²⁵. Στις περισσότερες περιπτώσεις, καθώς είναι φυσικό, ο Σουλτάνος για να κατευνάσει τα πνεύματα προβαίνει σε τιμωρία του υπεύθυνου αξιωματούχου παραδίδοντάς-τον στην οργή του μαινόμενου πλήθους. Ενδεικτική είναι και η μαρτυρία από χρονικό της Ηπείρου του 16^{ου} αι.: "ζήζω εν μηνί Απριλλίω εσυνώθησαν οι σπαιογλάνιδες και όλοι οι γιανιτζηραίοι της Πόλης και έσκουξαν εις τον βασιλέα δια την μουνέδα πως ήτον το γρόσι 120 και το φλορί 180, και η μουνέδα όλη κουρεμένη, και είπαν όσα μπετεχάτια γίνονται, όλα ο μπελερμπές τα κάνει καί ή σκότωσέ τον ή γίνεται πολλή σύγχυσις, και ο βασιλεύς μή έχων τί ποιήσαι, τον εσκότωσε, και τον νευτερωτάρη, και αυτόν τον καιρόν εγίνη πολύ ακρίβεια το σιτάρη 1500 η καρδάρα, και το κεχρή 1200 και άλλα πολλά²⁶".

Η νομισματική κρίση της οθωμανικής αυτοκρατορίας στο 16^ο αι. δεν είχε περιορισμένη τοπική εμβέλεια: όλες οι επαρχίες υπέστησαν τις συνέπειες και οι διοικητές-τους προσπάθησαν με διαφορετικούς τρόπους ο καθένας (επιβολή φόρων, κοπή νέου νομίσματος, κατά κανόνα αλλοιωμένου κ.λπ.) να αντιμετωπίσουν τα δημοσιονομικά προβλήματα που ανέκυπταν και τις αναπόφευκτες αντιδράσεις των λαών-τους²⁷.

Κατά μαρτυρία του Εβλιά Τσελεμπί στα 1650 έγινε επαναστατικό κίνημα από τους τεχνίτες της Κωνσταντινούπολης κατά των κυβερνητικών οργάνων, επειδή οι τελευταίοι ήθελαν να ρίξουν στην αγορά το υποτιμημένο νόμισμα και να υποχρεώσουν τους τεχνίτες σε αναγκαστική πώληση των προϊόντων-τους. Το κίνημα αυτό είχε ως αποτέλεσμα την καθαίρεση ή ακόμη και το θάνατο σημαντικών προσώπων²⁸.

Άλλη μαρτυρία του 1692 από την Κρήτη μας μεταφέρει την αγανάκτηση του τέως αγά των γερλήδων, ο οποίος προσπάθησε να ξεσηκώσει τους άνδρες του σώματος αυτού, παρακινώντας-τους να απαιτήσουν την πληρωμή-τους σε γρόσια υπολογιζόμενα προς 120 παράδες των 3 άσπρων²⁹, όπως ήταν η σωστή αντιστοιχία, κι όχι σε νόμισμα υποτιμημένο.

γραφα των Μετεώρων, Κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων κωδίκων των αποκειμένων εις τας μονάς των Μετεώρων..., Τόμος Α', Μονή Μεταμορφώσεως, Αθήνα 1967, σ. 348.

25. Αναφορά ειδική στα γεγονότα του 1585/6 μέσα σε μιά γενικότερη εξέταση των συνεπειών και επιδράσεων που οι νομισματικές μεταρρυθμίσεις είχαν για το Οικουμενικό Πατριαρχείο βλέπε Π. ΚΟΝΟΡΤΑΣ, "Η οθωμανική κρίση του τέλους του 16^{ου} αιώνα και το οικουμενικό πατριαρχείο", *Τα Ιστορικά* 3 (1985) 45-53.

26. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Χρονικά σημειώματα εξ Ηπείρου", *Νέος Ελληνομνήμων* 13 (1916) 135. Πβ. και το περιστατικό του αποκεφαλισμού του μεγελέρμπη από τους εξοργισμένους γενιτσάρους επί Μουράτ Γ'. Π. ΚΟΝΟΡΤΑΣ, *ό.π.*, σ. 46.

27. Για τις συνέπειες λ.χ. που είχε η νομισματική κρίση του 16^{ου} αι. στις ρουμανικές επαρχίες βλέπε NICORA BELDICEANU, "La crise monétaire ottomane au XVIème siècle et son influence sur les principautés roumaines", *Le monde ottoman...*, Var. Reprints, τ.1, XI.

28. ÖMER-LUFTI BARKAN, "Quelques observations sur l'organisation économique et sociale des villes ottomanes, des XVIe et XVIIe siècles", *Les Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions* VI, 2, Βρυξέλλες 1956, σ. 307.

Ο βεζύρης Κιοπρουλής πείθεται από κάποιους χριστιανούς να κόψει νέο μανγκίρ κατώτερο σε εσωτερική αξία, το οποίο διοχέτευσε στην αγορά σε τιμή ανώτερη, δηλαδή 2 μανγκίρ να ισούνται προς 1 άσπρο. Με την ενέργειά-του αυτή απέβλεπε στην ανακούφιση των δημόσιων οικονομικών αλλά το αποτέλεσμα ήταν να προκληθεί μεγάλη σύγχυση στο χώρο των εμπορικών συναλλαγών που κορυφώθηκε με εξέγερση του λαού και των στρατιωτικών σωμάτων της Κωνσταντινούπολης³⁰. Τα γεγονότα εξελίχτηκαν ως εξής: Όσο η αντιστοιχία του mangir προς το άσπρο ήταν 2:1, η κατάσταση έβαινε ομαλά· τα προβλήματα ανέκυψαν όταν αποφασίστηκε η ισοτιμία μεταξύ των δύο αυτών νομισμάτων να γίνει 1:1 συμπαρασύροντας φυσικά ανάλογα και τις ισοτιμίες του mangir προς το γρόσι και τα χρυσά νομίσματα. Το κράτος άρχισε να πληρώνει το στρατό με βάση αυτή την ισοτιμία. Καθώς ήταν φυσικό όλοι απαιτούσαν στις συναλλαγές-τους να πληρώνουν σε mangir και να εισπράττουν σε χρυσά ή αργυρά νομίσματα. Αμεση συνέπεια αυτής της τακτικής υπήρξε η στάση του εμπορίου και η δυσχέρεια στον ανεφοδιασμό των πόλεων, αφού οι εμπορευόμενοι αρνιόνταν να φέρουν εμπορεύματα στις πόλεις, αν δεν πληρώνονταν σε οποιοδήποτε άλλο νόμισμα εκτός από mangir· κλιμάκωση του φαινομένου οδήγησε στην έλλειψη ειδών και συνέχεια στην εμφάνιση της μαύρης αγοράς. Όλη αυτή η οικονομική αναστάτωση είχε σαν αποτέλεσμα τελικά την κατάργηση του mangir, οι συνέπειες όμως έμειναν για πολλά ακόμη χρόνια³¹.

Στα 1787 τα πληρώματα των βενετσιάνικων καραβιών που φτάνουν στη Θεσσαλονίκη διαμαρτύρονται, επειδή κατά την πληρωμή των μισθών-τους οι πλοίαρχοι υπολόγιζαν το γρόσι, υποτιμημένο, άλλος προς 4:18 λίρες βενετσιάνικες κι άλλος προς 5. Ο βενετός Πρόξενος για να λύσει την διαφορά καλεί ως εμπειρογνώμονες 3 βενετούς εμπόρους της πόλης, οι οποίοι αποφαίνονται ότι η σωστή αντιστοιχία του γροσιού θα πρέπει να είναι ίση προς 4:10 λίρες³².

Σε λόγους οικονομικούς οφείλεται και η παθητική αντίδραση, η οποία εκφράζεται με απροθυμία των στρατιωτών να υπηρετήσουν τους Βενετούς στον Χάνδακα στα μέσα του 16^{ου} αι.: οι μισθοί-τους είναι χαμηλοί κι επιπλέον τους καταβάλλονται στην υποτιμημένη τοπική λίρα κι όχι στη βενετσιάνικη, που άξιζε την εποχή αυτή 30% περισσότερο από την κρητική³³.

Εξάλλου, στην Κέρκυρα στα 1571 και λίγο πριν από την τουρκική επίθεση οι Αρχές αντιμετώπιζαν προβλήματα με τις εκεί εδρεύουσες στρατιωτικές δυνάμεις, επειδή οι άνδρες αρνιόνταν να πληρωθούν σε τοπικό κερκυραϊκό νόμισμα εκφράζοντας παλαιότερη δυσπιστία-τους ως προς την ισοτιμία-του με το βενετσιάνικο· και αυτό παρά την παλιά συνήθεια η αμοιβή του στρατού και του στόλου να γίνεται σε λίρες κερκυραϊκές, εφόσον θα ξεοδεύταν επιτόπου δηλαδή στην Κέρκυρα. Τελικώς, στην περίπτωση αυτή ήταν οι Αρχές που επεβλήθησαν της βούλησης του στρατού, ο οποίος υποχώρησε προσωρινά αποδεχόμενος μεν το τοπικό νόμισμα μη παραιτούμενος όμως από τα δικαιώματά-του³⁴.

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1589 εξαιτίας της νομισματικής μεταβολής οι μισθοί των στρατιωτών στην Κρήτη εξακολουθούν να βρίσκονται σε πολύ χαμηλά επίπεδα αγγίζοντας μόλις τις 16

29. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 2, σ. 419.

30. TH. THORNTON, *The present state of Turkey*, τ. 2, Λονδίνο 1809, σ. 38.

31. H. SAHILLIOĞLU, "Süleyman II...", σ. 19-22. - Τα περιστατικά της περιόδου αυτής διεκτραγωδεί και ο P. RICAUT, *The history of the Turkey. 1679-1700*, Λονδίνο 1700, σ. 399, 431.

32. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 436.

33. ΜΑΡΙΑ ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, "Η έκθεση του καπετάνιου Gaspar Rhenerius (1563): Στοιχεία για τη Βενετοκρατούμενη Κρήτη και ιδιαίτερα για το Χάνδακα", *Παρουσία* 1 (1982) 141.

λίρες υπολογιζόμενες σε γερό νόμισμα. Κι αυτοί για να βελτιώσουν την οικονομική-τους κατάσταση αναγκάζονται να καταφύγουν σε παράνομους τρόπους προσπορισμού χρημάτων (εμπόριο όπλων, υφασμάτων και τα παρόμοια)³⁵.

Πέρα όμως κι από τους εμπορευόμενους ή τους κάθε λογής κρατικούς λειτουργούς, υπάρχει ένας ολόκληρος κόσμος, ο φτωχός ραγιάς, που μοιράζεται εξίσου το βάρος κάθε νομισματικής, οικονομικής εντέλει, μεταβολής και δεν παραλείπει να εξωτερικεύει και να αποτυπώνει αυτή-του την αγωνία στα γραφτά-του, όχι για να πληροφορήσει τους επερχόμενους, αλλά απλά για να εκφράσει το συναίσθημά-του.

Άλλες μαρτυρίες, λιγότερο συναισθηματικές, χρονικογραφικές κι ως εκ τούτου πειστικότερες, στη λακωνικότητά-τους μας δίνουν μαζί με την πληροφορία και το όλο κλίμα του χρονικού στίγμα-τος αυτού που μας καταμαρτυρούν. Ο λόγος φυσικά για κείμενα όπως η χρονογραφία του Παπασυναδινού³⁶, όπου ο χρονογράφος εδώ πλέον με ιστορική συνείδηση καταγράφει το γεγονός ως διαϊωνίσιμη είδηση που δεν πρέπει να ξεχαστεί, κάτι στο οποίο αποκλειστικά στοχεύει το βραχύ χρονικό.

Οι δυναμικές ή παθητικές όμως αντιδράσεις του λαού στις όποιες κυβερνητικές αναπροσαρμογές τελικά αποβαίνουν αναποτελεσματικές με φυσικό επακόλουθο την υποχώρηση και την αποδοχή της νέας κατάστασης *de facto*, αφού την αμοιβή σε υποτιμημένο νόμισμα ακολουθεί η δαπάνη στο ίδιο υποτιμημένο νόμισμα με συνέπεια την ανακύκλωση του κακού νομίσματος που οδηγεί στη διαμόρφωση μιάς νέας νομισματικής κατάστασης· φυσικά, οι μόνοι που έχουν τη δυνατότητα διαφυγής από αυτή την νομισματική και οικονομική εξαθλίωση είναι οι εμπορευόμενοι, οι οποίοι χάρη στις εξαγωγικές εμπορευματικές-τους δραστηριότητες καταφέρουν να εξασφαλίζουν το γερό νόμισμα³⁷.

Για να ξανάρθουμε όμως στις ρυθμίσεις που οι Αρχές έκαναν για να εξισορροπούν τα αποτελέσματα της μεταβολής των νομισματικών αντιστοιχιών, μνημονεύουμε μερικά χαρακτηριστικά επτανησιακά παραδείγματα των αρχών του 19^{ου} αιώνα. Πρώτη περίπτωση: Στις 17 Ιουλίου 1813 η Βουλή των Ιονίων νήσων ορίζει τις νέες ισοτιμίες μεταξύ τούρκικου και γαλλικού νομίσματος σε μιά προσπάθεια να περιορίσει τη μεγάλη διάδοση των πρώτων· εκεί ορίζει επίσης ότι "ο νέος τρόπος και εξίσωσις των παράδων δεν θέλει φέρη καμμίαν αλλοίωσιν εις όλας εκείνας τας συμφωνίας οπού ήδη υπάρχουν, εις τας οποίας ήθελεν ομιληθή περί γροσίων, ή φράγκων, διότι η αναλογία μεταξύ αυτών ακολουθεί η ίδια, και διά τούτο δι'ένα αριθμόν φράγκων, θέλει δίδονται τόσα γρόσια καθώς πρώτα, και τανάπαλιν"³⁸.

Στις 7 Ιουλίου 1814 ο Ι. Κάμπελ με διάταγμά-του όρισε την τιμή των νομισμάτων που κυκλοφορούσαν στην Κέρκυρα. Τέσσερις όμως μέρες αργότερα αναγκάστηκε να εκδώσει νέα προκήρυξη για να διασαφηνίσει κάτι, που προφανώς δεν είχε προβλεφθεί στην προηγούμενη και εξαιτίας της ασάφειας αυτής φαίνεται πως δημιουργήθηκε σύγχυση στις οικονομικές συναλλαγές. Έτσι, ύστερα από

34. ΕΛΛΗ ΓΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, *Ο αντίκτυπος του Δ' βενετοτουρκικού πολέμου στην Κέρκυρα από ανέκδοτες πηγές*, Αθήνα 1982, σ. 94-100.

35. Από έκθεση του Γενικού Προβλεπτή Zuanne Mocenigo: "... perche non toccando il soldato più di 16 lire di paga di buoni danari, rispello alla mutatione delle monete, vengono a scemargliela anche molto più con queste vie indiritte ...". ΣΤΕΡΓΙΟΣ ΣΠΑΝΑΚΗΣ, *Μνημεία της Κρητικής ιστορίας*, τ. 1, Ηράκλειο 1940, σ. 54.

36. Τα σχετικά αποσπάσματα από τη χρονογραφία του Παπασυναδινού καθώς και τα βραχεία χρονικά που αναφέρονται στο θέμα της νομισματικής μεταρρύθμισης του 1641 σχολιασμένα στην ιστορική-τους διάσταση βλέπε στο ΣΠ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, "Νομισματικές προσαρμογές...", σ. 29-32.

37. R. MANTRAN, *Istanbul...*, σ. 263.

38. ΑΕΚ, Μφ. της 17.7.1813.

μιά εισαγωγή περί της αξίας του εμπορίου και των νομισμάτων, γιατί "η τιμή και η πέρασις των Νομισμάτων (Μονέδων) εις μίαν Πολιτείαν Τακτικήν είναι το πρώτιστον στήριγμα και θεμέλιον του Εμπορίου", το οποίο εμπόριο είναι "αύτη η πηγή της ευτυχίας των εθνών" ορίζεται ότι: "Κατά την Διαταγήν ταύτην, γίνεται αναγκαίον το να φανερώσωμεν ακόμη υστερότερα ότι δεν εννοούμεν, καθώς ποτε δεν ενοήσαμεν, ότι το μέτρον τούτο να προσαρμόζηται εις Συμφωνίας, Ομολογίας χρεωστικές, και χρέη οποιουδήποτε είδους, συμφωνηθέντα πριν της δημοσιεύσεως της ρηθείσης Κηρύξεως των 7 τρέχοντος, τα οποία μέλλουσι να αποτελώνται και πληρόνωνται, κατά την τιμήν και πέρασιν των Νομισμάτων του Καϊρου εις τον οποίον εσυμφωνήθησαν"³⁹. Παρά την αναμφισβήτητη σαφήνεια της απόφασης όμως, κάποιιοι επιμένουν να θέλουν να επωφεληθούν από την νομισματοδιαφορά, όπως λ.χ. ο νοικιαστής των "αυθεντικών εισοδημάτων" Σταμούλης Μάστρακας, ο οποίος τρία χρόνια αργότερα απαιτούσε να πληρώσει τα χρέη-του προς το Δημόσιο μειωμένα κατά 15%, γεγονός που ανάγκασε τον Θ. Μέτλαντ να εκδώσει προκήρυξη (30 Δεκεμβρίου 1817) σύμφωνα με την οποία " ...ο προρρηθείς Νοικιαστής των Αυθεντικών Εισοδημάτων, να αποπληρώση ... τα όσα έμειναν οπίσω να τα χρεωστή προς την Διοίκησιν κατά το μετ'αυτής Συμφωνητικόν-του, και ότι εις το εξής να πληρόνη το χρέος ... προς 5 Φράγκα και 75 Εκατοστημόρια δια κάθε Τάλλαρον, κατα την διοριζόμενην τιμήν του αυτού απο την Ταρίφαν, ήτις εσώζετο την ημέραν οπού κατεστρώθη το αυτό Συμφωνητικόν"⁴⁰.

Τέλος, ειδική απόφαση της Βουλής των Ιονίων Νήσων της 11 Ιανουαρίου 1819 απαντώντας σε αναφορές κάποιων εμπόρων της Κεφαλονιάς και της Ζακύνθου, ορίζει "οτι αι Αποφάσεις της Βουλής αι περί την χρηματικών Νομισμάτων δεν θέλουσι έχη καμμίαν αυτενεργούσαν ισχύν εις όσας συμφωνίας η ομολογίας έγιναν προ αυτών μεταξύ ιδιαιτέρων και μερικών ανθρώπων"⁴¹.

Κάποτε όμως οι διοικητικές Αρχές παρεμβαίνουν για να ορίσουν και το είδος του νομίσματος στο οποίο θα γίνονται οι συναλλαγές, ανάλογα με το ύψος αυτών των συναλλαγών. Με διάταγμα του 1813 ορίζεται για την Κέρκυρα ότι οι συναλλαγές από 5 γρόσια και πάνω θα γίνονται σε γρόσια κι όχι σε παράδες· συγχρόνως ανακαλείται παλαιότερο διάταγμα (17.11.1811) με το οποίο οριζόταν ότι οι πληρωμές που ξεπερνούσαν τα 200 γαλλικά φράγκα θα έπρεπε να καταβάλλονται κατά τα 2/3 τουλάχιστον σε χρυσά νομίσματα⁴².

39. ΑΕΚ, αρ. 864Α, Μφ. της 11.7.1814· πβ. και ΑΡΧ. ΛΕΥΚΑΔΑΣ, φάκ. Νομισματικά, έγγο. της 16.7.1814·

40. ΙΑΚ, Ι.Κ., φ. 23, έγγο. 74.

41. ΑΡΧ. ΛΕΥΚΑΔΑΣ, Μφ. της 11.1.1819.

42. ΑΙΓ, Μφ. 1813, αρ. 13 (18.5.1813).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

1. Γενικά

Η ασταθής νομισματική κατάσταση που επικρατούσε, κυρίως κατά την τελευταία περίοδο της βυζαντινής αυτοκρατορίας, δεν μεταβλήθηκε ουσιαστικά στη διάδοχή-της νέα πολιτική σκηνή, όπως τη διαμόρφωσε η οθωμανική κατάκτηση και κυριαρχία στους ίδιους χώρους που εκείνη πριν κατείχε. Οι διαφορές στη νομισματική κυκλοφορία της τουρκοκρατίας, που παρατηρούνται σε σχέση με τη βυζαντινή περίοδο, εντοπίζονται μόνο εξωτερικά, στα νέα νομισματικά σύμβολα και τους τρόπους προέλευσής-τους, ενώ η λειτουργία-τους παραμένει η ίδια¹.

Το μόνο "εθνικό" νόμισμα του οθωμανικού κράτους από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ίδρυσής-του ήταν το *άσπρο* (*akçe*) κι αυτό κομμένο κατά μίμηση των άσπρων των Κομνηνών, όπως θα δούμε στη συνέχεια². Αλλά το νόμισμα αυτό των Οθωμανών κυκλοφορούσε σε περιορισμένες ποσότητες· το ίδιο νομισματικό-τους σύστημα, με μοναδικό αργυρό νόμισμα το άσπρο χωρίς πολλαπλάσια, δεν ήταν κατάλληλο για την εξυπηρέτηση του εμπορίου της Ανατολής με τη Δύση. Εξάλλου, από πολύ νωρίς και σε μεγάλη έκταση το τουρκικό κράτος ελάττωσε την περιεκτικότητα του νομίσματός-του σε άργυρο. Η αλλοίωση αυτή που την εννοούσε άλλωστε η νομισματική ασυδοσία, κοινή επίσης και στην Ευρώπη, είχε ως αποτέλεσμα να υποβιβάζεται το τουρκικό νόμισμα και να χάνει την εμπιστοσύνη των συναλλασσομένων· αντίθετα, τα ευρωπαϊκά νομίσματα και ιδίως τα βενετσιάνικα με τον σταθερό τίτλο και τύπο-τους είχαν επιβληθεί στους λαούς της Ανατολής και γρήγορα μονοπώλησαν σχεδόν την εμπιστοσύνη-τους. Αλλωστε, και πριν από την κατάκτηση κυκλοφορούσαν ευρύτατα τα χρυσά βυζαντινά και ευρωπαϊκά νομίσματα. Για όλους αυτούς τους λόγους οι Οθωμανοί όχι μόνο δεν απέκλεισαν το ξένο νόμισμα από την κυκλοφορία, αλλά αντίθετα το δέχονταν ευχαρίστως και το προτιμούσαν από το δικό-τους καθιστώντας-το έτσι νόμιμο στην κυκλοφορία της χώρας-τους³. Οι φόροι υποτελείας των διαφόρων χριστιανικών ηγεμονιών της Ανατολής και του ίδιου του Βυζαντίου πληρώνο-

1. Ν ΣΒΟΡΩΝΟΣ, "Η νομισματική κυκλοφορία στην Τουρκοκρατία, εικόνα εξαρτημένης οικονομίας", *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 19 (1980) 304.

2. Βλ. παρακάτω σ. 95.

3. Το βυζαντινό υπέρπυρο κυκλοφορεί στις μουσουλμανικές χώρες ήδη από τον 14^ο αι., και μάλιστα δεν λείπουν οι μαρτυρίες για την όχι πάντα καλή-του ποιότητα. Η. SAUVAIRE, "Matériaux pour servir à l'histoire de la numismatique et de la métrologie musulmanes ...", *Journal Asiatique*, ser. 7, τ. 15 (1880) 429. - Οι Βενετοί ήδη κατά τον 14^ο αι. ενδιαφέρονται για τον ανταγωνισμό που υφίσταται το χρυσό βενετικό νόμισμα από τις κατώτερου τίτλου μιμήσεις των διαφόρων φράγκικων κρατιδίων και των τουρκικών κτήσεων της Ανατολής. Ν. PAPAPOPOLI-ALDOBRANDINI, *Le monete di Venezia*, τ. 1, Βενετία 1893, σ. 212-214.

νταν στα χρυσά "εθνικά"-τους νομίσματα, μερικά από τα οποία τόσο πολύ αγαπήθηκαν από τους λαούς της Ανατολής, ώστε χρησιμοποιήθηκαν και ως κοσμήματα κι ακόμη τους απέδιδαν μαγικές ιδιότητες χωρίς να τους εμποδίζουν σ' αυτό τα χριστιανικά σύμβολα που υπήρχαν χαραγμένα επάνω-τους. Ετσι, σταδιακά επιβλήθηκαν πλήρως τα δυτικά νομίσματα στην οθωμανική αυτοκρατορία εξυπηρετώντας τις ανάγκες του εμπορίου, γεγονός που συνετέλεσε ώστε παράλληλα με το εθνικό νομισματικό σύστημα του άσπρου να δημιουργηθεί και το καλούμενο από τον Belin ξένο ή εμπορικό νομισματικό σύστημα⁴.

Οι Οθωμανοί λοιπόν όχι μόνο δέχονταν τα ξένα νομίσματα, αλλά και τα μιμήθηκαν για την κοπή των δικών-τους. Η κοπή του πρώτου χρυσού τούρκικου νομίσματος, του *altun*, που έγινε από τον Μωάμεθ Β΄ τον Πορθητή το 1478, δεν εισάγει μόνο το "εθνικό" χρυσό νόμισμα στην οθωμανική αυτοκρατορία, αλλά συμβολίζει για τον χριστιανικό κόσμο τη μεγάλη πολιτική αλλαγή που επήλθε στο χώρο της παλιάς βυζαντινής αυτοκρατορίας με την εξάπλωση κι εδραίωση του ισλαμισμού· με την πράξη-του αυτή ο Σουλτάνος θέλησε να επιβληθεί στις συνειδήσεις των λαών Ανατολής και Δύσης ως ο φυσικός διάδοχος του νεκρού πια Βυζαντινού αυτοκράτορα⁵.

Από τον 16^ο αι. και εντονότερα από τα τέλη της βασιλείας του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή η οθωμανική οικονομία υπέπεσε σε μιά κρίση που έγινε βαθύτερη στο α΄ μισό του 17^{ου} αι. Τα συμπτώματα της κρίσης αυτής μπορεί κανείς να διακρίνει στις διακυμάνσεις της χρυσής νομισματικής μονάδας της αυτοκρατορίας, του *altun*, που ως εκείνη την εποχή παρουσίαζε μιά αστάθεια και κυμαινόταν ανάμεσα στα 55-60 *akçe*, μολονότι η διαφορά αυτή των 5 άσπρων στην διακύμανση δεν ήταν σημαντική⁷. Στο 18^ο αιώνα η κρίση έχει πλέον κορυφωθεί και οι όποιες σπασμωδικές νομισματικές επανορθωτικές ενέργειες της οθωμανικής διοίκησης αποβαίνουν αναποτελεσματικές· το νόμισμα του Σουλτάνου χάνει τουλάχιστον 20% στις εμπορικές συναλλαγές με τη Δύση. Στην εύκολη σκέψη του σουλτάνου Μουσταφά Γ΄ για περαιτέρω αλλοίωση του νομίσματος αντιδρά ο αρχιεπιστάτης του Νομισματοκοπείου, ο οποίος προτείνει ως πλέον ενδεδειγμένη λύση την αναχώνευση όλων των νομισμάτων και την κοπή νέων. Οι αλληπάλληλες πολεμικές συγκρούσεις του 18^{ου} αι. είχαν εξαντλήσει τους θησαυρούς του οθωμανικού κράτους παρά την εντατική λειτουργία του Νομισματοκοπείου, το οποίο παρήγαγε ακατάπαυστα ποσότητες κακών νομισμάτων⁸. Την ίδια εποχή ο Σουλεϊμάν Πενάχ εφέντης μέσα από το έργο-του ασκεί κριτική στη νομισματική πολιτική των τελευταίων σουλτάνων και προτείνει μέτρα εξυγίανσης. Συνοπτικά η θεωρία-του είναι: Στις αιτίες της αχρηματίας, που μαστίζει την αυτοκρατορία, εκτός από τις υπέρογκες διοικητικές δαπάνες συγκαταλέγονται η ροπή προς πολυτέλεια, ο αποθησαυρισμός και η διαφυγή του οθωμανικού νομίσματος, κατεξοχή του χρυσού, προς άλλες χώρες και κυρίως την Αίγυπτο. Προτείνεται, ή να αυξηθεί η τρέχουσα αξία του

4. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 20· πβ και A. AFETINAN, *Aperçu général sur l'histoire économique de l'empire turc-ottoman*, Αγκυρα 21976, σ. 34.

5. N. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, *ό.π.*, σ. 305.

6. Ο ΜΥΒΑΚΑΤ ΚΥΤΥΚΟĞLU, "1009 (1600) tarihli Narh Defterine göre Istanbul'da çeşidli eşya ve hizmet fiatlari", *TaED* 9 (1978) 1-85, στην μελέτη-του αυτή εξετάζει μέσα από το κατάστιχο των διατιμήσεων του 1600 τον τρόπο καθορισμού των τιμών και τις αιτίες αύξησής-τους σε συσχετισμό με την υποτίμηση του οθωμανικού νομίσματος στα τέλη του 16^{ου} αι. - Για τη νομισματική κατάσταση της οθωμανικής αυτοκρατορίας ειδικότερα στα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Σουλεϊμάν Α΄ βλ. και TURGUT İŞIKSAL, "Kanuni devrinin son yılların da Osmanlı İmparatorlugun para durumu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 3.15 (Δεκ. 1968) 66-68.

7. H. SAHILLIOĞLU, "XVII, Asrin ilk yarısında Istanbul'da tedavuldeki sikkelerin râici", *Belgeler* 1/2 (1965) 228.

8. BARON DE TOTT, *Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, τ. 1, Παρίσι 1785 σ. 108 και τ. 2, σ. 137.

χρυσού νομίσματος ή να ελαττωθεί η περιεκτικότητά-του σε πολύτιμο μέταλλο. Με τον τρόπο αυτό αφενός θα σταματήσει η συγκέντρωση και διαφυγή-τους στο εξωτερικό και αφετέρου θα παύσει η απονομισματοποίησή-τους και η χρήση-τους ως πρώτης ύλης για την κατασκευή κοσμημάτων. Ακόμη, προτείνει την ολοσχερή απόσυρση από την κυκλοφορία των φθαρμένων χρυσών νομισμάτων με αυστηρές ποινές για τους παραβάτες και την συγκέντρωση και αποστολή-τους στο Νομισματοκοπείο για αναχώνευση. Ετσι, θα παύσει το κοινό να προτιμάει τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά προσδίδοντάς-τους συναλλακτική αξία μεγαλύτερη από την πραγματική-τους. Άλλο ανορθωτικό της οικονομίας μέτρο που προτείνει είναι η χρηματοπιστολογία και η απαγόρευση της χρήσης της συναλλαγματικής για την αποστολή των χρημάτων του μιρί στην Κωνσταντινούπολη, "γιατί η χρηματοπιστολογία είναι φτηνότερη από τα έγγραφα συναλλαγής και τα χρήματα του μιρί δεν πηγαίνουν πουθενά (αλλού εκτός από) τον αυτοκρατορικό θησαυρό. Και όταν ξανακοπούν τα "βαριά" άσπρα, στο αυτοκρατορικό Νομισματοκοπείο, το διάφορο θα μείνει στο μιρί, ενώ τώρα το διάφορο αυτό καρπούνται οι σαράφηδες και προπάντων εκείνοι που ανήκουν στο γένος των Ιουδαίων"⁹.

Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση κι εξέταση καθενός από τα τούρκικα νομίσματα, θα αναφερθούμε σύντομα στις μετρικές νομισματικές μονάδες που χρησιμοποιούνταν για τον υπολογισμό μεγάλων χρηματικών ποσών. Εκτός λοιπόν από τα διάφορα νομίσματα, χρυσά ή ασημένια, μικρά ή μεγάλα (σε εσωτερική αξία), που κυκλοφορούσαν στις καθημερινές συναλλαγές, το τούρκικο νομισματικό σύστημα ως μεγαλύτερη μονάδα μέτρησης χρησιμοποιούσε το *πουγγί* (*kise*), στο οποίο υπολογίζονταν συνήθως τα εισοδήματα των οθωμανών μεγιστάνων. Το πουγγί, πραγματικό πουγγί, είχε σταθερό βάρος περιεχομένου, ενώ ο αριθμός των εμπεριεχομένων άσπρων αύξανε όσο το βάρος και η αξία του νομίσματος αυτού ελαττωνόταν. Ετσι, ενώ στο α' μισό του 16^{ου} αι. ένα πουγγί αντιστοιχούσε προς 30.000 άσπρα, στα μέσα του 17^{ου} αι. ισοδυναμούσε με 40.000 κι αργότερα με 50.000 άσπρα¹⁰. Στα 1665, όταν ο Thévenot επισκέφτηκε την Κωνσταντινούπολη ένα πουγγί ήταν ίσο με 500 πιάστρα¹¹ ή 45.000 άσπρα· το ίδιο και στα τέλη του 18^{ου} αι. κατά τον Baron de Tott η νομισματική αυτή μονάδα των 500 πιάστρων θα έπρεπε θεωρητικά να αντιστοιχεί σε 1500 γαλλικές λίρες, πράγμα αδύνατο λόγω της αλλοίωσης του τούρκικου νομίσματος¹². Σε περίπου 1.000 γαλλικά φράγκα αντιστοιχεί στις αρχές του 19^{ου} αι.¹³.

Αργότερα, με την εισαγωγή του γροσιού στο οθωμανικό νομισματικό σύστημα παράλληλα με το παλιό πουγγί καθιερώθηκε και η χρήση του *ρωμαίικου πουγγιού* (*kise-i-rumi*) για τον υπολογισμό μεγάλων ποσών, ισοδύναμου με 500 γρόσια (60.000 άσπρα)¹⁴, καθώς και του

9. ΝΕΟΚΛΗΣ ΣΑΡΡΗΣ, *Προεπαναστατική Ελλάδα και οσμανικό κράτος. Από το χφ. του Σουλεϊμάν Πενάχ εφέντη του Μοραΐτη (1785)*, Αθήνα 1993, σ. 313-317.

10. H. GIBB-H. BOWEN, *ό.π.*, τ. 1², σ. 58.

11. JEAN DE THÉVENOT, *Relation d'un voyage au Levant*, τ. 1, Παρίσι 1665, σ. 128.

12. "La bours turque est une valeur numérique de 500 piastres, et qui répondre à celle de 1500 livres, si l'altération des monnaies du Grand-Seigneur n'était pas au degré de ne plus admettre de comparaison, et que le change du commerce réduit depuis longtemps à 25 ou 30 pour cent, sans être encore au niveau de la valeur comparée des matières, intriseques". BARON DE TOTTE, *Mémoires ...*, τ. 1, σ. 85, σημ 3.

13. G.A. OLIVIER, *Voyage ...*, τ. 1, σ. XIX· πβ Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *ΜΜΙ*, σ. 225 και σ. 410, όπου στα 1770 το μισό πουγγί ισούται σταθερά με 250 πιάστρα.

14. "αωγ' Ιούν. Ελαβον παρά της αρχοντίσης κοκώνας Αικατερινίτζης Σούτζης δάνεια διά χρεϊάν του καθ'ημάς Κοινού γρ. 1000 πρόσ 60 γρ. εις το πουγγίον τόν καθ'έκαστον χρόνον [δηλ. προς 12%]...". ΕΥΑΓΓ. Ι. ΣΑΒΡΑΜΗΣ, "Αιγυπτιακόν Ημερολόγιον", *Ελληνικά* 5 (1932) 432. - Και σε δανειστική ομολογία (1820) του Τριπόλεως Δανιήλ για

μικρότερου *kışe-i divan*, ισοδύναμο με 416 γρόσια και 80 άσπρα¹⁵. Κατά τον De Mironne εκτός από το πουγγί το ισοδύναμο των 500 πιάστρων, οι Τούρκοι χρησιμοποιούσαν το χρυσό πουγγί, ίσο με 15.000 τσεκίγια ή 30.000 γρόσια¹⁶. Ο Guer σημειώνει επιπλέον ότι μ'αυτό το είδος του πουγγιού η γενναιοδωρία των σουλτάνων αντάμοιβε τους ευνοούμενους και τις σουλτάνες-τους¹⁷.

Η κλίμακα όμως των νομισματικών όρων για τον υπολογισμό μεγάλων ποσών δεν σταματάει εδώ. Συχνά βρίσκουμε σε κείμενα της εποχής τον όρο *θησαυρός* για να εκφραστεί υπερβολική ποσότητα νομισμάτων· ο όρος *hazine* (*hazne*) καταρχή δηλώνει το σύνολο των θησαυρών του Σουλτάνου. Ως μονάδα μέτρησης νομισμάτων αντιστοιχεί σε 10.000 πουγγιά¹⁸. Κατ' άλλους ο "θησαυρός" (*hazine*) υπολογίζεται ίσος με 1000 πουγγιά, δηλαδή 500.000 γρόσια και κατά μιά τρίτη εκτίμηση, ίσος με 36.000 πουγγιά¹⁹. Συχνά σε έγγραφα της τουρκοκρατίας (17^{ος}-18^{ος} αι. κυρίως) συναντάμε τον υπολογισμό χρηματικών ποσοτήτων και σε φορτία ή φορτώματα (*yük*), όπου το ένα "φορτίο" ισούται με 100.000 άσπρα ή 833 γρόσια και 40 άσπρα περίπου²⁰. Την ίδια ποσότητα άσπρων αντιπροσώπευε το φορτίο και στα τέλη του 16^{ου} αι²¹.

Καθώς είπαμε ήδη, η κοπή νομίσματος ήταν αποκλειστικό προνόμιο των σουλτάνων· η μη αμφισβήτηση του προνομίου αυτού τηρήθηκε από τους τοπικούς οθωμανούς ηγεμόνες σ' όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας. Εξαιρέση γινόταν μόνο για τον αρχηγό των Τατάρων²². Κάθε Σουλτάνος, μάλιστα, με την ενθρόνισή-του συνηθιζόταν να προβαίνει στην ανανέωση του νομίσματος με την απόσυρση και αναχώνευση των παλαιών και την κοπή νέων, που έφεραν τα δικά-του σύμβολα και φυσικά είχαν υποστεί τη σχετική αλλοίωση του τίτλου-τους, πράγμα που

γρόσια 12.958 από μέρους του Δέσποτη Γρηγορίου ορίζεται το πουγγί επίσης προς 500 γρ. ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, "Μητροπολίτης Αμυκλών και Τριπολιτζάς Δανιήλ Παναγιωτόπουλος", *Θεολογία* τ. 30, τχ. Β' (1959) 267.

15. H. GIBB-H. BOWEN, *ό.π.* - Φ. ΜΠΩΖΟΥΡ, *Πίνακας ...*, σ. 250. - Γενικά χρησιμοποιείται ο όρος "πουγγί" ως το αντίστοιχο των 500 γροσίων. Ανάμεσα στα παραδείγματα: "A purse, which is called pouggi in turkish, is 500 piastres", E. DODWELL, *A classical and topographical tour through Greece, during the years 1801, 1805 and 1806*, τ. 2, Λονδίνο 1819, σ. 494. - Και ο W. TURNER, *Journal of a tour in the Levant*, τ. 1, Λονδίνο 1820, σ. XVIII σημειώνει: "Large sums are calculated by purses. A purse is 500 piastres, and is an imaginary value".

16. DE MIRONNE, *Mémoires et aventures secrètes et curieuses d'un voyage du Levant*, Λιέγη 1731, σ. 182· πβ. Κ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, τ. 2, σ. 102. - Ίσο με 15.000 δονάκια αναφέρει ο Tavernier το πουγγί: "kizé est aussi un sac de quinze mille ducats". J.B. TAVERNIER, *Recueil de plusieurs relations et ... avec la Relation de l'intérieur du serrail du Grand seigneur*, τ. 3, Παρίσι 1692, σ. 406.

17. M. GUER, *Mœurs et usages ...*, τ. 2, σ. 191.

18. "Hasné veut dire trésor, et se dit de la totalité du trésor du souverain; mais ce mot s'emploie aussi comme expression numéraire, et dans ce cas il désigne dix mille bourses, qui, à la différence près du change, valent quinze million; et c'est lorsque cette somme complete est rassemblée dans des coffres qu'on y met le scelle comme on ferme un sac de 1.200 livres. Mustafa prenait un tel plaisir à cette occupation, qu'il sacrifiait tout pour grossir son trésor. Il fit vendre à l'encan beaucoup de bijoux, et même il envoya à la monnoie tout ce que lui fut donné par la Cour de Danemarck en vaisselle d'or ou d'argent, lors de la conclusion de son Traité avec la Porte". BARON DE TOTTE, *ό.π.*, σ. 114.

19. Φ. ΜΠΩΖΟΥΡ, *ό.π.*, σ. 284.

20. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, "Συμβολή εις την ιστορίαν των Σφακίων (1645-1770)", *Κρητικά Χρονικά* 9 (1955) 254. - Ο ΙΔΙΟΣ, *Μεταφράσεις ...*, τ. 4, σ. 45. - Η. GIBB-H. BOWEN, *ό.π.*· πβ. και ΒΑΣ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, *ό.π.*, σ. 145, 377. - Και στη χρονογραφία του Παπασυναδινού είναι δόκιμος ο όρος: "... υπέρπλοτος άνδρας, ως τρεις χιλιάδας φορτίων ακούετον ότι κύριος ήτον". Γ. ΚΑΦΤΑΝΤΖΗΣ, *Η σεραϊκή χρονογραφία του Παπασυναδινού*, Αθήνα 1982, σ. 70.

21. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 128.

22. Κατά πληροφορία του Guer: "il n'ya que le Kam des petits Tartares, à qui il soit permis d'en faire frapper à son nom". M. GUER, *ό.π.*

οδηγούσε σταδιακά στον ευτελισμό του νομίσματος αυτού.

Τα τούρκικα νομίσματα είτε χρυσά είτε αργυρά είναι ανεικονικά, επειδή το Κοράνι απαγορεύει την απεικόνιση παραστάσεων, ζώων ή ανθρώπων. Έτσι, οι διάφοροι τύποι-τους φέρουν ρητά από το Κοράνι καθώς και το όνομα του Σουλτάνου και την χρονολογία κοπής του νομίσματος. Στη συνέχεια θα ασχοληθούμε με την εξέταση των συγκεκριμένων τούρκικων νομισμάτων, τη σειρά κυκλοφορίας-τους και ορισμένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά-τους. Για την καλύτερη παρακολούθηση του θέματος θα εξετάσουμε τα τούρκικα νομίσματα χωρίζοντάς-τα σε κατηγορίες, χρυσά, ασημένια, χάλκινα.

2. Χρυσά

Ας ξαναθυμίσουμε εδώ ότι ο χώρος της Ανατολής έχει χαρακτηριστεί ως "ζώνη χρυσού", διαπίστωση στην οποία με πολλή έμφαση καταλήγει εντυπωσιασμένος και ο Olivier, όταν επισημαίνει ότι σε καμιά άλλη χώρα της γής – με εξαίρεση ίσως κάποιες περιοχές των Ινδιών – το χρυσάφι δεν είναι τόσο κοινό όσο στην Τουρκία. Ο χρυσός όμως που συγκεντρώνεται εδώ με την μορφή χρυσών ευρωπαϊκών νομισμάτων, αναγκαίων για την διεξαγωγή του ευρωπαϊκού εμπορίου στην Ανατολή, δεν παραμένει στο σύνολό-του στη χώρα αυτή· μέσο της Ερυθράς Θάλασσας, του Περσικού κόλπου και της Περσίας διοχετεύεται σε μεγάλες ποσότητες προς τις περιοχές του Ινδικού ωκεανού¹. Ετσι, η Τουρκία καθίσταται εντέλει ο μετακενωτής του χρυσού της Ευρώπης προς την Ινδία.

Σ' αυτό λοιπόν τον κατεξοχή χώρο του χρυσού τα πρώτα χρυσά οθωμανικά νομίσματα κυκλοφόρησαν μερικά μόλις χρόνια μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Ως τότε κυκλοφορούσαν βέβαια χρυσά νομίσματα στην αυτοκρατορία, αλλά ήσαν τα γενοβάτικα, φλωρεντινά, αυστριακά (*macar altini*) και κυρίως τα βενετσιάνικα (*yaldiz altini*), τα οποία στα μέσα περίπου του 15^{ου} αιώνα (1436) αντιστοιχούσαν σε 30-40 άσπρα². Πιστευόταν ότι το πρώτο χρυσό νόμισμα, λεγόμενο *altun* ή *sultanî altun*, το έκοψε ο Μωάμεθ Β΄ το 883 (έ.ε.), που αντιστοιχεί στην περίοδο 4 Απριλίου 1478 έως 24 Μαρτίου 1479· ωστόσο, το πρώτο χρυσό νόμισμα κόπηκε μιά χρονιά νωρίτερα στην Κωνσταντινούπολη το 882 (έ.ε.), δηλαδή στο διάστημα 15.6.1477 - 3.4.1478 και ήταν ίδιου τίτλου (993,50%) και βάρους (3,50 γρ.) με το βενετσιάνικο δουκάτο, αντιστοιχούσε δε σε 40 άσπρα³. Το νόμισμα αυτό, βάρους 3,56 γρ., είναι πανομοιότυπο με το βενετσιάνικο τσεκίни και φέρει αραβική επιγραφή με το όνομα του σουλτάνου Μωάμεθ· είναι σπανιώτατο και το μοναδικό κομμάτι βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κωνσταντινούπολης⁴.

Το τούρκικο αυτό νόμισμα ανάλογα με τις εποχές και τις σύγχρονες πολιτικές ή εμπορικές επιδράσεις της Ανατολής ή της Δύσης παίρνει διάφορα κατά καιρούς ονόματα. Ετσι, από δυτική επίδραση και μάλιστα από την πολιτική κι εμπορική επιρροή της Βενετίας ονομάστηκε *filuri* κι αργότερα *sikke-i-filuri* και *sikke-i-efrenciye-i filuri*, ενώ στην Περσία πήρε το όνομα *şahî* κατά τον 16^ο αι.⁵. Υστερα από την κατάκτηση της Αιγύπτου από τον Σελήμ Α΄

1. "L'or que les Européens portent en dernier résultat à cet Empire pour la solde de ses marchandises, s'écoule en grande partie par la Mer-Rouge, par le golfe Persique et par la Perse, et va s'engloutir sur les côtes fertiles et industrielles de l'Océan indien". G.A. OLIVIER, *ό.π.*, σ. 339.

2. NIC. BELDICEANU, "La crise monétaire ottomane au XVI siècle et son influence sur les principautés roumaines", *Südost-Forschungen* XVI/I (1957) 73. - A. AFETINAN, *Aperçu ...*, σ. 35, όπου στις επόμενες τρεις σελίδες δίνονται συνοπτικά γενικές πληροφορίες για την εξέλιξη της κοπής του χρυσού τουρκικού νομίσματος έως τα μέσα του 19^{ου} αι. - H. SAHILLIOĞLU, "World money and precious metal movement in Ottoman monetary history, 1300-1750", *Pre-Modern Monetary History Workshop*, University of Wisconsin 1977, σ. 272-273.

3. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 14 - STANLEY LANE-POOLE, *The coins of the Turks*, Λονδίνο 1883, σ. XVII. - OCTAVIAN ILIESCU, "Les monnaies", *Istanbul a la Jonction ...*, σ. 270. - EDI (Encyclopédie de l'Islam) στη λέξη *fundukly*. - N. BELDICEANU, *ό.π.* - Οι Σουλτάνοι πριν από τον Μωάμεθ Β΄ στις νομισματικές-τους δραστηριότητες περιορίζονταν να αντιγράφουν απλά το βενετσιάνικο δουκάτο. Γεγονός πάντως είναι ότι περί το 1425 "*fiorini turchi cioè ducati*" ήσαν γνωστά στη Φλωρεντία και γενικότερα στη Δύση. FRANZ BABINGER, *A proposito delle coniazioni ...*, σ. 5-6. - Τα σουλτανικά διατάγματα για την κοπή χρυσών νομισμάτων στο β΄ μισό του 15^{ου} αιώνα βλ. στο N. BELDICEANU, *Les Actes des premiers sultans ...*, I. *Actes de Mehmed II et de Bayezid II du ms. fonds turc ancien* 39, Παρίσι 1960, σ. 65-66, 154-156.

4. FRANZ BABINGER, "Contraffazioni ottomane dello zecchino veneziano nel XV secolo", *Annali* (Ρώμη 1956) 84-85.

5. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 14-15· πβ. R. MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 234. Με το όνομα *şahî* ή *padişahî* κυκλοφόρησε στις

ονομάστηκε από αιγυπτιακή επίδραση *ashrafi* ή *esrefî altun* ή *serefî altun* ή απλώς *esrefî* και *sereffî*· στους συγγραφείς της Δύσης συνηθέστερα είναι γνωστό ως *scherif*⁶, ενώ σε πορτογαλικές πηγές το νόμισμα αυτό αναφέρεται ως *xerafine*⁷.

Εκτός από τα ονόματα που απαντώνται στα οθωμανικά κείμενα, στις ευρωπαϊκές πηγές για να δηλωθεί το *altun* βρίσκουμε και το όνομα *zecchino*, (*sequin*) με επίδραση βενετσιάνικη, καθώς και το όνομα *sultaninum*⁸. Στις ελληνικές πηγές το τούρκικο *altun* ονομάζεται κυρίως *φλωρίον*, *φλωρί* ή *φλουρί*. Επειδή η ονομασία φλουρί (φλωρί) είναι πολύ γενική κι ευρεία και με το ίδιο όνομα δηλώνονταν κατά κανόνα και τα άλλα χρυσά νομίσματα που κυκλοφορούσαν στην Ανατολή, γιαυτό πρέπει κάθε φορά να εξακριβώνεται αν πρόκειται για τούρκικο ή ευρωπαϊκό χρυσό νόμισμα⁹ και μάλιστα για ποιό συγκεκριμένο τύπο φλωριού γίνεται λόγος. Συνήθως όμως ο όρος φλουρί στις ελληνικές πηγές χρησιμοποιείται κατεξοχή για να δηλώσει το τούρκικο χρυσό νόμισμα, ενώ τα ξένα συνοδεύονται και από επίθετο δηλωτικό του κράτους στο οποίο ανήκουν· καμιά φορά βέβαια το ίδιο συμβαίνει και για τα τούρκικα φλωριά. Ετσι έχουμε ονομασίες: *φλωρί τούρκικο*¹⁰, *φλωρί σουλτανικό*¹¹ και τα παρόμοια. Ονομάζεται επίσης στις ελληνικές πηγές το *altun* και *σουλτανίνι* από το ιταλικό *sultanino* (από το τουρκικό *sultanî altun*) και *σουλτανίκι*¹²· γνωστή επίσης είναι και η ονομασία *σερίφι*¹³ (από το τούρκικο *şerifi*).

Το τούρκικο *altun* παίρνει επίσης και διάφορα άλλα προσδιοριστικά ονόματα ανάλογα με το

αρχές του 16^{ου} αι. και ασημένιο νόμισμα, περσικής προέλευσης, που είχε ευρεία διάδοση κυρίως στις ρουμανικές χώρες. M. MAXIM, *Considerations ...*, σ. 414-415· στο νόμισμα αυτό θα επανέλθουμε στη συνέχεια, στο οικείο κεφάλαιο.

6. F. BELIN, *ό.π.* - STANLEY LANE-POOLE, *ό.π.*, σ. XVII. - F.W. HASLUCK, *ό.π.*, σ. 43. - H. GIBB-H. BOWEN, *ό.π.*, σ. 50. - M. GUER, *Mæurs ...*, σ. 189. - "The coin in these dominions [της οθωμανικής αυτοκρατορίας] is of several sorts, according to the several kingdoms. At Constantinople there are pieces of gold call'd scerifes, worth less than the venetian Zecohine..." γράφει στα 1694 ο JOHN FRANCIS GEMELLI CARERI, "A voyage round the world by Dr. John... in six parts... written originally in Italian, translated into English", στο *A collection of Voyages and Travels*, τ. 2, Λονδίνο 1732, σ. 90. - J. B. TAVERNIER, *Recueil ...*, σ. 406.

7. G. FERRAN, "Poids, mesures et monnaies des mers du sud", *Journal Asiatique* 16 (1920) 289.

8. F.W. HASLUCK, *ό.π.* - H. SAUVAIRE, *ό.π.*, σ. 465 κ.ε. - Είναι ο Scrofanî που χρησιμοποιεί στο έργο-του τον όρο "τούρκικο τσεκίνι", καθώς και ο J. THÉVENOT, *Relation ...*, τ. 1, σ. 128· πβ ΚΥΡ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, τ. 2, σ. 639. - Ακόμη στην Ανατολή κυκλοφορούν το 18^ο αι. και τσεκίνια της Αλγερίας: "...έφθασε χθές από το Αλγέρι μετά πλουν 30 ημερών ένας μπές από τα μέρη εκείνα, ίνα στρατολογήση εδώ [Θεσσαλονίκη] άνδρας· και προς τον σκοπόν τούτον έφερε μαζί του 150.000 τσεκίνια Αλγερίας...". Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 383. - Αλλά και τα δαμασκηνά χρυσά νομίσματα δεν λείπουν από το κρατικό θησαυροφυλάκιο καθώς αποκαλύπτει περιηγητικό κείμενο του 1651: "... il y a aussi quantité de sequins d'or, qu'ils appellent cherif sultanins et *damasquins*, qui sont tous de differentes sortes de prix". FERMANEL... DE STOCHOVE, *Le voyage d'Italie et du Levant, de messieurs Fermanel... Favvel... Bavdovin de Lavnay... De Stochove...*, Rouen 1670, σ. 125-126.

9. "... όστις έδωκεν υπέρ του Αγίου Τάφου φλουρία 6, τα 4 βενέτικα και τα 2 ζιντζιολία" στη Χίο το 1731. ΚΩΝ. ΑΜΑΝΤΟΣ, "Σημειώσεις εκ κωδίκων χωρίων και μοναστηρίων", *Χιακά Χρονικά* 1 (1911) 125 σημ.

10. ΔΟΣΙΘΕΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, "Παραλειπόμενα", στο Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής Σταχυολογίας*, τ. 1, Πετρούπολη 1891, σ. 290: "εξετίμησαν αυτά να αχρήξουν τα μεν δώδεκα δράμια το ασημί φλωρί τούρκικον έν".

11. ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΚΥΠΡΙΟΣ, "Υπόμνημα", στο Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *ό.π.*, τ. 2, Πετρούπολη 1894, σ. 416: "και πατανήσας δώδεκα χιλιάδας φλωρίων σουλτανικών μόλις ηξιώθη λαβείν το ήμισυ του ναού εκείνου".

12. Ι. ΣΤΑΝΟΣ, *Βίβλος χρονική*, τ. 5, Βενετία 1767, σ. 366, 397.

13. ALESSIO DA SOMAVERA, *Θησαυρός της Ρωμαϊκής και της Φραγκικής γλώσσας*, Παρίσι 1709, σ. 247β στη λέξη μονέδα.

νομισματοκοπέιο, τον τόπο της έκδοσης ή με τη διακόσμησή-του. Τα *altun* που κόβονταν στην Αίγυπτο ονομάζονταν *μισιριώτικα*, *μισίρια* ή *μισίρικα* ή *μισιωριώτικα*¹⁴· τα κομμένα στην Κωνσταντινούπολη *σταμπόλια* ή *πολίτικα*¹⁵· στην Τύνιδα, *τουνεζίδικα* ή *τουνουζ-λίδικα*¹⁶· στην Μπαρμπαριά *μπαρμπαρέσικα*¹⁷ κ.ο.κ.

Ανάλογα επίσης με τον τύπο-τους τα χρυσά τούρκικα νομίσματα παίρνουν διάφορα ονόματα· διακρίνουμε τους εξής κυρίως τύπους: α) Τον τύπο Α' και Β', όπως τους χαρακτηρίζει ο Lane-Poole, και οι οποίοι ξεχωρίζουν από τις διαφορετικές επιγραφές που φέρουν¹⁸. β) Τα χρυσά νομίσματα με τον Τουγρά (υπογραφή του σουλτάνου), τα λεγόμενα *tuğrali*¹⁹ και στις ελληνικές πηγές *τουραλιά*²⁰· τα ίδια ονομάζονται και *zer-Istambol-altunu* ή απλά *zer-Istambol*²¹, τα οποία στις ελληνικές πηγές απαντούν ως *φλωριά ζέρια*²². γ) Το 1715 κατά τον Belin δημιουργήθηκε νέος τύπος χρυσών νομισμάτων που ονομάστηκαν *tuğrali ve zincirli altunu*, ανώτερα σε βάρος και τίτλο από τα βενέτικα χρυσά δονκάτα, ισοδύναμα προς 3³/₄ γρ., είχαν το ίδιο μέγεθος και βάρος με τα φουντούκια, αλλά εξαιτίας της καλής-τους ποιότητας στα τέλη του 18^{ου} αι. είχαν γίνει δυσεύρετα²³. Αυτά είναι τα λεγόμενα από τους Έλληνες *τζιτζίρια* και *ζιντζιρλιά*²⁴. Πήραν επίσης το όνομα *funduk altunu* και *funduki*²⁵ και στις ελληνικές πηγές *φουντούκια*, *φουντουκλιά* και συχνά *φλωριά φουντούκια*²⁶ σε αντι-

14. Γ.Α. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορικά σημειώσεις*, Αθήνα 1938, σ. 41-42. - Και σε μικονιάτικο έγγραφο του 1807 αναφέρεται: "μισίρι ένα και παράδες 5 ίσο με γρόσια 5:5". ΙΕΕΕ, έγγρ. 2229. - "Ο θησαυρός του Αλή Πασά", *Εστία* 3 (1877) 348. - Σ. ΚΟΥΓΕΑΣ, "Το Ηπειρωτικόν Αρχαίον ...", σ. 97.

15. Γ.Α. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 42. - Π. ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ, "Πατριαρχών Γράμματα διατακτικά προς τους νησιώτας περί δουλικής υποταγής εις τους κρατούντας", *ΔΙΕΕ* 9 (1926) 114. - Ι.Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, "Ταξιδιωτών ενθυμήσεις του 18^{ου} αιώνας", *Αφιέρωμα εις Γ.Ν. Χατζηδάκιν*, Αθήνα 1921, σ. 147. - ΚΩΝΣΤ. ΚΑΡΑΤΖΑΣ, "Εφημερίδες", *ό.π.*, σ. 181. - Σ. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.*, σ. 97. - "On a deux stambauls de cinq piastres pour un sequin vénitien ...". JACQUES DALLAWAY, *Constantinople Ancienne et Moderne*, τ. 1, Παρίσι 1799, σ. 67.

16. "Ο θησαυρός του Αλή ...", *ό.π.* - Σ. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.* - "1742 εν μνη σεπτεμβίου α' . ήλθεν ο παπά κύρ κοσμάς από την πόλη και μας ύφερεν του προουγουμένου παπα μ<η>ροφάνους απο τον γουναράδων ασλάνια 50 ύγουν φλωριά τούνεζ 15". ΣΩΤ. Ν. ΚΑΔΑΣ, "Κώδιξ...", σ. 11.

17. Ι.Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, *ό.π.*, σ. 147. - Ίσως το νόμισμα αυτό να ταυτίζεται με το "χρυσόν μώρικον" που αναφέρεται σε κείμενο του 18^{ου} αι. ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΣΤΑΘΗ, *Το οδοιπορικό ...*, σ. 210.

18. STANLEY LANE-POOLE, *ό.π.*, σ. XIX, όπου και οι επιγραφές των νομισμάτων στη λ. formula.

19. H. GIBB- H. BOWEN, *ό.π.*, σ. 55. -Για το τουγραλί που έκοψε στα 1728 ο Μ. Βεζύρης Αλή Πασάς, κατώτερο απο το παλαιό χρυσό νόμισμα ίδιου τύπου, βλ. Α. ΑΦΕΤΙΝΑΝ, *ό.π.* σ. 36. - Συνοπτική διαπραγματεύση του θέματος των χρυσών τούρκικων νομισμάτων βλέπε και "Numismatique mahometane". Extrait de l'*Echo de l'Orient*, journal de Smyrne. G.H.G. - *Revue de l'Orient*. Bulletin de la société orientale, τ. IV. Cahiers XIII à XVI, Παρίσι 1844, σ. 50-51.

20. Ι.Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, "Ταξιδιωτών ...", σ. 147. - ΚΥΡ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, τ. 1, σ. 682, σημ. 1.

21. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 18.

22. Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *Documente ...* 14, III, σ. 403: "φλουριά ζέρια σαράντα" (1788). - Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Σιναϊτικά Μνημεία ανέκδοτα*, Αθήνα 1928, σ. 97.

23. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 18.- C. COMIDAS, *Descrizione topografica dello stato presente di Costantinopoli aricchita di figure ... da Corino Comidas de Carbognano Constantinopolitano ... presso il real Ministro di S.M. cat. in Costantinopoli*, Μπασάνο 1794, σ. 49.

24. Ι.Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, *ό.π.*, σ. 147. - Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, *ό.π.*, σ. 79: "του εδώσαμεν φλωριά ζιντζιρλιά τον αριθμόν 789 και μ(αί)δ(ια) 19 ...". - ΙΕΕΕ έγγρ. 22783, Μύκονος 1742.

25. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 18 - H. GIBB- H. BOWEN, *ό.π.*, σ. 55. - F. BRAUDEL, *Capitalismo ...*, σ. 343.

26. Ι.Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, *ό.π.* - Π. ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ, Πατριαρχών ... *ό.π.*, σ. 114-115. - ΚΩΝΣΤ. ΚΑΡΑΤΖΑΣ, "Εφημερίδες", *ό.π.*, σ. 151. - ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. 3, σ. 186-188.

διαστολή με τα νέα χρυσά άλτουν που ζύγιζαν 40 κόκκους (grains) (ενώ όλα τα μέχρι τότε χρυσά νομίσματα είχαν βάρος 53 κόκκους) και ονομάζονταν *zer-i-mahbub*²⁷ και στα ελληνικά κείμενα *ζερμακούπια*, *ζερχαχπούμπια*, *ζαρχακούπια*, *ζερχαχπούμπια*, *σερμουχούντια*, *ζεμαρμπούλ* και *ερμακούπια*²⁸. Υστερα από την εισαγωγή στην κυκλοφορία των ζερμακουπιών όλα τα παλιότερα χρυσά νομίσματα των 53 κόκκων ονομάζονταν φουντουκλιά. Τα φουντουκλιά και τα ζερμακούπια κυκλοφορούσαν παράλληλα έως την εποχή του Μαχμούτ Β' (1808-1839), οπότε έπαψε η κοπή των φουντουκλιών²⁹.

Οι δύο αυτοί τύποι των χρυσών νομισμάτων, το *φουντουκλί*, βάρους 53 κόκκων, και το *ζερχακούπι*, βάρους 40 κόκκων (2,6 γραμμαρίων) και μεταγενέστερο του φουντουκλιού, παίρνουν επίσης προσδιοριστικά επίθετα, δηλωτικά είτε του τόπου έκδοσης είτε της διακόσμησης που υπήρχε πάνω σ'αυτά³⁰. κυρίως βλέπουμε από το 18^ο αι. κι έπειτα το *ζερχακούπι* να διακρίνεται σε *πολίτικο* ή *μισίρικο*³¹.

Το τούρκικο χρυσό φλωρί είχε κατά καιρούς διάφορες διακυμάνσεις του βάρους και του τίτλου-του και παρακολούθησε κι αυτό την πτώση και τον ευτελισμό όλων γενικώς των τούρκικων νομισμάτων³². Η αντιστοιχία-του επομένως με τα άλλα τούρκικα νομίσματα ποικίλλει ανάλογα με την εποχή κι εξαρτάται από την καθαρότητα του τίτλου και το βάρος αφ'ενός αυτού του ίδιου του φλωριού και αφ'ετέρου του αντιστοιχούντος νομίσματος. Τα διαφορετικού τύπου και διαφόρων εκδόσεων χρυσά τούρκικα νομίσματα, με τα ονόματα που αναφέρθηκαν παραπάνω, αντιπροσωπεύουν διαφορετικό βάρος και καθαρότητα τίτλου και διαφορετική κατά καιρούς τιμή³³.

27. H. GIBB- H. BOWEN, *ό.π.*, σ. 55.

28. Ι.Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, *ό.π.* - Π. ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ, *ό.π.*, σ. 114. - ΙΕΕΕ, *έγγρ.* 22652. - Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, *ό.π.*, σ. 80. - ΙΕΖΕΚΙΗ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, *Ανέκδοτα έγγραφα Καλαμάτας*, Αθήνα 1936, σ. 16. - Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Το εμπόριο ...*, σ. 112, σημ. 6. - "1733... έτερα εις έξωδα 14 φλω<ρια> τζιντζιολιά και τέσσαρα σερμουχούντια...". ΣΩΤ. Ν. ΚΑΔΑΣ, "Κώδιξ...", σ. 4.

29. STANLEY LANE-POOLE, *ό.π.*, σ. XX στη λ. *Zer-Mahbub*. - Για τους διάφορους τύπους χρυσών νομισμάτων που κόπηκαν στον 18^ο αι., με στοιχεία για την ταυτότητα καθενός (βάρος, τίτλο) βλ. PIERRE-FRÉDÉRIC BONNEVILLE, *Traité des monnaies d'or et d'argent qui circulent chez les différens peuples*, Παρίσι 1806, σ. 202-203. - Συνοπτική παρουσίαση του ίδιου θέματος από τον C. CARRIÈRE, *Reflexions sur le problème...*, σ. 8. - Ο CH. ISSAWI, *The economic history of the Turkey 1800-1914*, Λονδίνο *χ.χ.*, σ. 327 αναφέρει ότι τα φουντουκλιά που κυκλοφορούσαν ακόμη το 19^ο αι. είχαν βάρος 3,4 γρ. ενώ τα ζερμακούπια ζύγιζαν 2,5-2,6 γρ. - Το φουντουκλί, εξάλλου, ισοδύναμο με 5 γρόσια, είχε μεν το βάρος του βενέτικου τσεκινιού αλλά ήταν κατώτερο ως προς την περιεκτικότητα σε χρυσό, ενώ το ζερμακούπι, που αντιστοιχούσε σε 3,5 γρόσια, ήταν μεν του ίδιου μίγματος και μεγέθους με το φουντουκλί αλλά λεπτότερα επεξεργασμένο από εκείνο. C. Comidas, *Descrizione topografica ...*, *ό.π.* - Στους τύπους των δύο αυτών τούρκικων χρυσών νομισμάτων και στις μεταξύ-τους διαφορές αναφέρεται και ο WILLIAM ETON, *A survey of the Turkish Empire in which are considered ... by W. Eton Esq. many gears resirent in Turkey and in Russia*, Λονδίνο 41809, σ. 55.

30. Ετσι, διακρίνονται σε χρυσό πολίτικο τουγραλί, χρυσό αιγυπτιακό τουγραλί, χρυσό αιγυπτιακό αλυσιδωτό. Ι. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ, τ. 1, σ. 151.

31. "... ζερμακούπια πολιτικά 13 ...". ΑΡΧΕΙΟ ΣΕΡΙΦΟΥ, κατάστιχο Μονής 3, φ. 31^ν. - "Μπαριμπερίσια", εξάλλου, χρυσά νομίσματα μαζί με διάφορα άλλα κατατίθενται στα 1732 από ένα Μήλιο στο σκευοφυλάκιο της Μονής Θεολόγου Πάτμου. ΑΡΧΕΙΟ ΜΟΝΗΣ ΠΑΤΜΟΥ, Κώδ. 1004, φ. 23. - Λεπτομερειακά για τους διάφορους τύπους των χρυσών τούρκικων νομισμάτων και τις αμφισβητούμενες χρονολογίες της εισαγωγής καθενός βλ. STANLEY LANE-POOLE, *ό.π.*, σ. XIX. - F. BELIN, *ό.π.*, σ. 16 κ.έ. - F.W. HASLUCK, *The Levantine ...*, σ. 44. - H. SAUVAIRE, *ό.π.*, σ. 477. - Z. HAMMER-PURGSTALL, *Histoire de l'Empire Ottoman* (γαλλ. μτφρ. J.J. Hellart), Παρίσι 1838, σ. 408.

32. Γιαυτό στα 1714, προκειμένου να εισπραχθεί ο κεφαλικός φόρος, ορίζεται σαφώς με φιρμάνι ότι οι ραγιάδες οφείλουν να πληρώσουν σε "φλωρίον νέον και αμιγές". ΧΡ.Β. ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Τουρκικά έγγραφα αφορώντα εις την ιστορίαν της Χίου*, Αθήνα 1920, σ. 173.

33. Τους διάφορους τύπους χρυσών νομισμάτων που κόπηκαν και κυκλοφορούσαν στην Κωνσταντινούπολη

Το χρυσό τούρκικο φλωρί, όπως ήδη αναφέρθηκε, κόπηκε με βάση τα χρυσά ευρωπαϊκά νομίσματα που κυκλοφορούσαν τότε και ιδιαίτερα τα βενετικά τσεκίνια· ζύγιζε επομένως γύρω στους 53 κόκκους δηλ. 3,43 γραμμάρια και είχε τίτλο 900/1000 (23 ½ καράτια)· αλλά και ο τίτλος και το βάρος-του συνέχεια αλλοιώνονταν³⁴. Τις διάφορες διακυμάνσεις του βάρους και του τίτλου του τούρκικου χρυσού νομίσματος μπορεί κανείς να παρακολουθήσει στην αναφερόμενη βιβλιογραφία. Στο δεύτερο μέρος, όπου οι πίνακες αντιστοιχιών, θα δούμε χρονολογικά την κατά καιρούς αντιστοιχία-του με τα άλλα τούρκικα και ξένα νομίσματα.

Του χρυσού altun έχουμε χρυσά πολλαπλάσια και υποπολλαπλάσια, όπως το μισό altun ονομαζόμενο *nisfiye* κι ελληνικά νισφιγές ή νισφιές και το ¼ το λεγόμενο *gub* κι ελληνικά ρουμπιές³⁵. Αναφέρονται λοιπόν νισφιέδες του φουντουκλιού 26 και 27 κόκκων και ρουμπιές του φουντουκλιού, νισφιέδες του ζερμακουπιού (μισά ζερμακούπια) και ρουμπιέδες (τέταρτα) του ζερμακουπιού Κωνσταντινούπολης και Αιγύπτου³⁶ ή απλώς νουσφιέδες πολιτικοί και νουσφιέδες μισίρικοι³⁷. Οι νισφιέδες όμως του φουντουκλιού και του ζερμακουπιού και πολύ περισσότερο τα τέταρτα (οι ρουμπιέδες-τους) προς το τέλος του 18^{ου} αι. ελάχιστα κυκλοφορούν κι αυτή η σπανιότητά-τους τα επιβαρύνει με *aggio* 10 παράδων³⁸.

Αναφέρονται επίσης χρυσά νομίσματα των δύο altun, είτε φουντουκλιού είτε ζερμακουπιού. Αξιο προσοχής είναι όμως ότι το διπλό ζερμακούπι ως προς το βάρος-του μπορεί να χαρακτηριστεί ζερμακούπι, ο τύπος-του όμως είναι φουντουκλιού και γιαυτό μπορεί να θεωρηθεί και ως 1 ½ φουντουκλί. Οπωσδήποτε, το διπλό αυτό altun ταυτίζει ο Lane-Poole με τους *μαχμουτιέδες* που εκδόθηκαν στη βασιλεία του Μαχμούτ Α' (1730-1754)³⁹. Ο F. Belin βεβαιώνει ότι ο

τον 18^ο αι. με αναφορά στα χαρακτηριστικά καθενός βλ. PIERRE-FRÉDÉRIC BOUNEVILLE, *Traité ...*, σ. 197-198, 202-203. -Ειδικά για την τελευταία δεκαετία του 18^{ου} αι. περιγραφή των νομισμάτων, περιγραφή των χαρακτηριστικών-τους, σύγκριση της αξίας-τους με αντίστοιχα άλλων χωρών και αναφορές αντιστοιχιών βλ. και στο *Collezione di travole monetarie di tutte le monete nobili che servono attualmente al commercio, coniate nelle principali Zecche dell' Europa, dell'Asia, e della barbaria con il loro titolo, peso, e valore ...*, Βενετία 1796, χωρίς σελιδαρίθμηση αλλά με αλφαβητική κατά τόπο πινακοθέτηση των νομισμάτων.

34. CHARLES ISSAWI, *The Economic History of the Turkey 1800-1914*, Λονδίνο X.X., σ. 327. - Προς το τέλος του 18^{ου} αι., καθώς αναφέρει ο Μπαζούρ, το φουντουκλί ζύγιζε 17 καράτια, 13 καθαρού χρυσού και 4 σύμμειξης με άργυρο, και είχε πραγματική αξία 3 γροσίων και 12 παράδων, μολονότι η επίσημη τιμή-του, όπως ήδη αναφέραμε, ήταν 5 γρόσια. Φ. ΜΠΩΖΟΥΡ, *Πίνακας ...*, σ. 249.

35. Τον ρουμπιέ αναφέρει ο H.W. WILLIAMS, *Travels in Italy, Greece and the Ionian Islands*, τ. 2, Εδιμβούργο 1820, σ. 408, ως "the roobie, a small Turkish coin, which we found equivalent to about 20 p."

36. Σε έγγραφο του 1789 από το Αρχείο Σερίφου συναντάμε: "γρόσια 8:10 ήταν ζερμακούπια 2 νεσφιές 1 παράδες 40". Κωδ. Μονής 3, φ. 57. - FR. SCHRÖTTER, *Wörterbuch der Münzkunde*, Βερολίνο 1930, σ. 23 στη λ. altun. - STANLEY LANE-POOLE, *ό.π.*, σ. XX. - Π. ΖΕΡΑΕΝΤΗΣ, "Πατριαρχών...", *ό.π.*, σ. 114: "ότι εις το εξής το μεν πολιτικόν ζερμακούπι να τρέχη προς πέντε γρόσια και ο νισφιές αυτού προς εκατόν παράδες και ο ρουμπιές αυτών προς πενήντα παράδες, τα δε παλαιά και νέα φουντούκια προς επτά γρόσια και ο ρουμπιές αυτών προς εβδομήκοντα παράδες, τα δε μισιριώτικα ζερμακούπια προς τέσσαρα γρόσια και ο νισφιές αυτών προς δύο γρόσια". - ΚΩΝΣΤ. ΚΑΡΑΤΖΑΣ, "Εφημερίδες", *ό.π.*, σ. 151: "το σταμπόλι ... το μισίρι ... ο σταμπόλι νισφιγιεσί ... ο μισίρ νισφιγιεσί, ο σταμπόλι ρουπιγιές ... ο μισίρ ρουπιγιές ..." και άλλη παρεμφερής αναφορά στη σ. 83.

37. Από το κατάστιχο (του έτους 1801) ομολογιών, νομισμάτων και πραγμάτων του Μητροπολίτη Ιγνατίου. Σ.Β. ΚΟΥΤΕΑΣ, "Ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας ...", *Πελοποννησιακά* 2(1957) 167.- Ο Turner αναφέρει επίσης στις αρχές του 19^{ου} την ύπαρξη μισών μισιριών (half-mysseer τα ονομάζει), τα οποία όμως δεν έχουν μεγάλη κυκλοφορία. W. TURNER, *Journal ...*, τ. 1, σ. XVIII.

38. C. COMIDAS, *Descrizione topografica ...*, σ. 49.

39. STANLEY LANE-POOLE, *ό.π.*, σ. XXI. - Μιά άλλη πηγή του τέλους του 18^{ου} αι. μας δίνει την περιγραφή του νομί-

μαχμουτιές, ο οποίος εκδόθηκε από το Μαχμούτ Β' (1808-1839), είναι η κοινή ονομασία του *atya-rumi altunu* που κοινώς λεγόταν και *mahmudiye* και *yirmibeşlik* (= νόμισμα 25 πιάστρων): διασαφηνίζει ακόμη ότι ο μαχμουτιές αυτός ήταν νέος τύπος χρυσού νομίσματος ούτε *zer-i-mahbub* ούτε *fundukly* και ζύγιζε 1 ½ δράμια⁴⁰. Όπως κι αν έχει το πράγμα, ο μαχμουτιές του 19^{ου} αι., που αναφέρεται στις ελληνικές πηγές, είναι ο παραπάνω αναφερόμενος από τον Belin, ο οποίος χαράχτηκε το 1814 στην Κωνσταντινούπολη, όπως σαφώς εξάγεται απ'όσα γράφονται στην "Αθηνά" του 1833: "... εις την Κωνσταντινούπολιν κατά το 1814 έτος, ότε το ολλανδικόν φλώριον, το οποίον ζυγίζει εν δράμιον και έν δέκατον ετιμάτο γρ. 13, τότε εχαράχθη και ο μαχμουτιές, ο οποίος κατασκευάζετο εξ ενός και μόλις εξ δεκάτων έκτων φλωρίου ολλανδικού, διότι επρόσθετον ακόμη και εν περίπου δέκατον έκτον χάλκωμα και ενώ έπρεπε να διατιμηθή γρ. 18 περίπου ο Σουλτάνος υπεχρέωσε τους υπηκόους-του να τον δέχονται δια γρ. 25"⁴¹. Αναφέρονται ακόμη και μισοί μαχμουτιέδες⁴². Στα πολλαπλάσια του altun ο Stanley Lane-Poole, σημειώνει, εξάλλου, και *τριπλό altun* ζερμακούπι, καθώς επίσης και χρυσό νόμισμα των 4 και 6 altun⁴³.

Εξυπακούεται, πως πάντα θα πρέπει να έχουμε υπόψη-μας ότι τα διαφορετικού τύπου και διαφόρων εκδόσεων χρυσά τούρκικα νομίσματα, που χαρακτηρίζονται με τα παραπάνω ονόματα, διαφέρουν ως προς το βάρος και την καθαρότητα τίτλου, και φυσικά έχουν διαφορετική κατά καιρούς τιμή.

Τα χρυσά νομίσματα της οθωμανικής αυτοκρατορίας θα μπορούσαμε να πούμε ότι σπανίζουν και σχεδόν δεν κυκλοφορούν στις συναλλαγές, βρίσκονται έξω από το εμπορικό κύκλωμα. Το φαινόμενο εντεινεται μέχρι πλήρους εξαφάνισης του χρυσού νομίσματος σε πολιτικές ή κοινωνικές αναστατώσεις: στον ρωσοτουρκικό πόλεμο των ετών 1768-1774, λόγω χάρη, το χρυσό νόμισμα εξαφανίστηκε παντελώς και όλες οι πληρωμές γίνονταν σε ασημένια νομίσματα, ενώ η τιμή του altun ανέβηκε σε υπερβολικά ύψη⁴⁴. Στις περιπτώσεις αυτές η Πύλη προσπαθεί να αντιμετωπίσει τη δημοσιονομική κρίση με τη γνωστή πλύν ολέθρια για την οικονομία της αυτο-

σματος αυτού: "Vi è anche l'*armudi*, che è un zecchino fatto in figura di pera, e altre volte equivaleva il doppio funduk. Da una parte ci sono impresse le parole "masriallah", che significano "questo è grato à Dio, e dal rovescio si legono i nomi dei sette Dormienti ...". C. COMIDAS, *Descrizione topografica ...*, σ. 49. - Στους ίδιους μαχμουτιέδες αναφέρεται και ο Walpole κάνοντας λόγο για την τιμή εξαργύρωσης του νομίσματος αυτού και του φουντουκλιού στην πρωτεύουσα της οθωμανικής αυτοκρατορίας και στις επαρχίες-της: "The feudoukli and mahbul are exchangeable in some parts of Asia for a less number of paras than in the capital; in Aleppo for a greater; but their highest value in exchange is in Kahira; in the Upper Egypt they pass for something less". ROBERT WALPOLE, *Travels in various countries of the East; being a continuation of Memoirs relating to European and Asiatic Turkey etc.*, Λονδίνο 1820, σ. 152.

40. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 47. - Και ο Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ερμής ο Κερδώος*, τ. 4, σ. 438, σημ. (α): "Εσχάτως εχαράχθη και Εικοσιπεντάγροσσον χρυσούν φλώριον ωραίον με τίτλον χρυσού Κερατίων 23, ζυγίζον 1 ½ Δραχμήν, και τιμώμενον κατά το όνομα 25 Γρόσσια".

41. Κ.Π., "Περί των κυκλοφορούντων εις την Ελλάδα τουρκικών νομισμάτων", *Αθηνά*, έτος Α' (1832-33), φύλ. 83(25 Ιαν. 1833) σ. 311.

42. ΙΕΕΕ, έγγρ. 17599 των αρχών του 19^{ου} αι. από το Αργος. - Και σε έγγραφο (1821) του Σταύρου Ιωάννου από την Αρτα προς τον Αθ. Ψαλίδα στο Τζεπέλοβο διαβάζουμε: "... της στέλλω εξ ιδίων-μου όσα έχει να λαμβάνη... όλα γρ. διακόσια εικοσιπέντε, εις 15 μισούς μαχμουτιέδες προς γρ.15 ο καθ'ένας, καθώς εδώ τρέχουν...". *Τα περιεχόμενα των ΓΑΚ*, Αθήνα 1976, τ.15β, σ. 1037, έγγρ.36.

43. STANLEY LANE-POOLE, *ό.π.*, σ. XXI. - Τα κομμάτια όμως αυτά των 2 ή 3 φουντουκιών και ζερμακουπιών δεν ήσαν νομίσματα για καθημερινή χρήση, αλλά κόβονταν περισσότερο για τις γυναίκες του Σεραγιού. C. COMIDAS, *Descrizione topografica ...*, σ. 49.

44. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 245, 248.

κρατορίας μέθοδο της μείωσης του τίτλου του νομίσματος διατηρώντας συγχρόνως σταθερή την ονομαστική-του αξία⁴⁵. Τα τούρκικα χρυσά νομίσματα, όταν βρίσκονται, αποθησαυρίζονται, τόσο από ιδιώτες όσο κι από αυτήν την ίδια την οθωμανική κυβέρνηση, η οποία τόσο με ανεπίσημα μέσα όσο και με επίσημες διατάξεις φροντίζει να φτάνει το χρυσό νόμισμα στα θησαυροφυλάκιά-της. Ο χρυσός επιβαρύνεται με *agcio* όχι μόνο στις χώρες της νότιας Ευρώπης αλλά ιδιαίτερα στην Τουρκία, όπου η χρυσοθηρία της κυβέρνησης επιβάλλει την ανάγκη του αποθησαυρισμού⁴⁶. Έτσι, το χρυσό νόμισμα απονομισματοποιείται και κυκλοφορεί πιο πολύ σαν πολύτιμο δώρο. Οι προεστοί της Υδρας, για παράδειγμα, όταν στα 1807 πηγαίνουν να υποβάλουν τα προσκυνήματά-τους στο νέο Καπουδάν πασά ανάμεσα στα διάφορα πολύτιμα δώρα που του προσφέρουν περιλαμβάνονται και "φλωριά φουντούκια εξήκοντα"⁴⁷.

Φαίνεται αντιφατικό να μιλάμε για σπανιότητα χρυσού σε μιά περιοχή που έχει χαρακτηριστεί ως η κατεξοχήν "ζώνη χρυσού". γεγονός πάντως είναι ότι ο χρυσός που υπάρχει δεν κυκλοφορεί κι αυτό δεν οφείλεται μόνο στην αρπακτικότητα της οθωμανικής κυβέρνησης, αλλά και στη μεγάλη φυγή-του προς την Περσία και τις Ινδίες για τις ανάγκες της διεξαγωγής του εμπορίου της αυτοκρατορίας με την Απω Ανατολή. Για την πραγματοποίηση του εμπορίου στις χώρες αυτές απαιτείτο γερό νόμισμα· έτσι, η φυγή του χρυσού κι ασημιού από την οθωμανική αυτοκρατορία ήταν αμφίρροπη, προς τη Δύση αλλά και προς την Ανατολή⁴⁸. Στην οθωμανική αυτοκρατορία λοιπόν αυτό που επικρατεί κι επιβάλλεται στο εμπόριο είναι το ασημένιο νόμισμα, για το οποίο θα γίνει λόγος παρακάτω. Η σπανιότητα του χρυσού αντικατοπτρίζεται στη σχέση-του με το ασημί, η οποία στο μεταίχμιο του 18^{ου} προς τον 19^ο αιώνα για την αυτοκρατορία είναι 1:15 και για την Ευρώπη 1:14· ο χρυσός δηλαδή είναι ακριβότερος στην Τουρκία, όπου το δράμι του χρυσού πουλιέται 6 γρόσια, ενώ το δράμι του ασημιού αξίζει 16 μόνο παράδες⁴⁹. Στα χέρια των Τούρκων διοικητών όμως τα χρυσά νομίσματα δεν αποθησαυρίζονται μόνο αλλά γίνονται και αντικείμενο κερδοσκοπίας⁵⁰. Έτσι λοιπόν, η περιορισμένη κυκλοφορία των τούρκικων χρυσών νομισμάτων σε συνδυασμό με την αυξανόμενη *aufi fame* της οθωμανικής αυτοκρατορίας όχι μόνο ευνοούν την κυκλοφορία των ευρωπαϊκών χρυσών νομισμάτων αλλά και την καθιστούν αναγκαία, ενώ παράλληλα υποθάλπεται η κερδοσκοπία και η κибδηλία.

45. N. POPA, *La circulation ...*, σ. 38-39.

46. T.S. HUGHES, *Travels in Sicily, Greece and Albania*, τ. 2, Λονδίνο 1820, σ. 284. - R. MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 234. - *Unpublished manuscripts ...*, τ. 33, σ. 72. - Για την περιορισμένη κυκλοφορία των τούρκικων χρυσών νομισμάτων στο Μοριά στα τέλη του 18^{ου} αι. κάνει λόγο και ο Scrofanì, όταν σημειώνει ότι σ'ολόκληρο το Μοριά δεν θα μπορούσε να βρεί κανείς ούτε 10.000 τούρκικα τσεκίνα. X. SCROFANI, *Voyage en Grèce ...*, τ. 3, σ. 109. - Βεβαίως τα νομίσματα αυτά, αν έλειπαν από την κυκλοφορία, είναι γιατί συσσωρεύονταν στα σεντούκια των ισχυρών. Κατά τον Κασομούλη οι αρματολοί της τουρκοκρατίας κι οι καπεταναίοι είχαν μεγάλες χρηματικές περιουσίες, κατά κανόνα σε φλωριά και ρουμπιέδες, των οποίων η προέλευση ήταν ποικίλη. Ν. ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, τ. 1, Αθήνα 1939, σ. 430-440 κ.ά.

47. ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. Γ', σ. 186-188, έγγραφο της 20.11.1807.

48. R. MANTRAN, *ό.π.*, σ. 248, 262 - V. VINAVER, "Der venezianische ...", σ. 169.

49. Φ. ΜΠΩΖΟΥΡ, *Πίνακας ...*, σ. 249. Βλ. και σ. 18 εδώ.

50. Χαρακτηριστική λ.χ. η περίπτωση του Αλή-Πασά, όπως ήδη την γνωρίσαμε εδώ σε προηγούμενο κεφάλαιο, σ. 57.

3. Αργυρά

Η συνεχής διαφυγή χρυσού από την οθωμανική αυτοκρατορία μεταμορφώνει την περιοχή από "ζώνη χρυσού" σε "ζώνη αργύρου"¹. Ετσι, αντίθετα με την καθυστερημένη εμφάνιση και την περιορισμένη κυκλοφορία των χρυσών νομισμάτων, τα τούρκικα ασημένια νομίσματα εμφανίζονται από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ίδρυσης του οθωμανικού κράτους. Πρώτος ο Ορχάν Α΄ το 1328 έκοψε ασημένιο νόμισμα τον *akçe* ή *akçe-i osmanî* ή απλώς *osmanî* προς τιμή του ιδρυτή του οθωμανικού κράτους. Με την κοπή του πρώτου αυτού νομίσματος του Ορχάν εγκαταλείπεται και ο όρος *dirhem* που χρησιμοποιούνταν ως τότε και καθιερώνεται ο όρος *akçe*². Η ονομασία *osmanî* χρησιμοποιούνταν ευρύτατα ως το τέλος περίπου της βασιλείας του Σελήμ Α΄ (1520) και στη συνέχεια επεκράτησε το όνομα *akçe*³. Το νόμισμα αυτό από τους Έλληνες ονομάστηκε *άσπρο* κι από τους Ευρωπαίους *asper*⁴, ενώ κάποτε το συναντάμε και με την αραβική ονομασία *dirhem* (*δράμι*)⁵. Πολύ πιο σπάνια και μεταγενέστερη στις ελληνικές πηγές είναι η χρήση του όρου *πεγιάζια* για να δηλωθούν τα άσπρα⁶, ενώ ακόμη πιο αδόκιμη είναι η ονομασία *σιδεροκάψια*⁷, προφανώς από τα Σιδηροκάυσια της Χαλκιδικής, όπου υπήρχαν ορυχεία αργύρου.

Ως προς το βάρος-του το τούρκικο άσπρο ζύγιζε καταρχήν το 1/3 ή κατ'άλλους το 1/4 του αραβικού *dirhem*, περίπου δηλαδή 1,200 γραμμάρια και είχε τίτλο 900/1000 αργύρου⁸. Πολύ

1. "Zone d'argent" κατά τον R. MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 248.

2. A. AFETINAN, *ό.π.*, σ. 34.

3. F. BELIN, *Essais ...*, σ. 8-9. - FR. SCHRÖTTER, *Wörterbuch*, σ. 17 στη λ. *akçe*, - *Encyclopédie d'Islam* στο λήμμα *akçe*, - H. GIBB - H. BOWEN, *ό.π.*, σ. 49, 52. - F. BABINGER, "Contraffazioni ...", σ. 86-87.

4. Βυζαντινής προέλευσης το όνομα *άσπρο*, είναι δηλωτικό του χρώματος του νομίσματος, του λευκού αργύρου δηλαδή. Μιά άλλη ετυμολογική εκδοχή το θέλει να προέρχεται από το λατινικό *asper*, που σημαίνει το τραχύ· *asper-os nummos* ονόμαζαν οι Ρωμαίοι τα νιοκομμένα νομίσματα, τα οποία φυσικά ήσαν τραχύτερα απ'ότι τα παλιά και φθαρμένα. Για τις διάφορες ετυμολογικές ερμηνείες: Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, *Περί της γνησίας προφοράς της Ελληνικής Γλώσσης βιβλίον συνταχθέν υπό του Οικονόμου Κωνσταντίνου, Πρεσβυτέρου του εξ Οικονόμων γενεαλογουμένου*, Πετρούπολη 1830, σ. 601. - "Ελληνομνήμων" *σύγγραμμα περιοδικόν συντασσόμενον υπό Ανδρέου Μουστοξύδου*, Αθήνα 1845, αριθ. 9, σ. 529, σημ. 87. - Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Ανέκδοτα νομίσματα των Μ. Μαγίστρων της Ρόδου", *Πανδώρα* 9 (1859) 502· και συνοπτικά για το ίδιο θέμα, ΔΗΜ. ΠΑΣΧΑΛΗΣ, "Νομικά έθιμα της νήσου Ανδρου," *ανάτυπο από το Αρχείον των Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών* 5 (1925) 20, σημ. 2.

5. Με το όνομα *dirhem* (*δράμι*) αναφέρεται το τούρκικο άσπρο σε προγαμμαία δωρεά του 1675. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, "Εκ του Τουρκικού Αρχείου Ηρακλείου", *Μύσων* 5 (1936) 96. - Ως *δράμι* επίσης το συναντάμε σε διαθήκη του 1517· σε μετάφρασή-της από τα αραβικά όλα τα ποσά εκφράζονται σε *δράμια* και ιδού στο ακόλουθο παράθεμα το σχόλιο του συγγραφέα: "Ο ειρημένος αφιερωτής ώρισεν ίνα δια του επιλοίπου των ειρημένων δραμιών (νομίσματος αργύρου της εποχής κυκλοφορούντος εν τη Οθωμανική επικρατεία) ανανεώνται τα ειρημένα έπιπλα εν τη αρχή εκάστης πενταετίας". Μ.Ι. ΓΕΔΕΩΝ, *Η Ζωοδόχος Πηγή και τα ιερά αυτής προσαρτήματα*, Αθήνα 1886, σ. 326-27.

6. Η λέξη *beyaz* στα τούρκικα σημαίνει το λευκό χρώμα. Τα παραδείγματα που ακολουθούν προέρχονται από κείμενα του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα· σε έγγραφο του 1788: "... να μας στείλεις μερικά πεγιάζια, επειδή οι δανεισταί-της ζητούν τα άσπρα-τους προς πενήντα...". Και σε άλλο του 1832: "... να φροντίσης να αποστείλεις τα πεγιάζια δια να ελεχθούν αι ομολογίαι των επισκοπικών-σου χρεών...". ΕΥΜΕΝΙΟΣ ΦΑΝΟΥΡΑΚΗΣ, "Ανέκδοτα εκκλησιαστικά έγγραφα των χρόνων της τουρκοκρατίας", *Κρητικά Χρονικά* 4 (1950) 72-74.

7. LAZARO SORANZO, *L'Ottomano*, Φερράρα 1598, σ. 16· πβ. και σημ. 12 εδώ.

8. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 9. - ST. LANE-POOLE, *ό.π.*, σ. XVIII. - FR. SCHRÖTTER, *ό.π.* - Διεξοδικά για τους τύπους των πρώτων άσπρων που κόπηκαν στην οθωμανική αυτοκρατορία βλ. 'ALI, "Le prime monete ed i primi aspri dell'impero ottomano", *Rivista italiana di numismatica* 4 (1921) 77-93.

γρήγορα όμως το νόμισμα αυτό έχασε την περιεκτικότητά-του σε ασήμι και το βάρος-του σταδιακά μέσα στο β' μισό του 16^{ου} αιώνα έπεσε από τα 0,723 στα 0,308 γραμμάρια. Σ' όλο τον 16^ο αι. τα περιφερειακά νομισματοκοπεία, όπως των Σερρών λ.χ., έθεταν σε κυκλοφορία χαμηλού τίτλου άσπρα. Για να βάλει τέρμα σ' αυτή τη νομισματική αναρχία η Πύλη προέβη το 1564 στη θέσπιση αυστηρών μέτρων κατά της χρήσης των κατωτέρου τίτλου άσπρων που έκοβε το νομισματοκοπείο των Σκοπίων, χωρίς όμως αποτέλεσμα⁹. Το άσπρο έμεινε μέχρι τα μέσα του 17^{ου} αι., με σταθερή την περιεκτικότητά-του σε ασήμι, το μοναδικό αργυρό τούρκικο νόμισμα, εξακολουθούσε δε να κυκλοφορεί και μετά την εισαγωγή των νέων αργυρών τούρκικων νομισμάτων του παρά και του γροσιού. Η αλλοίωση όμως που υπέστη με το χρόνο ήταν τέτοια, ώστε δεν χρησιμοποιούταν πλέον ως πραγματικό νόμισμα και αποσύρθηκε από την κυκλοφορία, εξακολουθούσε εντούτοις να χρησιμοποιείται στους λογαριασμούς ως λογιστικό νόμισμα με την γενική έννοια του χρήματος, ενώ το γρόσι υπολογιζόταν σε 120 άσπρα¹⁰.

Μιά περιγραφή των άσπρων στους πρώτους αιώνες της κυκλοφορίας-τους έχουμε από τους περιηγητές του 15^{ου} αι., Belon, Spandugino, Geuffroy. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες-τους λοιπόν, όπως άλλωστε είπαμε και πιο πάνω, τα άσπρα κόβονταν σχεδόν από καθαρό ασήμι, 4 στο δράμι, ήσαν μικρά και στο σχήμα τετραγωνισμένα μάλλον παρά στρογγυλά. Επειδή με την ενθρόνισή-του κάθε νέος Σουλτάνος έκοβε κατά τη συνήθεια νέο νόμισμα που έφερε το όνομά-του, τα παλιά αποσύρονταν από την κυκλοφορία και συγκεντρώνονταν στο νομισματοκοπείο, όπου ανταλλάσσονταν τα 12 παλιά με 10 νέα. Αλλά, ήδη από την εποχή εκείνη, καθώς παρατηρεί ο Spandugino, συχνά τα παλιά άσπρα ήσαν καλύτερα από τα καινούργια, τα οποία είχαν ήδη αρχίσει να υφίστανται νόθευση του τίτλου-τους¹¹.

9. Γενικά την εξέλιξη του βάρους του άσπρου από την πρώτη-του κοπή επί Ορχάν (1326) έως τον Μεχμέτ Γ' (1595-1603) βλέπε Ν. BELDICEANU, "La crise ...", σ. 74-75, καθώς και τον πίνακα 8 στο Η. SAHILLIOYLU, "World money ...", σ. 303, όπου παρατίθεται η συνεχώς ελαττούμενη εξέλιξη του βάρους του άσπρου έως το 1740. - Την ετήσια εξέλιξη του βάρους του άσπρου σε καράτια καθώς και την εμπεριεχομένη ποσότητα αργύρου για την περίοδο 1326-1755 παρακολουθεί ο πίνακας 6 στο ΑΗΜΕΤ ΤΑΒΑΚΟĞLU, *Türk iktisat tarihi*, Κωνσταντινούπολη 1986, σ. 294. - Ο L. Beron αναπαράγοντας τους πίνακες του Pere δίνει σε ένα ενιαίο πίνακα την περιεκτικότητα σε ασήμι του άσπρου, του παρά και του γροσιού από τον 14^ο ως τον αρχόμενο 19^ο αι., όπου αποδεικνύεται ότι διαφορετικές μετρήσεις του ίδιου τύπου νομίσματος δίνουν διαφορετική περιεκτικότητα σε άγγυρο - L. Beron, *Prices in the Balkans during the 16th - 19th centuries and the european revolution of prices*, Σόφια 1976 (βουλγάρικα με αγγλική περίληψη στο τέλος του βιβλίου). Πβ. ŞENKET PAMUK, "Money in the Ottoman Empire, 1326-1914" στο *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, έκδ. Η. Inalcik-D. Quataert, Cambridge 1995, σ. 954-956, όπου συνοπτικά η εξέλιξη του άσπρου στους 14^ο-16^ο αιώνες και αντιστοιχίες-του με ξένα χρυσά κι ασημένια νομίσματα. - Η υποτίμηση του άσπρου κατά 30% στα 30 χρόνια της βασιλείας του Μεχμέτ Β' (1451-1481) ήταν ένας από τους βασικούς λόγους της μεταρρύθμισης στο καθεστώς της έγγειας ιδιοκτησίας στην οποία προέβη η Πύλη προκειμένου να βελτιώσει την κακή δημοσιονομική κατάσταση του κράτους. Ν. BELDICEANU, "Recherches sur la réforme foncière de Mehmed II". *Acta Historica* 4 (1965) 27-39 (= *Variorum Reprints*, Λονδίνο 1976, κεφ. XII).

10. "1773 Μαΐου 12 ... Και έδωσα άσπρα [=χρήματα] των μαστόρων Γρόσια 800 ήτοι οχτακόσια ..." Ν. ΝΙΤΣΟΣ, "Η εν Τσαμαντά της Ηπείρου Ιερά Μονή του Αγίου Γεωργίου", *Γρηγόριος Παλαμάς* 8 (1924) 248. - "Ασ. 445.90 ... ήτοι γρόσια τετρακόσια σαράντα πέντε και άσπρα εννεήντα", Σ. ΚΟΥΓΕΑΣ, "Το Ηπειρωτικόν ...", σ. 205. - Με τη γενική έννοια του νομίσματος συναντάμε τη χρήση του άσπρου και σε κείμενο του 1626: "... ταύτα ηγόρασαν η Μακαρίτισσα Αικατερίνα παρα του Κώνστα Στεγάρου του υποδηματοποιού αντί 12.000 άσπρων χρυσών". Προηγούμενος ΕΥΔΟΚΙΜΟΣ ΞΗΡΟΠΟΤΑΜΠΗΣ, ο ΚΡΗΣ, *Η εν Αγίω Ορει Αθω ιερά, βασιλική, πατριαρχική και σταυροπηγιακή σεβασμία Μονή του Ξηροποτάμου 424-1925*, Θεσσαλονίκη 21971, σ. 54.

11. C.N. SATHAS, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen-âge*, τ. 9, Παρίσι 1890, σ. 202-203. - F. BABINGER, "Contraffazioni ...", σ. 88. - Στα τέλη του 18^{ου} αι. "l'aspro è circa il terzo del bajocco. Tre aspri fanno un para". C. COMIDAS, *Descrizione topografica ...*, σ. 49.

Κατά τον Αγγλο περιηγητή Sanderson στα μέσα του 16^{ου} αι. κυκλοφορούσαν δύο ειδών άσπρα, το μικρό και το μεγάλο· μ'αυτό το δεύτερο πληρώνονταν οι μισθοί των αξιωματικών. Η πληροφορία διασταυρώνεται και από τον Soranzo¹².

Ο Thévenot περιγράφοντας τα άσπρα που κυκλοφορούσαν το 1665 στην οθωμανική αυτοκρατορία επισημαίνει ότι αναμεσά-τους υπήρχαν και τόσα πολλά κάλπικα, ώστε για να είναι κανείς σίγουρος στις πληρωμές-του θα έπρεπε να ξοδεύει ώρες ολόκληρες εξετάζοντάς-τα ένα προς ένα¹³. Η δυσπιστία του κοινού στα νέα άσπρα οδηγούσε αναπόφευκτα στην αναζήτηση και αποθησαύριση των άσπρων παλιάς κοπής, μολονότι η κυκλοφορία-τους ήταν απαγορευμένη¹⁴.

Η πρώτη επίσημη και σημαντική υποτίμηση του άσπρου έγινε το 1585, η δεύτερη το 1640 και ύστερα από 30 περίπου χρόνια σταθερότητας του νομίσματος το 1669 μιά τρίτη υποτίμηση¹⁵ οδήγησε το άσπρο στην τελική-του εξαφάνιση, ουσιαστικά από το τέλος του 17^{ου} αιώνα, μολονότι η τελευταία κοπή άσπρων έγινε το 1819¹⁶. Οι επαναλαμβανόμενες, εξάλλου, υποτιμήσεις των άσπρων είχαν άμεσο αντίκτυπο στο επίπεδο παραγωγής αργύρου –μείωση– στα διάφορα ορυχεία¹⁷. Για να αντιμετωπίσει την συνεχιζόμενη υποβάθμιση και εκτοπισμό του άσπρου από την εισβολή των ξένων αργυρών νομισμάτων, των ταλίρων (αυστριακών, ολλανδικών κ.ά.), η

12. ΚΥΡ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, τ. 1, σ. 682, σημ. 1. - Και η μαρτυρία του L. SORANZO, *ό.π.*, σ. 16: "I Greci chiamano *aspro*, e non *aspero*, come vogliono alcuni, quella stessa moneta, che gli Arabi chiamano *osmani*, et i Turchi *acse*, cosi detta dalla sua bianchezza, perciocche è fatta d'argento. Sono gli aspri de due sorti, minori e maggiori; i minori sono di manco bontà, e bellezza, se ben più in uso e popolari. I maggiori sono di miglior' argento: con questi si paga lo stipendio de' soldati et i salari de' corteggiani; vengono chiamati da alcuni scrittori *syderocapsia* da Syderocapsa, Castello della Provintia di Thasso ...".

13. JEAN DE THÉVENOT, *Relation ...*, σ. 128: "Les aspres sont de petites pièces d'argent qui n'ont autre marque que le nom du G. Seigneur, elles valent environ huit deniers la pièce, mais il s'en trouve beaucoup de fausses, et il faut bien prendre garde; de sorte que pour faire un payment de trente sols, il faut demy quart' d' heure à les examiner toutes l'une apres l'autre, mais il faut des journees entieres pour de gros payments. Pour faire cela plus commodément, ils complent les aspres sur des planchetes faites exprés, qu' ils appellent Thhta, où il y a un rebord, de crainte qu'elles ne tombent, excepté a un bont qui est en étrecissant, par lequel on les verse dans la bource, il y en a à peu pres de mesme che les financiers et banquiers en France, en choisit là dessus toutes les bonnes, et on met a part les mechants. Ils ont aussi des pièces de deux aspres, trois, quatre, cinq, six, dix aspres, et c'est là toute la monnoye d'argent qu'ils battent à Constantinople; de sorte que les payments ne se font presque point d'autre monnoye". - Και σε άλλο, περίπου σύγχρονο, περιηγητικό κείμενο γίνεται λόγος για το κρατικό θησαυροφυλάκιο και τον τρόπο λειτουργίας-του, "... le Teftardar tient le controlle de tout ce qui se reçoit et de tout ce qui s'employe: la pluspart de la recepte se fait en aspres, qui est une petite monnoye d'argent qui ne porte autre caractère que le nom du Prince, et comme cette monnoye seroit trop longue à compter, ils se servent de balances, le pesant mille à mille...". FERMANEL ... DE STOCHOVE, *ό.π.*, σ. 125.

14. L. SORANZO, *ό.π.*, σ. 17: "Fù anco prohibita l'antica moneta, che correva nell' Imperio Ottomanno, conciosciacosaché fosse segnata con diverse imagini vietate dalla legge di Macometo, ma più veramente perche essendo di buon' argento, ristompandosi peggiore veniva il Thesoro, et i Ministri ad avanzar molto. Hora non cosi superstitosi, hanno per legitima quella solamente, che è di miglior lege ...". Η αναφορά γίνεται σ'όλα τα παλαιά ασημένια τούρκικα νομίσματα κι όχι μόνο τα άσπρα. ΠΒ. και ΝΕΟΚΛΗΣ ΣΑΡΡΗΣ, *Προεπαναστατική Ελλάδα...*, *ό.π.*, όπου διατυπώνονται οι απόψεις του Πενάχ εφέντη για την αποφυγή της αποθησαύρισης των γερών άσπρων.

15. R. MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 248-249. - Η νομισματική αναπροσαρμογή του 16^{ου} αι. ακριβέστερα έγινε μεταξύ 23.12.1585 και 6.2.1586 που αντιστοιχεί στο έτος Εγείρας 994. Με την υποτίμηση αυτή το άσπρο έχασε 50% της αξίας-του σε σχέση με το χρυσό νόμισμα και η επίσημη αυτή διαφορά ήταν ακόμη μεγαλύτερη στην αγορά. Η. SAHILLIOĞLU, XVII. *Aşrin ...*, σ. 228.

16. Για το έτος τελευταίας κοπής του άσπρου, ΝΙΚΟΣ ΙΩΣΗΦΙΔΗΣ, "Οθωμανικό νόμισμα, προσέγγιση στην ιστορία", *Θρακικά Χρονικά* 38 (1983)101.

17. MURPHEY RHOADS, *Silver Production...*, σ. 76-77 και 82-85, όπου οι πίνακες με τις παραγωγές αργύρου στα διάφορα ορυχεία για την περίοδο 1582-1631.

οθωμανική κυβέρνηση αναγκάστηκε, ανάμεσα στην περίοδο 1590-1600 να δέχεται στο βασιλικό θησαυροφυλάκιο όλα τα ξένα ασημένια νομίσματα στην τιμή των 68 άσπρων¹⁸. Το μέτρο επέφερε προσωρινό μόνο αποτελέσματα και τίποτα δεν μπόρεσε να συγκρατήσει το άσπρο στην κατολισθησή-του.

Το βάρος λοιπόν, η καθαρότητα και επομένως η αξία του νομίσματος αυτού ποίκιλλε κατά καιρούς, γιατί πολύ νωρίς έπαθε αλλοιώσεις τέτοιες, που γρήγορα επέφεραν τον ευτελισμό της αρχικής-του αξίας. Επειδή όλες οι πληρωμές της κυβέρνησης και οι μισθοί των στρατιωτών καταβάλλονταν κατά κανόνα σε άσπρα, το νόμισμα αυτό υφίστατο κυρίως την αλλοίωση του βάρους και του τίτλου-του, ενώ στα χρυσά νομίσματα η αλλοίωση γινόταν με βραδύτερο ρυθμό και σε μικρότερη κλίμακα. Τη βαθμιαία πτώση της αξίας-του μπορεί κανείς να παρακολουθήσει στο δεύτερο μέρος αυτής της εργασίας που αφιερώνεται στις αντιστοιχίες των διαφόρων νομισμάτων με το άσπρο. Η πτωτική τάση του βάρους του άσπρου παρουσιάζει την εξής εικόνα για τον 16^ο και 17^ο αι.: 1582-1583 ζυγίζει 0,68 γρ. για να κατολισθήσει αμέσως μετά (1584-1599) στα 0,38 γρ. και στη συνέχεια (1600-1616) στα 0,33 γρ. για να καταλήξει προς το τέλος του ίδιου αιώνα, οπότε έπαψε και η κοπή-του, στα 0,19-0,1 γρ.¹⁹ Τα αλλοιωμένα άσπρα έπαιρναν διάφορα προσδιοριστικά επίθετα δηλωτικά της κακής-τους ποιότητας. Έτσι, ονομάστηκαν *Kalb-i züyuf akçe* (άσπρα κίβδηλα) *kizil-akçe*, (άσπρα κόκκινα), *kizil-kirpik-akçe* (άσπρα πολύ κόκκινα) και *fels-i ahmar*²⁰. Στις ελληνικές πηγές τα αλλοιωμένα αυτά άσπρα είναι γνωστά με τα ονόματα *ζουγνούφικα άσπρα*²¹, *κόκκινα άσπρα*²² εξαιτίας της μεγάλης ανάμιξής-τους με χαλκό που τα έκανε να κοκκινίζουν· ακόμη ονομάστηκαν *μονέδα κόκκινη* και *άσπρα άτυχα*²³. Αντίθετα, τα παλαιά άσπρα για να διακρίνονται από τα νεότερα, τα αλλοιωμένα, χαρακτηρίζονταν ως *beyaz-akçe* (λευκά άσπρα), *çil-akçe* (λαμπερά άσπρα) ή *sağ-akçe* (άσπρα καλού μίγματος)²⁴. Στις ελληνικές πηγές τα άσπρα παλιάς κοπής, με μεγάλη περιεκτικότητα σε ασήμι είναι γνωστά ως *άσπρα γερά*²⁵, *άσπρα παστρικά*²⁶, *άσπρα*

18. M. MAXIM, *Considérations ...*, σ. 414.

19. FR. SCHRÖTTER, *Wörterbuch*, σ. 17 στη λ. akçe. - MURPHEY RHOADS, *ό.π.*, σ. 82-85. - Συγκεντρωτικά την αλλοίωση του βάρους του akçe σε καθαρό μέταλλο καθώς και την υποτίμησή-του σε σχέση με το altın για τους 15^ο-17^ο αι. με τη μορφή διαγραμμάτων βλέπε ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ ΚΟΝΟΡΤΑΣ, "Η οθωμανική κρίση ...", σ. 65-66, στα αντίστοιχα διαγράμματα 2 και 3.

20. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 10 - R. MANTRAN, *ό.π.*, σ. 239.

21. E. HURMUZAKI, *Documente ...*, τ. 14, Part. III, σ. 212: "είδομεν την προσταγήν του υπερτάτου αυθέντου μας περί της καταγραφής διά καϊμέ μας της υποθέσεως των ζουγνούφικων άσπρων ... και ότι δεν είναι ανήκον εις ημάς το να κηρύξωμεν, ότι ο νικητής της βασιλείας είναι ζουγνούφικος".

22. Δ. ΦΩΤΕΙΝΟΣ, *Ιστορία της Δακίας*, τ. 3, Βιέννη 1819, σ. 355.

23. ΔΩΡΟΘΕΟΣ, ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ, *Βιβλίον Ιστορικόν, περιέχον εν συνόψει διαφόρους και εξόχους ιστορίας ...*, Βενετία 1684, σ. 441: επί Μουράτ Γ' "...αγόραζαν από έξω από τους εβραίους μονίταν κόκκινην, άσπρα άτυχα, και εκείνα έδιδαν ...".

24. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 10. - R. MANTRAN, *ό.π.*, σ. 239.

25. Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, "Ανέκδοτα πατριαρχικά έγγραφα των χρόνων της τουρκοκρατίας", *Ελληνικά* 2 (1929) 400: "άσπρα γερά τον αριθμόν είκοσι πέντε". - Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 4, σ. 27, σε έγγραφο του 1717: "... όπως εισπραχθούν από τον αγοραστήν εφ'εκάστης οκάς εξαγομένου ελαιολάδου τρία γερά άσπρα ...". - Και σε σουλτανικό ορισμό του 1715: "... όπως εισπράττωνται ετησίως δια μητροπολιτικές εισφοράς δώδεκα γερά άσπρα ...". Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 3, σ. 402.

26. ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΜΥΡΕΩΝ, *Ιστορία των κατα την Ουγγροβλαχίαν τελεσθέντων*, Βιέννη 1806, σ. 203: "συμποσούνται εις γρ. 25.000, καθώς γέγραπται χωρίς αναβολήν εις άσπρα παστρικά".

καλά²⁷, άσπρα στερεά²⁸ χοντρά άσπρα²⁹, και άλλα προσδιοριστικά της αναμφισβήτητης εσωτερικής-τους αξίας, ώστε να αντιδιαστέλλονται αμέσως από τα νέα άσπρα³⁰.

Παρόλ' αυτά όμως το άσπρο είναι το νόμισμα που ως το τέλος του 17^{ου} αιώνα περίπου κυκλοφορεί ευρύτατα στα χέρια των ανθρώπων, χρησιμοποιείται στις καθημερινές συναλλαγές, είναι εντέλει νόμισμα πραγματικό. Σίγουρα διατηρείται η χρήση-του στις μικρές πληρωμές και στα επόμενα χρόνια, μιά και είναι το μοναδικό μικρής αξίας νόμισμα που μπορεί να καλύψει το χώρο αυτό³¹. Από το τέλος του 17^{ου} αι. κι ύστερα γίνεται το κατεξοχήν λογιστικό νόμισμα που χρησιμοποιείται στις χρηματιστικές υποθέσεις, αλλά σύντομα μέσα στον 18^ο ήδη αιώνα και σ' αυτή-του τη χρήση θα αντικατασταθεί από το γρόσι, όπως θα δούμε πιο κάτω. Ο Scrofanι γράφοντας τις εντυπώσεις-του από το ταξίδι-του στην Ανατολή στο τέλος του 18^{ου} αι. σημειώνει ότι στο εμπόριο χρησιμοποιείται το άσπρο ως ιδεατό νόμισμα –ενώ αντίθετα το ίδιο στην Μπαρμπαριά είναι πραγματικό– και αντιστοιχεί σε 3 παράδες³². Το νόμισμα αυτό στον πληθυντικό μόνο, ως άσπρα, έχει και τη σημασία του χρήματος γενικά, σημασία στην οποία περιέπεσαν κατά καιρούς όλα τα νομίσματα, τα οποία απόκτησαν μεγάλη κυκλοφορία³³.

27. E. HURMUZAKI, *Documente ...*, τ. 14, Part. I, σ. 82: "δια τούτο στέλλω τουρκικά άσπρα καλά, άσπρα κ'".

28. Γ. ΠΛΑΤΑΡΗΣ, *Κώδικας χώρας Μεσόβου των ετών αφη' αλξ,* Αθήνα 1982, σ. 100: Στα 1794 οι Μετσοβίτες "... πληρώνουσιν όμως απέναντι των άλλων δικαιωμάτων και τελών εν τη αρχή του Μαρτίου εκάστου έτους κατ' αποκοπήν στερεά άσπρα εκατόν οκτώ χιλιάδας...".

29. Ν. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ- ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΤΣΟΥΡΚΑ, *Κώδιξ της Μητροπόλεως Σισανίου ...*, σ. 11: "... έλαβαν το οσπήτιον το καινούριον δια α(σπρα): χιλιάδες 16.000 ασιμικών κ(αι) χοντρά άσπρα όλα δράμια εκατόν δέκα τέσσαρα άσπρα εις την τιμήν 1352 ...".

30. Το 1526 ο σουλτάνος Σουλεϊμάν έκοψε *aspri novi, bianchi, albi*, ενώ παράλληλα μέσα στο α' μισό του 16^{ου} αι. κυκλοφορούσαν τα *aspri cattivi, falsi, aspri non recipienti et tristi, aspri de rame*. V.VINAVER, "Der Venezianische ...", σ. 128. - Συχνά στα κείμενα της εποχής δηλώνεται, όταν η πληρωμή γίνεται σε άσπρα, αν πρόκειται για νομίσματα παλαιάς κοπής ή νέας: λόγω χάρη, σε κρητικό έγγραφο του 1555 σημειώνεται ότι το χρέος κάποιου προς άλλον είναι "άσπρα καινούργια τουρκικά ασημένα 6004". Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Σταχυολογήματα απο τα κατάστιχα του νοταρίου Κρήτης Μιχαήλ Μαρά (1538-1578)", *Κρητικά Χρονικά* 15-16 (1961-62) 243.

31. Με 22 άσπρα και 2 ψωμιά μεροκάματο πληρώνονται στα 1715 οι εργάτες που δουλεύουν στα έργα οδοποιίας στη Θήβα. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Ειδήσεις περί Στερεάς Ελλάδος, εκ των αρχείων της Βενετίας (1690-1736)", *ΕΕΣΜ* 2 (1969-70) 429.

32. "... Il existe aussi dans le commerce une monnaie idéale appelée aspres, (qui cependant est réelle dans les cantons de Barbarie) et elle équivaut à trois paras". X. SCROFANI, *Voyage ...*, τ. 3, σ. 110· και η μαρτυρία του ELIAS HABESCI, *The present state of ottoman Empire ...*, Λονδίνο 1784, σ. IX: "Aspre, an imaginary money, value 3/5ths of an english penny". - Για την ίδια περίοδο ο Baron de Tott αναφέρεται στο άσπρο ως πραγματικό νόμισμα που κυκλοφορεί στην αυτοκρατορία και μάλιστα η συναλλακτική-του αξία διατηρείται ακόμη ανώτερη από την εσωτερική-του: "L' aspre qu' on pourrait évaluer six deniers, donnerait pour 99 aspres 49 sols et demi; mais qu' il faut par l' estimation des monnaies, réduire a 30 sols 6 deniers, en observant toute fois que ce calcul, qui se rapproche du change établi par le commerce, est encore bien au dessus de celui que donnerait l' examen des valeurs intrinseques. Celle des monnoies d' argent du Grand-Seigneur offrent à peine 7 deniers de fin". BARON DE TOTTE, *ό.π.*, τ. 2, σ. 116, σημ.1. - Ο Hobhouse, εξάλλου, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα κατά το ταξίδι-του στην Ανατολή σημειώνει ότι δεν είδε κανένα άσπρο: "The asper, which is the third of a para, I never saw; and copper there is none". J.C. HOBHOUSE, *A journey through Albania and other provinces of Turkey...*, τ. 1, Λονδίνο 1813, σ. 29.

33. Αναφέρουμε μερικά παραδείγματα, στα οποία η λέξη άσπρο χρησιμοποιείται με τη σημασία του χρήματος γενικά: E. HURMUZAKI, *Documente ...*, τ. 14, Part. I, σ. 104: "στέλλω της αφεντείας σου από τα ειδικά μου άσπρα φλωρία χρυσά φ, ήγουν πεντακόσια" (1595). - Φρ. ΡΩΣΣΕΡΙΟΣ, *Συνήγορος των ψυχών*, Παρίσι 1657, σ. 215: "δεν σε έκαμε η χώρα επίτροπον δια να φας τα άσπρα του κόσμου" (1657). - Ι.Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, "Ταξιδιωτών ενθυμήσεις ...", σ. 146: "άσπρα μετρητά γρόσια 315". - ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, "Κρητικά Συμβόλαια", *Χριστιανική Κρήτη* 1 (1912) 485: "να δώση

Πολλές φορές δίπλα στη λέξη άσπρα με τη σημασία του λογιστικού νομίσματος ή του χρήματος γενικά μπαίνει και ο ειδικότερος προσδιορισμός του πραγματικού νομίσματος που υπονοεί αυτός που γράφει³⁴.

Στις ελληνικές πηγές το ακçe, καθώς ήδη αναφέρθηκε, λέγεται άσπρο· στις παλιότερες όμως πηγές –προφανώς για να διακριθεί από τα βυζαντινά και φράγκικα άσπρα– συχνά παίρνει και επίθετο δηλωτικό της εθνικότητάς-του· λ.χ. άσπρο Οτουμανίας από την οθωμανική προσωνυμία-του του *akçe osmanî* ή *osmanî*³⁵. Αλλά και στις νεότερες ελληνικές πηγές βρίσκουμε την ονομασία *άσπρα τουρκικά*³⁶. Και *λεπτά*, ή *λιανά άσπρα* ή και απλώς *λεπτά* ή *λιανά*³⁷ λέγονται τα τούρκικα ακçe σ' αντίθεση με τα μεγαλύτερα αργυρά νομίσματα· στον ιστορικό της Αλώσεως Δούκα απαντάται και η ονομασία *λεπτά αργύρια* προκειμένου να δηλωθεί ο ακçe³⁸. Οσο για τα αναφερόμενα από τον Λ. Ζώνη³⁹ άσπρα στα Επτάνησα με το όνομα *γάστρα* και *γαζέτ(τ)α*, αφορούν βενετσιάνικα νομίσματα για τα οποία θα γίνει λόγος στο οικείο κεφάλαιο. Στις πηγές τέλος γίνεται λόγος και για *άσπρα τζουρούκικα*, (*çüğük*), με τα οποία νοούνται τα νέα άσπρα⁴⁰, μολοντί το ίδιο περιεχόμενο αποδίδεται παράλληλα και με τον όρο *ζουγγούφικα* για να χαρακτηρισθούν τα αλλοιωμένα άσπρα, επειδή, καθώς είδαμε, κάθε νέα κοπή άσπρων ήταν κατώτερου τίτλου απο την προηγούμενη⁴¹.

Το 1618 (1028 έ.Ε.) κατά τη μεγάλη αναχώνευση των τούρκικων νομισμάτων κόπηκαν και αργυρά νομίσματα των 10 άσπρων, τα λεγόμενα *osmanî* προς τιμή του τότε σουλτάνου Οσμάν Β΄, τα οποία ονομάστηκαν και *onluk*⁴². Αλλα πολλαπλάσια του άσπρου, αναφέρονται από τον

από τα άσπρα εκείνα τα αυτά ρεάλια". - Μ.Η. ΜΑΛΑΝΔΡΑΚΗΣ, "Νησιωτικά Χρονικά", *Ελληνικά* 10 (1938) 320: "από ένα και δύο πουγγιά άσπρα"· πβ. Π. ΖΕΡΑΝΤΗΣ, "Παναγιώτης Νικούσιος και Αλ. Μαυροκορδάτος", *Νησιωτική Επετηρίς* 1 (1918). - ΣΠ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, "Ανέκδοτα έγγραφα για τους αρματολούς Κ. Καστανά και Γ. Σταθά", *Νέον Αθήναιον* 1 (1955) 34: "... και ακολούθησαν σκοτωμοί, αρπαγές, ζημιές και σκλαβιές έως την σήμερα, έως τριάντα-σαράντα πουγγιά άσπρα ..." (Αρτα 1784).

34. Σημειώνεται για παράδειγμα: "Έχω παρμένα από το νόμιμον άσπρα ασουλάνια 500" αντί να γίνει η αναφορά κατευθείαν στα 500 "ασουλάνια" (ή ασλάνια). Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη* τ. 1, σ. 143 β, στον κώδ. 1601.

35. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Ενθυμήσεων, ήτοι χρονικών σημειωμάτων συλλογή πρώτη", *Νέος Ελληνομνήμων* 7 (1910) 164: "Το παρόν τουτοί βιβλίον Γαληνού ηγόρασα ... εις άσπρα οτουμανίας κε'" (1464).

36. Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *Documente ...*, τ. 14, Part. I, σ. 82.

37. FR. ΜΙΚΛΟΣΙΧ - I. ΜÜLLER, *Acta et Diplomata* 5 (1887) 196: "προσθέσαντες εις τον διωρισμένον φόρον μας τρεις χιλιάδες λεπτά (άσπρα) χρονικώς πενήτηκοντα γρόσια γινόμενα όλα ...". - ΑΘ. ΚΟΜΝΗΝΟΣ ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, *Τα μετά την Αλωσιν*, Κωνσταντινούπολη 1870, σ. 121: "άλλ' έτι ευρέθησαν οφειλόμενα άσπρων λεπτών υπέρ τα τριάκοντα φορτία, ήτοι πουγγεία τριακόσια". - Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *Documente*, τ. 14, Part I, σ. 470: "και ευρέθησαν εν αυτώ γρόσια εννεάμισυ, παράδες δηλαδή και λιανά άσπρα". - ΑΘ. ΚΟΜΝΗΝΟΣ ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, *ό.π.*, σ. 245: "διορίσας αυτώ λουφέν 300 λεπτά την ημέραν". - Σ.Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, "Ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας ...", σ. 167: "... 1 σκρινίτζα με ολίγους παράδες και ψιλά λιανά ...". Πβ. και ΔΗΜ. ΠΑΣΧΑΛΗΣ, "Η κατάκτησις των Κυκλάδων υπο των Τούρκων", *ΕΕΚΜ* 1 (1961) 223, σημ. 2.

38. ΜΙΧ. ΔΟΥΚΑΣ, έκδ. Βόννης (1834) 162: "έστησαν κατ' έτος δούνηι τω Σαρχάν αργυρίων λεπτών αριθμόν χιλιάδων δεκαπέντε, εις ποσότητα ισουμένων νομισμάτων πεντακοσίων ...".

39. Λ.Χ. ΖΩΝΗΣ, "Σημειώματα περί νομισμάτων", εφημ. *Δαναΐς* 3 (16 Ιουλίου 1912), φύλ. 31.

40. "... η προίκα τζουρούκικα άσπρα 180.000". ΔΗΜ. ΣΑΡΡΟΣ, "Ζαγοριανών θεσμών έρευνα", *Ηπειρωτικά Χρονικά* 2 (1927) 294· πβ. Δ. ΓΚΙΝΗΣ, *Περίγραμμα ...*, σ. 217, αριθ. 447.

41. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 34, όπου η διάκριση του άσπρου σε *sağ* και *çüğük* είναι αντίστοιχη με εκείνη του παρδά.

42. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 10, 126 - FR. SCHRÖTTER, *Wörterbuch*, σ. 17 στη λ. ακçe. Πρέπει να ξεχωρίσουμε τα *onluk* αυτά από τα νομίσματα των 10 παρδάδων που κόπηκαν αργότερα με το ίδιο όνομα.

Somavera, όπως το *πεντάρι*, το οποίο αξίζει πέντε άσπρα, "il pendaro che vale aspri 5" και το *δύαρι*, που αξίζει δύο άσπρα, "il diaro, che vale aspri 2"⁴³. Υπήρχαν πιθανόν και νομίσματα των 15 άσπρων (onbeşlik) των 20 (yigmilik), των 60 (altmışlik) και των 100 άσπρων (yüzlük)⁴⁴. Εδώ θα πρέπει πάντα να προσέχουμε τη σύγχυση που δημιουργείται κάποτε, εξαιτίας της ασάφειας των πηγών, ανάμεσα στα πολλαπλάσια του άσπρου και τα πολλαπλάσια του παρά που κυκλοφορούν με τα ίδια ονόματα, καθώς θα δούμε στη συνέχεια.

Η διαρκής αλλοίωση του τίτλου και του βάρους του άσπρου και επομένως η διαρκής πτώση της τιμής-τους απέναντι των χρυσών και αργυρών ξένων νομισμάτων, επέβαλε την ανάγκη της έκδοσης νέου αργυρού νομίσματος, το οποίο θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως υποδιαίρεση του ξένου γροσιού. Το νέο αυτό νόμισμα, μικρής αξίας αλλά ανώτερης από του άσπρου, είναι ο *para* (= τεμάχιο). Ούτε η χρονολογία ούτε ο τόπος της κοπής-του είναι με ακρίβεια γνωστά. Οι Belin⁴⁵ και Lane-Poole⁴⁶ αναφέρουν ότι ο παρά εμφανίστηκε γύρω στα 1650-1656 περίπου και σιγά-σιγά αντικατέστησε το άσπρο στην κυκλοφορία και απετέλεσε τη βάση του τούρκικου νομισματικού συστήματος. Ήδη όμως από τη βασιλεία του Μουράτ Δ' (1623-1640) είναι γνωστά παλαιότερα μικρά ασημένια νομίσματα, που μπορούν να χαρακτηρισθούν παράδες⁴⁷. Ο Hasluck σημειώνει ότι νόμισμα των τριών άσπρων αναφέρεται ήδη από το τέλος του 16^{ου} αι. (1596)⁴⁸. Ο Tavernier, ο οποίος βρισκόταν την Κωνσταντινούπολη γύρω στα 1631-1634, αναφέρει ότι "un paras est une autre espèce de monnoye, qui vaut quatre aspres, et qu' on bat au Caire"⁴⁹. Την ίδια περίπου εποχή (τέλος 16^{ου} - αρχές 17^{ου} αι.) αναφέρεται και από άλλη πηγή νόμισμα 3 άσπρων, κομμένο στο Κάιρο, που κυκλοφορούσε στην Κωνσταντινούπολη. Το νόμισμα αυτό είναι το αιγυπτιακό *maidin* (*medino*)⁵⁰ και στις ελληνικές πηγές *μαϊδι*, *μαϊδί* ή

43. AL. DA SOMAVERA, *Θησαυρός ...*, στη λ. μονέδα. - Τούρκικο νόμισμα των 5 άσπρων αναφέρει και ο F.W. HASLUCK, *The Levantine Coinage ...*, σ. 46. - Και ο Παπασυναδινός αναφέρει στα 1641 νόμισμα των 2 άσπρων. Γ. ΚΑΦΤΑΝΤΖΗΣ, *Η σεραϊκή ...*, σ. 93. - Δύαρια κυκλοφορούν το 17^ο αιώνα και στη Σιάτιστα: "... δυάρια και άσπρα λιανά και άλλα λιανά ασημικά πολλών λογών. Ολα αυτά τα άνωθεν εξύγιασαν δράμια: 440 ...". Ν. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ-ΔΕΣΠ. ΤΣΟΥΡΚΑ, *Κώδιξ της Μητροπόλεως Σισανίου ...*, σ. 24.

44. R. MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 247, σημ. 1. - Σε πηγή του τέλους του 18^{ου} αι. δεν γίνεται σαφές αν τα ασημένια νομίσματα, που αναφέρονται εκεί, είναι πολλαπλάσια του άσπρου ή του παρά. Συγκεκριμένα στο C. COMIDAS, *Descrizione topografica ...*, σ. 49 σημειώνεται: Le monete d'argento, che al presente si battono in Constantinopoli, sono aspri, parà, cinquine (=beşlik), decine (= onluk), izolotti, piastre, mezzepiastre, sessantine (=altmışlik), ottantine e centinaje (=yürlük) ... Cinque Parà fanno una Cinquina e dieci Parà una decina. Due decine fanno mezzapiastra, e tre decine un izolotto. Quattro decine fanno una piastra, e due izolotti una sessantina. Due piastre fanno una ottantina, e due piastre e mezza una centinaja. Είναι προφανές, ότι, ενώ για μερικά από αυτά, σύμφωνα με τις αντιστοιχίες που δίδονται είναι σαφές για πολλαπλάσια ποιού νομίσματος πρόκειται, για κάποια άλλα τα πράγματα δεν είναι τόσο ξεκάθαρα.

45. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 33-35.

46. ST. LANE-POOLE, *ό.π.*, σ. XXV.

47. FR. SCHRÖTTER, *Wörterbuch*, σ. 485 στη λ. para. - R. MANTRAN, *ό.π.*, σ. 246.

48. F.W. HASLUCK, *ό.π.*, σ. (6) 44. - Εγγραφα, εξάλλου, σχετικά με την εμφάνιση και κυκλοφορία του παρά στην οθωμανική αυτοκρατορία κατά τους 17^ο-18^ο αιώνες δημοσιεύει και ο BEKİR SİTKİ BAYKAL, "Osmanlı imparatorluğunda XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca para düzeni ile ilgili belgeler", *Belgeler* τ. III, n° 7-8 (1967) 1-77.

49. J.B. TAVERNIER, *Recueil de plusieurs relations ...*, τ. 3, σ. 408· πβ. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 34. - F.W. HASLUCK, *ό.π.*, σ. 80.

50. R. MANTRAN, *ό.π.*, σ. 246. -Και ο Belon αναφέρει ότι κατά τον 16^ο αι. στα μέρη της Αιγύπτου και της Συρίας και μέχρι τα Αδανα της Μ. Ασίας κυκλοφορούσε το *μείντιν*, ίσο με 1,5 άσπρα. ΚΩΝ. ΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΔΕΣΥΛΛΑ, *Ταξιδιώτες ...*, σ. 321.- Στα τέλη του 17^{ου} αι. ο JOHN FRANCIS GENELLI CARERI, *A voyage round...*, σ. 90, σημειώνει ότι "In Egypt, instead of these [άσπρα και παράδες] are Medines...". - H. GIBB-H. BOWEN, *ό.π.*, σ. 56-57.

μαγίδιον και μεδίνα⁵¹, το οποίο εισαγόμενο στην Κωνσταντινούπολη ονομάστηκε *παράς*⁵²· το μαϊδί κυκλοφορούσε και έξω από την Αίγυπτο ήδη από τις αρχές του 16^{ου} αι. και συνέχισε να κυκλοφορεί όλη την περίοδο που μας απασχολεί εδώ⁵³. Ως πιθανότερη χρονολογία κοπής του τουρκικού παρά μπορεί να θεωρηθεί το 1676⁵⁴· πριν από τη χρονολογία αυτή τα αναφερόμενα στις πηγές ως παράδες είτε είναι αιγυπτιακοί παράδες (τα μαϊδία) είτε τουρκικά μικρά νομίσματα πολλαπλάσια του άσπρου, καθώς είδαμε πιό πάνω.

Η σχέση μεταξύ μαϊδιού και παρά δέν είναι πάντοτε σταθερή· άλλοτε τα μαϊδία ταυτίζονται με τους παράδες κι έχουν την ίδια μ'αυτούς αξία⁵⁵, άλλοτε όμως διαφέρουν ελαφρά, όπως άλλωστε συμβαίνει και ανάμεσα σε όλα τα νομίσματα του αυτού είδους της Κωνσταντινού-πολης και της Αιγύπτου· η διαφορά αυτή εξαρτάται από το βαθμό νόθευσης του νομίσματος τόσο του κωνσταντινοπολίτικου όσο και του αιγυπτιακού. Η αρχική αντιστοιχία μεταξύ του παρά και του άσπρου δεν είναι σαφώς γνωστή. Γύρω στα 1600 ο *παράς* ή *medino* στην Αίγυπτο είχε 3 "κακά" ή 2 "καλά" άσπρα, ενώ το 1670 4 άσπρα⁵⁶. Το 1680 είχε ο παράς 3 άσπρα και το γρόσι 40 παράδες· τότε περίπου ο παράς αντικαθιστά οριστικά το άσπρο⁵⁷. Στα 1690-1691 η τιμή του παρά ανέβηκε στα 4 άσπρα για να ξανακατέβει στα 3 το

51. E. BROWN, *A Brief Account of Some Travels in Divers Parts of Europe...*, Λονδίνο 1685, σ. 39· πβ. E. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, "Συμβολή στην ιστορία της Λάρισας", *Μεσαιωνικά και Ν. Ελληνικά* 3 (1990) 262, όπου στα 1669 μαρτυρείται η ύπαρξη σαράφηδων στη Λάρισα που ασχολούνταν με την ανταλλαγή των ξένων νομισμάτων σε άσπρα, μεδίνες και αργυρά νομίσματα των 50 σολδίων.

52. Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ερμής ο Κερδώς*, τ. 3, σ. 158 στη λ. Αίγυπτος: "Νομισματική μονάς της Αιγύπτου είναι ο εντόπιος παράς, ήτοι Μαϊδί, εις τον οποίον αναλύονται, και με τον οποίον αποτιμώνται όλα τα Τουρκικά και Ξένα Νομίσματα".

53. Ενδεικτικά, σημειώνουμε μερικά παραδείγματα από τη χρήση του όρου μαϊδί από τον 16^ο μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα: Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Ενθυμήσεων σειρά πρώτη", *Νέος Ελληνομνήμων* 7 (1910) 172: "(1534) και έτι ηύρισκεν ο κυρ Μάξιμος ο άγιος οικονόμος και έδωκεν πέντε μαγίδ(ια) του κυρ Πραμιδιάκου και γαμβρού του παπά Σελεμάν από το χωρίον Πεζαλά έτους ζμβ Ινδ. β". - Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ανάλεκτα ...*, 2 (1894) 267: "... και έδωσαν πέντε μαγίδ(ια) του κυρ Πραήμι" (σημείωμα 1533-4). - Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Συναϊτικά ...*, σ. 4: "ευρήσαμεν γρόσι(α), φλωρία, μαϊδ(ια), όλα σούμα 8.850, ήτοι οκτώ χιλιάδες οκτακόσια πενήντα" (1660). - ΑΡΣΕΝΙΟΣ ΚΑΛΛΟΥΔΗΣ, *Προσκυνητάριον των Ιερών τόπων, όπου ευρίσκονται εις την Αγίαν Πόλιν Ιερουσαλήμ*, Βενετία 1661 σ. πγ: "και χαρίζει και του πορτάρη ένα μαϊδίν". - ΔΗΜΟΣΘ. ΧΑΒΙΑΡΑΣ, "Σουλτανικά φερμάνια περί των προνομίων της νήσου Σύμης και των λοιπών νοτίων Σποράδων", *ΔΙΕΕ* 6 (1901) 349: "τα όσα μαϊδία έχεις να δώσης εις την πόλιν τα συνηθισμένα" (1819). - Στο ίδιο: "του χαμάλη, που με πήρε στου καπάγα μαϊδα 20". - Στη Μύκονο στα 1742 σε λογαριασμό για τα έξοδα κηδείας κάποιου τα μικρά ποσά υπολογίζονται σε μαϊδία (3-336) ενώ τα μεγαλύτερα (λίγες περιπτώσεις) σε τζιτζιγιά, φουντουκλιά και φλωριά. ΙΕΕΕ, έγγρ. 22783. - Στη Χίο επίσης στα 1709 μία γυναίκα γυρεύει από σιναίτες 2.500 μαϊδία δανεικά με απόδειξη. ΝΤΟΡΗ ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΟΥ, *Ο Σιναΐτης Χατζηκυριάκης εκ Χώρας Βουρλά*, Αθήνα 1981, σ. 121, στ. 122. - Και στο αρχείο Ποθητού Ξένου (17^{ος}-18^{ος} αι.) όλα τα λογιστικά μεγέθη εκφράζονται σε μαϊδία. ΜΟΝΗ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΠΑΤΜΟΥ, Αρχ. Π. Ξένου, *passim*.

54. R. ΜΑΝΤΡΑΝ, *ό.π.*, σ. 246. - Σύμφωνα με Καθη-πάμε από την Αίγυπτο ο παράς ζύγιζε 1,224 γρ. και περιείχε 1.050 γρ. καθαρό ασήμι, δηλαδή το 84% του βάρους-του. Η. ΣΑΗΙΛΙΟΥΛΥ, "World ...", σ. 277-278.

55. ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ, *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου*, Βενετία 1788, σ. 310: "12 χιλιάδες σιβιλλιάναι όπου επολιτεύοντο τότε(περί το 1680) προς 50 μαϊδία η μία"· και αλλού (σ. 309) σημειώνει: "εκάστη σιβίλλια, μονέδα της Ισπανίας έκανε παράδες πενήντα".

56. F.W. ΗΑΣΛΟΥΚ, *The Levantine ...*, σ. 7 (45). Κατά τον Kootwyck το 1596 το maidin = 1 1/2 άσπρα. - Κατά τον Μπωζούρ στο τέλος του 18^{ου} αι. ο παράς αντιστοιχεί προς το γαλλικό σολδίο (πεντάρα). Φ. ΜΠΩΖΟΥΡ, *Πίνακας ...*, σ. 247· στα 1691 όμως "c'est une petite pièce de méchante argent, qui bien évaluée ne passe pas la valeur de cinq liars [1 liar = 1/4 σολδίου] d'Hollande". DU ΜΟΝΤ, *Voyage ...*, τ. 3, σ. 257.

57. F. ΒΕΛΙΝ, *ό.π.*, σ. 35.

1695-1696 έως ότου καθορίστηκε τελικά στις πρώτες δεκαετίες του 18^{ου} αι. (το 1725 ή το 1735) η σχέση γρόσιου : παρά: άσπρου σε καλό μέταλλο στα 1 : 40 : 120⁵⁸. Η σχέση αυτή στην καθαρά όμως λογιστική χρήση-της διατηρήθηκε σταθερή ως τη μεγάλη νομισματική μεταρρύθμιση του Abdul-Medjid (1839-1861)⁵⁹.

Στα 1813 πληθώρα παραδών εισάγεται στην Κέρκυρα γεγονός που αναγκάζει τις Αρχές στη λήψη μέτρων. Ετσι, με θέσπισμα της Βουλής των Ιονίων Νήσων (17.7.1813) "εμποδίζεται το έμβασμα των παραδών" στα Επτάνησα και προβλέπονται αυστηρές ποινές για τους παραβάτες. Διατάσσεται ακόμη λεπτομερής έρευνα στο Monte di Pietà της Κέρκυρας "δια να καταστρωθή καταγραφή περί των παραδών όσοι ευρίσκονται εις αυτάς και να διορισθή ο χαμός οπου θέλει ευγαλθή απ'αυτούς". Ορίζεται, τέλος, ότι το λιανεμπόριο κι όλες οι καθημερινές συναλλαγές θα διενεργούνται με γαζέτες αντί για παράδες⁶⁰. Φαίνεται όμως πως και ο εμπορικός κόσμος των Ιονίων Νήσων ανθίσταται στην βούληση των Αρχών για πλήρη αποκλεισμό του νομίσματος αυτού και για πολλά χρόνια ακόμη συνεχίζει να καθορίζει τις τιμές των καταναλωτικών αγαθών σε παράδες, γεγονός που οδηγεί εκ νέου στην έκδοση προκήρυξης του έπαρχου της Κέρκυρας για τη λήψη μέτρων⁶¹. Γενικά, ο παράς σε σχέση με τα δύο άλλα ασημένια κέρματα του οθωμανικού νομισματικού συστήματος, δηλαδή το άσπρο και το γρόσι, υπέστη με αργότερους ρυθμούς και σε μικρότερο βαθμό αλλοίωση του τίτλου-του, γεγονός που τον κατέστησε προτιμητέο ανάμεσα στα ομόλογά-του – ιδίως τους παράδες παλαιάς κοπής – συνεπώς αποσυρόμενο από την κυκλοφορία ως πολύτιμο με φυσικό αποτέλεσμα την έλλειψή-του στην αγορά, πράγμα που είχε άμεσο αντίκτυπο στις συναλλαγές. Ποιά ήταν η αντίδραση της κυβέρνησης στο πρόβλημα αυτό; Μιά περίπτωση του 19^{ου} αι., όπως μας την παρουσιάζει η άμεση μαρτυρία του Fontanier⁶², περιγράφει έναν από τους τρόπους καταστολής του φαινομένου.

Με τον παρά πρέπει να ταυτίσουμε και το *τριάριον*, που αναφέρει ο Αλ. Μαυροκορδάτος το 1686, νόμισμα δηλαδή τριών άσπρων με αρχαϊκή ονομασία, το οποίο ο ίδιος ο Μαυροκορ-

58. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 34-35. - Στη Θεσσαλονίκη πάντως στα 1723 "le para est une monnaie toujours fixe et la plus estimée ici après les iselottes". D. ILIADOU, *Inventaire*, σ. 120, αρ. επιστ. 17.

59. ST. LANE-POOLE, *ό.π.*, σ. XXV.

60. ΙΕΕΕ, Μφ. 14711 της 17 Ιουλίου 1813. Τα μέτρα όμως αυτά δεν είχαν το αναμενόμενο αποτέλεσμα, γιατί ένα χρόνο αργότερα ανανεώνονται με προκήρυξη του J. Campbell (13.7.1814). GAZZETTA IONIA, n° 3 της 16 Ιουλίου 1814.

61. Σύμφωνα λοιπόν με την προκήρυξη της 29 Ιουλίου 1818 οι λιανέμποροι καθόριζαν την τιμή των εδαδίων και άλλων ειδών "εις παράδες, είδος νομίσματος κατασάν σήμερα φανταστικόν εν τη αγορά ημών, καθόσον δεν ευρίσκεται εν κυκλοφορία, δίδοντες ούτω εις το ήδη άγνωστον νόμισμα αξίαν ανωτέραν του ημίσεος της υπό του μνημονευθέντος διατάγματος [της 17 Ιουλίου 1813] καθορισθείσης. Μία τοιαύτη κατάχρησις αλλοιούσα κατά έν τρίτον την τιμήν εκάστου είδους, αφού υπολογίζει τρεις γαζέταις αντί δύο παραδών, επιβαρύνει τον άτυχον πληθυσμόν...". *Εφημερίς των Ηνωμένων Κρατών των Ιονίων νήσων*, αρ. 31, 20/1 Αυγούστου 1818.

62. "... La mesure prise par le gouvernement ne pourrait donc blesser immédiatement le peuple; mais il en résultait, comme pour les pièces d'or et d'argent, que l'on cherchait à s'emparer de paras, et que le rareté de cette monnaie commençait à se faire sentir. Cependant ceux qui avaient d'ancienne, pièces, et qui savaient qu'elles contenaient plus de métal que les nouvelles, ne s'empressaient pas de les restituer et d'en accepter d'autres en échange. Au contraire, ils les cachaient soigneusement, et l'administration de la monnaie était obligée d'envoyer des agens chargés du recouvrement. C'était un de ces agens qui était établi près de moi; il était venu de Constantinople avec un firman portait les pantouffles jaunes, et pouvait demander main-forte à l'autorité; il faisait même des visites dans les coffres des particuliers, et ses perquisitions s'étendaient jusque dans les maisons. Il trouvait honneur et profit dans l'exercice de ses fonctions, que l'ailleurs il ne remplissait pas avec plus d'intégrité qu'il n'est d'usage dans le pays. Quand on lui dénonçait un receleur, il composait avec lui pour lui laisser son argent, et se bornait à prendre celui des personnes avec lesquelles il n'avait pas pu s'arranger. Il avait établi un petit bureau au milieu du Khan, et il donnait là son avis sur les pièces que les compagnads

δάτος αλλού αναφέρει με το κοινό όνομα παράδες⁶³. Όπως τα άσπρα έτσι και οι παράδες χαρακτηρίζονται ως *λιανοί ή ψιλοί παράδες και ψιλά μαϊδία*⁶⁴ κι ακόμη *αχαμνοί* και φυσικά *κουρεμένοι παράδες*⁶⁵. Τέλος, σε αντιδιαστολή με τους παλιούς, οι νέοι παράδες χαρακτηρίζονται και ως *τζίλικοι*⁶⁶.

Και ο παράς επίσης χρησιμοποιήθηκε όχι μόνο ως λογιστικό νόμισμα, αλλά και ως συνώνυμο του χρήματος τόσο στον ενικό όσο και στον πληθυντικό-του. Με τη χρήση-του αυτή μάλιστα έφτασε ως τις μέρες-μας είτε ως δηλωτικό ελάχιστης αξίας, "δεν αξίζει ένα παρά", είτε ως δηλωτικό μεγάλης περιουσίας, "έχει παρά με ουρά". Εξάλλου, και το *μαϊδί* επιβιώνει μέχρι σήμερα στη Σύμη με τη γενική σημασία του χρήματος⁶⁷: εξοικείωση με το συγκεκριμένο νόμισμα και επιβίωση μνήμης που προέρχεται προφανώς από τη γεωγραφική θέση και τη σχέση των ανθρώπων εκεί, ψάρεμα στις αφρικανικές ακτές, όπου και οι περιοχές κυκλοφορίας του μαϊδιού.

Αξίζει να αναφέρουμε εδώ ορισμένες παρατηρήσεις σχετικές με τη χρήση των νομισματικών όρων προκειμένου να αποδοθεί η έννοια του χρήματος. Πρόκειται για παρατηρήσεις στις οποίες καταλήγει κανείς μελετώντας τον Κώδικα ζητειών του Παν. Τάφου, ένα τεκμήριο δηλαδή το οποίο υπακούει σε μία λογική κατάσταση ομοιόμορφη άσχετα με τα όχι ευάριθμα μάλλον πρόσωπα που εναλλάσσονται στη σύνταξη-του και στο οποίο διαφαίνεται μία κοινή λογική, που είναι η λογική της εποχής για τη σχέση χρήμα-συγκεκριμένο νόμισμα. Σ' ένα κείμενο, όπου τα πάντα μεταφράζονται σε χρήμα, η γενική αυτή έννοια για το β' μισό του 17^{ου} αι. αποδίδεται γενικώς με τον όρο *μαϊδία*, λογικό άλλωστε και λόγω του συγκεκριμένου χώρου στον οποίο ανα-

venaient soumettre à son estimation. Quand il y en avait de prohibées, il s'en emparait et en donnait de nouvelles en échange; en faisant ce trafic il s'était acheté un beau cheval, de belles armes, et vivait noblement". FONTANIER, *Voyages en Orient*, τ. 1, Παρίσι 1829, σ. 214.

63. ΑΛ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΑΤΟΣ, "Ιστορία", στο Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *Documente ...*, τ. 13, σ. 23: "τη α' Ιουνίου (1686) ήλθομεν εις Μουσταφά-πασά Κιοπρουσί, ηύραμεν παμπληθές νέον κριθάρι και ήρξατο πωλείσθαι τριαρίων εξ το τέταρτον του κοιλού".

64. Στα 1790 σε έγγραφο από τη Σέριφο: "... ηφερέ-μου ο Ιερεμίας ένα πουγγάκι ... παράδες λιανοί 5 ... γρόσια 1:29". ΑΡΧΕΙΟ ΣΕΡΙΦΟΥ, Κατάστιχο Μονής 3, φ. 31^ν. Στην περίπτωση αυτή οι λιανοί παράδες δεν κάνουν τη γνωστή αντιστοιχία γροσιού-παρά. - Σε άλλη περίπτωση από την Πάτμο στα 1818 ανάμεσα σε ποικίλα νομίσματα, που το μοναστήρι έδωσε στην κοινότητα για να πληρώσει το φόρο-του, αναφέρονται και "1 χαρτούτζο ψιλοί παράδες ... γρόσια 75". ΑΡΧΕΙΟ ΜΟΝΗΣ ΠΑΤΜΟΥ. φ. 0. έγγρ. της 17 Σεπτεμβρίου 1818. Στην ίδια πηγή σε έγγραφο του 1819 σημειώνεται επίσης: "1 χαρτί ψιλά μαϊδία ... γρόσια 50". - Από έγγραφο της Υδρας του 1803: "... και αυτή απεκρίθη, ότι δεν έχω να σου δώσω έναν λιανό παρά ...". ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. 2, σ. 9.

65. Δύο ενδεικτικά παραδείγματα από τον *Κώδικα ζητειών του Παναγίου Τάφου (1661-1735)*, φ. 51^τ και 97^ν αντίστοιχα: "8 Απριλίου 1684. Ελάβομεν περισεύματα από τον κυρ Ιωακείμ ήτοι από τον Αγιον Τάφον ασλάνια 300 ήτον εξ αυτών παράδες αχαμνοί ασλάνια 70". Και στις 12 Νοεμβρίου 1717 "έτι μας έστειλε [από Κωνσταντινούπολη] παράδες κουρεμένους ασλάνια 180".

66. Γ.Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Νοταριακαί πράξεις ...*, τ. 5, σ. 436, έγγραφο του 1817: "... μία ορμαθιά με εκατόν ρουπιέδες και γρόσια εις παράδες τζίλικους γρ. 8 ...". - Çil-para ονομάστηκε ο νέος παράς που προέκυψε μετά την αναχώνευση των νομισμάτων στις αρχές του 18^{ου} αι. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 35.

67. ΕΛΕΝΗ ΖΑΧΑΡΙΟΥ-ΜΑΜΑΛΙΓΚΑ, *Οι ψαράδες της Σύμης. Οικονομική-Κοινωνική-Πολιτιστική όψη*. Διδακτ. διατριβή, Ρόδος 1986, σ. 34: από αφήγηση κατοίκου του νησιού: "Τώρα γενουδα κι οι τσοπάνηδες ψαράδες. Επειδή θωρού βου βγάλ-λουμ μαϊδία οι ψαράδες, σου λέει...". - Ο όρος *λιανομαϊδιά* με τη γενική σημασία των χρημάτων και μάλιστα μεγάλου ποσού (3.000 γαλλικά φράγκα) απαντάται σε επιστολή της 3.7.1837 του Κ. Τυπάλδου (Κέρκυρα) προς τον Γ. Τυπάλδο (Παρίσι): "... Προσέχετε δέ μή σάς μυρισθούν εις τό Παρίσι πώς έχετε τόση λιανομαϊδιά στην κάμαρά σας και σας γυμνώσουν, διατί μέ λέγουν πώς τέτοια εκεί δέν απολείπουν". Γ. ΤΥΠΑΛΛΟΣ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ, *Ιστορία της Ιόνιας Ακαδημίας*, έκδ. "Ερμής" Αθήνα 1982, φωτοτ. ανάμεσα στις σ. 144-145.

68. ED. CLARKE, *Travels in various countries...*, τ. 2, Λονδίνο 1810, μετά τη σ. XIX χ.α. Η παραπάνω παρατήρηση

φερόμαστε. Την ίδια αυτή περίοδο όλοι οι υπολογισμοί γίνονται σε γρόσια (λογιστική μονάδα). Στην περίοδο που καλύπτει το α΄ μισό του 18^{ου} αι. παρατηρείται η εξής αλλαγή ως προς τις νομισματικές εκφράσεις του κώδικα: τη θέση του μαϊδιού παίρνει τώρα το άσπρο, το οποίο ύστερα από μία σύντομη μεταβατική περίοδο συνύπαρξης γίνεται ο αποκλειστικός όρος απόδοσης της γενικής έννοιας χρήμα-νόμισμα. Ταυτόχρονα εμφανίζεται στη θέση του γροσιού το ασλάνι (λογιστική μονάδα), που κι αυτό με τη σειρά-του εκτοπίζει εντελώς το γρόσι. Έτσι λοιπόν, έχουμε στην πρώτη περίοδο το δίδυμο μαϊδια – γρόσια, που στη δεύτερη περίοδο αντικαθίσταται από το ομόλογό-του άσπρα – ασλάνια. Ο Clarke στις αρχές του 19^{ου} αι. διαπιστώνει ότι, παρά τη νομισματική πολυμορφία που επικρατεί στην οθωμανική αυτοκρατορία, εντέλει τα νομίσματα που κυριαρχούν στους λογαριασμούς και στις πληρωμές είναι το πιάστρο και ο παράς⁶⁸.

Αφότου το μοναδικό αργυρό τούρκικο νόμισμα ήταν το άσπρο, ποικίλα αργυρά ξένα νομίσματα, κυρίως ολλανδικά, γερμανικά και ισπανικά τάλιρα, κυκλοφορούσαν στην οθωμανική αυτοκρατορία απόλυτα νόμιμα⁶⁹, και επιβλήθηκαν εξαιτίας των αναγκών του εμπορίου. Μίμηση των νομισμάτων αυτών είναι το τούρκικο *gurush* (γρόσι)⁷⁰, το οποίο κόπηκε επι Σουλεϊμάν Β΄ (1687-1691) και κατά τον Belin απετέλεσε τη βάση νέου νομισματικού συστήματος, του λεγόμενου ξένου ή εμπορικού νομισματικού συστήματος⁷¹.

Τα πρώτα τούρκικα γρόσια ήσαν "ξαναχτυπημένα" ολλανδικά τάλιρα (*loenvendollar-aslani*) με επίσημα, ζύγιζαν 6 δράμια και είχαν τίτλο 833/1000, αντιστοιχούσε δηλαδή το πρώτο αυτό γρόσι σε 160 άσπρα⁷². Στο Βρεννικό Μουσείο υπάρχουν τούρκικα γρόσια του Μουσταφά Γ΄ (1757-73), στα οποία κάτω από την τούρκικη επιγραφή διακρίνεται η επιγραφή και τα σήματα των ολλανδικών και αυτοκρατορικών ταλίων⁷³. Μέχρι λοιπόν την εποχή του Σουλεϊμάν του Β΄ (1687-1691) το γρόσι που απαντάται στις ελληνικές και ευρωπαϊκές πηγές⁷⁴, είναι ξένο νόμισμα, ολλανδικό, ισπανικό ή γερμανικό τάλιρο και μόνο από τον Σουλεϊμάν Β΄ κι ύστερα το όνομα γρόσι χρησιμοποιείται γενικά για να δηλώσει το αντίστοιχο τούρκικο νόμισμα⁷⁵.

επιβεβαιώνεται και από τα έγγραφα των αρχών του 19^{ου} αι. του αρχείου της Πάτμου· κι εκεί το μαϊδι είναι το νόμισμα που επικρατεί στους λογαριασμούς. Ίσως όμως ο παράς να είναι απλώς το νόμισμα των λογαριασμών αλλά όχι και των πληρωμών, οι οποίες γίνονται συνήθως σε τάλιρα, τουλάχιστον για την περίοδο αυτή, όπως ξεκάθαρα προκύπτει από τα δημοσιευμένα από τον Αντ. Λιγνό έγγραφα του Αρχείου Υδρας.

69. Για τα ευρωπαϊκά αυτά νομίσματα θα γίνει λόγος στο οικείο κεφάλαιο.

70. E.V. ZAMBAUR στην *E.D.I.* στη λ. *ghurush* (*gurush*). - F. BELIN, *ό.π.*, σ. 27. - F.W. Hasluck, *ό.π.*, σ. 45. - ST. LANE-POOL, *ό.π.*, σ. XXVIII. - FR. SCHRÖTTER, *Wörterbuch*, σ. 514 στη λ. *piaster*. - Για τα γρόσια κοπής στο β΄ μισό του 18^{ου} αι. με όλα τα χαρακτηριστικά του τύπου-τους βλ. PIERRE-FRÉDÉRIC BONNEVILLE, *Traité ...*, σ. 203-4.

71. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 20-21.

72. ΣΤΟ ΙΔΙΟ, σ. 27-28. - R. MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 240.

73. F.W. HASLUCK, *The Levantine ...*, σ. 45. - ST. LANE-POOL, *ό.π.*, σ. XXVII.

74. "Και αφίνοντες τα παλαιά λέγομεν ότι το χαράτζιον οπού έπερναν οι εθνικοί απο τους χριστιανούς μετά την άλωσιν της Κωνσταντινουπόλεως ήτον άσπρα εκατόν είκοσι και οκτώ· είχε δε το γρόσιον άσπρα ογδοήκοντα... Ο δε Καρά-Μουσταφάς-πασιάς Αλβανίτης, υιός χριστιανού γενόμενος βεζύρης εις τον καιρόν του σουλτάν Μουράτου μετά το 1640 έτος ηύξησε το χαράτζι και το έκαμε να είναι γρόσια τρία και ήμισυ. Είναι δε το κάθε γρόσι δράμια εννέα..." - Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ανάλεκτα...*, τ. 1, σ. 288. Είναι εμφανές εδώ ότι η αναφορά δεν γίνεται στο τούρκικο ασημένιο νόμισμα, αλλά σε κάποιο από τα ευρωπαϊκά τάλιρα, πιθανότατα το αυστριακό, επειδή αυτό ανταποκρίνεται στο βάρος των 9 δραμίων.

75. Για την προέστιά του τούρκικου γροσιού βλέπε συγκεντρωτικά και συνοπτικά. Η. SAHILLIOĞLU, "The role of ...", σ. 281-282.

Στους αρχαϊζοντες Έλληνες συγγραφείς συναντάμε και την ονομασία *αργύριον*⁷⁶, καθώς και *τάλιρον τουρκικόν*⁷⁷, για να δηλωθεί το γρόσι.

Υστερα από την κοπή του ντόπιου αυτού νομίσματος τα ξένα γρόσια υποχρεωτικά πλέον διακρίνονται από τα τούρκικα με διάφορους προσδιορισμούς⁷⁸. Εντούτοις, όχι σπάνια η λέξη γρόσι χρησιμοποιείται για να δηλωθεί το ξένο αργυρό τάλιρο, ενώ το οθωμανικό διακρίνεται επίσης με τα επίθετα *τουρκικό*⁷⁹ ή *μονέδα τούρκικη* και *αραβικό*, *αράπικο* ή *αιγυπτιακό*⁸⁰ για τις αραβικές χώρες. Ανάμεσα μάλιστα στο αιγυπτιακό και το τούρκικο γρόσι υπάρχει διαφορά ως προς τον τίτλο-τους, που καθιστά το κωνσταντινουπολίτικο ανώτερης αξίας από το αιγυπτιακό⁸¹. Εκτός από τους δύο αυτούς τύπους, του πολιτικού και του αιγυπτιακού γροσιού, δεν έχουμε άλλες κοπές τοπικών τέτοιων νομισμάτων, όπως παραξηγημένα θα εκλάμβανε κανείς την αναφορά στη φράση "...εβιάσθη να πληρώση αυτάς με μαχμουτιέδες προς γρόσια είκοσι ένα ζακύνθια τον έν, ως τρέχουν εις την πιάτζα"⁸². Είναι προφανές ότι δεν πρόκειται για πραγματικό ζακυνθινό γρόσι αλλά για λογιστικό νόμισμα στο οποίο ορίζεται η τιμή του πραγματικού νομίσματος του μαχμουτιέ.

Είπαμε ότι απ'όλα τα ευρωπαϊκά τάλιρα το πιο δημοφιλές, εκείνο που απετέλεσε το πρότυπο του τούρκικου γροσιού, ήταν το ολλανδικό τάλιρο, γνωστό στην οθωμανική αυτοκρατορία ως *esedi guruş* (ή απλώς *esedi*) ή *arslani guruş* (*aslani* ή *asselani*), το ίδιο που οι ευρωπαίοι περιηγητές αποκαλούν επίσης *abouquel* (*abou-keleb*)⁸³. Το τούρκικο γρόσι όμως, που το μιμήθηκε, ήταν υπεδεέστερο εκείνου ως προς την αξία κι επίσης ελαφρότερο (ζύγιζε 19,244 γραμμάρια) και από το αυστριακό τάλιρο, που κυριαρχούσε παράλληλα στις αγορές της Ανατολής και το οποίο ζύγιζε 9 δράμια. Στη διάρκεια της βασιλείας του Οσμάν Γ' (1754-1757) παρατηρήθηκε πρόσκαιρη αύξηση του βάρους του τούρκικου γροσιού, το οποίο πλησίασε το αυστριακό τάλιρο (24-26 γραμμαρίων). Από τον Σελήμ Γ' (1789) όμως άρχισε μιά διαρκής αλλοίωσή-του μέχρις ότου το 1810 έφτασε να ζυγίζει μόλις 4,65 γραμμάρια⁸⁴. Συγκρίνοντας το

76. Δ. ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ, *Γεωγραφικόν της Ρουμουνίας*, Λειψία 1816, σ. 181: "... έκαστον ανά εξήκοντα χιλιάδες αργυρίων (γροσιών)".

77. Ι. Ν. ΦΡΑΓΚΟΥΛΑΣ, "Τρία ιστορικά σημειώματα περί της νήσου Σκιάθου", *Ελληνικά* 8 (1935) 110. - Η εξάρτηση του πιάστρου από το πρότυπό-του το τάλιρο, συχνά δημιουργεί σύγχυση στην νομισματική ονοματολογία ακόμη και στους συγχρόνους: "Among the maritime greks, the italian name piastro is sometimes given to the dollar which, however, is generally denominated thalaro". H.W. WILLIAMS, *Travels ...*, τ. 2, σ. 409.

78. Σαφής είναι η χρήση του όρου γρόσι για την απόδοση του ταλίρου σε τούρκικο έγγραφο του 1645: "... επι αντιτίμω εκατόν σώνων τη στάθμη και καθαρών τω μετάλλω ταλλήρων γροσιών...". ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ν. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία της Πόλεως Πατρών από Αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1821*, Πάτρα 1950, σ. 439.

79. ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ, *Ιστορία ...*, ό.π., σ. 274: "... αριθμει το δουκάτον πλέον από ένα γρόσι τούρκικον τότε". - Στο ίδιο, σ. 117: "ως τριακόσια πουγγία γροσιών τουρκικών". - ΙΕΕΕ, έργο. 8242 (Αργος 1801): "εις μονέδα τούρκικη γρόσια επτακόσια". - Και σε διαθήκη του 1812 από την Ζάκυνθο: "... και δια μετρητά γρόσια τούρκικα χίλια". ΝΤΙΝΟΣ ΚΟΝΟΜΟΣ, "Ανέκδοτα έγγραφα αναφερόμενα στην οικογένεια Στεφάνου (1751-1812)", *Επτανησιακά Φύλλα* 9 (1976) 29.

80. Α. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Σιναϊτικά μνημεία ...*, ό.π., σ. 77, 86. - Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 3, σ. 79.

81. Σε αναφορά (1803) της Commissione Economica Generale από την Κέρκυρα προς την Senato σημειώνεται ότι ανάμεσα στο ποσό που έφτασε στο Ταμείο από την Κεφαλονιά υπήρχαν και "quindeci piastre tripoline rinvenute tra li danari stessi, e che sono di un inferior valore alle piastre Costantinopolitane". ΑΙΓ. Ε.Π., κ. 209, έργο. 184.

82. *Τα Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας 1821-1832*, τ. 7, Αθήνα 1994, σ. 56: το απόσπασμα είναι από επιστολή του 1822 του Κ. Δραγώνα από τη Ζάκυνθο. Πβ. και τα περί ζακυνθινής λίρας, σ. 142, σημ. 22.

83. R. MANTRAN, ό.π., σ. 240-241. Διεξοδικότερα για το νόμισμα αυτό θα γίνει λόγος στο κεφάλαιο για τα ευρωπαϊκά νομίσματα.

84. FR. SCHRÖTTER, *Wörterbuch*, σ. 514 στη λ. piaster. - *E.D.I.* στη λ. ghurush. - Εξάλλου και οι προξενικές μαρτυ-

τούρκικο γρόσι με το ολλανδικό τάλιρο κατά την Γαλλική επανάσταση και τους ναπολεόντειους πολέμους παρατηρεί κανείς ότι το γρόσι στο διάστημα των 20-25 αυτών χρόνων έχασε περισσότερο από το μισό της αξίας-του⁸⁵.

Κατά τον Μπωζούρ ο σουλτάνος Αχμέτ Γ' (1703-1730) αλλοίωσε το τούρκικο γρόσι κατά 1/10 και μ' αυτή την περιεκτικότητα σε ασήμι συνέχισαν να κόβονται τα πιάστρα ως τη βασιλεία του σουλτάνου Μαχμούτ Α' (1730-1754), ο οποίος έκοψε γρόσια που ζύγιζαν μόνο 5 1/2 δράμια και είχαν 1/3 πρόσμιξη. Απο τότε η αλλοίωση υπήρξε ραγδαία. Το γρόσι κοπής Μουσταφά Γ' (1757-1773) ζύγιζε μόνο 5 δράμια και ήταν μισό-μισό ανάμεικτο με χαλκό, ενώ κατά 1 1/2 δράμια μειωμένο ήταν το βάρος του πιάστρου του Αβδούλ-Χαμίτ (1773-1789). Τα πιάστρα τέλος της εποχής του Σελήμ Γ' (1789-1807) ζύγιζαν μόνο 4 δράμια και αποτελούνταν από 1 3/4 δράμια καθαρό ασήμι και 2 1/4 σύμμιξη χαλκού. Την κατάσταση αυτή εκμεταλλεύονταν οι αργυραμοιβοί, οι οποίοι συγκέντρωναν όλα τα γρόσια παλαιάς κοπής αγοράζοντάς-τα σε τιμή υψηλότερη από την τρέχουσα και τα έστελναν στα νομισματοκοπεία τη πόλης, όπου τα ξανάχυναν. Έτσι, τα νομίσματα αυτά είχαν σχεδόν εξαφανιστεί από την κυκλοφορία και τα μόνα που κυκλοφορούσαν στις τούρκικες αγορές ήσαν τα χάλκινα πιάστρα του τελευταίου Σουλτάνου⁸⁶. Σε σχέση με τα τελευταία χρόνια του προηγούμενου αιώνα το γρόσι κατά το ξέσπασμα της Ελληνικής επανάστασης έχει χάσει περισσότερο από το μισό της αξίας-του⁸⁷. Αμέτοχοι στο θέμα της διακύμανσης της αξίας του γροσιού δεν έμεναν και οι Πασάδες, οι οποίοι για να καλύψουν έκτακτες ανάγκες-τους δεν δίσταζαν να θέσουν στην κυκλοφορία χάλκινα γρόσια με επίστρωμα απλώς αργύρου, τα οποία οι ίδιοι αργότερα, όταν περνούσε η κρίση χαρακτηρίζαν ως κίβδηλα και αρνούνταν να δέχονται τις πληρωμές-τους σ' αυτά⁸⁸. Γιαυτό συχνά στις πηγές τονίζεται ότι οι πληρωμές των οφειλομένων ποσών πρέπει να γίνονται σε *γρόσια γερά* ή *γρόσια τούρκικα γερά* ή *γρόσια ασημένια*⁸⁹. Σε έγγραφο του 1689 από τη Νίζνα της

ρίες από το Μωριά στις αρχές του 19^{ου} αι. επιβεβαιώνουν το γεγονός: " ... la piastre turque étoit évaluée à 3 francs; aujourd'hui [1803] cette piastre ne vaut plus que 30 sols parceque ce n'est qu'un composé d'alliage qui n'a aucune valeur intrinsèque;...". *Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Correspondance Politiques, Grèce lf. 110^v*. πβ. επίσης W. ETON, *A survey of ...*, σ. 55.

85. Μ. ΡΟΡΑ, *La circulation ...*, σ. 41. - Την συνεχή υποτίμηση του γροσιού, όπως αυτή αποτυπώνεται στις αντιστοιχίες-του με τα διάφορα ευρωπαϊκά νομίσματα μπορεί κανείς να δει εδώ, στους πίνακες αντιστοιχιών, σ. 197-202.

86. Φ. ΜΠΩΖΟΥΡ, *Πίνακας...* σ. 247-248. - Τέτοιος ήταν ο εξευτελισμός του πιάστρου, ώστε στις αρχές του 19^{ου} αι. να εκλαμβάνεται μόνο ως ιδεατό νόμισμα· καθώς αναφέρει ο Williams, "in Greece, sums of money are generally computed by piasters, which, like our pound sterling have only a nominal existence". H. W. WILLIAMS, *ό.π.*, τ. 2, σ. 409.

87. Διαπιστώνει ο ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΙΕΡΕΥΣ, *Η Ζωοδόχος Πηγή*, Αθήνα 1886, σ. 175: " Το τουρκικόν γρόσιον κατ' αναλογίαν προς το σημερινόν φράγκον ετιμάτο πολύ περισσότερον κατά τα τελευταία έτη του παρελθόντος αιώνας ή κατά τας αρχάς του παρόντος, και υπολογίζομεν, αν δεν απατώμεθα, ότι, κατά το Κατάστιχον του έτους 1820, τα συναχθέντα καθ' όλον τούτο το έτος γρόσια 9240 είναι, χωρίς ουδεμίαν αμφιβολίαν, αναλόγως της τιμής του τουρκικού γροσιού, τα ήμισυ των κατά το 1794 εισπραχθέντων 9904 γροσιών...". - Και η παλιότερη κατάθεση του αββά Pegues: "Cette pièce a si considérablement perdu, à force d'altération, que de quatre ou cinq francs qu'elle valait alors, aujourd'hui elle ne vaut plus que cinq sous. Dans l'espace de quinze ou seize ans, je l'ai vue baisser de quinze à cinq à peu près. C'est ainsi que de 4,000 la somme s'était élevée, à l'époque de la revolution grecque, à environ 28 ou 30.000 piastres". L'ABBÉ PEGUES, *Histoire et Phénomènes du volcan et des îles volcaniques de Santorin*, Παρίσι 1842, σ. 600.

88. Ν.Γ. ΑΡΜΑΚΟΛΛΑΣ, *Τα οικονομικά της Τήνου, 1715-1822*, Αθήνα 1926, σ. 16.

89. ΑΡΧΕΙΟ ΣΕΡΙΦΟΥ, Κώδ. Μονής 3, φ. 31^v (1790): "... η μονέδα που ήταν ... γρόσια γερά 5 ... γρ. 5". - Σε δικαιοπρακτικά έγγραφα των Παξών (αρχές 19^{ου} αι.) οι συναλλαγές γίνονται σε "γρόσια τούρκικα γερά". Γ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Νοταριακάί ...*, τ. 2, σ. 404, 409, 447. - Κεφαλονιά 1793: "... εις γρόσια ασημένια τουρκικά..." ΑΡΙΣΤ. Γ. ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Νομικά έγγραφα Κεφαλληνίας, Ν. Αθήναιον* 1, τχ.1 (1955) 92.

Ρωσίας αναφέρονται *γρόσια μπατούτα* (battuto=χτυπημένο)⁹⁰.

Επειδή το γρόσι, καθώς είδαμε, κόπηκε με βάση τα ευρωπαϊκά αργυρά τάλιρα, εκτός από τον τύπο δανειστήκε απ'αυτά και το όνομα. Έτσι, στις ελληνικές πηγές του 17^{ου}, 18^{ου} και 19^{ου} ακόμη αιώνα, έχουμε παράλληλη χρήση των όρων *γρόσι*, *πιάστρο*, *ασλάνι*, *ρεάλι*, *ασλάνι γρόσι* ή *ρεάλι γρόσι*, για να δηλωθεί πάντα το ίδιο τούρκικο ασημένιο νόμισμα⁹¹.

Το γρόσι αντίθετα με το άσπρο και τον παρά δέν χρησιμοποιήθηκε στον πληθυντικό με τη γενική έννοια του χρήματος, ενώ συνηθισμένη ήταν η χρήση-του ως κοινού ισοδύναμου⁹², αποτέλεσμα της μεγάλης κυκλοφορίας-του αφενός και της συνεχούς αλλοίωσής-του αφετέρου. Εύστοχα ο Μπωζούρ σχολιάζει ότι ο Σουλτάνος, ο οποίος κατέχει μέρη από τα πιο πλούσια εδάφη της γης, για να τα αντιπροσωπεύει έχει το χειρότερο νόμισμα του κόσμου⁹³. Παρά τον ευτελισμό της τιμής-του όμως το γρόσι είναι το κατεξοχήν νόμισμα στο οποίο γίνονται οι πληρωμές, είναι το νόμισμα του εμπορίου. Οι μισθοί των υπαλλήλων της οθωμανικής Διοίκησης υπολογίζονται σε άσπρα και πληρώνονται σε γρόσια: έτσι η κυβέρνηση έχει τη δυνατότητα να κερδοσκοπήσει και στο σημείο αυτό με το να ανεβάζει την αντιστοιχία γροσιού-άσπρου λίγο πριν τις πληρωμές και να τη μειώνει αμέσως μετά. Εξαιτίας του γεγονότος αυτού παρατηρούνται συχνά διαμαρτυρίες και εξεγέρσεις Γενιτσάρων, οι οποίοι απαιτούν κατά την πληρωμή-τους να υπολογίζεται το γρόσι ίσο με 120 άσπρα κι όχι 140 ή περισσότερα⁹⁴. Όπως ήδη αναφέραμε, η συνεχής νόθευση του γροσιού το καθιστά τελικά εντελώς ευτελές νόμισμα και ανεβάζει αντίστοιχα την τιμή των γροσιών παλαιάς κοπής. Έτσι, σε έγγραφο των αρχών του 19^{ου} αι. από το Αργος συναντάμε νόμισμα αναφερόμενο ως *μονόγροσο* = 2 γρόσια, *μονόγροσο παλαιό* του Μουσταφά = 4:10 γρόσια και όμοιο του Σελήμ = 3:25 γρόσια⁹⁵.

Εκτός από το τούρκικο έχουμε και τα διάφορα γρόσια που κόπηκαν στην Αίγυπτο και το Αλγέρι με το όνομα του Σουλτάνου, καθώς και το γρόσι *σεβίλι* (sebili) και την *πατάκα* (πορ-

90. ΝΤΟΡΗ ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΟΥ, *Ο Σιναΐτης ... ό.π.*, σ. 43, στ. 17. - Στο Αργος το 1706 πουλιέται ένα σπίτι για "ασιλάνια μπουτουίνια [δηλ. ακέραια, bütin] και σωστά πέζου 40". ΙΕΕΕ, έγρ. 22744.

91. Ενδεικτική αναφορά σε μερικά παραδείγματα: Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 3, σ. 79 (1694): "... επήρεν απ' εμέ 200 ασλάνια γρόσια και 150 αιγυπτικά τοιαύτα ...". - ΙΩΣ. ΧΑΤΖΙΑΔΑΚΗΣ, *Η ιστορία της νήσου Μήλου*, Αθήνα 21972, σ. 370: "... του αδελφού-του Μιχαηλάκη γρόσια πενήντα νούμερο ρεάλια 50 ...". - ΙΕΕΕ, έγρ. 22650 (1735): "... ασιλάνια πολιτικά 1310 λέμε γρόσια 1310 ...". - Ν. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ - ΔΕΣΠ. ΤΣΟΥΡΚΑ, *Κώδιξ της Μητροπόλεως ...*, σ. 137: "... διά ασλλάνια 1000 ήγουν γρόσια χίλια ...".

92. Στο παρακάτω παράδειγμα σε έγγραφο του 1753 συνυπάρχουν και οι τρεις ιδιότητες, δηλαδή η γενική έννοια του χρήματος (άσπρα), το λογιστικό νόμισμα (γρόσια) και το πραγματικό (ζωλότες και ζαρμακούπια): "... Ελαβον 6.417 γρόσια, τα οποία άσπρα είναι ζολώτες και ζαρμακούπια ...". ΙΕΕΕ, Αρχείο Μυκόνου, έγρ. 22652. - Στη Μύκονο 1740 Μαΐου 3: "...έλαβεν... δανιακώς γρόσια 50 ήγουν πενήντα όλον ζωλότες, γερά, σιγούρα απάνω...". Αρχιμ. ΝΑΥΚΡΑΤΙΟΣ ΤΣΟΥΛΚΑΝΑΚΗΣ, "Αθανάσιος Ιερομόναχος Χρυσοχόου ο Πάτιμιος διδάσκαλος της σχολής της Μυκόνου 18^{ου} αι.", *Επιστ. Παρουσία Εστίας Θεολόγων Χάλκης* 2 (1991) 428.- Από τον Κώδ. 3 του ΑΡΧΕΙΟΥ ΜΟΝΗΣ ΠΑΤΜΟΥ: 5 Νοεμβρίου 1774: "εδάνεισα την παπαδιά παπά Λυγίζου σίγουρα γρόσια πενήντα, διά τα οποία της έδωσα τάλλαρα κοσιπέντε". - Και σε έγγραφο του 1806 από την Υδρα: "... γρόσια 600, τα εγχειρίσαμεν του καπ. Χ.Καρανάνη δια να σας τα φέρη εις 66 Βενέτικα και ένα Πολίτικον και παρ. 20 ...". ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. 2, σ. 361. - Σε έγγραφο του 1816: "... γρόσια 22.231 ... μου τα εμέτησαν οι άρχοντες προεστώτες εις τάλλαρα κολωνάτα ...". ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. 5, σ. 4.

93. Φ. ΜΠΩΖΟΥΡ, *ό.π.*, σ. 204.

94. Στα 1632 η εξέγερση των Γενιτσάρων στην Κωνσταντινούπολη και δυό χρόνια αργότερα στο Χαλέπι είχε ως κίνητρο ακριβώς τη διεκδίκηση της πληρωμής-τους όχι σε υποτιμημένα άσπρα αλλά σε πιάστρο. R. MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 249-250. - Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 2, σ. 419-420. Βλ. και σ. 78 εδώ.

95. ΙΕΕΕ, έγρ. 17599. Σε διατίμηση της 4.5.1821 το παλαιό γρόσι ισούται με 70 παράδες, ενώ το νέο γρόσι αντιστοιχεί σε 60 παράδες. Ι. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΗΣ, *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας*, τ. 1, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 435.

τογαλικά *pataca*) ή γρόσι πατάκα. Το *sebili* ήταν αργυρή νομισματική μονάδα της Τύνιδας και της Αιγύπτου και πήρε το όνομά-του από το ισπανικό τάλιρο της Σεβίλλης, το λεγόμενο στις ελληνικές πηγές *σεβίλλια* ή *σεβιλλιάννα*⁹⁶. Το σεβίλι διαιρείται σε 16 *kharrubi* (*κουκκιά*, *κεράτια*) ή 52 *άσπρα* ή 104 *φόλλες*⁹⁷. Υπήρχαν και αργυρά νομίσματα των 3 και 5 *sebili* και χάλκινα του $\frac{1}{2}$ *sebili* (8 καρούμπ), $\frac{1}{4}$ *sebili* (4 καρούμπ) και $\frac{1}{8}$ *sebili* (2 καρούμπ). Του νομίσματος αυτού καθώς και της πατάκας η χρονολογία κοπής δεν μας είναι γνωστή.

Η *πατάκα* ή *γρόσι πατάκα* είναι κυρίως νομισματική μονάδα του Αλγερίου και οφείλει το όνομά-της στο ομώνυμο αποικιακό πορτογαλικό νόμισμα⁹⁸. Διακρίνονταν στο Αλγέρι σε λογιστική πατάκα, τη λεγόμενη *πατάκα μικρή* και σε πραγματικό νόμισμα που κυκλοφορούσε και λεγόταν *πατάκα μεγάλη*· του νομίσματος αυτού η αντιστοιχία με τα άλλα νομίσματα ποικίλλει κατά εποχές⁹⁹. Η *μικρή πατάκα*, με υποδιαίρεση 232 *άσπρα* ή 8 *τιμίνια*, ισοδυναμεί κατά τον 18^ο αι. με το $\frac{1}{4}$ *budzu* (αργυρή νομισματική μονάδα του Αλγερίου), με το οποίο ταυτίστηκε και κυκλοφορούσε με το όνομα αυτό¹⁰⁰. Σαν λογιστικό νόμισμα αναφέρεται η πατάκα και στην Αίγυπτο· η λογιστική σχέση μεταξύ παραδών, γροσιών, σεβιλίου, πατάκας και φουντουκιού στην Αίγυπτο κατά τις αρχές του 19^{ου} αι. διαμορφώνεται ως εξής:

40	παραδες	= 1	γρόσι
60	"	= 1 $\frac{1}{2}$	" = 1 σεβίλι
90	"	= 2 $\frac{1}{4}$	" = 1 πατάκα
146	"	το φουντούκι ή φουντουκλί φλωρί ¹⁰¹ .	

Πατάκα ονομαζόταν επίσης στη Β. Αφρική και το τάλιρο της Μαρίας Θηρεσίας, το γνωστό με το όνομα *ρεγγίνα*, καθώς και το παλιό *μαροκινό φλωρί*¹⁰². Και σ' αυτή λοιπόν την περίπτωση, κάτω από το όνομα πατάκα δεν μπορούμε κάθε φορά να ξέρουμε με σιγουριά, ποιό ακριβώς νόμισμα κρύβεται. Για παράδειγμα, στα 1731 ο Νικ. Ταρωνίτης έμπορος στη Βενετία, στέλνει στον Πανάγιο Τάφο 400 πατάκες¹⁰³, αλλά δεν είναι σαφές για ποιό ακριβώς νόμισμα πρόκειται.

Ο Μπωζούρ ταυτίζει την αιγυπτιακή πατάκα με το λεγόμενο *καραγρόσι* της Τουρκίας και το ευρωπαϊκό ογγρικό τάλιρο, το οποίο αντιστοιχούσε προς γρόσια 3:13 και ζύγιζε 8 $\frac{14}{16}$ δράμια¹⁰⁴. Για την ύπαρξη ασημένιου τούρκικου γροσιού, ονομαζόμενου *καραγρόσι* έχουμε και μαρτυρία του 1709, στην οποία αναφέρεται ότι το νόμισμα αυτό, όταν τα πλοία αναχωρούν από τη Θεσσαλονίκη για την Αλεξάνδρεια, ισχύει σε όλα τα τουρκικά λιμάνια, όπου αράζουν,

96. Για το νόμισμα αυτό θα γίνει λόγος στο κεφάλαιο για τα ευρωπαϊκά νομίσματα.

97. FR. SCHRÖTTER, *Wörterbuch*, σ. 619 στη λ. *sebili*.

98. Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ερμής ...*, τ. 3, σ. 175 στη λ. Αλγέριον: "το γρόσι πατάκα από του πορτογαλικού ονομαζόμενον".

99. Ο.π. - Σε έγγραφο του 1790 από τη Σέριφο έχουμε: "1 πατάκα τούρκικη = γρόσια 2". ΑΡΧΕΙΟ ΣΕΡΙΦΟΥ, Κατάστιχο Μονής 3, φ. 31^ν.

100. FR. SCHRÖTTER, *ό.π.*, σ. 86, 487.

101. Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 158 στη λ. Αίγυπτος. - Στη νεοελληνική παροιμιώδη γραμματεία έχει περάσει η φράση: "τα ρέστα της πατάκας". ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ, *Ιστορική Ανθολογία*, Αθήνα 1927, σ. ζ', όπου σαφώς πρόκειται για παρετυμολογία του ομόηχου νομίσματος· μόνο έτσι η φράση αποκτά λογική, εκφερόμενη ως "τα ρέστα της πατάκας", δηλαδή του γνωστού αργυρού νομίσματος, μολονότι άγνωστη είναι η προέλευση κι αποκρυστάλλωση της παροιμιώδους φράσης. Πβ. "il resto di carlino", φράση που δηλώνει την τιμή ενός μικρής αξίας εμπορεύματος.

102. FR. SCHRÖTTER, *ό.π.*, σ. 487.

103. Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Μνημεία ...*, τ. 2, σ. 337.

104. Φ. ΜΠΩΖΟΥΡ, *ό.π.*, σ. 248-249.

προς 180 άσπρα και μετά τον απόπλου-τους, από εκεί τρέχει, προς 162-175 άσπρα¹⁰⁵.

Μεταξύ γροσιού και παρά υπάρχουν ενδιάμεσα τούρκικα αργυρά νομίσματα, υποδιαίρεσεις του γροσιού ή πολλαπλάσια του παρά, άλλα από τα οποία κόπηκαν σύγχρονα με το τούρκικο γρόσι κι άλλα αργότερα. Αυτά είναι τα εξής: Το *beşlik* (*beş paralik*) ίσο με 5 παράδες¹⁰⁶, ονομαζόμενο στις ελληνικές πηγές *μπεσ(ί)λίκι* ή *πεντάρι*¹⁰⁷. Το *onluk* ή *onparalik*, νόμισμα των 10 παράδων, που πρωτοκόπηκε το 1808 από τον Μαχμούτ Β΄, το οποίο οι Έλληνες ονόμαζαν *δεκάρι* ή *ρούπι*¹⁰⁸. Το *onbeşlik* νόμισμα των 15 παράδων, κόπηκε το 18^ο αι. και κυκλοφορούσε μέχρι τη βασιλεία του Μουσταφά Γ΄ (1757-1773)¹⁰⁹. Το *yirmilik* ή *yirmiparalik*, με πρώτο έτος κοπής-του το 1808¹¹⁰, κι ελληνικά *γιομιλίκι*, *γερμαλίκι* ή *ερμαλίκι*¹¹¹ με τη διάκριση παλαιού και νέου τύπου ήταν νόμισμα των 20 παράδων.

Το *otuzluk* ή *zolta*¹¹², νόμισμα των 30 παράδων γνωστό στις ελληνικές πηγές ως *ιζελότα* ή *ζολότα*. Η ζολότα ήταν κατ'αρχήν, όπως και το γρόσι, ξένο νόμισμα πολωνικής καταγωγής με βενετσιάνικες, αγγλικές κι ολλανδικές απομιμήσεις κι εσήμαινε $\frac{3}{4}$ ¹¹³. Κατά τον Hasluck, το 1718 ο βεζίρης Ιμπραήμ έκοψε νέο γρόσι με βάση το ασλάνι –το οποίο ασλάνι τότε ισοδυναμούσε με 120 άσπρα– αλλά το νόμισμα αυτό κυκλοφορούσε στην αγορά αντί 80 άσπρων, στην ίδια δηλαδή τιμή στην οποία κυκλοφορούσε και η ξένη ζολότα· έτσι, το τούρκικο αυτό νόμισμα πήρε το όνομα του ξένου με το οποίο είχε την ίδια αξία¹¹⁴. Αλλά και πριν από το 1718 η ξένη ζολότα κυκλοφορούσε στην Τουρκία προς 33 παράδες (= 99 άσπρα), ίση δηλαδή προς τα $\frac{3}{4}$ περίπου του ταλίρου¹¹⁵. Επιπλέον, οι Τούρκοι χρονογράφοι αναφέρουν ήδη από το 1696-1697 την ύπαρξη τούρκικης ζολότας, απέναντι της οποίας η ξένη ζολότα κυκλοφορούσε με επικαταλλαγή 4 παράδων· για το λόγο αυτό αναχωνεύτηκαν τότε οι τούρκικες ζολότες και αντικαταστάθηκαν με νέες διακοσμημένες με τον τουγρά¹¹⁶. Αργότερα, το 1718-1719, εκδόθηκαν νέες ζολότες των 90 άσπρων, δηλαδή 30 παράδων ή $\frac{3}{4}$ περίπου του τούρκικου γροσιού των 120 άσπρων¹¹⁷. Η τιμή των 30 παράδων έμεινε στο εξής μόνο ως λογιστική τιμή της ζολό-

105. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 263.

106. BENJAMIN SASS, "The Silver and Billon Coins Minted at Constantinople under Sultan Mahmud II (1223-1255 h.)", *The American Numismatic Society Museum Notes* 18 (1972) 167.

107. Γ.Α. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, "Ιστορικά Σημειώσεις ...", *ό.π.*, σ. 37, 42. - *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, Διάταγμα, αρ. 207: "πεντάρια (πεσλήρια)"· πβ. ΒΕΝΑΡΔΗ και Γ. ΤΕΝΤΕ, *Τα ελληνικά νομίσματα*, Αθήνα 1932, σ. 102. - Στην Αγυιά Βόλου "οι νικηταί ελάμβανον παρά του μουδίου δύο μετζήτια και δύο μπεσλίκια, ήτοι 50 γρόσια". ΘΕΟΔ. ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ, *Ένα πανηγύρι ...*, σ. 112.

108. B. SASS, *ό.π.* - M.L. SANTAMAS, "Turkish Coins in British Cyprus", *Κυπριακαί Σπουδαί* 37 (1973) 168.

109. Ν.Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ, Περί του εν Μακεδονία λιμού εν έτει 1740. Μιχαήλ Γκόρα, Σύντομος ιστορία... πείνας και ακρίβειας, *ΔΙΕΕ* 1 (1883) 272: "η τιμή δέ της οκάς ην δύο ήμισυ δεκαρίων". -Σ.Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, "Το Ηπειρωτικόν ...", σ. 76: "Έλαβα από Βαρόσι Ιωαννίνων δια τους μαστόρους Καλιάδων Τούνας αλέλ χισάπι γρ. 13607. 10 ήτοι γρόσια δέκα τρεις χιλιάδες και εξακόσια επτά και ρούπι και όχι άλλο. 1815 Ιουλίου 30. Ιωάννινα".

110. B. SASS *ό.π.* -FR. SCHRÖTTER, *ό.π.*, σ. 514 στη λ. piaster.

111. B. SASS *ό.π.* - M.L. SANTAMAS, *ό.π.*

112. Φ. ΜΠΩΖΟΥΡ, *ό.π.*, σ. 248.

113. B. SASS, *ό.π.*

114. F.W. HASLUCK, *The Levantine ...*, σ. 16 (54).

115. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 36. - R. MANTRAN, *ό.π.*, σ. 244, 245.

116. Για την ευρωπαϊκή ζολότα θα γίνει λόγος στο οικείο κεφάλαιο.

117. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 36-37, 186.

τας¹¹⁸. Στις πηγές όμως είναι δύσκολο να διακρίνουμε πάντοτε, αν πρόκειται για ξένο νόμισμα ή για το τούρκικο, το οποίο κυκλοφορούσε από το τελευταίο τρίτο του 17^{ου} αι. Για τη ζολότα κάνει λόγο κι ο Α. Σιγάλας¹¹⁹, ότι είχε και τη σημασία του μισού σε φράσεις όπως, "δέκα πήχεις και ζολότα", αλλά τέτοια σημασία του μισού δεν διαπιστώσαμε στις πηγές. Στα έγγραφα που είχε υπόψη-του ο Σιγάλας η ζολότα δεν σημαίνει άλλο παρά 30 παράδες, δηλαδή τα $\frac{3}{4}$ του γροσιού¹²⁰. Στο πρώτο μισό του 18^{ου} αι. η ζολότα είναι το νόμισμα με την μεγαλύτερη προτίμηση και κυκλοφορία στη Θεσσαλονίκη, όπως εύκολα τεκμηριώνεται από τις πηγές¹²¹.

Το μισό της ζολότας είναι το *τούλτι*, το οποίο συναντάμε στις πηγές κυρίως από τον 18^ο αι. κι έπειτα¹²² και το οποίο ισοδυναμεί στις αρχές του αιώνα αυτού με 40 άσπρα (η ζολότα πάει 80 άσπρα)¹²³, δηλαδή το $\frac{1}{3}$ του γροσιού των 120 άσπρων. Η λέξη άλλωστε *τούλτι* στα αραβικά σημαίνει το τρίτο: ονομαζόταν έτσι χρυσό αραβικό νόμισμα, το $\frac{1}{3}$ του *dinar*¹²⁴: το όνομα του αραβικού νομίσματος δόθηκε από τους Τούρκους στο ίδιο νόμισμα των 40 άσπρων, το τρίτο δηλαδή του τούρκικου γροσιού, όπως και το ρούπι στο $\frac{1}{4}$ αυτού.

Τούρκικα ασημένια νομίσματα πολλαπλάσια του γροσιού είναι τα ακόλουθα: το *altmişlik*, νόμισμα των 60 παράδων, το οποίο πρωτοκόπηκε από τον Μουσταφά Γ' (1757-1773): στα ελληνικά κείμενα το συναντάμε συνήθως ως *εξηντάρα*, *εξηντάρι* ή *διπλή ζολότα*¹²⁵. Το *ikilik*, ίσο με 80 παράδες, πρωτοεμφανίστηκε στο τέλος της βασιλείας του Αβδούλ-Χαμίτ Α' (1774-1789)¹²⁶ και στις ελληνικές πηγές αναφέρεται ως *(ι)κιλίκι* ή *δίγροσο* ή *διπλόγροσο*¹²⁷. Επίσης το νόμισμα *üçlük* ίσο με 100 παράδες, πρωτοκόπηκε από τον Σελήμ Γ' (1789-1808)¹²⁸ και είναι το *(ε)κατοστάρι* των ελληνικών πηγών¹²⁹. Οι Ευρωπαίοι κυρίως αποκαλούσαν το νόμισμα αυτό *τούρκικο τάλιρο* εξαιτίας της σχέσης που είχε καταρχήν –και όχι βέβαια στις

118. Στο ΙΔΙΟ, σ. 37, 208-209.

119. Α. ΣΙΓΑΛΑΣ, "Επιστολαί Καπουκεχαγιάδων της Σύρου επι Τουρκοκρατίας", *Ελληνικά* 2 (1929) 27, έγγρ. 1761: "δύο χιλιάδες εκατόν ενενήντα δύο και ζολότα" παρακάτω αναφέρονται "γρόσια 2192:30" δηλ. 2192 γρόσια και 30 παράδες.

120. Στο ΙΔΙΟ, σ. 28.

121. Οι μαρτυρίες από το D. ΙΛΙΑΔΟΥ, *Inventaire ...*, σ. 120. Σε επιστολή της 28.1.1723: "Le consul demande ses appointements en iselottes, 2 à 3% chacune, plus que les espèces courantes à Salonique". Και σε άλλη επιστολή της 15.7.1723: "Le para est une monnaie toujours fixe et la plus estimée ici après les iselottes". Και σε άλλο τεκμήριο της 2.1.1755: "Depuis deux ans, les Français ne reçoivent en payement que des izelottes et les consuls étrangères en monnaie courante. Cela fait une différence de 2 $\frac{1}{2}$ % sur les payments". Στο ΙΔΙΟ, σ. 166.

122. Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *Documente ...*, τ. 14, part III, σ. 83 (1715): "με ένα τούλτι με εύρεν η μαζηλία". - Στο ΙΔΙΟ, τ. 14, part I, σ. 471 (1712): "του έδωσα δέκα και έν τούλτι από τα 15 εκείνα γρόσια και επήρε το χαρτί του". - Και σε έγγραφο του 1831 από το Καστέλλι Μεραμπέλλου: "Έδωσα του κερά - Χρυσάκι δια κира των σπιτιών γρ. 5,20, δύο τουλτιέδες". Μ.Γ. ΠΑΛΑΜΑΣ, "Το Ημερολόγιο του Κωνσταντίνου Κοζύρη από την Κριτοιά", *Κρητικά Χρονικά* 1 (1947) 193.

123. ALESSIO DA SOMAVERA, *Θησαυρός ...*, στη λ. μονέδα: "La tulta a mezza zolota, che vale aspri 40".

124. FR. SCHRÖTTER, *ό.π.*, σ. 709 στη λ. tult.

125. Β. SASS, *ό.π.*, σ. 167. - F. BELIN, *ό.π.*, σ. 36. - Το νόμισμα αυτό των 60 παράδων αναφέρει και ο Scrofani ονομάζοντάς-το soixantaine. Χ. SCROFANI, *Voyage ...*, τ. 3, σ. 110.

126. Β. SASS, *ό.π.*

127. "Ο θησαυρός του Αλή ...", *Εστία* 3 (1877) 348. - *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, έτος 1828, φύλ. 207: "διπλόγροσα κιλίκια ...". - Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ερμής ...*, τ. 4, σ. 437.

128. Στα 1814 το νόμισμα αυτό των 100 παράδων στη Ζάκυνθο περνάει για 40 παράδες. W. TURNER, *Journal ...*, τ. 3, σ. 382.

129. Β. SASS, *ό.π.* - "Ο θησαυρός του Αλή ...", *ό.π.*

τελευταίες-του αλλοιωμένες κοπές- με το ουγγρικό τάλιρο¹³⁰. Το *üçlük*, ίσο με 3 γρόσια, και το *altılık* νόμισμα των 6 γροσιών, πρωτοκυκλοφόρησαν το 1813 από τον Μαχμούτ Β΄¹³¹. Τέλος, το 1808 από τον ίδιο Σουλτάνο κόπηκε επίσης και αργυρό νόμισμα των 5 γροσιών, που ονομάστηκε κι αυτό *beşlik*¹³² (*μπεσλίκι*) με βάρος 8 δράμια αργύρου (κατά το 1821) και το οποίο φαίνεται ότι εκτιμούσαν ιδιαίτερα οι έμποροι της εποχής¹³³. όμως κι αυτό νοθευόταν αρκετά όπως και τ'άλλα τούρκικα νομίσματα, γιατί ο Επαρχος Ζακύνθου με προκύρηξή-του το 1818 αναγκάστηκε να απαγορεύσει την εισαγωγή-του στα Επτάνησα, μολονότι τότε πρωτοείχε εισαχθεί εκεί¹³⁴. Το νόμισμα αυτό των 5 γροσιών, την εποχή κατά την οποία το τούρκικο γρόσι είχε εκπέσει στην τιμή του ενός σχεδόν γαλλικού φράγκου, αντιστοιχούσε προς το ευρωπαϊκό τάλιρο και μπορεί να θεωρηθεί ως το νέο τούρκικο τάλιρο που αντικατέστησε το παλαιό γρόσι.

Εννοείται ότι όλα αυτά τα νομίσματα είχαν κατά καιρούς διαφορετική αξία, ανάλογη με την αξία του γροσιού, η δε σταθερή αντιστοιχία-τους με τους παράδες είχε μόνο λογιστική σημασία. Ανάλογα με την τιμή που είχαν κάθε φορά έπαιρναν διάφορα ονόματα δηλωτικά της αντιστοιχίας-τους με τη νομισματική μονάδα. Λ.χ. όταν το παλιό γιρμιλίκι έφθασε τα 19 γρόσια, ονομάστηκε *δεκανάρι*, δηλαδή *δεκαενάρι*¹³⁵. με την ίδια λογική έχουμε και *δωδεκάρι(ον)* (=12 γρόσια), *εικοσάρι(ον)* (= 20 γρόσια), *εικοσιπεντάρι*¹³⁶ κ.λπ.

Για να καλύψουν τοπικές κυρίως ανάγκες σε μικρό νόμισμα οι σουλτάνοι έκοβαν κατά καιρούς ασημένια νομίσματα, των οποίων η κυκλοφορία συνήθως ήταν τοπικά και χρονικά περιορισμένη. Ενα τέτοιο ασημένιο νόμισμα των 6 άσπρων ήταν το ονομαζόμενο *babka*, βοημακής προέλευσης, που κυκλοφορούσε σε ορισμένες περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας, αν και η παρουσία-του στις πηγές σπανίζει¹³⁷.

130. Τα δίγροσα και τα εκατοστάρια υποχρεώθηκε η οθωμανική κυβέρνηση να τα θέσει σε κυκλοφορία μετά τον β΄ ρωσοτουρκικό πόλεμο προκειμένου να εξισορροπήσει την διαταραγμένη νομισματική κυκλοφορία εξαιτίας της νόθευσης των χρυσών και αργυρών νομισμάτων από τα νομισματοκοπεία της αυτοκρατορίας· γρήγορα όμως κι αυτά τα κομμάτια καταργήθηκαν και στη θέση-τους κόπηκε το πεντάγροσο. Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*

131. Φ. ΜΠΩΖΟΥΡ, *Πίνακας ...*, σ. 248. Χ. SCROFANI, *ό.π.*

132. M.L. SANTAMAS, "Turkish Coins ...", σ. 168. - Β. SASS, *ό.π.* -Ειδικότερα για τα μπεσλίκια κοπής Μαχμούτ Β΄ κ.ε. βλέπε Α. ΑΦΕΤΙΝΑΝ, "Aperçu général ...", σ. 36-37.

133. "Ο θησαυρός του Αλή ...", *ό.π.* - ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. 6, σ. 315, σε έγγραφο του 1820 αναφέρονται μπεσλίκια 3 ίσα προς 15 γρόσια. -Γ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, "Ιστορικά Σημειώσεις", *ό.π.*, σ. 42 (έγγρ. 1821): "... με την οποίαν σας διορίζει να μου γνωρίζετε δια την εκκαθάρισιν των άνω γουναρικών δι'ό σας παρακαλώ να μου την στείλετε παρευθής εις γρούπον εις μπεσλίκια από 8 δράμια ή εις φλωρία βενέτικα ή εις άλλην μονέδα οπού κρίνετε ωφελιμότερον, κατά τας διαφόρους τιμάς οπού εδώ απερνά". - Ο W. TURNER, *Journal...*, τ. 1, σ. XVIII, αναφέρει ότι αυτή την εποχή (1814) τα νομίσματα με τη μεγαλύτερη κυκλοφορία στην Τουρκία είναι ο παράς, το πιάστρο, ο ρουμπιές, το μπεσλίκι και ο μαχμουτιές. Κάνει λόγο επίσης και για τις διακυμάνσεις της τιμής των νομισμάτων αυτών, η οποία εξαρτάται όχι μόνο από το χρόνο αλλά και από τον τόπο που γίνεται η ανταλλαγή. Για να συγκρίνει τέλος την ενυπάρχουσα στα νομίσματα αυτά αξία με την τιμή κυκλοφορίας, παίρνει μαζί-του το 1820 στο Λονδίνο μερικά δείγματα, τα οποία ζυγίζει στο Βασιλικό Νομισματοκοπείο και δίνει την καθαρότητα-τους σε πολύτιμο μέταλλο. Τα νομίσματα που υποβάλλονται σε έλεγχο καθαρότητας είναι: μπεσλίκια, φουντούκια, μισά μισίρια, γρόσια, νομίσματα των 10 παράδων και νομίσματα των 5 πιάστρων. W. TURNER, *ό.π.*, σ. XIX.

134. Α.Χ. ΖΩΗΣ, "Σημειώσεις...", φύλ. 32.

135. Ν.Α. ΒΕΗΣ, "Αρκαδικά γλωσσικά μνημεία. Δημόδη άσματα Φιγαλίας μεθ' υπομνημάτων", *ΔΙΕΕ* 6 (1901) 256: "τα πρόβατα τα πούλησα, τάκανα δεκανάρια". Στη σελ. 261 ο Ν.Βέης σημειώνει: Τα δεκανάρια, ήτοι δεκαενάρια, ήσαν κέρματα επί τουρκοκρατίας γερμιλίκια τουρκιστί καλούμενα και ισοδύναμα προς 19 γρόσια.

136. Κ.Π. "Περί των κυκλοφορούντων ...", σ. 312. - Γ.Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Νοταριακαί ...*, τ. 5, σ. 436, σε έγγραφο του 1817: "... γρόσια μετρητά 1046 ήτοι χίλια σαράντα έξ εις ρουπιέδες 92 και είκοσι εικοσιπεντάρια ...".

137. Η. SAHILLIOĞLU, "XVII Aşgiri ...", σ. 229· πβ. Β. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, *Η Κεντρική ...*, 326.

Ενα άλλο μικρό νόμισμα που κυκλοφόρησε στις αρχές του 16^{ου} αι. στις ρουμανικές χώρες, ονομαστικής αξίας 6,5 άσπρων, ήταν το *şahî*, περσικής καταρχήν προέλευσης¹³⁸, το οποίο όμως κατάφερε στο β' μισό του 16^{ου} αι. να εκτοπίσει το οθωμανικό άσπρο από τη περιοχή αυτή και να καθιερωθεί ως το νόμισμα του οθωμανικού κράτους κάτω από την επίσημη πλέον ονομασία του *radîşahî*. Τέτοια ήταν η διάδοση του νομίσματος αυτού στις χώρες της Μολδοβλαχίας σ'όλο τον 16^ο αι., ώστε δεν άργησε η εισροή μεγάλων ποσοτήτων κίβδηλων τέτοιων νομισμάτων από τη χώρα προέλευσής-τους το Ιράν, πράγμα που στα 1590 οδήγησε την Πύλη στην απαγόρευση της κυκλοφορίας-του¹³⁹. εντούτοις 30 χρόνια αργότερα¹⁴⁰ η επιβίωση έστω και μόνο ως ονόματος του νομίσματος αυτού αποδεικνύει, αν μή τι άλλο, τις αντιστάσεις και την ανθεκτικότητά-του –όπως κάθε κακού νομίσματος άλλωστε– απέναντι στην επιβαλλόμενη εξαφάνισή-του.

Την πιεστική όμως ανάγκη της αγοράς για το μικρό ασημένιο νόμισμα και τα προβλήματα που δημιουργούσε η έλλειψή-του περιγράφει χαρακτηριστικά το ακόλουθο περιστατικό. Στα 1820 ο Χουρσίτ Πασάς μαζί με τον διορισμό-του ως διοικητή της Πελοποννήσου έλαβε από την Πύλη την σφραγίδα και την άδεια να κόβει ασημένιο νόμισμα για την κάλυψη των τοπικών αναγκών. Το νόμισμα αυτό, γνωστό ως *ρουσουτί*, βρήκε τέτοια ανταπόκριση στην αγορά της Τρίπολης αλλά κι ολόκληρης της Πελοποννήσου, ώστε έφτασε να γίνει το κυρίαρχο νόμισμα της περιοχής. Η απουσία του Χουρσίτ Πασά όμως στα Γιάννενα έδωσε την ευκαιρία στους παραχαράκτες να προβούν στην κοπή κάλπικων ρουσουτιών σε τέτοιες ποσότητες που κατέκλυσαν την αγορά της Τρίπολης. Τ' αποτελέσματα υπήρξαν τραγικά. Ας δούμε τη συνέχεια μέσα από τον γλαφυρό λόγο του αφηγητή του περιστατικού: "Ημέραν τινά είς τερέμπτης του Ρουσσούτ μετ' άλλων διαμένων εν Τριπόλει προσήλθεν εις την αγοράν και εισήλθεν εις το εργαστήριον εμπορευομένου και εξήτησε να τω πωλήση ολίγον σάπωνα. Ο εμπορευόμενος πάραυτα εξύγισε τον σάπωνα και έθεσεν αυτόν επί του πάγκου, ειπών αυτό ότι κάμνει τόσους παράδες. Ο αγοραστής πάραυτα εξάγει του κόλπου-του ρουσουτίον και ζητεί το επίλοιπον παρά του εμπόρου. Ο έμπορος επροφασίσθη ότι δεν έχει μικρά νομίσματα προς ανταλλαγήν. Ο τερέμπτης του είπεν ότι ως έμπορος οφείλει να έχη άλλως άς προμηθευθή. Ο έμπορος ηρνήθη και ηθέλησε να θέση χείρα παραλαβής επί του εμπορεύματός του, τότε όμως ο αγοραστής έσυρε το πιστόλιόν του και εν τω άμα ηκούσθησαν δύο συγχρόνως πυροβολισμοί, μπάμ, μπούμ και οι δύο έπεσαν νεκροί. Πάραυτα προς τα μπάμ μπούμ έτρεξαν πολλοί Τούρκοι και οι μεν υπερήσπιζον τον έμπορον, λέγοντες ότι καλώς έπραξεν, οι δε τον αγοραστήν λέγοντες ότι οι έμποροι οφείλουσι να δέχωνται τα ρουσουτία ως νόμισμα του Πασά υποχρεωτικώς κυκλοφορούντα. Εντεύθεν εγένετο φοβερά συμπλοκή, καθ'ήν εφονεύθησαν 18 Οθωμανοί, αυτοπυροβοληθέν-

138. H.SAHILLIOĞLU, *ό.π.*, σ. 229, 232, 233. - Στο β' μισό του 16^{ου} αι. στα κατάστιχα του Βενετού βαΐλου στην Κωνσταντινούπολη καταγράφεται ασημένιο νόμισμα ίσο με 7,5 και 8 άσπρα και με τα ονόματα *saiá*, *saina*, *saini*. ΦΑΝΗ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, "Τα νομίσματα ...", σ. 320· πρόκειται προφανώς για το γνωστό *şahî*. Σύμφωνα με τον ΣΚΑΡΛΑΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ, *Η Κωνσταντινούπολις*, Αθήνα 1869, τ. 3, σ. 268, το *Şahin* ισούται με 5 *μανγκίρ*, ενώ ο ED. MARTINORI, *La moneta, vocabolario generale*, Ρώμη 1977 (ανατύπωση), σ. 231, το αναφέρει ως χάλκινο νόμισμα ίσο προς το 1/20 του *κραν* ή *κεραν*, αργυρού περσικού νομίσματος.

139. M. MAXIM, "Considérations ...", σ. 414-415.

140. "... ούτε μετά τήν διαθήκην εκείνου ούτε μετά τόν θάνατον ήρπασεν ή εύρε παρακαταθήκην εκείνου φλωρίων, ή γροσίων καί άσπρων καί σαχίων, ή μαργαριτάρια..." ΔΗΜ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, "Ορθόδοξοι τρόποι καταναγκασμού: Ο αφορισμός ενός Ρόδιου άρχοντα τον 17^ο αιώνα", ανάτ. από τα *Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου της Εταιρείας Ροδιακών Μελετών*, (24-27 Νοεμ. 1993), Ρόδος 1994, σ. 4.

ντες μεταξύ-των"¹⁴¹.

Η πληθώρα των ασημένιων αυτών τούρκικων νομισμάτων δεν θα πρέπει να μας εντυπωσιάζει, γιατί στην πραγματικότητα, καθώς αναφέραμε, και βραχύβια ήσαν τα περισσότερα και περιορισμένης κυκλοφορίας. Ο Hughes σημειώνει ότι τα αργυρά αυτά κέρματα ήσαν τόσο ανεπαρκή σε πολύτιμο μέταλλο –πράγμα που αμέσως γινόταν φανερό ύστερα από την παραμονή τους λίγων ημερών στα θυλάκια των κατόχων-τους– ώστε ελάχιστα διέφεραν από τα χάλκινα¹⁴².

Η μεγάλη νόθευση των, ασημένιων κυρίως, τούρκικων νομισμάτων έκανε τους Ευρωπαίους να μη τα δέχονται καθόλου ή να τα παίρνουν σε πολύ χαμηλές τιμές. Αξιοσημείωτη είναι η μαρτυρία του Turner στις αρχές του 19^{ου} αι. (1814). Λέει λοιπόν ότι πρόσφατα επιστράφηκαν στην Κωνσταντινούπολη από τη Βιέννη με το ταχυδρομείο ολόκληρα σακκούλια με τούρκικα νομίσματα, που οι αυστριακοί εξαιτίας του χαμηλού-τους τίτλου αρνήθηκαν να δεχτούν. Ανάμεσα σ'αυτά υπήρχαν μερικά "κομμάτια των δύο πιάστρων", τα οποία η κυβέρνηση αμέσως αγόρασε για 105 παράδες με σκοπό βέβαια να τα ξαναχύσει και να φτιάξει νομίσματα μικρότερης περιεκτικότητας σε ασήμι. Κανένα τούρκικο νόμισμα δεν πάει σε χώρα εκτός της αυτοκρατορίας δίχως να χάσει από την τιμή που κυκλοφορεί στην Τουρκία. Έτσι, τα "κομμάτια των 100 παράδων" περνούν στη Ζάκυνθο μόνο για 40 παράδες, ενώ ο ρουμπιές των 110 παράδων εκεί εξαργυρώνεται προς 90¹⁴³. Τα ασημένια αυτά νομίσματα, τα ίδια που κυκλοφορούν στην Πόλη, στο Μοριά κυκλοφορούν με το μεγαλύτερο χάσιμο, μιά και η ονομαστική-τους αξία δεν ανταποκρίνεται παρά μόνο κατά το 1/4 περίπου στην πραγματική¹⁴⁴.

141. Εφημ. Λαός, 31 Μαΐου 1878.

142. SMART HUGHES, *Travels ...*, σ. 284.

143. W. TURNER, *Journal ...*, τ. 3, σ. 382.

144. X. SCROFANI, *ό.π.*

4. Χάλκινα

Στα 1720 ο De Mirone, όταν αναφέρεται στα νομίσματα που κυκλοφορούσαν στην Κωνσταντινούπολη, επισημαίνει ότι αυτά ήταν χρυσά ή ασημένια· χάλκινα δεν κυκλοφορούσαν, διαπίστωση που κάνει στα μέσα του ίδιου αιώνα κι ο Guer για όλη την οθωμανική αυτοκρατορία, προσθέτοντας επιπλέον ότι τα μαγκίρ και τα γεδίκ έπαιζαν τον ίδιο ρόλο που είχαν τα liards στη Γαλλία¹. Αυτό δεν είναι αλήθεια, αφού τούρκικα χάλκινα νομίσματα υπήρχαν ήδη από τον 14^ο αιώνα. Χάλκινο νόμισμα, –στην πραγματικότητα ξεκίνησε κι αυτό ως ασημένιο με μεγάλη περιεκτικότητα χαλκού– ως πρώτη υποδιαίρεση του ακσε, ήταν το *mangir*, που πρωτοκόπηκε από το Μουράτ Α' (1360-1389) κι εξακολούθησε η κοπή-του έως και τον 17^ο αι.². Βέβαια, πιστεύεται ότι η εμφάνιση των *mangir* είναι παλαιότερη και η πρώτη κοπή-τους ανάγεται στο Σουλτάνο Οσμάν (1299), τον ιδρυτή του οθωμανικού κράτους³. Εντούτοις, τα πρώτα χάλκινα χρονολογημένα νομίσματα που γνωρίζουμε με σιγουριά είναι εκείνα που φέρουν το όνομα του Μουράτ Α' ⁴. Σχετικά με την ετυμολογία της λέξης *mangir* ο M. Pakalin της αποδίδει μογγολική προέλευση, παραφθορά της λέξης *mongundan* που σημαίνει το χρήμα, ενώ ο Fr. Babinger εντοπίζοντας τις ρίζες-της γενικά στο χώρο της Ανατολικής Τουρκίας σημειώνει ότι η σύγχρονη σημασία της λέξης εκεί είναι "κακό νόμισμα"⁵. Από τα μέσα 18^{ου} αι. κι ύστερα τα χάλκινα αυτά νομίσματα αποδίδονται και με τους όρους *χάλκινος παράς*, *χάλκινο άσπρο* ή απλά *χάλκινο νόμισμα*⁶.

Ως προς την αντιστοιχία του νομίσματος αυτού με το άσπρο, ο Spandugnino σημειώνει ότι δεν υπάρχει σταθερή σχέση. Μολονότι καταρχήν ξεκίνησε με μιά σχέση 1 άσπρο = 2 *mangir*, γρήγορα έγινε 1:4, 1:8 και μέσα στον 16^ο αιώνα εξελίχτηκε σε 1:12, 1:16, 1:24, 1:32, 1:40 για να καταλήξει στο 1:48⁷. Κατά τον Belon η περιορισμένη κυκλοφορία των *mangir* οφειλόταν στο

1. Κ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, τ. 2, 102. - M. GUER, *Mœurs ...*, σ. 190-191. - Και ο Tavernier για τον 17^ο αι. σημειώνει επίσης ότι χάλκινα νομίσματα δεν βρίσκει κανείς σ'ολόκληρη την οθωμανική αυτοκρατορία. R. MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 247. - Μαρτυρία τέλος του 1794 επιβεβαιώνει τις προηγούμενες διευκρινίζοντας όμως ότι τα χάλκινα νομίσματα, *mangir*, που κυκλοφορούσαν τότε στην Κωνσταντινούπολη, δεν γίνονταν δεκτά παρά μόνο από τους Εβραίους, οι οποίοι τα χρησιμοποιούσαν για ελεημοσύνη προς τους φτωχούς. C. COMIDAS, *Descrizione topografica ...*, σ. 49-50. - Διαφοροποιημένη είναι η μαρτυρία του Marsigli, σύμφωνα με την οποία στην οθωμανική αυτοκρατορία τα μόνα χάλκινα νομίσματα που κυκλοφορούσαν ήταν τα μαγκίρ και τα γεδίκ. CONTE DE MARSIGLI, *Stato ...*, σ. 45.

2. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 11-12. - FR. SCHRÖTTER, *Wörterbuch*, σ. 367 στη λ. *mankur*, όπου και η παλαιότερη σχετική βιβλιογραφία. - Στη νεότερη βιβλιογραφία για τους "χάλκινους παράδες" η μελέτη του H. SAHILLIOĞLU, *Süleyman II ve Ahmed II Dönemi Bakir paraya dayaman enflasyon devresi 1687-1691 (1099-1103 H.)*, Κωνσταντινούπολη 1982, βασισμένη στα τούρκικα αρχεία φέρνει στο φως καινούρια στοιχεία και προβάλλει τον σημαντικότερο ρόλο που διαδραμάτισε το *mangir* σε μιά μικρή χρονική περίοδο στο τέλος του 17^{ου} αι.: ο ίδιος συγγραφέας συνοπτικά αναφέρεται στο θέμα αυτό σε παλαιότερη μελέτη-του με τίτλο: "Années siviş et crises monétaires dans l'Empire Ottoman", *Annales* 24/5 (1969) 1088. - Και ο Γάλλος περιηγητής DU MONT, *Voyage ...*, τ. 4, σ. 237-8, κάνει κατατοπιστική αναφορά στην κοπή, την διάδοση και τις επιπτώσεις που είχε στο εμπόριο η κυκλοφορία αυτού του νομίσματος. Βλ. και παρακάτω σ. 116 εδώ.

3. MEHMET ZEKI PAKALIN, *Tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü, II*, Κωνσταντινούπολη 1951, σ. 405. - OCTAVIAN ILIESCU, *Les monnaies, ό.π.*, σ. 270.

4. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 12. - M. PAKALIN, *ό.π.*

5. M. PAKALIN, *ό.π.* - FR. BABINGER, "Contraffazioni ...", σ. 91.

6. M. PAKALIN, *ό.π.*

7. C.N. SATHAS, *Documents ...* (Theodoro Spandugnino), τ. 9, Παρίσι 1890, σ. 202· πβ. FR. BABINGER, *Contraffazioni ...*, σ. 92. -

ότι αυτά ήσαν βαριά κέρματα, γιαυτό τα χρησιμοποιούσαν μόνο όταν επρόκειτο να δώσουν ρέστα από το άσπρο⁸, ενώ ο Bassano στα 1545 γράφει ότι η χρήση-τους ήταν ακόμη πιο περιορισμένη μόνο στην πληρωμή του ναύλου Κωνσταντινούπολη-Πέραν, που στοίχιζε ακριβώς 1 mangir⁹.

Γύρω στο 1689 τέλος, το mangir, εξαρτημένο πάντα από την αξία του άσπρου, έφτασε να έχει την ίδια μ'αυτό τιμή και τότε ακριβώς γνώρισε μιά σύντομη περίοδο μεγάλης κυκλοφορίας μεταξύ του πληθυσμού¹⁰. Αξίζει να σταθούμε λίγο περισσότερο σ'αυτή την περίοδο κυκλοφορίας του mangir, και ν'αναφερθούμε στα κυριότερα σημεία του θέματος όπως προκύπτουν μέσα από την ειδική μελέτη του Sahillioğlu που ήδη αναφέρθηκε. Σύμφωνα με τα νέα λοιπόν στοιχεία, μολονότι η ημερομηνία της έναρξης κοπής των νέων mangir μας είναι με ακρίβεια γνωστή (12.11.1688), διαφεύγουν οι αιτίες που την επέβαλαν και στο θέμα αυτό οι απόψεις των ιστορικών δεν συμπίπτουν. Κατά μία άποψη αιτία ήσαν οι υπέρογκες δαπάνες στις οποίες υπεβλήθη το κράτος εξαιτίας των πολλαπλών και μακροχρόνιων εκστρατειών και αποτέλεσμα των οποίων υπήρξε να αδειάσει το κρατικό Θησαυροφυλάκιο¹¹. Σε ανάλογες παλιότερες περιπτώσεις ο Σουλτάνος συνήθιζε να διατάσσει την κοπή των αναγκαίων ποσοτήτων mangir έως ότου βελτιωθεί η οικονομική κατάσταση του κράτους. Ως άλλη αιτία αναφέρεται η απώλεια ορισμένων περιοχών της οθωμανικής αυτοκρατορίας (πρόκειται για την Ουγγαρία, Σερβία ως τις ακτές του Δούναβη, καθώς και για τις περιοχές των Δαλματικών ακτών και του Μοριά), που είχε ως συνέπεια την διακοπή των εσόδων από την είσπραξη των φόρων. Μιά τρίτη, τέλος, αιτία θεωρείται η διαφυγή εσόδων εξαιτίας της φυγής πληθυσμών από αγροτικές περιοχές της Ανατολικής Τουρκίας λόγω της δράσης ληστρικών ομάδων, που παρενοχλούσαν αδιάκοπα τους κατοίκους. Έτσι λοιπόν, αφενός η μεγάλη αύξηση των εξόδων εξαιτίας των πολεμικών επιχειρήσεων σε συνδυασμό αφετέρου με την επίσης σημαντική ελάττωση των εσόδων –για τους λόγους που αναφέρθηκαν– οδήγησαν τα οικονομικά του κράτους σε τέτοια στενότητα, ώστε η κοπή νέων mangir προτάθηκε από τον Θησαυροφύλακα στο Σουλτάνο ως ο μόνος τρόπος ανόρθωσης και θεραπείας.

Το νέο mangir ζύγιζε μισό δράμι και η αντιστοιχία-του με το άσπρο ήταν 2:1· έγινε ανεπιφύλακτα δεκτό από το κοινό, που προτιμούσε να κάνει όλες-του τις συναλλαγές σ'αυτό το νέο νόμισμα παρά σε άσπρα και παράδες, κέρματα στα οποία δεν είχε καμιά εμπιστοσύνη. Το γεγονός θέλησε να εκμεταλλευθεί προς όφελός-της η κυβέρνηση γιαυτό και σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα άλλαξε την ονομαστική αξία του mangir εξισώνοντάς-το με το άσπρο. Συγχρόνως, έγιναν υποδείξεις προς τους διοικητές των επαρχιών να δέχονται για την πληρωμή των φόρων και mangir υπολογισμένα στην παραπάνω ισοτιμία. Οι νομισματικές αυτές ρυθμίσεις υπήρξαν κατά τους ιστορικούς η αρχή ενός ανεξέλεγκτου πληθωρισμού που ακολούθησε ως αναπόφευκτη συνέπεια. Για να ανταποκριθεί στην αυξητική τάση ζήτησης του mangir το κρατικό Νομισματοκοπείο υποχρεώθηκε να αναζητήσει άλλους τρόπους μαζικότερης κοπής νομισμάτων εγκαταλείποντας ως ανεπαρκές το παραδοσιακό σύστημα του σφυριού. Έτσι, εισήχθη η

Το 1748 η αντιστοιχία άσπρου-mangir στο Μέτσοβο είναι 1:24. Γ. ΠΛΑΤΑΡΗΣ, *Κώδικας χώρας Μετσόβου ...*, σ. 211.

8. P. BELON..., σ. 159.

9. ΚΩΝ. ΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΔΕΣΥΛΛΑ, *Ταξιδιώτες ...*, σ. 321.

10. R. MANTRAN, *ό.π.*, σ. 247. - H. SAHILLIOĞLU, *Süleyman ...*, σ. 9^ο πβ. και σημ. 2 εδώ.

11. "... κατ' εκείνον τον καιρόν ευρισκομένη η βασιλεία εις ανάγκην από έξοδα εφεύρεν ένα δόσιμον, και εύγαλαν ονομάζοντες το χανέ, ήγουν ο κάθε χανές απο τριακόσια γρόσια· και εισινάχθη απο όλον το βασίλειον εικοσιοκτώ χιλιάδες πουγγία· τότε έκαμαν και τα μαγγίρια, εύγαλαν και ταις φόλαις, η κάθε μία απο ένα δράμι δύο εις το

χρήση του μηχανικού τρόπου νομισματοκοπής και σε δεύτερη φάση κρίθηκε αναγκαία η επέκταση των κτιριακών εγκαταστάσεων του Νομισματοκοπείου. Στον τρόπο κοπής καθώς και στις ποσότητες των mangir που κυκλοφόρησαν την περίοδο αυτή αναφέρεται αναλυτικά ο Sahillioğlu στην ειδική μελέτη-του¹². Φυσικά, δεν έλειψαν και στην περίπτωση αυτή τα φαινόμενα παραχάραξης¹³ από ντόπιους και ξένους του πετυχημένου αυτού μικρού νομίσματος, πράγμα που επέφερε και το τέλος-του. Ο Du Mont μας άφησε γι' αυτό μιά πολύ καλή μαρτυρία:

"... Le vizir Kopergli Oglou dernier mort étoit encore son Patron, et l'avoir élevé sur le Tophana, on la Fonderie dont il étoit Directeur général, aussi bien que de la Monnoye, Emploi le plus lucratif de l'Empire et dont il avoit trouvé le moyen de grossir les profits, par la fabrication d'une certaine Monnoye de cuivre dont il étoit l'inventeur... On appelloit cette Monnoye *Mangour*, et chaque pièce en revenoit à la valeur de six deniers de France, quoi qu'elle ne fut pas plus grande qu'une dute de Hollande, ou un denier de France, de sorte qu'en achetant le cuivre à vingt sols la livre, il y avoit cinq cens pur cent de profit. Ce fut peu après que Kopergli fut fait vizir qu'il proposa ce moyen de remplir les coffres du Grand Seigneur, et il eut ordre d'en faire battre pour quatre mille bources, qui font deux millions d'écus. Juger, Monsieur, quel desordre, une si grande quantité de cette méchante Monnoye dût apporter dans le commerce. Cependant il s'y en est glissé encore pour plus de deux cens mille écus de fausse, et il en est venu des barques chargées de France, et de Thessalonique, où les Juifs se sont aussi mêlez d'en faire; mais ces abus ont enfin si fort rebuté le peuple, qu'on commençoit il y a trois mois à ne les vouloir prendre que pour la moitié du prix, et présentement on les refuse tout-à-fait, malgré les ordres reïterez du Grand Seigneur, desquels... on ne fait pas grand compte en ce país ici. Les troubles que cette monnoye à causez joints avec les grandes richesses de Mustafa Aga, ont été les causes de sa mort"¹⁴.

Η δοκιμαστική περίοδος πληθωρισμού βασισμένη στο mangir διάρκεσε τρία χρόνια και υπήρξε τοπικά περιορισμένη σε ορισμένες περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας –μεταξύ των οποίων και τα νησιά του Αιγαίου– προσφέροντας προσωρινή μόνο ανακούφιση στο οικονομικό βάρος της κυβέρνησης. Ωσπου, με διάταγμα σουλτανικό της 9 Νοεμβρίου 1691 σταμάτησε οριστικά η κοπή των mangir και ο εισηγητής του μηχανικού τρόπου κοπής-τους, ο γιατρός Mustafa Aga, καταδικάστηκε, καθώς είδαμε, σε θάνατο και αποκεφαλίστηκε μαζί με τον Dervis Mustafa, επιστάτη του *Iç Kilar* (Εσωτερικής αποθήκης). Δεύτερη ενέργεια της κυβέρνησης υπήρξε η απαγόρευση της κυκλοφορίας όλων των παλιών mangir και η συγκέντρωση και πώλησή-τους στο *Tophane* (Τηλεβολοποιείο) στην τιμή του χαλκού. Με τον τρόπο αυτό ολοκληρώθηκε η τροχιά που διέγραψε το χάλκινο αυτό νόμισμα στο νομισματικό στερέωμα της οθωμανικής αυτοκρατορίας¹⁵.

Ως προς την ονοματολογία-του, το mangir ταυτίζεται με το *pul*, ή *bakir para*¹⁶, το οποίο

άσπρον, και μετά μερικοίς ημέραις ταις έκαμαν απο μίαν εις το άσπρον". ΚΑΙΣ. ΔΑΠΟΝΤΕΣ, "Χρονογραφία (1648-1704)" στο Κ. ΣΑΘΑΣ, *ΜΒ*, τ. 3, Βενετία 1872, σ. 42.

12. Βλ. σημ. 2.

13. Στα 1690 εκδίδεται φερμάνι για την λήψη μέτρων σχετικά με την κυκλοφορία κάλπικων mankur· ανάπτυξη του περιεχομένου του τεμνηρίου αυτού θα γίνει στο κεφάλαιο για την κίβδηλία. Το φερμάνι δημοσιεύεται από τον SELAMI PULHAHA, *Qëndresa e popullit shqiptar kundër sundimit osman nga shekulli XVI deri në fillim të shekullit XVIII* (Documente osmane) Τίρανα 1978, σ. 113, αρ. 169 (μεταγραφή), σ. 188, αρ. 169 (αλβανική μετάφραση), σ. 45, αρ. 169 (γαλλική περίληψη).

14. DU MONT, *Voyage ...*, τ. 4, σ. 237-8· πβ. και σημ. 2.

15. Όλες οι έως εδώ πληροφορίες αποτελούν σταχυολόγηση από το έργο του Η. SAHILLIOĞLU, *Süleyman...*, ό.π. Εξειδικεύοντας μόνο ως προς το θέμα της αναταραχής που προξενήθηκε και των αντιδράσεων του κοινού απέναντι

στην Αίγυπτο ονομάζεται *fulus*¹⁷ και *fels*¹⁸. Από τους Έλληνες ονομάζεται *μαγκούρι*, *γεδική* ή *φόλλα*, όνομα που προέρχεται από το βυζαντινό νόμισμα *φόλλις* ή *φολλερόν*¹⁹. Στην Αίγυπτο το νόμισμα αυτό κυκλοφορεί στις αρχές του 17^{ου} αι. με αντιστοιχία "...trois grands foleris pour un aspre, six grands foleris pour un maidin, et douze de petits. Les foleris sont monoyés de métal semblables aux doubles de France"²⁰. Στις ελληνικές πηγές από τον 15^ο έως το 19^ο αιώνα βρίσκουμε τη φόλλα να αναφέρεται είτε ως πραγματικό νόμισμα είτε με τη γενική έννοια του χρήματος ως δηλωτικό μηδαμινής αξίας, επειδή ήταν το ευτελέστερο και από τα βυζαντινά και από τα τούρκικα νομίσματα²¹.

Οι πληροφορίες για τους τύπους και την ποικιλία χάλκινων νομισμάτων ελάχιστα πλουτίζουν τη γνώση-μας. Στα 1446 ο Μωάμεθ Β΄ έκοψε στην Εφεσο χάλκινο νόμισμα με παράσταση δράκου, για το οποίο οι μόνες πληροφορίες που μας παρέχονται προέρχονται μέσα από το έργο του Babinger²². Στα χάλκινα νομίσματα ανατολικής προέλευσης συμπεριλαμβάνει ο Martinogi και το *σαχίν*, το οποίο όμως –καθώς προαναφέρθηκε– είναι ασημένιο νόμισμα μικρής αξίας περσικής προέλευσης²³. Γενικά, τα χάλκινα τούρκικα νομίσματα λόγω της ευτελούς-τους αξίας είχαν και περιορισμένη ποικιλία τύπων και βέβαια περιορισμένη κυκλοφορία, εντοπισμένη κυρίως στα οικονομικά ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα: έτσι θα μπορούσε να εξηγηθεί και η λανθασμένη εντύπωση του De Mirone ότι δεν υφίστανται τα νομίσματα αυτά.

στην ευρύτατη κυκλοφορία του χάλκινου αυτού νομίσματος και της στάσης που υποχρεώθηκε να κρατήσει η κυβέρνηση κάνει λόγο και ο P. RICAUT, *The history of the Turkey, 1679-1700*, Λονδίνο 1700, σ. 399 και 431.

16. HALIL SAHILLIOĞLU, "Bir mültezim...", σ. 7-8.

17. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 11, 38. Το νόμισμα αυτό κυκλοφορούσε στην Αίγυπτο από το 1400 περίπου: "... il circulait en outre une monnaie de cuivre sans coin, appelée *folari*, dont quatre-vingt-dix valaient un direm, au moins au Caire; ailleurs les folari valaient presque le double". G.B. DEPPING, *Histoire du commerce entre le Levant et l'Europe*, τ. 2, Παρίσι 1830, σ. 303.

18. H. SAUVAIRE, "Matériaux ...", σ. 257.

19. AL. DA SOMAVERA, *Θησαυρός ...*, σ. 247β στη λ. μονέδα: "η φόλα, το μαγκούρι, La fola qui è la più bonna moneta". - Δ. ΣΚΑΡΑΛΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, *Η Κωνσταντινούπολις*, τ. 3 σ. 268. - ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΚΙΓΑΛΑΣ, *Νέα Σύνοψις διαφόρων ιστοριών*, Βενετία 1637, σ. σπη': "κεράτιον ένα το οποίον είναι δώδεκα φόλλες".

20. VILLAMONT, *Les voyages du Sr de Villamont...*, σ. 658.

21. Ε. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, *Ιστορική εξήγησις περί Βελισαρίου*, εκδ. Λειψίας 1879, στ. 749: "Επεί με ποιήσετε τυφλόν και χρήζω μίαν φόλιν". - Α. ΣΑΧΛΙΚΗΣ, *Γραφαί, στίχοι και ερμηνείαι*, τ. 1, Λειψία 1874, στ. 361: "η πολιτική αν ημπόρουν δια φόλαν τον επούλει". - ΜΠΕΡΓΑΔΗΣ, *Απόκοπος*, επιμ. Στυλ. Αλεξίου, Αθήνα 1971, στ. 270: "και παίρνει φόλαν για σολδίν, καλά και δεν το ξάζει". - ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΜΥΡΩΝ, *Ιστορία...*, στ. 2154: "να μήδέ μείν' απάνω σου τορνέσι ουδέ φόλα". - Φρ. ΡΩΣΣΕΡΙΟΣ, *Συνήγορος των ψυχών, ό.π.*, σ. 101: "η φτωχή χήρα δύο φόλες μόνον έδωκε". - ΑΔ. ΚΟΡΑΗΣ, *Συλλογή των εις την Ελληνικήν Βιβλιοθήκην και τα πάρεργα προλεγομένων*, τ. 1, Παρίσι 1833, σ. 555: "η από μόνην εντροπήν ρίψαντες ολίγας φόλας εις τον κορβανάν της πατρίδος". - Γ. ΠΛΑΤΑΡΗΣ, *Κώδικας χώρας Μετσόβου ...*, σ. 17: "... εις το εξής δεν έχω να ζητήσω από τους μετζοβήταις ούτε φάλα ..." (1759) - ΔΙΚ. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ, *Συμβολή εις το μετρικόν ...*, σ. 771-772, όπου όμως εκτός από νόμισμα σε κάποιο από τα αναφερόμενα παραθέματα το φόλλερν παρερμηνεύεται σε μέτρο οίνου, αμάρτυρο από άλλη πηγή: πρόκειται για ποσότητα κρασιού αξίας δύο κι ενός φόλλερν: "έδωκα εις τον τίμιον πρόδρομον κρασίν φόλερα β' ... ομοίως ο Σαμπών φόλερον α'". - Π. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Δημοτική Διοίκισις εν Ελλάδι*, Αθήνα 1859, σ. 49: "... είνε από της αρχής νομοθετημένον εκείνο να πέρνουνε και περισσότερον ένα Μαγκίρι να μη πέρνουν ...".

22. FR. BABINGER, "A proposito ...", σ. 6, σημ. 9. - Ο ΙΔΙΟΣ, "Contraffazioni ...", σ. 92, σημ. 2.

23. Βλ. εδώ, σ. 113, σημ. 138.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

1. Γενικά

Είπαμε ότι, πολύ πριν από την κοπή χρυσών κι αργυρών τούρκικων νομισμάτων, στην οθωμανική αυτοκρατορία κυκλοφορούσαν διαφόρων προελεύσεων νομίσματα, τα βυζαντινά, τα βενετσιάνικα και στη συνέχεια των άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Μερικά από τα νομίσματα αυτά κυριάρχησαν τόσο, ώστε εκτός από τη γενικευμένη και αδιάσπαστη για μεγάλες χρονικές περιόδους κυκλοφορία-τους, έγιναν το πρότυπο για την κοπή των τούρκικων νομισμάτων. Η ανωτερότητά-τους έναντι των τούρκικων τα έκανε περιζήτητα, μιά και όλοι απέφευγαν τα αλλοιωμένα ντόπια νομίσματα του ίδιου τύπου με τα ευρωπαϊκά. Έτσι, αντί για το τούρκικο πιάστρο, προτιμούσε κανείς το *esedi guruz* (ολλανδικό τάλιρο) ή το ισπανικό γρόσι, το ρεάλι των οκτώ¹ κι αντί για το άσπρο, το *şimşin*.

Η χρήση των ξένων νομισμάτων, άλλοτε νόμιμη κι άλλοτε παράνομη και λαθραία, που ξεκίνησε από τους τελευταίους αιώνες του Βυζαντίου, συνεχίστηκε αμείωτη και σ'όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας διευκολύνοντας έτσι όχι μόνο το μεγάλο εξωτερικό εμπόριο αλλά και τις καθημερινές συναλλαγές. Εξάλλου, η παραδοχή της κυκλοφορίας των ευρωπαϊκών νομισμάτων στην Ανατολή προσκόμιζε επιπλέον οφέλη στα κράτη που έρχονταν σε εμπορικές συναλλαγές με την Τουρκία μάλιστα σε συνάρτηση με τις συναλλαγματικές διαφορές², ενώ οι ευρωπαίοι κιβδηλοποιοί εύρισκαν σ'αυτό μιά πηγή πλουτισμού. Γι'αυτό, πολύ νωρίς τα διάφορα κράτη στις διομολογήσεις-τους με την Τουρκία φρόντισαν να προστατεύουν ιδιαίτερα την ελεύθερη χωρίς τελωνειακούς δασμούς εισαγωγή κι εξαγωγή των νομισμάτων-τους³.

Πολλές φορές επιχείρησαν οι Τούρκοι αργότερα να περιορίσουν τη νομισματική αυτή ασυδοσία⁴, η οποία ευνοούσε πολύ την κιβδηλία των ευρωπαίων και κατέκλυζε τις αγορές της

1. R. MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 261.

2. Προς αυτή την κατεύθυνση ανάμεσα στα παραδείγματα και το ακόλουθο από έκθεση (1714) του Ag. Sagredo: "Maggior progresso havrebbe il traffico con le Nationi forestiere, se il ... divario del cechino e del ducato non conspirasse ad angustiarlo. L' uno si spende a L. trenta e l' alto a L. dieci ne stati confinanti dell' Ottomano. In quei di Vostra Serenità nel Levante il primo a L. 27:6 e l'altro L. 9:10 di quella moneta, onde gl'esteri concorrono più volentieri a negotiar in Turchia, dove godono il vantaggio delle valute. Considerai pero a V.V.E.E. che compirebbe uguagliarle alle stesse misure, mentre dall' affluenza maggiore del Commercio, che da ciò deriverebbe, li Datij havrebbero maggior risalto, et inoltre risultarebbe il profitto di spendersi alle valute stesse il soldo Publico, che da questi erarij vien trasmesso all'Armata ... e perciò ogni anno escono rilevantissime summe di soldo per le proviggioni, che manda l'Arcipelago, ad uso dell'Armata, e della Capitale ...". Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Εκθέσεις των Βενετών προνοητών της Πελοποννήσου εκ των εν Βενετία αρχείων", *ΔΙΕΕΕ* 5 (1900) 758.

3. F. BELIN, *Essais ...*, σ. 23. - Π.Μ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, *Οι προστατευόμενοι*, "Αθηνά" 29 (1917) 24.

Ανατολής με κίβδηλα ή κατώτερα της πραγματικής-τους αξίας νομίσματα⁵: τα μέτρα όμως αυτά δεν απέδωσαν, γιατί το τούρκικο νόμισμα, εξαιτίας και της επίσημης κίβδηλίας από την ίδια την οθωμανική κυβέρνηση, συνέχεια ξέπεφτε και δεν παρείχε καμιά εμπιστοσύνη στους συναλλασσόμενους. Εξάλλου, η διαρκής κακοδαιμονία των οικονομικών της αυτοκρατορίας και η στενότητα του χρήματος, αποτέλεσμα αφενός της συναλλαγματικής αστάθειας και αφετέρου της κακής οθωμανικής δημοσιονομικής πολιτικής, η οποία απορροφούσε με τη φορολογία το γερό, κατεξοχή ξένο, νόμισμα, αποθεματοποιούσε τεράστια χρηματικά ποσά και καθιστούσε μ'αυτό τον τρόπο αναγκαία για τις συναλλαγές την εισαγωγή του ξένου νομίσματος. Οι ευρωπαϊκές χώρες που κατεξοχήν έκαναν εξαγωγή των νομισμάτων-τους στην Ανατολή ήσαν, η Βενετία⁶, η Ολλανδία, η Ισπανία, η Αυστρία και τα Γερμανικά κρατίδια. Είναι, εξάλλου, γνωστό ότι στις μεγάλες τράπεζες των χωρών αυτών καφαλαιούχοι της εποχής τοποθετούσαν τα χρήματά-τους⁷.

Από την ποικιλία των ευρωπαϊκών νομισμάτων που κυκλοφορούν στο χώρο της Ανατολής εκείνα που κυρίως έλκουν την προτίμηση του κοινού είναι τα βενετσιάνικα νομίσματα, τα οποία εξαιτίας των βενετικών κατακτήσεων είναι από τα πρώτα που διεισδύουν στην Ανατολή ακολουθούν τα ισπανικά και τα αυστριακά τάλιρα. Αντίθετα, διαπιστώνουμε πλήρη απουσία από την κυκλοφορία των αγγλικών νομισμάτων και πολύ περιορισμένη των γαλλικών⁸, παρά την κυρίαρχη οικονομική παρουσία των Αγγλων στον ευρύτερο χώρο της ανατολικής

4. Το 1740 φαίνεται ότι έγινε μιά τέτοια κίνηση να περιοριστεί η εισαγωγή ξένου νομίσματος στην Τουρκία, καθώς συνάγεται από το γεγονός ότι ο πρεσβευτής της Γαλλίας De Villeneuve πέτυχε να μην αναγκάζονται οι Γάλλοι έμποροι να μετατρέπουν τα νομίσματά-τους σε τούρκικα. F. BELIN, *Essais...*, σ. 227. - Το 1780 η Πύλη συμφώνησε με την Ισπανία να μην επιτρέπεται στους Ισπανούς εμπόρους η χρήση άλλων νομισμάτων στο εμπόριο της Ανατολής εκτός από εκείνα που ήδη κυκλοφορούσαν. Στο ΙΔΙΟ, σ. 257.

5. Στις 28 Αυγούστου 1748 ο Βενετός πρόξενος στη Θεσσαλονίκη γράφει: "... ο εκπεσμός του νομίσματος της Ραγούζης, όπερ ανεκαλύφθη ότι ήτο πραγματικής αξίας κατά 25% κατωτέρας της τρεχούσης, προκαλεί εν τη αγορά ταύτη μίαν σημαντικήν ζημίαν εις το εμπόριον. Εις ουδέν ίσχυσεν η προκήρυξις του Πασσά όπως εξακολουθήσουν να το δέχωνται προς 60 παράδες και επειδή εξηφανίσθη κάθε άλλο νόμισμα, βραδυπορεί κάθε εμπορική επιχείρησις..." Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 340.

6. Διαπραγμάτευση του θέματος της νομισματικής πολιτικής που ακολούθησε η Βενετία ως προς την έκδοση, χρήση και διάδοση του νομίσματός-της γίνεται στη μελέτη του J.G. DA SILVA, "La politique monétaire à Venise: Motifs techniques et motifs économiques", *Studi Veneziani* 11 (1969) 57-74. - Από συλλεκτική κυρίως σκοπιά βλέπει το θέμα των νομισμάτων που η Βενετία έκοψε και κυκλοφόρησε στις κτήσεις της Ανατολής (Ελλάδα, Κύπρο, Δαλματία) δίνοντας περιγραφή, την εικόνα και τη σημερινή (1977) αντιστοιχία σε δρχ., ο ΑΝΑΣΤ. Π. ΤΖΑΜΑΛΗΣ, "Βενετσιάνικα Νομίσματα για την Ελλάδα", *Συλλέκτης* 25 (1977) 100-102. Πβ. και σημ. 22 εδώ.

7. Το 1689 ο Κων. Καντακουζηνός Μπασαράμπας κατέθεσε στην τζέκα του Αγ. Μάρκου χρήματα που του απέδιδαν ετήσιο τόκο 60 πουγγιά (=30.000 γρόσια): επίσης άλλα χρηματικά ποσά είχε καταθέσει στη Βιέννη, τα οποία κληρονόμησε ο εγγονός-του Ματθαίος μαζί και τους "εν Βενετία, Βιέννη, Ολλανδία και Αγγλία θησαυρούς" του παππού- του. ΑΘ. ΚΟΜΝΗΝΟΣ ΨΗΛΑΝΤΗΣ, "Τα λείποντα τη εκδόσει των μετά την Αλωσιν εκκλησιαστικών καί πολιτικών" στο Ε. ΗΥΡΜΥΖΑΚΙ, *Documente ...*, τ. 13, σ. 176-177. - Γενικά οι Έλληνες έμποροι φέρνουν στην Ανατολή μόνο όσα ποσά έχουν ανάγκη για τις αγορές-τους και αφήνουν στους αντιπροσώπους-τους στις χώρες της Δύσης με τις οποίες συναλλάσσονται σημαντικά ποσά απο τα κέρδη-τους, τα οποία εκείνοι συνήθως καταθέτουν σε κάποια τράπεζα ή τοκίζουν σε ιδιώτες.

8. Οι γαλλικοί εμπορικοί οίκοι τον 18^ο αι. προκειμένου να εξασφαλίσουν στους αντιπροσώπους-τους στην Ανατολή τις απαραίτητες ποσότητες χρυσών κι αργυρών νομισμάτων αναγκάζονται να τα προμηθευτούν από τις ιταλικές αγορές του Λιβόρνου, Γένοβας, Νάπολης, ακόμη και της Μάλτας. Αλλά κι από τα μεγάλα εμπορικά κέντρα της Ανατολής, Αλεξάνδρεια, Σμύρνη, Κωνσταντινούπολη, οι Γάλλοι έμποροι αγοράζουν σεβιλλιάνες, καραγρόσια, ισπανικά και βενετσιάνικα χρυσά νομίσματα, απαραίτητα για την απρόσκοπτη διεξαγωγή του εμπορίου-τους στις αγορές της οθωμανικής αυτοκρατορίας. ΓΙΟΛΑΝΤΑ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ-ΒΑΛΑΔΙΕ, *Το εμπόριο και η οικονομία της*

Μεσογείου από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Η Αγγλική Εταιρεία της Ανατολής (Levant Company), η οποία προνομιακά εξασκούσε το εμπόριο στην Ανατολή, φρόντιζε ώστε να μην αγοράζονται τουρκικά προϊόντα παρά μόνο με ανταλλαγή αγγλικών, ώστε οι αγγλικές εισαγωγές να μην υπερβαίνουν τις εξαγωγές⁹. Χρησιμοποιούσε δε για το εμπόριο της Ανατολής νομίσματα γνωστά στις εκεί αγορές και με ευρεία διάδοση, τα ισπανικά ρεάλια και τα ολλανδικά ασλάνια, που προμηθευόταν από τις ισπανικές και ολλανδικές αγορές με τις οποίες διενεργούσε εξαγωγικό εμπόριο. Μόνο στον 19^ο αι. κατά την Ελληνική Επανάσταση και λίγο πριν στα Επτάνησα άρχισε η εισαγωγή του αγγλικού νομίσματος στην Ελλάδα. Είναι χαρακτηριστική στην προκειμένη περίπτωση η επιστολή (17 Μαρτ. 1824) των Ορλάνδου και Ανδρέα Λουριώτη προς τον Λάζαρο Κουντουριώτη σχετικά με το ελληνικό Δάνειο· σύμφωνα με την επιστολή αυτή η αποστολή των χρημάτων γίνεται σε λίρες *στερλίνες* και σε *τάλιρα* και καθώς σημειώνουν οι επιστολογράφοι, "ηθέλαμεν στείλει όλην την ποσότητα εις τάλληρα, αλλ' επειδή και η αλλαγή των νομισμάτων έφερεν μεγάλην ζημίαν, δια τούτο εκρίναμεν συμφερότερον το πρώτον, ώστε κατ'αυτόν τον τρόπον γίνεται γνωστόν εις την Ελλάδα και το αγγλικόν νόμισμα"¹⁰.

Οι Γάλλοι, που το εμπόριό-τους παρουσιάζει μεγάλη άνθηση στην Ανατολή κυρίως τον 18^ο αι., χρησιμοποιούν νομίσματα άλλων κρατών, κυρίως ισπανικά, ενώ οι προτεινόμενες από Γάλλους προξένους λύσεις είτε της εισαγωγής ολλανδικών *abouquels* με σκοπό την αποστολή-τους στην Ανατολή είτε η κοπή στη Μασσαλία ειδικού νομίσματος για το εμπόριο της Μεσογείου, ίδιου με τα ολλανδικά *abouquels*, δεν εισακούονται¹¹. Μόνο τα γαλλικά *λουδοβίγια* (στην ιταλική-τους, ευρύτερα γνωστή, γλωσσική απόδοση *luigini*) και οι πολλές απομιμήσεις-τους κυκλοφορούσαν ευρύτατα στην Ανατολή¹².

Απ'όλα αυτά τα ευρωπαϊκά νομίσματα, εκτός από τα χρυσά της Βενετίας, εκείνα που είχαν τη μεγαλύτερη κυκλοφορία και τα οποία χρησιμοποιούνταν στους διάφορους λογαριασμούς, χάρη στη σταθερότητά-τους, ήσαν στην αρχή τα ισπανικά ρεάλια και κατόπιν τα ολλανδικά ασλάνια. Όπως αποδεικνύεται από πλήθος τεκμηρίων σειράς αιώνων (15^{ου}-18^{ου}) κατά κανόνα όλοι οι λογαριασμοί γίνονται σε ρεάλια. Σε ρεάλια επίσης λογαριάζουν και οι Βενετοί προκειμένου για τις κτήσεις-τους στην Ανατολή, σε ρεάλια ορίζουν και τους φόρους. Αργότερα το *ρεάλι* θα υποχωρήσει στο *ασλάνι*, το οποίο τελικά θα ταυτιστεί με το *τούρκικο γρόσι*.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι τα ποικίλα ξένα νομίσματα δεν έχουν την ίδια κυκλοφορία στις διάφορες επαρχίες της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Κάθε περιφέρεια έχει προτίμηση σε ορισμένα νομίσματα, με τα οποία διεξάγει το εμπόριο ή πληρώνει τους φόρους. Στην Τουρκία τα χρυσά ξένα νομίσματα που είχαν τη μεγαλύτερη ζήτηση ήσαν τα γερμανικά, ολλανδικά, ούγγρικά και βενετσιάνικα, τα οποία συγκέντρωναν και τα εμπορεύονταν στέλνοντάς-τα στις Ινδίες¹³.

Κρήτης από τις αρχές της Οθωμανικής Κυριαρχίας έως το τέλος του 18^{ου} αιώνα (1669-1795), Ηράκλειο Κρήτης 1988, σ. 248. - Στην ίδια διαπίστωση, της σπανιότητας δηλαδή εξαγωγών γαλλικού νομίσματος στην Ανατολή και της αντιστάθμισής-του με την αγορά ξένου, προβαίνει και ο E. CARRIÈRE, *Négociations de la France dans le Levant*, τ. 2, Παρίσι 1860, σ. 804-808.

9. Για το εμπόριο των Αγγλων και της Levant Company στην Ανατολή βλ. E.FRANGAKIS-SYRETT, *The commerce of Smyrna ...*, σ. 76-85· πβ. και ΠΑΝΤ. Κ. ΡΑΠΤΑΡΧΗΣ, *Ιστορία της οικονομικής ζωής της Ελλάδος*, τ. 1, Αθήνα 1934, σ. 35.

10. ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, *Αρχαία Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτου*, τ. 2, Αθήνα 1921, σ. 150.

11. ROBERT PARIS, *Histoire du commerce de Marseille. De 1660 à 1789. Le Levant*, τ. 5., Παρίσι 1957, σ. 130-131. - R. MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 270. - Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Το εμπόριο...*, σ. 114.

12. F.W. HASLUCK, *ό.π.*, σ. 46, 54 κ.έ.

13. M. GUER, *Mœurs et usages ...*, τ. 2, σ. 189.

Στην Αίγυπτο, εξάλλου, στις αρχές του 19^{ου} αι. τα πιο ευπρόσδεκτα νομίσματα ήσαν τα ισπανικά, αυστριακά, ολλανδικά και βενετικά τάλιρα, τα οποία μάλιστα είχαν μεγαλύτερη τιμή εκεί απ' ότι στην υπόλοιπη οθωμανική αυτοκρατορία¹⁴: αλλού άλλα νομίσματα κυριαρχούσαν ανάλογα με τις εμπορικές σχέσεις αλλά και την αυθαιρεσία και οικονομολογική επιδεξιότητα των τούρκων διοικητών, οι οποίοι όριζαν το νόμισμα της είσπραξης των φόρων. Και όχι μόνο αυτό· οι τούρκοι αξιωματούχοι επεδίωκαν κάθε ποσό που έφτανε στα χέρια-τους να είναι σε γερό ευρωπαϊκό νόμισμα και για το λόγο αυτό συχνά υποχρέωναν τους υπηκόους-τους να ανταλλάσσουν μεγάλες ποσότητες από το αλλοιωμένο εθνικό-τους νόμισμα, το γρόσι, με ευρωπαϊκά νομίσματα, τα οποία και μόνο δέχονταν από αυτούς¹⁵.

Βέβαια, η νομισματική πανσπερμία από τη μιά και η μεγάλη κυκλοφορία από την άλλη δημιουργούσαν την ανάγκη καθορισμού της αντιστοιχίας των ξένων αυτών νομισμάτων με τα ντόπια τούρκικα, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα λειτουργίας της αγοράς και να καθίσταται δυνατή η διεξαγωγή του εμπορίου¹⁶. Πολύπλοκο είναι το θέμα του ποιός και πώς καθορίζει τις αντιστοιχίες. Επίσημα οι διατιμήσεις των νομισμάτων ορίζονται με σουλτανικές διατάξεις, με απόφαση δηλαδή πάντα της ανώτατης Αρχής. Φαίνεται όμως πως και οι κατά τόπους Τούρκοι διοικητές είχαν τη δυνατότητα παρέμβασης στη διαδικασία αυτή. Δίχως βέβαια να μπορούμε να υπολογίσουμε με ακρίβεια το βαθμό παρέμβασης αναμφισβήτητη πάντως και ενδεικτική του φαινομένου είναι η στάση του Αλή-Πασά· η παρεμβατική στάση-του στον καθορισμό των αντιστοιχιών διαμόρφωνε στα Γιάννενα υψηλότερες ονομαστικές τιμές των ξένων νομισμάτων σε σχέση με το γρόσι απ'όσο κυμαινόταν οι αντίστοιχες τιμές των ίδιων νομισμάτων στην Πρέβεζα¹⁷. Ο τρόπος πάντως καθορισμού των αντιστοιχιών δεν είναι σταθμητός· είναι συνάρτηση της αλλοίωσης του τούρκικου νομίσματος, του βαθμού περιεκτικότητας σε πολύτιμο μέταλλο του ξένου νομίσματος, της έκτασης της κυκλοφορίας-του, της πολιτικής συγκυρίας, αλλά πρώτιστα των αποθεμάτων του κρατικού Θησαυροφυλακίου σε χρυσό και ασήμι και των αναγκών της Πύλης για αύξηση του αποθεματικού αυτού. Οι επίσημες διατιμήσεις πάντως, είτε σε γενικευμένη είτε σε περιορισμένη τοπική ισχύ, μολονότι εκδίδονταν για να προλάβουν ή να θεραπεύσουν νομισματικές ατασθαλίες, δεν σημαίνει πως γίνονταν αποδεκτές και εύρισκαν πλήρη εφαρμογή μετα-

14. Ενδεικτικά Νικ. Παπαδοπούλος, *Ερμής ...*, τ. 3, σ. 158 στο λ. Αίγυπτος: "Από τά ξένα Νομίσματα ευπαραδεκτότερα εις τήν Αίγυπτον είναι τά Τάλληρα της Ισπανίας και τα Αυτοκρατορικά και τα Βενετικά χρυσά, και Ολλανδικά και πάντοτε αποτιμώνται εις υψηλότεραν τιμήν από την λοιπήν Τουρκίαν". - Και ο VILLAMONT, *Les voyages du Sr de Villamont divisez en trois livres*, τ. 3, Ρουέν 1610, σ. 658, σημειώνει: "Voilà les monnoyes qui se despendent ordinairement en Egypte, ie ne dy pas que la monnoye Venitienne et autres n'y ayent quelque cours entre les Chretiens, mais entre les Turcs elle se perd au change, sinon sur les piastres, qui sont les reales d'Espagne, de deux, quatre et huit".

15. Χαρακτηριστικά παραδείγματα νομισματοθηρείας είναι και τα ακόλουθα: Σε μπουγιουρντί του Μουχτάφ Πασά προς τον Σταύρο Ιωάννου, με ημερομηνία 13.3.1815, δίνεται η εντολή: "Ντουατζή μας ηγαπητέ κυρ Σταύρο σε φανερώνω ότι δια να χρειάζωμαι μερικά φλωργιά ιδού οπου σου στέλνω γρ. 1950 και να μου τα κάμης εις βενέτικα και έως βράδου και να μου τα φέρης δια αγάπην μου λάβε τόσον βάρος και υγίαινε." Σ. ΚΟΥΓΕΑΣ, *Το Ηπειρωτικόν ...*, σ. 74. - Αλλά και ο ίδιος ο Αλή-Πασάς μερικούς μήνες αργότερα απευθυνόμενος επίσης στον Σταύρο Ιωάννου τον διατάσσει: "Σταυρογιάννη να πάρης 75000 ήτοι εβδομηνταπέντε χιλιάδες γρόσια για να τα μοιράσης των καλλιτέρων Ρωμαίων και τα συνάφια τους καλούς για να τα κάμουν βενέτικα και μαντζιακλιά και σε τρεις μέρες να γένουν ότι τα θέλω δια την Πόλη και όχι άλλο." Στο Ιδιο, σ. 76-77.

16. Για παράδειγμα, όταν στα 1814 καθορίζεται η τιμή του μούστου που οι Σερίφιοι θα πουλήσουν στους Υδραίους, συμφωνείται ότι η πληρωμή θα γίνει σε τάλιρα ίσα προς 6 γρόσια, ή σε μπεσλίκια ίσα προς 5:10 γρόσια. ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. 5, σ. 141.

17. Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, "Ευρωπαϊκά νομίσματα ...", σ. 199-200.

ξύ των συναλλασσομένων. Αναφορές για παραβιάσεις των διατάξεων αυτών, οι οποίες προκαλούσαν νέες διατάξεις κατά των παραβατών, είναι γνωστές σε ευρεία κλίμακα με έντονη πύκνωση προς τους τελευταίους αιώνες της τουρκοκρατίας. Πάντως, οι πραγματικοί ρυθμιστές των νομισματικών πραγμάτων ήσαν αυτοί οι ίδιοι οι ρυθμιστές της αγοράς, δηλαδή οι έμποροι, οι τροφοδότες με ευρωπαϊκά νομίσματα των αγορών της Ανατολής.

Οι ευρωπαίοι για τις μετρήσεις μεγάλων χρηματικών ποσοτήτων χρησιμοποιούσαν τον γρούπο με περιεχόμενο 30 χρυσών νομισμάτων ή την *μπόρσα* (ιταλ. borsa) ίση με περίπου 133,33 τσεκίγια, τουλάχιστον για τα μέσα του 18^{ου} αι.¹⁸. Εξάλλου, η ευρεία διάδοση των ευρωπαϊκών και μάλιστα των βενετσιάνικων νομισμάτων στην Ανατολή επέβαλε –κυρίως στις βενετοκρατούμενες περιοχές– τη χρήση του όρου *μονέδα* (ιταλ. moneta)¹⁹ με τη γενική έννοια του νομίσματος, όπως διαπιστώνεται από έγγραφα της εποχής²⁰. Η ίδια λέξη όμως χρησιμοποιείται σε ορισμένες περιπτώσεις και με μιά ειδική σημασία, ως το αντίθετο του χρυσού, γενικά ως το μικρό ευτελές νόμισμα²¹.

Η εξέταση των ευρωπαϊκών νομισμάτων, που θα ακολουθήσει, περιορίζεται – με ελάχιστες μόνο εξαιρέσεις– σε όσα νομίσματα μας είναι γνωστό από τις πηγές ότι κυκλοφορούσαν στον ελληνικό χώρο, βενετοκρατούμενο ή τουρκοκρατούμενο, και όχι σε ολόκληρη την οθωμανική αυτοκρατορία²².

18. Φιλ. Κ. Φαλμπος, *Μάρκου Αντωνίου Κατσαΐτη, Ταξίδια του 1742*, τ. 2, Αθήνα 1974, σ. 107: "Portava poi un brillante in dito di gran valore che il Sr residente stimò 15 borse cioè 2.000 cechini ...". - Για τον γρούπο, Γ.Α. Παπαδιαμαντοπούλος, "Ιστορικά σημειώσεις", σ. 42. - Ο J.B. Tavernier, *Recueil...*, τ. 3, σ. 407-8, αναφερόμενος στα μέσα του 17^{ου} αι. λέει ότι η *bourse* ήταν ίση με 500 écus, ενώ υπήρχε και η χρυσή *bourse* ίση με 15.000 τσεκίγια ή 30.000 écus.

19. Ως προς την ετυμολογία της λέξης, αυτή προέρχεται από την επίκληση της θεάς Ηρας, Juno moneta, στο ναό της οποίας υπήρχε αργυροκοπείο. "Δοκίμιον περί της Επιστήμης των νομισμάτων", εφημ. Αθηνά, Παρίσι 15 Μαρτίου 1819, σ. 34.

20. Ο μοναχός του Παναγιού Τάφου που επιστρέφει από το ταξίδι της Καραμανίας (1 Μαΐου 1682) "επαρέδωσεν, ασλάνια 1736, εστί μονέδα διάφορη ήγουν φλωρίων, παράδων και ασλανίων". *Κώδικας ζητειών του Παναγιού Τάφου*, φ. 48^v. - Σε έγγραφο από το Αρχείο του Γ. Μέλου (25.8.1714) διαβάζουμε ότι ο Μαν. Νέκος στη Γένοβα ξόδεψε "δια να κάμη την μονέδα γερί και σανσερία δια το άνοθεν κάμπιο... L.44:11". - Και σε έγγραφο του 1779 από τους Παξούς: "... τσεκίγια 100 εκατό ήτοι μοννέδα άτρεχη...". Γ.Α. Πετροπούλος, *Νοταριακάί ...* τ. 2, σ. 346. - Σε κρητικό έγγραφο των αρχών του 17^{ου} αι. (μετά το 1628 πιθανόν) διαβάζουμε: "ακωμι ήδειξε και του παπά δημήτρη του ενορίτη του χωριού άγιο σίλα κάπια *μονέδα αργιρή* οπου τή βαστά στό σακούλην του". Στεργιος Γ. Σπανακής, "Έργα και ημέραι ενός τοκογλύφου κατά τη βενετοκρατία", *Κρητικά Χρονικά* 23 (1971) 183.

21. Σε νοταριακή πράξη των Παξών του 1692 σημειώνεται: "... δονκάτα πενήντα πέντε ήμισυ ήτοι νε# προς λίτρες στ' το καθέν εισέ τόσα δονκατόνια και μοννέδα ..." και πιο κάτω: "... μετροητά δονκάτα ια' ήτοι έντεκα προς λ(ίρες) στ' το καθέν, εις επτά δονκατόνια ασημένα και το ρέστο μοννέδα ...". Γ.Α. Πετροπούλος, *Νοταριακάί ...* τ. 2, σ. 88-89. - Και σε έγγραφο του 1754 από τη Λευκάδα: "... δονκάτα ασημένα τριάντα ολίγες λίτρες περισσότερες ή ολίγες ολιγώτερες κομπρέζι και μοννέδα δύο, σολδία δεκατέσσερα που έδωσε ο άνωθε ιερεύς ...". Αριστ. Γ. Δημοπούλος, "Επτανησιακάί διαιτησίαι ΙΗ' αιώνος", *Νέον Αθήναιον* 1-2 (1957) 94. Βλ. και σ. 20-21 εδώ.

22. Τα έργα των Vincenzo Lazari, *Le monete dei possedimenti veneziani di oltremare e di terraferma*, Βενετία 1851 και Giampaolo Bordignon, *Le monete della repubblica veneziana. (appunti di numismatica)*, Castelfranco Veneto 1939, καλύπτουν το σύνολο τουλάχιστον των ιταλικής προέλευσης νομισμάτων που κυκλοφορούσαν στην Ανατολή. - Ως πηγές και με συνολική προσέγγιση του θέματος μπορούν να θεωρηθούν τα χρηστικού και εγκυκλοπαιδικού χαρακτήρα έργα: *Collezione di tavole monetarie di tutte le monete nobili che servono attualmente al Commercio, coniate nelle principali Zecche dell' Europa, dell' Asia, e della Barbaria ...*, Βενετία 1796 και Pierre-Frédéric Bonnevillie, *Traité des monnaies d'or et d'argent qui circulent chez les différents peuples*, Παρίσι 1806. - Τέλος, σύνοψη των κυριότερων νομισμάτων που κυκλοφορούσαν στα Ιόνια νησιά δίνει το άρθρο του Ν.Γ. Μοσχόνα, "Νομίσματα με νόμιμη κυκλοφορία στο Ιόνιο κατά την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας", Πρακτικά συμποσίου (Ζάκυνθος, 24-27 Οκτ. 1985) με θέμα *Το Ιόνιο. Οικολογία - Οικονομία - Ρεύματα Ιδεών*, Αθήνα 1990, σ. 197-235.

2. Χρυσά

Πριν από το πρώτο χρυσό τούρκικο νόμισμα του 1478 κυκλοφορούσαν στην Ανατολή τα χρυσά νομίσματα άλλων χωρών, κυρίως τα βυζαντινά και τα βενετσιάνικα, καθώς και τα χρυσά νομίσματα των φράγκικων ηγεμονιών, που κόπηκαν κατά μίμηση των πρώτων. Χωρίς να επεκταθούμε στα νομισματικά του Βυζαντίου και των φράγκικων ηγεμονιών της Ανατολής, μιά σύντομη αναφορά σε εκείνα από τα βυζαντινά νομίσματα που απετέλεσαν το πρότυπο για τα ευρωπαϊκά, μάλιστα χρυσά, είναι αναγκαία.

Τα χρυσά νομίσματα ονομάζονται γενικά από τους βυζαντινούς συγγραφείς *χρυσίνοι* ή *νομίσματα* ή *νομίσματα χρυσού*, ονόματα που χρησιμοποιήθηκαν για να δηλωθεί το χρυσό *υπέρπυρο*, το οποίο εξακολουθούσε να κυκλοφορεί για μερικά χρόνια και ύστερα από την τουρκική κατάκτηση¹. Ο χρυσίνους σε πηγή του 15^{ου} αι. φαίνεται να ταυτίζεται με το δουκάτο, το χρυσό δουκάτο, όρος ακόμη πολύ αδόκιμος για να αποδοθεί το χρυσό νόμισμα².

Τα νομίσματα αυτά και οι χρυσίνοι είναι βυζαντινά, αλλά και φράγκικα ή βενετικά χρυσά νομίσματα, μιά κι από το τέλος του 13^{ου} ήδη αιώνα η Βενετία και η Φλωρεντία θα κόψουν δικά-τους χρυσά νομίσματα, τα οποία ευχαρίστως γίνονταν δεκτά στην οθωμανική επικράτεια. Τόση ήταν μάλιστα η διάδοσή-τους, ώστε και σε μεταγενέστερα κείμενα της τουρκοκρατίας κατά μίμηση των βυζαντινών συναντάμε τους όρους *νόμισμα*³,

1. Το βυζαντινό νόμισμα αποτελείται από 24 κεράτια: "Ιστέον, ότι το νόμισμα έχει κεράτια κδ', όπερ εστίν ανέροαιον". Ε. SCHILBACH, *Byzantinische metrologische quellen*, Düsseldorf 1970, σ. 140. - Θα αναφερθούν εδώ μερικά παραδείγματα από βυζαντινές και νεότερες πηγές που δείχνουν τη διαχρονικότητα και τη γενικευμένη χρήση του βυζαντινού αυτού χρυσού νομίσματος: Ο Δούκας αναφέρει ότι οι Βυζαντινοί και οι Λατίνοι "έστησαν κατ' έτος δύναι τω Σαρχάν αργυρίων λεπτών αριθμόν χιλιάδων δεκαπέντε, εις ποσότητα ισουμένων νομισμάτων πεντακοσίων", δηλαδή 1 χρυσό = 30 αργυρά. Μιχ. ΔΟΥΚΑΣ, έκδ. Βόννης (1834), σ. 162. - Ο Μωάμεθ μετά την άλωση παίρνει από τους Σέρβους "νομίσματα χιλιάδας δώδεκα", από τους δεσπότες του Μοριά "νομίσματα χιλιάδας δέκα", από τη Χίο "νομίσματα χιλιάδας εξ" κι από τη Μυτιλήνη "νομίσματα χιλιάδας τρεις". Στο ΙΔΙΟ, σ. 314, 328, 330, 335 και αλλού. - Ο Βαγιαζήτ ορίζει ετήσιο φόρο στον Μανουήλ "εις τρισμυρίους χρυσίνους". ΛΑΟΝ. ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ, έκδ. Βόννης (1843) σ. 63· πβ. Στο ΙΔΙΟ, 241· "ύστερον δε αποδιδόμενοι ταύτην τω βασιλέως αδελφώ πεντασχιλίων χρυσίνων απέπλευσαν επί Ιταλίας". - Σε έγγραφο του 1420 από τη Μεγίστη Λαύρα: "... οφείλουσι δίδομαι οι μεν ζευγαράτοι ανά νομίσματα τέσσερα, αι δε βοϊδάτοι ανά νομίσματα τρία ήμισυ, οι αργοί ανά νομίσματα τρία και αι χήραι ανά υπέρπυρον εν ..." Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, "Συμβολή στην αγροτική ιστορία του Μεταγενέστερου Βυζαντινού κράτους", *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής* 21 (1983)184. - Και σε κυπριακή διαθήκη του 1478: "Αφήνει πρώτον του αυθέντου μας του ριγός νομίσματα ατις...". Ι. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ, "Κυπριακή διαθήκη της ΙΕ' Εκατονταετηρίδος", *Παρνασσός* 11 (1887) 260.

2. Στον κώδικα Phegerianus 22 της Βιβλιοθήκης του Breslau, γραμμένο τον 15^ο αι. από τους Γ. Πλουσιαδηνό, Αντ. Δαμηλά και Μιχ. Αποστόλη, διαβάζουμε: "Το παρόν βιβλίον εκτήθη εμοί Αντωνίου Δαμηλά χρυσίνοις δυσί και μικρόν τι πρός" και στο επόμενο φύλο προσθήκη του Δαμηλά επεξηγεί: "ήγουν δουκάτα δύο και ήμισυ". Σ. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Σύμμικτα", *Ν. Ελληνομνημών* 15 (1921) 95-96.

3. - Σε βραχύ χρονικό αναφερόμενο στο έτος 1435 διαβάζουμε ότι "... εξωδιάστησαν εις κατασκευήν αυτών νομίσματα δ' ...". Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ - Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, "Βραχεία Χρονικά", *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, τ. 1, Αθήνα 1932, σ. 33. - Ο αρχιδούκας της Αυστρίας Κάρολος στέλνει στο Σινά γύρω στα μέσα του 16^{ου} αι. για ανακαίνιση του μοναστηριού 100 χρυσίνους. Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Σύντομος ιστορία της ιεράς μονής του Σινά*, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 49. - "...Μετ' ου πολλάς ημέρας αφηρέθη πάσαν την περιουσίαν αυτού, υπερακοντίσασαν νομισμάτων εκατό πεντήκοντα μυριάδας ..." ο Μαυροκορδάτος, σχολιάζοντας τη λέξη νομίσματα γράφει ότι είναι "χρυσά νομίσματα κατά μίμηση των βυζαντινών αντί φλωριά ή τι τοιούτον". Αλ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ, "Ιστορία...", στο Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *Documente ...* τ. 13, σ. 20. - Στο ΙΔΙΟ, σ. 28, διαβάζουμε ότι τον Αύγουστο του 1686 κατά την πολιορκία της Βούδας: "... Ην δε σπάνις των αναγκαιών εν τω στρατοπέδω, πέντε όλων νομισμάτων πωλουμένου ενός κοιλού κριθαρίου ...". Και σ'άλλο

χρυσίος⁴ ή και απλώς χρυσός⁵, –καμιά φορά μαζί με επίθετα δηλωτικά της επικράτειας στην οποία ανήκε το νόμισμα⁶– για να δηλωθούν διάφοροι τύποι χρυσών νομισμάτων. Στην τελευταία αυτή περίπτωση ίσως να πρόκειται για απλή μόνο επιβίωση του βυζαντινού όρου, με τη λέξη δηλαδή "χρυσά" να δηλώνονται τα ευρωπαϊκά χρυσά νομίσματα γνωστά-μας αλλιώς ως φλωριά. Κάποτε η λέξη νόμισμα φαίνεται να έχει και λογιστική σημασία χρησιμοποιούμενο για τη δήλωση, του κάθε κέρματος γενικά⁷. Ακόμη και οι αρχαιότεροι όροι *στατήρ χρυσού* ή *χρυσούς στατήρ* χρησιμοποιούνται επίσης από τους αρχαιότερους συγγραφείς για να δηλωθεί η ποσότητα του χρυσοῦ νομίσματος⁸.

Κατά κανόνα όμως το χρυσό νόμισμα στα κείμενα της τουρκοκρατίας δηλώνεται με τον όρο *φλουρί* ή *φλωρί(ον)*, το οποίο συνήθως παίρνει και ένα προσδιοριστικό επίθετο, δηλωτικό του κράτους στο οποίο ανήκει, όπως λ.χ. *βενέτικο φλουρί*, *ουγγρικό φλουρί*, *φλουρί σουλτανικό κλπ*⁹, ενώ στις τούρκικες πηγές χρησιμοποιείται και ο όρος *filuri efrenciye* για να αποδοθεί το φραγκικό, το ευρωπαϊκό χρυσό νόμισμα γενικά σε αντιδιαστολή με το τούρκικο¹⁰. Η χρήση της λέξης φλωρί για δήλωση των χρυσών και μόνο νομισμάτων είναι σχε-

σημείο στο ίδιο κείμενο: "... αλλ'ο μιν πέντε, ο δε δέκα, ο δε και μίαν ή δυό χιλιάδας νομισμάτων δεδωκώς ελευθερούτο...". - Σε πολυτελές ευαγγέλιο του 17^{ου} αι. απο ναό της κοινότητας Ευκαρύου των Σαράντα Εκκλησιών Θράκης σε επιγραφή αναφέρεται ότι "... Κοσμιθεν και αφιεροθεν το ιερὸν ευαγγέλιον... καιχρισστε δε δια νομισματων επτα... επι ετος 1710...". ΓΙΩΓΑ ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΗ- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, "Το ευαγγέλιο από το Ευκάρυο Θράκης", *Θυμιάμα* στη μνήμη της Λασκαρίνας Μπούρα, Αθήνα 1994, σ. 231. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα δεν αποκλείεται και το ενδεχόμενο να πρόκειται για την αναχώνευση παλιών βυζαντινών νομισμάτων αποθησαυρισμένων που χρησιμοποιήθηκαν ως υλικό στο διάκοσμο του ευαγγελίου (η ιερότητα που έχει το βυζαντινό νόμισμα εναρμονίζεται με τη χρήση-του για ένα επίσης ιερό σκοπό).

4. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη*, 1 (1884) 134 χφ. 5 του Γυμνασίου Μυτιλήνης, όπου ο Κλήμης Χρυσόσκολος από τη Λέσβο αγοράζει τον Ιούνιο του 1606 χειρόγραφο τεύχος "δια χρυσίους τεσσάρους".

5. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Διαθήκη εκ Μήλου", *Νέος Ελληνομνήμων* 5 (1908) 447, σε διαθήκη του 1748: "αφήνει της αδελφής της Κερανακίου χρυσά 18". - ΑΡΣΕΝΙΟΣ ΚΑΛΛΟΥΔΗΣ, *Προσκυνητάριον των Ιερών τόπων ...*, Βενετία 1661, σ. πγ: "δίδει χρυσά δύο ... άλλα επτά χρυσά, κάνουν όλα εννέα".

6. Ένα ενδεικτικό παράδειγμα: "...έδωσε τω Βεζύρη σαμαρόγουναν και 500 βενέτικα χρυσά ...". Αθ. ΚΟΜΝΗΝΟΣ-ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, "Τα λείποντα τη εκδόσει ...", στο Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΗ, τ. 13, σ. 528.

7. "... χρεωστώ ... νομίσματα υπέρπυρα χρυσά εξάγια δεκαπέντε..." και σε άλλο σημείο: "... και έλαβα ... νομίσματα υπέρπυρα πρῶττομενα εκατόν δια δουκάτων βενετικών ουγγίας ιστόντων εκατόν ...". Ε. SCHILBACH, *ό.π.*, σ. 141.

8. "Ο στατήρ, όν η κοινή συνήθεια εξάγιον οίδη καλείν, εις κδ' κεράτια περιορίζεται, έκαστον δε κεράτιον εις σίτου κόκκους δ' ". Ε. SCHILBACH, *ό.π.*, σ. 135. - Διαβάζουμε στον Χαλκοκονδύλη: "Τούτων δ' οι μείζους έχουσι πρόσοδον υπό του βασιλέως χρυσίου στατήρας εις διςμυρίους" και σ' άλλο σημείο: "εις χιλίας τε και τετρακοσίας μυριάδας χρυσίου στατήρας των Ουνετεών". ΛΑΟΝ. ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ, έκδ. Βόννης (1843), σ. 437, 441 καί σε άλλα σημεία. - Σε έγγραφο του 1632: "έστη δε η ποσότης του χρέους υπέρ τας εξ χιλιάδας των χρυσών στατήρων". Γ.Γ.ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ, "Συμβολαί εις την ιστορίαν της εν Αιγύπτω Ορθοδόξου Εκκλησίας", *Εκκλησιαστικός Φάρος* 28 (1929) 183.

9. Θα μπορούσε να παραθέσει κανείς σειρά παραδειγμάτων ενδεικτικά αναφέρουμε μερικά. Ε. ΓΕΩΡΓΙΛΑΣ, *Βελισσάριος*, στ. 672: "γιομάτες νάναι τα φλωριά τα κοκκινοχρυσέα" και στ. 885: "και άλλες δε τριάκοντα φλουριά γεμισμένες". - Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΗ, *Documente*, τ. 14, part. I, σ. 185: " Ευρέθηκαν εδώ λοιπόν τετρακόσια εξήκοντα επτά φλουριά μάλαμα ...και εκατόν σαράντα επτά φλουριά ποτρόνια ασημένα ..." (έγγρ. 1646). - Αλ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ, "Ιστορία" στο Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΗ, *Documente*, τ. 13, σ. 16 : "εις εκατόν είκοσι οκάδες μάλαμα φλωρί και τα άλλα ασάβνια και ασημικά πάμπολλα". - Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Πατριαρχικά έγγραφα*, τ. 3, Κωνσταντινούπολη 1905, σ. 425: και ο πλεονασμός "χρυσά φλωριά" (1733).

10. HALIL SAHILLIOĞLU, "Bir mültezim ...", σ. 34-35.

δόν αποκλειστική σε σημείο που να ταυτίζεται απόλυτα με τον χρυσό¹¹. Ας σημειωθεί ότι στην περίπτωση που ο όρος αυτός χρησιμοποιείται -σπανιότατα- για την δήλωση αργυρού νομίσματος, γίνεται η απαραίτητη διευκρίνιση¹².

Το *υπέρπυρο*, το κυρίαρχο νόμισμα του βυζαντινού νομισματικού συστήματος που καθιερώθηκε από την εποχή της νομισματικής μεταρρύθμισης του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, ήταν χρυσό νόμισμα 4,5 γραμμαρίων και καθαρότητας 21 καρατιών. Η αντιστοιχία-του με τα άλλα νομίσματα του ίδιου συστήματος ήταν: *1 υπέρπυρο = 3 άσπρα τραχέα = 48 τραχέα σταμένα = 864 τεταρτηρά*¹³. Εκτός από την αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, που μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης ακολούθησε ιδιαίτερο νομισματικό σύστημα, τα υπόλοιπα "εν εξορία" βυζαντινά κράτη διατήρησαν το παλιό νομισματικό σύστημα. Ετσι, το βυζαντινό υπέρπυρο κυκλοφορούσε ευρύτατα στις φράγκικες ηγεμονίες της Ανατολής και κατά μίμησης-του κόβονταν και τα χρυσά νομίσματα των ηγεμονιών. Κατά μίμηση επίσης αυτού του υπέρπυρου κόπηκε και το *βενέτικο χρυσό δουκάτο*. Ενώ όμως τα χρυσά νομίσματα των Φράγκων στην Ανατολή είχαν ως πρότυπο τα βυζαντινά, τα αργυρά κόβονταν με βάση το ευρωπαϊκό νομισματικό σύστημα. Ετσι εξηγείται, γιατί τα χρυσά δουκάτα της Βενετίας (τσεκίνια), της Ρόδου, Μάλτας, Κύπρου, ακόμη και τα ολλανδικά, διατηρούσαν για πολλά χρόνια αργότερα αρχαϊκούς τύπους προσομοιάζοντας με τους τύπους των βυζαντινών νομισμάτων¹⁴. Θα πρέπει βέβαια να παρατηρηθεί ότι η μίμηση του βυζαντινού τύπου των χρυσών ευρωπαϊκών νομισμάτων είναι έμμεση από τα βενέτικα χρυσά δουκάτα.

Το βυζαντινό υπέρπυρο ονομαζόταν στη Δύση και *βυζάντιον* (*besant*), ονομασία που δόθηκε σ' όλα τα χρυσά νομίσματα της Ανατολής, ενώ αντίθετα στην Ελλάδα το όνομα υπέρπυρο επεκτάθηκε και στα ευρωπαϊκά χρυσά νομίσματα¹⁵. Το υπέρπυρο ή *πέρπυρον*, ή *φύρφυρον*¹⁶, το καθαυτό χρυσό νόμισμα των βυζαντινών με την τεράστια κυκλοφορία, συνέχισε να κυκλοφορεί, όπως φαίνεται από τις πηγές, και μετά τον 13^ο αι. Ενδεικτικά σημειώνου-

11. "Λαβών χρυσάφι καθαρόν, ήτοι φλωρίον και βαλών αυτό εν ...". ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚ ΦΟΥΡΝΑ, *Ερμηνεία της Βυζαντινής ζωγραφικής τέχνης*, έκδ. Α. Παπαδόπουλου-Κεραμέως, Πετρούπολη 1909, σ. 44.

12. "... και εκατόν σαράντα επτά φλουρία ποτρόνια ασημένα ...". Ε. ΗΥΡΜΥΖΑΚΙ, *Documente*, τ. 14, part. I, σ. 185.

13. Το υπέρπυρο στην Γλαρέντζα καθώς και σ' όλο τον Μοριά στα μέσα του 14^{ου} αι. αντιστοιχούσε σε 20 στερλίνα και ήταν 23 καρατιών. Π. ΧΙΩΤΗΣ, *Ιστορικά απονημονεύματα της νήσου Ζακύνθου*, τ. 2, Κέρκυρα 1858, σ. 415. - Ειδικότερα στο υπέρπυρο αναφέρονται οι μελέτες του ΤΟΜΜΑΣΟ ΒΕΡΤΕΛΕ, "Moneta veneziana e moneta bizantina (secoli XII-XV)", στο ΑΓ. ΡΕΡΤΥΣΙ (a cura di -), *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, τ. 1, Φλωρεντία 1973, σ. 3-146. Πβ. επίσης Ν. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete di Venezia*, τ. 1, σ. 178-179 και τ. 2, σ. 488-495.

14. MELCHIOR DE VOGUE, "Monnais inédites des croisades", ανάλ. από τη *Revue Numismatique*, Nouv. ser., 9 (1863) 7.

15. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ανέκδοτα νομίσματα του Μεσαιωνικού Βασιλείου της Κύπρου*, Αθήνα 1876, σ. 9. - G.B. DEPPING, *Histoire du commerce entre le levant et l'Europe*, τ. 2, Παρίσι 1830, σ. 303: "La monnaie qui circulait dans cette capitale [Αλεξάνδρεια, 1400] était d'abord le besan d'or, qui valait un ducat et un quart, puis le ducat d'or de Venise". Πβ. ΤΟΜΜΑΣΟ ΒΕΡΤΕΛΕ, "Moneta...", σ. 5.

16. Η ονομασία αυτή σώζεται σε παιδικό τραγούδι από τη Χίο:

"Ένα κάτεργο χρυσό
καταβαίν' από τη Χιό,
φορτωμένο Χιώτισσες
και Καρδαμυλιώτισσες.
- Πές αφέντη-μου Πασά,
πόσο κάνει κάθε μιά;
- Πέντε φύρφυρα η χήρα
κι εκατό η κορασίδα".

Εφημερίς των Φιλομαθών, 1 (1862) 1954.

με εδώ ότι σε ψήφισμα του 1425 της βενετικής Γερουσίας σχετικό με την πόλη της Θεσσαλονίκης αναφέρεται ότι κατά την γιορτή του Αγ. Δημητρίου ήταν παλιά συνήθεια να δίνουν οι διοικητές της πόλης για τον πανηγυρισμό 200 υπέρπυρα σε καιρό ειρήνης και 100 σε καιρό πολέμου¹⁷. Αλλά και όλο τον 16^ο αιώνα είναι σε χρήση το νόμισμα αυτό σε περιοχές του βενετοκρατούμενου ελληνικού χώρου, όπως στα Επτάνησα και την Κρήτη¹⁸. Σε έγγραφο των αρχών του 12^{ου} αιώνα συναντάμε *υπέρπυρα πενταλαίμια*, δίχως για το προσδιοριστικό αυτό του νομίσματος να υπάρχει άλλη πληροφορία¹⁹.

Το *βυζάντιο* είναι κυρίως το νόμισμα των φράγκικων ηγεμονιών της Κύπρου και της Ρόδου, τέλεια απομίμηση του βυζαντινού υπέρπυρου· η περιεκτικότητά-του όμως σε χρυσό ήδη από την αρχή ήταν πολύ μικρή, γιαντό λεγόταν και *βυζάντιον λευκόν*, από μερικούς μάλιστα παλαιότερους και νεότερους συγγραφείς θεωρήθηκε και ως αργυρό νόμισμα. Γιαντό ο Κυπριανός ταυτίζει το βυζάντιο με το *ιούλιο* ή το *αργυρό μάρκο*²⁰. Τα μέχρι σήμερα γνωστά κυπριακά βυζάντια φτάνουν ως την εποχή του βασιλιά Ερρίκου Β' (1285-1310) μολοντί και αργότερα εξακολουθούν να κυκλοφορούν ως πραγματικά νομίσματα²¹. Ακόμη και μετά την απόσυρσή-του από την κυκλοφορία εξακολουθούσε να χρησιμοποιείται το βυζάντιο στην Κύπρο ως λογιστικό νόμισμα μέχρι την τουρκική κατάκτηση· η τιμή-του (στην προκειμένη περίπτωση η αντιστοιχία-του με τα πραγματικά νομίσματα) διαρκώς ξέπεφτε²². Κατά την πολιορκία της Αμμοχώστου από τους Τούρκους ο Φρούραρχος της πόλης Μαρκαντώνιος Βραγαδίνος αναγκάστηκε να κόψει το 1570 *χάλκινα βυζάντια*, ίσης αξίας με τα παλαιά χρυσά²³.

Εκτός από το βυζάντιο ή υπέρπυρο της Ρόδου και της Κύπρου έχουμε και το υπέρπυρο της Βενετίας για τις κτήσεις-της στην Ελλάδα κι αλλού, το υπέρπυρο της Κρήτης²⁴, της Εύβοιας, της Ραγούζας, του Κατάρου²⁵, το κερκυραϊκό και το μεθωναίο υπέρπυρο²⁶, (δηλ. το υπέρπυρο

17. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 46.

18. DESPINA VLASSI, "La tariffa delle spese giudiziarie pubblicata a Cefalonia nel 1511, dopo la sua occupazione da parte dei Veneziani", *Studi Veneziani* 7 (1983) 421. - Λ. ΖΩΗΣ, *Ιστορία της Ζακύνθου*, Αθήνα 1955-1957, σ. 423-424. - ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, "Εκθεση του ρέκτορα Χανίων Α. Barbarigo (1549)", *Θησαυρίσματα* 19 (1982) 67, 68. - Παραδείγματα για την ευρεία χρήση του υπέρπυρου στην Κρήτη ακόμη και τον 17^ο αι. καθώς και για την αξία-του βλ. στο ΣΤΕΦ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, "Κρητικά συμβόλαια εκ της ενετοκρατίας", *Χριστιανική Κρήτη* 1 (1912) 1-377. Αλλά για το υπέρπυρο αυτό θα γίνει λόγος και στη συνέχεια.

19. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, "Γερά μονή Δοχειαρίου. Κατάλογος του Αρχείου", *Σύμμεικτα* 3 (1979) 232: "Η Ευδοκία ... πωλεί προς τον Νεόφυτον ... το προικίων αυτής προάστειον ... αντί 28 υπεργύρων πενταλαϊμίων νομισμάτων ...". - Αναφέρονται επίσης και *τρικέφαλα* υπέρπυρα, όσα έφεραν εντυπωμένες τις μορφές τριών βασιλευόντων. Δ. ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, *Η Κωνσταντινούπολις*, τ. 3, Αθήνα 1869, σ. 268.

20. ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ, *Ιστορία Κύπρου*, σ. 55: "επλήρωσαν δέκα πέντε βυζάντια ... ήτοι ιούλια ή μάρκα ασημένια".

21. Και σε όλο τον 14^ο αι. η πληρωμή των φόρων στην Κύπρο γίνεται σε βυζάντια. GEORGE HILL, *A History of Cyprus*, τ. 1, Cambridge 1949, σ. 261, σημ. 2· πβ. HALIL INALCIK, "Ottoman policy and administration in Cyprus after the conquest", *Πρακτικά του πρώτου διεθνούς κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία, 14-19 Απριλίου 1969)*, τ. 3, μέρος Α', Λευκωσία 1973, σ. 126.

22. Για τα βυζάντια περισσότερα βλ. Π.ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ανέκδοτα νομίσματα ...*, σ. 9-13. - Ν.ΠΑΡΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete di Venezia*, τ. 2, σ. 484. - MELCHIOR DE VOGÜE, *ό.π.*, σ. 11. - Τη χρήση του βυζαντίου στις αρχές του 16^{ου} αι. στην Κύπρο βλ. Γ.Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, *Κανονισμοί της νήσου Κύπρου (1507-1522)*, Ιωάννινα 1987, *passim*.

23. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ανέκδοτα ...*, σ. 51.

24. Ν. ΠΑΡΑΔΟΠΟΛΙ, "Di alcune monete veneziane per Candia", ανάτ. από το *Archivio Veneto*, τ. 2, part 2, Βενετία 1871, σ. 4. - Α. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ, *Η Βενετοκρατούμενη Ανατολή, Κρήτη και Επτάνησος*, Αθήνα 1934, σ. 113. - Στην Κρήτη του τέλους του 16^{ου} και των αρχών του 17^{ου} αι. το υπέρπυρο χρησιμοποιούταν πλέον ως λογιστική συνήθως μονάδα προκειμένου να υπολογισθούν μεγάλα ποσά και επειδή ισοδυναμούσε με 4 γαζέτες κάποτε φέρεται και ως

της Μεθώνης) και της Ζακύνθου²⁷. Το υπέρπυρο αυτό είναι λογιστικό νόμισμα των βενετικών κτήσεις, το οποίο αποτελούσε τη νομισματική μονάδα με την οποία γίνονταν οι λογαριασμοί και αντιπροσώπευε ποσό πραγματικών νομισμάτων διαφορετικό κατά περιόδους· το συναντάμε σε πλήθος βενετικά έγγραφα ή ελληνικά των βενετοκρατούμενων περιοχών μέχρι το τέλος σχεδόν της βενετικής κατοχής. Στην Κρήτη η αντιστοιχία τσεκινιού προς υπέρπυρο είναι στην περίοδο 1538-1560, 1 τσεκίνοι=14 1/2 υπέρπυρα, μεταξύ 1560-1570 γίνεται ίση προς 17 1/2 υπέρπυρα και μετά την άλωση της Κύπρου η αντιστοιχία έφτασε με διακυμάνσεις στα 20 και 24 υπέρπυρα²⁸. Στην Κρήτη κόπηκε *χάλκινο υπέρπυρο* από το Γενικό Προνοητή Cavalli και τους διαδόχους-του, δεν έχει όμως μέχρι τώρα βρεθεί κανένα δείγμα-του· τα υπέρπυρα αυτά, τα χάλκινα, αποσύρθηκαν από την κυκλοφορία νωρίς²⁹. Το μοναδικό παράδειγμα αργυρού υπέρπυρου της Κρήτης, το οποίο περιγράφει ο Papadopoli, δεν είναι βέβαιο αν κυκλοφόρησε ποτέ ή είναι απλώς δείγμα της Zecca της Βενετίας³⁰. Εξάλλου, συχνά συναντάμε περιπτώσεις, κατά τις οποίες οι μέν λογαριασμοί γίνονται σε υπέρπυρα οι δε πληρωμές σε σύγχρονα πραγματικά νομίσματα που κυκλοφορούσαν. Συνήθως, βρίσκουμε στα έγγραφα τα υπέρπυρα να πληρώνονται "μέσα" σε ανάλογα πραγματικά νομίσματα³¹ ή "εις στάμενα μετρητά καλήν μονέδα, ει τι σύρνεται εις τον κόσμον"³². Ως τέταρτο του υπέρπυρου θεωρεί ο Papadopoli το νόμισμα των 32

τεσσαρογάτζετο, ισότιμο με 30 ή 31 1/2 σολδία. ΜΑΝΟΛΗΣ ΒΑΡΟΥΧΑΣ, *Νοταριακές πράξεις. Μοναστηράκι Αμαρίου (1597-1613)*, έκδ. Wim Bakker - Arnold van Gemert, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 1987, σ. 8· πβ. σημ. 28 και 31. Βλ. και σ. 127, σημ. 18.

25. FR. SCHRÖTTER, *Wörterbuch ...*, σ. 286. - VINCENZO LAZARI, *le monete dei possedimenti...*, σ. 42.

26. Το υπέρπυρο της Κέρκυρας στα 1417 είναι ισχυρότερο από το υπέρπυρο των Πατρών: "... iperperis de Corrhoi, que valent soldos XXX pro quolibet, aut de Patrasio que valent soldos XX". C. SATHAS, *Documents...*, τ. 3, σ. 156, αρ. 712. - Κ. ΣΑΘΑΣ, *ΜΒ*, τ. 6, σ. ρα', 673 (διαθήκη του 1500): "εχέτω δε μόνον έκαστος αυτών από των εμών αγαθών υπέρπυρα ι' Μεθωναία".

27. Το βυζαντινό υπέρπυρο κυκλοφορούσε στη Ζάκυνθο ακόμη έως και τις αρχές της βενετοκρατίας, καθώς αυτό προκύπτει από διατάγματα του 1489 και 1553. Α.Χ. ΖΩΗΣ, "Σημειώματα ...", φύλ. 25.

28. Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Σταχυολογήματα από τα κατάστιχα του νοταρίου Κρήτης Μιχαήλ Μαρά (1538-1578)", *Κρητικά Χρονικά* 15-16 (1961-62) 245-246. - Για το υπέρπυρο αυτό γίνεται λόγος και στα έγγραφα που εκδίδει ο ΣΤΕΦ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΑΗΣ, "Κρητικά συμβόλαια ...", ό.π., καθώς και στη μελέτη του ΣΤΕΡΓΙΟΥ ΣΠΑΝΑΚΗ, "Έργα και ημέρες ενός τοκογλύφου κατά τη βενετοκρατία", *Κρητικά Χρονικά* 23 (1971) 178-188· πβ. και σημ. 31 εδώ.

29. Ν. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete di Venezia*, τ. 2, σ. 488, 494 και αλλού.

30. Ν. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, "Di alcune monete ...", σ. 6. - Το υπέρπυρο αυτό κατά τον Papadopoli κόπηκε μεταξύ του 1632 και 1647. - Ο ΙΔΙΟΣ, *Le monete di Venezia ...*, τ. 3, σ. 452.

31. Σε κρητικά συμβόλαια μαθητείας του β' μισού του 16^{ου} αι. συνήθως η αμοιβή του δασκάλου συμφωνείται σε υπέρπυρα αλλά η πληρωμή γίνεται τμηματικά σε σολδία· λ.χ. σε συμβόλαιο του 1598: "... και τα δύο μέρη ντακόρδο εισβαστήκασι υπέρπυρα κοσιευτά ήγου 27 απο τα οποία να του δόσι έως του Αγίου Νικολάου πρώτον ερχόμενον αφή' τα δεκατρία σολδία ιστ' και τα επήληπα (13/16) τα του δοσι ωσάν τονε μαθη τέλια τον λεγομενον οκτόηχον ...". ΘΕΟΧ. Ε. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, "Διδασκαλικές και βιβλιογραφικές συμβάσεις στη βενετοκρατούμενη Κρήτη", *Κρητολογία* 10-11 (1980) 249. - Α.Π. ΒΟΥΡΔΟΥΜΠΑΚΗΣ, "Κρητικά έγγραφα εκ της βενετοκρατίας και τουρκοκρατίας", *Χριστιανική Κρήτη* 2 (1913) 343 (έγγρ. του 1588): "το οποίον εστιμάρασι ύπερ τρακόσια, την οποία στήμα λαονιτάρουν τα άνωθι μέρη ... από τα οποία επαράλαβον εμπροστάς εμένα του νοτάρο ... τσεκίνια χρυσά πέντε κάμνουν ύπερ εκατόν είκοσι ένα, σολδία κη' ...". - ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΑΗΣ, "Κρητικά συμβόλαια ...", σ. 90 (έγγρ. του 1622): "εις υπέρπυρα 850, ήγουν οκτακόσια πενήντα μέσα εις τόσην άσπρη μονέδα και χρυσά τζικίνια". - Στο ΙΔΙΟ, σ. 98 (έγγρ. του 1622): "διαλαμβάνει έτερα υπέρπυρα 400, εις τόσα κατρίνια και άσπρη μονέδα". - Στο ΙΔΙΟ, σ. 321 (έγγρ. του 1632): "μετρητά υπέρπυρα ασ', ήγουν χίλια διακόσια μέσα εις τζικίνια χρυσά δέκα πέντε από 192 γατζέτες το καθένα". - Στο ΙΔΙΟ, σ. 193 (έγγρ. του 1636): "υπέρπυρα 527, ήγουν πεντακόσια είκοσι εφτά και αυτά λαμβάνει την σήμερον ο άνωθεν αφέντης Τριβυζάς μέσα εις τόλορα 408 από δέκα λίτρες και τέσσερες γατζέτες το καθένα, καθώς την σήμερον κορέρουν και το

τορνεσίων που ο ίδιος περιγράφει³³. Ανάγκη να γίνει εδώ μιά διευκρίνιση: τα υπέρπυρα που αναφέρονται στη Σερβία στο τέλος του 14^{ου} αιώνα δεν έχουν –εκτός από το όνομα– καμιά σχέση με τα βυζαντινά υπέρπυρα: πρόκειται απλά για λογιστική μονάδα³⁴.

Άλλο βυζαντινό νόμισμα που συναντάμε στις ελληνικές πηγές είναι το *κωνσταντινάτο*. Κωνσταντινάτα ονομάστηκαν κατά καιρούς διάφορα βυζαντινά χρυσά νομίσματα, κυρίως όμως τα χρυσά νομίσματα του Κων. Δούκα, αλλά και διάφορα άλλα μεταξύ των οποίων και τα ενετικά τσεκίνια, τα οποία εκλήθησαν *κωνσταντινάτα*³⁵ και *αγιοκωνσταντινάτα*³⁶, καθώς και τα χρυσά τούρκικα νομίσματα που κόπηκαν στην Κωνσταντινούπολη και έφεραν την επιγραφή *Darğ Konstantiniye*, δηλαδή Νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης³⁷. Βυζαντινά κωνσταντινάτα δεν κυκλοφορούσαν βέβαια στην τουρκοκρατία, το όνομά-τους όμως έμεινε στον ελληνικό λαό και δινόταν συνήθως σε παλιά χρυσά νομίσματα που αποθησαυρίζονταν και τα οποία χρησιμοποιούνταν ως κοσμήματα³⁸. Είναι γνωστή η μεγάλη εκτίμηση των λαών της Ανατολής για το κωνσταντινάτο, στο οποίο απέδιδαν και θαυματουργές ιδιότητες³⁹. Στην προφορική-μας λαϊκή παράδοση περνάει μέχρι πρόσφατα η έκφραση (για κάτι που είναι άριστο στην ποιότητα και κυρίως στο χρώμα, π.χ. το λάδι) "είναι φλουρί κωνσταντινάτο" ή και απλά "φλουρί".

Κατ'αντιστοιχία με τα κωνσταντινάτα κυκλοφορούσαν στο Βυζάντιο και άλλα χρυσά νομίσματα, τα οποία ανάλογα με το όνομα του αυτοκράτορα, η μορφή του οποίου απεικονιζόταν σ'αυτά, ονομάζονταν *μανο(υ)ηλάτα*⁴⁰, *μιχαηλάτα*, ή "*της Μιχαλάτου χαραγής*"⁴¹ *ρωμανάτα*, *κομνηνάτα*, *τραχέα μονομαχάτα*, *παλαιολογάτα* και *δου-*

ρέστος εις τόσα κατρίνια και κράζεται απόπληρωμένο και σατισφάδος". - Στο *Ιδιο*, σ. 169 (έγγρ. του 1634): "τοιουτοτρόπως λαμβάνουσι οι άνωθεν καθαλάροι από τον άνωθεν ηγούμενον μετρητά υπέρπυρα 627 μέσα εις σε ρεάλια τέσσαρα από ... λέτρεις το καθέν καθώς την σήμερα κορέρουν, και το ρέστος εις τόσα διγάζετα και κατρίνια". - Στο *Ιδιο*, σ. 323 (έγγρ. του 1639): "το ρέστος όπου είναι άλλα υπέρπυρα 75 λαμβάνει την σήμερα η αφεντία του έμπροσθεν έμένα του παρόντος νοτάρου ... κα' μέσα εις τρία τόλορα το ρέστος χρυσάτα".

32. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Ναυπλιακόν έγγραφον του οίκου Πουλομάτη εν έτει 1509, καί ο βιβλιογράφος Μιχαήλ Σουλιάρδος", *Νέος Ελληνομνήμων* 6 (1909) 274. Για το βυζαντινό αυτό νόμισμα βλ. σ. 140 εδώ.

33. Ν. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, "Di alcune monete veneziane ...", σ. 9. - Ο *Ιδιος*, *Le monete di Venezia ...*, σ. 104.

34. Ν. BELDICEANU, *Les actes des premiers ...*, τ. 2, σ. 298.

35. Σε δημοτικό τραγούδι από την Ινέπολη του Πόντου: "θέλει φλουριά Βενέτικα, φλουριά Κωνσταντινάτα". ΔΙΚΑΙΟΣ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ, "Συμβολή εις το μετρικόν και νομισματικόν σύστημα του βυζαντινού και νεώτερου Πόντου", *Αρχείον Πόντου* 38 (1984) 763.

36. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Σταχυλογήματα ...", σ. 258: "1560 Φευρουαρ. 24, ομολογώ και επαράλαβή τα όλα ολοκεράτα από σένα ήτις τα δουκάτα τα χρυσά μοτζενίγους και αγιοκωνσταντινάτα χρυσά καί ασήμι ...". - Και στα 1776 ο πατηνιώτης έμπορος Π. Ξένος σημειώνει στο κατάστιχό-του: "Ετι αγόρασα πέντε χρυσά αγιοκωνσταντινάτα: όλα γρόσια 27". ΑΡΧΕΙΟ ΜΟΝΗΣ ΠΑΤΜΟΥ, κώδ. 3, φ. 157. - Και σε δημοτικό τραγούδι από την Κρήτη: "Αχ, και να σε φίλιουνε εις το λαϊμό αποκάτω / εκείά που παίζει και χτυπά τ'αγιοκωνσταντινάτο". ΔΙΚ. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ, *ό.π.*, σ. 765.

37. Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, "Κωνσταντινάτα", *Λαογραφία* 6(1917)219, σημ. 1. -Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Σύμμικτα", *Νέος Ελληνομνήμων* 5 (1908) 114: "τάριπε φι Κωνσταντινιγέ = εκόπη εν Κωνσταντινουπόλει".

38. ΙΕΖΕΚΙΗΛ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, *Ανέκδοτα έγγραφα ...*, σ. 16: "φλουριά ζερμακούπα τριάντα και δύο κωνσταντινάτα μαλαγματένια" (1779). - ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. 6, σ. 97: "είχε προικίον μεν χρυσ. 700, και ένδεκα κωνσταντινάτα, τα οποία ετιμήθησαν και αυτά χρυσ. 160" (1818). - Ν. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ - ΔΕΣΠ. ΤΣΟΥΡΚΑ, *Κώδιξ της Μητροπόλεως ...*, σ. 59, σε έγγραφο του 1699 από τη Σιάτιστα: "... φλουριά κωνσταντιδίκα και στου παιδιού το καλουπάκι φλουριά μικρά 7 ...".

39. Για τα κωνσταντινάτα και τη μαγική-τους δύναμη, καθώς και ποιιά νομίσματα θεωρήθηκαν κατά καιρούς κωνσταντινάτα βλ. Ι.Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, "Βυζαντινά νομισματικά ζητήματα", *Διεθνής Εφημερίς της νομισματικής Αρχαιολογίας* 2(1899) 350. - F.W. HASLUCK, "Constantinata" στο *Essays and studies presented to William Ridgeway on his sixtieth birthday 6 August 1913*, Cambridge 1913, σ. 635 κ.ε. - Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, *ό.π.*, σ. 216-220.

κάτα⁴². Αυτά τα τελευταία, όταν αναφέρονται σε μεταγενέστερες πηγές δίχως άλλο δηλωτικό του τύπου-τους, συχνά συγχέονται με τα ασημένια δουκάτα, εφόσον η επιβίωση του όρου ως δηλωτικού του χρυσού νομίσματος συνεχίστηκε για πολλούς αιώνες μετά την κοπή-του⁴³.

Τη μεγαλύτερη όμως κυκλοφορία στην Ανατολή και πριν και μετά την τουρκική κατάκτηση είχε το χρυσό βενέτικο δουκάτο, το λεγόμενο *τσεκίνι*⁴⁴, *τσικίνι*, *φλουρί βενέτικο* ή και απλά *φλουρί*⁴⁵, *βενέτικο χρυσό*⁴⁶ και *χρυσό δουκάτο*⁴⁷ ή και απλά *χρυσό*⁴⁸, όπου το νόμισμα πιά ταυτίζεται απόλυτα με το πολύτιμο μέταλλο λόγω ακριβώς της καθαρότητάς-του· σπανιότερα, αποκαλούνται και *κίτρινα*⁴⁹ λόγω του χρώματός-τους. Στα τουρκικά ονομαζόταν *yaldiz*⁵⁰ και εξελληνισμένο στις ελληνικές πηγές *γιαλντίζι*⁵¹.

Η ανωτερότητα και προ πάντων η γνωστή σταθερότητα του τίτλου και του βάρους καθώς και του τύπου του χρυσού βενέτικου δουκάτου συντέλεσε ώστε αυτό να γίνει το πλέον αγαπητό και αδιαφιλονίκητο νόμισμα στην Ανατολή⁵². Εξάλλου, η ωραιότητα του τύπου-του και οι παραστάσεις που έφερε (ο Χριστός περιβαλλόμενος από αστέρια στη μία πλευρά και στην άλλη ο Δόγης που παίρνει τη σημαία της Βενετίας από τον Αγ. Μάρκο) ασκούσαν ιδιαίτερη γοητεία

40. Από τον Πτωχοπρόδρομο: "Τον άλλον δός νομίσματα καν δέκα μανολάτα"· κι αλλού: "και τώρα τα υπέρπυρα γέμει τα μανηλάτα". ΔΙΚ. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ, *ό.π.*, σ. 765

41. ΔΙΚ. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ, *ό.π.*, σ. 764.

42. Δ. ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, *ό.π.* - D.A. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, *Crise monétaire ...*, σ. 2 και 5, σημ. 1. - ΔΙΚ. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ, *ό.π.*

43. Ως τον 16^ο αι. τουλάχιστον οι όροι φλωρί και δουκάτο συχνά εναλλάσσονται στη χρήση υποδηλώνοντας το ίδιο χρυσό νόμισμα. Μ., "Περί της καταστάσεως της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως κατά την πρώτην και ημίσειαν εκατονταετηρίδα από αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό Μωάμεθ του Β΄", *Αθήναιον* 4 (1876) 397-398. - MARTINUS CRUSIUS, *Turcograeciae*, Βασιλεία 1584, σ. 553: "άσπρον ήτοι λευκόν νόμισμα εστί τουρκικόν και εξήκοντα χιλιάδες άσπρα ποιούσιν χρυσίνους χιλίους, ήτοι σκόντους ή δουκάτους χιλίους".

44. Στο χρυσό βενέτικο δουκάτο δόθηκε το όνομα τσεκίνι από τον Δόγη Francesco Donà (1545-1553) για να δηλωθεί το νέο υπερτιμημένο χρυσό δουκάτο της βενετικής τζέκας· ο πλήρης τίτλος-του ήταν "ducato d'oro in oro venetiano ή ducato d'oro in oro venetiano di cecha ή ducato venetiano d' oro novo venetiano, ή ducato venetiano cechipno. A. ΡΑΡΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete di Venezia*, τ. 2, σ. 211 κ.έ., όπου και εξετάζονται λεπτομερώς οι μεταβολές της αξίας του χρυσού βενέτικου δουκάτου και της αναλογίας-του απέναντι του αργυρού.

45. AL. DA SOMAVERA, *Θησαυρός ...*, σ. 247 στη λ. μονέδα. - Ι.Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΑΗΣ, "Ταξιδιωτών ενθυμήσεις ...", σ. 147 και σε πολλά άλλα σημεία.

46. ΑΘ. ΚΟΜΝΗΝΟΣ-ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, "Τα λείποντα τη εκδόσει...", στο Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *documente*, τ. 13, σ. 528.

47. Ι. ΣΑΚΕΛΛΙΩΝ, *Κυπριακή διαθήκη ...*, σ. 261.

48. ΑΝΤ. ΦΛ. ΚΑΤΣΟΥΡΟΣ, "Ναξιακά δικαιопρακτικά έγγραφα του 17^{ου} αιώνας", ανάτ. από *ΕΕΚΜ* 7 (1968) 52, σε έγγραφο του 1623: "εις μετρητά τζικίνια δέκα ήγου Ν. 10, πρὸς άσπρα 120 τό κάθε τζικίνι, τα οποία χρυσά δέκα ...". - Και σε ζακυνθινό χρονικό του 1485: "... ότι όγοιος θέλει να έλθη εις βοήθειαν του αφεντός μου του Πρέντζιπέ μου να του δίνω μία κουταλιά χρυσάφι. Ετζι ανέβη εις την ταράτσα απάνω και έπιασε την κουτάλα εις τα χέρια και όγοιος επήγαινε του έδινε μία κουταλιά τζεκίνια αντισ διά ριάλια ...". ΝΤ. ΚΟΝΟΜΟΣ, *Ζακυνθινά Χρονικά (1485-1953)*, Αθήνα 1970, σ. 22.

49. "Ανίσως κι εκουδούνιζε στο σπίτι-μου αποκάτω / μίαν ώρα το σακούλι-του με κίτρινα γεμάτο". Γ. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, *Κατζούρμπος*, επιμ. Λίνου Πολίτη, Ηράκλειο Κρήτης 1964, σ. 13, στ. 195-196.

50. F. BELIN, *Essais ...*, σ. 30. - Στις τουρκικές πηγές το τσεκίνι αναφέρεται ακόμη και με τους όρους: *filuri*, *Venedik-altunu*, *sikke-i-efrenciye*, *sikke-i-efrenciye filuri* και τέλος *yaldiz altunu*.

51. Π. ΖΕΡΑΝΤΗΣ, "Πατριαρχών γράμματα διατακτικά προς τους νησιώτας περι δουλικής υποταγής εις τους κρατούντας", *ΔΙΕΕ* 9 (1926) 114: "Τα γιαλτίζια, ήτοι τα βενέτικα".

52. UGO TUCCI, "L'avventura orientale del tallero veneziano nel XVIII secolo", *Archivio Veneto* 113 (1979) 72. - Και στον προχωρημένο 18^ο αι. το βενετσιάνικο αυτό νόμισμα συνεχίζει να κατέχει την πρωταρχική θέση στις προτιμήσεις των λαών της οθωμανικής αυτοκρατορίας: "... το ενετικόν τζεκίνι τόσον εδώ [Θεσσαλονίκη] όσον και καθ'άπα-

στην Ανατολή, όπου χρησιμοποιήθηκε και ως κόσμημα⁵³. Σ' αυτά πρέπει να προστεθούν και οι αδιάσπαστες εμπορικές σχέσεις των Ελλήνων της τουρκοκρατίας με τη Βενετία και τις βενετοκρατούμενες χώρες, οι οποίες αποτελούσαν και τα σταθερά κέντρα εφοδιασμού της Ανατολής με χρυσά δουκάτα⁵⁴. Η μοναδικότητα του τσεκινιού εκθειάζεται και σε λαϊκό στιχούργημα του τέλους του 18^{ου} αιώνα, σύμφωνα με το οποίο ο Δασκαλογιάννης, όταν δέσμιος οδηγείται στον πασά της Κρήτης, καυχιέται για τα πλούτη-του και για τη δύναμή-του, που ήταν τόση ώστε κανένα δεν είχε ανάγκη αλλά μόνος-του αυτός έκοβε ακόμη και νόμισμα, και μάλιστα το ισχυρότερο της εποχής⁵⁵. Προφανώς εδώ έχουμε να κάνουμε με μιά από τις πολλές περιπτώσεις απομιμήσεων του τσεκινιού, καθώς και άλλων νομισμάτων, που κατά καιρούς έλαβαν χώρα είτε από τις επίσημες Αρχές κάποιου τόπου είτε από ιδιώτες. Το βενετικό αυτό χρυσό νόμισμα, το πολυεκθειάζόμενο τσεκίνι, ο ρυθμιστής των νομισματικών συστημάτων για αιώνες ολόκληρους σ' Ανατολή και Δύση, κόπηκε για πρώτη φορά το 1284 από το δόγη Giovanni Dandolo και ακολούθησαν πολλές εκδόσεις-του από τους επόμενους δόγηδες, έτσι ώστε συνέχισε να κυκλοφορεί ως το κυρίαρχο νόμισμα ανόθευτο και σταθερό στον τίτλο-του μέχρι την πτώση της Γαληνοτάτης το 1797. Εκτοτε το βενετσιάνικο φλωρί θα απωλέσει μεγάλο μέρος της αξίας-του κυρίως στην Ανατολή όπου είχαν συγκεντρωθεί αρκετές ποσότητες βενετσιάνικων νομισμάτων και τα οποία λόγω της κατάλυσης του βενετικού κράτους και της πτώχευσης της βενετικής Zecca δεν εύρισκαν πλέον καμιά ζήτηση⁵⁶.

Μολονότι το χρυσό δουκάτο της Φλωρεντίας προηγήθηκε κατά 32 χρόνια του βενετσιάνικου

σαν την οθωμανικήν επικράτειαν είχε πάντοτε την προτίμησιν εν σχέσει με οιονδήποτε άλλο ξένον χρυσούν νόμισμα... Και ο λόγος είναι, διότι περιέχει καθαρόν χρυσόν, οι δε πλούσιοι Τούρκοι συσσωρεύουν μεγάλας ποσότητας εκ τούτων. Εκτός ότι ευρίσκουν την πραγματικήν αξίαν του χρυσού εις τα τσεκίνια, ήτοι πέντε πιάστρες προς 40 παράδες εκάστη, έχουν και την ευκολίαν της αποκρύψεως ή της μεταφοράς δια τον μικρόν όγκον που καταλαμβάνουν. Δι' αυτούς τους λόγους, αι μεγάλας ποσότητες τσεκινίων, που έρχονται κάποτε, εξαφανίζονται αμέσως, και ιδία όταν είναι η εποχή, που πηγαίνουν οι προσκυνηταί εις την Μέκκαν ή την Ιερουσαλήμ... διότι εις τα μέρη της Ασίας και Αφρικής δεν γνωρίζουν άλλα νομίσματα εκτός του βενετικού τσεκινιού και του αυτοκρατορικού ταλλήρου...". Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 442.

53. Απαραίτητο κόσμημα της γυναικείας αμφίεσης οι σειρές των κρεμασμένων φλωριών στον κεφαλόδεσμο ή στο λαιμό και στο στήθος, με τον πλούτο-τους έδειχναν την κοινωνική υπεροχή αυτής που τα φορούσε. Γνωστό και το έθιμο ο γαμπρός να χαρίζει (κρεμάει) στην αρραβωνιαστικιά-του φλωριά: "... και εις αυτό το μεταξύ επήγε και επήγε και τα φλωρία από τον λαιμό της τζούπας με το χέρι-του ...". ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. 5, σ. 402.

54. F.W. HASLUCK, *The levantine ...*, σ. (9) 47 κ.έ. - ΡΗ. GRIERSON, "La moneta veneziana nell' economia mediterranea nel Trecento et Quattrocento", στο *La civiltà veneziana de Quattrocento*, Φλωρεντία 1957, σ. 77-97.

55. ΜΠΑΡΜΠΑ-ΠΑΝΤΖΕΛΙΟΣ, *Το τραγούδι του Δασκαλογιάννη*, εισαγωγή-σχόλια Βασ. Λαούρδα, Ηράκλειο 1947, σ. 37-38, στ. 691-696: "Έσέρνασιν τονε πολλοί πεζοί και γιατιλήδες,

στό δρόμο των επρότεινε να γίνουν ριτζατζήδες.

"Κι, αν θέλετ' άσπρα, δούδω σας

κι' αν θέλετε, παράδες,

μά γώ, απατός μου, τσοί κοβα τσοι μεγαλοβδομάδες.

Αν θέλετ' άσπρα, δούδω σας,

κι αν θέλετε τσικίνια,

μα γώ απατός μου τά κοβα, κιανούς δέν είχα χρεία".

Σύμφωνα με άλλη έκδοση, ΕΜΜ. ΒΡΑΔΙΔΗΣ, *Κρητικά Ρίμαι*, Αθήνα 1888, σ. 28, στιχ. 689-694: "κι αν θέλου γρόσα δίδει τα, βενέτικα τσικίνια, / μ' απ' ούλα τα χρυσά φλουριά αυτά να τά πλιό φίνα".

Χαρακτηριστικό μεγάλης οικονομικής και κοινωνικής ισχύς και ανεξαρτησίας είναι η τονιζόμενη εδώ κοπή νομίσματος από το Δασκαλογιάννη. Ας σημειωθεί ότι και από τον Κ. ΣΑΘΑ, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, Αθήνα 1869, σ. 521, σημ. 3 αναφέρεται ότι ο Δασκαλογιάννης "επεσκεφέθη χάριν μαθήσεως και την Ευρώπην, όθεν έκοψεν ως λέγεται, ίδιον χρυσούν νόμισμα, το οποίον μέχρι τούδε φέρουσιν αι Σφακιαναί γυναίκες ως κόσμημα".

τσεκινιού, το δεύτερο αυτό, επειδή ήταν πιά λεπτοουργημένο από εκείνο και μεγαλύτερης αξίας, κατάφερε να γίνει δημοφιλέστερο του φλωρεντινού, να το εκτοπίσει και να επιβληθεί στις συναλλαγές Ανατολής - Δύσης κρατώντας σταθερά την πρώτη θέση στην κυκλοφορία των χρυσών νομισμάτων ως το τέλος του 18^{ου} αι., καθώς είδαμε παραπάνω⁵⁷.

Το όνομα "τσεκίνι", με το οποίο αναφέρεται κατ' αποκλειστικότητα σχεδόν στις πηγές μετά το 1561 κυρίως –οπότε κόπηκε το ασημένιο δουκάτο της Βενετίας και η χρήση-του γενικεύτηκε προς διάκριση από εκείνο– προέρχεται από μιά διατίμηση του 1543 που όριζε τις τιμές του δουκάτου τόσο του "cecchino" όσο και του "vecchio" ή ακριβέστερα από ένα διάταγμα του 1574 που όριζε: *si ristampino i ducati vecchi perche senza altramenti farli fondere appariscano "cecchini"*⁵⁸. Στην πρώτη-του κοπή, το 1284 δηλαδή, το τσεκίνι αντιστοιχούσε προς 3 λίρες Βενετίας ή 18 grossi. Σταδιακά η τιμή-του αυξήθηκε για να φτάσει και να σταθεροποιηθεί πλέον από το 1716 κι ως το τέλος της Δημοκρατίας στις 22 lire⁵⁹.

Συχνά στις πηγές τα τσεκίνια απαντώνται με διάφορα προσδιοριστικά επίθετα, όπως: *τσεκίνια του πέξου*, δηλαδή σωστά στο βάρος, ή *ρούσπιδα* (*ruspida*), δηλαδή σκληρά στην αφή, ή *της παδέλας* (*di padella*), δηλαδή φρεσκοκομμένα, μόλις βγαλμένα από το χωνευτήρι⁶⁰. Χαρακτηριστική της ακρίβειας με την οποία λαμβάνεται φροντίδα να προσδιοριστεί η γνησιότητα του τσεκινιού είναι η παρακάτω φράση από έγγραφο του 1551: "... να μου δώσης δουκάτα χρυσά τσεκίνια βενέτικα χρυσά εις χρυσάφι, καλά του ζυγιού τρία ..." ⁶¹. Η επιμονή αυτή στην αριτιότητα του βάρους του νομίσματος οφείλεται στο ότι το τσεκίνι, αποτελούμε-

56. Σε επιστολή του Χρ. Κώμη Δροσινού (1.7.1802) από την Σύμνη προς τον Γεωργ. Δ. Σβάρτζ στα Αμπελάκια περιγράφεται έντονα το νομισματικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο εμπορικός κόσμος της αγοράς εκείνης: "...οπού δέν ημπορεί τινάς οπού νά κάμη τίποτε δουλειά· επειδή εις τά εδώ όλο φλωρί ευρίσκεται. Τούσκινα γρόσια δέν ευρίσκονται τελείως· και οι φράγκικες μονέδες παρά ολίγο βρίσκονται. Είχε μέ τό διάφορον ο Χατζή Κωστής 50.000 γρόσια εις τήν χώραν εδώ και ήλθεν η διορία και τά επήραμεν όλο φλωρί βενέτικα. Μας έδωκαν τά ματζέρικα, δέν ηθελήσαμεν οπού νά τά πάρωμεν, μας έδειξαν τήν πόρταν· τί νά πη τινάς δέν ηξεύρει. Τά όσα άλλα μερασμένα όλο φλωρί θελά μας δώσουν· ύστερα ημείς χαλνούμε τά φλωρία από 6 παράδες χασούρα τό φλωρί και στέλνομε τούς έξω [= στους έξω, στό εξωτερικό] οπού να κάμουν προκοπή· εξύγωσε και η διορία και μερικά οπού έχουν μπασμένα από Βιέννην και αυτά φλωρία θελά μας δώσουν". Ν.Α. ΒΕΝΣ, "Τα θεσσαλικά Αμπελάκια και τα ελληνικά Γράμματα", επιφ. συνέχεια ΙΖ', εφημ. *Η Πρωία*, έτ. ΙΘ', αρ. 19-30 (5.12.1943). - Για τα τσεκίνια των διαφόρων κοπών των δόγηδων και τη σπανιότητα με την οποία βρίσκονται σήμερα βλ. VICENZO ORFINO, *Monete italiane. Dallo zecchino veneziano alle monete attuali e vaticano*, Μέστρε-Βενετία 1967.

57. Κ.Α. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 442· βλ. και σημ. 52 εδώ.

58. GIAN. BORDIGNON, *Le monete ...*, σ. 15.

59. Αναλυτικά για την πορεία της αντιστοιχίας τσεκινιού-λίρας όλους αυτούς τους αιώνες βλ. Ν. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *Sul valore della moneta veneziana ...*, σ. 38-39 και επίσης GIANBATTISTA GALLICCIOLLI, *Memorie venete, antiche profane ed ecclesiastiche*, τ. 1, Βενετία 1795, σ. 376-377. - Για τις αντιστοιχίες τσεκινιού-γροσιού βλ. Παράρτημα εδώ, σ. 242-247· πβ. και Ν.ΣΒΟΡΟΝΟΣ, *Le commerce ...*, σ. 319. - Μ. ΡΟΡΑ, *La circulation ...*, σ. 164. - Γενικά κατά τον 18^ο αι. και συγκριμένα στην περίοδο 1713-1780 η αξία του τσεκινιού σε παράδες αυξήθηκε κατά 47,93%. Σπ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, "Αγορές και τιμή του σιταριού στην Ελλάδα τον ΙΗ' αιώνα", *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15^{ος}-19^{ος} αιώνες)*, Αθήνα 1979, σ. 554.

60. "... δουκάτα χρυσά τσεκίνια του καλού πέξου Νο. 8 1/2 ...". ΑΝΤ. ΦΛ. ΚΑΤΣΟΥΡΟΣ, "Ναξιάνια δικαιοπρακτικά ...", σ. 76. - Σε επιστολή-του (18.7.1713) ο Γ.Μέλος από τη Βενετία γράφει ότι στέλνει σε συνεργάτη-του (Μίλια) στην Κέρκυρα "50 τσεκίνια, τα 43 ρούσπιδα της παδέλας και τα 7 είναι σκάρα κατά 16 γράνες". - Σε έγγραφο του 1711 από το Αργιστόλι: "... και λαμβάνει μετρητά δουκάτα εξήκοντα (60) του τόπου απο λίτρες έξη το δουκάτο σε τόσα τσεκίνια χρυσά ρούσπιδα ...". Ι. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Νοταριακάι ...*, τ. 4, σ. 79. - Στο παράδειγμα που ακολουθεί είναι εμφανής η διάκριση ανάμεσα σε τσεκίνι ρούσπιδο και τσεκίνι της παδέλας: "... Τινε περικαλο πλιροσε το σιόρ Λεονάρδο Καπετανάκη φλορια 303 δια αλα τοσα οπου ελάβα εδο εγο ... οπου θέλις λάβηνε τις λέταιρες ύσε μέρες 30 - και ηνε ρούσπυδα δεν ίνε τίς παδέλας.". ΕΙΒ, Παλ. Αρχ., b. 147, έγγο. 320^ο.

νο από καθαρό χρυσάφι (997/1000) με τη χρήση έχανε μέρος από το αρχικό-του βάρος, γινόταν "σκάρσο", και γιαυτό στις συναλλαγές τονίζεται ιδιαίτερα η αριότητα του βάρους-του⁶². Εντούτοις, αναφέρονται περιπτώσεις κατά τις οποίες οι Τούρκοι επιχείρησαν να κερδοσκοπήσουν πάνω και σ' αυτό το νόμισμα όχι βέβαια αλλοιώνοντάς-το αλλά υποτιμώντάς-το· ενόψει μάλιστα εισπράξεων δεν δίσταζαν να προβούν σε αυθαίρετες αντιστοιχίες. Στη Μήλο λ.χ. στα 1700 για να εισπράξουν μεγαλύτερους φόρους απαιτούσαν να υπολογίζεται το τσεκίни, μόνο προς 2 τάλιρα ενώ η πραγματική-του αξία ήταν πολύ μεγαλύτερη⁶³.

Σε συναλλαγές από την περιοχή Αμαρίου Κρήτης στα τέλη του 16^{ου} και τις αρχές του 17^{ου} αι. συναντάμε και *μισοτσίκινα* καθώς επίσης και *κάρτα* ή *καρτοτσίκινα*⁶⁴, δηλαδή μισά και τέταρτα του τσεκινιού, προφανώς διατυπώσεις δηλωτικές αξιών και όχι νομισμάτων.

Η μεγάλη ζήτηση και η σχεδόν γενικευμένη κυκλοφορία του χρυσού βενέτικου δουκάτου είχε ως φυσικό επακόλουθο από τα πρώτα κιόλας χρόνια της εμφάνισής-του να παρουσιασθούν μιμήσεις καθώς και παραποιήσεις-του από τις φράγκικες ηγεμονίες της Ανατολής και ιδίως από τους γενουάτες του Πέραν, της Μυτιλήνης και της Χίου, ειδικά για το εμπόριο της Ανατολής⁶⁵. Τα τελευταία αυτά είναι τα λεγόμενα *δουκάτα Χίου*⁶⁶, τα οποία ήσαν κατώτερα στον τίτλο και το βάρος από τα πρότυπά-τους τα βενετσιάνικα. Χρυσό δουκάτο με το όνομα τσεκίни είναι και το χρυσό τσεκίни των Ιπποτών της

61. Κ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Σταχυολογήματα ...", σ. 254.

62. Μερικά ακόμη παραδείγματα από τις πηγές ενδεικτικά του τρόπου διατύπωσης και χρήσης του τσεκινιού. ΑΝΤ. ΦΛ. ΚΑΤΣΟΥΡΟΣ, *ό.π.*, σ. 74, σε έγγραφο του 1592: "... ωδιά δουκάτα χρυσά τσεκίниαν του καλού πέξου Νο 10 ήγουν δέκα ...". - Και σε έγγραφο του 1596 από το ίδιο έργο, σ. 77: "... ωγιά δουκάτα χρυσά εις χρυσάφιν του καλού πέξου Νο 50 ...". - Γ.Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Νοταριακαί ...*, τ. 2, σ. 346, σε έγγραφο του 1779: "...τσεκίниα 100 εκατό ήτοι μονέδα άτρεχη ...". - Στο ΙΔΙΟ, σ. 458, σε έγγραφο του 1810: "... εισέ τόση μονέδα χρυσή κουρνέντε ...". - Ν.Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, *Κώδικας Τρίκκης*, Αθήνα 1980, σ. 88, σε έγγραφο του 1740: "... τα άπερ ο Πολύζος Μεταξάς ... απέδωκε προγαμαία δωρήματα ... φλωρία βενέτικα μισά δεκαεπτά ...".

63. ΙΩΣ. ΧΑΤΖΙΑΔΑΚΗΣ, *Η ιστορία της νήσου Μήλου ...*, σ. 224.

64. ΜΑΝΟΛΗΣ ΒΑΡΟΥΧΑΣ, *Νοταριακές πράξεις...*, σ. 8.

65. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ανέκδοτα νομίσματα κοπέντα εν Γλαρέντζα*, Αθήνα 1876. - Ο ΙΔΙΟΣ, "Ανέκδοτα νομίσματα κοπέ-ντα εν Πέραν υπό της αυτόθι αποικίας των Γενουησίων", *Αθήναιον* 1 (1872) 113-122. - Ο VINCENZO PADOVAN, (συγγραφέας του γνωστού έργου *Le monete dei veneziani*, Βενετία 3^η 1881), έχει δώσει σε μιά γλαφυρή ιστορικο-πολιτική μονογραφία το ιστορικό του τσεκινιού. Ως δείγμα του ποιήματος αυτού παραθέτουμε το απόσπασμα, το σχετικό με τις μιμήσεις καί παραποιήσεις του χρυσού βενετσιάνικου δουκάτου:

"Esso, volgendo i tempi-indubiamente
Per le sue assai preziose qualità
- Imitato e falsao di sovente
Fu da trafficatori qua e colà:
Con l'Italia, la Francia, Grecia, Rodi,
Il scimiar l'Asia eccetera, in più modi".

VINCENZO PADOVAN, *Il ducato d'oro della republica Veneta detto poi zecchino*, Βενετία 1883, σ. 12. - Ειδικότερα για τις μιμήσεις του τσεκινιού στην Ανατολή βλ. GIOVANNI GORINI, "Le imitazioni orientali dello zecchino veneziano considerazioni stilistiche", *Studi Veneziani* 10(1968)587-597. - F.W. HASLACK, "On imitation of the venetian sequin struck for the Levant", *Annual of the British School at Athens*, 18 (1911-1912)261-264. - FRANZ BABINGER, "Contraffazioni ottomane...", σ. 83-99. - GIOVANNINA MAJER, "Imitazioni e contraffazioni dello zecchino veneziano", *Congres International de Numismatique, Paris 6-11 juillet 1953 Actes*, τ. 2 (1957) 391-399. - Το θέμα των μιμήσεων του χρυσού δουκάτου της Βενετίας καλύπτει πληρέστερα το έργο των HERBERT E. IVES και PH. GRIERSON, "The venetian gold ducat and its imitations", στη σειρά *Numismatic notes and monographs*, της American Numismatic Society, π. 128, Νέα Υόρκη 1954.

66. V. VINAVER, "Der venezianische ...", σ. 129. - ΓΡ. ΦΩΤΕΙΝΟΣ, *Τα Νεαμονήσια*, Αθήνα 1865, σ. 185 κ.έ.: πβ. Γ.Ι.

Ρόδου, που κόπηκε κατά μίμηση του βενέτικου και κυκλοφορούσε τον 15^ο και 16^ο αι.⁶⁷. Τέλος, τόσο μεγάλη υπόληψη είχε το χρυσό βενέτικο δουκάτο στην Ανατολή, ώστε, όπως σε προηγούμενο κεφάλαιο αναφέρθηκε, απετέλεσε το πρότυπο του χρυσού τούρκικου altun.

Είδαμε ότι το χρυσό βενέτικο δουκάτο είχε μιά σταθερή κυκλοφορία από τον 13^ο αιώνα και ως το τέλος του 18^{ου}. Αλλά ακόμη και μετά την πτώση της Βενετίας, οπότε την πρώτη θέση στην κυκλοφορία παίρνει το ολλανδικό φλωρί, το βενέτικο τσεκίни διατηρεί έντονη την παρουσία-του, περιορισμένο έστω σε ορισμένες περιοχές. Στα Επτάνησα μετά την κατάληψή-τους από τους Αγγλους το νόμισμα αυτό εκβλήθηκε οριστικά με προκήρυξη του 1812 και αντικαταστάθηκε από το κολονάτο⁶⁸ στην υπόλοιπη όμως τουρκοκρατούμενη Ελλάδα εξακολουθούσε να κυκλοφορεί και το βρίσκουμε να αναφέρεται ως και τα μέσα του 19^{ου} αι. στις επίσημες νομισματικές διατιμήσεις και να αποτελεί τη βάση για τη ρύθμιση της αξίας των υπόλοιπων νομισμάτων που κυκλοφορούσαν παράλληλα, μιά και η δική-του εσωτερική αξία είχε παραμείνει αναλλοίωτη⁶⁹. Το ολλανδικό τσεκίни πρωτοκυκλοφόρησε στα Επτάνησα μεταξύ 1804-1806⁷⁰, ενώ πολύ σύντομα, το 1807 κιάλας, αντικαταστάθηκε κι αυτό από το γαλλικό ναπολεόνι⁷¹.

Το ίδιο σχεδόν αγαπητό με το βενετσιάνικο τσεκίни στην Ανατολή ήταν και το ουγγρικό χρυσό δουκάτο, το οποίο απαντάμε στα διάφορα έγγραφα και διατιμήσεις καθώς και στα νομισματικά ευρήματα. Το νόμισμα αυτό, γνωστό στις τούρκικες πηγές ως *madjar altunu* ή *madjar filuri*, ήταν ελαφρά κατώτερης αξίας από το βενέτικο φλωρί⁷². Στις ελληνικές πηγές απαντάται με τα ονόματα: *μαντζάρικο φλωρί* ή απλά *μαντζάρικο*⁷³, και *μαγιάρ* καθώς

ΖΩΛΠΑΣ, *Ιστορία της Χίου*, Αθήνα 1924, τ. 2, σ. 704 (έγγρ. του 1463) και σ. 720 (έγγρ. του 1470).

67. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Ανέκδοτα νομίσματα των Μεγάλων Μαγίστρων του εν Ρόδω Τάγματος των Ιωαννιτών", *Πανδώρα* 9 (1859) 503, 515-516 και 16 (1866) 406. - DECHANT P. NORBERT, "Beitrag zur Numismatik des Johanniter Ordens auf Rhodus", *Wien Numismat. Monatshefte* 4 (1869) 10-11. - Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Ανέκδοτα νομίσματα Ισακώβου Δέ Μιλλύ Μεγάλου Μαγίστρου της Ρόδου (1454-1461)", *Παρνασσός* 6 (1882) 966-969. - Α. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete di Venezia*, τ. I, σ. 250.

68. Α.Χ. ΖΩΗΣ, "Σημειώματα ...", *Δαναΐς* 3 (1912), φύλ. 30.

69. Μ. ΡΟΡΑ, *La circulation ...*, σ. 164. - Το τσεκίни ακόμη και στον 19^ο αι. αποτελεί το κατεξοχή νόμισμα αποταμίευσης. Ενδεικτικό παράδειγμα η περίπτωση του οθωμανού αρχιεπαναστάτη Ισμαήλ-Ουστάν, τον οποίο έπνιξαν στην Κωνσταντινούπολη στις 26 Ιουνίου 1811 και "λέγουν ότι ευρέθησαν επάνω του και 48 πουγγίων φλωρι, ήγουν δύο χιλιάδες βενέτικα φλωρία εις το κεμέρι του προς δώδεκα γρόσια το έν". Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *ό.π.*, σ. 150.

70. Α. Χ. ΖΩΗΣ, *Ιστορία ...*, Αθήνα 1955-57, σ. 424. Στα 1806 φτάνει στην Κέρκυρα "una gran Massa di Zecchini Olandesi coll' oggetto d'aver a supplire i debiti incontrati pel servizio di S.M. l'Imperatore di tutte le Russie. Considerando che li detti Zecchini Olandesi devono entrare in Circolazione nè avendo questa spezie di moneta Nobile un prezzo stabilito nella Piazza potrebbe senza una misura di precauzione l'abuso, et altrui caprizio arrecare all'Imperial Erario notabile pregiudizio che per un sacro dovere deve l'Eccellentissimo Senato allontanare...", για τούτο ορίζεται η τιμή του νομίσματος αυτού προκειμένου σ' αυτή και μόνο την τιμή να γίνονται οι αποπληρωμές των οφειλομένων. ΑΙΓ, Ε.Π., κυβ. 216, έγγρ. 65. - Παλαιά χρυσά ολλανδικά νομίσματα (*sequin vieux de Hollande*) κυκλοφορούν την περίοδο 1812-1814 και στις Ηπειρωτικές αγορές: πρόκειται μάλλον για τα τσεκίनिया της Ολλανδίας κοπής πριν το 1808, πριν δηλαδή από την καθιέρωση του νέου νομισματικού συστήματος στο Βασίλειο της Ολλανδίας που ίδρυσε το 1806 ο Ναπολέων. Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, "Ευρωπαϊκά νομίσματα ...", σ. 197. - Για το χρυσό ducato d'olanda, λεγόμενο και dukaten, το οποίο πρωτοκόπηκε το 1586, βλ. ED. MARTINORI, *La moneta*, σ. 130.

71. Το γαλλικό αυτό χρυσό νόμισμα πρωτοκυκλοφόρησε το 1803 από τον Ναπολέοντα, από τον οποίο πήρε και το όνομά-του, και ισοδυναμούσε προς 20 φράγκα. ED. MARTINORI, *La moneta*, σ. 339. - Διαδεδομένη κυκλοφορία έχουν τα ναπολεόνια στο χώρο της Ηπείρου κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αι. ΣΩΚΡ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, "Το Ηπειρωτικόν...", σ. 106. - Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, *ό.π.*, σ. 196.

72. Στα 1669 λ.χ., όταν στο βενέτικο τσεκίни αντιστοιχούσαν 250 άσπρα, στο ουγγρικό αντιστοιχούσαν 240. R.

και ο(υ)γγρικό φλωρί ή ουγγάρικο⁷⁴ και κατά ιταλική επίδραση ού(ν)γγαρο⁷⁵. Όπως και τα ονόματά-του δηλώνουν το χρυσό αυτό νόμισμα ήταν αρχικά νόμισμα της Ουγγαρίας. Η προτίμησή-του στις αγορές της Ανατολής οφείλεται –καθώς και του βενέτικου– στη σταθερότητα του τίτλου και του τύπου-του (από τη μιά όψη η εικόνα του Αγ. Λαδισλάου κι από την άλλη όπλα ή η Θεοτόκος). Τον τύπο αυτό μιμήθηκαν και μερικές ιταλικές πόλεις όπως η Παρμα, Modena, Corregio, Tassarolo, Macagno⁷⁶. Επίσης μίμηση του τύπου του ούγγρικού χρυσού δουκάτου είναι από το 1559 και τα γερμανικά και αυστριακά χρυσά δουκάτα· και ούγγαρο τούρκικα κυκλοφορούν στη Βενετία τον 16^ο αι.⁷⁷. Στην Αυστρία μάλιστα για το εμπόριο της Ανατολής έκοβαν και πολλαπλάσια του χρυσού δουκάτου⁷⁸. Κατά το τέλος του 16^{ου} αι. τον τύπο του ούγγρικού νομίσματος μιμήθηκαν και τα ολλανδικά χρυσά νομίσματα, τα οποία τον διατήρησαν με ελαφρές μεταβολές μέχρι το 19^ο αι.⁷⁹, ονομάστηκαν δε κι αυτά ούγγαρο ή ούγγρικο φλωριά⁸⁰, γεγονός που συχνά στις πηγές προκαλεί σύγχυση.

Προς το τέλος 18^{ου} αι., όταν ύστερα από την πτώση της Βενετίας περιορίστηκε η κυκλοφορία του βενέτικου τσεκινιού, το ολλανδικό είναι το πλέον διαδεδομένο στην Ανατολή και με βάση αυτό κόβονται και διατιμώνται και τα υπόλοιπα νομίσματα τούρκικα και ξένα. Έτσι, με βάση το ολλανδικό χρυσό νόμισμα ρυθμίζεται, όπως είδαμε παραπάνω, ο μαχμουτιές το 1814⁸¹. Πρέπει ακόμη να αναφερθεί εδώ ότι τα ούγγαρο ή ουγγρικά χρυσά νομίσματα ήδη από τον 17^ο αι. συναγωνίζονται στην Ανατολή το βενέτικο χρυσό τσεκίνι⁸². Ας σημειωθεί επίσης ότι τα ολλανδικά χρυσά δουκάτα μιμήθηκαν τον τύπο των χρυσών νομισμάτων του Φερδινάνδου και

MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 238. - F. BELIN, *Essais ...*, σ. 30-31. - Τον 18^ο αι. το ούγγρικο τσεκίνι, ισοδύναμο με 7 πιάστρα, ζύγιζε 1 δράμι και ήταν 23 καρατίων. Φ. ΜΠΩΖΟΥΡ, *Πίνακας ...*, σ. 249.

73. Π. ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ, "Πατριαρχικά έγγραφα", *ΔΙΕΕ* 9 (1926) 114-115. - Ι.Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, "Ταξιδιωτών ...", σ. 146. - ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. 6, σ. 429: "... περιεσίναξε όλα εκείνα τα φλωριά, όντα εις τον αριθμόν εκατόν πεντήκοντα μαντζάρικα ...".

74. ΑΘ. ΚΟΜΝΗΝΟΣ-ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, *Τα λείποντα τη εκδόσει ...*, ό.π., σ. 517. - ΑΛ. ΔΑ ΣΟΜΑΒΕΡΑ, *Θησαυρός ...*, σ. 247β στη λ. μονέδα. - Ι.Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, ό.π., σ. 147.

75. Ι. ΣΤΑΝΟΣ, *Βίβλος χρονική*, τ. 5, σ. 455. - ΑΛ. ΔΑ ΣΟΜΑΒΕΡΑ, ό.π. - Ν. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ- ΔΕΣΠ. ΤΣΟΥΡΚΑ, *Κώδιξ ...*, σ. 31 (στα 1696): "... είχε και της μητρός ημών δομένα φλουριά ούγγαρο 33 ..." και στη σ. 110 (στα 1720): "... της αφίθησαν φλορία ούγκαρο έξι ...".

76. Κόπηκε για πρώτη φορά το 1342 στην Ουγγαρία. Ο τύπος του χρυσού αυτού νομίσματος με την παράσταση του Αγ. Λαδισλάου και της Θεοτόκου πρωτοκυκλοφόρησε μετά το 1526 από τους πρίγκιπες της Τρανσυλβανίας και στη συνέχεια ακολούθησε η απομίμησή-του από άλλες χώρες. ΕΔ. ΜΑΤΙΝΟΡΙ, *La moneta*, σ. 354. - FR. SCHRÖTTER, *Wörterbuch*, σ. 714. - F.W. HASLUCK, *The levantine ...*, σ. (10) 48.

77. Σε διάταγμα του Συμβουλίου των Δέκα της Βενετίας (19.9.1547) ορίζεται ότι "il ducato venetiano si vecchio, come de ceca non si possa spender più de L.7, soldi 14; l'ongaro Thodesco et Turco L.7, soldi 10". F. ΜΙΑΡΙ, *Sul valore ...*, σ. 11.

78. FR. SCHRÖTTER, ό.π., σ. 167 στη λ. dukat. - F. BELIN, *essais ...*, σ. 29-31.

79. FR. SCHRÖTTER, ό.π.

80. F.W. HASLUCK, *The levantine ...*, σ. (10) 48. - Σε επίσημη διατίμηση νομισμάτων του 1811 το "ολλανδέζικο ή ούγγρικο φλουρί" αναφέρεται ως ένα και το αυτό νόμισμα και διατιμάται 11 γρόσια και 20 παράδες. Κ. ΚΑΡΑΤΖΑΣ, "Εφημερίδες", ό.π., σ. 151. - ΣΩΚΡ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, "Το Ηπειρωτικόν Αρχαίον ...", σ. 97. - Κατά τον ΕΔ. ΜΑΤΙΝΟΡΙ, ό.π., σ. 130, κακώς το χρυσό δουκάτο της Ολλανδίας φέρει και το όνομα "ούγγαρο".

81. Βλ. το κεφάλαιο για τα τούρκικα νομίσματα, σ. 92-93.

82. Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete di Venezia*, τ. 3, σ. 440: "una scrittura dei proveditori in zecca del 30 Agosto 1680 spiega chiaramente come questa lamentata concorrenza degli ongari fosse causata e alimentata dalla speculazione sul prezzo dello zecchino, perche, giunto questo alle lire venti, i turchi trovavano più utile importare sulla piazza di Venezia,

της Ισαβέλλας· τα νομίσματα αυτά, καθώς και οι ολλανδικές απομιμήσεις-τους σποραδικά μόνο κυκλοφορούσαν στην Ανατολή⁸³.

Σπανιότερα συναντάμε στα έγγραφα τα γαλλικά χρυσά νομίσματα, όπως το *φρατζέζικο φλωρί*⁸⁴, το χρυσό *λουδοβίκι* ή αλλιώς *λοβίκι* και *λουιδόριον*⁸⁵, το οποίο πρωτοκυκλοφόρησε από τον Λουδοβίκο ΙΓ' (1630-1643) και για να διακρίνεται φέρει συνήθως ένα ιδιαίτερο προσδιοριστικό η κάθε-του νέα έκδοση⁸⁶ κι ακόμη παλιότερα έχουμε το χρυσό *σκούδο* που ταυτίζεται με τον χρυσίνο ή το χρυσό δουκάτο⁸⁷. Από τις αρχές του 19^{ου} αι. το χρυσό *ναπολεόνι* είδαμε ότι κυκλοφορεί ευρύτατα στην Ανατολή και μάλιστα στα Επτάνησα.

Γενικά, μπορούμε να πούμε ότι από τον 18^ο αι., οπότε το ελληνικό εμπόριο γνώρισε τη μεγαλύτερη-του ανάπτυξη, κυκλοφορούσαν στις ελληνικές αγορές τα κυριότερα χρυσά ευρωπαϊκά νομίσματα. Τέτοια νομίσματα, εκτός από εκείνα που αναφέρθηκαν ήδη, είναι ακόμη το αυστριακό *σοφερίνι* ή *σοφορίνι* ή *σιφορίνι* ή *σουφορίνι* ή *σοφρόνι*⁸⁸, το οποίο είναι τριπλό αυστριακό φλωρί, *τριπλούς χρυσίνους* λεγόμενο από τους αρχαϊζοντες, δηλαδή το τριπλάσιο του βασιλικού φλωριού ή *κρεμνικιανού* ή *καισαρικού χρυσίνου*⁸⁹ ή *κρεμέζικου*⁹⁰ (από την πόλη Kremnitz ή Kormes-Banya, όπου πρωτοκόπηκε), ή απλώς *βασιλι-*

in luogo delle merci, gli zechini per cambiarli con gli ongarì".

83. F.W. HASLUCK, *ό.π.* - Σημειώνουμε εδώ ότι τα βενέτικα τσεκίνα και τα ούγγαρα (μαντζάρικα) αποθησαυρίζονταν και μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αι. κι ακόμη αργότερα, πράγμα που δείχνει τη μεγάλη εκτίμηση των ανθρώπων σ'αυτά. Σε διαθήκη του 1852 από τη Φιλιππούπολη διαβάζουμε: "και τρίτον σαφηνίζω σημειών όλην μου την κατάστασιν, ην μοι εχάρισεν ο πανάγαθος Θεός και ευρίσκεται εις χείρας μου κατά το παρόν εις μεν μετρητά, όπου είναι εις το κυπαρισσένιο μου σινδούκιον εις έναν μουσιμάν ραμμένα και βουλωμένα *μαντζιαροβενέτικα* κομμάτια εξακόσια: 600 τον αριθμόν, όπερ συμποσούται εις γρόσια χιλιάδες τριάκοντα". ΜΥΡΤΙΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΑΗΣ, "Η Ιερά της Φιλιππουπόλεως Μητρόπολις και οι Κώδικες αυτής", *Αρχείον του Θρακικού και Λαογραφικού Θησαυρού* 6 (1939-1940) 99.

84. Ι.Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, "Ταξιδιωτών ...", σ. 146. - Το 1695 με το θάνατο του Διοικητή του Χάνδακα Μεχμέτ Πασά ανακαλύφθηκαν στο σπίτι-του 5.000 γαλλικά φλωριά· και σε έγγραφο του 1696 γίνεται επίσης λόγος για ένα χρέος 100 φράγκικων χρυσών νομισμάτων. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 3, σ. 69 και 205 αντίστοιχα.

85. Το χρυσό αυτό νόμισμα της Γαλλίας (Louis d'or) είχε καθαρότητα χρυσού 22 καρατίων. *Διδασκαλία εντελής...*, σ. 88. - Α.Χ. ΖΩΗΣ, "Σημειώματα ...", *Δαναΐς*, φύλ. 30. - ΣΩΦΡ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, "Το Ηπειρωτικόν ...", σ. 97, 106.

86. ED. MARTINORI, *La moneta*, σ. 253. Πβ. Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, "Ευρωπαϊκά ...", σ. 196.

87. MART. CRUSIUS, *Turcograeciae*, σ. 553. - Το γαλλικό χρυσό νόμισμα κυκλοφορούσε και στην Αίγυπτο μολονότι στις επίσημες διατιμήσεις δεν το συναντάμε. Η. SAUVAIRE, *ό.π.*, σ. 421-422. - Στα 1584 ο Πάπας Γρηγόριος ΙΓ' ώρισε ετήσια συνδρομή 500 χρυσών δουκάτων (scudi) στο μοναστήρι του Σινά. Κ.Α. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ. 1, Αθήνα 1939, σ. 50. - Η Βενετία από το 1528 άρχισε την κοπή και νέου χρυσού νομίσματος, ονομαζόμενου χρυσού σκούδου, ελαφρότερου σε βάρος (ζύγιζε 3,5 γραμ.) και μικρότερου σε τίτλο (22 καράτια) από το τσεκίνο. ED. MARTINORI, *La moneta*, σ. 42. Σκούδα χρυσά βενετσιάνικα αναφέρονται σε έγγραφο του 1596: "... το αβαρίτς ... να πληρωθή προς άσπρα 2.500, ήτοι σκούδα χρυσά 25". Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 162.

88. ΓΕΩΡΓ. ΒΕΝΤΟΤΗΣ, *Ημερολόγιον του παρόντος χρόνου*, Βιέννη 1791, στο τέλος. - *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος* 1829, φύλ. 207. - Πβ. ΒΕΝΑΡΔΗ-ΤΕΝΤΕ, *Τα ελληνικά νομίσματα*, Αθήνα 1932, σ. 102. - ΣΩΦΡ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.*, σ. 106. - Μ.Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, "Αυτόγραφον τεύχος χρονικών σημειωμάτων και δοσοληψιών (1578-1588) του Γαβριήλ Σεβήρου", *Θησαυρίσματα* 9 (1972)24, έγγρ. του 1586: "... εις τα ειρημένα ζολντια και σοφρόνια έλαβα L. 101 και σολδία 4".

89. ΔΗΜ. ΝΙΚ. ΔΑΡΒΑΡΙΣ, *Πρόχειρος αριθμητική*, Βιέννη 1803, σ. 37, όπου τα αυστριακά νομίσματα υπολογίζονταν ως εξής:

τριπλούς χρυσίνους	13	φιορ.	20	κρ.
ημιχρυσίνους	6	"	40	"
χρυσίνους κρεμνικιανός ή καισαρικός	4	"	30	"

Τα νομίσματα αυτά αντιστοιχούν στα αναφερόμενα σε άλλο σημείο (σελ. 185-186) σοφερίνια προς 13 1/2 φιορ., ημισουφορίνια προς 6 φιορ. και 40 κρ., φλωριά βασιλικά προς 4 1/2 φιορ.· πβ. και ΘΩΜΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Χειραγωγός έμπειρος ...*, σε πολλά σημεία.

κού⁹¹, το οποίο επίσης είχε ευρεία κυκλοφορία, καθώς και το *μισό σοφερίνι*. Γνωστά στις ανατολικές αγορές είναι και τα φλωρεντινά φλωριά, τα *φλωρίνια*, που πρωτοκόπησαν στα μέσα του 13^{ου} αι., καθώς και τα τριπλάσια-τους τα ονομαζόμενα *ρουπόνια* ή *ρο(σ)πόνια*, τα οποία κυκλοφόρησαν για πρώτη φορά το 1719 από τον Cosimo Γ΄ των Μεδίκων⁹², και συνέχισαν να κόβονται ως το 19^ο αι. Πιο περιορισμένη κυκλοφορία είχαν οι αγγλικές λίρες, οι γνωστές-μας *στερλίνες*⁹³. Τα φλωριά της Νάπολης, ή αλλιώς ονομαζόμενα *ο(υ)γγιές* της Σικελίας, είναι μάλλον το χρυσό νόμισμα των Δύο Σικελιών, ο γνωστός *fenice*, που κόπηκε στο Παλέρμιο το 1735 από τον Κάρολο Γ΄ των Βουρβόνων⁹⁴.

Μεγάλη διάδοση στην Ανατολή είχαν οι ισπανικές, πορτογαλλικές και γενουάτικες *δούπιες* ή *ντούμπλες* και *ντούπιες*⁹⁵ ή *δούπλες* ή *δύπλες* και *ντουμπλόνια*⁹⁶. Στις αρχές του 19^{ου} αι. στις Ηπειρωτικές αγορές κυκλοφορεί και η δούπια της Σαβοΐας (*doppia di savoia*), της οποίας η πρώτη κοπή έγινε από τον Εμμανουήλ Φιλιμπέρτο στο β΄ μισό του 16^{ου} αι. και συνεχίστηκε μέχρι τα χρόνια του Βίκτωρα-Εμμανουήλ Α΄ (1814-1821)· διακρίνεται σε "παλιό" νόμισμα, κοπής πριν από το 1755, και σε νεότερο⁹⁷. Σε μία περίπτωση συναντήσαμε και *δούπια ρώσικη* και *γερμανική*⁹⁸. Κυκλοφορεί επίσης και *μισό δουμπλόνι* καθώς και τέταρτο (*κάρτο*) του ίδιου νομίσματος⁹⁹.

Συναντάμε ακόμη στις πηγές, αλλά πιο σπάνια, *ρούμπλια ρώσικα*¹⁰⁰, *ρωμάνικα*¹⁰¹, *μαντζακλιά*¹⁰², *γερμανικά χρυσά μάρκα* ή *αλμάρκα*¹⁰³, *sequins du*

90. ΣΩΚΡ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.*, σ. 216.

91. Γ. ΒΕΝΤΟΤΗΣ, *ό.π.* - *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, *ό.π.*

92. FR. SCHRÖTTER, *ό.π.*, σ. 580. - ED. MARTINORI, *ό.π.* σ. 440· πβ. Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, "Ευρωπαϊκά ...", σ. 196-7. - Λ.Χ. ΖΩΗΣ, "Σημειώματα ...", φύλ. 32. - ΣΩΚΡ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.*, σ. 97, 106.

93. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, *ό.π.* - ΒΕΝΑΡΔΗΣ-ΤΕΝΤΕΣ, *ό.π.* - ΣΩΚΡ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.*, σ. 97.

94. ED. MARTINORI, *ό.π.*, σ. 153 (*fenice*) και 351 (*oncia di Sicilia*). Πβ. Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, *ό.π.*, σ. 196. - ΣΩΚΡ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.*, σ. 106.

95. "Φέρνει φλωριά μεσ' τον ντορβά τις ντούπιες στο ντισάκι". ΤΑΚΗΣ Χ. ΚΑΝΑΛΩΡΟΣ, *Ο αρματωλισμός της Πελοποννήσου 1500-1821*, Αθήνα 1924, σ. 323. - Στα 1819 χρηματικό ποσό ανερχόμενο σε 6996 γρόσια, "τα οποία συνάξοντάς τα αλλάζετε εις ντούμπλες αθέριαις Ισπανίας και εις έλλειψίν τους εις Πορτογέζικες και με πρώτην ασφαλή οκαζιόνη με τα εξαποστέλλετε" [από την Υδρα στην Κωνσταντινούπολη]. ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. 6, σ. 169.

96. Ιδιαίτερα στην Υδρα στις αρχές του 19^{ου} αι. η δούπια φαίνεται ότι είναι το νόμισμα που κυκλοφορεί περισσότερο από όλα τα ευρωπαϊκά χρυσά νομίσματα, όπως το διαπιστώνει κανείς ξεφυλλίζοντας τον ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟ, τ. 3, σ. 511, τ. 5, σ. 337, 338, 342, 399 και τ. 6, σ. 20, 54, 217, 315, 345. - Γ.ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορικοί σημειώσεις*, σ. 41. - Ι.Δ. ΞΟΥΡΗΣ, "Τα κατά Αθω και Τένεδον εν έτει 1807", *ΔΙΕΕ* 1 (1883) 477. - ΣΩΚΡ. Β.ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.*, σ. 97, 106. - ΑΡΧΕΙΟ ΜΟΝΗΣ ΠΑΤΜΟΥ, Κώδ. 1004, φ. 23: Στα μέσα του 18^{ου} αι. "... τούμπιες δύο του Πορτογάλου βαρούν φλορία 6 ...". - Οι ισπανικές δούπιες καθώς και οι γενοβέζικες έχουν τις μεγαλύτερες τιμές σε τούρκικα γρόσια και στις Ηπειρωτικές αγορές, πράγμα που σημαίνει ιδιαίτερη προτίμηση στο χρυσό αυτό νόμισμα. - Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, *ό.π.*, σ. 196, 202. - Υπάρχουν ακόμη και *δούπιες του Περού*, αλλά από τα διαθέσιμα στοιχεία δεν φαίνεται να κυκλοφορούν στον ελληνικό χώρο· αντίθετα, γνωστή μας είναι η ύπαρξή-τους στη Δύση. - Στα 1725 φτάνουν από το Cadix στη Βενετία δούπιες του Περού από τις παλιές, επειδή ο αποστολέας δεν εύρισκε προς το παρόν *μονέδες του Πορτογάλου*. ΕΙΒ., Παλ. Αρχ., Αρχείο Γ. Μέλου, επιστολή Π. Καπετανάκη της 29.5.1725. - Στα 1728 ο βασιλιάς της Ισπανίας με διάταγμα όρισε την δούπια ίση προς 40 "ρεάλια της Πλάτας". *Ο.π.*, επιστολή της 20.11.1728 από Κάδιξ.

97. ED. MARTINORI, *ό.π.*, σ. 118· πβ. Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, *ό.π.*, σ. 197.

98. Σε προικοσύμφωνο του 1817 η νύφη προικοδοτείται και με "δούμπλαις δύο μαλαγματένιες, η μεν μία της Ρωσίας, η δε άλλη της Γερμανίας από τριάντα γρόσια η κάθε μία." ΕΛΕΝΙ ΤΣΕΝΟΓΛΟΥ, *Recherche sur l'habitat et la société de l'île de Castellorizo, Dodécane, Grèce*, doctorat de IIIème cycle, τ. 2, Παρίσι 1985, σ. 44.

99. ΙΕΕΕ, έγγο. 22297, Μύκονος 1807.

100. ΑΘ. ΚΟΜΝΗΝΟΣ-ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, "Εκκλησιαστικών τε και πολιτικών των εις δώδεκα ...", στο Ε. ΗΥΡΜΥΖΑΚΙ,

*roi*¹⁰⁴, καθώς και *τσεκίνια της Αλγερίας*¹⁰⁵.

Στα 1706 φτάνει στη Θεσσαλονίκη από την Αλεξάνδρεια μιά ποσότητα από αλλοιωμένα τσεκίνια *touvalis*, για τα οποία ο Γάλλος πρόξενος δεν γνωρίζει κανένα στοιχείο και τα οποία ξεφορτώθηκαν χωρίς κανένα εμπόδιο και διοχετεύθηκαν στην αγορά στην κανονική τιμή των γερών νομισμάτων ίδιου τύπου και προέλευσης¹⁰⁶. Στις τούρκικες πηγές συναντάμε και τον γενικευμένο όρο *kizil-guruş*, ο οποίος αποδίδεται σε όλα τα ξένα χρυσά νομίσματα¹⁰⁷: το *kizil* στην συγκεκριμένη περίπτωση σημαίνει λαμπερός, δηλαδή λαμπερό όχι αλλοιωμένο γρόσι. Παραπλανητική ως προς τον τύπο μοιάζει και η ονομασία ενός άλλου νομίσματος του *piastre de la rose*, η οποία παραπέμπει σε αργυρό νόμισμα: εντούτοις, πρόκειται πιθανότατα για αγγλικό χρυσό. Καθώς όμως οι ειδήσεις από τις πηγές είναι ελάχιστες και ασαφείς και η βιβλιογραφία σιωπά ως προς αυτό, η ταύτιση του *piastre de la rose* με το χρυσό *rose ryal* μόνο ως υπόθεση μπορεί να σταθεί¹⁰⁸.

Documente, τ. 13, σ. 186. -ΑΡΧΕΙΟ ΣΕΡΙΦΟΥ, κώδ. Μονής 3.

101. ΣΩΚΡ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.*, σ. 106.

102. ΣΤΟ ΙΔΙΟ.

103. ΣΤΟ ΙΔΙΟ.

104. Το νόμισμα αυτό μοναδική φορά το συναντάμε στις αγορές της Ηπείρου στην περίοδο 1712-1814 και η ταύτισή του με κάποιο από τα γνωστά-μας χρυσά ευρωπαϊκά νομίσματα είναι επισφαλής. Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, *ό.π.*, σ. 197· ενδεχομένως να πρόκειται για την γαλλική μίμηση του τσεκινιού.

105. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *ΜΜΙ*, σ. 383 (25 Μαΐου 1757): " ... αγγλικόν πλοίον έφθασε χθες από το Αλγέρι ... και έφερε μαζί του 150.000 τζεκίνια της Αλγερίας".

106. Δ. ΙΛΙΑΔΟΥ, *Inventaire ...*, σ. 17.

107. F. BELIN, *ό.π.*, σ. 29. - R. MANTRAN, *ό.π.*, σ. 238.

108. Βλ. το κεφάλαιο για τα αργυρά, σ. 152-153, σημ. 115.

3. Αργυρά

Όπως για τα χρυσά νομίσματα, έτσι και για τα ασημένια, θα πρέπει να αναφερθούμε σύντομα και στη βυζαντινή νομισματολογία, πρόδρομο και πρότυπο για τα τουρκικά. Το κυριότερο βυζαντινό αργυρό νόμισμα της τελευταίας περιόδου του βυζαντινού κράτους, το *άσπρο*, κυκλοφορεί βέβαια πριν από την τουρκική κατάκτηση αλλά και ύστερα απ' αυτή για αρκετό χρονικό διάστημα. Παράλληλα με τα βυζαντινά άσπρα κυκλοφορούν, κομμένα κατά μίμηση του άσπρου των Κομνηνών, άσπρα των Ιπποτών της Ρόδου, Κύπρου και Χίου, καθώς και τα τούρκικα, για τα οποία μιλήσαμε ήδη¹. Είναι δύσκολο να διακριθεί στις πηγές για ποιά άσπρα πρόκειται κάθε φορά, αν δηλαδή είναι τα βυζαντινά, τα φράγκικα ή τα τούρκικα. Η τιμή όμως όλων αυτών των νομισμάτων ήταν περίπου η ίδια. Τα βυζαντινά άσπρα βέβαια έπαψαν να κυκλοφορούν κάποια στιγμή μετά τη διάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ενώ περισσότερο χρόνο έμειναν στην κυκλοφορία τα άσπρα των φράγκικων κρατιδίων της Ανατολής, Κύπρου, Ρόδου και Χίου, τα οποία συνέχιζαν να κόβονται όλο τον 15^ο και στις αρχές του 16^{ου} αι.², οπότε αντικαταστάθηκαν από τα τούρκικα και σ' αυτές στις φραγκοκρατούμενες περιοχές³. Αναφέρονται επίσης στη Βενετία *άσπρα της Τάνας*· δεν φαίνεται όμως να είναι το άσπρο αυτό ενετικό νόμισμα, αλλά πιθανόν μίμηση ξένου νομίσματος που κυκλοφορούσε στις απομακρυσμένες περιοχές, με τις οποίες η Βενετία είχε εμπορικές σχέσεις⁴. Το βενετσιάνικο *bianco*, το οποίο για τελευταία φορά κόπηκε από το δόγη Andrea Dandolo⁵, δεν έχει καμιά σχέση με τα άσπρα στα οποία αναφερόμαστε εδώ.

Εκτός από το άσπρο, άλλο βυζαντινό νόμισμα που συναντάμε στις πηγές του 15^{ου} και 16^{ου} αι. είναι το *κεράτιον*. Κατά το βυζαντινό νομισματικό σύστημα το υπέρπυρο είχε υποδιαίρεση 24 κεράτια⁶. Οι Φράγκοι, μιμούμενοι τα χρυσά νομίσματα του Βυζαντίου, διατήρησαν και τη διαίρεσή-τους σε 24 κεράτια ή *καράτια* και έτσι το *βυζάντιο* των φράγκικων κρατιδίων ήταν διαιρεμένο επίσης σε 24 κεράτια. Το κεράτιο όμως αυτό δεν ήταν πραγματικό νόμισμα, αλλά λογιστικό, υπολογιζόμενο πάντα ως το 1/24 του βυζαντίου και αναλογούσε σε 2 *δηνάρια*· 8 κεράτια αποτελούσαν ένα άσπρο⁷.

1. Βλ. εδώ το σχετικό κεφάλαιο, σ. 124-129. - Για τα βυζαντινά άσπρα βλ. F. DE PFAFFENHOFFEN, *Essai sur les aspres connéates ou blancs d'argent de Trépisode*, Παρίσι 1847.

2. Για τα νομίσματα αυτά μιά παλιά μεν πλήν όμως βασική βιβλιογραφία είναι: Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Ανέκδοτα νομίσματα των Μεγάλων Μαγίστρων του εν Ρόδω ...", όπου περιγράφονται άσπρα των Μαγίστρων Jean de Hastic (1437-1454) και Jean Bapriste Orsini (1467-1476). - Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Μεσαιωνικά νομίσματα των δυναστών της Χίου*, Αθήνα 1886. - P. NORBERT-DECHANT, "Beitrag zur Numismatik ...", όπου περιγράφονται άσπρα της Ρόδου που κόπηκαν έως τον 16^ο αι. - P. LAMBROS, "Monnaies inédites de Raimond Zacosta (1461-1467)", *Bulletin de correspondance Hellénique* 1877, σ. 171-173. - DOM. PROMIS, *La zecca di Scio durante il dominio dei Genovesi*, Τορίνο 1865, σ. 54-56. - Ειδικότερα για το ροδίτικο άσπρο και τις αντιστοιχίες-του με τα άλλα νομίσματα της εποχής των Ιπποτών βλ. FR. MANNUCCI, "Giannetti dei Gran Maestri dell'Ordine di San Giovanni a Rodi", *Quaderni ticinesi di numismatica e antichità classiche* 11 (1982) 343-350.

3. *Άσπρα κομνηνάτα* ονομάζονταν τα άσπρα της Τραπεζούντας, ενώ σ' άλλες του Πόντου περιοχές συναντάμε *άσπρα στασιακά* κι *άσπρα κυρμανουηλάτα*. ΔΙΚ. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ, "Συμβολή ..." σ. 762.

4. N. PAPADOPOULI, *Le monete di Venezia*, τ. 1, σ. 277.

5. ΣΤΟ ΙΔΙΟ, σ. 66, 171.

6. E. SCHILBACH, *Byzantinische...*, σ. 140 και σ. 143: "το κεράτιον εστί το παρά Λατίνοις λεγόμενον καράτον ...". Πβ. Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Ιστορία ...*, σ. 465.

7. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ανέκδοτα νομίσματα του μεσαιωνικού βασιλείου της Κύπρου*, Αθήνα 1876, σ. 14.

Τα αναφερόμενα από τον Promis *κεράτια Χίου*⁸ κατά τον Π. Λάμπρο ήσαν τέταρτα γιλιάτου⁹. Εντούτοις, σε έγγραφα αναφερόμενα στη Χίο βρίσκουμε το κεράτιο ή καράτιο ως πραγματικό νόμισμα: σε έγγραφο λ.χ. του 1484 γίνεται λόγος για την έλλειψη μεγάλου αριθμού κερατίων στη Χίο, με τα οποία γίνονταν οι πληρωμές¹⁰, ενώ σε έγγραφο του 1494 ορίζεται ότι το ποσό πρέπει να καταβληθεί κατά τα $\frac{3}{4}$ σε *δουκάτα larghi* και το υπόλοιπο σε *κεράτια*¹¹. Τα αναφερόμενα κατά την εποχή αυτή κεράτια ισοδυναμούν με 6 δηνάρια το καθένα, και για το λόγο αυτό θα μπορούσε να τα θεωρήσει κανείς ως πολλαπλάσια του κερατίου: ίσως να πρόκειται γι' αυτό το ίδιο το $\frac{1}{4}$ γιλιάτου, δηλαδή νόμισμα των 4 κερατίων, του οποίου η τιμή από 8 δηνάρια είχε εκπέσει στα 6 λόγω της αλλοίωσης όλων των νομισμάτων της Χίου κατά την εποχή αυτή. Τα πολλαπλάσια λοιπόν αυτά των κερατίων είναι τα αναφερόμενα στα έγγραφα ως πραγματικά νομίσματα που κυκλοφορούσαν με το όνομα κεράτια.

Το λεγόμενο, εξάλλον, *κουκκί* ή *κοκκίον* είναι το γνωστό-μας κεράτιο, όπως σαφώς εξάγεται από πολλά έγγραφα¹² κι ακόμη καθώς συνάγεται από το ότι το κουκκί αναφέρεται ως το $\frac{1}{8}$ του άσπρου, ακριβώς όπως το κεράτιο¹³.

Και τα βυζαντινά *στάμενα* αναφέρονται σε πηγές της τουρκοκρατίας σπάνια ως πραγματικό νόμισμα, κυρίως με τη γενική έννοια του χρήματος¹⁴. Όταν ο Γλυζώνιος αναφέρει κάποτε το στάμενο ως υποδιαίρεση του τούρκικου άσπρου, δηλώνει προφανώς την τούρκικη φόλλα¹⁵.

8. DOM. PROMIS, *ό.π.*, σ. 54-56.

9. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Μεσαιωνικά νομίσματα των δυναστών της Χίου*, σ. 24. - Για τα τέταρτα γιλιάτου του 15^{ου} αι. βλ. στο ίδιο έργο, σ. 44-48.

10. Γ. ΖΩΛΩΤΑΣ, *Ιστορία ...*, σ. 749.

11. DOM. PROMIS, *ό.π.*, σ. 54.

12. E. SCHILBACH, *ό.π.*, σ. 140.

13. Μ. ΓΛΥΖΩΝΙΟΣ, *Βιβλίον πρόχειρον ...*, σ. 58: "ένα άσπρο είναι 8 κουκκία". - Στο ίδιο, σ. 52: "κουκκία 4 = $\frac{1}{2}$ άσπρον, κουκκία 2 = $\frac{1}{4}$ άσπρον".

14. Ως πραγματικό νόμισμα σε χφ. της Μονής Ξενοφώντος του Αγ. Ορους (1568): "Τό δυνάριον έστιν ασσαρί(ων) ξ' άπερ εστί νομμία, τα καλούμενα στάμενα· εισί δε δηνάρια εκατ(όν) εις τόν άργυρον· τά δέ τριάκοντ(α) αργύρια εισί, νομίσματα εκατόν". ΣΩΤ. Ν. ΚΑΔΑΣ, "Σημειώματα χειρογράφων του Αγίου Ορους. Μονή Ξενοφώντος", *Βυζαντινά* 15 (1989) 458. - Και με τη γενική έννοια του χρήματος: Ε. ΓΕΩΡΓΙΛΑΣ, *Ιστορική εξήγησις ...*, στ. 65: "επέπνευσεν ο Βασιλεύς και στάμενα τον δίδει". - Στο ίδιο, στ. 350: "δίδει των στάμενα πολλά και αμέτρητον λογάριν". - ΜΑΡΤ. CRUSIUS, *Turcograeciae*, σ. 352: "θέλοντας να συνάξω στάμενα που μου χρεωστούν εκεί". - Μ. ΓΛΥΖΩΝΙΟΣ, *ό.π.*, σ. 20, 81, 105. - Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *Documente*, τ. 14, part. I, σ. 62: "ει τινος δώση η αφεντία σου από στάμενα να μου φέρουν". Και πλο κάτω στο ίδιο, σ. 72: "Τα στάμενα με τον αυθέντην τον μπάιλον τα έλαβον" (1583). - Α. ΣΑΧΛΙΚΗΣ, *Γραφαί ...*, στ. 616: "Η τάξιμον ή στάμενα την αυθεντείαν να δώση". - Μ. ΚΙΓΑΛΑΣ, *Νέα σύνοψις ...*, σ. λη': "Τα στάμενα, όπου του έχουν δια τιμή του σιταριού". - ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΜΥΡΕΩΝ, *Ιστορία ...*, σ. 950: "Εγύρεψε χρυσά πολλά και στάμενα περίσση". - ΜΑΡΙΝΟΣ ΤΖΑΝΕ ΜΠΟΥΝΙΑΛΗΣ, *Ο Κρητικός πόλεμος*, έκδ. Αγαθ. Ξηρουχάκη, Τεργέστη 1908, (σ. 174), στ. 20: "ζητούμεν ελευθερία πρώτα να μασε δώσης, σπίτια, εκκλησίες και στάμενα να μασε βεβαιώσης". - Και σε έγγραφο του 17^{ου} αι.: "και αφτός γαλτάρει τανοθεν στάμενα και περασοντας η δε χρονοι δεκα να μπορη ο ανοθεν μισερ περος να διδη και να μετρηση τα ανοθεν υπερχυρα (;) 423". ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, "Κρητικά συμβόλαια ...", σ. 62. - *Κώδικας ζητειών του Παναγίου Τάφου*, 10 Απριλίου 1661: "ενθύμησις εις τα στάμενα οπου πέρονμεν δανεικά". Η λέξη απαντάται σε παροιμίες ακόμα και στον 19^ο αι.: "Των ακριβών τα στάμενα εις χαροκόπου χέρια". ΝΤ. ΚΟΝΟΜΟΣ, "Παροιμίες, γλωσσικά και ιδιωματοισμοί των εν χρήσει εν νήσω Ζακύνθω 1820", *Επτανησιακά Φύλλα* 3 (1956) τχ. 1-2. - Σπάνια είναι και η χρήση του όρου *ξεσταμένος* ως χαρακτηριστικό του ανθρώπου που δεν έχει καθόλου χρήματα: "Και άτυχος ο πένης, δεν έχη...· μόνον είναι ξεσταμένος και γυμνός...". Γ. ΚΑΦΤΑΝΤΖΗΣ, *Η Σερραϊκή ...*, έκδ. 1989, σ. 105.

15. Μ. ΓΛΥΖΩΝΙΟΣ, *ό.π.*, σ. 62: "ήγουν φλουρία 20, άσπρα 50, στάμενα 26 $\frac{2}{3}$ ". - Στο ίδιο, σ. 28: "αν έχης να οφεί-

Γνωρίζουμε τέλος, ότι κι ο τελευταίος αυτοκράτορας του Βυζαντίου έκοψε, πιθανόν για να καλύψει έκτακτες ανάγκες, ασημένιο νόμισμα βάρους 2,89 γραμμαρίων που αντιστοιχούσε στο 1/4 του υπέρπυρου της εποχής¹⁶.

Εκτός απ' αυτά τα βυζαντινά αργυρά και άλλα νομίσματα, είτε πραγματικά, είτε λογιστικά, χρησιμοποιούνταν στις αγορές της Ανατολής. Και πρώτα απ' όλα οι διάφορες ευρωπαϊκές λίρες ή λίβρες. Η *λίρα* ή *λίβρα* ήταν κατ' αρχήν λογιστική μονάδα του Καρολιγγείου νομισματικού συστήματος όλων σχεδόν των κρατών της Ευρώπης και είχε υποδιαίρεση 20 *σολδία*, καθένα υποδιαιρούμενο σε 12 *δηνάρια*¹⁷. Ως πραγματικό αργυρό νόμισμα κόπηκε η λίρα πρώτα στη Βενετία από το Δόγη Nicolò Tron (1472) και αργότερα το 1474-1475 από το Δόγη P. Mocenigo, ονομαζόταν δε η μεν πρώτη *λίρα Tron* ή *lira da 20 soldi* η δε δεύτερη *mocenigo*¹⁸. Κατά μίμηση αυτής έκοψαν ανάλογα αργυρά νομίσματα και άλλες ιταλικές πόλεις όπως η Μόδενα, Πάρμα, Λούκα, κ.ά. Στον 16^ο αι. η λίρα είναι νόμισμα ελάχιστα εκτιμώμενο, τουλάχιστον στην βενετοκρατούμενη Κρήτη, γιαυτό κι αποκαλείται *κακόλιτρα*¹⁹. Πολύ αργότερα κόπηκε για πρώτη και μοναδική φορά η αργυρή γαλλική λίρα το 1656, ονομαζόμενη και *lis d'argent*, καθώς και νόμισμα μισό και τέταρτο αυτής²⁰. Η λίρα έμεινε το κυριότερο στη Γαλλία νόμισμα μέχρι τον 18^ο αι., οπότε αντικαταστάθηκε από το γαλλικό *φράγκο*, το οποίο επίσης είχε ευρεία κυκλοφορία στην Ανατολή²¹.

Στην Ελλάδα και κυρίως στις βενετοκρατούμενες περιοχές μεγάλη κυκλοφορία έχει επίσης και ένα άλλο βενετσιάνικο νόμισμα η *λίρα* ή *λίτρα* της Βενετίας²², ενώ σε μικρότερη έκταση

λης φλωρία και άσπρα και στάμενα", όπου το στάμενο θεωρείται ως υποδιαίρεση του άσπρου. Στη συνέχεια όμως, στο παράδειγμα της αφαίρεσης, οι αριθμοί αναφέρονται σε φλωριά, άσπρα, φόλλες, γίνεται δηλαδή ταύτιση της φόλλας με το στάμενο.

16. S. BENDALL - Π. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΣ, "Το μοναδικό νόμισμα του Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου (1449-1453)", *Νομισματικά Χρονικά* 3 (1974) 29-31.

17. RAFFAELLA FRANCI - LAURA TOTI RIGARELLI, *Introduzione all'aritmética merchantile del medioevo e del rinascimento*, Σιέννα, 1982, σ. 54. - O. M. BLOCH, "Esquisse d'une histoire monétaire de l'Europe", *Cahiers des Annales* 13 (1954) 43, διαφωνεί με την χρήση του όρου "monnaie de compte", που πολλοί ιστορικοί αποδίδουν στο sou και τη livre (δηλ. σολδίο και λίρα) προκειμένου να δηλώσουν ότι δεν πρόκειται για πραγματικά νομίσματα. Τον θεωρεί κακό, ατυχή όρο, επειδή δημιουργεί σύγχυση με τον ίδιο όρο, δηλαδή "λογιστικό νόμισμα", της μεταγενέστερης περιόδου. Κατά την άποψή-του το sou και η livre αντιστοιχούν σε κάτι το απολύτως πραγματικό και συγκεκριμένο· η έκφραση δηλαδή της εποχής ότι η πληρωμή θα γίνει σε μία *livre provinois* ή μία *livre tournois*, σημαίνει σαφώς ότι θα πληρωθούν 240 deniers προερχόμενα από τα νομισματοκοπεία της Provins ή της Tours αντίστοιχα.

18. Για τη βενετσιάνικη λίρα γενικά, τη *lira di piccoli* και τη *lira di grossi*, τα μορφολογικά του νομίσματος, την μεταξύ-τους σχέση, και τη σχέση λίρας-δουκάτου στον 14^ο αι., καθώς και τις υποδιαιρέσεις-τους ή το νομισματικό σύστημα της νεότερης του 14^{ου} αι. περιόδου βλ. GIULIO MANDICH, "Monete di conto veneziane in un libro di commercio del 1336-1339", ανάτ. από το *Studi Veneziani* 8 (1984) 36, καθώς και το έργο του N. PAPADOPOLI, "Sul valore della ...", σ. 6-19. Από τη βιβλιογραφία βλ. ακόμη: FR. SCHRÖTTER, *Wörterbuch*, σ. 355 στη λέξη lira. - ED. MARTINORI, *La moneta*, σ. 250. - N. PAPADOPOLI, *Le monete di Venezia*, τ. 2, σ. 4-5, 28 και αλλού. - GIAMPAOLO BORDIGNON, *Le monete della repubblica ...*, σ. 18.

19. Γ. ΧΟΡΓΑΤΗΣ, *Κατζούμπτος*, ό.π., σ. 44, στ. 290-291: "κι' εδά θα πηραίνω να'ρχωμαι στο σπίτι του ολημέρα / να βγάλω δυό κακόλιτρες οχ τη δική του χέρα".

20. ED. MARTINORI, ό.π., σ. 251. - FR. SCHRÖTTER, ό.π., σ. 357.

21. Για τα νομίσματα αυτά θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

22. Α. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ, *Η Βενετοκρατούμενη ...*, σ. 113 κ.ε. - Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί βενετοκρατίας*, τ. 1, Αθήνα 1914, σ. 40-41.- Από τα έγγραφα που εκδίδει ο Γ. Πετρόπουλος στον τ. 4, διαπιστώνουμε ότι η λίρα και το δουκάτο είναι τα νομίσματα που κυρίως χρησιμοποιούνται για τις συναλλαγές στην Κεφαλονιά ακόμη και τον 18^ο αι. Η λίρα όμως των βενετσιάνικων κήσεων είναι κατά κανόνα υποτιμημένη σε σχέση με το ίδιο νόμισμα της μητρόπολης· έτσι, στα μέσα του 16^{ου} αι. σύμφωνα με βενετσιάνικες πηγές η κρητική

κυκλοφορεί και η γαλλική λίβρα²³. Με την κατάλυση της Βενετικής Δημοκρατίας και τη γαλλική επέκταση στην Ιταλία επεβλήθη και το νομισματικό σύστημα των Γάλλων πρώτα στο Piemonte, αργότερα στην Γενοβα και την Liguria και σ' άλλες περιοχές της Ιταλίας. Τέλος με διάταγμα της 21.3.1806 ο Ναπολέων όρισε ότι το Ιταλικό Βασίλειο θα είχε το ίδιο νόμισμα με εκείνο της Γαλλίας. Την εποχή αυτή κυκλοφόρησε στην Ιταλία το αργυρό νόμισμα της μιάς λίρας βάρους 4,5 γραμμαρίων που είχε χαραγμένες τις λέξεις "Napoleone imperatore e re", γνωστό με το όνομα *lira italiana*²⁴. Το νόμισμα αυτό έχει υποδιαίρεση 100 *centesimi* και ως προς τη βενετική λίρα βρίσκεται σε αντιστοιχία 1 προς 2 περίπου²⁵. Ομως και πριν από την κοπή της πρώτης πραγματικής λίρας αυτή απαντάται, ως λογιστικό νόμισμα, στις φραγκοκρατούμενες ελληνικές περιοχές. Από το 1453 αλλά και πρωιμότερα συναντάμε τη λίβρα της Γένουας στην οποία αποτιμώνται τα εμπορεύματα και γίνονται οι λογαριασμοί²⁶.

Το νόμισμα της μισής λίρας, που κόπηκε το 1473 από τον Δόγη Nicolò Marcello και ονομάστηκε *μαρτζέλος* ή *μαρτζέλι*²⁷, κυκλοφορούσε επίσης στην Ελλάδα· το νόμισμα αυτό, ονομαστικής αξίας 10 σολδίων και ταυτιζόμενο με το δηνάριο²⁸ κατά καιρούς απόκτησε διαφορετική αξία. Διαδεδομένη είναι η χρήση του μαρτζέλου όχι μόνο τον 15^ο αλλά και τον 16^ο αιώνα²⁹. Προς τα μέσα μάλιστα του τελευταίου αυτού αιώνα είχε πάρει ανησυχητικές διαστάσεις η εξα-

λίρα ήταν 30% περίπου κατώτερη από τη βενετική, ούτως ώστε στα 1563 οι 21 λίρες τοπικές να αντιστοιχούν σε 14 βενετιάνικες. ΜΑΡΙΑ ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Η έκθεση ...*, σ. 141. - Όταν, εξάλλου, η αναφορά γίνεται στο τοπικό νόμισμα, αυτό δεν παραλείπεται να δηλώνεται: "Κοστάρει το παρόν λίτραις δικαίς μας Νο λ.14" σημειώνει στα 1757 ο κάτοχος του βιβλίου στο Αργοστόλι. Γ.Γ. ΑΛΙΣΑΝΔΡΑΤΟΣ, "Παναγής ιερέυς Φραγκάτος ...", σ. 38. - Ας σημειωθεί τέλος ότι η φερόμενη ως πραγματικό νόμισμα *ζακνυθινή λίρα* από τον Π. ΜΑΡΙΝΟ, "Γεορ. Πλακωτός και Ν. Δοξαράς", *Ελληνικά* 11 (1939) 293-298, δεν υφίσταται και από παρανόηση θεωρείται ότι ο Λ. ΖΩΗΣ, *Λεξικόν Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου*, τ. 2, Αθήνα 1963, σ. 249 κάνει λόγο για τέτοιο τοπικό νόμισμα. Πρόκειται για το βενετιάνικο νόμισμα του οποίου απλώς η τιμή διαφέρει από εκείνη της μητρόπολης.

23. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *ό.π.* - ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ, *Ιστορία Κύπρου ...*, σ. 53. - "Κώδιξ περιέχων τας αντιγραφάς των επιστολών ψηφισμάτων... Δωροθέου Πρωίου", *Περιοδικόν Φιλολογικόν Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* 13 (1880) 248. - ΔΗΜΗΤΡΙΩΝ, *Γεωγραφία νεωτερική*, τ. 1, Βιέννη 1795, σ. 175. - Η γαλλική λίρα, πραγματικό νόμισμα, δεν πρέπει να συγχέεται με την livre tournois, λογιστικό νόμισμα: υπολογισμοί-της σε καθαρό ασήμι για την περίοδο 752-1740 βλ. ABBOTT P. USHER, "Il movimento generale dei prezzi del grano in Francia dal 1350 al 1788", στο *I prezzi in Europa dal XIII secolo a oggi*, έκδ. Einaudi, Τορίνο 1967, σ. 41-45.

24. M. ROBERTI, *Milano capitale napoleonica, [La formulazione di uno stato Moderno (1796-1814)]*, τ.3, Μιλάνο 1947, σ. 212-213· πβ. και CARLO CIPOLLA, *Le avventure della lira*, Μπολόνια 1975, σ. 83-84.

25. *Μηνολόγιον του έτους 1809*, Βενετία 1809, τελ. σελ. - ΣΤΥΛ. Κ. ΠΕΡΔΙΚΗΣ, *Η Μονή Κύκκου ο αρχιμανδρής Κυπριανός και ο τυπογράφος Μιχαήλ Γλυκής*, Λευκωσία 1989, σ. 75, 92-93.

26. Γ. ΖΩΛΩΤΑΣ, *Ιστορία της Χίου*, τ. 2, σ. 670 (έγγρ. 1453), σ. 672 (έγγρ. 1464), σ. 680 (έγγρ. 1462).

27. GIAMPAOLO BORDIGNON, *Le monete ...*, σ. 18. - Λ.Χ. ΖΩΗΣ, "Σημειώματα ...", φύλ. 28. - Ν. ΠΑΡΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete di Venezia*, τ. 2, σ. 20. - Κ. ΣΑΘΑΣ, *ΜΒ*, τ.6, σ. 662 (Διαθήκη από την Κρήτη του 1496): "αφήνης του νοταρίου τούτου μαρτζίλια γ' ". - Στο ΙΔΙΟ, σ. 665 (διαθήκη του 1497): "έτι κρατεί με εις ενέχυρον ο μάγιστρος Κωνσταντίνος ο χρυσοχός μίαν κούπαν ογκιών δ' και ενός εξαγίου δια μαρτζέλια ιστ' ". - Σε έγγραφα του 16^{ου} αι. από την Κρήτη επίσης δόκιμος είναι ο όρος *άσπρη μονέδα* για την πληρωμή σε "μοτσενίγους" σε αντιδιαστολή με την *μάυρη μονέδα* που σήμαινε τις πληρωμές σε παντοειδή χάλκινα νομίσματα. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Σταχυολογήματα ...", σ. 246: "... εμέτρησεν εμπρός εμού του νοταρίου και μαρτύρων εις τόσην άσπρη μονέδα και σεζίνια ...". Πβ. και το κεφάλαιο για τα χάλκινα νομίσματα σ. 167.

28. E. SCHILBACH, *ό.π.*, σ. 143: "το δε αργύριον έχει δηνάρια 100 ήγουν μαρτζέλους", καθότι "το δηνάριον φασίν είναι άσπρα 4 1/2 δια θώμεν αυτό μαρτζέλον είναι".

29. Μερικά ενδεικτικά παραδείγματα από τον 16^ο αιώνα: Στα 1507 μαρτσέλοι κυκλοφορούν και στην Κεφαλονιά. ΗΛ. Α. ΤΣΙΠΣΕΛΗΣ, *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα*, τ.2, Αθήνα 1960, σ. 407. - Σε διαθήκη του 1534 από το Ναύπλιο ο υπολογισμός στην εκτίμηση των καταγεγραφομένων ειδών γίνεται σε μαρτζέλους: "... και μία βέρα χρυσή εις την

γωγή βενετσιάνικων νομισμάτων εκτός της Γαληνοτάτης με σκοπό την παραχάραξή-τους σε κακές απομιμήσεις· τα νέα αυτά κέρματα επανεισαγάγονταν στη Βενετία και προκαλούσαν αναστάτωση στο νομισματικό σύστημα. Για το λόγο αυτό το Συμβούλιο των Δέκα με απόφαση της 28.11.1553 αναγκάζεται να λάβει προστατευτικά μέτρα επιβάλλοντας κυρώσεις στους ναυτικούς που κρυφά διακινούσαν χρήματα. Σ'ένα σημείο της απόφασης αναφέρεται ότι τα νομίσματα που αγοράζονται για το σκοπό αυτό είναι "marcelli, mocenighi et altre monede"³⁰.

Αλλά και τα εικοστά της λίρας, τα σολδία, κυκλοφορούσαν επίσης ως πραγματικό νόμισμα, κυρίως τα βενετικά και σπανιότερα τα γαλλικά³¹. Το σολδίο κατόντησε επίσης να χρησιμοποιείται για δήλωση του νομίσματος γενικά, όπως συνέβη και με πολλά άλλα, εξαιτίας της μεγάλης-του κυκλοφορίας³². Τα σολδία, αργυρά νομίσματα κατ'αρχήν, με τον καιρό γίνονταν όλο και φτωχότερα σε άργυρο μέχρις ότου κατόντησαν χάλκινα ή από μίγμα (billon) και υπολογίζονταν πάντοτε στο 1/20 της λίρας. Όταν στη Γαλλία αντικαταστάθηκε η λίρα από το φράγκο, το οποίο διαιρούνταν σε 100 λεπτά, στην δε Ιταλία με την εισαγωγή επί Ναπολέοντος του γαλλικού νομισματικού συστήματος διαιρέθηκε και η λίρα σε 100 λεπτά, το σολδίο ως το 1/20 της λίρας ισοδυναμούσε με 5 λεπτά και έτσι διατηρήθηκε στα νέα νομισματικά συστήματα³³. Χάλκινα σολδία κόπηκαν και για τις κτήσεις της Βενετίας στην Ανατολή. Περί το 1700 κόπηκαν τα σολδία "per le Isole e per l' Armata"· για τις ανάγκες επίσης του πολέμου στο Μοριά κόπηκαν ειδικά νομίσματα μεταξύ των οποίων και σολδία. Στα 1730 τέλος, η Βενετία έκοψε σολδία και για τα νησιά Κέρκυρα, Κεφαλονιά και Ζάκυνθο, τα οποία όμως κυκλοφορούσαν γενικά σ'όλη την Επτάνησο³⁴. Σε έγγραφο του 1710 από το Αργοστόλι συναντάμε τον όρο *σολδία εφετίβα*³⁵ κι αλλού *βαριά σολδία*³⁶.

Εκτός από τα σολδία, που έφεραν επίσης και το όνομα *marchetti*³⁷, έχουμε και τα μικρά

Καβαλάρενα την Κλημέντην δια ματζέλους δ'...". Μ.Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, "Μιά διαθήκη από το Ναύπλιο (1534) με πλούσιο γλωσσικό υλικό", *Αντίχαρη. Αφιέρωμα στον καθηγητή Σταμάτη Καρατζά*, Αθήνα 1984, σ. 264. - Στα 1549 ο Δημήτρης Ευγενικός από την Εύβοια, που όμως ζει στη Βενετία, αφήνει με τη διαθήκη-του ανάμεσα σε διάφορα νομίσματα και ματζέλους. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Οκτώ διαθήκαι Ελλήνων Βενετίας (1535-1549)", *Μνημοσύνη* 1 (1967) 195.

30. FULCIO MIARI, *Sul valore della moneta estera raggualata à quella veneziana*, Βενετία 1893, σ. 25-28.

31. M. CRUSIUS, *Turcograeciae*, σ. 268: "στέλλουσί μοι εκείθεν (εκ Μυκόνου) σολδίων α', άτινα πολιτικά τορνέσια στ'". - Ε. ΗΥΡΜΥΖΑΚΙ, *Documente*, τ. 14, part. I, σ. 67(1583): "τάλαιρον μονέδα βενετική, λίβρας 6, σολδία 2". - Μ. ΓΑΥΖΩΝΙΟΣ, *ό.π.*, σ. 133. - Α. ΒΟΥΡΔΟΥΜΠΑΚΗΣ, "Κρητικά έγγραφα ...", σ. 343: "τζεκίνια χρυσά πέντε, κάμνουν υπο. εκατόν, είκοσι δυό σολδία".

32. Μερικά παραδείγματα της χρήσης του σολδίου με την γενική έννοια του χρήματος: ΜΑΡΚΟΣ ΔΕΦΑΡΑΝΑΣ, "Λόγοι διδακτικοί του πατρός προς τον υιόν", *Λαογραφία* 11(1934-37), στ. 35: "τριακόσια πέρπυρα αν σου χρωστούν, σολδί να μη σου δώσουν". - ΜΠΕΡΓΑΔΗΣ, *Απόκοπος, ό.π.*, στ. 270: "και παίρνει φόλλαν για σολδίν, καλά και δεν το ξάζει". - ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΚΙΓΑΛΑΣ, *Νέα σύντομη διαφόρων ιστοριών*, Βενετία 1637, σ. ροστ': "διότι δεν είχε δύναμι σολδίων να συνάξη φουσάτα". - ΜΑΝΘΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ, *Συμφορά και αιχμαλωσία Μορέως*, Βενετία 1875, σ. 10: "ασκέρια έπαρε πολλά, σολδία όσα μπορέσης". - ΣΤΟ ΙΔΙΟ, σ. 15 και 109: "νέος παίρνει τη γριά, πρέπει της νάχη σολδία". - Σε ζακυνθινό έγγραφο του 1643: "... με τα σολδία οπου είχα, ρεάλια, τζεκίνια ...". ΝΤΙΝΟΣ ΚΟΝΟΜΟΣ, "Ιστορικά έγγραφα Ζακύνθου", *Επτανησιακά φύλλα* 4 (1960) 3.

33. FR. SCHRÖTTER, *ό.π.*, σις λ. soldo και sol.

34. V. LAZARI, *Le monete ...*, σ. 88-89· πβ. Α.Χ. ΖΩΗΣ, "Σημειώματα ...", *φύλ.* 32. - Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Τα επί Ενετοκρατίας νομίσματα Κερκύρας, Κεφαλληνίας και Ζακύνθου", *Πανδώρα* 6 (1885-6) 80-82. - ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ Ν. ΜΟΣΧΟΝΑ, "Νομίσματα στα Ιόνια νησιά κατά τη βενετική κυριαρχία", *Η Κεφαλονίτικη Πρόοδος* 7 (1978) 122.

35. "... και μην έχοντας το μόδο να τονε πλερώση με σολδία (ε)φετίβα του δίνει και πουλεί ένα σπίτι ...". Γ.Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Νοταριακάί ...*, τ. 4, σ. 73 κ.ά.

36. ΕΠΑΜ. ΓΕΩΡΓΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Τηνιακά ήτοι αρχαία και νεωτέρα γεωγραφία της νήσου Τήνου*, Αθήνα 1889, σ. 90-91.

37. N. PARADOPOLI, *Le monete di Venezia*, τ. 2, σ. 5.

σολδία για την Ανατολή τα λεγόμενα *σολδίνια*, τα οποία ήταν το 1/3 του σολδίου, δηλαδή 60 σολδίνια αποτελούσαν μία βενετική λίρα³⁸. Άλλο βενετικό νόμισμα, ονομαζόμενο κι αυτό σολδίνι, ήταν το 1/4 του βενετσιάνικου *grosso* που κόπηκε από τον Francesco Dandolo και το οποίο ήταν γνωστό κάποτε κι ως *gincchiello* από την παράσταση του γονατιστού Δόγη που έφερε στη μιά-του όψη³⁹. Για την Κρήτη κόπηκαν σολδίνια ίσα με 4 τορνέσια, δηλαδή ίσα προς 4/15 του βενετσιάνικου σολδίου⁴⁰. Των νομισμάτων αυτών, τα οποία είχαν αποκτήσει μεγάλη υπόληψη στην Ανατολή⁴¹, έχουμε απομιμήσεις κατά τον 14^ο αι. από τους ηγεμόνες της Αχαΐας, οι οποίοι έκοβαν άφθονα τέτοια κέρματα στη Γλαρέντζα⁴².

Νόμισμα ίσο με 1/2 του βενετικού σολδίου κυκλοφορούσε επίσης στην Ανατολή. Η κυκλοφορία του νομίσματος αυτού ονομαζόμενου *bezzo* ή αλλιώς *mezzanino*, που υποδιαιρούνταν σε 6 *danari piccoli* ή *bagattini*, αποφασίστηκε από το Συμβούλιο των Δέκα με διατάγματα των ετών 1497 και 1499, με το σκοπό να αντικαταστήσει τα ξένα νομίσματα και ειδικά τα αυστριακά *bez*, των οποίων η κυκλοφορία είχε απαγορευτεί⁴³. Τα πρώτα *bezzi* ή *mezzi soldi* κόπηκαν στις αρχές του 16^{ου} αι.· το 1519 επί Leonardo Loredan, εξαιτίας της μεγάλης αφθονίας των *mosenighi* που κυκλοφόρησαν στο Μιλάνο, ονομάστηκαν *berlinghe*⁴⁴. Χάλκινα *bezzi* εκδόθηκαν από τη Βενετία ειδικά για τις κτήσεις-της στη Δαλματία, Αλβανία και τα Επτάνησα⁴⁵. Ασημένιο νόμισμα των 40 σολδίων, ονομαζόμενο *giustina* έκοψε το 1578 η Βενετία, για τον εορτασμό της νίκης στην ναυμαχία της Ναυπάκτου, το οποίο κυκλοφόρησε και στις κτήσεις-της στην Ανατολή⁴⁶.

Άλλο νόμισμα που ευρύτατα κυκλοφορούσε στην Ανατολή και ειδικά στις βενετικές κτήσεις ήταν ή *γαζέτα*, βενετικό νόμισμα των 2 σολδίων από μίγμα (*billon*). Ο Δόγης Francesco Erizzo ήταν ο πρώτος που έκοψε γαζέτα των 2 σολδίων για την Κρήτη γύρω στα 1646 προς το τέλος δηλαδή του αξιώματός-του. Ο διάδοχός-του Francesco Molin έκοψε στα 1647 ειδικά επίσης για τις ανάγκες της Κρήτης γαζέτες διπλές και απλές (*gazzete doppie e semplici*)⁴⁷. Και αργότερα, όσο η βενετσιάνικη κατοχή συνεχιζόταν στην περιοχή αυτή κόπηκαν τέτοια νομίσματα ακριβώς για να εξυπηρετήσουν τις τοπικές ανάγκες. Στα 1658 έχουμε την κοπή χάλκινων γαζε-

38. N. PAPADOPOLI, *Di alcune monete veneziane per Candia*, Βενετία 1871, σ. 5· - πβ. Α. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ, *Η Βενετοκρατούμενη Ανατολή ...*, σ. 113. Το περί νομισμάτων κεφάλαιο του Ξηρουχάκη είναι κατά λέξη μετάφραση, σε πολλά σημεία λανθασμένη, εγγράφου του Αρχείου Cotter που δημοσιεύει ο N. PAPADOPOLI, *ό.π.*, σ. 11.

39. GIAM. BORDIGNON, *Le monete ...*, σ. 17.

40. V. LAZARI, *Le monete ...*, σ. 102-104.

41. Στην Κρήτη, καθώς προκύπτει από μαρτυρίες του 1549 και 1570, η καταβολή των ημερομισθίων γινόταν σε σολδίνια. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, "Το διαμέρισμα των Χανίων στα μέσα του ΙΣΤ' αι. Η έκθεση του ρέκτορα Χανίων A. Barbarigo (1549)", *Θησαυρίσματα* 19 (1982) 67. - Ακόμη στις αρχές του 18^{ου} αι. (1709) στη Μήλο τα σολδίνια κυκλοφορούσαν ως πραγματικό νόμισμα. ΣΙΜ. Μ. ΣΥΜΕΩΝΙΔΗΣ, "Τα οικονομικά της Λατινικής Επισκοπής Μήλου δύο αρχιερατείων (1642-1699)", *Μηλιακά* 1 (1983) 138.

42. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ανέκδοτα νομίσματα κοπέντα εν Γλαρέτζη*, σ. 8. - V. LAZARI, *Le monete ...*, σ. 66-68.

43. N. PAPADOPOLI, *Le monete anonime ...*, σ. 4-6.

44. G. BORDIGNON, *Le monete ...*, σ. 19.

45. N. PAPADOPOLI, *Le monete ...*, τ. 3, σ. 171-172, 909-910, 925.

46. ED. MARTINORI, *La moneta*, σ. 184. - Συχνά συναντάμε το νόμισμα αυτό σε κρητικά έγγραφα του 16^{ου}-17^{ου} αι. ΜΑΝΟΛΗΣ ΒΑΡΟΥΧΑΣ, *Νοταριακές ...*, σ. 8 κ.α.

47. Για τα νομίσματα αυτά, τα προορισμένα για την Κρήτη βλ. V. LAZARI, *Le monete ...*, σ. 105-109· γενικότερα για τους διαφόρους τύπους γαζέτας που έκοψε η Βενετία βλ. N. PAPADOPOLI, *Le monete anonime ...*, σ. 11-15.

τών και σολδίων για την Κρήτη⁴⁸.

Καθώς είδαμε, η Βενετία για τις κτήσεις-της έκοβε νομίσματα ειδικά για κάθε περιοχή. Ετσι, στα 1700 κυκλοφορεί χάλκινες γαζέτες "per le Isole e per l'Armata", που όμως έχουν ευρεία διάδοση και στο Μοριά, ενώ γύρω στα 1730 πρωτοεμφανίζονται τέτοια νομίσματα για τα Επτάνησα⁴⁹. Με διάταγμα της 20.6.1729 αυξάνεται η τιμή των *gazetoni* που κυκλοφορούν στις βενετικές κτήσεις της Δαλματίας, Αλβανίας, και Λεβάντε, προκειμένου να ικανοποιηθούν οι μεγάλες ανάγκες του λιανεμπορίου. Σύμφωνα με το ίδιο διάταγμα για περιορισμένο χρονικό διάστημα (από 1 Αυγούστου έως το τέλος Απριλίου του επομένου έτους) τα *gazetoni* θα ανταλλάσσονται στην Zecca της Βενετίας στην ειδική αυτή τιμή, ώστε να συγκεντρωθεί η απαραίτητη ποσότητα που χρειάζεται για το μικρό εμπόριο· μετά την ορισμένη αυτή προθεσμία το *gazetone* θα αντιστοιχεί σε όλη την επικράτεια σε 3 *bezzi*⁵⁰. Οι γαζέτες αυτές καθώς και τα σολδία εξακολουθούσαν να κυκλοφορούν στα Επτάνησα και μετά την πτώση της Βενετίας και ως το 1819⁵¹, οπότε αντικαταστάθηκαν από τον *οβολό*⁵². Νομίσματα του 1 και των 2 σολδίων, καθώς και των 5 και 10 γαζετών κόπηκαν και από την Επτάνησο Πολιτεία· το νόμισμα των 10 γαζετών ονομαζόταν *lirone* ή *lirazza* και πρωτοκυκλοφόρησε το 1571 για να καλύψει τις αυξημένες ανάγκες σε χρήμα της Βενετίας εξαιτίας του πολέμου στην Κύπρο⁵³. Νόμισμα 5 γαζετών κυκλοφόρησε στην Κρήτη ειδικά κομμένο για το νησί από το γενικό προνοητή Marino Cavalli (1571-72), οι λεγόμενες *καβαλλίνες*. Το αργυρό αυτό νόμισμα, αν και ονομαστικής αξίας 5 γαζετών, κυκλοφορούσε στην Κρήτη σε διπλάσια κι ακόμη μεγαλύτερη τιμή· κόπηκε σε στιγμές οικονομικών δυσχεριών από άργυρο –καθώς και άλλο νόμισμα από χαλκό, το χάλκινο υπέρπυρο– νωρίς όμως, ήδη το 1573, αποσύρθηκαν και τα δύο από την κυκλοφορία⁵⁴.

Νομίσματα επίσης βενετικά των 2, 3 και 4 γαζετών κόπηκαν από το Δόγη Petro Loredan

48. V. LAZARI, *ό.π.*, σ. 117-120.

49. ΣΤΟ ΙΔΙΟ, σ. 88-90. - Γενικά, για τις διάφορες γαζέτες που κυκλοφορούσαν στις βενετικές κτήσεις βλ. επίσης Ν. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete ...*, σε πολλά σημεία· πβ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ Ν. ΜΟΣΧΟΝΑ, "Νομίσματα ...", σ. 122.

50. ΙΑΚ, *Ενετοκρατία, Argomenti diversi*, b. 39, filza 8, f. 137, Μφ. της 20.6.1729. - Πληροφορίες και προτάσεις για τη βελτίωση των βενετσιάνικων νομισμάτων (τσεκινιού, λίρας και *gazetone*) εμπεριέχονται σε αναφορά του 1730 προς τον Καλογερά, έξαρχο της Κέρκυρας. *Ο.π.*, filza 4, f.18-21^v.

51. Στα 1814 με απόφαση του J. Campbell απαγορεύεται η εισαγωγή και κυκλοφορία των παράδων, οι οποίοι αντικαθίστανται από τις γαζέτες, που όμως χαρακτηρίζονται χάλκινα νομίσματα και αντιστοιχούν προς ένα παρά. Προσδιορίζεται ακόμη ότι: "... αι τιμαί όλων των ειδών, τα οποία πωλούνται λιανικώς, και μάλιστα εκείναι των φαγωσίμων, θέλει γίνονται εις γαζέτας, και όχι εις άλλο είδος ψιλού Νομίσματος". ΑΕΚ, L. 864^B, Μφ. της 13.7.1814.

52. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Τα επί Ενετοκρατίας νομίσματα ...*, σ. 81-82. - Ν. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, "Di alcune ...", σ. 11· πβ. ΑΓΑΘ. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ, *ό.π.*, σ. 113. - Α. Χ. ΖΩΗΣ, "Σημειώματα ...", φύλ. 31. - Κατά κανόνα ο οβολός στις ελληνικές πηγές του 18^{ου} και του 19^{ου} κυρίως αιώνα χρησιμοποιείται αποκλειστικά με την γενική έννοια του χρήματος. Π.χ. "... και δεν έμεινεν άλλο τίποτες έως οβολού ..." ή "... και δεν δύναται εις το εξής να ζητή παρ'αυτήν ουδένα οβολόν ...". Ν. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ-ΔΕΣΠ. ΤΣΟΥΡΚΑ, *Κώδιξ της Μητροπόλεως ...*, σ. 70 και 78 αντίστοιχα.

53. Ν. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete ...*, τ. 2, σ. 310, 377. - G. BORDIGNON, *Le monete ...*, σ. 21. - Α.Χ. ΖΩΗΣ, *ό.π.*, φύλ. 32. - Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Νομίσματα και μετάλλεια της Επτανήσου Πολιτείας ...", σ. 17-20. - Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Η ιδιόγραφος διαθήκη του Γρηγορίου ιερέως του Μαρά Κρητός (1704)", *Κρητικά Χρονικά* 14 (1960) 76: "... δίδοντας του αρχιερέως δύο δουκάτα, των ιερέων εμισό δουκάτο καθενός των ιεροδιακόνων ένα κάρτο καθενός, του ψάλτη ένα κάρτο και του εκκλησιάρχη μιά λιράτσα ...".

54. Ν. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, "Di alcune monete ...", σ. 7,11. - Ν. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete anonime ...*, σ. 27-31. - Ν. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete*, τ. II, σ. 313, 490 κ.ε. - Α. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ, *Η Βενετοκρατούμενη Ανατολή*, σ. 114· πβ. Κ. ΧΡ. ΧΑΤΖΙΩΤΗΣ, "Τα νομίσματα της Ενετοκρατούμενης Κρήτης", *Νομισματικά Χρονικά* 3 (1974) 42. - Ι. Γ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Η Κρήτη κατά τον τέταρτο βενετοτουρκικό πόλεμο (1570-1571)*, Αθήνα 1978, σ. 79.

(1570)⁵⁵. Από αυτά στα κρητικά έγγραφα συναντάμε το *διγάζετο*⁵⁶ και το *τεσσαρογάζετο*⁵⁷. Η γαζέτα μεταπίπτει με τον καιρό, κυρίως προς το τέλος της βενετοκρατίας, από πραγματικό σε εικονικό νόμισμα: χρησιμοποιείται πλέον από τους σύγχρονους με τη γενική έννοια του νομίσματος ή του χρήματος και καταντά λογιστικό νόμισμα (*monnaie de compte*) και τούτο λόγω της ονομαστικής διαιώνισης ορισμένων υπερπύρων εκφρασμένων σε γαζέτες ή άλλα νομίσματα ακόμη κι γιατί ορισμένες υποχρεώσεις των χωρικών (Κέρκυρα) ήσαν εκφρασμένες στο νόμισμα αυτό⁵⁸.

Το σολδίο, όπως είπαμε, κατά το Καρολίγγειο νομισματικό σύστημα διαιρείται σε 12 δηνάγια και το "δηνάριον έχει κεράτια ιθ' "⁵⁹ έτσι, 240 δηνάγια αποτελούν τη λίτρα. Τα δηνάγια κόπηκαν στην αρχή ως πραγματικά νομίσματα από τους Γάλλους από μίγμα (*billon*), σιγά-σιγά όμως υπέστησαν τέτοια αλλοίωση ώστε επί Λουδοβίκου ΙΔ' κατάντησαν χάλκινα⁶⁰. Ιδιαίτερη θέση κατέλαβαν στην Ανατολή τα *δηνάγια τορνέσια* ή απλά *τορνέσια* (*deniers tournois*), που πρωτοκόπηκαν στην Τουρ της Γαλλίας⁶¹. Δώδεκα δηνάγια αποτελούν κατ'αρχήν ένα *γρόσι τορνέσι*. Τα γαλλικά αυτά δηνάγια, και *δηνέρια* λεγόμενα, κυκλοφορούν στην Ανατολή και πριν από την τουρκική κατάκτηση και μετά⁶². Και το δηνάριο με τον καιρό ξέπεσε και έλαβε τη σημασία του χρήματος γενικά⁶³.

55. Ν. ΠΑΡΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete ...*, τ. 2, σ. 296, 310, 476 κ.α.

56. ΕΜΜ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, "Κρητικά συμβόλαια", *Χρηστικανική Κρήτη* 1 (1912) 169, σε έγγραφο του 1634: "και το ρέστος εις τόσα διγάζεττα και κατρίνια".

57. Το πραγματικό αυτό νόμισμα δεν πρέπει να συγχέεται με το ομώνυμό-του λογιστικό, για το οποίο γίνεται λόγος αμέσως εδώ στη σημ. 52.- Γ. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, *Κατζούρμπος*, ό.π., σ. 40, στ. 157-159:

"Να δύο τεσσαρογάζετα.

Λίγα 'ναι, στο Θεό μου.

Πιάσε άλλα δύο κι ανίμενε".

και στο στ. 203: "Τεσσαρογάζετα βαστώ τέσσερα, και δικού με".

58. Με τη σημασία αυτή απαντάται, για παράδειγμα σε έγγραφα του 18^{ου} αι. από το Αργοστόλι. Γ.Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Νοταριακάι ...*, τ. 4, σ. 12, 79, 102, κ.ά. - Επίσης σε επιστολή του 1683 προς άγνωστο Ζακυνθινό: "και παρακαλώ την αφεντιά-σου φέρε της γαζέτες κοντά σου οπου θε ναρθής με το καράβι να μου δώσης τελεία εξωπληρωμή ...". ΝΤ. ΚΟΝΟΜΟΣ, "Ανέκδοτα ιστορικά έγγραφα Ζακύνθου (1515-1815)", *Επτανησιακά Φύλλα* 7 (1969) 63. - Και σε κερκυραϊκό χειρόγραφο των αρχών του 19^{ου} αι., όπου έχουμε ταυτόχρονα χρήση του όρου με την έννοια του λογιστικού και του πραγματικού νομίσματος: "... τες δε γαζέτες πάντα από 25 γαζέτες την πάσα γαζέτα και κάμνε δουκάτα". ΣΠ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, "Φεουδαλική πρόσοδος ...", σ. 376.

59. Ε. SCHILBACH, ό.π., σ. 143.

60. ED. MARTINORI, *La moneta*, σ. 530, στη λ. *tornese carolingio*.

61. D. M. METCALF, "The currency of deniers tournois in Frankish Greece", *Annual of the British School of Athens*, 55 (1960) 38 κ.ε.· πβ. Ο ΙΔΙΟΣ, *Coinage in the Balkans 830-1355*, IMXA 1965, σ. 219 κ.ε. με διορθώσεις στον Schlumberger. - ALAN M. STAHL, "Venetian coinage in Medieval Greece", *Actes du IIe Colloque international d'histoire*, (Athènes, 18-25 sept. 1983), τ. 1, Αθήνα 1985, σ. 368. - Για τα πλέον διαδεδομένα νομίσματα των λατινοκρατούμενων ελληνικών περιοχών πβ· και Γ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, "Η νομισματική αγορά κατά τη λατινοκρατία (13^{ος}-15^{ος} αι.)", *Μνήμη Δ.Α. Ζακυνθινού*, μέρος Β', Αθήνα 1994, σ. 265-278.

62. F. W. HASLUCK, *The levantine ...*, σ. 4 (42). - Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Περί της οικονομικής ...*, σ. 40. - ΔΗΜΗΤΡΙΩΝ, *Γεωγραφία*, τ. 1, σ. 175. - Ν. ΠΟΥΛΑΚΟΣ, "Τα νομίσματα της Φραγκοκρατίας και Βενετοκρατίας στην Ελλάδα (1204-1566)", στον κατάλογο *Νομίσματα και Χάρτες στον Ελληνικό χώρο (1204-1900)*, Αθήνα 1983, σ. 55. - ΑΡΧΙΜ. ΧΡΥΣΟΣΤ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, "Η ιερά Μονή του Σταυρού και η εν αυτή Θεολ. Σχολή", *Νέα Σιών* 2 (Σεπτ. - Οκτ. 1905) 658: "1492... όποιον δε των δύο μερών θελήσει ν'ανατρέψει ταύτην την συμφωνίαν καταδικάζεται να πληρώση δύο χιλιάδας δηνάγια εις τον Βασιλικόν Χαζνέ".

63. ΣΤΕΦ. ΣΑΧΛΙΚΗΣ, *Γραφαί ...*, στ. 137: "... τα ρούχα και δηνέρια του και όλον το σπιτικό του ...". - Στα κερκυ-

Στην Ανατολή κυρίως κυκλοφορούσαν τορνέσια, κατά μίμηση των γαλλικών δηναρίων κομμένα στη Γλαρέντζα της Αχαΐας από τους Φράγκους ηγεμόνες, οι οποίοι είχαν πάρει το δικαίωμα αυτό από τον βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκο Θ΄. Καθώς είναι γνωστό, από τα νομίσματα αυτά πήρε και το όνομά-του το κάστρο της περιοχής, το Χλομούτσι, όπου βρισκόταν το νομισματοκοπείο, και ονομάστηκε Castel Tornese⁶⁴. Τόσο μεγάλη ήταν η κυκλοφορία των τορνεσιών αυτών στην Ανατολή, ώστε και η Βενετία τα μιμήθηκε ήδη από τον 14^ο αι., όταν έπαψε η λειτουργία του νομισματοκοπείου της Γλαρέντζας και έκοψε τα *tornesi* ή *torneselli per Levante*⁶⁵. Σκέφτηκε μάλιστα να ιδρύσει και εργαστήριο για την κοπή των νομισμάτων αυτών στην Κορώνη ή Μεθώνη, βούληση που ίσως υλοποιήθηκε επί Andrea Dandolo (στα μέσα του 14^{ου} αι.)⁶⁶. Έτσι, με δεδομένο ότι το σολδίο διαιρούνταν σε 12 δηνάκια, το σολδίνι, το 1/3 δηλ. του σολδίου, διαιρούνταν σε 4 τορνέσια λεγόμενα και *bagattini*⁶⁷, στην Ιταλία δε και *denarium parvium* ή *piccolo* (μικρό)⁶⁸. Στα 1549 κυκλοφόρησαν και *bagattini per Corfù*⁶⁹. Εκτός από το απλό τορνέσι για τις κτήσεις της Βενετίας στην Ανατολή κυκλοφόρησε και νόμισμα των 30 τορνεσιών σε δύο τύπους, ένα με ελληνική κι ένα με λατινική επιγραφή⁷⁰. Κόπηκε επίσης από τη Βενετία και νόμισμα των 32 τορνεσιών με ελληνική επιγραφή καθώς και των 15 τορνεσιών, ενώ άλλο των 60 τορνεσιών κυκλοφόρησε σε δύο επίσης τύπους, ένα με ελληνική και άλλο με λατινική επιγραφή⁷¹.

Το τορνέσιο είχε μεγάλη κυκλοφορία στην Ανατολή και πριν και μετά την τουρκική κατά-

ραϊκά συμβόλαια της εποχής των Ανδηγαυών και της βενετοκρατίας υπάρχει η έκφραση *δινερικώς* για να δηλώσει "τους μετρητοίς". Για παράδειγμα: 1458, "δια τιμήν... ήτι ης δινερικός υπέρπυρα ι' κορυφών". Σπ. Ν. ΑΖΩΝΙΤΗΣ, "Τρία κεκρυφαίνα νοταριακά έγγραφα των ετών 1398-1458", *Εώα και Εσπέρια* 1 (1993) 25.- Το 1504 "νά πληρώνουν ... τό κατ' έτος ... δινερικώς σολδιά κδ' ήγουν εικοσιτέσσερα, τό κάθε σολδί τορνέσια στ' ". ΙΑΚ, Συμβολαιογράφοι διάφοροι, π^ο 14.

64. G. SOTIRIOU, "Le chateau fort de Chloumutzi e son atelier monetaire de tournois de Glarence", *Journal International d'Archeologique Numismatique* 19 (1918-19) 273-279. - Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ανέκδοτα νομίσματα κοπέντα εν Γλαρέντζη*, σ. 12. - F. W. HASLICK, *ό.π.* - ΟΥΪΛΙΑΜ ΜΙΛΛΕΡ - Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Η Φραγκική κοινωνία εν Ελλάδι", *Ν. Ελληνομνημίων* 19 (1925) 244-245. - Α.Χ. ΖΩΗΣ, "Σημειώματα ...", φύλ. 28. - Ο ΙΔΙΟΣ, "Το νομισματοκοπείον της Πελοποννήσου", *Ν. Ελληνομνημίων* 21 (1927) 393-398.- D.M. METCALF, *Coinage ...*, σ. 219 κ.έ.

65. V. LAZARI, *Le monete ...*, σ. 66-67, 98-99 - Α.Χ. ΖΩΗΣ, "Σημειώματα ...", φύλ. 28. - Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Οικονομική Διοικήσεις ...*, τ. 1, σ. 40. - Π. ΧΙΩΤΗΣ, *Ιστορικά απομνημονεύματα*, τ.2, σ. 310, 528. - Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete di ...*, τ. 1, σ. 177 κ.ε., τ. 2, σ. 495, και αλλού, τ. 3, σ. 949. - Συγκριτικώς και αναλυτικώς τα περί tornesello και των άλλων συναφών νομισμάτων βλέπε ALAN M. STAHL, "European Coinage in Greece after the Fourth Crusade", *Mediterranean Historical Review* 4 (Dec. 1989) 360-362. Ο ΙΔΙΟΣ, "Venetian coinage ...", σ. 369-373. - JOHN DAY, "Colonisme monétaire en Méditerranée au Moyen age", Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου *Economies méditerranéennes équilibres et intercommunications, XIIe-XIXe siècles*, τ. 1, Αθήνα 1985, σ. 305-306.

66. Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete ...*, τ. 1, σ. 142, 177, κ.ε. - Στα τέλη του 15^{ου} αι. κυκλοφορούν παράλληλα με τα δουκάτα και torneselli: "Antiqui curatores et precones dare teneant dominio, et solvere totum quod exegerint ad minutum, scilicet ab uno ducatu infra ab unaquaque persona in tonesellis, et si ab aliqua persona exegerint ab uno ducatu supra illud, possint solvere in ducatis, si receperint ducatos, et si tornesellos receperint, solvant in tornesellis". C. SATHAS, *Monuments inédits...*, τ. 1, σ. 293.

67. Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, "Di alcune ...", σ. 5, 11. - Για τα βενετοδαλματικά bagattini βλ. V. LAZARI, *Le monete ...*, σ. 26-30.

68. V. LAZARI, *ό.π.*, σ. 27, 99. - Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete ...*, τ. 1, σ. 73, τ. 2, σ. 36, τ. 3, σ. 939 κ.α. - FR. SCHRÖTTER, *Wörterbuch*, σ. 153 στη λ. bagattino και 516 στη λ. piccolo.

69. V. LAZARI, *ό.π.*, σ. 78.

70. ΣΤΟ ΙΔΙΟ, σ. 78-80· πβ. Ν. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, "Νομίσματα με νόμιμη ...", σ. 201-202, 215.

71. V. LAZARI, *ό.π.*, σ. 80-82.

κτηση, καθώς συνάγεται και από τα ευρήματα, αλλά και από τη συχνή μνεία-τους στις πηγές, στις οποίες απαντάται ως πραγματικό νόμισμα αλλά και με τη γενική σημασία του χρήματος⁷². Την ευρύτερη κυκλοφορία του γαλλικού προφανώς τορνεσίου (*denier tournois*) κατά τα πρώτα χρόνια της τουρκοκρατίας διαπιστώνουμε και από έγγραφο του 1463 της Διοίκησης Κρήτης προς τις Αρχές της Βενετίας, με το οποίο συνιστάται η λήψη μέτρων για τον τετρατισμό της ύψωσης της τιμής του δουκάτου, η οποία προέρχεται "*propter in finitimum quidam numerum tornesiorum in hac insula conductorum, tum aliis locis huius orientis tum vel maxime a Morea et aliis a thenero subingatis*"⁷³. Η συρροή των τορνεσίων στην Κρήτη επέφερε μεγάλη ζημιά στη δημόσια και ιδιωτική οικονομία του νησιού λόγω της κατωτερότητας του εισαγόμενου νομίσματος. Ο ανταγωνισμός αυτός των γαλλικών νομισμάτων προς τα βενετικά στην Ανατολή και ιδιαίτερα στην Πελοπόννησο θα συνεχιστεί και πολύ αργότερα⁷⁴.

Και στα φράγκικα κράτη της Ανατολής, Κύπρο, Ρόδο κ.λπ. συνεχίζουν να κόβονται δηνάρια κατά το γαλλικό νομισματικό σύστημα ως την κατάληψη των νησιών αυτών από τους Τούρκους⁷⁵. Στην Κύπρο τα αργυρά δηνάρια με μικρή περιεκτικότητα σε άργυρο κυκλοφορούσαν από την αρχή και βρήκαν ακόμη μεγαλύτερη εξάπλωση επί Ιακώβου Α΄ και κυρίως επί Ιάνου (1398-1437), ο οποίος έκοψε δηνάρια με τόσο μεγάλη περιεκτικότητα χαλκού, ώστε ονομάστηκαν από τους Κυπρίους *καρτζιά* ή *καρτζά*, δηλαδή *χαλκία* ή *χαλκά*⁷⁶. Ο βασιλιάς Ιάνος επίσης πρώτος έκοψε νέο νόμισμα, το *σιζίνιον*, ίσο με 6 δηνάρια. Πλήθος καρτζιά και σεζίνια έκοψε επίσης ο Ιάκωβος Β΄ (1464-1473) χρησιμοποιώντας "τα χαλκία των λουτρών και τα χαλκοματικά των νοικοκυριών"⁷⁷. Και πολλαπλάσιο του χαλκίου, νόμισμα των 4 χαλκίων, έχουμε στη βενετοκρατούμενη Κύπρο, που κόπηκε από τον Petro Loredan: το *τετραπλό* αυτό δηνάριο χωρίς λόγο φέρεται από τον Papadopoli ως *σεζίνι*⁷⁸. Οι Βενετοί συνέχιζαν να κόβουν

72. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Παλαιολόγεια και Πελοποννησιακά*, τ. 4, Αθήνα 1930, σ. 285. - Μ. ΓΛΥΖΩΝΙΟΣ, *ό.π.*, σ. 95, 105, 110. - ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΜΥΡΕΩΝ, *Ιστορία Βλαχίας*, σ. 926, 904, 1970, 2154. - ΜΑΡΚΟΣ ΔΕΦΑΡΑΝΑΣ, *Λόγοι διδακτικοί ...*, στ. 232. - ΜΑΡΙΝΟΣ ΤΖΑΝΕ ΜΠΟΥΝΙΟΥΛΗΣ, *ό.π.*, στ. 25. - Φρ. ΡΩΣΣΕΡΙΟΣ, *Συνήγορος των ψυχών*, σ. 252 και αλλού. - Σε έγγραφο του 16^{ου} αι. από την Κρήτη: "... και τορνεσία μετριτά υπέρπυρα 57 ...". ΧΡΥΣΑ Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, "Τιμές αγαθών ...", σ. 3, σημ. 2. - ΑΝΤΩΝ. Φλ. ΚΑΤΣΟΥΡΟΣ, "Ναξιακά διακιοπρακτικά έγγραφα του 16^{ου} αι.", *Επετηρίς Μεσαιωνικού Αρχείου* 5 (1955) 64: "... να τον πληρώση τα λεγόμενα δουκάτα τα επτά, με τούτο να του δώση τα εμισά τορνεσία τον ένα χρόνο και τον άλλο χρόνο τα άλλα εμισά ...". - Γ. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, *Κατζούρμπος*, *ό.π.*, σ. 17, στ. 317-318: "και δύο χιλιάδες πέριπερα, κι έχω-τα τα τορνεσία / σωστά τσεκίνια, που βαστώ στη μπουζουνάρα μέσα" και στη σ. 13, στ. 189-190: "Άς τονε κι ας τηνέ βαστά. Δίχως τορνεσία αγάπη / σα χόρτο δίχως το νερό ξεραίνεται, σα ράπη". - Το ίδιο και σε έγγραφα του 17^{ου} αι. από τη Μύκονο και τους Παξούς. Γ.Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, τ. 2, *passim* και τ. 3, *passim*. - "πλερωμένος και σατισφαρισμένος έως ένα τορνεσί ...". Μ.Ε. ΜΗΝΔΡΙΝΟΣ, *Η εν Θήρα ιερά μονή του προφήτου Ηλίου*, Αθήνα 1970, σ. 211, κ.ά. - Και σε κρητικά έγγραφα του 16^{ου}-17^{ου} αι. για να αποδοθεί η γενική έννοια του χρήματος χρησιμοποιείται η λέξη τορνεσία. ΜΑΝΟΛΗΣ ΒΑΡΟΥΧΑΣ, *ό.π.*, σε πολλά σημεία. - Παράλληλη χρήση των όρων άσπρα και τορνεσία με το ίδιο σημασιόμορφο συναντάμε σε ναξιώτικο έγγραφο του 1684: "...μας ήδωσαν και 22 ρεάλια να σου δώσωμεν εκείνα οπού σου χρωστειν η χουρσίνα... εμείς δεν της εδώναμε άσπρα διά να μας τα δώσην πάλι... εγαγύραμεν οπίσων και εδώμαμέν του τα τορνεσία του...". Α. ΣΙΦΩΝΙΟΥ-ΚΑΡΑΠΑ, Γ. ΡΟΔΟΛΑΚΗΣ, Α. ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ, *Ο κώδικας του νοταρίου Νάξου ...*, σ. 680.

73. Η. NOIRET, *Documents...*, σ. 477-478.

74. Για το θέμα της μεγάλης αύξησης της κυκλοφορίας των torneselli καθώς και των απομμησέων-τους με άμεση συνέπεια της μείωση της τιμής-τους βλ. ειδικότερα ALAN M. STAHL, "Venetian ...", σ. 371-372.

75. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ανέκδοτα νομίσματα του Μεσαιωνικού Βασιλείου της Κύπρου*, σ. 15-16. Ο ΙΔΙΟΣ, *Ανέκδοτα νομίσματα των μεγάλων μαγίστρων του εν Ρόδω ...*, σ. 502.

76. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ανέκδοτα νομίσματα του Μεσαιωνικού ...*, σ. 46. - V. LAZARI, *Le monete ...*, σ. 123-125.

77. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *ό.π.*, σ. 15-16.

78. N. PAPADOPOLI, *Le monete ...* τ. 2, σ. 294-295.

σεξίνια και χαλκία για την Κύπρο ως την κατάληψή-της από τους Τούρκους με ολοένα ελαττούμενο τίτλο και καθαρότητα, ώστε να καταντήσουν εντελώς χάλκινα⁷⁹. Των ευτελών αυτών νομισμάτων η κυκλοφορία ήταν περιορισμένη, καθώς φαίνεται από τη σπανιότητα των ευρημάτων αλλά και από το ότι ελάχιστες είναι οι αναφορές-τους στις πηγές, πράγμα φυσικό, αφού ήταν νομίσματα που επιβλήθηκαν από την αναγκαστική κυκλοφορία⁸⁰. Το βενετικό σεξίνι (*sesino*) είναι νόμισμα 8 δηναρίων, δηλαδή διπλό κατρίνι, το οποίο κόπηκε για πρώτη φορά το 1547⁸¹. Το σεξίνι, ίσο με το 1/6 του σολδίου, απ' όπου πήρε και το όνομά-του, αντιστοιχούσε επίσης με το μισό του παλιού τορνεσίου⁸².

Άλλο πολλαπλάσιο του δηναρίου είναι το κατρίνι (*quattrino*), νόμισμα των 4 δηναρίων (μικρών, *piccoli*), που κόπηκε το 1453. Η τιμή-του κυμαινόταν ανάλογα με την κυκλοφορία της λίρας σε κάθε περιοχή⁸³. Τα κατρίνια κυκλοφορούσαν στην Ανατολή σ' όλες τις βενετικές κτήσεις, ιδίως στην Κρήτη⁸⁴.

Πολλαπλάσιο επίσης του δηναρίου είναι και το γρόσσο ή γρόσσιον, το οποίο κόπηκε για πρώτη φορά από το βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκο ΙΑ' στην Tours και ονομάστηκε *gros tournois*. Καταρχήν ισοδυναμούσε με 12 δηνάκια, αλλά σταδιακά η αναλογία μεταβλήθηκε⁸⁵. Το γαλλικό γρόσσο μιμήθηκαν και διάφορα άλλα κράτη και ιδίως τα ιταλικά κρατίδια⁸⁶: έτσι, έκοψαν νόμισμα ίσο με 4 δηνάκια η Γένοβα, η Φλωρεντία, η Κρεμόνα, η Παβία, η Πίζα. Ιδιαίτερα στην Ανατολή κυκλοφορούσαν τα γαλλικά γρόσσα, κυρίως όμως τα βενετικά⁸⁷, τα λεγόμενα *matapani*, κομμένα επι Enrico Dandolo και ισοδύναμα και αυτά με 12 δηνάκια ή 26 μικρά τορνεσία (*parvuli* ή *piccoli*): η τιμή-τους ανέβηκε με τον καιρό στα 26, τα 28 και 32 μικρά τορνεσία⁸⁸. Ιδιαίτερα για την Ανατολή κόπηκε επι Δόγη Agostino Barbarigo (1486-1501) το *grosseto per navigar*, στις ελληνικές πηγές *γροσσ(σ)έτο*, ισοδύναμο με 4 σολδία⁸⁹. Επι

79. Στο ΙΔΙΟ, σ. 99, 482-486 κ.α. - Τα χάλκινα αυτά καρτζία της Κύπρου περί τα μέσα του 16^{ου} αι. αντιστοιχούσαν σε 2 bagattini. V. LAZARI, *Le monete ...*, σ. 125.

80. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ανέκδοτα νομίσματα του Μεσαιωνικού ...*, σ. 47, 49-50.

81. Ν. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete ...*, τ. 2, σ. 216-217.

82. V. LAZARI, *Le monete ...*, σ. 78.

83. ED. MARTINORI, *La moneta*, σ. 414. - Ν. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete ...*, τ. 1, σ. 263· σε πολλά σημεία του ίδιου έργου βλέπε για τις διάφορες τιμές του κατρινίου, το βάρος και τις αντιστοιχίες-του με άλλα νομίσματα. - Για τα κατρίνια που η Βενετία έκοψε για τις κτήσεις-της στην Αλβανία βλ. V. LAZARI, *Le monete ...* σ. 51-54.

84. ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, "Κρητικά συμβόλαια", σ. 169, σε έγγραφο του 1634: "και το ρέστος τόσα διγάζεττα και κατρίνια". - Τα κατρίνια σε κρητικά έγγραφα του 16^{ου} αι. χρησιμοποιούνται ακόμη και με τη σημασία του μικρού ευτελούς νομίσματος ή του χρήματος γενικά: "έδωκά του ακόμη δουκάτα 2 και κατρίνια L. 30". Χρ. Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, "Τιμές αγαθών ...", σ. 3, σημ. 2 και σ. 6. Και σε κείμενο των αρχών του 17^{ου} αι.: "... και δεν ίχε ... απου τζη γονέους στου τίβοτας πράμα ο τινα ξάζη ένα κατρίνη ...". ΣΤ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ, "Έργα και ημέραι ...", σ. 179.

85. FR. SHRÖTTER, *Wörterbuch*, σ. 240 στη λ. groschen. - Στις ελληνικές πηγές το νόμισμα αυτό κατά κανόνα γράφεται με διπλό "σ" για να αντιδιαστέλλεται από το τούρκικο ομόηχό-του νόμισμα.

86. Περί το 1400 στην Αίγυπτο: "Les monnaies d'argent consistaient en darems et en gros ou grossi vénitiens, qui avaient la même valeur". G.B. DEPPING, *Histoire ...*, σ. 303.

87. FR. SHRÖTTER, *ό.π.*, σ. 241 στη λ. grosso.

88. Στο ΙΔΙΟ, σ. 378 στη λ. matapan. - Ν. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete ...*, τ.1, σ. 19, 80-81, 84, 120. - V. LAZARI, *Le monete ...*, σ. 13, 43-48.

89. Για το νόμισμα αυτό, δηλαδή το grosseto per navigar, το οποίο εκφερόμενο στις ελληνικές πηγές ως γροσσέτο δεν πρέπει να συγχέεται με το βενετσιάνικο grosso ή grosseto το λεγόμενο και matapan, βλ. V. LAZARI, *Le monete ...*, σ. 74-77. - Ν. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete ...*, τ. 2, σ. 62-64. - FR. SHRÖTTER, *ό.π.*, σ. 241 στη λ. grossetto. - ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, "Κρητικά συμβόλαια", *ό.π.*, σ. 220, σε έγγραφο το 1639: "το ρέστος όπου είναι άλλα υπέρπυρα 75 λαμ-

Antonio Priuli (1618-1623) και Giovanni Corner (1625-1629) μεταβλήθηκαν οι λατινικές-τους επιγραφές σε ελληνικές για να κολακευτούν οι Έλληνες και να βρῖσκει μεγαλύτερη απήχηση το νόμισμα αυτό μεταξύ-τους· κόπηκαν μάλιστα και γρόσσα των 30, των 32 και το μισό-τους, των 15 τορνεσίων⁹⁰.

Κατά μίμηση επίσης των γαλλικών gros tounois κόπηκαν μεταξύ 1268-1278 τα *καρλίνια*, τα αργυρά δηλαδή γρόσσα του Καρόλου ντ' Ανζού της Νεάπολης και των Δύο Σικελιών, τα οποία γνωρίζουν και με τα οποία συναλλάσσονται οι Έλληνες μέχρι τον 19^ο αιώνα⁹¹. Εισαγωγή καρλινίων καθώς και άλλων κερμάτων –τετάρτων και όγδων ισπανικών ταλίων και όμοιων νομισμάτων του βασιλείου των Δύο Σικελιών– έγινε σε μεγάλες ποσότητες στα Επτάνησα το 1813 από τον Κάμπελ για τη διευκόλυνση των συναλλαγών, γιατί, μολονότι υπήρχαν άφθονες ποσότητες χρυσών νομισμάτων και ταλίων, έντονη ήταν η έλλειψη κερμάτων. Στα νομίσματα αυτά για την αποφυγή της νοθείας τυπωνόταν το κεφάλι του Γεωργίου Γ' της Αγγλίας και ο αριθμός των παράδων στους οποίους καθένα αντιστοιχούσε. Τέτοια νομίσματα με τυπωμένα επίσημα των 60, 50, 25 παράδων περιγράφει ο Λάμπρος, ο οποίος εικάζει ότι δεν θα πρέπει να υπήρχε νόμισμα των 30 παράδων⁹². Στην πραγματικότητα όμως, όπως αποδεικνύεται από έγγραφο του J. Campbell που φυλάσσεται στο Αρχαιοφυλακείο Λευκάδας, υπήρχε τέτοιο νόμισμα. Από το ίδιο έγγραφο σαφώς εξάγεται ότι οι τύποι των νομισμάτων που εισήχθησαν ήσαν:

1/4 ισπανικού ταλίου	=	60	παράδες
1/8 "	"	30	"
1/4 σικελικού	"	50	"
1/8 "	"	25	"

Ας σημειωθεί ότι την εποχή αυτή το ισπανικό τάλιο αντιστοιχεί σε 6 γρόσια⁹³. Επίσης ο Campbell εμπόδισε την ελεύθερη εισαγωγή κι εξαγωγή των κερμάτων αυτών και έλαβε αυστηρά μέτρα εναντίον των παραχαρακτών των επισημάτων που ήσαν τυπωμένα πάνω-τους. Τα νομίσματα αυτά κυκλοφορούσαν στα Επτάνησα μέχρι το 1821, οπότε με Νόμο του Κοινοβουλίου της 30/12 Μαΐου κατηργήθηκαν κι απαγορεύτηκε η κυκλοφορία-τους⁹⁴.

Αλλα ασήμενα νομίσματα, γρόσσα, που κυκλοφορούσαν στην Ελλάδα κατά τον 15^ο και 16^ο αι. ήσαν –κομμένα κατά μίμηση των γαλλικών γροσσών– τα *gigliati* του Φερδινάνδου της Νεάπολης⁹⁵. Το *gigliato* και στις ελληνικές πηγές *γιλιάτο* και *ιούλιο*, κυκλοφορούσε ευρύτατα στην Ελλάδα, επειδή το μιμήθηκαν και τα φράγκικα κρατίδια της Ανατολής. Στην Κύπρο

βάνει την σήμερα η αφεντία του έμπροσθεν εμένα του παρόντος νοτάρου και των κάτωθι μαρτύρων μέσα εις τρία τόλλορα, το ρέστος γροσσέτα" και άλλο παράδειγμα στο ίδιο, σ. 323.

90. Α.Χ. ΖΩΗΣ, "Σημειώματα ...", φύλ. 29 - Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Οικονομική Διοίκησης ...*, τ. 1, σ. 40. - Αναλυτικά για τους τύπους των *mezzi grossetti* βλ. V. LAZARI, *Le monete ...*, σ. 48-51.

91. FR. SCHRÖTTER, *ό.π.*, σ. 33 στη λ. *carlin*. - ED. MARTINORI, *La moneta, ό.π.*, σ. 52 - ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. 2, σ. 44: "... 26 καρλίνια επώλησεν ένας ψαριανός σιτάρι του Κριμιού..." στη Νεάπολη το 1803.

92. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Νομίσματα και μετάλλια της Επτανήσου ...", σ. 26-27 και πίνακες. - Π. ΧΙΣΤΗΣ, *Ιστορικά απομνημονεύματα*, τ. 3, σ. 918-919.

93. Το σχετικό έγγραφο του Κάμπελ από το Αρχαιοφυλακείο Λευκάδας βλ. δημοσιευμένο από τον Γ.Δ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟ, "Σημειώσεις περί των νομισμάτων της Επτανήσου (1813-1865)", *Μνημοσύνη* 1 (1967) 73-75.

94. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Νομίσματα και μετάλλια ...", σ. 27.

95. F.W. HASLUCK, *The Levantine ...*, σ. 4 (42). - Ο ΙΔΙΟΣ, "Contributions to the History of Levant Currencies". *Annual of the British School at Athens* 19 (1912-1913) 174-181. - Για το γιλιάτο υπάρχει η ειδική μελέτη του ΡΗ. GRIERSON, "Le gillat ou carlin de Naples-Provence: le rayonnement de son type monétaire", στον Κατάλογο της έκθεσης *Centenaire de la Société française de numismatique, 1865-1965*, Παρίσι 1965, σ. 43-56, [= *Variorum Reprints*, Λονδίνο

κόβονταν τέτοια νομίσματα μέχρι την ενετική κατοχή, ονομάζονταν δε και *γροχία*⁹⁶. Το γιλιάτο της Ρόδου το μιμήθηκαν και στη Χίο, αλλά αλλοιωμένο, ώστε με διάταγμα της Γένοβας το 1478 απαγορεύτηκε η κυκλοφορία-του⁹⁷. Στη Γένοβα εντούτοις εξακολουθούσαν όλο τον 16^ο αι. να κόβουν τάλιρα Χίου με άδεια του Σουλτάνου, τα οποία βεβαίως προορίζονταν για τα νησιά του Αιγαίου⁹⁸. Το ιούλιο της Κύπρου ο Κυπριανός το ταυτίζει με το βυζάντιο και το ασημένιο μάγκο⁹⁹.

Τη μεγαλύτερη όμως κυκλοφορία στην Ανατολή είχαν έως τον 19^ο αιώνα τα αργυρά νομίσματα, που κόπηκαν στο πρώτο μισό του 16^{ου} αι. κατά μίμηση του γερμανικού *joachimsthaler*, τα λεγόμενα *τάλιρα*, ή *γρόσσα*, τα οποία όμως τελικά ανάλογα με την επικράτεια στην οποία ανήκαν και ανάλογα με τον τύπο-τους έπαιρναν και διάφορα ονόματα. Το νόμισμα αυτό στις πηγές απαντάται γενικά με τους εξής (στην πραγματικότητα πρόκειται για παραφθαρμένους) τύπους: *τάλιρο*, *τάλαρο*, *τόλορο*, *δόλαρο*, *δόραλο*, *δόλορο* κ.λπ.· θα πρέπει όμως σε κάθε περίπτωση να διακρίνουμε για ποιού κράτους νόμισμα πρόκειται. Συνήθως και το νόμισμα αυτό παίρνει προσδιοριστικό του κράτους στο οποίο ανήκει· λ.χ. *τάλιρο Ισπανίας*, *τόλορο της Σπάνιας*, αργότερα το *ενετικό τάλιρο* κ.λπ.· ονομάζεται επίσης *γρό(σ)σι* και κατά αρχαισμό *αργυρίνους* (κατά το χρυσίνους) και *αργύριο*¹⁰⁰. Το τάλιρο είναι το "διεθνές" νόμισμα, το νόμισμα των λογαριασμών στον 18^ο και κυρίως στον 19^ο αι., και για το χώρο της ελληνικής επικράτειας. Τη συχνότητα του νομίσματος αυτού στους διάφορους λογαριασμούς μπορεί κανείς εύκολα να διαπιστώσει διατρέχοντας τα έγγραφα της τουρκοκρατίας κυρίως των δύο τελευταίων αιώνων¹⁰¹. Υπενθυμίζουμε εδώ, εξάλλου, την προσπάθεια των Ελλήνων του εξωτερικού ν' αποστείλουν στην επαναστατημένη Ελλάδα τάλιρα για το πρώτο ελληνικό Δάνειο.

Τα σαξωνικά, αυστριακά –γερμανικά γενικώς– ισπανικά, ολλανδικά και των Ελεύθερων Ηνωμένων Πολιτειών τάλιρα κυκλοφορούσαν ευρύτατα στην οθωμανική αυτοκρατορία και γίνονταν δεκτά στο εμπόριο ως νόμιμο νόμισμα. Κατά μίμησή-τους, όπως παραπάνω αναφέρθηκε, κόπηκε αργότερα κατά τον 17^ο αι., και το τούρκικο γρόσι· μέχρι τότε με τον όρο *γρόσι* ή *τάλαρο* ή *τάλιρο* εννοούνται όλα τα ξένα αργυρά νομίσματα του ίδιου τύπου¹⁰².

Απο όλα τα ευρωπαϊκά τάλιρα τέσσερις κυρίως τύποι έχουν τη μεγαλύτερη διάδοση στην Ανατολή: Το αργυρό νόμισμα των 8 ρεαλίων της Ισπανίας και του Μεξικού, το λεγόμενο *ρεάλι*

1979, κεφ. XIII].

96. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ανέκδοτα νομίσματα του Μεσαιωνικού ...*, σ. 13 και σε πολλά άλλα σημεία.

97. DOM. PROMIS, *La Zecca ...*, σ. 51.

98. N. JORGA, *Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο ...*, σ. 73.

99. ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ, *Ιστορία ...*, σ. 55: "επλήρωσαν 15 βυζάντια ... ήτοι ιούλια ή μάγκα ασημένια".

100. ΔΗΜ. ΔΑΡΒΑΡΙΣ, *Πρόχειρος ...*, σ. 38. - Με τον όρο *αργύριο* αποδίδεται το τάλιρο, όπως προκύπτει από κτητορικό σημείωμα σε βιβλίο της μονής Βατοπεδίου: "Εκ των του αρχιμανδρίτου Ιωσήφ του φουρναίου κτήμα αναγκαίον και μάλα ποθητόν, ωνηθέν δι' αργυρίων ε' . αωγ' : φευρ: ε' εν κοριτζά". ΜΟΝΗ ΒΑΤΟΠΕΔΙΟΥ, Εντυπα, ισόγειο αρ. 761.

101. Λ.χ. από τους τόμους του Αρχείου Υδρας του Αντ. Λιγνού, διαπιστώνει κανείς ότι το τάλιρο είναι το κυρίαρχο νόμισμα των συναλλαγών τον 19^ο αι., κυρίως στα χρόνια πριν από την Επανάσταση, και μάλιστα γίνεται συχνότατα αντικείμενο εμπορίας μεταξύ Υδρας και Κωνσταντινούπολης. ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. 2, σ. 18, 170, τ. 5, σ. 374, 428, τ. 6, σ. 2, 7, 21, 447, 596, 620 και σε άλλα σημεία.

102. Για το τούρκικο γρόσι βλ. και το σχετικό κεφάλαιο, σελ. 105-108 - Για τα διάφορα τάλιρα που κυκλοφορούσαν στις Ηπειρωτικές αγορές στις αρχές του 19^{ου} αι. βλ. Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, "Ευρωπαϊκά ...", σ. 198.

ή ριγιάλι, το γερμανικό *rixdaller*, (των Τούρκων το *kara-guruz* και στις ελληνικές πηγές *καραγρόσι*), το ολλανδικό τάλιρο με το λιοντάρι (*leeuwendaalder*), το λεγόμενο *ασλάνι* και το αργυρό βενετικό *δουκάτο*. Και οι τέσσερις αυτοί τύποι κυκλοφορούν παράλληλα στην Ανατολή, οι λογαριασμοί μάλιστα γίνονται πότε στο ένα και πότε στο άλλο νόμισμα. Η ανάπτυξη του εμπορίου, πολιτικοί λόγοι, καθώς και λόγοι καθαρά νομισματικοί συντέλεσαν στην επικράτηση άλλοτε του ενός και άλλοτε του άλλου νομισματικού τύπου. Παρατηρείται ακόμη το φαινόμενο ορισμένες περιοχές της Ανατολής να έχουν προτίμηση σε συγκεκριμένο τύπο αυτού του νομίσματος, στο οποίο ορίζονται οι φόροι και πραγματοποιούνται οι συναλλαγές.

Ας σταθούμε να εξετάσουμε, έστω και συνοπτικά, καθένα από τα νομίσματα αυτά, επειδή ο ρόλος-τους στο εμπόριο των ανατολικών αγορών υπήρξε πρωταρχικός. Και πρώτα τα ισπανικά ασημένια νομίσματα, τα οποία χάρη στην πολιτική των βασιλέων της Ισπανίας να κρατήσουν συνεχώς ανόθευτη την καθαρότητα του τίτλου-τους¹⁰³, εύρισκαν τη μεγαλύτερη ζήτηση στο χώρο της Ανατολής. Το ισπανικό τάλιρο το βρίσκουμε στις ελληνικές πηγές με τους εξής τύπους: *ρεάλι*¹⁰⁴, *ριάλι*¹⁰⁵, *ριγιάλι*¹⁰⁶, *ριγιάλα*¹⁰⁷, *ράλα*¹⁰⁸, *εργιάλι*¹⁰⁹ κι επίσης *γρόσ(σ)ι ρεάλι*¹¹⁰, *ρεάλι της Ισπανίας*¹¹¹, και *τάλιρο ή δόραλο της Ισπανίας*¹¹². τούρκικα αποδίδεται ως *beyaz guruz*.

Το ισπανικό τάλιρο διακρίνεται στο ρεάλι της Σεβίλλης, το αποκαλούμενο *σ(ε)ιβιλλιάννα* ή *σιβίλλια* και *τζιβίλια*¹¹³, και στο κυρίως λεγόμενο *ρεάλι*. Αυτό είναι το αργυρό τάλιρο του Φιλίππου του Δ' (1621-1668) της Ισπανίας, το γνωστό και ως *ρεάλι του Μεξικού*, ιταλικά *pezza da otto reali*, γαλλικά *real de huit* ή *piastre vielle de Mexique*, το οποίο όμως ήταν στον τίτλο κατώτερο από τη σεβιλλιάννα¹¹⁴.

Σε τεκμήριο του 1721 από τη Θεσσαλονίκη αναφέρεται αποστολή 460 *piastres de la rose*. Μολονότι η πηγή δεν επιτρέπει με σαφήνεια να καταλάβουμε τον τύπο του νομίσματος αυτού

103. Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ερμής ...*, τ. 4, σ. 301.

104. ΜΑΡΙΝΟΣ ΤΖΑΝΕ ΜΠΟΥΝΙΑΛΗΣ, *ό.π.*, σ. 298. - Κ. ΣΑΘΑΣ, *Κρητικών θέατρον*, Αθήνα 1963, "Στάθης", σ. 134, στ. 167. - ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ ΑΡΑΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Φωτίειος Βιβλιοθήκη*, τ. 1, Κωνσταντινούπολη 1933, σ. 95. - ΦΡ. ΡΩΣΣΕΡΙΟΣ, *Συνήγορος των ψυχών*, σ. 93, 232, 219, 268.

105. Α. ΣΟΥΜΑΚΗΣ, "Διήγησις του ρεμπελιού των ποπολάρων ήγουν, του νησιού της Ζακύνθου", έκδ. Κ. ΣΑΘΑΣ, *Ελληνικά ανέκδοτα*, τ. 1, Αθήνα 1867, σ. 171. - ΜΑΡΙΝΟΣ ΤΖΑΝΕ ΜΠΟΥΝΙΑΛΗΣ, *ό.π.*, σ. 140 - ΜΑΤΕΣΗΣ, *Χρονικόν, ό.π.*, σ. 227. - ΜΙΚΛΟΣΙΧ-ΜΥΛΛΕΡ, *Acta et Diplomata*, τ. 5, σ. 197. - Ι.Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΑΗΣ, "Ταξιδιωτών ενθυμήσεις ...", σ. 146.

106. ΔΗΜ. ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Γεωργικά της Ρούμελης*, Αθήνα 1938, σ. 427.

107. Π. ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ, "Πατριαρχικά γράμματα", *ΔΙΕΕ* 9 (1926) 114.

108. ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΑΗΣ, "Κρητικά συμβόλαια ...", σ. 197: "ράλλαις δώδεκα".

109. Γ. ΚΑΦΤΑΝΤΖΗΣ, *Η Σερραϊκή ...*, Αθήνα 1982, σ. 93.

110. Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *Documente*, τ. 14, part. I, σ. 185. - Κ. ΣΑΘΑΣ, *ΜΒ*, τ. 3, σ. 588.

111. ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΑΗΣ, *ό.π.*, σ. 199: "ρεάλια τζή Σπάνιας αργυρά".

112. ΣΤΟ ΙΔΙΟ, σ. 197.

113. ΑΛ. ΔΑ ΣΟΜΑΒΕΡΑ, στη λ. μονέδα: "Η σιβιλλιάννα, η οποία απερνά δια ένα γρόσσον και έξη παράδες.- ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ, *Ιστορία ...*, σ. 309: "εκάστη Σιβίλλια, μονέδα της Ισπανίας έκαμνε παράδες πεντήκοντα". Το ίδιο νόμισμα σε γαλλικές πηγές του 18^{ου} αι. αναφέρεται και ως *piastre sevillane*. Δ. ΙΛΙΑΔΟΥ, *Inventaire ...*, σ. 135.

114. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Ο κατά τον δέκατον έβδομον αιώνα εις την Τοσκάναν εξοικισμός των Μανιατών", *Ν. Ελληνομνήμων* 2 (1905) 406, σημ. 1. - F.W. HASLUCK, *The Levantine ...*, σ. 11 (49). - Ο Somavera διακρίνει τη σεβιλλιάννα, η οποία αντιστοιχούσε σε 1 γρόσι και 6 παράδες και το "γρόσσω, το γρόσσι, το ριάλι", το οποίο ισοδυναμούσε με 120 άσπρα γύρω στα 1700 - πβ. και Λ.Χ. ΖΩΗΣ, "Σημειώματα ...", φύλ. 31. - Όπως προκύπτει από αλληλογραφία μεταξύ Ελλήνων και Ιταλών εμπόρων στην Ιταλία για να δηλωθεί το νόμισμα αυτό χρησιμοποιούνται αδιάκριτα οι

και επιπλέον ο όρος *piastre* οδηγεί τουλάχιστον προς κάποιο ασημένιο νόμισμα, εντούτοις πρόκειται μάλλον για το χρυσό αγγλικό νόμισμα *rose ryal* ή *reale alla rosa* που στις πρώτες δεκαετίες του 17^{ου} αι. αντιστοιχούσε σε 30 σελίνια¹¹⁵. Τα ασημένια πάντως αυτά νομίσματα τα φερόμενα κάτω από τον γενικό όρο *piastre* είχαν μεγάλη ζήτηση στην Ανατολή για την διεξαγωγή του εμπορίου¹¹⁶.

Η ισπανική σεβιλλιάνα έδωσε τ'όνομά-της στο νόμισμα της Αιγύπτου και της Τύνιδας, που κόπηκε με βάση αυτή (τη σεβιλλιάνα), το λεγόμενο *sibili*, ελληνικά *σεβίλι*, το οποίο πρέπει να διακρίνεται από το ισπανικό νόμισμα, που επίσης κυκλοφορούσε ευρύτατα στη Β. Αφρική, όπου ήταν ιδιαίτερα παραδεκτό μαζί με τα βενετικά και αυτοκρατορικά αυστριακά τάλιρα¹¹⁷. Με τον όρο όμως *ρεάλι* και *γρόσι* *ρεάλι* νοούνται κυρίως τα ισπανικά τάλιρα των 8 ρεαλιών¹¹⁸.

Το αργυρό αυτό νόμισμα είχε μεγάλη κυκλοφορία στην Ανατολή από τον 16^ο ως και τον 19^ο αι., καθώς διαπιστώνεται από τα συχνότατα ευρήματα και τις συνεχείς αναφορές-του στις διατιμήσεις και τους λογαριασμούς, ιδίως έως τα μέσα του 17^{ου} αι., εποχή όπου φαίνεται να είναι το επικρατέστερο στην Ανατολή νόμισμα¹¹⁹. Είναι, εξάλλου, χαρακτηριστικό ότι και η Βενετία ορίζει τους φόρους και τις κάθε είδους συναλλαγές στις ανατολικές κτήσεις-της σε ρεάλια χρησιμοποιώντας-τα ως λογιστικά νομίσματα¹²⁰. Στις πηγές κάποτε συναντάμε και το *ρεάλι του*

όροι *reale de a ocho*, *γρόσι*, *σιβίλι* ακόμη και *peso*. ΕΙΒ - Παρ. Αρχ., σε πολλά έγγραφα του 1713 από την αλληλογραφία του Γ. Μέλου με τον Μ. Necco. Η επιτυχία αυτού του νομίσματος υπήρξε τέτοια στην Ανατολή, ώστε προς το τέλος του 18^{ου} αι. δεν λειτουργεί πλέον ως νόμισμα αλλά ως εμπόρευμα. R. MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 242-243 και N. SVORONOS, *Le commerce ...*, σ. 117· πβ. επίσης F. BRAUDEL, *Capitalismo ...*, σ. 346. - Η *pezza da otto* στα 1718 ισούται στο Cadix προς 3 1/2 φράγκα, ενώ το 1725 στο Λιβόρνο η αγορά-της είναι ίση με 13 1/2 λίρες, την ίδια εποχή που τα σεβίλια στη Γένοβα δεν έχουν καμιά ζήτηση και όποιος έχει απ' αυτά τα στέλνει στο Λιβόρνο για να πουληθούν. ΕΙΒ - Αρχείο Γ.Μέλου, επιστολές της 23.5.1718 και 6.1.1725. - Για το *ρεάλι των οκτώ* βλ. την ειδική μελέτη του TOMÁS DASI, *Estudio de los reales de a ocho*, Βαλένσια 1950. - Συνηθισμένη ήταν η χρήση των νομισμάτων αυτών στην Ανατολή ήδη από τα μέσα του 17^{ου} αι. Σε ναξιακό έγγραφο του 1642 κάποιος "έλαβεν από τον ειρηθέντα αγοραστή *ρεάλια σταυράτα των οκτών κομματιών* η 7...". ΑΝΤ. ΦΛ. ΚΑΤΣΟΥΡΟΣ, "Ναξιακά δικαιопρακτικά ...", *ΕΕΚΜ* 7 (1968) 88 κ.α. - Σε ορισμένες περιπτώσεις τα ρεάλια ταυτίζονται με τα σκούδα· βλ. και εδώ, σημ. 119 στο τέλος.

115. D. ΙΛΙΑΔΟΥ, *ό.π.*, σ. 117. - Για το *rose ryal* βλ. ED. MARTINORI, *ό.π.*, σ. 435. Πβ. σ. 138 εδώ.

116. "Les Piastres Sevillanes, Mexicanes, Sivillia grouche, sont de recherche à Constantinople pour le commerce du grand Caire et d' Alep". *Le miroir de l'Empire Ottoman*, Λυών 1680, σ. 145.

117. Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ερμής ...*, τ. 3, σ. 158 στη λ. Αίγυπτος.

118. "1696, Μαρτίου 9. Το παρόν τυπικόν αγοράσα ... και του ήδωκα ριάλια αργυρά δύο ...". ΕΜΜ. ΠΕΤΡΑΚΙΣ, "Ο Άγιος Γεώργιος ο Απανωσήφης", *Κρητικά Χρονικά* 10 (1956) 64. - Σε έγγραφο του 1661 από την Κρήτη η εκχώρηση των προσόδων ενός χωριού γίνεται αντί 70 "μεγάλων ρεαλιών γροσίων". Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 1, σ. 130 και τ. 2, σ. 67.- Ο F. BELIN, *Essais ...*, σ. 26, αναφέρει ότι με τον τούρκικο όρο *ryal* και *ryal-guzus* νοείται το γερμανικό γρόσι, το αλλιώς γνωστό *καραγρόσι*.

119. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Ο κατά τον δέκατον έβδομον ...", σ. 406. - Α. ΣΙΓΑΛΑΣ, *Επιστολαί ...*, σ. 11-86, όπου δημοσιεύονται έγγραφα *καπουκεχαγιάδων* της Σύρου, στα οποία σαφώς το επικρατέστερο νόμισμα είναι το ρεάλι. - ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, "Κρητικά συμβόλαια", σ. 445: "ήδωκε ο υιός του άνωθεν μισό τόλλορον υπέρπτουρα δώδεκα", όπου βέβαια πρόκειται για το ισπανικό ρεάλι (1635). - Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Μνημεία ...*, τ. 1, σ. 412, όπου σε *χοτζέτι* του 1687 βρίσκουμε να πωλούνται *ελαιόδενδρα* στην Αθήνα αντί 42 *μεγάλων ρεαλιών γροσίων*. - Σε έγγραφα όμως του τέλους του 17^{ου} και του 18^{ου} αι. από τη Μύκονο και την Ανδρο, το ρεάλι, που σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα αναφέρεται εκεί, ταυτίζεται με το τούρκικο γρόσι, στις περιπτώσεις βέβαια που πρόκειται για πραγματικό νόμισμα κι όχι για λογιστικό. Ι.Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, τ. 3, *passim*. - ΙΑΚ. ΒΙΣΒΙΖΗΣ, "Δικαστικά αποφάσεις του 17^{ου} αι. εκ της νήσου Μυκόνου", *ανάτ. Επετηρίς Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού δικαίου* 7 (1957), *passim*. - Σε έγγραφο του 1671 από τη Μήλο, ο όρος ρεάλι χρησιμοποιείται ως ταυτόσημο του σκούδου. ΣΙΜ. Μ. ΣΥΜΕΩΝΙΔΗΣ, "Τα οικονομικά ...", σ. 123,125.

120. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Εκθέσεις των Βενετών προνοητών της Πελοποννήσου εκ των εν Βενετία Αρχείων", *ΔΙΕΕ* 5

βελλών νόμισμα δηλαδή με ανάμιξη χαλκού, το οποίο σε σχέση με το καθαρό αργυρό ρεάλι έχει μιά διαφορά περιεκτικότητας ως προς το πολύτιμο μέταλλο που κυμαίνεται από 17 έως 32 μονάδες¹²¹.

Προς το τέλος του 18^{ου} και ως τις αρχές του 19^{ου} αι. υποχωρεί η κυκλοφορία του ρεαλιού και αντικαθίσταται από το νέο ισπανικό τάλιρο, το νόμισμα των 8 ρεαλιών, το γνωστό και ως *δίστηλο* ή *κολονάτο* από την παράσταση των Ηρακλείων στηλών που έφερε. Τα παλαιότερα κολονάτα είναι αυτά του Καρόλου Ε΄ και υπήρχε διάκριση ανάμεσα σε όσα κόπηκαν πριν από το 1772 και σ'όσα μετά. Το νόμισμα αυτό, που γνώρισε μεγάλη διάδοση όχι μόνο στην Ευρώπη αλλά και στη Β. Αφρική, στα τέλη του 18^{ου} και στις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, θεωρούνταν το ισχυρότερο νόμισμα της περιόδου¹²². Στα Επτάνησα με διατάγματα του 1812 και 1820 το ισπανικό τάλιρο, το κολονάτο, ορίζεται ως το επίσημο νόμισμα των νήσων εκτοπίζοντας το τσεκίνο ή τα βενετσιάνικα κι αυστρακά ομόλογά-του¹²³. Εχουμε ολόκληρη σειρά εγγράφων¹²⁴, στα οποία τόσο οι λογαριασμοί όσο και οι πληρωμές πραγματοποιούνται σε τάλιρα κολονάτα ή δίστηλα ή απλά κολονάτα ή τάλιρα ισπανικά. Με βάση το δίστηλο αυτό κόπηκε και ο Ελληνικός *φοίνικας*¹²⁵. Η ευρεία διάδοση του ταλίρου στα Επτάνησα, όπου λειτουργεί και ως ρυθμιστής της αξίας των άλλων ξένων νομισμάτων, υποχωρεί σταδιακά στις αρχές του 19^{ου} αι. με την εισαγωγή του γαλλικού φράγκου, το οποίο με απόφαση της Επτανήσου Γερουσίας της 10.7.1809 ορίζεται ως το επίσημο νόμισμα των συναλλαγών¹²⁶.

Ευρεία επίσης κυκλοφορία στην Ανατολή είχαν και τα γερμανικά τάλιρα, τα *rixdaller*, τα οποία λόγω του καλού-τους μίγματος ονομάζονταν από τους Τούρκους *kara-guğus*, τα *καρα-γρόσια*¹²⁷ των ελληνικών πηγών, δηλαδή γρόσια δυνατά, γερά. Με το προσδιοριστικό *kara* δηλώνεται ότι τα νομίσματα αυτά δεν κοκκίνιζαν από την ανάμιξη μεγάλης ποσότητας χαλ-

(1900) 604-823. - Τα ισπανικά ρεάλια ήταν η νομισματική μονάδα στην οποία οριζόταν από τους Βενετούς το ετήσιο ενοίκιο για τα κτήματα που παραχωρήθηκαν στους εποίκους της Πελοποννήσου το 1687. ΚΩΝ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Ειδήσεις περί της Στερεάς Ελλάδος", *ΕΕΣΜ* 2 (1969-70) 340.

121. Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ερμής ...*, τ. 4, σ. 301.

122. ED. MARTINORI, *La moneta*, σ. 73-74· πβ. Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, "Ευρωπαϊκά νομίσματα ...", σ. 198.

123. ΑΡΧΕΙΟΦΥΛΑΚΕΙΟ ΛΕΥΚΑΔΑΣ, Νομισματικά, έγγρ. της 12 Δεκεμβρίου 1812· και ΙΑΚ, ΙΚ, φ. 23, έγγρ. 199. - Στην *Gazzetta degli Stati Uniti delle Isole Ionie*, n° 179, Κέρκυρα 21 Μαΐου/ 2 Ιουνίου 1821, σ. 1, το άρθρο 1 των Πρακτικών της Βουλής προβλέπει ότι: "il Colonnato di Spagna (Δίστηλον) sarà stendale delle monete in circolazione legale di questi Stati, dovendo riguardarsi come la moneta finanziaria di questi Stati, e servire esclusivamente di norma a tutto il corpo monetario Ionio".

124. Από τα παραδείγματα: ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, *Αρχαίον Υδρας*, passim. - ΔΙΟΝ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, "Αι θυσίαι των Επτανήσιων και ο Σταμάτης Λεβίδης", *Ελληνικά* 4 (1931) 147. - Το 1812 ο ζωγράφος Ιωάνν. Μαυρομιχάλης πληρώθηκε σε τάλιρα Ισπανίας "ήγουν πετζοδούρα". Π.Γ. ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, "Η χριστιανική τέχνη στη Λευκάδα", *Επετ. Εταιρείας Λευκαδικών μελετών* 3 (1973), Αθήνα 1974, σ. 437. - Στα 1800 στην Τήνο γίνεται ένα δάνειο σε γρόσια, αλλά ορίζεται ότι η εξόφληση θα γίνει σε τάλιρα ισπανικά. ΑΡΧΕΙΟ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΜΥΚΟΝΟΥ, έγγρ. 133. - Και στα 1826 στη Σύρο συνάπτεται δάνειο 260 γροσίων πληρωτέων σε 20 τάλιρα ισπανικά. *Ο.π.*, έγγ. 13.

125. Κ.Π., "Περί των κυκλοφορούντων ...", εφημ. *Αθηνά*, έτ. Α΄ (1832-33), φύλ. 83 (25 Ιαν. 1833), σ. 312: "Κατά την ποιότητα του αργυρίου ο φοίνιξ ήτο απαράλλακτος με το Ισπανικόν δίστηλον. Εξ φοίνικες ήτο ίσοι με έν δίστηλον, νόμισμα κοινότατον εις την Ελλάδα (το δίστηλον) και εις όλην την μεσόγειον θάλασσα, εις την οποία οι Έλληνες κάμνουν το εμπόριόν των, και το οποίον δίστηλον ελήφθη ως βάσις της Ελληνικής Μονάδος, ήτοι του Φοίνικος κατά το σχέδιον του Πανελληνίου το καθιερωθέν από το Η΄ Ψήφισμα της Εθνικής Συνελεύσεως".

126. ΑΡΧ. ΛΕΥΚΑΔΑΣ, Νομισματικά, Μφ. της 10.7.1809.

127. *Ιστορία του Σταυράκογλου*, Παρίσι 1877, σ. 214, στ. 210. - Ι. ΣΤΑΝΟΣ, *Βίβλος χρονική*, σ. 54, 48. - Α.

κού¹²⁸. Τα γερμανικά τάλιαρα που κυκλοφορούν στην Ανατολή είναι τα τάλιαρα των αρχιδουκάτων του Τυρόλου, της Σαξωνίας, του Σάλτσμπουργκ και του Βραδεμβούργου, καθώς και οι υποδιαίρεσεις-τους· έχουμε επίσης διάφορες μιμήσεις-τους από τις ιταλικές πόλεις Tassarolo, Corregio, Desana, Φλωρεντία, Μάντουα, Messesano και Μόδενα, ειδικά για τις ανάγκες της Ανατολής¹²⁹.

Το τάλιορο της Σαξωνίας κυκλοφορεί στις Ηπειρωτικές αγορές στην περίοδο 1812-1814¹³⁰. Στα γερμανικά τάλιαρα πρέπει να συμπεριληφθούν και τα αυστριακά, τα οποία ονομάζονται αυτοκρατορικά τάλιαρα, ιμπεριάλικα¹³¹ κ.λπ., κοινώς σπαθάτα¹³². Κατά τον 19^ο αι. το αυτοκρατορικό ή ιμπεριάλικο τάλιορο δεν ήταν πραγματικό νόμισμα, αλλά λογιστικό, υπολογιζόμενο στην Αυστρία σε 1 ½ φιορίνι¹³³. Στα αυτοκρατορικά τάλιαρα πρέπει να περιλάβουμε και τη ρεγγίνα, το τάλιορο της Μαρίας Θηρεσίας της Αυστρίας¹³⁴, το οποίο κόπηκε με βάση το ασλάνι κι έμεινε περισσότερο απ' όλα τα άλλα τάλιαρα στην κυκλοφορία, ιδίως στην Αβυσηνία και Αραβία¹³⁵. Η ρεγγίνα αναφέρεται σε πολλές ελληνικές πηγές ως τάλιορο της Βασιλίσσης¹³⁶, τάλιορο ρεγγίνα ή απλώς ρεγγίνα¹³⁷ και συναγωνιζόταν στην κυκλοφορία τα σκούδα της Βενετίας και της Ραγούζας. Κοινές στην Ανατολή είναι και οι υποδιαίρεσεις του ταλίουρου της Μαρίας Θηρεσίας, όπως τα μισά και τα τέταρτα¹³⁸.

Το ολλανδικό αργυρό τάλιορο (löwenthaler), το οποίο παρέλαβαν και οι Ηνωμένες Επαρχίες (Provinces Unies), κόπηκε κατά μίμηση του joachimsthaler το 1575· πήρε το όνομά του από το εικονιζόμενο σ' αυτό λιοντάρι και ονομάστηκε *leone*, *lionen thaler* και τουρκικά *arslan* ή

ΚΟΜΝΗΝΟΣ-ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, *Τα μετά την Αλωσιν*, σ. 758. - Στα 1789 ο Γάλλος πρόξενος στη Θεσσαλονίκη δίνει εντολή στον πράκτορά-του στο Βόλο να επιβάλει προξενικό δικαίωμα στα καραγόσια. Δ. ΙΛΙΑΔΟΥ, *ό.π.*, σ. 94.

128. F. BELIN, *Essais ...*, σ. 26.

129. F.W. HASLUCK, *The Levantine ...*, σ. 12 (50).

130. Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, "Ευρωπαϊκά ...", σ. 199.

131. Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ερμής ...*, *ό.π.*, σ. 158. - Στα 1743 φτάνουν στη Θεσσαλονίκη μαζί με διάφορα εμπορεύματα και δυό χρηματοδέματα με 1.600 αυτοκρατορικά τάλιαρα· είναι μιά πληροφορία ενδεικτική της ευρείας κυκλοφορίας του νομίσματος αυτού. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *ΜΜΙ*, σ. 319. - Προσπάθεια κυκλοφορίας λιποβαρών αυστριακών ταλίωρων στην Κρήτη έγινε στα 1747, αλλά σύντομα αποσύρθηκαν με σουλτανικό διάταγμα. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 4, σ. 325· ως προς αυτό γίνεται λόγος στο κεφάλαιο για την κιβδηλία.

132. Π. Ν. ΠΛΕΣΚΑΣ, *Συγκριτικοί πίνακες νομισμάτων, μέτρων και σταθμών*, Κέρκυρα 1866, σ. 82.

133. ΔΗΜ. ΔΑΡΒΑΡΙΣ, *Πρόχειρος αριθμητική ...*, σ. 38, 223.

134. Α.Χ. ΖΩΗΣ, "Σημειώματα ...", φύλ. 30· σε *Registro Ducale* του 1680-1789 αναφέρεται "τάλληρον αυτοκρατορικό ή ρεγγίνα αργυρά των 176 καρατίων".

135. F.W. HASLUCK, *The Levantine ...*, σ. 14 (52). - HAMMER-PURGSTALL, *ό.π.*, σ. XVI, σ. 404.

136. Α.Χ. ΖΩΗΣ, *ό.π.*, φύλ. 30.

137. Σ' επιστολή του 1821: "... σε εκρεδितάρησα εις την Κάσσαν του Γένους με γρόσια 1.732:5, ήτοι μεταφερόμενα εις τάλλαρα ρεγίνες διακόσια σαράντα επτά γρόσια τρία παράδες πέντε". *Τα περιεχόμενα των ΓΑΚ*, τ. 15β, σ. 1041, έγγρ. 39. - Γ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, "Ιστορικά σημειώσεις", *ό.π.*, σ. 37. - Στα τέλη του 18^{ου} αι. η ρεγγίνα φαίνεται να επιβάλεται του κολονάτου, αδικαιολόγητα σύμφωνα με το επιτημητικό σχόλιο του χρονικογράφου: «...οπού τότε είχε το τάλιορο της ρεγγίνας παράδες εβδομήντα πέντε εις τα 1772· το δε κολονάτο είχε εβδομήντα. Τόσον εγνώριζαν <και> ετιμούσαν καλλιότερο τη ρεγγίνα...». ΠΑΝΑΓΗΣ ΣΚΟΥΖΕΣ, *Χρονικό της Σκλαβωμένης Αθήνας ...*, έκδ. Γ. Βαλέτα, Αθήνα 1948, σ. 22.

138. Α.Χ. ΖΩΗΣ, *ό.π.*, φύλ. 30. - ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, "Κρητικά σύμβολα", σ. 166: "... και διό καρτωτόλορα από κοτ' γατζέτες το καθένα ...". - Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Εμπορική αλληλογραφία ...", σ. 114: "... να δώσει δια το παράνω από ταις 4.000 τάλερα κούάρτα ..." (14 Μαΐου 1746).

esedi guruş, στην Αίγυπτο *abou-keib*¹³⁹ και στις ελληνικές πηγές *ασλάνι*¹⁴⁰, *ασουλάνι*¹⁴¹, *ασλανί*¹⁴², *σιλανί*¹⁴³, *αστλάνι*¹⁴⁴ *γρόσι ασλάνι*¹⁴⁵ και *λεόνι*¹⁴⁶. Το νόμισμα αυτό, το οποίο είχε το ίδιο βάρος με το ισπανικό ρεάλι (8 ½ δράμια) αλλά ήταν κατώτερο εκείνου σε τίτλο, είχε τη μεγαλύτερη ίσως από τα ομόλογά-του κυκλοφορία στην Ανατολή και ήταν ισότιμο προς 1 γρόσι και 2 παράδες¹⁴⁷. Αιτία της ευρείας διάδοσής-του ήταν η τεράστια ανάπτυξη του ολλανδικού εμπορίου στην Ανατολή και η υιοθέτηση του νομίσματος αυτού και από τους Αγγλους εμπόρους, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν τα ολλανδικά ασλάνια καθώς και τα ισπανικά ρεάλια για τις πληρωμές-τους στις ανατολικές αγορές. Εξίσου σημαντικός λόγος, για την μεγάλη του ασλανιού υπεροχή έναντι του ρεαλιού ήταν και η κατωτερότητα του τίτλου-του. Εφ'όσον κατά τον 16^ο αι. και τις αρχές του 17^{ου} το ασλάνι διετιμάτο όσο και το ρεάλι, το δεύτερο κατά το γνωστό οικονομικό νόμο αποσυρόταν από την κυκλοφορία και πήγαινε σε αποθησαυρισμό, ενώ οι πληρωμές γίνονταν με το κατώτερο νόμισμα, δηλαδή το ασλάνι. Ενας άλλος επίσης λόγος της ευρείας διάδοσης του ασλανιού ήταν η έλλειψη νομισμάτων κατά τον 17^ο αι. που προήλθε από την απαγόρευση της κυκλοφορίας στις τούρκικες αγορές των κίβδηλων *luigini* (*timini*), και από την οποία επωφελήθηκαν οι Ολλανδοί εισάγοντας σε μεγάλες ποσότητες τα δικά-τους νομίσματα, που ανταποκρίθηκαν άριστα στις ανάγκες της κυκλοφορίας¹⁴⁸.

Τη μεγάλη κυκλοφορία του ασλανιού στην Ανατολή αποδεικνύει η συχνότατη χρήση-του στους λογαριασμούς από τον 16^ο έως τον 18^ο αι.¹⁴⁹, η ανεπτυγμένη κίβδηλία που ασκήθηκε

139. ED. MARTINORI, *ό.π.*, σ. 255.- Τα αμπουκέλ είναι τα ίδια νομίσματα τα οποία κατά τον J. Savary ονομάζονται στο Αλέπι "piastres à bouquet". ROBERT PARIS, *Histoire du Commerce de Marseille*, τ. 5., Plon 1957, σ. 355, σημ. 2.

140. Ο Μαυροκορδάτος κατ'αρχαϊσμό το ονομάζει και *λεόντιον*. Αλ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ, "Ιστορία", στο Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *Documente*, τ. 13, σ. 23. - Αλλά και σε έγγραφο του τέλους του 17^{ου} αι. από την Αθήνα γίνεται χρήση των "λεοντίων (εσεδί) γροσίων". Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Μνημεία ...*, τ. 3, σ. 182-183, 198, 199-200. - Σύμφωνα με αναφορά του Antonio Zeno (Proveditor General dell'Atmi) της 20 Φεβρουαρίου 1691 περιζήτητα και σε μεγάλη χρήση ήσαν στο Μοριά τα βενετσιάνικα δουκάτα και τα λεόντια. Για την κάλυψη των αναγκών ζητεί την αποστολή 1/2 και 1/4 των δουκάτων, από δε τα λεόντια και 1/8. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ιστορικά Μελετήματα*, Αθήνα 1884, σ. 196.

141. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Μαυρογορδάτειος βιβλιοθήκη*, τ. 1, σ. 143β: "έχω παρμένα από τον νόμιμον άσπρα ασουλανιά 500". - Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Σύμμικτα", *Ν. Ελληνομνημίων* 4 (1907) 119: "πεντήκοντα μόνον ασουλανίων εκπέμψειν μοι".

142. Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *Documente*, τ. 14, part. I, σ. 203. -ΔΗΜ. Π. ΠΑΣΧΑΛΗΣ, "Κυκλαδικά θέσμια μετ' ανεκδότων εγγράφων", *Αρχαίον Ιδιωτικού Δικαίου* 6 (1939) 240-241.

143. Στ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, "Κρητικά σύμβολα", σ. 476.

144. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ - Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, "Βραχέα χρονικά", σ. 94. - Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, "Ενθυμήσεων ήτοι χρονικών σημειωμάτων συλλογή πρώτη", *Ν. Ελληνομνημίων* 7 (1910) 190: "1647 ... και το φομί επίγενε δύο αστλάνια το κιλό ...".

145. Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *ό.π.* - Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 1, σ. 146 και τ. 2, σ. 365.

146. ΕΙΒ - Παλ. Αρχ., Reg. 181, φύλ. 35, σε έγγραφο του 1716.

147. R. ΜΑΝΤΡΑΝ, *Istanbul ...*, σ. 240-241. - Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 1, σ. 147.

148. F.W. HASLUCK, *The Levantine ...*, σ. 13 (51), 24 (62).

149. Μερικά ενδεικτικά παραδείγματα της ευρείας χρήσης του ασλανιού: Στη Χίο τον 17^ο αι. το ασλάνι αναφέρεται κατ' αποκλειστικότητα σχεδόν στις συναλλαγές. Στ. ΚΑΒΒΑΔΑΣ, *Οι κώδικες Χίου ...*, passim. - Σε ασλάνια πληρώνονται τα δοσίματα του Πατριαρχείου προς την Πύλη το 1716. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Πατριαρχικά έγγραφα, τ. 3, σ. 838. - ΑΝΘ. ΑΛΕΞΟΥΔΗΣ, "Συνοδικαί πράξεις της αρχιεπισκοπής Αχριδών και πάσης Βουλγαρίας", *ΔΙΕΕ* 4 (1892) 561. - Το ασλάνι κυριαρχεί στις μεταξύ Καρόλου ΙΒ' και Τούρκων συναλλαγές στις αρχές του 18^{ου} αι. - Ασλάνια γερά καταθέτει το 1706 στον Πανάγιο Τάφο ο Γεώργιος Καστριώτης για να συντηρούνται από τους τόκους-τους τα σχολεία στην Παλαιστίνη. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ανάλεκτα ιεροσολυμητικής σταχυολογίας*, Πετρούπολη 1898-99, τ. 2, σ. 376. - Σε ασλάνια παίρνουν τα δώρα-τους οι πρεσβευτές της Ρωσίας από τους

σ' αυτό¹⁵⁰, η μίμησή-του από τους Ιταλούς πρίγκιπες –ιδίως από τους Βενετούς¹⁵¹– και η χρήση-του από κάποια στιγμή κι ύστερα ως λογιστικού κυρίως νομίσματος¹⁵². Η κυκλοφορία-του θα περιοριστεί κατά τον 19^ο αι., οπότε κυρίαρχο νόμισμα γίνεται το *δίστηλο*, αλλά το όνομά-του θα επιβιώσει και θα δοθεί στο τούρκικο γρόσι με το οποίο συχνά ταυτίζεται¹⁵³.

Και τα τέταρτα του ασλανιού, λεγόμενα τουρκικά *ρούπια*, κυκλοφορούσαν στην Ανατολή¹⁵⁴. Καθώς όμως ρούπι σημαίνει το 1/4 συχνά δημιουργείται σύγχυση ανάμεσα στο τούρκικο και στο ευρωπαϊκό νόμισμα¹⁵⁵. Πάντως, το ρούπι συνήθως δηλώνει το τέταρτο των αργυρών νομισμάτων, μάλιστα των ταλίρων και του γροσιού, ενώ ο *ρουμπιές* σημαίνει το τέταρτο των χρυσών νομισμάτων¹⁵⁶. Στα 1739 με διαταγή του Πασά στην Κρήτη καθορίζεται η τιμή του ρουπιού της Τύνιδας ίση προς 5 παράδες¹⁵⁷.

Εκτός από το τέταρτο του ασλανιού πολύ διαδεδομένο στην Ανατολή είναι και το 1/4 του *ταλίρου του Σιγισμούνδου Δ΄* της Πολωνίας (1587-1632), επίσης *ρούπι* ονομαζόμενο, το οποίο μιμήθηκαν αργότερα οι Γερμανοί¹⁵⁸. Το νόμισμα αυτό είναι πιθανόν το αναφερόμενο στις ελληνικές πηγές και ως *πολόνη*¹⁵⁹.

Προφανώς, κατά μίμηση και για ανταγωνισμό του ολλανδικού ασλανιού κόπηκαν στη Βενετία τα *λεόνια της Ανατολής* (*leone per Levante*) επί Φραγκίσκου Μοροζίνη (1668) τα λεγόμενα και *leoni Morosini*¹⁶⁰, ίσα με 10 βενετικές λίρες, –υπολογιζόμενου του τσεκινιού σε 25

Τούρκους το 1712. Α. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ, "Ιστορία", στο Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *Documente*, τ. 13, σ. 63-71. Τα παραδείγματα για τη διαδεδομένη χρήση του ασλανιού φυσικά μπορούν να πολλαπλασιαστούν.

150. Για να διακρίνονται από τα κίβδηλα τα ασλάνια με τον καθαρό τίτλο και βάρος χαρακτηρίζονται ως ασλάνια γερά, όπως άλλωστε και όλα τα γνήσια νομίσματα. - Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *ό.π.*, σ. 307, 376.

151. F.W. HASLUCK, *ό.π.*, σ. 14 (52).

152. Ετσι, το Νοέμβρη του 1733 ο παπά-Μακάριος "έκαμε παράδοσι ασλάνια τον αριθμόν 1000 ήγουν χίλια. Τα εξακόσια δέκα όλο φλουριά φουντουκλιά και τα εναποληφθέν ιερά, άγια λείψανα ...". Σε χφ. Κόνδικα 1670 ΜΟΝΗΣ ΉΡΟΠΟΤΑΜΟΥ. - Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 292, σε απόδειξη του 1740 από την Θεσσαλονίκη: "και ηξα έξοδα εις ζολότες ασλάνια 34 ήγουν τριαντατεσσερα".

153. Θ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Χειραγωγός έμπειρος ...*, σ. 108. - Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Πατριαρχικά έγγραφα*, τ. 3, σ. 838: "ασλάνια 300 ήγουν γρόσια τριακόσια ... ασλάνια 400, ήγουν τετρακόσια γρόσια" (1714). - ΑΝΘ. ΑΛΕΞΟΥΔΗΣ, "Συνοδικαί πράξεις ...", σ. 516. - Κατά την εποχή αυτή η τιμή του ασλανιού δεν είναι ίση με την τιμή του τούρκικου γροσιού.

154. AL. DA SOMAVERA, *Θησαυρός...*, στη λ. μονέδα: "το ρούπι, το οποίο περνά διά άσπρα τριακοντα ένα".

155. Στο 1/4 του τούρκικου γροσιού αναφέρεται λ.χ. το απόσπασμα από επιστολή του 1697 (Θεσσαλονίκη): "... ήρθαν οι Μπαρμπάρεσοι τα πήραν εννή γρόσια και δέκα παρά ρούπι". Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 231, καθώς και το χωρίο στον Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *Documente*, τ. 14, part. III, σ. 366 (1788): "ότι η Υψηλότης-του τους εσυμφώνησε προς δέκα γρόσια τον ατλί, και οκτώ και ρούπι τον πεζόν". Για το 1/4 του ευρωπαϊκού ταλίρου, πιθανόν ασλανιού, γίνεται λόγος στο ακόλουθο παράδειγμα: "Ενας σωρός εδώ φλουριά, άλλος εκεί με γρόσια, / άλλος σωρός με ρούπια, άλλος με καραγρόσια". *Ιστορία δια στίχων απλών... του μεγάλου άρχοντος και Σπαθαριού Σταυράκη*, [Βενετία 1767], επανέκ. Βενετία 1850, σ. 10, στ.209-210.

156. Βλ. το κεφάλαιο για τα τούρκικα νομίσματα, σ. 92.

157. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 4, σ. 234.

158. F.W. HASLUCK, *ό.π.*, σ. 15 (53).

159. Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *Documente*, τ. 14, Part. II, σ. 883 (έγγρ. 1723): "Η ειδική μας έξοδος ήτονε, Αγιε Δέσποτα, η ολότης ασλάνια εννεακόσια πεντήκοντα πέντε και πολόνια τρία παλαιά". Τα παλαιά αυτά πολόνια, όπως φαίνεται εδώ, έχουν μικρότερη αξία από το ασλάνι.

160. V. LAZARI, *Le monete ...*, σ. 85-88, όπου γίνεται λόγος και για τα μισά, τέταρτα και όγδοα του *leone*. - F.W. HASLUCK, *The Levantine ...*, σ. 12 (50). - Λ.Χ. ΖΩΗΣ, "Σημειώματα ...", φύλ. 29. - ERMANO LUNZI, *Della condizione politica delle isole Ionie sotto il dominio veneto*, Βενετία 1858, σ. 354. - Ν. ΠΑΡΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete ...*, τ. 3, σ. 477, 478, 495, 497.

λίρες— τα οποία όμως δεν φαίνεται να κυκλοφόρησαν ευρέως. Του νομίσματος αυτού έχουμε μισό, τέταρτο και όγδοο. Το *leone per Levante* που κόπηκε επί Alvise Pisani (1736) και ήταν ίσο με $\frac{1}{3}$ του τσεκινίου ή ίσο με 12 λίρες Δαλματίας, ονομάστηκε *galeazza*¹⁶¹.

Απ' όλα όμως τα ιταλικά τάλιρα τα δημοφιλέστερα, τα παλαιότερα και με τη μεγαλύτερη κυκλοφορία στην Ανατολή υπήρξαν αναμφισβήτητα τα αργυρά *βενέτικα δουκάτα*¹⁶². Το 1202 ο Δόγης Enrico Dandolo έκοψε αργυρό νόμισμα ίσο με 26 *piccoli* ή *denari*, που καταρχήν ονομάστηκε *ducato d'argento* κι αργότερα *grosso*¹⁶³. Το 1562 ο Gerol. Priuli έκοψε νέο βενέτικο δουκάτο, το οποίο συνέχισε να κυκλοφορεί ως το τέλος της Δημοκρατίας¹⁶⁴. Στα 1588 η Βενετία εκδίδει το δεύτερο ασημένιο δουκάτο, ισότιμο προς L. 6:4· αυτό σιγά-σιγά έγινε γνωστό ως *ducato* (το *δουκατόνι* των ελληνικών πηγών) προς διάκριση από την 3^η έκδοση του ασημένιου δουκάτου, που έγινε στα 1666 πάντα με την ίδια ισοτιμία αλλά κατώτερο σε τίτλο και το οποίο έγινε γνωστό ως *ducanello*. Του δουκάτου αυτού (*ducato*) έχουμε την πρώτη αρχή της διαφοράς ανάμεσα στην *moneta di conto prescelta dal banco* και την *moneta effettiva*, δηλαδή ανάμεσα στο *ducato di banco* και *ducato effettivo* με ένα *aggio* 20% ως το 1739, το οποίο αργότερα θα πάρει ένα *sopraggio* φτάνοντας περίπου στο 30%. Έτσι, το *ducato corrente* διαιρείται σε 24 *grossi*, όπως και το *effettivo*, έχει όμως ισοτιμία προς L. 6:4, ενώ το δεύτερο προς L.8¹⁶⁵.

Πολύ συχνά λοιπόν στις πηγές, όταν αναφέρεται απλά δουκάτο, νοείται κυρίως το λογιστικό νόμισμα, ενώ κατά κανόνα δηλώνεται σε τί νόμισμα γίνεται ή θα γίνει η πληρωμή, δηλαδή *corrente* ή *effettivo*¹⁶⁶. Κάποτε, το δουκάτο χρησιμοποιείται και με τη σημασία του ασημένιου γενικά νομίσματος σ'αντιδιαστολή με το χρυσό που εκφράζεται με το τσεκινί¹⁶⁷.

Έτσι, τον 18^ο αι. στη Βενετία υπήρχαν τρεις τύποι δουκάτου: το *ducato di banco*, νόμισμα των λογαριασμών, που αντιστοιχούσε προς 9:8 *lire di piccoli*, το *ducato effettivo*, ίσο προς 8 *lire di piccoli* και το *ducato corrente* ίσο προς 6:4 *lire di piccoli* (η *lira di piccoli* ίση προς $\frac{1}{22}$ του τσεκινιού)¹⁶⁸.

161. V. LAZARI, *ό.π.*, σ. 22-25. - N. PAPADOPOULI, *ό.π.*, σ. 657 κ.α.

162. Είναι άπειρα τα παραδείγματα από τις πηγές που θα μπορούσαν να επιβεβαιώσουν το γεγονός και μάλιστα μέσα σε μακρά χρονική διάρκεια.

163. Για την κυκλοφορία των πρώτων αυτών βενετσιάνικων δουκάτων στην Κρήτη και την Πελοπόννησο, καθώς και τις απομιμήσεις-τους, βλέπε ALAN M. STAHL, "Venetian ...", σ. 366-367.

164. ED. MARTINORI, *La moneta*, σ. 125-126. - GIAMPAOLO BORDIGNON, *Le monete della Repubblica veneziana*, σ. 21. Για την διάδοση, υποδοχή κι επίδραση που είχαν τα πρώτα βενετσιάνικα δουκάτα στις ρουμανικές χώρες βλ. OCTAVIAN ILIESCU, "La monnaie vénitienne dans les pays Roumains de 1202 à 1500", *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, τ. XV/2 (1977) 355-361· πβ. ΑΝΑΣΤ. Π. ΤΖΑΜΑΛΗΣ, "Το Βενετσιάνικο Δουκάτο", *Συλλέκτης* 40-41 (1978) 290-292 και 42 (1978) 334-336, όπου συνοψίζονται τα σχετικά με το βενετικό δουκάτο, γίνεται περιγραφή-τους και παρατίθενται οι εικόνες των νομισμάτων.

165. LUCCIO BALESTRIERI, "Banche pubbliche e problemi monetari à Venezia nei secoli XVI e XVII", Βενετία 1968, σ. 37, 39.

166. Σε κρητικό έγγραφο του 1551: "... έλαβα σήμερα ... μετρητά δουκάτα κορέντε δύο ...". Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Σταχυολογήματα ...", σ. 255. - Σε έγγραφο του 1704 από το Αργιστόλι: "... διά τιμής ... δουκάτα ογδοήντα από λίτρες έξη το ένα και παρευτής τα έμέτρησε ... εισέ τόσα δουκάτα ασημένια πενήντα δύο γαζέτες εβδομήντα δύο από λίτρες εννιά γαζέτα μία το ένα και τα έλαβε ...". Γ.Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, τ. 4, σ. 35. - Και σε έγγραφα των Παξών του β' μισού του 17^{ου} και των αρχών του 18^{ου} αι. οι πληρωμές των λογαριασμών γίνονται σε δουκατόνια ασημένια βενέτικα, ενώ οι εκτιμήσεις σε δουκάτα. Γ.Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, τ. 2, *passim*.

167. Γ. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, *Κατζούρμπος*, *ό.π.*, σ. 87, στ. 402: "που δεν είχε στη μπόρσα-του τσεκινί ουδέ δουκάτο".

168. - N. PAPADOPOULI, *Le monete*, τ. 3, σ. 270, 446, 641.

Στις πηγές όχι σπάνια συναντάμε και διάφορα τοπικά δουνάτα, όπως είναι λ.χ. τα ζακυνθικά, τα κρητικά¹⁶⁹ ή τα δουνάτα των Κυθήρων¹⁷⁰, τα οποία όμως δεν είναι απόλυτα σαφές ότι πρόκειται για πραγματικά κι όχι για λογιστικά νομίσματα. Το βενέτικο δουνάτο διακρίνεται επίσης από τα τάλιρα που συναντάμε στα έγγραφα της εποχής και τα οποία αναφέρονται τόσο σε γερμανικά και ισπανικά ομώνυμα νομίσματα, όσο αργότερα και σε βενέτικα τάλιρα. Του αργυρού βενετσιάνικου δουνάτου κυκλοφορούσαν επίσης μισά, τέταρτα, όγδοα και δέκατα έκτα¹⁷¹.

Το βενέτικο τάλιρο είναι ισχυρότερο και πολύ μεταγενέστερο του δουνάτου· το πρώτο είχε περιεκτικότητα σε άργυρο 835/1000 και βάρος 28,56 γραμμαρίων και το δεύτερο 826/1000 και 23,40 γραμμ. Κόπηκε στα μέσα του 18^{ου} αιώνα (1756) ειδικά για το εμπόριο της Ανατολής κατά μίμηση και για ανταγωνισμό των γερμανικών τάλιρων και μάλιστα της ρεγγίνας. Καταβλήθηκε μάλιστα ιδιαίτερη προσπάθεια από τους Βενετούς για την καλή εμφάνισή-του και στην αρχή αντιστοιχούσε σε 10 λίρες¹⁷². Παρά την επιμελημένη-του όμως εμφάνιση και την εσωτερική-του αξία το βενετσιάνικο τάλιρο τα πρώτα χρόνια της κυκλοφορίας-του αντιμετώπισε τη δυσπιστία του κοινού, το οποίο, συνηθισμένο στα γερμανικά τάλιρα, δεν εμπιστευόταν εύκολα το νέο αυτό νόμισμα¹⁷³. Τα πριν από την εποχή αυτή αναφερόμενα τάλιρα στα βενετσιάνικα έγγραφα ή στα έγγραφα που αφορούν βενετοκρατούμενες περιοχές είναι τα γερμανικά και ισπανικά τάλιρα, τα γνωστά ρεάλια¹⁷⁴, τα οποία συναγωνίζονται το ενετικό νόμισμα σε τέτοιο

169. "... εκατό δουνάτα για τι ψι μου, να με μακαρίζι, και θελο να νιε κριτικά ..." και σ'άλλο σημείο: "... δουνάτα, πασανος κρητικά απο κτο περιπυρα το δουνάτο κε σολντυα δοδεκα ...". ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΜΑΥΡΟΜΑΤΗΣ, *Ανέκδοτα βενετικά έγγραφα για τους Κορνάρους της Σητείας και του Χάνδακα*, Αθήνα 1986, σ. 39 και 80 αντίστοιχα.

170. "δουνάτα κηθιοριτικά κοροντε εκατο πενηντα απο ηπερπυρα οχτο σολτια δεκαφτα το ενα" αναφέρονται σε έγγραφο του 18^{ου} αι. Δ. ΑΝΔΡΙΤΣΑΚΗ - ΦΩΤΙΑΔΗ - ΜΙΧ. Κ. ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ, *Κυθηραϊκά μελετήματα*, Αθήνα 1982, σ. 74.

171. Ν. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *ό.π.*, σ. 658. - Α.Χ. ΖΩΗΣ, "Σημειώματα ...", φύλ. 31.

172. Με διάταγμα της 25.3.1769 η Βενετία ορίζει την αξία του βενετσιάνικου τάλιρου, το οποίο προόριζε κυρίως για τις εμπορικές συναλλαγές στις επαρχίες-της στην Ανατολή, σε 1 και 1/4 του δουνάτου, με σκοπό να το προστατεύσει, επειδή εξαιτίας της ανωτερότητας του τίτλου-του προσφερόταν ιδιαίτερα για αποθησαύριση. ΓΑΚ, κυβ. Δ.109. - Για το βενετσιάνικο τάλιρο βλ. την ειδική μελέτη του UGO TUCCI, "L'avventura orientale del tallero veneziano nel XVIII secolo", *Archivio Veneto*, 13 (1979) 71-130. - Αναφορές στο νόμισμα αυτό βλ. και στα έργα: Ε. ΗΥΡΜΥΖΑΚΙ, *Documente*, τ. 14, Part. I, σ. 67: "άλλον μου εμήνυσας η αφεντεία σου να σου στείλλου δουνάτα 150, και άκου όπου σου στείλλου της αφεντείας σου τάλλεραν 150". - Α.Χ. ΖΩΗΣ, "Σημειώματα..." φύλ. 28. - Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Οικονομική Διοίκησης ...*, τ. 1, σ. 40. - Ν. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *Le monete ...* τ.3, σ. 711-713, 721.

173. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *ΜΜΙ*, σ. 377: 1756 δεκεμβρίου 1. "... ήρχισαν εδώ [στη Θεσσαλονίκη] να κυκλοφορούν τα νέα ενετικά τάλιρα, περί ων μοι γράφει η Υμετέρα Εξοχότης. Είναι ωραία καμωμένα και βαρύτερα από τα γερμανικά, αλλά κατ'αρχάς θα συναντήσουν κάποιαν δυσκολίαν έως ότου τα συνηθίση ο κόσμος...". - Και σε έγγραφο του 1760: "... ηρώτησα τον κ. Ανδρόνικον Πάϊκον, αντιπρόσωπον του εν Βενετία κ. Περούλη, αν έλαβεν αργυρά τάλιρα εκ Βενετίας και πόσα... μου είπεν ότι μόνον 50 έλαβε, τα οποία και αντήλλαξε προς 72 παράδες το καθέν... μολονότι ταύτα έχουν το ίδιο βάρος και καλλιτέραν ποιότητα αργύρου από τα Αυστριακά, όμως δεν ζητούνται. Ηκουσα από μερικούς ότι εις τα τάλιρά μας αντί να είναι ο λέων όρθιος και μισός, με ανοικτά πτερά, αν με το εν πόδι εκράτει σκήπτρον και με το άλλο σπάθην, ώστε να ομοιάζουν με τα αυτριακά, θα επροτιμώντο...". Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *Συμπλήρωμα εις τα "Μνημεία ..."*, σ. 69. Η τελευταία φράση αποδίδει με σαφήνεια την τυπολατρική συντηρητικότητα του κοινού και την αρνητική-του στάση απέναντι σε κάθε νεωτερισμό. - Στα 1788 τέλος το βενέτικο τάλιρο δεν βρίσκει καμιά ζήτηση στην αγορά της Θεσσαλονίκης: "Ως προς το ενετικόν τάλιρον δεν έχει εδώ πέραςιν και όταν παρουσιάζωνται καμιά φορά, τα αγοράζουν οι σαράφηδες προς 85-87 παράδες και κατόπιν τα στέλλουν εις το νομισματοκοπείον Κωνσταντινουπόλεως, όπου ευρίσκουν το συμφέρον-των". Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *ΜΜΙ*, σ. 442.

174. ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΑΔΗΣ, "Κρητικά συμβόλαια ...", σ. 97, 324, 355 κ.α.· ένα παράδειγμα από την σ. 197: "δόραλαν ... (ε)ξήκοντα τζί σπάνιας". - Ο Α. ΖΩΗΣ, *ό.π.*, σημειώνει: "Εκ τινος όμως εδαφονομής του 1636 καθ' ήν ωρίζετο η επησία δόσις εις 1 1/2 τόλορον προκύπτει ότι η δόσις αύτη το 1630 ήτο 1 1/2 ρεάλιον".

βαθμό, ώστε, προκειμένου να προστατευθεί εκείνο και να ενισχυθεί η κυκλοφορία-του, οι Αρχές υποχρεώνονται να λάβουν μέτρα απαγορευτικά της εισαγωγής των ξένων ταλίων στις βενετικές κτήσεις¹⁷⁵.

Στους λογαριασμούς των Ελλήνων εμπόρων συναντάμε επίσης σπανιότερα και τα ασημένια *τάλιρα της Νεαπόλεως*¹⁷⁶. Από τα διάφορα άλλα ευρωπαϊκά τάλιρα κυκλοφορούν ακόμη στην Ανατολή τα *rolia girus*, δηλαδή *τάλιρα της Απουλίας*¹⁷⁷, αργότερα το γαλλικό *πεντόφραγκο ή πεντέφραγκο*, καθώς και τα *γαλλικά écus* των 3 λιβρών, που όμως είχαν περιορισμένη κυκλοφορία, όπως άλλωστε γενικότερα και όλα τα γαλλικά νομίσματα¹⁷⁸.

Δεν είναι άγνωστα στην Ανατολή και τα διάφορα *σκούδα*, αργυρό νόμισμα, το οποίο, επειδή είχε στην εικονογράφηση-του το σταυρό, ονομαζόταν και *σκούδο του Σταυρού* ή *σταυράτο*, βάρους 31,829 γραμμαρίων και με περιεκτικότητα σε πολύτιμο μέταλλο 948/1000¹⁷⁹, δηλαδή ανώτερο κι από το βενετσιάνικο τάλιρο και φυσικά το δουκάτο. Το νόμισμα αυτό, αλλιώς κι ως *σκούτον* και *σκούδος*¹⁸⁰ αναφερόμενο, το βρίσκουμε στις πηγές από τον 16^ο αι., αλλά θα πρέπει κάθε φορά να εξακριβώνουμε για ποιιάς επικράτειας νόμισμα πρόκειται¹⁸¹.

Κυκλοφορούν, εξάλλου, στην Ανατολή *σκούδα της Πίζας*, των *Μεδίκων*¹⁸², το γαλλικό και το ισπανικό *σκούδο*, (γνωστό κι ως *φίλιππος*) ίσο προς 7 1/2 λίρες¹⁸³, το *σκούδο της Βαυαρίας*¹⁸⁴ κι ακόμη τα ασημένια *σκούδα του Πάπα*, τα οποία για πρώτη φορά κόπηκαν επι

175. Ν. ΡΑΠΑΔΟΠΟΛΙ, *ό.π.*, τ. 3, σ. 7, 46, 97, 143, 806. - Σκόπιμο είναι να διασαφηνιστεί εδώ μιά βιβλιογραφική παρεξήγηση. Το αναφερόμενο από τον Π. ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ, *Ιστορία ...*, τ. 1, σ. 643, *ρεάλι ενετικό*, ως νόμισμα είναι ανύπαρκτο· πρόκειται μάλλον για λάθος ανάγνωσης των πηγών από τον συγγραφέα, εκτός κι αν αυτός είναι ένας άλλος τρόπος απόδοσης του βενετσιάνικου ταλίου μέσα από τα κείμενα της εποχής.

176. ΣΩΚΡ. ΚΟΥΓΕΑΣ, "Το Ηπειρωτικόν ...", σ. 196. - Γ. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, "Ευρωπαϊκά ...", σ. 198.

177. F. BELIN, *Essais ...*, σ. 29.

178. H. SAUVAIRE, *ό.π.*, τ. XV, σ. 454.

179. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Επιφάνιος Ηγούμενος χορηγός-εκδότης", *Ηπειρωτική Εστία* 14 (1965)108. - E. SCHILBACH, *ό.π.*, σ. 142: "... σταυράτα νομίσματα πολιτικά οκτώ δια τα εκατόν άσπρα ά δέδωκεν ..."·- Και σε επιστολή του 1817 από Βιέννη προς Σμύρνη: "... επώλησα ολίγα Χαρτόγραφα προς 40 Σταυρικά αργυρά νομίσματα". Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, *Αλληλογραφία ...*, σ. 215.

180. ΑΝΤ. ΑΧΕΛΗΣ, *Πολιορκία Μάλτας*, έκδ. Η. Ρεμποτ, Παρίσι 1910, σ. 586: "του μέτρησεν δέκα χιλιάδες σκούτα". Και στο ίδιο, 2357 "Σκούδους αυτώ χιλιάδες τρεις μπασάς να δώση θέλει".

181. Μερικά παραδείγματα γενικής αναφοράς του σκούδου στις πηγές: Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, "Σύμμεικτα", *Ελληνικά* 5 (1932) 212. Το 1595 ο λατίνος αρχιεπίσκοπος Νάξου πληρώνει στο Μουράτ 25 σκούδα για την εξαγορά κάποιας εκκλησίας στο νησί. - ΦΡ. ΡΩΣΣΕΡΙΟΣ, *Συνήγορος των ψυχών ...*, σ. 268 (1657): "Πέτρος ο Βέλιος πραγματευτής Πορτογαίζος εν ταις Ινδίαϊς έδωκε μίαν ημέραν το κλειδί της κασέλας του εις τα χέρια του αγίου Ξαβερίου διά να πάρη όσα αργύρια εχρειάζετο... επήρην ο άγιος τριακόσια μόνον σκούδα καλά και η γνώμη του πραγματευτή ήταν να έπερνε τα μισά-του ο άγιος ήγονν δεκαπέντε χιλιάδες ρεάλια". - ΜΑΡΙΝΟΣ ΤΖΑΝΕ ΜΠΟΥΝΙΑΛΗΣ, *Κρητικός πόλεμος*, σ. 196, στ. 25 "σκούδα, τσεκίνια δίδασι και λέγαν πάρετέ μας".

182. F.W. HASLUCK, *The Levantine ...*, σ. 12 (50).

183. ED. MARTINORI, *La moneta*, σ. 156. - Η Μαρία-Τερέζα όρισε το *σκούδο του Μιλάνου* ίσο προς 6 λίρες και ο Ιωσήφ Β' το *νέο σκούδο*, λεγόμενο και *τάλιρο*, ίσο προς 6 3/4 λίρες. - BRUNO CAZZI, *Industria, commercio e banca in Lombardia nel XVIII secolo*, Μιλάνο 1968, σ. 1.

184. Δ. ΠΑΣΧΑΛΗΣ, "Δημοσιονομική κατάσταση των Κυκλάδων επί Τουρκοκρατίας", *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών* 14 (1934) 437. - *Βίος Πέτρου του Μεγάλου, αυτοκράτορος Ρωσίας ...*, Βενετία 1737, τ. 1, σ. 233: "Σκούδον, όνομα ιταλικού νομίσματος, το οποίον έχει 240 άσπρα, υποθέτοντας το τσεκίνιον προς άσπρα 440". - O AL. DA SOMAVERA, *Θησαυρός ...*, σ. 247 β, μεταφράζει το γρόσι με το σκούδο. Πιθανόν το όνομα σκούδο, όπως και το ασλάνι, να αποδίδοταν κάποτε και στο γρόσι.

Σίξτου Ε΄ το 1588¹⁸⁵, καθώς και τα χρυσά σκούδα της Βενετίας¹⁸⁶ και άλλων πόλεων και επικρατειών. Όλα όμως αυτά τα νομίσματα τα συναντάμε κυρίως σε θεσμικά κείμενα, όπως οι διατιμήσεις, και σπανιότερα στην εμπορική πρακτική. Ως προς τα *ρωμαϊκά σκούδα*, δεν είναι δυνατόν να εξακριβωθεί για ποιό ακριβώς νόμισμα πρόκειται· ίσως να πρόκειται για το *scudo papale d'argento di Roma* που κόπηκε το 1588 κι έφερε την εικόνα του Πάπα Σίξτου Ε΄¹⁸⁷. Κάποτε το *σκούδο*, το *ρεάλι* και η *pezza da otto* ταυτίζονται στις πηγές σαν να πρόκειται για ένα και το αυτό νόμισμα¹⁸⁸.

Στα τάλιρα που κυκλοφορούν στην Ανατολή πρέπει να συμπεριλάβουμε και τα *χριστάκια* ή *χριστάτζια*, λεγόμενα και *κροζότα*¹⁸⁹, τα οποία είναι το πορτογαλικό τάλιρο *crusado de prata* και στις ελληνικές πηγές *κρουσάτο*¹⁹⁰. Ονομάστηκαν χριστάκια ή χριστάτζια ίσως από την παράσταση του Σταυρού του τάγματος του Ιησού που έφεραν¹⁹¹. Κυκλοφορούν επίσης τα *τάλιρα της Νεαπόλεως* ή *αναπολιτάνικα*¹⁹², τα τάλιρα της Ραγούζας, *ραγουζέικα*, τα οποία κατά το 1748 κόβονταν στη Ραγούζα ειδικά για την εξαγωγή-τους στην Ανατολή κι απέφεραν μεγάλο κέρδος¹⁹³. Οι Ραγουζαίοι προμηθεύονταν τον άργυρο εισάγοντας βενέτικα δουκάτα, τα οποία μετέβαλλαν σε δικά-τους τάλιρα. Για να αντιμετωπίσει τον ανταγωνισμό η Βενετία απαγόρευσε την εξαγωγή των νομισμάτων-της ελπίζοντας ότι με τον τρόπο αυτό το τάλιρο της Ραγούζας λόγω έλλειψης αργύρου θα μετέβαλε τον τίτλο-του προς το χειρότερο και κατά συνέπεια θα ξέπεφε η τιμή-του στις οθωμανικές αγορές, όταν θα αποκαλύπτοταν η κατωτερότητά-του¹⁹⁴. Σπανιότερα συναντάμε και τάλιρα του Μιλάνου τα λεγόμενα *μιλανέζικα*¹⁹⁵, κι ακόμη τα *σπετζάτα* σε διάφορους τύπους, νόμισμα γερμανικής προέλευσης, που όμως δεν φαίνεται να γίνεται αποδεκτό στο χώρο του Levante¹⁹⁶.

185. ED. MARTINORI, *ό.π.*, σ. 466. - Για τα διάφορα χρυσά κι αργυρά σκούδα Στο Ιδιο, στη λ. *scudo* σελ. 454-467. Βλ. και ΣΩΚΡ. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.*, σ. 196.

186. Για το βενετσιάνικο χρυσό σκούδο και τις ρυθμιστικές διατάξεις της τιμής και της κυκλοφορίας-του στα μέσα του 16^{ου} αι. βλ. F. MIARI, "Sur valore ...", σ. 59-60.

187. ED. MARTINORI, *ό.π.*, σ. 466. - Σε έγγραφο του 1712 από τη Μήλο: "... όπως καταβάλη τουλάχιστον την επιχορήγηση των 25 ρωμαϊκών σκούδων ...". - B.J. SLOT, "Καθολικαί εκκλησίαι Κιμώλου ...", σ. 201. - Ως πραγματικό κι όχι λογιστικό νόμισμα πρέπει να κληφθεί το ρωμαϊκό σκούδο με το οποίο αποδίδονται χρηματικά μεγέθη από το πανηγύρι της Senigallia κατά τα τέλη του 18^{ου} αι. ΟΛΓΑ ΚΑΤΣΙΑΡΔΗ-HERING, *Λησμονημένοι ορίζοντες Ελλήνων εμπόρων: Το πανηγύρι στη Senigallia (18^{ος}-αρχές 19^{ου} αιώνα)*, Αθήνα 1989, σ. 59.

188. Το φαινόμενο παρατηρείται σε έγγραφα από τη Μήλο της περιόδου 1671-1679. ΣΙΜ. Μ. ΣΥΜΕΩΝΙΔΗΣ, "Τα οικονομικά της Λατινικής...", σ. 123, 125, 131, 133.

189. ΣΩΚΡ. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.*, σ. 97, 106: "Τα κροζότα ήτοι χριστάτζια".

190. Θ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Χειραγωγός έμπειρος ...*, σ. 298: "Κρουσάτον από 400 έτι" (ενν. ρέες) ισοδυναμεί το 1793 προς ένα φιορίνι της Αυστρίας.

191. FR. SCHRÖTTER, *Wörterbuch*, σ. 117, στη λ. *crusado de prata*.

192. ΣΩΚΡ. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.*, σ. 106: "Προς ταύτα (δηλ. τα τάλιρα Νεαπόλεως) φέρονται ισοδύναμοι οι *ταμαργιαίς*". Βλ. και σ. 160 εδώ.

193. 1788 Δεκεμβρίου 12 (Θεσσαλονίκη) : "... Μεγάλην κυκλοφορίαν έχει το τάλληρον της Ραγούζης και φθάνουν συνεχώς από αυτά εκ Μασσαλίας, Τεργέστης, Λιβόρνου και Γένοβας. Εδώ τα παίρνουν προς 100 παράδες, εις την Αλεξάνδρειαν προς 105 και εις την Σμύρνην 102...". Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 442-443.

194. N. PAPAIOPOLOI, *Le monete ...*, τ. 3, σ. 685, 686. - ΣΩΚΡ. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.* - Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 378: "Σήμερον [1756] τα πλέον εκτιμώμενα νομίσματα είναι τα τάλληρα, ως και τα δουκάτα της Ραγούζης".

195. ΣΩΚΡ. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.*

196. Σε πράξη της Διοίκησης του Ιονίου Κράτους με ημερομηνία 30.6.1820 ορίζεται στο άρθρο 13 ότι: "Τα αγο-

Εκτός από τα τάλιρα και τις υποδιαιρέσεις-τους άλλα ευρωπαϊκά νομίσματα που κυκλοφορούν στην Ανατολή είναι τα διάφορα πολλαπλάσια των γερμανικών και ιδίως των αυστριακών *kreutzer*, τα νομίσματα δηλαδή των 20 *kreutzer* της Μαρίας Θηρεσίας, τα λεγόμενα *σφάτζικες* ή *σφέτζικες* (*zwazziga*)¹⁹⁷, τα οποία κατά το β' μισό του 18^{ου} αι. ήσαν τα κατεξοχήν κυκλοφορούντα νομίσματα της Αυστρίας, Ουγγαρίας και πολλών άλλων νοτιογερμανικών ηγεμονιών¹⁹⁸. Γνωστά επίσης στην Ανατολή είναι και τα νομίσματα των 7 και 17 *kreutzer*, τα λεγόμενα *επτάρια* ή *πετάκια* και *δεκαεπτάρια* ή *μαριάσια* (*marjase* το συγγικτό όνομα αυτών των αυστριακών νομισμάτων)¹⁹⁹ που κυκλοφορούν κυρίως κατά το τέλος του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αι. Κυκλοφορούν επίσης τα νομίσματα των 15 *kreutzer*, καθώς και τα *πεντάρια* των 5 *kreutzer*²⁰⁰. Τα νομίσματα των 15 και 17 *kreutzer* ονομάζονται από τους Ιταλούς *petizze*²⁰¹ και στις διάφορες διατιμήσεις απαντώνται ως *πετίτσες αυτοκρατορικές*. Η αυτοκρατορική πετίτσα κυκλοφορεί και στις βενετοκρατούμενες περιοχές παρά τις απαγορεύσεις της μητρόπολης, εξαιτίας της κατωτερότητας του νομίσματος, ώστε η Βενετία αναγκάζεται να συγκεντρώνει τις πετίτσες και να τις μετατρέπει σε βενετικά νομίσματα, πρακτική που ακολουθεί και με τις *σφάτζικες* και τα *σολδόνια*²⁰².

Μεγάλη διάδοση στην Ανατολή έχει και η *ζολότα*. Το νόμισμα αυτό είναι το γερμανικό *φλωρίνι* ή *φιορίνι* (*gulden*)²⁰³, ενώ κατά τον Hasluck είναι το φιορίνι των αυτοκρατορικών πόλεων Emden, Deventer, Campen, Zwolle και Oldenburg²⁰⁴. Όπως και το φλωρίνι (*gulden*) και η *ζολότα* ήταν αρχικά χρυσό νόμισμα, το οποίο με την πάροδο του χρόνου αλλοιούμενο κατέληξε να γίνει αργυρό²⁰⁵. Το γερμανικό αργυρό *gulden* (*φλωρίνι*, *firin*) κόπηκε τον 15^ο αι.· κατά τον 17^ο αι. το αυστριακό φιορίνι είχε 60 *kreutzer* και ισοδυναμούσε με τα 2/3 του γερμανικού

ραία Νομίσματα, ως οι Παράδες τα Γρόσια κ.λπ. και τα χάλκινα κάθε είδους, (πλὴν του ἄνω εισημένου Εθνικοῦ Νομίσματος) ἐξορίζονται ἀπὸ τὸ Κράτος. Εἰς τὴν ἰδίαν ἀπαγόρευσιν συμπεριλαμβάνονται καὶ τὰ λεγόμενα *Σπετζάτα* Ἀργύρου ἐνοφράγιστα καὶ εἰς τὸ παρὸν κυκλοφοροῦντα εἰς κάποιαν τῶν μεσημβρινῶν Νήσων". ΙΑΚ, Ι.Κ., φ. 23, ἐγγρ. 199. - Γ' αυτές τις *species* βλ. ED. MARTINORI, *La Moneta ...*, σ. 491.

197. F.W. HASLUCK, *The levantine ...*, σ. 15 (53). - Ι.Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, "Ταξιδιωτών ...", σ. 147 και σε άλλα σημεία.

198. FR. SCHRÖTTER, *Wörterbuch*, σ. 760 στη λ. *zwazziga*. - Σβάντζικα κυκλοφορούν ακόμη και την εποχή του Αλ. Παπαδιαμάντη: "Ο πλέον κερδισμένος απ' όλους εβγήκεν ο Νικολός του Διανέλου, όστις, χωρίς να λάβη τον κόπον να κύψη κάτω, είδεν έν σβάντζικον και δύο άλλα μικρότερα κέρματα, ...". Ν.Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Το δίχτυ και το μέλι*, Αθήνα 1983, σ. 10.

199. ALB. FREY, "A Dictionary of Numismatic Names, their official and popular designations" *American Journal of Numismatic* 1916 50 (1917) 144. - Γνωστά με το γερμανικό όνομα *mariengroschen* τα αργυρά αυτά νομίσματα κυκλοφορούσαν τον 17^ο και 18^ο αι. ED. MARTINORI, *ό.π.*, σ. 273.- Του αυστριακού αυτού νομίσματος *μαργιάς* η κυκλοφορία απαγορεύτηκε στην Κρήτη αλλά και σε άλλες περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας με σουλτανικό διάταγμα της 14.8.1753. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 5, σ. 24.

200. *Ημερολόγιον του παρόντος χρόνου 1791 τυπωθέν παρά Γ. Βεντότη εν Βιέννη της Αυστρίας*, στο τέλος του τόμου: "Πίναξ δια τα μαριάσια ή δεκαεπτάρια και δια τα επτάρια προς πέντε το χέρι". - Θ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Χειραγωγός ...*, σ. 132. - ΑΔΡ. ΒΑΛΒΙ - Κ. Μ. ΚΟΥΜΑΣ, *Γεωγραφία*, τ. 5, Βιέννη 1840, σ. 270.

201. FR. SCHRÖTTER, *ό.π.*, στη λ. *petizza*.

202. N. PAPADOPOULI, *Le monete ...*, τ. 3, σ. 710-11, 767 κ.έ.

203. O CONTE DI MARSIGLI, *Stato militare dell' imperio ottomanno*, τ. 1, Hague Amsterdam 1732, σ. 46, αναφέρει τα πλέον διαδεδομένα νομίσματα που στα 1680 συνάντησε στην Τουρκία: "La moneta straniera è d'argento e d'oro. La più commune d'argento è il fiorino detto solota, ed il tallero chiamato cara-grosch, tutta cesarea".

204. F.W. HASLUCK, *ό.π.*, σ. 15-16 (53-54).

205. Για τα νομίσματα αυτά και τις εξελίξεις-τους βλ. FR. SCHRÖTTER, *ό.π.*, στη λ. *goldgulden* (σ. 228), *gulden* (σ. 245), *zloty* (σ. 759).

ταλίου. Το *φιορίνι corrente της Βιέννης* σε ευρεία κυκλοφορία ως τις αρχές του 19^{ου} αι. εκποτίστηκε στη συνέχεια από το *φιορίνι της Αυγούστας* (Augsbourg) πόλης-κέντρου του ευρωπαϊκού εμπορίου²⁰⁶. Στη νότια Γερμανία, στη βορειοανατολική Γερμανία, στην Πρωσία και στην Πολωνία, *gulden* ονομάστηκε το 1/3 του πρωσικού ταλίου και το πολωνικό αργυρό *zloty* (ζολότα)²⁰⁷.

Τη ζολότα, καταρχήν πολωνικό νόμισμα, μιμήθηκαν αργότερα και οι Βενετοί, Αγγλοι και Ολλανδοί, ακόμη κι ο Σουλτάνος· η τούρκικη όμως ζολότα ήταν πολύ κατώτερη της ξένης, που είχε τίτλο 600/1000 και στα μέσα του 17^{ου} αι. αντιστοιχούσε προς 55 άσπρα, με αποτέλεσμα να μη γίνεται δεκτή στα περισσότερα μέρη²⁰⁸.

Με αυτό το όνομα *ζολότα*, *ζλότα* αλλά και *isolotte*, *izelotte*, *stillot*, *stollot*, *tsil-lot*, *pillot* και *pelotte*²⁰⁹ έγιναν γνωστά στην Ανατολή τα παραπάνω γερμανικά *gulden*. Το όνομα *φιορίνι* και *φιορίτζι*, αποδίδεται κυρίως στα αυστριακά *φιορίνια*²¹⁰, τα οποία ισοδυναμούν με 33 παράδες²¹¹, όσο δηλαδή και οι υπόλοιπες ζολότες κατά τον 18^ο αι. Μέχρι το τέλος του 17^{ου} αι. κυκλοφορούν στην Ανατολή μόνο ξένες ζολότες, ενώ από το τέλος του αιώνα αυτού κόπηκαν, όπως είπαμε, και τούρκικα νομίσματα με το ίδιο όνομα.

Το όνομα *ζολότα*, όπως αναφέρθηκε, είναι σλάβικο και σημαίνει τα 3/4. Κατ' αρχήν όμως και μέχρι το τέλος του 17^{ου} αι. η ζολότα ισοδυναμούσε με τα 2/3 του ταλίου, όπως και το γερμανικό *φιορίνι* (*gulden*) του 17^{ου} αι. στη νότια Γερμανία²¹². Από τον 18^ο όμως αι. κι έπειτα και πριν από την εμφάνιση του γροσιού του Ιμπραήμ, για το οποίο μιλάει ο Hasluck, η ζολότα αντιστοιχεί στα 3/4 του ταλίου ασλανιού και του τούρκικου γροσιού με επικαταλλαγή της ξένης ζολότας απέναντι της τουρκικής 3-4 παράδων²¹³. Από τότε η τούρκικη ζολότα εξακολουθεί να

206. Για το *φιορίνι* ή *φλωρίνι* της Βιέννης και της Αυγούστας βλ. Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ερμής ...*, τ. 3, σ. 382-383 καθώς και ΔΗΜ. ΔΑΡΒΑΡΙΣ, *Πρόχειρος Αριθμητική ...*, σ. 224-225· πβ. και ΟΛΓΑ ΚΑΤΣΙΑΡΔΗ-HERING, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751-1830)*, τ. 2, Αθήνα 1986, σ. 435-436. - Πίνακα αντιστοιχιών των διαφόρων νομισμάτων της Ευρώπης προς το αυστριακό *φιορίνι* βλ. στο *Πινακίδιον αριθμητικόν*, Βιέννη 1791, χ.σ.: ο πίνακας αυτός αναδημοσιεύεται εδώ στο Παράρτημα, σ. 281-283.

207. FR. SCHRÖTTER, *ό.π.*, σ. 245, 759.

208. R. MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 244. - Για την τούρκικη ζολότα βλ. και το κεφάλαιο για τα αργυρά τούρκικα νομίσματα, σ. 110-111 εδώ.

209. R. PARIS, *Histoire du commerce ...*, τ. 5, σ. 355, σημ. 3.

210. Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Σιναιτικά μνημεία ...*, σ. 88. - ΜΙΧ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ, *Τα λυτά έγγραφα της Δημοτικής βιβλιοθήκης Κοζάνης 1676-1808*, Θεσσαλονίκη 1951, σ. 131, σε έγγραφο του 1794 από την Κοζάνη αναφέρεται ότι κάποιος δανείστηκε με ομολογία προ 10 ετών "άσπρα 2.000 φλωρίτζια". - Γ. ΛΑΪΟΣ, *Η Σιάτιστα ...*, σ. 45, 47, σε συμφωνητικό (1708) μεταξύ Σιατισταίων και Κοζανιτών εμπόρων στο Κέτσμετ: "... αν είναι πασάς να έχη να δίνη φλορίτζια 24 και αν είναι παιδί να δίνη φλορίτζια 12 ...". - Οι Έλληνες εμπόροι του 18^{ου} και 19^{ου} αι. οι εγκατεστημένοι κυρίως στην Αυστρία στις εμπορικές συναλλαγές-τους κρατούν τους λογαριασμούς-τους σε *φιορίνια*. Από τα πολλά παραδείγματα βλέπε πρόχειρα, Γ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, "Ιστορικά σημειώσεις", σ. 20 και ΣΩΚΡ. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.*, σε διάφορα σημεία.

211. Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *ό.π.*, τ. 14, I, σ. 584: "Γρόσια εκατόν σαράντα διά εκατόν εβδομήκοντα μίρτζιες σιτάρι, προς μίαν ζολόταν την μίρτζαν." - ΑΘ. ΚΟΜΝΗΝΟΣ ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, *Τα μετά την Αλωσιν*, σ. 487: " Το δε *φιορίνι* (της Αυστρίας) περνά παράδες τούρκικους 33" στα 1772.

212. F.W. HASLUCK, *The Levantine*, σ. 16 (54). Ο AL. DA SOMAVERA, *ό.π.*, σ. 247β, δίνει τιμή 80 άσπρων στη ζολότα, όταν το ρεάλι πηγαίνει 120 άσπρα και το ασλάνι 126. Βλ. και το κεφάλαιο για τα αργυρά τούρκικα νομίσματα, σ.110-111 εδώ.

213. "1740 Ιανουαρίου 5 Θεσσαλονίκη... και ήχα έξοδα εις ζολότες ασλάνη 34". Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 292.

υπολογίζεται ως λογιστικό νόμισμα 30 παράδων²¹⁴, ενώ η ξένη, με το όνομα συνήθως *φιορίνι*²¹⁵, πήρε διάφορες κατά καιρούς τιμές καθώς και η πραγματική τούρκικη ζολότα.

Ασημένια νομίσματα ήσαν και τα *πετρόνια* ή *ποτρόνια* ή *φλουριά ποτρόνια*, τα οποία κυκλοφορούσαν κατά τον 17^ο και 18^ο αι.²¹⁶. Τα νομίσματα αυτά ήσαν πιθανόν τα γερμανικά νομίσματα των 8 pfennigs, τα λεγόμενα *petermännchen* από την παράσταση του Αγ. Πέτρου που έφεραν και τα οποία κυκλοφορούσαν σ' όλη την ανατολική Γερμανία σε μεγάλες ποσότητες. Το 1689 κόπηκαν και τριπλάσια *petermännchen*, τα *dreipetermännchen*, ισοδύναμα με 5 *kreutzer*²¹⁷.

Τα αυστριακά *kreutzer*, τα εξικοστά του φιορινιού είναι κι αυτά γνωστά στην Ανατολή, όπου τα συναντάμε στους λογαριασμούς των Ελλήνων εμπόρων²¹⁸ με το όνομα *κραϊτζάρια* ή κατά ιταλική επίδραση *καραντάνια*²¹⁹.

Ευρύτατα κυκλοφορούν στην Ανατολή, κυρίως από τα μέσα του 17^{ου} αι. τα δωδέκατα του αργυρού τάλιρου των 3 λιβρών του Λουδοβίκου ΙΔ', τα νομίσματα δηλαδή των πέντε σολδίων, τα οποία μιμήθηκαν κατά τον 17^ο αι. πολλές ιταλικές πόλεις και τα χρησιμοποίησαν στο εμπόριο-τους με την Ανατολή²²⁰. Το νόμισμα αυτό είναι γνωστό με πολλά ονόματα: *luigino*, *georgino* (η γενουάτικη-του απομίμηση), *ottavo*, *ottaveto*, *carlino* (απομίμηση από τον αντιπρόσωπο του Πάπα στην Avignon Carlo Ghisi), *real* και από τους Τούρκους *temin* (σημαίνει 1/8) και στις ελληνικές πηγές *τιμίνι* και *τουμίνι*. Το τιμίνι κυκλοφορούσε ως το 1/8 του τάλιρου για πολύ χρονικό διάστημα²²¹. Λόγω του σταθερού-του καταρχήν τίτλου και τύπου

- Σε χρεωστική ομολογία του 1775 από την Ανδρο: "ασιάνια 65 και ζολότα είτι νούμερο 65:75". Εγγραφο από το Αρχείο Ανδρου. - Ε. ΗΥΡΜΥΖΑΚΙ, *ό.π.*, τ. 14, II, σ. 1026, όπου 75 ασιάνια ισοδυναμούν με 100 ζολότες (1728). - Στο ΙΔΙΟ, τ. 14, I, σ. 584, η ζολότα= 33 παράδες, όταν το γρόσι= 40 παράδες. Βλ. και Γ. ΚΟΛΙΑΣ - Π. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, "Το Κτηματολόγιον της μονής Προυσού Ευρυτανίας", *Επετηρίς Επιστημονικών Ερευνών Πανεπιστημίου Αθηνών* 2 (1970) 453. - Σε διαθήκη όμως του 1764 από την Κύπρο η ζολότα φέρεται να ισοδυναμεί με 150 άσπρα: "... μου ευρέθησαν μετρητά όλα ασιάνια 80 άσπρα 150, ήγουν ογδοήκοντα και ζολότταν...". ΠΑΣΧΑΛΗΣ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, "Κοινωνικές σχέσεις και νοοτροπίες στην Κύπρο του δέκατου ογδοού αιώνα", *Ελληνικά* 39 (1988) 362.

214. ΣΩΚΡ. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.*, σ. 82: "...γρόσια 975.30 ήγουν γρόσια εννιακόσια εβδομήντα πέντε και ζολότα...".

215. ΒΑΓΓ. ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, *Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)*, Αθήνα 1964, σ. 167: "...χίλια πεντακόσια φιορίνια, ήγουν ζολότες, το χρόνο...".

216. Ε. ΗΥΡΜΥΖΑΚΙ, *ό.π.*, τ. 14, part. I, σ. 185: "και δέκα τριάμισυ γρόσια μέ κατι ποτρόνια" (1646) και πιο κάτω: "εκατόν σαράντα επτά φλουριά ποτρόνια ασημένια" (1646). - Στο ΙΔΙΟ, τ. 14, part. II, σ. 1075: "Να ηξεύρης πώς χρεωστώ τον Χατζή Μεχμέτη Τοκατλή με σαράντα πέντε γρόσια και 9 πετρόνια" (1732).

217. FR. SCHRÖTTER, *ό.π.*, σ. 504 στη λ. *petermännchen* και *dreipetermännchen*.

218. Στο ΙΔΙΟ, σ. 93 στη λ. *carantano*. - ED. MARTINORI, *La moneta*, σ. 51 (*carantano*) και σ. 231-232 (*kreutzer*).

219. ΣΩΚΡ. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.*, σ. 199. - Σε επιστολή του Ανθ. Γαζή του 1815: "Ομοίως έλαβον ... τριακόσια εβδομήκοντα και δύο φλωρία Ολλανδικά, και φιορίνια ασημένια τριάντα εξ και πενήντα εξ κρεϋτζάρια". ΕΜΜ. Γ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ, *Ιγνάτιος Μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1766-1828)*, τ. 4, τχ. II, Αθήνα 1961, σ. 57.

220. Στα 1653: "Les Turcs ont été fors changeans en fait de Monnoies. Il y a quelques années que les pièces de cinq sols temin y étoient tellement recherchées qu'il ne s'en donnoit que sept à l'écu ce qui fit entreprendre, non seulement à quelques Souverains d'en faire battre, mais aussi au particuliers des ports d'Italie et même en Turquie, se servant du Coing de Mademoiselle de Montpeusier, ce qui a ete la ruine de plusieurs Marchands Chrétiens et infidelles, car sur la fin elle se trouverent de si mauvais aloy, que ceux qui les avoient prises sept ou huit à la piastre, étoient contraints d'en donner vingt, elles n'y passent plus sans etre marquées et reconnues de bon argent et ne valent alors que quatre sols; celles au coing du Roy y ont la même valeur qu'en France". *Le miroire...*, σ. 144.

221. F. BELIN, *Essais ...*, σ. 37-38. - R. MANTRAN, *Istanbul*, σ. 245-246. - Σχετικά με τα τιμίνια ενδιαφέρουσα είναι η

έγινε πολύ αγαπητό στην Ανατολή και ιδίως στην Τουρκία, όπου οι γυναίκες το χρησιμοποιούσαν και σαν κόσμημα. Εξαιτίας ακριβώς αυτής της προτίμησης πολύ νωρίς άρχισε να παραχαράσσεται· τότε είναι που πρώτα από τους Γάλλους και κατόπιν από τους υπόλοιπους μιμητές (κυρίως τις διάφορες ιταλικές πόλεις) άρχισαν να εισάγονται πλήθος τέτοια κίβδηλα νομίσματα στις αγορές της Ανατολής, όπου δημιουργήθηκε μεγάλη αναστάτωση και κρίση εμπορική²²². Την κατάσταση προσπάθησε να θεραπεύσει ο Μέγας Βεζύρης Κιοπρουλής απαγορεύοντας μετά την κατάληψη της Κρήτης την εισαγωγή του νομίσματος αυτού στην Τουρκία· διατάχτηκε επίσης η αναχώνευση όλων των νομισμάτων αυτού του τύπου²²³. Τα πιο καθαρά όμως luigini εξακολουθούσαν να κυκλοφορούν στην Ανατολή ως τον 18^ο αιώνα. Το νόμισμα αυτό είναι μάλλον εκείνο το οποίο, εισαγόμενο στη βενετοκρατούμενη Πελοπόννησο από τους Γάλλους εμπόρους, συντελεί στην ύψωση της τιμής του τσεκινιού στην περιοχή²²⁴.

Το τιμίνι, μολονότι στην αρχή ισοδυναμούσε στο 1/8 του ταλίρου (σ' αυτό άλλωστε οφείλει και το όνομά-του), εντούτοις η τιμή-του κυμάνθηκε κατά διάφορες εποχές σε 5, 12 ή 15 άσπρα²²⁵. Οκτώ τιμίνια αποτελούν μία πατάκα του Αλγερίου²²⁶.

Σπανιότερα συναντάμε στις πηγές και τα βλάχικα μπάνια²²⁷, μικρά νομίσματα των προ-

μαρτυρία του SAINT-PRIEST, *Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie*, Παρίσι 1877, σ. 295: "Les négociants français avaient introduit en Turquie une monnaie d'argent de la valeur de cinq sols, nommée Témin; elle est encore monnaie de constantinople en certaines échelles quoique devenue ideale. Dès qu'elle parut, son cours fut prodigieux. Ce succès en fit fabriquer en contrefaçon pour le Levant dans plusieurs pays de l'Europe et spécialement à Gênes, où on les altéra au point que les Turcs ayant ouvert les yeux sur leur bas aloi, l'introductions des témins en Turquie fut prohibée, l'an 1670, ce qui força les Français d'y substituer, pour les achats de leur commerce, des piestres espagnols". - Κατά τις γαμήλιες τελετές των Αλβανών της Αττικής, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Jean Giraud, συνήθιζαν να ρίχνουν οι καλεσμένοι σ'ένα πιάτο "pièces d'argent, qui demy piastre, qu'un quart, qui un timin;". MAXIME COLLIGNON, "Le consul Jean Giraud et sa relation de l'Attique au XVIIe siècle", *Memoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres* 39 (1913) 411.

222. Μιά μεγάλη ποσότητα κίβδηλων luigini ανέσυραν ψαράδες στα 1889 από την θαλάσσια περιοχή της Ανδρου. Οι Αρχές της Υδρας, που τα παρέλαβαν, προσέφυγαν στο νομισματολόγο Ι.Π. Λάμπρο για γνωμάτευση. Η εμπειριστωμένη άποψη του ειδικού (Ι.Π. Λάμπρου) που δημοσιεύεται στο *Δελτίον της Εστίας* (4.11.1889), αρ. 671, σ. 2, αποτελεί συνοπτικό δοκίμιο για το νόμισμα αυτό. Βλ. και το κεφάλαιο για τα αργυρά τούρκικα νομίσματα, σ. 109 εδώ.

223. Στα 1668 γαλλικό πλοίο με προορισμό τον Πειραιά, πληροφορείται ότι στην Αθήνα, "τα Τιμίν (ούτω καλούσι τα μικρά ημών Λουδοβίκια των πέντε σολδίων) ήσαν εκεί απηγορευμένα και ότι δεν έπρεπε να φέρωμεν μεθ' ημών άλλα νομίσματα εμμή μόνον ρεάλια, των οποίων μάλιστα υπετίμησαν την αξίαν, διότι, ενώ πάντοτε τα νομίσματα ταύτα ετιμώντο πριν τριάκοντα τριών παράδων, υπεβίβασαν την αξίαν αυτών εις είκοσι επτά." Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, "Μνημεία της ιστορίας...", τ. 2, σ. 20. - Λεπτομερειακά μελέτησε το ζήτημα των luigini και της νομισματικής και οικονομικής κρίσης, που προκάλεσε η κίβδηλία-τους καθώς και η μεγάλη-τους κυκλοφορία, ο F.W. HASLUCK, *The levantine ...*, σ. 16-33 (54-71), όπου και δημοσιεύει αρκετούς τύπους των νομισμάτων αυτών που βρέθηκαν σε διάφορες περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

224. Εκθεση του Daniel Dolfino της 6 Μαρτίου 1711, *ΔΙΕΕ* 5 (1896-1900) 618. - CONTE DI MARSIGLI, *Stato militare...*, σ. 64: "Les français ont introduit une certaine monnaie dite timin, qui se trouvant fausse, a été écartée". πβ. F. BELIN, *Essais ...*, σ. 37.

225. F.W. HASLUCK, *ό.π.*, σ. 18 (56). Το τιμίνι στο β' μισό του 17^{ου} αι. υπολογίζεται στην Αθήνα προς 15 άσπρα. Σπ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, *Ζητήματα ιστορίας*, σ. 95, σημ. 20, όπου και οι σχετικές παραπομπές για το ζήτημα αυτό στα έργα των Giraud, Mantran και Tucci. Διαδεδομένη είναι η χρήση του τιμινιού στην Αθήνα τον 17^ο αι. ΚΥΡ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, τ. 1, σ. 676, 682· αλλά και στα νησιά Πάτμο και Ικαρία τον 18^ο αι., όπου χρησιμοποιείται παράλληλα με τον παρά. Σε φορολογικό κατάστιχο του 1671 από το Αρχείο της Μονής Θεολόγου Πάτμου, το *τουμίνι* είναι ίσο με 5 άσπρα.

226. Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ερμής ...*, τ. 3, σ. 178 στη λ. Αλγέριον. - FR. SCHRÖTTER, *Wörterbuch*, σ. 86 στη λ. budzu.

227. *Ιστορία της Βλαχίας πολιτική και γεωγραφική απο της αρχαιότητος αυτής καταστάσεως έως του 1774 έτους.*

γκίπων της Μολδαβίας και Βλαχίας, των οποίων η κοπή συνεχίστηκε έως τον 18^ο αιώνα²²⁸. Και τα νομίσματα του Πάπα *μπαγιόκος* και *παύλος* (1 παύλος = 10 μπαγιόκοι) αναφέρονται στις συναλλαγές των Ελλήνων εμπόρων, όπως και τα παπικά σκούδα, για τα οποία έγινε λόγος παραπάνω²²⁹. Το *tragiago*, μικρό ασημένιο βενετσιάνικο νόμισμα, ίσο με το 1/4 της λίρας –δηλαδή ίσο με 5 σολδιά– ή 3 *carantani* τρέχοντος αυστριακού νομίσματος, στην Ανατολή είχε πολύ περιορισμένη κυκλοφορία, γιατί και σπάνια το συναντάμε στις πηγές. Τέλος, το *γροσσίκι*, μικρό ασημένιο νόμισμα στις Αυστρίας, στα τέλη του 18^{ου} αι. ισοδυναμούσε προς 3 τούρκικους παραδες, αλλά κι αυτό ελάχιστα κυκλοφορούσε στο χώρο της Ανατολής: η κυκλοφορία-του περιοριζόταν κυρίως στην κεντρική Ευρώπη²³⁰.

(έκδ. Τουνουσλή), Βιέννη 1806, σ. 126: "Ο Μίρτζα Βόδας προσκίνησε και αυτός την Βλαχίαν, υποσχόμενος να δίδη τον χρόνον χαράτzi εις σημείον υποταγής 3.000 μπάνια κόκκινα μόνον να διαφεντευθή". - Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *ό.π.*, τ. 14, part I, σ. 759: "Το φόρτωμα το ατζέμικο μπάνηα βλαχικά 266" (1705). - Ε. ΣΧΙΛΒΑΧ, *ό.π.*, σ. 144: "τα δε σημερινά βλάχικα λεγόμενα φλωρία κουκία ιβ' ήγουν ημισόξαγον".

228. J. ADRIEN BLANCHET, *Nouveau manuel de numismatique de moyen Age et moderne*, τ. 2, Παρίσι 1890, σ. 201-203.

229. ΣΩΚΡ. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.*, σ. 196· βλ. και εδώ σ. 160-161. - Σε επιστολή του Μητροπολίτη Ιγνατίου του 1816: "... και τότε οικονομώντας από τα περιττά έξοδα ... μίαν *Γρατζίαν* ή έν *Παύλον* την ημέραν...". ΕΜΜ. Γ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ, *ό.π.*, σ. 70.

230. Σε ελληνικό βιβλίο, τυπωμένο στην Πέστη, στο τέλος αναγράφεται και η τιμή-του σε γροσσίκια. *Βιογραφία του Πασβάνζογλου*, Πέστη 1800, σ. 16.

4. Χάλκινα

Αμιγή χάλκινα ευρωπαϊκά νομίσματα, που κυκλοφορούν στην Ανατολή, ελάχιστα μας είναι γνωστά. Καθώς όμως διαπιστώσαμε μελετώντας τα αργυρά νομίσματα, πολλά από αυτά, ιδίως τα μικρά, είχαν σε τέτοιο βαθμό πρόσμιξη χαλκού που σχεδόν καταντούσαν χάλκινα. Τέτοια νομίσματα ήταν τα *σολδία*, *bezzi*, *γαζέτες*, *καβαλλίνες*, με χαρακτηριστικότερη περίπτωση εκείνη των *χαλκίων* ή *καρτζίων*, στα οποία –καθώς δηλώνει και τ'όνομά-τους– η ποσότητα του περιεχομένου χαλκού ήταν πολύ μεγαλύτερη από εκείνη του αργύρου¹. Τα χάλκινα κέρματα συχνά αναφέρονται στις πηγές αδιάκριτα με τον γενικό όρο *μαύρη μονέδα*² σ'αντίθεση με τα αργυρά για τα οποία χρησιμοποιείται ο όρος *άσπρη μονέδα* ή τα χρυσά που αποκαλούνται *κόκκινα* και κατά τον Ξανθουδίδη *κόκκινοι παράδες*³ στην περίπτωση αυτή ο παράς εκλαμβάνεται με τη γενική έννοια του νομίσματος³.

Εκτός όμως από τα αλλοιωμένα ασημένια κέρματα δεν λείπουν οι μαρτυρίες και για αμιγή χάλκινα ευρωπαϊκά νομίσματα που κυκλοφορούσαν στο χώρο της Ανατολής. Στα 1571 ο Cavalli έκοψε για τις ανάγκες της Κρήτης *χάλκινα υπέρπυρα* (*perperi di rame*), τα οποία όμως πολύ γρήγορα, το 1573, ο νέος στρατιωτικός διοικητής του νησιού απέσυρε από την κυκλοφορία⁴. Στα 1690 κυκλοφορούν στο Μοριά *gazette stagnate di Venezia* προς 2 σολδία η μία και *soldini* ίσα προς 1 σολδί⁵. Εξάλλου, στα 1718 ο Γενικός Προβλεπτής σε έκθεσή-του προς το Δόγη αναφέρει ότι, μετά την πώση του Μοριά στους Τούρκους όλα τα χάλκινα ευρωπαϊκά νομίσματα που βρίσκονταν εκεί στα χέρια των Τούρκων διασκορπισμένα, μη μπορώντας να διακινηθούν πια, συγκεντρώθηκαν σε ευτελισμένες τιμές από τους εμπόρους και μεταφέρθηκαν στα Επτάνησα⁵.

1. Για τα νομίσματα αυτά έγινε λόγος στο οικείο κεφάλαιο σ. 143-147.

2. Κάποια παραδείγματα από κρητικά έγγραφα του 17^{ου} αι.: "διό τζικίηνα χρυσα από υπέρπυρα λ τό καθένα και μαύρη μονέδα". Στ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, "Κρητικά συμβόλαια ...", σ. 79. - Και στο ίδιο, σ. 90: "υπέρπυρα 850 ύγουν οκτώκωσια πενήντα μέσα εις τόσην άσπρη μονέδα και χρυσά τζικίηνα". Πβ. και το κεφάλαιο για τα αργυρά ευρωπαϊκά νομίσματα σ. 142, σημ. 27.

3. Στ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, *ό.π.*, σ. 80.

4. ASV, Pron. da Terra e da Mar, b. 844 (Zeno Ant. 1690-1694). Η υπόδειξη του εγγράφου οφείλεται στον Κων. Κόμη. Πβ. Ι.Γ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Η Κρήτη κατά ...*, σ. 79. - Στα 1691 ο Ant. Zeno (Pronveditor general dell'Armi) σε αναφορά-του από το Ναύπλιο επισημαίνει τη μεγάλη έλλειψη χάλκινων νομισμάτων, επειδή εξάγονταν στα νησιά, και προς αναπλήρωσή-τους ζητάει από τη Βενετία την αποστολή μεγάλων ποσοτήτων από αυτά. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ιστορικά ...*, σ. 196, σημ. 1. - Στα 1811 ο Ιωαν. Βλαστός, μέλος του διοικητικού Συμβουλίου υποβάλλει προς τον Διοικητή Ζακύνθου και τους προέδρους πρόταση για τον ακριβή ορισμό της σχέσης μεταξύ χρυσών, αργυρών και χάλκινων νομισμάτων, επειδή, λόγω της αλλοίωσης που έχουν υποστεί, η σχέση δεν ανταποκρίνεται στην πραγματική-τους αξία και συγχρόνως προτείνει τον αποκλεισμό της χάλκινης γαζέτας. Ετσι, ενώ "φαίνεται ότι αυξάνεται η αξία τούτων (των ευγενών νομισμάτων), η των χαλκών και τούρκικων νομισμάτων υπέστη πραγματικήν μείωσιν ... Δια τούτο ο υπογεγραμμένος ικετεύει την Κυβέρνησιν και ως ιδιώτης και ως διαχειριστής (της Κυβερνήσεως) ν'ασχοληθεί ίνα εις τα χαλκά νομίσματα τα αναφερόμενα εν παλαιούς εγγράφοις με την παλαιάν αυτών αξίαν διατηρηθή εις όλας τας πληρωμάς... η αναλογούσα αυτών αξία... αποκλειομένων από των τοιούτων πληρωμών των ομοίων χαλκών γαζετών, αίτινες ακόμη ευρίσκονται και κυκλοφορούσιν ενταύθα, αι οποίαι χορηγούμεναι εις πραγματικόν είδος δεν δίδουσι το αναλογούν μέρος του ταλήρου και τσεκινίου... χωρίς εν τούτοις να δέχεται ποτέ τας γαζέτας δια δημοσίαν πληρωμήν, διότι αύται δεν είναι πραγματικώς αναλόγου αξίας. Εάν λοιπόν το είδος τούτο του νομίσματος δεν γίνεται δεκτόν εις το δημόσιον ταμείον, νομίζω, ότι δέον επισήμως ν'αποκλεισθή και απο οιασδήποτε άλλης ιδιωτικής πληρωμής...". ΓΑΚ, κυβ. Δ.109.

5. *Κώδηξ Μέρτζιου*, σ. 187· βλ. και το κεφάλαιο για τη διαχρονική κατανομή των νομισμάτων, σ. 69, σημ. 24.

Αλλά και στην Κρήτη στα μέσα του 17^{ου} αι. κυκλοφορούν χάλκινα κέρματα ονομαστικής αξίας 10 γαζετών γνωστά ως *grimani*, τα οποία μάλιστα κόβονται όχι στη Βενετία αλλά στο ίδιο το νησί, στον Χάνδακα. Το νόμισμα αυτό πρωτοεμφανίζεται γύρω στα 1646 κακότεχνα τυπωμένο καταρχή πάνω σε κέρματα των 2 1/2 *soldini* και συνεχίζει να κυκλοφορεί ακόμη και ως το 1652, μολονότι όσο αύξανε η κυκλοφορία-του τόσο μειωνόταν η αξία-του, πράγμα που υποχρέωσε τελικά τη Γερουσία να απαγορεύσει την κοπή και κυκλοφορία-του⁶. Χάλκινα νομίσματα ειδικά για να εξυπηρετήσουν έκτακτες ανάγκες της Κρήτης κόπηκαν στο Χάνδακα στα 1650, τα γνωστά ως *salvatori* σε δύο τύπους ονομαστικής αξίας 5 και 10 λιρών. Στο δεύτερο μισό του 17^{ου} αι. το νομισματοκοπείο της Βενετίας κυκλοφορεί νέα χάλκινα νομίσματα για το νησί, *σολδία* και *γαζέτες*, τυπολογικά όμοια μεταξύ-τους και ονομαστικής αξίας 1 και 2 σολδίων⁷. Εξάλλου, στο πρώτο μισό του 17^{ου} αι. είχαν κυκλοφορήσει στην Κρήτη μικρά χάλκινα νομίσματα, τα *soldini*, κομμένα στην Βενετία σε κέρματα 1 και 2 1/2 σολδινίων και ονομαστικής αξίας 4 και 10 τορνεσιών αντίστοιχα⁸. Στα 1817 η εισαγωγή στην Κέρκυρα μεγάλης ποσότητας του χάλκινου συγγρικού νομίσματος *kretz* (*βαγιόκου*) δημιουργεί σοβαρά προβλήματα στις συναλλαγές επειδή κυκλοφορεί σε τιμή μεγαλύτερη από την πραγματική-του, γεγονός που αναγκάζει τη Γερουσία να προβεί στη λήψη μέτρων προσδιορίζοντας επακριβώς την αξία-του⁹. Χάλκινα νομίσματα, *σολδία*, *μισά σολδία* και *τέταρτα* κόπηκαν και στα χρόνια της Αγγλοκρατίας στα Επτάνησα, επειδή κρίθηκε "αναγκαίον να έχωσιν αι Επαρχίαι αύται ένα Νόμισμα εκ χαλκού ίδιον Εθνικόν-τους, δια να ευκολύνωσιν ανάμεσόν-τους την μεταχείρισιν της εσωτερικής-των ληψοδοσίας, και διά να αποβάλλωσι το έμβασμα και το πέρασμα των ξένων Νομισμάτων ..." ¹⁰. Εξάλλου, δύο χρόνια αργότερα με νομοθετική πράξη της 30.6.1820 αποφασίζεται η εκτύπωση νέου εθνικού χάλκινου νομίσματος για τα Ιόνια νησιά σε τρεις τύπους με τα ονόματα *οβολός*, *διττόβολος* και *ημιόβολος*, τα *μισόβολα* της εφτανησιώτικης λαϊκής λαλιάς. Το Κράτος αναλαμβάνει για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα λίγων ημερών να εξαγοράζει από τους πολίτες όλα τα χάλκινα νομίσματα, μαζί μ'αυτά τα γρόσια και τους παράδες που είναι εξοβελιστέα από το Ιόνιο Κράτος, και να τα ανταλλάσσει με αντίστοιχης αξίας πραγματικό χάλκινο νόμισμα¹¹.

Η ανάγκη για μικρό, χάλκινο, νόμισμα είναι τόσο επιτακτική ώστε η Ιόνιος Βουλή θα υποχρεωθεί να ρυθμίσει το θέμα οριστικά ένα χρόνο αργότερα (1821) αποφαινόμενη ότι "La moneta di rame in *pezza*, *pezza doppia*, *mezza pezza*, e *quarto di pezza* coniate da una parte dello stemma Ionio, colla leggenda Greca *Ιονικόν Κράτος*... sarà la moneta Nazionale di rame di questi Stati". Στο άρθρο 4 αποφασίζεται ότι "La sopraindicata *pezza* ... si distinguerà in *obolo*, *dittobolo*, *miobolo*, *lepton* (Οβολον, Διττώβολον, Ημιόβολον, Λεπτόν)", ενώ ο οβολός ορίζεται ως το 1/100 του ισπανικού κολονάτου¹². Τον Ιούνιο του 1821 αναγγέλλεται στη Λευκάδα η κυκλοφορία κι εκεί του νέου χάλκινου νομίσματος, του *λεπτού*¹³. Γενική εντύπωση

6. V. LAZARI, *Le monete*, σ. 110-112. - ANDREA VALIERO, *Historia della guerra di Candia*, Βενετία 1679, σ. 289.- N. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, "Νομίσματα με νόμιμη ...", σ. 211.

7. N. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, *ό.π.*, σ. 211.

8. Στο ίδιο, σ. 209-210.

9. ΙΑΚ, ΙΑ, φ. 23, Μφ. 56 της 22.8.1817.

10. ΑΕΚ, Μφ. L. 931^B της 26.10.1818.

11. ΙΑΚ, ΙΚ, φ. 23, Μφ. 199 της 30.6.1820.

12. *Gazzetta degli Stati...*, *ό.π.*, σ. 2.

πάντως είναι ότι οι ανατολικές αγορές δεν φαίνεται να έχουν ανάγκη από την εισαγωγή ευρωπαϊκών μικρών χάλκινων νομισμάτων μια και εξυπηρετούνται από τα τούρκικα, αλλά κυρίως χρησιμοποιούν σε ευρεία κλίμακα τα αλλοιωμένα ασημένια και τα μικρά βενετσιάνικα νομίσματα, τα κομμένα ειδικά για τις ανάγκες των κτήσεων της Γαληνοτάτης στην Ανατολή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

ΚΙΒΔΗΛΙΑ

1. Γενικά

Μιά μελέτη για το θέμα της κιβδηλίας θα έπρεπε να στραφεί γύρω από τα εξής σημεία: Ποιά τα γενεσιουργά αίτια του φαινομένου· αν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί το κοινωνικό και επαγγελματικό προφίλ των πρωταγωνιστών-παραχαρακτών, καθώς και τα κέντρα άνθησης ή οι ζώνες, όπου το φαινόμενο βρίσκει προσφορώτερο έδαφος εξάπλωσης· ποιά τα νομίσματα στα οποία επιτελείται κιβδηλία σε μεγαλύτερο ή αποκλειστικό βαθμό, και πιο συγκεκριμένα, στα χρυσά ή στα ασημένια· ποιά, τέλος, είναι η στάση του κοινού απέναντι στο φαινόμενο και ποιά της Κεντρικής Διοίκησης. Βέβαια, η εργασία αυτή δεν φιλοδοξεί να απαντήσει εξαντλητικά σε ερωτήματα με τέτοιο εύρος ερευνητικό και πολλαπλές ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Απλώς, θα αναφερθούμε στα παραπάνω σημεία, τροφοδοτώντας κυρίως το θέμα με νέα στοιχεία ή θα περιοριστούμε σε μιά προσπάθεια συστηματικοποίησης των ήδη γνωστών-μας πληροφοριών.

Στην περίοδο της τουρκοκρατίας λόγοι οικονομικοί, δημοσιονομικοί, κυρίως όμως οργάνωσης της κοινωνίας, συνέτειναν ώστε η κιβδηλία να πάρει διαστάσεις επίσημης πολιτικής του κράτους. Η κιβδηλία υπήρξε για τους Τούρκους σουλτάνους το πλέον συνηθισμένο μέσον για να ανταπεξέρχονται στα οικονομικά αδιέξοδα που τους οδηγούσαν οι αλλεπάλληλοι εξαντλητικοί πόλεμοι και οι μισθοδοσίες στρατιωτικών σωμάτων και διοικητικών υπαλλήλων. Φυσικά, η τάξη των εμπόρων είναι αυτή που επωμίζεται την ευθύνη του ξεπεσμού του νομίσματος, κυρίως επειδή ακριβώς είναι η τάξη που κατεξοχήν διακινεί το χρήμα. Όμως το παιχνίδι παίζεται αλλού· σ'όλα τα επαρχιακά νομισματοκοπεία της αυτοκρατορίας, αλλά και σ'αυτό το ίδιο το κέντρο, κόβονται νοθευμένα νομίσματα που μπαίνουν στην κυκλοφορία μ'όλα τα επίσημα μέσα. Από τα πρώτα κιόλας χρόνια της κατάκτησης κρατικά νομισματοκοπεία αλλά και ιδιώτες, στα Σκόπια, στο Νονο Βrdo, στη Θεσσαλονίκη και σ'άλλες πόλεις της Μακεδονίας, στα Γιάννενα και τη Λάρισα, στα κέντρα των Βαλκανίων με δυό λόγια, διεξάγουν σε μεγάλη κλίμακα το έργο της κοπής κιβδηλών νομισμάτων καλυπτόμενοι κάτω από την προστασία ή και την άμεση ακόμη συνεργασία τοπικών αξιωματούχων και αγνοώντας προκλητικά τις διαταγές της Πύλης¹.

Εκτός όμως από την επίσημη "κρατική" κιβδηλία (αλλοίωση του τίτλου, υπερτίμηση) εξίσου προσοδοφόρα υπήρξε και η παραχάραξη, η κοπή δηλαδή νομίσματος από μη κρατικούς φορείς

1. Το χρονικό της κιβδηλίας στα Βαλκάνια στους αιώνες 15^ο-17^ο, όπως προκύπτει μέσα από τις αντιδράσεις της Πύλης, η οποία με φριμάνια προς τους τοπικούς διοικητές προπαθούσε να ελέγξει την κατάσταση, περιγράφεται σε όλη-του την έκταση στο έργο του SKENDER RIZAJ, "Counterfeit of Money on the Balkan Peninsula From the XV to the XVII century", *Balkanica* 1 (1970) 71-79.

κατώτερου τίτλου από τον κανονικό, και τέλος το "κούρεμα της μονέδας", το τρύπημα ή το κόψιμο δηλαδή του νομίσματος. Τα ψήγματα που με τον τρόπο αυτό εξασφάλιζαν την εξοικονόμηση πολύτιμου μετάλλου, ξαναχύνονταν και χρησιμοποιούνταν για την κοπή νέων νομισμάτων· τα τρυπημένα νομίσματα εκτός από τον διακοσμητικό (περιδέραια γυναικών) μπορούσαν να επιτελέσουν και τον ανταλλακτικό-τους σκοπό επαναχρησιμοποιούμενα ως νομίσματα, όταν προέκυπτε ανάγκη. Το παράπτωμα σ'όλες τις περιπτώσεις κερδοσκοπίας πάνω στο νόμισμα θεωρείται το ίδιο βαρύ, γιαυτό τα μέτρα που παίρνουν οι Αρχές στρέφονται αδιάκριτα "εναντίον εκείνων οπού Δολώνουν και Κολοβώνουν τα Νομίσματα, ήτοι τας Μονέδας"².

Μέσα σ'αυτή την παράλληλη παρουσία ξίκικων (λιποβαρών), φθαρμένων, κάλπικων, ντόπιων και ξένων νομισμάτων, κάθε επίσημη διατίμηση ήταν πρακτικά ανεφάρμοστη και απέβαινε αναποτελεσματική για την θεραπεία της επικρατούσας ακαταστασίας³. Η Πύλη για να ανταπεξέλθει στο πρόβλημα κατέφευγε στη νόθευση του νομίσματος, που την πετύχαινε με δύο τρόπους: είτε αλλοιώνοντας τον τίτλο-του, περιορίζοντας δηλαδή την περιεκτικότητά-του σε πολύτιμο μέταλλο⁴, είτε υπερτιμώντας το νόμισμα, δίνοντάς-του δηλαδή ονομαστική αξία μεγαλύτερη από την πραγματική εσωτερική-του.

Η μεγάλη διάσταση την οποία είχε λάβει η κιβδηλία εκφράζεται έντονα από τον τρόπο του κοινού μπροστά σ'αυτή, το οποίο σπεύδει να δηλώσει, να διασαφηνίσει, να καταγράψει στις δοσοληψίες-του ότι οι πληρωμές θα γίνουν σε γερό νόμισμα, ή να τονίσει την αριότητα του βάρους και το βαθμό καθαρότητας του νομίσματος⁵. Αλλά και η επιμονή της Πύλης για τον ακριβή προσδιορισμό του νομίσματος ή των νομισμάτων, στα οποία θα δέχεται τους φόρους⁶, δεν υποδηλώνει άλλο παρά την έκταση της κιβδηλίας, μπροστά στην οποία το βασιλικό Θησαυροφυλάκιο είναι το ίδιο ευάλωτο όσο και το βαλάντιο του εμπορευόμενου ή το κομποδέμα του φτωχού. Την ίδια μέριμνα με την κοσμική, να αποφεύγονται δηλαδή στις εισπράξεις τα νοθευμένα νομίσματα, έχει και η εκκλησιαστική εξουσία⁷. Εξάλλου, στις αρχές του 19^{ου} αι. οι

2. IEEE, Εντυπα, αρ. 14691. Βλ. και παρακάτω σ.182-183 και Παράρτημα σ. 304-305.

3. J.G. DA SILVA, "Οικονομική και κοινωνική ...", σ. 355.

4. "... mais une spéculation toujours dangereuse pour le souverain et qui fit présentée à sa Hautesse [Moustafa] par un de ses favoris, fit altérer les monnois à un tel degré, que les faux moyenneurs travaillent aujourd'hui en Turquie à l'avantage de peuple; quelqu'alliage qu'ils employent, le coin du Grand-Seigneur est encore au-dessous du titre qu'ils donnent à leurs espèces". BARON DE TOTT, *Mémoires* ..., τ. 1, σ. 80. - Αν αυτό ισχύει για τον 18^ο αι., καθώς το μαρτυράει η παραπάνω πηγή –και δεν είναι η μοναδική– γενικευμένο σχεδόν και εντονότερο εμφανίζεται το φαινόμενο στον 19^ο αι.: "... Chacun sait que chaque année il y a une détérioration dans la monnaie turque; en s'empare des anciennes pièces, et on les remplace par de nouvelles qui sont d'un titre inférieur. On estime que la dépréciation est par année de six pour cent, c'est-à-dire que de l'argent placé à Constantinople à intérêt rapporte six pour cent...". FONTANIER, *Voyages* ..., σ. 214.

5. Σε έγγραφο του 1728 από την Σαντορίνη οι δανειολήπτες ενός ποσού υπόσχονται να ξεπληρώσουν το χρέος-τους –κεφάλαιο και τόκους– σε "γερή και καλή μονέδα". *Μαρτυρίες από τη Σαντορίνη (1573-1819)*. Εκθεση ιστορικών εγγράφων. Σύνταξη καταλόγου και επιμέλεια Αγαμ. Τσελίκας, Αθήνα 1985, σ. 46. - Και σε άλλη περίπτωση σύναψης δανείου (1657, Κρήτη) το ποσό παρέχεται σε ρεάλια γρόσια, τα οποία πρέπει να έχουν το σωστό βάρος και την καθαρότητα: "... δανείζομαι δι'εν έτος ευδιακριτως χαραγμένα ζυγισμένα σωστά και άφθαρτα ενεννήντα κομμάτια ριάλια...". Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 1, σ. 3. - Τα παραδείγματα μπορούν να πολλαπλασιαστούν· ενδεικτικά μόνο αναφέρθηκαν αυτά τα δύο. - Είναι χαρακτηριστικό ότι σε πηγή του 16^{ου} αι. χρησιμοποιείται ο όρος *aspri tristi* προκειμένου να αποδοθεί η έννοια των κάλπικων άσπρων. V. VINAVER, "Der venezianische ...", σ. 128.

6. Ειδική διαπραγμάτευση για το νόμισμα των φόρων έγινε στις σελίδες 41-46. - Οι οθωμανικές Αρχές, στο βαθμό που αυτό δεν είχε στους ίδιους επίπτωση, υποχρέωναν τις μονές των Ιεροσολύμων να δέχονται τα κίβδηλα νομίσματα σαν να ήταν γνήσια. ΔΟΣΙΘΕΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Ιστορία των εν Ιεροσολύμοις πατριαρχευσάντων*, Βουκουρέστι 1715, σελ. 1193, στήλη α'.

7. Σε τύπο επιστολής-του προς επίσκοπο ο Ευγένιος Γιαννούλης (μέσα 17^{ου} αι. περίπου) επιστά την προσοχή: "...

περιηγητές που επισκέπτονται την Ανατολή επιστούν την προσοχή των ταξιδιωτών για την προμήθεια χρημάτων στην Τουρκία τόσο εξαιτίας της ποικιλίας κι αστάθειας της αξίας-τους όσο κι εξαιτίας της πληθώρας των κίβδηλων που κυκλοφορούν⁸. Εκμεταλλευόμενοι ακριβώς από άλλη πλευρά το "σύνδρομο του κάλπικου" κάποιοι έμποροι, σαράφηδες και Εβραίοι στα 1758 διέσπειραν τη φήμη στην Κρήτη ότι το τούρκικο χρυσό νόμισμα φαντουκλί, μολονότι ίσης αξίας με το βενέτικο τσεκίι (γιαλντίζ), είναι ως προς το βάρος κατώτερο εκείνου, με αποτέλεσμα ν'ανέβει η τιμή και η ζήτηση του γιαλντίζ. Με τον τρόπο αυτό οι ενδιαφερόμενοι συγκέντρωναν τα χρυσά τούρκικα νομίσματα, τα οποία έστελναν στη Βενετία, όπου τα ξανάχυναν σε γιαλντίζ και στη συνέχεια τα εξήγαν με τη νέα-τους μορφή στην Ανατολή κερδίζοντας έτσι σημαντικά ποσά από την αναχώνευση αυτή⁹.

2. Αίτια κίβδηλίας

Ενας από τους λόγους εμφάνισης της κίβδηλίας είναι η στενότητα κυκλοφορίας ρευστού χρήματος στην οθωμανική αυτοκρατορία, η οποία –αναφέρθηκε ήδη– αντιμετωπίζει το πρόβλημα είτε με την υποτίμηση του νομίσματος είτε με την αλλοίωση του τίτλου-του. Το φαινόμενο αυτό είναι συχνότερο σε εμπόλεμες περιόδους, οπότε η Κυβέρνηση για να καλύψει τις αυξημένες κρατικές δαπάνες καταφεύγει στην κοπή νομίσματος μειωμένου τίτλου, το οποίο όμως κυκλοφορεί επίσημα στην ίδια με το καλό νόμισμα ονομαστική τιμή. Στην ενέργεια αυτή φυσικά καταφεύγουν όχι μόνο οι οθωμανοί αλλά και οι ευρωπαίοι ηγεμόνες. Η έλλειψη πολύτιμου μετάλλου, χρυσού αλλά κυρίως αργύρου, αντιμετωπίζεται συχνά από τους ηγεμόνες ενός κράτους με τη μέθοδο της νόθευσης του νομίσματος, καθώς θα δούμε στη συνέχεια.

Η ζήτηση και η προτίμηση σ'ένα συγκεκριμένο νόμισμα ωθεί, εξάλλου, ορισμένους να προβούν στην κοπή κάλπικων τέτοιων νομισμάτων, τα οποία ρίχνουν στην αγορά με την ελπίδα να κερδοσκοπήσουν, εκμεταλλευόμενοι τη μεγάλη εμπιστοσύνη του κοινού στον συγκεκριμένο αυτό τύπο νομίσματος σε σχέση με τα άλλα¹⁰. Στην περίπτωση αυτή και σύμφωνα με το νόμο του Gresham ότι το κακό νόμισμα εκτοπίζει το καλό, όσα γερά νομίσματα απομένουν στην κυκλοφορία τείνουν σε εξαφανισμό είτε με την εξαγωγή-τους στο εξωτερικό είτε με την αποθησαύρισή-τους¹¹.

Τα τούρκικα νομίσματα εξαιτίας της κακής κατασκευής-τους, αλλά και της γενικευμένης χρήσης-τους, προσφέρονταν περισσότερο για παραχάραξη απ'ότι τα ευρωπαϊκά. Μέσα στην

Σκόπει δέ μοι προ τοις άλλοις και τούτο, ίνα μη τα συλλεγόντα νομίσματα αδόκιμα τυγχάνουσιν όντα, οιά εισιν αυτά του κρατούντος κοινώς γαρ ταύτα υπό πάντων αποδοκιμάζονται και ως υπόχαλκα, λύμην τινά και λοιμώδη αποστρέφονται..." *Ευγενίου Γιαννούλη του Αιτωλού επιστολές*, επιμ. Ι.Ε. Στεφανή και Νίκης Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 198.

8. J.C. HOBHOUSE, *A journey through Albania and other provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople, during the years 1809 and 1810*, τ. 1, Λονδίνο 1813, σ. 29· πβ. Γ. ΚΑΤΣΕΛΙΔΗΣ, *Το νόμισμα*, σ. 55.

9. Ν. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 5, σ. 101-102.

10. Στην κατηγορία αυτή εντάσσεται η παραχάραξη mangir στα 1691 από ντόπιους και ξένους που τελικώς οδήγησε στην απόσυρση από την κυκλοφορία του νομίσματος αυτού. Η. SAHILLIOĞLU, "Süleyman II ...", σ. 22-23. Περισσότερα για την περίπτωση αυτή θα αναφερθούν στη συνέχεια.

11. Για τον Thomas Gresham (1519-1579) Αγγλο χρηματιστή, έμπορο και οικονομολόγο, σύμβουλο του Εδουάρδου VI, και τον νομισματικό νόμο-του βλ. V. BERNARD, J.C. COLLS, *Dictionnaire économique et financier*, Παρίσι 1989, σ. 774-5 (Loi de Gresham)· πβ. JEAN BABELON, "Νομισματική", *ό.π.*, σ. 219, 362.

ίδια λογική, ότι ο κιβδηλοποιός εκμεταλλεύεται τη μεγάλη κυκλοφορία ενός νομίσματος για να κερδοσκοπήσει, η επιλογή των νομισμάτων για παραχάραξη γίνεται ακριβώς με βάση το σκεπτικό αυτό, πράγμα που σημαίνει ότι τα ασημένια είναι τα νομίσματα που κυρίως προσφέρονται για κιβδηλία και πιο συγκεκριμένα τα μικρά νομίσματα, άσπρα και παράδες, δίχως –όπως θα δούμε στη συνέχεια– να αποκλείονται από τα ενδιαφέροντα των κιβδηλοποιών και μεγαλύτερα ασημένια νομίσματα ή ακόμη και χρυσά, όσο κι αν οι περιπτώσεις αυτές δεν αποτελούν τον κανόνα.

3. Εστίες κιβδηλίας - κιβδηλοποιοί

Είπαμε ότι παράλληλα με την ανεπίσημη διενέργεια κιβδηλίας από ιδιώτες, κάποτε επιτελείται και επίσημη νόθευση του νομίσματος από την ίδια την Κυβέρνηση. Αναφέρεται ότι ο Μουράτ Γ΄ (1574-1595) κατά τα τελευταία χρόνια της βασιλείας-του, που τα χαρακτηρίζει γενικά η διαφθορά, έφτασε στο σημείο να κόψει και κάλπικα νομίσματα¹². Αλλά και κατά την διάρκεια της βασιλείας του διαδόχου-του Μωάμεθ Γ΄ υπήρχε η υποψία ότι άνθρωποι του περιβάλλοντος του Σουλτάνου επιδίδονταν στη δραστηριότητα αυτή. Συγκεκριμένα, οι υποψίες έπεσαν σε μία ισπανοεβραία μυστικοσύμβουλο της βαλιδέ-σουλτάνας, η οποία κατηγορήθηκε ότι έκοψε κάλπικα νομίσματα· όταν αποκαλύφθηκε, η ποινή-της ήταν η βάνουση θανάτωσή-της από τους σπαχήδες¹³.

Ενας άλλος κρατικός λειτουργός που είχε τη δυνατότητα να προβαίνει σε τέτοιες ενέργειες ήταν ο επιστάτης του Νομισματοκοπείου, ο οποίος εκμεταλλευόμενος τη θέση-του μπορούσε για λογαριασμό-του να κόβει ό,τι νόμισμα ήθελε, εφόσον βέβαια είχε παραδώσει στο κρατικό Θησαυροφυλάκιο την καθωρισμένη ημερήσια ποσότητα νομισμάτων. Φυσικά τα νομίσματα που έκοβε ήταν ως προς τον τίτλο αλλοιωμένα· και ιδού πώς και σε τί βαθμό διατελούνταν η κιβδηλία κατά τη μαρτυρία του Αλ. Κομνηνού-Υψηλάντη: "... παίρνει φλωρία ούγγρικά και βενέτικα, ή τούρκικα παλαιών βασιλέων οπού έχουν παστρικόν μάλαγμα, και λύωντάς τα μεμιγμένα με πακίρι κάμνει μάλαγμα αχαμνού αγιαρίου, και τυποί φλωρία καθ'υπόθεσιν 110 παράδων οπού μόλις έχουν μάλαγμα σαφί 70 παράδων· παίρνει, ζολότας παλαιάς οπού είχαν καλό ασήμι, και λύωντάς τα μεμιγμένα με μόλυβδον κάμνει εξηντάρια οπού μόλις έχουν ασήμι παστρικόν 45 παράδων· πεντακοσίων γροσίων με τοιούτον τρόπον τυπούμενα εις εξηντάρια ελογαριάσθη να δίδουν διάφορον γρόσια 180· ομοίως είναι υπέρμετρον και το από των φλωρίων κέρδος· αλλά τα τοιαύτα κέρδη την σήμερον δεν είναι πλέον των ζαρατχανέ-εμίνηδων, μόνον του γαζοφυλακίου"¹⁴.

Γενικές κι αόριστες αναφορές για την κυκλοφορία κιβδηλών άσπρων και δουκάτων τον 16^ο αι. στην οθωμανική αυτοκρατορία κάνουν και οι περιηγητές, οι οποίοι περιγράφουν το φαινόμενο δίχως όμως να δίνουν συγκεκριμένα στοιχεία για πρόσωπα και τόπους· οπωσδήποτε πάντως οι περιηγητικές πληροφορίες αφορούν κάποιους ιδιώτες και μάλιστα όχι τους αυτουργούς, αλλά τους κατόχους ή τους διακινητές των κιβδηλών νομισμάτων.

Για την πρόληψη της παρείσδυσης στο κρατικό Θησαυροφυλάκιο κάλπικων νομισμάτων υπήρχε ειδική υπηρεσία δίπλα στην αίθουσα του Ντιβανιού επιφορτισμένη με τον έλεγχο της γνησιότητάς-τους. Αξίζει να παραθέσουμε το απόσπασμα των περιηγητικών κειμένων, όπου παραστατικά δίνεται ο τρόπος διοχέτευσης στην αγορά και διακίνησης τέτοιων νομισμάτων,

12. N. JORGA, *To Βυζάντιο ...*, σ. 115.

13. Στο ίδιο, σ. 53.

14. Αλ. ΚΟΜΝΗΝΟΣ-ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, *Τα μετά ...*, σ. 758.

καθώς και η διαδικασία ελέγχου-τους από την κρατική υπηρεσία: "Στην αγορά κυκλοφορούν και κίβδηλα νομίσματα, τόσο άσπρα όσο και δουκάτα. Για την ανακάλυψη των τυχόν κίβδηλων κατά το κράμα άσπρων, υπάρχει ειδική υπηρεσία. Η δοκιμασία γίνεται σε ειδικό χώρο, δίπλα στην αίθουσα του Ντιβάν, στο σαράι. Επάνω σε ένα μεγάλο πύραυνο με αναμμένα κάρβουνα ζεσταίνουν ένα σκεύος, ένα τηγάνι, μέχρι να κοκκινήσει και επάνω σ' αυτό βάζουν τα άσπρα, για να δουν εάν αντέχουν στη θερμοκρασία. Εάν βρουν περισσότερα κίβδηλα, από όσα επιτρέπεται, αυτοί που τα έχουν φέρει υποχρεώνονται να πληρώσουν τα διπλά. Τα κίβδηλα νομίσματα δεν τα δέχεται το κρατικό Θησαυροφυλάκιο, αλλά τα αλλάζουν στους σαράφηδες. Τα κίβδηλα δουκάτα κόβουν συνήθως δούλοι οι οποίοι, λόγω της ήδη άθλιας θέσεώς τους, δεν ενδιαφέρονται για την πιθανή ανακάλυψη και τιμωρία-τους. Τα πουλούν 12 άσπρα το κομμάτι και αγοραστές είναι συνήθως οι οικονομοί και οι θησαυροφύλακες των αρχόντων που κάνουν πληρωμές μεγάλου αριθμού νομισμάτων. Μεταξύ των γνήσιων ανακατεύουν και κίβδηλα, ενώ τα γνήσια αλλάζουν στους σαράφηδες για δικό τους λογαριασμό. Οι σαράφηδες παίρνουν αμοιβή, είτε κατά την αγορά είτε κατά την πώληση, 1 άσπρο στο δουκάτο. Οι δούλοι κάνουν το εξής τέχνασμα για να αλλάξουν τα κίβδηλα δουκάτα με γνήσια. Κρύβουν ένα στο στόμα τους και πηγαίνουν στο δρόμο όπου βρίσκονται οι σαράφηδες και παρακολουθούν την κίνηση και αυτούς που θέλουν να ανταλλάξουν δουκάτα. Εάν τύχει ο σαράφης να μην ανταλλάσσει σε κάποιον το δουκάτο γιατί είναι λιποβαρές, αυτός φυσικά πηγαίνει σε άλλον παρακάτω και τότε παρουσιάζεται ο δούλος που μιλάει επιτιμητικά για τον, συνήθως Εβραίο, σαράφη και ζητάει να δοκιμάσει με το δόντι του το δουκάτο για να δει αν είναι γνήσιο και εάν λυγίζει. Τότε βρίσκει ευκαιρία και το αλλάζει με το κίβδηλο που έχει στο στόμα του και λέει στον αφελή πωλητή ότι είναι γνήσιο και να πάει πιο κάτω σε άλλο σαράφη, που είναι καλός, να του το αλλάξει, ενώ ο ίδιος σπεύδει να εξαφανισθεί με το γνήσιο". Η μαρτυρία είναι του 1557 και προέρχεται από τον Cristobal de Villalón¹⁵.

Στα μέσα του 15^{ου} αι. κατά τις μαρτυρίες των Αράβων χρονικογράφων η έλλειψη αργύρου οδήγησε τους ηγεμόνες των Μαμελούκων στην κοπή και κυκλοφορία στην Αίγυπτο κάλπικων ασημένιων νομισμάτων¹⁶.

Στο βαλκανικό χώρο και κατά τη δεκαετία του 1460-1470 περίπου έχουμε μιά σειρά σουλτανικών διατάξεων που αφορούν την κοπή και κυκλοφορία κάλπικων νομισμάτων στις περιοχές των Σερρών, Novo Brdo, Zaplanina-Planina και Kratovo. Οι διαταγές που δίνονται είναι η συγκέντρωση των κάλπικων ή ευτελισμένων άσπρων στα κρατικά νομισματοκοπεία και η ανεύρεση και προσαγωγή των παραχαρακτών στον καδή¹⁷. Το φαινόμενο της κίβδηλίας, τουλάχιστον στα Βαλκάνια κατά τον 16^ο αι., έλαβε γενικά μαζικές διαστάσεις, όπως διαπιστώνεται από την ειδική για το θέμα αυτό μελέτη του Skender Rizaj¹⁸. Στα 1564 από τα νομισματοκοπεία των Σκοπίων και του Novo Brdo κυκλοφορούν κάλπικα χρυσά κι αργυρά νομίσματα. Η Πύλη διατάσσει την διενέργεια ανακρίσεων, τη σύλληψη των δραστών και την κατάσχεση των εργαλείων-τους και των κάλπικων νομισμάτων που έχουν στα χέρια-τους. Παρ' όλα αυτά τον επόμενο χρόνο μιά μεγάλη ποσότητα κάλπικων μπαίνει στην κυκλοφορία. Γίνονται συλλήψεις κίβδη-

15. ΚΩΝ. ΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΔΕΣΥΛΛΑ, *Ταξιδιώτες ...*, σ. 323-324.

16. ELYIAHU ASHTOR, *Pagamento in contanti ...*, σ. 389.

17. Τα σχετικά διατάγματα βλέπε δημοσιευμένα στο N. BELDICEANU, *Les actes ...*, τ. 1, αρ. doc. 5,8,9,10,13 και 14.

18. SKENDER RIZAJ, "Counterfeit ...", σ. 72-76. - Για το ίδιο θέμα βλ. και N. BELDICEANU, "La crise monétaire ...", σ. 70-86 και ειδικότερα τις σελίδες 74-79.

λοποιών, ενός Εβραίου στη Θεσσαλονίκη κι ενός τσιγγάνου, σιδηρουργού το επάγγελμα, ο οποίος έκοβε κάλπικα γρόσια¹⁹.

Το 1566 επίσης κόπηκαν κιβδηλα νομίσματα στο σαντζάκι του Vučtın, ενώ το 1567 στο κατώγι κάποιου Topchi Mehmed στη Μυτιλήνη ανακαλύφθηκαν 50 κάλπικα χρυσά νομίσματα ευρωπαϊκού τύπου, τα οποία στο εσωτερικό-τους ήσαν από ασήμι και μόνο επικάλυψη είχαν χρυσού²⁰. Το 1573 ο παραχαράκτης που συνελήφθη στο Novo Brdo υποχρεώθηκε για τιμωρία να υπηρετήσει ως κωπηλάτης στα καράβια.

Το 1576 κάλπικα άσπρα και γρόσια κυκλοφόρησαν από τα νομισματοκοπεία του Novo Brdo και των Σκοπίων, ενώ το 1578 κάποιος Ibrahim στο Novo Brdo και κάποιοι άλλοι στα Σκόπια έκοβαν κάλπικα νομίσματα²¹. Τον επόμενο χρόνο στις ίδιες περιοχές συλλαμβάνονται διάφορα άτομα –όχι μουσουλμάνοι– με καλούπια και άλλα εργαλεία κιβδηλοποιίας. Το 1580 ο καδής των Σκοπίων και του Novo Brdo διατάσσεται να κατάσχει τα κάλπικα άσπρα από τα νομισματοκοπεία των πόλεων αυτών και να τα στείλει στην Κωνσταντινούπολη. Ο καδής αγνοεί τη σουλτανική διαταγή με αποτέλεσμα να ακολουθήσει δεύτερο φιρμάνι με εντολή την προσαγωγή και του ίδιου του καδή στην Κωνσταντινούπολη²².

Στα 1581 ένα μόνο φιρμάνι εκδίδεται για περίπτωση κιβδηλίας στα Σκόπια. Στα 1582, μπροστά στην διόγκωση που παρουσίασε η κιβδηλία στην Ευρωπαϊκή Τουρκία, ο Σουλτάνος διατάσσει την απόσυρση όλων των λιποβαρών και νοθευμένων άσπρων και την συγκέντρωσή-τους στο νομισματοκοπείο για αναχώνευση. Η τιμωρία που προβλέπεται για τους κιβδηλοποιούς είναι αυστηρή: ακρωτηριασμός και σε περίπτωση που οι δράστες δεν συλληφθούν ή διαφύγουν, οι υπεύθυνοι για την εκτέλεση των διαταγών θα υποστούν οι ίδιοι την τιμωρία²³.

Το 1583 για μιά ακόμη φορά, κάλπικα άσπρα κυκλοφορούν στο σαντζάκι του Vučtın και ο καδής διατάσσεται να συλλάβει τον χριστιανό κιβδηλοποιό και να κατασχέσει τα εργαλεία-του²⁴. Εξάλλου, τον 16^ο αι. στην περιοχή των Σιδηροκαψίων παρατηρείται τέτοια αύξηση του αριθμού των λιποβαρών χρυσών κι αργυρών νομισμάτων, που το πράγμα αρχίζει να γίνεται επικίνδυνο για τους κατοίκους της περιοχής. Το γεγονός υποχρεώνει την Εβραϊκή κοινότητα να απαγορεύσει με την ποινή του αναθέματος σε κάθε έμπορο Εβραίο να χρησιμοποιεί κάλπικα χρυσά ή ασημένια νομίσματα στις συναλλαγές-του. Αναφέρεται μάλιστα και η ακραία περίπτωση μιάς ψεύτικης καταγγελίας εναντίον κάποιου Εβραίου, ότι δήθεν είχε πουλήσει κομμένα, "κουρεμένα", νομίσματα: καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε από τους Τούρκους²⁵. Οι Εβραίοι, εξάλλου, είναι υπεύθυνοι και για την κακή ποιότητα των νομισμάτων που κυκλοφορούν στο χώρο της Θεσσαλονίκης στις αρχές του 17^{ου} αι.²⁶

19. SKENDER RIZAJ, *ό.π.*, σ. 73.

20. *Ο.π.*, σ. 74.

21. *Ο.π.*

22. *Ο.π.*, σ. 75.

23. *Ο.π.*, σ. 76.

24. *Ο.π.*, σ. 77.

25. AŠER HANNANEL-ELI EŠKENASI, *Fontes hebraici ad res oeconomicas socialesque terrarum balcanicarum saeculo XVI pertinentes*, τ. 1, Σόφια 1958, σ. 63-65.

26. 1604 Ιουλίου 18. "... έκαμα γνωστά εις τον πασάν όσα η υμετέρα Γαληνότης μοι παρήγγειλε να αναφέρω εν σχέσει με την ποιότητα των νομισμάτων, που κυκλοφορούν εις την Narenta εξ αιτίας των Εβραίων, και ότι αυτό το πράγμα βλάπτει πολύ την χώραν του Μεγάλου Αυθέντου. Εγώ μάλιστα ο ίδιος το ανεκοίνωσα, με την πρόφασιν να

Καθώς διαπιστώνουμε λοιπόν, έχοντας διεξέλθει αυτό το "χρονικό", ο 16^{ος} αιώνας στα Βαλκάνια είναι διάστικτος από περιπτώσεις επίσημης και ανεπίσημης κίβδηλίας. Αναμειγμένοι στην υπόθεση δεν είναι μόνο κάποιοι απλοί ιδιώτες -κυρίως από τον χριστιανικό πληθυσμό- αλλά κατά βάση πρόσωπα με υπεύθυνες θέσεις είτε στους χώρους κοπής των νομισμάτων είτε στη διοικητική μηχανή. Το νόμισμα που επικρατεί στις πράξεις κίβδηλίας εδώ είναι το άσπρο.

Στον ίδιο αιώνα όμως και συγκεκριμένα στα χρόνια 1571-1573 έχουμε φαινόμενο κίβδηλίας και σε βενετσιάνικο νόμισμα: πρόκειται για τις καβαλλίνες που στα 1571 έκοψε ο γενικός προνοητής Marino Cavalli για τις ανάγκες του στρατού της Κρήτης. Τη μεγάλη κυκλοφορία του νομίσματος αυτού εκμεταλλεύτηκαν σύντομα οι παραχαράκτες και έθεσαν σε κυκλοφορία κίβδηλες καβαλλίνες τόσο πετυχημένες στην απομίμηση, που μόνον οι αρχιεργάτες του νομισματοκοπείου του Χάνδακα μπορούσαν να τις διακρίνουν από τις αληθινές. Οι ανώτεροι αξιωματούχοι της Κρήτης για να προλάβουν τις ολέθριες επιπτώσεις που αυτό θα είχε στην τοπική αγορά, αποφάσισαν να λιώνουν δίχως αποζημίωση των κατόχων-τους όσες καβαλλίνες οι ειδήμονες του νομισματοκοπείου θα χαρακτήριζαν κίβδηλες. Η αντίθετη άποψη του τότε γενικού προβλεπτή Luca Michiel ότι το μέτρο ήταν άδικο για τους φτωχούς που εν αγνοία-τους κατείχαν τέτοια νομίσματα, και η πρότασή-του ότι διαθέτοντας ελάχιστα χρήματα για αποζημιώσεις η Βενετία θα μπορούσε να διευθετήσει το θέμα προς όφελος και του φτωχού λαού, δεν εισακούστηκε και επικράτησε η γνώμη της πλειοψηφίας²⁷.

Ας περάσουμε τώρα στον 17^ο αι. κι ας παραθέσουμε τα στοιχεία που έχουμε για την περίοδο αυτή. Στα 1650-51 ο μέγας βεζύρης Melek Ahmed Paşa κατέφυγε σε δύο μέσα για να βγάλει την οθωμανική αυτοκρατορία από την δύσκολη οικονομική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει. Το ένα ήταν η επιβολή έκτακτου δασμού στα τιμάρια και το άλλο η υποτίμηση του νομίσματος με την κοπή στη Βοσνία και το Βελιγράδι αλλοιωμένων πιάστρων κι άσπρων, τα οποία περιείχαν περισσότερο χαλκό παρά ασήμι. Τα νομίσματα αυτά υποχρέωσε τους εμπόρους και τεχνίτες να τα δέχονται προς 118 άσπρα το γρόσι, ενώ η επίσημη διατίμηση ήταν 80. Η άρνηση όμως του κοινού να δεχθεί το κακό αυτό νόμισμα οδήγησε στην καθαίρεση του Melek Ahmed Paşa. Εντούτοις, δύο χρόνια αργότερα ο νέος βεζύρης αναγκάστηκε να καταφύγει στο ίδιο μέσο για να αντιμετωπίσει την πλήρη αποδιοργάνωση της δημοσιονομικής κατάστασης της αυτοκρατορίας. Κόβει άσπρα με μεγάλη περιεκτικότητα χαλκού, τα γνωστά ως *νόμισμα βοημικό* ή *νόμισμα της ταβέρνας* ή *ζουγνούφικα άσπρα*, τα οποία γίνονται δεκτά μόνο για το βάρος κι όχι για την αξία-τους²⁸. Αργότερα, ο πόλεμος με την Αυστρία (1683) θα επιδεινώσει τη νομισματική κρίση στην οθωμανική αυτοκρατορία. Έτσι, το χρυσό νόμισμα "σερίφι", που κανονικά αντιστοιχούσε σε 200 άσπρα, έφτασε το 1690 να είναι ισότιμο με 360 άσπρα²⁹.

Το νομισματικό χάος της αυτοκρατορίας διόγκωνε φυσικά και η εισαγωγή κίβδηλων νομισμάτων από τους ευρωπαίους εμπόρους. Στα μέσα του 17^{ου} αι. Ολλανδοί έμποροι αλλά και Αγγλοι, Γάλλοι, Ιταλοί, για τις ανάγκες του εμπορίου-τους με την Ανατολή ρίχνουν στην αγορά ασλάνια αλλοιωμένα κατά 30 και 40%. Το ολλανδικό προξενείο στη Σμύρνη σε συνεργασία με

ιδώ το νομισματοκοπείο, εις τινες εκ των κυριωτέρων υπουργών, αλλά καθώς βλέπω δεν πρόκειται να ληφθή κανέν μέτρον, διότι συνήθως εδώ περιμένουν να μεγαλώση το κακόν και κατόπιν λαμβάνουν να αναγκαία μέτρα θεραπείας. Μοί ανεκοίνωσαν δε ότι και οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης θέτουν εις κυκλοφορίαν όλων των ειδών τα νομίσματα, τα οποία κατασκευάζουν οι ίδιοι...". Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 166-167.

27. Ι.Γ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Η Κρήτη κατά ...*, σ. 80-81.

28. R. MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 252-3. - SKENDER RIZAJ, "Counterfeit ...", σ. 78.

29. SKENDER RIZAJ, *ό.π.*, σ. 78-79.

κάποιον Cornier στο Λιβόρνο παραγγέλνει αλλοιωμένα νομίσματα όλων των τύπων που κυκλοφορούν στην οθωμανική αυτοκρατορία, τα οποία κόβονται σε διάφορες ιταλικές πόλεις, Μάσσα, Λούκα, Τασαρόλο, Λιβόρνο, αλλά και στο Μονακό και τη Γενεύη· στη συνέχεια είτε από το Γενόβα και το Λιβόρνο, αλλά κυρίως από τη Μασσαλία, τα νομίσματα αυτά φορτώνονται από τους εμπόρους για τους ανταποκριτές-τους στη Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη απ' όπου θα διοχετευθούν στις αγορές της Ανατολής. Έλληνες στα νησιά του Αιγαίου, στη Χίο κυρίως, αναλαμβάνουν την ανταλλαγή των κάλπικων με γερά νομίσματα, τα οποία συγκεντρώνουν οι ευρωπαίοι έμποροι και μεταφέροντάς-τα σε μη κρατικά νομισματοκοπεία της Ευρώπης με την αναχώνευσή-τους τα ξαναβάζουν στο κύκλωμα της κιβδηλίας και της κερδοσκοπίας³⁰.

Στον ελληνικό χώρο τα πράγματα δεν είναι πολύ διαφορετικά· σύμφωνα με τις μαρτυρίες που έχουμε: Στα 1640 έφτασαν στη Ζάκυνθο μικρά χάλκινα νομίσματα κάλπικα, τα οποία προέρχονταν από την Μάνη. Ο άγνωστος δράστης, μόλις άρχισαν από τον προβλεπτή Φώσκολο οι σχετικές έρευνες, έσπευσε να εξαφανιστεί³¹. Στα 1675 κατά τον Guilletière τα τιμίνια μολονότι είχαν μεγάλη ζήτηση στην Αττική, εντούτοις η κυκλοφορία-τους στην Αθήνα ήταν απαγορευμένη, επειδή είχαν φτάσει πολλά κίβδηλα, κομμένα στα όρη της Γενεύης, τα οποία ιταλοί έμποροι είχαν διοχετεύσει στην περιοχή³².

Στα 1675, εξάλλου, στη Ζάκυνθο κυκλοφορούσε μιά μεγάλη ποσότητα κάλπικων τσεκινιών. Παρά την προκήρυξη του Γενικού Προβλεπτή προς όσους κατέχουν τέτοια νομίσματα να τα παραδώσουν και θα αμειφθούν με το αντίτιμο της αξίας-τους, κανείς δεν ανταποκρίθηκε στην πρόσκληση αυτή, επειδή, καθώς λέγεται, τα νομίσματα αυτά ήσαν ανώτερα σε τίτλο από τη δούπια και κατώτερα βεβαία από το κανονικό τσενίκι, όμως η ζημιά γι' αυτόν που τα κατείχε ήταν μικρή. Τρεις χρυσοχόοι Εβραίοι, οι οποίοι θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για την διοχέτευση των τσεκινιών αυτών σνελήφθησαν από τον Βενετό πρόξενο στην Πάτρα, αλλά παρά την συγκατάθεση του Πασά και του Αγά, ο καθής της Πάτρας και Γαστούνης, δωροδοκημένος από την εβραϊκή κοινότητα, εμπόδισε τη μεταφορά-τους στη Ζάκυνθο και συνέχισε να τους κρατάει φυλακισμένους περιμένοντας διαταγές από την Πύλη. Λίγους μήνες αργότερα με εντολή του Βενετού βάλου της Κωνσταντινούπολης οι τρεις Εβραίοι μεταφέρθηκαν στις φυλακές της Ζακύνθου για να δικαστούν³³.

Αναφέραμε ήδη ότι η κοπή των νέων mangir, που άρχισε το 1688, συνεχίστηκε με μεγάλη επιτυχία και τα επόμενα χρόνια έως το 1692 και πρόσφερε ελκυστική ευκαιρία σε ντόπιους και ξένους παραχαράκτες για επικερδή επιχείρηση. Κατά τα μέσα του 1691 εντοπίζονται πόλεις, κωμοπόλεις ακόμη και χωριά της Θράκης, Μακεδονίας, Ηπείρου και Αλβανίας που έχουν μετατραπεί σε εργαστήρια παραγωγής κάλπικων mangir. Ιδιαίτερα η Θεσσαλονίκη είναι το κέντρο όπου η παραχάραξη των νομισμάτων αυτών οργιάζει μιά και δεν περιορίζεται στην κάλυψη της τοπικής αγοράς αλλά μέσο των συνεταίρων-τους στη Σμύρνη οι Θεσσαλονικείς επεκτείνουν την ακτίνα δράσης-τους και στη Μ. Ασία εκμεταλλευόμενοι τους εκεί ξένους εμπόρους. Αλλά κι αυτοί οι τελευταίοι, κυρίως οι Γάλλοι, δεξιότεχνες του παιχνιδιού, δεν χάνουν την ευκαιρία να εισάγουν στην Τουρκία μαζί με τα τούρκικα και τα δικά-τους κίβδηλα mangir που κόβονταν στην Δύση. Η έκταση του φαινομένου υπήρξε τέτοια ώστε η Πύλη αναγκάστηκε να προβεί στη λήψη μέτρων. Με φριμάνι που εξαπέστειλε ο Σουλτάνος στους αξιωματούχους

30. R. MANTRAN, *ό.π.*, σ. 241, 264-268.

31. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Η Μάνη εις τα Αρχαία της Βενετίας (1611-1674)", *Λακωνικά Σπουδαί* 1 (1971) 131.

32. Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Μνημεία ...*, τ. 2, σ. 36.

33. *Κώδικς Μέρτζιου*, σ. 70-71.

των περιοχών όπου παρατηρήθηκε κιβδηλία διέταξε τη συγκέντρωση των κάλπικων mangir, το λιώσιμό-τους και την επιστροφή του χαλκού στον ιδιοκτήτη-τους, εφόσον αυτός αγνοούσε ότι τα νομίσματα που είχε στην κατοχή-του ήσαν κάλπικα· στην αντίθετη περίπτωση, στον κάτοχο των παραχαραγμένων mangir θα έπρεπε να επιβληθεί επιπλέον υποδειγματική τιμωρία προς σωφρονισμό μελλοντικών μιμητών³⁴.

Στα 1702 συλλαμβάνεται στην Κωνσταντινούπολη ένας Βενετός υπήκοος, που είχε μαζί-του 6 κιβδηλα δουκάτα με περιεκτικότητα αργύρου –όπως αποδείχτηκε κατά την εξέταση– μικρότερη από 1 δράμι. Ο Σουλτάνος με διαταγή-του σπεύδει να καταστήσει προσεκτικούς ως προς το νόμισμα αυτό τους Διοικητές των κτήσεών-του³⁵.

Τον Μάρτη του 1703 στην περιοχή της Κορώνης εμφανίζονται κιβδηλα νομίσματα, των οποίων τόπος προέλευσης ήταν η Δημητσάνα. Οι ένοχοι, Δημητσανίτες και Ρουμελιώτες χρυσοχόοι, κατέφυγαν στα βουνά κι απέφυγαν τη σύλληψη· συνελήφθη μόνο ένας Μοσχοπολίτης, ο Γιάννης Μακεδονίτης, ο οποίος καταδικάστηκε σε 10ετή υπηρεσία στις γαλέρες, ενώ κατασχέθηκαν οι περιουσίες των φυγόντων και διετάχθη η σύλληψη-τους ζωντανών ή νεκρών. Γενική πάντως ήταν η γνώμη ότι στα μέρη της Ρούμελης και των Ιωαννίνων δρούσαν πολλοί παραχαράκτες, πράγμα που επιβεβαιώνεται κι από την σύλληψη από τον Διοικητή του Ξηρομέρου Λουδορέκα δύο εμπόρων από την Τσιμουριά (περιφέρεια της Ηπείρου), οι οποίοι μετέφεραν στα ζώα-τους 500 οκάδες νοθευμένο άργυρο και δύο καλούπια, το ένα για την κοπή δουκάτων και το άλλο ασλανιών³⁶.

Ο Thévenot κάνοντας λόγο για τα νομίσματα που κυκλοφορούσαν στην Κωνσταντινούπολη, σημειώνει με έμφαση ότι κυκλοφορούσαν τόσα πολλά κιβδηλα άσπρα, ώστε έπρεπε κανείς να είναι πολύ προσεκτικός στις συναλλαγές-του, γεγονός που σήμαινε να ξοδεύει αρκετή ώρα για τον έλεγχο καθενός απ' αυτά· όσο για τις πληρωμές σε μεγάλα ποσά, τα άσπρα ζυγίζονταν σε μιά ειδική ζυγαριά που λεγόταν tahhta³⁷, προκειμένου να υπάρξει σιγουριά για το ακριβές ποσό που αντιπροσώπευαν. Η χρήση ζυγαριάς ήταν κάτι το συνηθισμένο, αν όχι απαραίτητο εργαλείο, στον κόσμο του εμπορίου. Σε καταγραφή των πραγμάτων που υπάρχουν σε εργαστήριο, δηλαδή εμπορικό, του Μυστρά των αρχών του 19^{ου} αι. συμπεριλαμβάνονται και φλουροζυγαριές αξίας 1:30, 2 αλλά και 6 γροσίων, οι οποίες βεβαίως προορίζονταν για πώληση αλλά ενδεχομένως και κάποια να ανήκε στον εξοπλισμό του μαγαζιού³⁸.

34. H. SAHILIOĞLU, "Suleyman II ...", σ. 22-23. - Έκδοση του σουλτανικού φερμανιού του σχετικού με την πάταξη των παραχαρακτών από τον SELAMI PULHA, *Qëndresa ...*, σ. 188. - Και η περιηγητική μαρτυρία για το περιστατικό αυτής της παραχάραξης μας έρχεται από τον γάλλο DU MONT, *Voyage en France ...*, σ. 238. Ανάμεσα στις δύο πηγές υπάρχει διαφορά στη χρονολόγηση του φερμανιού.

35. N. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 3, σ. 262-3.

36. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Ειδήσεις περί της Στερεάς Ελλάδος εκ των Αρχείων της Βενετίας (1690-1736)", *ΕΕΣΜ* 2 (1969-70) 417-418.

37. JEAN DE THÉVENOT, *Relation ...*, σ. 128· πβ. και PITTON DE TOURNEFORT, *Relation ...*, τ. 1, σ. 128. - Στην ίδια περίπου και λίγο μεταγενέστερη εποχή αναφερόμενος ο M. Guer σημειώνει ότι στις απομακρυσμένες επαρχίες την οθωμανικής αυτοκρατορίας έκοβαν μεγάλες ποσότητες αλλοιωμένων άσπρων και γενικεύοντας το φαινόμενο λέγει ότι οι πασάδες με τη συνεργασία των Εβραίων προέβαιναν σε απομιμήσεις και αλλοίωση όλων των ξένων νομισμάτων. M. GUER, *Mœurs ...*, σ. 190. - Στην αύξηση των κρατικών εσόδων με τη μέθοδο της επίσημης αλλοίωσης των νομισμάτων από τους Σουλτάνους αναφέρεται και ο JACQUES DALLAWAY, *Constantinople Ancienne Moderne*, τ. 1, Παρίσι 1799, σ. 67· πβ. για το ίδιο θέμα και την μαρτυρία του LECHEVALIER, *Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin*, τ. 2, Παρίσι Απ. ΙΧ (1800), σ. 211.

38. ΓΑΚ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ, Αρχείο Σαλιβαρά, έγγρ. 1815, 1816, 1819· ευχαριστώ τον καθηγητή κ. Βασ. Κρεμμυδά για

Στο πρώτο μισό του 18^{ου} αι. οι αναφορές των Γάλλων προξένων βρίθουν από ειδήσεις για την εμφάνιση και κυκλοφορία κάλπικων νομισμάτων στη Θεσσαλονίκη: Κίβδηλα ασλάνια στα 1701· λιποβαρή κατά 7% είναι τα τσεκίγια που διακινούν οι Εβραίοι στα 1723, ενώ τα κίβδηλα τζιντζιριλιά, που κυκλοφορούν στη Γαλλία στα 1733 ανησυχούν τον Γάλλο πρόξενο και τον κάνουν να επιληφθεί του θέματος³⁹.

Στα 1732 έχουμε διαμαρτυρία του προσωπικού του τεμένους της Σούδας, ότι ο τελώνης των Χανίων τους πληρώνει με κίβδηλα και ελλιπή (ξίκικα) νομίσματα⁴⁰. Κατά πληροφορίες του πρόξενου Χοϊδά στα 1745-1746 πολλοί Βενετοί υπήκοοι από τα Ιόνια νησιά επιδίδονταν στο εμπόριο των κάλπικων νομισμάτων, τα οποία αγόραζαν από τους χωρικούς που τα κατασκεύαζαν και τα πουλούσαν στη Σμύρνη⁴¹. Στα 1747 κυκλοφορούν στην αυτοκρατορία κάλπικα αυστριακά νομίσματα της Μαρίας Θηρεσίας, τα οποία σύμφωνα με σουλτανική διαταγή πρέπει να προσάγονται στο Αυτοκρατορικό Νομισματοκοπείο, όπου θα ανταλλάσσονται προς 25 άσπρα το ένα, όση πραγματικά ήταν η αξία του αργύρου που περιείχαν⁴².

Δεν είναι όμως μόνο το ασημένιο νόμισμα που υποβάλλεται σε παραχάραξη. Στα 1763 έχουμε την είδηση ότι παρά την απαγόρευση μπήκαν σε κυκλοφορία λιποβαρή χρυσά νομίσματα, πράγμα που επέφερε αναστάτωση στην αγορά και ζημιές στους εμπορευόμενους· η διάδοσή τους εφτάσε σε τέτοιο σημείο, ώστε υπήρξε ορατός ο κίνδυνος να εκτοπίσουν από την αυτοκρατορία τα γνήσια χρυσά νομίσματα. Υστερα από διαμαρτυρίες εμπορευομένων και επαγγελματιών της Πόλης με απόφαση του Ιεροδικείου απαγορεύτηκε αφενός η κυκλοφορία-τους στην Κωνσταντινούπολη και αφετέρου εκδόθηκε σημείωμα από το Αυτοκρατορικό Νομισματοκοπείο κατατοπιστικό της πραγματικής τιμής στην οποία πρέπει να ανταλλάσσονται τα νομίσματα αυτά από τους σαράφηδες· στην ίδια τιμή μπορούσαν να δέχονται τα ξίκικα νομίσματα και οι ενοικιαστές ή εισπράκτορες των φόρων, οι οποίοι θα έπρεπε να τα στέλνουν στο Νομισματοκοπείο της Κωνσταντινούπολης για αντικατάσταση⁴³.

Κατά την διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου το 1774 "κόπτουν αδιακόπως οι Ρούσσοι μονέδα πακιρένιαν εις το Γιάσι"⁴⁴. Πρόκειται φυσικά για κακό νόμισμα που κοβόταν ειδικά για να καλύψει τις ανάγκες του πολέμου. Στην περίοδο της βασιλείας του σουλτάνου Σελήμ Γ' (1789-1807) έχουμε κοπή αλλοιωμένων νομισμάτων προκειμένου να καλυφθούν οι αυξημένες κρατικές δαπάνες λόγω των συνεχών πολέμων των τελευταίων ετών⁴⁵.

Στα 1793 η αγορά της Θεσσαλονίκης γέμισε από κάλπικα βενετσιάνικα τσεκίγια, κατασκευασμένα στα Βοδενά, γεγονός που δημιούργησε αναστάτωση στο εμπόριο των γνήσιων τσεκινιών που ανθούσε στην πόλη⁴⁶.

Το 1785 στη κατοχή πραγματευτών της Αθήνας και των γύρω καζάδων βρέθηκαν κάλπικοι παράδες, τους οποίους οι κάτοχοί-τους υποστήριξαν ότι τους έφεραν εκεί υδρέικα καράβια⁴⁷.

την παραχώρησή των αρχαιακών τεμηρίων. - Τύπος ζυγαριάς για νομίσματα είναι, εξάλλου, και ο βιζανές, όπως μας διασώθηκε στη συλλογή του Λαογραφικού Μουσείου Μυκόνου.

39. D. ΙΛΙΑΔΟΥ, *ό.π.*, σ. 10, 32, 38 αντίστοιχα.

40. N. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 4, σ. 189.

41. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 330-332.

42. N. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 4, σ. 325.

43. N. ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, τ. 5, σ. 223.

44. ΑΛ. ΚΟΜΝΗΝΟΣ-ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, *Τα μετά ...*, σ. 523.

45. MAC FARLANE, *Constantinople in 1828*, τ. 2, Λονδίνο 2^η 1829, σ. 355.

46. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *MMI*, σ. 457-458.

47. ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. 1, σ. 4-5.

Στην Ύδρα, νησί με εμπορική και ναυτική δραστηριότητα, φαίνεται πως εύρισκε πρόσφορο έδαφος η κιβδηλία. Στα 1796 σε δοσοληψίες του Κοινού χρεώνεται ένα ποσό 1720 ασλανίων "δια χασούρα κάλπικων φλωρίων και δύο εξηντάρες"⁴⁸.

Μνείες για παραχάραξη χρυσών νομισμάτων έχουμε και στις αρχές του 19^{ου} αι. Στα 1801 εμφανίζονται στην Κέρκυρα κίβδηλα τάλιρα κολονάτα και η αρμόδια υπηρεσία (Commissione Straordinaria di Publica sicurezza e tranquillità) διατάσσει όσους κατέχουν απ' αυτά, να παρουσιαστούν και να τα παραδώσουν δηλώνοντας συγχρόνως και τον προμηθευτή-τους, εφόσον αυτό είναι δυνατόν. Εφιστάται η προσοχή των κατοίκων να ελέγχουν με μεγάλη προσοχή κάθε ασημένιο νόμισμα που φτάνει στα χέρια-τους και να καταθέτουν στην Επιτροπή ό,τι στοιχείο πέφτει στην αντίληψή-τους για παραχαράκτες και κίβδηλα νομίσματα⁴⁹.

Και στα 1803 στο Μοριά κυκλοφορούσαν κάλπικα τσεκίνια, καθώς με σχετικά έγγραφα ενημέρωσε η Πύλη τους φοροεισπράκτορες, γιατί έπρεπε να προσέχουν κατά την είσπραξη των φόρων⁵⁰.

Σε προξενική αλληλογραφία από τα Γιάννενα συναντάμε την πληροφορία ότι το 1806 οι Ρώσοι είχαν ιδρύσει νομισματοκοπείο στην Κέρκυρα, όπου έκοβαν αποκλειστικά ασημένια νομίσματα των 100 παράδων και άλλα των 2 πιάστων αλλοιωμένα σε τέτοιο βαθμό που τους απέφεραν κέρδος 75%⁵¹.

Τα ίδια πάνω-κάτω χρόνια φτάνει καταγγελία στην Πύλη ότι οι κάτοικοι της Πλησιβίτσας (χωριού κοντά στα Φιλιατρά της Παραμυθιάς) επιδίδονταν στην κοπή και κυκλοφορία κάλπικων νομισμάτων και μάλιστα στην υπόθεση αυτή φέροταν αναμειγμένος και ο πατέρας της κυρά-Βασιλικής, ο Κίτσος Κονταξής. Η Πύλη επέστησε αμέσως την προσοχή του Αλή-Πασά, ο οποίος είδε μία καλή αφορμή στο γεγονός αυτό για να επιτεθεί εναντίον του χωριού (1805) το οποίο έκαψε, λεηλάτησε και έσφαξε πολλούς από τους κατοίκους-του⁵².

Αλλά κι ο ίδιος ο Αλή-Πασάς ήταν γνωστό πως συχνά κατέφευγε όχι μόνο στο αγαπητό-του δημοσιονομικό παιχνίδι των υποτιμήσεων-υπερτιμήσεων, ανάλογα με τις ταμειακές-του ανάγκες, αλλά και σε παραχαράξεις νομισμάτων, τα οποία μετά υποχρέωνε τους υπηκόους-του να τα μετατρέπουν σε γερό νόμισμα⁵³.

Το 1809 ανάμεσα στο ποσό του φόρου που συγκεντρώθηκε από κάποιο χωριό του Αργους ήταν και μερικά κάλπικα νομίσματα, 4 φλωριά πολιτικά, 3 μισίρικα, 2 φουντουκλιά και 3 ρουμπιέδες. Ο υπεύθυνος για τη συγκέντρωση του φόρου της περιοχής τα επιστρέφει με την αυστη-

48. Στο Ιδιο, σ. 99.

49. "Ένα τυχηρόν συμβεβηκώς έκαμε να φανερωθούν εις τούταις ταις ημέρες εις τρυγήρησιν τάλλαρα κολονάτα της σπανίας ήτοι πετζοντούρα φάλα. Αγκαλά και εις την θεωρίαν να παρησιάζονται καλά". Μφ. Επτανήσου Πολιτείας, αρ. 38, 5 Οκτωβρίου 1801· πβ. Μ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ, *Επιμνήσεις ...*, σ. 122-7.

50. "Χισμέτι με φερμάνι και πουγιουρτί δια να προσέχωμεν οπού ευρίκαν βενέτικα και ντουκουμέδες κάλπικα". ΙΕΕΕ, έγγρ. 17606/10.

51. ARGYRO ARCHAKI-DIMICA, *Les fonds Pouqueville comme source pour l'histoire économique et sociale de Janina pendant la fin du XVIIIe et le debut du XIXe siècle*, DEA στο Paris I, 1981· πβ. και CON. KARANATIS, *Les marchés ...*, τ. 1, σ. 326, σημ. 108.

52. F. POUQUEVILLE, *Histoire de la régération de la Grèce*, τ. 1, Παρίσι 21825, σ. 262· πβ. επίσης ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, "Η κυρά-Βασιλική και το Πατριαρχείο", *Νέος Ποιμής* 2 (1920) 210, καθώς και Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *Ο Τεπελενλής Αλή Πασάς*, Αθήνα 1887, σ. 60.

53. Ιδού πώς εκφράζει την αγανάκτησή-του ο Φιλητάς για τις κερδοσκοπικές μηχανορραφίες του Αλή-Πασά: "Τί δια τα παράκοπα ή ανεβασμένα εις την τιμήν Τουρκικά νομίσματα, τα οποία συχνάκις έκαμνε και του ήλλασσον εις Βενέτικα φλωρία;". Σ.Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Ιστορία Αλή Πασά του Τεπελενλή*, φωτ. ανατ., Αθήνα 1979, σ. 367.

ρή παρατήρηση άλλη φορά οι φοροεισπράκτορες να μη του ξαναστείλουν νοθευμένα νομίσματα⁵⁴. Η μεγάλη διάδοση που είχαν στις αρχές του 19^{ου} αι. τα κάλπικα νομίσματα –όχι μόνο παράδες και γρόσια αλλά και τάλιρα ή φλωριά– ιδιαίτερα καθώς φαίνεται στα νησιά του Αιγαίου Νάξο και Αμοργό, προκάλεσαν την επέμβαση του καπουδάν πασά, ο οποίος με ορισμό του απαγόρευσε την κυκλοφορία-τους και ζήτησε την παραδειγματική τιμωρία των "καλπουζάνηδων", των κιβδηλοποιών, όταν αυτοί ανακαλύπτονταν⁵⁵.

Το 1810 υπάρχει η πληροφορία ότι κυκλοφορούν στην Κέρκυρα κάλπικα φουντουκλιά, γιαυτό "πριν λάβωσιν εις πληρωμήν φλωρία τινά καλούμενα (φουντουκλιά) οι τε μερικοί και εκείνοι οπου χρεωστούσι να αποδώσωσι λογαριασμόν (Γραμματικοί) μέλλουσι να λάβωσιν την προφύλαξιν του να εξετάζωσιν υπερακριβώς, αν υπάρχωσι σωστά εις τον ζύγιον, και εάν το χρυσίον ήναι του αυτού και συνήθους τίτλου"· η αστυνομία αναζητάει τους εισαγωγείς των κάλπικων αυτών νομισμάτων⁵⁶.

Η επόμενη είδηση μας έρχεται λίγα χρόνια αργότερα· στα 1819 ορισμοί του καπουδάν πασά εκδίδονται για τα νησιά Ύδρα και Πόρο σχετικά πάντα με το θέμα της καταπολέμησης της κιβδηλίας, μολονότι οι προεστοί της Ύδρας σε απάντησή-τους αρνούνται την ύπαρξη του φαινομένου στο νησί-τους⁵⁷. εντούτοις η πραγματικότητα τους διαψεύδει. Σε επιστολή του Δημήτρη Κριεμπάρδη από την Κωνσταντινούπολη τον Αύγουστο του 1819 προς τους προεστούς και άρχοντες της Ύδρας σημειώνεται ότι από τις 46 πορτογαλικές ντούμπλες που του έστειλαν οι 19 ήταν υπερβολικά "ξίκικες" κι αλλάχτηκαν με γερές, πράγμα που σήμαινε 100 παράδες ζημιά για την κάθε μία⁵⁸.

Λίγο πριν από την Επανάσταση, όπως διηγείται ο χατζή-Σεχρέτης, αποκαλύφθηκε και η κρυφή δραστηριότητα κοπής κιβδηλων νομισμάτων από τον Κίτσο Μπότσαρη μέσα στην ίδια την αυλή του Αλή-Πασά· η τιμωρία που του επεβλήθη από τον Αλή ήταν ιδιαίτερα ήπια: απλώς κατάσχεση όλων των κάλπικων⁵⁹.

Αναφέρθηκε ήδη σε προηγούμενο κεφάλαιο το περιστατικό του Χουρσίτ Πασά, ο οποίος στα 1820 έκοψε στο Μοριά μικρό ασημένιο νόμισμα, τα λεγόμενα ρουσουτία. Το νόμισμα αυτό είχε τέτοια επιτυχία, ώστε έγινε σχεδόν το αποκλειστικό νόμισμα των συναλλαγών στην Πελοπόννησο, γεγονός που εκμεταλλεύτηκαν οι παραχαράκτες και κατά την απουσία του Χουρσίτ στα Γιάννενα προχώρησαν στην κοπή πληθώρας κάλπικων τέτοιων νομισμάτων με τα

54. " ... παρακαλώ τέτοιαν μονέδα άλλην μίαν φοράν μίν μας την στείλλετε εξίκικη και κάλπικη, –ότι ούτε εις τας χείρας τους την πιάνουν ...". ΙΕΕΕ, έγγρ. 17255.

55. Π. ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ, "Πατριαρχών γράμματα ..., σ. 116.

56. ΑΙΓ, Μφ. 1810, αρ. 11.

57. ΑΝΤ. ΛΙΓΝΟΣ, τ. 6, σ. 164-165, 167-168, 185-186.

58. ΣΤΟ ΙΔΙΟ, σ. 217.

59. Κ.Ν. ΣΑΘΑΣ, *Ιστορικά διατριβαί*, Αθήνα 1870, σ. 274:

"Αυτός ο Κίτσο Μπότσαρης ήτον προσκυνημένος,
Κι'αυτός τζιασίτης ήτονε ο φειδοφαγόμενος.
.....

Βήμε χαϊνης ο πικρός 'σ την πόρτα την δικήν-του,
Και του 'τραγε τ' Αλήπασα χαράμι τό ψωμί-του.
Τά κάλπικα που δούλευε του βηριαν 'ς τό μεϊντάνι,
Κι' αφέντης του τά γνώρισε, καί πλειό καιρό δέν χάνει
Κι' Αλήπασας προβόδησε τον Κίτσο νά σπρώση,
Τα κάλπικα που δούλευε νά του τά παραδώση..."

οποία κατέκλυσαν την αγορά της Τρίπολης⁶⁰.

Γνωστή, αν και όχι σε όλες-της τις λεπτομέρειες, είναι και η περίπτωση του Χιώτη κιβδηλοποιού Γεωργίου Σκαναβή, ο οποίος στο υπόγειο του σπιτιού-του στη Χίο είχε εγκαταστήσει το κιβδηλοποιείο-του, που λειτουργούσε έως και λίγο πριν την Επανάσταση⁶¹.

Φήμη μεγάλων κιβδηλοποιών, οι οποίοι συνέχιζαν την κερδοφόρα δραστηριότητά-τους ακόμη και μέσα στην Επανάσταση, είχαν οι Στεμνιτσιώτες, γνωστοί κι από παράδοση σπουδαίοι χρυσοχόοι και αργυροχόοι. Σε τέτοια έκταση όμως επεκτάθηκε η παράνομη δραστηριότητά-τους ώστε κατόντησε το όνομά-τους να είναι πλέον συνώνυμο του παραχαράκτη⁶². Το φαινόμενο της παραχάραξης είχε έντονη έξαρση στα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας και φαίνεται πως συνεχίστηκε με την ίδια ένταση και στα πρώτα χρόνια μετά την Επανάσταση, γεγονός που στηλιτεύεται από την πένα του απομνημονευματογράφου: "Δεν παραλείπω να διηγηθώ, και τούτο με μεγάλην της ψυχής-μου θλίψιν, ότι και η κατασκευή εν Ελλάδι προουξένησε κάμποσα τραγικά συμβάντα εις διαφόρους πόλεις της Οθωμανικής επικρατείας, εις τα οποίας επειδή τα μετέφερον οι κιβδηλοέμποροι, διασκορπίζοντες μάλιστα εις ανθρώπους μη ειδότας, δια τούτο η Οθωμανική εξουσία ετιμώρησε πολλούς αυτών με κεφαλικήν ποινήν. Η πηγή της κιβδηλοποιίας εχημάτισε πρώτον η νήσος Ύδρα, ένθα ο περίφημος κιβδηλοποιός Πλατανίτης είχε την κατοικίαν του· ακολούθως και αι νήσοι Μυκόνου και Τήνου, των οποίων και πολλά πρόσωπα επίσημα, κατέχοντα μάλιστα σήμερον εν τη Ελληνική κυβερνήσει υψηλάς θέσεις, την υπέθαλπον χωρίς τύψιν συνειδότος χάριν κερδοσκοπίας, ούχ ήττον όμως με καιρίαν βλάβην της υπολήψεως του Ελληνικού εθνους· ας έχουσι το αιώνιον ανάθεμα οι αυτουργοί του τότε ολεθρίου τούτου κακού"⁶³.

Όλα τα παραπάνω παραδείγματα, με τα οποία βέβαια δεν εξαντλείται το θέμα, δείχνουν μιά σκανδαλώδη και ανεξέλεκτη εξάπλωση της κιβδηλίας σε κάθε γωνιά της αυτοκρατορίας, τέτοια που κάθε προσπάθεια περιορισμού-της από την πλευρά των επίσημων Αρχών να αποβάνει μάταια μιά και έρχεται σε πλήρη αντίφαση με την κυβερνητική πρακτική. Ενδεικτικό είναι το περιστατικό που αφηγείται ο Turner. Ένας Ζακυνθινός παραχαράκτης τούρκικων νομισμάτων, απολογούμενος για τις πράξεις-του, υποστήριξε ότι στην πραγματικότητα το δικό-του νόμισμα μολονότι κίβδηλο ήταν εντούτοις μεγαλύτερης αξίας από εκείνο που έκοβε ο Σουλτάνος. Εξάλλου, όταν το Δεκέμβρη του 1816 ο Turner βρισκόταν στη Σμύρνη, ένας Γάλλος έμπορος παρέλαβε "επίσημα" μιά μεγάλη ποσότητα τούρκικων νομισμάτων κομμένων στη Μασσαλία⁶⁴· η Μασσαλία όμως ήταν πηγή προέλευσης κίβδηλων νομισμάτων ήδη από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, όπως μαρτυρούν οι γαλλικές προξενικές αρχές της Αρτας⁶⁵. Στα τέλη του ίδιου αιώνα,

60. Εφημ. *Λαός*, 31 Μαΐου 1878. - Διεξοδικότερη αναφορά στο περιστατικό βλ. και στο κεφάλαιο για τα αργυρά τούρκικα νομίσματα, σ. 113.

61. Στ. ΒΙΟΣ, *Η Σφαγή της Χίου*, Χίος 1921, σ. 19· πβ. και σχετικό έγγραφο (σημείωμα) στα ΓΑΚ, Συλλ. Βλαχ., κυτ. 105.

62. Γ. ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ, *Ιστορική Ανθολογία*, Αθήνα 1927, σ. 214.

63. Κ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, *Σύντομα απομνημονεύματα της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος, από του 1821-1833 ...*, Αθήνα 1853, ανατ. Ν. Καραβία, Αθήνα 1971, σ. 68.

64. W. TURNER, *Travels ...*, τ. 1, σ. XX. - Στην ανωτερότητα του τίτλου των νομισμάτων που κυκλοφορούσαν οι παραχαράκτες σε σχέση με το επίσημο νόμισμα του Σουλτάνου αναφέρεται και το ακόλουθο απόσπασμα: "Mais une spéculacion toujours dangereuse pour le Souverain, et qui fut présentée à Sa Hautesse par un de ses favoris fit altérer les monnoies à un tel degré, que les faux-monnoyeurs travaillent aujourd'hui en Turquie à l'avantage du peuple; quelqu' alliage qu' ils employent, le coin du Grand Seigneur est encore au-dessous du titre qu' ils donnent à leurs especes". *Lettre de M. de ...*, σ. 31.

65. Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, "Το γαλλικό προξενείο ...", σ. 229.

εξάλλου, η αποστολή καλπίκων νομισμάτων από την Μασσαλία στην Κρήτη είχε λάβει τέτοια έκταση που έκανε τους Τούρκους επιφυλακτικούς στις χρηματαποστολές με προέλευση την περιοχή αυτή⁶⁶.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι δύο είναι τα κανάλια κοπής και διοχέτευσης κιβδηλών νομισμάτων. Το ένα η Δύση, όπου σε διάφορες πόλεις της Γαλλίας και κυρίως της Ιταλίας σε ιδιωτικά κατά κανόνα νομισματοκοπεία κόβονται μεγάλες ποσότητες νοθευμένων τούρκικων αλλά και ευρωπαϊκών νομισμάτων, τα οποία στη συνέχεια οι Ευρωπαίοι έμποροι διακινούν στην Ανατολή σε συνεργασία με τους ντόπιους. Το άλλο κανάλι βρίσκεται μέσα στην ίδια την οθωμανική αυτοκρατορία κι έχει δύο πηγές τροφοδότησης. Η μία είναι η ίδια η πρωτεύουσα και το Βασιλικό Νομισματοκοπείο, όπου η κιβδηλία ασκείται επίσημα και νόμιμα από το κράτος με την κοπή νομισμάτων κατώτερου τίτλου, τα οποία η Πύλη κυκλοφορεί ισότιμα με τα κανονικά, προσπαθώντας έτσι να ανταπεξέλθει στις δύσκολες δημοσιονομικές καταστάσεις που κατά καιρούς περιέρχεται. Είναι γνωστό ότι επί Σελήμ Γ΄ στα τέλη του 18^{ου} αι. (μετά τον β΄ ρωσοτουρκικό πόλεμο) τα νομισματοκοπεία της οθωμανικής αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη νόθευαν τόσο πολύ τα χρυσά και αργυρά νομίσματα, ώστε αναγκάστηκε η Διοίκηση να τα μετατρέψει σε μεγαλύτερα κι έτσι κυκλοφόρησαν τα δίγροσα και τα εκατοστάρια⁶⁷.

Ο μεγάλος όμως τροφοδότης της αυτοκρατορίας με χιλιάδες κάλπικα νομίσματα ήταν η Αίγυπτος. Παράλληλα, διαδεδομένη σε έκταση και διάσπαρτη, αλλά όχι σε όγκους παραγωγής, φαίνεται να είναι η κιβδηλία που ασκούν ιδιώτες σε διάφορα σημεία της αυτοκρατορίας. Εκτός από τα Βαλκάνια, στον ελληνικό χώρο η παραχάραξη νομισμάτων, καθώς είδαμε, ανθεί στην Πελοπόννησο, και κυρίως στην περιοχή των Ιωαννίνων. Θα μπορούσαμε να πούμε λοιπόν, με βάση τα στοιχεία των πηγών, ότι γενικά η άσκηση της κιβδηλίας εντοπίζεται κατεξοχήν στις τουρκοκρατούμενες περιοχές και μάλιστα στις απομακρισμένες επαρχίες, όπου οι πασάδες, συχνά και με την βοήθεια των Εβραίων κατασκευάζουν μεγάλες ποσότητες κάλπικων όλων των ξένων νομισμάτων⁶⁸ και λιγότερο στους χώρους που ελέγχει η Βενετία. Η κιβδηλία ασκείται στα κέντρα όπου υπάρχει η πρώτη ύλη (πολύτιμο μέταλλο) και το ειδικευμένο προσωπικό που θα εκτελέσει την εργασία. Έτσι, σε μέρη όπου η χρυσοχοΐα κι η αργυροχοΐα ανθεί, είναι φυσικό να ψάξουμε για τις εστίες των παραχαρακτών.

Ως προς τα πρόσωπα που ασκούν την κιβδηλία, εφόσον φυσικά αναφερόμαστε σε ιδιώτες, από τα λίγα διαθέσιμα στοιχεία που έχουμε, διαπιστώνουμε ότι είναι κατά βάση Εβραίοι ή χριστιανοί⁶⁹, οι οποίοι πάντως έχουν κάποια σχέση με το χώρο αυτό είτε εργασιακή (είναι οι ίδιοι εργάτες σε νομισματοκοπείο) είτε διοικητική ή ακόμη ασκούν συναφή επαγγέλματα, είναι σιδηρουργοί ή χρυσοχόοι, επειδή η επίδοση σε μία τέτοια δουλειά χρειάζεται οπωσδήποτε κι ορισμένες τεχνικές γνώσεις. Οι έμποροι δεν μετέχουν στη διεργασία αυτή ο ρόλος όμως που διαδραματίζουν στην διακίνηση των προϊόντων της κιβδηλίας είναι κατ' αποκλειστικότητα σχεδόν φροντίδα κι αρμοδιότητα δική-τους. Φυσικά, καθοριστικός στη διαδικασία αυτή είναι κι ο

66. DANIEL SABATIER, "Les relations commerciales entre Marseille et la Crète dans la première moitié du XVIIIe siècle" στο *Dossiers sur le commerce français en Méditerranée orientale au XVIIIe siècle*, Παρίσι 1976, σ. 225.

67. Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ερμής ...*, τ. 4, σ. 437.

68. M. GUER, *Mœurs et usages ...*, τ. 2, σ. 190.

69. Στα 1637 "... è morto il falsario famoso Zaù da Rodi in Morea per causa della peste che va ora declinando...". *Κώδηξ Μέριτζιου*, σ. 29. - Και στα 1640 στις Σέρρες "ο Δημητράκης ήτον εις την φυλακήν, εις τον άλυσσον και εις τον τουμπρούκι δια καλποζανλήμι". Γ. ΚΑΦΤΑΝΤΖΗΣ, *Η Σερραϊκή χρονογραφία ...*, Σέρρες 1989, σ. 64.

ρόλος των αργυρομοιβών.

Ετσι λοιπόν, το κύκλωμα της κιβδηλίας, καλά οργανωμένο και κινούμενο ανάμεσα στον εμπορικό, χρηματιστικό και διοικητικό χώρο, καταφέρνει να δρά αποτελεσματικά παρά τις μάταιες προσπάθειες ελέγχου και περιορισμού-του από την επίσημη κρατική πλευρά.

4. Νομίσματα κιβδηλία

Δεν θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για αποκλειστική ή ιδιαίτερη προτίμηση στην κιβδηλία ορισμένων μόνο τύπων νομισμάτων, επειδή, από τα λίγα έστω στοιχεία που έχουμε, διαπιστώνουμε ότι το φαινόμενο εξαπλώνεται και στα τρία είδη μεταλλικών νομισμάτων. Ετσι, βλέπουμε ότι η εισαγωγή κιβδηλών που γίνεται στα 1640 στη Ζάκυνθο από τη Μάνη αφορά μικρά χάλκινα κέρματα. Στα 1703 οι Γιαννιώτες παραχαράκτες που συλλαμβάνονται κουβαλούν ασήμι και καλούπια για την κοπή δουκάτων και νομισμάτων με την παράσταση του λέοντα, δηλαδή *leoni*.

Παράδες είναι το κάλπικο νόμισμα που τα υδρέικα καράβια φέρνουν στην Αθήνα στα 1785, ενώ στην Ύδρα συναντάμε φλωριά κάλπικα στα 1796. Στα χρηματικά ποσά που το 1809 συλλέγονται στο Αργος από φόρους συμπεριλαμβάνονται κάλπικα φλωριά πολιτικά, μισίρικα, φουντουκλιά και ρουμπιέδες του ζερμακουπιού. Γύρω στα 1670 μεγάλες ποσότητες κάλπικων ούγγων παράγονται και κατακλύζουν το χώρο της Αλβανίας⁷⁰. Για διαφόρων ειδών κάλπικη μονέδα μιλάει το έγγραφο του 1819 που αναφέρεται στη Νάξο κι Αμοργό.

Παράδες κάλπικοι κυκλοφορούν το 1819 στην Ύδρα και τον Πόρο, ενώ η αναφορά σε κάλπικα άσπρα μπορεί να εκληφθεί με τη γενική έννοια του χρήματος. Η μεγάλη διάδοση του τιμίν στην Ανατολή είχε ως αποτέλεσμα την διοχέτευση από τα νομισματοκοπεία της Δύσης πλήθους κάλπικων τέτοιων νομισμάτων που κατάκλυσαν την οθωμανική αυτοκρατορία. Όταν το κακό έφτασε στο απροχώρητο η τουρκική κυβέρνηση υποχρεώθηκε να συγκεντρώσει όλα τα κακά αυτά νομίσματα στο Νομισματοκοπείο για αναχώνευση αποζημιώνοντας τους κατόχους-τους⁷¹.

Από τα παραπάνω οδηγούμαστε σε δύο γενικές παρατηρήσεις: Προτίμηση στην παραχάραξη του ασημένιου νομίσματος, πράγμα που μπορεί να εξηγηθεί από την ευρύτερη κυκλοφορία-του σε σχέση με το χρυσό και την ευκολία απόκτησης της πρώτης ύλης (αργύρου) σε σχέση πάντα με το μάλαμα. Διαπιστώνουμε επίσης, τουλάχιστον από τα εδώ παραδείγματα, κάποια μεγαλύτερη προτίμηση στην κιβδηλία του τούρκικου και λιγότερο του ευρωπαϊκού νομίσματος. Μιά και επιδίωξη των παραχαράκτων είναι να περάσουν σε όσο το δυνατόν ευρύτερες μάζες τα νομίσματά-τους και συγχρόνως στους λιγότερο υποψιασμένους και εξοικειωμένους με το χρήμα, είναι φυσικό να επιλέγουν εκείνα ακριβώς τα νομίσματα που ανταποκρίνονται στους στόχους-τους· γνωρίζουν ότι σε υψηλά διοικητικά επίπεδα δεν είναι εύκολο να περάσει το κιβδηλό, επειδή υπάρχει η δυνατότητα ελέγχου-του· η ανεπιφύλακτη αποδοχή και η παραπέρα διακίνησή-του μόνο από τον απλό λαό μπορεί να εξασφαλιστεί. Σ' αυτή τη λογική λοιπόν, το νόμισμα που απευθύνεται στο πλατύ κοινό είναι το τούρκικο κι όχι το σπανιότερό-του ευρωπαϊκό, και βέβαια για τον ίδιο λόγο το ασημένιο κι όχι το χρυσό.

70. V. VINAVER, "Der venezianische ...", σ. 153.

71. F.W. HASLUCK, *The Levantine ...*, σ. 57-59, 61.

5. Αντιδράσεις του κοινού - Αντιμετώπιση του φαινομένου

Το περιορισμένο τεκμηριωτικό υλικό που έχουμε για το θέμα αυτό δεν μας επιτρέπει να σχηματίσουμε σαφή αντίληψη για τη στάση του κοινού απέναντι στην κιβδηλία και τους παραχαράκτες· αν δηλαδή τους καλύπτει κι έτσι τους προστατεύει απέναντι στην τουρκική δικαιοσύνη, επειδή τους χρειάζεται, και τους χρειάζεται γιατί αυτοί ρίχνοντας στην αγορά το, έστω, νοθευμένο νόμισμα σπάνε τη στενότητα, τη σπανιότητα ρευστού που παρατηρείται. Αλλά οι άνθρωποι δεν έχουν χρήματα, επειδή δεν υπάρχει ρευστό άφθονο που να κυκλοφορεί ή, επειδή δεν έχουν τη δυνατότητα να το οικειοποιηθούν; Αν συμβαίνει το πρώτο, τότε οι κιβδηλοποιοί βρίσκουν τη δικαιωσή-τους μέσα στην κοινωνία και η ένταση του φαινομένου την ερμηνεία-της. Στη δεύτερη περίπτωση το πρόβλημα είναι αλλού και συνεπώς το νόμισμα είτε νοθευμένο είτε γνήσιο είναι απρόσιτο, επειδή λείπουν τα μέσα για να αποκτηθεί.

Η αντίδραση πάντως του πληθυσμού είναι μάλλον συνάρτηση της προέλευσης της κιβδηλίας. Δηλαδή, στην επίσημη κρατική αλλοίωση του νομίσματος, που είναι βέβαια γενικευμένης κλίμακας, το κοινό αντιδρά αρνητικά. Παράδειγμα, όταν στα μέσα του 17^{ου} αι. η κυβέρνηση κόβει και ρίχνει στην κυκλοφορία σχεδόν χάλκινα άσπρα, έχουμε δύο εξεγέρσεις, μιά το 1655 κι άλλη το 1656 των Γενιτσαρικών και των κατοίκων της Πόλης, που διεκδικούν οι πληρωμές να γίνονται σε κανονικό νόμισμα κι όχι νοθευμένο⁷². Αντίθετα, φαίνεται να υπάρχει μιά τάση αποδοχής του φαινομένου, υποστήριξης και συγκάλυψης των ενόχων, όσον αφορά την κιβδηλία που διενεργείται στον ιδιωτικό χώρο. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των εργατών του νομισματοκοπείου στα Σκόπια το 1582, οι οποίοι λιποτάκτησαν από τη δουλειά-τους ύστερα από την τιμωρία που επιβλήθηκε στους αρχηγούς-παραχαράκτες και με πολλή δυσκολία πείστηκαν να επιστρέψουν στην εργασίας-τους⁷³. Είδαμε, εξάλλου, και την περίπτωση του καδή των Σκοπιών, ο οποίος έδειξε ανυπακοή στις σουλτανικές διαταγές για το θέμα της κιβδηλίας στην περιοχή-του⁷⁴.

Ας δούμε όμως ποιά είναι τα μέτρα που οι επίσημες Αρχές παίρνουν για την αντιμετώπιση της κιβδηλίας. Όταν το φαινόμενο αποκτά διαστάσεις οι οποίες ξεπερνούν τα κάποια όρια ανοχής που δείχνει η κυβέρνηση και οι συνέπειες της κιβδηλίας φτάνουν μέχρι το κρατικό Θησαυροφυλάκιο και ο δημοσιονομικός μηχανισμός απειλείται με ανεπανόρθωτη αποδιοργάνωση, τότε η αντίδραση είναι δυναμική. Αποστέλλονται διαταγές προς κάθε σημείο της αυτοκρατορίας, με τις οποίες διατάσσεται η απόσυρση των χάλκινων νομισμάτων και εξαπολύεται άγριο κυνηγητό κατά των δραστών. Η τιμωρία που επιβάλλουν οι οθωμανικές Αρχές είναι ακρωτηριασμός ή ακόμη και εκτέλεση των δραστών, καθαίρεσή-τους, αν είναι διοικητικοί υπάλληλοι συνένοχοι των παραχαρακτών και δήμευση της περιουσίας-τους⁷⁵.

Αυτό που είναι πάντως βέβαιο, είναι το γεγονός ότι η νομική πάταξη των αδικημάτων των σχετικών με το νόμισμα ανήκει αποκλειστικά στη δικαιοδοσία του οθωμανικού ποινικού δικαίου⁷⁶. Η επίσημη Εκκλησία δεν έχει καμιά αρμοδιότητα στο θέμα αυτό, ενώ η λαϊκή οργή κι απο-

72. R. MANTRAN, *Istanbul ...*, σ. 253.

73. SKENDER RIZAJ, "Counterfeit ...", σ. 77.

74. Βλ. παραπάνω, σ. 176.

75. Βλ. παραπάνω, σ. 176. - Περιπτώσεις διώξης καλπουζάνηδων (παραχαρακτών) στα νησιά Ύδρα (1785) και Μύκονο (1819) βλ. Μ. ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, "Περί της ποινικής δικαιοσύνης επί τουρκοκρατίας και μετ'αυτών μέχρι του Καποδιστρίου", ανάτ. *ΕΚΕ Ιστορίας του Ελλ. Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών*, Αθήνα 1972, σ. 21-22.

76. Τη νομική προσέγγιση στο θέμα της αντιμετώπισης της παραχάραξης βλέπε ΣΤΕΦ. ΚΛ. ΠΑΥΛΟΥ, "Η πλαστο-

δοκιμασία εκφράζεται μέσα από τα λόγια του Νεκτάριου Τέρπου με την έκκληση για αυστηρή τιμωρία των παραχαράκτων⁷⁷. Ανάλογα είναι και τα μέτρα από την πλευρά των βενετικών Αρχών· σύλληψη των ενόχων, δήμευση των υπαρχόντων-τους⁷⁸ και καταναγκασμός σε υπηρεσία στις γαλέρες ή θάνατος, ανάλογα με το βαθμό συμμετοχής του δράστη στην συγκεκριμένη πράξη⁷⁹.

Εξάλλου, και οι προξενικές Αρχές των ευρωπαϊκών κρατών δεν αδιαφορούν μπροστά στο φαινόμενο. Το Εμπορικό Επιμελητήριο Μασσαλίας, πόλη όπου κατεξοχήν άνθιζε η παραχάραξη νομισμάτων, κάθε φορά που διαπίστωνε ή και απλώς είχε την υποψία ότι κυκλοφορούν στις αγορές της Ανατολής κίβδηλα νομίσματα, έσπευδε να επιστήσει την προσοχή των προξένων· κι αυτοί με τη σειρά-τους είχαν υποχρέωση να συλλάβουν τους υπεύθυνους, να κατασχέσουν τα κίβδηλα και να τα στείλουν στη Γαλλία. Είναι ενδεικτικό της ελαστικότητας των οθωμανικών Αρχών ως προς το θέμα της κίβδηλίας, το γεγονός ότι στις αρχές του 18^{ου} αι. ο Γάλλος πρόξενος της Αρτας για την εξακρίβωση της γνησιότητας κάποιων νομισμάτων δεν εμπιστεύεται ειδικούς της Κωνσταντινούπολης αλλά στέλνει για έλεγχο στη Γαλλία μερικά ύποπτα για νόθευση νομίσματα⁸⁰.

Στην περίπτωση που κάλπικα νομίσματα φτάνουν με τη μορφή της φορολογικής απόληψης ως το κρατικό Θησαυροφυλάκιο, επιστρέφονται στον υπεύθυνο φοροεισπράκτορα, ο οποίος υποχρεώνεται να τα αντικαταστήσει με γερά⁸¹. Αλλά και στους απλούς λογαριασμούς πάντα

ποίηση του νομίσματος", *Αρμενόπουλος* 9 (1988) 116. - Αυστηρά και κλιμακωμένα είναι τα μέτρα που προβλέπει ο νόμος για τους παραχαράκτες: " La Loy commande que les faux Monnoieurs suffisaient convaincus, soient jetter dans une chaudière de plomb bouillant, ce supplice est quelque fois modéré et changé à la corde, mais si le crime est exorbitant, Justice sera faite selon ce qui est ordonné par les Livres, qui ne sont pourtant suivis comme autrefois touchant la cruauté des tourments, dont ils ont beaucoup relâché: les faux Monnoieurs sont appeler *Kalpesan*, nom qui se donne à toutes personnes trompeuses et fipponnes." *Le Miroir* ..., σ. 147. - Ποινή θανάτου προβλέπεται για το ίδιο αδίκημα σε άλλο νομικό κείμενο της εποχής. Ι.Γ. ΚΑΡΑΤΖΑΣ, *Κώδιξ Οηγγροβλαχίας*, Βιέννη 1818, σ. 110-111: "1. Παραχαράκτας θέλομεν όχι μόνον εκείνους, οπου κόπτουν νόμισμα ψεύτικον διόλου, ή κατά μέρος, αλλά και εκείνους, οπου κόπτουν αληθινόν ασημένιον, ή μαλαγματένιον, παραλλάκτου βαθμού με το πολιτευόμενον. 2. Οσοι παραχαράκται φωραθούν, να καταδικάζονται εις θάνατον." - Στο Βυζάντιο οι ποινές που επιβάλλονταν στους ενόχους κίβδηλίας κατά το Επαρχικό Βιβλίο μπορούσαν να φτάσουν μέχρι χειροκοπίας, ενώ η εξορία ανέμενε τους τραπεζίτες που δέχονταν τα κίβδηλα νομίσματα δίχως να καταγγέλουν τους διακινητές-τους. ΑΝΑΣΤ. Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Το επαρχικόν Βιβλίον Λέοντος του Σοφού και αι συντεχνίαι εν Βυζαντίω*, Αθήνα 1935, σ. 64.

77. "Σε παρακαλώ και εγώ, ώ κριτά, δύο ανθρώπους παντάπασιν να μήν τους ελεημονάς ποτέ, εκείνον, λέγω, οπου προδίδει το κάστρον εις την εξουσίαν των απίστων και τον καλπουζάνην, δηλαδή εκείνος οπου κάνει μονέδα και στάμενα χωρίς του βασιλέως το θέλημα, ή του πρίτζιπα, ακόμη και τον κλεπταποδόχον, και εκείνον οπου κουρευεί τα άσπρα. Δέομαί σου, ώ κριτά, να κάμεις την απόφασίν σου, και παιδευσέ τους, ως σύ προστάξεις [...] ... Τον δε καλπουζάνην και κουρευτήν πολλά καλά ηξεύρει η εξοχότητά σου δια να παιδευθού. Εγώ δε σας λέγω πρώτον, πρόσταξε του καλπουζάνην να του εβγαίνουν το ξερβόν ομμάτι, έπειτα να τον κόψουν το δεξιόν χέρι, δια να απομένει ανενέργητος, εις κακόν σημάδι των ομοίων", (τιμωρία που παραπέμπει κατευθείαν στο βυζαντινό δίκαιο· βλ. εδώ σημείωση 76). Γ. ΒΑΛΕΤΑΣ, *Ο αρματωμένος λόγος. Οι αντιστασιακές διδαχές του Νεκτάριου Τέρπου βγαλμένες στα 1730*, Αθήνα 1971, σελ. 94-95.

78. Την απόφαση της Βουλής των Ιονίων Νήσων για τη δέσμευση της περιουσίας των παραχαράκτων αδελφών Ιωαν. και Διονυσίου Κατσολογήνη καθώς και του Παναγ. Παπαδάτου, ζακυνθίων, βλέπε *Εφημερίς των ενωμένων Επαρχιών των Ιονικών Νήσων*, 18/30 Σεπτεμβρίου 1819.

79. Βλέπε ειδικές περιπτώσεις στο κεφάλαιο για τις εστίες κίβδηλίας και τους κίβδηλοποιούς, σ. 174 κ.ε. - Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, "Ειδήσεις ...", σ. 418. - Απόφαση του Συμβουλίου των Δέκα του 1786 σχετική με την πάταξη της κίβδηλίας στα Επτάνησα βλέπε Μφ. ΙΕΕΕ, Εντυπα, αρ. 14691· δημοσιεύεται εδώ στο Παράρτημα, σ. 304-305. - Ανάλογης αυστηρότητας ήσαν και οι προβλεπόμενες από το νόμο ποινές για τους κίβδηλοποιούς κατά τον Μεσαίωνα· η μαρτυρική θανατική ποινή για τους ενόχους εφαρμοζόταν ανεξάρτητα αν αυτοί ήσαν ανώτεροι αξιωματούχοι ή φεουδάρχες. JEAN BABELON *ό.π.*, σ. 222.

80. Γ.Α. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, *ό.π.*, σ. 229.

81. ΙΕΕΕ, έγγρ. 17209/3 και 17255. - Α. ΣΙΓΑΛΑΣ, "Επιστολαί Καπουκεχαγιάδων ...", *ό.π.*, σ. 43: "διά τα άσπρα

σχεδόν υπάρχει ένα διορθωτικό ποσό στο σύνολο, το οποίο καλύπτει το χάσιμο από τα κάλπικα ή λιποβαρή νομίσματα⁸².

Τιμωρία προβλέπεται όχι μόνο για τους παραχαράκτες αλλά και για όσους διακινούν⁸³ ή κατέχουν νοθευμένα νομίσματα και αρνούνται να τα παραδώσουν στις Αρχές για αντικατάσταση. Ταυτόχρονα καταδικάζεται και η κερδοσκοπία πάνω στο νόμισμα και καταδιώκονται όσοι δίνουν ή δέχονται νόμισμα με μεγαλύτερη από την επίσημα καθορισμένη τιμή-του. Είναι ένα μέτρο που μας αφήνει να διαβλέψουμε το μέγεθος της κερδοσκοπίας που ασκούσαν πάνω στα γερά νομίσματα, αυτά που είχαν μεγάλη ζήτηση, έτσι που όχι μόνο οι προμηθευτές-τους να επιδιώκουν μεγαλύτερη τιμή, αλλά και από την αντίθετη πλευρά της ζήτησης να εμφανίζεται ανοχή κι ακόμη να παρατηρούνται περιπτώσεις πλειοδοσίας προκειμένου κάποιοι να αποκτήσουν τέτοια νομίσματα.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι στην κιβδηλία επιδίδονταν όχι μόνο χριστιανοί αλλά και μουσουλμάνοι, Εβραίοι, τσιγγάνοι, Τούρκοι, Αλβανοί, Σέρβοι, Έλληνες, είτε απλοί ιδιώτες είτε άνθρωποι εξειδικευμένοι και ενταγμένοι στο μηχανισμό παραγωγής, δηλαδή εργάτες στα νομισματοκοπεία. Η κερδοσκοπία με κάθε τρόπο πάνω στο νόμισμα είναι μιά πράξη στην οποία τελικώς ανεξέλεγκτα κι "επίσημα" επιδίδονται όλοι όσοι μπορούν: επίσημο Κράτος, εμπορική τάξη, ιδιώτες. Η κιβδηλία στο νόμισμα και η ευρεία διάδοσή-της συνέβαλε αρνητικά και καταστροφικά όχι μόνο στην οικονομία της αυτοκρατορίας, αλλά δημιουργήσε σοβαρά κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα. Τα διάφορα ρυθμιστικά κυβερνητικά κείμενα ήταν αδύνατο να αποτρέψουν το κακό και να ελέγξουν το νομισματικό χάος που επικρατούσε. Η οθωμανική κυβέρνηση στην ουσία δεν έλαβε κανένα μέτρο προστασίας του εθνικού-της νομίσματος, καθώς εύστοχα και με ανησυχία επισημαίνει ο Πενάχ εφέντης προς τα μέσα του β' μισού του 18^{ου} αι.⁸⁴. Αν είχε κάποια νομισματική πολιτική αυτή ήταν η πολιτική της κιβδηλίας. Επαναλαμβάνοντας παλαιότερες τρέχουσες εκτιμήσεις, ο Σπ. Βαλέτας στις αρχές του 19^{ου} αι., θα γράψει χαρακτηριστικά ότι οι βασικοί κανόνες περί Πολιτικής Οικονομίας για τον Σουλτάνο συνοψίζονταν στο τρίπτυχο: αρπαγή, ερήμωση, κιβδηλία του νομίσματος⁸⁵.

οπού εστείλετε του μιρίου ήβγασι ενιά γρόσια κάλπικα και ενα γρόσι ξίκι ...". - Σε συριανό κατάστιχο του 1782 για τη συγκέντρωση του κεφαλοχάρατζου σημειώνεται ότι ο χαρατζάρης οφείλει "να το σκουδέρη εως εναν ασπρο καί άν είναι κάλπικα νά τ'αλάξη". Την υπόδειξη του τεκμηρίου οφείλω στην Γεωργία Πέζου, η οποία έχει επεξεργαστεί τα φορολογικά κατάστιχα της Σύρου.

82. Σε κατάλογο εξόδων του 1770 που έγιναν για τη Μονή Χρυσορρογιατίσσης και σε σύνολο 8.685 γροσιών προβλέπεται ένα ποσό 43 γροσιών "εις κάλπικα και αξίαν των άσπρων". ΛΟΪΖΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ, *Η ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης υπό Ιερωνύμου Κ. Περισιτιάνη*, Πάφος 1934, σ. 16.

83. Η μαρτυρία είναι από μεταγενέστερη πηγή (16 Φεβρ. 1832) αλλά ενδεικτική για τη διαβάθμιση της τιμωρίας ανάμεσα στον κιβδηλοποιο και τον διακινητή των προϊόντων της παραχάραξης: "Εγνωρίστη κάποιος Γεώργιος από την Πισκοπή, πιτσαξής, ότι έκοβγε παράδες και εφέρανε στο Συμβούλιον πλείονα εκατόν γρόσια και αποφασίση να κάμει στην άλυσσον χρόνια 2 να καθαρίζει το λιμάνι, και ο έτερος Γεώργιος, όπου τζοί 'παιρνε και τζοί' διδε στον λαόν, χρόνους 1". Μ.Γ. ΠΑΡΛΑΜΑΣ, "Το Ημερολόγιο του Κωνσταντίνου Κοζύρη απο την Κριτά", *Κρητικά Χρονικά* 1 (1947) 337.

84. ΝΕΟΚΛΗΣ ΣΑΡΡΗΣ, *ό.π.*

85. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, "Ο Σπυριδών Βαλέτας και η μετάφραση της Πολιτικής Οικονομίας του J.B. Say", *ανάτ. από τον τόμο Η Επανάσταση του 1821. Μελέτες στη Μνήμη της Δέσποινας Θεμελή-Κατηφόρη*, Αθήνα 1994, σ. 147-148.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΙΝΑΚΕΣ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΩΝ

ΔΙΑΦΟΡΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

ALTUN (τούρκικο χρυσό)

[δουκάτο τούρκικο, cedit, şerif, Istanbul altın, σειρίφι, şerifi altunu, σουλτανίνι, τουγραλί αλτίν (tugrali altunu), φλωρί, φλωρί τούρκικο, zer-Istanbul]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
άσπρα 40	Μεχμέτ Β΄ (1451-1481)	Ανατολή	Beldiceanu, La crise..., 73	
40	1462	Κων/πολη	Beldiceanu, Les actes..., 175/Popa, 37	Sultani ή florin ottoman.
45	1477-1479	"	Beldiceanu, Les actes..., 175	" " "
45	1477	"	Sevinç, 123/Popa, 37	Altin duka.
47	1481	"	Babinger, Contraffazioni, 91	Sultânî και firengî filûrî.
45	1481	"	" "	Esrefî (αιγυπτιακό φλωρί).
49	1488	Ανατολή	Beldiceanu, Les actes..., 175	Sultani ή florin ottoman.
49	1488	"	Sevinç, 123/Popa, 37	Altin duka.
52	1490-1492	Κων/πολη	Μαυροειδή, 316	Σουλτανίνο.
50	15 ^{ος} αι. (τέλη)	"	Vranoussis, 386	"Τό παρόν βιβλίον ηγόρασα... εις φλωρία επτά: ήτοι άσπρα τν' ...".
54	Βαγιαζήτ Β΄ (1481-1512)	Ανατολή	Beldiceanu, La crise..., 73	
53-55	1500	"	Beldiceanu, Les actes..., 175/Popa, 37	
54	16 ^{ος} αι. (αρχές)	"	Hammer, VIII, 413/Belin, 31/Leunclavius, 116	Σουλτανίνι.
54	1510	"	Sevinç, 123/Popa, 37	Altin duka.
60	1510	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	Şerefi.
50	1521	Ανατολή	L.-P., XXXIII	
55	1523	"	Sevinç, 123	Altin duka.
55	1528	"	Beldiceanu, La crise..., 73	" "
57	1548	"	Sevinç, 123	" "
60	1550	"	" "	" "
50	1550	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
50	1561	Ανατολή	Beldiceanu, La crise..., 73	
60	1566	"	Sevinç, 123	Altin duka.
70	1570	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
60	1574, έως	Ανατολή	Hasluck, 43/Hammer, VII, 410	Η τιμή-του με ελαφρές διακυμάνσεις διαμορφώνεται γύρω στα 60 άσπρα όλη αυτή την περίοδο.
60	1575	"	Sevinç, 123	Altin duka.
60	1580	"	Φιλοπούλου, σ. 320, σημ. 10	
60	1581	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
70	1581	Ανατολή	Belin, 32/Beldiceanu, La crise..., 73	Φλωρί. Σύντομα ξέπεσε στα 60 και 40 άσπρα (Belin, 116).
120	1584	Κων/πολη	Mantran, 238 και πίν. 2	Şerefi.
120	1587	Ανατολή	Hurmuzaki, 14, I, 81/Beldiceanu, La crise..., 74	Φλωρί. Διπλασιάστηκε η τιμή-του με τη νομισματική μεταρρύθμιση.
120	1594	"	Beldiceanu, La crise..., 74	
93—83	Μουράτ Γ΄ (1574-1595)	"	Hananel, II, 65	Το altun διατιμάται από 93 σε 83 άσπρα.

άσπρα	130-160	Μωάμεθ Γ΄ (1595-1603)	Ανατολή	Hammer, VIII, 47-48/ Beldiceanu, La crise..., 74	
	220	1590	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	Şerefi. Τρέχουσα τιμή αγοράς.
	120	1590	"	Κονόρτας, 68	Μικρή η διάρκεια της υπο- χρεωτικής αυτής επίσημης ισοτιμίας.
	118	1596	"	Inalcik, 85	Επίσημη διάταξη.
	125	1596-1597	"	Κονόρτας, 68	Τρέχουσα τιμή αγοράς.
	135	1596	Αίγυπτος	Hasluck, 46, σημ. 20, και 76, σημ. 92	Altun χρυσό.
	90	1598	Κύπρος	Eliadou, Un pèlerin..., 124	Ίδια τιμή με το βενετσιάνικο τσε- κίνι και το συγγνωστό δουκάτο.
	150	1599	Κων/πολη	Κονόρτας, 68	
	120	1600	"	" "	Αναγκαστική κρατική ισοτιμία.
	120	1600	Ανατολή	L.-P., XXXIV	Η προσπάθεια συγκράτησης της αντιστοιχίας 80 άσπρα για το γρόσι και 120 για το altun αποτυγχάνει.
	118	1609	"	Ronald, 169	Ορίζεται με φερμάνι.
	130	1609	"	Inalcik, 86	Επίσημη διάταξη· εντούτοις, η ισοτιμία καθορίζεται στα 120 άσπρα.
	200	1611	"	Beldiceanu, La crise..., 74	
	120	1611	Γαλατάς	Sahillioğlu, 229.	
	120—130	1616	"	" "	
	130—120	1617	"	" "	
	118	1618	Ανατολή	Ronald, 169	Ορίζεται με φερμάνι.
	150	1618	Γαλατάς	Sahillioğlu, 229	Και προς το τέλος του ίδιου έτους έπεσε στα 120.
	120	1619	"	" "	
	150	1620	"	" "	Προς τα μέσα του ίδιου έτους ανέβηκε στα 160 για να πέσει προς το τέλος στα 120.
	170	1621	"	" "	
	200—240	1622	"	" "	
	270	1623	"	" "	
	150	1623-1624	Ανατολή	Belin, 130	Στα μέσα του έτους πήγε 310 και τους τελευταίους μήνες 340.
	120	1624	Γαλατάς	Sahillioğlu, 229	Altun χρυσό.
	120	1624	Κων/πολη	Mantran, 238 και πίν.2	Νέο νόμισμα. Το παλαιό ανέ- βηκε στα 400 άσπρα.
	120-130	1625	Γαλατάς	Sahillioğlu, 229	Şerefi.
	180	1626-1629	"	" "	Altun χρυσό.
	200	1630-1631	"	" "	" "
	220	1632-1634	"	" "	" "
	240	1635-1636	"	" "	" "
	250	1637-1640	"	" "	" "
	250	1640	Ανατολή	Belin, 139	" "
	250—120	1640	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
	142	1641	"	Mantran, 238 και πίν. 2	
	160	1641	Ανατολή	N.E., 7, 189	Altun χρυσό.
	250—160	1642	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
	160	1644	"	Mantran, 238 και πίν. 2	Şerefi.
	160	1646	Ανατολή	Τοντόροφ, 197	
	170	1650	"	" "	

άσπρα	180	1657	Ανατολή	Τοντόροφ, 197	
	280	1664	"	" "	
	300	1665	"	" "	
	280	1666	"	" "	
	230	1667	"	" "	
	225	1669	Κων/πολη	Mantran, 238 και πίν. 2	
	270	1670	Ανατολή	Τοντόροφ, 197	
	360—270	1690	"	" "	Στην πράξη αντιστοιχούσε προς 360 άσπρα.
	270	1690	"	Belin, 176	Şerefi. Τόσο λαμβάνεται.
	360	1690	"	" "	Şerefi. Τόσο δίνεται.
	360	1690-1691	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
	270	1691-1692	Χάνδακας	Σταυρινίδης, Β', 395, 405	Διατίμηση για την εισπραξη των φόρων.
	370	1691-1692	"	" " " " "	Διατίμηση για τις πληρωμές.
	300	1695-1703	Ανατολή	Δημητριάδης, 80.	Χρυσό νόμισμα Τουρκίας.
	300	1696-1697	"	Belin, 184-5/L.P., XXXV	Χρυσό με τον τουργά.
	300	1696-1697	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	Διατίμηση
	300	1700	"	" "	Cedit Şerefi.
	300	1700	"	Mantran, 238	" "
	300	1704	Χάνδακας	Σταυρινίδης, Γ', 317	Şerefi.
	270	1704	"	" " "	Τουργαλί αλτίν. Για τις εισπράξεις.
	390	1719	Ανατολή	" Δ', 85	Διατίμηση.
					Tugrali cedit Istanbul altuni.
ασλάνια γρ.	2	1691	Χάνδακας	" Β', 365	Νέα κοπή από Αχμέτ Γ'.
	2:--31	1709	Ανατολή	Somavera, 247	Σιεριφι. Για τις εισπράξεις.
δηνάκια γαλλ.	7	1668	Αθήνα	Καμπούρογλου, Μνημεία, Β', 20	Şerefi, ίσο προς γρόσια 2 και ρούπι.
δουκάτα	1	1674	"	Σιμόπουλος, Α', 682	
λίρες	7: 6	1533	Βενετία	Μαυροειδή, 316	
	7:10	1547	Κύπρος	Miari, 19	Διατίμηση. Ducato turco.
	21: 5	1690	Πελοπόννησος	ASV, b. 844	Το ποσό προέρχεται από χαράτσι κτήσεων του Αρχιπελάγους.
λίρες γαλλ.	22:10	1691	"	Κώδηξ Μέρτζιου, 94	Sultanino d'oro.
	4	17 ^{ος} αι. (μέσα)	Ανατολή	Sauvaire, XV, 65, 468	Χρυσό τουρκικό. Αργότερα ανέβηκε στα 100 σολδία.
	6	17 ^{ος} αι. (τέλη)	"	" " "	

ΑΣΛΑΝΙ (τούρκικο ασημένιο· βλ. και γρόσι)
[abouquei, arslanî, eşedi, eşedi gurus, πιάστρο ολλανδικό]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
άσπρα 50	1550	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2, σ. 244	Πιάστρο ολλανδικό. Ολλανδικό γρόσι (arslanî)- επίσημη τιμή.
	1609	"	Inalcik, 86	
90-95				Ολλανδικό γρόσι· τρέχουσα τιμή.
70	1609	"	" "	
100	1630	Γαλατάς	Sahillioğlu, 229	Eşedi.
70	1640	"	" "	"
70	1641	Ανατολή	Καφταντζής, 65	Πτώση της τιμής-του πριν το 1641 είχε 110 άσπρα.
70	1642	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	Πιάστρο ολλανδικό.
80	1650	"	" "	" "
70	1651	Ανατολή	L.-P., XXXIII	
80	1655	"	Καφταντζής, 93	
75	1655	Κων/πολη	Thévenot, I, 128/ Tournefort, Relation, I, 129	Αυτή την τιμή έχει όταν το γρόσι=80 άσπρα· όταν όμως το γρόσι=90 άσπρα, τότε το ασλάνι = 80.
70	1655-1656	"	Mantran, πίν. 2	
75-80	1656	Ανατολή	Hasluck, 75	
75	1664	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
80	1665	"	" "	
80	1667	Τουρκία	N.B.X., 694	
100	1669	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
120	1670	"	" "	
130	1671	Κρήτη	Βουρδουμπάκης, 896	"σιλανιά οκτόμηση τα οποία καθώς κορέρουν εδώ κάνουν άσπρα αρε".
120	1672	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
120	1676-1678/1680	"	" "	
100	1680	Ανατολή	Belin, 168	
120	1680	"	" " / Hasluck, 75	
180;	1688	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
120	1691-1692	Κρήτη	Σταυρινίδης, Β', 395,405	Για την είσπραξη των φόρων.
160	1691-1692	"	" " "	Για τις πληρωμές από το Δημόσιο Ταμείο.
160	1692	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
120	1696-1697	"	" "	
144	1719	"	Σταυρινίδης, Δ', 85	Atik eşedi gurus των 8 ½ δραμ.
144	1721	Θεσσαλονίκη	Βασδραβέλης, Α', 152	Λεόντιο γρόσι των 8 ½ δραμ. Διατίμηση.
144	1725	Ανατολή	Belin, 217/L.-P., XXXV	Παλαιό των 8 ½ δραμιών. Διατίμηση.
γρόσια 1:2	17 ^{ος} αι.	Ανδρος	Πασχάλης, Νομ. Εθιμ., 16	
	1:2	1663	Μύκονος	Πετρόπουλος, 3, 248-249.
	1:2	1671	Κρήτη	Σταυρινίδης, Α', 147
	1:	1686	Θεσσαλονίκη	Μάξιμος, 75

γρόσια	1:2 1:13	1709 1709	Ανατολή "	Somavera, 247 Παπαδ.-Κεραμεύς, Ανάλεκτα Γ', 311	Η τιμή είναι κατά προσέγγιση.
λίρες βενέτ.	1:-:15 7:10(ή 8)	1717 1716-1718	Θεσσαλονίκη Βενετία	Μάξιμος, 157 ΕΙΒ- Παλ. Αρχ., reg. 145 ³ , φ. 426 ^ν	Αμπουκέλ 100=108 πιάστρα.
L. di piccoli παράδες	8 60	1716 1785	Σμύρνη Τουρκία	Ο.π., reg. 150, φ. 23 ^ν Hasluck, 75.	Leone.

ΑΣΠΡΟ (τούρκικο ασημένιο)
[akçe, ακτσές, λεπτό, λιανό άσπρο, osmanî]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
bajocchi δηνάκια	1/3 8 6 6	1794 1717 1744 1785	Ανατολή Κων/πολη Θεσσαλονίκη Ανατολή	Comidas, 49 Tournefort, Relation, I, 129 Svoronos, 116 Baron de Tott, II, 116	«...donnerait pour 99 aspres, 49 sols et demi; mais qu'il faut par l'estimation des monnaies, reduire à 30 sols 6 deniers...». Αυτήν την τιμή δίνει ο Belon.
κάρολοι γαλλ. κατρίνια	1 4 7,5	16 ^{ος} αι. 16 ^{ος} αι. 16 ^{ος} αι.	" " "	Φιλοπούλου, 321 Papadopoli, I, 69-70 Φιλοπούλου, 321	Τιμή που δίνει ο Bassano, ο οποί- ος παρομοιάζει το άσπρο με το bajocco (=1/100 του αργυρού σκουδού της Ρώμης) ή το βενετι- κό marquette. Κατά τον Chesneau το άσπρο=10-11 deniers της Tours (στο ίδιο).
κεράκια	7 ½ 8 (ή pouls 40)	1632 1568	" "	Hammer, VII, 410 Γλυζώνιος, 28, 33	Άσπρο τούρκικο, μίμηση του φράγκικου. Φράγκικο άσπρο. Διατίμηση: ή δηνάκια Γένοβας 15.
μανγκίο	8	14 ^{ος} αι. (β' μισό)	"	Afetinan, 35	«...huit mangir correspondaient à un aqché et quatre aqchés à une drame, puis 16 pour un aqché 4 et 3 aqches pour un para...».
(φόλλες, γεδί)	8 24	15 ^{ος} αι. - 16 ^{ος} αι. (αρχές) 1598	" "	Belin, 12 Καφταντζής, 93/Soranzo, 16	Την τιμή δίνει ο Spandugino. Παλαιότερα άξιζε μόνο 8 μαγγούρια.
(μπακίρια)	16 16	1569-1612 1604	Κων/πολη "	Σκαρλάτος-Βυζάντιος, Γ' 268 Γεδεών, Βραχέα σημειώ- σις..., Κ.Π. 1909. σ. 62	
	24 17 1	1632 1650 1690	Ανατολή Κων/πολη Τουρκία	Hammer, VII, 413 Σκαρλάτος-Βυζάντιος, Γ' 268 Belin, 176/L.P., XXXIV	Τούρκικο άσπρο.

(φόλλες)	2	17 ^{ος} αι. (β' μισό)	Κων/πολη	Δαπόντες, 42	"Τότε εύγαλαν και τας φόλλας, η κάθε μία απο ένα δράμι, δύο εις το άσπρον, και μετά μερικαίς ημέραις τας εκαμαν από μίαν εις το άσπρον".
	4	1709	Ανατολή	Somavera, 247	
(γεδίκ)	4	1747	"	Guer, 191	
μαρκέτι	1,43	1591	Καβάλα	Viaggio di ... Lorenzo Bernardo... a Con/coli nel 1591, Βενετία 1886, σ.58	7 aspri... che sariano 10 marchetti e mezzo.
μπέτσια (bezzi)	4	1733	Επτάνησα	Ζώης, Λεξικό, Α', 480 και Β', 64	
penny	1/2	1745	Τουρκία	Collection, 510	
σολδία βεν.	29	16 ^{ος} αι.	Κων/πολη	Μαυροειδή, 316	
	1	1743	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, Εμπορ. αλληλία, 110	"κομπινέροντας το σολδί, άσπρο της Τουρκίας".
τορνέσια	20	1492	Κων/πολη	Μαυροειδή, 316	Απόφαση της Βενετίας που ανεκλήθη σχεδόν αμέσως και έμεινε η προηγούμενη αντιστοιχία προς 23 τορνέσια.
	23	16 ^{ος} αι.	Ανατολή	Paradopoli, I,69-70	
	21	1524	Κέρκυρα	Σάβας, ΜΗΗ, 5, 259	Πριν πήγαινε 24.
χάλκανονομίσι.	24	1674	Ανατολή	Σιμόπουλος, Α', 682	

ΓΑΖΕΤ(Τ)Α (βενετσιάνικο χάλκινο)

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
bagattini 27	1570	Κρήτη	Γιαννάπουλος, Η Διοικητική, 81	Προηγούμενος άξιζε 24 bagattini· τώρα έχει την ίδια τιμή με Κέρκυρα και Ζάκυνθο.
μπέτσια (bezzi) 3	1730	Επτάνησα	Μφ. ΙΑΚ, Arg. div., b.39, f.8, έγγρ. 137/ Ροντογιάννης, Α', 646	Διατίμηση. Περιορίζεται σ'αυτή την τιμή ύστερα από μιά ανατίμηση που είχε η γαζέτα σε σχέση με το τσεκίνο.
	4	"	Ανδρεάδης, Α', 23	
	3-4	"	Ροντογιάννης, Α', 643	
	4	"	Ανδρεάδης, Α', 23	
παράδες 1	1814	"	Ροντογιάννης, Α', 528/ Μφ. ΑΕΚ, L. 864 ^β	Διατίμηση. Η ίδια ισοτιμία καθιερώνεται και για τα άλλα χάλκινα νομίσματα καταργούμενου του παρρά.
	1	"	Ροντογιάννης, Α', 521	
σολδία 2	1690	Πελοπόννησος	ASV, b. 844	Οι γαζέτες που κυκλοφορούν εδώ προέρχονται από τη Βενετία.
	2	"	Κώδηξ Μέρτζιου, 94	
	2	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Α', 646	

σολδία	2	1750	Λευκάδα	Σβορώνος, Χίοι, 205	Διατίμηση. Γενικά το χάλκινο αυτό βενέ- τικο νόμισμα ισοδυναμεί με 2 σολδία. (N.Papadopoli, Le monete..., II, σ. 789).
	2	1762	Επτάνησα	Ανδρεάδης, Α', 43.	
	2	1780	"	Ροντογιάννης, Α', 643/Μφ. ΙΑΚ	
	2		Κρήτη	Ξηρουχάκης, 113	
			Βενετοκρατία		
σολδίνια	2	1563	"	Ντούρου-Ηλιοπούλου, 142	Αύξηση 50% μιά και πριν πήγαινε 6.
	9	1571	"	Γιαννόπουλος, ΗΔιοικητής, 82	
	9	1574	Βενετία	Papadopli, Candia..., 6	Διατίμηση.
φράγκα γαλλ.	0:02	1809	Επτάνησα	Μφ. ΑΕΚ, L. 803 ^Α	Διατίμηση. Η τοπική γαζέτα.

ΓΡΟΣΙ (τούρκικο ασημένιο)*
[ασλάνι, ασλάνι γρόσι, guşus, πιάστρο (-α,η), riyal, τάλιρο τούρκικο]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
άσπρα	40	1510	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	Τότε, επί Μουράτ Γ' διατιμήθη- κε το γρόσι από 62 σε 53 άσπρα. Πιάστρο.
	50	1537	"	" "	
	50	1570	"	" "	
	62—53	1574-1595	"	Hananel, II, 64	
	50	1581	"	Μαυροειδή, 319	
	40	1581	"	Mantran, πίν. 2	Διπλασιάστηκε η τιμή-του με τη νομοματική μεταρρύθμιση. Gümus kuşus. Επίσημη τιμή. Kamil guşus " ". Ορίζεται με φοιράνι. Κουşus. Επίσημη τιμή. " Τρέχουσα τιμή. Riyâl. " Kamil guşus. Ορίζεται με φοιράνι. Στο τέλος του έτους πήγε 160. Στο τέλος του έτους πήγε 170.
	50	1585	"	" "	
	80	1587	Ζάκυνθος	Hurmuzaki, 14, I, 81	
	68	1596	Κων/πολη	Inalcik, 85	
	110	Μωάμεθ Γ' (1595-1603)	Τουρκία	L.-P., XXXIV	
	80	1600	"	" "	
	80	1600	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
	80	1608	"	Ronald, 169	
	78	1609	"	" "	
	90-95	1609	"	Inalcik, 86	
	80	1609	"	" "	
	80	1611-1716	Γαλατάς	Sahilliođlu, 229	
	90	1617	"	" "	
	78	1618	Κων/πολη	Ronald, 169	
	100	1620	Γαλατάς	Sahilliođlu, 229	
	150	1621	"	" "	
	150	1622	"	" "	
	150-170	1623	"	" "	
	100	1622	Κάσος	Αποστολόπουλος-Μιχαη- λάρης, 256	
	100	1623-1624	Ανατολή	Belin, 130	
	80	1624	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2.	

άσπρα	80	1624	Γαλατάς	Sahillioğlu, 229	Νέο νόμισμα, το παλαιό πήγε 320 άσπρα.
	80	1625	"	" "	
	150	1625	Θεσσαλονίκη	Hananel, II, 28	
	140	1626	"	" ", 211	
	80	1627	"	" ", 212	
	90	1627	Γαλατάς	Sahillioğlu, 229	
	100	1628	"	" "	
	110	1629-1634	"	" "	
	120	1635-1637	"	" "	
	96	1636-1637	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
	125	1636-1640	Γαλατάς	Sahillioğlu, 229	Στα μέσα του 1640 έπεσε στα 80.
	125	1640	Ανατολή	Belin, 139	
	125—80	1640	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
	80	1640	Σέρρες/ Κων/πολη	Καφταντζής, 64	
	120—80	1642	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
	78	1649	Ανατολή	E.D.I., I, 317-318/ Δημητριάδης, 80	Τούρκικο (kamil).
	118—80	1651	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
	90	1655	"	Thévenot, I, 128	Μερικές φορές και 80.
	80	1655-1656	"	Mantran, πίν. 2	
	90—80	1656	"	" "	
	120—80	1664	"	" "	
	80	1665	"	" "	
	100	1669	"	" "	
	100	1672	Χάνδακας	Σταυρινίδης, Α', 417	Οι φόροι εισπράττονται σε γρό- σια με αυτή την αντιστοιχία.
	130	1672	"	" " , 407	Γρόσι σόλιο. Τρέχουσα αξία-του στην αγορά του Χάνδακα.
	88	1672	"	" Β', 67	Ασλάνι γρόσι. Τόσο υπολογίζε- ται για την εισπράξη των φόρων.
	120	1672	"	" Α', 407	Ασλάνι γρόσι. Τρέχουσα αξία.
	98	1672	"	" Β', 67	Ρεάλι γρόσι.
	110;	1676-1678	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2.	
	110	1685	Χάνδακας	Σταυρινίδης, Β', 252	Ασλάνι γρόσι. Τόσο υπολογίζε- ται για την εισπράξη των φόρων.
	120	1685	"	" ", 228	
	160	1687	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
	146	1688	Χάνδακας	Σταυρινίδης, Β', 310	Ή παράδες 44.
	160—120	1690	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
	120	1690	Ανατολή	Belin, 176	Ασλάνι. Τόσο λαμβάνεται.
	160	1690	"	" "	Τόσο δίνεται.
	160	1691	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
	120	1691	Χάνδακας	Σταυρινίδης, Β', 395	Διατίμηση. Τόσο υπολογίζεται για τις εισπράξεις του Δημοσίου.
	160	1691	"	" " "	Διατίμηση. Τόσο υπολογίζεται για τις πληρωμές των υπαλλήλων.
	120	1693	"	" " , 429	Ασλάνι γρόσι. Τόσο υπολογίζε- ται για την εισπράξη των φόρων.
	160	1694	"	" " , 449	
	60-63	1694	Αθήνα	Σιμόπουλος, Α', 682	Δουκάτο ή ασλάνι τούρκικο.
	108	1697	Σιάτιστα	Πανταζόπουλος-Τσούρμα, 23	Γρόσι kamil.
	100	1699	Ανατολή	Δημητριάδης, 80	Γρόσι ασλάνι.
	90	1699	"	" "	

άσπρα	120	1700	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	Πιάστρο τούρκικο τόσο πουλιόταν, όταν τα 10 ζύγιζαν 17 1/2 δρ.
	162	1705	Αρτα	Σιορόκας, 228	
	165	1706	"	A.N, Aff. Etr., B/1/170	
	120	1709	"	Παπαδ. Κεραμεύς, Ανάλεκτα Γ', 311	
	120	1719	Ανατολή	Σταυρινίδης, Δ', 85	
	150	1719	"	" " "	
	173	1719	"	" "/Belin, 29	
	181	1721	Θεσσαλονίκη	Βασδραβέλης, Α', 152	
	120	1721	"	" " "	
	173	1721	"	" " "	
	173	1725	Ανατολή	Belin, 217	Ρολία-guruz των 8 1/6 δραμ. Διατίμηση.
	186	1725	"	" "	Solia rial-guruz των 8 1/6 δραμ., αλλά ανώτερο από το rolia-guruz. Διατίμηση.
	120	1725	"	Belin, 216/L.P., XXXV	Νέο γρόσι. Διατίμηση· τότε κόπηκε και 1/2 γρ.=60 άσπρα και 1/4 γρ.=30 άσπρα
	150	1737	Αρτα	Σιορόκας, 229	Σ' αυτή την τιμή αγοράζόταν.
	150	1739	"	A.N, Aff. Etr., B/1/171	Πιάστρο Τουρκίας· αυξημένο κατά 25% απ' ό,τι σ' άλλες σκάλες.
	100	1803	Κων/πολη	Δάρβαρις, 240	Άσπρα καλά.
	120	1803	"	" "	Κορέντε (άσπρα).
bajocchi	34	1794	Πάτμος	Αρχείο Π.Ε., κατ. 4, φ. 120-121	Μονόγροσο νέο.
γρόσια	1:15	1819	Γιάννενα	Κουγέας, 98	Μονόγροσο.
	1:9	1821 Μάιος	Βυτίνα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Μονόγροσο νέο.
	2	19 ^{ος} αι.	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17599	" "
	1:10	1816	"	" "	Μονόγροσο του Σελήμ.
	3:25	1816	"	" "	Μονόγροσο παλαιό του Μουσταφά.
	4:10	1816	"	" "	Μισόγροσο (γιαρμλίκα) σπάνιο.
	1:10	1817	Κων/πολη	Ερμής Κερδώος, Δ', 438	Μονόγροσο νέο.
	1:15	1819	Γιάννενα	Κουγέας, 98	" " Διατίμηση.
	1:10	1820	Πάργα	" , 106	" "
	1	1821 Μάιος	Πάτρα	Παπαδιαμαντόπουλος, 42	
δηνάκια γαλλ.	8	1564	Αίγυπτος	De Quignes, I, 174	
δουκάτα	2	1793	Κεφαλονιά	Τσιλιμίγκρα, σ. 92	Γρόσι ασημένιο τούρκικο. Το δουκάτο όμως εδώ είναι μάλλον λογιστική μονάδα.
ecus	2	1793 Νοέμ.	Θεσσαλονίκη	Πιαδου, 101	Ανταλλάσσονται 50 πιάστρες προς 100 ecus.
	1,33	1794 Μάρτ.	Κων/πολη	" "	Ανταλλάσσονται 75 πιάστρες προς 100 ecus.
κορώνες αγγλ.	1/2	1764-1765	Ανατολή	Chandler, 15	Πιάστρο.
λίρες αγγλ.	—:—9 1/2	1820	Λονδίνο	Turner, I, XIX	
λίρες βενέτ.	4:16	1705	Αρτα	Σιορόκας, 228	Τα γερά τουρκικά πιάστρα βάρους 17 1/2 δραμ. τα 10.
	6(5,99)	1715	Πελοπόννησος	Brue, 106 (105)	
	12	1760	Κεφαλονιά	Βλάσση, 79	
	10:5	1770	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Α', 644	Πιάστρα τουρκική.

λίρες βενέτ.	12	1778	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Α', 644/	Πιάστρα τουρκική. Πιάστρα τουρκική βάρους 94 καρ. Διατίμηση της 18.9.1780. Μισή πιάστρα. Διατίμηση της 18.9.1780. Το 1/4 πιάστρας. Διατίμηση της 18.9.1780. Πιάστρα. Ενετοί έμποροι απο- φάνθησαν ότι τόσο πρέπει να υπολογίζεται, ενώ οι πλοίαρχοι την υπολόγιζαν για τους μοθούς των ναυτών άλλος προς 4:18 κι άλλος προς 5 L. Piastra ottomana. Πιάστρα τουρκική. " " " " Γρόσι τούρκικο ή πιάστρα. Πώλησή-του σ' αυτή την τιμή, όταν τα 10 γρ. ζύγισαν 17 1/2 δράμ. Τόσο ανταλλάσσονται και στη Θεσσαλονίκη. Αξία του πιάστρου έως το 1753. Η τιμή αυτή μένει περίπου η ίδια ως το τέλος του 18 ^{ου} αι. Ή γαζέτες τοπικές 60. Διατ/ση. 2 sous, 6 deniers. Η ίδια περίπου τιμή και στα 1718. Elle est maintenant tombée à 13 sols. Σταθεροποίηση της ισοτιμίας αυτής από το 1741.	
	9: 6	1780	"	Μαχαιράς, 153/Αρχ. Λευκάδας/ Ροντογιάννης, Α', 644		
	4:10	1780	"	Μαχαιράς, 153/Αρχ. Λευκάδας		
	2: 7	1780	"	Μφ. ΙΑΚ/Αρχ. Λευκάδας		
	4 :10	1787	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, ΜΜΙ, 436		
	7:12	1798	Κέρκυρα	Θεοτόκης, Αναμνηστικόν, 251		
	7:10	1800 Αύγ.	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β', 90		
	10	1800 Οκτ.	"	" " "		
	10	1801-1802	"	" " "		
	8	1806	"	" " , 91		
	1,77	1816	Βενετία	Περδίκης, 93		
	1:15	1564	Αίγυπτος	De Quignes, I, 174		
	4:16	1705	Αρτα	Σιορόκας, 228		
	λίρες γαλλ.	2,5	1780	Πελοπόννησος		Pelé, 27
		2,4	1786	"		" "/ Πιαδου, 188
λίρες ιταλ.	4,33	1753	Θεσσαλονίκη	Cessi, 4		
	2,31	1757	"	" "		
λίρες κερκ. lives toupois	0,86	1816	Βενετία	Περδίκης, 91-92		
	6	1809	Κέρκυρα	ΑΕΚ, L. 803 ^Α		
	3	1700	Κρήτη	Baladié, 245		
	4: 2 : 6	1706	Αρτα	A.N, Aff. Etr., B/1/170		
	3	1708	Θεσσαλονίκη	Πιαδου, 112		
	3	1710	"	" , 113		
	3:12 sols	1728	Τουρκία	Rouqueville, Histoire, I, 12		
	3 (ή sols 65)	1741	Αρτα	Σιορόκας, 229/Γιαννακοπούλου, 137		
	3	1744	Θεσσαλονίκη	Svoronos, 116/Μάξιμος, 107		
	2: 2	1777-1778	Κρήτη	Baladié, 245		
	2: 2	1787	"	" "		
	3	18 ^{ος} αι. (μέσα)	Πελοπόννησος	Κρεμμυδάς, Το εμπόριο, 119		
	3	1785	Ανατολή	Baron de Tott, I, 108		
	1 1/2	1792	"	" " " "		
	3	1785	Θεσσαλονίκη	Πιαδου, 187.		
παράδες	3	1786	Κων/πολη	Baron de Tott, I, 140		
	40	1604	"	Γεδεών, Βραχέα ..., 62		
	33	1658	Αίγυπτος	Μελίρρτος, 236		
	36	1672	Χάνδακας	Σταυρινίδης, Α', 407		
	40	1719	"	" Δ', 85		
	40	1725	Ανατολή	Belin, 216		
					Μαΐδια 40. Sağ para (παράδες καλοί). Διατίμηση. Τότε επίσημα για πρώτη φορά οι ιστοριογράφοι επισημαίνουν την αντιστοιχία γροσιού-παρά.	

παράδες	40	1735-1736	Ανατολή	Belin, 225/L.-P., XXXV	Διατίμηση.
παράδες λιανοί	40	1790	Σέριφος	Αρχ. Σερίφου, κατ. 3, φ. 31 ^v	Γενικά στο β' μισό του 18 ^{ου} αι. σταθεροποιείται στους 40 παράδες.
	60	1813	Επτάνησα	Μφ. ΑΙΓ., Ε.Π., έγγρ. 31	Διατίμηση το μονόγροσο.
	120	1813	"	" " "	Διατίμηση το δίγροσο. Με άλλη διακήρυξη της 13.7.1814 επιβεβαιώνεται αυτή η ισοτιμία (ΑΕΚ, L. 864 ^b).
	60	1814	"	Ροντογιάννης, Β', 521	Γρόσι τούρκικο· ισότιμο με την ισπανική πετσέτα.
	60	1814	"	" " " 528	Γρόσι απλό.
	40	1816	Αίγυπτος	Ερμής Κερδώος, Γ', 313	Μαΐδια 40.
	120	1814	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β', 528	Γρόσι διπλό.
	45	1818	"	" " " /Αρχ. Λευκάδας, έγγρ. 4.7.1818	Τούρκικη πιάστρα. = 45 effettivi παράδες.
	40	1809	"	Ροντογιάννης, Β', 92	Διατίμηση.
	60	1820-1821	Θεσσαλονίκη	Βασδραβέλης, Α', 435	
	70	1820-1821	"	" " " "	Γρόσι παλαιό.
πέννες αγγλ.	15	1805	Πελοπόννησος	Leake, Α', 16/ Σμιόπουλος, Γ', 348, σημ. 6	Ή σελλίνα 1 και 3 πέννες.
σελλίνα	2:1 πέννα	1743-1785	Ανατολή	Hasluck, 75	
	1:7	1805	"	Dodwell, ΙΙ, 494	
	1:4	1809	"	Hasluck, 75	
	1:1 1/2	1811	"	" " "	
	2:7	1829	"	" " "	
σολδία	4	1498	Επτάνησα	Μοσχονάς, 215	Μικρό γρόσι για χρήση στη ναυσιπλοΐα.
sous tournois	50	1814	Θεσσαλονίκη	Πιαδου, 182	Ή μία L. tournois=20 sous.
sous	30-30	1796	"	Βακαλόπουλος, Το εμπόριο, 90	La piastre qui vaut de trente à 40 sous de France.
	14	1821	Τουρκία	Fontanier, 214	Λίγα χρόνια αργότερα όμως «...elle n' en vaut plus aujourd' hui que huit».
τάλιρα	1	1710	Ανατολή	Σκαρλάτος-Βυζάντιος, Γ' 252	Τάλιρα ρεγγίνας.
φιορίνα	1:7 1/2 kr.	1770	"	Hertzfeld, 320, σημ. 201	Ή πιάστρα=40 παράδες.
φιορίνα Βιένν.	74	1803	Θεσσαλονίκη/Σέρρες	Δάρβαρις, 321	Τα 100 γρόσια.
	76	1803	Κων/πολη	" "	" "
	89	1806	"	Κουγέας, 210	
φράγκα χρ.	7	17 ^{ος} αι.	-	Πασχάλης, Νομ. Εθ., 16	
φράγκα γαλλ.	4,80	1710	Ανατολή	Σκαρλάτος-Βυζάντιος, Γ' 252	Εως τις αρχές του 18 ^{ου} αι. το γρ.=5 φρ. χρυσά.
	3	1771	"	Belin, 254, σημ. 2	
	2,60	1775	"	Σκαρλάτος-Βυζάντιος, Γ' 252	Ή λίτρες 3 και 2 σολδία. Ξεπεσμός του γροσιού.
	2,25	1780	Σάμος	Σταματιάδης, Δ', 449	Όταν πρωτοκυκλοφόρησε πήγαινε φράγκα 5. Πολύ μετά το 1780 έπεσε στα 0,23 φρ. για να φτάσει στο τέλος του 19 ^{ου} αι. να αντιστραφεί η αναλογία, δηλαδή γρόσια 4:30=1 φρ.

φράγκα γαλλ.	2	1788	Ανατολή	Σκαρλάτος-Βυζάντιος Γ', 252	Στα μεγάλα κέντρα της οθωμ. αυτοκρ. τέλη του 18 ^{ου} αι. το 1 γρ.=1,50 φρ. γαλλ., ενώ στις αρχές του 19 ^{ου} αι. έπεσε στο 1 φρ. (B. Κρεμμυδάς, Το εμπόριο, σ. 119). Διατίμηση της 9.7.1809. Πριν πήγαινε 1,33 φρ.
	1,60	1803	"	" " "	
	1,20	1809	Επτάνησα	ΑΙΓ, ΑΓ, φ. 32	
	1	1811	Ανατολή	Σκαρλάτος-Βυζάντιος, Γ', 252	
	0,80	1821	"	" " "	Το 1824 το 1 γρ.=0,60 φρ. και το 1829 ίσο προς 0,29-0,30 φρ. Διατίμηση.
	1,20	1809	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β', 92/Μφ. ΑΕΚ, L. 806 ^Α	
	1	1820	Γιάννενα	Hughes, II, 284	

* Εως το 1687 τα αναφερόμενα ως γρόσια είναι ευρωπαϊκά ασημένια νομίσματα, τάλιρα.

ΔΟΥΚΑΤΟ (ευρωπαϊκό ασημένιο)

[δουκάτο αργυρό βενέτικο, δουκάτο ασημένιο, dukat gurys, δουκάτο κορέντε, τάλιρο, yaldiz]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
άσπρα 30-40	1436	Κων/πολη	Beldiceanu, La crise, 73	Το ίδιο και τα κοπής Φλωρεντίας ή Γένοβας.
44	1475	"	Babinger, Contraffazioni, 91	Δουκάτο βενέτικο. Επί Σουλεϊμάν Α' πάει 50 άσπρα, αργότερα 54 και τέλος 60.
44	1475	Ραγούσα	Vinaver, Der..., 126	
46	1484-1484	"	" " "	
50	1490	"	" " "	
51-53	1493	"	" " "	
50, 53	1523-1525	Πάτρα	" " , 128	Υποτιμημένο το άσπρο.
60	1524	Κέρκυρα	Σάθας, ΜΗΗ, 5, 259	Πριν πήγαινε 52-53.
51, 55	1526-1529	Νικόπολη	Vinaver, Der..., 128	
52	1526	-	" " "	Κοπή νέου άσπρου από τον Σουλεϊμάν.
50-51,5	1528-1529	-	" " "	
47, 49	1529	Κων/πολη	Μαυροειδή, 323	Δουκάτο corrente.
50	1546	"	" " "	" "
48	1547	"	" " "	" "
62;	1581	"	Mantran, πίν.2	Yaldiz.
50	1581	"	Μαυροειδή, 319	Ducatone.
81, 80	1587	"	" " "	Δουκάτο corrente.
50	1587	Επτάνησα	Ζώης, Λεξικό, Α', 480	
50	1587/1591/1662	Ζάκυνθος	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 31	Δουκάτο αργυρό ζακυνθινό· (μάλλον λογιστικό).
64	1588	Κων/πολη	Μαυροειδή, 323	Δουκάτο corrente.
96, 97	1591	"	" " "	" "
43	1592	Αίγυπτος	Hammer, VII, 413	Δουκάτο αργυρό· σ' αυτή την τιμή τα παίρνει το Δημόσιο Ταμείο.
85	1592	Κων/πολη	Sauvaire, XV, 461	Δουκάτο αργυρό· σ' αυτή την τιμή κυκλοφορεί.

άσπρα	51	16 ^{ος} αι. (τέλη)	Ανατολή	Papadopoli, I, 69-70	
	73	1606	Ναύπλιο	Μπρούσκαρη, 175	Δουκάτο Βενετίας.
	61	1606	"	" " , 192	" "
	125;	1624	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	Yaldiz.
	120	1640	"	" "	"
	168	1644	"	" "	"
	180	1646	Ανατολή	Τοντόροφ, 197	
	185	1650	"	" "	
	260;	1651	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	Yaldiz.
	190	1656	Ανατολή	Τοντόροφ, 197	
	280	1662	"	" "	
	170	1664	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	Yaldiz.
	320	1666	Ανατολή	Τοντόροφ, 197	
	260	1668	"	" "	
	250	1669	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	Yaldiz.
	300	1670	Ανατολή	Τοντόροφ, 197	
	285	1676-1678	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	Yaldiz.
	170	17 ^{ος} αι.	Χίος	Hasluck, 75	
	60-63	17 ^{ος} αι. (β' μισό)	Ελλην. χώρος	Σιμόπουλος, Α', 682	
	300	1690	Ανατολή	Belin, 176/L.-P., XXXIV	Δουκάτο Βενετίας τόσο λαμβάνεται.
	400	1690	"	" " " "	Δουκάτο Βενετίας τόσο δίνεται.
	300-400	1690	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	Yaldiz.
	270	1691	Κρήτη	Σταυρινίδης, Β', 395	Διατίμηση. Για τις εισπράξεις προσόδων του Δημοσίου.
	370	1691	"	" " "	Διατίμηση. Για τις πληρωμές από το Δημόσιο Ταμείο.
	400	1692	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	Yaldiz.
	315	1700	"	" "	"
	320	1705	Ανατολή	Τοντόροφ, 197	
	340	1708	"	" "	
	360	1718	"	" "	
	137	1719	Κρήτη	Σταυρινίδης, Δ', 85	Dukat gruz 7 δραμ. και 2 1/2 καρατ. Διατίμηση.
	137	1721	Θεσ/νίκη	Βασδραβέλης, Α', 152	Διατίμηση- το δουκάτο των 2 1/2 καρατίων.
	370	1723	Ανατολή	Τοντόροφ, 197	
	380	1724	"	" "	
	400	1728	"	" "	
	410	1732	"	" "	
	420	1736	"	" "	
	440	1740	"	" "	
	124	1753	Θεσσαλονίκη	Μέριτζιος, Εμπ. αλλ/φία, 123	
bolognini	84	1588	Κων/πολη	Μαυροειδή, 317	
γαζέτες	62	1586	Χάνδακας	Πλουμίδης, Αιτήματα..., 80	Απαιτήση του scrivani του Ναυστάθμου οι πληρωμές να γίνονται σε δουκάτα μ'αυτή την αντιστοιχία.
	62	1586	Ζάκυνθος	Ζώης, Λεξικό, Β', 125	
	62	1587	"	" " , Α' 480	
	91	1713	Κέρκυρα	ΕΙΒ, Αρχ. Μέλου	Ίδια τιμή και στο Μοριά.
	173	1762	Επτάνησα	Μοσχονά, 122	
γρόσια	3:26	1750	Γαλατάς	Nanninga, Γ', 849	Ducaten 3030 a Ld. (=Leeuwendalder) 3 ² /3. Στη σ.477: 1 Ld. Σμύρνης υπολογίζεται προς 28 "St. argent courant de Hollande" (1762).

γρόσια	3:-:80	1750	Ανατολή	Τοντόροφ, 198	Ducaten a 2 ½ Ld.
	3:-:108	1752	"	" "	
	3:-:102	1753	"	" "	
	2:10	1754	Γαλατάς	Nanninga, Γ', 775	
	4	1755	Ανατολή	Τοντόροφ, 198	
	3:-:105	1756	"	" "	
	4	1770-1772	"	" "	
	4:-:15	1776	"	" "	
	4:-:90	1778	"	" "	
	4:-:63	1779	"	" "	
	4:-:75	1780	"	" "	
	5:-:07	1781	"	" "	
	5:-:08	1782-1783	"	" "	
	5:-:30	1784	"	" "	
	5:-:60	1786-1789	"	" "	
	5:-:102	1792	"	" "	
	6:	1793	"	" "	
	7:	1794	"	" "	
	3:12	1795	Αθήνα	Σιμόπουλος, Β', 640	
	7:-:60	1796-1797	Ανατολή	Τοντόροφ, 198	
	7:-:90	1799-1800	"	" "	
	2:29	1803	Γιάννενα	Κουγέας, 193	
	4:12 ½	1808 Ιούν.-Ιουλ.	Πρόβεζα	Σιορόκας, 642	
	4:31 ½	1809	"	" "	
	9	1810	Σάμος	Σταματιάδης, Δ', 449	
	5:20	1812 Νοέμ.-Δεκ.	Πρόβεζα	Σιορόκας, 215	
	5:10	1813 Φεβρ.	"	" "	
5:5	1813 Μάρτ.-Απρ.	"	" "		
6	1813 Μάιος	"	" "		
5:15	1813 Ιούν.-Νοέμ.	"	" "		
4:20	19 ^{ος} αι.	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17599		
1 1/3	1561	Κρήτη	Πλουμίδης, Αιτήματα..., 9		
δουκάτα κρητ.	1,35	"	Ντούρου-Ηλιοπούλου, 142		
6:4	1563	"	" " , 141		
λίρες	6:4	Κέρκυρα	Πλουμίδης, Αιτήματα..., 76		
6:4	Βενετοκρατία	Κρήτη	Ξηρουχάκης, 113		
6	1602	Ανατολή	Αμαντος, Σιναϊτικά, 25		
6:4	1612	Επτάνησα	Rojago, I, 110		
6	1635	Κέρκυρα	Ασδραχάς, Φεουδαλική, 23		
5	1653	Ζάκυνθος	Ζώης, Λεξικό, Β', 125(249)		
6	1655	Κέρκυρα	Παπαγεωργίου, Η μαθητεία στα επαγγέλματα (16 ^{ος} -20 ^{ος} αι.) Αθήνα 1986, σ. 150.		
6	1657	Παξοί	Πετρόπουλος, Β', 5		
6:4	1686	Βενετία	Δημητρίου, 123		
8:10	1686	"	" "		
9	1690	Πελοπόννησος	ASV, b. 844		
4:10	1690	"	" "		
				Η ίδια αντιστοιχία και σε διάφορες χρονολογίες του 17 ^{ου} και 18 ^{ου} αι. Διατίμηση. Δουκατόνι. Διατίμηση. Δουκάτα ασημένια: προέρχονται από Βενετία. Μισά δουκάτα: προέρχονται από Βενετία.	

λίρες	9	1691	Πελοπόννησος	Κώδηξ Μέρτζιου, 94	
	6:4	1695	Βοστίτσα	Μέρτζιος, ΕΕΣΜ, Α', 241	
	9:2	1695	Ναύπακτος	Γιαννόπουλος, Ενετ. έγγρ., 521	Δουκάτο ασημένιο.
	9:2	1697	Ληξούρι	Πετρόπουλος, Δ', 353	Δουκάτο ασημένιο Βενετίας.
	6	1697	"	" " "	Δουκάτο του τόπου. Λογιστικό;
	9:2	1701	Αργοστόλι	" " "	Δουκάτο.
	9:2	1701	Παξοί	" Β', 190	Δουκατόνι ασημένιο Βενετίας.
	9:1	1704	Ζαχράτα	M.C., Ms. Morosini-Grimani, b. 462f. VIII.	Δουκάτο ασημένιο Βενετίας.
	9:1 γαζ.	1704	Αργοστόλι	Πετρόπουλος, Δ', 35	" " "
	6	1704	"	" " "	Δουκάτο τόπου. Λογιστικό;
	6	1705	Παξοί	" Β', 195	Μονέδα των Κοριφιών. Λογιστικό;
	6	1707	"	" ", 202	" " "
	6	1708	Κεφαλονιά	" Δ', 402	Δουκάτο Κορέντε. Τα 24 ασημένια δουκάτα κάνουν δουκάτα κορέντε 36 και 24 γαζέτες.
	9:2 σολδ.	1708	Πελοπόννησος	Κώδηξ Μέρτζιου, 149	Διατίμηση. Οι έμποροι της Πάτρας προτείνουν στις βεν. Αρχές αντιστοιχία προς L.10 προς αποφυγή της κερδοσκοπίας (στο ίδιο, σ. 150).
	6	1711	Αργοστόλι	Πετρόπουλος, Δ', 79-80	Δουκάτο του τόπου. Λογιστικό;
	9:10	1714	Βενετ/μενες περιοχές	Σ. Λάμπρος, ΔΙΕΕΕ 5, 758	Στις περιοχές που συνορεύουν με την οθωμαν. αυτοκρατορία πάει L. 10.
	12	1716-1718	Ζάκυνθος	Ζώης, Λεξικό, Β', 249	
	6	1716	Αργοστόλι	Πετρόπουλος, Δ', 99	Δουκάτο του τόπου. Λογιστικό;
	6	1717	"	" ", 406-407	Δουκάτο κορέντε.
	6	1718	"	" ", 108	Δουκάτο του τόπου. Λογιστικό;
	7:10	1718	Βενετία	ΕΙΒ- Παλ. Αρχ., reg. 58, φ. 33'	Δουκάτο ασημένιο. Ίδια τιμή και στα 1723-24 (Αρχ. Σελέκη-Σάρου, Fatture).
	12	1718	Επτάνησα	Κώδηξ Μέρτζιου, 187	Ξεπεσμός του δουκάτου στα Επτάνησα σε σχέση με τον Μοριά.
	10	1718	Πελοπόννησος	" " "	
	6:4	1733	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, ΜΜΙ, 273	Βενέτικο αργυρό δουκάτο.
	17:6	1753	Επτάνησα	ΙΑΚ, Arg. div., b. 54, f.XI, έγγρ. 11	
	17:6	1762	"	Rojago, II, 209/Ροντογιάννης, Α', 640/Λάμπρος, Τα επί..., σ.82	Δουκάτο ασημένιο Διατίμηση.
	8:1 (8:13)	1780	"	Αρχ. Λευκάδας/Μαχαιράς, 153	1/2 δουκάτο αργυρό. Διατίμηση.
	4 (4:7)	1780	"	" "	1/4 δουκάτο αργυρό. Διατίμηση.
	17:6	1780	"	Αρχ. Λευκάδας, μφ.18.9.1780/Ροντογιάννης, Α', 640/Μαχαιράς, 153	Δουκ. ασημ. Διατίμηση.
	6	1787	Κεφαλονιά	Τσιλιμίγκρα, 90	Δουκάτο τοπικό. Λογιστικό;
	11	1797/1799	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β', 90	Τάλιρο ενετικό.
	18	1798	Κέρκυρα	Θεοτόκης, Αναμνηστικών, 251	Δουκάτο ενετικό.
	6	1810	Παξοί	Πετρόπουλος, Β', 458	
	17:6	1811	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Α', 642	Δουκάτο ασημένιο.

λίρες	6	1818	Κέρκυρα	ΙΑΚ, Ι.Κ., φ. 23, έγγρ. 25	Δουκάτο κορφιάτικο. Διατίμηση.
μαρτσέλοι	13	1557	Νάξος	Κατσουρός, Ναξιακά, 64	Δουκάτο κορέντε.
μοτσενίγκοι	5:4 σολδ.	1563	Κρήτη	Ντούρου-Ηλιοπούλου, 142	
παράδες	28	1695	Πάμος	Αρχ. Μονής, κατ. 1695.	Δουκάτο βενέτικο αργυρό.
	36	1697	Σιάτιστα	Πανταζόπουλος-Τσούφα, 23	
	36	1707	Ανατολή	Ηυμπυζακι, 14, I, 390	
	48	1728	Κρήτη	Κωνσταντινίδης, Ειθέσεις, 368	Δουκάτο βενέτικο αργυρό.
	50	1741	Ανατολή	Βογιατζίδης, 114	Δουκάτο αργυρό.
	100	1800	Μεσήνα	Αρχείο Π.Ξ., κώδ. 3, φ. 147	
ρεάλια	13	16 ^{ος} αι.	Ανατολή	Φίλοπούλου, 321	
soldi	6:4 grossi	1561	Βενετία	Πλουμίδης, Αιτήματα..., 9	
σολδία	124	1563	Κρήτη	Ντούρου-Ηλιοπούλου, 141	
τιμίνια	13 : 7 άσπρα	1720	Πελοπόννησος	Κώδηξ Μέρτζιου, 187	Δουκάτο κορέντε. Συμφέρουσα εδώ η ανταλλαγή δουκάτων σε τιμίνια.
τορνέζια	952	1563	Κρήτη	Ντούρου-Ηλιοπούλου, 141	
υπέρπυρα	4:14 σολδ.	1422	Χάνδακας	Maltezu, 324	Υπέρπυρα κρητικά.
	6:12 σολδ.	1463	Κρήτη	Τσιρπανλής, Το κληροδόστημα, 254	Πριν το δουκάτο πήγαινε λιγότερο από 4 υπέρπυρα.
	8:12	1562	"	Μέρτζιος, Σταχυολογήματα, 265	
	9	1563	"	Ντούρου-Ηλιοπούλου, 141	
	8	1611	"	Σπανάκης, Η διαθήκη του Αντρέα Κορνάρου (1611), "Κρ. Χρ." 9 (1955) 407.	
φαρδίνια	8:12 σολδ.	1616	"	ASV, Not. di C., b. 58, L. 2, φ. 238 ^r	
φράγκα	192	1820	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β', 523	Τάλιορο ενετικό ή δουκάτο. Διατίμηση.
	5,75	1809	"	" " " 92	Ο.π.

ΔΟΥΚΑΤΟ ΝΑΠΟΛΗΣ (ασημένιο)
[(α) ναπολιτάνικο, δουκάτο ναπολιτάνικο]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
γρόσια	2	1789	Πάμος	Αρχείο Π. Ξ., κατ. 4, 82	
	2:20	1800	"	" " " , 147	
	3:5	1807	Επτάνησα	ΑΙΓ, κυβ. 218, έγγρ. 408	Δουκάτο των 10 carlini. Βλ. και ναπολιτάνικο.
	3:26:2	1809	"	ΑΕΚ, L. 806 ^α	Διατίμηση.
	7:13:1	1809	"	Ροντογιάννης, Β', 92	Διπλό. Διατίμηση.
	11	1809	"	" " "	Τριπλό. Διατίμηση.
	14:26:2	1809	"	" " "	Τετραπλό. Διατίμηση
	20:13:1	1809	"	" " "	Εξαπλό. Διατίμηση.
	8,80	1809	"	" " "	Διπλό. Διατίμηση.
	13,20	1809	"	" " "	Τριπλό. Διατίμηση.
	17,60	1809	"	" " "	Τετραπλό. Διατίμηση.

γρόσια	24,40	1809	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β', 92	Εξαπλό. Διατίμηση.
	5:20	1812 Νοέμ.-Δεκ.	Πρόβεζα	Σιορόκας, 215	
	5:5	1813 Φεβρ.	"	" "	
	5	1813 Μάρτ.-Απρ.	"	" "	
	6	1813 Μάιος	"	" "	
	5:10	1813 Ιούν.-Νοέμ.	"	" "	
	6	1819	Γιάννενα	Κουγέας, 97	Αναπολιτάνικο.
	6:10	1820	Πάργα	" ,106/ ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Αναπολιτάνικα ήτοι μαργιές. Διατίμηση.
λίρες βενέτ.	25	1807	Επτάνησα		Δουκ. των 10 carlini mon. lunga.
λίρες κερκ.	22	1809	"	ΑΙΓ, κυβ. 218, έγγρ. 408	Διατίμηση.
φράγκα	4,40	1808	"	ΑΕΚ, L. 806 ^A	Κατά την τιμή εκείνου του
	4,40	1809	"	ΙΕΕΕ, Μφ. 7.3.1808 ΑΕΚ, L. 806 ^A	Βασιλείου (Νάπολης).

ΔΟΥΠΙΑ (ευρωπαϊκό χρυσό)

[dupria, doumploni, doupla, voutupla, voutupia, toupia, flavri Ispanias tetradiplo]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
ασλάνια	56	1805	Υδρα	Λιγνός, Β', 249	
	72	1809	"	" Γ', 511	Δούπλα Γένοβας.
	66:4	1809	"	" " "	Δούπλα Ισπανίας.
γρόσια	30	1798	Ραχίτι	Ναυτ. Μουσείο Αιγαίου, Δ98	Τούπλα.
	24	1807	Μύκονος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 22297	Δουμπλόνη μισό.
	12	1807	"	" "	Δουμπλόνη κάρτο.
	34:33:1	1809	Επτάνησα	Ροντογ., Β', 92/ ΑΕΚ, L. 806 ^A	Φλωρί σπανιόλιο. Διατίμηση.
	17:16:2	1809	"	" " / " "	Τέταρτο δούπιας. Διατίμηση.
	8:28:1	1809	"	" " / " "	Ογδοο δούπιας. Διατίμηση.
	69:26:2	1809	"	" " / " "	Τετράδιπλη Δούπια. Διατίμηση.
	37:6:2	1809	Επτάνησα	Ροντογ., Β', 92/ ΑΕΚ, L. 806 ^A	Πορτογαλική. Διατίμηση.
	14:23:1	1809	"	ΑΕΚ, L. 806 ^A	Ρωμανική διπλή.
	7:11:2	1809	"	" "	Ρωμανική μισή.
	23:30	1809	"	" "	Δούπια Σαβοΐας.
	11:35	1809	"	" "	Σαβοΐας μισή.
	66:26:2	1809	"	Ροντογ., Β', 92/ ΑΕΚ, L. 806 ^A	Γένοβας τετράδιπλη.
	33:13:1	1809	"	" " / " "	Γένοβας μισή.
	16:26:2	1809	"	" " / " "	Γένοβας τέταρτο.
	37:6:2	1809	"	" " / " "	Πορτογαλική.
	79:17 1/2	1810	"	Αρχ. Λευκάδας	Doblone di Spagna.
	34:20	1812	Μύκονος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 22728	
	27	1812 Απρ.-Μάιος	Γιάννενα	Σιορόκας, 214	Δούπια Σαβοΐας.
	28	1812 Ιούν.-Ιούλ.	"	" "	" "
	30	1812 Σεπτ.-Νοέμ.	"	" "	" "
	32	1812 Δεκ. 1813 Φεβρ.	"	" "	" "
	33	1813 Απρ.-Μάιος	"	" "	" "
	34	1813 Ιούν.	"	" "	" "
	54	1814	Υδρα	Λιγνός, ΣΤ' 593	Ντούπια Πορτογαλίας.
106	1814	Σμύρνη	Hanson, 18	" "	Ντουμπλόνη.
92	1814	Αθήνα	" "	" "	"

γρόσια	23	1814	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17317/1	Κάρτο ντούπιας.
	11:20	1814	"	" "	Ογδοο ντούπιας.
	94	1815	Ηπειρος	Μελάς, Σελίδες, 144	Ντούπια Ισπανίας.
	11:25	1816	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17599	Ογδοο ντούπιας.
	23:10	1816	"	" "	Κάρτο ντούπιας.
	96	1817	Κων/πολη	Ερμής Κερδώος, Δ', 439	Φλουρί ισπανικό οκαπαλό (δόπ- πια). Τιμή κατά προσέγγιση, δια- μορφούμενη ανάλογα με τη ζήτηση και το πλήθος των νομισμάτων. Doublon d'Espagne entier.
	93	1817	Πελοπόννησος	Nanninga, Γ', 946	
	93	1817	Καλαμάτα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 10	
	11:25	1817	"	" " "	Ογδοο ντούπιας.
	96	1817	Υδρα	Λιγνός, Ε', 342	
	24	1817	Κων/πολη	" " , 399	Ντουμπλόνι Πορτογαλίας.
	54	1817	"	" " "	" Ισπανίας.
	30	1817	"	Tsenoglou, 44	Δούμπλα μαλαγματένια της Ρωσίας και της Γερμανίας.
	92	1817	"	Ερμής Κερδώος, Δ', 439	Δούπια Γένοβας. Τιμή κατά προ- σέγγιση ανάλογα με τη ζήτηση και το πλήθος των νομισμάτων.
	91	1818	Ανατολή	Rouqueville, Δ', 443	Δούπια Ισπανική. Υποτίμηση γρ. κατά 50% από το 1800.
	96	1818	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. Ο	
	24	1818	"	" "	Ντουπλόνι.
	12	1818	"	" "	Ντουπλονιού όγδοο.
	12	1818	"	" "	Ντούπιας όγδοο.
	24	1818	"	" "	Ντουπλονιού κάρτο.
	100:30	1818	Επτάνησα	Αρχ. Λευκάδας	
	95:30	1818	Κων/πολη	Λιγνός, ΣΤ', 20	
	55	1818	"	" " "	Ντούμπλα Πορτογαλίας.
	42:20	1818	"	" " "	" "
	93	1818	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Το 1/4 ντούπιας = 23:10.
	91	1819	Ανατολή	Rouqueville, Voyage, 126	Δούπια Ισπανίας.
	23:10	1819	Γερούα Αργους	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Κάρτο ντούπιας.
	26:30	1819	Αίγιο	" " "	" "
	25	1819	Κοσμάς Αργους	" " "	" "
	13:15	1819	Αίγιο	" " "	Ογδοο ντούπιας.
	11:25	1819	Γερούα Αργους	" " "	Οχάτο της τούπιας.
	12	1819	Αργος	" " "	Ογδοο τούπιας.
	90	1819	Γιάννενα	Ο Θησαυρός του Αλή, 348	
	98	1819	"	Κουγέας, 97	Δούπια Ισπανίας.
	94	1819	"	" "	Δούπια Γένοβας.
	100	1820	"	" , 106	Διατίμηση.
	96	1820	"	" "	Ντούπια Γένοβας. Διατίμηση.
	105	1820	Κοσμάς Αργους	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Τούπιας μπατούτικιες.
	59:10	1820	Υδρα	Athanassopoulos, 49	Δουμπλόνι ισπανικό και πορτογαλικό.
	60	1820	"	Λιγνός, ΣΤ', 447	Ντούπια Πορτογαλίας.
	120	1820	"	" " , 315	" Λισαβώνας.
	100	1820	Πάργα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Διατίμηση. Δούπια ισπανική.
	96	1820	"	" " "	Διατίμηση. Δούπια Γένοβας.
	116	1821 κ. έ.	-	ΓΑΚ, 15β, 1143	
	117	1821 Μάιος	Πάτρα	Παπαδιαμαντόπουλος, 41	
	13	1821 Μάιος	Βυτίνα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Ογδοο ντούπιας.
	116	1821 Αύγ.	Υδρα	Μαμαλάκης, 483	Τούπια.

γρόσια	120	1821	Αγ. Όρος	Μαμαλάκης, 485	Κάρτο ντούπιας.
	120	1822	Γαστούνη	Χρυσανθακόπουλος, 59	
	136	19 ^{ος} αι.	Αργος	IEEE, έγγρ. 1759	Κάρτο δουπίας.
	59	19 ^{ος} αι.	"	" "	
λίρες	16:16	1608	Βενετία	Magatti, 317	Dobla di Spagna. Διατίμηση.
	29	1686	"	Δημητρίου, 123	Διατίμηση.
λίρες βενέτ.	17	1659	"	Μέρτζιος, Μ.Ε., τχ. 2, 51	Οι 9½ χρυσές ντούπιες.
λίρες κερχ.	209	1809	Επτάνησα	ΑΕΚ, L. 806 ^Α	Διατίμηση. Το 1/4=104:10, το 1/8=52:5 και η τετράδιπλη=418.
	43:15	1809	"	" "	Δούπια ρωμάνικη μισή.
	87:10	1809	"	" "	Διπλή ρωμάνικη.
	142:10	1809	"	" "	Δούπια Σαβοΐας.
	71:5	1809	"	" "	Δούπια Σαβοΐας μισή.
	400	1809	"	" "	Τετράδιπλη Γένοβας.
	200	1809	"	" "	Γένοβας μισή.
	100	1809	"	" "	Γένοβας τέταρτο.
	223	1809	"	" "	Πορτογαλική.
λίρες στερλίνες	3	1816	Ελλάδα	Williams, II, 408	Το ισπανικό ντουμπλόνι.
	3:8 σελίν.	1817	Κων/πολη	Ερμής Κερδώος, Δ', 438	Ισπανική χρυσή δόπια.
παράδες	30	1814	Αργος	IEEE, έγγρ. 17317/1	Δέκατο έκτο ντούπιας.
πιάστρα	50	1800	Ανατολή	Rouqueville, Voyage, 126	Δούπια Ισπανίας.
ρεάλια	36	1726	Ισπανία	EIB. - Παλ. Αρχ., Γ. Μέλου, επιστ. 22.1.1726	"Ανέβασαν τις μονέδες και το γρόσι το κορρόντε το έβαλαν στα 9 ρεάλια που είναι 10% ζημιά και περισσότερο".
ρεάλια βελίον	60	1707	Βενετία	EIB. - Παλ. Αρχ. R. 145 ³ , φ. 343	Δουπλιούν.
τάλιρα	4	1814	Αργος	IEEE, έγγρ. 17317/1	Κάρτο ντούπιας.
	2	1814	"	" "	Ογδοο ντούπιας.
	1	1814	"	" "	Δέκατο έκτο ντούπιας.
τάλιρα ισπ.	15 ½	1818	Επτάνησα	Αρχ. Λευκάδας	Ντούμπλα χρυσή Πορτογαλίας.
	15	1819	Γιάννενα	Ο Θησαυρός του Αλή, 348	
	9	1820	Υδρα	Λιγνός, ΣΤ', 345	Τετράδιπλη Ισπανίας. Διατίμηση
φράγκα	83,60	1808	Επτάνησα	Μφ. Αρχ. Λευκάδας	Τετράδιπλη Γένοβας. Διατίμηση.
	80	1808	"	" " "	Δόπια χρυσή Ρώμης. Διατίμηση.
	16,50	1808	Επτάνησα	Μφ. Αρχ. Λευκάδας	Δουμπλόνι χρυσό Σαβοΐας.
	28,50	1808	"	" " "	Doppia romana.
	17,50	1809	"	ΑΕΚ, L. 806 ^Α	Μισή ρωμάνικη.
	8,75	1809	"	" "	Σαβοΐας.
	28,50	1809	"	" "	Σαβοΐας μισή.
	14,25	1809	"	" "	Τετράδιπλη Γένοβας.
	80	1809	"	" "/ Ροντογ. Β', 92	Μισή Γένοβας.
	40	1809	"	" "/ " " "	Τέταρτο Γένοβας.
	20	1809	"	" "/ " " "	Μισή Ισπανίας.
	41,80	1809	"	Ροντογ. Β', 92/ΑΕΚ, L. 806 ^Α	Τέταρτο.
	20,90	1809	"	" " "/ " "	Ογδοο.
	10,45	1809	"	" " "/ " "	Πορτογαλική.
	44,60	1809	"	" " "/ " "	Τετράδιπλη Ισπανίας.
	83,60	1809	"	" " "/ " "	Μόνο το Μάη του 1812 ανέβηκε στα 28,27 φρ.
	28	1812 Απρ.-1813 Ιούν.	Γιάννενα	Σιορόκας, 212	Δούπια Ισπανίας.
	83,75	19 ^{ος} αι.	Ανατολή	Rouqueville, Voyage, 126	

ΖΟΛΟΤΑ (ευρωπαϊκό και τούρκικο ασημένιο)
[ζ(ο)λότι, ζλότα, julota, izlot, zalta]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
άσπρα	75	1641	Ανατολή	Καφταντζής, '93 ή '65	Διατίμηση. Κατ'αρχήν είχε αποκλεισθεί από την κυκλοφορία.
	38	1641	"	" " " "	
	55	1655	Κων/πολη	Thévenot, I, 128/ Tounefort, Relation, I, 129	Ζολότα αυτοκρατορική.
	55	1656	"	Hasluck, 75	
	55	1664	"	Mantran, πίν. 2	
	66	1669	"	" "	
	100	1671	Πάτμος	Αρχ. Μονής, κατ. 1671	
	80	1680	Ανατολή	Hasluck, 75/ Belin, 168	
105;	1692	Κων/πολη	Mantran, πίν.2		Ζολότα αυτοκρατορική.
90	1700	"	" "		
80	1704	Χάνδακας	Σταυρινίδης, Γ', 317		Διατίμηση.
80	1709	Ανατολή	Somavera, 247		Ζολότα τούρκικη. Διατίμηση.
80	1715	Πελοπόννησος	Brue, 104		
90	1717	Ανατολή	Belin, 208		Ζολότα τούρκικη. Διατίμηση. Κοπή νέων νομισμάτων.
90	1719	"	Σταυρινίδης, Δ', 85		
137	1719	"	" " " "		Hatik jolota.
84	1720	Σιάτιστα	Πανταζόπουλος-Τσούγκα, 108		Νέα ζολότα. Διατίμηση.
90	1721	Θεσσαλονίκη	Βασδραβέλης, Α', 152		
88	1721	"	" " " "		Παλαιά ζολότα των 6 δραμ. Διατίμηση.
90	1725	Ανατολή	Belin, 216-217/ L.-P., XXXV		Ζολότα τούρκικη νέα. Διατίμηση.
88	1725	"	" " / " "		Ζολότα ευρωπαϊκή παλαιά. Διατίμηση.
90	1728	Κρήτη	Σταυρινίδης, Δ', 175		Πριν πήγαινε 103 άσπρα. Ζολότα παλαιά βάρους 6 δραμ. Ζολότα νέα. Διατίμηση.
90	1730	Θεσσαλονίκη	Πιαδου, 133		
88	-	"	Βασδραβέλης Α', 152		
90	-	"	" " " "		
112	1739	Αρτα	A.N., Aff. Etr., B/1/171		Κατά 25% αυξημένο απ' ό,τι σ' άλλες σκάλες.
90	1787-1797	Ανατολή	Κόλιας, 453		Ζολότα η απλή.
120	1787-1797	"	" "		Ζολότα η μεγάλη.
90	1790	Σέριφος	Αρχ. Σερίφου, κατ. 3, φ. 31		Ζολότα διπλή (Εξηντάρα). Στο ίδιο έγγραφο αναφέρονται και "εξηντάρες" ίσες προς 180 άσπρα η μία.
λίρες	6:14	1690	Πελοπόννησος	ASV, b. 844	Προέρχονται από χαράτσι κτήσεων του Αρχιεπισκόπου. Πολλές κάλπικες.
	6:14	1691	"	Κώδηξ Μέρτζιου, 94	Iselotte. Προέρχονται από την οθωμανική αυτοκρατορία και οι περισσότερες είναι κίβδηλες.
	8 9: 4	1715 1720	" Γιάννενα	Brue, 102 Μέρτζιος, Πάσ ήτο η Αυλή του Πασά Ιωαννίνων το 1720, "H.E." 2 (1953) 347	

λίρες	6:12	1780	Επτάνησα	Ροντογ. Α΄, 640/ Μαχαράς, 154/ Μφ. ΙΑΚ	Τούρκικη, βάρους 68 καρατίων. Διατίμηση της 18. 9.1780. Ζολότα διπλή. Διατίμηση.	
	13:10	1780	"	Ο.π.		
L. tournois	2:5	1785	Ανατολή	Baron de Tott, I, 108	Σταθερή σ' όλο το 18° αι. Ζολότα νέα. Και η μισή ζολότα ίση με παράδες 13:1. Ζολότα νέα.	
	2	1744	Θεσσαλονίκη	Svoronos, 116		
παράδες	30	1604	Κων/πολη	Γεδεών, Βραχέα..., 62		
	33	1714	Ανατολή	Hupmuzaki, 14, I, 584		
	26:2	1716	Κων/πολη	ANF, F12-645		
	30	1719	"	Σταυρινίδης, Δ΄, 53		
	30	1728	Κρήτη	Κωνσταντινίδης, Εκθέσεις, 368		
	30	1735	Μύκονος	ΙΕΕΕ, έγγο. 22778		
	30	1735-1736	Ανατολή	Belin, 225/ L.-P., XXXV		
	33	1772	"	Υψηλάντης, Τα μετά..., 486-7		Ζολότα ευρωπαϊκή (φιορίνι).
	30	1785	"	Baron de Tott, I, 108		
	30	1790	Σέριφος	Αρχ. Σερίφου, κατ. 3, φ. 3		
	30	1794	Ανατολή	Comidas, 49		
	30	1795	Θεσσαλονίκη	Σιμόπουλος, Β΄, 640		
	40	1795	"	" " "		Izlot. Izlot νέο ή γρόσι.
	20	1813	Γιάννενα	Κουγέας, 71		
	30	17° αι. (τέλη)-1839	Ανατολή	Sass, 167		
sous γαλλ.	40	1716	Κων/πολη	ANF, F12-645	Και η μισή ζολότα ίση με 20 sous γαλλικά.	
τάλιρα (dollar)	2/3	1745	Τουρκία	Collection, 510.	Το dollar=40 παράδες.	

ΚΑΡΑΓΡΟΣΙ (ευρωπαϊκό ασημένιο)

[Kara girus, καρά γρούς, καραγρόσι αυστριακό, πιάστρο αυστριακό, σουηδικό τάλιρο, τάλιρο Ουγγαρίας]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
άσπρα	36	16° αι. (αρχές) 1581- 1585	Ανατολή	Hammer, VII, 413	Τάλιρο αργυρό γερμανικό. Τάλιρο αργυρό. Μετά το 1581 έπεσε στα 40 άσπρα, για να ξαναβεί το 1585 στα 50. Γρόσι γερμανικό. Πιάστρο αυστριακό. Σ' αυτή την τιμή τρέχει σ' όλα τα τούρκικα σκαλώματα, όταν τα πλοία πρόκειται ν' αποπλεύσουν για την Αλεξάνδρεια, ύστερα όμως από τον απόπλου τους κατεβαίνει στα 162 ή το πολύ στα 175 άσπρα. Kara girus 9 δραμ. Διατίμηση. Έχει την ίδια ισοτιμία με atik jolota και dukat girus των 8 1/2 δραμ. και 2 1/2 καρατίων. Διατίμηση. Γερμανικό γρόσι των 9 δραμ.
	50		"	Belin, 32, 116	
	80	1651	"	L.-P., XXXIII	
	75	1656	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
	180	1709	Τούρκικα λιμάνια	Μέρτζιος, MMI, 263	
	137	1719	Κρήτη	Σταυρινίδης, Δ΄, 85	
	181	1725	Ανατολή	Belin, 217	

γρόσια	1:-: 60	1717	Θεσσαλονίκη	Μάξιμος, 157	Καράγκρους γερμανικό.
	1	1741	"	Μέρτζιος, ΜΜΙ, 305	Καραγκρόσι.
	2	1742	"	" " , 315	Τάλιρο καραγκρός.
	2	1772-1773	Κρήτη	Baladié, 245	Καραγκρού.
	3:13	1795	Τουρκία	Σιμόπουλος, Β', 640 (69)	Ουγγακικό τάλιρο (ή σουηδικό).
	2:20	1803	Κων/πολη	Δάρβαρις, 240	
	5:30	1814	Γιάννενα	ΕΒΕ, κώδ. 4, σ. 39	
	7 (:)	1820-1821	Θεσσαλονίκη	Βασδραβέλης, Α', 435	Ουγγακικό τάλιρο.
λίρες	10:10	1724	Βενετία	ΕΙΒ., Αρχ. Σελέκη-Σάρου, fat. 16.5.1724.	
παράδες	82	1752	Θεσσαλονίκη	Ιλιάδου, 59	Καραγκρόσι αυστριακό.
	100	1791	Κων/πολη	Stamatoyannopoulou, 173	Τον ίδιο χρόνο στη Σμύρνη =134 παράδες, ενώ το 1798 =134 ή 135 παράδες.
	135	1797	"	" "	Καραγκρόσι αυστριακό.
	135	1797	Λάρισα	" "	" "
	130-135	1800	"	" "	" "
	37	1803	"	" "	" "
	140	1810	"	" "	" "

ΛΙΡΑ ΑΓΓΛΙΑΣ (ασημένιο)
[Λίρα στερλίνα]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
γρόσια	5-7	1740	Κων/πολη	Issawi, 329	
	8	1770	"	" "	
	9:5	1780	"	" "	
	11:1	1790	"	" "	
	12	1794	"	" "	
	13:5	1795	"	" "	
	13:5	1796	"	" "	
	15:8	1799	"	" "	
	12	1800	"	" "	
	14:1	1802	"	" "	
	15	1803-1804	"	" "	
	15:9-17:5	1805	"	" "	
	15	1806	"	" "	
	16:5	1806	"	" "	
	16:7	1806	"	" "	
	14:9	1807	"	" "	
	19	1808-1809	"	" "	
	20:5	1809	"	" "	
	19:6,19:9	1810	"	" , 330	
	19	1816	"	" "	
	32 ~	1817-1820	"	" "	
	40 ~	1822	"	" "	
σολδία	240	1818	Επτάνησα	ΑΕΚ, έγγρ. 931 ^β	Τα σολδία αυτά κόβονται ειδικά για τα νησιά.

ΛΙΡΑ ΒΕΝΕΤΙΑΣ (ασημένιο)
[λίτρα]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
άσπρα 21,8	1773	Πάτμος	Αρχείο Π.Ξ., κατ. 2, φ. 90	Και σ' άλλη περίπτωση 27, στον ίδιο χρόνο.
22,4	1778	"	" " " φ. 90'	
25,89	1780	"	" " " φ. 112	
29,66	1783	"	" " " φ. 147'	
30	1792	"	" " " φ. 4, 82	
42	1809	Σέρρες	Παπαγεωργίου, Μία εμπο- ρική, 156	Τόσο υπολογίζεται για τις πωλήσεις βιβλίων στα εργα- στήρια των δύο πόλεων.
45	1809	Γιάννενα	" " "	
γαζέτες 10	1629	Κρήτη	ASV, N. di C., b. 60, l. 16, c. 149	Ιδια τιμή και στα 1640.
10	1634-1635	Χάνδακας	Καζανάκη-Λάππα, 260, 263	
10	1645	"	Δετοράκης, 251.	
10	1780	Λευκάδα	Ροντογιάννης, Α', 646	
10	1811	Ζάκυνθος	Αντιγρ., ΓΑΚ, Δ. 109	
γρόσια ενετικά 6	1773	Λευκάδα	Ροντογιάννης, Α', 642	Γροσάκια, grossi.
γρόσια τούρκ. κράιτσε (kreutzer)	18 ^{ος} αι. (μέσα) 1574	Πάτμος Κρήτη	Βιβλ. Μονής, BN 130 Papadopoli, Candia, 5-6	Τα γερμανικά kreutzer.
λίρες ιταλικές	1809	Ζάκυνθος	Δημητρίου, 297	Δηλ. η 1 L. ιταλ.=1:19:1 L. βεν.
1/2	1816	Βενετία	Πεοδίκης, 74-75	
--51:2	1816	"	Μηνολόγιον, Βενετία 1816, σ. 47-48	
λίρες κερκ.	1659	Κέρκυρα	Νικοκάβουρα, 140	"Λίτραις εκατονεννήντα επτά βενετικαίς όπου κάνουν κορφιάτικαις διακόσαις σαράντα επτά". Διατίμηση.
παράδες 4	1780	Επτάνησα	Μφ. Αρχ. Λευκάδας	Λίρα τοπική. Διατίμηση.
4	1802	Λευκάδα	Ροντογιάννης, Β', 91	
5	1808	"	" " "	
6:2	1809	Επτάνησα	ΑΕΚ, L. 806 ^Α	
22 1/2	1816	Βενετία	Πεοδίκης, 79-80	
16	1818	Κων/πολη/ Σμύρνη	Βελουδής, 632, 637	
παύλοι (paoli) σολδία 1 1/2	1803	Γιάννενα	Κουγέας, 197	Διατίμηση του προβλεπτή Jacopo Foscarini: πριν πήγαινε 90.
75	1575 Ιαν.	Κρήτη	Χατζιώτης, 43	
σολδίνια 10	1809	Ζάκυνθος	Δημητρίου, 297	Σολδίνια ή marchetti.
20	1563	Κρήτη	Ντούρου-Ηλιοπούλου, 142	
90	1571	"	Γιαννόπουλος, Η Διοικητική, 82	Παλιότερα πήγαινε 60. Σολδίνια κρητικά: αντί για 60 ή 20 σολδία που πήγαινε παλιότερα.
90	1574	"	Papadopoli, Candia, 5-6	
75	1576	"	Γιαννόπουλος, Η Διοικητική, 82	Μείωση από Foscarini. Υπέροτρα 125=L.53 και γαζέτες 25.
υπέροτρα 2:26 σολδίνια	1574	"	" " "	
2:20 σολδίνια	1630	"	ASV, N. di C., b. 61, l. 17, φ. 142	

ΛΟΥΔΟΒΙΚΙ (ευρωπαϊκό χρυσό)
[λοβίκι, λοίτζα, λουίγκι, λουίτσι]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
γρόσια	14:4	1797	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 32	Διατίμηση. Γαλλικό χρυσό.
	17:15	1807	"	ΑΙΓ, κυβ. 218, έγγρ. 408	Λουίτζι χρυσό Γαλλίας.
	19:30	1809	"	ΑΕΚ, L. 806 ^Α /Ροντογ. Β', 92	Διατίμηση. Λουίτσι μονό.
	39:20	1809	"	" " / " "	Διατίμηση. Λουίτσι διπλό.
	18 (ασλάνια)	1809	Υδρα	Λιγνός, Γ', 511	Λοίτζα Φραντζας.
	19:20	1811	Γιάννενα	Αρχάκη, 75	
	24:37	1812	"	" "	
	24:15	1812 Νοέμ.	Πρόβεζα	Σιορόκας, 216	
	25	1812 Δεκ.	"	" "	
	24:27	1812	"	Αρχάκη, 79	
	23:37	1813	"	" "	
	23	1813 Φεβρ.-Απρ.	"	Σιορόκας, 216	
	25	1813 Μάιος	"	" "	
	24:10	1813 Ιούν.-Νοέμ.	"	" "	
	23	1812 Απρ.	Γιάννενα	" , 214	
	23:20	1812 Μάιος	"	" "	
	24	1812 Ιούν.-Ιούλ.	"	" "	
	25	1812 Σεπτ.-Οκτ.	"	" "	
	25:10	1812 Νοέμ.	"	" "	
	25:20	1812 Δεκ.-1813 Μάιος	"	" "	
	27	1813 Ιούν.-1814 Ιαν.	"	" "	
	25:33	1813	"	Αρχάκη, 75	
	27	1814	"	" "	
	54	1814 Ιούν.	"	ΕΒΕ, κώδ. 4, σ. 37.	Λουβίκι.
	58	1819	"	Κουγέας, 97	
	30	1820-1821	Ανατολή	Βασδραβέλης, Α', 435	
	59	1820	Πάργα	Κουγέας, 106/ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Διατίμηση.
	69	1821 Φεβρ.	Πρόβεζα	Κουγέας, 254	
λίρες βενέτ.	112:16	1798	Κέρκυρα	Θεοτόκης, Αναμνηστικών, 251	Luigi di Francia.
	139	1807	Επτάνησα	ΑΙΓ, κυβ. 218, έγγρ. 408	Λουίτζι χρυσό των 24 λιρών tournois: moneta lunga.
λίρες κερκ.	118:10	1809	"	ΑΕΚ, L. 806 ^Α	Λουίτσι μονό.
	237	1809	"	" "	Λουίτσι διπλό.
φράγκα γαλλ.	23,70	1808	"	ΙΕΕΕ, μφ. 7.3.1808	Κατά την τιμή της Γαλλίας.
	23,70	1809	"	Ροντογιάννης, Β', 92	Διατίμηση. Λουίτσι μονό.
	47,40	1809	"	" " "	Διατίμηση. Λουίτσι διπλό.
	23,70	1812-1814	Γιάννενα	Σιορόκας, 212	

ΜΑΧΜΟΥΤΙΕΣ (τούρκικο χρυσό)

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
γρόσια 25	1814	Κων/πολη	Turner I, XVII, XVIII.	
25	1817	Καλαμάτα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
25	1818	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 0	
25	1818	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
25-28	1819	Γιάννενα	Ο Θησαυρός του Αλή, 348	
25	1819	"	Κουγέας, 97	
25	1819	Αργος και περιοχή	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
25	1820	Κων/πολη	Turner, I, XIX	
25	1820	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Διατίμηση.
25	1820	Πάργα	Κουγέας, 106	
25	1820	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 109/ Βασδοβέλης, Α', 435	
25	1821	"	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 25	Μαχμουτιές μισός.
2:20	1821	"	" " "	Μαχμουτιές κάρτο.
6:10	1821	"	" " "	Μαχμουτιές μισός.
15	1821	Αρτα	Περιεχόμενα ΓΑΚ, 15β, 1037	
25	1821	Λαγκάδια	Αρχ. Δεληγιάννη, III, 2, 3	
30	1821	Γιάννενα	Κουγέας, 311	Μαχμουτιές μισός.
15	1821	Πρέβεζα	" , 276	
28	1821 Φεβρ.	"	" , 275	
27	1821 Μάρτ.	Μπιτόλια, (Μοναστήρι)/ Σέρρες	" , 269, 265	
26:20	1821 Μάρτ.	Μέτσοβο	" , 266	Τρέχουσα τιμή.
26	1821 Απρ.	"	" , 275-6	Στις 23.4.1821 με διαταγή του αφέντη των Ιωαννίνων ανεβαί- νει κι εδώ στα 28 γρόσια.
25	1821 Μάιος	Πάτρα	Παπαδιαμαντόπουλος, 42	
25	1821 Μάιος	Βυτίνα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
25	1821 Ιουλ.-Αύγ.	Υδρα	Μαμαλάκης, 457, 483	
27	1821 Αύγ.	Αγ. Όρος	" , 485	
25	1822	Κύθηρα	Βακαλόπουλος, Πειρατεία, 86	
26	1822	Γαστούνη	Χρυσανθακόπουλος, 59	
26	1822	Ζάκυνθος	Αρχ. Ελλ. Παλιγγ., τ.7, σ.56	«...εβιάσθαι να πληρώση αυτούς με μαχμουτιέδες προς γρόσια είκοσι ένα ζωάνθια τον κάθε εν, ως τρέχουν εις την πιάτζα».
λίρες αγγλ. - : 12:5 1/4	1820	Λονδίνο	Turner, I, XIX	

ΜΠΕΣΛΙΚΙ (τούρκικο ασημένιο)
[μπεϊλίκι, πεντάρι, τούρκικο τάλιρο]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
γρόσια 5	1806	Αγ. Ορος	Μονή Ξηροποτάμου, κώδ. 2306, στο παράφυλλο.	
2:22	1810	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17610/3	Τούρκικο τάλιρο.
5:10	1814	Σέρφος/Υδρα	Λιγνός, Ε', 141	
5	1814	Κων/πολη	Turner, I, XVII, XVIII	
5:15	1814	Γιάννενα	ΕΒΕ, κώδ. 4, σ. 39	
5:30	1814	Σμύρνη	Hanson, 18	Τούρκικο τάλιρο ή μπεσλίκ.
5	1814	Αθήνα	" "	" "
5	1816	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17599	
1:10	1816	"	" "	Κάρτο μπεσλικιού.
5	1817	Υδρα	Λιγνός, Ε', 342	
5	1817	Γιάννενα	ΙΕΕΕ, έγγρ. 1560	
5	1817	Καλαμάτα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
5	1818-1819	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 0	
5	1819	Αργος/Αίγιο	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
5	1819	Γιάννενα	Ο Θησαυρός του Αλή, 348	Μπεσλίκι αργυρό.
5:5	1819	"	Κουγέας, 97	
5	1820	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
5	1820	Πάργα	" " , 106	Διατίμηση.
5	1820	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 109	
5	1820	Κων/πολη	Turner, I, XIX	
5	1820	Υδρα	Λιγνός, ΣΤ', 315	
5	1821	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 25	
5	1821 Μάιος	Πάτρα	Παπαδιαμαντόπουλος, 42	
5	1821 Μάιος	Βυτίνα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
5	1821 Ιουλ.	Αγ. Ορος	Μαμαλάκης, 457	Μπεϊλίκι.
5:10	1822	Γαστούνη	Χρυσανθακόπουλος, 59	
10:20;	19 ^{ος} αι.	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17599	
λίρες αγγλ.	2 1/2	Λονδίνο	Turner, I, XIX	
παράδες	5	Θεσσαλονίκη	Σιμόπουλος, Β', 640	Ασημένιο.
	5	Ανατολή	Sass, 167	"
	5	"	Ερμής Κερδώος, Δ', 439	Πεντάρι ασημένιο.
200	1818	Επτάνησα	Αρχ. Λευκάδας, έγγρ. 4.7.1818	Διατίμηση. Pissilichi χρυσό. Το 1/2=100, το 1/4=50 και το 1/5 λεγόμενο piastra=40 παράδες.

ΝΑΠΟΛΕΟΝΙ [ευρωπαϊκό, χρυσό και ασημένιο]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
γρόσια 14:20	1807	Επτάνησα	ΑΙΓ, κυβ. 218, έγγρ. 408	Των 20 φράγκων, χρυσό.
15:5	1808	"	Moschorouios, II, 246	Ο.π.
16:26:2	1809	"	Ροντογιάννης, Β', 92	Διατίμηση. Χρυσό των 20 φρ.
33:13:1	1809	"	Ροντογιάννης, Β', 92/ ΑΕΚ, L. 806 ^Α	Διατίμηση. Ναπολεόνι χρυσό διπλό.
16:20	1811	Γιάννενα	Αρχάκη, 75	Διατίμηση.
4:10	1811	"	" , 74	
21:30	1812	Πρέβεζα	" , 79	
5:6	1812	Γιάννενα	" , 79	
5:23	1812	"	" , 74	
21:20	1812	"	" , 75	Διατίμηση.
20	1812 Απρ.	"	Σιορόκας, 214	"
5	1812 Απρ.	"	" , 213	
21	1812 Μάιος-Ιούν.	"	" , 214	
5:5	1812 Μάιος-Ιούλ.	"	" , 213	
21:5	1812 Ιούλ.	"	" , 214	
22	1812 Σεπτ.-Νοέμ.	"	" "	
5:20	1812 Σεπτ.-Δεκ.	"	" , 213	
21:20	1812 Νοέμ.	Πρέβεζα	" , 216	
5	1812 Νοέμ.	"	" , 215	
5:5	1812 Δεκ.	"	" "	
22	1812 Δεκ.	"	" , 216	
22:20	1812 Δεκ.-1813 Μάιος	Γιάννενα	" , 214	
5:18	1813	Πρέβεζα	Αρχάκη, 74	
4:31	1813	"	" , 79	
21:5	1813	"	" "	
23:20	1813	Γιάννενα	" , 75	
5:15	1813 Φεβρ.	"	Σιορόκας, 215	
20	1813 Φεβρ.-Απρ.	Πρέβεζα	" , 216	
4:20	1813 Φεβρ.-Απρ.	"	" , 215	
5:5	1813 Απρ.	Γιάννενα	" "	
5:20	1813 Μάιος	Πρέβεζα	" , 216	
22	1813 Μάιος-Ιούν.	"	" , 215	
23	1813 Ιούν.	Γιάννενα	" , 214	
4:30	1813 Ιούν.-Νοέμ.	Πρέβεζα	" , 215	
21:10	1813 Ιούλ.-Νοέμ.	"	" , 216	
5:20	1813 Μάιος-1814 Ιαν.	Γιάννενα	" , 215	
24	1813 Ιούλ.-1814 Ιαν.	"	" , 214	
24:20	1814	"	Αρχάκη, 75	
5:20	1814	"	" , 74	
5:20	1814	"	ΕΒΕ, κώδ. 4, σ. 39	Ναπολιτάνικο.
47	1815	"	Λέων Μελάς, Σελίδες της Ηπειρού, Αθήνα 1963, σ. 144	Διπλό.
6	1819	"	Αρχάκη, 74	
24:20	1820	Πάργα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105/ Κουγέας, 106	Διατίμηση. Χρυσό τετραπλό. Τα τέσσερα ναπολεόνια = 98 γρόσια.
14:30	1821	Υδρα	Μαμαλάκης, 483	

γρόσια	28	1821 Μάρτ.	Μέτσοβο/ Σέρρες	Κουγέας, 266, 269	Αλλού το λέει "κομμάτι των 20 φράγκων".
	17	1821 Αύγ.	Αγ. Ορος	Μαμαλάκης, 483, 485	
λίρες	116	1807	Επτάνησα	ΑΙΓ, κυβ. 218, έγγρ. 408	Των 20 φρ. Moneta lunga.
	236	1807	"	Αντιγρ. ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., Δ. 109	Moneta del Paese. Διατίμηση 21.11.1807.
	400	1809	"	Ροντογ. Β', 92/ ΑΕΚ, L. 806 ^Α .	
λίρες κερκ.	100	1809	"	ΑΕΚ, L. 806 ^Α	
φράγκα	20	1809	"	Ροντογ. Β', 92/ ΑΕΚ, L. 806 ^Α	Διατίμηση.
	40	1809	"	Ροντογιάννης, Β', 92	Διατίμηση.
	20	1812-1814	Γιάννενα	Σιορόκας, 212	
φράγκα γαλλ.	5	1812-1814	"	" , 211	

ΝΙΣΦΙΕΣ (τούρκικο χρυσό)
[ισφιές, νεσφιές, νισφιγιές]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
γρόσια	2:20	1801	Πάρος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 8242	Φλουρί ισφιές.
	2	1801	"	" "	Νισφιές μισός.
	2:20	1801	Ανατολή	Οικονόμος, Επιστολαί, 554	Νισφιές ξερομαχπουπιού πολιτι- κου. Διατίμηση.
	2	1801	"	" " "	Νισφιές ξερομαχπουπιού μισίρι- κου. Διατίμηση.
	3:10	1809	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 20	Νισφιές πολιτικός.
	2:30	1809	"	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17269/3	Νισφιές μισίρικος.
	2:30	1810	"	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	" "
	3:30	1811	Κων/πολη	Ηυμπuzaki, 13, 151	Σταμπόλ-νισφιγιεσί. Διατίμηση.
	3:10	1811	"	" " "	Μισίρ-νισφιγιεσί. Διατίμηση.
	3:10	1813	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ., Βλ., Γ2 ^Α	Ησφιές μισίρικος.
	3:30	1813	"	" " "	Ησφιές πόλεως.
	1:30	1816	"	" " , κ.105	Μισίρι νισφιές.
	4	1818	"	" " "	Νισφιές πόλεως.
	3:20	1818	"	" " "	Μισίρικος νισφιές.
	2:10	1820	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 23	

ΠΑΡΑΣ (τούρκικο ασημένιο)
[μεδίνα, μαϊνι, παρασί]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
άσπρα 1 1/2	1596	Αίγυπτος	Hasluck, 46 σημ. 20· 76 σημ. 92.	Maidin.
3	1636	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
3	1644	"	" "	
2 1/2	1656	Αίγυπτος	Hasluck, 45	Maidin.
4;	1664	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
3	1676-1678	"	" "	
4	1680;	Αίγυπτος	Κυπριανός, 309.	
4	1690	Ανατολή	Belin, 176	
4	1690	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
3	1691	Κρήτη	Σταυρινίδης, Β', 395	Διατίμηση. Τόσο υπολογιζόταν κατά την είσπραξη των φόρων.
4	1691-1692	"	" " "	Διατίμηση. Τόσο υπολογιζόταν κατά τις πληρωμές από το Δημόσιο Ταμείο.
3	1693	"	" ", 429	Διατίμηση. Τόσο υπολογιζόταν κατά την είσπραξη των φόρων.
4	1694	"	" Γ', 23	
4	1695	"	" ", 103	
3	1700	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
3	1707	Ανατολή	Somavera, 247	
4	1717	Κρήτη	Σταυρινίδης, Δ' 16	
4	1720	Κων/πολη	Σιμόπουλος, Β', 102	Παρασί.
4	1728	Χάνδακας	Σταυρινίδης, Δ', 175	Σ' αυτή την τιμή καταβάλλονταν οι μισθοί του προσωπικού του τεμένους, ενώ εκείνοι απαιτούσαν την ισοτιμία προς 3 άσπρα.
3	1817	Ανατολή	Ερμής Κερδώος, Δ', 438	Είχε εξαφανισθεί ο παράς το 1817;
γαζέτες 1 1/2	1818	Κέρκυρα	Εφημ. Ηνωμ. Κρ. Ιον. Νήσων, αρ. 31	Οι πολλοί καθορίζουν τις τιμές σε παράδες -αντί σε γαζέτες- «είδος νομίσματος καταστάν σήμερα φανταστικών...».
δηνάρια 6	1786	Κων/πολη	Baron de Tott, I, 140	
κάρλοιοι γαλλ. liards 1;	1668	Αθήνα	Καμπούρογλου, Μνημεία, Β', 20	
6	1744	Θεσσαλονίκη	Svoronos, 116	
σολδία 4	17 ^{ος} αι.	Ανατολή	Hammer, VI, 512	
3	1690	Πελοπόννησος	ASV, b. 844	Προέρχονται από το χαράτσι κτήσεων του Αρχιεπισκόπου.
3	1691	"	Κώδης Μέρτζιου, 94	
5	1780	Επτάνησα	Μφ. ΙΑΚ/Ροντογιάννης, Α', 640/Μαχαιράς, 154	Διατίμηση. Βάρος περίπου 3 καράτια.
1/2	1795	Αθήνα	Σιμόπουλος, Β', 639	
3	1809	Κέρκυρα	Μφ. ΑΕΚ, L. 803 ^Α	Σολδία κερκυραϊκά.
φράγκα 0:03	1809	Επτάνησα	ΑΕΚ, L.806 ^Α / Ροντογιάννης, Β', 92	Διατίμησή της 9.7.1809.
0:02	1813	"	ΑΙΓ, Ε.Π., έγγρ. 31	Διατίμηση.

ΠΑΤΑΚΑ (τούρκικο ασημένιο)
[γρόσι πατάκα]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
γρόσια 2	1779	Μύκονος	Ναυτ. Μουσείο Αιγαίου, Δ3	Πατάκα του Λιβόρνου. Πατάκα τουρκική.	
2	1790	Σέριφος	Αρχ. Σερίφου, κατ. 3, φ. 31'		
2:23	1791	Σμύρνη	Κρεμμυδάς, Εμπ. πρακτ., πίν. 13		
2:10	1793	Μύκονος	" " "		
3:02	1794	"	" " "		
3:13	1795	Θεσσαλονίκη	Σιμόπουλος, Β', 640		
4	1796	Μύκονος	Κρεμμυδάς, Εμπ. πρακτ., πίν. 13		
4	1798	"	" " "		
3:20	1805	Ανατολή	ΓΑΚ, Κ 60, χφ. 140/ Ζεφλέντης, 115.		Διατίμηση.
5:20	1811	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 28		Εκ στόματος προσταγή.
5:20	1811	Κων/πολη	Hurmuzaki, 13, 151		
5:20	1812	Λιβαδειά	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105.		
μαϊδια 90	1816	Αίγυπτος	Ερμής Κερδώος, Γ', 158	Λογιστική αντιστοιχία.	
σεβίλλια 1 ½	1816	"	" " " "	Ο.π.	

ΡΕΑΛΙ (ευρωπαϊκό ασημένιο)
[αμπουκέλ, κρουζάδο ασημένιο, λεόνι, ράλα, ριάλι, ριγιάλι]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
άσπρα 100	16 ^{ος} αι.	Ανατολή	Rapadopoli, I, 69-70	Ριάλι κρουζάδο (της Ισπανίας). Ρεάλι γρόσι. Διατίμηση πριν από το 1641 "πήγαινε άσπρα ρκ'".	
70	1592	Ζάκυνθος	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30		
104	1614	"	" " " " , 31		
100	1630	Νάξος	Κατσουρός, Ζ', 130		
116 5/11	1640	Επτάνησα	" " " , 28		
80	1641	Ανατολή	N.E. 7, 189/ Καφταντζής, 93		
90	1643	Ζάκυνθος	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 31		
82 ½	1655	Αίγυπτος	Hasluck, 75		
80	1656	Ανατολή	" "		
100	1670	Λευκάδα	Τσιλιμίγκρα, 72		
80	1670	Τουρκία	Hasluck, 75	Ριγιάλιον γρόσιον ανελλιπές τόσο υπολογιζόταν για την είσπραξη των φόρων. Ρεάλι των 8 1/6 δραμ. Διατίμηση.	
90	1672	Χάνδακας	Σταυρινίδης, Β', 67		
186	1725	Ανατολή	Belin, 217/L.-P., XXXV		
100	1733	Επτάνησα	Ζώης, Λεξικό, Α', 480		
100	1752	"	Ζώης, Ιστορία, 425		
γαζέτες 100	16 ^{ος} αι.	Ανατολή	Rapadopoli, I, 69-70		
58	1585	Κων/πολη	Μαυροειδή, 317		Ισπανικό ρεάλι.

γαζέτες	58	1590	Κων/πολη	Μαυροειδή, 319	Ή 116 σολδία.
	104	1630	Βεν/νες περιοχές	Ξανθουδίδης, 157	(Ρεάλι) τάλιρο.
	104	1637-1640	" "	" " , 348	" "
γρόσια	1	-	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Α΄, 643	Ρεάλι ισπανικό.
	3:10	1801	Ανατολή	Οικονόμος, Επιστολαί, 554/ Πβ. Ζερλέντης, 114	Διατίμηση. Ριγιάλα.
	12	1819	Υδρα	Αρχ. Υδρας, χφ. 154	Ρεάλι ισπανικό.
δουκάτα	2	1611	Ζάκυνθος	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 31	
	2	-	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Α΄, 643	Ρεάλι ενετικό ασημένιο.
κάρτα	4	1645	Νάξος	Κατσουρός, Ζ΄, 92	Ρεάλι σταυράτο.
λίρες	14	1606-1607	Ζάκυνθος/ Κεφαλονιά	ASV, N° 6, b. 862	Η ύπαρξη πολλών και κακών quatrini ανέβασε την τιμή του ισπανικού ρεαλιού.
	7:2 soldi	1606-1607	Κέρκυρα	" " "	Τόσο τα δέχεται το Δημ. Ταμείο.
	10	1606-1607	" "	" " "	
	7:10	1608	Ζάκυνθος/ Κεφαλονιά	Rojago, I, 104	Διατίμηση.
	7:10 γαζέτ.	1616	Κρήτη	ASV., Not. di C., b. 52, φ. 114*	Και η πιάστρα το ίδιο.
	7	1623	Επτάνησα	Μοσχονάς, 215	
	11:10	1629	Κρήτη	Δετοράκης, 253	Ο Morosini υποχρεώθηκε να ζητήσει από την Σύγκλητο μείω- ση της τιμής-του για να προσαρ- μοστεί στα διεθνή δεδομένα.
	10:4	1630	Βεν/νες περιοχές	Ξανθουδίδης, 157	(Ρεάλι) τάλιρο.
	11:2	1637	Κρήτη	ASV, Not. di C., b. 224, 204*	Reale crosado.
	10:4	1637	" "	" " " "	Reale. Corso corrente.
	10:6 (έως 11)	1637-1640	Βεν/νες περιοχές	Ξανθουδίδης, I, 200, 348	(Ρεάλι) τάλιρο. Διακύμανση της τιμής-του ανάλογα με την περιε- κτικότητα-του σε πολύτιμο μέταλλο.
	10:6	1640	Κρήτη	Δετοράκης, 253/ Ξανθουδ., 348	
	10:4	1641	" "	ASV, Not. di C., b. 63, l. 25, c. 23	
	8	1643	Ζάκυνθος	Ζώης, Λεξικό, Β΄, 249	
	11:10	1645	Κρήτη	Δετοράκης, 251	Τρέχουσα τιμή.
	5	1653	Ζάκυνθος	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 31	
	10	1659	Βενετία	Μέρτζιος, ME, 51	Το 1 ½ ρεάλι.
	8	1663	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 31/ Πετρόπουλος, Β΄, 23	Κρουζάδο ασημένιο.
	4 ½	1672	Παξοί	Πετρόπουλος, Β΄, 32	
	12	1673	Ζάκυνθος	Κώδηξ Μέρτζιου, 69	«..essendo di questa moneta numerosa copia e che non serve per altre parti...»
	10	1687	Παξοί	Πετρόπουλος, Β΄, 60	Λεόνι.
	6:16	1688/1694/1709	Επτάνησα	Μοσχονάς, 215	Leone d' argento. Τα νομίσματα αυτά προέρχονται από την Βενετία.
	10	1690	Πελοπόννησος	ASV, b. 844	Μισό. Ο.π.
	5	1690	" "	" "	Reali di Spagna et altri.
	10	1690	" "	" "	Προέρχονται από χαράτσι των κτήσεις του Αρχιεπισκόπου.
	5	1690	" "	" "	Μισό. Ο.π.
	2:10	1690	" "	" "	Τέταρτο. Ο.π.
	1:5	1690	" "	" "	Ογδοο. Ο.π.

λίρες	10	1691	Πελοπόννησος	Κώδηξ Μέρτζιου, 94	Leone d' argento. Κυκλοφορούν και μισά λεόνι (mezzi leoni)=5 λίρες βεν., τέταρτα =L.2:10 και όγδοα ρεάλια =L.15.
	10	1691	"	" " "	Ρεάλι Ισπανίας.
	10	1691	Παξοί	Πετρόπουλος, Β', 82	
	10	-	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Α', 643	Ρεάλι ισπανικό (ασημένιο).
	10	1704	Ζαράτα	Museo Copper, Ms Morosini-Grimani, b. 462/f. VIII	
	10	1711	Αργοστόλι	Πετρόπουλος, Δ', 79	
	8	1716	Σμύρνη	EIB-Παλ. Αρχ. reg. 150, φ. 23'	Lire di piccoli.
	8	1733	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, ΜΜΙ, 273.	
	5,7	1737	Πελοπόννησος	Τσοτσορός, 145, σημ. 23	
	10	1753	Κεφαλονιά	Ροζαγο, ΙΙ, 188	
	10	18 ^{ος} αι. (αρχές)	Ζάκυνθος	Δημητρίου, 297	
παράδες	27	1668	Αθήνα	Καμπούρογλου, Μνημεία, Β', 20	Πριν πήγαινε 33 και τώρα υποτιμήθηκε.
	47	1680;	Αίγυπτος	Hasluck, 75	
	60	1691	Πελοπόννησος	Κώδηξ Μέρτζιου, 94	
	50	1728	Κρήτη	Κωνσταντινίδης, Εκθέσεις, 368	Αμπουκέλ.
	30	1814	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β', 521	Ρεάλι ασημένιο. Διατίμηση.
πέννες αγγλ.	20	18 ^{ος} αι.	"	" " " , Α', 643	
pezzi	8	1652	Μήλος	Slot, 129	
υπέρπυρα	24	1630-1637	Βενεζ. περιοχές	Ξανθουδίδης, 445	
	24:12 σολδ.	1636	Κρήτη	Δετοράκης, 253	
φιορίνια	1:32:2	19 ^{ος} αι. (αρχές)	Ζάκυνθος	Δημητρίου, 297	Φιορίνια αυστριακά.
χάλκινα νομ.	120	1691	Πελοπόννησος	Κώδηξ Μέρτζιου, 95	Τα κυκλοφορούν στο Μοριά οι Αθηναίοι έμποροι. Τα νομίσματα αυτά στην Κωνσταντινούπολη αξίζουν όσο μιά γαζέτα.

ΡΟΥΜΠΙΕΣ (τούρκικο χρυσό)
[ουρουπιές, ρουμπί, ρουμπλέ]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
γρόσια	1:15	1797	Σμύρνη	Glogg, 118	
	1:30	1797	"	" "	Πρόκειται για 2 διαφορετικά νομίσματα.
	2:20	1800	Γιάννενα	ΑΜΑΕ., CCC, Jan. 6 (ed. Karanatsis, ΙΙ, 62)	Roublié.
	1:10	1801	Ανατολή	Οικονόμος, Επιστολαί, 554	Ρουμπιές πολιτικός ζερμα- κουπιού. Διατίμηση.
	1:30	1801	"	" " "	Ρουμπιές φουντουκιού. Διατίμηση.
	2:25	1806	Αγ. Όρος	Μονή Ξηροποτάμου, κώδ. 2306, στο παράφυλλο.	
	2:20	1809	Υδρα	Λιγνός, Γ', 511	

γρόσια	1:25	1809	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17255	Ρουμπιές πολιτικός. Ξίκακο, γιατί κι επεστράφη στον φοροεισπράκτορα για αντικατάσταση.
	2:20	1810	Πλατανάκι (Μοριάς)	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., Γ ^α , έγγρ. 205	
	2:10	1811	Τήνος	Αρμακόλλας, 39	
	2	1811	Κων/πολη	Hurmuzaki, 13, 151	Σταμπόλ-ρουπιγιές. Διατίμηση.
	1:25	1811	"	" " "	Μισιό-ρουπιγιές. Διατίμηση.
	2:30	1812	"	Παπαδόλος-Φλωρεντής, αρ. 294	
	2:25	1812	Γιάννενα	ΑΜΑΕ., CCC, Jan. 6 (ed. Karanatsis, II, 62)	
	2:30	1812	Μύκονος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 22728	
	2:30	1812	Λιβαδειά	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Στο ίδιο έγγραφο και άλλη τιμή προς 2:26.
	2:10	1812	"	" " "	Ρουμπιές πολιτικός.
	2:30	1813	Σίφνος	Μονή Βρύσης Σίφνου, κώδ. 17	Ρουμπιές.
	2:30	1814	Υδρα	Λιγνός, Ε', 337	
	2:10	1814	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17317/1	Ρουμπιές Πόλεως.
	3:5	1814	Σμύρνη	Hanson, 18	
	2:30	1814	Αθήνα	" "	
	3:04:2	1814	Σμύρνη	Οικονόμος, Αλλ/φία, 141	
	2:30	1815	Μύκονος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 22663	Ρουμπιές των 110 παράδων.
	2:10	1816	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17599	Ρουμπιές πολιτικός.
	2:30	1816	"	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Ρουμπιές φουντουκιού.
	2:30	1817	Γιάννενα	ΙΕΕΕ, έγγρ. 1560	
	2:20	1817	Κων/πολη	Ερμής Κερδώς, Δ', 438	Ουρουπιές φουντουκιού μισός.
	1:10	1817	"	" " " "	Ουρουπιές μοιριώτικου φλωριού.
	2:10	1817	"	" " " "	Ουρουπιές πολιτικού φλωριού. Τότε παύει πλέον η κοπή-του.
	2:30	1817	Καλαμάτα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Ρουμπιές.
	2:30	1818	Αργος	" " "	Ρουπιές φουντουκιού.
	2:30	1818-1819	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 0	Ρουμπιές Πόλεως.
	2:10	1818-1819	"	" " "	Ρουμπιές των 90.
	1:30	1818	"	" " "	Ρουμπιές των 70.
	1:30	1819	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Των εβδομήντα.
	2:20	1819	Λιμπίνοβο (Γρεβενών)	Πολίτης, 19	Ροπιές.
	3	1819	Γιάννενα	Ο Θησαυρός του Αλή, 348	
	2:10	1819	"	Κουγέας, 97	Ρουμπιές πολιτικός.
	2:32	1819	"	" " "	Ρουμπιές φράγκικος.
	1:35	1819	"	" " "	Ρουμπιές μισιό.
	10:5	1819	Υδρα	Αρχ. Υδρας, χφ. 154	Ρουμπιές φουντουκιού.
	2:30	1819	Αργος/Αίγιο	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Ρουμπιές Πόλεως.
	4	1819	Μυστράς	Αρχ. Σαλβαρά, Α/79γ	Ρουπιές Πόλης.
	2:30	1820	Κων/πολη	Turner, I, xix	
	2:10	1820	Ζάκυνθος	" " "	
	2:35	1820	Αλβανία	" " "	
	2:30 (ζολότα)	1820	Πάργα	Κουγέας, 106	Διατίμηση.
	2:10 (ρούπι)	1820	"	" " "	Ρουμπιές πολιτικός. Διατίμηση.
	1:35	1820	"	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Διατίμηση. Μισιό ρουμπιές.
	2:30	1820	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 109	
	8	1820-1821	Ανατολή	Βασδραβέλης, Α', 435	Μαχμπούπ ρουμπιέ.
	2:30	1820-1821	"	" " "	
	2:30	1821	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 25	
	1:30	1821	"	" " "	

γρόσια	2:10	1821	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 25	Ρουμπιές των 70.
	4	1821	"	" "	Ρουμπιές των 90.
	8	1821	"	" "	Ρουμπιές Πόλεως μισός.
	2:30	1821	Λαγκάδια	Αρχ. Δεληγιάννη, ΙΙΙ, 2, 3	Ρουμπιές Πόλεως μεγάλος.
	2:10	1821	"	" "	Ρουπιές φροντουκιού.
	2:10	1821 Μάιος	Πάτρα	Παπαδιαμαντόπουλος, 42	Ρουπιές Πόλεως.
	2:30	1821 Μάιος	Βυτίνα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	3:30	1821	Ηπειρος	Κουγέας, 275	
	3:10	1821	Πρόβεζα	" , 276	
	2	1821	"	" "	
	2:20	1821 Φεβρ.	"	" , 275	Στις 23.4.1821 με προσταγή του αφέντη των Ιωαννίνων οι μονέδες ανεβαίνουν και στην Πρόβεζα.
	2:30	1821 Φεβρ.	Σφακιά	Μοτάκης, 3	
	2:30	1821 Αύγ.	Υδρα	Μαμαλάκης, 483	Ρούπι.
	3	1821	Αγ. Όρος	" , 485	
	λίρες αγγλ. παράδες	2	1822	Κύθηρα	Βασιλάπουλος, Πειρατεία, 86
-:1:9 1/4		1820	Λονδίνο	Turner, I, xix	
110		1814	Κων/πολη	Turner, ΙΙΙ, 382	
90		1814	Ζάκυνθος	" " "	
110		1818	Επτάνησα	Αρχ. Λευκάδας, έγγρ. 4.7.1818	Διατίμηση.
110		1821 Ιούν.	Υδρα	Μαμαλάκης, 456	Τμή χαμηλότερη από αυτή που είχε στο Αγ. Όρος.

ΣΙΒΙΛΙ (ευρωπαϊκό ασημένιο)

[πιάστρο ισπανικό, πιάστρο Σεβίλλης, σεβιλλιάνο, σεβιλιανό ρεάλι, σεβιλιέ γρόσι, σιβιλιάνα]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
ασάνια 1:4	1677	Κων/πολη	Μαλανδράκης, 378	"Ρεάλια της Σιβυλλίας".	
άσπρα 60	1550	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	Πιάστρο ισπανικό	
80	1640-1641/1643	"	" "	" "	
90	1650	"	" "	" "	
90	1665	"	" "	" "	
110	1669	"	" "	" "	
125	1676-1678	"	" "	" "	
130	1696-1697	"	" "	" "	
186	1719	Ανατολή	Σταυρινίδης, Δ', 85/ Βασοραβέλης, Α', 152	Sivilya riyal guruş 8 1/2 dr. και 1 τένκι. Διατίμηση.	
186	1721	Θεσσαλονίκη	Βασοραβέλης, Α', 152	Το αλλοδαπό σεβιλιέ γρόσι των 8 1/4 δραμ. Διατίμηση.	
200	1726	"	Πιαδού, 125	Πιάστρο σεβιλλιάνο.	
260	1739	Αρτα	A.N. Aff. Etr., B/1/171	Κατά 25% αυξημένο απ' ό,τι σε άλλες σκάλες.	
230	1741	Θεσσαλονίκη	Μέριτζιος, ΜΜΙ, 303	Σιβιλιάνα.	
230	1741	"	" " , 308	Σιβιλιάνα μεξικάνα.	
γρόσια	1:2	1704	Κρήτη	Baladié, 245	Πιάστρο Σεβίλλης.
	1:6	1709	Ανατολή	Somavera, 247	Σιβιλιάνα.
	2:20	1715	Ναύπλιο	E.I.B, Αρχ. Μέλου	

γρόσια	1:14	1724	Θεσσαλονίκη	Πιαδου, 122	Το αλλάζουν προς 65,5%. Πιάστρο Σεβίλλης.
	1:10	1729	Κρήτη	Baladié, 245	
	1:27	1735	Πελοπόννησος	Κρεμμυδάς, Το εμπόριο, 119	
	1:29	1736	"	" " "	
λίρες	1:14	1736	Κρήτη	Baladié, 245	" "
	3:12	1795	Θεσσαλονίκη	Σιμόπουλος, Β', 640	Πιάστρο Ισπανίας, σιβιλιάνα.
μαϊδια	13	1710-1712	Ζάκυνθος	Ζώης, Λεξικό, Β', 249	Σεβιλιανό ρεάλι.
	13	1712	Ναύπλιο	EIB, Αρχ. Μέλου	
παράδες	14:10	1715	Ζάκυνθος	Ζώης, Λεξικό, Β', 249	Σεβιλιανό ρεάλι.
	50	1680	-	Κυπριανός, 309	Σιβιλιάνα.
	60	1720	Κων/πολη	De Mirone, 182	
	65	1728	Κρήτη	Κωνσταντινίδης, Εκθέσεις, 368	Σεβιλιάνα.
	75	1756	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, ΜΜΙ, 377	Σεβιλιάνα με την κορώνα.
	60	1816	Αίγυπτος	Ερμής Κερδώος, Γ', 158	Λογιστική αντιστοιχία.
	1:30	1712	Ναύπλιο	EIB, Αρχ. Μέλου	

Σ Κ Ο Υ Δ Ο (ευρωπαϊκό ασημένιο και χρυσό)

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
άσπρα	50	1579	Ανατολή	Σιμόπουλος, Α', 682	Βενέτικο σκούδο.
	100	1585	Κων/πολη	Μαυροειδή, 323	Σκούδο χρυσό.
	110	1587/ 1589	"	" "	" "
	100	1594/1596	"	" "	" "
	100	1596	Θεσσαλονίκη	Σιμόπουλος, Α', 682	
γροσέτα	50	1674	Ανατολή	Μέρτζιος, ΜΜΙ, 162-3	Χρυσό σκούδο Βενετίας.
	105 ½	1707	Βενετία	EIB-Παλ. Αρχ., reg. 145 ³ , φ. 343	Χρυσό σκούδο. Γροσέτα μπάνκου (marquetti).
γρόσια	3:25	1807	Επτάνησα	ΑΙΓ, κυβ. 218, έγγρ. 408	Σκούδο γαλλικό των 5 φράγκων.
	4:10	1807	"	" " "	Σκούδο γαλλικό παλαιό των 6 L. tournois, moneta lunga.
	3:24	1807	"	" " "	Σκούδο ναπολιτάνικο των 12 carlini.
λίρες βενέτ.	6:16	1547	Κύπρος	Miari, 19	Scudo veneto.
	7	1585	Βενετία	Μανούσασκας, 20	
	6:15	1596	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος ΜΜΙ, 162	Σκούδο χρυσό.
	8:16	1608	Βενετία	Magatti, 317	Tutti i scudi delle buone stampe. Διατίμηση.
	9:16	1635	"	Μέρτζιος, Επιφάνιος..., 108	Σκούδο του σταυρού.
	12:10	1641	Κρήτη	ASV, Not. di C., b. 63, l. 25, c. 23	Σκούδο κροζάδο.
	9:6	1659	Βενετία	Μέρτζιος, Μ.Ε., 51	Αργυρό σκούδο.
	9:12	1686	"	Δημητρίου, 123	Διατίμηση. Scudo de la Croze.
	4	1707	Γένοβα	EIB-Παλ. Αρχ., reg. 145 ³ , φ. 343.	Χρυσό σκούδο.
	4:6	1715	Τήνος	Γεωργαντόπουλος, 111	
	11	1716	Βενετία	EIB-Παλ. Αρχ., reg. 145 ³ , φ. 426'	
	11:14	1718	"	EIB-Παλ. Αρχ., reg. 58, φ. 33'	
	27	1798	Κέρκυρα	Θεοτόκης, Αναμνηστικών, 251	Σκούδο Γαλλίας ασημένιο.
	22	1798	"	" " "	Scudo papale.
	18	1798	"	" " "	Scudo milanese.

λίρες βενέτ.	22	1798	Κέρκυρα	Θεοτόκης, Αναμνηστικών, 251	Bavari e degli altri elettori.
	29	1807	Επτάνησα	ΑΙΓ, κυβ. 218, έγγρ. 408	Σκούδο γαλλικό των 5 φρ., moneta lunga.
	34	1807	"	" " " "	Σκούδο γαλλικό παλαιό των 6 L. toupnois, moneta lunga.
	28:16	1807	"	" " " "	Σκούδο ναπολιτάνικο των 12 carlini, moneta lunga.
λίρες γενοβ.	9:6	1707	Γένοβα	ΕΙΒ-Παλ. Αρχ., reg. 145 ³ , φ. 343	Χρυσό σκούδο.
μαϊδια	100	1789	Απσopa	Αρχείο Π.Ξ., κατ.. 4, φ. 11 ¹	
μαραβίδια	550	1707	Μαδρίτη	ΕΙΒ-Παλ. Αρχ., reg. 145 ³ , φ. 343	Σκούδο χρυσό.
ραοί	23	1790	Απσopa	Ναυτ. Μουσείο Αιγαίου, Δ125	Σκούδα ρομάνα 289:47 μπαγιόκοι προς 23 παύλους το φλουρί, στένουν φλ. βεν. 125: παύλοι 19.
παράδες	140	1797	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 32	Γαλλικό σκούδο. Διατίμηση.
	125	1797	"	" " " "	Ισπανικό σκούδο. Διατίμηση.
	123	1797	"	" " " "	Βασιρίας σκούδο. Διατίμηση.
	100	1814	"	Ροντογιάννης, Β', 521	Διατίμηση.
πιάστρα	2:20	1686	Θεσσαλονίκη	Μάξιμος, 75	Βενέτικο σκούδο.
	3	1717	"	" , 157	" "
	2:36:2	1717	"	" "	Ουγγαρέζικο σκούδο.
φράγκα	4,60	1715	Τήνος	Γεωργαντόπουλος, 111	

ΤΑΛΙΡΟ ΑΥΣΤΡΙΑΚΟ (ασημένιο)

[τάλ. αυτοκρατορικό, τάλ. Μ. Θηρεσίας, τάλ. της βασίλισσας, τάλ. ιμπεριάλικο της βασίλισσας, τάλ. της ρεγγίνας, ρεγγίνα, σπαθάτο]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
γαζέτες 300	1818	Επτάνησα	ΙΑΚ, Ι.Κ., φ. 23, έγγρ. 40	Ρεγγίνα Διατίμηση για τα νησιά όπου κυκλοφορούν ακόμη γαζέτες.
γρόσια 2	1740	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, ΜΜΙ, 303	Τάλιρο αυτοκρατορικό.
2:20	1787	Μύκονος	Κρεμμυδάς, Εμπ. πρακτ., πίν. 13	Τάλιρο ρεγγίνας.
2:20	1789	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, ΜΜΙ, 448/Αντ. Σιγάλας, Εκλαΐευμένα μελετήματα, τ. 2, σ. 78.	Τάλιρο αυτοκρατορικό.
3:6	1797	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 32	Ρεγγίνα. Διατίμηση.
3:6	1798	"	Μφ. Αρχ. Λευκάδας	Τάλιρο αυτοκρατορικό. Διατίμηση.
3:8	1799	"	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 32	Ρεγγίνα. Διατίμηση.
3:10	1799	"	Μφ. Αρχ. Λευκάδας	Τάλιρο ιμπεριάλικο.
3:12	1800	Γιάννενα	Αρχάκη, 74	Της ρεγγίνας.
3:13	1800	"	ΑΜΑΕ, CCC, Janina 6 (ed. Karanatsis, II, 61)	
3:10	1802	Αλέπι	Nanninga, I, 1589	Τάλιρο αυτοκρατορικό.
3:20	1804	Επτάνησα	ΙΕΕΕ, Μφ. 30.12.1804	Τάλιρο ιμπεριάλικο. Διατίμηση.
3:20	1804	Κέρκυρα	ΑΙΓ, Ε.Π., κυβ. 23, έγγρ. 312	Διατίμηση. Είχε οριστεί στα 3:16, επειδή όμως οι συναλλαγές συνέχιζαν να γίνονται στα 3:20, τελικώς επιβλήθηκε αυτή η αντιστοιχία.
3-4	1805-1818	Ηπειρος	Αραβαντινός, Β', 280-281	Τάλιρο αυστριακό.

γρόσια	3:23-35	1806	Επτάνησα	Αρχ. Λευκάδας/Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 28	
	3:30	1806	"	Μφ. ΑΙΓ, κυβ. 216, έγγρ. 65	
	3:35-40	1807	"	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 28	
	5:10	1811	Γιάννενα	Αρχάκη, 74	Τάλιρο της ρεγγίνας.
	5:38	1812	"	" "	" "
	5:37	1812	Πρόβεζα	" , 79	" "
	5:20	1812	Σέριφος	Αρχ. Σερίφου, κατ., 4, φ. 26	Ρεγγίνα.
	5:20-25	1812	Επτάνησα	Μφ. Αρχ. Λευκάδας	
	5:25	1812 Απρ.-Ιουλ.	Γιάννενα	Σιορόκας, 213	Σεπτ. 1812-1814=6 γρ.
	6	1812 Ιούν.	Περλεπέ	Karanatsis, I, 361	
	6	1812	Γιάννενα	ΑΜΑΕ, CCC, Jan. 6 (ed. Karanatsis, II, 61)	
	5:35	1812 Νοέμ.	Πρόβεζα	Σιορόκας, 215	Taloro Regina.
	6	1812 Δεκ.	"	" "	
	5:25	1813 Φεβρ.	"	" "	
	5:15	1813 Μάρτ.-Απρ.	"	" "	
	6	1813 Μάιος	"	" "	
	5:20	1813 Ιούν.-Σεπτ.	"	" "	
	5:22	1813	"	Αρχάκη, 79	Ρεγγίνα.
	6	1813	Γιάννενα	" , 74	"
	6	1814	"	" "	"
	5:30	1816	Ζέμονα	Γεωργίου, 70	Τάλιρο βασιλικό.
	5:30	1817	Πελοπόννησος	Nanninga, I, 946	Τάλιρο ιμπεριάλικο της βασίλισσας.
	6~	1817	Κων/πολη	Ερμής Κερδώος, Δ' , 439.	Τάλιρο Αυστρίας. Ιδια τιμή με ισπανικό· διαμορφώνεται ανάλογα με τη ζήτηση και το πλήθος των νομισμάτων.
	6	1818	Ανατολή	Rouqueville, IV, 443	Τάλιρο Μ. Θερσεΐας. Υποτίμηση του γροσίου κατά 50% από το 1800.
	6:20	1818	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β' , 522/ Αρχ. Λευκάδας	Ρεγγίνα. Τάλιρο ιμπεριάλικο.
	6:25	1819	Αίγιο	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Τάλιρο ρεγγίνας.
	6	1819	Γιάννενα	Αρχάκη, 74	Ο.π.
	6	1819	Ανατολή	Σιμόπουλος, Γ², 399	Τάλιρο Μ. Θερσεΐας.
	6:20	1820	Πάργα	Κουγέας, 106	Ρεγγίνα. Διατίμηση.
	8:10	1821 Ιούν.	Γιάννενα	" 293	
	7:14	1821 Μάιος	Πάτρα	Παπαδιαμαντόπουλος, 42	Ρεγγίνα.
	7	1821 Μάιος	Βυτίνα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Τάλιρο οίγας (ρεγγίνας).
	7	1821	Λαγκάδια	Αρχ. Δεληγιάννη, III, 2, 3.	Τάλιρο ρηγήνας.
λίρες	22	1780	Επτάνησα	Αρχ. Λευκάδας/ Ροντογιάννης, Α' , 640/ Μαχαιράς, 153	Ρεγγίνα. Τάλιρο αυτοκρατορικό ή της βασίλισσας 136 καρατιών. Διατίμηση.
	11	1780	"	Αρχ. Λευκάδας/ Μαχαιράς, 153	Μισό. Διατίμηση.
	5:10	1780	"	" " / " " , 153	Τέταρτο. Διατίμηση.
	24	1798	Κέρκυρα	Θεοτόκης, Αναμνηστικών, 251	Tallaro imperiale ossia della Regina.
	26	1799	Επτάνησα	Μφ. Αρχ. Λευκάδας	Τάλιρο ιμπεριάλικο.
	28	1804	"	" " / ΙΕΕΕ, Μφ. της 30.12.1804	Ο.π. Διατίμηση το 1/2=14, το 1/4=7 και το 1/8=3 1/2 L.
	30	1806	"	" " " / " " "	Τάλιρο ιμπεριάλικο.
	30	1806	"	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 28/Μφ. ΑΙΓ, κίβ. 216, έγγρ. 65	Moneta lunga.

λίρες	32	1807	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 28	Centimmi. Τάλιο αυτοκρατορικό της Βασίλισσας χωρίς σπαθί. Διατίμηση.
όβολα (-ου)	98	19 ^{ος} αι. (αρχές)	Γιάννενα	ΕΒΕ, Αρχ. Σταύρου, Κατ. 15	
	98	1820-1821	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β', 523/Μφ.ΙΑΚ, Ι.Κ. φ.23, έγγρ. 199	
παράδες	82	1756	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, ΜΜΙ, 377	Τάλιο αυτοκρατορικό " " " " " " " " " " " "
	82-84	1771	Κων/πολη	Herzfeld, 251	
	80-84	1771	Σμύρνη	" "	
	84-86	1771	Αλεξάνδρεια	" "	
	85-86	1771	Κάιρο	" "	
	80	1771	Βελιγράδι	" "	
	75	1772	Αθήνα	Σκουζές, 134	Τάλιο της ρεγγίνας. Talago imperiale detto della Regina. Διατίμηση.
τάλια ιωταν.	1	1812	Επτάνησα	Μφ. Αρχ. Λευκάδας	
φράγκα γαλλ.	5,55	1812-1814	Γιάννενα	Σιορόκας, 211	Διατίμηση.
	5,75	1812 Απρ.-Μάιος	"	" "	
	5,75	1808	Επτάνησα	Μφ. ΑΕΚ, L. 782 ^Α	

ΤΑΛΙΡΟ ΒΕΝΕΤΙΑΣ (ασημένιο)

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
άσπρα	40	1574/1578/1580	Κων/πολη	Μαυροειδή, 323	Παλαιότερα άξιζε 48 άσπρα, όσο και το σουλτανικό φλωρί. Γενικά τον 16 ^ο αι. κυμαίνεται γύρω στα 50 άσπρα. Σ' αυτή την τιμή πουλήθηκαν τα 500 τάλια μιάς χρηματα- ποστολής. Τόσο πουλήθηκαν άλλα 600 τάλια. Τόσο δόθηκαν τα 500 υπόλοιπα που ήσαν σε τέταρτα (κουάρτα). Τόλορα. Διατίμηση. Διατίμηση για τα νησιά όπου κυκλοφορούν ακόμη γαζέτες.
	60,80,78	1586	"	" "	
	80, 84,5	1589	"	" "	
	60	1591	"	" "	
	70,6, 79	1592	"	" "	
	60	1593	"	" "	
	70	1596	"	" "	
	100	1597-1598	"	" "	
	70-80	1598	Ανατολή	Καφταντζής, 93/Soranzo, 16	
	51	16 ^{ος} αι. (τέλη)	"	Papadopoli, I, 69-70	
	243	1743	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, Εμπ. αλλ., 105	
	242	1743	"	" " "	
	240	1743	"	" " "	
γαζέτες	104	1632	Κρήτη	Ξανθουδίδης, 159	
	240	1762	Επτάνησα	Μοσχονά, 122	
	330	1818	"	ΙΑΚ, Ι.Κ., φ. 23, έγγρ. 40	
γρόνες ναπολ.	100 (ή 120)	1803	Γιάννενα	Κουγέας, 196	Τάλιο. Προφανώς πρόκειται για το βενετικό μιά και η χρηματαπο- στολή προέρχεται από Βενετία.
γρόσια	2	1751	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, ΜΜΙ, 347.	

γρόσια	2	1753	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, Εμπ. αλλ., 123	
	2	1771-1776	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 28,30	
	2	1774	Πάτμος	Αρχείο Π.Ξ., κατ. 3, φ. 23'	
	2:5-6	1777	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 28.	
	2:6	1778-1780	"	" " "	
	2:6:8	1781	"	" " "	Διατίμηση.
	2:8-9	1782	"	" " "	"
	2:9	1783	"	" " "	"
	2:9-10	1784	"	" " "	"
	2:10	1785	"	" " "	"
	2:10-12	1786	"	" " "	"
	2:12-16	1787	"	" " "	"
	2	1787	Αθήνα	Φιλαδελφεύς, Β', 336	Διατίμηση.
	2:18-20	1788	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ.28	"
	2:20	1789	"	" " "	
	2:20	1790-1792	"	" " "	
	2:20, 23	1793	"	" " "	
	2:23, 26, 40	1794	"	" " "	
	3:1,3,4,5,8	1795	"	" " "	
	3:5	1796	"	" " "	
	3:5,6,10	1797	"	" " "	
	3:10 (3:5)	1798	"	" " "	
	3:10,11 (3:10)	1799	"	" " "	Τάλιρο ενετικό.
	3:6	1722-1800	"	Ροντογιάννης, Β', 90	
	3:8	1800	Ανατολή	Rouqueville, Voyage, 126	
	3:8	1800	Γιάννενα	Αρχάκη, 74	
	3:12	1800	"	ΑΜΑΕ, CCC, Jan. 6 (ed. Karanatsis, II, 61)	
	3:10,11	1801	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 28	Διατίμηση της 13.6.1803.
	3:16	1803	"	ΑΙΓ, κυβ. 211, έγγο. 258	Διατίμηση. Τόσο κυκλοφορεί στην αγορά. Αυτή ορίζεται και ως επίσημη τιμή του βενετικού μπεριάλε και κολονάτου με διάταγμα της 29.12.1804. Ανάλογες και οι υποδιαιρέσεις σε μισό, τέταρτο και όγδοο.
	3:20	1804	"	" /Μφ. ΙΕΕΕ	
	3:22,23	1805	"	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 32.	
	3:18	1805	"	Ζώης, Λεξικό, Α', 480	Τάλιρο ενετικό.
	3	1806	"	Ροντογιάννης, Β', 91	
	3:30	1806	"	Μφ. ΑΙΓ, κυβ. 216, έγγο. 65	
	3:23-35	1806	"	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 28	
	3:35-40	1807	"	" " "	Ίδια τιμή με κολονάτο και ρεγγίνα.
	4:10	1808	"	" " "	Τάλιρο ενετικό.
	4	1808 Απρ.	"	Ροντογιάννης, Α', 642	
	4:35	1808	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγο. 17269/3	Ίδια τιμή με ρεγγίνα και τάλιρο Τροσκάνης.
	4:16-40	1809	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 28/Αρχ. Λευκάδας	Διατίμηση.
	4:31:2	1809	"	ΑΕΚ, L. 806'/Ροντογ., Β', 92	
	5	1809	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγο. 67, 58	
	5:5	1810	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 28/Αρχ. Λευκάδας	
	5:11	1811	"	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 28	

γρόσια	5:20-25	1812	Επτάνησα	Μφ. Αρχ. Λευκάδας	Στις 12.9.1812 το βενετσιάνικο τάλιρο είναι κατά 6% κατώτερο από την τιμή του κολονάτου.
	5	1812	"	Αρχ. Λευκάδας, έγγρ.12.9.1812	
	5:20	1812	Πρόβεζα	Αρχάκη, 79	
	5:25	1812	Γιάννενα	ΑΜΑΕ, CCC, Jan. 6 (ed. Karanatsis, II, 61)	
	5:20	1812 Απρ.-Ιουλ.	"	Σιορόκας, 213	Σεπτ. 1812-Φεβρ. 1813=5:30 και Απρ. 1813-1814=6.
	5:30	1812	"	Αρχάκη, 74	
	5:36	1813	"	" "	
	5:17	1813	Πρόβεζα	Αρχάκη, 79	
	6	1814	Γιάννενα	" , 74	
	5:30	1817	"	ΙΕΕΕ, έγγρ. 1560	
	6:20	1818	Επτάνησα	ΙΑΚ, Ι.Κ., φ. 23, έγγρ.40	
	6:20	1818	"	Ροντογιάννης, Β´, 522	Τάλιρο ενετικό. Ισότιμο με το ιαπωνικό και ουστριακό (φεργίνα).
	5:30	1819	Ανατολή	Rouqueville, Voyage, 126	
	6:15	1819	Γιάννενα	Κουγέας, 97	
	5:30	1819	"	Αρχάκη, 74	
	6:20	1820	Πάργα	" , 106	Διατίμηση.
	4:35	19 ^{ος} αι.	Πρόβεζα	Σιορόκας, 215	
	144	1773	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Α´, 643	Τάλιρο ενετικό.
	1 1/4	1770	"	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 28	
γρόσια ενετικά	1 1/5	1803	Γιάννενα	Κουγέας, 196	
δουκάτα	10:12	1723	Βενετία	ΕΙΒ, Αρχ. Σελέκη-Σάρου, fattura 30.7.1723	
λίρες	18	1758	Επτάνησα	Pojago, II, 189/Ροντογιάννης, Α´, 640	Διατίμηση. Valuta regolata.
	24	1758	"	Pojago, II, 189	Τιμή αγοράς. Valuta di piazza.
	24	1762	"	" " , 209/ Ροντογιάννης, Α´, 640	Διατίμηση.
	24	1773	"	Ροντογιάννης, Α´, 643	Τάλιρο ενετικό.
	24	1780	"	" , 640/ Μαχαιράς, 153	Διατίμηση της 18.9.1780. Τάλιρο βενετικό 138 καρατιών valuta piazza. Το 1/2=12, το 1/4=6 και το 1/8=3 L.
	18	1780	"	Ροντογιάννης, Α´, 642	Τάλιρο ενετικό. Valuta regolata.
	24	1798	Κέρκυρα	Θεοτόκης, Αναμνηστικόν, 251	Τάλιρο ενετικό.
	26	1799	Επτάνησα	Μφ. Αρχ. Λευκάδας	
	26:12	1802	Κέρκυρα	Μφ. ΑΙΓ, Ε.Π., έγγρ. 90	Διατίμηση. Talari veneti και στη συνέχεια "detti pezzi duri" στην ίδια τιμή.
	32:2	1803	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β´, 91	
	27:4	1803	"	Αρχ. Λευκάδας/Μφ. ΑΙΓ, κυβ. 209, έγγρ. 127.	Διατίμηση της 13.6.1803. Το 1/2=13:12, το 1/4=6:16 και το 1/8=3:8 L.
	28	1804	"	Αρχ. Λευκάδας, Μφ. 30.12.1804	
	30	1806	"	Μφ. ΑΙΓ, κυβ. 216, έγγρ. 65	Moneta lunga.
	32	1807	"	Αρχ. Λευκάδας/Ροντογιάννης, Β´ 91	Moneta del Paese. Διατίμηση
	30	1807	Κέρκυρα	ΑΙΓ, κυβ. 193, έγγρ. 99	Πριν έτρεχε 28 L.
	27	1811	"	Ανδραΐδης, Α´, 43/Ροντογιάννης, Α´, 642	

λίρες	25	1811	Κέρκυρα	Ανδρεάδης, Α', 43	Τόσο υπολογιζόταν για την αγορά του λαδιού. Πρόταση Ι. Βλαστού να οριστεί αυτή η τιμή. Διατίμηση. Λογιστικό;
	24	1811	Ζάκυνθος	Αντιγρ., ΓΑΚ, Δ. 109	
	28:15	1809	Κέρκυρα	ΑΕΚ, L. 806 ^Α	Διατίμηση. Αργυρό τάλιρο Βενετίας: τιμή πώλησης. Μολονότι έχει το ίδιο βάρος και καλύτερη ποιότητα ασημιού από το αυστριακό, εντούτοις δεν έχει ζήτηση. Κόπηκε τότε ειδικά για τις βενετικές κτήσεις. Τάλιρο ενετικό ή δουκάτο· διατίμηση. Διατίμηση.
λίρες κερκ.	96	19 ^{ος} αι. (αρχές)	Γιάννενα	ΕΒΕ, Αργ. Σταύρου, Κατ. 15	
όβολα (-οι)	96	1820-1821	Επτάνησα	Μφ. ΙΑΚ, ΙΚ., φ. 23, έγγρ. 199	
	72	1760	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, Συμπλ. στα ΜΜΙ, 69	
παράδες					
τσεκίνια	1/2	1758	Επτάνησα	Ανδρεάδης, Α', 43	
φαρδίνια	192	1820	"	Ροντογιάννης, Β', 523	
φράγκα γαλλ.	5,75	1808	"	ΑΕΚ, L. 782 ^Α	
	5,75	1809	"	ΑΕΚ, L. 806 ^Α .	
	5,40	1812 Απρ.-Μάιος	Γιάννενα	Σιορόκας, 211	
	5,70	1812-1814	"	" "	
	5,03	19 ^{ος} αι.	Ανατολή	Rouqueville, Voyage, 126	

ΤΑΛΙΡΟ ΙΣΠΑΝΙΚΟ (ασημένιο)

[ισπανικό δίστηλο, κολονάτο Ισπανίας, τάλιρο, τάλιρο δίστηλο, τάλιρο κολονάτο]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
ασλάνια 3:23	1791	Τεργέστη	Κρεμμυδάς, Εμπ. προατ., πίν. 13	Τάλιρο κολονάτο.
2:23	1793	Κάλυμνος	Αρχείο Π.Ε., κατ. 5	
2:32	1793	Μύκονος	Κρεμμυδάς, Εμπ. προατ., πίν. 13	Τάλιρο κολονάτο.
3:10	1794	Τεργέστη	" " "	" "
3:15	1803	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17606/8	
3:20	1805	Υδρα	Λιγνός, Β', 212	
5	1809	"	" , Γ', 511	
άσπρα 52	1555-1562	Κων/πολη	Χαμουδάπουλος, 33	Ισπανικό δίστηλο. Παράδες 17 και 1/3.
50	16 ^{ος} αι.	"	Σάρρος, 158	Δίστηλο.
80	Μουράτ Γ' (1574-1595)	"	Δωρόθεος, 451	"Το τάλερον οπου είχε σαράντα, εκαμέντο ογδοήντα".
γαζέτες 330	1818	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β', 528/Αρχ. Λευκάδας, Αποφ. Ιον. Βουλής	Δίστηλο. Διατίμηση για όσες γαζέτες έχουν μείνει ακόμη στην κυκλοφορία.
343	1820	Κέρκυρα	Ροντογιάννης, Β', 523/Μφ. ΙΑΚ, ΙΚ, φ. 23, έγγρ. 199	Τάλιρο δίστηλο. Διατίμηση.
γράνες ναπολ. 126	1803	Γιάννενα	Κουγέας, 196	Τάλιρο κολονάτο.
γρόσια 2:26	1761	Καλαμάτα	Κουγέας, Συμφωνητικών καταματιανής εμπορικής εταιρίας, "Πελλή Προτορχ" 1964, σ. 6	Τάλιρο.
3:23	1791	Τεργέστη	Κρεμμυδάς, Εμπ. προατ., πίν. 13	Τάλιρο κολονάτο.

γρόσια	3:12	1797	Υδρα	Λιγνός, Γ', 56	
	3:10	1797	Μύκονος	Κρεμμυδάς, Εμπ. προακ., πίν. 13	Τάλιρο κολονάτο.
	3:10	1798	"	" " " "	" "
	3:5	1798	Επτάνησα	Μφ. Αρχ. Λευκάδας	Διατίμηση.
	3	1799	Κεφαλονιά	Δεμπόνος, 439	"Γρόσια τρία το τάλαρο είνου του χρόνου και κολονάτο...". Τάλιρο κολονάτο Ισπανίας.
	3:10	1799	Λευκάδα	Μφ. Αρχ. Λευκάδας	
	3:13	1800	Γιάννενα	Αρχάκη, 74	
	3:12	1800	"	ΑΜΑΕ, CCC, Jan. 6 (ed. Karanatsis, II, 61)	
	3:13	1800	Τήνος	Αρχ. Μυκόνου, 133	
	3:13	1800	Ανατολή	Rouqueville, Voyage, 126	
	3:12	1800	Ανcona	Κρεμμυδάς, Εμπ. προακ., πίν. 13	Τάλιρο κολονάτο.
	3:16		Μύκονος	" " " "	" "
	3:16	1802	Κων/πολη	" " " "	" "
	3:20	1803	Σμύρνη	Unpublished mss, 73/Πβ. Σιμόπουλος, Γ², 400	
	3:16:2	1803	Γιάννενα	Κουγέας, 193	
	3:20	1803	Επτάνησα	ΙΕΕΕ, Μφ. 30/12/1804	Διατίμηση.
	3:23-35	1806	"	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 28/Αρχ. Λευκάδας	
	3:30	1806	"	Μφ. ΑΠΓ, κυβ. 216, έγγρ. 65	
	5	1806	Κων/πολη	Κρεμμυδάς, Εμπ. προακ., πίν. 13	Τάλιρο κολονάτο.
	4:20	1807	Σμύρνη	Unpublished, 73/ Σιμόπουλος, Γ², 400	
	3:12	1807	Ανατολή	Λιγνός, Γ' 56	
	5: 5	1807	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β' 91	Τάλιρο κολονάτο.
	4: 5	1808	"	Moschoroulos, II, 246	
	3: 5	1808	Κεφαλονιά	Δεμπόνος, 439	"Το τάλαρο ήτο προς γρόσια τρία και μισό".
	5: 5	1809	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17009/3	
	4	1808 Απρ.	Ζάκυνθος	Ζώης, Ιστορία, 426	
	4:12 ½	1808 Ιούν.	"	" " "	
	4:31:2	1808 Ιούλ.	"	" " "	
	5: 5	1810	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17610/3	
	5: 5	1810 (6 Μαΐου)	Επτάνησα	Αρχ. Λευκάδας	Κολονάτο Ισπανίας.
	5:15	1811	Γιάννενα	Αρχάκη, 74	
	5:20	1811	Επτάνησα και πειραιωτ. χώρα	Αρχ. Λευκάδας/ Δεμπόνος, 439	Τάλιρο κολονάτο και τάλιρο ισπανικό. Διατίμηση.
	5:20	1812	Επτάνησα και ακτές.	Holland, 204.	Σε πολλές περιοχές της ενδο-χώρας πήγαινε 6 πιάστρα.
5	1812	Λευκάδα	Αρχ. Λευκάδας	Διατίμηση. Τάλιρο κολονάτο.	
5:20	1812	Λιβαδειά	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105		
5:37	1812	Πρέβεζα	Αρχάκη, 79		
6	1812	Υδρα	Ροδολάκης, 692		
6:20	1812	Σμύρνη/ Ανατολή	Unpublished, 73/Σιμόπουλος, Γ², 400.		
5:30	1812	Μύκονος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 22728	Τάλαρο.	
5:20-25	1812	Επτάνησα	Μφ. Αρχ. Λευκάδας	Τάλιρο κολονάτο.	
5: 5	1812	"	Ροντογιάννης, Β', 528	Τάλιρο κολονάτο. Διατίμηση.	
5:38	1812	Γιάννενα	Αρχάκη, 74		
6	1812	"	ΑΜΑΕ, CCC, Jan. 6 (ed. Karanatsis, II, 61)		
5:25	1812 Απρ.-Ιουλ.	"	Σιορόκας, 213		
6 ή 6:5	1812 Σεπτ.-1814	"	" "		

γρόσια	6	1812 Ιούν.	Περλεπέ	Karanatsis, I, 361	
	5:35	1812 Νοέμ.	Πρέβεζα	Σιορόκας, 215	
	6	1812 Δεκ.	"	" "	
	6:20	1812	Ανατολή	Σιμόπουλος, Γ ² , 400	
	5:20	1813	"	" ", 399	
	5:22	1813	Πρέβεζα	Αρχάκη, 79	
	5:20	1813	Κεφαλονιά	Τσιλιμίγκρα, 97	Επίσημη τιμή.
	5:20	1813	Επτάνησα	Μφ. ΑΕΚ, έγγο. 864 ^Λ / Ροντογιάννης, Β', 528/ Δεμπόνος, 439	
	6	1813	Σίφνος	Μονή Βρύσης Σίφνου, κωδ. 17.	Τάλιρο κολονάτο.
	6:1	1813	Γιάννενα	Αρχάκη, 74	
	5:25	1813 Φεβρ.	Πρέβεζα	Σιορόκας, 215	
	5:15	1813 Μάρτ.-Απρ.	"	" "	
	6	1813 Μάιος	"	" "	
	5:20	1813 Ιούν.-Νοέμ.	"	" "	
	6	1814	Γιάννενα	Αρχάκη, 74	Διατίμηση της 7.7.1814.
	6:25	1814	Σμύρνη	Hanson, 18	
	5:30	1814	Αθήνα	" "	
	6	1814	Υδρα/Σέριφος	Λιγνός, ΣΤ' 593 και Ε', 141	Διατίμηση.
	5:20:1	1814	Επτάνησα	Αρχ. Λευκάδας, έγγο. της 16.7.1814	
	5:30	1816	Πάτμος	Παπαδόπουλος-Φλωρεντής, 233	
	5:30	1816	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγο. 17599	Κάρτο ταλλάρου.
	1:18	1816	"	" " "	Κολονάτο.
	6	1817	Υδρα	Λιγνός, Ε', 342	Τιμή κατά προσέγγιση διαμορ-
	6	1817	Κων/πολη	Ερμής Κερδώος, Δ', 439	φούμενη ανάλογα με την ζήτηση και το πλήθος των νομισμάτων.
	5:30	1817	Πελοπόννησος	Nanninga, I, 946	
	5:30	1817	Καλαμάτα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	6	1818	Αργος	" " "	Δίστηλο και τάλιρο ισπανικό.
	6:20	1818	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β', 522, 528/ ΙΑΚ, ΙΚ., φ. 23, έγγο. 40	
	5:20	1818	"	Αρχ. Λευκάδας, έγγο. 4.7.18	Τάλιρο. Διατίμηση όσο πήγαινε ως τώρα.
	6:10	1818	Ανατολή	Rouqueville, IV, 443	Υποτίμηση γροσιού κατά 50% από το 1800.
	6	1819	Γιάννενα	Ο Θησαυρός του Αλή, 348/ Αρχάκη, 74	Κολονάτο.
	6:15	1819	"	Κουγέας, 97	Τάλαρο.
	6	1819	Γεράκι Αργους	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	"
	6:10	1819	Αίγιο	" " "	Τάλιρο κολονάτο.
	7:12	1819	Υδρα	Αρχ. Υδρας χφ. 154	
	6	1819	"	Athanassopoulos, 49	Κολονάτο.
	6:10	1819	Ανατολή	Rouqueville, Voyage, 126	
	5:20	1820	Ζάκυνθος	Turner, I, 168	
	6:30	1820 (30 Ιουν.)	Επτάνησα	Αρχ. Λευκάδας	Στις 18.6.1825 ίσο προς γρ. 5:8.
	5:30	1820	Κων/πολη	Turner, I, 168	
	6:	1820	Αλβανία	" " "	
	6:30 (ζολότα)	1820	Πάργα	Κουγέας, 106	Κολονάτο. Διατίμηση.
	6:20	1820	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β', 523	Διατίμηση.
	7:10	1820	Υδρα	Λιγνός, ΣΤ', 447	
	8:20	1821	Πρέβεζα	Κουγέας, 276	Κολονάτο.

γρόσια	7:15	1821	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 25	Κολονάτο. Τάλιρο κολονάτο Τάλιρο κολόνας. Τάλιρο. Τιμή χαμηλότερη από αυτή που περνούσε στο Αγ. Ορος. Τάλιρο. Τάλιρο ισπανικό. Pezzo duro di Spagna ossia colonato. Το 1/2=14, το 1/4=7 και το 1/8=3 1/2 L. Moneta lunga. Moneta del Paese. Διατίμηση. Talero di Spagna senza colone. Διατίμηση. Τάλιρο αυτοκρατορικό. "Φλωρία και τάλληρα προς μαϊδία 236".
	7:20	1821 Μάιος	Πάτρα	Παπαδιαμαντόπουλος, 42	
	7:10	1821	Λαγκάδια	Αρχ. Δεληγιάννη, III, 2, 3	
	7:15	1821 Μάιος	Βυτίνα	ΓΑΚ, Σύλλ. Βλ., κ. 105	
	7:23~	1821 Μάιος	"	" " " "	
	7:20	1821 Ιούν.	Υδρα	Μαμαλάκης, 456	
δουκάτα	5 1/2	1819	Κέρκυρα	Μφ. ΙΑΚ, ΙΚ, φ. 23, έγγρ. 99	
λίρες	9:10	1624	Κρήτη	ASV, N. di C., b. 260, l. 4, φ. 220	
	24	1760	Κεφαλονιά	Βλάσση, 79	
	24	1798	Κέρκυρα	Θεοτόκης, Αναμνηστικών, 251	
	26	1799	Επτάνησα	Αρχ. Λευκάδας	
	28	1804	"	ΙΕΕΕ, Μφ. 30.12.1804	
	30	1806	"	Ζώης "Δαναΐς", φύλ. 28/Αρχ. Λευκάδας/Μφ. ΑΙΓ, κβ. 216, έγγρ. 65.	
	32	1807	"	Μφ. Αρχ. Λευκάδας	
	31	1807	"	Αντιγρ. ΓΑΚ. Σύλλ. Βλ., Δ. 109	
	27:8	1811	Κέρκυρα	Ανδρεάδης, Α', 43	
	24	-	Ζάκυνθος	Ζώης, Ιστορία, 426	
μαϊδία	236	1793	Πάτμος	Αρχείο Π.Ξ., κατ. 1, φ. 85	
	112	1793	Αλεξάνδρεια	Ναυτικό Μουσείο Αιγαίου, κατ. Ε50	
	135 1/2	1803	Κων/πολη	Λιγνός, Β', 25, 28	
όβολα (-οι)	100	1820-1821	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β', 523/ Μφ. ΙΑΚ, ΙΚ, φ. 23, έγγρ. 199	
	100	19 ^{ος} αι. (αρχές)	Γιάννena	ΕΒΕ, Αρχ. Σταύρου, κατ. 15	
παράδες	70	1772	Αθήνα	Σκουζές, 134	
	135	1795	Πελοπόννησος	Κρεμμυδάς, Συγκυρία, 113	
	140	1804	"	" " " "	
	160	1807	"	" " " "	
	170	1808	"	" " " "	
	200	1809	"	" " " "	
	220	1811	"	" " " "	
	220	1812	"	" " " "	
	270	1812(;))	Επτάνησα	Αρχ. Λευκάδας	
	230	1814	Πελοπόννησος	Κρεμμυδάς, Συγκυρία, 113	
	230	1815	"	" " " "	
	230	1816	"	" " " "	
	230	1817	"	" " " "	
	250	1819	"	" " " "	
	300	1820	"	" " " "	
	270	1820	Επτάνησα	Μφ. ΙΑΚ, ΙΚ, φ. 23, έγγρ. 199	
	290	1821	Πελοπόννησος	Κρεμμυδάς, Συγκυρία, 113	
τάλιρα βενέτ.	1 1/20	1803	Γιάννena	Κουγέας, 196	
υπέπτυρα	24	1630	Κρήτη	Ξανθοειδής Α, ' 146, 198 κ.α.	

φράγκα γαλλ.	5,75 5,55 5,75 5,30	1808 1812 Απρ.-Μάιος 1812-1814 19 ^{ος}	Επτάνησα Γιάννενα " Ανατολή	Μφ. ΑΕΚ, L. 782 ^Α Σιορόκας, 211 " Rouqueville, Voyage, 126.	Διατίμηση.
--------------	------------------------------	--	--------------------------------------	---	------------

ΤΑΛΙΡΟ ΝΑΠΟΛΙΤΑΝΙΚΟ (ασημένιο)

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια		
γρόσια	4:16	1809	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β' , 92/ ΑΕΚ, L. 806 ^Α	Διατίμηση.	
	5	1811	Γιάννενα	Αρχάκη, 74		
	5:37	1812	"	" "		
	5:10	1812 Απρ.	"	Σιορόκας, 213		
	5:12	1812 Μάιος-Ιουλ.	"	" "		
	5:30	1812 Σεπτ.	"	" "		
	5:25	1812 Οκτ.- 1813 Φεβρ.	"	" "		
	5:20	1812	Πρόβεζα	Αρχάκη, 79		
	5:12	1813	"	" "		
	5:36	1813	Γιάννενα	Αρχάκη, 74		
	6	1813 Μάρτ.-1814 Ιαν.	"	Σιορόκας, 213		
	6	1814	"	Αρχάκη, 74		
λίρες κερκ.	26:8	1809	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β' , 92/ ΑΕΚ, L. 806 ^Α		Διατίμηση.
φράγκα	5,28	1809	"	" " / " "		
	5,28	1812 Απρ.-Μάιος	Γιάννενα	Σιορόκας, 211		
	5,30	1812 Ιούν. -1814	"	" "		

ΤΕΤΡΑΠΛΑΣΙΟ ΓΕΝΟΥΑΣ (χρυσό)

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
γρόσια	64	1811	Γιάννενα	Αρχάκη, 75	Quadruple de Genes.
	82:10	1812	"	" "	
	77:20	1812 Απρ.	"	Σιορόκας, 214	
	78	1812 Μάιος	"	" "	
	79	1812 Ιούν.	"	" "	
	79:10	1812 Ιουλ.	"	" "	
	84	1812 Σεπτ.	"	" "	
	85	1812 Οκτ.	"	" "	
	85:20	1812 Νοέμ.	"	" "	
	83	1812 Νοέμ.	Πρόβεζα	" , 216	
	86	1812 Δεκ.	"	" "	
	87	1812 Δεκ.	Γιάννενα	" , 214	

γρόσια	83	1812 Ιούν.	Περλεπέ	Karanatsis, I, 361		
	84:20	1812	Πρέβεζα	Αρχάκη, 79		
	85	1813	"	" "		
	89	1813	Γιάννενα	Σιορόκας, 214/ Αρχάκη, 75		
	87	1813 Φεβρ.	"	" " " "		
	85	1813 Μάρτ.-Απρ.	"	" " " "		
	89	1813 Μάιος	"	" " " "		
	84	1813 Ιούν.-Νοέμ.	"	" " " "		
	90	1814 Ιαν.	"	" " " "		
	φράγκα	80	1812-1814	"	", 212/ "	"

ΤΕΤΡΑΠΛΑΣΙΟ ΙΣΠΑΝΙΑΣ (χρυσό)

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα		έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
γρόσια	50	1800	Γιάννενα	Αρχάκη, 75	
	72	1811	"	" "	
	82:22	1812	"	" "	
	85	1812 Απρ.-Μάιος	"	Σιορόκας, 214	
	86	1812 Ιούν.-Ιούλ.	"	" "/Karanatsis, I, 361	
	90	1812 Ιούν.	Περλεπέ	Karanatsis, I, 361	
	90	1812 Σεπτ.-Νοέμ.	Γιάννενα	Σιορόκας, 214	
	94	1812 Δεκ.	"	" "	
	90	1812	Πρέβεζα	Αρχάκη, 79	
	88	1812 Νοέμ.	"	Σιορόκας, 216	
	92	1812 Δεκ.	"	" "	
	90:17	1813	"	Αρχάκη, 79	
	90	1813 Φεβρ.	"	Σιορόκας, 216	
	88	1813 Μάρτ.- Απρ.	"	" "	
	96	1813 Μάιος	"	" "	
	90	1813 Ιούν.- Νοέμ.	"	" "	
	95	1813 Φεβρ.	Γιάννενα	Σιορόκας, 214	
	96	1813 Μάρτ.- 1814 Ιαν.	"	" "	
	95:35	1813	"	Αρχάκη, 75	
	96	1814	"	" "	
91	1819	"	" "		
φράγκα	83	1812-1814	"	Σιορόκας, 214	

ΥΠΕΡΠΥΡΟ (βυζαντινό χρυσό)
[νόμισμα]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
άσπρα (αργύ- ρα λεπτά) 30	1423	Ανατολή	Δούκας, 162	Νόμισμα. Διατίμηση.
12 1/2	1425	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, MMI, 57	Νόμισμα. 4 τέτοια νομίσματα = 1 δουκάτο χρυσό.
βυζάντια 1	1472, έως	Ανατολή	Θεοτόκης, Θεσπίσματα Β', τχ. 1, 330-332	
γαζέτες 4 1/2	1630-1637	Βεν/νες περιοχές	Ξανθουδίδης, Α', 157, έγγρ. LX.	
γρόσια 7	πριν 15° αι.	Ανατολή	Θεοτόκης, Θεσπίσματα Β', τχ. 1, 330-332	
σολδία 6	1597	Κρήτη	Μαλτέζου, 12	
31 1/2	1600	"	Βουρδουμπάκης, 345	
32	1539	"	Μέρτζιος, Σταχυολογήματα, 246.	Σολδιά Κρήτης.
32	1574	"	Paradoroli, Candia..., 5-6/ Ξηρουχάκης, 112α	
32	1577	"	" "	
σολδίνια 32	1563	"	Ντούρου-Ηλιοπούλου, 142	
τορνέσια 80	1560 (:)	Επτάνησα	Ζώης, Λεξικό, Α', 480	
128	1563	Κρήτη	Ντούρου-Ηλιοπούλου, 142	

ΦΙΟΡΙΝΙ ΑΥΣΤΡΙΑΚΟ (ασημένιο)
[φιορίνι Αυγούστας, φιορίνι Βιέννης]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
γρόσια 100	1781	Βιέννη	Κατσιαρδή, 436	Τόσο ανταλλάσσονταν τα 90 φιορίνια.
1:25	1791	Τεργέστη	Κρεμμυδάς, Εμπ. πρακ., πίν. 13	Φιορίνι Βιέννης.
1:07	1791	Σμύρνη	" " " "	" "
100	1794	Βιέννη	Κατσιαρδή, 436	Τόσο ανταλλάσσονταν τα 70-60 φιορίνια. Στα 1804 η αντιστοιχία γίνεται 100 προς 80, ενώ το 1826 1 φιορίνι αντιστοιχεί σε 5 γρόσια.
1:15 (16)	1799	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 32	
1:9:1	1800-1801	Ηπειρος	Κουγέας, 184	
1:10	1800	Μύκονος	Κρεμμυδάς, Εμπ. πρακ., πίν. 13	Φιορίνι Βιέννης.
1:16	1801	"	" " " "	" "
1:14	1802	"	" " " "	" "
150	1806	Βιέννη	Οικονόμος, Αλλ/φία, 47	Τα 130 φιορίνια.
3:20	1813	"	Κουγέας, 225	Φιορίνι γερμανικό ή φιορίνι Αυγούστας.
3:20	1814	Γιάννενα	" , 62	Φιορίνι Αυγούστας.
32	1817	Βιέννη	Οικονόμος, Αλλ/φία, 223	"Τόσο περίπου φέρουν τα 40 φλωρίνια Βιέννης".

δουκάτα	8/10~	1462	Ιταλία	Τσιρπανλής, σ. 83, σημ. 3	400 δουκάτα=480 φλωρίνια.
παράδες	23	1775	Κων/πολη	Stamatoyannopoulou, 172	
	43	1780	"	" "	
	46:1 1/2	1791	"	" "	
	57-58:1 1/2	1795	"	" "	
	63	1796	"	" "	
	57-62	1797	"	" "	
	53-57	1797	Σμύρνη	" "	
	67-68	1797	Λάρισα	" "	
	54-59	1798	Κων/πολη	" "	
	53:1 1/2 (έως 60)	1798	Σμύρνη	" "	
	49-57	1799	"	" "	
	55	1799	Λάρισα	" "	
	51-55	1799	Κων/πολη	" "	
	49-52	1800	"	" "	
	47-51	1800	Σμύρνη	" "	
	52-54	1801	Κων/πολη	" "	
	49	1804	"	" "	
	57	1805	Τεργέστη	Γριτσόπουλος, 10	
	55-57	1812	Αμπελάκια	Γεωργίου, 60	
	116	1813	Θεσσαλονίκη	" , 61	
	119-121	1815	Κων/πολη	" , 68	
	58	1820	Τεργέστη	Γριτσόπουλος, 124	
φιορίνια βιενν.	101 3/4	1803	Βιέννη	Κατσιαρδή, 436	
					Φιορίνι Βιέννης.
					Φιορίνι Αυγούστας. Στη Σμύρνη δίνονται προς 118 παράδες.
					Φιορίνι Βιέννης.
					Τα 100 φιορίνια Αυγούστας.

ΦΛΩΡΙ ΑΙΓΥΠΤΟΥ (χρυσό)

[ξερμακούπι μισριώτικο, ξερμαχμπιές Αιγύπτου, μισίρι, μισίρικο, μισριώτικο, σιφιρίνι, σουφερίνι μισίρικο, σουφουρίνι, τσεκίνι της Αλεξάνδρειας, φλωρί μισριώτικο]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
ασλάνια	5:10	1809	Υδρα	Λιγνός, Γ', 511	
γρόσια	3:-:105	18 ^{ος} αι. (μέσα)	Πάτμος	Βιβλ. Μονής, BN. 130	
	1:30	1797	Σμύρνη	Clogg, 118	
	5	1798	Ραχήτι	Ναυτ. Μουσείο Αιγαίου, κατ. Δ98	
	5	1798	Μύκονος	Κρεμμυδάς, Εμπ. πρακ., πίν. 13	
	5	1800	Γιάννενα	ΑΜΑΕ, CCC, Jan. 6. (ed Karanatsis, II, 62)	
	4:10	1800	"	" " "	
	4	1801	Ανατολή	Οικονόμος, Επιστολαί, 554.	
	2	1801	"	" " "	
	4	1801	Πάρος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 8242	
	4:37:1	1801	Ηπειρος	Κουγέας, Το Ηπειρωτικόν, 185-6	
	4:10	1802	Κων/πολη	Κρεμμυδάς, Εμπ. πρακ., 59	
	4:20	1805	Ανατολή	ΓΑΚ, Κ60, χφ. 140/ Ζερλέντης, 115	
	5:5	1807	Μύκονος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 22297	
					Μισό τσεκίνι της Αλεξάνδρειας.
					Μισίρι.
					"
					Zermaboub.
					Messir.
					Ξερμακούπι μισριώτικο.
					Διατίμηση.
					Ξερμακούπι μισριώτικο- νισφιές.
					Φλωρί μισριώτικο.
					Μισίρικο.
					Φλουρί μισίρι.
					Ξερμαχμπιές Αιγύπτου.
					Μισριώτικο. Διατίμηση.
					Μισίρι.

γρόσια	5:15	1808	Αργος	IEEE, έγγρ. 17269/3	Μισίρικο. Σουφερίνι μισίρικο. Βρήθηκε ξίκινο κατά την απόδοση του φόρου κι επιστροφή στον φορο- εισπράκτορα για αντικατάσταση.
	5:20	1809	"	IEEE, έγγρ. 58	
	5:16	1809	"	IEEE, έγγρ. 17255	
	5:20	1810	Πλατανάκι (Μοριάς)	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., Γ ^α , έγγρ. 205	
	5:20	1810	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	6:20	1811	Κων/πολη	Hurmuzaki, 13, 151	Διατίμηση.
	3:10	1811	"	" " "	Διατίμηση. Μισίρ-νισφιγισί.
	1:25	1811	"	" " "	Διατίμηση. Μισίρ-ρουπιγιές.
	7:20	1812	Γιάννενα	ΑΜΑΕ, CCC, Jan. 6 (ed. Karanatsis, II, 62)	Zormaboub.
	6:20	1812	"	" " "	Messir.
	6:20	1812	Λιβαδειά	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	7	1814	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., Γ ² Α	Μισίρικο.
	8:10	1814	Σμύρνη	Οικονόμος, Αλλ/φία, 141	
	7:20	1815	Υδρα	Λιγνός, ΣΤ', 605	Μισίρι.
	7	1816	"	" Ε', 297	Μισίρικο.
	7	1816	Αργος	IEEE, έγγρ. 17599	"
	7	1817	Γιάννενα	IEEE, έγγρ. 1560	Μισίρι.
	7	1817	Κων/πολη	Ερμής Κερδώος, Δ', 438	Μισιριώτικο φλωρί.
	7	1817	Καλαμάτα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	7	1818	Αργος	" " "	
	7	1818-1819	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 0	Φλωρί μισιριώτικο.
	7	1819	Αργος/Αίγιο	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	7	1819	Λιμπίνοβο (Γρεβενών)	Πολίτης, 19	Μισίρικο.
	7	1819	Γιάννενα	Ο Θησαυρός του Αλή, 348	
	7:10	1819	"	Κουγέας, 97	Μισίρικο
	9:30	1819	Υδρα	Αρχ. Υδρας, χφ. 154	"
	7	1820	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	7	1820	Πάργα	" " "	Διατίμηση.
	7	1820	Ηπειρος	Κουγέας, 106	Μισίρικο. Διατίμηση.
	1:35	1820	"	" "	Μισίρ-ρουμπιές. Διατίμηση.
	7	1820	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 109	Φλωρί μισιριώτικο.
	3:20	1820	"	" " , φάκ. 23	Μισίρι μισό.
	3:20	1820	Κων/πολη	Turner, I, XIX	" "
	7	1820-1821	Ανατολή	Βασδραβέλης, Α', 435	
	7:30	1821 Μάρτ.	Σέρρες/Μπιτό λια (Μοναστήρι)	Κουγέας, 266, 269	Σουφουρίνι.
	7:10	1821	Μέτσοβο	" 266	Σιφιρίνι.
	7	1821 Μάιος	Πάτρα	Παπαδιαμαντόπουλος, 41	Μισίρικο.
	7:5	1821 Μάιος	Βυτίνα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	7	1821	Λαγκάδια	Αρχ. Δεληγιάνη, III, 2, 3	Μισίρι.
	3:20	1821	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 25	
	8	1822	Κύθηρα	Βακαλόπουλος, Πειρατεία, 85	Μισίρι μισό. Μισίρι παλαιό.
λίρες αγγλ.	-2:2	1820	Λονδίνο	Turner, I, XIX	Μισίρι μισό.
λίρες τουμοίς	9	1786	Κων/πολη	Baron de Tott, I, 140	Zeremarpouls.
παράδες	128:1	1754	Ανατολή	Βογιατζίδης, 147	Ζεραμακούπι Αιγύπτου. Ίδια τιμή με το τζίτζιολί.
	75	1820-1821	"	Βασδραβέλης, Α', 435	Μισίρ-ρουμπιέ.
φιορίνια	4	1801	Ηπειρος	Κουγέας, 185-186	

ΦΛΩΡΙ ΒΕΝΕΤΙΚΟ (χρυσό)

[γιαλδίτσι, efrenciye altunu, sikke-i, efrenciye filuri, τσεκίνι βενέτικο, τσεκίνι χρυσό, φλωρί ρούσπιδο, χρυσό δουκάτο, yaldız (altunu)]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
ασλάνια 2:20	1697	Σιάτιστα	Παναζόπουλος-Τσούγκα, 24	Φλωρί βενέτικο.
2:34	1728	Βενετία	Αραβαντινός, Βιογραφική, 78	
4	1759	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, Εμπ. αλλ., 130	
5:36	1784	Ραψάνη	Σπανός, 27	Φλωρί βενέτικο.
άσπρα 45	1467	Ανατολή	Μαρματάκης, 23	Δουκάτο χρυσό.
44,89	1476	Κων/πολη	Μαυροειδή, 323	" "
57	1481	"	Babinger, Contraffazioni, 91	Khâss altin.
46	1487	Ραγούσα	Vinaver, Der..., 125	
50	1490-1492	Κων/πολη	Μαυροειδή, 316	Βενέτικο χρυσό δουκάτο.
55	15 ^{ος} αι. (τέλη)	"	Babinger, Contraffazioni, 90	Δουκάτο χρυσό.
50	1503	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, MMI, 119	Χρυσό δουκάτο.
50	1526	"	" " "	«Το δουκάτο αξίζει 50 άσπρα».
50	1530, έως	Ανατολή	Καφταντζής, 93	
50	1546-1560	Επτάνησα	Ζώης, Λεξικό, Α', 480/ Ζώης, Ιστορία, 423	Φλωρί· τόσο είχε και το 1540.
60	1561	Ανατολή	Μαρματάκης, 23	Δουκάτο χρυσό.
60	1566-1578	Κων/πολη	Μαυροειδή, 323	Επίσημη τιμή.
120	Μουράτ Γ' (1574-1595)	Ανατολή	Δωρόθεος, 450	«Αμή με την πολλήν-του φιλόργυριαν έκαμε το φλουρί όπου ήταν εξήντα να το πέρνουν εκατόν είκοσι».
150	1580	Κων/πολη	Μαυροειδή, 323	Τρέχουσα τιμή, ενώ η επίσημη είναι 60.
70	1581	"	" "	Ο.π.
70	1581	Ανατολή	Vinaver, Der..., 58, 67	
120	1584	"	" " "/Babinger, Contraffazioni, 91	
125	1584	"	Mantran, 238 και πίν. 2	
80, 100, 115	1585	Κων/πολη	Μαυροειδή, 323	Τρέχουσες τιμές, ενώ η επίσημη είναι 60.
120	1586	"	" "	Επίσημη τιμή ως το 1599.
120	1587	"	" "	
129	1588	"	" "	Ενιαία τιμή.
50	1588	Θεσσαλονίκη	Hananel, I, 96	
120,125, 130	1589	Κων/πολη	Μαυροειδή, 323	
120 1/2	1590	"	" "	
121	1591	"	" "	
120	1591	Ανατολή	Aymard, 166	
120	1592	Ζάκυνθος	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
120	1594-1596	Κων/πολη	Μαυροειδή, 323	
130,150	1597	"	" "	
150	1598-1599	"	" "	
90	1598	Κύπρος	Eliadou, Un pèlerin..., 124	Ίδια τιμή με σύγγρικο και σουλτανίνο.
110,120, 125	1598	Ανατολή	Καφταντζής, 93/Soranzo, 17	Το έτος αυτό ανέβηκε η τιμή-του, ενώ πριν πήγαινε 54 άσπρα.
125	1600	"	Μαρματάκης, 23	Δουκάτο χρυσό.

άσπρα	130	1600	Κων/πολη	Babinger, Contraffazioni, 91	Μισό τσεκίни.
	60	1607	"	Μέρτζιος, MMI, 168	
	150	1622	Κάσος	Αποστολόπουλος-Μιχαηλάκης, 256	
	120	1623	Νάξος	Κατσουρός, 128	
	125	1624	Ανατολή	Mantran, 238	
	125	1630	"	" , 260	
	120	1632	Νάξος	Κατσουρός, 137	
	168	1640	Ανατολή	Mantran, 260	
	260	1650	"	" "	
	180	1656	"	Μαρματάκης, 23	
	170	1664	"	Mantran, 238	Δουκάτο χρυσό.
	170	1666	"	" , 260	
	250	1668	"	" , 238	
	250	1669	"	" , 238	
	300	1671	Πάτμος	Αρχ. Μονής, κατ. 1671	
	300	1675	Ηπειρος	Μέρτζιος, Το εν Βενετία 296	
	300	1675	Ανατολή	Καφταντζής, 93	
	285	1676	"	Mantran, 238	Στην πράξη αντιστοιχούσε προς 400 άσπρα (Στο ίδιο και σ. 260).
	285	1678	"	" , 260	
	300	1680	"	Babinger, Contraffazioni, 91	Αργότερα θα φτάσει στα 420 άσπρα.
	300	1690	"	Mantran, 260.	
	300	1691	Κρήτη	Σταυρινίδης, Β' , 395	Φλωρί ενετικό. Διατίμηση.
	400	1691	"	" " "	Ο.π..
	300	1692	"	" " "	Φλωρί ενετικό.
	400	1692	"	" " "	Φλωρί ενετικό. Για τις εισπράξεις των προσόδων.
	300	1693	"	" " , 429	Ο. π.
	315	1700	Ανατολή	Mantran, 260	
	300	1700	"	Vinaver, Der..., 171	
	300	1704-1712	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
(ή γαζέτες)	340	1705	Αρτα	Μάξιμος, 49 / Σιορόκας, 229	
	359-362	1711	Ανατολή	Vinaver, Der..., 171	
	360	1714	"	" " "	
(ή γαζέτες)	345	1716	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	Για τις πληρωμές από το Δημόσιο Ταμείο.
	375	1718/1721	Ανατολή	Vinaver, Der..., 171	
	360	1719-1722	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	375	1719	Ανατολή	Σταυρινίδης, Δ' , 85	
	375	1721	"	Μαρματάκης, 24/ Βασδραβέλης, Α' , 152	
	375	1723	Ιωάννινα	Μέρτζιος, Το εν Βενετία, 268	Χρυσό ενετικό με αστέρα. Διατίμηση. Για τις εισπράξεις των προσόδων.
	370	1723 Ιουλ.	Ανατολή	Iliadou, 121	Ο κόσμος αρνείται να τα δώσει σ'αυτή την τιμή. Χάπι-σερίφ της 102.1723 προσδιορίζει την τιμή του τσεκινού κατά 25 άσπρα κατώτερη (υποτίμηση).
	370	1724-1725	"	Vinaver, Der..., 171	
	375	1725	"	Belin, 216/L.-P., XXXV	Διατίμηση.
	384	1727	"	Vinaver, Der..., 171	
	398	1730	"	" " "	
	420	1733	"	" " "	

άσπρα	530	1737	Άρτα	Σιορόκας, 229	Τόσο αγοραζόταν.	
	443	1739	Ανατολή	Vinaver, Der..., 171		
	457	1744	"	" " "		
	450	1745	"	" " "		
	460	1746	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, Εμπ. αλλ., 114		
	462-465	1747	Ανατολή	Vinaver, Der..., 171		
	465	1748-1749	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, Εμπ. αλλ., 114, 122		
	476	1753	"	" " " , 123		
	460-465	1754	Ανατολή	Vinaver, Der..., 171		
	440	1756	Κοζάνη	Δελιαλής, 55		
	475	1758	Ηπειρος	Μέρτζιος, Το εν Βενετία, 296		
	704	1795	"	" " " "		
	704	1795	Ανατολή	Καφταντζής, 93		
	465	1749	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, ΜΜΙ, 340		
άσπρα του- μανιόν	12;	1592	Νάξος	Κατσουρός, 74		Δουκάτο χρυσό τσεκίни του καλού πέζου.
hajocchi	225	1794	Πάτμος	Αρχείο Π. Ξ., κατ. 4, φ. 120-1		Duca d' or.
βυζάντια	8 ½	1464	Λευκωσία	Richard, 58		Και σε πολλές άλλες πράξεις του ίδιου έτους εκτός από μία (αρ. 104, σ. 50) όπου «ducas d'or XXV à besans IX le ducas».
	7 ½	1468	"	" , 8		Διατίμηση ισχύει από 1.8.1729 έως 30.4.1730 για τη συγκέντρωση του αναγκαίου ποσού από gazetoni. Υστερα η ισοτιμία της γαζέτας περιορίζεται παντού στα 3 bezzì.
	480	1729	Levante/ Δαλματία/ Αλβανία	ΙΑΚ, Arg. div., b. 39, f. 8, έγγρ. 137		Τζεκίни χρυσό.
	481	1762	Επτάνησα	Μοσχονά, 122		Μείωση από Foscarini. Πριν πήγαινε 103 γαζέτες.
γαζέτες	87	1576	Κρήτη	Γιαννόπουλος, Η Διοικητική, 82		
	87	1589	Χάνδακας	Πλουμίδης, Αιτήματα..., 88		
	192	1630-1637	Βενιζες περιοχές	Ξανθουδίδης, 157, 159		
γρόσια	2	1655	Κων/πολη	Thévenot, I, 128	Ας σημειωθεί ότι έως το 1687 δεν πρόκειται για το τούρκικο γρόσι. Ο χρυσός της Ενετίας (φλωρί). Κατά τον Thévenot = 75 μεδίνες.	
	2:3/11	1658	Αίγυπτος	Μελιόρτου, 236		
	2	1664	Μύκονος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 22830 β		
	2:20	1684	Νάξος	Σιφωνίου-Ροδολάκης, 684		
	2:26	1702	Γιάννενα	Σιορόκας, 228		
	2:5	1702	Κρήτη	Baladié, 245		
	2:20	1709	Ανατολή	Somavera, 247		
	3	1716	Κων/πολη	ANF, F 12-645		
	2:3:1	1717	"	Tournefort, Relation, I, 129		
	3:3	1717	Ναύπλιο	Κρεμμυδάς, Το εμπόριο, 115		
	3	1717	Ανατολή	Popa, 43/ Svoronos, 82		
	3:7	1719	"	" " " "	Ο Svoronos, σ. 82, δίνει τιμή 3 γρ. και 20 άσπρα.	
	3	1723	Κρήτη	Baladié, 245		
	3:6	1723	Ηπειρος	Μέρτζιος, Το εν Βενετία, 263, 266		
	3:5	1724	"	" " " " , 296		
	3:5	1725	Πάτρα	Κρεμμυδάς, Το εμπόριο, 115		

γρόσια	3:16	1726	Ανατολή	Ρορα, 43	Κατά τον Vinaver, Der..., σ. 171, ίσο με 375-393 άσπρα και κατά τον Svoronos, σ. 82, ίσο με γρ. 3:50 άσπρα.
	3:13	1727	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, κατ. 1727	
	3:13:2	1729	"	Asdrachas, 102 (πίν. 6)	
	3:26:2	1731	Κων/πολη	Αρχ. Μυκόνου, φ. 2, έγγρ. 104	Φλωρί βενέτικο.
	3:6	1731	Κρήτη	Baladié, 245	
	3: 20	1735	"	Σταυρινίδης, Δ', 217	Φράγκικο χρυσό νόμισμα. Κυκλοφορεί σ' αυτή την τιμή υπερτιμημένο· με φικράνι απαγορεύεται η κυκλοφορία· του σ' αυτή την αντιστοιχία.
	3:13	1735	Μεσολόγγι	Κρεμμυδάς, Το εμπόριο, 115	
	3:17	1736	"	" " "	
	3:18	1736	Ανατολή	Ρορα, 43	Γρόσια 3 και 55 άσπρα. (Svoronos, σ.82).
	3:26	1737	"	" "	Γρόσια 3 και 80 άσπρα. (Svoronos σ. 82).
	3:20	1740	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, ΜΜΙ, 302	
	3:20	1740	Μεσολόγγι	Κρεμμυδάς, Το εμπόριο, 115	
	3:30	1741	Ανατολή	Ρορα, 43	Γρόσια 3 και 92 άσπρα. (Svoronos, σ.82).
	3:13	1744	Κρήτη	Baladié, 245	
	3:33	1750	Μεσολόγγι	Κρεμμυδάς, Το εμπόριο, 115	
	3	1750	Θεσσαλονίκη	Svoronos, 116	Τσεκίνοι ρούσπιδο.
	3:36	1752	Ανατολή	Ρορα, 43/ Svoronos, 82	
	3:3	1754	Ανδρος	Πασχάλης, Η εν Ανδρω, 121	
	3:35	1756	Κοζάνη	Δελιαλής, 26	
	3:35	18 ^{ος} αι. (μέσα)	Πάτμος	Βιβλ. Μονής, ΒΝ 130.	
	4~	1768	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, ΜΜΙ, 405	
	4	1770	Ανατολή	Ρορα, 43/ Svoronos, 82	
	4	1771	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	Διατίμηση.
	4	1772	Πάτμος	Asdrachas, 102 (πίν. 6)	
	4	1772	Κρήτη	Baladié, 245	
	4-5	1774	Πάτρα	Κρεμμυδάς, Το εμπόριο, 115	
	4	1774	Μύκονος	Κρεμμυδάς, Εμπ. προαπ., πίν. 13	
	4	1774	Πάτμος	Asdrachas, 102 (πίν. 6)	
	3:35	1775	Ανατολή	Belin, 254, σημ. 2	
	4:5	1776	"	Ρορα, 43 / Svoronos, 82	
	4	1776	Πάτμος	Asdrachas, 102 (πίν. 6)	
	4:5	1776-1778	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	2:30	1778	Σέριφος	Αρχ. Σερίφου, κώδ. 3, φ. 37	Φλωρί.
	4:30	1778	Πάτμος	Asdrachas, 102 (πίν. 6)	
	4:10	1779	Ανατολή	Ρορα, 43 / Svoronos, 82	
	4:25	1779	Μύκονος	Κρεμμυδάς, Εμπ. προαπ., πίν. 13	
	4:32	1779	Πάτμος	Asdrachas, 102 (πίν. 6)	
	4:5 ή 10	1779	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	4:30	1780	Πάτμος	Asdrachas, 102 (πίν. 6)	
	4:20	1780	Ανατολή	Ρορα, 43/Svoronos, 82	
	4:10 ή 15	1780	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	4:15 ή 20 ή 30	1781	"	" " "	
	4:30	1781	Κοζάνη	Δελιαλής, 39	
	4:34	1781	Μύκονος	Κρεμμυδάς, Εμπ. προαπ. πίν. 13	
	5:10	1781	Κρήτη	Baladié, 245	

γρόσια	5:5	1781	Πάτμος	Asdrachas, 102 (πίν. 6)	Παρακάτω όμως: "προς γρόσια 5 το φλωρί".	
	5:5	1782	"	Αρχείο Π.Ε., κατ. 5		
	4:30 ή 40	1782	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30		
	5:4	1783	"	" " "		
	5	1783	Ανατολή	Ρορα, 43 / Svoronos, 82		
	5:5	1783	Πάτμος	Asdrachas, 102 (πίν. 6)		
	5:4, 6, 9	1784	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30		
	5:10	1784	Πάτμος	Asdrachas, 102 (πίν. 6)		
	5:9	1785	"	Παπαδόπουλος-Φλωρεντής, 168		
	5:9, 10	1785	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30		
	5:20	1785-1789	Ανατολή	Belin, 266, σημ. 1/ Ρορα, 43		
	5:10, 12	1786	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30		
	5:20	1786-1787	Πάτμος	Asdrachas, 102 (πίν. 6)		
	5:10, 15	1787	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30		
	5:20	1787	Σέριφος	Αρχ. Σερίφου, κώδ. 2, φ. 95'		
	5:20	1788	Ανατολή	Svoronos, 82		
	5:15, 16	1788	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30		
	5:20	1788 Δεκ.	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, ΜΜΙ, 442		Προ εξαμήνου οι σαράφηδες της Θεσσαλονίκης προκάλεσαν φωμόνι με το οποίο αντί για γρ. 5:20, που πήγαινε το τσεάι, ορίστηκε στα 5:10, αλλά αυτό δεν κράτησε πολύ.
	5:16, 22	1789	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30		Βενέτικο φλωρί.
	5:20	1789	Ανατολή	Ρορα, 43 / Svoronos, 82		
	5:20	1789	Πάτμος	Asdrachas, 102 (πίν. 6)		
	5:20	1789	Μύκονος	Κρεμμυδάς, Εμπ. προατ., πίν. 13		
	5:20	1790	Πάτμος	Asdrachas, 102 (πίν. 6)		
	5:22, 24	1790	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30		
	5:20	1790	Σέριφος	Αρχ. Σερίφου, κώδ. 3, φ. 35, 41		
	5:20	1790	Απσopa	Ναυτ. Μουσείο Αιγαίου, Δ125		
	5:36	1791	Τεργέστη	Κρεμμυδάς, Εμπ. προατ., πίν. 13		
	5:34	1791	Σμύρνη	" " " "		
	5:10:2	1791	Θεσσαλονίκη	Πιαδου, 192		
	5:24, 28	1791	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30		
	5:28, 33, 37	1792	"	" " "		
	5:34	1792	Πάτμος	Asdrachas, 102 (πίν. 6)		
	5:36	1793	Κάλυμνος	Αρχείο Π.Ε., κώδ. 5		
6:10	1793	Μύκονος	Κρεμμυδάς, Εμπ. προατ., πίν. 13			
6	1793	Ανατολή	Ρορα, 43 / Svoronos, 82			
5:37, 40	1793	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30			
6:30, 40	1794	"	" " "			
7	1794	Ανατολή	Ρορα, 43 / Svoronos, 82			
6:30, 40, 7	1794	Τήνος	Γεωργαντόπουλος, 123, σημ. 32/Αρμακόλλας, 26	(Φλωρί) βενέτικο.		
7	1794	Μοριάς/ Επτάνησα	Ραπτάρχη, Α', 16			
7	1794	Υδρα	Λιγνός, Α', 62			
7	1794	Πάτμος	Asdrachas, 102 (πίν. 6)			
5:20	1795	Senigallia	Κρεμμυδάς, Εμπ. προατ., πίν. 13			
7:20	1795	Ανατολή	Σιμόπουλος, Β', 640			
7:20	1795	"	Ραπτάρχη, Α', 45			

γρόσια	7:20	1795	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, ΜΜΙ, 461	Σ' αυτή την τιμή πώλησης το διαπραγματεύονταν δύο Εβραίοι τραπεζίτες, ενώ οι ίδιοι το αγόραζαν μόνο 7 πιάστρα.
	7:10	1795	Πάτμος	Asdrachas, 102 (πίν. 6)	
	7:40;	1795	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	7:20	1796	Ανατολή	Rora, 43 / Svoronos, 82	
	7:20	1796	Πάτμος	Asdrachas, 102 (πίν. 6)	
	7:10, 13,14	1796	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	7: 14, 20	1797	"	" " "	
	7:20	1797	Ανατολή	Rora, 43	
	7:25	1797	Σμύρνη	Clogg, 118	
	8	1798	Ραχήτι	Ναυτ. Μουσείο Αιγαίου, Δ98	
	7:20	1798	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	8	1798	Μύκονος	Κρεμμυδάς, Εμπ. προαπ., πίν. 13	
	5:20 ;	1798	Σέριφος	Αρχ. Σερίφου, κατ. 3, φ. 41	
	7:20,25,26	1799	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	7:30	1799	Ανατολή	Rora, 43 / Svoronos, 82	
	7:20	1800	"	Οικονόμος, Επιστολαί, 554	
	7	1800	"	Rouqueville, Voyage, 126	
	7:20	1800	Κέρκυρα	Αντιγρ. ΓΑΚ, Σύλλ. Βλ., Δ.109	
	7	1800	Γιάννενα	Αρχάκη, 75	
	7:13	1800	"	ΑΜΑΕ, CCC, Jan. 6 (ed. Karanatsis, II, 61)	
	9: 34: 2	1801	Ηπειρος	Κουγέας, Το Ηπειρωτικόν, 185-186	
	7:20	1801	Ανατολή	Οικονόμος, Επιστολαί..., 554	Γιαλδίτζι ήτοι βενέτικο. Διατίμηση.
	8	1801	Πάρος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 8242	
	8:10	1801	Κων/πολη	Κρεμμυδάς, Εμπ. προαπ., πίν. 13	
	7	1802	"	Πρωτοψάλτης, 104	
	7:30	1802	Αλέπι	Nanninga, II, 590	
	9	1803	Γιάννενα	Κουγέας, Το Ηπειρωτικόν, 195	
	8:30	1803	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17606/8	
	9	1804	Γιάννενα	Κουγέας, Το Ηπειρωτικόν, 201	Βενέτικο.
	8:20	1804	Ανατολή	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 82	Διατίμηση.
	9	1804	Γιάννενα	Κουγέας, Το Ηπειρωτικόν, 205	
	8	1805	Αιγαίο	Ζερλένης, Το εν Βενετία, 115	Διατίμηση.
	8:20	1805	Ανατολή	ΓΑΚ, Κ60, χφ. 140/Σιμόπουλος, Γ², 400	Βενέτικο. Διατίμηση. Πήγαινε υπερτιμημένο 9 γρόσια.
	9:10	1806	"	Rora, 43	
	9	1806	Επτάνησα	ΑΙΓ, κυβ. 216, έγγρ. 65.	
	9	1806-1807	Σέριφος	Αρχ. Σερίφου, κατ. 4, φ. 10' και 14	
	9:5	1807	Μύκονος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 22297	Βενέτικο.
	9:1,2,3,5,9,10	1807	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	9:10, 20	1808	"	" " "	
	9:1	1808	"	Moschoroulos, II, 246	
	9:25	1808	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17269/3	
	10:10	1808	Ανατολή	Rora, 43	
	10	1809	"	" " "	
	9:30	1809	Υδρα	Λιγνός, Γ', 511, 499	Βενετικό.
	9:20	1809	"	" " " , 471	Φλωρί.
	9:30	1809	Κων/πολη	Hurmuzaki, 13, 150	Τόσο δίνεται.
	9:20, 40	1809	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	10	1809	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17269/3	Βενέτικο.

γρόσια	10:26:2	1809	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β', 92/AEK, L. 806 ^Α	
	12	1810	Γιάννενα	Κουγέας, 225	
	10:10	1810	Πλατανάκι (Μοριάς)	Γακ, Συλλ. Βλ., Γ2Α, έγγρ. 205	
	10:5	1810	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., Βλ., κ. 105	
	10: 8,10	1810	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	10:10	1810	"	Μφ. Αρχ. Λευκάδας	
	12	1811	"	" " /Hurmuzaki, 13, 150	
	12	1811	Κων/πολη	Hurmuzaki, 13, 151	Βενέτικο. Κατά προφορική προσταγή.
	10	1811	Γιάννενα	Αρχάκη, 75	
	12	1811	Ανατολή	Pora, 43	
	11~	1812	"	Holland, 204	
	13:17	1812	Γιάννενα	Αρχάκη, 75	
	12:20	1812	Πρέβεζα	" , 79	
	13:20	1812	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, κατ. 2	
	12	1812	Λιβαδειά	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	12	1812 Απρ.	Γιάννενα	Σιορόκας, 214	
	12:20	1812 Μάιος	"	" "	
	12:15	1812 Ιούν.	"	" "	
	13	1812 Ιούν.	Πεολεπέ	Karanatsis, I, 361	
	12:20	1812 Ιούλ.	Γιάννενα	Σιορόκας, 214	
	13	1812 Σεπτ.-Νοέμ.	"	" "	
	12:20	1812 Νοέμ.	Πρέβεζα	Σιορόκας, 216	
	13	1812 Δεκ.	"	" "	
	13:10	1812 Δεκ.	Γιάννενα	" , 214	
	12	1813	"	" "	Σταθερή τιμή όλο το χρόνο εκτός από το Μάιο που ανέβηκε στα 13:10 γρ.
	12	1813	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., Γ2Α	
	12:5	1813	Πρέβεζα	Αρχάκη, 79	
	13:28	1813	Γιάννενα	" , 75	
	13	1813 Φεβρ.-Απρ.	"	Σιορόκας, 214	
	13:10	1813 Μάιος	"	" "	
	14	1813 Ιούν.-Οκτ.	"	" "	
	14	1814 Ιαν.	"	" "	
	14	1814	"	" "	
	15	1814	Σμύρνη	Hanson, 18	
	14	1814	Αθήνα	" "	
	13	1814	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., Γ2Α	
	14:20	1814	Υδρα	Λιγνός, ΣΤ', 593, 604	Βενέτικο.
	13	1814-1815	Πάτμος	Παπαδόπουλος-Φλωρεντίς, 233	
	13:20	1816	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17599	Βενέτικο.
	13:30	1816	"	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105.	
	14	1816	Υδρα	Λιγνός, Ε', 297.	
	13:30 και 14	1816	Πελοπόννησος	Nanninga, II, 946	
	13:30	1817	Καλαμάτα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105.	
	14:5~	1817	Ανατολή	Εομής Κερδώος, Δ', 439	Ανάλογα με τη ζήτηση και το πλήθος των νομισμάτων.
	14	1817	"	Rouqueville, IV, 443	Υποτίμηση γροσίου κατά 50% από το 1800.
	15	1818	Κων/πολη	Πρωτοψάλτης, 104	
	6:20	1819	Μυστράς	Αρχείο Σαλβαρά, Α/80α	Πολίτικο ξίκινο.
	13-19	1819	Γιάννενα	Ο Θησαυρός του Αλή, 348	

γρόσια	14	1819	Ανατολή	Ρορα, 43	
	14	1819	Υδρα	Αρχ. Υδρας χφ. 154	
	14:30	1819	Γιάννενα	Κουγέας, 97	Βενέτικο.
	14	1819	"	Αρχάκη, 75	
	14	1819	Ανατολή	Rouqueville, Voyage, 126	
	12	1819	Λιμπίνοβο (Γρεβενών)	Πολίτης, 19	
	14:10	1819	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	14	1819 Μάιος	Γεράκι (Αργους)	" " "	
	14:30	1819 Νοέμ.	Αγ. Βασίλης;	" " "	
	15	1819 Νοέμ.	Αίγιο;	" " "	
	15	1820	Αργος	" " "	
	15	1820	Πάργα	Κουγέας, 106	Διατίμηση.
	15:20	1820-1821	Ανατολή	Βασδραβέλης, Α', 435	Γιαλδίξ. Τιμή κυκλοφορίας.
	17	1821	"	Ραπτάρης, Α', 45	
	15:10	1821	Λαγκάδια	Αρχ. Δεληγιάννη, ΙΙ, 2, 3	
	15	1821 Ιαν.	Υδρα	Μαμαλάκης, 456	Τιμή χαμηλότερη από αυτή που είχε στο Αγ. Ορος.
	17	1821 Μάιος	Πάτρα	Παπαδιαμαντόπουλος, 41	
	15:20	1821 Μάιος	Βυτίνα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	18	1822	Γαστούνη	Χρυσανθακόπουλος, 59	
	22:20	1823	Ανατολή	Ραπτάρης, Α', 45	
	33:20	19 ^{ος} αι.	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17599	Βενέτικο.
γρόσια ενετ.	28,4	1780	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Α', 643	
δουκάτα αργ.	3	1704-1712	"	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	3:6 σολδία	1708	Κεφαλονιά	Πετρόπουλος, Δ', 402	Τσεκίни χρυσό ρούσπιδο.
		1731	Πάτιμος	Παπαδόλος-Φλωρεντής, 68-69	"94 φλ. γρόσι 1=δουκάτα 334 γροσέτα 15=λίτρες 2074 σουλτία (σολδία) 14".
		1738	"	" " " , αρ. 118	"Δουκάτα τρεχούμενα 285 και γροσέτα 18 στένουν φλοριά 80=κάμινουν γρόσια 295:6".
λίρες	7:10	1528	Βενετία	Μέρτζιος, ΜΜΙ, 162	
	7:12	1533	"	Μαυροειδή, 316	
	7:14	1547	Κύπρος	Μιαρί, 17	Ducato venetiano. Διατίμηση. Τόσο πάει και στη Βενετία.
	8:64 σολδία	1574	Κρήτη	Papadopoli, Candia, 5-6	
	8:12	1574	Βενετία	" " "	
	10:3 γαζέτες	1583	"	Μανούσασκας, 27	
	9	1585	"	" " , 20	
	10	1588	"	" " , 23	
	20-21	1606-1607	Ζάκυνθος/ Κεφαλονιά	ASV, N° 6, b. 862	Λόγω της κυκλοφορίας των πολλών και κακών quattrini.
	12	1606-1607	Terraferma	" " "	
	14-15	1606-1607	Κέρκυρα	" " "	
	10	1608	Βενετία	Magatti, 317	Διατίμηση.
	11:10	1608	Ζάκυνθος/ Κεφαλονιά	Rojago, I, 104	"
	11	1616	Κρήτη	ASV, Not. di C., b. 52, φ. 114'	
	11:10	1616-1618	"	Ο. π., φ. 42'	
	12:4	1620	"	Ο. π., b. 258, φ. 173'	
	12:4	1624	"	Ο. π., b. 260.	
	15	1638	Βενετία	Μέρτζιος, Επιφάνιος, 108	

λίρες	17	1659	Βενετία	Μέρτζιος, Μ Ε, 2 51	Για την εξέλιξη της αντιστοιχίας του τσεκινιού προς την λίρα Βενετίας βλ. Παράρτημα, πίν. 2.
	25	1672-1703	Ζάκυνθος	Ζώης, Λεξικό, Β', 249	
	17	1686	Βενετία	Δημητρίου, 123	Διατίμηση.
	25	1687	Παξοί	Πετρόπουλος, Β', 60	"Καθώς τρέχει στο παρόν".
	25	1690	Πελοπόννησος	ASV, b. 844	Προερχόμενα από Βενετία.
	23:15	1690	"	" "	Προερχόμενα από χαράτσι των κτήσεων του Αρχιτελάγου.
	25	1691	"	Κώδηξ Μέρτζιου, 94	
	23:15	1691	"	" "	Oro cecchini vecchi.
	25	1692	Κέρκυρα	Νικοκάβουρα, 152	
	17	1696	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, ΜΜΙ, 219	
	7:19 σολδία	1702	Γιάννενα	Σιορόκας, 228	Στις 24. 12. 1702.
	8	1703	"	" "	Στις 10. 1. 1703.
	30	1704-1712	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	27:10	1704-1705	"	" / Ζώης, Λεξικό, Β', 249	
	8:10	1705	Αρτα	Σιορόκας, 229	
	27:6	1706-1712	Ζάκυνθος	Ζώης, Λεξικό, Β', 249/Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	32:10	1708	Τουρκία	ΕΙΒ, Αρχ. Μέλου, επιστ. 21.4.1713	
	27:6 σολδία	1708	Πελοπόννησος	Κώδηξ Μέρτζιου, 149	Διατίμηση. Οι λίρες είναι τοπικό νόμισμα (di questa moneta lunga). Οι έμποροι της Πάτρας όμως θέλουν να αντιστοιχεί κι εδώ το τσεκίνο προς 30 λίρες αφού στην Τουρκία πάει 32 1/2 λίρες, ώστε να αποφεύγεται η κερδοσκοπία. (Στο ίδιο σ. 150). Φλωρί.
	27-28:10	1712-1715	Ναύπλιο	ΕΙΒ, Αρχ. Μέλου	Στις περιοχές που γειτονεύουν με την οθωμανική αυτοκρατορία πάει L. 30.
	27:6	1714	Levante	Λάμπρος, Εκθέσεις, 758	Τσεκίνο χρυσό ρούσπιδο.
	27:6	1715	Αργοστόλι	Πετρόπουλος, Δ', 143	Στις 3.10.1715.
	34:10	1715	Ζάκυνθος	Ζώης, Λεξικό Β', 249	
	22:6	1715	"	ΕΙΒ, Αρχ. Μέλου	
	27:6	1716	Κέρκυρα	ΙΑΚ, Ένετ., b. 39, filza 4	
	34 1/2	1716	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	36	1717	"	Ζώης, Λεξικό, Α', 480	
	36	1718	"	Κώδηξ Μέρτζιου, 187	
	30	1718	Πελοπόννησος	" "	
	29:10	1719	Κεφαλονιά	Ροjago, 1, 442	
	36	1719-1722	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	36	1720	Γιάννενα	Μέρτζιος, Πώς ήτο η Αυλή..., σ. 347.	
	55	1730	Κέρκυρα	ΙΑΚ, Ένετ., b. 39, filza 4	Κατά πρόταση του Καλογερά, Βενετού νούντσιου στην Κέρκυρα, αντί των 48 λιρών που πήγαινε πρίν.
	52	1733	Αργοστόλι	Πετρόπουλος, Δ', 207	Τσεκίνο χρυσό ρούσπιδο βελουτάδο.
	27:10	1737	Ζάκυνθος	Ζώης, Ιστορία, 424	
	27 ~	1737	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	29:10	1750	Λευκάδα	Σβορώνος, Χίος, 205	Λίρες 27 και 1 1/2 άσπρα.

λίρες	48	1753	Κέρκυρα	Rojago, II, 140	Κατώτερη τιμή, ενώ πραγματικά άξιζε μόνο L. 27:6	
	28:16	1753	"	ΙΑΚ, Arg. div., b. 54, fil. XI, έγγρ. 11.		
	48	1755	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	Διατίμηση. Μολονότι η επίσημη τιμή-του είναι 36 λίρες, για να αγοράσει κανείς τσεκίνα πρέπει να τα πληρώσει προς 48 λίρες.	
	36	1756-1757	Λευκάδα	Μαχαιράς, 217		
	36 ή 48	1758	Επτάνησα	Rojago, II, 189/ Ροντογιάννης, Α', 640		
	48	1760	Κεφαλονιά	Βλάσση, 79		
	48	1762	Επτάνησα	Rojago, II, 209/ Πβ. Ροντογιάννης, Α', 640	Διατίμηση.	
	29:10	1771	Κέρκυρα	Ροντογιάννης, Α', 640/ Ανδρεάδης, Α', 43	Διατίμηση.	
	36	1772	Επτάνησα	Rojago, II, 237	Αλλά και L. 29:10.	
	36	1773	"	Ανδρεάδης, Α', 43		
	36	1778	Κέρκυρα	Ροντογιάννης, Α' 640	Διατίμηση.	
	54 & 1 άσπρο	1779	Ζάκυνθος	Ζώης, Ιστορία, 424	Διατίμηση. Valuta piazza.	
	48	1780	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Α', 642/ Μαχαιράς, 153/Αρχ. Λευκάδας		
	36	1780	"	" / "	Διατίμηση. Valuta regolata.	
	24	1780	"	Αρχ. Λευκάδας/Μαχαιράς, 153	Διατίμηση. Νόμισμα 1/2 τσεκινού.	
	12	1780	"	" / "	Διατίμηση. Νόμισμα 1/4 τσεκινού.	
	22	1782	Πάτμος	Αρχείο Π.Ξ., κώδ. 5.	Διατίμηση. Moneta lunga. Όταν κατατέθηκαν τα τσεκίνα στο Δημόσιο Θησαυροφυλάκιο ήταν η αντιστοιχία 1 τσεκίν=τάλ. 2 1/2· έτσι τα τσεκίνα 140=350 τάλιρα, ενώ τώρα τα τσεκίνα 140=336 τάλιρα. Πρώταση Ι. Βλαστού να ορισθεί αυτή η τιμή.	
	22	1785	"	Παπαδόπουλος-Φλωρεντής, 168		
	36	1788	Επτάνησα	Ανδρεάδης, Α', 43		
	24 1/2	1790	Τεργέστη	Ναυτ. Μουσείο Αιγαίου, Γ18		
	57	1798	Κέρκυρα	Θεοτόκης, Αναμνηστικόν, 251		
	60	1799	"	Αντίγρ. ΓΑΚ, Δ. 109		
	72	1806	Επτάνησα	ΑΙΓ, κυβ. 216, έγγρ. 65		
	72	1807	Κέρκυρα	ΑΙΓ, κυβ. 217, έγγρ. 230.		
	48	1811	Ζάκυνθος	Αντίγρ. ΓΑΚ, Δ. 109		
	57:19 δηνάκια	1811	Κέρκυρα	Ανδρεάδης, Α', 43		
λίρες γαλλ.	9	1716	Κων/πολη	A.N.F, F 12-645		
λίρες ζακυν.	48 ή 48:10	1754-1757	Ζάκυνθος	Μαρίνος, 293-295		
λίρες κερκ.	64	1809	Επτάνησα	ΑΕΚ, L. 806^		Διατίμηση. "Les sequins vinitiens que je pris a Naples en troque de pistoles d'Espagne que j'avois apportées, me revenoient a 8 livres 10 sols" Και το μαϊδι ισοδύναμο με 2 μαϊδια Τρίπολης.
λίρες τουμποis	8:10	1705	Αρτα	Μάξιμος, 49		
livres	8:10 sous	1707	Χανιά	A.N. Aff. Etr. B/1/340		
μαϊδια	45	1609	Αλεξάνδρεια	Villamont, 657-658	Μισόφλωρο. Φλωρί των 22 L. Φλωρί ενετικό.	
	194	1781	Μύκονος	Κρεμμυδάς, Εμπ. πρακτ., 34		
	70	1793	Κάλυμνος	Αρχείο Π.Ξ., κώδ. 5		
	250	1803	Τουρκία	Σπανόπουλος, 42		
paoli (παύλοι)	16	1598	Ανατολή	Καφταντζής, 93		
	23	1789	Ancona	Αρχείο Π. Ξ., κώδ. 4, φ. 13'		

παράδες	133	1728	Κρήτη	Κωνσταντινίδης, Ειθέσις, 368.	
	150 1/2	1741	Ανδρος	Βογιατζίδης, 114	
	156	1754	"	" 147	Τιμή κυκλοφορίας.
	155	1752	Θεσσαλονίκη	Πιαδου, 59	
	155	1756	"	Μέρτζιος, Μ.Μ.Ι, 377	
	155	1758	Ανατολή	Σταυρινίδης, Ε', 101-102	Διατίμηση. Ισο με φουντουκλί.
ρεάλια	1 1/2	17 ^{ος} αι. (αρχές)	Μήλος	Slot, Καθ. εκκλ. 110	
	2 1/2	1668	Ανατολή	Καφταντζής, 93	
	2 1/2	1668	Λάρισα	Μέρτζιος, Μ.Μ.Ι, 186.	
	2 1/2	1675-1668	Παξοί	Πετρόπουλος, Β', σ. 51, 121	
	2:-:75	1704-1705	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	2:-:73	1706-1712	"	" " "	
	3 1/4	1708	Τουρκία	Κώδης Μέρτζιου, 149	
	2:-:73	1712-1715	Ναύπλιο	ΕΙΒ, Αρχ. Μέλου	
	2:-:65	1719	"	" "	
	2:5	1720	Μοριάς	" "	
	3:-:53	1725	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
	6	1725	Κέρκυρα	Rojago, II, 12	
	2	1736	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Α', 642/ Ζώης, Λεξιμό, Α', 480	Ή 65 άσπρα
	3 1/2	1736	Αθήνα	Φιλαδελφεύς, Α', 341	
	5	1752	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 30	
σιερίφια (αλτούν)	1,04	1640, έως	Ανατολή	Mantran, 237	
	1,05	1640	"	" "	
	1,062	1664	"	" "	
	1,111	1669	"	" "	
	1,117	1676	"	" "	
	1,111	1690	"	" "	
	1,05	1700	"	" "	
		(λίγο πριν)			Οι μικρές αυτές διακυμάνσεις του σιερίφι σε σχέση με το αμετάβλητο βενετικό τσεκίνο κατά τον 17 ^ο αι. ανταποκρίνονται στην δημοσιονομική και πολιτική κρίση της οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο 1660-1696 (στο ίδιο).
σταμπόλια	2	1799	Κων/πολη	Dallaway, 67	On a deux stambouls de cinq piastres pour un sequin vénitien qui en vaut sept.
τάλιρα	1 1/2	1598	Ανατολή	Καφταντζής, 93/Soranzo, 16	Υποτιμημένο.
	2	1700	Μήλος	Χατζιδάκης, 224	Διατίμηση.
	2	1758	Επτάνησα	Rojago 2, 189 / Ροντογιάννης, Α', 640	
τάλιρα βενέτ.	2	1780	"	ΙΕΕΕ, Εντ. ιταλικό/ Ροντογιάννης, Α', 642	Διατίμηση.
	2: 11L:2 γαζ	1802	Κέρκυρα	ΑΙΓ, Ε.Π., έγγρ. 90	Διατίμηση. Την ίδια εποχή 1 τάλιρο = L. 26:12
	2 1/2	1811	"	Ανδρεάδης, Α', 43.	
τάλιρα ισπαν.	2	1812	Λευκάδα	Αρχ. Λευκάδας	Διατίμηση. Πήγαινε 2 1/7 ταλ. κολονάτα.
	2	1812	Επτάνησα	Αρχ. Λευκάδας, έγγρ. 12.9.1812	Διατίμηση. Ορίζεται ότι στις συναλλαγές το τσεκίνο δεν πρέπει να υπολογίζεται περισσότερο από 2 τάλιρα κολονάτα.

τάλιρα ισπαν.	2 1/10 2 1/6	1812	Ζάκυνθος	IEEE, έγρ. 14732	Απόφαση (21 Σεπτ. 1812) των Αρχών της Ζακύνθου.
τάλιρα κολον. υπέρπυρα	6 14 1/2 17 1/2 24~ 30 24:15 24 1/2	1821 Αυγ. 1436-1440 1562 1570, έως 1600 1621 1571 1571	Επτάνησα Κων/πολη, Θράκη Κρήτη " " " "	Αρχ. Λευκάδας Babinger, Contraffazioni, 96 Μέτριοι, Σταχυολογήματα, 271. " " " , 245 Βουρδουμπάκης, 343, 345 Ξανθουδίδης, 79 Βαρούχας, 8 " " , 81	Από το 1571 κ.έ. κυμαινόταν μεταξύ 20-24 υπέρπυρων. (Στο ίδιο, 246). "Τζεκίγνια χρουσα 5 κάμνου υπέρπυρα 121 σολδία 20 1/2". "Η κάτι περισσότερο από 13 L. Τόσο τα συγκέντρωναν οι Αρχές ενώ στον ιδιώτη έδιναν 8 1/2 λίρες. (1 υπερπ.=32 σολδίνια). Νέα αύξηση τσεκινιού κατά 40%. Δουκάτο χρουσό.
	24:15 24:16 20:12 1/2 22:8 1/2 24:15 24:12 24 27	1574 1574 1577 1583-4 1586 1586 1593 1597-1613	" " " " " " "	Papadopoli, Candia 5-6/ Πλουμίδης, Αιτήματα, 41 Ξηρουχάκης, 112α " " " " " " Πλουμίδης, Αιτήματα, 80 Μανούσας, 24 Σάθας, MB, σ. ριδ Βαρούχας, 8	Αυτή την τιμή έχει συνήθως στις πράξεις του νοτάριου.
45- 17:15 ή 560 υπέρπ. κρητ. σολδίνια	2	1630-1637 1570	Βεν/νες περιοχές Κρήτη	Ξανθουδίδης, 157 Βαρούχας, 8/Γιαννόπουλος, Η Διοικητική, 82	Υπερτιμημένο κατά 50% εδώ σε σχέση με Βενετία.
φιορίνια	8	1799	Βιέννη	Κουγέας, Το Ηπειρωτικόν, 175	Φλωρί.
φράγκα γαλλ.	12	1801	Ηπειρος	" " , 185	Βενέτικο.
	12	1715 1794	Τήνος Μοριάς/ Επτάνησα	Γεωργαντόπουλος, 111 Ραπτάρης, Α', 16, σημ.	"
	12,80 13,70 13,60 12,80	1806 1808 1808 1809	" " " "	Ροντογιάννης, Α', 642 ΑΙΓ, ΑΓ, φ. 116 ΑΕΚ, L. 782^ Ροντογιάννης, Β', 92/ΑΕΚ, L.806^	Διατίμηση της 27.7.1808. Διατίμηση. "
	12,80 12,10	1812-1814 19 ^{ος} αι.	Γιάννενα Ανατολή	Σιορόκας, 212 Rouqueville, Voyage, 126	

ΦΛΩΡΙ ΟΛΛΑΝΔΙΚΟ (χρυσό)
[δουκάτο ολλανδικό, τσεκίни ιμπεριάλικο ή αυτοκρατορικό, τσεκίни ολλανδικό]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
ασάνια 9:10	1809	Υδρα	Λιγνός, Γ', 511	Φλωρί ιμπεριάλικο· ισότιμο με παπαλίτικο.	
γρόσια	10	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β', 92	Τσεκίни ιμπεριάλικο. Διατίμηση. Βάρος χρ. 0,9363 γραμ. Βάρος χρ. 0,7904 γραμ. Τόσο πουλήθηκαν. Τσεκίни ολλανδικό ή αυτοκρατορικό. Παλαιό ολλανδικό τσεκίни. Διατίμηση. Τσεκίни ολλανδικό. Διατίμηση. Τσεκίни ιμπεριάλικο Διατίμηση. Τσεκίни ολλανδικό· το ίδιο και το σύγγρικο. Παλαιό ολλανδικό τσεκίни. Ολλανδέζικο και σύγγρικο. Εκ στόματος προσταγή. Παλαιό ολλανδικό τσεκίни. Παλαιό ολλανδικό τσεκίни.	
	3:26	Ανατολή	Rora, 44		
	4:13	"	" "		
	4:20	"	" "		
	5	Ιάσιο	Παπαδόπουλος-Φλωρεντής, 170		
	5:10	Ανατολή	Rora, 44		
	5:16	Βουκουρέστι	Διαμάντης, 289		
	6:32	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 32		
	6:30	Γιάννενα	Αρχάκη, 75		
	7:12	"	ΑΜΑΕ, CCC, Jan. 6 (ed. Karanatsis, II, 61)		
	6:30	Ανατολή	Rouqueville, Voyage, 126		
	7	"	Rora, 44		
	7	Κέρκυρα	ΑΙΓ, Ε.Π., έγγο. 90		
	8:20	Επτάνησα	Μφ. ΑΙΓ, κυβ. 216, έγγο. 65		
	10:13:1	1809	"		Ροντογιάννης, Β', 92 /ΑΕΚ. L. 806 ^Α
	10	1809	"		ΑΕΚ, L. 806 ^Α
	11:20	1811	"		Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 28
	10	1811	Γιάννενα		Αρχάκη, 75
	12	1811	Ανατολή		Rora, 44
	11:20	1811	Κων/πολη		Hurmuzaki, 13, 151
12:25	1812	Πρόβεζα	Αρχάκη, 79		
12:25	1812	Γιάννενα	ΑΜΑΕ, CCC, Jan. 6 (ed. Karanatsis, II, 61)		
12:39	1812	"	Αρχάκη, 75		
11:20	1812 Απρ.	"	Σιορόκας, 214		
12	1812 Μάιος, Ιούλ.	"	" "		
11:30	1812 Ιούν.	"	" "		
12:30	1812 Ιούν.	Περλεπέ	Karanatsis, I, 361		
12:30	1812 Σεπτ.	Γιάννενα	Σιορόκας, 214		
12:20	1812 Οκτ.-Νοέμ.	"	" "		
11:20	1812 Νοέμ.	Πρόβεζα	" , 216		
12:30	1812 Δεκ.	"	" "		
13	1812 Δεκ.	Γιάννενα	" , 214		
11:28	1813	Πρόβεζα	Αρχάκη, 79		
13:16	1813	Γιάννενα	" "		
12:30	1813 Φεβρ.	"	Σιορόκας, 214		
11:20	1813 Φεβρ.-Απρ.	Πρόβεζα	" , 216		
13	1813 Απρ.-Μάιος	Γιάννενα	" , 214		
13	1813 Μάιος	Πρόβεζα	" , 216		
13:20	1813 Ιούν.	Γιάννενα	" , 214		
11:30	1813 Ιούν.-Ιούλ.	Πρόβεζα	" , 216		

γρόσια	13:30	1813 Ιουλ.-Οκτ.	Γιάννενα	Σιορόκας, 214	
	11:20	1813 Αυγ.-Νοέμ.	Πρέβεζα	" 216	
	13:20	1814 Ιαν.	Γιάννενα	" 214	
	13:20	1814	"	Αρχάκη, 75	Παλαιό ολλανδικό τσεκίни.
	13	1814	"	ΕΒΕ, κώδ. 4, σ. 39	
	12:20	1814	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ. Γ2Α	
	13	1814	Κων/πολη	Κ.Π. "Αθηνά" 1833	Ολλανδικό.
	15	1817	-	Φιλίππιδης, 181	"
	13:30	1817	Πελοπόννησος	Nanninga, I, 946	"
	14	1817	Κων/πολη	Ερμής Κερδώος, Δ', 439	Ολλανδικό· τιμή κυμαινόμενη ανάλογα με την ζήτηση και το πλήθος των νομισμάτων.
	14	1817	Ανατολή	Rora, 44	
	13	1818	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 0	Φλωρί μπεριάλικο.
	13:30	1819	"	Rouqueville, Voyage, 126	Τσεκίни ολλανδικό.
	13:30	1819	Γιάννενα	Αρχάκη, 75	Παλαιό ολλανδικό τσεκίни.
	14:20	1820	"	Κουγέας, 97	
	15	1821 Ιουλ.-Αύγ.	Υδρα	Μαμαλάκης, 457, 485	Ολλανδέζικο.
	17	1821 Αύγ.	Αγ. Όρος	" , 485	
λίρες βενέτ.	55	1798	Κέρκυρα	Θεοτόκης, Αναμνηστικόν, 251	Τσεκίни αυτοκρατορικό χρυσό.
λίρες	68	1806	Επτάνησα	Μφ. ΑΙΓ, κυβ. 216, έγγρ. 65	Moneta lunga.
λίρες κερκ.	62	1809	"	ΑΕΚ, L. 806 ^Α	Διατίμηση.
	60	1809	"	" "	Τσεκίни μπεριάλικο. Διατίμηση.
φιορίνια	7,60	1801	Ηπειρος	Κουγέας, 185	Ολλανδικό.
φράγκα γαλλ.	12,80	1808	Επτάνησα	Μφ. ΑΕΚ, L. 782 ^Α / ΑΙΓ, ΑΓ, φ. 116	Διατίμηση της 27.7.1808.
	12,40	1809	"	ΑΕΚ, L. 806 ^Α /Ροντογ. Β', 92	Ολλανδικό. Διατίμηση.
	12	1809	"	" " / " "	Τσεκίни μπεριάλικο. Διατίμηση.
	11,50	1812-1814	Γιάννενα	Σιορόκας, 212	Παλαιό ολλανδικό τσεκίни.
	11,95	19 ^{ος} αι.	Ανατολή	Rouqueville, Voyage ..., 126	

ΦΛΩΡΙ ΟΥΓΓΡΙΚΟ (χρυσό)

[δουκάτο χρυσό ούγγρικο, enghurúsi, κρεμέζικο, macar altini, macar filuri, μα(ν)τζακλί, μαντζάρικο, μιάρικο, ούγγαρο, τσεκίνο ουγγρικό, ungaro]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια		
άσπρα	45	1481	Κων/πολη	Babinger, Contraffazioni 91	Ιδια τιμή με σουλτανίνο και βενετσιάνικο τσεκίνο. Ongre-macar altunu. " " " " " " Ungaro. Ongre-macar altunu. Macar altuni. Διατίμηση. Χρυσό ούγγρικο εγγρούς και ματζάρ. Διατίμηση. Χρυσό ούγγρικο εγγρούς. Διατίμηση 8.9.1721. Αρνείται ο κόσμος να τα δώσει σ' αυτή την τιμή. Διατίμηση. Δουκάτο χρυσό ούγγρικο. Ιδια τιμή με σερίφι.	
	60	1581	Ανατολή	Hammer, III, 515/L-P., XXXI- II		
	100	1584	"	Beldiceanu, La crise, 74		
	90	1598	Κύπρος	Eliadou, Un pèlerin, 124		
	160	1642	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2		
	160	1650	"	" "		
	240	1669	"	" "		
	260	1680	Ανατολή	Hasluck, 75		
	360	1692	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2		
	360	1719	Ανατολή	Σταυρινίδης, Δ', 85		
	360	1721	Θεσσαλονίκη	Βασδραβέλης, Α', 152		
	360	1721	Ανατολή	Μαρματάκης, 24		
	360	1723	Ιωάννινα	Μέρτζιος, Το εν Βενετία, 268		
	360	1725	Ανατολή	Belin, 216/L.-P. XXXV		
	γρόσια	2:10	1686	Θεσσαλονίκη		Μάξιμος, 75
		2:1 ρούπι	1709	Ανατολή		Somavera, 247
		3	1727	Πάτιμος		Αρχ. Πάτιμου, κατ. 1727
3:26		1754	Ανδρος	Πασχάλης, Η εν Ανδρω, 121		
3:28		1758	Ανατολή	Σταυρινίδης, Ε', 101-102		
3:-:50		1771	"	Belin, 254, σημ. 2		
4:10		1779	Μύκονος	Κρεμμυδάς, Εμπ. προστ., πίν. 13		
5:10		1793	"	" " " "		
7		1795	Θεσσαλονίκη	Σιμόπουλος Β', 640		
7:20		1801	Πάρος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 8248		
8		1801	Μύκονος	Κρεμμυδάς, Εμπ. προστ., πίν. 13		
7		1801	Ανατολή	Οικονόμος, Επιστολαί, 554		
7		1802	Αλέπι	Nanninga, II, 1589		
8		1804	Ανατολή	Αρχ. Πάτιμου, φάκ. 82		
8		1805	"	Ζεφλέντης, 115		
8		1805	Νησιά Αιγαίου	Ζεφλέντης, 115/ΓΑΚ, Συλλ. Μυκ. Κ60, Χφ. 140		
8:20		1806	Θεσσαλία	Οικονόμος, Αλλ/φία, 51		
8:30		1807	Μύκονος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 22297		
9:05		1808	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17269/3		
9:20		1809	Υδρα	Λιγνός, Γ', 511		
9:20	1809	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 58			
9:30	1810	Πλατανάκι (Μοριάς)	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., Γ ^{ος} , έγγρ. 205			
9:35	1810	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105.			
9:5	19 ^{ος} αι.	"	ΙΕΕΕ, έγγρ. 58			
11:20	1811	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 28			

γρόσια	11:20	1811	Κων/πολη	Hurmuzaki, 13, 151	Εκ στόματος προσταγή. Μαντζάρικο. " " Ουγγάρικο. Τιμή κυμαινόμενη ανάλογα με την ζήτηση και το πλήθος των νομισμάτων. Μαντζάρικο. " " Μαντζαλί. Διατίμηση: ισότιμο με το κρεμέζικο. Ματζάρ. Ματζάρ τετραπλό. Μαντσάρικο. Τιμή χαμηλότερη από αυτή που έτρεχε στο Αγ. Ορος. Μεντζάρικο βασιλικό. Πορτογέζικο ή σουφερίνι ή μαντζάρικο. Πορτογέζικο ή σουφερίνι ή μαντζάρικο. Μεντζάρικο βασιλικό. Διατίμηση για το ongaro todesco, turco et aragonese. Ongaro. Υπερτιμημένο εξαιτίας της κυκλοφορίας πολλών και κορών quattini. Ongaro. Ongaro. Τόσο τα δέχεται το Δημόσιο Ταμείο. Ούγκαρο. Διατίμηση. Ongaro. Διατίμηση Προερχόμενα από το χαρατάσι των κήσεων του Αρχιεπίσκοπου. Ongaro d'oro. Στις 10.1.1703 η συνηθισμένη τιμή ήταν ίση με L. 6:15. Ούγκαρο.
	13:30	1814	Γιάννενα	ΕΒΕ, κώδ. 4, σ. 37	
	14	1814	Υδρα	Λιγνός, ΣΤ', 593	
	14	1816	"	" Ε', 297	
	14	1817	Ανατολή	Ερμής Κερδώος, Δ', 439	
	13:20	1817	Καλαμάτα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105.	
	13:20	1818	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 0.	
	14	1819	Γιάννενα	Ο Θησαυρός του Αλή, 348	
	15	1819	Αίγιο	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	14:30	1820	Πάργα	Κουγέας, 106	
	15:10	1820-1821	Θεσσαλονίκη	Βασδραβέλης, Α', 435	
	60	1820-1821	"	" " "	
	16	1821 Μάιος	Πάτρα	Παπαδιαμαντόπουλος, 41	
	15	1821 Μάιος	Βυτίνα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	15	1821 Ιούν.	Υδρα	Μαμαλάκης, 456	
λίρες	15	1821	"	" , 483	
	16:10	1821	Μέτσοβο	Κουγέας, 266	
	16:30	1821	Σέρρες/Μπιτόλια (Μοναστήρι)	" , 265, 269	
	17	1821 Αύγ.	Αγ. Ορος	Μαμαλάκης, 483	
	7:10	1547	Κύπρος	Miari, 19	
	20-21	1606-1607	Ζάκυνθος/Κεφαλονιά	ASV, N°6, b. 862	
	14-15	1606-1607	Κέρκυρα	" " "	
	11:10	1606-1607	"	" " "	
	10:6	1608	Επτάνησα	Rojago, I, 104	
	9:16	1608	Βενετία	Magatti, 317	
	22:10	1690	Πελοπόννησος	ASV, b. 844	
	21:5	1691	"	Κώδηξ Μέρτζιου, 94	
	7:10	1702	Γιάννενα	Σιορόκας, 228	
	21	1723	Βενετία	EIB, Αρχ. Σελέκη-Σάρου, fattura 30.7.1723.	
	παράδες	41	15 ^{ος} αι.	Ανατολή	Hammer, VI, 512
130		1720	Κων/πολη	De Mirone, 182	
144		1741	Ανδρος	Βογιατζίδης, 114	
147		1754	"	" 147	
φιορίνια	2, 15	1581;	Ανατολή	Hammer, III, 515/L.P., XXXIII	
	7,60	1801	Ηπειρος	Κουγέας, 185	
	4	1801	"	" "	

ΦΛΩΡΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟ (χρυσό)

[ζερμακούπι, ζερμαχμπιές, zerimahhub, zernaboul, πολιτικό, σταμπόλι, σταμπολούδικο, τσεκίνι τούρκικο, (φλωρί) βασιλικό, φλωρί κωνσταντίδικο]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
ασλάνια 2:20	1699	Σιάτιστα	Πανατζόπουλος-Τσούρνα, 59	Φλωρί κωνσταντίδικο.
άσπρα 390	1721	Ανατολή	Βασδραβέλης, Α', 151	Διατίμηση. Χρυσό με μουσουλμανικό μονόγραμμα, ισταμπόλ.
	1733-1734	"	Belin, 223	Ζερμακούπι.
	1735-1736	"	" , 225/L.-P., XXXV	Διατίμηση.
	1757	Χίος	Μαυρόπουλος, 234	Φλωρί Κων/πολης στερογγυλό καινούργιο. Διατίμηση.
	1759	Αγ. Ορος	Καδάς, Τα σημειώματα, 152	
	1803	Γιάννενα	Κουγέας, 192	Φλωρί τούρκικο.
γρόσια 2:3:1	1655	Κων/πολη	Thévenot, I, 128	
3	1715-1716	Ανατολή	Belin, 204	Πολίτικο νέο ή σταμπόλι νέο κοπής Αχμέτ Γ'.
2	1717	Κων/πολη	Tournefort, Relation I, 129	Τσεκίνι τούρκικο.
3:20	1730	Ανατολή	Βογιατζίδης, 145	Σταμπολούδικο. Διατίμηση.
3:20	1735	Κρήτη	Σταυρινίδης, Δ', 217	Χρυσό σφαιρικό πολιτικό. Διατίμηση.
3:20	1740-1742	Πρέβεζα	Γιαννακοπούλου, 136	Πριν πήγαινε 3 γρόσια.
3:20	1754	Ανδρος	Πασχάλης, Η εν Ανδρω, 121	Σταμπολούδικο.
3:26	18 ^{ος} αι. (μέσα)	Πάτος	Βιβλ. Μονής, BN 130	Βασιλικό.
2:30	1773	Τουρκία	Kleemann, 23	
2:30	1779	Μύκονος	Κρεμμυδάς, Εμτ. προατ., πίν. 13	
3	1779	"	" " "	Ζερμακούπι.
3	1789	"	" " "	Πολίτικο.
3	1790	Σέριφος	Αρχ. Σερίφου, κατ. 3, φ. 31'	Ζερμακούπι πολιτικό.
5:21	1792	Βουκουρέστι	Διαμάντης, 289	Φλωρί βασιλικό τόσο πουλήθηκε.
3	1792	Μύκονος	Κρεμμυδάς, Εμτ. προατ., πίν. 13	
3:16	1793	"	" " "	
3:10	1793	Κάλυμνος	Αρχείο Π.Ε., κατ. 5	Φλωρί ζερμακούπι.
3:20	1794	Ανατολή	Comidas, 49	
5	1799	Κων/πολη	Dallaway, 67	
5	1801	"	Οικονόμος, Επιστολαί, 554	Φλωρί βασιλικό. Διατίμηση.
5	1801	Πάρος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 8242	Φλωρί πολιτικό.
4	1801	Πελοπόννησος	Πουκεβίλ, Ταξίδι, 212	Φλωρί των 4 πιάστρων.
6:6:6	1801	Ηπειρος	Κουγέας, 184	
5:30	1803	Γιάννενα	" , 196	Φλωρί βασιλικό.
5:20	1804	Ανατολή	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 82	Φλωρί βασιλικό. Διατίμηση.
5	1805	"	ΓΑΚ, Κ60, χφ. 140	Διατίμηση.
5:20	1805	"	Ζερλέντης, 115	Πολίτικο φλωρί (Ζερμαχμπιές Κων/πολης). Διατίμηση.
5:30	1806	Θεσσαλία	Οικονόμος, Αλλ/φία, 51	
8	1806	Αγ. Ορος	Μονή Ξηροποτάμου, κώδ. 2306, στο παράφυλλο	Πολίτικο.
6:10	1809	Υδρα	Λιγνός, Γ', 511	"
6:20	1809	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 58	"
6:16	1809	"	" " 17255	Πολίτικο ξίκικο, εξού και η χαμηλή-του τιμή. Επιστρέφεται στον φοροεισπράκτορα για αντικατάσταση.

γρόσια	6:20	1810	Πλατανάκι (Μοριάς)	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., Γ ^α , έγγρ. 205	
	6:20	1810	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Σταμπόλι. Διατίμηση
	7:20	1811	Κων/πολη	Hurmuzaki, 13, 151	
	7:20	1812	Λιβαδειά	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Πολίτικο.
	8	1814	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., Γ2Α	"
	8:20	1814	Υδρα	Λιγνός, ΣΤ', 593	
	8:20	1815	"	" " " , 605	
	8	1816	Πάτμος	Παπαδόπουλος-Φλωρεντής, 233	Πολίτικο γερό.
	8	1816	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17599	Πολίτικο ή φλωρί Πόλεως.
	8	1816	Υδρα	Λιγνός, Ε', 297	Πολίτικο.
	8	1817	Καλαμάτα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	8	1817	Γιάννενα	ΙΕΕΕ, έγγρ. 1560	Πολίτικο.
	8	1817	Ανατολή	Ερμής Κερδώος, Δ', 438	
	4	1817	"	" " " " "	Μισό πολιτικό φλωρί.
	8	1818	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	8	1818-1819	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 0	Φλωρί Πόλεως.
	8	1819	Αργος/Αίγιο	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	7:20	1819	Μυστράς	Αρχ. Σαλβαρά, Α/ 79γ	Πολίτικο.
	9	1819	Λαμπινοβο (Γρεβενών)	Πολίτης, 19	"
	10	1819	Γιάννενα	Ο Θησαυρός του Αλή, 348	
	8:10	1819	"	Κουγέας, 97	
	10	1819	Υδρα	Αρχ. Υδρας, χφ. 154.	Πολίτικο.
	8	1820	Ηπειρος	Κουγέας, 106	Διατίμηση.
	8	1820	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	4	1820	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 23	Μισό πολιτικό.
	8	1821	"	" " " " , 25	Γερό πολιτικό.
	4	1821	"	" " " " "	
	8	1821	Λαγκάδια	Αρχ. Δεληγιάνη, ΙΙΙ, 2, 3	Μισό πολιτικό.
	2:20	1821	Σέρρες/Μπίτολια (Μοναστήρι)	Κουγέας, 265, 269	Κάρτο πολιτικό.
	2:16	1821 Μάρτ.	Μέτσοβο	" , 266	Τέταρτο πολιτικό.
	8	1821 Μάιος	Πάτρα	Παπαδιαμαντόπουλος, 42	Πολίτικο.
	8	1821 Μάιος	Βυτίνα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	14	1822	Κύθηρα	Βακαλόπουλος, Πειρατεία, 85	Ζερνακούσι παλαιό.
λίρες	6:12 πεντάρες	1801	Πελοπόννησος	Πουκεβίλ, Ταξίδι, 212	Το φλωρί των 4 πιάστρων.
παράδες	133	1720	Κων/πολη	De Mirone, 182	Τούρκικο τσεκίλι.
	110	1752	Θεσσαλονίκη	Πιαδου, 59	Ίδια τιμή με τζιντζιολί.
	140	1754	Ανδρος	Βογιατζίδης, 147	Σταμπουλούδικο. Τιμή κυκλοφορίας.
	110	1764	Ανατολή	Belin, 244	Διατίμηση.
	120	1769-1770	"	Belin, 248/Hammer, XVI, 290	"
ρεάλια	2:30 παράδες	1764	Αθήνα	Δ. Σισυλιάνος, Παλαιαί και νέα Αθήναι, τ.Β', μέρος 2°, Αθήνα 1955, σ.163-164.	Φλωρί Ζερμακούπι.
φιορίνια	5	1801	Ηπειρος	Κουγέας, 184	
	5	1801	Ανδρος	Βογιατζίδης, 158	Πολίτικο.

ΦΛΩΡΙ ΤΖΙΝΤΖΙΡΙ (τούρκικο ή αιγυπτιακό χρυσό)
[ζιρζιλί, zincirli, σιντζιφίλι, τζιντζιρλί, χρυσό αλυσιδωτό Αιγύπτου ή Κωνσταντινούπολης]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
ασλάνια 2:30	1738	Κων/πολη	Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Ιεροσ. Βιβλ., 5, 389	"ζεντζηρλία 1000 κάμνονο ασλάνια 2.750".
άσπρα 330	1719	Ανατολή	Σταυρινίδης, Δ', 85	Misir zincirli. Διατίμηση.
330	1721	"	Μαριμάκης, 24/ Βασδραβέλης, Α', 151	Χρυσό αιγυπτιακό αλυσιδω- τό. Διατίμηση.
330	1723	Ιωάννινα	Μέρτζιος, Το εν Βενετία, 268	Σιντζιφίλια. Ο κόσμος αρνείται να τα δώσει σ' αυτή την τιμή.
330	1725	Ανατολή	Belin, 216 / L.-P., XXXV	Χρυσό αλυσιδωτό Καΐρου. Διατίμηση.
400	1725	"	" " / " "	Νέο altun Κωνσταντινούπολης. Διατίμηση.
γρόσια 3:-:60	18 ^{ος} αι. (μέσα)	Πάτμος	Βιβλ. Μονής, BN. 130	
2:12	1737	Κρήτη	Baladié, 245	
2:12	1742	"	" "	Σταμπόλ τζιρτζιρί.
3	1751	"	" "	Ζιρζιλί.
2:12	1764	"	" "	
2:12	1772	"	" "	
2:14	1774	"	" "	
2:30	1779	Μύκονος	Κρεμμυδάς, Εμπ. προα., πίν. 13	
3:30	1794	Ανατολή	Comidas, 49	
dollars 2 2/3	1754	Τουρκία	Collection, 510	Τάλιαρα.
ζολότες 4	1716	Κων/πολη	ANF, F12-645	
λίρες γαλλ. 7:17:6	1716	"	" "	
παράδες 110	1728	Κρήτη	Σταυρινίδης, Δ', 175	Χρυσό αλυσιδωτό Αιγύπτου. Η τιμή αυτή ορίστηκε για την είσπραξη των φόρων στην Κρήτη.
133	1728	"	" " "	Χρυσό αλυσιδωτό Κωνστα- ντινούπολης. Ο.π.
112	1728	"	Κωνσταντινίδης, Ειθέσις, 368	«Sequin zinzerly fabrique au Caire».
110	1735-1736	Ανατολή	Belin, 225 / L.-P., XXXV	Τζιντζιρί μισιριώτικο.
110	1752	Θεσσαλονίκη	Πιαδου, 59	Ίδια τιμή με ξερμακούπι.
128 1/3	1754	Ανδρος	Βογιατζίδης, 147	Τζιρζιλί: ίδια τιμή με ξερμακούπι.
96	1754	Τουρκία	Collection, 510	

ΦΛΩΡΙ ΤΟΥ(Γ)ΡΑΛΙ (αιγυπτιακό χρυσό)

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
άσπρα 315	1719	Ανατολή	Σταυρινίδης, Δ', 85	Micir tugralisi. Διατίμηση.
315	1721	"	Μαριμάκης, 24 / Βασδαβέλης, Α', 151	Χρυσό αιγυπτιακό τουγραλί. Διατίμηση.
315	1723	Ιωάννινα	Μέρτζιος, Το εν Βενετία, 268	Τουραλί. Ο κόσμος αρνείται να το δώσει σ' αυτή την τιμή.
315	1725	Ανατολή	Belin, 216 / L.-P., XXXV	Χρυσό αιγυπτιακό τουγραλί. Διατίμηση.
315	1757	Χίος	Μαυρόπουλος, 234	Τουραλί μισό. Διατίμηση από Οσμάν Γ'.
γρόσια 2:-:75	1715	Βαλκάνια	Brue, 98	Πλήρωσε τον οδηγό μ' ένα τσεκί- νι τουραλί για τη διαδρομή Πρόβιστα-Σέρρες.
	1754	Ανδρος	Πασχάλης, Η εν Ανδρω, 121	Τουραλί.
	1794	Ανατολή	Comidas, 49	
λίρες γαλλ. παράδες 7:17:6	1716	Κων/πολη	ANF, F12-645	
105	1716	"	" "	
105	1728	Κρήτη	Κωνσταντινίδης, Εκθέσεις, 378	
105	1730	Ανατολή	Βογιατζίδης, 145	Τουραλί. Διατίμηση.
105	1735-1736	"	Belin, 225 / L.-P., XXXV	
105	1754	"	Βογιατζίδης, 147	Τιμή κυκλοφορίας.

ΦΛΩΡΙ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΣ (χρυσό)
[ρο(υ)πόνοι, ρουσιπόνοι, τσεκίνοι Φλωρεντίας]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
γρόσια 31:26:2	1809	Επτάνησα	ΑΕΚ, L. 806 ^Α	Χρυσό Φλωρεντίας. Διατίμηση.
30:20	1811	Γιάννενα	Αρχάκη, 75	
35:6	1812	"	" "	
36:25	1812	Πρόβεζα	" , 79	
34	1812 Απρ.-Ιούλ.	Γιάννενα	Σιορόκας, 214	
34	1812 Ιούν.	"	Karanatsis, I, 361	
37	1812 Ιούν.	Περγλεπέ	" " "	
36	1812 Σεπτ.-Οκτ.	Γιάννενα	Σιορόκας, 214	
37	1812 Νοέμ.	"	" "	
35:20	1812 Νοέμ.	Πρόβεζα	" , 216	
37	1812 Δεκ.	"	" "	
37:20	1812 Δεκ.	Γιάννενα	" , 214	
38:30	1813	"	Αρχάκη, 75	
34:34	1813	Πρόβεζα	" 79	
38	1813 Φεβρ.	Γιάννενα	Σιορόκας, 214	
36	1813 Φεβρ.	Πρόβεζα	" , 216	
34	1813 Μάρτ.-Απρ.	"	" "	

γρόσια	38:10	1813 Απρ.	Γιάννενα	Σιορόκας, 214	
	38:20	1813 Μάιος	"	" "	
	38	1813 Μάιος	Πρέβεζα	" , 216	
	39	1813 Ιούν.	Γιάννενα	" , 214	
	34	1813 Ιούν.-Σεπτ.	Πρέβεζα	" , 216	
	39:30	1813 Ιούλ.-1814 Ιαν.	Γιάννενα	" , 214	
	39:30	1814	"	Αρχάκη, 75	
	40:20	1814 Ιούν.	"	ΕΒΕ, κώδ. 4, σ. 37	
	38:10	1814 Ιούλ.	"	" " , 39	
	44:10	1820	Πάργα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Διατίμηση.
λίρες βενέτ.	10:20	1809	Επτάνησα	ΑΕΚ, L.806 ^Α	Τσεκίσι Φλωρεντίας. Διατίμηση
λίρες κερκ.	63	1809	"	ΑΕΚ, L. 806 ^Α	Χρυσό Φλωρεντίας. Διατίμηση.
φράγκα	40	1808	"	ΑΕΚ, L. 782 ^Α	Διατίμηση. Ισο με 3 τσεκίσι Φλωρεντίας.
	13,30	1808	"	ΑΙΓ, ΑΓ, φ. 116	Φλωρί Φλωρεντίας. Διατίμηση της 27.7.1808.
	12	1808	"	ΑΕΚ, L. 782 ^Α	Τσεκίσι Φλωρεντίας. Διατίμηση.
	12,60	1809	"	ΑΙΓ, ΑΓ, φ. 32	Φλωρί Φλωρεντίας. Διατίμηση της 9.7.1809.
	38	1809	"	ΑΕΚ, L. 806 ^Α	Χρυσό Φλωρεντίας. Διατίμηση.
	38	1812-1814	Γιάννενα	Σιορόκας, 212	
	43,20	1819	"	Κουγέας, 97	Ρο(υ)πόνι.
	44,10	1820	Πάργα	" , 106	Ρουπόνι. Διατίμηση.

ΦΟΥΝΤΟΥΚΛΙ (τούρκικο χρυσό)
[funduk, φιντίκ, φουντούκι]

αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια	
ασλάνια	8:20	1809	Υδρα	Λιγνός, Γ', 511	
άσπρα	400	1725	Ανατολή	Belin, 216	Djedid Istambol Altounou. Διατίμηση.
	400	1735-1736	"	Belin, 225 / L.-P., XXXV	Διατίμηση.
γρόσια	3:35	18 ^{ος} αι. (μέσα)	Πάτμος	Βιβλ. Μονής, BN, 130	
	3	1739	Κρήτη	Baladié, 245	
	3:15	1740	"	" "	
	3:14	1742	"	" "	
	3:31	1754	Ανδρος	Πασχάλης, Η εν Ανδρω, 121	Φουντουκλί.
	3:35	1773	Τουρκία	Kleemann, 23	
	5	1794	Ανατολή	Comidas, 49	
	7	1800	Γιάννενα	AMAE, CCC, Jan. 6 (ed. Karanatsis, II, 62)	
	7	1801	Πάρος	IEEE, έγγρ. 8242	Φουντουκλί φλουρί.
	7	1801	Ανατολή	Οικονόμος, Επιστολαί, 554	Φουντούκι παλαιό και νέο. Διατίμηση.
	8:25:1	1801	Ηπειρος	Κουγέας, 185	
	8	1804	Ανατολή	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 82	Φουντούκι παλαιό και νέο. Διατίμηση.
	8	1805	Μύκονος/ Ανατολή	ΓΑΚ, Κ60, χφ. 140 / Ζερλέντης, 115	Διατίμηση.

γρόσια	8:20	1809	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 67 (17269/3)	
	9	1810	Πλατανάκι (Μοριάς)	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., Γ ^α , έγγρ. 205	
	9	1810	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	10	1811	Κων/πολη	Hurmuzaki, 13, 151	
	10:20	1812	Γιάννενα	ΑΜΑΕ, CCC, jan. 6 (ed. Karanatsis, II, 62)	
	10	1812	Λιβαδειά	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	10	1812	Μύκονος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 22728	
	10	1812 Μάιος	Ηπειρος	Σιορόκας, 206	Τον Μάιο του 1812 οι Τούρκοι αύξησαν τα φουντουκιά κατά 5,26%, τα νομίσματα των 100 παραδών κατά 10% και τα υπόλοιπα τούρκικα κατά 12,50%, ενώ τα ευρωπαϊκά μόλις κατά 4- 6%.
	9:20	1812 Ιούν.-Απρ.	"		
	11	1814	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17317/1	
	10:20	1814	"	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., Γ2Α	
	12:20	1814	Σμύρνη	Οικονόμος, Αλλ/φία, 141	
	11:20	1815	Υδρα	Λιγνός, ΣΤ', 605	
	11	1816	"	" , Ε', 297	
	10:20	1816	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17599	
	11	1816 Ιούλ.	"	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	10:20	1817	Καλαμάτα	" " " "	Εμμεση η χρονολόγηση και ο τόπος.
	10:20	1817	Γιάννενα	ΙΕΕΕ, έγγρ. 1560	
	11	1817	Ανατολή	Ερμής Κερδώος, Δ', 438	Μισό φουντούκι.
	5:20	1817	"	" " " "	
	11	1817	Υδρα	Λιγνός, Ε', 342	
	10:30	1818	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	11	1818-1819	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 0	
	11:10	1819	Γιάννενα	Κουγέας, 97	
	11	1819	Αργος/Αίγιο	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Φουντουκιά.
	10:30	1819	Μυστράς	Αρχ. Σαλβαρά, Α/79γ	
	11	1820	Ανατολή	Κουγέας, 106	Διατίμηση.
	11	1820	Πάργα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
	11	1820	Κων/πολη	Turner, I, XIX	Φιντίκ.
	11	1821	Ανατολή	Βασδραβέλης, Α', 435	
	11	1821 Μάιος	Βυτίνα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Φουντούκι του Σελήμη.
	12	1822	Κύθηρα	Βοαλόπουλος, Πειρατεία, 85	
λίρες αγγλ. παράδες	-:7:6 1/4	1820	Λονδίνο	Turner, I, XIX	«Sequin fondoukly fabriqué à Constantinople».
	133	1728	Κρήτη	Κωνσταντινίδης, Εκθέσεις, 378	
	146:-:2	1752	Θεσσαλονίκη	Πιαδου, 59	Τιμή κυκλοφορίας.
	147	1754	Ανατολή	Βογιατζίδης, 147	Φιντίκ. Διατίμηση.
	155	1758	"	Σταυρινίδης, Ε', 101-102	
	155	1769	"	Belin, 248	Ισότιμο με το βενετικό γιαλίτζ, δηλαδή το τσεκίνι.
	160	1769-1670	"	Belin, 248/Hammer, XVII, 290/Sauvaire, XIX, 162;	Λογιστική αντιστοιχία.
	149	1816	Αίγυπτος	Ερμής Κερδώος, Γ', 158	
φιορίνια	7	1801	Ηπειρος	Κουγέας, 185	

ΔΙΑΦΟΡΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

νόμισμα	αντιστοιχία σε άλλο νόμισμα	έτος	τόπος	πηγή	σχόλια
Abbaci	παράδες 16	1717	Ανατολή	Belin, 214-215	Κόβονταν στην Περσία και σφραγίζονταν με οθωμανική σφραγίδα. Κυκλοφόρησε μόνο επί Μαχμούτ Β΄. Αρχισε να κυκλοφορεί επί Μουσταφά Γ΄, το 1695.
Atilik	γρόσια 6	1808-1839	"	Sass, 167	
Altmişlik	παράδες 60	1695	"	" "	
"	" 60	1795	Θεσσαλονίκη	Σιμόπουλος, Β΄, 640	
Βαρούζι Bezzo	γρόσια 1:20 γαζέτες 1/3 ή 1/4 πιάστρα 12	1821 Μάιος Βενετοκρατία 1772	Βυτίνα Επτάνησα Πρέβεζα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105 Ροντογιάννης, Α΄, 643 Γιαννακοπούλου, 136	Στην πηγή αναφέρεται ως mese. Πρόκειται για το bezzo=mezzo solo; Διατίμηση. Ή 6 piccoli ή bagattini.
"	σολδία 1/2	1796	Βενετία	Ανδρεάδης, Α΄, 42	
Γιρμιλίκ (yirmilik)	παράδες 20	1795	Θεσσαλονίκη	Σιμόπουλος Β΄, 640	
"	" 20	1808	Ανατολή	Sass, 167	
Γκινέα αγγλ.	πιάστρα 17 1/2	1801	"	Walpole, 152	
" "	πόλινα κολον. 4:70βολ.	1824	Ζάκυνθος	Χρυσανθακόπουλος, 67	Το νόμισμα άγνωστο στην εκεί αγορά· με κάτο έγινε δεκτό σ' αυτή την τιμή.
Γρόνα Νάπ.	γαλλ. σολδία 5/6	1776	Πρέβεζα	Γιαννακοπούλου, 136	Είναι υποπολλαπλάσιο του ναπολιτάνικου δουκάτου.
Γρόσι ενετ. (γροσάκι)	γαζέτα 1	1809	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Α΄, 642	
" "	σολδία 2	1809	"	" " "	
" "	" 2	1773	"	" " "	Ή 1/6 λίρας.
" "	φράγκαγαλλ. 1 1/5	1809	"	" " , 644	Διατίμηση.
Γρόσι	στερλίνια 3	1472, έως	Ανατολή	Θεοτόκης, Θεσπίσματα Β΄, τχ. 1, σ. 330-332	Διατίμηση.
Γρό(σ)σο	γροσέτα 24	1642	Βενετία	Αρχ. Πάτμου, κατ. 1006 Γ΄, φ. 11΄.	
Δεκάρι (ουρούπι)	λίρες αγγλ. -:1 1/20	1820	Λονδίνο	Turner, I, XIX.	
" "	παράδες 10	1817	Ανατολή	Εομής Κερδώος, Δ΄, 439	
Δεκαεπτάρι	" 8:2	1747	"	Herzfeld, 251	Διατίμηση. Ως τότε κυμαινόταν ανάμεσα σε 15-20 παράδες.
"	" 10	1748	"	" "	

Δεκοκτάρι	άσπρα	18	1709	Ανατολή	Somavera, 247	Κυκλοφορούσαν ακόμη και ασημένια νομίσματα των 2½ πιάστρων.
Δίγροσο	πιάστρα	2	1795	Αθήνα	Σμιόπουλος, Β', 639	
"	"	2:20	1821 Μάιος	Βυτίνα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ.105	Διπλόγροσο. Βλ. και ικλίικ.
Διοστηντάρ	γρόσια	2	1806	Αγ. Ορος	Μ. Ξηροποτάμου, κώδ. 2306 στο παράφυλλο.	
Δουκάτο Γέν.	δηνάρια	780	1484	Ανατολή	Promis, 54 (56)	Τραγο. Ισο με κεράτια 130 ή σολδιά 65 ή άσπρα τούρκικα 52.
Δ. Ραγούσας	παράδες	59	1756	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, ΜΜΙ, 377	Ή seya 11 και 1 μαϊδι. Άσπρα τούρκικα.
Δ. τούρκικο	μαϊδια	45	1598	Κύπρος	Eliadou, Un pelerin..., 124	
Δ. Χίου	άσπρα	27	15 ^{ος} αι.	Χίος	Promis, 56	
" "	κεράτια	68	1479	"	" , 54	
Δυάρι						Βλ. ικλίικ και δίγροσο.
Ecu	άσπρα	50	1537	Ηπειρος	Baron de S.Blancard, 642	Τόσο το όρισε ο Sançak bağ.
"	"	43	1537	Εύβοια	" " " , 648	
Εικοσάρι	"	20	1709	Ανατολή	Somavera, 247	Διατίμηση. Καταρχήν αποκλή- σπρε από την κυκλοφορία. Χαμηλότερη τιμή από αυτήν που έτρεχε στο Αγ. Ορος.
Εικοσπεντάρι	"	14	1641	"	Καφταντζής, 93	
"	γρόσια	25	1821 Ιούν.	Υδρα	Μαμαλάκης, 456	
Εκατοστάρι	γρόσια	5	1812(;))	Ανατολή	Unpublished, 73	Τάλιρο τούρκικο.
"	"	3:20	1814	Σμύρνη	Οικονόμος, Αλληρία, 141	Γιουσλούκι.
"	"	1	1814	Κων/πολη	Turner, III, 382	Τάλιρο τούρκικο, ή κατο- στάρι τούρκικο.
"	"	2	1816	Αργος	IEEE, έγγρ. 17599	
"	"	3:20	1819	Γιάννενα	Κουγέας, 97	Κατοστάρα.
"	"	3	1819	"	Ο Θησαυρός του Αλή, 348	
"	"	2:20	1819	Λιμπίνοβο (Γρεβενών)	Πολίτης, 19	
"	"	3:30	1820	Πάργα	Κουγέας, 106	Διατίμηση.
"	"	4	1820-1821	Θεσσαλονίκη	Βασδραβέλης, Α', 435.	Ταλ. τούρκικο, γιουσλούκ.
"	"	3:-:1 ½	1821 Μάιος	Βυτίνα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Το 1759 ήταν ισοδύναμο με το σύγγρικο τάλιρο.
"	παράδες	100	1789/1807	Ανατολή	Sass, 167/ IEEE, έγγρ. 17599	
"	"	160	1811-1812	Γιάννενα	Β.Γ.Σαμπανόπουλος, Οι μετουκασίες..., "Ελμειοκά" 1 (1982) 47	Τούρκικο χρυσό.
"	"	110	1812 Μάιος	Ηπειρος	Σιορόκας, 206	Αυξήθηκε από την ημερομη- νία αυτή η τιμή-του.
"	"	150	1813	Επτάνησα	ΑΙΓ, Ε.Π., έγγρ. 31	Διατίμηση. Εκατοστάρα.
"	"	150	1814	"	Ροντογιάννης, Β', 528/ ΑΕΚ, L 864 ^B	" "
"	"	150	1817	"	Ροντογιάννης, Β', 521	Ηηνντάρη.
"	φράγκα	3	1814	"	Ροντογιάννης, Α', 643	
Ελβάν	γρόσια	6	1820-1821	Ανατολή	Βασδραβέλης, Α', 435	
Ενενηντάρι	"	2:10	1819	Αργος/Αίγιο	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Ηηνντάρη.
"	"	2:10	1819	Λιμπίνοβο (Γρεβενών)	Πολίτης, 19	
"	"	3:11	1821 Μάιος	Βυτίνα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Διατίμηση. Προηγουμένως είχε φτάσει τα 8 άσπρα.
Εξάρι	άσπρα	6	1641	Ανατολή	Καφταντζής, 93	

Εβδομητάρι	γρόσια	1:30	1819	Λιμπίνοβο (Γρεβενών)	Πολίτης, 19	Ηδρομήντα.
Εξηντάρα	"	2:10	1819	Γιάννενα	Κουγέας, 97/ "Εστία" (1877) 348	
"	"	1:20	1819	Λιμπίνοβο (Γρεβενών)	Πολίτης, 19	Ηξηντάρα.
"	"	2:10	1820	Πάργα	Κουγέας, 106	Διατίμηση.
"	"	1:30	1821 Μάιος	Βυτίνα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	
"	παράδες	60	1795	Αθήνα	Σιμόπουλος, Β', 639	
Ζετιές	γρόσια	5:30	1814	Σμύρνη	Οικονόμος, Αλληρία, 141	Πρόκειται για το djedid-Istambol δηλ. νέο τύπο χρυσού νομίσματος. (Belin, 204).
Ζέρι	"	2:-:90	18 ^{ος} αι. (μέσα)	Πάτμος	Βιβλ. Μονής, BN 130.	Και ζηρζηλί.
"	"	10	1822	Κύθηρα	Βακαλλος, Πειρατεία, 85	Ζέρια Πόλεως παλαιά.
"	"	8:20	1822	"	" " "	Ζέρια Πόλεως.
Giustina	λίρες	8:10	1686	Βενετία	Δημητρίου, 123	Διατίμηση.
"	υπέρπυρα	5:26	1576	"	Paradopolis, Candia, 5-6	Γιουστίνια. Διατίμηση.
"	"	4:21	1597	Κρήτη	Βαρούχας, 8	Ασημένιο· κυκλοφόρησε από την Βενετία μετά τη ναυμαχία της Ναυπάκτου.
Ικιλίκ (-ι) (ikilik)	γρόσια	2	1641	Ανατολή	Καφταντζής, 93	Δυάρι. Διατίμηση· παρέμεινε σ' αυτή την τιμή.
"	"	2	1725	Χίος	Πετρόπουλος, Ε', 80	Δυάρι.
"	"	3	1814	Σμύρνη	Οικονόμος, Αλληρία, 141	
"	"	3	1819	Γιάννενα	Κουγέας, 98	
"	"	2	1819	Λιμπίνοβο (Γρεβενά)	Πολίτης, 18	
"	"	3:20	1820-1821	Ανατολή	Βασδραβέλης, Α', 435	
"	"	3:10	1820	Πάργα	Κουγέας, 106	Παλαιό μονό και διπλό.
"	παράδες	80	1787-1788	Ανατολή	Sass, 167	Διατίμηση.
"	"	80	1795	Θεσσαλονίκη	Σιμόπουλος, Β', 640	Διατίμηση. Βλ. και δίγροσο.
Καβαλλίνα	λίρες βεν.	1/2	1571	Βενετία για Κρήτη	Γιαννόπουλος, 79	Μολονότι η αξία-της ήταν 10 φορές μικρότερη, ορίστηκε στις 5 αργυρές γαζέτες=10 soldi=30 soldini.
Καβαλλότο	λίρες βεν.	10	1690	Πελοπόννησος	ASV, b. 844	Cavalotti di Fiandra.
"	" "	5	1690	"	" "	Προέρχονται από χαράτσι κτήσεων του Αρχιεπισκόπου.
"	" "	10	1691	"	Κώδης Μέρτζιου, 94	Ο. π. Μισό. Cavalotti di Fiandra.

Καβαλλότο Καζόνι	λίρες βεν. γρόσια	5 5:26:6	1691 1806	Πελοπόννησος Αγ. Όρος	Κώδηξ Μέρτζιου, 94 Μονή Ξηροποτάμου, κώδ. 2306, στο παράφυλλο Καμπούρογλου, Μνημεία, Β', 20	Μισό.
Κάρολος	παράδες	1	1668	Αθήνα		Κάθε άσπρο=6-7 δηνάγια Γαλλίας, άρα ο παράς ισο- δύναμος του καρόλου. Το 1/4 ταλίρου.
Καρπολόρο	γαζέτες	26	1636	Κρήτη	Ξανθουδίδης, Κρητ. Συμβ., 166	
"	γρόσια	5:7	1810	Πλατανάκι (Μοριάς)	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., Γ ^{2α} , έγγρ. 205	
Κεράτιο	φόλλες	12	1568;	-	Κιγάλας, σπη'	Κουκίο.
"	"	5(;)	-	-	Γλυζώνιος, 28, 33	
" Χίου	δηνάγια	6	1484	Ανατολή	Promis, 54	
Κρέτζ	γαζέτες βεν.	2	1817	Κέρκυρα	ΙΑΚ, ΙΚ., φ. 23, έγγρ. 56	Kretz Ουγγαρ., βαγιόκος. Διατίμηση. Το σημειωμένο με τον αριθ. 6. Η ισοτιμία αυτή επιβλήθηκε από τις 16.8.1816. Διατίμηση. Το σημειωμένο με τον αριθμό 3.
"	"	1	"	"	" " " "	
Κροζότο	γρόσια	6:25	1819	Γιάννενα	Κουγέας, 97	
"	"	7	1820	Πάργα	" , 106	Κροζότα, ήτοι χρηστάτζια. Διατίμηση.
Κρουζάδο	λίρες	10	1659	Παξοί	Πετρόπουλος, Β', 23	Ασημένιο.
"	"	26	1798	Κέρκυρα	Θεοτόκης, Αναμνηστικών, 251	Crosato imperiale e suoi sprezzati.
Κορώνα	γρόσια	8:10	1821;	-	Κουγέας, 293/ΙΕΕΕ, έγγρ. 17599	Μισή κορώνα.
Λίρα γαλλ.	λίρες βεν.	2	1680;	-	Κυπριανός, 53	
Λίρα ιταλ.	" "	2	1817	Βενετία	Περδίκης, 92	
Λίρα κερκ.	γαζέτες	10	1809	Κέρκυρα	Α.Ε.Κ., L. 803 ^α	Διατίμηση.
" "	centime γαλλ.	20	1809	"	" "	"
" "	"	22	1811	"	Ανδρεάδης, Α', 43	
Lipur kebir	άσπρα	24	1719	Ανατολή	Σταυρινίδης, Δ', 85	Μεγάλο λιπούρι 2 δραμ. Διατίμηση.
" "	"	24	1721	"	Μαριματάσης, 24/ Βασδρα- βέλης, Α', 152	Διατίμηση.
Lipur buiuk	"	24	1725	"	Belin, 217	Των 2 δραμ. Διατίμηση.
Lipur sağir	"	10	1719	"	Σταυρινίδης, Δ', 85	Μικρό λιπούρι 1 δράμι. Διατίμηση.
" "	"	10	1721	"	Μαριματάσης, 24/ Βασδρα- βέλης, Α', 152	Διατίμηση.
" "	"	10	1725	"	Belin, 217	Κιζίκι lipur. Διατίμηση.
Μαχμπούπ	άσπρα	330	1757	Χίος	Μαυρόπουλος, 234	Μαχμπούπι φλωρί, διρεκλή φλωρί. Διατίμηση.
"	γρόσια	2:30	1758	Ανατολή	Σταυρινίδης, Ε', 101-2	Διατίμηση
"	"	2:10	1820-1821	"	Βασδραβέλης, Α', 435	Διρεκλή.
Mangir	άσπρα	1/8	1510	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
"	"	1/16	1585	"	" "	

Mangir	άσπρα	1/2	1656	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
"	"	1/2	1687	"	" "	
"	"	2	1687	Ανατολή	Belin, 173	Διατίμηση.
"	"	1	1688	"	" "	"
"	"	1	1688	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	
"	"	1	1690	"	" , 269 και πίν. 2.	
"	"	1/10	1691	"	" , πίν. 2.	
Μαργιά	παράδες	30	1753, πριν	"	Σταυρινίδης, Ε' , 24	Νόμισμα αυστριακό, του οποίου η αξία δεν ξεπερνούσε τους 10-15 παράδες, γιατί και το 1753 απαγορεύτηκε η κυκλοφορία του.
"	γρόσια	5: 20	1806	Αγ. Ορος	Μ. Ξηροποτάμου, κώδ. 2306, στο παράφυλλο.	Βλ. και τιμαργιά.
Marcello d'argento	torpesi	88	1524	Κέρκυρα	Σάθας, ΜΗΗ, 5, 259	Πριν πήγαινε 100.
Μελανέζικο	γρόσια	5: 30	1820	Πάργα	Κουγέας, 106	Διατίμηση. Φλωρί
Μεταλίκι	"	5: 10	1813	Γιάννena	Μελάς, Σελίδες, 144	Βλ. bezzo.
Mese						
Μομίνα	άσπρα	9	1725	Χίος	Πετρόπουλος, 5, 80	
Μπατανίκι	γρόσια	2: 4	1754	Ανδρος	Πασχάλης, Η εν Ανδρω, 121.	
"	παράδες	84	1754	"	Βογιατζίδης, 147	Τιμή κυκλοφορίας.
Navicella	λίρες	7:4	1547	Κύπρος	Miari, 19	Navesella. Είναι το fiorino della navicella, το παπικό ασημένιο νόμισμα fiorino di Camera.
Οβολός	λεπτά χάλκινα	4	1821	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Β' , 523	Διατίμηση.
Ογγιά Νάπολ.	γρόσια	23:20	1811	Γιάννena	Αρχάκη, 75	
"	"	28:24	1812	"	" "	
"	"	27	1812 Απρ.-Μάιος	"	Σιορόκας, 214	
"	"	27:20	1812 Ιούν.	"	" "	
"	"	27:30	1812 Ιούλ.	"	" "	
"	"	29:30	1812 Σεπτ.-Νοέμ.	"	" "	
"	"	31	1812 Δεκ.	"	" "	
"	"	31:30	1813	"	Αρχάκη, 75	
"	"	30	1813 Φεβρ.	"	Σιορόκας, 214	
"	"	31	1813 Απρ.-Ιούν.	"	" "	
"	"	32	1813 Ιούλ.	"	" "	
"	"	33	1813 Αύγ.	"	" "	
"	"	33	1814 Ιαν.	"	" "	
"	"	30	1814	"	Αρχάκη, 75	
"	"	30	1819	"	Κουγέας, 97	
"	"	31:10	1820	Πάργα	" , 106	Διατίμηση.
"	φράγκα	26,40	1812-1814	"	Σιορόκας, 212	
Ογδοο Ισπαν.	ασλάνια	8:30	1809	Υδρα	Λιγνός, Γ' , 511	

Onbeslik	παράδες	15	1757, έως	Ανατολή	Sass, 167	Κυκλοφορούσε ως την εποχή του Μουσταφά Γ'.
Ονλούκ	παράδες	10	1795	Θεσσαλονίκη	Σιμόπουλος, Β', 640	Onluk.
"	"	10	1808-1839	Ανατολή	Sass, 167	
Osmanî	άσπρα	12	1620-1621	Γαλατάς	Sahillioğlu, 229	
Παπαλίγγος	άσπρα	1:-:60	18 ^{ος} αι. (μέσα)	Πάτμος	Βιβλ. Μονής, ΒΝ. 130	Ιδιο με το "ιμπεριαλικό".
Παπαλίγκο	ασλάνια	9:10	1809	Υδρα	Λιγνός, Γ', 511	
"	γρόσια	14:30	1821 Αύγ.	"	Μαμαλάκης, 483	
"	"	17	1821	Αγ. Όρος	"	
Παύλος	παράδες	9:1	1782	Σέριφος	Αρχ. Μονής, Κώδ. 2, φ. 98 ^ς	
Πεντάγροσο	γρόσια	5	1817	Ανατολή	Ερμής Κερδώς, Δ', 439	
Πεντάρι	άσπρα	5	1725	Χίος	Πετρόπουλος, Ε', 80;	
" ντούπιας	γρόσια	5:32	1816	Αργος	ΙΕΕΕ, έγγρ. 17599	
Πεντόφραγκο	"	5:5	1819	Γιάννενα	Κουγέας, 97	
"	"	6	1820	Πάργα	" , 106	Διατίμηση.
Πετίτσα	παράδες	11	1736	-	Σβορώνος, 57 ^ς	Πετίτσα αυτοκρατορική.
"	λίρες	2:15	1780	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Α', 640/	Διατίμηση.
					Μαχαιράς, 153	
Πεσέτα Ισπαν.	γρόσια	4:11:2	1809	"	" , Β', 92	Διατίμηση.
" "	λίρες κερκ.	25:15	1809	"	ΑΕΚ, L. 806 ^α	
Rezza	γρόσια	6:20	1819	Π. Πάτρα	Σπ. Παπαγεωργίου, Του Μητροπολίτη Αρσής Γρατίου Α', Αλληλογραφία, "Επετ. Παρνασσού" 13(1918) 213	
"	δουκάτα	9:18grossi	1542	Βενετία	Μανούσσκας, 58	
Rezza ισπαν.	λίρες	26	1799	Κέρκυρα	Αντιγρ. ΓΑΚ, Δ. 109	Διατίμηση.
" "	παράδες	60	1814	"	Ροντογιάννης, Β', 521	Διατίμηση. Ισότιμη με το τούρκικο γρόσι.
" "	φράγκα	5,15	1809	"	" " , 92	Διατίμηση.
" "	"	5,15	1808	"	Μφ. Αρχ. Λευκάδας	Διατίμηση. Στο ελληνικό όμως κείμενο= 50 φρ.
Rezza πορτογ.	φράγκα	44,60	1808	"	" " "	Διατίμηση. Στο ελληνικό όμως κείμενο= 34 φρ.
Rezza χρυσή	γρόσια	18:15	1807	Επτάνησα	ΑΙΓ, κυβ. 218, έγγρ. 408	Ναπολιτάνικο των 6 δουκάτων.
" "	λίρες βεν.	147	1807	"	" " "	Ο.π. Moneta lunga.
Rezza Πόλης	παράδες	30	1787	Σέριφος	Αρχ. Πάτμου, κώδ. 3, φ. 80	Στο φ. 42 όμως δίνει αντιστοιχία ίση με γρόσια 18:30.
Rezza d'oro	πιάστρα	25	1818	Επτάνησα	Αρχ. Λευκάδας, έγγρ. της 4.7.1818	Τούρκικο χρυσό νόμισμα (εικοσιπεντάρι;).
" Ρεγγίνας	"	5:30	1812	Κων/πολη	ΙΕΕΕ, έγγρ. 22586	
Πιάστρο σεβιλλιάν.	άσπρα	200-202	1735-1736	Αρτα	Γιαννακοπούλου, 135	
Πιάστρο μεξικάν.	"	200-202	1735-1736	"	" "	
Pièce de livres	γρόσια	5:20	1812 Απρ.	Γιάννενα	Σιορόκας, 213	Ασημένιο.
" " "	"	5:30	1812 Μάιος-Ιουλ.	"	" "	
" " "	"	6:10	1812 Σεπτ.-Οκτ.	"	" "	
" " "	"	6:15	1812 Νοέμ.	"	" /Αρχάκη, 74	
" " "	"	6	1812 Νοέμ.	Πρόβεζα	Σιορόκας, 215	
" " "	"	6:10	1812 Δεκ.	"	" /Αρχάκη, 79	

Pièce de 6 livres	γρόσια	5:39	1813	Πρόβεζα	Αρχάκη, 79	
" " "	"	6:24	1813	Γιάννενα	" , 74	
" " "	"	6:15	1813 Φεβρ.	"	Σιορόκας, 213	
" " "	"	5:30	1813 Φεβρ.	Πρόβεζα	" , 215	
" " "	"	5:20	1813 Μάρτ.- Απρ.	"	" "	
" " "	"	6:20	1813 Απρ.- Ιούν.	Γιάννενα	" , 213	
" " "	"	6:20	1813 Μάιος	Πρόβεζα	" , 215	
" " "	"	6	1813 Ιούν.- Νοέμ.	"	" "	
" " "	"	6:30	1813 Ιούλιος	Γιάννενα	" , 213	
" " "	"	6:30	1814	"	Αρχάκη, 74	
" " "	φράγκα	5,75	1812-1814	Πρόβεζα	Σιορόκας, 211	
Πολώνι	γρόσια	8	1820	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, φ. 109	
Πορτογέζικο	"	59	1820	Πάργα	Κουγέας, 106	Διατίμηση.
"	"	61	1821 Αύγ.	Υδρα	Μαμαλάκης, 483	
"	"	68	1821 Αύγ.	Αγ. Ορος	" , 485	
Ραγουζέικο	γρόσια	3:20	1819	Γιάννενα	Κουγέας, 97	
Ρομάνικο	"	44: 10	1820	Πάργα	" , 106	Διατίμηση. Ισότιμο με "σφορί- νι". Πρόκειται για την doppria romana;
Rub	άσπρα	30	1719	Ανατολή	Σταυρινίδης, Δ' , 85	Διατίμηση.
Ρούπι	"	31	1709	"	Somavera, 247	Το 1/4 ασλανιού.
"	παράδες	10	1604	Κων/πολη	Γεδεών, Βραχέα..., 62	
"	"	5	1739	Κρήτη	Σταυρινίδης, Δ' , 234	Τουνέζικο. Διατίμηση. Βλ. και τουνεζίτικο.
Ρουπία	"	20	1816	Ελλάδα	Williams, II, 408	Roobie. Μικρό τουρκικό νόμισμα.
Ρούμπλι	γρόσια	1:26:1	1758/1761	Σέριφος	Αρχ. Μονής, κώδ. 3, φ. 13 ^c	
"	"	1:26	1772	"	" " " 30	Κάποιος το πήρε στη Σέριφο για να το αλλάξει σ'αυτή την τιμή στην Πάρο.
"	"	11:21	1816	Αργος	IEEE, έγγρ. 17599	Ρούμπλι ντούπιας.
Σαχίν	άσπρα	7,5	1581	Κων/πολη	Μαυροειδή, 320	Saia, saina, saini.
"	"	7,52	1586	"	" "	
"	"	8	1585/1591/ 1593	"	" "	
"	"	8	1598	Κύπρος	Eliadou, Un pèlerin..., 124	Seya· ή 4 μαΐδια.
Σελλίσι	"	20	1584	Ανατολή	Σιμόπουλος, Α' , 682	
Sesino	σολδίνια	3	1574	-	Paradopolì, Candia, 5	Sesino di rame. Διατίμηση.
Σολδίο	δηνάρια	12	1801	Βενετία	Πρακτική των Λογαρια- σμών, 112	
"	μανγκίρ	5	16 ^{ος} αι.	Κρήτη	Βυζάντιος, Κ. Π., Γ' , 268.	
"	τορνέσια	4	1563	"	Ντούρου-Ηλιοπούλου, 142	Ή bagattini.
"	τορν. πολιτ.	1½	1553	Κυκλάδες	Ζεργλένης, Το σαντζά- κι..., 69	

Σολδίο	σολδ. κρητ.	4 1/2	1754	Κρήτη	Papadopoli, Candia, 6	Διατίμηση. Ως το 1754 αντιστοιχούσε σε 3 κρητικά σολδίνια.
Σολδίο κερκ.	centime γαλλ.	1	1809	Κέρκυρα	ΑΕΚ, L. 803 ^Α	Διατίμηση. (1 γαζέτα τοπική=2 σολδία=2 centime γαλλ.)
Soldone	σολδία βεν.	1	1690	Πελοπόννησος	ASV, b. 844.	
"	" "	1	1691	"	Κώδηξ Μέρτζιου, 94	Προέρχονται από την Βενετία.
Σουλούς	άσπρα	40	1704	Κρήτη	Σταυρινίδης, Γ', 317	
Σουφερίν(ι)	γρόσια	23:30	1803	Γιάννενα	Κουγέας, 192	
"	"	42:20	1819	"	" , 97	Συφορίνι.
"	"	44:10	1820	Πάργα	" , 106	Συφορίνι. Διατίμηση. Ισότιμο με "ρουσπόνι".
"	"	45	1820-1821	Ανατολή	Βασδραβέλης, Α', 435	Συφορίνι.
Στερλίνοσ	δηνάρια	4	1472, έως	"	Θεοτόκης, Θεσπίσματα Β', τχ. 1, 330-32;	Διατίμηση.
Σφάντζικα	σολδία	35	1780	Επτάνησα	Ροντογιάννης, Α', 643	Ή λεπτά 87.
Sümün	άσπρα	13-15	1655	Κων/πολη	Mantran, πίν. 2	Pièce de 5 sols.
"	"	7-8	1665	"	" "	" " "
"	"	5	1669	"	" "	" " "
Τάλιρο	γρόσια	28,29	1598	Κύπρος	Eliadou, Un pèlerin..., 124	Ή πιάστρα 30.
"	"	5:30	1806	Αγ. Ορος	Μ. Ξηροποτάμου, κώδ. 2306, στο παράφυλλο.	
"	"	6:10	1813	Μήλος	Χατζιδάκης, 213	Aux 4 couronnes.
"	λίρες	6:2	1583	Ανατολή	Hurtmuzaki, 14, I, 67	Αργυρό.
"	"	60	1596	Αίγυπτος	Hasluck, 46, σημ. 20 και 76 σημ. 92	Ή maidin 40.
"	"	12	1790	Τεργέστη	Ναυ. Μουσείο Αιγαίου, Γ18	
"	παράδες	80	1756	Σέρρες	Μέρτζιος, MMI, 378	Δεν το παίρνουν περισσότερο από τόσο.
"	"	60	1772	Αθήνα	Σκουζές, 65	Καραγρόσι; Δεν ταυτίζεται με κανένα άλλο.
"	σολδία	3.500	1700	Μήλος	Χατζιδάκης, 224	
"	φράγκα	5,55	1813-14	"	" 211	Aux 4 couronnes.
Τ. γαλλικό	άσπρα	150-160	1709	Θεσσαλονίκη/Λάρισα	Μέρτζιος, MMI, 263	Στην τιμή αυτή αλλάζουν τα γαλλικά τάλιρα με ζολότες.
Τ. κολονάτο	γρόσια	3:35-4	1807	Επτάνησα	Ζώης, "Δαναΐς", φύλ. 28	
Τ. Τσοκάνης	"	5:5	1810	"	" "	
Τ. Μ. Τερέζας	"	5:10	1819	Γιάννενα	Ο Θησαυρός του Αλή, 348	
"	"	3:12	1800	Ανατολή	Rouqueville, Voyage, 126	
"	"	6	1819	"	" " "	
"	"	5,25	19 ^ο αι.	"	" " "	
Τ. μεξ/νικο	παράδες	75	1756	Θεσσαλονίκη	Μέρτζιος, MMI, 378	
Τ. Σαξωνίας	γρόσια	3:12	1795	"	Σιμόπουλος, Β', 640	
"	"	3:05	1800	Ανατολή	Rouqueville, Voyage, 126	Την ίδια τιμή και στα Γιάννενα ειδικότερα. (AMAE, CCC, Jan. 6, ed. Karanatsis, II, 61).
"	"	5:30	1812	Γιάννενα	AMAE, CCC, Jan. 6 (ed. Karanatsis, II, 61)	
"	"	5:20	1817	Κων/πολη	Ερμής Κερδώσ, Δ', 439	Τιμή κατά προσέγγιση ανάλογα με την ζήτηση και το πλήθος των νομισμάτων.

Τ. Σαξωνίας	γρόσια	5:25	1818	Ανατολή	Rouqueville, IV, 443.	Υποτίμηση γροσιού κατά 50% από το 1800.
" "	"	5:25	1819	"	Rouqueville, Voyage, 126.	
" "	"	5:30	1813-1814	Γιάννενα	Σιορόκας, 213	
" "	φράγκα	5	19 ^{ος} αι.	Ανατολή	Rouqueville, Voyage, 126.	
Τ. Σικελίας	γρόσια	5	1813	Ηπειρος	Κουγέας, 225	
Τέταρτο	λίρες βεν.	2:10	1690-1691	Πελοπόννησος	Κώδηξ Μέρτζιου, 95/ASV, b. 844	Προέρχονται από χαράτσι κτήσεων του Αρχιεπισκόπου.
Πολωνιά	γρόσια	5	1820-1821	Ανατολή	Βασδραβέλης, Α', 435	
Τζιχαδιέ	άσπρα	5	1671	Πάτμος	Αρχ. Πάτμου, κατ. 1671	Τουμίνι (timin).
Τιμίνι	"	15	1674	Αθήνα	Collignon, 407	
"	"	10	1709	Ανατολή	Somavera, 247	Luigino, ottaveto, carlino (ασημένιο=1/8 αγ. ταλίρου).
"	"	12	1711	Χίος	Κανελλάκης, 468	"ασιλάνια 1027 1/3 ήγουν ασιλάνια χίλια κοσιεφτά και τιμίνα τέσσερα".
"	σολδία βεν.	16	1690	Πελοπόννησος	ASV, b. 844	Timini di Francia. Προέρχεται από χαράτσι κτήσεων του Αρχιεπισκόπου.
"	"	16	1691	"	Κώδηξ Μέρτζιου, 95	Zemini (γαλλικά).
"	"	10(1/2λίρας)	1725	Χίος	Πετρόπουλος, Ε', 80	
Τιμαργιά	γρόσια	6:10	1820	Πάργα	Κουγέας, 106	Διατίμηση. Ισότιμο με "αναπολιτάνικο". Βλ. και μαργιά.
Τουνεζίτικο	"	3:13:1	1742	Αγ. Όρος	Σ. Κωδός, Κώδηξ Διονυσίου, Αγ. Όρος 1994, σ. 11	"Ασλάνια 50 ύγουν φλωριά τούνελ 15".
"	"	12	1817	Ανατολή	Ερμής Κερδώος, Δ', 439	Φλωρί χρυσό τουνεζίτικο και αλγερινό η τιμή του κυμαινόμενη ανάλογα με τη ζήτηση και το πλήθος των νομισμάτων.
"	"	12	1819	Πάργα	Κουγέας, 106	Τουνεξιδικό. Διατίμηση.
"	"	12	1819	Γιάννενα	Κουγέας, 97/Ο Θησαυρός του Αλή (1877), 348	Φλωρί τουνεζίτικο.
"	"	12	1820	Πάργα	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., κ. 105	Διατίμηση.
"	"	12	1822	Κύθηρα	Βασιλλός, Πειρατεία, 85	Τουνεζί.
Τριάρι	άσπρα	2	1641	Ανατολή	Καφταντζής, 65	Διατίμηση. Πρίν = 3 άσπρα.
Τσεκίνι	γρόσια	11:10-30	1812 Απρ.-Ιουλ.	Γιάννενα	Σιορόκας, 214	Τσεκίνι βασιλικό.
"	φράγκα	11,50	1812	"	" , 212	Sequin au Roi. Φλωρί πολιτικό; Χρυσό.
Τσεκ. rapale	λίρες βεν.	50	1798	Κέρκυρα	Θεοτόκης, Αναμνηστικόν, 251.	
Τσεκ. ισπαν.	γρόσια	11:25	1814	Αργος	ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., Γ2Α	
" "	"	91	1819	Ανατολή	Σιμόπουλος, Γ ² , 399	Διπλό.
" "	"	15	1822	Κύθηρα	Βασιλλός, Πειρατεία, 86	Τσεκίνι Ισπανίας.
Τούλτι	άσπρα	40	1709	Ανατολή	Somavera, 247	Ή ζολότα 1/2.
"	λίρες βεν.	3:4	1690	Πελοπόννησος	ASV, b. 844	Tulti del Imperio. Προέρχεται από χαράτσι κτήσεων του Αρχιεπισκόπου.
"	" "	3:4	1691	"	Κώδηξ Μέρτζιου, 95	Zuldie tezi τουρκικές.
Tusarli	λίρες βεν.	1:10	1690	Ανατολή	ASV, b. 844	Tusarli del Imperio.
"	" "	1:10	1691	"	Κώδηξ Μέρτζιου, 95	Zusserti del Imperio πρώτης ποιότητας.
Φιορίνι	κεράτια Χίου	58-59	1440	Χίος	Promis, 50	Φιορίνι γενοιάτικο.
Fiorino	lire	7:8 soldi	1547	Κύπρος	Miari, 19	Rodioto, sioto. Διατίμηση.

Φλ. αυστρ.	λίρες	57:10	1799	Κέρκυρα	Αντιγρ. ΓΑΚ, Δ. 109 ΙΕΕΕ, έγγρ. 8242	Zecchino d'oro imperiale. Διατίμηση.
Φλ.καπάλα	γρόσια	7	1801	Πάρος	Αρχ. Πάτμου, φάκ. 0	
Φλ. μπαρ- μπαρέσικο	"	12	1818	Πάτμος		
"	"	3:21	1754	Ανδρος	Πασχάλης, Η εν Ανδρω, 121	
"	παράδες	120	1728	Κρήτη	Κωνσταντινίδης, Εκθέ- σεις, 368	
"	"	141	1754	Ανδρος	Βογιατζίδης, 147	Τιμή κυκλοφορίας.
Φλ. ναπολ.	δουκάτα	3	1803	Γιάννενα	Κουγέας, 196	Ή γράνες Νεαπόλεως 300.
Φλ. πορτογ.	γρόσια	16:30	1821 Μάρτ.	Μέτσοβο	" 266	
Φλαρίχρυσό	"	25	1817	Ανατολή	Ερμής Κερδώας, Δ', 438	Εικοσιπεντάγροσο· κυκλο- φόρησε τελευταία.
" "	"	12	1822	Κύθηρα	Βασιλλος, Πειρατεία, 85	Τούνεζι.
Φράγκο	λίρες	5:18	1807	Επτάνησα	Αντιγρ. ΓΑΚ, Συλλ. Βλ., Δ. 109	Moneta del Paese. Διατίμηση.
Φράγκο γαλλ.	λίρες κερκ.	6	1808	"	Μφ. Αρχ. Λευκάδας	Διατίμηση.
" "	" "	5	1809	Κέρκυρα	ΑΕΚ, L. 803 ^α	Ή γαζέτες κερκ. 50. Διατίμηση.
" "	παράδες	30	1808	Επτάνησα	Μφ. Αρχ. Λευκάδας	Διατίμηση.
" "	"	30	1809	"	ΙΕΕΕ, μφ. 7.3.1808	Διατίμηση. Κατά το θέσπι- σμα της 11.11.1807.
" "	"	50	1813	"	ΑΙΓ, Ε.Π., έγγρ. 31	Διατίμηση. Κατάργηση του παρά.
" "	"	55	1821	Ανατολή	"Μέλισσα" τετράδιον τρι- τον, Παρίσι 1821, σ. 337	
Χατολή	γρόσια	7:20	1820-1821	"	Βασδραβέλης, Α', 435	
Üclük	"	3	1808	"	Sass, 167	Εκυκλοφόρησε μόνο επί Μαχμούτ Β' (1808-1839).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΠΙΝΑΚΩΝ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΩΝ

ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΔΙΑΤΙΜΗΣΕΩΝ 1822, 1828, 1830, 1833

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

ΣΟΥΛΤΑΝΟΙ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΔΟΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ

ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΠΙΝΑΚΩΝ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Αντιστοιχία του βενετσιάνικου τσεκινιού προς το άσπρα στην Τουρκία κατά τον 15^ο και 16^ο αιώνα

έτος	άσπρα	έτος	άσπρα
1413	40	1503	53
1433	36	1507	50 - 52
1435	36	1508	52
1436	40	1509	50 - 52
1438	35	1510	52
1439	35 - 36	1515	52 - 53
1440	36	1516	50
1442	35 - 37	1517	50
1444	37	1518 - 19	54
1469	44 - 45	1521	55
1471	43 - 45	1522	53 - 55,5
1472	43 - 45	1523 - 24	50 - 53
1474	44	1525	53
1475	45 - 50	1526	53
1476	44	1527	52 - 53
1480	40	1528	54 - 55
1484	45	1529	56; 51,5
1486	46	1531	50
1487	46	1532 - 33	55
1488	46	1534	50 - 53
1490 - 92	50	1537	55
1493	51 - 52	1538 - 41	60
1494	50 - 51,5	1550	59 - 60
1495	50	1553 - 60	60
1496	50 - 52	1561 - 70	60
1497	50 - 51	1572	62
1498	52	1575 - 78	60
1499	52	1579	60 - 65
1500	52 - 55	1580	60 - 70
1501	53	1581	60 - 70
1502	50	1584	120

Αναδημοσιεύεται από το: VUK VINAVER, "Der venezianische goldzechin in der republik Ragusa", *Bollettino dell' Istituto di storia della società e dello stato Veneziano*, 4 (1962) 136-137.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Αντιστοιχία βενετσιάνικου τσεκινιού προς τη λίρα στη Βενετία (1697-1797)

έτος	λίρες: σολδία	Παρατηρήσεις
1697	17 : 10	
1698	17 : 15	
1699	18 : -	
1701	18 : 10	και προς το τέλος 18:15
1702	19: -	και στη συνέχεια 19:15, 19:10, 20: -
1704	20 : 5	
1707	20 : 8	
1708	20 : 10	και στη συνέχεια 20 : 15
1709	21 : -	
1711	21 : 5	και στη συνέχεια 21 : 10
1713	21 : 15	
1716	21 : 18	
1717-1797	22 : -	σταθερή τιμή

Αναδημοσιεύεται από το: VICENZO PADOVAN, *Le monete dei Veneziani*, Βενετία 1881, σ. 366-7.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

**Αντιστοιχίες βενετσιάνικου τσεκινιού και τάλιου προς το άσπρο
στα Βαλκάνια κατά τον 17^ο αιώνα**

έτος	τσεκίνι	τάλιρο
1627-34	200-210	100-110
1635-36	220-230	120
1637	235	115-120
1639-40	250-260	120
1642	156	90
1646-47	170	80-106
1649-60	-	100-110
1662	260	120
1664-70	300	100-130
1673-75	-	168
1678	440	168
1681	485	-
1688	500	-

Αναδημοσιεύεται από το: VUK VINAVER, "Der venezianische...", σ. 145.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

**Αντιστοιχίες βενετσιάνικου τσεκινιού και τάλιου προς το δηνάριο
στη Ραγούσα κατά τον 17^ο αιώνα**

έτος	τσεκίνι	τάλιρο	αναλογία
1632-34	71-72	48-50	1,46
1639	88	-	-
1645	82-86	40	2,10
1649	87	40	2,17
1664	104	40	2,16
1666	125	40-46	2,67
1667-71	120	48-50	2,44
1672-73	125	50	2,50
1676	126	50	2,52
1677-78	123	50	2,46
1680-82	120	42	2,85

Αναδημοσιεύεται από το: VUK VINAVER, "Der venezianische...", σ. 145-146.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Η βενετική νομισματική διατίμηση του 1796

Classificazione e Corrispondenza delle monete di Venezia
tanto ideali quanto reali che sono attualmente in corso (1796)

	Piccolo o Bagatino	=	Moneta Ideale
6	Piccoli o Bagatini	=	1 Bezzo di rame
12	Piccoli o Bagatini	=	1 Soldo di rame
5	Soldi	=	1 Traero di Viglione
10	Soldi	=	1 da dieci di Viglione
15	Soldi	=	1 da XV di Viglione
20	Soldi	=	1 Lira Ideale
27 ¹ / ₃	Soldi	=	1/8 di Giustina, d'argento
30	Soldi	=	1 Lirazza di Viglione
31	Soldi	=	1/8 di Scudo dalla Croce, d'argento
31	Soldi	=	1/4 di Ducato da £ 6,4 soldi, Ideale
2	Lire	=	1/4 di Ducato detto d'arg. d'argento
2	Lire 15 soldi	=	1/4 di Giustina, d'argento
3	Lire 2 soldi	=	1/4 di Scudo della Croce, d'argento
3	Lire 2 soldi	=	1/2 Ducato da £ 6,4 soldi, Ideale
3	Lire 18 soldi	=	1 Osella, d'argento
4	Lire	=	1/2 Ducato d'argento
5	Lire 10 soldi	=	1/2 Giustina d'argento
6	Lire 4 soldi	=	1/2 Scudo della Croce, d'argento
6	Lire 4 soldi	=	1 Ducato da £ 6,4 soldi, Ideale
8	Lire	=	1 Ducato detto d'arg., d'argento
11	Lire	=	1 Giustina, d'argento
12	Lire 8 soldi	=	1 Scudo della Croce, d'argento
14	Lire	=	1 Ducato d'oro, d'oro
22	Lire	=	1 Zecchino, d'oro
83	Lire	=	1 Doppia, d'oro

Αναδημοσιεύεται από το: Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί βενετοκρατίας*,
τ. 1, Αθήνα 1914, σ. 42.

έτος	μήνας	GALATA			YENIKÖY (Νεοχώρι)				
		altun	riyâl	eşedî oşmanî	altun	riyâl	eşedî	oşmanî	şâhî babka pâre
	X	180	90		180	90			
1627	IX	180	100		200	110			
1628		180	100		200	110			
1629	VIII	180	110		200	110			
1630	VIII	200	110	100	200	110			
1632	VII	220	110		200	110			
1633	VII	220	110		220	110			
1634	VI	220	110		240	120			
1635	VI	240	120						
1637	VI	250	125						
1641	(i. I.)	120	80	70					

Αναδημοσιεύεται από το: HALIL SAHILLIOĞLU, "XVII. Asrin ilk yarısında istnbul' da tedavüldeki sikkelerin râici", *Belgeler* 1/2 (1965) 233.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Αντιστοιχίες διαφόρων νομισμάτων προς το
αυστριακό φιορίνι (1791)

Μαλαματένια	Φ.	Κ.	φ.
Γιλλιάτο Φλωρεντίας	4	30	
Γκουϊνέα Αγγλίας	9	16	2
Δομπλών Ισπανίας 8 Σκούδων	29	10	
Δομπλών Ισπανίας 4 Σκούδων	14	35	
Δομπλών Ισπανίας Σεντζίλο	7	17	2
Δόπια Βενετίας	7	28	
Δόπια Γένουβας	7	30	
Δόπια Μιλάνου διπλή	14	24	
Δόπια Μιλάνου μονή	7	12	
Δόπια Σαβόγιας και Τουρίνου	10	30	
Δόμπρα Πορτογαλλίας	32		
Δομπραών Πορτογαλλίας	60		
Ιμπεριάλε Ρουσίας	18	20	
Καρολίνο χρυσόν Γερμανίας	8	52	
Κρουσάδο Πορτογαλλίας	1		
Λισβωνίνα Πορτογαλλίας	11	46	
Λουϊδόρ νέα με τον ήλιον του 1785 Γαλλίας	8	38	
Λουϊδόρ παλαιά με θυρεόν	9	12	
Μαξδόρ Μπαβαρίας	5	54	
Μιλερέες Πορτογαλλίας	2	30	
Ρούπι χρυσόν Οστινδίας	15		
Σκούδο Πορτογαλλίας	3	56	
Σκούδον χρυσόν Γένουας	3	20	
Σκούδον χρυσόν Ισπανίας	3	38	3
Σκούδον χρυσόν Λούκας	2	10	
Σκούδον χρυσόν Ρώμης	3	3	
Σκούδον χρυσόν Φλωρεντίας	2	22	
Σοφερίνι Γερμανίας	13	20	
Φιορίνι Βασιλικόν Γερμανίας	3	4	
* Φλωρί Βενέτικον	4	30	
Φλωρί Δανιμαρκίας	3	20	
Φλωριά Ορδινάρικα του Ιμπερίου	4	18	
Φλωρί Κρεμέντζικον Γερμανίας	4	30	

Φλωρί Μπαβάριας	4	20	
Φλωρί Ολλάνδας	4	28	
Φλωρί Σαλτζβούργου	4	20	

* Σημειώσαι ότι τα Βενέτικα και Ολλανδέζικα αλλάζουν την τιμήν τους κατά τας περιστάσεις και ανάγκην εκείνων οπού τα χρειάζονται.

Ασπρα ασημένα	Φ.	Κ.	φ.
Αλβέρτους Ταλήρι της Ολλάνδας	2	1	3 ½
Βαζοάρ Γένφ	2	22	2
Γενοβίνα Γένοβας	2	58	
Γιουστίνα Βενετίας	2	32	
Δουκάτο Βενετίας ασημένιο	1	33	
Δουκάτο Νεαπόλεως	1	36	
Δουκάτο Τοσκάνας	2	28	
Δουκατόν Ολλάνδας	2	34	
Δουκατόν Φλάνδρας	2	32	
Δουκατόνε Βενετίας ίδε Γιουστίνα			
Δουκατόνε Μιλάνου	2	26	
Κρόν Αγγλίας	2	12	2
Κρόνταλερ Φλάνδρας	2	16	
Κροζάτο νέον Πορτογαλλίας	1	12	2
Λαούμπταλερ Γαλλίας	2	16	
Λεβένταλερ Ολλάνδας	1	42	
Λίβρα Ισπανίας	1	5	
Λιβωρνίνα Τοσκάνας	2	4	
Λουίμπλάνκ Γαλλίας	2		
Παγόδε της Ασίας	3	32	
Παγόδε της Οστίνδιας	3	32	
Παταγών Γένφ	1	54	
Πέτζα Τοσκάνας	1	49	
Πιάστρα Τοσκάνας	2	28	
Πφούντ Ολλάνδας	4	52	
Πφούντ Φλάνδρας	4	12	
Πφούντ Στερλιγγ Αγγλίας	9		
Ρουΐδεο Ολλάνδας	11	22	
Ρούμπλι παλαιόν Ρωσσίας	2	4	
Ρούμπλι νέον Ρωσσίας	1	50	
Σκούδο ασημένιον ίδε Γενοβίνα			
Σκούδο Βενετίας	2	28	3
Σκούδο Γένφ	1	54	

Σκούδο Ισπανίας	1	2	
Σκούδο Μάλτας	1	35	
Σκούδο Ρωμάνο	2		
Σκούδο Σαβογίας	2	37	2
Σκούδο Σικελίας	1	56	
Ταλήρι Δανιμαρκίας	1	40	
Ταλήρι Δανιμαρκίας ήτοι Ραϊχστάλερ	2		
Ταλήρι Αάχεν ήτοι Ραϊχστάλερ	1	15	
Ταλήρι Αντβέρπιας ήτοι Ραϊχστάλερ	1	41	
Ταλήρι Αμβούργου ήτοι Ραϊχστάλερ	1	40	
Ταλήρι Λουβέκας	1	43	2
Ταλήρι Λύττιχ	1	58	
Ταλήρι Λεχίας	1	4	2
Ταλήρι Ολλανδίας Ραϊχστάλερ	2	2	
Ταλήρι Προυσσίας	1	24	
Ταλήρι Σαξονίας	1	30	
Φιλίππο Μιλάνου	2	12	

Αναδημοσιεύεται από το: *Πινακίδιον αριθμητικόν*, Βιέννη 1791, στο τέλος.

ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΔΙΑΤΙΜΗΣΕΩΝ 1822,1828,1830,1833

Συγκριτικός πίνακας νομισματικών διατιμήσεων 1822, 1828, 1830, 1833

Νομίσματα	1822 γρόσια: παράδες	1828 γρόσια:παράδες	1830 φοίνικες: λεπτά	1833 δραχμές: λεπτά
αΐναλί	33			
αλιές		12: 20		
δαναλίκι		3: 20		
δεκάρι παλαιό		1: 15		
δεκάρι νέο		0: 35		
διπλόγροσο (ικιλίκι)	3: 20	7: 10		
δούπια ισπανική	120	236	94,40	
1/2 δούπια ισπανική			47	
1/4 δούπια ισπανική			23,50	
1/8 δούπια ισπανική			11,75	
1/16 δούπια ισπανική			5,87	
δούπια πορτογαλική	66	132: 30	53	100: 60,00
1/2 δούπια πορτογαλική				50: 29,30
εικοσάρι γερμανικό				0: 95,57
εικοσάφραγκο γαλλικό				22: 35,50
εκατοστάρι		8: 10		
εκατοστάρι παλαιό	4			
εξηντάρα	2: 10			
εξηντάρα παλαιά		6: 20		
εξηντάρα νέα		6: 10		
ζολότα παλαιά		5: 10		
κορώνα αγγλική		17: 20	7	6: 48,50
1/2 κορώνα αγγλική		8: 30	3,50	
κορώνα Βαυαρίας				6: 36,19
κορώνα Βρεβάντ				6: 36,19
λίρα βενετική (1800)				0: 27,99
λίρα βενετική (1802)				0: 49,93
1/2 λίρα βενετική (1802)				0: 24,27
λίρα στερλίνα		73	29,20	
1/2 λίρα στερλίνα			14,60	
λουδοβίκι	34			
λουίτζι παλαιό		62	26,30	
λουίτζι νέο			22,80	26: 53,97
μαχμουτιές	26	42: 20		
μισίρι	7: 20	16		
1/2 μισίρι	3: 30			

Νομίσματα	1822 γρόσια: παράδες	1828 γρόσια:παράδες	1830 φοίνικες: λεπτά	1833 δραχμές: λεπτά
μισόγροσο παλαιό		2: 10		
μονόγροσο	1: 10			
μονόγροσο παλαιό		4: 10		
μονόγροσο νέο		2		
μπεσλίκι (πεντάρι)	5	10: 20		
ναπολεόνι	28: 10	57	22,80	
ναπολεόνι των 20				
νόμισμα 6 λιρών τουρνουά			6,60	
1/2 νόμισμα 6 λιρών τουρνουά			3,30	
1/4 νόμισμα 6 λιρών τουρνουά			1,65	
1/8 νόμισμα 6 λιρών τουρνουά			0,82	
νόμισμα 5 φράγκων γαλλικών		13: 30	5,60	
νόμισμα 2 φράγκων γαλλικών			2,24	
νόμισμα 1 φράγκου γαλλικού			1,12	
1/2 νόμισμα 1 φράγκου γαλλ.			0,56	
ογγιά Σικελίας		64	25,50	
πεντέφραγκο γαλλικό				5: 58,40
ρούβλι ρωσικό αργυρό (1796)			5	4: 41,74
ρούβλι ρωσικό αργυρό (1799)				4: 50,82
ρούβλι ρωσικό αργυρό (1802)				4: 54,44
1/5 ρούβλι ρωσικό αργυρό (20 καπίκια) (1767)				0: 99,84
1/2 ρούβλι ρωσικό (1778)				
1/2 ρούβλι ρωσικό (1800)				2: 25,45
ρουπιές		6: 10		2: 21,35
ρουπιές μισριιώτικος	2	3: 20		
ρουπιές πολιτικός	2: 20	4: 10		
ρουπιές φουντουκλιού	3			
ρουσουτί		19		
σελίι αγγλικό		3: 20	1,40	1: 29,70
1/2 σελίι αγγλικό (ημισέλινο)			0,70	0: 64,85
σοφερίνι		90	36,50	
σοφερίνι αγγλικό				28: 12,06
1/2 σοφερίνι αγγλικό				14: 6,03
σοφερίνι αυστριακό				38: 88,43
1/2 σοφερίνι αυστριακό				19: 44,22
τάλιρο άστηλο		14: 20	5,90	
1/2 τάλιρο άστηλο			2,95	
1/4 τάλιρο άστηλο			1,47	
τάλιρο αυστριακό (Μ. Θηρεσίας)				5: 79,78
τάλιρο βαναρικό				5: 77,69

Νομίσματα	1822	1828	1830	1833
	γρόσια: παράδες	γρόσια:παράδες	φοίνικες: λεπτά	δραχμές: λεπτά
τάλιρο βενετικό (1797)	7: 10	14: 20	5,75	5: 87,97
τάλιρο γερμανικό				5: 77,69
τάλιρο δίστηλο		15	6	6:
1/2 τάλιρο δίστηλο (1780)			3	3:
1/2 τάλιρο δίστηλο (1792)				2: 97,64
1/4 τάλιρο δίστηλο			1,50	
1/8 τάλιρο δίστηλο			0,75	
1/16 τάλιρο δίστηλο			0,37	
τάλ. ισπ.. νέο Σεβίλλης (1788- 1798)				6:
1/2 τάλ. ισπαν. νέο Σεβίλλης (1778)				3:
1/2 τάλ. ισπαν. νέο Σεβίλλης (1792)				2: 97,64
τάλιρο κολονάτο	7: 20			
τάλιρο Νεάπολης				5: 72,38
τάλιρο Πολωνίας				5: 99,39
τάλιρο Πορτογαλικό				
τάλιρο ρεγγίνας	7: 10	14: 30	5,90	
1/2 τάλιρο ρεγγίνας			2,95	
1/4 τάλιρο ρεγγίνας			1,47	
τάλιρο ρωμαϊκό				5: 97,18
τάλιρο σπαθάτο		14: 20	5,80	
1/2 τάλιρο σπαθάτο			2,90	
τάλιρο Τοσκάνης (francescone)	7: 20			6: 21,02
τετραπλό Ισπανίας				92: 69,09
1/2 τετραπλό Ισπανίας				46: 34,54
1/4 τετραπλό Ισπανίας (πιστόλα)				23: 17,27
1/8 τετραπλό Ισπανίας (ημιπίστολο)				11: 46,76
1/16 τετραπλό Ισπανίας				5: 96,66
τριάρι γυροχαράκωτο		3: 20		
φλωρί αυστριακό (αυτοκρατορικό)	16			13: 06,39
φλωρί βασιλικό		32: 20	13	
φλωρί βαναρικό				13: 06,39
φλωρί βενέτικο	17	33: 20	13,50	13: 24,09
φλωρί ολλανδικό (μαντζάρικο)	16: 20	33	13,30	13: 00, 25
φλωρί παπάλε (του Πάπα)	16			
φλωρί πολιτικό	8: 20	17		
1/2 φλωρί πολιτικό	4: 10			
φλωρί πορτογαλικό				
φλωρί τουνεζίτικο	12: 20	25		
φουντουκλί	11: 20	25		
φράγκο γαλλικό		2: 30		1: 11,68

Παρατηρήσεις στον Συγκριτικό πίνακα*

Στην διατίμηση του 1822 περιλαμβάνονται 27 νομίσματα, 43 στη διατίμηση του 1828, 44 σ' εκείνη του 1830 και 49 νομίσματα στη διατίμηση του 1833.

Τα νομίσματα που εμφανίζονται και στις 4 διατιμήσεις είναι μόνο 4: η πορτογαλική δούπια, το βενέτικο τάλιρο, το βενέτικο και το ολλανδικό φλωρί. Μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των κοινών νομισμάτων μεταξύ α' και β' διατίμησης (16 νομίσματα)· μεταξύ β' και γ' είναι 18 κοινά, ενώ μεταξύ γ' και δ' μόνο 11. Στις 3 πρώτες διατιμήσεις κοινά είναι μόνο 4 (δούπια ισπανική και πορτογαλική, ναπολεόνι και τάλιρο ρεγγίνας) συν τα 4 κοινά σε όλες. Στις 3 τελευταίες διατιμήσεις κοινά είναι 3 (κορώνα αγγλική, τάλιρο δίστηλο και σελίνι αγγλικό) συν τα 4 κοινά σε όλες. Τα μοναδικά νομίσματα που εμφανίζονται μόνο στην α' και δ' ταρίφα είναι το τάλιρο της Τοσκάνης (francescone) και το αυστριακό ή αυτοκρατορικό φλωρί· αυτό το τελευταίο όμως μάλλον πρέπει να ταυτίζεται με το αναγραφόμενο ως βασιλικό φλωρί στις δύο ενδιαμέσες διατιμήσεις οπότε μεταβάλλονται οι αριθμοί των κοινών νομισμάτων ως προς όλες τις συγκρίσεις.

Οι δύο πρώτες ταρίφες συντάσσονται με σκοπό την ομαλοποίηση της επικρατούσας νομισματικής αντιστοιχίας (η πρώτη μάλιστα "διατάττει προσωρινώς τας τιμάς των διαφόρων νομισμάτων") ως προς το γρόσι. Η διατίμηση του 1830 γίνεται για να ορίσει τις τιμές των διαφόρων νομισμάτων ως προς το ελληνικό νόμισμα, τον φοίνικα. Και οι τρεις όμως αυτές ταρίφες δίνουν την εντύπωση της προσωρινής λύσης σ' αντίθεση με την διατίμηση του 1833 όπου ο παραλληλισμός των ξένων νομισμάτων με την ελληνική δραχμή είναι συστηματικότερος, διεξοδικότερος και επιστημονικότερος. Επιπλέον, ο κατάλογος εδώ είναι ο πλουσιότερος από άποψη αριθμού νομισμάτων με αναφορά όχι μόνο στον τύπο του νομίσματος αλλά και στο συγκεκριμένο έτος κοπής-του, αφού, ως γνωστό, οι διαφορετικές κοπές νομίσματος κατά κανόνα σήμαιναν και διαφορετική εσωτερική αξία αυτών. Τα συμπεριλαμβανόμενα στη διατίμηση του 1833 νομίσματα λοιπόν ζυγίζονται και στον πίνακα αναγράφεται το βάρος καθώς και το ποσοστό περιεκτικότητάς-τους σε καθαρό μέταλλο και επίμιξη. Ακόμη, τα νομίσματα αναφέρονται κατά κανόνα με τα επίσημα εξελληνισμένα ονόματά-τους συνοδευόμενα από όσα διευκρινιστικά στοιχεία κρίνονται αναγκαία για την αποφυγή σύγχυσης με άλλο παρόμοιο νόμισμα.

Παρατηρούμε τέλος, ότι στις δύο τελευταίες διατιμήσεις περιλαμβάνεται ένας μεγάλος αριθμός υποπολλαπλασίων τόσο αργυρών (ταλίων) όσο και χρυσών (φλωριών) νομισμάτων.

Η σειρά με την οποία τα νομίσματα αναγράφονται στις διατιμήσεις -διαφορετική κάθε φορά- μιά και δεν είναι αλφαβητική, και άν αποκλειστεί η περίπτωση του τυχαίου, ενδεχομένως να σημαίνει ιεράρχηση που υποδηλώνει το μέγεθος κυκλοφορίας του κάθε νομίσματος.

* Σημείωση.: Ο πίνακας συντάχθηκε από τις 4 διατιμήσεις, φωτογραφίες των οποίων δημοσιεύονται εδώ στις σελίδες 289-293.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΟΥ ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΟΥ.

Επειδή και μέχρι τούδε εις όλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος τὰ αὐτὰ νομίσματα ὄν εἶχον μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τιμὴν, καὶ ὅ-
 παρὴ ἐκ τούτου ἐμποδίζετο μὲν, ἢ τοὐλάχιστον ἐδυσκοιλιέτο, ἡ ἀμοιβαία ἀπφοδοσία ἐκείνων τῶν μερῶν, προῆλθεν
 τοῦδε καὶ ὄχι μικρῆς ζημίας εἰς τὰς μερομίας καταστάσει· διὰ τὴν γίνῃ ἡ προσήκουσα θεραπεία εἰς τοῦτο, κατὰ τὴν ἀπό-
 φασιν τῆς Διοικήσεως, διτάξει καὶ διατάττει προσωρινῶς τὰς τιμὰς τῶν διαφόρων νομισμάτων κατὰ τὸν ἀκολουθοῦ-
 σάντων.

Διπλῆ Ἰσπανία (δούπλας)	γρόσ.	120
Πορτογαλίαν.		66.
Λευθοδίονα χρυσά τῶν 24. 337.		34.
Ναπολιόνια τῶν 20.		28. κτλ. 10.
Βενίτικα.		17.
Ὀλλανδικὰ. (Μαντζάρια)		16. 20.
Λουβρικὰ καὶ τοῦ Πάππυ.		16.
Μαχμουδιῆς.		26.
Φουντουμια.		11. 20.
Πολίτικα.		8. 20.
Μισριχ.		7. 20.
Πολίτικα μισα.		4. 10.
Μισριχ μισά.		3. 30.
τίτρατα Φουντουμίου (ρουπιῆδες)		3.
τίτρατα Πολίτικα (ρουπιῆδες)		2. 20.
τίτρατα μισριχίου (ρουπιῆδες)		2.
εἰλωρὶα τουνεζιτικα.		12. 20.
Αἰνάλια		33
Ταίλληρα κολλονόττα καὶ φραντζεσιόνα.		7. 20
Ταίλληρα βεγνυα καὶ βενίτικα.		7. 10
Πεσόνια.		5.
Εκατοστάρια καλμα.		4.
Καλίγια.		3. 20.
Εξηντάρες.		2. 10.
Μονίγροσα.		1. 10.

Ἐπὶ αὐτὰ καὶ μόνον τὰς τιμὰς πρέπει νὰ γίνονται τοῦ λοιποῦ εἰ ἀπφοδοσία εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος.

Ο Μंत्री τῆς Οἰκονομίας Σέλα φροντίσει τὴν κωσοποίησιν τῆς παρούσης διατάξεως.

Ἐν Κορίνθῳ. τῆ 16. Μαρτίου. 1822.

Α. ΜΑΥΡΟΚΟΡΑΑΤΟΣ

Ο ΜΙΝΙΣΤΡΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ.

Σ. ΣΟΦΟΠΟΥΛΟΣ

Διατίμηση 1822. Ιστορικά Αρχεῖα Μουσείου Μπενάκη. Συλλ. Μφ. Γ. Λαδά, βιβλίον Α', μφ. 3.

ἔλα τὰ πρακτικὰ καὶ αἱ ἀποδείξεις τῆς ληθοσοσίας αἱ ἀναφερόμεναι εἰς αὐτὸν τὸν κλάδον, νὰ παραδοῦσιν εἰς τὸν εἰρημένον ὑπουργὸν μ' ἄλλο τὴν ἀπαιτουμένην ἀκρίβειαν.

Ἄρθ. 3.

Ὁ Πρόεδρος τοῦ ἐπὶ τῆς Οἰκονομίας τμήματος τοῦ Παλληνίου νὰ ἐνεργήσῃ τὸ παρὸν διάταγμα.

Ἐν Αἰγίνῃ, τῇ 7 Φεβρουαρίου 1828.

Ὁ Κυβερνήτης

I. A. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ.

Ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας
Σ. ΤΡΙΚΟΠΗΣ

Ἄριθ. 207. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.

Ὁ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Ἐπειδὴ κρίνεται ἄτοπον καὶ ἐπιβλαβὲς εἰς τὸ ἔμποριον καὶ εἰς τὰ συναλλάγματα τὸ ἀνόμαλον τῆς τιμῆς τῶν νομισμάτων, προσδιοριζομένης ἄλλοῦ μὲν ὀλιγώτερον, ἄλλοῦ δὲ πλεονέτερον

Ἀκούσας καὶ τὴν γνώμην τοῦ Παλληνίου,

Διατάττει.

Προσδιορίζονται τὰ διάφορα νομίσματα εἰς τὴν ἀνάλογον αὐτῶν τιμῆν, καὶ λογίζονται εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐπομένην διάταξιν.

	Γρ.
Λίραι στερλίνας.	75.
Σελίνια.	3: 20.
Κορώναι.	17: 20.
Ημίσειαι κορώναι.	8: 30.
Ναπολεόνεια	57.
Δουίγκια παλαιά.	62.
Φρόγκα.	2: 30.
Νομισμα πέντε φράγκων.	13: 30.
Δούσιαι Ἰσπανίας τάλ. βεγγίνας 16.	236.
Πορτογαλλίας.	9. 132: 30.
Τάληρα δίσηλα.	15.
Ἄστηλα.	14: 20.
Ῥεγγίνας.	14: 30.
Σπαθάτα.	14: 20.
Βενέτικα.	14: 20.
Οὐγγίαι Σικελίας.	64.
Βασιλικὰ φλωρία.	32: 20.
Βενέτικα.	33: 20.
Ὀλλανδικὰ.	33.
Σεφορίνια.	90.
Μαχμουδιέδες.	42: 20
Ῥουσοῦτια.	19.
Φουτουκία.	25.
Πολίτικα.	17.
Μισίρια.	16.
Τουτζίνια.	25.
Πεντάρια [πεσλίκια]	10: 20.
Ἄλ.δες.	12: 20.
Ῥεμπιέδες.	6: 10.
Ὅμιαι τοῦ Πολίτικου.	4: 10.
Τοῦ Μισιριού.	3: 20.

Ἐκατοστάρια [βιουζλούκια]	8: 10.
Διπλόγροσα (ικιλίκια).	7: 10.
Ἐξητάραι παλαιαί.	6: 20.
Νεώτεραι.	6: 10.
Ζωῶται παλαιαί.	5: 10.
Μονόγροσα παλαιά.	4: 10.
Νέα.	2.
Μισόγροσα παλαιά.	2: 10.
Δεκάρια παλαιά.	1: 15:
Νέα.	35.
Τριάρι γυρεχαράκων.	3: 30.
Δαναήκι.	3: 20.

Ἐν Αἰγίνῃ, τὴν 8 Φεβρουαρίου 1828.

Ὁ Κυβερνήτης

I. A. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ.

Ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας
Σ. ΤΡΙΚΟΠΗΣ.

Ἄριθ. 74. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.

Ἡ Ἀναθεωρητικὴ

πρὸς τοὺς κυρίους, Βασιλεῖον Χαροκόπων καὶ Κυβερτικὸν Παπαδριάν.

Ἐδόθη καθ' ἑμὴν γραφὴν τῆς λογιστικῆς ὑπ' ἀριθ. 465, καταταχθεῖσα ὑπ' ἀριθ. 60, δι' ἧς σὰς γράφει πρὸς τὴν Ἀναθεωρητικὴν χρεωστουήτας εἰς τὸ ἔθνος Γρ. 6720: 14 ἔξ χιλιάδας ἑπτακόσια εἴκοσι, καὶ δεκατέσσαρα τεσσαρακοστά, ἐκ προσόδων πέντε χωριῶν τοῦ Κατωναχαῖ ἐπὶ τοῦ 1823 ἔτους.

Προσκαλεῖσθε λοιπὸν νὰ παρουσιασθῆτε εἰς τὴν Ἀναθεωρητικὴν πρὸς ἀπολογία, περὶ ὧν μέλλετε νὰ κατηγορηθῆτε.

Ἐγκλείεται δὲ ἐνταῦθα ἀντίγραφον τοῦ § 3, § γ καὶ § δ τῆς διατάξεως τῆς Ἀναθεωρητικῆς, πρὸς ὁδηγίαν σας. Κατὰ δὲ τὸν § 6 σὰς διδεται προθεσμία ἡμερῶν δέκα λογισμοίων, ἀφ' ἧς ὥρας σὰς κοινοποιήθῃ ἢ παρούσα, μὴ συμπεριλαμβανομένου δὲ τοῦ χρόνου, τὸν ὅποιον μέλλετε νὰ δαπανήσετε εἰς τὴν ὁμοιοποίησιν σας.

Τῇ 7 Φεβρουαρίου 1828, ἐν Αἰγίνῃ.

Ἀλέξιος Λυκοπούλος. Γεώργιος Λιασοσταφίδης.

Ἐμμανουὴλ Σεργόπουλος. Ἐμμανουὴλ Ῥενιέρης.

Δημ. Γ. Κριεμάδης. Σταμάτιος Δάρας.

Γ. Πλέσσος.

Ὁ γραμματεὺς Κωνσταντῖνος Λευκάς.

Ἐγχαίροι εἰδήσεις.

Ἐξ Αἰγίνης, 11 Φεβρουαρίου.

Σήμερον πρὸ τοῦ μεσημερίου ὁ ἐξοχότατος Κυβερνήτης συνθεωμένος παρὰ τοῦ Γραμματέως τῆς Ἐπικρατείας ἀνεχώρησεν ἐπὶ τοῦ δικροῦ του Οὐάρασιπ εἰς Πόρον. Ὅλα δὲ τὰ εἰς τὸν λιμένα μας εἰσεθέντα διάφορα βασιλικά πλοῖα συνηκολούθησαν εἰς τὸν πλοῦν.

Πολλὰ στρατιωτικὰ σώματα συνέρχονται εἰς Τροιζῆνα.

Ἀποσπασμα ἰδιαιτέρου γράμματος ἀξιωματικῶ ἐκ Δραγαμέστου, 2 Φεβρουαρίου.

Ὁ Ἀρχιστράτηγος μὲ ὀλιγον μέρος τῶν στρατευμάτων εὑρίσκειται ἐνταῦθα στρατωθεωμένους, οἱ δὲ στρατηγὸς

Αριθ. 11.
Έτους Ε΄.

ΤΙΜΗ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΜΜΗΣ
 Εθνική, Φοίνικας 36
 Εξαμηνιαία 18
 Τριμηνιαία 9

Αι συνδρομαί γίνονται έσταιθα μόνον εν τῷ Γραφείῳ τῆς Εφημερίδος, εἰς ἕνα δὲ τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ Κράτους, παρὰ τῆς Επιστάτης τοῦ Ταχυδρομίου.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

ΕΝ ΑΙΓΙΝΗ, ΤΕΤΑΡΤΗ, 5 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1830.

ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ.

Πράξεις τῆς Κυβερνήσεως.

Άρ. 53α. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.
 Ψήφισμα Γ.

Ο ΚΥΒΕΡΝΗΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ,

Έπειδὴ τὰ Ἑλληνικὰ νομίσματα ἐμῶσαν ἤδη εἰς κυκλοφορίαν, θεωροῦντες ἀναγκαῖον νὰ μὴ κρατῶνται εἰς τὸ ἐξῆς οἱ λογαριασμοὶ καὶ τὰ κατάστιχα εἰς ἄλλο παρὰ τὸ ἔθνικὸν νόμισμα.

Ἀκούσαντες δὲ καὶ τὴν γνώμην τῆς Γερουσίας, Ψηφίζομεν.

Α'. Ἀπὸ 6 τοῦ ἐρχομένου Μαρτίου τοῦ παρόντος ἔτους, τὰ κατάστιχα πάση δημοσίῳ υπηρεσίᾳ θέλουσιν κρατεῖσθαι εἰς Φοίνικας καὶ Λεπτὰ. Ἐσωμένως ὅλοι οἱ Ἐκτακτοὶ Ἐπιτροπῶν καὶ Προσωρινῶν Διοικήται, Δασμοτελῶναι καὶ ὅσοι ἔχουσι λογαριασμοὺς μετὰ τῆς Κυβερνήσεως, διατάσσονται νὰ κλείσωσιν αὐτοὺς κατὰ τὴν 28 τοῦ ἐρχομένου Φεβρουαρίου, καὶ νὰ τοὺς πέμψωσιν εἰς τοὺς ἀνήκοντας κλάδους τῶν δημοσίων υπηρεσιῶν.

Β'. Εἰς Φοίνικας καὶ Λεπτὰ ὁμοίως θέλουσιν ἐκδίδεσθαι ὅλα τὰ ἔγγραφα τῶν δημοσίων μνημῶν, εἰὼν πωλητήρια, ὁμολογίαι, διαθήκαι, συναλλαγματικαὶ, καὶ λοιπὰ ὅμοια.

Γ'. Ἡ τιμὴ τῶν διαφόρων νομισμάτων κανονίζεται καὶ προσδιορίζεται ἐπὶ τῆς βάσει τοῦ Φοίνικος κατὰ τὴν ὑπ' Ἄρ. 531 τῆς σημερινῆς ἡμερομηνίας ἐκδοθεῖσαν διάταξιν.

Δ'. Προσκαλοῦνται ὅλοι οἱ ἐμποροὶ καὶ λοιποὶ πολῖται νὰ συμφερωθῶσι καὶ αὐτοὶ μὲ τὸ παρὸν νομισματικὸν σύστημα.

Ε'. Ἡ ἐπὶ τῆς Οἰκονομίας Ἐπιτροπὴ νὰ ἐνεργήσῃ τὸ παρὸν ψήφισμα.

Ἐν Ναυπλίῳ, τὴν 25 Ἰανουαρίου 1830.

Ὁ Κυβερνήτης
 Ι. Α. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ.
 Ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας
 Ν. ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ.

Άρ. 531. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.
 Ψήφισμα Β.

Ο ΚΥΒΕΡΝΗΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ,

Θέλοντες νὰ κανονίσωμεν τὴν νομισματικὴν διάταξιν

(ταρίφαν) ἐπὶ τῆς βάσει τῶν Ἑλληνικῶν νομισμάτων τοῦ Φοίνικος καὶ Λεπτοῦ.

Ἐχόντες ὑπ' ὄψιν τὸ ὑπ' Ἄρ. Ζ' ψήφισμα τῆς Δ' Ἐθνικῆς Συνλεύσεως, καὶ τὴν ὑπ' Ἄρ. 207 διάταξιν δημοσιευθεῖσαν τὴν 8 Φεβρουαρίου 1828.

Ἀκούσαντες καὶ τὴν γνώμην τῆς Γερουσίας, Ψηφίζομεν.

1. Τὰ διάφορα νομίσματα προσδιορίζονται εἰς τὴν ἀνάλογον τιμὴν αὐτῶν ἐπὶ τῆς βάσει τοῦ ἀργυροῦ Φοίνικος, καὶ λογιζονται εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἐπικρατείας, κατὰ τὴν ἐπομένην διάταξιν.

2. Πᾶν ἄλλο νόμισμα, μὴ συμπεριλαμβανόμενον εἰς τὴν παροῦσαν διάταξιν, δὲν εἶναι διέλου δεκτὸν εἰς τὴν μετὰ τῶν πολιτῶν δόσοληψίαν τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν ὑπαλλήλων αὐτῆς.

3. Τῶν ἀπὸ τὸ 1826 ἔτος χαρκαθέντων καὶ εἰς κυκλοφορίαν ἐμῶντων Τουρκικῶν νομισμάτων, ὡς καὶ τῶν ξένων χαλκινῶν νομισμάτων ἢ κυκλοφορία εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπικρατείαν ἀπαγορεύεται αὐστηρῶς.

	Φοίνικας	Λεπτὰ
Τάληρα διστήλα	6	
Ἡμίσεια αὐτῶν	3	
Τέταρτα διστήλων	1	50
Ὀγδοα αὐτῶν		75
Δέκατον ἔκτον αὐτῶν		37
Τάληρα ἄσπηλα καὶ Ρεγγίνας	5	90
Ἡμίσεια αὐτῶν	2	95
Τέταρτα αὐτῶν	1	47
Τάληρα ὀνομαζόμενα Σπαθάτα	5	80
Ἡμίσεια αὐτῶν	2	90
Τάληρα Βενέτικα	5	75
Νόμισμα 5 Φράγκων τῆς Γαλλίας	5	60
2 Φράγκων ὁμοίως	2	24
1 Φράγκου ὁμοίως	1	12
ἤμισυ αὐτοῦ		56
Νόμισμα 6 Διρῶν Τουρνέζων	6	60
Ἡμίσεια αὐτῶν	3	30
Τέταρτον αὐτῶν καὶ 30 σολδίων	1	65
Τὸ ὄγδοον αὐτῶν		82
Κορώναι Ἀγγλίας	7	
Ἡμίσεια αὐτῶν	3	50
Σελίνια	1	40
ἤμισυ αὐτῶν		70

	Φοίνικας	Λιπτά
Ρουβλία Ρωσίας	5	
Τὸ πέμπτον αὐτῶν (20 κηπίκια)	1	
Δόκιμα Ισπανίας	94	40
Ἡμίσεια αὐτῆς	47	
Τέταρτον αὐτῆς	23	50
Ὀγδοὺν αὐτῆς	11	75
Δέκατον ἕκτον αὐτῆς	5	87
Δόκιμα Πορτογαλλίας	53	
Λίραι Στεδλίνας	29	20
Ἡμίσεια αὐτῶν	14	60
Λουίγγια παλαιὰ μέχρι τῶν 1780	26	30
Λουίγγια νέα καὶ Ναπολεόνεια	22	80
Βενέτικα φλωρία	13	50
Ὀλλανδικὰ φλωρία	13	30
Βασιλικὰ φλωρία	13	
Ὀγγίια Σικελίας	25	50
Σοφορίνια	36	50

4. Ἡ ἐπὶ τῆς Οἰκονομίας Ἐπιτροπὴ νὰ ἐνεργήσῃ τὸ παρὸν ψήφισμα.

Ἐν Ναυπλίῳ, τῆν 25 Ἰαννουαρίου 1830.

Ὁ Κυβερνήτης

I. A. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ.

Ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐκτετασίας
N. ΣΥΒΑΛΛΑΝΣ.

Ἀρ. 466.

Δημοσιεύοντας τὸ ὡς ἄνω ὑπ' Ἀρ. 531 ψήφισμα τῆς Α. Ε. τοῦ Κυβερνήτου, εἰδοποιούμεν ὅτι ἡ ἰνδικλαμβανὸς ἐπιβλήθῃ εἰς αὐτὸν περινομιμάτων διατάξεις θέλει ἄρχισαι νὰ ἐπιβῇ εἰς ἐνεργίαν ἀπὸ τῆν 1 τοῦ μελλόντος Μαρτίου 1830.

Ἐν Ναυπλίῳ, τῆν 28 Ἰαννουαρίου 1830.

Ἡ ἐπὶ τῆς Οἰκονομίας Ἐπιτροπὴ

A. ΚΟΝΤΟΣΤΑΥΛΟΣ.

I. ΚΟΝΤΟΥΜΑΣ.

A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ.

Ἀρ. 429. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.

Ο ΚΥΒΕΡΝΗΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρὸς τοὺς Κυρίους Ἀντιπρόσβους Δόκιμοι, Ρωσῶν, καὶ πρὸς τὸν Κύριον Κόμητα Πάνιν.

Ναυτικὴ καὶ ἔμπορος Ἑλληνας διευθύνθησαν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, διὰ νὰ γνωρίσωσι τὴν γνώμη τῆς περιδιαλαμβανόμενης εἰς τὸ συναπτόμενον ἐνταῦθα ἀντίγραφον περιφορομένου πρὸ τίνος καιροῦ εἰς τὸ θαλάσσιον τῆς Σιβήρας ἔμπορειον καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους. Ἡ Κυβέρνησις μὴ λαβοῦσα κάμμιναν περὶ αὐτῶν διακρίνωσιν μῆτε ἀπὸ μέρος σας, Κύριε Ἀντιπρόσβου, μῆτε ἀπὸ μέρος τῶν Κυρίων συναδελφῶν σας, καὶ μὴ εὐρίσκουσα εἰς αὐτὸ τὸ ἔγγραφον κανένα χαρακτηριστικὸν αὐθεντικότητος, ἔκρινε καθήκον τῆς ν' ἀπέχῃ ἀπὸ πάσαν ἐπιαιδήποτε ἐξηγήσῃν μετὰ τῶν πρὸς αὐτὴν ἀναφερθέντων, καὶ νὰ περιουσιάζῃ εἰς τὸ νὰ τοὺς πιστοποιήσῃ ὅτι δὲν θέλει ἀμελήσει καπὲν μέσον τοῦ νὰ προμηθευθῇ Γετικὰς εἰδικαίους περὶ τῶν ἀπαικτιμῶν τῆς αἰτήσεώς των.

Ἐπισημαίνου ὅτι δὲν εἴσθε ἀκίμη εἰς στάτην τοῦ νὰ μᾶς διακρινώσετε τὰς γνώσεις ταύτας, τολμῶμεν νὰ ἔχω-

μεν πεποιθῆσιν εἰς τὸ ὅτι θέλετε εὐαρεστηθῆν νὰ μᾶς τὰς ἀνακρινώσετε μετὰ σπουδῆς, ἅμα ὡς ἠθέλητε τὰς λέξεις (παρὰ τοῦ Ἐξουχτάτου Κυρίου Πρέσβους τῆς Β. Α. Μ., τῆς Χ. Α. Μ., παρὰ τοῦ Ἐξουχτάτου Κυρίου Ῥωσικοῦ Πρέσβους).

Ἀγαπῶμεν νὰ ἐπιζῶμεν ὅτι εὐνοϊκῇ διαθέσει κοινοῦμεναι αἱ Σύμμαχοι Δυνάμεις, ἐνῷ ἐπισπευδοῦσι τὴν ἀπόφασιν τῆς τύχης τῆς Ἑλλάδος, θελοῦσιν ἀεὶ ὀριστικῶς τὰ ἐμπόδια, τὰ ὅποια καταναγκάζουσιν εἰς ὀλεθρίαν ἀργίαν τὸ Ἑλληνικὸν ἔμπορικὸν ναυτικὸν, ἂν ὅμως ἀναβολαὶ κατοπιναὶ ἐμελλε ν' ἀκολουθήσωσι, καὶ τότε πάλιν προσωρινὰ μέτρα ἤθελον κατασταθῆν ἐν ἀπειρον εὐεργέτημα, καὶ τὰ εἰς τὴν ἐναποταμιευμένην ὀδηγίαν διαλαμβασόμενα μέτρα ἤθελον εἶσθαι δυνατὸν νὰ γενῶσι παραδεκτὰ ἕως ὄψεως αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων, ἐὰν μ' ὅλον τούτο συναρμολογήσῃ αὐτοὶ πρὸς ταῦτα, ἀκολουθούσαν κατὰ τὴν ἠθέλησε τοὺς διευθύνει ἡ Κυβέρνησις των.

Μικρὰ πλοία μεταχειριζόμενα ἔμπορικῶς παράπλους ἀετήθησαν εὐνοϊκωτάτη ἀποδοχῇ εἰς διαφόρους Ὀθωμανικῶν λιμένων καὶ μάλιστα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ἂν ὑπέφερον ναυτικῶν ἐγγράφων.

Εἰς τὸ τοιοῦτον γεγονός ἐπιπεριθήμενοι, ἔχομεν βάσιν εἰς τὸ νὰ ἐπιζῶμεν ὅτι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν τριῶν Δυνάμεων ἡ αὐτῇ σκέπῃ ἤθελον ἐπαρκαί προσωρινῶς εἰς πλοία χωρητικότητος πλειοτέρων τῶν πρὸς τὴν διάβασιν των ἀπὸ τῶν Βόσπορον.

Ἡθέλητε παρῆξει, Κύριε Ἀντιπρόσβου, νῆον τι δείγμα τῆς ὑπερ τοῦ τόκου αὐτοῦ προσπαθείας σας, ἐὰν ἠθέλητε εὐδοκῆσαι νὰ διακρινώσετε τὰς παρατηρήσεις ταύτας εἰς τοὺς Ἐξουχτάτους Κυρίους Ἰωσήφ Γόρδον, Γυλλερμῶτον, Ρίβωπιέρον.

Διευθύνουμιν τὴν αὐτὴν παράκλησιν πρὸς τοὺς Κυρίους συναδελφίους σας.

Δέχθητε, Κύριε Ἀντιπρόσβου, τὴν β-βαιώσιν τῆς ὑπερεγκρίτου ὑποληψέως μας.

Ἐν Ναυπλίῳ, τῆν 26 Ἰανν. (7 Φεβρ.) 1830.

Ὁ Κυβερνήτης

I. A. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ.

Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ Ἐμπορικοῦ Ναυτικοῦ Γραμματεὺς
I. ΡΙΖΟΣ.

Ὀδηγία ἐναποταμιευμένη εἰς τὴν ἔμπορικὴν Καγγελλαρίαν.

Κατὰ συνέπειαν τῶν μετὰ τῶν Πρεσβειῶν τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσίας γενομένων συμβουλασμένων περὶ τῆς προσωρινῶς δ' ὀδηγημένης προστασίας εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πλοία καὶ ἀτομα, τὰ ὅποια ἤθελον εἶσθαι ἐμφωδιασμένα μὴ ἀποδεικτικὰ τῆς ἐνεστώσης Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, καὶ ἤθελον παρουσιαζέσθαι ἢ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἢ εἰς διαφόρους ἔμπορικῶν λιμένων τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, προσδιορισθῆν:

1. Ὅτι πᾶν πλοῖον ἢ ἀτομον ὑποκείμενον εἰς τὴν ἄνω εἰρημένην κατηγορίαν, θέλει ἠμπορεῖ εἰς τὸ φθάσιμόν του νὰ ἐξαιτηθῆν καὶ ν' ἀπολαμβάνῃ τὴν προστασίαν ἐκεῖνης ἐκ τῶν Πρεσβειῶν, ἢ ἐκεῖνου ἐκ τῶν ἀνεγκρίτων Προξενίων τῶν τριῶν Δυνάμεων τῶν συνυπογραψασάντων τὴν ἐν Λονδίῳ Συμβόλιον, εἰς τὰ ὅποια ἤθελε τὰ συμπερὶ νὰ διευθυνθῶσι.

2. Ὅτι αὐτὴ ἡ εὐμένης καὶ προσωρινῆς προστασία δὲν ἔχει ἐνεργίαν, εἰμὴ παρὰ ταῖς ἐπιχωρίους Ὀθωμανικαῖς

Ο Θ Ω Ν

ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Απεφασίσαν να διατάξουν να παραδληθώσι τὰ ζῆνα νομίσματα, τὰ ὅποια εἶναι εἰς κυκλοφορίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς πρὸς τὴν ἐπιτερεῖαν των ἄντων μὲ τὰ νέα Ἑλληνικὰ νομίσματα, τῶν ὁποίων τὴν κυκλοφορίαν διεφάσαν διὰ τοῦ ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἡμερησίαν διατάγματός μας, καὶ νὰ γνήθῃ ὁ ἀμοibaὸς παραλληλισμὸς αὐτῶν.

Διατάττον λοιπὸν νὰ δημοσιεύῃ ἢ κατὰ συνέπαιαν κανονισθεῖσα διατάξεις, διὰ νὰ καταρτισθῶν τούτῳ ὑπάρχουσας ἐναντίον πάσης ἐνδεχομένης ζημίας.

Ὁ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Γραμματέως τῆς Ἑκπαιρέας θύλει ἐνεργῆσαι τὸ παρὸν διάταγμα.

Ἐν Ναυπλίῳ, τὴν 8 (20) Φεβρουαρίου 1833.
ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥΣ
 Η' Ἀντιβασιλεία

Ὁ Κύριος ἈΡΜΑΝΣΠΕΡΓ Πρώτος, ΜΑΟΥΡΕΥ, ΕἰΔΕΚ.
 Ὁ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Γραμματέως τῆς Ἑκπαιρέας Α. Μαυροκοδάτος.

Δ Ι Α Τ Ι Μ Η Σ Ι Σ

ΤΩΝ ΕΞΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ, ΠΑΡΑΛΛΗΛΙΖΟΜΕΝΩΝ ΜΕ ΤΟ ΝΕΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΝΟΜΙΣΜΑ.

Όνομα του νομίσματος	Όλη ποσό της τῶν χιλιοσμορτων.	Μεταλλῶν ζυγῶν			ἀξια εἰς Δραχμὰς.	
		πῶλὰ ἀξία Γραμματῶν.	ἰσχυρῆς Γραμματῶν.	Ὀλίγων ζυγῶν Γραμματῶν.	Δραχμ.	Λεπτὰ.
ΑΓΓΛΙΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ.						
1 Γαλλικὸν Φράγκον.	900	4,500	6,500	5,000	1	11,68
2 Γαλλικὸν Πεντάφαγγον.	900	22,500	2,500	25,000	5	58,40
3 Ἀγγλικὴ Κορὸνα 5 Σιλλίγγων ἀπὸ 1816.	925	26,130	2,120	28,250	6	48,50
4 Ἀγγλικὸν Σιλλίγγον (ἀπὸ 1816).	925	5,226	0,424	5,615	1	29,70
5 Ἀγγλικὸν Ημισίλλιγγον (ἀπὸ 1816).	925	2,613	0,212	2,807	5	64,85
6 Ρωσικὸν Ρούβλιον ἀργυρῶν (1796).	743	17,799	6,156	23,955	4	41,74
7 — — — — (1799)	868	18,165	2,762	20,927	4	50,82
8 — — — — (1802)	875	18,311	2,615	20,927	4	54,44
9 Τὸ ἡμισυ αὐτοῦ (1778)	743	8,919	3,085	12,004	2	21,35
10 — — — — (1800)	868	9,083	1,384	10,464	2	25,42
11 Ρωσικὸν νόμισμα 20 Καπιάων (1767)	759	4,023	1,341	5,364	2	99,24
12 Ἰσπανικὸν Διρίηλον	896	24,176	2,806	26,982	6	—
13 Τὸ ἡμισυ αὐτοῦ (1780)	896	12,038	1,403	13,491	3	—
14 — — — — (1792)	896	11,993	1,392	13,385	2	97,64
15 Ἰσπαν. τάλρ. (νῶν τῆς Σιβίλλας) (1788.1798)	896	24,176	2,806	26,982	6	—
16 Τὸ ἡμισυ (1778)	896	12,038	1,403	13,491	3	—
17 — — — — (1792)	896	11,993	1,392	13,385	2	97,64
18 Γερμανικὸν τάλρ. ὡς Αὔστριακ. Βαυαρικὸν κτλ.	830	23,277	4,768	28,045	5	77,69
19 Αὔστριακὸν Θερσικὸν τάλρ.	833	23,361	4,694	28,045	5	79,78
20 Γερμανικὸν εἰσοδάκ (Ζωννμπεργ).	580	3,851	2,788	6,639	5	95,57
21 Κορὼνα τῆς Βαυαρίας καὶ τοῦ Βιένης.	868	25,674	3,998	29,532	6	36,19
22 Τάλρ. τῆς Βαυαρίας, πρὸς 10 Δραχμ. (1797).	826	23,694	4,991	28,682	5	87,97
23 Ἑσθονικὴ Λίρα (1800).	236	1,128	3,652	4,780	2	27,99
24 — — — — (1802).	246	2,012	6,168	8,180	2	49,93
25 Τὸ ἡμισυ αὐτῆς (1802).	239	0,978	3,112	4,090	2	24,27
26 Τσικωνικὸν Τάλρ. (Βιενναισιον).	913	25,023	2,304	27,407	6	21,02
27 Ρωμικὸν τάλρ. πρὸς 10 παύλα.	906	24,062	2,496	26,558	5	97,18
28 Τάλρ. τῆς Βιλονίας πρὸς 10 παύλα.	913	24,151	2,301	26,452	5	99,39
29 Τάλρ. τῆς Βελγίας πρὸς 120 σπύρια (1805).	831	23,063	4,707	27,770	5	72,38
ΧΡΥΣΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ.						
1 Γαλλικὸν Εἰσοδάκον	900	5,806	6,456	64,516	22	35,50
2 Γαλλικὸν Λουίγγον (νῶν)	902	6,899	0,750	7,649	26	53,97
3 Ἀγγλικὸν Σουβέρηνον, ἦτοι Λίρα σερλ. 20 σιλλίγγων	916	7,310	0,671	7,981	28	12,06
4 Τὸ ἡμισυ αὐτῆς	916	3,665	0,335	3,990	14	6,03
5 Ἰσπανικὸν τετρακλῶν (quadrup.) (1772.1786)	893	24,095	2,887	26,982	92	69,09
6 Τὸ ἡμισυ αὐτοῦ ἕως (1772.1786)	893	12,047	1,444	13,491	46	34,54
7 Τὸ τέταρτον αὐτοῦ, ἦτοι κισόλα, (1772.1786)	893	6,023	0,722	6,745	23	17,27
8 Τὸ ὄγδον αὐτοῦ, ἦτοι ἡμισίλλιγγον, (1772.1786)	891	2,901	0,365	3,266	11	46,76
9 τὸ ἕκτον ἦτοι μικρὸν χρυσ. τάλρ. 1772.1786	885	1,551	0,202	1,753	5	96,63
10 Αὔστριακὸν Σουβέρηνον (Βελγικόν).	911	10,108	0,993	11,101	38	88,43
11 Τὸ ἡμισυ αὐτοῦ	915	5,054	0,470	5,524	19	44,22
12 Αὔστριακὸν (Αὐτοκρατορικόν) καὶ Βαυαρικὸν φλωρί.	984	3,397	0,955	3,452	13	06,39
13 Ὀλλανδικὸν φλωρί.	979	3,380	0,072	3,452	13	00,25
14 Ἰνδικὸν σικίνον (Séquins).	997	3,442	0,010	3,452	13	24,09
15 Ἀσιατικὸν Πορτογαλικὸν τῶν 12800 Ρῆς (ἀπλῆ).	915	26,196	2,433	28,629	100	60,00
16 Ἡμισυ αὐτῆς » 6400	915	13,074	1,214	14,288	50	29,30

Ἐν Ναυπλίῳ, τὴν 8 (20) Φεβρουαρίου 1833.
ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥΣ
 Η' Ἀντιβασιλεία
 Ὁ Κύριος ἈΡΜΑΝΣΠΕΡΓ Πρώτος, ΜΑΟΥΡΕΥ, ΕἰΔΕΚ.
 Ὁ ἐπὶ τῆς Οἰκον. Γραμ. τῆς Ἑκπαιρέας Α. Μαυροκοδάτος.

(Μετυτυπώθη εἰς Σύναν τῇ 27 Φεβρ. 1833. Παρὰ Ν. Βαρότην.)

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

ΕΓΓΡΑΦΟ 1

[Αρχείο Μονής Πάτμου, φάκ. Ο]

1818 Σεπτεμβρίου 17. ειδού κάτοθεν σημειούμεν οσα άσπρα παραδίδομεν του προεστού Γεωργίου Ρεβήθη από εκίνα μας έδωσεν το μοναστήρι, δια το μέρος τος, οπού θα πλιρόσομεν εις Χίον.

77: φλουρία μισηριώτικα	γρ(όσια)542:20
2: τούπλες ισπανίας προς:96.....	192:
8: ντουπλόνια προς γρ.:24	192:
16: όγδοα ντουπλες	192:
1: παρπαρέσικο και ένα κάρτο προς 12.....	15:
	<hr/>
	1133:20
2: μαζάρικα προς 14	28:
5: φουτούκια προς 11	55:
14 1/2: μαχμουτιέδες	362:20
1: ρουμπιές πόλεος	2:10
	<hr/>
	1581:10
218: ρουμπιέδες (;) προς παράδες 110	599:20
2: ρουμπιέδες τον 70	3:20
42: μπεςλήγια	210:
1: χαρτούτζο ψηλούς παράδες	75:
1: έτι ψηλούς παράδες	25:
	<hr/>
	2494:10
έτι.....	3:30
	<hr/>
	2498:00

από 2 ρούπια οπού εβρέθισαν μέσα εις τους πολίτικους τους μαχμουτιέδες 178 και ειτο εβομηγνάρια και είναι ολιγότερα

Οσα άσπρα παραδίδομεν του προεστού έτι από του κοινού:

9: χαρτούτζια ψηλά μαϊδιά	γρ(όσια)225:
2: χαρτούτζια έτι τον 50	100:
1: χαρτί έτι ψηλά	21:
	<hr/>
	346:
76 1/2: μισηρικα προς γρ. 7:	535:20
3: μισηρικα έτι	21:
16: παρπαρέσικα προς γρ. 12:	192:
2: μαζάρικα προς γρ. 13:	27:
	<hr/>
	1121:20
1: βενέτικο	14:
1: ιπεριάλικο	13:
8: φουτούκια προς γρ. 11:	88:
4: πόλεως προς γρ. 8:	32:
1: κάρτο τουπλουνίου	24:
7: όγδοα τουπλουνίου	84:
	<hr/>
	1376:20

166: ρουμπιέδες πόλεως προς γρ. 2:30	456:20
	<u>1833:00</u>
26: ρουμπιέδες του 70:	45:20
15: ρουμπιέδες τον 90:	33:30
1: μπεσλήρι εις ψηλά μαΐδια.....	5:20
	<u>1917:30</u>

ΕΓΓΡΑΦΟ 2

[Αρχείο Μονής Πάτμου, φάκ. Ο]

1819 Οκτωβρίου 16: Ιωάννη Ρεΐζη Τζαρουχάκη, ιδού κάτοθεν που σιμνούμεν τες μονέδες οπού σου παραδίδομεν δια τα χαρατζοχαρτά μας.

43: των εικοσιπέντε προς γρ. 25:..	γρ(όσια). 1075:
3/4 : κάρτα των αυτών προς γρ. 6 1/4:	18:30
25: φλωρία πόλεως προς γρ. 8:	200:
3:1/2 : μισίρια προς 7:	24:20
2: φουντούκια προς 14:	22:
11: ρουμπιέδες προς 2:3/4:	30:10
1: ρουμπιές πόλεως προς 2:1/4:	2:10
2: μπεσλίκια προς γρ. 5:	10:
1: χαρτί ψηλά μαΐδια	50:
2: χαρτία έτι ψηλά μαΐδια προς 25	50:
έτι εις ψηλά μαΐδια	4:10
	<u>1487:00</u>

ΕΓΓΡΑΦΟ 3

[Σ. ΚΟΥΓΕΑΣ, "Αρχαίον Σταύρου Ιωάννου", *Ηπειρωτικά Χρονικά* 14 (1939) 97-98]

20 Μαρτίου 1819 Ιωάννινα Δευτέρα καταγραφή των μετρητών οπού ο Αναστάσιος Σαμαρινιώτης εμέτρησε και εσαραφλατίσθησαν εβγήκαν αρκετά κάλπικα και εξίκικα άτινα τα ίδια σημειούνται εις ταις σακκούλαις των.

5.1/4	δούπιες Ισπανίας	προς 98: -....γρ(όσια)	514:20
1.5/8	δούπιες Γένοβας	94:	152:30
9	λοβίκια.....	58: -....	522: -
11	ρουπόνια	43:20.....	478:20
6	σουφορίνια.....	42:20.....	255: -
9.1/2	ογγιαί.....	30: -....	285: -
2	μαχμουτιέδες	50: -
6.1/4	τουνουζλίδικα.....	12: -	75: -
149.1/4	βενέτικα	14:30	2201:25
167 1/4	ολλανδέζικα	14:20	2425:
				<hr/>
				6959:15
127	φουντουκλιά	11:10	1428:30
202 1/2	πολίτικα	8:10	1670:25
403 1/2	μισίρικα.....	7:10	2925:15
1956	ρουμπ(ιέδες)φ(ράγκικοι)	2:32	5476:32
478	ρουμπ(ιέδες) πολ(ίτικοι)	2:10	1075:20
570	ρουμπ(ιέδες) μισίρ	1:35	1068:30
				<hr/>
				20605:07
720 1/2	τάλλαρα.....	6:15	4589:07
51 3/4	χρηστάκια.....	6:25	382:20
301 3/4	αναπολτάνικα.....	6: -	1846:20
18	ραουζέϊκα.....	3:20.....	63: -
37 2/5	πεντεφράγκα	5:05	187:20
290 1/4	μπεσλίικια	5:05	2000:-
286	εκατοστάρια	3:20	1001:-
417	ικιλίικια.....	3: -	1251:-
				<hr/>
				31929:34
76 1/2	εξηντάρες	2:10	172:05
137	μονόγροσα νέα.....	1:15	5358:-
7	σακκούλες μέ λιανοπαράδες.....	5353:-
				<hr/>
				37633:14

ΕΓΓΡΑΦΟ 4

[Αρχείο Μονής Πάτμου, φάκ. 82]

Φιρμάνι 1819

Ζαπῆται καί προεστῶτες καί ἐπίτροποι τῶν καθ' ἡμᾶς χᾶσικων νησίων τῆς ἄσπρης θαλάσσης. Γνωστόν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν ὅτι αὐξανομένης τῆς τιμῆς τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς τε βασιλικῆς μονέδας καί τῆς ξένης καί ἀναφανέντος ὅτι ἐκ τούτου προξενεῖται σύγκλησις εἰς τὰς κοινὰς πραγματείας, ἀκρίβεια εἰς τὰς πρὸς τροφήν ἀναγκαῖα, ἀνατροπή εἰς τὸ νιζάμι τοῦ ἐπαρχιῶν καί πόλεων τῆς ἐπικρατείας καί κατάργησις εἰς ὅλας τὰς καταπειγούσης πολεμικᾶς χρείας καί ὑποθέσεις. ἔκριθη εὐλόγον τὸ νὰ ἐμποδισθῆ τοῦτο δι' ὧν θεσπίζεται βασιλικῆ σφοδρᾶ προσταγῆ τὸ νὰ πολιτεύηται εἰς τὸ ἔξῃς τὸ πολιτικόν φλωρί πρὸς πέντε ἥμισυ γρόσια, τὸ παλαιόν καί νέον φουντουκι πρὸς ὀκτώ γρόσια, τὸ βενέτικο πρὸς ὀκτώ ἥμισυ, καί τὸ μαντζάρικον πρὸς ὀκτώ. κατὰ πῖν ἔννοϊαν λοιπόν τοῦ πρὸς ἡμᾶς τοιούτου σφοδροῦ βασιλικοῦ ὀρισμοῦ, ἐκδόντες καί ἡμεῖς ἤδη τὸν παρόντα ἡμέτερον ἡγεμονικόν ὀρισμόν προστάζομεν αὐστηρῶς ὅλους ὑμᾶς τοὺς ζαπῆτας καί προεστῶτας ἐκάστης νήσου νὰ προσέχητε ἀκριβῶς εἰς τὸ νὰ πολιτεύωνται αἱ ρηθεῖσαι μονέδαι κατὰ τὸν βασιλικόν τοῦτον προσδιορισμόν χωρὶς νὰ παραδράμπετε τὸ νὰ πολιτεύωνται ἐπὶ πλέον, ὅτι θέλομεν διορίση μετέπιλι ἀνθρώπους μας νὰ περιέρχονται, καί ὅσοι ἠθέλασι φωραθῆ ὅτι ἐτόλμησαν νὰ δώσωσι καί νὰ πάρωσιν ἢ νὰ μετακομήσωσιν φωρία εἰς ἄλλον τόπον γιὰ περισσότερον φιγιάτι, θέλουσι παιδευθῆ ἀφειδῶς με κεφαλικὴν τιμωρίαν, ὡς παρήκοοι καί ἀπειθεῖς χωρὶς τινός ὑπερασπήσεως, καί ἔσεῖς οἱ κατὰ τόπους ζαπῆται καί προεστῶτες θέλετε παιδευθῆ με ἀνήκουσαν παιδείαν, ὡς Χαῖνιδες τοῦ κραταιοτάτου δεβλετίου καί ἐχθροὶ τῶν πτοχῶν λοιπόν, γενόμενοι ὅλοι σας προσεκτικοὶ ἐξακολουθήσατε ἀπαρασαλεύτως πῖν εὐνοϊαν τοῦ περὶ ταῦτα βασιλικοῦ σφοδροῦ ὀρισμοῦ καθὰ ἡγεμονικῶς σᾶς προστάζομεν διὰ τὸ κοινόν καί μερικόν σελαμέτι σας. Ὁ παρὼν ἡγεμονικὸς ὀρισμὸς ἀποστέλλεται ὑμῖν μακσοῦς με τὸν παρόντα.

καί κατὰ πῖν ἐν αὐτῷ εὐνοϊαν

,αωιθ^ω φεβρουαρίου κγ

Ἐξεδόθη ἀπὸ τοῦ Διβανίου τοῦ Βασιλικοῦ Τερζανέ.

ΕΓΓΡΑΦΟ 5

[Κ. ΚΑΡΑΤΖΑΣ, "Εφημερίδες ιδιόχειραι", Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *Documente...*, τ. 13, Βουκουρέστι 1909, σ. 125-126]

Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ (23 Ιουνίου 1810) ἐξῆλθεν ἱερόν κάτι τοῦ κράτους του εἰς τὴν Πόρταν, δηλωτικόν τοῦ ὅτι εἰς ὀλίγας πινὰς ἡμέρας ἐκστρατεύει ἡ μεγαλειότης του ἐπ' αἰσίοις κατὰ τῶν ἐκθρῶν. Ἐνέφερε δὲ τῇ μεγαλειότητι του ὁ σεχλου-ἰσλάμ-ἐφένδης, ὅτι, ἐπειδὴ ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ, εἶναι νόμιμον καὶ δίκαιον νὰ περιλάβῃ ἀπὸ τοὺς ἐγκατοικοῦντας ἐν τῇ Βασιλευούσῃ γενικῶς ὅσον μαλαγματικόν καὶ ἀσημικόν ἔχει ὁ καθείς, καὶ νὰ τὸ κόψῃ εἰς μονέδα, διὰ νὰ τὸ μεταχειρισθῇ εἰς τὰ ἀναγκαῖα καὶ ἄφευκτα ἔξοδα καὶ εἰς λουφέδες τῶν στρατευμάτων του. Ἐπεκρίθη ἡ μεγαλειότης του, ὅτι τοῦτο καίτοι νόμιμον, ὡς λέγουν, δὲν ἐγκρίνει ὅμως νὰ τὸ βάλῃ εἰς πρᾶξιν, ἀλλὰ δέχεται εὐχαρίστως ἀπὸ τὸν καθένα ὅτι ἤθελε στείλῃ εἰς τὸν βασιλικὸν Ζαρπχανέν, δια νὰ κοπῇ μονέδα. Καὶ οὕτως πρῶτος ἔδωκεν ἡ μεγαλειότης του τὸ παράδειγμα στέλλωντας ἕως 500ων γροσίων ἀσημικά του, ἐπομένως καὶ οἱ ἔνδον ὄλοι, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ἕκαστος ὅτι ἐπροαιρεῖτο. Προσέτι ἄρχισαν καὶ οἱ ἔξω, ὅ τε καϊμεκάμης, σεχλου-ἰσλάμης, καζιασκήρηδες καὶ καθεξῆς ὅλα τὰ τάγματα, καὶ ὄλοι ἀπλῶς μέχρι τῶν γυναικῶν. Μανθάνωντας τὰ τρέχοντα ὁ ἐκλαμπρότατος πεγζαδέ Παναγιωτάκης Μουρούζης, ὁ καὶ ἐπίτροπος τῆς μεγάλης δραγομανίας, ἐμήνυσε τὸν παναγιώτατον πατριάρχην κύρ Ἱερεμίαν νὰ συγκροτήσῃ τῇ ἐξῆς γενικὴν σύνοδον ἀρχιερέων, ἀρχόντων καὶ ἐσναφίων, μνηστῶντας ξεχωριστὰ καὶ ἡ ἐκλαμπρότης του ὅλους τοὺς ἄρχοντας, διὰ νὰ παρευρεθῶσι τῇ ἐξῆς.

Καὶ οὕτως τῇ κδη, ἡμέρᾳ Παρασκευῇ, ἔγινε γενικὴ συνέλευσις, καὶ παρασπίσας ἡ ἐκλαμπρότης του τὸ χρέος ὅπου ἔχομεν εἰς τὴν κραταιὰν βασιλείαν καὶ εἰς τὸ κράτος του, ἰδιαζόντως μέ τὸ νὰ φροντίζῃ διὰ τε τὴν καλὴν κατάστασίν μας, καὶ μάλιστα διὰ νὰ εἴμεθα ἥσυχοι καὶ ἀνενόκλητοι μετὰ τὴν ἐπ' αἰσίοις ἔξοδόν του, πρὸς τούτοις καὶ ὅπου δὲν ὑπῆκουσεν εἰς τὸν ἐκδοθέντα φετβᾶν, διὰ νὰ πάρῃ δυναστικῶς τὰ εὐρισκόμενα ἀσημικά, καθὼς ἔγινεν καὶ ἐπὶ τοῦ πατρός του σουλτάν Ἀπδούλ-Χαμίτ καὶ διὰ βασιλικῶν προσκυνητοῦ ὀρισμοῦ εἶχαν συναχθῆ περίπου τὰς 1500ας ὀκάδες, καὶ ἀκολουθῶντες ὅτι ἔχομεν χρέος νὰ παραστήσωμεν καὶ ἡμεῖς τὴν προθυμίαν καὶ εὐγνωμοσύνην μας, προσφέρων ὁ καθείς ὅσον ἀσημικόν προαιρεῖται καὶ ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας κανδύλια, θυμιατήρια, δίσκους καὶ ἄλλα ὅπου εἶναι διὰ στολὴν, ὅχι δὲ τὰ ἱερά σκεύη· τοῦτο δὲ νὰ γίνῃ ὅσον τάκος, προτοῦ νὰ μᾶς προλάβουν οἱ Ἀρμένιοι καὶ Ἑβραῖοι ἀλλὰ τὸ ἔθνος μας, καίτοι ἐν δυστυχίᾳ, νὰ φανῇ τὸ πρῶτον κατὰ τὴν προθυμίαν καὶ εὐγνωμοσύνην. Ὅθεν καὶ εὐρέθησαν εὐλογώτατα, νουνεχέστατά τε καὶ δικαιώτατά τε παρὰ τῆς ἐκλαμπρότητός του προβληθέντα, καὶ ἀμέσως ἐδιορίσθησαν ἔφοροι, διὰ νὰ ἐπιστατοῦν εἰς τε τὴν συλλογὴν τῶν ἀσημικῶν καὶ εἰς τὴν ἀποστολὴν αὐτῶν εἰς τὸν βασιλικὸν Ζαρπχανέν, ἐκ μὲν τοῦ ἀρχιερατικοῦ τάγματος οἱ πανιερώτατοι Ἡρακλείας Μελέτιος, Νικαίας Δανιήλ, Θεσσαλονίκης Γεράσιμος, ἐκ δὲ τοῦ ἀρχοντικοῦ συστήματος ὁ γράφων πᾶνος Κωνσταντῖνος Καρατζᾶς, ὁ πᾶνος Γεώργιος Μαυροκορδάτος καὶ ὁ χατμάνος Δημήτριος Σκινᾶς, καὶ ἐκ τῶν τιμιωτάτων ἐσναφίων ὁ Ἰορδανάκης Καπλάνογλους, κουγιουμιτζῆς τοῦ σαραγίου, ὁ Παναγός καὶ ὁ Γεώργιος Φενερλῆς, ἔχοντες χρέος νὰ δίδωμεν ῥάβδισια ἀποδεικτικά τὸ τί ἔφερον καὶ ἔστειλεν ἕκαστος, τὰ τε εἶδη καὶ τὴν ποσότητα τῶν δραμίων, καταγράφοντες αὐτὰ καὶ εἰς δύο κώδικας.

Τῇ δὲ ἐξῆς κη Ιουνίου, ἡμέρᾳ Σαββάτῳ, συναχθέντες ὅ τε παναγιώτατος δεσπότης καὶ ὄλοι οἱ ἔφοροι εἰς τὸ Πατριαρχεῖον, ἐπάνω εἰς τὸ μεγάλο συνοδικόν, ἀρχήσαμεν νὰ συνάζωμεν κατὰ

πρῶτον τὰ ἀσημικά τοῦ Πατριαρχείου, ἅτινα ἔσπισαν περίπου τὰς 40α ὀκᾶδες μᾶς ἔστειλαν καί δώδεκα ὀκᾶδες ἀπό τό Ἄγιοταφίτικον.

ἔδωσε ἡ παναγιότης του ὅσα εἶχεν, ὁμοίως καί οἱ ἀρχιερεῖς, καί ἔνθεν κάκειθεν συνάξαντες ἐβδομήκοντα ὀκᾶδες, τὰς ἐβάλαμεν εἰς δύο χαράρια. Ἐφορτώθησαν εἰς δύο χαμάλιδες ἀπό τό Πατριαρχεῖον, ἐπακολουθούντων τοῦ τε γιασακτζῆ, τοῦ ἁγίου Θεσσαλονίκης καί τοῦ κατμάνου Σκοινᾶ ἐφίππων, καί οὕτως διά ξηρᾶς ἐστάλησαν εἰς τόν βασιλικόν Ζαρκανέν, παρατηρούμενα καθ' ὁδόν ἀπό τε τούς διαβάτας καί ἀπό τούς ἐργαστριάριδες. Ἄμα δέ ὁποῦ ἔφθασαν ἐκεῖσε, ἐπαρρησιάζθησαν οἱ συνεξαποσταλέντες, ὃ τε ἅγιος Θεσσαλονίκης καί ὁ ἄρκων κατμάμος Σκινᾶς, πρὸς τόν ἐνδοξότατον ζαρκανέ-ἐμινῆ-ἐφένδην Σεκιούρ Ἀχμέτ, καί ἀφ' οὗ τούς ἔβαλε καί ἐκάθησαν, τούς ἔφερε καχβέν καί ἄρχησε νά ὑπερεπαινεῖ τήν προθυμίαν, τόν ζῆλον καί τήν μετά πίστεως εὐγνωμοσύνην τοῦ γένους τῶν Ῥωμαίων, προσθέτων ὅτι αὐτή ἡ προσφορά θέλει ἀναφερθῆ πρὸς τό κράτος του μετ' οὐ πολύ, καί ὅτι θέλει τήν νοστιμευθῆ, δίδοντας ἀμέσως καί ἔγγραφον ἀπόδειξιν τῆς περιλαβῆς τῆς ποσόπτως τοῦ ἀσημίου· τό ὁποῖον ζυγιασθέν ἐκεῖσε, εὐγῆκε 250α δράμια παράνω ἀπό τόν περιεχόμενον πούσουλαν. Τά αὐτά εἶπε καί ὁ τιμιώτατος σαχίππ-ἀγιάρης Χαΐρουλλάχ-ἐφένδης, ὁποῦ τὰ περιέλαβεν, καί ὅλοι οἱ λοιποὶ τοῦ Χαρκανέ κουδάμιδες, μικροὶ τε καί μεγάλοι, ἐκτός τῶν Ἀρμενίων ὁποῦ τὰ ἔβλεπαν μέ ὄμμα βλοσυρόν ἀπό τόν φθόνον τους.

ΕΓΓΡΑΦΟ 6

[ASV, N° 6, busta 862, Provveditor Generale à Corfù 1606-1607, Felippo Pasqualigo]

Eccellentissimo Prencipe,

In aggiunta di quanto riverentemente significai alla serenissima ordine con mie lettere di 30 Xmbre passato nel proposito delli molti disordini che seguono sopra queste tre Isole di Corfù, Zante et Ceffalonia, per occasione dei quatrini, convengo dirle con le presenti con la medesima riverentia, ma con altrettanta displicenza dell' animo mio, che dall' hora in quà hanno essi moltiplicato in modo che se dall' infinita prudenza della Serenità Vostra da cui sola, et non de altri, può esser curato questo male non li saranno aplicati quanto prima li necessarii rimedii, tengo per certo, che ben tosto si videranno questi popoli non più ridotti in molta povertà, dalla quale sono hormai oppressi, ma caduti in una estrema miseria et necessità di tutte le cose con conseguenze di pessima natura. Si spendono in questa et sopra l'isola della Ceffalonia indifferente tutti li quatrini, o buoni o cattivi che siano, ma sono cosi pochi li buoni, che a pena se ne val la X^{ma} parte, et che o per la quantità, o per la qualità loro si sono aviliti tanto, che il reale di Spagna à cambio di essi è montato sino à 14 lire, et l'ongaro et cecchino à 20 et 21 l'uno, et à Corfù, dove non hanno spazzo se non quelli che sono giudicati buoni, li reali sono cresciuti à L. 10 et li ongari et cecchini à 14 et 15 l'uno.

Di questa cosi immoderata altezza di valute, si sentono lamentationi universali, si vedono pianti et lagrime da tutte le parti delle città, et nella faccia de poveri chiaramente si scopre impressa l'aflittione degli animi loro. Esclamano li contadini che siano astretti di li reali à L. 14 et li ongari et cecchini à 20 et 21 l'uno, et che nei pagamenti delle loro Xme et nella compra de formenti la Camera Fiscale et il fontigo non li voglia ricevere à più L. 7 s(oldi) 2 et L. 11 et S. 10 con perdita della metà per ognuna di queste valute, come parimente perdono tutte le volte che sono necessitati valersene per altre occorrenze partito l'argento nella terra ferma, ove questo sorte di moneta di argento non va la più di L. 8 et l'oro, ò sia ongaro ò cecchino L. 12. Vi dogliono li mercanti che per questa causa si siano anichilati li negotii, che altre volte qui in particolare erano tanto fioriti, non vedendosi comparire alcuna sorte di merci per non tornare conto alli patroni di darle à cambio di queste monete patiscono grandemente li datii et l'entrate pubbliche et generalmente si lamentano tutti; poiche quanto più si fanno alti li pretii delle valute, tanto maggiormente si incariscono le robbe, per il che si prova una continua et insoportabile carestia in tutte queste isole, che potrebe in breve riduirsi in una necessità di tutte le cose inseparabile, per la quale nella frotezza d'Asso non vi è voglia più ricever quatrini ad alcun pretio, ne potendo far senza moneta minuta sono stati introdotti certi ferlini de quali se ne servono quelle militie nelle compre di pane, et vino et à cambio de reali, ongari et cecchini; et se bene questa introduzione è stata presso di me stimata novità di grandissime conseguenze, tutta via ho giudicato bene dissimularla per aspettare anco in questa parte da Vostra Serenità la debita provisione.

Il capitale di questo fontico, che è per la summa di 40mila ducati è ridotto tutto in quatrini falsi, essendo stato astretti li fontegheri a riceverli da pastori per le vendite del pane che fanno à minuto et per necessità di oro et argento ha convenuto questo Illmo Sr Provve prestare al detto fontico delli danari della Camera fiscale 8.800 ducati, quali parimente sono convertibili in quatrini; ma quello che è peggio, è che occorrendo mandare per il quotidiano vivere di questa città per formenti alle scalle di Dragomestre et Candella non si sa più dove dar di capo per provvedere à cosi urgente necessità, già che di cosi grosso capitale di fontico, et di Camera non se ne può valere, onde ben spesso si riduce per cosi fatto mancamento il vivere di questi popoli in pochi giorni, et perche anco ogni provisione che si fa di oro et argento per compra de formenti immedi-

ate si converte in quatrini; ma quello che è anco degno di consideratione, che nel mezzo di tanta necessità di grano, in che si atrovano queste Isole quando bene la fortuna gli facesse capitasse qualche vassello di ventura, non si potrebbero con quatrini farne comprede di modo che si può ragionevolmente concludere, che questo capitale di 10mila ducati ridotto in niente et che stando le cose nei presenti termini questi popoli non si possino largamente sostenere. A questa medesima conditione si trova il fontico della Ceffalonia ne altra differentia vi è in alcuna cosa, se non nella quantità del denaro, poichè in tutta summa, li quatrini che vi si trovano non ascedono à quatro ò cinque mille ducati.

Dettosì pubblicamente che la multiplicità de quatrini sopra queste tre isole ha proceduta per esserne stati ritrovati in quantità sopra li vasselli che il mese di settembre passato furono depredati da corsari al Fanò et alle Me..lere et poi dalla terra ferma condotti di qui; ma io tengo che l'esportatione di essi sia stata fatta dalli vasselli da Santa Maura et luochi vicini, che navigano per Venetia con vini et altre mercantie, et anco dalli nostri medesimi, et condotti qui dalli detti luochi con barche in queste isole sapendo per cosa certa, che quelle galere non venero in queste parti, ma se ne passarono in Barbaria al prima aparizione dell' Armata turchesca nel Canal di Corfù. Io ho affatto lungamente il pensiero per ritrovare à tanti disordini alcun rimedio, et come per le cose della Ceffalonia parevami di haver trovato conveniente provisione con il ridurre li quatrini à sei alla gazzetta, et per il danno che havesse potuto sentire il fontico et la Camera fiscale acrescere li formenti delle Xme cinquanta soldi il staro et l'orzo venticinque sì che per il corso di quattro anni si fosse venduto il formento L. 14 et l'orzo L. 7 il staro et applicare questo aumento al risarcimento di esso fontico, così per tanto capitale di quello di questa città et della Camera fiscale giudicano che altro rimedio non potesse essere più proprio che il persuadere questi sindici della comunità, come ho fatto, à dover far un tanso universale, et ricevere cadauno proportionatamente certa quantità in cambio di moneta d'oro et di argento, et con questo mezzo ritornar le cose nel pristino stato; ma non piacendo la proposta à questi cittadini spavendo loro che fosse miglior partito l'aggravare con acrescimento di gabelle et datii questi sudditi, cosa appresso di me molto disdicevole, è rimasto il negotio nel stato, che la Serenità Vostra intende, alla quale convengo replicare con la medesima riverentia, che è necessario che per conservatione di questi popoli, per ritornar il negotio della mercantia nel stato di prima, per sollevare da così manifesta perdita l'entrate pubbliche, per liberare li poveri dalla manifesta tirranide de più potenti, et perche siano nell'avvenire una volta per sempre terminati li passati inconvenienti che ella vi ponga quanto prima la mano, poiche stando le cose nel stato presente non è possibile che alcuno possa più vivere ò praticare queste sue Isole del Levante. Gratie.

Dal Zante à 28 di Aprile 1607

Filippo Pasqualigo Provveditor General

ΕΓΓΡΑΦΟ 7

[ΙΑΚ, Ενετοκρατία, Argomenti diversi, b. 39, filza 8, f. 137]

Il ser^{mo} prencipe fà saper, et è per ordine degl' Ill^{mi} et Ecc^{mi} signori deputati, et aggiunti alla provision del dinaro.

Mosso l' Ess^{mo} Senato dà riflessi della sua Prudenza, Amore, e Carità verso li sudditi hà dichiarato la sua volontà nel Decreto 14 Maggio passato per applicare opportuno rimedio à togliere li gravi pregiudittii, che vengono à risentirsi dalla transcendente valuation del cecchino nelle Provintie di Dalmazia, Albania, e Levante per gl' esentialissimi riguardi del commercio, onde abbia à conseguirli il vantaggio tanto desiderato da sudditi del ribasso de Calamieri, che servono al loro necessario Vito, e Vestito, al qual' effetto essendo incaricato il Magistrato Nostro à spargere una notitia, et invito universale a consolatione delle Provincie per la definitione tanto desiderata de cosi importante affarre. Si fà pubblicamente intendere, che concorrendo la Paterna Publica Carità alla ricupera della Monetta de Gazetoni per quella portione, che può rendersi superflua, e soprabbondante al puro, et ordinario bisogno des basso comercio, resta in esecuzione del predetto Decreto 14 Maggio fissato per ora il ricupero de Gazetoni per valor di Ducati duecento mille di Venetia in Cecchini, quali saranno cambiati à Gazetoni 480 per cadaun Cecchino.

Il cambio nelle misure sopra espresso verrà immancabilmente ad effettuarsi nella Publica Cecca della Città di Venetia, essendo per principiar il ricupero à primo Agosto prossimo per continuar sino tutto Aprile venturo, passato il qual tempo resta con il predetto Decreto dell' Eccellentissimo Senato, che il valor de Gazetoni resterà immediate ridotto universalmente a trè Bezzi.

E perchè in contonanza alle Publiche prescrizioni sia reso noto il modo, il luoco, e tempo del premeditato ricupero de Gazetoni sara dall'attenzione delle Cariche Generalitie, à quali resta spedito il presente proclama, fatto publicar et affigger in tutte le Città, e Luochi delle Provincie ad essi rispettivamente soggette à chiara notitia di chiunque bramasse approfittarsi di questo incontro delle Publiche beneficenze.

Dat. dal Magistrato sudetto li 20 Jugno 1729.

ΕΓΓΡΑΦΟ 8

[ΙΕΕΕ, Εντυπα, αρ. 14691]

16 Ἰαννουαρίου 1786.
Εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Δέκα.

Ἡ Ὑπερβολὴ τῆς τόλμης, ὅπου ἐφάνει εἰς τούτους τοὺς ὑστέρους καιροὺς ἐν τῷ ἐσχάτῳ βαθμῷ τῆς παρακοῆς, καὶ τοῦ παισίματος εἰς τὴν δόλωσιν τῶν νομισμάτων, ὅχι μόνον τῶν ξένων τύπων, ἀλλὰ καὶ ἐκείνων παρομοίως τοῦ Κράτους, κράζει τὴν Ἐξουσίαν τῆς Βουλῆς τῶν Δέκα, εἰς προστασίαν τῶν ὑψηλῶν δικαιωμάτων τοῦ Κράτους, εἰς ἀσφάλειαν τῶν ἀποβλέψεων τῆς Δικαιοσύνης, καὶ διὰ τέλη πατρικῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς Ὑπηκόους, εἰς τὰς πλέον ἰσχυρὰς προμηθείας, καὶ ἀποφασιστικὰς δοκιμὰς, ὅπου δύνονται νὰ δουλεύσουν, μὲ τὴν ἐτοιμὴν τιμωρίαν τῶν παισίων, καὶ νὰ βάλωσι καλινὸν εἰς τοιαῦτα βδελυρὰ παισίματα, τὰ ὁποῖα βλάπτουσι κατ' εὐθεΐαν τοὺς Ἱεροὺς Νόμους τῆς Αὐθεντίας, καὶ τὰς ἀποβλέψεις τῶν Ὑπηκόων. Ὅθεν προσέχοντας εἰς τοὺς ἐκδεδομένους πολλαπλασίους νόμους, καὶ μάλιστα τῆς Βουλῆς ταύτης, ἐναντίον ἐκείνων ὅπου Δολῶνουν, καὶ Κολοβῶνουν τὰ Νομίσματα, ἥτοι τὰς Μονέδας, οἱ ὁποῖοι καταδικάζουσι τοὺς Αἰτίους, καὶ τοὺς μετέχοντας εἰς τὸ κόψιμον τῆς κεφαλῆς, ὥστε ἀνακαλεῖται ἡ ἀμετάτρεπτος φύλαξις ὅλων αὐτῶν τῶν σωτηριωδεστάτων Νόμων. Διὰ τοῦτο θέλουσι κινηθεῖ ἔνεκα τούτου τοῦ τέλους ἡ πλέον ἐπιμελεῖς ἐξέτασις ἀπὸ τὰς Γενικὰς Ἀξίας τῶν ἰδίων Ἐπαρχιῶν Πέραν τῆς Θαλάσσης, καὶ ἐκθεμένα τὰ Κιβώτια τῶν Εἰσαγγελιῶν ἀπὸ κάθε Αὐθεντικὸν Παραστάτην μὲ τὴν ὑπογεγραμμένην Ἐπιγραφὴν.

ΕΙΣΑΓΓΕΛΙΑΙ, ΗΤΟΙ ΔΕΝΟΝΤΖΙΑΙ ΜΥΣΤΙΚΑΙ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΕΚΕΙΝΩΝ ΟΠΟΥ ΔΟΛΩΝΟΥΝ, ΚΑΙ ΚΟΛΟΒΩΝΟΥΝ ΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ.

Θέλει εἶναι χρέος κάθε ἐβδομάδα τοῦ Εὐγενοῦς Ἀνδρὸς Αὐθεντικοῦ Παραστάτου. τοῦ Τόπου νὰ ἐξετάζη μὲ τρόπον τὸν πλέα ἀπόκρυφον τὰ αὐτὰ Κιβώτια, ἥτοι Κασέλλας, καὶ εὐρίσκοντας κἀμμίαν Εἰσαγγελίαν, ὅπου νὰ ἔκη ἀναφορὰν εἰς τὴν ξεσκέπασιν τῶν αὐτῶν Παισίων, νὰ πέμψη εὐθὺς μὲ τοὺς πλέον προφυλακτικούς, καὶ ἀσφαλεῖς τρόπους ὑπὸ τὴν σφραγίδα τὰς αὐτὰς Εἰσαγγελίας εἰς τὴν Ἀρχικὴν Ἀξίαν διὰ νὰ κινήσῃ ἐπιμελῶς, ἕως εἰς ζημίαν, τὴν διατεταγμένην Ἐξέτασιν, μὲ Ἐξουσίαν, καὶ Ἔθος τῆς Βουλῆς τῶν Δέκα. Ἐὰν δὲ εἰς τὰς αὐτὰς Εἰσαγγελίας ἤθελαν εἶσται φανερά σημεῖα σωζομένης Μηχανῆς καὶ τὰ ἐξῆς, εἰς Δόλωσιν Νομισμάτων, καὶ νὰ χρειασθῇ διὰ τοῦτο μία ὀγλήγωρος δοκιμὴ εἰς βεβαίωσιν τῆς ἐκθέσεως, ὡς νόμιμον θεμέλιον τοῦ παισίματος, εἰς τοιαύτην περίστασιν νὰ ἠμποροῦσιν οἱ Παραστάται νὰ προστάξουν τὴν κράτησιν ὅχι μόνον τῶν Μηχανῶν, ἀλλὰ περιπλέον τῶν Παισίων, ὑπατάσσοντας τὸ εὐγαλθὲν εἰς τὴν Ἀρχικὴν Ἀξίαν.

Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ σκανδαλώδης τόλμη τῶν Παραβάτων εἰς τὴν πράξιν τῶν τόσον μισπῶν σφαλμάτων προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀπάτην, πῶς δὲν ἠμποροῦσι νὰ πέσουν ὑπὸ κάτω εἰς τὰς Θεωρίας τῆς Δικαιοσύνης, τὰ Ὑποκείμενά των, καὶ τὰ Ἐγκλήματα, καὶ ἀπὸ τὴν Κολακειαν νὰ ἀποφύγουν μὲ τὸ μυστικὸν τὴν πρέπουσαν τιμωρίαν. Ὅθεν μὲ τὰς παρούσας γίνεται δημοσίως γνωστὸν, καὶ φανερόν νὰ εἶναι Αὐθεντικὴ ἀποφασιστικὴ θέλησις, ὅτι φθάνουσα εἶδησις διὰ κἀνένα, πῶς νὰ εἶναι εἰς τὴν Πολιτείαν, Γῆν, Τόπον, ὅπου τινὰς κατοικεῖ, ὁ ὁποῖος τὰ Δολῶνῃ, ἢ νὰ Κολοβῶνῃ Νομίσματα, χρεωστεῖ παρευθὺς νὰ τὸν φανερώσῃ εἰς τὴν Αὐθεντικὴν Παραστάσιν τοῦ τόπου, ὑποκείμενος εἰς τὰς πλέον αὐστηρὰς ποινὰς, λείπωντας, κατ' ἀρέσκειαν τῆς Δικαιοσύνης.

Ἄν τύχη ὅπου ὑποκείμενον, τὸ ὁποῖον, θέλωντας, θέλει κρατηθεῖ πάντοτε μυστικόν, ἤθελε φανερώσει τινὰ ἀπὸ τοὺς αὐτοὺς Δολωτὰς, ἢ Κολοβωτὰς, καὶ μὲ τὸ μέσον τοῦ αὐτοῦ ἤθελεν ἀποδειχθῆ τὸ Ἐγκλήμα του μὲ τὴν κράτησιν τῶν Παισίων, καὶ Ἐργαλείων, θέλει λάβει ἀπὸ τὸ Αὐθεντικὸν Ταμεῖον, ἥτοι Κάσσαν τῆς

Ἀρχικῆς Ἀξίας Τζεκίνια ἑκατὸν, τὰ ὅποια νὰ ἤθελαν ἐγχειρισθῆ ἑλευθέρως εἰς τὸ ἴδιον ὑποκείμενον.

Οἱ δὲ συγκοινωνοὶ τοῦ πταίσματος, μόνον νὰ μὴν εἶναι πρωταίτιοι, ἐὰν ἤθελαν ἐγκαλέσῃ τοὺς Πταίστας τῶν τοιούτων Ἐγκλημάτων, καὶ ἤθελαν δώσῃ φῶς διὰ νὰ τοὺς καταφθάσουν καὶ καταβάλουν, θέλουσι λάβει τὸ ἀνωειρημένον βραβεῖον, καὶ θέλει συμφωνηθεῖ εἰς αὐτοὺς ἡ ἀτιμωρησία διὰ ἐκεῖνο τὸ πταῖσμα, ὅπου ἤθελαν ἔχη εἰς τὸ ἀνακρινόμενον Ἐγκλημα.

Εἰς κάθε νομικὴν ἀπόδειξιν νὰ εὐρίσκωνται ἐργαλεῖα, ἢ ἄλλαι Μηχαναῖς θέλουσι κάμει νὰ πραχθοῦν ἀπὸ τοὺς ὑπουργοὺς ἔξαφναι ἐπίσκεψες, καὶ θέλουσι κρατηθεῖ ἐκεῖνα τὰ ὑποκείμενα, τὰ ὅποια ἤθελαν λογισθῆ ἀπὸ τὴν Δικαιοσύνην Ὑπαίτια, Συγκοινωνὰ, ἢ εἰς πάντεϊ τρόπον συμμετέχοντα, ἢ συνειδῶτα τοῦ μεγάλου καὶ μισποῦ Ἐγκλήματος.

Δὲν θέλουσιν ἡμπορεῖ οἱ Χρυσοκοί, οὔτε ἄλλοι παντὸς Ἐπαγγέλματος νὰ χύσουν, ἢ νὰ ἀγωράσουν ρίνίσματα, ἢ ἀποκόμματα Νομισμάτων, τόσον Χρυσίου, ὅσον καὶ Ἀργυρίου. ἀλλὰ ἂν τύχη, τὰ ὑποκείμενα ὅπου πωλοῦν ἤθελαν εἶσται γνωστὰ εἰς αὐτοὺς, νὰ ἡμποροῦσι νὰ ἀγωράζουν, ἀλλὰ νὰ παρῶρησιάζουν εἰς τὴν Αὐθεντικὴν Παράστασιν τὰ ἴδια ρίνίσματα, ἢ τὰ ἀγωρασμένα ἀποκόμματα διὰ νὰ λαβῶσι τὴν τιμὴν, ὧντας εἰς χρέος ἀπὸ τὴν Αὐθεντικὴν Παράστασιν νὰ βαρύνῃ τὴν Ἀνάκρισιν, ἥτοι τὸ Προτζέσο, καὶ νὰ κοινωλογήσῃ κάθε σύναξιν εἰς τὴν Ἀρχικὴν Ἀξίαν.

Ὅποιος ἤθελεν εὐρεθῆ Ἐξουσιαστής τινος Νομίσματος ψεύτικου μὴ γνωρίζωντάς το εἰς τὴν στιγμὴν ὅπου ἔλαβε τὰς Πληρωμὰς, καθὼς ἡμπορεῖ νὰ συνέβη, χρεωστεῖ νὰ τὸ παρῶρησιάζῃ εἰς τὴν Καγκελλαρίαν τῆς Αὐθεντικῆς Παραστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται ὑποκείμενος διὰ νὰ λάβῃ τὴν ποσότητα τῆς μοναχῆς ἐσωτερικῆς τιμῆς, καὶ διὰ νὰ ἡμπορῇ τὸ αὐτὸ Νόμισμα νὰ δουλεύσῃ διὰ σημεῖον εἰς τὰς χρεωστουμένας ἐξετάσεις τῆς Δικαιοσύνης.

Θέλει εἶναι χρέος τῶν Κοινοτήτων νὰ διαβοῦν εἰς τὴν κράτησιν τῶν Πταίστων, ὅπου ἤθελον ἀποδειχθῆ τοιοῦτοι, καὶ συμβαίνοντας, ὅτι ἀπὸ τινὰ ἤθελε παραλειφθῆ τοιαύτη ἐπιμέλεια, ἢ μὲ προπέτειαν ἤθελε δοθῆ καταφυγῆ, ἢ φυγῆ εἰς τοὺς Πταίστας, θέλει εἶναι ὑποκείμενος εἰς τὰς ποινὰς τῆς Φυλακῆς, ἢ τοῦ Κατέργου καθὼς φανεῖ τῆς Δικαιοσύνης, ἀλλὰ ἐπιτυχαίνοντας διὰ μέσου τῶν αὐτῶν Κοινοτήτων νὰ κρατήσουν, ἢ παραδώσουν εἰς τὰς δυνάμεις τῆς Δικαιοσύνης, τὸν Πταίστην, ἢ Πταίστα, θέλουσι λάβει τὸ βραβεῖον ἀπὸ πεντήκοντα Τζεκίνια ἑλευθέρως ἀπὸ τὴν Κάσσαν τῆς Ἀρχικῆς Ἀξίας.

Ἡ δὲ παροῦσα ἀπόφασις πρέπει νὰ τυπωθῆ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος εἰς Ἰδίωμα Ἰταλικὸν, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο εἰς Ῥωμαϊκὸν διὰ τὸν Λεβάντε, καὶ εἰς Ἰλυρικὸν διὰ τὴν Δαλματίαν, καὶ Ἀλβανίαν καὶ νὰ σταλθῆ ἐν διαφόροις ἴσοις εἰς τὰς Πρώτας Ἀξίας εἰς τὰς ἀνωρηθείσας Ἐπαρχίας τοῦ Λεβάντε, καὶ Δαλματίας ἀπὸ τὸ Βῆμα τῶν Ἀρχηγῶν, ἥτοι Κάπων, μὲ ἐντολὴν εἰς τὰς αὐτὰς νὰ τὰ διασκορπίσουν εἰς τοὺς ἰδίους Παραστάτας ὑποκειμένους πρὸς αὐτὰς, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἀπαραβάτως τὴν ἐπιτέλεσίν της, καθὼς ὁμοίως εἰς Ἰταλικὸν εἰς τοὺς Αὐθεντικὸς Παραστάτας τῆς στερεᾶς, ἥτοι Τέρρα Φέρμα διὰ τὸ αὐτὸ τέλος.

Τῆς Ὑπεράτης Βουλῆς τῶν Δέκα Σεκρετάριος

Ἰωάννης Βαπτιστῆς Σανφέρμος.

ΕΓΓΡΑΦΟ 9

[ΑΙΓ, Α.Γ., φ. 32]

Εἰς τὸ ὄνομα τῆς Α.Μ. Αὐτοκράτορος τῶν Γάλλων Βασιλέως τῆς Ἰταλίας,
καὶ ὑπερασπιστοῦ τοῦ Συνδέσμου τοῦ Ρήνου.

Ἡμεῖς Ἰουλιανὸς Μπεςιέρης Αὐτοκρατορικὸς Κομμισάριος εἰς τὰς Ἰωνικὰς νήσους.

Στοκαζόμενοι πόσῃ ὀλιγόστευσιν ἐδοκίμασε τὸ τίμημα τοῦ τούρκικου Γροσίου διὰ τὸ ἄλλαγμα τῆς τιμῆς του.

Παρατηροῦντες ὅτι τόσο τοῦτον τὸ ἄλλαγμα, ὅσον καὶ ἐκεῖνο ὁποῦ ὑποφέρουν εἰς τὴν Ἀλβανίαν τὰ Βενέτικα Ὀλλανδέζικα, καὶ Φλωρεντίνικα Φλωρία προξενοῦν ἓνα μεγαλώτατον χαμὸν εἰς τὰς Ἰωνικὰς νήσους εἰς τὸ ἐμπόριόν-των μὲ τὴν Τουρκίαν.

Ἐψηφίσαμεν:

Ἄρθρον Α΄. Τὸ τίμημα τοῦ τούρκικου Γροσίου διορίζεται νὰ εἶναι ἓν Φράνκον καὶ εἴκοσιν ἑκατοστημόρια εἴτ' οὖν Φρ:1 Ἑκατο. 20.

Τὸ τίμημα ἑνὸς Παρᾶ εἶναι τρία ἑκατοστημόρια.

Τὸ Βενέτικον Φλωρὶ διορίζεται νὰ ἀξίζῃ δώδεκα Φράνκα, καὶ ὄγδοῦντα ἑκατοστημόρια, - εἴτ' οὖν Φρ: 12. Ἑκα. 80.

Τὸ Φλωρεντίνικον Φλωρὶ διορίζεται νὰ ἀξίζῃ δώδεκα Φράνκα, καὶ ἐξήντα ἑκατοστημόρια. - εἴτ' οὖν Φρ: 12. Ἑκα. 60.

Τὰ Φλωρεντίνικα Φλωρία ὁποῦ ὀνομάζονται Ῥουσπόνια, διορίζονται νὰ ἀξίζουν τριάντα ὀκτὼ Φράνκα, - εἴτ' οὖν Φρ: 38.

Τὸ Ὀλλανδέζικον Φλωρὶ διορίζεται νὰ ἀξίζῃ δώδεκα Φράνκα, καὶ σαράντα ἑκατοστημόρια, - εἴτ' οὖν Φρ: 12. Ἑκα. 40.

Ἄρθρον Β΄. Ὅλαις αἱ μονέδαις (νομίσματα) ὁποῦ δὲν ἀναφέρονται εἰς τὸ πρῶτον ἄρθρον, φυλάγουν τὸ ἄξιμα ὁποῦ ἐδιορίσθηκεν ἀπὸ τὴν πρωττερινὴν ταρίφαν μας.

Ἄρθρον Γ΄. Οἱ Στρατιωτικοὶ ὁποῦ εἶναι εἰς Φρουρὰν, καὶ οἱ κάτοικοι τῶν Ἰωνικῶν νήσων εἶναι ὑπόχρεοι νὰ δίδουν καὶ νὰ λαμβάνουν τὰς διαφόρους μονέδας, ὁποῦ ἀναφέραμεν εἰς τὸ πρῶτον ἄρθρον μὲ τὸ ἄξιμα ὁποῦ ἐκεῖ ἐδιωρίσαμεν.

Ἄρθρον Δ΄. Εὐθὺς θέλει γένη μία σύγκρισις τῶν κιβωτίων (κάσων) τοῦ Κ. τοῦ ληψοδότου (ριτσεβιτόρου - παγατόρου) τοῦ ἐντοπίου θησαυροφυλακίου καὶ ἐκεῖνου ὁποῦ βουλλόνει τὰ χαρτία, διὰ νὰ ἐπιβεβαιωθῇ ὁ χαμὸς ὁποῦ ἐκβαίνει ἀπὸ τὸν διορισμὸν τῶν μονέδων ὁποῦ ἀναφέρονται εἰς τὸ πρῶτον Ἄρθρον.

Ἄρθρον Ε΄. Τὸ παρὸν ψήφισμα θέλει δημοσιευθῆ, καὶ κολληθῆ εἰς τὸν τοῖχον, ὅπου εἶναι ἀναγκαῖον.

Ἄρθρον ΣΤ΄. Ὁ Κ. Σύμβουλος, πρόεδρος εἰς τὰ δημόσια χρήματα εἶναι ἐπιτεταγμένος διὰ νὰ βάλῃ εἰς πρᾶξιν τὸ παρὸν ψήφισμα.

Γέγονεν, εἰς Κορυφοῦς τῇ 9 Ἰουλίου 1809.

Ὁ Αὐτοκρ. Κομμ. εἰς τὰς Ἰωνικὰς νήσους
ὑπογεγραμμένος, Ἰουλ. Μπεςιέρης.

Διὰ τοῦ Αὐτοκρ. Κομμ. Ὁ Ἀρχιγραμματεὺς
ὑπογεγραμμένος, Μούρ.

Κατ' ἴσον ἀντίγραφον. Ὁ Ἀρχιγραμ. Μούρ.

ΕΓΓΡΑΦΟ 10

[ΑΙΓ, Ε.Π., κυβ. 23, έγγρ. 70]

Επιστολή Ιωάνν. Σπίνθουρη

Γαληνοτάτη Γερουσία

Ιωάννης Σπινθούρης ο ταπινότατος δούλος σας παρισιάζωμε σήμερις παρακαλώντας, την Γαληνότην της να μου δοθί σιγχορόντας μου άδια όμιλίας καί ακρόασην.

Μετα την ακοήν της ανακένισης του γένους ημών δέν μου έφάνικεν δίκειον νά διατριβω εις αλοτριους τόπους· ό άμετρός μου ζήλος με εβίασεν να φερθω εις τούτην την νεανακένητην πολιτίαν καί με όλην την ζέσην αποφάσισα να κατικίσω εις αυτήν διά σιμφέρον καί έμένα καί του τόπου· έφερα καί υπό την δικικισήν μου καί αλογενίς άνδρας επιστίμονας διά σπνδρομίν μου· έξώδευσα σχεδόν την ούσίαν μου εις τώσα έργα-λία, αφέθικα από κάθε άλλην επικήρισην, δια νά σιστίσω τω έργαστίριον όπου σήμερις σόζεται κοντά εις την Εβανγγελήστρια υπό του ευγενούς κυρίου Σπηρίδονος Γερομεριάτη· έκή δένομεν κατά το ύφος της Έβροπις με νεοτερισμόν κάθε λήθον τήμιον, με ήτη τρόπον ήθελε τημιθόμεν της προσταγής των εδω ένγκατήκον, τώσον καί κάθε άλλου τινωσ, τω όπιόν μου φένεται ότι ό τώπος νά ειτων ύστεριμενος εις τούτω με τελιοπιτα φθιάνομεν καί όρολόγια τώσον τά εξαρκής όσάν καί τα παλαιά επικιριζόμεθα και εις την χρισσαφικήν μέ όλον τον νεοτερισμόν, έχομεν καί την μερικην ιδέαν δια κάθε μάκυνα ανανγγέα, και τέλλος πάντων, πασχί-ζω μέ άλλον μου τψ δινατων νά ευχαριστίσω τοϋς προσταζωντάς με με κάθε πίστιν δια νά σπνζήσω και να τιμηθω εις αυτω τω διασιμα ίδια όπου εί Γερουσία παρισιάζν εις τον νόμον, και κράζν και δέχαιται κάθε τού-τον ζένον ός έναν τον ευμενόν έντοπιόν. Τούτου τεθέντος βλέπω χρέος μου εις το να δίξω κάθε πόθων πίστην καί δουλεύσην δια την αγάπιν μου προς τψ γένος μου· μά γνωρίζοντας ότι δέν δίνανται έ αυτέ μου επικήρισης να παρισιασουν τον ζωντανόν μου ζήλον καί την αγάπην μου προς την όμογενόν μου Πολητιάν, έτρεξα εις τω εκατοστόν δέκατον μέρος του νόμου, καί έκί έπίτηκα εκίνω όπου δίνομε νά κάμο προς αύξισην της τιμής μου, δηλαδή il senato in vigila su la fabbrica delle monete di cui la legge ordina l' emmissione.

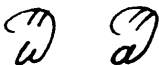

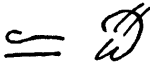
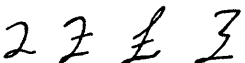

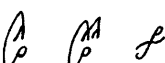

Άν ίσος ληπόν καί η ευσεβέστατι Γερουσία καταδέχεται έναν όπου αύτοθελίτος του φέραιται προς πιστιήν δουλεύσην τίς πολιτίας δινοντας μου όλην την εξουσίαν καί τω βάρος, εγω ήμε έτιμος μέ άλλα τά εργαλία μου καί με τοϋς ανθρώπους μου, ενομένοσ όντας καί μέ έναν ειων της πολιτίας όνόματι Ευστάθιος Κιούρκας ζακύνθιος, επιστίμον εις την αυτην σινδρομίν, να σιστίσω μέ άλλα τα ανανγγέα την αυτην φάμπρι-κα καί με κάθε πίστην καί επιμέλιαν να δουλεύσω την όμογενον μου πολητιάν τω μεν δια σίνφερον καί του γένους μου καί εμένα, τω δέ διά νά αύξισω καί την τημίν μου· όσον δια την νομοθεσίαν της αυτης φαμπρικας αφίνο τίν δικικισν τον νόμον τρουόντων να κάμι εκίνω όπου γνωρίσουν ευλογότερον; σόνη να γνωριστή πόσ εγώ ποθω καί ζητω καί παρακαλω νά ειξιθηω νά δουλεύσω προς τό σιμφέρον του γένους μου.

Κορφοϋς, 9 Ίανουαρίου 1804

Ο ταπινότατος δούλλος της σής Γαληνότιτωσ

Ίωάννης Σπίνθουρης

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

άσπρο:	
γαζέτα:	
γρόσι:	
δουκάτο:	
grosso:	
ζολότα:	
λίρα:	
παράς:	
ρεάλι:	
ρουμπιές:	
σκούδο:	
σολδίο:	

Πηγή: Διάφορα έγγραφα από τον 17^ο έως τον 19^ο αιώνα.

ΣΟΥΛΤΑΝΟΙ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ (έως το 1839)

1. Οσμάν Α΄	(1280-1324)
2. Ορχάν	(1324-1362)
3. Μουράτ Α΄	(1362-1389)
4. Βαγιαζήτ Α΄	(1389-1402)
5. Μεχμέτ Α΄	(1413-1421)
6. Μουράτ Β΄	(1421-1444, 1446-1451)
7. Μεχμέτ Β΄	(1444-1446, 1451-1481)
8. Βαγιαζήτ Β΄	(1481-1512)
9. Σελήμ Α΄	(1512-1520)
10. Σουλεϊμάν Α΄	(1520-1566)
11. Σελήμ Β΄	(1566-1574)
12. Μουράτ Γ΄	(1574-1595)
13. Μεχμέτ Γ΄	(1595-1603)
14. Αχμέτ Α΄	(1603-1617)
15. Μουσταφά Α΄	(1617-1618, 1622-1623)
16. Οσμάν Β΄	(1618-1622)
17. Μουράτ Δ΄	(1623-1640)
18. Ιμπραήμ Α΄	(1640-1648)
19. Μεχμέτ Δ΄	(1648-1687)
20. Σουλεϊμάν Β΄	(1687-1691)
21. Αχμέτ Β΄	(1691-1695)
22. Μουσταφά Β΄	(1695-1703)
23. Αχμέτ Γ΄	(1703-1730)
24. Μαχμούτ Α΄	(1730-1754)
25. Οσμάν Γ΄	(1754-1757)
26. Μουσταφά Γ΄	(1754-1774)
27. Αβδούλ Χαμίτ Α΄	(1774-1789)
28. Σελήμ Γ΄	(1789-1807)
29. Μουσταφά Δ΄	(1807-1808)
30. Μαχμούτ Β΄	(1808-1839)
31. Αβδούλ Μετζίτ Α΄	(1839-1861)

Πηγή: Α. ΜΑΝΤΡΑΝ, *Histoire de l'Empire ottoman*, Παρίσι.1989.

ΔΟΓΗΔΕΣ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ (από 1284 έως 1797)

1. Giovanni Dandolo (1280-1289)
2. Pietro Gradenigo (1289-1311)
3. Marino Zorzi (1311-1312)
4. Giovanni Soranzo (1312-1328)
5. Francesco Dandolo (1329-1339)
6. Bartolomeo Gradenigo (1339-1342)
7. Andrea Dandolo (1343-1354)
8. Marin Faliero (1354-1355)
9. Giovanni Gradenigo (1355-1356)
10. Giovanni Dolfìn (1356-1361)
11. Lorenzo Celsi (1361-1365)
12. Marco Corner (1365-1368)
13. Andrea Condarini (1368-1382)
14. Michele Morosini (1382)
15. Antonio Venier (1382-1400)
16. Michele Steno (1400-1413)
17. Tommaso Mocenigo (1413-1423)
18. Francesco Foscari (1423-1457)
19. Pasquale Malipiero (1457-1462)
20. Cristoforo Moro (1462-1471)
21. Nicolò Tron (1471-1473)
22. Nicolò Marcello (1473-1474)
23. Pietro Mocenigo (1474-1476)
24. Andrea Vendramin (1476-1478)
25. Giovanni Mocenigo (1478-1485)
26. Marco Barbarigo (1485-1486)
27. Agostino Barbarigo (1486-1501)
28. Leonardo Loredan (1501-1521)
29. Antonio Grimani (1521-1523)
30. Andrea Gritti (1523-1538)
31. Pietro Lando (1539-1545)
32. Francesco Donato (1545-1553)
33. Marcantonio Trevisan (1553-1554)
34. Francesco Venier (1554-1556)
35. Lorenzo Priuli (1556-1559)
36. Girolamo Priuli (1559-1567)
37. Pietro Loredan (1567-1570)
38. Alvise Mocenigo I (1570-1577)
39. Sebastiano Venier (1577-1578)
40. Nicolò Da Ponte (1578-1585)

41. Pasquale Cicogna	(1585-1595)
42. Marino Grimani	(1595-1605)
43. Leonardo Donato	(1605-1612)
44. Marcantonio Memmo	(1612-1615)
45. Giovanni Bembo	(1615-1618)
46. Nicolò Donato	(1618)
47. Antonio Priuli	(1618-1623)
48. Francesco Contarini	(1623-1624)
49. Giovanni Corner	(1625-1629)
50. Nicolò Contarini	(1630-1631)
51. Francesco Erizzo	(1631-1646)
52. Francesco Molino	(1646-1655)
53. Carlo Contarini	(1655-1656)
54. Francesco Corner	(1656)
55. Bertucci Valier	(1656-1658)
56. Giovanni Pesaro	(1658-1659)
57. Domenico Contarini	(1659-1675)
58. Nicolò Sagredo	(1675-1676)
59. Alvise Contarini	(1676-1684)
60. Marcantonio Ciustinian	(1684-1688)
61. Francesco Morosini	(1688-1694)
62. Silvestro Valier	(1694-1700)
63. Alvise Mocenigo II	(1700-1709)
64. Giovanni Corner II	(1709-1722)
65. Alvise Mocenigo III	(1722-1732)
66. Carlo Ruzzini	(1732-1735)
67. Alvise Pisani	(1735-1741)
68. Pietro Grimani	(1741-1752)
69. Francesco Loredan	(1752-1762)
70. Marco Foscarini	(1762-1763)
71. Alvise Mocenigo IV	(1763-1778)
72. Paolo Renier	(1779-1789)
73. Lodovico Manin	(1789-12.5.1797)

Πηγή : EUGENIO VITTORIA, *Storia cronologica di Venezia e successione dei Dogi*, Βενετία 1969, σ. 85-89.

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΡΧΕΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Η βιβλιογραφία είναι επιλεκτική. Περιλαμβάνονται έργα συναφή με το θέμα και στα οποία γίνεται παραπομπή περισσότερες από μία φορά· πολλά από τα έργα χρησιμοποιήθηκαν μόνο ή κυρίως για τη σύνταξη των πινάκων αντιστοιχιών.

ΑΡΧΕΙΑ

- ΑΕΚ [=Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας].
ΑΙΓ [=Αρχαία Ιονίου Γερουσίας].
ΑΡΧΕΙΟ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΣΕΡΙΦΟΥ.
ΑΡΧΕΙΟ ΜΟΝΗΣ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΠΑΤΜΟΥ, Αρχείο Ποθητού Ξένου, κατ. 1-5.
ΓΑΚ, Σύλλογή Βλαχογιάννη, Αρχείο Ρήγα Παλαμήδη, Γ₂ Α, Δ. 109, κντ. 105, Γ^{2α}.
ΓΑΚ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ, Αρχείο Σαλιβαρά.
ΕΒΕ [=Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος], Αρχείο Σταύρου Ιωάννου, κώδ. 4.
ΕΙΒ [=Ελληνικό Ινστιτούτο Βενετίας]- Πάλ. Αρχείο, Αρχείο Γ. Μέλου.
ΕΦΛ [=Εταιρεία Φίλων του Λαού], Αρχ. Δεληγιάννη, ΙΙΙ.
ΙΑΚ [=Ιστορικό Αρχείο Κερκύρας], Ενετοκρατία, b. 39, filza 4, f. 18-21^v.
ΙΕΕΕ, Αρχείο Περούνα.
ΙΕΕΕ: Κώδικας 72 (Πάρος 18^{ος}-19^{ος} αι.).
ΑΝ [=Archives Nationales], Aff. Étr., B/I/170, 171. ΑΝ, F 12-645 (Mémoire sur les monnaies, nov. 1716).
ΑΣV: [=Archivio di Stato di Venezia]: Prov. da Terra e da Mar, b. 844 (Ant. Zeno 1690-1694).
ΑΣV: Notai di Candia, b. 52, b. 56, l.4, b. 58, l.2, b. 60, l.16, b. 260, l.4, b. 258.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ, Γ.Ν.: "Εκκλησιαστικά νομίσματα επί τουρκοκρατίας. Η περίπτωση της Σαμοθράκης", *Ε΄ Συμπόσιο Λαογραφίας Βορειοελλαδικού χώρου (Ηπειρος-Μακεδονία-Θράκη)*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1989, σ. 11-38.
ΑΛΕΞΟΥΔΗΣ, ΑΝΘ.: "Συνοδικαί πράξεις της αρχιεπισκοπής Αχαιδών και πάσης Βουλγαρίας", *ΔΙΕΕ* 4 (1892) 547-573.
ΑΜΑΝΤΟΣ, Κ.: *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ. 1, Αθήνα 1939.
ΑΜΑΝΤΟΣ, Κ.: *Συναίτιμα μνημεία ανέκδοτα*, Αθήνα 1928.
ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ, ΣΤΡΑΤΗΣ Ι.: "Πλαστές πρόωμες κοντραμάρες Μυτιλήνης", *Collectio* 11 (4/93) 3-4.
ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ΑΝΔΡ. Μ.: *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας*, τ. 1, Αθήνα 1914.
ΑΝΔΡΙΤΣΑΚΗ-ΦΩΤΙΑΔΗ, Δ. - ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ, ΜΙΧ. Κ.: *Κυθηραϊκά μελετήματα*, Αθήνα 1982.
ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Δ.Γ. - ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, Π.Δ.: *Η Νομική Συναγωγή του Δοσιθέου*, τ. 1, Αθήνα 1987.
ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, Π.: *Βιογραφική συλλογή λογίων της τουρκοκρατίας*, εισαγ.-επιμ. Κ.Θ. Δημαράς, Ιωάννινα [= Αθήνα] 1960.
ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, Π.: *Χρονογραφία Ηπείρου*, τ. 2, Αθήνα 1856.
ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ: *Φωτίειος Βιβλιοθήκη*, τ. 1-2, Κωνσταντινούπολη 1933-1935.
ΑΡΜΑΚΟΛΛΑΣ, Ν.Γ.: *Τα οικονομικά της Τήνου, 1715-1822*, Αθήνα 1926.
ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ 1821-1832, τ. 7, Αθήνα 1994.
ΑΣΔΡΑΧΑΣ, ΣΠ. Ι.: "Αγορές και τιμή του σιταριού στην Ελλάδα το ΙΗ΄ αιώνα", *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15^{ος}-19^{ος} αιώνες)*, Αθήνα 1979, σ. 547-574.
ΑΣΔΡΑΧΑΣ, ΣΠ. Ι.: *Ελληνική Κοινωνία και Οικονομία. ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνες*, Αθήνα 1982.
ΑΣΔΡΑΧΑΣ, ΣΠ. Ι.: *Ζητήματα Ιστορίας*, Αθήνα 1983.
ΑΣΔΡΑΧΑΣ, ΣΠ. Ι.: "Νομισματικές προσαρμογές, ΙΣΤ΄ -ΙΖ΄ αι. Ρυθμίσεις και αντιδράσεις", *Τα Ιστορικά* 1 (1983) 19-34.
ΑΣΔΡΑΧΑΣ, ΣΠ. Ι.: "Η Οικονομία και οι νοοτροπίες: Η μαρτυρία του Χρονικού των Σερρών του Νεκταρίου Τέρπου και του Αργύρη Φιλίππιδη", *Τετράδια Εργασίας* 7 (1984) 91-125.
ΑΣΔΡΑΧΑΣ, ΣΠ. Ι.: "Φεουδαλική πρόσοδος και γαιοπρόσοδος στην Κέρκυρα την εποχή της Βενετικής κυριαρχίας", *Τα Ιστορικά* 4 (1985) 371-386.
ΑΣΔΡΑΧΑΣ, ΣΠ. Ι.: "Νησιωτικές κοινότητες: οι φορολογικές λειτουργίες (ΙΙ)", *Τα Ιστορικά* 9 (1988) 229-258.
ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ, ΔΙΚΑΙΟΣ Β.: *Συμβολή εις την μελέτην των ναυτικών, εμπορικών και οικονομικών όρων του ελληνικού χώρου (16^{ος}-19^{ος} αι.). Γλωσσικόν σχεδιάσμα*, Αθήνα 1990.
ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ, ΔΙΚΑΙΟΣ Β.: "Συμβολή εις το μετρικόν και νομισματικόν σύστημα του βυζαντινού και νεώτερου Πόντου", *Αρχαίον Πόντου* 38 (1984) 725-772.
ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΠ.: "Από τα Τέμπη στη Θεσσαλονίκη τον Νοέμβριο του 1813", *Παγκαρπία Μακεδονικής γης, Θεσσαλονίκη* 1980.
ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΠ.: "Πειρατεία σε βάρος μοναχών της Μονής Χελανδαρίου στη Νότια Ελλάδα τον Ιούλιο

- του 1822", *Μακεδονικά* 28 (1991-1992) 82-91.
- ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΩΝ.: "Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης 1796-1840. (Σύμφωνα με ανέκδοτες εκθέσεις Ευρωπαίων προξένων)", *Μακεδονικά* 16 (1976) 73-172.
- ΒΑΛΑΔΙΕ-ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ, ΓΙΟΛΑΝΤΑ: *Το εμπόριο και η οικονομία της Κρήτης από τις αρχές της οθωμανικής κυριαρχίας έως το τέλος του 18ου αιώνα (1669-1795)*, Ηράκλειο Κρήτης 1988.
- ΒΑΛΒΙ, ΑΔΡΙΑΝΟΣ: *Γεωγραφία*, μτφρ. Κ.Μ. Κούμας, τ. 1-5, Βιέννη 1838-40.
- ΒΑΛΕΤΑΣ, Γ.: *Ο αρματομένος λόγος. Οι αντιστασιακές διδαχές του Νεκταρίου Τέρπου βγαλμένες στα 1730*, Αθήνα 1971.
- ΒΑΛΣΑΜΑΚΗΣ, Ν.Ι.: "Εφαρμογή του νέου Νομισματικού Συστήματος", *Οικονομική Επιθεώρησης* 3 (1875) 467-477.
- ΒΑΡΟΥΧΑΣ, ΜΑΝΩΛΗΣ: *Νοταριακές πράξεις. Μοναστηράκι Αμαρίου (1597-1613)*, έκδ. Wim Bakker-Arnold van Gemert, Ρέθυμνο 1987.
- ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ, ΙΩΑΝ. Κ.: *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας. Α' Αρχείον Θεσσαλονίκης 1695-1912*, Θεσσαλονίκη 1952.
- ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ, ΙΩΑΝ. Κ.: *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας. Β' Αρχείον Βεροίας-Ναούσης 1598-1886*, Θεσσαλονίκη 1954.
- ΒΕΗΣ, Ν.Α.: "Αρκαδικά γλωσσικά μνημεία. Δημόδη άσματα Φιγαλίας μεθ' υπομνημάτων", *ΔΙΕΕ* 6 (1901) 209-276.
- ΒΕΗΣ, Ν.Α.: *Τα Χειρόγραφα των Μετεώρων*, τ. 1, Αθήνα 1967.
- ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, ΙΕΖΕΚΙΗΛ: *Ανέκδοτα έγγραφα Καλαμάτας*, Αθήνα 1936.
- ΒΕΛΟΥΔΗΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ: "Η οικονομική άποψη του βιβλίου: η εκδοτική επιχείρηση των Γλυκιδών (1670-1854)", *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, Αθήνα 1979, σ. 615-637.
- ΒΕΝΑΡΔΗΣ, Σ. - ΤΕΝΤΕ, Γ.: *Τα ελληνικά νομίσματα*, Αθήνα 1932.
- ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ, ΑΘΑΝ. Ν.: "Ιστορικοί και οικονομολογικοί μελέται περί των νομισμάτων, της πίστωσης και των τραπεζών από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των νεωτέρων", *Ο εν ΚΠΙ Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος* 5 (1870-1871) 27-47.
- ΒΛΑΣΣΗ, ΔΕΣΠΟΙΝΑ Ε.: "Ένταξη νέων μελών στο Συμβούλιο της Κεφαλονιάς από το Γεν. Προβλεπτή της θαλάσσης Francesco Grimani (1760)", *Κεφαλληνιακά Χρονικά* 5 (1986) 74-127.
- ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, Ι.Κ.: "Νεοελληνικά ανέκδοτα", *ΔΙΕΕ* 7 (1910-1918) 1-64.
- ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, Ι.Κ.: "Ταξιδιωτών ενθυμήσεις του 18ου αιώνας", *Αφιέρωμα εις Γ.Ν. Χατζηδάκιν*, Αθήνα 1921.
- ΒΟΥΡΔΟΥΜΠΑΚΗΣ, ΑΝΔΡ. Π.: "Κρητικά έγγραφα εκ της ενετοκρατίας και τουρκοκρατίας", *Χριστιανική Κρήτη*, έτος Β', τχ. Γ', Ηράκλειο 1915, σ. 339-424.
- ΒΑΒΕΛΟΝ, JEAN: "Νομισματική", στο *Ιστορία και μέθοδοί της*, τ. Β', τχ. 1, μτφρ. Σωκράτης Συμεωνίδης, έκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1981.
- ΒΕΝΔΑΛΛ, S. - ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΣ, Π.: "Το μοναδικό νόμισμα του Κωνσταντίνου ΙΑ' Παλαιολόγου (1449-1453)", *Νομισματικά Χρονικά* 3 (1974) 29-31.
- ΓΑΣΠΑΡΙΣ, Α.: *Γενική εισαγωγή της γεωγραφίας*, μτφρ. Καπετανάκη, τ. 2, Βιέννη 1816.
- Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, έτος 1828, φύλ. 207.
- ΓΕΩΡΓΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΠΑΜ.: *Τηνιακά, ήτοι αρχαία και νεωτέρα γεωγραφία και ιστορία της νήσου Τήνου*, Αθήνα 1889.
- ΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΗΛΙΑΣ Π.: *Νεώτερα στοιχεία περι της ιστορίας και της συντροφιάς των Αμπελακίων*, Αθήνα 1950.
- ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, ΕΛΕΝΗ Κ.: *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα (1710-1722)*, Αθήνα 1982.
- ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ι.Γ.: "Ενετικά Εγγραφα της εν Δωρίδι Μονής Βαρνάκοβας (1688-1698)", *Επετηρίς Επιστημονικών Ερευνών Πανεπιστημίου Αθηνών* 2 (1969) 473-531.
- ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ι.Γ.: *Η Διοικητική Οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος κατά την Τουρκοκρατία (1393-1821)*, Αθήνα 1971.
- ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ι.Γ.: *Η Κρήτη κατά τον τέταρτο βενετοτουρκικό πόλεμο (1570-1571)*, Αθήνα 1978.
- ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ, ΕΛΛΗ: *Ο αντίκτυπος του Δ' βενετοτουρκικού πολέμου στην Κέρκυρα από ανέκδοτες πηγές*, Αθήνα 1982.
- ΓΚΙΝΗΣ, Δ.: *Περίγραμμα ιστορίας του Μεταβυζαντινού Δικαίου*, Αθήνα 1966.
- ΓΚΟΛΟΜΠΙΑΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ: "Καστοριανά νομίσματα", *Collectio* 13 (10/93) 72-75.
- ΓΚΟΦΑΣ, Δ.Χ.: "Μιά απόφαση του Δούκα της Κρήτης του 14ου αιώνα σχετική με μιά συναλλαγματική", *Επιθεώρησης του Εμπορικού Δικαίου* 33 (1982) 341-352.
- ΓΚΟΦΑΣ, Δ.Χ.: "Μαρτυρίες για τη χρήση συναλλαγματικών από Έλληνες κατά τον 16ο και τον 17ο αιώνα", *Θησαυρίσματα* 23 (1993) 206-221.
- ΓΛΥΖΩΝΙΟΣ, ΜΑΝΟΥΗΛ: *Βιβλίον πρόχειρον τοίς πάσι, περιέχον την τε πρακτικήν αριθμητικήν ή μάλλον ειπείν την λογαριαστικήν ...*, Βενετία 1783.
- ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, ΤΑΣΟΣ Α.: "Μητροπολίτης Αμυκλών και Τριπολιτζάς Δανιήλ Παναγιωτόπουλος", *Θεολογία* 30 (1959) 114-130, 235-269.
- CIROLLA, CARLO M.: *Η Ευρώπη πριν από τη Βιομηχανική Επανάσταση. Κοινωνία και οικονομία 1000-1700 μ.Χ.*, μτφρ. Πέτρος Σταμούλης, Αθήνα 1988.

- ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, ΝΙΚ.: *Λόγος εκφωνηθείς εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω την 19 Δεκεμβρίου 1882*, Αθήνα 1884.
- ΔΑΠΟΝΤΕΣ, ΚΑΙΣΑΡΙΟΣ: Χρονογράφος (1648-1704) = Σάθας, ΜΒ 3, Βενετία 1872.
- ΔΑΡΒΑΡΙΣ, Δ.Ν.: *Πρόχειρος Αριθμητική*, Βιέννη 1803.
- ΔΕΛΙΑΛΗΣ, Ν.Π.: "Συμβολή εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν της Κοζάνης", ανάτ. από τ. 2 της *Οικοδομής* (Επετ. Μητρ. Σερβίων και Κοζάνης), Κοζάνη 1960.
- ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, Κ.: *Πατριαρχικά έγγραφα*, τ. 1- 3, Κωνσταντινούπολη 1902-1905.
- ΔΕΜΠΙΟΝΟΣ, ΑΓΓΕΛΟΣ-ΔΙΟΝΥΣΗΣ: "Μικρή συμβολή στον καθορισμό αντιστοιχίας μετρικών και νομισματικών μονάδων που ίσχυαν στα Επτάνησα στις πρώτες δεκαετίες του ΙΘ΄ αι. (Απο ανέκδοτα έγγραφα)", *Παρνασσός* 19 (1977) 437-444.
- ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, ΘΕΟΧΑΡΗΣ Ε.: "Διδασκαλικές και βιβλιογραφικές συμβάσεις στη βενετοκρατούμενη Κρήτη", *Κρητολογία* 10-11 (1980) 231-256.
- ΔΕΦΑΡΑΝΑΣ, ΜΑΡΚΟΣ: "Λόγοι διδακτικοί του πατρός προς τον υιόν", έκδ. S. Karaiskakis, *Λαογραφία* 11 (1934-37) 1-66.
- ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Γ.Δ.: *Προσπάθειαι νομισματοκοπίας κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν*, Αθήνα 1963.
- ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Γ.Δ.: "Σημειώσεις περί των νομισμάτων της Επτανήσου (1813-1865)", *Μνημοσύνη* 1 (1967) 71-85.
- ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, ΒΑΣ.: *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή*, Θεσσαλονίκη 1973.
- ΔΗΜΗΤΡΙΕΩΝ: *Γεωγραφία νεωτερική ερανισθείσα από διαφόρους συγγραφείς παρά Δανιήλ Ιερομονάχου και Γρηγορίου Ιεροδιακόνου των Δημητριάων*, Βιέννη 1795.
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΘΩΜΑΣ: *Χειραγωγός έμπειρος της πραγματείας*, Βιέννη 1809.
- ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ, Κ.Α.: "Ο Αθανάσιος Ψαλίδας και το Αρχαίον του", *ΔΙΕΕ* 16 (1963) 273-369.
Διδασκαλία Εντελής συστηματική απάσης της Εμπορικής Επιστήμης ..., Ιάσιο 1817.
- ΔΟΣΙΘΕΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ: "Παραλειπόμενα εκ της Ιστορίας περί των εν Ιεροσολύμοις πατριαρχουσάντων", Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής σταχυολογίας*, τ. 1, Πετρούπολη 1891, σ. 220-307.
- ΔΟΥΚΑΣ, ΜΙΧ.: *Ιστορία βυζαντινή*, Βόννη 1834.
- ΔΩΡΟΘΕΟΣ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ: *Βιβλίον ιστορικόν*, Βενετία 1684.
- DA SILVA, JOSÉ GENTIL: "Η οικονομική και η κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Μεσογείου", *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15^{ος}-19^{ος} αιώνες)*, Αθήνα 1979, σ. 349-366.
Εμπορική οδηγία ήτοι ακριβής και σαφειστάτη διδασκαλία να κρατή τινάς τα κατάστιχα εις παρτίδαις διπλαίς, κοινώς την Σκριτούρα ντόπια, Τεργέστη 1793.
- ΕΥΔΟΚΙΜΟΣ, ΞΗΡΟΠΟΤΑΜΗΝΟΣ Ο ΚΡΗΣ: *Η εν Αγίω Ορει Αθω ιερά, βασιλική, πατριαρχική και σταυροπηγιακή σεβασμία μονή του Ξηροποτάμου 424-1925*, Θεσσαλονίκη 21971.
- ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΙΕΡΕΥΣ: *Η Ζωοδόχος Πηγή*, Αθήνα 1886.
- ΖΕΡΑΛΕΝΤΗΣ, ΠΕΡ.: "Πατριαρχών γράμματα διατακτικά προς τους νησιώτας περί δουλικής υποταγής εις τούς κρατούντας", *ΔΙΕΕ* 9 (1926) 97-116.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Γ.Ι.: *Ιστορία της Χίου*, τ. 2, Αθήνα 1924.
- ΖΩΗΣ, ΛΕΩΝΙΔΑΣ Χ.: "Σημειώματα περί νομισμάτων", εφημ. *Δαναΐς*, αρ. 3 (1912), φύλ. 25-33.
- ΖΩΗΣ, ΛΕΩΝΙΔΑΣ Χ.: *Ιστορία της Ζακύνθου*, Αθήνα 1955-57.
- ΖΩΗΣ, ΛΕΩΝΙΔΑΣ Χ.: *Λεξικόν ιστορικόν και λαογραφικόν Ζακύνθου*, τ. 1-2, Αθήνα 21963.
Ημερολόγιον του παρόντος χρόνου 1791 ... τυπωθέν παρά Γεωργίου Βεντότη, Βιέννη 1791.
- ΘΕΟΤΟΚΗΣ, ΜΑΡΚΟΣ: *Επικρίσεις επι περιόδων τινών του συγγράμματος του κ. Παύλου Λάμπρου, Νομίσματα και μετάλλια της Επτανήσου Πολιτείας*, Κέρκυρα 1885.
- ΘΕΟΤΟΚΗΣ, ΣΠΥΡΟΣ: *Αναμνηστικόν τεύχος της Πανιονίου αναδρομικής εκθέσεως*, Μέρος Β΄, Κέρκυρα 1917.
"Ο Θησαυρός του Αλή Πασά", *Εστία* 3 (1877) 348. [Πβ. Α.Μ. Ανδρεάδης, *Εργα*, τ. 1, Αθήνα 1938, σ. 726-728].
Ιστορία της Βλαχίας πολιτική και γεωγραφική από της αρχαιότητος αυτής καταστάσεως έως του 1774 έτους. Νυν πρώτον φιλοτίμω δαπάνη εκδοθείσα των τιμωτάτων φιλογενών αυταδέλφων Τουνουσλή, Βιέννη 1806.
- ΙΩΣΗΦΙΔΗΣ, ΝΙΚΟΣ: "Οθωμανικό νόμισμα, προσέγγιση στην ιστορία", *Θρακικά Χρονικά* 38 (1983) 101-104.
- Κ. Π.: "Περί των κυκλοφορούντων εις την Ελλάδα τουρκικών νομισμάτων", εφημ. *Αθηναί*, έτ. Α΄ (1832-33), φύλ. 83 (25 Ιανουαρίου 1833)
- ΚΑΒΒΑΔΑΣ, ΣΤΕΦ. Δ.: *Οι Κώδικες της Χίου*, Μέρος Α΄, Χίος 1950.
- ΚΑΔΑΣ, ΣΩΤ. Ν.: "Τα σημειώματα των χειρογράφων του Αγ. Ορους (Μονή Ζωγράφου)", *Βυζαντινά* 17 (1994) 141-176.
- ΚΑΖΑΝΑΚΗ-ΛΑΠΠΑ, ΜΑΡΙΑ: "Οι Ζωγράφοι του Χάνδακα κατά το 17^ο αιώνα", *Θησαυρίσματα* 18 (1981) 177-267.
- ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ, ΜΙΧ. Α.: *Τα λυτά έγγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης (1676-1808)*, Θεσσαλονίκη 1951.
- ΚΑΛΛΟΥΔΗΣ, ΑΡΣΕΝΙΟΣ: *Προσκυνητάριον των Ιερών τόπων (sic), όπου ευρίσκονται εις την Αγίαν Πόλιν Ιερουσαλήμ*, Βενετία 1661.
- ΚΑΛΥΒΑΣ, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Α.: *Εγχειρίδιον περί Νομισμάτων, Μέτρων και Σταθμών των διαφόρων επικρατειών*

- του κόσμου, Αθήνα 1899.
- ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, ΔΗΜ. Γ.: *Μνημεία της Ιστορίας των Αθηναίων*, τ. 2, Αθήνα 1890.
- ΚΑΝΕΛΛΑΚΗΣ, ΚΩΝ. Ν.: *Χιακά ανέλεκτα*, Αθήνα 1890 [αναστ. έκδ. *Χίος Ημερολόγιο* 1983, σ. 468-481].
- ΚΑΡΑΤΖΑΣ, ΚΩΝ.: "Εφημερίδες ιδιώχειραι", Ε. HURMUZAKI, *Documente ...*, τ. 13, Βουκουρέστι 1909, σ. 79-158.
- ΚΑΤΣΕΛΙΔΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ: *Το νόμισμα*, Αθήνα 1902.
- ΚΑΤΣΙΑΡΔΗ-HERING, ΟΛΓΑ: *Η Ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751-1830)*, τ. 2, Αθήνα 1986.
- ΚΑΤΣΟΥΡΟΣ, ΑΝΤΩΝ. ΦΛ.: "Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 16^{ου} αιώνας", *Επετηρίς Μεσαιωνικού Αρχείου* 5 (1955) 47-91.
- ΚΑΤΣΟΥΡΟΣ, ΑΝΤΩΝ. ΦΛ.: "Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 17^{ου} αιώνας", *Επετηρίς της Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 7 (1968) 24-337.
- ΚΑΤΣΟΥΡΟΣ, Α.Φ.: "Ναξιακά έγγραφα της τουρκοκρατίας. Δικαιοπραξία Ιωάννου Γά", *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου* 8-9 (1958-9) 125-190.
- ΚΑΦΤΑΝΤΖΗΣ, Γ.: *Η Σεραϊκή χρονογραφία του Παπασυναδινού*, Αθήνα 1982.
- ΚΙΓΑΛΑΣ, ΜΑΘΑΙΟΣ: *Νέα σύνοψις διαφόρων ιστοριών, αρχομένη από κτίσεως κόσμου, και λήγουσα εις την νύν χρονίαν ...*, Βενετία 1637.
- ΚΟΛΙΑΣ, Γ.Τ.-ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Π.: "Το κτηματολόγιον της μονής Προυσού Ευρυτανίας", ανάτ. από *Επετηρίς Επιστημονικών Ερευνών του Πανεπιστημίου Αθηνών* 2 (1970).
- ΚΟΜΝΗΝΟΣ-ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, ΑΘ.: *Τα μετά της Αλωσιν*, Κωνσταντινούπολη 1870.
- ΚΟΜΝΗΝΟΣ-ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, ΑΘ.: "Τα λείποντα τη εκδόσει τών μετά την Αλωσιν εκκλησιαστικών και πολιτικών", Ε. Hurmuzaki, *Documente ...*, τ. 13, Βουκουρέστι 1909, σ. 513-531.
- ΚΟΜΝΗΝΟΣ-ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, ΑΘ.: "Εκκλησιαστικών τε και πολιτικών των εις δώδεκα το δωδέκατον και τελευταίων", Ε. Hurmuzaki, *Documente ...*, τ. 13, Βουκουρέστι 1909, σ. 159-192.
- ΚΟΝΟΜΟΣ, ΝΤ.: *Ζακυνθινά Χρονικά (1485-1953)*, Αθήνα 1970.
- ΚΟΝΟΡΤΑΣ, ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ: "Η οθωμανική κρίση του τέλους του ιστ' αιώνα και το οικουμενικό πατριαρχείο", *Τα Ιστορικά* 3 (1985) 45-76.
- ΚΟΡΑΣ, ΑΔ.: *Συλλογή των εις την Ελληνικήν Βιβλιοθήκην και τα Πάρεργα προλεγομένων*, τ. 1, Παρίσι 1833.
- ΚΟΥΓΕΑΣ, ΣΩΚΡΑΤΗΣ Β.: "Το Ηπειρωτικόν αρχείον του Σταύρου Γ. Ιωάννου", *Ηπειρωτικά Χρονικά* 14 (1939) 145-333.
- ΚΟΥΓΕΑΣ, ΣΩΚΡΑΤΗΣ Β.: "Ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας Ιγνάτιος ο Τζαμπλάκος Εξαμπλάκιων (1776-1802) και τινα περί αυτών έγγραφα", *Πελοποννησιακά* 2 (1957) 141-179.
- ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Φ.: "Κωνσταντινάτα", *Λαογραφία* 6 (1917) 216-220.
- ΚΡΑΒΑΡΤΟΓΙΑΝΝΟΣ, ΔΡΟΣΟΣ: *Λεξικό Νεοελλήνων Νομισματολόγων*, Αθήνα 1980.
- ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ: *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στο 18^ο αιώνα (1715-1792)*. (Με βάση τα γαλλικά Αρχεία), Αθήνα 1972.
- ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ: *Συγκυρία και εμπόριο στην προεπαναστατική Πελοπόννησο (1793-1821)*, Αθήνα 1980.
- ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, ΒΑΣ.: *Εμπορικές πρακτικές στο τέλος της τουρκοκρατίας. Μυκονιάτες έμποροι και πλοιοκτήτες*, Αθήνα 1993.
- ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ: *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου*, Βενετία 1788.
- Κώδης Μέρτζιου, δακτυλόγραφο σώμα Γενναεΐου Βιβλιοθήκης, σ. 70-71, 94-95, 149-150, 187.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Κ.Γ.: "Εκθέσεις και υπομνήματα από την αλληλογραφία του γαλλικού προξενείου Κρήτης", *Κρητικά Χρονικά* 10 (1956) 372-394.
- ΛΑΪΟΣ, Γ.: *Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση (17^{ος}-19^{ος} αι.)*, Θεσσαλονίκη 1982.
- ΛΑΜΠΡΟΣ, Π.: "Τα επί Ενετοκρατίας νομίσματα Κερκύρας, Κεφαλληνίας και Ζακύνθου", *Πανδώρα* 6 (1855-56) 80-82.
- ΛΑΜΠΡΟΣ, Π.: "Ανέκδοτα νομίσματα των μεγάλων μαγίστρων του εν Ρόδω Τάγματος των Ιωαννιτών", *Πανδώρα* 9 (1859) 497-503, 513-517, 16 (1866) 401-407.
- ΛΑΜΠΡΟΣ, Π.: "Ανέκδοτα νομίσματα κοπέντα εν Πέραν υπό της αυτόθι αποικίας των Γενουσιών", *Αθηναίον* 1 (1872) 113-172.
- ΛΑΜΠΡΟΣ, Π.: *Ανέκδοτα νομίσματα κοπέντα εν Γλαρέντζα*, Αθήνα 1876.
- ΛΑΜΠΡΟΣ, Π.: *Ανέκδοτα νομίσματα του μεσαιωνικού βασιλείου της Κύπρου*, Αθήνα 1876.
- ΛΑΜΠΡΟΣ, Π.: "Ανέκδοτα νομίσματα Ιακώβου δέ Μιλλύ μεγάλου μαγίστρου της Ρόδου (1454-1461)", *Παρνασσός* 6 (1882) 966-969.
- ΛΑΜΠΡΟΣ, Π.: "Νομίσματα και μετάλλια της Επτανήσου Πολιτείας και της προσωρινής των Ιονίων νήσων παρά των Αγγλων κατοχής", *ΔΙΕΕ* 1 (1883) 185-208.
- ΛΑΜΠΡΟΣ, Π.: *Νομίσματα και Μετάλλια της Επτανήσου Πολιτείας*, Αθήνα 1884.
- ΛΑΜΠΡΟΣ, Π.: *Μεσαιωνικά νομίσματα των δυναστών της Χίου*, Αθήνα 1886.

- ΛΑΜΠΡΟΣ, ΣΠΥΡ. Π.: "Εκθέσεις των Βενετών προνοητών της Πελοποννήσου εκ των εν Βενετία Αρχείων", *ΔΙΕΕ* 5 (1900) 604-823.
- ΛΑΜΠΡΟΣ, ΣΠΥΡ. Π.: "Τα πρώτα ελληνικά νομίσματα και τραπεζικά γράμματα της Νέας Ελλάδος", *Μικταί Σελίδες*, Αθήνα 1905, σ. 654-665.
- ΛΑΜΠΡΟΣ, ΣΠΥΡ. Π.: "Διαθήκη εκ Μήλου", *Νέος Ελληνομνήμων* 5 (1908) 444-450.
- ΛΑΜΠΡΟΣ, ΣΠΥΡ. Π.: "Ναυπλιακόν έγγραφον του οίκου Πουλομάτη εν έτει 1509 και ο βιβλιογράφος Μιχαήλ Σουλιάρδος", *Νέος Ελληνομνήμων* 6 (1909) 273-283.
- ΛΑΜΠΡΟΣ, ΣΠΥΡ. Π.: "Ενθυμήσεων, ήτοι χρονικών σημειωμάτων συλλογή πρώτη", *Νέος Ελληνομνήμων* 7 (1910) 113-313.
- ΛΑΜΠΡΟΣ, ΣΠΥΡ. Π.: "Χρονικά σημειώματα εξ Ηπείρου", *Νέος Ελληνομνήμων* 13 (1916) 134-136.
- ΛΑΜΠΡΟΣ, ΣΠΥΡ. Π.: *Παλαιολόγια και Πελοποννησιακά*, τ. 3, Αθήνα 1926.
- ΛΑΜΠΡΟΣ, ΣΠΥΡ. Π.: "Βραχέα χρονικά", επιμ. Κ. Αμάντου, *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, τ. 1, τχ. 1, Αθήνα 1932.
- ΛΙΓΝΟΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ: *Αρχείον της κοινότητος Υδρας, 1778-1832*, τ. 1-7, Πειραιάς 1921-1926.
- ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ, Δ.: *Γεωργικά της Ρούμελης*, Αθήνα 1938.
- ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ, Γ. Γ.: "Συμβολή εις την ιστορίαν της εν Αιγύπτω Ορθοδόξου εκκλησίας", *Αλεξάνδρεια 1932*.
- ΜΑΛΑΝΔΡΑΚΗΣ Μ.: "Νησιωτικά Χρονικά", *Ελληνικά* 10 (1937-8) 319-402.
- ΜΑΛΤΕΖΟΥ, ΧΡΥΣΑ Α.: "Τιμές αγαθών και αμοιβές εργασίας στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη (16^{ος} αι.)", *Σύμμεικτα* 6 (1985) 1-32.
- ΜΑΜΑΛΑΚΗΣ, ΙΩΑΝ. Π.: "Νέα στοιχεία σχετικά με την επανάστασιν της Χαλκιδικής το 1821", *ΔΙΕΕ* 14 (1960) 406-549.
- ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Μ.Ι.: "Αυτόγραφον τεύχος χρονικών σημειωμάτων και δοσοληψιών (1578-1588) του Γαβριήλ Σεβήρου", *Θησαυρίσματα* 9 (1972) 7-67.
- ΜΑΣΙΜΟΣ, ΣΕΡΑΦΕΙΜ: *Η αυγή του ελληνικού καπιταλισμού. Τουρκοκρατία 1685-1789*, Αθήνα 1946.
- ΜΑΡΙΝΟΣ, Π.: "Γεω. Πλακωτός και Ν. Δοξαράς", *Ελληνικά* 11 (1939) 293-298.
- ΜΑΡΜΑΤΑΚΗΣ, ΝΙΚ.: *Το νομισματικό σύστημα της Ελλάδος κατά την περίοδο της επανάστασεως του 1821*, Θεσσαλονίκη 1981.
- ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΜΥΡΕΩΝ: *Ιστορία των κατά των Ουγγροβλαχίαν τελεσθέντων*, Βιέννη 1806.
- ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ΦΑΝΗ: "Τα νομίσματα στην Κωνσταντινούπολη τον 16^ο αιώνα και η 'Nazion Veneta'", *Ροδωνιά τιμή στον Μ.Ι. Μανούσκα*, τ. 2, Ρέθυμνο 1994, σ. 315-323.
- ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΧΡ. Β.: *Τουρκικά έγγραφα αφορώντα εις την ιστορίαν της Χίου*, Αθήνα 1920.
- ΜΑΧΑΙΡΑΣ, Κ.Γ.: *Η Λευκάς επι Ενετοκρατίας 1684-1797*, Αθήνα 1951.
- ΜΕΛΑΣ, Κ.: *Εμπορικόν εχειρίδιον ...*, Αθήνα 1848.
- ΜΕΛΑΣ, ΛΕΩΝ Ι.: *Σελίδες της Ηπείρου*, Αθήνα 1963.
- ΜΕΛΑΣ, ΛΕΩΝ Ι.: *Ηπειρωτικές μελέτες*, Αθήνα 1967.
- ΜΕΛΙΡΡΥΤΟΣ, ΚΥΡΙΑΚΟΣ: *Χρονολογία Ιστορική*, Οδησός 1836.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Κ.Δ.: "Το εν Βενετία Ηπειρωτικόν Αρχείον", *Ηπειρωτικά Χρονικά* 11 (1936) 1-341.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Κ.Δ.: *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Κ.Δ.: "Πέντε διαθήκαι Κρητών από τα αρχεία της Βενετίας", *Κρητικά Χρονικά* 12 (1958) 368-380.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Κ.Δ.: "Τζεκίνα, Δουκάτα, ρεάλια ...", *Ο μικρός Ελληνομνήμων*, τχ. 2, στο *Ηπειρωτική Εστία* 9 (1960) 366-368.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Κ.Δ.: "Συμπλήρωμα εις τα Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας", ανάτ. από τον τόμο *Εις μνήμην Κ.Ι. Αμάντου*, Αθήνα 1960.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Κ.Δ.: "Σταχυολογήματα από τα κατάστιχα του νοταρίου Μιχ. Μαρά", *Κρητικά Χρονικά* 15-16 (1961-62) 228-308.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Κ.Δ.: "Επιφάνιος Ηγούμενος χορηγός-εκδότης", *Ηπειρωτική Εστία* 14 (1965) 107-111.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Κ.Δ.: "Εμπορική αλληλογραφία εκ Θεσσαλονίκης", *Μακεδονικά* 7 (1966-67) 94-147.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Κ.Δ.: "Οκτώ διαθήκαι Ελλήνων της Βενετίας (1535-1549)", *Μνημοσύνη* 1 (1967) 174-198.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Κ.Δ.: "Ειδήσεις περί της Στερεάς Ελλάδος εκ των αρχείων της Βενετίας (1690-1736)", *Επετ. Ετ. Στερεοελλαδικών Μελετών* 2 (1969-1970) 339-436.
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Κ.Δ.: "Αρχαιοδιφικά ανάλεκτα", *Τα Αθηναϊκά* 45 (1970) 1-12.
- ΜΙΛΛΕΡ, ΟΥΙΛΛΙΑΜ: "Το νομισματοκοπείον της Πελοποννήσου", *Ν. Ελληνομνήμων* 21 (1927) 393-398.
- MILLER, W. - ΛΑΜΠΡΟΣ, ΣΠ. "Η φραγκική κοινωνία εν Ελλάδι", *Νέος Ελληνομνήμων* 19 (1925) 233-253.
- ΜΟΣΧΟΝΑ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ Ν.: "Νομίσματα στα Ιόνια νησιά κατά την βενετική κυριαρχία", *Η Κεφαλονίτικη Πρόοδος* 7 (1978) 122.
- ΜΟΣΧΟΝΑΣ, Ν.Γ.: "Νομίσματα με νόμιμη κυκλοφορία στο Ιόνιο κατά την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας", *Πρακτικά συμποσίου (Σάκυνθος, 24-27 Οκτ. 1985) με θέμα : Το Ιόνιο. Οικολογία-Οικονομία-Ρεύματα Ιδεών*, Αθήνα 1990, σ. 197-218.
- ΜΟΤΑΚΗΣ, ΣΤ.: *Συλλογή εγγράφων Ζαχ. Πρακτικίδη*, Χανιά 1953.
- ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, ΕΡΣΗ: "Έγγραφο αιρετοκρισίας σχετικό με εμπορική διένεξη (Ναύπλιο 1606)",

- Θησαυρίσματα* 19 (1982) 167-203.
- ΜΠΩΖΟΥΡ, ΦΕΛΙΞ: *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην τουρκοκρατία (1787-1797)*, μτφρ. Ελένη Γαρίδη, Αθήνα 1974.
- ΜΩΣ, ΜΑΡΣΕΛ: (Mauss, Marcel) *Το δώρο. Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής*, Αθήνα 1979.
- ΝΑΥΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ, Αρχείο Μπατή, κατάστ. Γ', Δ' και Ε'.
- ΝΕΟΦΥΤΟΣ, ΚΥΠΡΙΟΣ: "Υπόμνημα περί των εν Ιερουσαλήμ διαφόρων χριστιανικών Εθνών καί λογομαχιών περί των παναγιών προσκυνημάτων", Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής σταχυολογίας*, τ. 2, Πετρούπολη 1884, σ. 405-463.
- ΝΙΚΟΚΑΒΟΥΡΑ, ΑΓΑΘΗ: "Ο Κώδικας του Ναού των Αγίων Ιάσωνος και Σωσιπάτρου", *Κερκυραϊκά Χρονικά* 22 (1978) 123-239.
- ΝΙΚΟΛΕΤΟΠΟΥΛΟΣ, Θ.Α.: *Περί του νομίσματος εν Ελλάδι από της Αλώσεως μέχρι της αφίξεως του Οθωνος*, Αθήνα 1974. *Νομίσματα και Χάρτες στον Ελληνικό χώρο 1204-1900*. Κατάλογος της έκθεσης, Μουσείο Μπενάκη (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος), Αθήνα 1983.
- ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, ΜΑΡΙΑ: "Η έκθεση του καπετάνιου Gaspar Rhenerius (1563): Στοιχεία για τη Βενετοκρατούμενη Κρήτη και ιδιαίτερα για το Χάνδακα", *Παρουσία* 1 (1982) 138-163.
- ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, ΣΤ.: "Κρητικά συμβόλαια εκ της ενετοκρατίας", *Χριστιανική Κρήτη*, έτ. Α', τχ. 1-2, Ηρώδειο 1912, σ. 1-177.
- ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ, ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΣ: *Η βενετοκρατούμενη Ανατολή, Κρήτη και Επτάνησος*, Αθήνα 1934.
- ΞΟΥΡΗΣ, Ι.Δ.: "Τα κατά τον Αθω καί Τένεδον εν έτει 1807", *ΔΙΕΕ* 1 (1883) 461-480.
- ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, ΧΡΙΣΤΟΦΗΣ: "Η ιστορία του χρήματος στην Κύπρο (1571-1960)", *Πρακτικά Β' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, 3 (1987) 607-615.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, ΚΩΝ.: *Αλληλογραφία*, τ. Α' (1802-1817), επιμ. Κ. Λάμπας-Ρόδη Σταμούλη, Αθήνα 1989.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΣΑΙΟΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ: *Επιστολαί διαφόρων (1759-1824)*, Αθήνα 1964.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Β.: "Νομισματικά" (χρονικό), *Τα Ιστορικά* 2 (1984) 413-416.
- ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, ΝΙΚ. Ι. - ΤΣΟΥΡΚΑ-ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, ΔΕΣΠΟΙΝΑ: *Κώδιξ Μητροπόλεως Σισανίου καί Σιατίστης, Θεσσαλονίκη* 1974.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Γ.: *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληνα πραγματευτή σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα (τέλη 18^{ου} αρχές 19^{ου} αι.)*. Ενα μαθηματάριο εμπορίου του Αθανασίου Ψαλίδα, Αθήνα 1990.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Γ.: "Μιά εμπορική συντροφιά στα Γιάννινα στις αρχές 19^{ου} αι.", *Δωδώνη* 18 (1989) 129-164.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΣΠ.: "Του Μητροπολίτου Αρτης Ιγνατίου Α' Αλληλογραφία", *Επετηρίς Παρνασσού* 13 (1918) 199-242.
- ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΛΑ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ: "Το Monte di Pietà του Χάνδακα (1613-μέσα 17^{ου} αιώνα). Συμβολή στην κοινωνική και οικονομική ιστορία της βενετοκρατούμενης Κρήτης", *Παρουσία*, παράρτ. 2, Αθήνα 1987.
- ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, Γ.: *Ιστορικά σημειώσεις 1750-1850, Εμπόριον, Ασφάλεια, Τραπεζικά εργασία, Νομίσματα*, Αθήνα 1938.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΝΙΚ.: *Ερμής ο Κερδώος*, τ. 3-4, Βενετία 1817.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΣΤΕΛΙΟΣ - ΦΛΩΡΕΝΤΗΣ, ΧΡΥΣΟΣΤ. (Διακ.): *Νεοελληνικό Αρχείο Ι. Μονής Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου. Κείμενα για την τεχνική και την τέχνη*, Αθήνα 1990.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Α.: *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη*, τ. 1-2, Κωνσταντινούπολη 1884-1888.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Α.: *Ανάλεκτα της Ιεροσολυμιτικής σταχυολογίας*, τ. 1-5, Πετρούπολη 1891-1898.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Α.: *Ιεροσολυμιτική βιβλιοθήκη*, τ. 1-5, Πετρούπολη 1891-1915.
- ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, ΔΗΜ. ΤΡ.: "Νομίσματα κυκλοφορούντα εν τω ελληνικό χωρώ επι τουρκοκρατίας καί η αξία αυτών εν συσχετισμώ με τα τούρκικα", *Ηπειρωτική Εστία* 23 (1974) 149-157.
- ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, ΒΑΣΙΛΗΣ: "Το Νομισματοκοπείο των Σερρών", *Σερραϊκά Ανάλεκτα*, Σέρρες 1993-1994, σ. 119-125.
- ΠΑΠΑΤΣΩΝΗΣ, ΠΑΝΑΓ.: *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1960.
- ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ-ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ, ΚΑΛΛΙΟΠΗ: "Οικονομική καί κοινωνική ζωή του ελληνισμού της Θράκης κατά την τουρκοκρατίαν", *Θρακικά* 47 (1974) 1-259.
- ΠΑΣΧΑΛΗΣ, Δ.: "Δημοσιονομική κατάσταση των Κυκλάδων επί Τουρκοκρατίας", *Αρχείον Οικονομικών καί Κοινωνικών Επιστημών* 14 (1934) 437.
- ΠΑΣΧΑΛΗΣ, Δ.: "Η εν Ανδρω μονή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου", *Θεολογία* 25 (1954) 116-123, 281-302.
- ΠΑΥΛΟΥ, ΣΤΕΦ. ΚΛ.: "Η πλαστοποίηση του νομίσματος", *Αρμενόπουλος* 9 (1988) 109-121.
- ΠΕΡΔΙΚΗΣ, ΣΤΥΛ. Κ.: *Η Μονή Κύκκου, ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός καί ο τυπογράφος Μιχαήλ Γλυκής*, Λευκωσία 1989.
- ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Γ.Α.: *Νοταριακά πράξεις Παξών διαφόρων νοταρίων των ετών 1658-1810*, Αθήνα 1958.
- ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Γ.Α.: *Νοταριακά πράξεις Μυκόνου των ετών 1663-1779*, Αθήνα 1960.
- ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Γ.Α.: *Νοταριακά πράξεις Κεφαλληνίας της συλλογής Ε. Μπλέσσα των ετών 1701-1856*, Αθήνα 1962. *Πινακίδιον αριθμητικόν*, Βιέννη 1791.

- ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Γ.Α.: *Νοταριακά πράξεις Χίου των ετών 1724-1780*, Αθήνα 1963.
- ΠΛΕΣΚΑΣ, Π.Ν.: *Συγκριτικοί Πίνακες Νομισμάτων, Μέτρων και Σταθμών*, Κέρκυρα 1866.
- ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Γ.Σ.: *Αιτήματα και πραγματικότητες των Ελλήνων της Βενετοκρατίας (1554-1600)*, και τχ. Β' (1667-1714), Ιωάννινα 1985.
- ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Γ.Σ.: *Κανονισμοί της νήσου Κύπρου (1507-1522)*, Ιωάννινα 1987.
- ΠΟΛΙΤΗΣ, ΛΙΝΟΣ: *Κατάλογος χειρογράφων του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*. Επιμ.-συμπλ. Π. Σωτηρούδης- Α. Σακελλαρίδου-Σωτηρούδη, Θεσσαλονίκη 1991.
- ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ, ΕΜΜ.: *Απομνημονεύματα αγωνιστών του '21*, τ. 8, *Απομνημονεύματα Αλεξ. Δ. Κριεζή*, Αθήνα 1957.
- ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ, ΕΜΜ.: "Ιγνάτιος Μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1766-1828)", *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 4, τχ. 2, Αθήνα 1961.
- ΡΙΓΝÉ, ΗÉΛÈΝÈ: "Εξωτερικό και διανοητικό εμπόριο στη Χίο τον ιη' αιώνα", *Τα Ιστορικά* 8 (1988) 115-122.
- ΡΑΠΤΑΡΧΗΣ, Π.Κ.: *Ιστορία της οικονομικής ζωής εν Ελλάδι*, τ. 1, Αθήνα 1934.
- ΡΟΔΟΛΑΚΗΣ, Γ. ΕΜΜ.: "Εμπορικές εταιρίες στην Υδρα 1792-1820", *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της ιστορίας του ελληνικού Δικαίου* 27-28 (1980-81) 673-698.
- ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, Π.: *Ιστορία της Λευκάδας*, τ. 1-2, Αθήνα 1980, 1982.
- ΡΟΥΔΟΜΕΤΩΦ, Ν.: "Νομίματα τοπικής κυκλοφορίας ή υποκατάστατα νομισμάτων στη Δράμα και στην περιοχή της κατά τα τελευταία 30 χρόνια της Τουρκοκρατίας". (Ανακοίνωση στο Συνέδριο *Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός* 19-22 Μαΐου 1994). Οργάνωση Δήμος Δράμας.
- ΡΩΣΣΕΡΙΟΣ, ΦΡ.: *Συνήγορος των ψυχών των εν τω καθαυτηρώ τιμωρουμένων*, Παρίσι 1657.
- ΣΑΘΑΣ, ΚΩΝ.: *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 1-6, Βενετία-Παρίσι 1872-1877.
- ΣΑΘΑΣ, ΚΩΝ.: *ΜΗΗ*, βλ. Sathas.
- ΣΑΚΕΛΛΙΩΝ, Ι.: "Κυπριακή Διαθήκη της ιε' εκατονταετηρίδος", *Παρνασσός* 11 (1887) 259-262.
- ΣΑΡΡΗΣ, ΝΕΟΚΛΗΣ: *Προεπαναστατική Ελλάδα και οσμανικό κράτος. Από το χφ. του Σουλεϊμάν Πενάχ εφέντη του Μοραΐτη (1785)*, Αθήνα 1993.
- ΣΑΡΡΟΣ, ΔΗΜ. Μ.: "Κατάλογος των χειρογράφων του εν Κ/Π Ελληνικού Φιλ. Συλλόγου. Μέρος Δεύτερον" *ΕΕΒΣ* 9 (1932) 157-199.
- ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Ι.Ν.: "Βυζαντινά νομισματικά ζητήματα", *Διεθνής Εφημερίς της νομισματικής Αρχαιολογίας* 2 (1899) 241-401.
- ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Ν.: "Χίοι πρόσφυγες εν Λευκάδι", *Αφιέρωμα εις Κ.Ι. Αμαντον*, Αθήνα 1940, σ. 197-220.
- ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Ν.: "Η ελληνική οικονομία και κοινωνία το 1820. Ενα Γαλλικό υπόμνημα", *Ο Ερασιστής* 11 (1974). Αφιέρωμα στον Κ.Θ. Δημαρά, Αθήνα 1980, σ. 376-411.
- ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Ν.: "Η νομισματική κυκλοφορία στην τουρκοκρατία, εικόνα εξαρτημένης οικονομίας", *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 19 (1980) 301-313.
- ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΥΡΙΑΚΟΣ: *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. Α' -Β' (1984), τ. Γ¹-Γ² (1985).
- ΣΙΟΡΟΚΑΣ, ΓΕΩΡΓ. Α.: *Το γαλλικό Προξενείο της Αρτας (1702-1799)*, Ιωάννινα 1981.
- ΣΙΟΡΟΚΑΣ, ΓΕΩΡΓ. Α.: "Ευρωπαϊκά νομίσματα στις Ηπειρωτικές αγορές (1812-1814). Συγκρίσεις και διαπιστώσεις", *Δωδώνη* 13 (1984) 189-225.
- ΣΚΑΛΤΣΟΥΝΗΣ, Ι.: *Η επιστήμη του εμπορίου*, Κεφαλονιά 1865.
- ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, Δ.: *Η Κωνσταντινούπολις*, τ. 3, Αθήνα 1869.
- ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, ΕΥΑΓΓ. Α.: *Ολυμπιώτισσα*, Αθήνα 1967.
- ΣΚΟΥΖΕΣ, ΠΑΝ.: *Απομνημονεύματα*, επιμ. Θαν. Παπαδόπουλος, Αθήνα 1975.
- ΣΟΥΤΣΟΣ, Ι.Α.: *Πραγματεία περί παραγωγής και διανομής του πλούτου*, Αθήνα 1851.
- ΣΟΦΙΑΝΟΣ, ΔΗΜ. Ζ.: *Τα Χειρόγραφα των Μετεώρων. Τα Χειρόγραφα της Μονής Αγ. Στεφάνου*, τ. Γ', Αθήνα 1986.
- ΣΠΑΝΑΚΗΣ, ΣΤΕΡΓΙΟΣ: *Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας*, Ηράκλειο, τ. 1(1940), τ. 2 (1950).
- ΣΠΑΝΑΚΗΣ, ΣΤΕΡΓΙΟΣ: "Η διαθήκη του Αντρέα Κορνάρου (1611)", *Κρητικά Χρονικά* 9 (1955) 387-456.
- ΣΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ: *Αριθμητική εμπορική. Ητοι Βιβλίον περιέχον πολλούς και διαφόρους λογαριασμούς, Μονέδας ...*, Τεργέστη 1803.
- ΣΠΑΝΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ Β: "Το Κατάστιχο του Αγ. Αθανασίου της Ραψάνης 1778-1889" ανάτ. από *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 2-3 (1981-82), Λάρισα 1982.
- ΣΠΕΝΤΖΑΣ, ΣΑΒΒΑΣ ΠΑΡ.: *Γ. Γεμιστός-Πλήθων ο φιλόσοφος του Μυστρά. Οι οικονομικές, κοινωνικές και δημοσιονομικές του απόψεις*, Αθήνα 21987.
- ΣΤΑΘΗ, ΠΗΝΕΛΟΠΗ: "Το ανέκδοτο οδοιπορικό του Χρύσανθου Νοταρά", *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 1 (1984) 127-280.
- ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, Ι.: *Σαμακά*, τ. Δ', Σάμος 1891.
- ΣΤΑΝΟΣ, Ι.: *Βίβλος χρονική*, Βενετία 1767.

- ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, ΝΙΚ. Σ.: *Μεταφράσεις τουρκικών ιστορικών εγγράφων αφορώντων εις την ιστορίαν της Κρήτης (1715-1752)*, τ. 4, Ηράκλειο 1984.
- ΣΤΑΥΡΙΝΙΔΗΣ, ΝΙΚ. Σ.: *Μεταφράσεις τουρκικών ιστορικών εγγράφων αφορώντων εις την ιστορίαν της Κρήτης (1752-1765)*, τ. 5, Ηράκλειο 1985.
- Τα περιεχόμενα των ΓΑΚ*, επιμ. Κ. Διαμάντης, Αθήνα 1976, τ. 15β, σ. 1037, αρ. 36, σ. 1041, αρ. 39.
- ΤΖΑΜΑΛΗΣ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ: *Τα νομίσματα της νεώτερης Ελλάδας 1828-1979*, Αθήνα 1977.
- ΤΖΑΜΑΛΗΣ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ: *Νομίσματα του Ελληνικού χώρου 1184-1976*, Αθήνα 1977.
- ΤΟΝΤΟΡΟΦ, ΝΙΚΟΛΑΪ: *Η Βαλκανική πόλη, 15^{ος}-19^{ος} αιώνας*, μτφρ. Εφη Αβδελά - Γ. Παπαγεωργίου, τ. 1-2, Αθήνα 1986.
- ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, ΜΕΝ. Α.: *Παρθενοφορία και εύρεσις θησαυρού. Βυζάντιον - Τουρκοκρατία - μετεπαναστατικοί χρόνοι μέχρι και του Καποδιστρίου*, Αθήνα 1963.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, Κ. Ν.: *Οι Κωστάκηδες της Αχαΐας και του Λιβόρνου*, Αθήνα 1968.
- ΤΣΙΛΙΜΠΓΚΡΑ, ΘΕΟΔΩΡΑ Α.: "Βραχέα χρονικά εκ Λευκάδος", *Ν. Αθήναιον* 1, τχ. 1 (1955) 71-80.
- ΤΣΙΡΠΑΝΑΗΣ, ΖΑΧ. Ν.: *Το κληροδόμημα του καρδινάλιου Βησσαρίωνος για τους φιλενωτικούς της βενετοκρατούμενης Κρήτης (1439-17^{ος} αι.)*, Θεσσαλονίκη 1967.
- ΦΑΛΜΠΟΣ, ΦΙΛ. Κ.: *Μάρκου Αντωνίου Κατσαΐτη, Ταξίδια του 1742. Βορειοδυτική παραλία Μ. Ασίας. Προποντίδα. Κωνσταντινούπολη*, τ. 2, Αθήνα 1974.
- ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ, Θ. Ν.: *Ιστορία των Αθηνών επί τουρκοκρατίας*, τ. 1, Αθήνα 1902.
- ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ, Δ.: *Γεωγραφικόν της Ρουμανίας*, Λευψία 1816.
- ΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΔΕΣΥΛΛΑ, ΚΩΝ/ΝΑ: *Ταξιδιώτες της Δύσεως πηγή για την οικονομική ζωή της οθωμανικής αυτοκρατορίας στους χρόνους του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, 1520-1566*, Αθήνα 1987.
- ΦΩΤΕΙΝΟΣ, Γ.: *Νεαμονήσια*, Αθήνα 1865.
- Χ[ΑΜΟΥΔΟΠΟΥΛΟΣ], Μ[ΗΝΑΣ] Δ.: "Μνημείων γραπτών περιουσιναγωγή", *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 1, τχ. Γ' (1880) 33-34.
- ΧΑΤΖΙΔΑΚΗΣ, ΙΩΣΗΦ: *Ιστορία της νήσου Μήλου*, Αθήνα 2^η 1972.
- ΧΑΤΖΙΩΤΗΣ, ΚΩΝ.: "Τα νομίσματα της Ενετοκρατούμενης Κρήτης", *Νομισματικά Χρονικά* 3 (1974) 39-47.
- ΧΙΩΤΗΣ, ΠΑΝ.: *Ιστορικά Απομνημονεύματα*, τ. 1-6, Κέρκυρα-Ζάκυνθος 1849-1888.
- ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. Α.: *Η Ηλεία επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1950.
- Χ., Ν.Β.: "Χρονικά σημειώματα", *ΔΙΕΕ* 4 (1892) 693-696.
- ΨΥΛΛΑΣ, ΙΩΑΝ. Ν.: *Ιστορία της νήσου Κέας από των αρχαιότατων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Αθήνα 1921.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- AFETINAN, A.: *Aperçu général sur l'histoire économique de l'empire turc-ottoman*, Αγκυρα 21976.
- 'ALI: "Le prime monete e i primi aspri dell' Impero Ottomano", *Rivista Italiana di Numismatica* 4 (1921) 77-93.
- ANOYATIS-PELÉ, DIMITRIS: *Connaissance de la population et des productions de la Morée a travers un manuscrit anonyme de la fin du XVIIIe siècle*, Αθήνα 1987.
- ASDRACHAS, SPYROS: *Patmos entre l'Adriatique et la Méditerranée orientale pendant la deuxième moitié du XVIIIe siècle d'après les registres de Pothitos Xénos*, Thèse de doctorat στο Paris I, Παρίσι 1972.
- ASHTOR, ELYIAHU: "Pagamento in contanti e baratto nel commercio italiano di oltremare (secoli XIV-XVI)", *Storia d'Italia, Annali* 6, σ. 363-396.
- ATHANASSOPOULOS, ALKISTI: *Code 18 mai 1819- mars 1821. Un livre notarial de l'île d'Hydra*, DEA στο Paris I, Παρίσι 1982.
- AYMARD, MAURICE: *Venise, Raguse et le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVIe siècle*, Παρίσι S.E.V.P.E.N. 1966.
- BABINGER, FRANZ: "Contraffazioni ottomane dello zecchino veneziano nel XV secolo", Istituto italiano di numismatica, *Annali* (1956) 83-99.
- BABINGER, FRANZ: "A proposito delle coniazioni d'oro ottomane nel XV secolo sotto Murad II e Maometto II", *Rivista italiana di Numismatica* 2 (1957).
- BALESTRIERI, LUCCIO: *Banche pubbliche e problemi monetari a Venezia nei secoli XVIe-XVIIe*, Βενετία 1968.
- BARKAN, ÖMER-LUFTI: "Quelques observations sur l'organisation économique et sociale des villes ottomanes des XVIe et XVIIe siècles", *Les Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions*, VI, 2, Βουξέλλες 1956, σ. 289-311.
- BAYKAL, BEKIR SITKI: "Osmanli imparatorluğunda XVII ve XVIII. Yüzuillar boyunca para düzeni ile ilgili belgeler", *Belgeler*, τ. 4, n° 7-8 (1967) 49-77.
- BEAUJOUR, F.: *Schilderung des Handels von Griechenland, besonders der Stadt Thessalonich. Entworfen von... Herausgegeben von M.C. Sprengel*, τ. 7, Weimar 1801.
- BELDICEANU, N.: "La crise monétaire ottomane au XVIeme siècle et son influence sur les principautés roumaines", *Südost-Forschungen* 15/1 (1957) 70-86.
- BELDICEANU, N.: *Les actes des premiers Sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris*, Παρίσι, τ. 1 (1960), τ. 2 (1964).
- BELDICEANU, N.: "Recherches sur la reforme foncière de Mehmed II", *Acta Historica* 4 (1965) 25-39.
- BELDICEANU, N.: "Actes de Süleyman le Législateur concernant les mines de Srebrenica et Sase, Le monde ottoman...", *Var. Reprints*, τ. 1, Λονδίνο 1976, κερ. X.
- BELDICEANU, N.: "Biens monastiques d'après un registre ottoman de Trébizonde (1487)", *Revue des Etudes Byzantines* 35 (1977) 175-214.
- BELIN, F.: *Essais sur l'histoire économique de la Turquie d'après les écrivains originaux*, Παρίσι 1865.
- BELON DU MANS, PIERRE: *Les observations de plusieurs singularités et choses mémorables, trouvées en Grèce, Asie, Indée, Egypte, Arabie et autre pays étranges, redigées en trois livres*, Παρίσι 1588.
- BEROV, LJUBEN: *Dviženieto na cenite na Balkanite prez XVI-XIX v. evropejskata revolucija na cenite*, Σόφια 1976.
- BERTELÉ, TOMMASO: "Moneta veneziana e moneta bizantina (secoli XIIe-XVe)", Ag. Pertusi (a cura di-), *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, τ. 1, Φλωρεντία 1973, σ. 3-146.
- BERTELÉ, TOMMASO: *Numismatique byzantin suivie de deux études inédites sur les monnaies des Paleologues. Edition française mise à jour et augmentée de planches par Cecile Morrison, Wetten* 1978.
- BLANCHET, ADRIENJ.: *Nouveau manuel de numismatique de moyen Age et moderne*, τ. 2, Παρίσι 1890.
- BLOCH, MARC: "Esquisse d'une histoire monétaire de l'Europe", *Cahiers des Annales*, Παρίσι 1954.
- BONNEVILLE, PIERRE-FRÉDÉRIC: *Traité des monnaies d'or et d'argent qui circulent chez les différents peuples*, Παρίσι 1806.
- BORDIGNON, GIAMPAOLO: *Le monete della Repubblica Veneziana. (Appunti di numismatica)*, Castelfranco Veneto 1939.
- BOSCOVISH, RUGGIERO GIUSEPPE: *Giornale di un viaggio da Costantinopoli in Polonia*, Μπασιόνο 1784.
- BOUÉ, A.: *La Turquie d'Europe ou observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle, la statistique, les mœurs, les coutumes, l'archéologie, l'agriculture, l'industrie, le commerce*, τ. 2, Παρίσι 1840.
- BOYER-XAMBEU, MARIE-THÉRÈSE DELEPLACE, GHISLAIN GILLARD, LUCIEN: *Monnaie privée et pouvoir des princes*, Παρίσι 1986.
- BRAUDEL, FERNAND: "Note sull' economia del Mediterraneo nel XVII secolo", *Economia e Storia* 2 (1955).

- BRAUDEL, FERNAND: *Capitalismo e civiltà materiale (secoli XV-XVIII)*, Τορίνο 1977.
- BRAUDEL, FERNAND: "Les structures du quotidien: Le possible et l'impossible", *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle*, τ. 1, σ. 383-420. [=ελλ. έκδ. Υλικός Πολιτισμός, Οικονομία και Καπιταλισμός (15^{ος}-18^{ος} αιώνας), μτφρ. Αικατερίνη Ασδραχά, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τρόπεζας, τ. 1, Αθήνα 1995, σ. 471-518].
- BRAUDEL, F. - SPOONER, F.: "Les prix en Europe de 1450 à 1750", *Ecrits sur l'histoire* 2 (1990) 39-54.
- BRUE, BENJAMIN: *Journal de la campagne que le Grand vesir Ali Pacha a faite en 1715 pour la conquête de la Morée par Benjamin Brue, Interprète du roi pres la Porte Ottomane*, Παρίσι 1870.
- BUSINELLO, P.: *Staatssekretäers der Republik Venedig, historische Nachrichten von der Regierungsart, den Sitten und Gewohnheiten der osmanischen Monarchie*, Λειψία 1778.
- CAIZZI, BRUNO: *Industria, commercio e banca in Lombardia nel XVIII secolo*, Μιλάνο 1968.
- CARRIÈRE, CHARLES: "Réflexions sur le problème des monnaies et des métaux précieux en Méditerranée orientale, au XVIIIe siècle", *actes de Commerce de gros, commerce de détail dans les pays méditerranéens (XVIe-XIXe siècles)*, Νίκαια 1976, σ. 1-20.
- Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, τ. 8, Λονδίνο 1883.
- CESSI, ROBERTO: "Il consolato veneto e il porto di Salonichio alla metà del secolo XVIII", estratto dal *Giornale degli economisti e Rivista di statistica*, Ρώμη 1915, σ. 1-16.
- CHANDLER, R.: *Travels in Asia Minor and Greece ...*, τ. 1, Λονδίνο 1817.
- CHAUDHURI, K.N.: "Circuits monétaires internationaux, prix comparés et spécialisation économique, 1500-1750", JOHN DAY, *Etudes d'histoire monétaire XIIe-XIXe siècles*, Lille 1984, σ. 49-67.
- CIPOLLA, CARLO M.: *Money, Prices and Civilization in the Mediterranean World fifth to seventeenth century*, Cincinnati 1956.
- CIPOLLA, CARLO M.: *Le avventure della lira*, Μπολόνια 1975.
- CLARKE, ED.: *Travels in various countries ...*, τ. 2, Λονδίνο 1810.
- CLOGG, RICHARD: "The Smyrna Rebellion of 1797: Some documents from the British Archives", *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 3 (1982) 71-125.
- Collection of Voyages and Travels*, τ. 1, Λονδίνο 1745.
- Collezione di tavole monetarie di tutte le monete nobili che servono attualmente al Commercio, coniate nelle principali Zecche dell' Europa, dell' Asia, e della Barbaria...*, Βενετία 1796.
- COLLIGNON, MAXIME: "Le consul Jean Girau et sa relation de l'Attique au XVIIe siècle", *Memoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres*, Παρίσι 1913.
- COMIDAS, CORINO: *Descrizione topografica dello stato presente di Costantinopoli arricchita di figure umiliata alla sacra Maestà di Ferdinando IV Re delle due Sicilie da Corino Comidas de Carbognano costantinopolitano, cavaliere della S. Sede, e... dell'istessa M.S. in qualità di Dragomano presso il Real Ministro di S.M. Cat. in Costantinopoli*, Μπασάνο 1794.
- COUSINÉRY, E.M.: *Voyage dans la Macédoine, contenant des recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquités de ce pays*, Παρίσι 1831.
- CRUSIUS, MARTINUS: *Turcograeciae*, Βασιλεία 1584.
- DA SILVA, JOSÉ GENTIL: "La politique monétaire à Venise: Motifs techniques et motifs économiques", *Studi Veneziani* 11 (1969) 57-74.
- DA SILVA, JOSÉ GENTIL: "Forza-lavoro, deprezzamento della moneta e strategia del Capitale nel XVII secolo", *Rivista Storica Italiana* 84/4 (1972) 945-977.
- DA SILVA, JOSÉ GENTIL: "De la modernité du XVIe siècle au sevré mais riche XVIIe: sur les monnaies instrument politique", JOHN DAY, *Etudes d'histoire monétaire XIIe-XIXe siècles*, Lille 1984, σ. 397-421.
- DA SILVA, JOSÉ GENTIL: "Oro, monete, prezzi", *La Storia* 3 (1987) 191-212.
- DALLAWAY, JACQUES: *Constantinople Ancienne et Modern*, τ. 1, Παρίσι 1799.
- DASÌ, TOMÀS: *Estudio de los reales de a ocho*, Βαλένσια 1950.
- DAVICO, ROSALBA: "Oro argento, rame: moneta dei ricchi, moneta dei poveri", *Storia d'Italia, Annali* 6, σ. 470-519.
- DAY, JOHN: "Moneta metallica e moneta creditizia", *Storia d'Italia, Annali* 6, σ. 339-360.
- DESSERT, DANIEL: *Argent, pouvoir et société au Grand Siècle*, Παρίσι 1984.
- DODWELL, E.: *A classical and topographical tour through Greece, during the years 1801, 1805 and 1806*, τ. 1-2, Λονδίνο 1819.
- DOURSTHER, HORACE: *Dictionnaire universel de poids et mesures anciens et modernes contenant des tables des monnaies de tous les pays*, Βρυξέλλες 1840.
- DREUX, ROBERT DE: *Voyage en Turquie et un Grèce (1665-1669) publié et annoté par H. Pernot*, Παρίσι 1925.
- DU MONT: *Voyage de Mr. Du Mont a France, en Italie, en Allemagne...*, τ. 3, Χάγη 1699.

- ELDEM, EDHEM: "La circulation de la lettre de change entre la France et Constantinople au XVIIe siècle", *Empire ottomane in République le Turquie et la France*, Κωνσταντινούπολη-Παρίσι 1986, σ. 87-97.
- ELDEM, EDHEM: "The trade of precious metals and bills of exchange in Istanbul in the second half of the eighteenth century", *V. Milletlerarasi Türkiye sosyal ve iktisat Tarihi Kongresi. Tebliğler, Istanbul 21-25 Ağustos 1989*, Αγκυρα 1990, σ. 579-589.
- ELIADOU-HEMMERDINGER, DÉMOKRATIA: "Un pèlerin Tchèque à Chypre en août 1598", *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία, 14-19 Απριλίου 1969)*, τ. 3, μέρος Β', Λευκωσία 1973, σ. 121-124. *Encyclopédie de l'Islam*.
- ETON, WILLIAM: *A survey of the Turkish Empire in which are considered... by W. Eton Esq. many years resident in Turkey and in Russia*, Λονδίνο 41809.
- FARLANE, MAC: *Constantinople in 1828*, τ. 2, Λονδίνο 21829.
- FELLONI, GIUSEPPE: "Un système monétaire atypique: La monnaie de marc dans les foires de change genevoise, XVIe-XVIIIe siècle", JOHN DAY *Etudes d'histoire monétaire XIIe-XIXe siècles*, Lille 1984, σ. 249-260.
- FERRAND, G.: "Poids, mesures et monnaies des mers du sud aux XVe et XVIIe siècles", *Journal Asiatique* 16 (1920) 5-311.
- FERRO, M.: *Dizionario del diritto comune e veneto*, τ. 1, Βενετία 1771.
- FRANCI, RAFFAELLA-TOTI RIGARELLI, LAURA: *Introduzione all' aritmetica mercantile del medioevo e del rinascimento*, Σιέννα 1982.
- FRANGAKIS-SYRETT, ELENA: *The commerce of Smyrna in the eighteenth century, (1700-1820)*, Αθήνα 1992.
- FREY, ALBERT: "A Dictionary of Numismatic Names, their official and popular designations", *American Journal of Numismatic*, 1916, 50 (1917).
- GALLICCIOLLI, GIANBATTISTA: *Memorie venete, antiche profane ed ecclesiastiche*, τ. 1, Βενετία 1795.
- GELL, W.: *The Itinerary of Greece with a commentary on Pausanias and Strabo ... compiled in the years 1801-2-5-6*, Λονδίνο 1810.
- GERBER, HAIM: "The monetary system of the ottoman empire", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, τ. 25, μέρος 3 (1982) 308-325.
- GIBB, H.A.R. - BOWEN, HAROLD: *Islamic Society and the West*, τ. 1, μέρος 2, Λονδίνο 1957.
- GRIERSON, PH.: "La moneta veneziana nell' economia mediterranea nel Trecento et Quattrocento", *La civiltà veneziana de Quattrocento*, Βενετία 1957, σ. 77-97. [=Var. Reprints, Λονδίνο 1979, κεφ. XII].
- GRIERSON, PH.: "Le gillat ou carlin de Naples-Provence: le rayonnement de son type monétaire", *Catalogue de l'Exposition Centenaire de la Société française de numismatique 1865-1965*, Παρίσι 1965, σ. 43-56. [=Var. Reprints, Λονδίνο 1979, κεφ. XIII].
- GRIERSON, PH.: *Monnaies et monnayage. Introduction à la numismatique*, Παρίσι 1975.
- GRILLON, P.: "La croisière du Baron de Saint-Blancard 1537-1538", *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine* 15 (1968).
- GORINI, GIOVANNI: "Le imitazioni orientali dello zecchino veneziano considerazioni stilistiche", *Studi Venziani* 10 (1968) 587-597.
- GUER, M.: *Mœurs et usages des Turcs leur religion, leur gouvernement civil, militaire et politique*, τ. 2, Παρίσι 1747.
- HAMMER-PURGSTALL, J.: *Histoire de l'Empire Ottoman*, Παρίσι 1838.
- HANNANEL, AŠER - EŠKENAZI, ELI: *Fontes hebraici ad res oeconomicas socialesque terrarum balcanicarum saeculo XVI pertinentes*, τ. 1-2, Σόφια 1958, 1960.
- HANSON, J.O.: "Private Journal of a voyage from Smyrna to Venice", ed. A. Angelou, *The Annual of the British School of Archaeology at Athens* 66 (1971) 13-48.
- HASLUCK, F.W.: "On imitations of the venetian sequin struck for the Levant", *The Annual of the British School of Archaeology at Athens* 18 (1911-12) 261-264.
- HASLUCK, F.W.: "Contributions to the History of Levant Currencies", *The Annual of the British School of Archaeology at Athens* 19 (1912-13) 174-181.
- HASLUCK, F.W.: "Constantinata", reprinted from *Essays and Studies presented to William Ridgeway on his sixtieth birthday 6 August 1913*, Cambridge 1913.
- HASLUCK, F.W.: "The levantine coinage", *Numismatic chronicle* 1 (1921) 39-92.
- HENDY, M.F.: *Studies in the Byzantine Monetary Economy (c.300-1450)*, Cambridge 1985.
- HERZFELD, MARIANNE V.: "Zur Orienthandelspolitik Österreichs unter Maria Theresia in der Zeit von 1740-1771", *Archiv für österreichische Geschichte* 108 (Βιέννη 1920) 216-334.
- HEUSCHLING, XAV.: *L'Empire de Turquie. Territoire. Population. Gouvernement. Finances. Industrie agricole, manufacturière et commerciale...*, Βρυξέλλες-Παρίσι 1860.
- HOBHOUSE, J.C.: *A journey through Albania and other provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople*

- during the years 1809 and 1810, τ. 1-2, Λονδίνο 1813.
- HOLLAND, H.: *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, etc. during the years 1812 and 1813*, Λονδίνο 1815.
- HUGHES, T.S.: *Travels in Sicily, Greece and Albania*, τ. 2, Λονδίνο 1820.
- ILIADOU, DÉMOCRATIE: *Inventaire des documents des Archives de la Chambre de Commerce de Marseille. Lemme Salonique (XVIIe-XVIIIe siècles)*, IMXA, Θεσσαλονίκη 1981.
- ILIESCU, OCTAVIAN: *Les monnaies, Istanbul à la jonction des cultures Balcaniques, Méditerranéennes, Slaves et Orientales, aux XVIe-XIXe siècles*, Βουκουρέστι 1977.
- ILIESCU, OCTAVIAN: "La monnaie vénitienne dans les pays roumains de 1202 à 1500", *RESEE* 15/2 (1977) 355-361.
- ILIESCU, OCTAVIAN: "Economia monetară a țării Românești în timpul lui Mihai Viteazul", *Revista istorică* 4, n° 5-6 (Μάιος-Ιούν. 1993) 427-456.
- INALCIK, HALIL: "Adâletnâmeler", *Belgeler* II/3-4 (1967).
- IŞIKSAL TURGUT: "Kanuni devrinin son yılların da Osmanlı İmparatorluğu'na para durumu", *BTTD* 3.15 (Δεκ. 1968) 66-68.
- ISSAWI, CHARLES: *The Economic History of the Turkey 1800-1914*, Λονδίνο x.x.
- IVES, HERBERT E.: *The Venetian Gold Ducat and its Imitations*, Ν. Υόρκη 1954.
- JENNINGS, RONALD C.: "Loans and credit in Early 17th century Ottoman Judicial Records. The Sharia Court of Anatolian Kaxseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, τ. 16, μέρος 2-3 (1973) 168-216.
- KAFADAR, CEMAL: "Les troubles monétaires de la fin du XVIe siècle et la prise de conscience ottomane du déclin", *Annales* 2 (mars-avril 1991) 381-400.
- KARANATSIS, CONSTANTIN: *Les marchés en Epire et leur univers XVIIIe-XIXe siècle*, Thèse de doctorat στο Paris I, τ. 1-2, Παρίσι 1993.
- KLEEMANN, N.E.: *Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova, durch die Butschick-Tartarey über Causchan, Bender, durch die Nogeu-Tartarey in die Crimm, dann von Kaffa nach Konstantinopel, nach Smirna und durch den Archipelagum nach Triest und Wien, in den Jahren 1768, 1769 und 1770*, Λειψία 1773.
- KÜTÜKOĞLU, MÜBAHAT: "1009 (1600) tarihli Narh Defterine göre istanbul da çeşidli eşya ve hizmet fiatları", *TaED* 9 (1978) 1-85.
- LAMBROS, P.: "Monnaies inédites de Raimond Zacosta (1461-1467)", *Bulletin de Correspondance Hellénique* (1877) 171-173.
- LANE, FRED. C.: "Exportations vénitiennes d'or et d'argent de 1200 à 1450", *JOHN DAY Etudes d'histoire monétaire XIIe-XIXe siècles*, Lille 1984, σ. 29-48.
- LANE, FRED. C. - MÜLLER, REINH. C.: *Money and Banking in Medieval and Renaissance Venice*, τ. 1, *Coins and Moneys of Account*, Βαλτιμόρη - Λονδίνο x.x.
- LANE-POOLE, STANLEY: *The coins of the Turks*, Λονδίνο 1883.
- LAZARI, VINCENZO: *Le monete dei possedimenti veneziani di oltremare e di terraterma*, Βενετία 1851.
- Le Miroir de l'Empire Ottoman*, τ. 1, Λυών 1680.
- LECHEVALIER, J. B.: *Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin*, τ. 2., Παρίσι 1800, σ. 211-214.
- Lettre de M. de Peyssonel*, Αμστερνταμ 1785.
- LUEDEKE, CHR.W.: *Beschreibung des Türkischen Reiches nach seiner Religions und Staatsverfassung in der letzten Hälfte des achtzehnten Jahrhunderts mit Kupfern von ...*, Λειψία 1780-1789.
- LUNZI, ERMANO: *Della condizione politica delle Isole Ionie sotto il dominio veneto*, Βενετία 1858.
- MACGILL, T.: *Travels in Turkey, Italy and Russia during the years 1803, 1804, 1805 and 1806 with an account of some of the Greek islands*, τ. 1, Λονδίνο 1808.
- MAGATTI, E.: "Il mercato monetario veneziano alla fine del secolo XVI", *Nuovo archivio veneto*, N.S., 27 (1914) 245-323.
- MAJER, GIOVANNINA: "L'officina monetaria della repubblica di Venezia", *Archivio Veneto* 52-53 (1953) 28-44.
- MAJER, GIOVANNINA: "Imitazioni e Contraffazioni dello zecchino veneziano", *Congres international de Numismatique, Paris 6-11 juillet 1953* 2 (1957) 391-399.
- MALTEZOU, CHRYSIA: "Métiers et salaires en Crète vénitienne (XVe siècle)", *Byzantinische Forschungen* 12 (1987) 321-341.
- MANDICH, GIULIO: "Formule monetarie veneziane del periodo 1619-1650", *Studi in onore di Armando Saporì*, τ. 2, Μιλάνο 1957, σ. 1143-1183.
- MANDICH, GIULIO: "Monete di conto veneziane in un libro di commercio del 1336-1339", *Studi Veneziani*, N.S. 8 (1984).
- MANTRAN, ROBERT: *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Παρίσι 1962.
- MANTRAN, ROBERT: "Politique, économie et monnaie dans l'Empire Ottoman au XVIIe siècle," Πρακτικά Συνεδρίου, 11-13 Ιουλίου 1977 *Social and Economic History of Turkey (1071-1920)*, Αγκυρα 1980, σ. 123-125.
- MARSIGLI, CONTE DI: *Stato militare dell' imperio ottomano*, τ. 1, Χάγη-Αμστερνταμ 1732.
- MARTINORI, EDOARDO: *La moneta*. Vocabolario generale, ανατύπωση Ρώμη 1977.
- MASSON PAUL: *Histoire du commerce français dans le Levant*, Παρίσι 1911.

- MAXIM, MIHAI: "Considération sur la circulation monétaire dans les pays roumains et l'empire ottoman dans la seconde moitié du XVIe siècle", *Revue des études sud-est européennes* 13/3 (1975) 407-415.
- MIARI, FULCIO: *Sul valore della moneta estera ragguagliata a quella veneziana*, Βενετία 1893.
- MIKLOSICH, F. - MÜLLER, I.: *Acta et Diplomata*, 5 (1887).
- MIRONE, DE: *Mémoires et aventures secrètes et curieuses d'un voyage du Levant*, Λιέγη 1731.
- Money. From cowrie shells to credit cards*, έκδ. Zoe Cribb, 1984.
- MOSCHOPOULOS, DENIS: *Administration publique et idées politiques dans les îles Ioniennes pendant la seconde domination française (1807-1814)*, thèse de doctorat στο Paris I, τ. 2, Παρίσι 1990.
- MURGESCU, BOGDAN: "Plăți externe, fiscalitate și economie monetară în țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea", *Revista istorică*, serie nouă, τ. 4, n° 5-6 (Μάιος-Ιούν. 1993) 457-471.
- NANNINGA, J. G.: *Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen handel, vierde deel: 1765-1826, tweede stuk, S'*. Gravenhage 1966.
- NEF, JOHN U.: "Silver production in Central Europe", *Journal of Political Economy* 49 (1941) 575-591.
- NELKENBRECHER, J. C.: *Taschenbuch der neuesten Muenz-, Maass- und Gewichtsverfassung aller Laender und Oerter*, ..., Παράγα 1802.
- NOIRET, HIPPOLYTE: *Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination Venitienne en Crète de 1380 à 1485*, Παρίσι 1892.
- NORBERT - DECHANT, P.: "Beitrag zur Numismatik des Johanniter ordens auf Rhodus", *Wien. Numismat. Monatshefte* 4 (1869).
- "Numismatique mahométane. Extrait de l'Eho de l'Orient, journal de Smyrne. [signé] G.H.G." - *Revue de l'Orient. Bulletin de la société orientale*, τ. 4, Cahiers 13-16, Παρίσι 1844, σ. 41-51.
- OHSSON, MOURADZA D': *Tableau Général de l'Empere Ottoman*, τ. 7, Παρίσι 1824.
- ORFINO, VICENZO: *Monete italiane. Dallo zecchino veneziano alle monete attuali e vaticano*, Μέσστρε-Βενετία 1967.
- PADOVAN, VINCENZO: *Le monete dei veneziani*, Βενετία 31881.
- PADOVAN, VINCENZO: *Il ducato d'oro della republica veneta detto poi zecchio*, Βενετία 1883.
- PAKALIN, MEHMET ZEKI: *Tarih deyimleri, ve terimleri Sözlüğü*, τ. 2, Κωνσταντινούπολη 1951.
- PAMUK ŞEVKET: "Money in the Ottoman Empire, 1326-1914", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, έκδ. H. Inalcik - D. Quataert, Cambridge 1995, σ. 947-985.
- PAPADOPOLI, NICOLÒ: "Di alcune monete veneziane per Candia", ανάτ. απο *Archivio Veneto*, τ. 2, μέρος 2, Βενετία 1871.
- PAPADOPOLI, NICOLÒ: *Le monete anonime di Venezia dal 1472 al 1605*, Μπολόνια 1874.
- PAPADOPOLI, NICOLÒ: *Sul valore della moneta veneziana. Saggio letto nella ...*, il 26 Gen. 1885, Βενετία 1885.
- PAPADOPOLI, NICOLÒ: *Le monete di Venezia*, τ. 1-3, Βενετία 1893-1919.
- PARIS, ROBERT: *Histoire du commerce de Marseille, τ. V, de 1660 à 1789: Le Levant*, Παρίσι 1957.
- PEGNES, L'ABBÈ: *Histoire et Phénomènes du volcan et des îles volcaniques du Santorin*, Παρίσι 1842.
- PERE, N.: *Osmanlılarda madeni paralar (Les monnaies métalliques ottomanes)*, Κωνσταντινούπολη 1968.
- PFÄFFENHOFFEN, F. DE: *Essais sur les aspres commenats ou blancs d'argents de tre Pisonde*, Παρίσι 1874.
- POJAGO, G.: *Le leggi municipali delle Isole Ionie dal anno 1386 fino alla caduta della Repubblica Veneta*, τ. 1-2, Κέκκυρα 1846.
- POPA, MIRCEA, N.: *La circulation monétaire et l'évolution des prix en Valachie (1774-1831)*, Βουκουρέστι 1978.
- POUQUEVILLE, F.C.H.L.: *Histoire de la régénération de la Grèce comprenant le précis des événements depuis 1740 jusqu'en 1824*, τ. 1, Παρίσι 1825.
- POUQUEVILLE, F.C.H.L.: *Voyage de la Grèce. Deuxième édition, revue, corrigée et augmentée*, τ. 1-6, Παρίσι 1826-1827.
- PROMIS, DOM.: *La zecca di Scio durante il dominio dei Genovesi*, Τορίνο 1865.
- RICAUT, P.: *The History of the Turkey. 1679-1700*, Λονδίνο 1700.
- RICHARD JEAN (avec la collaboration de Théodore Papadopoulos): *Le livre des remembrances de la société en Royaume de Chypre (1468-1764)*, Λευκωσία 1983.
- RIZAJ, SKENDER: "Counterfeit of Money on the Balkan peninsula from the XV to the XVII century", *Balkanica* 1 (1970) 71-79.
- RHOADS, MURPHEY: "Silver Production in Rumelia. According to an Official Ottoman Report Circa 1600", *Südost-Forschungen* 39 (1980) 75-104.
- SAHILLIOĞLU, H.: *Bir mültezim zimem defterine göre XV. yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataalari*, Κωνσταντινούπολη 1963.
- SAHILLIOĞLU, H.: "XVII Asrin ilk yarısında Istanbul 'da tedavüldeki sikkelerin râici", *Belgeler* 1/2 (1965) 228-233.
- SAHILLIOĞLU, H.: "Années sives et crises monétaires dans l'Empire Ottoman", *Annales ESC* 24/5 (1969) 1070-1091.
- SAHILLIOĞLU, H.: *World money and precious metal movement in Ottoman monetary history, 1300-1750*, Pre-Modern

- Monetary History Workshop, University of Wisconsin, 1977.
- SAHILLIOĞLU, H., Süleyman II ve Ahmed II Dömeni: Bakir paraya dayanan enflasyon devresi 1687-1691 (1099-1103 H.), *Türk Numismatik Derneği Yayinlari* 10 (1982) 7-39.
- SAHILLIOĞLU, H.: "The role of international monetary and metal movements in Ottoman monetary history 1300-1750", *Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds*, ed. by J.F. Richards, Carolina Academic Press, σ. 269-303
- SAINT - PRIEST: *Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie*, Παρίσι 1877.
- SALOMÃO, LILIAN DA FONSECA: "L'or du Brésil, et le rôle de régulateur monétaire du monde méditerranéen (XVIIIe siècle)", *Actes du IIe Colloque International d'Histoire (Athènes, 18-25 sept. 1983)*, τ. 1, Αθήνα 1985, σ. 321-333.
- SANTAMAS, M.L.: "Turkish coins in British Cyprus", *Κυπριακά Σπουδαί* 37 (1973) 163-173.
- SASS, BENJAMIN: "The silver and billon coins minted at Constantinople under Sultan Mahmud II (1223-1255 H)", *The American Numismatic Society Museum Notes* 18 (1972) 167-175.
- SATHAS, C.N.: *Documents inédites relatifs à l'histoire de la Grèce (=MHH)*, τ. 1-9, Παρίσι 1880-1890.
- SAUVAIRE, H.: "Matériaux pour servir à l'histoire de la numismatique et de la metrologie musulmanes", *Journal Asiatique* 14 (1879) 455-533, 15 (1880) 228-277, 421-478, 16 (1881) 499-516, 19 (1882) 23-77, 97-163, 281-327.
- SAY, JEAN-BAPTISTE: *Traité d'économie politique*, τ. 1, Παρίσι 1819.
- SCHILBACH, ERICH: *Byzantinische metrologische quellen*, Ντύσελντορφ 1970.
- SCHRÖTTER, FR. VON: *Wörterbuch der Münzkunde*, Βερολίνο-Λειψία 1930.
- SCROFANI, XAVIER: *Voyage en Grèce fait en 1794 et 1795*, τ. 3, Παρίσι-Στρασβούργο 1801.
- SEVINÇ, NECDET: *Osmanli Sosyal ve Ekonomik Düzeni*, Κωνσταντινούπολη 1985.
- SLOT, B.J.: "Καθολικά εκκλησιαί Κιμώλου και των πέριξ νήσων", *Κιμωλιακά* 5 (1974) 51-304.
- SOMAVERA, AL. DA: *Θησαυρός της ρωμαϊκής και φραγκικής γλώσσας (=Tesoro della lingua greca-volgare)*, Παρίσι 1709.
- SOTIRIOU, G.: "Le chateau fort de Chloumutzi e son atelier monétaire de tournois de Glarence", *Journal International d'Archéologique Numismatique* 19 (1918-19) 273-279.
- SPUFFORD, PETER: "Le rôle de la monnaie dans la révolution commerciale du XIIIe siècle", JOHN DAY, *Etudes d'histoire monétaire XIIe-XIXe siècles*, Lille 1984, σ. 355-395.
- STAHL, ALAN M.: "European Coinage in Greece after the Fourth Crusade", *Mediterranean Historical Review*, τ. 4, n°. 2, Δεκ. 1982, σ. 356-363.
- STAHL, ALAN M.: "Venetian coinage in medieval Greece", *Actes du IIe Colloque international d'histoire (Athènes, 18-25 sept. 1983)*, τ. 1, Αθήνα 1985, σ. 365-373.
- STAMATOYANNOPOULOU, MARIA: *Société rurale et industrie textile: Le cas d'Ayia en Thessalie Ottomane (1780-1810)*. Thèse de 3ème cycle, Παρίσι 1984.
- STURDZA: "Übersicht del Munzen und Medaillen des Furstenthums Rumanien", *Num. Zeitschrift* (1873) 44-129.
- SVORONOS, N.G.: *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Παρίσι 1956.
- TABAKOĞLU, AHMET: *Türk iktisat tarihi*, Κωνσταντινούπολη 1986.
- TAVERNIER, J. B.: *Nouvelle relation de l'Intérieur du Serrail du Grand Seigneur*, Παρίσι 1675.
- THÉVENOT, JEAN DE: *Relation d'un voyage au Levant*, τ. 1, Παρίσι 1665.
- THORNTON, THOMAS: *The present state of Turkey*, τ. 2, Λονδίνο 1809.
- TOTT, BARON DE: *Mémoires du Baron de Tott, sur les Turcs et les Tartares, première partie*, τ. 1-2, Maestricht 1786.
- TOURNEFORT, JOSEPH PITTON DE: *Voyage d'un botaniste I. L'archipel grec*, επανέκδοση Παρίσι 1982.
- TOURNEFORT, JOSEPH PITTON DE: *Relation d'un voyage du Levant*, τ. 1, Παρίσι 1717.
- TSENOGLOU, ELENI: *Recherche sur l' habitat et la société de l'île de Castellorizo*, Thèse de doctorat στο Paris I, τ. 2, Παρίσι 1985.
- TUCCI, UGO: "L'avventura orientale del tallero veneziano nel XVIII Secolo", *Archivio Veneto* 113 (1979) 71-130.
- TUCCI, UGO: "le rapport or/argent dans l'économie monétaire européenne du XVIIIe siècle", JOHN DAY, *Etudes d'histoire monétaire XIIe-XIXe siècles*, Lille 1984, σ. 335-351.
- TURNER, WILLIAM, ESQ.: *Journal of a tour in the Levant*, τ. 1-3, Λονδίνο 1820.
- ÜBERSICHT des türkischen Handels über Semlin, mit den öesterreichischen Staaten, vom 1sten Nov. 1795 bis 31sten October 1796, Gotha, 1797.
- "Unpublished manuscripts of a traveller in the East", *The Oriental Herald and Journal of General Literature*, 10 (1826).
- USHER, ABBOTT P.: "Il movimento generale dei prezzi del grano in Francia dal 1350 al 1788", *I prezzi in Europa dal XIII secolo a oggi*, Τογόνο 1976, σ. 27-46.
- VALIERO, ANDREA: *Historia della guerra di Candia*, Βενετία 1679.
- VAN CAUWENBERGHE EDOLY H.G. (ed.): *Money, Coins and Commerce: Essays in the Monetary History of Asia and*

- Europe*, Leuven University Press 1992.
- VILAR, PIERRE: *Oro e moneta nella storia 1450-1920*, Μπάρι 1971.
- VILLAMONT, S^r DE: *Les voyages du Sr de Villamont diviser en trois livres, livre 3ème*, Pouéy 1610.
- VINAVER, VUK: "Monetarna kriza u Turskoj (1575-1650)", *Istoriski Pregled* 3-4 (1958) 113-153.
- VINAVER, VUK: "Der venezianische goldzechin in der republik Ragusa", *Bollettino dell' Istituto di Storia della società e dello stato Veneziano* 4 (1962) 106-175.
- VINAVER, VUK: *Pregled Istorije novca u Jugoslovenskim zemljama XVI-XVIII vek*, (*Aperçu de l'histoire des monnaies aux pays Yougoslaves du XVIe au XVIIIe siècles*), Βελιγράδι 1970.
- VIQUESNEL, A.: *Voyage dans la Turquie d'Europe. Description physique et géologique de la Thrace, par Ouvrage publié sous les auspices de M. le Ministre de l'instruction publique*, τ. 2, Παρίσι 1868.
- VOGUE, MELCHIOR DE: "Monnaies inédites des croisades", *Revue numismatique* 9 (1863).
- WALPOLE, ROBERT: *Travels in various countries of the East; being a continuation of memoirs relating to European and Asiatic Turkey e.t.c.*, Λονδίνο 1820.
- WATSON, ANDREW M.: "Back to Gold - and Silver", *The Economic History Review*, S. Serie, τ. 20, τχ. 1 (1967) 1-34.
- WILLIAMS, H.W.: *Travels in Italy, Greece and the Ionian Islands*, τ. 2, Εδιμβούργο 1820.
- ZAKYTHINOS, D.A.: "Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIIIe au XVe siècle", *L'Hellénisme contemporain*, Αθήνα 1948, σ. 1-149.

EYPETHPIO

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- Αβδούλ Μετζίτ (Abdul-Medjid) 29, 31, 103
Αβδούλ Χαμίτ Α΄ 107, 111
Αβυσσηνία 155
Αγγλία 15, 17, 18, 51, 120· Αγγλοι 24, 51, 61, 120, 163, 177
αγγλοκρατία 31, 69, 168
Αγιά 38,70
αγιοκωνσταντινάτο 57, 129
αγιολογικά κείμενα 55
Άγιος Μάρκος (Βενετία) 131
Άγιος Σίλας (Κρήτης) 123
Άγιος Φίλιππος (Τραπεζούντα) 58
αγορά 4, 6, 8, 13, 14, 15, 33, 44, 53, 60, 64, 68, 72, 78, 79, 113, 120, 121, 122, 123, 132, 138, 173, 174, 175, 177, 180, 186· ανατολική (Ανατολής) 5, 47, 48, 49, 50, 51, 62, 106, 119, 120, 135, 137, 141, 152, 156, 165, 169, 178, 187· διαρκής 52· ελληνική 14, 136· εσωτερική 35· Ευρώπης 15, 19· Θεσσαλονίκης 32· ιταλική 120· κρητική 61, 177· μαύρη 79· οθωμανική (τουρκική) 19, 47, 107, 156, 161
αγοραπωλησία 33
Αδανα 101
Αδριανούπολη 28, 30, 33, 43
Αθανασίου, Αφοί 52
Αθήνα 21, 61, 67, 153, 156, 165, 178, 180, 185
Αθηνά, εφημερίδα 93
Αιγαίου, νησιά 51, 60, 73, 75, 117, 151, 178, 182· αιγαίοπελαγίτικος χώρος 67
Αίγυπτος 27, 28, 51, 52, 71, 84, 88, 90, 92, 101, 102, 108, 118, 122, 136, 153, 156, 175, 184
Αλβανία 76, 144, 145, 149, 178, 185· Αλβανοί 19, 164, 188· Αρβανίτες (-τισες) 37
Αλγέρι 19, 89, 108, 138, 165
Αλεξάνδρεια 49, 53, 62, 109, 120, 138, 161
Αλέπι 30, 156
Αλή-Πασάς 46, 57, 72, 94, 122, 181, 182· Μέγας Βεζύρης 90
αλλοίωση νομίματος 47, 50, 83, 84, 85, 86, 96, 98, 101, 103, 106, 108, 122, 140, 146, 167, 171, 173, 174, 179, 186
αλμάρκο· βλ. μάρκο γερμανικό
αμανάτι 39
Αμάριο Κρήτης 65, 133
Αμερική 16, 26· ανακάλυψη 14
Αμμόχωστος 127
Αμοργός 182, 185
Αμπελάκια 132
αμπουκέλ (abou-kelb) 67, 121, 156
Ανάπλι 61, 62· βλ. και Ναύπλιο
αναπολιτάνικο· βλ. τάλιφο Νεάπολης
αναργυρία 19· βλ. και αχρηματία
Ανατολή 8, 14, 15, 18, 19, 20, 24, 26, 36, 47, 48, 49, 50, 52, 54, 59, 60, 62, 63, 64, 68, 70, 74, 83, 84, 88, 89, 94, 99, 119, 120, 121, 123, 124, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 141, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 173, 177, 184, 185· Απω 16, 94
αναχώνευση 24, 32, 33, 47, 49, 50, 84, 85, 86, 100, 104, 173, 176, 178, 185
Ανδηγαυοί 146
Ανδρος 153, 163, 165
αντίδραση πληθυσμού 32, 33, 43, 72-81, 118, 186, 187, 188· βλ. και εξέγερση
αντιστοιχία, νομισματική 3, 5, 9, 41, 42, 43, 44, 45, 66, 73, 79, 80, 91, 92, 102, 122, 126, 135
αποθησαύριση 13, 26, 35, 36, 40, 54-58, 68, 84, 94, 97, 136, 156, 159, 173· βλ. και θησαυρισμός
αποτίμηση νομίματος 47, 143, 179
απονομισματοποίηση 35, 56, 85, 94
Αποστόλης Μιχ. 124
αποταμίευση 4, 58, 67, 134
Αραβία 155· Αραβες χρονικογράφοι 175
Αργος 44, 23, 108, 181, 185
Αργοστόλι 132, 142, 143, 146, 158
αργυραμοιβός 5, 74, 75, 107, 185
αργυρίνους 151
αργύριο 100, 106, 124, 151, 160
αργυροκοπτείο 123
αργυρορυχείο 17, 29, 30
άργυρος 15, 16, 17, 18, 19, 21, 26, 29, 35, 37, 38, 44, 48, 57, 73, 83, 92, 96, 97, 140, 143, 148, 161, 167, 173, 175, 179, 180· βλ. και ασήμι
αργυροχοΐα 184
Αργυρούπολη Πόντου 30
Αριές Φιλίπ 38
άρματα 38, 39, 40
αρματολοί 38, 94
Αρμένιοι 33
Αρσάν-Ογλού, οικογένεια 30
Αρτα 47, 48, 52, 68, 93, 183
αρχαιολογικά ευρήματα 57
ασενιά (ασιγνάτζια, ασσινιάτα) 22
ασήμι 15, 16, 17, 18, 26, 29, 31, 32, 33, 35, 38, 39, 41, 51, 64, 89, 94, 107, 114, 122, 142, 174, 176, 185· αμερι-

- κάνικο 17· βλ. και άργυρος
 ασημοχρύσαφο 58
 Ασία 15, 24, 30
 ασσαρία 140
 ασλάνι (αστλάνι, ασουλάνι, arslan) 20, 37, 43, 55, 64, 71, 90, 100, 104, 105, 110, 123, 125, 152, 155, 156, 157, 160, 163, 177, 179, 181· γερό 156, 157· γρόσι 41, 42, 108· κίβδηλο 180· μπουτουίνικο 108· ολλανδικό 121, 156· πολιτικό 108
 άσπρο (akce) 17, 19, 20, 29, 30, 31, 33, 38, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 50, 54, 57, 65, 67, 70, 72, 75, 76, 77, 79, 80, 83, 84, 86, 88, 95, 96, 98, 100, 103, 104, 105, 108, 110, 111, 113, 115, 116, 117, 119, 130, 135, 140, 141, 148, 152, 157, 163, 174, 177, 185, 187, 188· αλλοιωμένο 96, 98, 100· άτυχο 98· βαρύ 85· βυζαντινό 100, 139· γερό 98· ζουγνούφικο 98, 100, 177· καλό 99· κάλπικο (κίβδηλο) 97, 98, 172, 174, 175, 176· κόκκινο 98· κομνηνάτο (Κομνηνών) 83, 139· κυρμανουηλάτο 139· Κύπρου 139· λευκό (beyaz-akce) 98· λαμπερό (zil) 98· λιανό 100· μεγάλο, μικρό 97· νέο 99· Οτουμανίας 100· osmanî 95· παστρικό 98· πολλαπλάσια 100, 101, 102· Ρόδου 139· sağ 98· στασιακό 139· στερεό 99· Τάνας 139· τζουρούνικο (zürük) 100· τραχύ 126· υποτιμημένο 108· φράγκικο 100, 139· χάλκινο 115, 186· Χίου 139· χοντρό 99
 Αττική 178
 Αυστρία 22, 51, 135, 155, 162, 163, 177
 Αφεντούλης Γεώργιος 29
 Αφρική 17· Βόρειος 30, 109, 153, 154
 Αχαΐας, ηγεμόνες 144
 Αχμέτ Γ΄ 107
 αχρηματία 43, 63, 84· βλ. και αναγυρία
 Αψβούργων, κτήσεις 18

 Βαγιαζήτ, σουλτάνος 30, 124
 βαγιόκος (bajocco) 70, 96, 168
 Βαγδάτη 30
 Βαλάντοβο 38
 Βαλέτας Σπ. 188
 Βαλκάνια 3, 18, 47, 59, 70, 171, 175, 177, 184
 Βαρόσι Ιωαννίνων 110
 βαρούζι 56
 Βασδραβέλλης Ιωανν. 75
 βασιλικό· βλ. φλωρί κρεμέζικο
 Βελιγράδι 38, 177
 Βενετία 5, 9, 15, 22, 27, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 60, 61, 62, 66, 69, 88, 109, 120, 121, 124, 127, 131, 134, 135, 137, 139, 141, 143, 144, 145, 147, 153, 157, 158, 161, 162, 168, 173, 177, 184· Βενετοί 63, 64, 79, 83, 148, 157, 159, 163, 180· βενετοκρατία 3, 64, 65, 146· βενετοκρατούμενες περιοχές 10, 20, 27, 60, 64, 65, 70, 74, 123, 127, 128, 131, 141, 159, 162· βάιλος 48, 113, 178· διοίκηση 46· κατάκτηση 66· κτήσεις 74, 143, 144, 145, 147, 160, 169· πρόξενος 79, 178
 βενέτικο 4, 45, 56, 65, 66, 67, 89, 108, 122, 130· βλ. και νόμισμα
 Βιέννη 48, 53, 114, 120, 132, 160
 βιζανές 180
 Βίκτωρ-Εμμανουήλ Α΄ 137
 Βλαστός Ιωάνν. 167
 Βλαχία 27, 41, 42, 166
 Βοδενά 180
 βοϊδάτοι 124
 Βόλος 155
 Βοσνία 177
 Βούδα 124
 Βουλγαρία 38
 Βραγαδίνος Μαρκαντώνιος 127
 Βραζιλία 17
 βυζάντιο (besant) 14, 17, 126, 127, 139, 151
 Βυζάντιο, βυζαντινοί χρόνοι, βυζαντινό κράτος 14, 17, 55, 83, 119, 124, 129, 139, 187

 γαζέτα 20, 31, 46, 65, 66, 69, 70, 100, 103, 128, 129, 144, 146, 155, 158, 167, 168· απλή 144· βενετσιάνικη 70· διπλή 144· χάλκινη 144, 145, 167
 Γαζής Ανθ. 164
 γαζοφυλάκιο 174
 Γαλαξείδι 37
 Γαλλία 17, 18, 47, 48, 49, 51, 115, 117, 141, 142, 143, 180, 184, 187· Γάλλοι 62, 64, 121, 146, 165, 177· πρόξενοι 48, 138, 154, 180, 187 (Αρτας)
 Γαστούνη 178
 γάστρα 100
 γεδίκ 115, 118
 Γενεύη 178
 Γεμιστός Γ. 14
 Γενικός Προβλεπτής Μοριά, Νήσων 69
 Γενίτσαροι 28, 72, 78, 108
 Γένοβα 24, 51, 53, 62, 67, 120, 123, 149, 151, 153, 161, 178
 Γερμανία 162, 163
 γερμιλίκι (γιομιλίκι, εργαλίκι, yirmilik) 45, 110, 112
 Γεωργία (περιοχή Ρωσίας) 70
 Γεώργιος Γ΄ Αγγλίας 150
 γιαζιτζή-εφένδης 32
 γιαλδίτζι (γιαλντίτζ, yaldiz) 45, 75, 130· βλ. και τσεκίνι

- Γιάννενα 45, 61, 73, 113, 122, 171, 181, 182
 γιλιάτο· βλ. *gigliato*
 γιουρούκης 20
 γκισούρ μαγκούρ 34· βλ. και *mangir*
 Γλαρέντζα 126, 144, 147
 Γλυζώνιος 140
 γράνα 132
 γρατζία 166
 Γρηγόριος ΙΓ΄, πάπας 136
 Γρηγόριος Δέκρων 86
 γρόπος (γρούπο, γροπέτο) 52, 53, 123· βλ. και *gropo*
 γροσ(σ)έτο 5, 129, 149
 γρόσι 4, 5, 9, 20, 24, 33, 36, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 50, 55, 56, 57, 65, 67, 68, 74, 75, 77, 78, 79, 81, 85, 86, 90, 91, 93, 94, 96, 99, 100, 102, 103, 105, 107, 108, 109, 110, 112, 121, 122, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 150, 151, 153, 154, 157, 160, 161, 164, 168, 174, 177, 182, 188· αιγυπτιακό 106, 108· αραβικό 106· ασλά-νι 156· γερμανικό 153· γερό 107, 108, 154, ζακυνθινό 106· Ιμπραήμ 163· ισπανικό 119· κίβδηλο 107, 176· μπατούτο 108· νέο 33· ξένο 101, 106· παλαιό 112· πολλαπλάσια 111· ρεάλι 152, 153· σεβίλι 108· υποδιαίρεσεις 110· υποτίμηση 46, 107· χάλκινο 107
 γροσοπίνακο 19
 γροσσίκι 166
 γροσσο(-σιο) 150, 151
 γροχίο 150
- Δαλματία 3, 144, 145· Δαλματικές ακτές 116
 Δαμασκός 30
 Δαμιλάς Αντ. 124
 δανδολίνειο 6
 δάνειο (δανεισμός) 39, 51, 60, 62, 73, 74, 154· Ελληνικό 121, 151
 Δανιήλ Τριπόλεως 85
 Δανιήλ, παπάς 65
 Δασκαλογιάννης 131
 δεκα(ε)νάρι 112
 δεκαεπτάρι 162
 δεκάρι (ρούπι) 110
 δεκάτη 46
 Δεληγιάννης Ανάστος, Θεοδωράκης, Κανέλλος, Κωνσταντάκης, Πανάγος 67
 Δημητσάνα, Δημητσανίτες 179
 δημοσιονομικά 8· δημοσιονομική κατάσταση οθωμανικής αυτοκρατορίας 96· κρίση 18, 19, 93· μηχανισμός 186· σύστημα οθωμανικό 54· πολιτική οθωμανική 120
 δημοτική ποίηση 39
 δηνάριο (δηνέριο, denaro) 111, 139, 140, 141, 142, 146, 147, 148, 149, 158· Ραγούζας 38· βλ. και τορνέσι
 διαθήκη 4, 37, 54, 55, 56, 70, 95, 106
 διατίμηση 9, 36, 72, 73, 74, 75, 84, 109, 122, 132, 134, 135, 136, 153, 161, 172, 177· βλ. και ταρίφα
 διγάζετο 129, 146, 149
 διμεταλλισμός 16, 17, 73
 δινερικώς 146
 διπλόγροσο (δίγροσο) 56, 112, 184· βλ. και *ικιλίκι*
 διομολογήσεις 119
 δίστηλο 154, 157· βλ. και τάλιρο ισπανικό
 διττόβολο 168
 δόγης 28, 69, 131
 δόλαρο (δόρολο) 151, 159· βλ. και τάλιρο
 Δούζογλου, Αφεί 25
 Δούκας Κων. 100, 124, 129
 δουκάτο 5, 19, 20, 21, 26, 29, 37, 41, 45, 52, 54, 62, 63, 65, 66, 70, 129, 130, 141, 145, 147, 148, 156, 158, 160, 179, 185· αυστριακό χρυσό 135· βάνκο (*di banco*) 22, 158· βενετικό 47, 51, 70, 88, 132, 152, 161· γερμανικό χρυσό 135· *effettivo* 158· ζακυνθινό 159· κίβδηλο 19, 174, 175, κορέντε (τρεχούμενο) 5, 21, 22, 158· κορφιάτικο 65, 70· κρητικό 159· Κυθήρων 159· *largo* 140· ολλανδικό χρυσό 136· συγγικτό χρυσό 134· *piccolo* 144· Ραγούζας 67· Ρόδου 47· τοπικό 159· φλωρεντινό 132· Χαλεπίου 47· Χίου 47, 133, 134· χρυσό 14, 29, 57, 90, 124, 126, 130, 131, 133, 134, 135, 136
 δουμπλόνη 137
 Δουνάβη, ακτές 116
 δούπια 24, 37, 53, 55, 56, 60, 62, 65, 68, 137, 182· γενουάτικη 137· γερμανική 137, 138· ισπανική 137· Περού 137· πορτογαλική 137· ρωσική 137· Σαβοΐας 137
 Δραγώνας Κ. 106
 δράμι (*dirhem*) 30, 33, 35, 38, 89, 93, 94, 95, 105
 δραχμή 68, 93
 Δροσινός Κώμης Χρ. 132
 δυάρι 101
 Δύση 8, 14, 15, 18, 26, 47, 49, 52, 53, 54, 58, 59, 61, 62, 64, 65, 83, 84, 88, 94, 120, 126, 131, 132, 137, 178, 184, 185
 δωδεκάρι 112
 Εβραίος (-οι) 33, 74, 85, 98, 115, 173, 175, 176, 177, 178, 180, 184, 188· αργυραμοιβοί 51· Θεσσαλονίκης 32· τοκογλύφοι 51· τραπεζίτες 56· κοινότητα εβραϊκή 176
 έγγεια ιδιοκτησία 96

- εγχειρίδιο, εμπορικό 7, 13, 22, 59
 εικοσάρι 112
 εικοσιπεντάρι 112
 εικοσιπεντάγροσο 93
 εκατοστάρα (-ρι) 56, 111, 112, 184
 Εκκλησία 21, 186
 εκχρηματισμός 4, 14
 Ελλάδα 6, 8, 14, 59, 121, 126, 141, 142, 150, 183· Ελληνες 4, 54, 60, 118, 131, 150, 178, 188· ελληνικό Βασίλειο 32· κράτος 8, 9, 70· κυβερνήσεις 9· χώρος 4, 6, 8, 9, 65, 123, 137, 178, 18
 Εμπάρος Κρήτης 58
 εμπόριο 5, 13, 15, 19, 21, 26, 33, 35, 47, 49, 51, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 73, 74, 76, 77, 79, 81, 83, 84, 94, 99, 105, 108, 120, 121, 122, 135, 145, 151, 152, 154, 177, 179· αγγλικό 59· Ανατολής 133, 159· γαλλικό 49· εισαγωγικό 50· ελληνικό 136· εξαγωγικό 50· εξωτερικό 59, 119· ευρωπαϊκό 88, 162· μεγάλο 5· ξένο 19· ολλανδικό 156· τοπικό 68· χρήματος 53
 εμπορευματοποίηση 49
 εμπορικό ισοζύγιο 19, 47, 49, 59
 έμποροι 16, 23, 24, 26, 32, 34, 43, 47, 48, 49, 53, 57, 61, 62, 69, 72, 80, 112, 123, 171, 173, 177, 178, 184· Αγγλοι 156· Αθηναίοι 64· Βενετοί 64, 99· Γάλλοι 72, 120, 165· Ελληνες 47, 55, 70, 152, 160, 163, 164, 166· ευρωπαίοι 19, 24, 50, 51, 59, 60, 184· Ισπανοί 120· Ιταλοί 19, 24, 152, 178· Μασσαλιώτες 50· μικρέμποροι 5· Πατρινοί 63
 εμποροπανήγυρη 52· βλ. και πανηγύρι
 ενέχυρο 39
 Ένωση Ιονίων 6
 εξάγιον 24· βλ. και aggio
 εξαγορά αξιωμάτων 40· νόφης 36, 37
 εξέγερση (λαού, Γενιτσάρων) 46, 78, 79, 108, 186· βλ. και αντίδραση
 εξηντάρα(-ρι) 56, 111, 174, 181
 Επανάσταση, Ελληνική 4, 8, 9, 10, 21, 29, 49, 52, 107, 121, 151, 182, 183· βιομηχανική 17· Γαλλική 107· νομισματική 14· τιμών 17, 18
 Επαρχικό Βιβλίο 187
 επικαταλλαγή 24, 25, 59, 60, 110, 163· βλ. και aggio
 επισήμανση νομίσματος 31
 Επτάνησα 4, 6, 21, 22, 27, 31, 51, 60, 63, 64, 65, 69, 100, 103, 112, 121, 127, 134, 136, 143, 144, 145, 150, 154, 167, 168, 187· βλ. και Ιόνια νησιά
 Επτάνησος Γερουσία 154· Πολιτεία 31, 145
 επτάρι 162
 ερμακούπι· βλ. ξερμακούπι
 Ερρίκος Β', βασιλιάς Κύπρου 127
 Ερτζερούμ 28, 30
 Ερυθρά Θάλασσα 88
 Εύβοια 68, 127, 143
 Ευγενικός Δημ. 143
 Ευκάρυο Θράκης 125
 Ευρώπη, Ευρωπαίοι 5, 8, 14, 16, 17, 18, 22, 26, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 58, 59, 60, 63, 83, 88, 94, 111, 120, 131, 141, 154, 166, 178· Ανατολική 15· Δυτική 15
 Εφεσος 118
 Ζάκυνθος 6, 27, 62, 66, 69, 81, 106, 112, 114, 128, 143, 167, 178, 185
 Ζαρ(α)πχανέ 32, 33
 Ζαραπχανέ-εμινή 28, 30, 174
 ζερια (Πόλης, Ισπανίας) 65, 90· βλ. και φλωρί
 ξερμακούπι (ερμακούπι, ξερνακούσι, ξεμαχμούλ, ζαρνακούπι) 35, 65, 75, 91, 108, 129
 ζευγαράτοι 124
 Ζηνηκιλάρης Σπυριδων 54
 ζιντζιολί 35, 89, 90
 ζολότα (ιζελότα, ζόλντι, isolotte, stillot, pelotte, pillot, stollot, tsillot) 36, 44, 49, 50, 52, 57, 62, 64, 72, 74, 101, 108, 110, 111, 136, 157, 162, 163, 174· ευρωπαϊκή (ξένη) 110, 111, 164· τούρκικη 110, 111, 163, 164· βλ. και zloty
 ζυγαριά 5· βλ. και φλουροζυγαριά
 ζύγι 27, 34
 Ζώης Α. 100
 ζώνη αργύρου 15, 64, 95
 ζώνη χρυσού 16, 64, 88, 94, 95
 ημισυφορίνι 137
 ημυχρυσίνους 137
 ημωβολός 168
 Ηνωμένες Επαρχίες 155
 Ηπειρος 64, 68, 78, 135, 178· Ηπειρωτικές αγορές 52, 61, 68, 134, 137, 138, 151· Ηπειρωτικός αποκλεισμός 64
 Θεοδοσίου, αγορά 28
 Θερμιά 67
 Θεσσαλία 38, 77
 Θεσσαλονίκη 19, 32, 47, 48, 50, 51, 60, 61, 67, 73, 74, 79, 89, 109, 111, 117, 120, 127, 131, 138, 152, 154, 155, 157, 159, 171, 176, 177, 180· Ελληνική κοινότητα 32· σαντζάκι 43
 Θήβα 99
 θησαυρισμός 55· βλ. και αποθησαύριση
 θησαυρός 32, 54, 55, 56, 57, 58, 84, 85, 86, 120· αυτο-

- κρατορικός 26, 32· σουλτανικός 27
 θησαυροφυλάκιο 6, 21, 41, 42, 46, 54, 57, 58, 74, 89, 94·
 βασιλικό (σουλτανικό) 6, 16, 172· κρατικό (δημόσιο)
 4, 6, 16, 97, 90, 116, 122, 186, 187
 Θράκη 178
- Ιάκωβος Α΄, βασιλιάς Κύπρου 148
 Ιάκωβος Β΄, βασιλιάς Κύπρου 148
 Ιάνος, βασιλιάς Κύπρου 148
 Ιάσιο 180
 Ιγνάτιος, μητροπολίτης Μονεμβασίας 55, 66, 92
 Ιεροδικείο 180
 Ιερουσαλήμ 71, 131
 Ικαρία 165
 ικίλκι (ikilik, δίγροσο) 111
 Ιμπραήμ, σουλτάνος 77
 Ιμπραήμ, βεζύρης 110
 Ινδίες 15, 88, 94, 121· ινδικός ωκεανός 88
 ιούλιο 127, 151
 Ιόνια νησιά 6, 65, 69, 74, 75, 76, 77, 103, 123, 168, 180·
 Ιόνιο Κράτος 161, 168· Ιόνιος Βουλή 81, 103, 168,
 187· βλ. και Επτάνησα
 Ιράν 113
 ισλαμισμός 84
 Ισμαήλ-Ουστάν 134
 ισοδύναμο αξιών 4, 35, 47, 64
 ισοζύγιο πληρωμών 62
 ισοτιμία 3, 5, 6, 8, 10, 42, 69, 73, 74, 77, 79, 81, 158
 Ισπανία 16, 18, 63, 65, 120
 Ιταλία, Ιταλοί 53, 63, 142, 143, 147, 152, 177, 184· Ιτα-
 λοί 177· Ιταλοί πρίγκιπες 157· ιταλικές πόλεις 15·
 Ιταλικό Βασίλειο 142
 Ιωάννινα 45, 179, 184
 Ιωάννου Σταύρος 46, 52, 93, 122
- καβαλλίνα 67, 177
 καδής 175, 176
 Κάδιξ (Cadix) 53, 153, 137
 καημές 22
 καΐμακάμης 32
 Κάιρο 19, 28, 81, 101
 κακόλιτρα 141
 Καλλίνικος Δ΄, πατριάρχης 33, 75
 Καλογεράς, έξαρχος Κερκύρας 145·
 καλπουζάνης 182, 186, 187· καλπουζανλήμι 184· βλ.
 και κιβδηλία
 καμβιάλε 53· βλ. και συναλλαγματική
 Κάμπελ Ι.· βλ. Cambell J.
- Καντακουζηνός Μπασαράμπας Κων. 120
 Καντακουζηνός Μπασαράμπας Ματθαίος 120
 Καπετανάκης Λεονάρδος 60 62, 133
 Καπετανάκης Παύλος 53, 137
 Καπουδάν πασάς 94, 182
 Καρά Μουσταφάς, πασάς 77, 105
 καραγρόσι (kara-guruz) 109, 120, 150, 152, 153, 154,
 155, 157
 Καραμανία 123
 Καραντάνης Χ. 108
 καράτι· βλ. κεράτιο
 καρλίνι 150
 Καρολίγγειο νομισματικό σύστημα 141, 146
 Κάρολος, αρχιδούκας Αυστρίας 124
 Κάρολος Γ΄ των Βουρβόνων 137
 Κάρολος Ε΄ (Ισπανίας) 154
 Κάρολος ΙΒ΄ 156
 Κάρολος ντ' Ανζού 150
 καρούμπ 109
 καρτζίο (καρτζί) 148, 167· βλ. και χαλκίο
 κάρτο 56, 145
 καρτοτόλογο 155
 καρτοτσίκινο 133
 Κασομούλης Ν. 94
 Κάσπα Μπιλέτ 22
 Καστέλλι Μεραμπέλλου 111
 Καστριώτης Γεώργιος 55, 156
 Κατάρο 128
 κατοχή αγγλική 31, 77· βενετσιάνικη 20, 31· γαλλική
 22, 31, 66, 77· ρωσική 31· τουρκική 31
 κατρίνι (quattrino) 65, 69, 128, 129, 149
 Κατσολογένης Διονύσιος 187
 Κατσολογένης Ιωάννης 187
 Κέα 68
 κεράτιο (καράτι) 92, 93, 96, 118, 124, 125, 126, 139,
 140, 146
 κερδοσκοπία 5, 18, 24, 26, 29, 43, 45, 47, 49, 50, 51, 52,
 58, 72, 94, 172, 178, 183, 188
 Κέρκυρα 6, 69, 70, 74, 79, 81, 103, 104, 106, 128, 143,
 146, 168, 181, 182· Γερουσία Κέρκυρας 27, 74
 κέρμα 5, 20, 116, 125, 144, 150, 168, 185· ασημένιο 167·
 κάλπικο 43· φθαγμένο 43· χάλκινο 168
 Κέτσικεμτ 163
 Κεφαλονιά 21, 69, 81, 106, 141, 142, 143
 κεφαλοχάρατσο 44, 45, 188· βλ. και φόρος κεφαλικός
 κιβδηλία 5, 41, 43, 94, 120, 156, 171-188· αίτια 173-174·
 εστίες 174-175· κιβδηλέμποροι 183· κιβδηλοποιοί
 119, 174-175, 176, 182, 187, 188· κιβδηλοποιείο 183
 Κινεϊτ, σατράπης Σμύρνης 28

- Κιοπροουλής, Μέγας βεζύρης 79, 165
 κίτρινο 130· βλ. και φλωρί
 Κοζάνη, κοζανίτες έμποροι 163
 κοινωνία, αγροτική 35, 39, 56· δυτική 16· επιδεικτική 38· κτηνοτροφική 39
 κοινωνική λειτουργία νομίματος 36
 κόκκος (κουκιά) 91, 92, 125, 140
 Κολοκοτρώνης Θ.
 κολονάτο 69, 70, 134, 154, 155, 168· βλ. και τάλιρο ισπανικό
 κομνηνάτο 130
 Κομνηνός-Υψηλάντης Αλ. 28, 174
 Κομνηνός Αλέξιος Α΄ 126
 Κομνηνών, εποχή 30
 Κονομάτης Χριστοδ. 56
 Κονταξής Κίτσος 181
 Κοράνι 51, 87
 Κορνάρος Ανδρέας 65
 Κορώνη 147, 179
 κόσμημα (νόμισμα-) 35, 37, 38, 56, 58, 84, 85, 129, 131, 132, 165
 Κούμουλος Μ. 56
 Κουντουριώτης Λάζαρος 121
 κραϊτζάρι (καραντάνι, kreutzer) 162, 164
 Κρεμόνα 149
 Κρήτη 18, 28, 33, 35, 41, 42, 43, 45, 46, 51, 57, 59, 60, 64, 65, 72, 78, 79, 127, 128, 129, 131, 141, 142, 144, 145, 148, 149, 155, 157, 158, 162, 165, 168, 172, 173, 177, 184
 Κριεμπάρδης Δημ. 182
 κροζότο (κρουσάτο, cruzado de prata) 161
 Κύθηρα 52, 66
 κυκλοφορία, αναγκαστική 149
 Κυπριανός 151
 Κύπρος 27, 71, 126, 127, 145, 149, 150, 163
 κωνσταντινάτο 129
 Κωνσταντινούπολη 8, 9, 18, 19, 26, 28, 31, 33, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 60, 61, 64, 72, 73, 78, 79, 85, 88, 90, 91, 93, 101, 102, 108, 113, 114, 115, 116, 120, 126, 129, 134, 137, 151, 176, 178, 179, 182, 184, 187· Αρχαιολογικό Μουσείο 88· βλ. και Πόλη
 λάδι 59
 Λάζος, αρματολός Ολύμπου 32
 Λάμπρος Ι. Π. 165
 Λάμπρος Παύλος 140, 150
 Λάρισα 50, 77, 102, 171
 Λαυριώτης Ανδρέας 121
 Λαυριώτης Ορλάνδος 121
 Λεβάντε 145
 λειψαργυρία 17
 λεόνι (leone, lionen thaler), 66, 155, 156, 157, 158, 185· leoni Morosi 157
 λεόντιο 156
 λεπτό (νόμισμα) 100, 143, 169
 Λέσβος 195
 λέτερα (lettera di cambio) 59, 60, 62, 133· βλ. και συναλλαγματική
 Λευκάδα 69, 70, 123, 169· Αρχαιοφυλακείο 150
 λιανεμπόριο 103, 145
 λιανό 100
 λιανομαϊδιά 104
 λιανοπαράδες 56, 67
 Λιβόρνο 51, 52, 53, 120, 153, 161, 178
 λίρα (λίτρα, λίβρα) 5, 21, 46, 54, 62, 65, 70, 80, 123, 129, 132, 141, 143, 145, 149, 153, 158, 159, 160· αγγλική (στερλίνα) 68, 121, 137· βενετική 8, 66, 79, 132, 141, 142, 144, 157· γαλλική 85, 141, 142· Γένουας 142· Δαλματίας 158· di grossi 141· di piccoli 141· ξακυνθινή 142· ιταλική 8, 142· κερκυραϊκή (κορφιάτικη) 65, 79· κρητική 79, 141, 142· proninois 141· Tron 141· toumpois 141, 142· χρυσή 56
 λιράτσα (lirazza) 145
 λογιστική μονάδα· βλ. νόμισμα λογιστικό
 Λονδίνο 60, 112
 λουδοβίκι (λοβίκι, λουιδόριο) 5, 121, 136, 165· βλ. και λουίτζι
 Λουδοβίκος Θ΄ 147
 Λουδοβίκος ΙΑ΄ 149
 Λουδοβίκος ΙΓ΄ 136
 Λουδοβίκος ΙΔ΄ 164
 Λουδορέκα, διοικητής Ξηρομέρου 179
 λουίτζι (luigino) 76, 121, 156, 164, 165· βλ. και τιμίνι
 Λούκα (Ιταλίας) 141, 178
 μαγική σημασία νομίματος 37
 Μαθά Μαρία Ν. 54
 μαϊδι (μαγίδι, μεδίνα, maidin) 50, 62, 101, 102, 104, 105, 118
 Μακεδονία 19, 171, 178
 Μακεδονίτης Γιάννης 179
 μάλα(γ)μα 17, 35, 38, 62, 65, 125, 174
 μαλλί 59
 Μάλτα 61, 120, 126
 Μαμελούκοι 175
 μαγκιό (mangir, μαγκούρι) 29, 43, 50, 79, 113, 115, 116, 117, 118, 173, 178, 179

- Μάνη 178, 185· μανιάτες πειρατές 65
 μανο(υ)ηλάτο 129
 μα(ν)τζάρικο (μαντζακλί, μαγιάρικο) 45, 46, 56, 57, 65, 67, 122, 132, 134, 135, 136, 138· βλ. και φλωρί συγγρικό· μαντζιαροβενέτικο 136
 Μάντουα 155
 μαργιά 162
 Μαρία-Τερέζα, βασίλισσα 160
 μαριάσι (marjase) 162
 μάγκο 22, 23, 127, 138, 151
 Μαρούτζης Σίμων 5
 μαρτσέλος(-λι) 55, 142, 143
 Μασσαλία 48, 50, 51, 62, 121, 161, 178, 183, 184· Εμπορικό Επιμελητήριο 187
 Μάστρακας Σταμούλης 81
 Μαυροκοφάτος Αλ. 103, 104, 124, 156
 Μαυρομιχάλης Ιωάνν., ζωγράφος 154
 Μαχμούτ Α΄ 28, 49, 92, 107
 Μαχμούτ Β΄ 91, 93, 110, 112
 μαχμουτιές (mahhub, mahmudiye) 24, 37, 42, 43, 45, 56, 57, 65, 92, 93, 106, 112, 135
 Μ. Ανατολή 15
 Μικρά Ασία 178
 Μεθώνη 128, 147
 Μέκκα 131
 Μέλος Γ. 21, 24, 53, 60, 62· αρχείο 123, 137
 Μέλος Μ. 24, 61, 62
 Μέλος Ν. 62
 Μεσαίωνας 55, 58, 187
 μεσοβυζαντινή περίοδος 14
 Μεσόγειος 16, 47, 154· Ανατολική 120, 121· Νοτιοανατολική 15· μεσογειακή λεκάνη 74
 μεταβυζαντινοί χρόνοι 55
 μετάλλιο 21, 34
 μεταρρύθμιση νομισματική 31, 32, 72-81
 Μέτλαντ Θ. 81
 Μετέωρα 77
 μετζήτι 110
 μετρητά 19, 20, 37, 53, 59, 60, 67, 71, 99
 Μέτσοβο 41· Μετσοβίτες 99, 118
 Μεχμέτ Β΄ 29, 96
 Μεχμέτ Γ΄ 96
 Μεχμέτ Δ΄ 30
 Μεχμέτ Πασάς, διοικητής Χάνδακα 136
 Μήλος 133, 144, 161
 μιάρι 67
 μίγμα (billon) 143, 144, 146
 μιλανέζικο· βλ. τάλινο
 Μιλάνο 50, 144
 μιρί 85, 188
 μισίρικο (μισίρι, μισιριώτικο) 44, 45, 56, 65, 90, 112, 181, 185· βλ. και φλωρί
 μισόβολο· βλ. ημιβολός
 μισοτσίκινο 133
 μισσόν 6
 μιχαηλάτο 129
 Μόδενα (Modena) 135, 141, 155
 Μολδαβία 41, 166
 Μολδοβλαχία 70, 113
 μόλυβδος 174
 Μονακό 178
 Μοναστήρι 20
 μονέδα (moneta, amonete) 20, 21, 32, 41, 44, 53, 67, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 81, 108, 112, 123, 128, 172· ασημένια 17, 20· άσπρη 23, 128, 142, 167· άτρεχη 133· di banco 22· de compte 20· ideale 21· corrente 21, 22, 25, 62· καλή 23· κόκκινη 23, 98· κουρεμένη 78· μαλαγματένια 17, 20· μαύρη 23, 142, 167· μπακιρένια 180· lunga 21, 25· reale 21· regolata 21· piccola 22· di Piazza 21· τουρκική 106· φριμανίου 23· φράγκικη 67, 132· χρυσή 133
 μονή 4, 57· Βατοπεδίου 151· Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου 39, 45, 54, 55, 57, 77, 91· Κουτλουμουσιού 35· Μεγίστης Λαύρας 55, 124· Ξενοφώντος (Αγ. Ορους) 140· Προφήτη Ηλία 39· Ταξιαρχών Σερίφου 68· Χρυσορρογιάτισσας 188
 μονόγροσο 56, 108, 109
 μονομεταλλισμός 17
 Μοριάς 19, 60, 61, 63, 66, 67, 68, 69, 94, 114, 116, 124, 126, 143, 145, 148, 156, 167, 181, 182· Δεσποτάτο 14· βλ. και Πελοπόννησος
 Μοροζίνης Φραγκ. 157
 Μόστρας Δημ. 21
 μοτσενίγ(κ)ος (mocenigo) 55, 129, 141, 143, 144
 μουκατάς 29, 72
 Μουράτ Α΄ 115
 Μουράτ Β΄ 28
 Μουράτ Γ΄ 78, 174
 Μουράτ Δ΄ 101, 105
 Μουστά-μπέη, παιδιά 32
 Μουσταφά Α΄ 28
 Μουσταφά Γ΄ 30, 84, 105, 107, 110, 111
 Μουσταφά Δ΄ 28
 Μουσταφά Αγά 117
 Μουχτάρ Πασάς 122
 μπαγιόκος 166
 μπακίρι 174
 μπάνια, βλάχικα 165· κόκκινα 165

- μπανκοσέτουλα (μπανκονότα, μπανκομπιλιέτο) 22
Μπαρμπαριά 90
μπαρμπαρέσικο· βλ. φλωρί
μπαρμπούτι 68
Μπέργκος Ν., Γιαννιώτης έμπορος 52
μπεσλίκι (beşlik) 45, 56, 110, 112, 122· βλ. και πεντάρι
μπικικίι 6
μπιλιέτο 22
Μπολόνιας, πανεπιστήμιο 21
μπόρσα (borsa) 132
Μπότσαρης Κίτσος 182
Μπωζούρ Φ. 72, 92, 102, 107, 108, 109
Μύκονος 67, 143, 108, 148, 153, 180, 183, 186
Μύλοι Αργους 65
Μυστράς 179
Μυτιλήνη 65, 124, 133, 176
Μωάμεθ 124
Μωάμεθ Β΄ 84, 88, 118
Μωάμεθ Γ΄ 174
- Νάξος 67, 182, 185
ναπολεόνι 37, 134, 135, 136
Ναπολέων 134, 142· ναπολέοντεια περίοδος 17· ναπο-
λεόντριοι πόλεμοι 107
Ναύπακτος 47· ναυμαχία 144
Ναύπλιο 32, 62, 68, 167· βλ. και Ανάπλι
ναυτιλία 68
Νέκος Μαν. 24, 123
Νέου Κόσμου, ανακάλυψη 14
Νεόφυτος Ταλαντίου 32
Νίζνα 107
νισυριακή φορεσιά 37
νισφιές (νισφιγιές, νουσιφιές) 92· ξερμακουπιού 75, 92·
μισίρικος 55, 66, 75, 92· πολιτικός 55, 66, 75, 92·
φουντουκλιού 92
Νόες Μανώλης, χατζή 5
νοθεία (νόθευση νομίσματος) 41, 47, 102, 112, 114, 150,
172, 173, 174
νόμισμα (=χρυσό βυζαντινό) 124, 125, 140· βλ. και χρυ-
σίνοιας
νόμισμα:
αγγλικό 121, 138, 153· βλ. και piastre de la rose
αγοραίο 21, 22
αθηναϊκό 64
Αιγύπτου 44
αξία 18, 19, 20, 64, 68, 72, 75, 85, 112, 172
αργυρό (ασημένιο) 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 26, 29,
31, 33, 35, 36, 37, 41, 48, 49, 50, 55, 56, 57, 65, 66,
67, 69, 70, 79, 83, 87, 93, 94, 102, 105, 126, 151,
158, 174, 175, 181, 185· ευρωπαϊκό 139-166·
τούρκικο 95-114
αρχαίο ελληνικό 37, 38
αυστριακό 88, 136, 166
βάρος 85, 88, 90, 92, 93, 130, 172
βενετικό (βενετσιάνικο) 39, 52, 64, 65, 66, 71, 83, 88,
100, 119, 120, 121, 123, 124, 132, 143, 148, 166,
169, 177
βοημικό 177
βυζαντινό 5, 14, 34, 83, 110, 118, 124, 125, 129, 141
γαλλικό 64, 68, 81, 121, 136, 148, 160
γενουάτικο 68, 88
γερμανικό 121, 164
γερό (ισχυρό) 4, 5, 24, 27, 41, 42, 43, 46, 47, 50, 52,
54, 55, 58, 65, 68, 69, 80, 94, 120, 172, 173, 178,
181, 187, 188
γνήσιο 20, 41, 44· γνησιότητα 174
δαμασκηνό 89
εθνικό 14, 20, 71, 122, 161, 168, 188
εισαγωγή 19, 36, 48, 49, 53, 59, 61, 62, 69, 70, 119,
120, 121, 150, 161, 169, 177
εξαγωγή 19, 47, 48, 49, 51, 53, 69, 119, 121, 150,
161, 173
εμπόρευμα 4, 13, 14, 47-53, 64, 153
ευρωπαϊκό 3, 5, 9, 14, 20, 26, 36, 45, 47, 48, 52, 54, 61,
62, 64, 66, 67, 68, 69, 83, 85, 89, 94, 173, 184, 185
ευτελής 123
ιδεατό 21, 99
ισπανικό 49, 67, 120, 152
κακό 5, 68, 78, 80, 173
καλό 5, 23, 27, 52, 173
κερκυραϊκό 79
κίβδηλο (κάλπικο) 14, 26, 43, 44, 51, 69, 165, 173,
174, 175, 178, 179, 185, 187, 188
λογιστικό (μονάδα λογ.) 4, 9, 14, 20, 22, 41, 67, 96, 99,
100, 104, 105, 106, 108, 109, 125, 127, 128, 139,
141, 142, 146, 153, 155, 157, 158, 159, 161, 164
Μ. Θηρεσίας 180
μαύρο 16
μεταλλικό 13, 32
μικρό 16, 42, 44, 56, 66, 68, 113, 114
νέο 32, 33, 36, 73, 76, 78, 96
νοθευμένο 14, 26, 29, 41, 51, 78, 171, 184, 186, 188
ντόπιο 36, 47, 52, 71
ξένο 14, 19, 24, 36, 49, 51, 52, 71, 73, 83, 84, 92, 97,
98, 102, 105, 119, 120, 121, 131, 144, 168, 184
ξίκικο (λιποβαρές) 42, 43, 44, 48, 172, 176, 180, 188
ολλανδικό 71, 121, 126, 135

νόμισμα:

- ουγγρικό 121, 168
 παλαιό 33, 34, 65, 96
 περσικό 113
 Πορτογαλίας 39, 53
 πραγματικό 4, 9, 20, 21, 22, 96, 99, 100, 106, 108, 118, 127, 128, 139, 140, 141, 142, 144, 146, 147, 153, 155, 159, 161, 164
 Ραγούζας 120
 ρωμαϊκό 34
 στολίδι 36
 τενεκεδένιο 22
 της ταβέρνας 177
 τιμή 18, 19, 22, 41, 48, 50, 52, 63, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 81, 84, 91, 92, 93, 122, 188
 τίτλος 50, 83, 86, 88, 92, 93, 94, 114, 130, 171, 172, 173, 174
 τούρκικο 3, 5, 9, 19, 20, 24, 28, 31, 36, 47, 48, 49, 50, 53, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 72, 77, 81, 83-118, 120, 122, 173, 184
 τραπεζικό 21, 22, 25
 τρέχον (corrente) 21, 25, 55
 φανταστικό 23
 φθαρμένο (κουρεμένο, κομμένο) 33, 43, 45, 85
 φλωρεντινό 88
 χάλκινο 14, 29, 31, 32, 50, 69, 66, 70, 87, 113, 114, 142, 145, 161, 178· ευρωπαϊκό 167-169· τούρκικο 115-118
 χάρτινο 22
 Χίου 70
 χρυσό 14, 15, 16, 17, 20, 26, 27, 30, 31, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 50, 56, 57, 58, 60, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 79, 84, 85, 87, 92, 115, 119, 124, 157, 158, 167, 173, 174, 175, 185· ευρωπαϊκό 124-138· τούρκικο 88-94
- νομισματική αναπροσαρμογή 97
 αστάθεια 74
 ιστορία 13, 15, 47
 κρίση 77, 78
 λειτουργία 38
 μεταρρύθμιση 72-81, 103, 126
 πανσπερμία 6, 8
 πολιτική 10, 18, 19, 31, 84
 ρύθμιση 16, 18, 72, 75
- νομισματικό λεξικό 8
 νομισματικό μουσείο 57
 νομισματικό σύστημα 20, 27, 58, 83· Βενετίας 143· βυζαντινό 126, 139· γαλλικό 142, 143, 148· εμπορικό ή ξένο 84, 105· εθνικό του άσπρου 84· ευρω-παϊκό 4, 126· οθωμανικό ή τούρκικο 4, 16, 85, 101, 103· του 1828 9
- νομισματοδιαφορά 24, 42, 43, 44, 51, 60, 75, 81
 νομισματοθηρεία 122
 νομισματοκοπέιο 21, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 49, 51, 84, 85, 90, 96, 107, 112, 141, 147, 171, 175, 176, 177, 178, 181, 184, 185, 186, 188· αυτοκρατορικό 28, 180· βασιλικό 33, 112, 184· Βενετίας 108· επί Γυλλίου 28· Καΐρου 31· Κέρκυρας δημόσιο 31· Κωνσταντινούπολης 28, 29, 30, 31, 32, 116, 117, 129, 159· Σεργών 30, 33, 96· Σκοπίων 30, 96· ενοικιαστές 29· επιστάτης 174
 νομισματοκοπία 17, 26-34, 50· βενετσιάνικη 27· νομισματολογία 27, 139
 νομισματοποίηση 13, 14
 Νομοδοτική Συνέλευση 21
 Νοταράς Χρυσάνθος 65
 Νουμάν Πασάς 43
 νομμία 140
 Ντιβάνι 72, 174, 175
 ντόπια· βλ. δούπια
 ντουμπλόνι (τουμλιόνι) 57, 67, 137
- Ξανθουδίδης Στέφανος 167
 Ξένος Ποθητός 39, 56· αρχείο 102
 Ξένος Φρατζής 54
 Ξεπεσμός νομίσματος 171
 Ξεσταμένος (=άφραγκος) 140
- οβολό(ς) 6, 20, 145, 168
 Οδησός 49
 Οθωμανοί 83, 84, 114· βλ. και Τούρκοι
 Οικονόμου Ιωάνν. 56
 οθωμανική αυτοκρατορία 3, 5, 9, 15, 16, 17, 19, 22, 27, 28, 31, 47, 50, 51, 53, 54, 58, 59, 63, 64, 67, 71, 72, 73, 78, 84, 93, 94, 95, 97, 101, 105, 112, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 131, 151, 162, 165, 173, 174, 177, 178, 179, 184, 185· διοίκηση 4· κοινωνία 4· κυβέρνηση 16, 18, 32· πολιτική 9
 οθωμανικό κράτος 83, 84, 95, 113, 115
 οικονομία 16· βυζαντινή 14· δημόσια 72, 79· εκρηματισμένη 4· προκαπιταλιστική 54· οθωμανικής αυτοκρατορίας 84, 85, 93, 116, 120, 188
 οικονομική κρίση 18, 22, 58
 οικονομική ιστορία 6, 7
 οικονομικό σύστημα 4, 27
 Ολλανδία 120, 134· Ολλανδοί 51, 163
 Ολύμπου, περιοχή 64

- ομολογία 55, 81, 85, 163
 ορυχεία 29, 97· αργύρου 95· αφρικανικά 16· Ευρώ-
 πης 14· οθωμανικά 26· χρυσού 26
 Ορχάν Α΄ 95, 96
 Οσμάν Α΄ 115
 Οσμάν Γ΄ 43, 106
 Οσμάν, δυναστεία 29
 Ουγγαρία 116, 135, 162
 ούγγαρο (ουγγάρικο) 52, 55, 65, 67, 69, 135, 136, 185· βλ.
 και φλωρί ουγγρικό
 ουγγιά Σικελίας 137
- Παβία 149
 Πάικος Ανδρόνικος 159
 παλαιολογάτο 130
 Παλαιολόγος Μανουήλ 14
 Παλαιστίνης, σχολεία 55, 156
 Παλαμίδης Ρήγας 32·
 Παλέρμιο 137
 Παναγία Βηματάρισσα 35
 Παναγιος Τάφος 55, 89, 109, 123, 156· Κώδικας
 Ζητειών 104
 Παναγιωτόπουλος Β. 54
 πανηγύρι 23, 52, 73, 161
 Παντουβάς Εμμανουήλ, ιερέας 54, 55
 Παξοί 108, 123, 148, 158
 Παπαδάτος Παναγ. 187
 Παπαδιαμάντης Αλεξ. 162
 παπαλίτικο 55, 66
 Παπασυναδινός 80, 101
 Παπατσωνόπουλος Δημ. 74
 παράς (παράδες) 19, 20, 33, 36, 37, 38, 42, 44, 50, 52, 55,
 57, 65, 69, 70, 72, 75, 79, 81, 90, 92, 96, 100, 101, 102,
 103, 104, 105, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 120, 123,
 131, 132, 135, 145, 150, 152, 155, 157, 159, 161, 163,
 165, 166, 167, 168, 174, 181, 182, 185, 188· αχαμνοί
 104· bakir 118· τζίλικοι (νέοι) 104· κάλπικοι 180·
 κόκκινοι 167· κουρεμένοι 104· λιανοί 104· μισι-
 ριώτικος 68· πολλαπλάσια παρά 110· χάλκινος
 115· ψιλοί 56, 104
 παραχάραξη 143, 165, 171, 173, 174, 180, 181, 183, 185,
 188· παραχαράκτης 150, 171, 175, 176, 177, 178,
 179, 184, 185, 186, 187, 188
- Πάργα 72
 Παρίσι 5, 104
 Πάρμα 135, 141
 πατάκα 75, 108, 165· αιγυπτιακή 109
 Πάτμος 5, 37, 44, 45, 54, 57, 67, 104, 105, 165
- Πάτρα 47, 49, 61, 63, 128, 178
 Πατριαρχείο 156
 παύλος 166
 πεγιάζι (beyaz) 95
 Πελοπόννησος 14, 49, 62, 63, 66, 113, 154, 158, 165, 182,
 184· βλ. και Μοριάς
 Πενάχ εφέντης 97, 188
 πεντάγροσο 112
 πεντάρι 101, 162· βλ. και μπεσλίκι
 πεντόφραγκο 160
 Πέραν 116, 133
 Περλεπέ 52· πανηγύρι 73
 Περούκας Νικ. 44
 πέρπυρο· βλ. υπέρπυρο
 Περσία 88, 94· Περσικός κόλπος 88
 πεσέτα 64
 πεσιλίκι 67
 Πέστη 166
 πετάκι 162
 Πετράκης 29
 πετρόνι (ποτρόνι) 164
 πιάστρο (-α) 19, 37, 48, 49, 51, 66, 70, 85, 86, 93, 101,
 105, 107, 108, 112, 119, 131, 153, 177, 181· ισπανικό
 50, 67· Λιβόρνου 52· μεξικάνικο 67, 152· σεβιλ-
 λιάνικο 50, 66, 152· σικελικό 67· χάλκινο 107
- Πίζα 149
 πιστόλα ισπανική 66
 πίστωση 60, 63
 Πλατανίτης, υδραίος κβδηλοποιός 183
 πληθωρισμός 17, 116, 117
 Πλησιβίτσα Παραμυθιάς 181
 Πλουσιαδηνός Γ. 124
 Πόλη 27, 32, 52, 57, 78, 114, 180, 186· βλ. και Κωνστα-
 ντινούπολη
 πολιτική κρίση 18
 Πολιτική Οικονομία 8, 188
 πολιτικό 56, 67, 90, 108· βλ. και φλωρί
 πολόνι 157
 Πολωνία 18, 163
 πολύτιμοι λίθοι 35
 πολύτιμο μέταλλο 4, 5, 6, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 26,
 28, 31, 32, 33, 35, 38, 40, 41, 43, 46, 47, 49, 50, 54, 55,
 56, 57, 58, 73, 76, 85, 112, 113, 122, 154, 172, 173, 184
- Πόντος 139
 Πόρος 182, 185
 πουγγί (kişe) 29, 39, 85, 86, 100, 106, 117, 120, 134·
 ρωμαϊκό 85· χρυσό 86
 Πρέβεζα 122
 προγαμιαία δωρεά 35

- προίκα 36, 37
 προικοσύμφωνο 4, 37, 38, 55, 56
 προξενικό δικαίωμα 48
 προπληρωμή 60
 Προύσα 41, 76
 Πρωσία 163
 Πτωχοπρόδρομος 130
 Πύλη (Πόρτα) 26, 27, 31, 32, 33, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 50, 54, 57, 72, 73, 75, 93, 96, 113, 120, 122, 156, 171, 172, 175, 178, 181, 184
 Πυργιώτισσας, επαρχία 42
- ραγιάς 41, 42, 43, 44, 45, 80, 91
 Ραγούζα 27, 47, 128
 Ραφαήλ, Ικονίου 75
 ρεάλι (ριγιαλί, ριγιάλα, ράλα, εργιάλι) 37, 45, 46, 48, 62, 66, 67, 75, 100, 129, 130, 143, 148, 151, 152, 153, 154, 159, 160, 161, 163, 164, 165· ενετικό 160· ισπανικό 52, 69, 152, 156· Μεξικού 151, 152· των οκτώ (reale de a ocho) 119, 152, 153· Σεβίλλης 152· σταυράτο 153· de plata 137· ρεάλι γρόσι 42, 108, 153· του Βελλών 153, 154
 ρεγγίνα 55, 109, 155, 159· διπλό 66· βλ. και τάλιρο
 ρευστό (χρώμα) 30, 49, 55, 60, 61, 62, 173, 186
 Ρόδος 126, 127, 148
 Ρουμάνης Αλέξης (καλόγερος) 39
 Ρουμανία, Ρουμάνοι 35· ρουμανικές χώρες 78, 89, 113, 158
 Ρούμελη 179· Ρουμελιώτες χρυσοχόοι 179
 ρουμπιές (rub) 45, 56, 57, 92, 94, 104, 112, 113, 114, 157, 181· ξερμακουπιού 44, 55, 66, 75, 92, 185· μισιριού 65· Πόλεως (πολίτικος) 67, 75· φουντουκλιού 55, 66, 67, 75, 92
 ρούμπλι ρωσικό 68, 137
 ρούπι 110, 111, 157· Τύνιδας 157
 ρουσούτι 113, 182
 ρου(σ)πόνι 137· βλ. και φλωρί φλωρεντινό
 ρωμανάτο (χρυσό νόμισμα) 130
 ρωμάνικο 138
 ρωμαϊκό 55, 66
 ρωμικός 33, 46
 Ρωμαίοι 95
 Ρωσία 18, 22· Ρώσοι 180, 181· ρωσοτουρκικός πόλεμος 93, 112, 180, 184· πρεσβευτές Ρωσίας 156
- Σαλιβαρά, αρχείο 179
 Σαντορίνη 44, 172
 Σαξωνία 22
- σαράφης 50, 85, 102, 159, 173, 175, 180
 σαχίν (sahî, saina, saia, saini) 88, 113, 118
 Σβαρτς Γεώργιος Δ. 135
 σεβιλλιάνα (σεβίλλια, σιβιλλιάνα, τζιβίλια) 19, 48, 49, 53, 67, 102, 109, 120, 152, 153
 σεζίνι (σιζίνιο, sesino) 149
 Σελέκη-Σάρου, αρχείο 51
 Σελήμ Α΄ 31, 88, 95
 Σελήμ Γ΄ 106, 111, 180, 184
 σελίνι 68, 153
 Σεράγεβο 30
 Σεράγι 28, 93
 Σερβία 38, 116, 129· Σέρβοι 124, 188
 σ(ι)εριφί (εσρεφί, serefi) 41, 42, 44, 45, 89, 177
 Σέριφος 68, 104, 109· αρχείο 92, Σερίφιοι 122
 σερμαχούντι· βλ. ξερμακούπι
 Σέρρες 30, 38, 175, 184
 Σιάτιστα 37, 101· σιατισταίοι έμποροι 163
 σιβίλι (σεβιλί, sibili) 53, 62, 153
 Σιγάλας Α. 111
 Σιδηροκαύσια 29, 95, 176
 σιδεροκάψια (syderocapsa) 95, 97
 Σικελία 47· βασιλείο των Δύο Σικελιών 150
 σιλανί· βλ. ασλάνι
 Σινά 124, 136
 Σίξτος Ε΄ 161
 σιτάρι 59, 78· σιτηρών υποτίμηση 19
 Σκαναβής Γεωργ., χιώτης κβδηλοποιός 183
 Σκαρλάτος-Βυζάντιος Δ. 28
 Σκόπελος 60
 Σκόπια 171, 175, 176, 186
 σκούδο (σκούδος, σκούτον) 153, 160, 161· Βαναρίας 160· βενετικό 67, 136, 155, 161· γαλλικό 160· ισπανικό 160· Μεδίκων 160· Μιλάνου 160· νέο 160· παπικό 64, 160, 161, 166· Πίζας 160· Ραγούζας 155· ρωμαϊκό 161· σταυράτο 160· χρυσό 57, 136, 161
 Σκριττούρα Δόπια 22
 Σκύρος 48
 Σμύρνη 9, 19, 28, 30, 48, 50, 51, 52, 61, 62, 64, 120, 132, 160, 161, 177, 178, 180, 183· Ολλανδικό προξενείο Σμύρνης 177
 σολδί(ο) 5, 20, 46, 50, 54, 62, 65, 102, 118, 123, 128, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 149, 162, 167, 168· βαρύ 143· βενετικό 143· γαλλικό 102, 143· εφετίβο 143· μισό 168· τέταρτο 168· per le Isole 143· χάλκινο 143, 144
 σολδίνι (soldino) 15, 66, 143, 144, 147, 167, 168
 Σούδα 180
 Σουλεϊμάν Α΄ 84, 99

- Σουλεϊμάν Β΄ 31, 105
 σουλτανίνι (σουλτανίκι, sultanî, sultanino) 41, 70, 71, 88, 89
 Σουλτάνος 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 43, 47, 50, 54, 57, 58, 72, 76, 78, 84, 86, 87, 93, 96, 108, 151, 163, 171, 174, 176, 178, 179, 188
 Σούτζη Αικατερινίτζα 85
 σοφερίνι (σοφορίνι, σοφορίνι, σοφρόνι) 136, 137
 Σόφια 29
 σπαχής 28, 78, 174
 σπέντζα 44
 σπετζάτο 161
 Σπίνθουρης Ιωανν. 27
 Szebnpica 29, 30
 σταθμά 34
 στάμενα 126, 128, 140, 141
 σταμπόλι 90, 92
 Σταυρινίδης Ν. 75
 Σταυρογιάννης· βλ. Ιωάννου Σταύρος
 σταυροφορίες 8, 15· σταυροφόροι 14
 σταφίδα 61
 Στεμνιτσιώτες 183
 Στερεά Ελλάδα 6
 στερλίνα· βλ. λίρα αγγλική
 στερλίνι 126
 Συμβούλιο των Δέκα 143, 187
 Σύμη 104
 συμμεταλισμός 17, 26
 συναλλαγές 5, 9, 16, 17, 23, 35, 52, 68, 70, 74, 75, 76, 79, 81, 84, 85, 93, 99, 103, 108, 116, 119, 120, 151, 152, 154, 156, 159, 163, 166, 176
 συναλλαγματική 19, 35, 49, 53, 59-63, 70, 72, 85, 119· βλ. και λέτερα
 συνάφι 46
 Συρία 101
 Σύρος 44, 67, 154, 188
 σφάτζικα (σφάτζικο, swantzing) 68, 162

 τάλιρο (τάλαρο, τόλαρο) 4, 20, 24, 41, 45, 48-50, 53, 55, 56, 66, 67, 74, 76, 81, 106, 108, 110, 121, 122, 129, 133, 143, 149-151, 153, 157, 160, 161, 162, 164, 167, 182· Απουλίας (prolia guriş) 160· αυστριακό (αυτοκρατορικό, ιμπεριάλικό) 19, 48, 50, 52, 55, 57, 67, 68, 70, 97, 105, 106, 120, 122, 131, 151, 153, 154, 155, 159, 180· βενετικό 55, 67, 70, 122, 151, 153, 154, 159, 160· Βραδεμβούργου 155· γαλλικό 50· γερμανικό (rixdaller) 68, 105, 151, 154, 155, 159, 162· ισπανικό 26, 37, 70, 71, 105, 109, 120, 122, 150, 151-154, 159· ιταλικό 158· κίβδηλο 181· κολονάτο (της κολόνας) 56, 57, 74, 108, 181· Μ. Θηρεσίας 57, 109, 155· μεξικάνικο 67· μιλανέζικο 161· Νεαπόλεως 160, 161· ολλανδικό (löwenthaler) 97, 105, 107, 119, 122, 152, 155· ουγγρικό 66, 109, 112· πολωνικό (Σιγισμούνδου Δ΄) 70, 157· πρωσικό 163· Ραγούζας 67, 161· Ρεγγίνας 71, 155· ρίγας 56· Σάλτσμπουργκ 155· Σαξωνίας 151, 155· σικελικό 150· σπαθάτο 155· Τυρόλου 155· τουρκικό 106, 111· Χίου 151
 Ταμείο, Δημόσιο 42, 46, 69, 74, 167· Πύλης 4
 ταρίφα 5, 76, 81· βλ. και διατίμηση
 Ταρτζουμάνος Αντώνης 55
 Ταρωνίτης Νικ. 109
 Τάταροι 86
 Τεργέστη 9, 53, 161
 Τέρπος Νεκτάριος 187
 τεσσαρογάζετο 128, 146
 τεταρτηρό 126
 τετραπλό 148
 τζέκα Βενετίας 55, 120, 130, 145· βλ. και Zecca
 Τζεπέλοβο 93
 Τζιά 60
 τζιντζιολί 65, 66, 90, 102· κίβδηλο 180
 Τηλεβολοποιείο (Tophane) 117
 Τήνος 60, 67, 154, 183
 τιμαργιά 161
 τιμάριο 177
 τιμίνι (τουμίνι, timin) 109, 156, 164, 165, 178, 185· βλ. και λουίτζι
 τόκος 55, 60· τοκογλυφία 51· τοκογλύφος 43, 72
 τορνέσι 65, 118, 129, 143, 144, 146-150, 168· γρόσι τορνέσι 146· βλ. και δηνάριο
 τουγκράς (tuğra) 90, 110
 τούλι 111
 τουνεζ(λ)ίδικο (τούνεζι) 65, 90
 τουραλί (tuğralı) 43, 57, 65, 90
 Τουρκία 7, 17, 18, 53, 63, 70, 71, 76, 88, 94, 110, 112, 114, 119, 120, 165, 173, 178· Ανατολική 115, 116· Ευρωπαϊκή 26, 176· Τούρκοι 39, 51, 67, 69, 86, 127, 131, 133, 149, 156, 167, 176, 184, 188· βλ. και Οθωμανοί
 τουρκοκρατία 3, 4, 5, 6, 8, 18, 20, 22, 24, 34, 37, 38, 45, 59, 64, 83, 86, 94, 123, 124, 125, 129, 131, 140, 148, 171, 183· τουρκοκρατούμενες περιοχές 60, 65, 69, 74, 184· τουρκοκρατούμενη Ελλάδα 134· τουρκοκρατούμενος χώρος 10, 31
 Τρανσυλβανία 27, 135
 τράπεζα 54, 55, 58, 120
 Τραπεζούντα 139· αυτοκρατορία 126

- τραχέα μονομαχάτα 130
 τριάριο (tragiario) 103, 166
 Τρίπολη 113, 183· Τρίπολη Συρίας 30, 72
 τσεκίσι 19, 21, 36, 37, 46, 48, 50, 51, 52, 53, 55, 58, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 74, 76, 86, 123, 126, 128, 130-134, 138, 143, 145, 148, 154, 157, 158, 165, 167, 178, 180, 181· Αλγερίας 20, 89, 138· βενέτικο 25, 66, 71, 88, 91, 92, 129, 136, 173· βενέτικο κάλπικο 180· βλ. και φλωρί· Ιπποτών Ρόδου 134· Ολλανδίας 134· της παδέλας 132· του πέξου 132· ρούσπιδο 132· τουρκικό 64, 94· τουναλίσ 138· βλ. και γιαλδίσι
- Τσελεμπί Εβλιά 29, 30, 31, 38, 78
 τσιγγάνοι 176, 188
 Τιμουριά (Ηπείρου) 179
 Τύνιδα 90, 109, 153
 Τυπάλδος Γ. 104
 Τυπάλδος Κ. 104
- Υδρα 24, 35, 68, 94, 137, 151, 165, 181, 182, 183, 185, 186· Νόμος της Υδρας 74· Υδραίοι 122
 υπέρπυρο 14, 65, 83, 124-127, 129, 139-141, 143, 146, 148, 149, 153· κεκρυραϊκό (κορυφών) 128, 147· μεθωναίο 128· πενταλαίμο 127· τρικέφαλο 127· χάλκινο 128, 145, 167
 υπερτίμηση νομίσματος 171, 181
 υποτίμηση νομίσματος 5, 15, 32, 41, 47, 54, 62, 70, 72, 76, 77, 78, 79, 80, 84, 96, 97, 98, 133, 141, 173, 177, 181
- φαρδίνι 6
 Φερδινάνδος της Νεάπολης 150
 Φερδινάνδου και Ισαβέλλας, νόμισμα 136
 Φιλητάς 181
 Φιλιπέρτος Εμμανουήλ 137
 φίλιππος 160
 Φίλιππος Δ΄ Ισπανίας 152
 Φιλιπούπολη 136
 φιορίσι (φλωρίσι, φιορίτσι) 137, 155, 162, 163, 164· Αυγούστας, αυστριακό 162, 163· Βιέννης, γερμανικό 161· βλ. και gulden
 φλουροζυγαριά 179· βλ. και tahhta
 Φλωρεντία 88, 124, 132, 149, 155
 φλωρί (filuri) 31, 35, 37, 40, 41, 44, 45, 48, 53, 55, 56, 58, 67, 75, 78, 88, 89, 94, 99, 102, 113, 122, 123, 125, 130-132, 134, 140, 141, 157, 182· αιγυπτιακό, μισίρικο 43, 57· αυστριακό 136· βασιλικό 136, 137· βενετικό 5, 35, 37, 42, 46, 54, 55, 57, 62, 66, 68, 75, 76, 112, 125, 130, 135, 174· βλ. και τσεκίσι· βλάχικο 165· γαλλικό 136· efrenciye 88, 125· ευρωπαϊκό 65· κάλπικο 181· κρεμέζικο 137· κωνσταντινάτο 129· κωνσταντινουπολίτικο, πολιτικό 43, 44, 57, 181, 185· μαντζάρικο 57, 75· μαροκινό 109· μοσκοβίτικο 35· μπαρμπαραέσικο 45, 90· Νάπολης 137· ολλανδικό 39, 45, 76, 93, 134, 164· ουγγρικό, ούγγαρο 37, 41, 70, 125, 174· της παδέλας 133· ποτρώσι 125, 126, 164· ρούσπιδο 133· σουλτανικό, τουρκικό 65, 89, 91, 125, 174· τουνέζικο 57· φλωρεντινό 76, 137
 φοίνικας (fenice) 9, 137, 154
 φύλλα (φόλλις, φολλερόν, fels, fulus) 37, 117, 118, 140, 141
 φόρος, (-οι, φορολογία) 4, 19, 26, 27, 32, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 55, 72, 78, 100, 104, 116, 120, 121, 122, 127, 133, 152, 153, 172, 181, 185· κεφαλικός 41, 42, 43, 44, 45, 91· φοροεισπράκτορας 42, 43, 44, 45, 180, 181, 182, 187· ενοικιαστής 180· φορολογική απαλλαγή 41
 φορτίο (φόρτωμα, yük) 86
 φουντουκλί (φουντούκι, fundukly, funduk altunu) 44, 45, 53, 55, 56, 65, 66, 67, 75, 90, 91, 93, 94, 102, 109, 112, 157, 173, 181, 182, 185
 φράγκικα κράτη (κρατίδια Ανατολής) 14, 83, 139, 148, 150
 φράγκικες ηγεμονίες 124, 126, 133· Κύπρου, Ρόδου 127
 φραγκοκρατούμενες περιοχές 139, 142
 φράγκο (γαλλικό) 49, 65, 81, 85, 104, 107, 112, 141, 143, 153, 154
 Φράγκοι 137· ηγεμόνες 147
 φύρφυρο· βλ. υπέρπυρο
 Φωκίδα 37
 Φώσκολος, προβλεπτής 178
- χαζνέ 29· χαζνέ-κεχαγιασή 32· χαζνέ-κιάτιπη 32
 χαϊρές 68
 Χαλέπι 108
 Χαλκίδα 47
 Χαλκιδική 26, 29, 95
 χαλκίο (χαλκό) 149, 167· βλ. και καρτζίο
 χαλκός 16, 31, 98, 107, 117, 148, 167, 177, 179
 Χαμήτ, σουλτάνος 33
 Χάνδακας 33, 42, 49, 56, 57, 59, 72, 79, 136, 168, 177· ιεροδίκης Χάνδακα 43
 χανέ 42, 116
 Χανιά 180
 χαράτσι 41, 42· βλ. και φόρος
 χαρτονόμισμα 22
 Χατζή-Κωστής 132
 Χατζή-Σεχρέτης 182

- Χίος 41, 43, 49, 51, 65, 68, 89, 102, 124, 126, 133, 140, 151, 156, 178, 183
 Χιώτες Λευκάδας 40
 Χλομούτσι 147· βλ. Γλαρέντζα και Castel Tornese
 Χοϊδάς, πρόξενος 180
 χορταριάτικο 46
 Χουρσίτ Πασάς 113, 182
 χρέος 74, 77, 81, 172
 χροήμα 4, 14, 19, 20, 48, 49, 53, 54, 57, 58, 59, 61, 62, 65, 74, 85, 96, 99, 100, 104, 105, 108, 115, 118, 120, 140, 143, 145, 146, 147, 148, 171, 173, 185, 186· πληθωριστικό 4
 χρηματαποστολή 48, 51, 59, 61, 85, 184
 χρηματιστικοί κύκλοι 52
 χρηματόδεμα 19, 48, 49, 155
 χρηματομεσίτες, Έλληνες 51
 χριστάκι (χριστάτζι) 161
 χρονικογράφοι (χρονογράφοι), Άραβες 175· Έλληνες 7· Οθωμανοί 77· Τούρκοι 7, 110
 Χρυσάνθος Ιεροσολύμων 65
 χρυσίνους (χρυσίος, χρυσόν) 124, 125, 130, 136· καισαρικός (και κρεμνικιανός) 136, 137· τριπλούς 136· βλ. και νόμισμα
 χρυσό μώρικο 90
 χρυσοθηρία 94
 χρυσόν· βλ. χρυσίνους
 χρυσός (=χρυσάφι) 15, 16, 17, 18, 19, 26, 31, 32, 37, 38, 44, 47, 51, 55, 64, 72, 73, 88, 92, 94, 95, 122, 123, 126, 173, 176· βραζιλιάνικος 17
 Χρυσόσκολος Κλήμης 125
 χρυσοχοΐα 184

 Ψαλίδας Αθαν. 59, 67, 93

 Ωχρίδα 41

 aggio (λάτζο) 24, 52, 59, 62, 92, 94, 158· βλ. και επικαταλλαγή
 Ajasoluq 29
 altilik 112
 almişlik 101, 111
 altun 84, 88, 89, 90, 92, 93, 98, 134· πολλαπλάσια 92, 93
 Amid 30
Andrizza, καράβι 48
 ashrafi 89

 Babinger Fr. 115, 118
 babka 38, 112

 bagattino 144, 147
 Barbarigo A. 127, 149
 Barbier Ed. -J. -Fr. 5
 Barkan Ö. L. 17
 Bassano 116
 Beldiceanu N. 75
 Belin F. 7, 75, 77, 84, 90, 92, 93, 101, 105
 Belon 34, 96, 101, 115
 berlinga 144
 Beron L. 8
 beşlik 101, 110, 112· βλ. και μπεσλίκι
 bezzo (bez) 144, 145, 167
 beyaz gurus 152
 bianco 139· βλ. και άσπρο
 bisenzone 23
 Blancard, βαρώνος de Saint 68
 bolognini 64
 budzu 109
 Busbeq 34

 Cadix· βλ. Κάδιξ
 cambio 63
 Campbell J. (Κάμπελ Ι.), 74, 81, 145, 150
 Campen 162
 Canarà, βουλγάρικo χωριό 38
 Canca 30
 Cajnic 30
 carlino 109, 164
 Carrière C. 59
 Castel Tornese 147· βλ. και Γλαρέντζα
 Cavalli Marino 128, 167, 177
 centesimo 142
 Chandler R. 52
 Clarke Ed. 105
 Commissione Economica Generale 106
 Commissione Straordinaria di Publica Sicurezza 181
 Corner Giovanni 150
 Corregio 155
 Cosimo Γ´ Medico 137

 Dandolo Andrea 139, 147· Enrico 149, 158· Francesco 144· Giovanni 131· Δανδολαίων σπίτι στη Μονεμβασιά 57, 58
 Da Somavera Al. 101
 Delabat, γάλλος έμπορος 49
 Dervis Mustafa 117
 Desana 155
 De Mirone 86, 115

- De Villalón, Cristobal 175
 De Villeneuve 120
 De Tott, baron 36, 85, 99
 Deventer 162
 Dodwell 37
 Donà Francesco 130
 ducatello 158
 ducatone (δουκατόνι) 123, 158
 Doursther Horace 8
 dreipetermännchen 164
 Du Mont 117
- écu 123, 160
 Egmont, Aegidius Van 22
 Emden 162
 Erizzo Francesco 28, 144
 Ergani 26
 eşedi gurus, 106, 119, 156· βλ. και τάλιγο ολλανδικό
 esrefî 89· βλ. και altun
- fels (fulus)· βλ. φόλλα
 Fontanier 103
 Foscarini Nicolò 28
 Frey Albert 8
- galeazza 158
 gazetta stagnata 167· βλ. και γαζέτα
 gazettone 145
 Gence 30
 Genova 164
 georgino 164
 Gerber H. 17, 77
 Geuffroy 96
 Ghisi Carlo 164
 gliato 15, 140, 150· Ρόδου 150, 151
 ginocchiello 144
 Girand Jean 164
 Gresham Thomas, νόμος 173
 grimani 168
 gro tournois 149, 150
 groppo 48· βλ. και γρόπος
 grosso 15, 132, 144, 158
 Guer M. 86, 115, 179
 Guilletière 178
 gulden 162, 163· βλ. και φιορίνι
 Gumuşhane 26
 Günzburg 50
- Habesci Elias 53, 54
 Hasluck F.W. 8, 101, 110, 162, 163
 hazine (hazne) 86· βλ. και θησαυρός
 Hobhouse J.C. 99
 Holland H. 70
 Hughes Smart 113
- joachimsthaler 151, 155
- Keban 26
 Kışe-i-divan 86
 kizil-gurus 138· βλ. και γρόσι
 Kopergli Oglou, βεζύρης 117
 Kormes-Banya 137
 Kran (keran) 113
 Kratovo 29, 175
 Kremnitz 137
 kretz 168· βλ. και βαγιόκος
- Lane-Poole Stanley 90, 92, 93, 101
 Levant Company 121
 leeuwendaaler 152
 liard 115
 Liguria 142
 lirone 145
 Locke John 14
 loenvendollar aslani· βλ. τάλιγο ολλανδικό
 Loredan Fr. 67
 Loredan Leonardo 144
 Loredan Petro 145, 148
- Macagno 135
 marchetto 143
 Marcello Nicolò 142
 Marsigli, Conte de 115
 Martinori Ed. 8
 Massa 178
 matapano 149
 Melek Ahmed Paşa, βεζύρης 177
 Menavino Gianantonio 29
 Messesano 155
 metallikes en argent 57
 mezzanino 144
 mezzo soldo· βλ. bezzo
 Michiel Luca 177
 migliaresi 15
 Mirone, De 118
 Mocenigo Alvisé 63

- Mocenigo P. 141
 Molin Franc. 144
 moneta di fiera 23
 Monte di Pietà 56, 103
 Mossoul 30

 Nahcivan 30
 Narenta 176
 Novo Brdo 29, 33, 171, 175, 176

 Oldenburg 162
 Olivier G.A. 27, 36, 88
 onbeşlik 110
 onluk 100, 101, 110
 onparalik 110
 osmanî 95, 97, 100· βλ. και άσπρο
 ottavo (ottaveto) 164

 padişahî 41, 70, 88, 113
 Pakalin M. 115
 Palazzo Ducale 38
 Papadopoli Nicolò 128, 129, 148
 Paris R. 3
 Pere N. 8
 petermännchen 164
 petizza (πετίτσα αυτοκρατορική) 162
 peso 152
 Petty William 14
 pezza da otto 152, 153, 161
 pezza (doppia, mezza, quatro di-) 168
 piastre à bouquet 156· de la rose 138, 152
 piccolo 158
 Piemonte 142
 Pisani Alvisè 158
 Rouqueville H. 52, 73
 pul 118· βλ. και φόλλα
 Pristina 29
 Priuli Antonio 150
 Priuli Gerolano 158
 Promis 140
 Provins 141

 Ramberti Benedetto 38
 Rizaj Skender 178
 rixdaller· βλ. τάλιγο γερμανικό
 rose royal (reale alla rosa) 138, 153

 Sahillioğlu Halil 8, 116, 117

 Sagredo Ag. 119
 salvatore (νόμισμα) 168
 Sanderson, Αγγλος περιηγητής 97
 Savary J. 156
 Scrofani X. 54, 89, 94, 99
 Sedillot R. 18
 Semahi 30
 Senigallia, πανηγύρι 161
 scudo di marco 23
 sequin du roi 138
 sikke-i-efrenciye-i filuri 88
 sopraggio 158· βλ. και επικαταλαγή
 Soranzo Lorenzo 97
 sou 5, 141· βλ. και σολδίο
 Spandugino 96, 115
 şimûin 119
 Srebrenica 29, 30

 Tabriz 30
 tahhta (=ξυγαριά) 179
 Tassarolo (Τασσαρόλο) 135, 155, 178
 Tavernier J. B. 54, 101
 Tavşantaşı 30
 Thévenot Jean de 64, 85, 89, 97, 179
 toman 71
 Topchi Mehmed 176
 tornesello 15, 147, 148
 Tournefort, J. P. de 60
 Tours 141, 146, 149
 trébuchet 5
 Tron Nicolò 141
 Turner W. 114, 183

 Van 30
 Vial, γάλλος πρόξενος 49
 Villar Pierre 8
 Vučtrn, σαντζάκι 176
 Vinaver V. 8

 Walpole R. 93

 Zaplanina-Planina 175
 Zecca 54, 128, 131· βλ. και τζέκα
 zecchino· βλ. τσεκίνο
 Zeno Antonio 156, 167
 zloty (zolta) 110, 163· βλ. και ζολότα
 zer-Istambol 90
 zer-i-mahbub 91, 93· βλ. και μαχμουτιές
 Zwolle 162

EFTICHA D. LIATA

*La circulation des monnaies dans les régions grecques
sous la domination vénitienne et ottomane, XVe-début XIXe s.*

RÉSUMÉ

Dans les pages de ce livre nous avons répertorié toutes les monnaies qui circulaient dans les régions grecques sous la domination vénitienne et ottomane du xve au début du xixe siècle, ainsi que dans les formations étatiques qui ont succédé, après Campoformio, aux possessions vénitiennes dans la Mer Ionienne. Nous n'avons pas repéré ces monnaies qu'à travers les collections, mais surtout à travers les témoignages des sources écrites, toutes sortes des sources sans préférences catégorielles. Dans la première partie de notre travail nous avons abordé une série de questions se référant à la diversité des fonctions que la monnaie assumait dans les milieux humains examinés, aux conditions de la circulation monétaire et à la fabrication de la monnaie, pour arriver à une classification de toutes les pièces à partir de leur origine et de leur alliage. C'est ainsi que le 1er chapitre (p. 13-81) traite en général des émissions dans l'empire ottoman, des autres affectations de la monnaie outre les échanges, de la monnaie par rapport à la fiscalité, de la monnaie en tant qu'article de commerce, de la thésaurisation, de l'emploi de la lettre de change, des réactions de la population envers les réformes monétaires, pour aboutir à une esquisse de la répartition chronologique et géographique des monnaies attestées par nos sources. Dans les deux chapitres suivants (IIe chap., p. 83-118 et IIIe chap., p. 119-169) nous procédons à la classification des monnaies, ottomanes et des pays européens, à la base de leur alliage. Le IVe chapitre se réfère à la falsification des monnaies et à ses auteurs. Les équivalences monétaires constituent le sujet de la deuxième partie du travail (p. 191-272): elles sont mises en tableau par monnaie et par ordre alphabétique avec les références aux sources; dans cette classification alphabétique, nous donnons, par ordre chronologique et avec les références géographiques requises, les équivalences de chaque monnaie répertoriée par rapport aux autres. Parmi ces équivalences, celles qu'elles se réfèrent aux monnaies ottomanes, nous permettent, également, de suivre de près les dévaluations successives. Dans l'Annexe (p. 275-314) nous avons reproduit des textes caractéristiques concernant les équivalences monétaires, ainsi que d'autres aspects de l'impact de la monnaie sur le monde que nous avons étudié.

En ce qui concerne notre Bibliographie (p. 317-331), nous précisons qu'elle est sélective ne contenant que les œuvres citées dans notre texte, ainsi que dans les tableaux des équivalences. Dans l'Index (p. 335-356) nous enregistrons les noms et les termes cités exclusivement dans la première partie du livre.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	θ' - ιβ'
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3-10

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α' : Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΚΑΙ Η ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ	13-81
1. Γενικά	13-25
2. Νομισματοκοπία	26-34
3. Παράλληλες χρήσεις του νομίσματος	35-40
4. Το νόμισμα των φόρων	41- 46
5. Νόμισμα - εμπόρευμα	47-53
6. Αποθησαύριση	54-58
7. Χρήση της συναλλαγματικής	59-63
8. Διαχρονική και γεωγραφική κατανομή των νομισμάτων	64-71
9. Νομισματικές μεταρρυθμίσεις - Αντιδράσεις πληθυσμού	72-81
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β' : ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ	83-118
1. Γενικά	83-87
2. Χρυσά	94
3. Αργυρά	95-114
4. Χάλκινα	115-118
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ' : ΕΥΡΩΠΑΙΚΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ	119-169
1. Γενικά	119-123
2. Χρυσά	124-138
3. Αργυρά	139-166
4. Χάλκινα	167-169
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ' : ΚΙΒΔΗΛΙΑ	171-188
1. Γενικά	171-173
2. Αίτια κιβδηλίας	173-174
3. Εστίες κιβδηλίας - κιβδηλοποιοί	174-185
4. Νομίσματα κιβδηλα	185
5. Αντιδράσεις του κοινού - Αντιμετώπιση του φαινομένου	186-188

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΙΝΑΚΕΣ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΩΝ			191-261
altun	191-193	ρουμπιές	222-224
ασλάνι	194-195	σιβίλι	224-225
άσπρο	195-196	σκούδο	225-226
γαζέτα	196-197	τάλιρο αυστριακό	226-228
γρόσι	197-202	τάλιρο Βενετίας	228-231
δουκάτο	202-206	τάλιρο ισπανικό	231-235
δουκάτο Νάπολης	206-207	τάλιρο ναπολιτάνικο	235
δούπια	207-209	τετραπλάσιο γένουας	235-236
ζολότα	210-211	τετραπλάσιο Ισπανίας	236
καραγρόσι	211-212	υπέρπυρο	237
λίρα Αγγλίας	212	φιορίνι αυστριακό	237-238
λίρα Βενετίας	213	φλωρί Αιγύπτου	238-239
λουδοβίκι	214	φλωρί Βενέτικο	240-251
μαχμουτιές	215	φλωρί ολλανδικό	252-253
μπεσλίκι	216	φλωρί ούγγρικο	254-255
ναπολεόνι	217-218	φλωρί πολιτικό	256-257
νισφιές	218	φλωρί τζιντζίρι	258
παράς	219	φλωρί τουργαλί	259
πατάκα	220	φλωρί Φλωρεντίας	259-260
ρεάλι	220-222	φουντουκλί	260-261
ΔΙΑΦΟΡΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ			263-272
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ			275-314
Αναδημοσιεύσεις πινάκων αντιστοιχιών			275-283
Αναδημοσιεύσεις διατιμήσεων 1822, 1828, 1830, 1833			285-293
Δημοσιεύσεις και αναδημοσιεύσεις εγγράφων			295-307
Βραχυγραφίες νομισμάτων			309
Σουλτάνοι της οθωμανικής αυτοκρατορίας			311
Δόγηδες της Βενετίας			313-314
ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ			317-331
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ			335-350
RÉSUMÉ			351

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ ΛΙΑΤΑ
"ΦΛΩΡΙΑ ΔΕΚΑΤΕΣΣΕΡΑ ΣΤΕΝΟΥΝ ΓΡΟΣΙΑ ΣΑΡΑΝΤΑ"
Η ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ ΣΤΟΝ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟ
ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ, 15^{ος}-19^{ος} αι.
ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΕΛΛΥ ΑΓΓΕΛΗ
ΣΤΟ ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΟΓΡΑΦΗΣΗΣ ΤΟΥ ΚΝΕ / ΕΙΕ
ΦΩΤΟΓΡΑΦΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
"Γ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΕ"
ΤΟ ΝΟΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 1996 ΣΕ 1.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΡΕΥΝΩΝ

